પુરૂષોની કથાઓ રચવામાં આવી છે. જ્યારે લોકોમાં દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય વચાતો ઓછો થતો ગયો, લોકો જ્યારે આ અગત્યના વિષયના અભ્યાસમાં ઓછા થવા લાગ્યા ત્યારે આચાર્યોએ બનેલા બનાવોની ઉપયોગી કથાઓ સાથે ધાર્મિક વિષયો જોડી દીધા, અને સંસ્કૃત ગદ્ય તથા પદ્યમાં કથાઓ રૂપે બોધદાયક વૃત્તાંતો મૂકી દીધાં. છેવટે પ્રાકૃતમાં પણ કથાઓ રચી, અને આખરે અભ્યાસ બહુ મંદ સ્થિતિપર આવી ગયો ત્યારે રાસ વિગેરે પણ પ્રાકૃત અને ગુજરાતીમાં રચવામાં આવ્યા. આ કથાનુયોગથી અનેક જીવોપર ઉપકાર થયો છે અને થાય છે. બેકન તત્વજ્ઞાનના અભ્યાસને dry light કહે છે, અને તેના તરફ લોકોનું ધ્યાન ઓછું ખેંચાય એ તદ્દન બનવા જોગ છે, પણ કલ્પનાશક્તિ સામાન્ય વ્યક્તિઓમાં વધારે બળવાન હોય છે, અને કથાનુયોગમાં કલ્પનાશક્તિનો બહુ ઉપયોગ કરવો પડે છે, તેથી તે સામાન્ય વર્ગને બહુ આનંદ આપે છે. આટલા ઉપરથી જણાયું હશે કે કથાનુયોગ સામાન્ય બુદ્ધિના માણસો પર બહુ લાભ કરે છે. બુદ્ધિબળનો વૈભવ ધારણ કરનારને પણ તે બહુ અસર કરે છે; કારણ કે થાકેલા મગજને તેથી વિશ્રાંતિ અને ટેકો મળે છે. આવી રીતે કથાનુયોગથી સર્વને એક સરખો લાભ મળે છે, અને તેનું ઉપયોગીપણું જૈન ગ્રંથકારો સારી રીતે અસલથીજ સ્વીકારતા આવ્યા છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય એક મહાન્ આચાર્ય થઇ ગયા છે. તેઓએ કુમારપાળ રાજાને બોધ આપી જૈનધર્મી બનાવી, આખા દેશમાં જૈનધર્મનો વિજયવાવટો ફેલાવ્યો છે, અને તેઓનો ઉપકાર એટલો બધો છે કે અત્યારે કોઇ પણ જૈન તેઓનું નામ બહુ મગરૂબીથી લેશે. આ મહાન્ આચાર્યને કુમારપાળ ભુપાળે વિનંતિ કરી તેપરથી આ ગ્રંથ દશ પર્વમાં લખાયો એમ જણાય છે. આ સંબંધમાં તેઓ પોતે જ દશમા પર્વની પ્રશસ્તિમાં લખે છે કે "ચેદી, દશાર્ણ, માલવ, મહારાષ્ટ્ર, કુરુ, સિંધુ અને બીજા
" દુર્ગમ દેશોને પોતાના ભુજવીર્યની શક્તિથી હરિની જેમ જીતનાર, પરમાર્હત્, વિનય-
" વાન્ અને ચૌલુકયના કુળમાં થયેલા કુમારપાળ રાજાએ એક વખતે તે (હેમચંદ્ર)
" સૂરિને નમીને કહ્યું કે 'હે સ્વામી! નિષ્કારણ ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિવાળા આપની
" આજ્ઞાથી નરક ગતિના આયુષ્યનું નિમિત્ત કારણ મૃગયા, દ્યુત, મદિરા વિગેરે દુર્ગુણોનો
" મારી પૃથ્વીમાંથી મેં નિષેધ કર્યો છે, તથા પુત્રરહિત મૃત્યુ પામેલાનું ધન લેવું પણ
" મેં છોડી દીધુ છે, અને બધી પૃથ્વી અર્હંતનાં ચૈત્યોવડે સુશોભિત કરી દીધી છે તો
" હવે હું સાંપતકાળમાં સપ્રતિરાજા જેવો થયો છું. અગાઉ મારા પૂર્વજ સિદ્ધરાજની
" ભક્તિયુક્ત યાચનાથી વૃત્તિયુક્ત સાંગ વ્યાકરણ (સિદ્ધ હૈમ વ્યાકરણ) આપે રચેલું
" છે, અને મારે માટે નિર્મળ યોગશાસ્ત્ર રચેલું છે, અને લોકોને માટે દ્વયાશ્રય કાવ્ય,
" છંદાનુશાસન, કાવ્યાનુશાસન અને નામસંગ્રહ (અભિધાન ચિંતામણિ વિગેરે કોષ)
" પ્રમુખ બીજા શાસ્ત્રો પણ રચેલાં છે. હે સ્વામી! તમે સ્વયમેવ લોકોપર ઉપકાર
" કરવા માટે સજ્જ થયા છો, તથાપિ મારી પ્રાર્થના છે કે મારા જેવા મનુષ્યોને પ્રતિ-
" બોધ થવા માટે ત્રેસઠ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્ર પ્રકાશ કરો.' કુમારપાળ રાજાના
" આવા આગ્રહથી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ધર્મોપદેશ જેનું મુખ્ય પ્રધાનફળ છે એવું આ
" ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર વાણીના વિસ્તારમાં સ્થાપિત કર્યું." આવી રીતે કુમાર-

પાળના આગ્રહથી લખાયેલો આ ગ્રંથ અત્યુત્તમ હોય તેમાં કાંઇ પણ નવાઈ નથી. કળિકાળસર્વજ્ઞનું પદ ધારણ કરનાર મહાત્માનો લેખ અને કુમારપાળ જેવા પરમાર્હત રાજાના આગ્રહથી અને તેને બોધ થવાના ઉદ્દેશથી લખાયેલો ગ્રંથ કાવ્યચમત્કૃતિનો અને કથાવિષયનો નમુનો બને એમાં કાંઇ પણ આશ્ચર્ય જેવું નથી.

આ ગ્રંથની ખુબીઓ તરફ ધ્યાન આપીએ તો તેમાં હેમચંદ્રાચાર્યની બુદ્ધિની વિશાળતા, વિસ્તૃત યાદશક્તિ અને પૃથક્કરણ શક્તિ એ ખાસ ધ્યાન ખેંચનારા થઇ પડે છે. હેમચંદ્રાચાર્ય પોતે વ્યાકરણ, કોષ અને અલંકારના કર્તા હોવાથી તેઓમાં શબ્દદોષ કે તાણી તોડીને આશય લાવવાનો અપ્રલિત પ્રયાસ કરવો પડે એવું તો સંભવિતજ નથી અને છે પણ નહિ. વળી આ ગ્રંથમાં એટલાં બધાં ચરિત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે કે વાંચનાર વિચારમાં પડી જાય છે. સ્થાનોના વર્ણનો અને લશ્કરની વ્યૂહરચના તથા સેનાના કૂચનું વર્ણન અદ્ભુત આપેલું છે. પ્રભુના કલ્યાણકના મહોત્સવો, ચક્રીનો દિગ્‌વિજય અને દેવકૃત સમવસરણની રચનાનું ચિત્તાકર્ષક વર્ણન વાંચતાં તે સમય, તે સ્થાનો, તે ચિત્ર હૃદયપર ખડું થાય છે, અને જરાપણ લાગણીવાળો મનુષ્ય આપણા લોકો ચોથા આરાનું સુખ કહે છે તેનો ક્ષણભર અનુભવ કરે છે. અત્ર તેનું વિશેષ વિવેચન ન કરતાં વાંચનારની કલ્પનાશક્તિપર છોડી બીજી રીતે વિચારીએ તો દરેક પ્રભુની ઇંદ્રે કરેલી સ્તુતિ અને દરેક પ્રભુની દેશનાપર ખાસ ધ્યાન ખેંચાય છે. આ ગ્રંથના મૂળ દશ વિભાગ કરેલા છે, અને તેને પર્વ એવી સંજ્ઞા આપેલી છે. તે દશ પર્વોમાં સૂરિએ એવી ખુબી કરી દીધી છે કે તેથી સર્વ સિદ્ધાંતનું રહસ્ય સમજાઇ જાય. જુદા જુદા પ્રભુની દેશનામાં નયોનું સ્વરૂપ, ક્ષેત્રસમાસ, જીવવિચાર, કર્મ સ્વરૂપ, આત્માનું અસ્તિત્વ, બારભાવના, સંસાર પર વૈરાગ્ય, જીવનની અસ્થિરતા અને ટુંકામાં બોધ અને જ્ઞાનના સર્વ વિષયો એવી સરળતાથી અને ચિત્તાકર્ષક ભાષામાં સમાવ્યા છે કે કથાનુયોગનો ઊંચામાં ઊંચો લાભ આપવા સાથે બહુ ભારે બોધ આપી વાંચનારને પોતાની ફરજ તરફ જાગૃત કરી દીધા છે. આ પ્રસંગે એટલું લખવું વાસ્તવિક છે કે કથાનુયોગના ચિત્રકાર તરીકે હેમચંદ્રાચાર્ય પૂરેપૂરા ફત્તેહમંદ ઉતર્યા છે, અને તેઓનું ચિત્ર તદ્દન દોષરહિત હોઈ વાંચનાર અને સાંભળનારને આનંદ સાથે બોધ આપે છે.

કવિ તરિકે તેઓની ફત્તેહ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો પણ સ્વીકારી ચુકયા છે, અને પરિશિષ્ટ પર્વની પ્રસ્તાવનામાં પ્રો. જેકોબી કવિ તરિકે તેમને ઉત્તમ સ્થાન આપે છે. તે પ્રોફેસર તેમને માટે લખે છે કે “ શબ્દાનુશાસન જેવા મહા વ્યાકરણના રચનાર, અભિધાન ચિંતામણિ જેવા કોષના રચનાર અને છંદાનુશાસન જેવા પિંગળના રચનાર તથા કાવ્યાનુશાસન જેવા કાવ્યોપર ગ્રંથો રચનારની વિદ્વતા કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલો દૂર કરવાને માટે પૂરતી હતી; અને છેવટે તે લખે છે કે still he has done his work cleverly and he has succeeded in producing a narrative which the reader will peruse with as much pleasure and interest as many works of greater pretension. (આટલું છતાં હેમચંદ્રાચાર્યે આ ગ્રંથ અતિ નિપુણતાથી રચેલો છે, અને પોતાની કથા વાંચક વર્ગ સમક્ષ મૂકવામાં તેઓ એટલા

બધા ફત્તેહમંદ થયા છે કે આથી વધારે સારા ગ્રંથો હોવાનો ફાંકો રાખતા પુસ્તકોની જેટલાજ આનંદ અને હોંશથી વાંચનાર આ ગ્રંથ વાંચશે.")

અમે કેટલીક તપાસ કર્યા પછી એવા નિર્ણયપર આવ્યા છીએ કે આ ગ્રંથ સંવત ૧૨૨૦ માં લખાયો છે. એ સંબંધી યોગ્ય પુરાવા અને દલીલો શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના ચરિત્રમાં વિસ્તારથી લખવામાં આવશે.

રાજ્ય વહિવટની દરેક બાબતપર ધ્યાન રાખનાર, રાજ્યસભામાં દરરોજ જનાર અને સતત ગ્રંથ રચવાના અભ્યાસી એવા અસાધારણ બુદ્ધિ બળવાળા કળિકાળમાં સર્વજ્ઞ તુલ્ય થયેલા આ સૂરિએ રાજસભામાંથી ઉપાશ્રયે આવતાંજ હાથમાં કલમ લઈ જે અનુપમ ગ્રંથ બનાવ્યા છે તે ખરેખર જૈન કોમનો મોટો વારસો છે, અને તે વારસો જાળવી રાખવા માટે જૈન કોમે તત્પર તેમજ મગરૂબ થવું જોઈએ છે.

આ ગ્રંથની આવી ઉત્તમતા જોઇ અમે ૫-૭ વર્ષ અગાઉ આખા ગ્રંથ (દશે પર્વ)નું મૂળ અને ભાષાંતર છપાવવાનો વિચાર કર્યો હતો, અને એક પર્વ મૂળ તથા દશે પર્વનું ભાષાંતર ક્રમે ક્રમે છપાવ્યું હતું. પરંતુ તે ગ્રંથોનો મોટો ભાગે અગ્નિકોપમાં વિનાશ થવાથી હાલ બીજીવાર બહુ સુધારા સાથે ઉત્તમ ટાઈપથી સારા પ્રેસમાં છપાવી આ ગ્રંથ બહાર પાડ્યો છે. આ ગ્રંથનું મૂળ પણ છપાય છે, અને તે આખો ગ્રંથ છપાવવામાં સુમારે પાંચ હજાર રૂપીઆનો ખર્ચ થવા સંભવ છે. તે તમામ ખર્ચ સરખે ભાગે શ્રી મુર્શીદાબાદનિવાસી બાબુસાહેબ રાય બુધસિંહજી બહાદુર તથા શ્રી મુંબઇનિવાસી શેઠ વીરચંદભાઈ દીપચંદ, સી. આઈ. ઈ. એ ઉપાડી લીધેલ છે. તેથી આ ભાષાંતરને આશ્રય આપવા અમે વિવેકી જૈનબંધુઓને ખાસ સૂચના કરીએ છીએ. અમારી સભાનો આ સ્થાપિત નિયમ છે કે કોઇ પણ કામ પૂરેપૂરૂં જાતે તપાસ્યા વગર છપાવવું નહિ, અને તેટલા સારૂ અમારી સભાના આગેવાન સભાસદો જાતે ધ્યાન આપી દરેક કાર્ય કરે છે; છતાં દોષ રહી જાય એ સંભવિત છે, તેથી તેને સારૂ ક્ષમાયાચના છે.

આ પ્રમાણે દશે પર્વની ઉપયોગિતા અને ગ્રંથકર્તાની ખુબીનું જરા જરા ચિત્ર આપી હવે આ ગ્રંથના દશ પર્વોમાં ૬૩ મહાપુરૂષોના ચરિત્રો કેવી રીતે સમાવ્યા છે તે બતાવવાની આવશ્યકતા છે.

૧ પહેલા પર્વમાં શ્રીઆદિશ્વર પ્રભુ અને ભરતચક્રી મળી બે મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો છે.

૨ બીજા પર્વમાં શ્રી અજિતનાથજી તથા સગરચક્રી મળી બે મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો છે.

૩ ત્રીજા પર્વમાં શ્રી સંભવનાથજીથી શીતળનાથજી પર્યંત આઠ તીર્થંકરોનાં ચરિત્રો છે.

૪ ચોથા પર્વમાં શ્રી શ્રેયાંસનાથજીથી ધર્મનાથજી સુધી પાંચ તીર્થંકરોનાં અને પાંચ પાંચ વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવનાં તથા મઘવા ને સનતકુમાર એ બે ચક્રીનાં મળી ૨૨ મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો છે.

૫ પાંચમા પર્વમાં શ્રી શાંતિનાથજીનુંજ ચરિત્ર છે, પણ તેઓ એક ભવમાં તીર્થંકર ને ચક્રી એમ બે પદવીવાળા થયેલા હોવાથી બે ચરિત્ર ગણેલા છે.

૬ છઠ્ઠા પર્વમાં શ્રી કુંથુનાથજીથી મુનિસુવ્રત સ્વામી પર્યંત ચાર તીર્થંકરોનાં, ચાર ચક્રીનાં અને બે બે વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવનાં મળી કુલ ૧૪ મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો છેઃ તેમાં પણ ચાર ચક્રીમાં બે તો કુંથુનાથજી તથા અરનાથજીજ તે ભવમાં ચક્રી પણ થયેલા હોવાથી તે ગણેલા છે.

૭ સાતમા પર્વમાં શ્રી નમિનાથજી, દશમા અગ્યારમા ચક્રી અને આઠમા વાસુદેવ, બળદેવ અને પ્રતિવાસુદેવ-રામ લક્ષ્મણ તથા રાવણનાં ચરિત્ર મળી ૬ મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો છે. આ પર્વનો મોટો ભાગ રામચંદ્રાદિનાં ચરિત્રમાં રોકાયેલો હોવાથી તે જૈન રામાયણ તરિકે ઓળખાય છે.

૮ આઠમા પર્વમાં શ્રીનેમિનાથજી તથા નવમા વાસુદેવ, બળદેવ ને પ્રતિવાસુદેવ-કૃષ્ણ, બળભદ્ર તથા જરાસંધના મળી ૪ મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો છે. પાંડવો નેમિનાથજીના સમકાલીન હોવાથી તેમનાં ચરિત્રોનો સમાવેશ પણ આ પર્વમાં કરેલો છે.

૯ નવમા પર્વમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું તથા બ્રહ્મદત્ત નામના બારમા ચક્રીનું મળી બે મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો છે.

૧૦ દશમા પર્વમાં શ્રી મહાવીર સ્વામી ભગવંતનું ચરિત્રજ છે, પણ પ્રસંગોપાત્ શ્રેણિક, અભયકુમારાદિક અનેક મહાપુરૂષોનાં ઘણા વિસ્તારવાળાં ચરિત્રો આપેલાં છે. આ પર્વ બધા પર્વો કરતાં મોટું છે, અને શ્રી વીરભગવંતનું ચરિત્ર આવા વિસ્તારથી બીજા કોઇ ગ્રંથમાં ઉપલબ્ધ નથી.

આ પ્રમાણે દશ પર્વમાં મળી ૬૩ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. તેનું યંત્ર પણ આ પ્રસ્તાવનાની પ્રાંતે આપેલું છે.

આ ત્રેસઠ મહાપુરૂષો 'શલાકા પુરૂષ' એટલા માટે કહેવાય છે કે તેમના મોક્ષ ગમનનો ચોક્કસ નિર્ણય થયેલો છે. ચોવીશ તીર્થંકરો તો તદ્ભવ મોક્ષગામી હોય છે. ચક્રવર્તીમાં જે તે ભવમાં ચારિત્ર ગ્રહણ કરે છે તે સ્વર્ગે અથવા મોક્ષે જાય છે, અને જે સંસારમાંજ રહે છે તે નરકે જાય છે. આ ચોવીશીમાં થયેલા ૧૨ ચક્રીમાંથી સુભૂમ ને બ્રહ્મદત્ત બે ચક્રી મહાપાપારંભ કરી નરકે ગયેલા છે, પણ તે આગામી ભવે અવશ્ય મોક્ષે જનારા છે. વાસુદેવ ને પ્રતિવાસુદેવ તો તે ભવમાં નરકેજ જાય છે. કારણ કે તે સંસારમાં બહુ ખુચેલા હોય છે ને સંસાર તજી શકતા નથી, પણ આગામી ભવે તેઓ જરૂર મોક્ષે જનારા છે. નવ બળદેવ ઉત્તમ જીવો હોવાથી વાસુદેવના કાળ કરી ગયા પછી છ માસે સ્નેહબંધન ત્રુટવાથી ચારિત્ર ગ્રહણ કરે છે, અને સ્વર્ગે અથવા મોક્ષે જાય છે. સ્વર્ગે જનારા બળદેવો આગામી ભવે મોક્ષે જાય છે.

શ્રી કાળસિત્તરી પ્રકરણમાં ૧૧ રૂદ્ર તથા ૯ નારદનો પણ એમાં સમાવેશ કરી ૮૩ ની સંખ્યા મૂકેલી છે. દરેક ચોવીશીમાં ૧૧ રૂદ્ર થાય છે. આ ચોવીશીમાં ૧૧ મા રૂદ્ર સત્યકી શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયમાં થયેલા છે. જે 'શીવ' ના નામથી પ્રખ્યાતી [illegible]મેલા [illegible] એને દરેક વાસુદેવના સમયમાં એકેક નારદ થતા હોવાથી ૯ નારદ થાય છે.

આ [illegible]માં બતાવેલા ૬૩ શલાકાપુરૂષોમાં જીવ ૫૯ છે, અને સ્વરૂપ ૬૦ છેઃ એટલે કે શ્રી [illegible]તિનાથજી, [illegible]ંથનાથજી તથા અરનાથજી તેજ ભવમાં ચક્રવર્તી પ[illegible]

થયેલા હોવાથી તે ત્રણ બાદ કરતાં ૬૦ સ્વરૂપ થાય છે, અને શ્રી મહાવીર સ્વામીનો જીવજ પહેલા વાસુદેવ ત્રીપૃષ્ટ તરિકે થયેલા હોવાથી કુલ ચાર બાદ કરતાં જીવ ૫૯ થાય છે.

જીવો અનાદિ કાળથી ભવભ્રમણ કરતા હોવાથી તેના ભવ તો અનંતા થાય છે. પરંતુ જ્યારે તે સમકિત પામે છે ત્યાર પછીના ભવ ગણત્રીમાં ગણાય છે. વધારેમાં વધારે અર્ધા પુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર તો સમકિત પામ્યા પછી મોક્ષે જાય જ છે. તીર્થંકરના જીવો સમકિત પામ્યા પછી તેટલું ભવભ્રમણ કરતા નથી. એક મહાવીર સ્વામીના જીવ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમ ઉપરાંત સમકિત પામ્યા પછી સંસારમાં રહ્યા છે; બીજા તીર્થંકરના જીવો તો બહુ થોડા કાળમાં–થોડા ભવમાં સમકિત પામ્યા પછી મોક્ષે ગયા છે. આ ચરિત્ર ગ્રંથમાં દરેક પ્રભુ સમકિત પામ્યા તે ભવથી પ્રારંભીને તેમનાં ચરિત્ર વર્ણવેલાં છે. જેમકે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ તેરમા ભવે ધના સાર્થવાહના ભવમાં સમકિત પામ્યા તેમનું ત્યાંથી ચરિત્ર વર્ણવેલ છે.

દરેક તીર્થંકર તીર્થંકર નામકર્મ ત્રીજા ભવેજ બાંધે છે, અને તે વીશ સ્થાનક પૈકી એક અથવા એકથી વધારે યાવત્ વીશે સ્થાનકોના આરાધનથી બંધાય છે. એ વીશ સ્થાનકોનું વર્ણન પહેલા પર્વના પહેલા સર્ગમાં છેવટના ભાગે આપેલું છે.

આ ગ્રંથ મહાકાવ્ય હોવાથી તેમાં મહાકાવ્યનાં લક્ષણ પ્રમાણે દરેક બાબત સમાવેલી છે. છએ ઋતુનું વર્ણન, નાયક નાયિકાના રૂપ વિગેરેનું વર્ણન, દેશ નગરાદિનું વર્ણન, યુદ્ધનું વર્ણન વિગેરે દરેક પર્વમાં પૃથક પૃથક પ્રસંગે સમાવેલ છે. આ ગ્રંથના સબંધમાં જેટલું લખીએ તેટલું થોડું છે. કારણ કે કર્તાપુરુષ મહાવિદ્વાન્ અને દરેક વિષયમાં પરિપૂર્ણ તેમજ વ્યાકરણાદિના આદ્યકર્તા જેવા હોવાથી આ ગ્રંથમાં કોઈ વાત બાકી રાખેલી નથી. આ આખા ગ્રંથમાંથી પ્રભુની સ્તુતિઓ અને પ્રભુએ આપેલી દેશનાઓનો જુદો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો તેની અંદર જિનપ્રવચનની સર્વ બાબતો સમાઈ જાય તેમ છે.

અહીં સુધી આખા ગ્રંથ સબંધી હકીકત પ્રદર્શિત કરવામાં આવી. હવે આ બુકમાં સમાવેલા પહેલા તથા બીજા પર્વની અંદર ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક બાબતો શું શું સમાવી છે તે સંક્ષેપમાં જણાવીએ છીએ. વિશેષ તો આ સાથે આપેલા વિષયાનુક્રમ વાંચવાથી જાણી શકાય તેમ છે, અને તેથી વિશેષ આખુ ચરિત્ર વાંચતાં જાણી શકાય તેમ છે.

પહેલા તથા બીજા બંને પર્વમાં છ છ સર્ગો છે. પહેલા પર્વના છ સર્ગમાં નીચે પ્રમાણે બાબતો સમાવી છે.

૧ પહેલા સર્ગમાં શ્રી ઋષભદેવજીના પ્રથમના ૧૨ ભવોનું વર્ણન આપેલ છે, તેમાં ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક શ્રી ધર્મઘોષસૂરિની દેશના છે, જેમાં દાનશિલાદિ ચારે પ્રકારના ધર્મોનું વર્ણન આપેલ છે. ત્યાર પછી મહાબળ રાજાની સભામાં મંત્રીઓનો ધાર્મિક સંવાદ લક્ષપૂર્વક વાંચવા લાયક છે; તેમાં ખાસ નાસ્તિક મતનું મંડન ને ખંડન ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. ત્યાર પછી મુનિઓને પ્રાપ્ત થતી લબ્ધીઓનું તથા વીશ સ્થાનકોનું વર્ણન તે તેણે વાંચવા યોગ્ય છે.

૨ બીજા સર્ગમાં કુલકરોત્પત્તિ અને શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતના જન્મથી દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થવા સુધી હકીકત આપેલી છે. તેમાં પ્રારંભમાં આપેલી પહેલા કુલકર વમળવાહનના પૂર્વભવની—સાગરચંદ્રની કથા વાંચવા લાયક છે; તેમાં દુર્જનો કેવી દુર્જનતા કરે છે, અને સતી કેવી સહનશીલતા વાપરે છે તેનો આબેહુબ ચિતાર છે. ભગવંતનો દેવદેવીકૃત જન્મોચ્છવ બહુ વિસ્તારથી વર્ણવેલો છે, અને પ્રભુના તથા સુનંદાના રૂપનું વર્ણન પણ વિસ્તારથી કરેલું છે. ભગવંતનો દેવકૃત વિવાહ મહોત્સવ વાંચવા લાયક અને છેવટે આપેલું વસંતઋતુનું વર્ણન કર્તાની વિદ્વાન્ તરિકેની ખુબી બતાવી આપવા પૂરતું છે.

૩ ત્રીજા સર્ગમાં પ્રભુનો દીક્ષા મહોત્સવ, કેવળ જ્ઞાન અને દેશનાનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે; તેમાં ઇંદ્રિકૃત દીક્ષા મહોત્સવનું તથા કેવળ જ્ઞાન પામ્યા બાદ ચાર નિકાયના દેવોએ મળીને કરેલા સમવસરણનું વૃત્તાંત સવિસ્તર આપેલું છે. ત્યારબાદ ભગવંતની દેશના આપેલી છે તે પૂરતા લક્ષથી વાંચવા યોગ્ય છે. કારણ કે તેની અંદર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની વ્યાખ્યા બહુ સારી રીતે આપેલી છે.

૪ ચોથા સર્ગમાં ભરતચક્રીએ કરેલા દિગ્વિજયનું વર્ણન સમાવેલું છે. તે સર્ગની પ્રાંતે ભરતચક્રીએ પોતાના ૯૮ ભાઇઓને બોલાવતાં તેઓ તેની પાસે ન જતાં પ્રભુ પાસે ગયા, અને પ્રભુને ભરતચક્રીની કૃતિ સંબંધી વિજ્ઞાપના કરી, જેથી પ્રભુએ તેઓને અત્યુત્તમ ઉપદેશ આપેલો છે તે ખરેખર ધ્યાન દઇને વાંચવા યોગ્ય છે.

૫ પાંચમા સર્ગમાં બાહુબલિ સાથેના વિગ્રહનું વર્ણન છે. તેમાં સુવેગ દૂતે બાહુબલિને કહેલ યુક્તિવાળો સંદેશો અને તેનો બાહુબલિએ આપેલ યોગ્ય ઉત્તર વાંચવા યોગ્ય છે. રણસંગ્રામની વિધિનું આમાં ખાસ અનુભવ આપે તેવું વર્ણન આપેલું છે, અને યુદ્ધ અટકાવનાર દેવો સાથે ભરત અને બાહુબલિને થયેલ ઉત્તર પ્રત્યુત્તર ખાસ ધ્યાન ખેંચનારા છે.

૬ છઠ્ઠા સર્ગમાં ભગવંતના કેવળીપણાના વિહારનું વર્ણન છે, અને યાવત્ ભગવતના તથા ભરતચક્રીના નિર્વાણ પર્યંતની હકીકત સમાવીને પહેલા પર્વની સમાપ્તિ કરેલી છેઃ તેમાં અષ્ટાપદનું અને શત્રુંજયનું તથા અષ્ટાપદ ઉપર ભરતચક્રીએ કરાવેલા સિંહનિષદ્યા પ્રાસાદનું વર્ણન ખાસ વાંચવા લાયક છે. ત્રેસઠ શલાકા પુરૂષના નામ, માતા, પિતા, નગરી, આયુ, અંતર વિગેરે અનેક બાબતો આ સર્ગમાં ભગવંતની દેશનામાં સમાવેલ છે. પ્રાંતે ભરતચક્રીને આ દર્શભુવનમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાનું વર્ણન પૂરતું આકર્ષણ કરે તેવું આપેલું છે.

દરેક સર્ગમાં જ્યાં જ્યાં પાંચે કલ્યાણક વિગેરે પ્રસંગોમાં ઇંદ્રે તથા ભરતચક્રી વિગેરેએ પ્રભુની સ્તુતિ કરેલી છે તે ધ્યાન દઇને વાંચવા લાયક છેઃ કારણ કે તેમાં અનેક બાબતોનો સમાવેશ કરેલો છે.

બીજા પર્વના ૭ સર્ગમાં નીચે જણાવેલી બાબતો સમાવી છે, અને તેમાં ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય શું શું છે તે પણ આ નીચે જણાવ્યું છે.

૧ પહેલા સર્ગમાં અજીતનાથજીના પૂર્વભવનું વર્ણન આપેલું છેઃ તેમાં વિમલવાહન રાજાના વૈરાગ્યવાસનાવાળા વિચાર, મંત્રીઓ અને પુત્ર સાથે તેમને થયેલ ઉત્તર પ્રત્યુત્તર, અરિંદમાચાર્યે આપેલી દેશના અને આઠ પ્રવચનમાતા તથા બાવીશ પરીસહોનું વર્ણન ધ્યાન દઈને વાંચવા લાયક છે.

૨ બીજા સર્ગમાં ભગવંતના ને સગરચક્રીના જન્મ સંબંધી હકીકત આપેલી છે. તેમાં પ્રભુનો દેવદેવીએ કરેલ જન્મોચ્છવ બહુ વિસ્તારથી વર્ણવેલો છે, પરંતુ તેમાં ખુબી એ છે કે પહેલા પર્વમાં આપેલ વર્ણન કરતાં આમાં આપેલ વર્ણન જુદાજ પ્રકારનું છે કે જેથી પુનરાવૃત્તિ કહેવાય તેમ નથી. જીતશત્રુ રાજાએ કરેલ જન્મોત્સવ પણ વાંચવા લાયક છે.

૩ ત્રીજા સર્ગમાં ભગવંતની ને સગરકુમારની બાલ્યાવસ્થા ને યુવાવસ્થા અને ભગવંતની રાજ્ય સ્થિતિ, દીક્ષા તથા કેવળજ્ઞાન અને તેમણે આપેલ દેશના સમાવેલ છે. તેમાં ભગવંતને થયેલ વિચારણા તથા સગર સાથે થયેલ ઉત્તર પ્રત્યુત્તર વાંચવા લાયક છે. દીક્ષા મહોત્સવ વિસ્તારથી વર્ણવેલો છે. ભગવંતની સ્તુતિ આકર્ષણ કરે તેવી છે, અને ભગવંતની દેશનામાં તો હદ વાળી છે. આવી વિસ્તારવાળી દેશના કોઇ પણ ગ્રંથમાં દશ્યમાન થતી નથી. આ દેશનામાં ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં તેના ચાર પાયાનું સ્વરૂપ આપેલું છે, તેમાં સંસ્થાનવિચય નામના ચોથા પાયાના વર્ણનમાં તો ત્રણે લોકનું વર્ણન અને આખા ક્ષેત્રસમાસનો સમાવેશ કરી દીધેલ છે. આ દેશના ચિત્ત રાખીને વાંચવા લાયક છે એટલુંજ નહિ પણ તે શીખવા લાયક છે.

૪ ચોથા સર્ગમાં ચક્રીના દિગ્વિજયનું વર્ણન છે. તેણે સાધેલા ષટ્ખંડનું વર્ણન વિસ્તારથી આપેલ છે, પણ ભરતચક્રીના દિગ્વિજયના વૃત્તાંત કરતાં આ વર્ણનની ઢબ તદ્દન જુદીજ છે.

૫ પાંચમા સર્ગમાં રાક્ષસ વંશની ઉત્પત્તિ કહ્યા બાદ સગરકુમારોનું દેશાટન અને અષ્ટાપદ સમીપે નાગેંદ્રથી થયેલ તેમના વિનાશનું સવિસ્તર વર્ણન આપેલું છેઃ તેમાં તીર્થ પ્રત્યેની સગરકુમારોની ભક્તિ હૃદયનું આકર્ષણ કરે તેવી બતાવેલી છે.

૬ છઠ્ઠો સર્ગ કરૂણારસથી ભરપૂર છે. તેમાં સગરકુમારોના મૃત્યુ સંબંધી ચક્રીને પહોંચાડેલા ખબર, તેથી તેમને થયેલ શોક, તેનું નિવારણ-અને બે ઇંદ્રજાળિકની કથા આપ્યા બાદ સગરચક્રીએ લીધેલ દીક્ષા અને તેના તથા ભગવંતના નિર્વાણ પર્યંત હકીકત આપીને બીજા પર્વની સમાપ્તિ કરેલી છે. આ સર્ગ પૂરેપૂરો વાંચવા લાયક છે. તેમાં બ્રાહ્મણ રૂપ ઇંદ્રને ચક્રીએ આપેલ આશ્વાસન અને ચક્રીને ઇંદ્રે આપેલ બોધ ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. બે ઇંદ્રજાળિકની કથા ચિત્તને ચમત્કૃતિ ઉપજાવવાને પૂરતી છે, અને ભગીરથના સુંદર વિચાર પણ મનન કરવા જેવા છે.

આ પ્રમાણેના વર્ણનથી બીજા પર્વની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે. તેમાં ત્રીજો ને છઠ્ઠો સર્ગ વાંચવા અવશ્ય ભલામણ કરીએ છીએ.

આ બુકમાં જે બે પર્વનું ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે તેનો સાર ઉપર બતાવવામાં આવ્યો છે. હવે પછીના પર્વોના ભાષાંતરમાં તે તે પર્વોનો સાર પણ આ પ્રમાણે બતાવવામાં આવશે. આશા છે કે વાંચનારા જૈનબંધુઓ લક્ષપૂર્વક આ ગ્રંથ વાંચી તેથી પ્રાપ્ત થનારા અપૂર્વ લાભને મેળવશે; જેથી અમારા અંતઃકરણનો હેતુ પણ પાર પડશે, અને અમારો પ્રયાસ સફળ થશે. તથાસ્તુ!

સંવત ૧૯૬૧ ચૈતર.

શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા.
ભાવનગર.

श्रीत्रिषष्ठि शलाका पुरुष चरित्रना दश पर्वमां समावेला चरित्रोनुं यंत्र.

પર્વ.	તીર્થંકર.	ચક્રવર્તી	વાસુદેવ.	બળદેવ.	પ્રતિવાસુદેવ	કુલચરિત્રો.
૧ લું	૧	૧	૦	૦	૦	૨
૨ જું	૧	૧	૦	૦	૦	૨
૩ જું	૮	૦	૦	૦	૦	૮
૪ થું	૫	૨	૫	૫	૫	૨૨
૫ મું	૧	૧	૦	૦	૦	૨
૬ ઠું	૪	૪	૨	૨	૨	૧૪
૭ મું	૧	૨	૧	૧	૧	૬
૮ મું	૧	૦	૧	૧	૧	૪
૯ મું	૧	૧	૦	૦	૦	૨
૧૦ મું	૧	૦	૦	૦	૦	૧
	૨૪	૧૨	૯	૯	૯	૬૩

શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર.

પર્વ પહેલું.

શ્રીઆદીશ્વર ચરિત્રની.

વિષયાનુક્રમણિકા.

પહેલા સર્ગમાં:—ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ-પ્રભુના તેર ભવમાંહેથી પહેલા ભવનું વર્ણન-ધનાસાર્થવાહની વસંતપુર જવાની તૈયારી-ધર્મઘોષ આચાર્યનો સાથે જવા વિચાર-ધનાસાર્થવાહ પાસે માગણી-મુનિના આચારનું સ્વરૂપ-સાથે ચાલવું-ગ્રીષ્મને વર્ષાઋતુનું વર્ણન-માર્ગમાં કરેલો પડાવ-લોકોની દુઃખદાયક સ્થિતિ-ધર્મઘોષ આચાર્યનું ધનાને થયેલ સ્મરણ-સાર્થવાહનું સૂરિ પાસે આવવું-તેણે દર્શાવેલ પશ્ચાત્તાપ-આચાર્યે કરેલ તેનું નિવારણ-વહોરવા આવવાનું આમંત્રણ-ધનશ્રેષ્ઠીએ કરેલ ઘૃતનું દાન-બોધબીજની પ્રાપ્તિ-રાત્રિએ પુનઃ સુરિ પાસે ગમન-સૂરિએ આપેલી દેશના-દાનાદિ ચાર પ્રકારના ધર્મનું વર્ણન-દાનધર્મનું સવિશેષ વર્ણન-અભયદાન સંબંધે જીવોનું વર્ણન-સાર્થવાહનું સ્વસ્થાન ગમન-પડાવ ઉપાડવો. ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચવું. પ્રાંતે મરણ પામી બીજા **ભવમાં** ઉત્તર કુરુક્ષેત્રમાં યુગલિક પુરુષપણે ઉપજવું—દશ પ્રકારના કલ્પ વૃક્ષોનું વર્ણન—**ત્રીજે ભવે** સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થવું—**ચોથે ભવે** મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મહાબળ નામે વિદ્યાધર—તેના પિતા શતબળ રાજાએ કરેલ સુષ્ઠુ વિચારણા—પ્રાપ્ત થયેલ વૈરાગ્ય. મહાબળનું રાજ્યપર સ્થાપન. શતબળ રાજાએ લીધેલ દીક્ષા. તેમનું સ્વર્ગ ગમન. મહાબળની રાજ્યસ્થિતિ. સ્વયંબુદ્ધ મંત્રીને થયેલ હિતવિચાર. તેણે **રાજાને કરેલ સભાસમક્ષ સદુપદેશ**. તે સાંભળી સંભિન્નમતિ નામના મંત્રીએ કરેલ તેનું ખંડન અને નાસ્તિક મતનું મંડન. **સ્વયંબુદ્ધ મંત્રીએ કરેલ નાસ્તિક મતનું ખંડન.** શતમતિ મંત્રીએ કરેલ ક્ષણિકવાદનું સ્થાપન. સ્વયંબુદ્ધે કરેલ તેનું ખંડન. મહામતિ મંત્રીએ કરેલ માયાવાદનું સ્થાપન—સ્વયંબુદ્ધે કરેલ તેનું ખંડન—મહાબળ રાજાએ ઉઠાવેલ પ્રશ્ન. સ્વયંબુદ્ધે તેનો કરેલ ખુલાસો. રાજાના પૂર્વ પુરુષોનો કહેલ ઇતિહાસ. રાજાનું એક માસાવશેષ આયુષ્ય. રાજાને તે જાણવાથી થયેલ ખેદ. તેનું નિવારણ. મહાબળ રાજાએ લીધેલ દીક્ષા. બીજા દેવલોકમાં લલિતાંગ દેવપણે ઉપજવું (**પાંચમો ભવ**)—દેવ સ્થિતિનું વર્ણન. સ્વયંપ્રભા દેવીનું વર્ણન. તેનું ચવી જવું. લલિતાંગ દેવને થયેલ અતિશોક. સ્વયંબુદ્ધ મંત્રીનું તે જ વિમાનમાં દેવ થવું. તેણે લલિતાંગ દેવને કરેલ ઉપદેશ. તેની થનારી દેવીના વર્તમાન ભવનું વર્ણન (નિર્નામિકા). તે ભવમાં તેણે સાંભળેલ મુનિદેશના—મુનિએ કરેલ ચારે ગતિના દુઃખનું વર્ણન. તેણે લીધેલી દીક્ષા. તેનું સ્વયંપ્રભા દેવીપણે ઉપજવું. લલિતાંગ દેવને થયેલાં ચ્યવનચિન્હો. તેનું ચ્યવવું. મહા વિદેહક્ષેત્રમાં વજ્રજંઘપણે ઉપજવું (**છઠ્ઠો ભવ**)—સ્વયંપ્રભા દેવીનું શ્રીમતિ થવું. તેની સાથેના પાણિગ્રહણ સંબંધી વૃત્તાંત—શ્રીમતિ સહિત પોતાના રાજ્યમાં આવવું. રાજ્ય લોભથી પુત્રે કરેલ વિષધૂપથી થયેલ મરણ. ઉત્તરકુરુમાં યુગલિક (**સાતમો ભવ**)—સૌધર્મે દેવતા (**આઠમો ભવ**)—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જીવાનંદ વૈદ્યપુત્ર (**નવમો ભવ**)—તેના ચાર મિત્રો. પાંચમો મિત્ર. વ્યાધિગ્રસ્ત મુનિને દેખવું. તેના વ્યાધિનિવારણ માટે છ મિત્રોએ કરેલો પ્રયાસ. વ્યાધિનું નિવારણ—છ મિત્રોએ લીધેલ દીક્ષા. બારમા દેવલોકમાં ઉપજવું (**દશમો ભવ**)—

બાહુબળે વાંદવા જવા માટે કરાવેલ તૈયારી—પ્રાતઃકાળે જવાનો કરેલ નિર્ણય—મોટા આડંબરથી તેનું વાંદવા નીકળવું—ભગવંતે પ્રાતઃકાળમાં જ કરેલ વિહાર—પ્રભુનાં દર્શન ન થવાથી બાહુબળને થયેલ પારાવાર ખેદ-ત્યાં તેણે કરેલ અટ્ઠાઇ મહોત્સવ ભગવંતને થયેલ કેવળજ્ઞાન—જ્ઞાનોત્સવ માટે ઇંદ્રનું ત્યાં આવવા નીકળવું. ઐરાવત હસ્તીનું વર્ણન-સમવસરણની રચના-પ્રભુનું તેમાં પધારવું-આવેલી બારે પર્ષદા, ઇંદ્રે કરેલ સ્તુતિ.

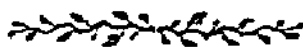
મરુદેવા માતાને પુત્રના વિરહથી થતો ખેદ—ભરતે આપેલ તેનો ઉત્તર—ભરતને આપેલ બે પ્રકારની સમકાળે વધામણી—(પ્રભુને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ને ચક્રરત્નનું પ્રગટ થવું)—ભરતે કરેલ નિર્ણય—મરુદેવા માતાની તેણે કરેલ પ્રાર્થના—તેમનું હસ્તીપર બેસી પ્રભુને વાંદવા નીકળવું—નેત્રના પડળનું દૂર થવું—શુભ ભાવમાં વૃદ્ધિ થતાં થયેલ કેવળજ્ઞાન—અંતકૃત કેવળી થઇને મરુદેવાનું મોક્ષગમન—ભરતનો સમવસરણમાં પ્રવેશ—તેણે કરેલ પ્રભુની સ્તુતિ—ભગવંતે આપેલ દેશના—તેમાં બતાવેલ સંસારની અસારતા—મોક્ષ મેળવવાને કરવા યોગ્ય પ્રયત્ન, જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની આવશ્યકતા, તે ત્રણેનું વર્ણન-અનેક જીવોને પ્રભુની દેશનાથી થયેલ વૈરાગ્ય—ઋષભસેનાદિકે લીધેલ દીક્ષા—ભગવંતે સંભળાવેલ ત્રીપદી તેમણે કરેલ દ્વાદશાંગીની રચના-તેમનું ગણધરપદે સ્થાપન-ભરતચક્રીએ ઉછાળેલ બલિ-બીજી પોરસીએ ગણધરની દેશના—યક્ષયક્ષણીની સ્થાપના, ભગવંતનો અન્યત્ર વિહાર—ભગવંતના અતિશયનું વર્ણન.

ચોથા સર્ગમાં:—ભરતચક્રીએ કરેલ ચક્રરત્નનું પૂજન. દિગ્વિજય માટે તૈયારી. સૈન્યનું પ્રયાણ. હસ્તીરત્નપર ચક્રીનું આરોહણ. બીજાં બાર રત્નોનું સાથે ચાલવું. ગંગાને કિનારે આવવું. માગધતીર્થે પહોંચવું. ત્યાં કરેલો પડાવ. માગધતીર્થ કુમારદેવને સાધવાનો પ્રયત્ન. ચક્રીએ મૂકેલ બાણ. તેને ચડેલો કોપ. તેના મંત્રીએ કરેલ સાન્ત્વન. ભેટ લઇ ચક્રીને નમવા આવવું. ચક્રીની આજ્ઞાનો સ્વીકાર. ચક્રીએ કરેલ તેનો અટ્ઠાઇમહોત્સવ. દક્ષિણ તરફ પ્રયાણ. વરદામ તીર્થે પહોંચવું. વરદામ પતિને સાધવો. પ્રભાસતીર્થ તરફ પ્રયાણ. પ્રભાસ પતિનું કરેલ સાધન. સિંધુ તરફ પ્રયાણ—સિંધુ દેવીનું સાધન. વૈતાઢ્ય તરફ પ્રયાણ. વૈતાઢ્યપતિ દેવને વશ કરવો. તમિસ્રા ગુફા તરફ પ્રયાણ. તેના અધિષ્ઠાતા કૃતમાલ દેવનું સાધન. દક્ષિણ સિંધુ નિષ્કુટ સાધવા સેનાનીને મોકલવો. તત્રસ્થ મ્લેચ્છ રાજાઓને સેનાપતિએ વશ કરવા. સિંધુ ઉતરી ચક્રી પાસે પાછા આવવું. તમિસ્રા ગુફા ઉઘાડવા ચક્રીએ કરેલ આજ્ઞા. તમિસ્રા ગુફાનું ઉઘાડવું. ચક્રીએ કરેલ પ્રવેશ. કાંકિણી રત્નવડે કરેલાં માંડલા. સૈન્યનો પ્રવેશ. ઉન્મગ્ના નિમગ્ના નદી પર બંધાવેલ પૂલ. ઉત્તરદ્વારનું સ્વયમેવ ઉઘડી જવું. ચક્રીનો ઉત્તર ખંડમાં પ્રવેશ. ત્યાંના ભિલ્લરાજાઓને થયેલ ઉત્પાત ચિન્હો. દુર્મદ કિરાતોની યુદ્ધ કરવાની તૈયારી. અગ્ર સૈન્ય સાથે તેમણે કરેલ યુદ્ધ. ચક્રીની સેનાને પમાડેલો ત્રાસ. સેનાપતિનું યુદ્ધ માટે ઉઠવું. કમળાપીડ અશ્વનું વર્ણન. સુષેણના મારાથી કિરાતોને થયેલ ત્રાસ. તેમનું નાસી જવું. સિંધુનદીમાં એકઠા મળી કિરાતોએ કરેલ નાગકુમારનું આરાધન. તે દેવોનું પ્રગટ થવું. કિરાતોને તેમણે કરેલી મદદ. ચક્રીના સૈન્યને કરેલ અસહ્ય મેઘોપદ્રવ. ચર્મરત્ન ને છત્રરત્નનો ચક્રીએ કરેલ ઉપયોગ. સૈન્યનું નિરૂપદ્રવપણે રહેવું. ભરતચક્રીને થયેલ વિચાર. અંગરક્ષક દેવોએ નાગકુમારોનું મેઘને સંહરીને સ્વસ્થાને ચાલ્યા જવું. મ્લેચ્છોએ લીધેલું ચક્રીનું શરણ. અંગીકાર કરેલ આજ્ઞા. ચક્રીનું ક્ષુદ્રહિમાદ્રિ તરફ પ્રયાણ. ક્ષુદ્રહિમાદ્રિ દેવનું વશ થવું. ઋષભકુટ તરફ પ્રયાણ. કાંકિણી રત્નવડે ચક્રીએ લખેલ નામ. વૈતાઢ્ય તરફ પ્રયાણ. નમિવિનમિ તરફ પ્રેરેલ બાણ. વિદ્યાધરો સહિત તેમણે કરેલ યુદ્ધ. પ્રાંતે બંનેનું વશ થવું. સ્ત્રીરત્ન (સુભદ્રા) ની પ્રાપ્તિ. તેના રૂપનું વર્ણન. ગંગા તરફ પ્રયાણ. ગંગા ઉત્તર નિષ્કુટનું સેનાપતિએ કરેલ સાધન. ગંગાદેવીનું આરાધન. તેનું વશ થવું. ભરતને જોઇ ગંગા દેવીને થયેલ કામોત્પત્તિ. ચક્રીને પોતાના ભુવનમાં લઇ જવું. ચક્રીએ ભોગવેલ દેવ સુખ. એક હજાર વર્ષે પાછા સૈન્યમાં આવવું. ખંડપ્રપાતા ગુફા તરફ પ્રયાણ તેના અધિષ્ઠાયક નાટ્યમાલ દેવનું વશ થવું. ખંડપ્રપાતા ગુફાનું ઉઘાડવું. ચક્રીએ કરેલ તેમાં પ્રવેશ. કાંકિણી રત્નવડે તેમાં કરેલા માંડલાં. એ નદી

પર્વ બીજું.

શ્રી અજિતનાથજી ચરિત્ર.

विषयानुक्रमणिका.

વિચય. અપાયવિચય. વિપાકવિચયમાં પાંચ પ્રકારના વિપાકનું તથા આઠ કર્મોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન. સંસ્થાનવિચયમાં લોકનાલિકા. ચૌદ રાજલોક. ઊર્ધ્વ અધો ને તીર્છા લોકનું સવિસ્તર વર્ણન. **ક્ષેત્રસમાસનો કરી દીધેલો સંપૂર્ણ સમાવેશ.** સગરચક્રીના પિતાની દીક્ષા યાચના. તેમણે લીધેલ દીક્ષા. ગણધરોની સ્થાપના. બલિનું ઉછાળવું. યક્ષયક્ષણીની સ્થાપના. ભગવંતે કરેલ વિહાર. ભગવંતનું કૌશાંબી પધારવું. પ્રભુ પાસે આવેલ એક બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણી, તેમની સાથે થયેલ મોગમ પ્રશ્નોત્તર. ગણધરે પૂછેલ ખુલાસો. **ભગવંતે કહેલ શુદ્ધભટ્ટ ને સુલક્ષણાનું સમકિતના મહિમાગર્ભિત વૃત્તાંત.** તે બંનેએ પ્રભુ પાસે લીધેલ દીક્ષા. તેમને થયેલ કેવળજ્ઞાન. ભગવંતનો અન્યત્ર વિહાર.
પૃષ્ઠ ૪૪ થી ૮૯

સર્ગ ચોથામાં:—સગરચક્રીની આયુધશાળામાં ચક્રરત્નનું પ્રગટ થવું. સગરે કરેલ તેનો મહોત્સવ. દિગ્વિજય માટે પ્રયાણ. દિગ્વજયનું વિસ્તારથી વર્ણન. માગધ, વરદામ, પ્રભાસ, સિંધુ, વૈતાઢ્ય, તમિસ્રા, ચુળહિમાદ્રિ, ગંગા, ખંડપ્રપાતા વિગેરેના અધિષ્ઠાયક દેવોનું સાધન. મ્લેચ્છોને જીતવું. વિદ્યાધરોને વશ કરવા ઋષભકુટે નામ લખવું. નવનિધાનનું પ્રગટ થવું. છએ ખંડનું સાધવું. ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિનું વર્ણન. વિનિતા તરફ પ્રયાણ. વિનિતા પાસે પડાવ. ચક્રીનું અશ્વક્રીડા માટે નીકળવું. સ્ત્રીરત્નની પ્રાપ્તિ. તેને લઇને છાવણીમાં આવવું. વિનિતામાં પ્રવેશ. નાગરિકોએ કરેલ મહોત્સવ. ચક્રીનો મહારાજ્યાભિષેક મહોત્સવ. પૃષ્ઠ ૯૦ થી ૧૦૭

પાંચમા સર્ગમાં:—ભગવંતનું સાકેતપુર (વિનિતા) પધારવું. સગરચક્રીનું વાંદવા આવવું. તેણે કરેલ પૃચ્છા. ભગવંતે આપેલ ઉત્તર. રાક્ષસવંશની ઉત્પત્તિ. પ્રભુનો અન્યત્ર વિહાર. સગરચક્રીએ ભોગવેલ સાંસારિક ભોગ. તેને થયેલા સાઠ હજાર પુત્રો. તેમણે કરેલી દેશાટન માટે વિજ્ઞપ્તિ. ચક્રીએ આપેલ આજ્ઞા. પ્રયાણની તૈયારી. તેમને થયેલા અપમંગળિક. તેર રત્નો સહિત કુમારોનું પ્રયાણ. અનુક્રમે અષ્ટાપદ ગિરિ આવવું. કુમારોએ મંત્રી પ્રત્યે પૂછેલ વૃત્તાંત. મંત્રીએ કરેલું અષ્ટાપદનું વર્ણન. અષ્ટાપદ પર સૌનું ચડવું. કુમારોએ કરેલ જિન પૂજા. ભગવંતની સ્તુતિ. તે તીર્થના રક્ષણ માટે થયેલ વિચાર. ફરતી ખાઇ ખોદવાનો કરેલ નિર્ણય. દંડરત્નવડે ખાઇનું ખોદવું. તેથી થયેલ ભુવનપતિને ઉપદ્રવ. નાગરાજનું સગરકુમારો પાસે આવવું. નાગેંદ્રનો કોપ. જન્હુકુમારે કરેલ સાંત્વન. નાગેંદ્રનું પાછા જવું. સગરકુમારોએ ખાઇ પૂરવા માટે લાવેલ ગંગાનો પ્રવાહ. તેથી નાગકુમારોને થયેલ સવિશેષ ઉપદ્રવ. નાગેંદ્રનો કોપ. સગરકુમારોને ભસ્મ કરી દઇ પાછા જવું.

પૃષ્ઠ ૧૦૮ થી ૧૧૬

છટ્ઠા સર્ગમાં:—ચક્રીના સૈન્યમાં ઉત્પન્ન થયેલ શોકાનળ. અંતઃપુરમાં થતો વિલાપ. સેનાપતિ વિગેરેના પ્રલાપ. અયોધ્યાં તરફ પાછા જવાનો કરેલો નિર્ણય. અયોધ્યા સમીપે પહોંચવું. ચક્રીનાં ભયથી તથા લજ્જાથી સૌએ મૃત્યુ પામવાનો કરેલો નિશ્ચય. ઇંદ્રનું બ્રાહ્મણ રૂપે ત્યાં આવવું તેણે સૈન્યને આપેલ આશ્વાસન. કૃત્રિમ બ્રાહ્મણનું ચક્રી પાસે આવવું. તેણે કરેલો પોકાર. ચક્રીએ પૂછેલ પ્રશ્ન. તેણે કહેલ વૃત્તાંત. પોતાના પુત્રના મૃત્યુથી બતાવેલ પારાવાર શોક. મંગળિક અગ્નિની માંગણી. તેની અપ્રાપ્તિ. ચક્રવર્તીએ પોતાના મહેલ સબંધી કહેલ વૃત્તાંત. **ચક્રીએ શોકનિવારણાર્થે આપેલ ઉપદેશ.** બ્રાહ્મણ રૂપે ઇંદ્રે આપેલ સયુક્તિક ઉત્તર. અંતે પુત્ર મરણના કહેલ સમાચાર. તેજ સમયે સામંતાદિકનો રુદન સાથે સભામાં પ્રવેશ. ચક્રીનું સ્તબ્ધ થઇ જવું. **ઇંદ્રે આપેલ બોધ.** સભામાં અને અંતઃપુરમાં થઇ રહેલ અત્યંત આક્રંદ. **બ્રાહ્મણ રૂપે ઇંદ્રે ફરીને આપેલ બોધ.** સગરચક્રીને બોધ ને મોહ બંનેની સમકાળે પ્રાપ્તિ. સુબુદ્ધિ પ્રધાને મોહનિવારણાર્થે કહેલ ઇંદ્રજાળિકની ચમત્કારિક કથા. તે ઉપરથી લેવાનો બોધ. બીજા મંત્રીએ કહેલી બીજી ઇંદ્રજાલીકની આશ્ચર્યવાળી કથા. તે પરથી લેવાનો બોધ. ચક્રીને પ્રાપ્ત થયેલ સદ્‌વિચાર. તેણે પ્રગટ કરેલી સદ્વિચારણા. અષ્ટાપદ નજીક રહેનારા લોકોનો પોકાર. જળનો ઉપદ્રવ નિવારણ કરવા માટે ભગીરથને મોકલવો. તેણે ઉપદ્રવનું કરેલ

બીજા પર્વની સમાપ્તિ.

श्री त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्र.

पर्व पहेलुं

श्री आदिनाथ चरित्र.

श्रीमदर्हतेनमः

नत्वा परात्मानमचिंत्यरूप, मसंस्कृताभ्यासवतां हिताय ।
कुर्वे शलाकाचरितप्रबंधे, भाषांतरं गुर्जरसद्गिराहं ॥ १ ॥

श्लोकाः—सकलार्हत्प्रतिष्ठान—मधिष्ठानं शिवश्रियः ।
भूर्भुवःस्वस्त्रयीशान—मार्हन्त्यं प्रणिदध्महे ॥ १ ॥

સર્વને પૂજાના સ્થાનરૂપ, મોક્ષ લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ અને પાતાળ, ભૂમિ અને સ્વર્ગલોકના ઈશ્વર એવા અર્હંતના સમૂહનું અમે ધ્યાન કરીએ છિએ. ॥ ૧ ॥

नामाकृतिद्रव्यभावैः, पुनतस्त्रिजगज्जनम् ।
क्षेत्रे काले च सर्वस्मि—न्नर्हतः समुपास्महे ॥ २ ॥

સર્વ ક્ષેત્રને વિષે અને ભૂત ભવિષ્ય તથા વર્તમાન કાળને વિષે નામનિક્ષેપ, સ્થાપના નિક્ષેપ, દ્રવ્ય નિક્ષેપ અને ભાવ નિક્ષેપ વડે કરીને ત્રણ જગત્‌ના લોકોને પવિત્ર કરતા એવા અર્હંત પ્રભુઓની વંદન સત્કાર અને સન્માનાદિકથી સેવા કરીએ છીએ. ॥ ૨ ॥

आदिमं पृथिवीनाथ—मादिमं निष्परिग्रहम् ।
आदिमं तीर्थनाथं च, ऋषभस्वामिनं स्तुमः ॥ ३ ॥

પ્રથમ પૃથિવીના પતિ (રાજા), પ્રથમ પરિગ્રહ ત્યાગી સાધુ અને પહેલા તીર્થંકર એવા "**ઋષભ**" સ્વામીની સ્તુતિ કરીએ છીએ. ॥ ૩ ॥

अर्हंतमजितं विश्व—कमलाकरभास्करम् ।
अम्लानकेवलादर्श—संक्रांतजगतं स्तुवे ॥ ४ ॥

આ વિશ્વરૂપી કમળવાળા સરોવરને પ્રકાશ કરવામાં સૂર્યના જેવા અને જેણે પોતાના નિર્મળ એવા કેવળજ્ઞાનરૂપી દર્પણમાં ત્રણ જગત્ પ્રતિબિંબિત કરેલું છે એવા પૂજન કરવા યોગ્ય "**અજિત**" ભગવાન્‌ની હું સ્તુતિ કરૂં છું ॥ ૪ ॥

विश्वभव्यजनाराम-कुल्यातुल्या जयंति ताः ।
देशनासमये वाचः, श्रीसंभव जगत्पतेः ॥ ५ ॥

સર્વ જગત્‌ના પતિ એવા "શ્રીસંભવનાથ" પ્રભુના, દેશના સમયમાં સર્વ જગત્‌ના ભવ્યજનોરૂપી ઉદ્યાનને સિંચન કરવામાં નીકના જેવી વાણીઓ જયવંતી વર્તે છે. ॥ ૫ ॥

अनेकांतमतांभोधि-समुल्लासनचंद्रमाः ।
दद्यादमंदमानंदं, भगवानभिनंदनः ॥ ६ ॥

સ્યાદ્વાદ મતરૂપી સમુદ્રને ઉલ્લાસ કરવામાં ચંદ્રરૂપ એવા "**શ્રીઅભિનંદન**" ભગવાન્ ઘણા આનંદ પ્રત્યે આપો. ॥ ૬ ॥

द्युसत्किरीटशाणाग्रो-त्तेजितांघ्रिनखावलिः ।
भगवान् सुमतिस्वामी, तनोत्वभिमतानि वः ॥ ७ ॥

દેવતાઓના મુગટરૂપી શગાણના અગ્રભાગના ખુણાઓથી જેમની નખપંક્તિ તેજવંત થએલી છે, એવા "**સુમતિસ્વામી**" ભગવાન્ તમારા વાંછિતોને વિસ્તારો. ॥ ૭ ॥

पद्मप्रभप्रभोर्देह-भासः पुष्णंतु वः श्रियम् ।
अंतरंगारिमथने, कोपाटोपादिवारुणाः ॥ ८ ॥

અંતરંગ શત્રુઓ જે કામ ક્રોધાદિ તેઓને મથન (દૂર) કરવાને કરેલા કોપના પ્રબળપણાથી જાણે લાલ થઈ હોય તેવી "**પદ્મપ્રભ**" પ્રભુના દેહની અરૂણ કાંતિઓ, તમારી મોક્ષ લક્ષ્મીને પોષણ કરો. ॥ ૮ ॥

श्री सुपार्श्वजिनेंद्राय, महेंद्रमहितांघ्रये ।
नमश्चतुर्वर्णसंघ-गगनाभोगभास्वते ॥ ९ ॥

સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા, એ ચતુર્વિધ સંઘરૂપી આકાશના પ્રકાશના વિસ્તારમાં સૂર્ય જેવા અને જેના ચરણોની ઈંદ્રોએ પૂજા કરેલી છે એવા "**શ્રીસુપાર્શ્વ-જિનેંદ્ર**" ને નમસ્કાર હો. ॥ ૯ ॥

चंद्रप्रभप्रभोश्चंद्र-मरीचिनिचयोज्ज्वला ।
मूर्त्तिर्मूर्तसितध्यान-निर्मितेव श्रियेऽस्तु वः ॥ १० ॥

ચંદ્રના કિરણોના સમૂહથી પણ ઉજ્વળ-તેથી જાણે મૂર્તિમંત એવા શુક્લ ધ્યાન વડે કરીને બનાવી હોય તેવી "**ચંદ્રપ્રભ**" પ્રભુની મૂર્તિ, તમને જ્ઞાન લક્ષ્મીને માટે થાઓ॥૧૦॥

करामलकवद्विश्वं, कलयन् केवलश्रिया ।
अचिंत्यमाहात्म्यनिधिः, सुविधिर्बोधयेऽस्तु वः ॥ ११ ॥

જે પોતાની કેવળ જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીથી, સર્વ વિશ્વને હાથમાં રહેલા નિર્મળ જળની માફક જાણે છે અને જે ન ચિંતવી શકાય તેવા માહાત્મ્યના નિધાન રૂપ છે; એવા " **સુવિધ** " ભગવાન્ તમારા બોધને માટે થાઓ. ॥ ૧૧ ॥

सत्वानां परमानंद, कंदोद्भेदनवांबुदः ।
स्याद्वादामृतनिस्यंदी, शीतलः पातु वो जिनः ॥ १२ ॥

પ્રાણીઓના ઉત્કૃષ્ટ આનંદના અંકુરને પ્રગટ થવામાં નવીન મેઘના જેવા અને સ્યાદ્વાદ મતરૂપી અમૃતને ઝરનારા " **શ્રી શીતલ** " તીર્થંકર તમારી રક્ષા કરો. ॥ ૧૨ ॥

भवरोगार्त्तजंतूना-मगदंकारदर्शनः
निःश्रेयसश्रीरमणः श्रेयांसःश्रेयसेऽस्तु वः ॥ १३ ॥

જેમનું દર્શન[1] સંસારરૂપી રોગથી પીડાએલા જીવોને વૈદ્યસમાન છે અને જે મોક્ષ રૂપી લક્ષ્મીના સ્વામી છે એવા "**શ્રી શ્રેયાંસ**" ભગવાન્ તમારા કલ્યાણને અર્થે થાઓ. ॥ ૧૩ ॥

विश्वोपकारकीभूत-तीर्थकृत्कर्म निर्मितिः ।
सुरासुरनरैः पूज्यो, वासुपूज्यः पुनातु वः ॥ १४ ॥

જેણે સર્વ વિશ્વને ઉપકાર કરનાર એવા તિર્થંકર નામ કર્મને નિષ્પન્ન કરેલું છે; અને જે દેવ, અસુર અને મનુષ્યોને પૂજવા લાયક છે; એવા "**શ્રીવાસુપૂજ્ય**"સ્વામી તમોને પવિત્ર કરો. ॥ ૧૪ ॥

विमलस्वामिनो वाचः कतकक्षोदसोदराः ।
जयंति त्रिजगच्चेतो, जलनैर्मल्यहेतवः ॥ १५ ॥

કતકફળના ચૂર્ણ જેવી ત્રણ જગત્‌ના ચિત્તરૂપી જળને નિર્મળ કરવામાં કારણરૂપ "**શ્રીવિમલ**" સ્વામીની વાણીઓ જયવંતી વર્તે છે. ॥ ૧૫ ॥

स्वयंभूरमणस्पर्द्धि-करुणारसवारिणा ।
अनंतजिदनंतां वः, प्रयच्छतु सुखश्रियम् ॥ १६ ॥

સ્વયંભૂ રમણ (છેલ્લા) સમુદ્રની હરીફાઈકરનાર અર્થાત્ તેથી પણ અધિક એવા કરુણા રસરૂપી જળવડે કરી યુક્ત એવા "**શ્રી અનંતનાથ**" ભગવાન, તમને જેનો અંત નથી એવી મોક્ષના સુખરૂપ લક્ષ્મીને આપો. ॥ ૧૬ ॥

कल्पद्रुमसधर्माण-मिष्टप्राप्तौ शरीरिणाम् ।
चतुर्द्धा धर्मदेष्टारं, धर्मनाथमुपास्महे ॥ १७ ॥

---

૧ અહીં દર્શન એટલે "સમ્યક્ત્વ" એવો પણ અર્થ થાય છે

विश्वभव्यजनाराम-कुल्यातुल्या जयंति ताः ।
देशनासमये वाचः, श्रीसंभव जगत्पतेः ॥ ५ ॥

સર્વે જગત્‌ના પતિ એવા "**શ્રીસંભવનાથ**" પ્રભુના, દેશના સમયમાં સર્વે જગત્‌ના ભવ્યજનોરૂપી ઉદ્યાનને સિંચન કરવામાં નીકના જેવી વાણીઓ જયવંતી વર્તે છે ॥ ૫ ॥

अनेकांतमतांभोधि-समुल्लासनचंद्रमाः ।
दद्यादमंदमानंदं, भगवानभिनंदनः ॥ ६ ॥

સ્યાદ્વાદ મતરૂપી સમુદ્રને ઉલ્લાસ કરવામાં ચંદ્રરૂપ એવા "**શ્રીઅભિનંદન**" ભગવાન્ ઘણા આનંદ પ્રત્યે આપો. ॥ ૬ ॥

द्युसत्किरीटशाणाग्रो-त्तेजितांघ्रिनखावलिः ।
भगवान् सुमतिस्वामी, तनोत्वभिमतानि वः ॥ ७ ॥

દેવતાઓના મુગટરૂપી શરાણના અગ્રભાગના ખુણાઓથી જેમની નખપંક્તિ તેજવંત થએલી છે, એવા "**સુમતિસ્વામી**" ભગવાન્ તમારા વાંછિતોને વિસ્તારો. ॥ ૭ ॥

पद्मप्रभप्रभोर्देह-भासः पुष्णंतु वः श्रियम् ।
अंतरंगारिमथने, कोपाटोपादिवारुणाः ॥ ८ ॥

અંતરંગ શત્રુઓ જે કામ ક્રોધાદિ તેઓને મથન (દૂર) કરવાને કરેલા કોપના પ્રબળપણાથી જાણે લાલ થઈ હોય તેવી "**પદ્મપ્રભ**" પ્રભુના દેહની અરુણ કાંતિઓ, તમારી મોક્ષ લક્ષ્મીને પોષણ કરો ॥ ૮ ॥

श्री सुपार्श्वजिनेंद्राय, महेंद्रमहितांघ्रये ।
नमश्चतुर्वर्णसंघ-गगनाभोगभास्वते ॥ ९ ॥

સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા, એ ચતુર્વિધ સંઘરૂપી આકાશના પ્રકાશના વિસ્તારમા સૂર્ય જેવા અને જેના ચરણોની ઈંદ્રોએ પૂજા કરેલી છે એવા "**શ્રીસુપાર્શ્વજિનેંદ્ર**" ને નમસ્કાર હો ॥ ૯ ॥

चंद्रप्रभप्रभोश्चंद्र-मरीचिनिचयोज्ज्वला ।
मूर्त्तिर्मूर्तसितध्यान-निर्मितेव श्रियेऽस्तु वः ॥ १० ॥

ચંદ્રના કિરણોના સમૂહથી પણ ઉજ્વળ–તેથી જાણે મૂર્તિમંત એવા શુક્લ ધ્યાન વડે કરીને બનાવી હોય તેવી "**ચંદ્રપ્રભ**" પ્રભુની મૂર્તિ, તમને જ્ઞાન લક્ષ્મીને માટે થાઓ॥૧૦॥

करामलकवद्विश्वं, कलयन् केवलश्रिया ।
अचिंत्यमाहात्म्यनिधिः, सुविधिर्बोधयेऽस्तु वः ॥ ११ ॥

નમસ્કાર કરતા એવા પ્રાણીઓના મસ્તક ઉપર પડતા અને જળના પ્રવાહની માફક નિર્મળ કરવાના કારણ રૂપ **"શ્રી નમિ"** ભગવાન્‌ના ચરણ નખોના કિરણો તમારી રક્ષા કરો. ॥ ૨૩ ॥

यदुवंशसमुद्रेंदुः, कर्मकक्षहुताशनः ।
अरिष्टनेमिर्भगवान्, भूयाद्वोऽरिष्टनाशनः ॥ २४ ॥

યદુવંશરૂપી સમુદ્રમાં ચંદ્રસમાન અને કર્મરૂપી વનખંડમાં અગ્નિસમાન **"શ્રી અરિષ્ટનેમિ"** ભગવાન્ તમારા ઉપદ્રવને નાશ કરનાર થાઓ. ॥ ૨૪ ॥

कमठे धरणेंद्रे च, स्वोचितं कर्म कुर्वति ।
प्रभुस्तुल्यमनोवृत्तिः पार्श्वनाथः श्रियेऽस्तु वः ॥ २५ ॥

કમઠ અને ધરણેંદ્ર, કે જે પોતપોતાને યોગ્ય કર્મ કરતા હતા; તથાપિ તેઓમાં જેમની મનોવૃત્તિ સરખી છે એવા **"શ્રીપાર્શ્વનાથ"** પ્રભુ તમારી જ્ઞાન લક્ષ્મીને માટે થાઓ ॥૨૫[1]॥

कृतापराधेऽपि जने, कृपामंथरतारयोः ।
ईषद्बाष्पार्द्रयोर्भद्रं, श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥ २६ ॥

જે **"શ્રી વીરભગવાન્"** ના નેત્રો, અપરાધ કરનારા પ્રાણી ઉપર પણ દયાને સૂચવનારી કિકિઓવાળા છે અને (તેવી દયા વડેજ) જરા અશ્રુથી ભીંજાયેલા થઈ જાય છે તેવા તે નેત્રોનું કલ્યાણ થાઓ.* ॥ ૨૬ ॥

---

૧ આ શ્લોકમાં "કમઠ અને ધરણેંદ્ર પોતાને યોગ્ય કામ કરતા હતા, તોપણ તેઓમાં પ્રભુની તુલ્ય મનોવૃત્તિ હતી" એવો અર્થ બતાવી ગ્રંથકર્તાએ પાર્શ્વનાથ ભગવાનનુ અપૂર્વ સમદૃષ્ટિ માહાત્મ્ય બતાવ્યું છે. કારણ કે જે કમઠ હતો તે પ્રભુનો પૂર્વભવનો વૈરી "મેઘમાળી" નામે દેવતા થયો હતો, તે પોતાને યોગ્ય કર્મ (ઉપસર્ગ) કરતો હતો, અને જે ધરણેંદ્ર હતો તેને પ્રભુએ પૂર્વ ભવમાં (સર્પાવતારમાં) અગ્નિથી બચાવ્યો હતો, તેથી તે ધરણેંદ્ર થઈ પ્રભુના ઉપસર્ગને દૂર કરવા રૂપ પોતાને યોગ્ય કર્મ કરતો હતો, તથાપિ પ્રભુએ તે બન્નેમાં મનોવૃત્તિ તુલ્ય રાખી, તે અપૂર્વ સમદૃષ્ટિ માહાત્મ્ય છે.

* આ શ્લોકના ભાવાર્થ ઉપર એક એવી કથા છે કે "સગમ" નામના કોઇ દેવતાએ મહાવીર સ્વામીને છ માસ સુધી ઉપસર્ગ કર્યાં હતા, તથાપિ મહાવીર સ્વામી કઈપણ ક્ષોભ પામ્યા નહતા. આવી ભગવાનની દૃઢતા જોઈ તે દેવે સ્વર્ગમાં જવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને કહ્યું–"હે દેવ! હે આર્ય! તમે સ્વેચ્છાથી ભિક્ષા માટે ફરો, હવે હું તમને ઉપદ્રવ કરીશ નહિં" આવુ તેનું કહેવું સાંભળી મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું–'હું સ્વેચ્છાથીજ ભિક્ષા માટે ફરૂ છું, કોઈના કહેવાથી નથી ફરતો.' આવુ પ્રભુનું વચન સાંભળી તે દેવ સ્વસ્થાને જવા ચાલ્યો; એટલે તેને જોઈ મહાવીર સ્વામીના નેત્રમાં અશ્રુ આવ્યાં કે અહો, આ દેવ મને ઉપસર્ગ કરવાથી કર્મ બાંધવાને લીધે દુઃખી થશે. જુઓ કેવી પ્રભુની દયાળુતા!

ચરિત્રારંભ

ઉપર કહેલા ૨૪ તિર્થંકરોના તીર્થોની અંદર બાર ચક્રવર્તી, નવ અર્દ્ધચક્રવર્તી, નવ બળદેવ અને નવ પ્રતિવાસુદેવ થયેલા છે. એ સર્વે આ ભરતક્ષેત્રમાં અવસર્પિણી કાળની અંદર થયેલા ત્રિષષ્ટિ (૬૩) શલાકા[1] પુરુષ છે. તેઓમાંના કેટલાએકને મોક્ષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયેલી છે અને કેટલાએકને થવાની છે. શલાકા પુરુષપણાથી શોભતા એવા તેઓનું ચરિત્ર અમે કહીએ છીએ; કારણ કે **મહાત્મા લોકોનું કીર્તન કરવું તે કલ્યાણ અને મોક્ષનું સ્થાનરૂપ છે.** તેમાં પ્રથમ ભગવાન્ ઋષભદેવજીનું ચરિત્ર, તેમના સમકિત પ્રાપ્તિના કારણરૂપ એવા પ્રથમ ભવથી માંડીને વર્ણન કરીએ છીએ.

અસંખ્ય સમુદ્ર તથા અસંખ્ય દ્વીપ રૂપી કંકણોથી અને વજ્ર વેદિકાવડે વીંટાઈ રહેલો જંબૂદ્વીપ નામે દ્વીપ છે. નદીઓ, ક્ષેત્રો અને વર્ષધર[2] પર્વતોથી શોભતા એવા તે જંબૂદ્વીપના મધ્ય ભાગમાં જાણે તેની નાભિ હોય તેવો સુવર્ણ રત્નમય મેરુપર્વત આવેલો છે. તે લાખ યોજન ઉંચો છે, ત્રણ મેખલાથી[3] શોભતો છે. ચાલીશ યોજનની તેની ઉપર ચૂલિકા છે અને તે અર્હંતોના ચૈત્યોથી ઘણો શોભી રહ્યો છે. તેની પશ્ચિમ તરફના ભાગમાં રહેલા વિદેહ ક્ષેત્રમાં **ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત** નામે એક ક્ષિતિમંડલમાં[4] મંડનરૂપ નગર છે. તે નગરમાં ધર્મકર્મમાં સાવધાન અને ઘણી સમૃદ્ધિએ શોભતો **પ્રસન્નચંદ્ર** નામે ઈંદ્ર સમાન રાજા હતો. તે નગરમાં સર્વ સરિતાઓનું સ્થાન જેમ સમુદ્ર છે તેમ સર્વ સંપત્તિઓના સ્થાનરૂપ અને યશ રૂપી ધનવાળો **ધન** નામે એક સાર્થવાહ રહેતો હતો. મોટી ઈચ્છાવાળા તે સાર્થવાહને કોઈની ધારણામાં ન આવી શકે તેટલી તથા ચંદ્રકાંતિની માફક પરોપકાર કરવા રૂપ ફળવાળી ઘણી લક્ષ્મી હતી. હંમેશાં સદાચાર રૂપી નદીના પ્રવાહમાં પર્વત સમાન સર્વ પૃથ્વીને પવિત્ર કરનાર તે ધનશેઠ સર્વને સેવા કરવા યોગ્ય હતો. તેનામાં યશ રૂપી વૃક્ષના અમોઘ[5] બીજના જેવા ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય અને ધૈર્ય વિગેરે ગુણો હતા. તે સાર્થવાહને ઘેર કણના ઢગલાની પેઠે રત્નોના ઢગલા હતા અને ગુણોની માફક દિવ્ય વસ્ત્રોના ઢગલા હતા. જળ જંતુઓથી જેમ સમુદ્ર શોભે તેમ ઘોડા, ખચ્ચર, ઉંટ અને બીજાં વાહનોથી તેનું ભવન શોભતું હતું.

---

૧ એ સર્વે તે ભવમાં અથવા આગામી ભવમાં નિશ્ચયે મોક્ષગામી હોવાથી તેઓ શલાકા પુરુષ કહેવાય છે. ૨ વર્ષ-ક્ષેત્ર. તેને જુદા પાડનાર તે વર્ષધર-પર્વત. ૩ પ્રથમ મેખળાએ નંદન વન, બીજી મેખળાએ સોમનસ વન અને ત્રીજી મેખળાએ પાંડુક વન છે. ૪ પૃથ્વીમંડળમાં. ૫ સફળ

સર્વ શારીરિક વાયુમાં પ્રાણવાયુની પેઠે તે સાર્થવાહ ધનાઢ્ય, ગુણી અને કીર્તિવંત લોકમાં અગ્રેસર હતો. જેમ મહા સરોવરની નજીકની ભૂમિઓ તેનાં ઝરણાં વડે પૂરાઈ જાય, તેમ ઘણા દ્રવ્યવાળા તે સાર્થવાહના ધનથી તેના સેવકો ભરપૂર થઈ ગયા હતા.

એક વખત જાણે મૂર્તિમંત ઉત્સાહ હોય એવા તે સાર્થવાહે મોટા ઉપરકરો[1] લઈને વસંતપુર જવાની ઈચ્છા કરી. તેવારે તેણે સર્વ નગરમાં પોતાના માણસ પાસે પટહ વગડાવી[2] એવી ઘોષણા કરાવી કે "ધન સાર્થવાહ વસંતપુર જવાના છે, માટે જેઓ તેમની સાથે જવા ઈચ્છતા હોય તે ચાલો. જેને પાત્ર નહિં હોય તેને તે પાત્ર આપશે, જેને વાહન નહિં હોય તેને વાહન આપશે, જેને સહાય નહિં હોય તેને સહાય આપશે અને જેને પાથેય (ભાતું) નહિં હોય તેને પાથેય આપશે. માર્ગમાં ચોર લોકોથી અને શીકારી પ્રાણીઓના ઉપદ્રવથી તે સર્વની રક્ષા કરશે. જે કોઈ અશક્ત હશે તેઓનું પોતાના બન્ધુની માફક તે પાલન કરશે." એવી રીતે ઉદ્-ઘોષણા કરાવી કુળસ્ત્રીઓએ જેનું મંગળ કર્યું છે એવા આચાર યુક્ત સાર્થવાહે સારા મુહૂર્તે રથમાં બેસી પ્રસ્થાન કર્યું. પ્રયાણ વખતે જાણે તેની તરફથી બોલાવનારા માણસો હોય એવા તેના ભેરીવાદ્યના ભાંકાર શબ્દોથી વસંતપુર જવાની ઈચ્છાવાળા સર્વે લોકો નગર બહાર નીકળ્યા. એ સમયે સાધુચર્યાથી અને ધર્મથી પૃથ્વીને પવિત્ર કરતા ધર્મ-ઘોષ આચાર્ય સાર્થવાહ પાસે આવ્યા. આચાર્યને જોઈ સંભ્રમથી ઉઠી, હાથ જોડી, સૂર્યની માફક તપની કાંતિથી પ્રકાશમાન્ એવા તે આચાર્યને સાર્થવાહે વંદના કરી. પછી આગ-મન કારણ પૂછ્યું; એટલે 'અમે તમારી સાથે આવશું' એમ આચાર્ય મહારાજે કહ્યું. એવું સાંભળી સાર્થવાહે કહ્યું–'હે ભગવન્! આજે હું ધન્ય થયો કે આપ જેવા સાથે લઈ જવા લાયક મારી સાથે આવો છો. આપ ખુશીથી મારી સાથે ચાલો;' પછી સાર્થવાહે પોતાના રસોઈ કરનારાઓને આજ્ઞા કરી–'આ આચાર્યને માટે તમારે હંમેશાં અન્ન પાનાદિક તૈયાર કરવું.' સાર્થવાહની એવી આજ્ઞા થતાં આચાર્યે કહ્યું– 'સાધુઓને પોતાને અર્થે કરેલો, કરાવેલો અને સંકલ્પ કરેલો ન હોય તેવો જ આહાર કલ્પે છે. હે સાર્થપતિ! વાવ, કુવા અને તળાવમાં રહેલું જળ પણ અગ્નિ વિગેરે શસ્ત્રોથી અચેત થયું નથી તેથી સાધુઓને કલ્પતું નથી એવી જિનેંદ્ર શાસનમાં આજ્ઞા કરેલી છે.' એવા વખતમાં કોઈ પુરુષે આવીને ભ્રષ્ટ થયેલા સંધ્યા કાળનાં વાંદળાંની જેવાં સુંદર વર્ણનાં પાકેલાં આમ્ર ફળથી ભરેલો એક થાળ સાર્થવાહની પાસે મૂક્યો. ધન સાર્થવાહે ઘણા હર્ષવાળા મનથી આચાર્યને કહ્યું–'આપ આ ફળો ગ્રહણ કરી મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો.' આચાર્યે કહ્યું– 'હે શ્રદ્ધાળુ! આવાં સચિત્ત ફળને સ્પર્શ કરવો પણ મુનિને કલ્પે નહિ તો તેનું ભોજન કરવું કેમ કલ્પે?' સાર્થવાહે કહ્યું–'અહો તમે કોઈ મહાદુષ્કર વ્રતને ધારણ કરનારા છો. આવા વ્રતને દક્ષ હોય તોપણ પ્રમાદી

---

૧ કરીયાણાં. ૨ ઢોલ ટીપાવીને.

પુરુષ એક દિવસ પણ ધારણ કરી શકે નહિં. તથાપિ આપ સાથે ચાલો; જે આપને કલ્પતું હશે તેવું અન્નાદિક હું આપને આપીશ.' એવી રીતે કહી, નમસ્કાર કરી, તેણે મુનિને વિસર્જ્યા. પછી સાર્થવાહ મોટા તરંગોથી જેમ સમુદ્ર ચાલે તેમ ચંચળ ઘોડા, ઉંટ, શકટ અને બળદો સહિત ચાલવા લાગ્યો. આચાર્ય પણ જાણે મૂર્તિવંત થયેલા મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ હોય તેવા સાધુઓથી આવૃત્ત થઈ ચાલવા લાગ્યા. સર્વ સંઘની આગળ ધન સાર્થવાહ ચાલતો હતો, તેની પાછળ સાર્થવાહનો મિત્ર **મણિભદ્ર** ચાલતો હતો અને બંને બાજુએ અવારિત અશ્વવારોનો સમૂહ ચાલતો હતો. તે સમયે સાર્થવાહે શ્વેત છત્રોથી જાણે શરદ્ઋતુના મેઘમય હોય તેવું અને મયૂર છત્રોથી જાણે વર્ષા ઋતુના મેઘમય હોય તેવું આકાશ કરી દીધું હતું. ધનવાત[1] જેમ પૃથ્વીને વહન કરે છે તેમ તે સાર્થવાહનાં દુર્વહ ઉપસ્કરને ઉંટ, બળદ, સાંઢ, ખચ્ચર અને ખરોએ વહન કર્યો હતો. વેગથી જેઓના ચરણપાત જણાતા નથી તેથી જાણે મૃગલા હોય અને પૃષ્ઠ ઉપર ગૂણો લાધેલી છે તેથી જાણે ઉંચી પાંખોવાળા હોય તેવા ઉંટો ઝડપથી ચાલતાં હતાં. અંદર બેઠેલા યુવાન લોકોને ક્રીડા કરવાને યોગ્ય ગાડાંઓ, જાણે ચાલતાં ઘર હોય તેવાં શોભતાં હતાં. મોટી કાયાવાળા અને મોટા સ્કંધવાળા મહિષો જાણે પૃથ્વી પર આવેલા મેઘ હોય તેમ જળને વહન કરી લોકોની તૃષાનો નાશ કરતા હતા. તે સાર્થવાહના ઉપસ્કરના ભારથી આક્રાંત થયેલી પૃથ્વી ચોતરફ થતા એવા શકટોના ચીત્કાર શબ્દથી શબ્દ કરતી હોય તેવી જણાતી હતી. બલદોથી, ઉંટોથી અને ઘોડાઓથી ઉડેલી રજ આકાશમાં ચોતરફ એવી રીતે વ્યાપી ગઇ કે, જેથી સોયથી વીંધાઈ શકાય તેવો અંધકાર થઇ ગયો. દિશાઓના મુખ ભાગને બધિર કરનારા સાંઢોના ઘંટાના ટણત્કારથી ચમરી મૃગો, પોતાનાં બચ્ચાંઓ સાથે દૂરથી જ ઉંચા કાન કરી ત્રાસ પામતાં હતાં. મોટા ભારને વહન કરનારાં ઉંટો ચાલતાં ચાલતાં પણ પોતાની ગ્રીવાઓ વાળીને વૃક્ષોના અગ્રભાગને વારંવાર ચાટતાં હતાં. જેઓના પૃષ્ઠ ઉપર છાલકા મૂકેલા છે એવા ગધેડાઓ પોતાના કાન ઉંચા કરી અને ગ્રીવાઓ પાંસરી કરી પરસ્પર એક બીજાને દાંતવડે ડંસ કરતા ફરતા પછવાડે રહેતા હતા. દરેક દિશાઓમાં હાથમાં હથીઆર ધારણ કરી રહેલા રક્ષકોથી વીંટાયેલો તે સાર્થ જાણે વજ્રના પંજરમાં રહ્યો હોય તેમ માર્ગે ચાલતો હતો. મસ્તક ઉપર મહામુલ્ય મણિને ધારણ કરનારા ભુજંગની પેઠે ઘણા અર્થ (દ્રવ્ય) ને વહન કરનારા તે સંઘથી ચોર લોકો દૂરજ રહેતા હતા. નિર્ધન અને ધનાઢ્યના યોગ ક્ષેમમાં એક સરખા ઉદ્યમવાળો તે સાર્થવાહ, યૂથપતિ હાથી જેમ નાના હાથીઓને લઇને ચાલે તેમ સર્વની સંઘાતે ચાલવા લાગ્યો. લોચનોને પ્રફુલ્લ કરી સર્વ લોકોએ આદર કરેલો તે ધન સાર્થવાહ સૂર્યની પેઠે દિવસે દિવસે પ્રયાણ કરવા લાગ્યો. તેવા વખતમાં સરોવર અને નદીઓનાં જળને રા-

---

[1] આ વાયુ પૃથ્વીની નીચે આધારભુત છે.

ત્રિઓની પેઠે સંકોચ કરનારો, પાંથજનોને ભયંકર અને મહા ઉત્કટ એવો ગ્રીષ્મ ઋતુનો સમય આવ્યો. ભઠ્ઠીની અંદરનાં કાષ્ઠોની જેવા ઘણા દુઃસહ પવન વાવા લાગ્યા. સૂર્ય પોતાના અગ્નિના કણિયાની જેવા તડકાને ચોતરફ પ્રસારવા લાગ્યો. તે વખતે સંઘના પાંથ લોકો સમીપ ભાગે આવતાં ઝાડે ઝાડે વિશ્રામ લેવા લાગ્યા અને પાણીની પરબે પરબે પ્રવેશ કરી જળપાન કરીને આળોટવા લાગ્યા. મહિષો નિઃશ્વાસોથી જાણે પ્રેરેલી હોય તેવી પોતાની જીહ્વાઓને આકર્ષણ કરવા લાગ્યા અને નિષેધ કરનાર પુરુષોના શબ્દોનું અપમાન કરીને નદીના કાદવની અંદર પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. પરોણાના ઘા પડતા હતા તોપણ સારથીઓનું અપમાન કરીને વૃષભો કુમાર્ગે રહેલાં વૃક્ષો પાસે વારંવાર જવા લાગ્યા. સૂર્યનાં તપેલાં લોઢાની સોયનાં જેવાં કિરણોથી મીણના પીંડની જેમ પશુ અને મનુષ્યોનાં શરીરો ચારેકોર ઓગળવા લાગ્યાં. સૂર્ય હંમેશાં પોતાનાં કિરણોને તપાવેલાં લોઢાનાં ફળની જેવાં કરવા લાગ્યો અને પૃથ્વીની રજ માર્ગમાં નાખેલા છાણાના અગ્નિની જેવું વિષમપણું ધારણ કરવા લાગી. સાર્થ માંહેની સ્ત્રીઓ માર્ગમાં આવતી નદીઓમાં પેસી કમલીનીનાં નાળવાં ગ્રહણ કરી કરીને પોતાના ગળામાં નાખવા લાગી; સાર્થની પુરંધ્રીઓ[1] પસીનાવડે ભીંજાયેલાં વસ્ત્રોથી જાણે જળાર્દ્ર થયેલીઓ હોય તેમ માર્ગમાં ઘણી શોભવા લાગી. પાંથલોકો પલાશ, તાલ, હિંતાલ, કમલ અને કદલી પત્રોના પંખા કરી ઘામથી થયેલા શ્રમનો છેદ કરવા લાગ્યા.

પછી ગ્રીષ્મઋતુની સ્થિતિની પેઠે પ્રવાસીઓની ગતિને નાશ કરનાર મેઘનાં ચિન્હ-વાળી વર્ષાઋતુ આવી. આકાશમાં યક્ષની માફક ધનુષ્યને ધારણ કરતો અને ધારારૂપી બાણોની વૃષ્ટિ કરતો વરસાદ ચડી આવ્યો. સર્વ સંઘના લોકોએ તેને ઘણા ત્રાસથી જોયો. તે મેઘ સળગાવેલા ઉંબાડીઆની પેઠે વીજળીને ભમાવીને બાળકોની પેઠે સંઘના સર્વ લોકોને બીવરાવવા લાગ્યો. આકાશ સુધી ગયેલા અને પ્રસરતા એવા જળના પૂરોએ પાંથોનાં હૃદયની પેઠે નદીઓના વિશાળ તટને તોડી નાંખ્યા. મેઘના જળોએ પૃથ્વીના ઊંચા નીચા ભાગને સરખો કર્યો, કેમકે **જડ પુરૂષોનો[2] ઉદય થાય તોપણ તેને વિવેક ક્યાંથી આવે?** જળ, કાંટા અને કાદવથી માર્ગના દુર્ગમપણાને લીધે એક ગાઉ પણ સો યોજન જેવો થવા લાગ્યો. પાંથ લોકો પોતાના જાનુ સુધી નવા કાદવમાં સંલગ્ન થવાથી જાણે બંધનમાંથી મુક્ત થયા હોય તેમ ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યા. દરેક રસ્તે પાંથલોકોને અટકાવવાને જાણે દુષ્ટ દૈવે પ્રવાહના મિષથી પોતાના બાહુરૂપી ભોગળને પસાર્યો હોય તેવા જળ પ્રવાહો જણાવા લાગ્યા. શકટો[3] કાદવોથી વિકટ થયેલા રસ્તામાં ચોતરફ ખુંચી જવા લાગ્યાં, તે પૃથ્વીએ જાણે પોતાના ઘણા કાળથી થયેલા મર્દનના રોષથી ગ્રસ્ત કર્યાં હોય તેવાં જણાવા લાગ્યાં. ઉંટને ચલાવના-રાઓએ માર્ગમાં નીચે ઉતરી રજ્જુને ધારણ કરી, આકર્ષણ કરેલાં ઉંટો પોતાના ચરણો

૧ સ્ત્રીઓ ૨ અહીં જડના બીજા અર્થમા જળ સમજવું. ૩ ગાડાંઓ.

ભ્રષ્ટ થવાથી પગલે પગલે પડવાં લાગ્યાં. વર્ષાઋતુથી માર્ગનું આવું દુર્ગમપણું થયેલું જોઈ ધનસાર્થવાહે તે મહા અટવીમાં તંબુઓ નાખીને નિવાસ કર્યો. ત્યાં સર્વે લોકોએ વર્ષાઋતુ નિર્ગમન કરવાને માટે આશ્રમો કર્યા; **કેમકે દેશકાળને ઉચિત ક્રિયાકરનારાઓ દુઃખી થતા નથી.** સાર્થવાહના મિત્ર મણિભદ્રે જંતુ રહિત પૃથ્વી ઉપર રહેલ ઉટજ[1] રૂપી ઉપાશ્રય બતાવ્યો એટલે તેમાં સાધુ સહિત આચાર્યે નિવાસ કર્યો. સંઘના લોકો ઘણા હોવાથી અને વર્ષાઋતુનો લાંબો વખત હોવાથી સર્વેની પાસે ભાતું અને ઘાસ વિગેરે ખુટી ગયું; તેથી સર્વે સાર્થવાસીઓ ક્ષુધાર્ત થઈ મલીન વસ્ત્રવાળા તાપસોની પેઠે કંદમૂળાદિક ભક્ષણ કરવાને આમતેમ ફરવા લાગ્યા. સાર્થના લોકોની એવી દુઃખી હાલત જોઇને સાર્થવાહના મિત્ર મણીભદ્રે એક દિવસ સાયંકાળે તે સર્વ વૃત્તાંત સાર્થવાહને નિવેદન કર્યું. તે સાંભળી સંઘના લોકોના દુઃખની ચિંતામાં, પવન રહિત સમયે નિષ્કંપ થયેલા સમુદ્રની પેઠે સાર્થવાહ નિશ્ચળ થઈ ગયો. એવી રીતે ચિંતામગ્ન થયેલા સાર્થવાહને ક્ષણ માત્રમાં નિદ્રા આવી ગઈ. "જ્યારે અતિ દુઃખ કે અતિ સુખ આવે ત્યારે તત્કાળ નિદ્રા આવી જાય છે, કેમકે તે બંને નિદ્રાનાં મુખ્ય કારણ છે." તેવામાં રાત્રિનો છેલ્લો પહોર થયો એટલે અશ્વશાળાનો કોઈ ભદ્રીક આશયવાળો [2]યામરક્ષક નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

"દરેક દિશાઓમાં જેની કીર્ત્તિ વિસ્તાર પામી છે એવા અમારા સ્વામી આવી વિષમ દશાને પ્રાપ્ત થયા છે, તોપણ પોતાના શરણાગતનું પાલન સારૂં કરે છે!" આવી તેની વાણી સાંભળી સાર્થવાહે વિચાર કર્યો કે આવું બોલી કોઈ માણસે મને ઉપાલંભ દીધો છે. મારા સંઘમાં દુઃખી માણસ કોણ છે? અરે! મારા જાણવામાં આવ્યું કે મારી સાથે ધર્મઘોષ આચાર્ય આવેલા છે, જેઓ અકૃત[3] અકારિત[4] પ્રાસુક[5] ભિક્ષાથીજ ફક્ત ઉદર પોષણ કરનારા છે અને કંદ, મૂળ તથા ફલાદિ પદાર્થોનો તો કોઈ વખત સ્પર્શ પણ કરતા નથી. હમણાં આવા દુઃખિત સાર્થને વિષે કેમ વર્તતા હશે? અહો જે આચાર્યને માર્ગનાં સર્વ કૃત્ય સાચવવાનું અંગીકાર કરીને મારી સાથે આ માર્ગે હું લાવ્યો, તેઓનું હું આજેજ સ્મરણ કરૂં છું. મેં મૂર્ખે આ શું કર્યું? આજ સુધી જેઓનું વાણી માત્રથી પણ ઉચિત સાચવ્યું નથી તેઓને આજે હું કેવી રીતે મુખ બતાવીશ? તથાપિ આજે તેમનું દર્શન કરીને હું મારા પાપનું ક્ષાલન[6] કરૂં. કારણ કે તે શિવાય સર્વ વસ્તુની ઈચ્છા રહિત એવા તે પુરુષનું મારે શું કામ કરવું? આવી ચિંતામાં મુનિ દર્શનને માટે ઉત્સુક થયેલા સાર્થવાહને રાત્રિનો ચોથો પ્રહર બીજી રાત્રિના જેવડો થઈ પડયો. પછી રાત્રિ વીતી ગઈ એટલે પ્રભાતમાં ઉજ્વળ વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરી સાર્થવાહ, પોતાના મુખ્ય માણસોને સાથે લઈ સૂરિના આશ્રમ પ્રત્યે ગયો. ત્યાં જઈ પલાશના આચ્છાદનથી આચ્છાદિત થયેલા, છિદ્ર-

૧ ઝુંપડી. ૨ પહોરેગીર. ૩ પોતાને અર્થે નહીં કરેલ. ૪ નહીં કરાવેલ. ૫ જીવ રહિત (અચિત્ત) ૬ ધોઈ નાખવું.

વાળા, તૃણની ભીંતોવાળા અને નિર્જીવ ભૂમિ ઉપર રચેલા એવા આશ્રમમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં પાપરૂપી સમુદ્રના જાણે મંથન કરનાર હોય, મોક્ષના જાણે માર્ગ હોય, ધર્મના જાણે મંડપ હોય અને તેજના જાણે સ્થાન હોય એવા ધર્મઘોષ મુનિને તેણે જોયા; તેઓ કષાયરૂપી ગુલ્મોમાં હિમ જેવા, કલ્યાણલક્ષ્મીના હાર જેવા, સંઘના અદ્વૈત ભૂષણ જેવા અને મોક્ષની ઈચ્છાવાળા પુરુષોને કલ્પવૃક્ષ જેવા લાગતા હતા; જાણે એકત્ર થયેલ તપ હોય, મૂર્તિમાન આગમ હોય—તીર્થને પ્રવર્ત્તાવનાર તીર્થંકર હોય એવા તેઓ શોભતા હતા. તેમની આસપાસ બીજા મુનિઓ બેઠા હતા, જેમાંના કોઈએ પોતાનો આત્મા ધ્યાનને આધીન કર્યો હતો, કોઈએ મૌનવ્રત અવલંબન કર્યું હતું, કોઈ કાયોત્સર્ગમાં રહ્યા હતા, કોઈ આગમનું અધ્યયન કરતા હતા, કોઈ વાચના આપતા હતા, કોઈ ભૂમિ પ્રમાર્જન કરતા હતા, કોઈ ગુરુને વંદન કરતા હતા, કોઈ ધર્મકથા કરતા હતા, કોઈ શ્રુતનો ઉદ્દેશ કરતા હતા, કોઈ અનુજ્ઞા આપતા હતા અને કોઈ તત્વને કહેતા હતા. સાર્થવાહે પ્રથમ આચાર્યને અને પછી અનુક્રમે સર્વ સાધુઓને વંદના કરી. તેઓએ તેને પાપનો નાશ કરનાર 'ધર્મલાભ' આપ્યો. પછી આચાર્યના ચરણ કમળની પાસે રાજહંસની પેઠે બેસી સાર્થવાહે આનંદ સહિત નીચે પ્રમાણે કહેવાનો આરંભ કર્યો—

"હે ભગવન્! આપને મારી સાથે આવવાનું કહેતાં મેં શરદ્ ઋતુના મેઘની ગર્જનાની માફક મિથ્યા સંભ્રમ દેખાડ્યો, કેમકે તે દિવસથી આરંભીને આજ સુધી મેં આપનું દર્શન કર્યું નહિ, વંદના કરી નહીં અને અન્નપાન તથા વસ્ત્રાદિકથી આપનો ક્યારે પણ સત્કાર કર્યો નહીં. જાગ્રત છતાં સુપ્તાવસ્થામાં[2] રહેલા એવા મેં આ શું કર્યું? આપની અવજ્ઞા કરી, પોતાનાં વચનનો ભંગ કર્યો. હે મહારાજ! આ મારા પ્રમાદાચરણને માટે આપ ક્ષમા કરો. **મહાત્મા લોકો સર્વ સહન કરવાથી હંમેશાં સર્વંસહની[3] ઉપમાને પામેલાજ છે.**

આવું સાર્થવાહનું વચન સાંભળી સૂરીએ કહ્યું–"સાર્થવાહ! માર્ગમાં હિંસક પશુઓથી અને ચોર લોકોથી તમે રક્ષા કરી છે તેથી અમારો સર્વ પ્રકારનો સત્કાર તમે કર્યો છે. તમારા સંઘના લોકોજ અમને યોગ્ય અન્નપાનાદિઆપે છે તેથી અમને કંઈ પણ દુ:ખ નથી; માટે હે મહામતિ! જરા પણ ખેદ કરશો નહીં." સાર્થવાહે કહ્યું– "સંત પુરુષો નિરંતર ગુણનેજ જુએ છે, તેથી આપ દોષ સહિત એવો જે હું તેને માટે એ પ્રમાણે કહો છો, પરંતુ હું હવે સર્વ રીતે મારા પ્રમાદથી લજ્જિત થાઉં છું; માટે આપ પ્રસન્ન થાઓ અને સાધુઓને આહાર લેવા મોકલો, જેથી હું ઈચ્છા પ્રમાણે આહાર આપું." સૂરિ બોલ્યા–"વર્ત્તમાન યોગ વડે જે અકૃત, અકારિત અને અચિત્ત અન્નાદિક હોય, તે અમારા ઉપયોગમાં આવે છે એમ તું જાણે છે." એવી રીતે સૂરિએ કહ્યા પછી 'જે આપને ઉપયોગમાં આવશે તેજ હું સાધુઓને વહોરાવીશ' એમ કહી નમસ્કાર

૧ એક જાતનું ઘાસ ૨ નિદ્રાવસ્થા. ૩ પૃથ્વી.

શુદ્ધદાયક કહેવાય છે. *સાવદ્યયોગથી વિરક્ત, ત્રણ ગૌરવથી[1] વર્જિત, ત્રણ ગુપ્તિ[2] ધારક પાંચ સમિતિ[3] પાળનાર, રાગદ્વેષથી વર્જિત, નગર–નિવાસ–સ્થાન–શરીર–ઉપકરણાદિકમ મમતા રહિત, અઢાર સહસ્ર શીલાંગના ધારણ કરનાર, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીના ધારણ કરનાર, ધીર, સુવર્ણ અને લોહમાં સમદૃષ્ટિમાન, ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનમાં સ્થિતિ કરનાર, જિતેંદ્રિય, કુક્ષિસંબલ,[4] હંમેશા શક્તિ પ્રમાણે નાના પ્રકારના તપ કરનાર, અખંડીતપણે સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનાર, અઢાર પ્રકારનાં બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરનાર—એવા ગ્રાહકને દાન દેવું તે ગ્રાહક શુદ્ધદાન કહેવાય છે. બેંતાળીશ દોષથી રહિત અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય અને વસ્ત્ર [5]સંસ્તારકાદિનું જે દાન તે દેયશુદ્ધ દાન કહેવાય છે. યોગ્યકાળે પાત્રને દાન આપવું તે કાળશુદ્ધદાન અને કામના[6] રહિત શ્રદ્ધાથી આપવું તે ભાવશુદ્ધદાન કહેવાય છે. દેહ વિના ધર્મનું આરાધન થતું નથી અને અન્નાદિક વિના દેહ રહેતો નથી, માટે હંમેશા ધર્મોપગ્રહદાન[7] દેવું. જે માણસ અશનપાનાદિ ધર્મોપગ્રહદાન સુપાત્રને આપે છે તે તીર્થનો અવિચ્છેદ કરે છે અને પરમપદને પામે છે.

સાવદ્યયોગનું જે પ્રત્યાખ્યાન કરવું તેને શીલ કહે છે અને તે દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ એવા બે પ્રકારે છે. તેમાં દેશવિરતિના પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એવા બાર પ્રકાર થાય છે. સ્થૂલ અહિંસા–સત્ય–અસ્તેય–બ્રહ્મચર્ય–અપરિગ્રહ એ પાંચ અણુવ્રત જિનેશ્વરે કહ્યા છે. દિગ્‌વિરતિ, ભોગોપભોગ વિરતિ અને અનર્થદંડ વિરતિ એ ત્રણ ગુણવ્રત કહેવાય છે અને સામાયિક, દેશાવકાશિક, પૌષધ તથા અતિથિ સંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. એ પ્રકારનો દેશવિરતિ ગુણ શુશ્રૂષા[8] વિગેરે ગુણવાળા, યતિધર્મના અનુરાગી, ધર્મ પથ્યના ભોજનને ઈચ્છનારા, શમ–સંવેગ–નિર્વેદ–અનુકંપા અને આસ્તિક્ય એ પાંચ લક્ષણ યુક્ત સમકિતને પામેલા, મિથ્યાત્વથી નિવૃત્ત થયેલા, અને સાનુબંધ ક્રોધના ઉદયથી વર્જિત એવા ગૃહમેધી[9] મહાત્માઓને ચારિત્ર મોહનીનો નાશ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થાવર અને ત્રસજીવોની હિંસાદિકનું વર્જવું તે સર્વ વિરતિ કહેવાય છે અને તે સિદ્ધરૂપી મહેલ પર ચડવાને નિ:સરણી રૂપ છે. એ સર્વ વિરતિ પ્રકૃતિથી અલ્પ કષાયવાળા, ભવસુખમાં વિરાગી[10] અને વિનયાદિ ગુણોને વિષે રક્ત એવા મહાત્મા મુનિઓને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે કર્મને તપાવે તે તપ કહેવાય છે. તેના બાહ્ય અને અભ્યંતર એવા બે ભેદ છે. તેમાં અનશન, ઊનોદરી, વૃત્તિ સંક્ષેપ, રસ ત્યાગ, કાયક્લેશ અને સંલીનતા એ ૭ પ્રકારનાં બાહ્ય તપ કહેવાય છે. તથા પ્રાયશ્ચિત્ત, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, વિનય, કાયોત્સર્ગ અને શુભધ્યાન એ ૭ પ્રકારનાં અભ્યંતર તપ કહેવાય છે.

---

*પાપસહિત. ૧ રસ ગૌરવ, ઋદ્ધિ ગૌરવ, સાતા ગૌરવ. ૨ મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ ૩ ઈર્યાસમિતિ, ભાષા સમિતિ, એષણા સમિતિ, આદાનનિક્ષેપણ સમિતિ, પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ. ૪ ઉદર પૂર્તિ માત્રજ આહારને ગ્રહણ કરનાર. ૫ સંથારો વિગેરે. ૬ વાન્છા ૭ ધર્મનાં ઉપષ્ટંભ ભૂત દાન ૮ ધર્મ શ્રવણેચ્છા. ૯ ગૃહસ્થ ૧૦ સંસારસુખથી વિરક્ત.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીના ધારણ કરનારને વિષે અદ્વિતીય ભક્તિ, તેના કાર્યનું કરવું, શુભનીજ ચિંતા અને સંસારની નિંદા કરવી તે ભાવના કહેવાય છે. એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ, અપાર ફળ (મોક્ષ ફળ) ને આપવામાં સાધનરૂપ છે તેથી ભવ ભ્રમણથી ભય પામેલા મનુષ્યોએ સાવધાન થઇને તે સાધવા યોગ્ય છે."

ઉપર પ્રમાણે દેશના સાંભળી ધનશેઠે કહ્યું—'સ્વામિન્! આ ધર્મ ઘણે કાળે મારા સાંભળવામાં આજે આવ્યો તેથી આટલા દિવસ સુધી હું મારા કર્મથી ઠગાયો.' એ પ્રમાણે કહી ગુરૂના ચરણકમળને તથા બીજા મુનિઓને વંદન કરી પોતાના આત્માને ધન્ય માનતો પોતાના નિવાસ સ્થાન પ્રત્યે ગયો. એવી ધર્મ દેશનાથી પરમાનંદમાં મગ્ન થયેલા સાર્થવાહે તે રાત્રિને ક્ષણવત્ નિર્ગમન કરી. શયન કરી ઉઠેલા તે સાર્થવાહના સમીપ ભાગે પ્રાતઃકાળે કોઈ મંગલપાઠક શંખના જેવી ગંભીર અને મધુર ધ્વનિવડે આ પ્રમાણે બોલ્યો—'ઘનાંધકારથી મલીન થયેલી, પદ્મિનીની શોભાને ચોરનારી અને પુરુષોના વ્યવસાયને હરનારી રાત્રિ વર્ષા ઋતુની પેઠે ચાલી ગઈ છે; જેમાં તેજસ્વી અને પ્રચંડ કીર્ણવાળો સૂર્ય ઉદય પામેલો છે અને જે પુરુષોને વ્યવસાય કરવામાં સુહૃદ સમાન છે એવો આ પ્રાતઃકાળ શરદ ઋતુના સમયની માફક વૃદ્ધિ પામતો જાય છે; જે શરદઋતુના સમયમાં—તત્વબોધવડે બુદ્ધિવંત પુરુષોના મનની પેઠે સરોવર અને સરિતાઓના જળ નિર્મળ થવા લાગ્યાં છે, આચાર્યના ઉપદેશવડે સંશય રહિત થયેલા ગ્રંથોની પેઠે સૂર્યના કિરણોથી શુષ્કપંકવાળા માર્ગો ઘણા સુગમ થયેલા છે, માર્ગના ચીલાની અને ચક્રધારાની અંદર જેમ શકટની શ્રેણીઓ ચાલે તેમ નદીઓ પોતાના બંને તટની મધ્યમાં ધીમે ધીમે વહન થવા લાગી છે અને રસ્તાઓ પક્વ થયેલા શ્યામો[1] નીવાર, વાલુંક અને કુંવલાદિકથી જાણે પાંથોનું આતિથ્ય કરતા હોય તેવા જણાય છે. તે શરદઋતુ પવને કરી ચલિત થયેલા ઈક્ષુ વનના શબ્દોથી જાણે પ્રવાસીઓને યાનાધિરૂઢ થવાનો સમય સુચવતી હોય તેવી લાગે છે; વાદળાંઓ સૂર્યના પ્રચંડ કિરણોથી તપેલા પાંથ લોકોને ક્ષણવાર છત્રરૂપ થવા લાગ્યા છે; સંઘના સાંઢડાઓ પોતાની કોંઢચોથી ભૂમિને ભેદન્ કરે છે તે જાણે સુખયાત્રા કરવા માટે પૃથ્વીનું વિષમપણું ટાળતા હોયની તેવા જણાય છે; અગાઉ માર્ગના પ્રવાહો ગર્જના કરતા અને પૃથ્વી ઉપર ઉછલતા જોવામાં આવતા હતા તે આ વખતે વર્ષાઋતુના મેઘની માફક નાશ પામી ગયા છે. ફળોવડે નમ્ર થયેલી વલ્લીઓથી અને પગલે પગલે નિર્મળ જળનાં ઝરણથી માર્ગો પાંથ લોકોને યત્ન શિવાય પાથેયવાળા થયેલા છે; અને ઉત્સાહ ભરેલા ચિત્તવાળા ઉદ્યમી લોકો રાજહંસની પેઠે દેશાંતર જવાને ઉતાવળ કરવા લાગ્યા છે." મંગલ પાઠકના એવા શબ્દો સાંભળીને, 'એણે મને પ્રયાણ સમય જણાવ્યો' એમ વિચારી સાર્થવાહે પ્રયાણ ભેરી વગડાવી. પૃથ્વી અને આકાશના મધ્ય ભાગને પૂરી દેનાર ભેરીનાદથી, ગોપાલના ગોશૃંગના શબ્દથી જેમ ગાયનો

[1] તુચ્છ ધાન્યો.

સમૂહ ચાલે તેમ સર્વ સાર્થ ત્યાંથી ચાલ્યો. ભવ્ય પ્રાણી રૂપી કમલોને બોધ કરવામાં પ્રવીણ મુનિઓથી પરિવૃત્ત આચાર્યે કિરણોવડે પરિવૃત્ત સૂર્યનેપેઠે ત્યાંથી વિહાર કર્યો. સર્વ સંઘની રક્ષાને માટે આગળ પાછળ અને પાર્શ્વ ભાગમાં રક્ષક પુરૂષોને રાખીને સાર્થપતિ ધનશેઠે પ્રયાણ કર્યું. સાર્થ જ્યારે તે મહાટવી ઉતરી ગયો ત્યારે સાર્થપતિની આજ્ઞા લઈ ધર્મઘોષ આચાર્ય ત્યાંથી અન્ય સ્થાનકે વિહાર કરી ગયા. નદીઓનો સમૂહ જેમ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય તેમ સાર્થવાહ પણ નિર્વિઘ્નપણે માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરી વસંતપુર પહોંચ્યો. ત્યાં થોડા સમયમાં તેણે કેટલાક ઉપસ્કરો વેચ્યા અને કેટલાક નવા ગ્રહણ કર્યો. પછી સમુદ્રથી જેમ મેઘ ભરાય તેમ સર્વત્ર દ્રવ્યાદિકથી ભરપૂર થઈ ધનશેઠ પુનઃ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુરે આવ્યો. કેટલેક કાળે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તે કાળધર્મ પામ્યો.

મુનિ દાનના પ્રભાવથી તે, જ્યાં સર્વદા એકાંત સુષમ નામનો આરો વર્તે છે એવા ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં સીતા નદીના ઉત્તર તટ તરફ અને જંબૂ વૃક્ષથી પૂર્વ ભાગમાં યુગલીયા રૂપે ઉત્પન્ન થયો. તે ક્ષેત્રના જુગલીયાઓ ત્રીજા દિવસને છેડે ભોજ્ય પદાર્થની ઈચ્છાવાળા, બસો છપન પૃષ્ટ કરંડક[1] યુક્ત, ત્રણ કોશના શરીરવાળા, ત્રણ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા, અલ્પ કષાયવાળા, મમતા રહિત અને આયુને અંતે એક વખત જેઓને પ્રસવ થાય છે એવા હોય છે. તેઓને એક અપત્યનું જોડલું થાય છે, તેને ઓગણ પચાસ દિવસ સુધી પાળીને પછી તેઓ મૃત્યુ પામે છે અને ત્યાંથી દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં સ્વભાવથીજ શર્કરા જેવી સ્વાદિષ્ટ રેતી છે, શરદઋતુની ચંદ્રિકા જેવાં નિર્મળજળ છેઅને રમણિક ભૂમિઓ છે. તે ક્ષેત્રમાં મદ્યાંગ વિગેરે દશ પ્રકારના કલ્પ વૃક્ષો છે, જેઓ જુગલીયાઓને અયત્ને વાંછિત પદાર્થ આપે છે.તેમાં મદ્યાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો મદ્ય આપે છે, ભૃંગાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો પાત્ર આપે છે. તૂર્યાંગ નામના કલ્પ વૃક્ષો વિવિધ શબ્દોવડે ઉત્તમ એવાં વાજિત્રો આપે છે, દીપશિખાંગ અને જ્યોતિષ્કાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો અદ્ભુત પ્રકાશ આપે છે, ચિત્રાંગનામના કલ્પવૃક્ષો પુષ્પોની માળાઓ આપેછે, ચિત્રરસ નામના કલ્પવૃક્ષો ભોજન આપે છે. મણ્યંગ નામના કલ્પવૃક્ષો આભૂષણો આપે છે, ગેહાકાર નામના કલ્પવૃક્ષો ઘર આપે છે અને અનગ્ન નામના કલ્પવૃક્ષો દિવ્યવસ્ત્રો આપે છે. એ કલ્પવૃક્ષો નિયત અને અનિયત બંને પ્રકારના અર્થોને આપે છે; ત્યાં બીજા પણ કલ્પવૃક્ષો સર્વ પ્રકારના ઈચ્છિતને આપનારા છે. સર્વ ઈચ્છતાર્થને આપનારા કલ્પવૃક્ષો સંપન્ન થવાથી ધનશેઠનો જીવ યુગલીઆપણે સ્વર્ગની જેમ વિષય સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યો.

યુગલીયાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે ધનશેઠનો જીવ પૂર્વ જન્મના દાનના ફળથી સૌધર્મદેવલોકે દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવી પશ્ચિમ મહાવિદેહ માંહેની ગંધિલાવતી વિજયમાં વૈતાઢ્ય

૧ પાંસળીઓ.

પર્વતની ઉપર ગંધાર દેશમાં ગંધસમૃધ્ધિ નગરને વિષે વિદ્યાધર શિરોમણિ શતબળ નામના રાજાની **ચંદ્રકાંતા** નામની ભાર્યાની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. બળવડે તે મહા બળવાન્ હોવાથી તેનું '**મહાબળ**' એવું નામ પાડયું. રક્ષકોએ રક્ષા કરેલો અને લાલન પાલન કરેલો મહાબળ કુમાર વૃક્ષની પેઠે વૃધ્ધિ પામવા લાગ્યો. ચંદ્રની પેઠે અનુક્રમે સર્વ કળાઓથી પૂર્ણ થયેલો તે મહાભાગ લોકોના નેત્રને ઉત્સવ રૂપ થયો. યોગ્ય સમય આવ્યો એટલે અવસરને જાણનારા માતા પિતાએ, જાણે મૂર્તિમતી વિનય લક્ષ્મી હોય તેવી **વિનયવતી** નામની કન્યા સાથે તેના લગ્ન કર્યા. કામદેવના તીક્ષ્ણ હથીયાર રૂપ, કામિનીઓને કાર્મણ રૂપ અને રતિના લીલાવન રૂપ યૌવનને તે કુમાર પ્રાપ્ત થયો. તેના ચરણ અનુક્રમથી કૂર્મની પેઠે ઉન્નત અને સરખા તળિઆવાળા હતા, તેનો મધ્યભાગ સિંહના મધ્યભાગને તીરસ્કાર કરવામાં અગ્રેસર હતો અને તેનું વક્ષઃસ્થળ પર્વતની શિલા સદૃશ હતું. તેના ઉધ્ધત એવા બંને સ્કંધો વૃષભ સ્કંધની શોભાને ધારણ કરવા લાગ્યા, તેની ભુજાઓ શેષનાગની ફણાની શોભાને ધારણ કરવા લાગી, તેનું લલાટ અર્ધ્ધ ઉગેલા પૂર્ણિમાના ચંદ્રની લીલાને ગ્રહણ કરવા લાગ્યું અને તેની સ્થિર આકૃતિ, મણિના જેવી દંતશ્રેણી અને નખોથી તેમજ સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા શરીરથી મેરૂ પર્વતની સમગ્રલક્ષ્મીની તુલના કરવા લાગી.

એક દિવસ સુબુદ્ધિવાન, પરાક્રમી અને તત્વજ્ઞ વિદ્યાધરપતિ શતબળ રાજા એકાંતે વિચાર કરવા લાગ્યો–"અહો ! આ શરીર સ્વભાવિકજ અશુચિ છે તો તેને ઉપસ્કરોથી નવું નવું કરી કેટલા કાળ સુધી ગોપવવું? અનેક પ્રકારે સત્કાર કર્યા છતાં પણ જો એક વખત સત્કાર ન થાય તો ખળ પુરૂષની પેઠે આ દેહ તત્કાળ વિકાર પામે છે. અહો ! બહાર પડેલાં વિષ્ટા, મૂત્ર તથા કફ વિગેરે પદાર્થોથી પ્રાણીઓ દૂણાય છે, પણ શરીરની અંદર તેજ સર્વ પદાર્થો રહેલા છે તેનાથી કેમ દૂણાતા નથી? જીર્ણ થયેલા વૃક્ષના કોટરમાં જેમ સર્પ વીંછી વિગેરે ક્રૂર પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ આ શરીરમાં પીડા આપનારા અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. શરદઋતુના મેઘની માફક આ કાયા સ્વભાવથીજ નાશવંત છે. યૌવનલક્ષ્મી વિદ્યુત્‌ની પેઠે જોતાજોતામાં નાશી જનારી છે. આયુષ્ય પતાકાની પેઠે ચપળ છે, સંપત્તિઓ તરંગની જેવી તરલ છે. ભોગ ભુજંગની ફણા જેવા વિષમ છે અને સંગમ સ્વપ્નની જેવો મિથ્યા છે. શરીરની અંદર રહેલો આત્મા, કામક્રોધાદિકના તાપોથી તપાયમાન થઈ પુટપાકની પેઠે રાત્રિ દિવસ રંધાયા કરે છે. અહો ! આ અતિ દુઃખ પ્રાપ્ત કરાવનારા વિષયોમાં સુખ માનનારા પ્રાણીઓ અશુચિસ્થાન માંહેના અશુચિ કીડાની પેઠે કાંઈ પણ વિરાગ પામતા નથી ! દુરંત વિષયના સ્વાદમાં પરાધીન ચિત્તવાળો મનુષ્ય, અંધ માણસ જેમ કુવાને દેખે નહીં તેમ પોતાના પગની આગળ રહેલા મૃત્યુને દેખતો નથી. વિષની માફક આપાત માત્રમાંજ મધુર એવા વિષયોથી આત્મા મૂર્છા પામી જાય છે અને

તેથી પોતાના હિતને માટે કાંઈ પણ વિચાર કરી શકતો નથી. ચારે પુરૂષાર્થની તૂલ્યતા છતાં પણ આત્મા પાપ રૂપ એવા અર્થ—કામને વિષે પ્રવર્તેછે, પરંતુ ધર્મ અને મોક્ષમાં પ્રવર્તતો નથી. પ્રાણીઓને આ અપાર સંસારરૂપી સમુદ્રમાં અમૂલ્ય રત્નની પેઠે મનુષ્યપણું ઘણું દુર્લભ છે; કદાપિ માનુષ્ય પ્રાપ્ત થયું તથાપિ તેમાં ભગવાન્ અર્હંતદેવ અને સુસાધુ ગુરૂ પુણ્ય યોગથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. જો આપણે મનુષ્યભવનું ફળ ગ્રહણ ન કરીએ તો વસ્તિવાળા શહેરમાં ચોરોથી લુંટાયા જેવું થાય; માટે કવચધારી મહાબળ-કુમારને રાજ્ય ભાર આરોપણ કરીને હું સ્વેચ્છીત કરૂં. ' એમ વિચારી શતબળરાજાએ તરતજ પુત્રને બોલાવ્યો અને તે વિનીત કુમારને રાજ્ય ગ્રહણ કરવાનો બોધ કર્યો. પિતાની આજ્ઞાથી તેણે રાજ્યભાર વહન કરવાને કબુલ કર્યું. **મહાત્માઓ ગુરૂજનોની આજ્ઞાનો ભંગ કરવામાં ભીરૂ હોય છે.** પછી શતબળ રાજાએ મહાબળ કુમારને સિંહાસન ઉપર બેસારી—અભિષેક કરી પોતાને હાથે તિલક મંગળ કર્યું. મચકુંદના પુષ્પ જેવી કાંતિવાળા ચંદનના તિલકથી તે નવો રાજા ચંદ્રવડે જેમ ઉદયાચળ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યો. હંસની પાંખ જેવા પોતાના પિતા સંબંધી છત્રવડે, શરદઋતુના મેઘથી જેમ ગિરિરાજ શોભે તેમ શોભવા લાગ્યો. નિર્મળ બગલાના જોડાથી જેમ મેઘ શોભે તેમ ચલાયમાન બે સુંદર ચામરોથી તે વિરાજવા લાગ્યો. ચંદ્રના ઉદય સમયે જેમ સમુદ્ર ધ્વનિ કરે તેમ તેના અભિષેક સમયે દિશાઓને ગજાવી મૂકતો મંગળધ્વનિ ગંભીર શબ્દ કરવા લાગ્યો. રૂપાંતરે જાણે બીજો શતબળ રાજા હોય તેમ સામંતો અને મંત્રીઓ તેની પાસે આવી તેને માન્ય કરવા લાગ્યા.

એવી રીતે પુત્રને રાજ્યપદે બેસારી શતબળ રાજાએ આચાર્યના ચરણ સમીપે જાણે શમસામ્રાજ્ય (ચારિત્ર) ગ્રહણ કર્યું. તેણે અસાર વિષયોને છોડી દઈ સાર રૂપ ત્રણ રત્નો (જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર) ધારણ કર્યા, તથાપિ તેની સમચિત્તતા અખંડ રહી. તે જીતેંદ્રિય પુરૂષે કષાયને, નદી જેમ કાંઠાના વૃક્ષને ઉન્મૂલન કરે તેમ મૂળથી ઉન્મૂલન કર્યા. તે મહાત્મા, મનને આત્મસ્વરૂપમાં લીન કરી, વાણીને નિયમમાં રાખી અને કાયાથી નિયમીત ચેષ્ટાવંત થઈને મહાસત્વપણે દુઃસહ પરીષહોને સહન કરવા લાગ્યા. મૈત્ર્યાદિક[1] ભાવનાથી જેની ધ્યાન સંતતિ વૃદ્ધિ પામેલી છે એવા તે શતબળરાજર્ષિ જાણે મુક્તિમાં હોય તેમ અમંદ આનંદમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યા. ધ્યાન અને તપવડે પોતાના આયુષ્યને લીલા માત્રમાં નિર્ગમન કરી તે મહાત્મા દેવતાઓના સ્થાનને પ્રાપ્ત થયા.

મહાબળકુમાર પણ પોતાના બલવંત વિદ્યાધરોના પરિવારવડે ઈંદ્રની પેઠે અખંડ શાસનથી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરવા લાગ્યો. હંસ જેમ કમલિનીના ખંડોમાં ક્રીડા કરે તેમ તે રમણીઓની સાથે વીંટાઈ સુંદર આરામ પંક્તિઓમાં હર્ષથી ક્રીડા કરવા લાગ્યો. તેના નગરમાં હંમેશા થતા સંગીતના પ્રતિશબ્દોથી જાણે

૧ મૈત્રી, કરૂણા, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ એ ચાર ભાવના.

સંગીતનો અનુવાદ કરતી હોય તેવી વૈતાઢ્ય પર્વતની ગુફાઓ થવા લાગી. આગળ, પાર્શ્વ ભાગમાં અને પશ્ચાત્ ભાગમાં સ્ત્રીઓથી વીંટાઈ રહેલો તે જાણે મૂર્ત્તિમાન શૃંગારરસ હોય તેવો દીપવા લાગ્યો. સ્વચ્છંદતાથી વિષય ક્રીડામાં આસક્ત થયેલા તેને વિષુવત્ની[1] પેઠે રાત્રિ દિવસ સરખા થવા લાગ્યા.

એક દિવસ જાણે બીજા મણિસ્તંભો હોય એવા અનેક અમાત્ય સામંતોથી અલંકૃત થયેલી સભાભૂમિમાં કુમાર બેઠો હતો અને તેને નમસ્કાર કરીને સર્વ સભાસદો પણ પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાન ઉપર બેઠા હતા; તેઓ કુમારને વિષે એકાગ્ર નેત્ર કરી જાણે યોગની લીલા ધારણ કરતા હોય તેવા જણાતા હતા. સ્વયંબુધ્ધ, સાંભિન્નમતિ, શતમતિ અને મહામતિ–એ ચાર મુખ્ય મંત્રીઓ પણ આવીને બેઠા હતા; તેમાં સ્વામીની ભક્તિમાં અમૃતના સિંધુ તૂલ્ય, બુદ્ધિ રૂપી રત્નમાં રોહણાચળ પર્વત સમાન અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિ એવો સ્વયંબુદ્ધ મંત્રી તે સમયે આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો–"અહો અમે જોતાં છતાં આ વિષયાસક્ત અમારા સ્વામીનું દુષ્ટ અશ્વોની પેઠે ઇંદ્રિયોથી હરણ થાય છે! તેની ઉપેક્ષા કરનારા અમને ધિક્કાર છે! આવા વિષય વિનોદમાં વ્યગ્ર થયેલા અમારા સ્વામીનો જન્મ વ્યર્થ જાય છે, એમ જાણીને થોડા જળમાં જેમ મીન ટળવળે તેમ મારૂં મન દુઃખિત થાય છે.અમારા જેવા મંત્રીઓથી જો આ કુમાર ઉચ્ચ પદને પ્રાપ્ત ન થાય તો અમારામાં અને પરિહાસિક[2] મંત્રીઓમાં શો તફાવત રહેશે? માટે અમારે આ સ્વામીને વિજ્ઞપ્તિ કરી હિત માર્ગમાં લાવવા જોઈએ; કારણ કે રાજાઓ સારણીની[3] પેઠે, પ્રધાનો જ્યાં દોરે ત્યાં દોરી શકાય છે, કદાપિ સ્વામીના વ્યસનથી જીવનારા લોકો અપવાદ બોલશે તોપણ અમારે કહેવું જોઈએ; કારણ કે હરણોના ભયથી ક્ષેત્રમાં જવ વાવવાનું બંધ રખાતું નથી." **સ્વયંબુધ્ધ** મંત્રી જે સર્વ બુદ્ધિવંતોમાં અગ્રણી હતો તેણે આવી રીતે વિચાર કરી અંજલિ જોડી રાજાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું—

"અરે! આ સંસાર સમુદ્ર તુલ્ય છે. નદીઓના જળથી જેમ સમુદ્ર તૃપ્તિ પામતો નથી, સમુદ્રના જળથી જેમ વડવાનળ તૃપ્તિ પામતો નથી, જંતુઓથી જેમ યમરાજ તૃપ્તિ પામતો નથી, કાષ્ઠોથી જેમ અગ્નિ તૃપ્તિ પામતો નથી, તેમ સંસારને વિષે આ આત્મા વિષયના સુખથી ક્યારે પણ તૃપ્તિ પામતો નથી. નદીના તટની છાયા, દુર્જન, વિષ, વિષય અને સર્પાદિ ઝેરી પ્રાણીઓ અત્યંત સેવ્યાથી વિપત્તિને અર્થેજ થાયછે. સેવન કરેલો કામદેવ તત્કાળ સુખ આપનારો લાગે છે પરંતુ પરિણામે વિરસ છે, અને તે ખંજવાળેલી દદ્રુની[4] માફક સેવન કરવાથી અત્યંત વૃદ્ધિને પામે છે. કામદેવ નરકનો દૂત છે, વ્યસનનો સાગર છે, વિપત્તિ રૂપી લતાનો અંકુર છે અને પાપરૂપી વૃક્ષની નીક છે.

---

૧ તુલા અને મેષ રાશિના સૂર્ય થાય ત્યારે દિવસ રાત્રિ સરખા થાય છે તેને વિષુવત્ કહે છે. ૨ મશ્કરા. ૩ નીક. ૪ ધાધરની

મદને[1] મદની પેઠે પરવશ કરેલો પુરૂષ સદાચારરૂપી માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇ ભવરૂપી ખાડામાં પડેછે. ગૃહસ્થના ઘરમાં ઉંદર પ્રવેશ કરે છે તો તે જેમ અનેક સ્થાનક ખોદી નાંખેછે તેમ કામદેવ માણસના શરિરમાં પ્રવેશ કરે છે તો તે પ્રાણીના અર્થ, ધર્મ અને મોક્ષને ખોદી નાંખે છે. સ્ત્રીઓ વિષવલ્લીની પેઠે દર્શન સ્પર્શ અને ઉપભોગથી અત્યંત વ્યામોહ ઉત્પન્ન કરે છે. તે કામરૂપી લુબ્ધક (પારધિ) ની જાળ છે અને તેથી હરિણની માફક પુરૂષોને અનર્થ કારક થઈ પડે છે. જેઓ મશ્કરીના મિત્રો છે તેઓ ફક્ત ખાવા પીવાના અને સ્ત્રી વિલાસના મિત્રો છે, તેથી તેઓ પોતાના સ્વામીનું પરલોક સંબંધી હિત ચિંતવતાજ નથી. એઓ સ્વાર્થ તત્પર, નીચ, લંપટ અને ખુશામતીઆ થઇ પોતાના સ્વામીને સ્ત્રીકથા, ગીત, નૃત્ય અને પરિહાસિક વચનોથી મોહ પમાડે છે. બદરી[2] વૃક્ષના સંસર્ગથી જેમ કદલી[3] વૃક્ષ ક્યારે પણ આનંદ પામતું નથી તેમ કુસંગથી કુળવાન પુરૂષોનો ક્યારે પણ અભ્યુદય થતો નથી; માટે હે કુળવાન્ સ્વામિ ! પ્રસન્ન થાઓ. આપ પોતેજ સુજ્ઞછો માટે મોહ પામો નહીં અને વ્યસનાસક્તિ છોડી ધર્મમાં મન લગાડો. છાયા વિનાનું વૃક્ષ, જળ રહિત સરોવર, સુગંધ રહિત પુષ્પ, દંતાશૂળ વિનાનો હસ્તી, લાવણ્ય રહિત રૂપ, મંત્રી વિનાનું રાજ્ય, દેવમૂર્તિ વિનાનું ચૈત્ય, ચંદ્ર વિનાની રાત્રિ, ચારિત્ર રહિત સાધુ, શસ્ત્ર રહિત સૈન્ય અને નેત્ર વિનાનું મુખ જેમ શોભતું નથી, તેમ ધર્મવિનાનો પુરૂષ કદી પણ શોભાને પામતો નથી. ચક્રવર્તી રાજા પણ જો અધર્મિ થાય છે તો તે પરભવે એવો જન્મ પામે છે કે જ્યાં કુત્સિત અન્ન મળે તે પણ રાજ્ય મળ્યા જેવું કલ્પાય છે. જે માણસ મહાકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ ધર્મ ઉપાર્જનથી રહિત હોય તો તે બીજા ભવમાં શ્વાનની પેઠે અન્યે ઉચ્છિષ્ટ કરેલા અન્નનું ભોજન કરનારો થાય છે. બ્રાહ્મણ પણ ધર્મહીન હોય તો તે પાપને બાંધે છે અને પછી બિડાલની પેઠે દુષ્ટ ચેષ્ટાવાળો થઈ મ્લેચ્છ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ધર્મ રહિત ભવિ પ્રાણીઓ પણ બિડાલ, સર્પ, સિંહ, બાજ અને ગીધ વિગેરે નીચ યોનિમાં ઘણા ભવ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાંથી નરકે જાય છે, ત્યાં જાણે વૈરથી ક્રોધ પામેલા હોય તેમ પરમાધાર્મિક દેવતાઓથી અનેક પ્રકારે કદર્થના પામે છે. સીસાનો પિંડ જેમ અગ્નિમાં ગળે છે તેમ અનેક વ્યસનના આવેગ રૂપી અગ્નિની અંદર રહેલા અધર્મિ પ્રાણીઓનાં શરીરો ગળ્યા કરે છે માટે તેવા અધર્મિઓને ધિક્કાર છે. પરમ બંધુની પેઠે ધર્મથી સુખ મળે છે અને નાવની પેઠે ધર્મવડે આપત્તિરૂપી નદીઓ તરી જવાય છે. જેઓ ધર્મ ઉપાર્જન કરવામાં તત્પર છે તેઓ પુરૂષોને વિષે શિરોમણિ થાય છે અને લતાઓ જેમ વૃક્ષોનો આશ્રય કરે છે તેમ સંપત્તિઓ તેમનો આશ્રય કરે છે. ધર્મવડે-આધિ વ્યાધિ અને વિરોધ વિગેરે જે પીડાના હેતુ છે તે, જળથી જેમ અગ્નિ નાશ પામે તેમ તત્કાળ નાશ પામી જાય છે. પરિપૂર્ણ પરાક્રમથી કરેલો ધર્મ અન્ય જન્મમાં કલ્યાણ સંપત્તિ આપવાને માટે જામીનરૂપ છે. હે સ્વામિન્ ! વધારે શું કહું, પરંતુ નિઃશ્રેણીથી[4] જેમ

---

૧ કામદેવે. ૨ બોરડી. ૩ કેળ ૪ નિસરણી અથવા દાદર.

મહેલના અગ્રભાગ પર જવાય છે તેમ પ્રાણીઓ બલવાન્ ધર્મથી લોકાગ્રને પ્રાપ્ત થાય છે. આપ પણ ધર્મવડે આ વિદ્યાધરોના નરેંદ્રપણાને પામેલાછો, માટે તમે ઉત્કૃષ્ટ લાભને વાસ્તે ધર્મનો આશ્રય કરો."

સ્વયંબુદ્ધ મંત્રીએ એ પ્રમાણે કહ્યા પછી અમાવાસ્યાની રાત્રિની પેઠે મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારની ખાણરૂપ અને વિષ સરખી વિષમ મતિવાળો **સંભિન્નમતિ** નામનો મંત્રી બોલ્યો—"અરે! સ્વયંબુદ્ધ ! તમને સાબાશ છે ! તમે પોતાના સ્વામીનું બહુ સારૂં હિત ઈચ્છો છો! ઓડકારથી જેમ આહારનો અનુભવ થાય છે તેમ તમારી ગિરાવડેજ તમારા ભાવનું અનુમાન થાય છે. હંમેશાં સરલ અને પ્રસન્ન રહેનારા સ્વામીના સુખને માટે તમારા જેવા કુલીન અમાત્યોજ આવી રીતે કહે ! બીજા તો કહે નહીં ! સ્વભાવથી કઠિન એવા કયા ઉપાધ્યાયે તમને ભણાવ્યા છે ? જેથી અકાળે વજ્રપાત જેવાં વચનો તમે સ્વામી પ્રત્યે કહ્યાં ! સેવકો પોતાના ભોગના અર્થને માટે સ્વામીની સેવા કરે છે તો તેઓએ પોતાના સ્વામીને 'તમે ભોગ ભોગવો નહીં' એવું કેમ કહેવાય ? જેઓ આ ભવ સંબંધી ભોગને છોડી દઈ, પરલોકને માટે યત્ન કરે છે તેઓ હથેલીમાં રહેલા લેહ્ય[1] પદાર્થને છોડી કોણી ચાટવા જેવું કરે છે. ધર્મથી પરલોકમાં ફળ મળે છે એમ જે કહેવાય છે તે અસંગત છે; કેમકે પરલોકી જનોનો અભાવછે તેથી પરલોક પણ નથીજ. જેમ ગોળ, પિષ્ટ અને જળ વિગેરે પદાર્થોથી મદશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પૃથ્વી, અપ્, તેજ અને વાયુથી ચેતના ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરથી જુદો કોઈ શરીરધારી પ્રાણી નથી કે જે આ શરીરને છોડી પરલોકમાં જાય. માટે વિષયનું સુખ નિઃશંકપણે ભોગવવું અને પોતાના આત્માને ઠગવો નહીં, કારણ કે સ્વાર્થભ્રંશ કરવો તે મૂર્ખતા છે. ધર્મ અને અધર્મની શંકાજ કરવી નહીં, કારણ કે સુખાદિકમાં તે વિઘ્નકારક છે અને ધર્મ અધર્મ ખરશૃંગની પેઠે વિદ્યમાનજ નથી. સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પ અને વસ્ત્રાભૂષણથી પાષાણની પૂજા કરાય છે તો તેણે શું પુણ્ય કર્યું અને બીજા પાષાણ ઉપર બેસી માણસો મુત્રોત્સર્ગ અને વિષ્ટા કરે છે તેણે શું પાપ કર્યું ? જો પ્રાણીઓ કર્મથી ઉત્પન્ન થતા હોય અને મૃત્યુ પામતા હોય તો પાણીના પરપોટા કયા કર્મથી ઉત્પન્ન અને વિપન્ન થાય છે. જ્યાંસુધી ઈચ્છાવડે ચેષ્ટા કરે છે ત્યાંસુધી ચેતન કહેવાય છે અને વિનષ્ટ થયેલા ચેતનનો પુનર્ભવ નથી. જે પ્રાણી મૃત્યુ પામે છે તેજ પુનઃ ઉત્પન્ન થાય છે એવું વાક્ય સર્વથા યુક્તિ રહિત છે, તેથી કહેવા માત્રજ છે. શિરીષના જેવી કોમળ શય્યામાં, રૂપલાવણ્યથી સુંદર એવી રમણીઓની સાથે આપણા સ્વામી અવિશંકિતપણે ક્રીડા કરો અને અમૃત સમાન ભોજ્ય અને પેય પદાર્થોનું યથારૂચિ આસ્વાદન કરો; તેનો જે નિષેધ કરે તેને સ્વામીનો વૈરી સમજવો. હે સ્વામિ ! જાણે સૌરભ્યથીજ નિષ્પન્ન થયા હો તેમ કર્પૂર, અગુરુ, કસ્તુરી અને ચંદનાદિકથી તમે રાત્રિ દિવસ વ્યાપ્ત રહો; હે રાજા ! નેત્રની પ્રીતિને માટે

૧ ચાટવાયોગ્ય.

ઉદ્યાન, વાહન, કિલ્લા અને ચિત્રશાળાઓ વિગેરે જે જે શોભિતા પદાર્થો હોય તેને વારંવાર જુઓ. હે સ્વામિન્! વીણા, વેણું, મૃદંગ વિગેરે વાજિત્ર વડે ગવાતાં ગીતોથી થતા મધુર શબ્દો નિરંતર તમારા કર્ણને રસાયનરૂપ થાઓ. જ્યાં સુધી જીવવું ત્યાં સુધી વિષયના સુખવડે જીવવું અને ધર્મકાર્યને માટે તલખવું નહીં, કારણ કે ધર્મ અધર્મનું કાંઈ પણ ફળ નથી."

સંભિન્નમતિનાં એવાં વચનો સાંભળી સ્વયંબુદ્ધે કહ્યું—"અરે! પોતાના અને પરના શત્રુરૂપ નાસ્તિક લોકોને ધિક્કાર છે કે જેઓ, અંધ માણસ જેમ અંધટાળાને દોરી કુવામાં પાડે તેમ માણસોને, આકર્ષણ કરી અધોગતિને વિષે પાડે છે. જેમ સુખદુઃખ સ્વસંવેદનથી જાણી શકાય છે તેમ આત્મા પણ સ્વસંવેદનથીજ જાણવા યોગ્ય છે. તે સ્વસંવેદનમાં બાધાનો અભાવ હોવાથી આત્માનો નિષેધ કરવાને કોઈ પણ શક્તિમાન્ નથી. 'હું સુખી છુ, હું દુઃખી છું' એવી અબાધિત પ્રતીતિ આત્મા શિવાય કોઇને કયારે પણ થઈ શક્તી નથી. એ પ્રમાણેના જ્ઞાનથી પોતાના શરીરને વિષે આત્માની સિદ્ધિ થાય છે તો અનુમાનથી પરશરીરમાં પણ તેની સિદ્ધિ થાય છે. સર્વત્ર બુદ્ધિપૂર્વક ક્રિયાની પ્રાપ્તિ દેખાવાથી પરશરીરને વિષે પણ આત્મા છે એવો નિશ્ચય થાય છે. જે પ્રાણી મૃત્યુ પામે છે તેજ પુન. ઉત્પન્ન થાયછે, તેથી ચેતનનો પરલોક પણ છે એવું સંશય રહિત જણાયછે; જેમ બાલ્યાવસ્થાથી તરૂણાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાયછે અને તારૂણ્યમાંથી વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ ચેતન એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં પણ જાયછે. પૂર્વ ભવની અનુવૃત્તિ શિવાય તરતનો જન્મેલો બાળક પણ શિખવ્યા શિવાય માતાંના સ્તન ઉપર પોતાનું મુખ કેમ અર્પણ કરે? આ જગત્માં કારણને અનુરૂપ એવુંજ કાર્ય જોવામાં આવે છે તો અચેતન ભૂતોથી ચેતન કેમ ઉત્પન્ન થાય? વળી હે સંભિન્નમતિ! હું તને પૂછુ છુ કે ચેતના પ્રત્યેક ભૂતથી ઉત્પન્ન થાય છે કે સમગ્રના સંયોગથી ઉપજે છે? જો દરેક ભૂતથી ચેતન ઉત્પન્ન થાય એવો પ્રથમ પક્ષ લઇએ તો તેટલીજ ચેતના હોવી જોઇએ અને સર્વ ભૂતની એકત્રતા થવાથીજ ચેતન ઉત્પન્ન થાય એવો બીજો પક્ષ ગ્રહણ કરીએ તો તે ભિન્ન સ્વભાવવાળા ભૂતોથી એક સ્વભાવવાળો ચેતન કેમ ઉત્પન્ન થાય? એ સર્વ વિચારવા જેવું છે. રૂપ—ગંધ—રસ—સ્પર્શ ગુણવાળી પૃથ્વી છે, રૂપ—સ્પર્શ—રસાત્મક ગુણવાળું જળ છે, રૂપ અને સ્પર્શ ગુણવાળું તેજ છે અને એક સ્પર્શ ગુણવાળો મરૂત્ છે, એ પ્રમાણે તે ભૂતોની ભિન્ન સ્વભાવતા સર્વના જાણવામાંજ છે. જેમ જળથી, વિસદૃશ એવા મોતીની ઉત્પત્તિ જોવામાં આવે છે તેમ અચેતન ભૂતોથી પણ ચેતનની ઉત્પત્તિ થાય એમ તું કહીશ તો તે પણ યુક્ત નથી. કેમકે મોતી વિગેરેમાં પણ જળ દેખાય છે, તેમ જળ અને મોતી બન્ને પુદ્ગળિકજ છે, તેથી તેમાં વિસદૃશપણું નથી. પિષ્ટ, ગોળ અને જળ વિગેરેથી થયેલી મદશક્તિનું તું દૃષ્ટાંત આપે છે, પણ તે મદશક્તિ પણ અચેતન છે તેથી ચેતનમાં તે દૃષ્ટાંત કેમ સંભવે? દેહ અને આ-

રમાનું ઐક્યપણું ક્યારે પણ કહી શકાય તેવું નથી. કેમકે તદવસ્થ (મૃત્યુ પામેલા) દેહમાં ચેતન (આત્મા) ઉપલબ્ધ થતો નથી. એક પાષાણ પૂજાય છે અને બીજા પાષાણ ઉપર મૂત્રાદિકનું લેપન થાય છે એ દૃષ્ટાંત પણ અસત્ છે, કેમકે પાષાણ અચેતન છે તો તેને સુખ દુઃખાદિનો અનુભવજ શેનો હોય! માટે આ દેહથી ભિન્ન એવો પરલોકવાન્[1] આત્મા છે અને ધર્મ અધર્મ છે કારણ જેનું એવો પરલોક પણ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. અગ્નિના તાપથી જેમ માખણ ઓગળી જાય છે તેમ સ્ત્રીના આલિંગનથી મનુષ્યોનો વિવેક સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. અનર્ગળ અને ઘણા રસવાળા આહાર પુદ્ગળને ભોગવનાર માણસ, ઉન્મત્ત પશુની પેઠે ઉચિત કર્મને જાણતોજ નથી. ચંદન, અગુરુ, કસ્તુરી અને ઘનસાર વિગેરેની સુગંધથી સર્પાદિકની પેઠે કામદેવ મનુષ્યનું આક્રમણ કરે છે. વાડમાં ભરાયેલા વસ્ત્રના છેડાથી જેમ માણસની ગતિ સ્ખલના પામે છે તેમ સ્ત્રી વિગેરેના રૂપમાં સંલગ્ન થયેલા ચક્ષુથી પુરૂષ સ્ખલિત થઈ જાય છે. ધૂર્ત માણસની મૈત્રીની જેમ થોડીવાર સુખ આપવાથી વારંવાર મોહ પમાડતા સંગીત હંમેશાં કુશલને માટે થતા નથી, માટે હે સ્વામિ ! પાપના મિત્રો, ધર્મના વિરોધી અને નરકમાં આકર્ષણ કરવાના પાસરૂપ વિષયોને દૂરથીજ છોડી દો. એક સૈન્ય થાય છે અને એક સેવક થાય છે, એક યાચક થાય છે અને એક દાતા થાય છે, એક વાહન થાય છે અને બીજો તેની ઉપર બેસનાર થાય છે, એક અભય માગે છે અને એક અભયદાન આપનાર થાય છે—એ વિગેરેથી આ લોકમાંજ ધર્મ અધર્મનું મ્હોટું ફળ જણાય છે, તે જોતાં પણ જે માણસ માને નહીં તેવા બુદ્ધિવાનનું કલ્યાણ થાઓ ! ! વધારે શું કહીએ ! હે રાજન્ ! આપે અસત્ વાણીની પેઠે દુઃખ આપનાર અધર્મનો ત્યાગ કરવો અને સત્વાણીની પેઠે સુખના અદ્વિતીય કારણ રૂપ ધર્મને ગ્રહણ કરવો."

એવું સાંભળીને **શતમતિ** નામનો મંત્રી બોલ્યો–'પ્રતિક્ષણભંગુર પદાર્થ વિષયના જ્ઞાન શિવાય જુદો એવો કોઈ આત્મા નથી અને વસ્તુઓમાં સ્થિરપણાની બુદ્ધિ છે તેનું મૂળ કારણ વાસના છે; માટે પૂર્વ અને અપર ક્ષણોનું વાસનારૂપ એકત્વ વાસ્તવિક છે, ક્ષણોનું એકત્વ વાસ્તવિક નથી.'

સ્વયંબુદ્ધે કહ્યું–'કોઈ પણ વસ્તુ અન્વય (પરંપરા) રહિત નથી; જેમ જળ અને ઘાસ વિગેરે ગાયોમાં દુધને માટે કલ્પાય છે તેમ. આકાશ પુષ્પની પેઠે અને કૂર્મના રોમની પેઠે આ લોકમાં કોઈ વસ્તુ અન્વય રહિત નથી, તેથી ક્ષણભંગુરપણાની બુદ્ધિ વૃથા છે. જો વસ્તુ ક્ષણભંગુર હોય તો સંતાન પરંપરા પણ કેમ ક્ષણિક ન કહેવાય? અને જો સંતાનનું નિત્યપણું માનીએ તો સમસ્ત પદાર્થ ક્ષણિક કેવી રીતે થાય? જો સર્વ પદાર્થો અનિત્ય માનીએ તો થાપણ મૂકેલી પાછી માગવી, પૂર્વ વાતનું સ્મરણ કરવું અને અભિજ્ઞાન[2] કરવું એ સર્વ કેમ ઘટે? જો જન્મ થયા પછી અનંતર ક્ષણમાંજ નાશપણું

૧ પુનર્ભવ કરનારો–પરલોકમાં જનારો. ૨ એંધાણ.

હોય તો બીજા ક્ષણમાં થયેલો પુત્ર પ્રથમના માતા પિતાનો પુત્ર ન કહેવાય અને પુત્રને પ્રથમ ક્ષણમાં થયેલા માતા પિતા તે માતા પિતા ન કહેવાય–તેથી તેમ કહેવું અસંગત છે. જો વિવાહના સમય પછીને ક્ષણે દંપતી ક્ષણનાશવંત હોય તો તે સ્ત્રીનો તે પતિ નહીં અને તે પતિની તે સ્ત્રી નહીં એમ બને, માટે તે અસમંજસ છે. એક ક્ષણમાં જે અશુભ કર્મ કરે તેજ બીજી ક્ષણમાં તેનું ફળ ન ભોગવે અને તેને બીજો ભોગવે તો તેથી કૃતનો નાશ અને અકૃતનો આગમ એવા બે મ્હોટા દોષની પ્રાપ્તિ થાય.'

ત્યાર પછી મહામતિ મંત્રી બોલ્યો–'આ સર્વ માયા છે, તત્વથી કાંઈ નથી. આ સર્વ પદાર્થો જણાય છે તે સ્વપ્ન અને મૃગતૃષ્ણાવત્ મિથ્યા છે. ગુરૂ શિષ્ય, પિતા પુત્ર, ધર્મ અધર્મ, પોતાનો અને પારકો–એ સર્વ વ્યવહારથી જોવામાં આવે છે પણ તત્વથી કાંઈ નથી. જેમ શિયાળ લાવેલું માંસ નદીના તીર ઉપર છોડી માછલાને માટે પાણીમાં દોડયો એટલામાં મીન જળમાં પેસી ગયું અને પેલું માંસ ગીધપક્ષી હરી ગયું, તેમ જેઓ ઐહિક સુખ છોડી પરલોકને માટે દોડે છે તેઓ ઉભય ભ્રષ્ટ થઈ પોતાના આત્માને ઠગે છે. પાખંડી લોકોની ખોટી શિખામણો સાંભળી–નરકથી બ્હીને મોહાધીન પ્રાણીઓ વ્રત વિગેરેથી પોતાના દેહને દંડે છે અને લાવક પક્ષી જેમ પૃથ્વી પડી જવાની શંકાથી એક પાદવડે નાચે છે તેમ મનુષ્યો નરકપાતની શંકાથી તપ કરે છે.'

સ્વયંબુદ્ધે કહ્યું–"જો વસ્તુ સત્ય ન હોય તો તેથી પોતપોતાનાં કૃત્યનો કરનાર પોતે કેમ થાય ? આવી જો માયા હોય તો સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલો હાથી કાર્ય કેમ કરતો નથી ? તમે પદાર્થોનો કાર્ય કારણભાવ સત્ય માનતા નથી તો પડતા વજ્રની બીક શા માટે રાખો છો ? અને જો એવું હોય તો તમે અને હું–વાચ્ય અને વાચક એવું કાંઈ પણ નથી, ત્યારે વ્યવહારને કરનારી ઈષ્ટની પ્રતિપત્તિ પણ કેમ થાય ? હે દેવ ! વિતંડાવાદમાં પંડિત, સારા પરિણામથી પરાઙ્મુખ અને વિષયાભિલાષી એવા આ લોકોથી તમે છેતરાઓ છો, માટે વિવેકનું અવલંબન કરીને વિષયોનો ત્યાગ કરો અને આલોક પરલોકના સુખને માટે ધર્મનો આશ્રય કરો.'

એવી રીતે મંત્રીઓના જુદા જુદા ભાષણો સાંભળીને પ્રસાદથી સુંદર મુખવાળા રાજાએ કહ્યું–"હે મહાબુદ્ધિ સ્વયંબુદ્ધ ! તમે ઘણું સારૂં કહ્યું. તમે ધર્મ ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું તે યુક્ત છે, અમે પણ ધર્મદ્વેષી નથી; પરંતુ યુદ્ધમાં જેમ અવસરે મંત્રાસ્ત્ર ગ્રહણ કરાય તેમ અવસરે ધર્મનું ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે. ઘણે કાળે આવેલા મિત્રની પેઠે પ્રાપ્ત થયેલા યૌવનની યોગ્ય પ્રતિપત્તિ કર્યા વિના કોણ ઉપેક્ષા કરે ? તમે જે ધર્મોપદેશ કર્યો તે અયોગ્ય અવસરે કર્યો છે, કેમકે વીણા વાગતી હોય તે સમયે વેદનો ઉદ્‌ગાર શોભતો નથી. ધર્મનું ફળ પરલોક છે તે સંદેહવાળું છે, માટે તમે આ લોકના સુખાસ્વાદનો કેમ નિષેધ કરો છો ?"

રાજાનાં એવાં વચનો સાંભળી સ્વયંબુધ્ધ અંજલિ જોડી, બોલ્યો–" મહારાજ ! બાવશ્યક એવા ધર્મના ફળમાં કયારે પણ શંકા કરવી યુક્ત નથી. આપને યાદ છે કે બાલ્યાવસ્થામાં આપણે એક દિવસ નંદન વનમાં ગયા હતા ત્યાં આપણે એક સુંદર કાંતિવાન્ દેવને જોયા હતા; તે વખતે પ્રસન્ન થયેલા તે દેવતાએ આપને ઉદ્દેશીને કહ્યું હતું–' હું **અતિબળ** નામે તમારો પિતામહ છું. નઠારા મિત્રની પેઠે વિષય સુખથી ઉદ્વેગ પામીને મેં તૃણની જેમ રાજ્ય છોડી દીધું અને રત્નત્રયીનું ગ્રહણ કર્યું. અંતાવસ્થાએ પણ વ્રતરૂપી મહેલના કળશ રૂપ ત્યાગ ભાવને મેં ગ્રહણ કર્યો તો તેના પ્રભાવથી હું લાંતકાધિપતિ દેવતા થયો છું. માટે તમારે પણ અસાર સંસારને વિષે પ્રમાદી થઇને રહેવું નહીં.' એવી રીતે કહી વીજળીની જેમ આકાશને પ્રકાશિત કરતા તે દેવ અંતર્ધાન થઈ ગયા હતા. માટે મહારાજ ! આપ તમારા પિતામહના તે વચનને સ્મરણ કરી પરલોક છે એમ માનો; કારણ કે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હોય ત્યાં બીજા પ્રમાણની કલ્પના શા માટે કરવી જોઈએ ?"

નૃપતિએ કહ્યું–'તમે મને પિતામહના વચનનું સ્મરણ કરાવ્યું તે બહુ સારૂ કર્યું. હવે હું ધર્મ અધર્મ જેનું કારણ છે એવા પરલોકને માન્ય કરૂ છું.' રાજાનું એવું આસ્તિકય વચન સાંભળી મિથ્યા દૃષ્ટિઓની વાણીરૂપ રજમાં મેઘ સમાન સ્વયંબુધ્ધ મંત્રીએ અવકાશ પામીને આનંદ સહિત આ પ્રમાણે કહેવાનો આરંભ કર્યો—

'હે મહારાજ ! પૂર્વે તમારા વંશમાં **કુરૂચંદ્ર** નામે રાજા થયો હતો. તેને **કુરૂમતી** નામે એક સ્ત્રી હતી અને **હરિશ્ચંદ્ર** નામે એક પુત્ર હતો. તે રાજા કાળીની જેમ મોટા આરંભ અને પરિગ્રહને કરવાવાળો, અનાર્ય કાર્યને વિષે અગ્રેસર, તથા યમ રાજાની જેવો નિર્દય, દુરાચારી અને ભયંકર હતો તોપણ તે રાજાએ ઘણાકાળ પર્યંત રાજ્ય ભોગવ્યું, **કેમકે પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યનું અપ્રતિમ ફળ હોય છે.** તે રાજાને અવસાન વખતે ધાતુવિપર્યયનો[1] રોગ થયો અને તે નજીક આવેલા નરક કલેશની વર્ણિકા[2] રૂપ થયો. એ રોગથી તેને રૂની ભરેલી શય્યાઓ કંટક શય્યા જેવી થઈ પડી, સરસ ભોજનો લીંબડાના રસની જેવા નીરસ લાગવા માંડયા, ચંદન–અગુરૂ, કર્પૂર–કસ્તુરી વિગેરે સુગંધી પદાર્થો દુર્ગંધી જણાવા લાગ્યા, પુત્ર અને સ્ત્રી વિગેરે શત્રુની પેઠે દૃષ્ટિને ઉદ્વેગકારી થયા, અને સુંદર ગાયનો ગધેડા, ઉટ અને શિયાળના સ્વરની જેમ કર્ણને કલેશકારી લાગવાં માંડ્યાં. **જ્યારે પુણ્યનો વિચ્છેદ થાય છે ત્યારે સર્વ વિપરીતજ થાય છે.** પ્રાંતે દુ:ખકારી પણ ક્ષણ માત્ર પ્રીતિકારી વિષયોપચાર કરતા કુરૂમતી અને હરિશ્ચંદ્ર ગુપ્ત રીતે જાગૃત રહેવા લાગ્યા. છેવટે અંગારાએ જાણે ચુંબન કરેલો હોય તેમ દરેક અંગમાં દાહથી વિહ્વળ થયેલો તે રાજા રૌદ્રધ્યાન પરાયણ થઈ મૃત્યુ પામ્યો. તેની

૧ શારિરીક ધાતુઓનુ ફેરફાર થઈજવુ ૨ નર્કસબંધી દુ:ખની વાનકી.

ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયા[1] કરીને જાણે સદાચાર રૂપી માર્ગનો પાંથ હોય એવો તેનો પુત્ર હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યને વિધિવત્ પાળવા લાગ્યો. પોતાના પિતાનું પાપના ફળથી થયેલું મરણ જોઈને, અહોમાં સૂર્યની પેઠે સર્વ પુરૂષાર્થમાં મુખ્ય એવા ધર્મની તે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. એક વખત તેણે પોતાના **સુબુદ્ધિ** નામના શ્રાવક-બાળ મિત્રને એવી આજ્ઞા કરી કે તમારે હંમેશાં ધર્મવેત્તા પાસેથી ધર્મ સાંભળી મને કહેવો. સુબુદ્ધિ પણ અત્યંત તત્પર થઈને તે પ્રમાણે કરવા લાગ્યો; **અનુકૂળ અધિકારની આજ્ઞા સારા માણસોને ઉત્સાહને અર્થે થાય છે.** પાપથી ભય પામેલો હરિશ્ચંદ્ર, રોગથી ભય પામેલો માણસ જેમ ઔષધ ઉપર શ્રદ્ધા રાખે તેમ સુબુદ્ધિના કહેલા ધર્મ ઉપર શ્રધ્ધા રાખતો હતો.

એક વખત નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં **શીલંધર** નામે મહા મુનિને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, તેથી દેવતાઓ તેમનું અર્ચન કરવાને જતા હતા. આ વૃત્તાંત હરિશ્ચંદ્રને સુબુદ્ધિએ કહ્યું એટલે શુદ્ધ મનવાળો તે રાજા અશ્વારૂઢ થઈ મુનીંદ્રની પાસે આવ્યો. ત્યાં નમસ્કાર કરીને તે બેઠો એટલે મહાત્મા મુનિએ કુમત રૂપી અંધકારમાં ચંદ્રિકા જેવી ધર્મ દેશના આપી. દેશનાંતે રાજાએ હસ્ત જોડી મુનિને પૂછ્યું–'મહારાજ! મારા પિતા મૃત્યુ પામીને કઈ ગતિમાં ગયા છે?' ત્રિકાળ દર્શી મુનિએ કહ્યું–'રાજન્! તારો પિતા સાતમી નરકને વિષે ગયેલ છે; તેના જેવાને બીજું સ્થાન નજ હોય.' તે સાંભળી રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. મુનિને વંદના કરી ત્યાંથી ઉઠી તત્કાળ પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયો અને ત્યાં જઈ પુત્રને પોતાના પદે સ્થાપન કરી સુબુદ્ધિને કહ્યું–' હું દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ, માટે મારી પેઠે આ પુત્રને પણ તમે ધર્મનો ઉપદેશ નિરંતર કરજો.' સુબુદ્ધિએ કહ્યું–'મહારાજ! હું પણ તમારી સાથે વ્રત ગ્રહણ કરીશ અને મારી માફક તમારા પુત્રને મારો પુત્ર ધર્મોપદેશ સંભળાવશે.' પછી રાજા અને સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કર્મરૂપી પર્વતનો ભેદ કરવામાં વજ્ર સમાન-વ્રત ગ્રહણ કર્યું અને તેનું દીર્ઘકાળ પર્યંત પ્રતિપાળન કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા.

હે રાજા! તમારા વંશમાં બીજો એક **દંડક** નામે ભૂપતિ થયો છે. પ્રચંડ શાસનવાળો તે રાજા શત્રુઓને વિષે જાણે સાક્ષાત્ યમરાજ હોય તેવો હતો. તેને **મણિમાલી** નામે પ્રખ્યાત પુત્ર હતો; તે પોતાના તેજથી સૂર્યની માફક દિશાઓને વ્યાપ્ત કરતો હતો. દંડક રાજા પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી, રત્ન, સુવર્ણ અને દ્રવ્યમાં અત્યંત મૂર્ચ્છાવાન્ હતો અને એ સર્વને પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય માનતો. આયુષ્ય પૂર્ણ થયે આર્ત્તધ્યાનમાંજ વર્તનારો તે, કાળ કરી પોતાના ભાંડાગારમાં[2] દુર્ધર અજગર થયો. જે માણસ ભાંડાગારમાં પ્રવેશ કરે તેને, અગ્નિ જેવો સર્વ ભક્ષી અને દારૂણાત્મા

૧ મૃત્યુ પામ્યા પછીની અગ્નિ સંસ્કારાદિ ક્રિયા ૨ ભંડારમાં.

તે અજગર ગળી જવા લાગ્યો. એક સમયે અજગરે મણિમાલીને ભાંડાગારમાં પ્રવેશ કરતો જોયો, ત્યારે પૂર્વ જન્મના સ્મરણથી તેણે 'આ મારો પુત્ર છે' એમ તેને ઓળખ્યો. જાણે મૂર્તિમાન્ સ્નેહ હોય તેવી શાંત મૂર્તિને બતાવતો અજગરને જોઈ 'આ કોઈ મારો પૂર્વ જન્મનો બંધુ છે' એમ મણિમાલીના સમજવામાં પણ આવ્યું. પછી જ્ઞાની મુનિની પાસેથી એ પોતાનો પિતા છે એમ જાણી મણિમાલીએ તેની પાસે બેસી તેને જૈનધર્મ સંભળાવ્યો. અજગરે પણ અર્હત્ ધર્મને જાણી સંવેગ ભાવ ધારણ કર્યો અને શુભધ્યાન પરાયણ થઈ મૃત્યુ પામી દેવપણાને પ્રાપ્ત થયો. તે દેવતાએ પુત્રના પ્રેમને લીધે સ્વર્ગમાંથી આવીને એક દિવ્ય મુક્તામય હાર મણિમાલીને અર્પણ કર્યો હતો જે અદ્યાપિ તમારા હૃદય ઉપર રહેલો છે. આપ હરિશ્ચંદ્રના વંશમાં થયેલા છો અને હું સુબુધ્ધિના વંશમાં થયો છું, માટે ક્રમથી આવેલા આ પ્રભાવથી તમે ધર્મને વિષે પ્રવર્તો! હવે મેં તમને અવસર શિવાય ધર્મ કરવાની વિજ્ઞપ્તિ કરી તેનું કારણ સાંભળો—આજે નંદનવનમાં બે ચારણ મુનિઓને મેં જોયા. જગત્ના પ્રકાશને ઉત્પન્ન કરનારા અને મહા મોહરૂપી અંધકારને છેદનારા તે મુનિઓ જાણે એક ઠેકાણે મળેલા સાક્ષાત્ સૂર્ય ચંદ્ર હોય તેવા જણાતા હતા. અપૂર્વ જ્ઞાનથી શોભતા તે મહાત્માઓ ધર્મદેશના આપતા હતા. તે વખતે મેં તેઓને આપના આયુષ્યનું પ્રમાણ પૂછ્યું ત્યારે તમારૂં માત્ર એક માસનું આયુષ્ય બાકી છે એમ તેઓએ જણાવ્યું. હે મહામતિ! એ ઉપરથી આજે હું આપને ધર્મ કરવાની ત્વરા કરૂં છું.'

મહાબળ રાજાએ કહ્યું—'હે સ્વયંબુધ્ધ! હે બુધ્ધિના સમુદ્ર! મારા બંધુ તો તમે એકજ છો કે જે, મારા હિતને માટે તલપ્યા કરો છો. વિષયોએ આકર્ષેલા અને મોહ નિદ્રાથી નિદ્રાળુ થયેલા મને તમે જાગૃત કર્યો તે બહુ સારૂં કર્યું. હવે મને કહો કે હું શી રીતે ધર્મ સાધું? આયુષ્ય અલ્પ રહ્યું છે તો તેટલામાં મારે કેટલો ધર્મ સાધવો? અગ્નિ લાગ્યા પછી તત્કાળ કુવો ખોદવો તે કેમ બને?'

સ્વયંબુધ્ધે કહ્યું—'મહારાજ! ખેદ કરો નહીં અને દૃઢ થાઓ. તમે પરલોકમાં મિત્ર સમાન યતિધર્મનો આશ્રય કરો. એક દિવસની પણ દીક્ષા પાળનારો માણસ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તો સ્વર્ગની શી વાત?' પછી મહાબળ રાજાએ તેમ કરવું સ્વીકારી, આચાર્ય જેમ પ્રાસાદમાં પ્રતિમાનું સ્થાપન કરે તેમ પુત્રને પોતાની પદવી ઉપર સ્થાપન કર્યો. તદનંતર દીન અને અનાથ લોકોને તેણે એવું અનુકંપાદાન આપ્યું કે તેથી તે નગરમાં યાચના કરે એવો કોઈ પણ દીન રહ્યો નહીં. જાણે બીજો ઈંદ્ર હોય તેમ તેણે સર્વ ચૈત્યોમાં વિચિત્ર પ્રકારનાં વસ્ત્ર, માણક્ય, સુવર્ણ અને કુસુમાદિકથી પૂજા કરી. પછી સ્વજનો અને પરિજનોને ક્ષમાવી મુનીંદ્રના ચરણ સમીપે તેણે મોક્ષ લક્ષ્મીની સખીરૂપ દીક્ષા અંગીકાર કરી. સર્વ સાવદ્યયોગની વિરતિ કરવાની

પછી તેણે જ્ઞાનદીપક પુસ્તકો વાંચ્યાં અને મંડપના સ્તંભ ઉપર રહેલા અરિહંતના અસ્થિનું અર્ચન કર્યું.

પછી પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું દિવ્ય આતપત્ર[1] ધારણ કરવાથી પ્રકાશમાન થઈ તે ક્રીડા ભુવનમાં ગયો. ત્યાં તેણે પોતાની પ્રભાથી વિદ્યુત્પ્રભાને પણ ભગ્ન કરનારી **સ્વયંપ્રભા** નામે દેવીને દીઠી. તેનાં નેત્ર, મુખ અને ચરણ અતિશય કોમળ હતાં, તેથી તેઓના મિષથી જાણે લાવણ્ય સિંધુના મધ્યમાં રહેલ કમલવાટિકા[2] હોય તેવી તે જણાતી હતી; અનુપૂર્વથી સ્થુળ અને ગોળ એવા ઉરૂથી જાણે કામદેવે પોતાના ભાથાને ત્યાં સ્થાપન કર્યો હોય તેવી તે જણાતી હતી; રાજહંસના ટોળાવડે વ્યાપ્ત તટોથી જેમ સરિતા[3] શોભે તેમ નિર્મળ વસ્ત્રવાળા વિપુલ નિતંબથી તે શોભતી હતી; પુષ્ટ અને ઉન્નત સ્તનનો ભાર વહન કરવાથી જાણે કૃશ થયું હોય તેમ વજ્રના મધ્ય ભાગ જેવા કૃશ ઉદરથી તે મનોહર લાગતી હતી; તેનો ત્રણ રેખાવાળો અને મધુર સ્વર બોલનારો કંઠ જાણે કામદેવના વિજયને કહેનારો શંખ હોય તેવો જણાતો હતો; બિંબ ફળને તિરસ્કાર કરનાર ઓષ્ઠથી અને નેત્રરૂપી કમલના નાલવાની લીલાને ગ્રહણ કરનારી નાસિકાથી તે ઘણી સુંદર જણાતી હતી; પૂર્ણિમાના અરધા કરેલા ચંદ્રમાની સર્વ લક્ષ્મીને હરનારા તેના સુંદર અને સ્નિગ્ધ લલાટથી તે ચિત્તને હરી લેતી હતી; કામદેવના હિંડોળાની લીલાને ચોરનારા તેના કર્ણ હતા; પુષ્પ બાણના ધનુષ્યની શોભાને હરનારી તેની ભ્રૂકુટી હતી; મુખ રૂપી કમળની પાછળ ફરનારો જાણે ભ્રમરસમૂહ હોય તેવો અને સ્નિગ્ધ કાજળ જેવો શ્યામ તેનો સુંદર કેશસમૂહ હતો; સર્વાંગે ધારણ કરેલાં રત્નાભરણોની રચનાથી જાણે જંગમપણાને પામેલી કામલતા હોય તેવી તે જણાતી હતી; અને મનોહર મુખ કમળવાળી હજારો અપ્સરાઓથી તે વીંટાયેલી હતી તેથી જાણે ઘણી સરિતાથી વીંટાયેલી ગંગા હોય તેવી તે શોભતી હતી. લલિતાંગ દેવને પોતાની સમીપે આવતા જોઈ, તેણીએ અતિશય સ્નેહની યુક્તિવડે ઉભા થઈ તેનો સત્કાર કર્યો એટલે તે શ્રીપ્રભ વિમાનનો સ્વામી તેણીની સાથે એક પલ્યંક[4] ઉપર બેઠો. એક ક્યારામાં રહેલી લતા અને વૃક્ષ શોભે તેમ સાથે બેઠેલા તેઓ શોભવા લાગ્યા. નિગડ (બેડી) થી નિયંત્રિત થયેલાની જેમ નિવિડ રાગથી નિયંત્રિત થયેલ તેમના ચિત્ત પરસ્પર લીન થઈ ગયા. જેનો પ્રેમ સૌરભ[5] અવિચ્છિન્ન છે એવા તે શ્રીપ્રભ વિમાનના પ્રભુએ દેવી સ્વયંપ્રભાની સાથે ક્રીડા કરતા એક કળા માત્રની પેઠે ઘણો કાળ નિર્ગમન કર્યો. પછી વૃક્ષથી જેમ પત્ર પડી જાય તેમ આયુઃ પૂર્ણ થવાથી સ્વયંપ્રભા દેવી ત્યાંથી ચવી ગઈ. **આયુષ્ય ક્ષીણ થયે ઇંદ્ર પણ રહેવાને સમર્થ નથી.** પ્રિયાના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખથી તે દેવ જાણે પર્વતથી આક્રાંત થયો હોય અને જાણે વજ્રથી તાડિત થયો હોય તેમ મૂર્છા પ્રત્યે

---

૧ છત્ર. ૨ કમળની વાડી. ૩ નદી. ૪ પલંગ. ૫ સુગંધ.

પામ્યો. પછી ક્ષણવારે સંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને પોતાના પ્રતિશબ્દથી આખા શ્રીપ્રભ વિમાનને વિલાપ કરાવતો તે વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો. ઉપવનમાં તેને પ્રીતિ થઈ નહીં, વાપિકામાં આનંદ પ્રાપ્ત થયો નહીં, ક્રીડા પર્વતમાં સ્વસ્થતા પામ્યો નહીં અને નંદન વનથી પણ તે હર્ષિત થયો નહીં. હે પ્રિયા! હે પ્રિયા! તું ક્યાં છે? એમ બોલી વિલાપ કરતો તે અખિલ વિશ્વને સ્વયંપ્રભામય જોતો ચોતરફ ફરવા લાગ્યો.

અહીં સ્વયંબુધ્ધ મંત્રીને પોતાના સ્વામીના મૃત્યુથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તેણે **શ્રી સિધ્ધાચાર્ય** નામે આચાર્યની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. ઘણા કાળ પર્યંત અતિચાર રહિત વ્રત પાળીને કાળ કરી, તે ઈશાન દેવલોકમાં ઈંદ્રનો **દૃઢધર્મા** નામે સામાનિક દેવ થયો. તે ઉદાર બુધ્ધિવાળા દેવે પૂર્વભવના સંબંધથી બંધુની પેઠે પ્રેમવ્યાપ્ત થઈ ત્યાં આવી લલિતાંગ દેવને આશ્વાસના પમાડવાને કહ્યું–'હે મહાસત્વ! ફક્ત સ્ત્રીને માટે આમ કેમ મોહ પામો છો? ધીર પુરુષો પ્રાણત્યાગનો સમય આવે તોપણ આવી દશાને પ્રાપ્ત થતા નથી.' લલિતાંગે કહ્યું–'હે બંધુ! તમે એમ કેમ બોલો છો? પ્રાણનો વિરહ સહન થઈ શકે પણ કાંતાવિરહ દુસ્સહ છે. આ સંસારમાં સારંગલોચનાજ[1] એક સારભૂત છે, કેમકે તેના વિના આ સર્વ સંપત્તિઓ અસાર થઈ ગઈ છે.' તેના એવા દુઃખથી ઈશાનઇંદ્રનો તે સામાનિક દેવ પણ દુઃખી થઈ ગયો. પછી અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ દઈ તેણે કહ્યું–'હે મહાનુભાવ! તમે ખેદ કરો નહીં. મેં જ્ઞાનવડે તમારી થનારી પ્રિયા ક્યાં છે તે જાણ્યુ છે; માટે સ્વસ્થ થાઓ અને સાંભળો–પૃથ્વી ઉપર ધાતકીખંડના પૂર્વવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે **નંદી** નામે ગ્રામમાં દરીદ્ર સ્થિતિવાળો **નાગિલ** નામે ગૃહપતિ રહે છે. તે ઉદરપૂર્તિ કરવાને માટે નિરંતર પ્રેતની પેઠે ભમે છે, તોપણ ક્ષુધિત અને તૃષિત સ્થિતિમાં સૂવે છે અને તેવોજ પાછો ઉઠે છે. દારિદ્રને બુભુક્ષાની[2] જેમ તેને મંદ ભાગ્યમાં શિરોમણિ એવી **નાગશ્રી** નામે સ્ત્રી છે. પામાના[3] વ્યાધિવાળાને જેમ ઉપગ ઉપરી ફોટકીઓ થયા કરે તેમ નાગિલને ઉપગ ઉપર છ પુત્રીઓ થઈ. તેની તે પુત્રીઓ ગામના ડુક્કરની જેમ પ્રકૃતિથી ઘણું ખાનારી, કુરૂપા અને જગત્‌ને વિષે નિંદા પામનારી થઈ. પછી ફરીથી પણ તેની સ્ત્રી સગર્ભા થઈ. પ્રાયે **દરિદ્રીને શીઘ્ર ગર્ભ ધારણ કરે એવી સ્ત્રી હોય છે.** એ સમયે નાગિલ મનમાં ચિંતા કરવા લાગ્યો–'આ મારે કયા કર્મનુ ફળ હશે જેથી હું મનુષ્ય લોકમાં રહીને પણ નરકની વ્યથા ભોગવુ છુ, જન્મથી પ્રાપ્ત થયેલા અને જેનો પ્રતિકાર થવો અશક્ય છે એવા આ દારિદ્રથી, ઉધેઈ વડે જેમ વૃક્ષ ક્ષીણ થાય તેમ હું ક્ષીણ થઈ ગયો છુ. જાણે પ્રત્યક્ષ અલક્ષ્મી હોય, જાણે પૂર્વ જન્મની વૈરિણી હોય તેવી અને નિર્લક્ષણ મૂર્તિવાળી આ કન્યાઓએ મને પીડયો છે. જો હવે આ વખતે દુહિતાનો[4] પ્રસવ થશે તો હું આ કુટુંબનો ત્યાગ કરી દેશાંતરમાં જતો રહીશ.' એમ ચિંતા કર્યા કરે છે તેવામાં તે દરિદ્રીની ગૃહિ-

---

૧ હરણસરખા લોચનવાળી સ્ત્રી ૨ ભુખ ૩ ખસ ૪ પુત્રી

ણીએ પુત્રીને જન્મ આપ્યો. કર્ણમાં સોયના પ્રવેશ જેવો દુહિતાનો જન્મ તેણે સાંભળ્યો એટલે અધમ બળદ જેમ ભારને છોડીને ચાલ્યો જાય તેમ તે નાગિલ કુટુંબને છોડીને ચાલ્યો ગયો. તેની સ્ત્રીને પ્રસવ દુઃખ ઉપર પતિપ્રવાસની વ્યથા તત્કાળ પડેલા ઘા ઉપર ક્ષાર પડ્યા જેવી થઇ. અતિ દુઃખીત થયેલી નાગશ્રીએ તે કન્યાનું નામ પણ પાડ્યું નહીં તેથી લોકો તેનું **નિર્નામિકા** એવું નામ કહેવા લાગ્યા. નાગશ્રીએ તેનું સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કર્યું નહીં તોપણ તે બાળા વૃધ્ધિ પામવા લાગી. **વજ્રથી હણાયેલા પ્રાણીનું પણ આયુષ્ય ત્રુટિત ન થયું હોય તો મૃત્યુ થતું નથી.** અત્યંત દુર્ભગા[1] અને માતાને ઉદ્વેગ કરાવનારી તે બાલિકા બીજાને ઘરે હલકા કામ કરી કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. એકદા ઉત્સવને દિવસે કોઇ ધનાઢ્યના બાલકના હાથમાં મોદક જોઇ, તે બાલિકા પોતાની માતા પાસે મોદક માંગવા લાગી. તે વખતે તેની માતાએ ગુસ્સે થઇને કહ્યું–'મોદક શું તારા બાપ બાપ થાય છે કે તું તે માગે છે? જો તારે મોદક ખાવાની ઇચ્છા હોય તો **અંબરતિલક પર્વત** ઉપર કાષ્ઠનો ભારો લેવા દોરડી લઇને જા.' પોતાની માતાની અડાયા છાણાના અગ્નિ જેવી દહન કરનારી વાણી સાંભળીને રૂદન કરતી તે બાળા રજ્જુ લઈને પર્વત ભણી ચાલી. તે સમયે એ પર્વતના શિખર ઉપર એક રાત્રિની પ્રતિમાએ રહેલા યુગંધર નામે મુનિને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું, તેથી સંનિહિત રહેલા દેવતાઓએ કેવળજ્ઞાનના મહિમાનો ઉત્સવ કરવાનો આરંભ કર્યો હતો. પર્વતની નજીકના નગર અને ગામવાસી લોકો એ સમાચાર સાંભળી તે મુનીશ્વરને વંદન કરવા ઉતાવળા ઉતાવળા આવતા હતા. નાના પ્રકારનાં અલંકાર અને ભૂષણોથી શોભિત થયેલા લોકોને આવતા જોઈ જાણે ચિત્રમાં આળેખેલી હોય તેમ વિસ્મય પામીને નિર્નામિકા ઉભી રહી. પરંપરાએ લોકોનું આગમન–કારણ જાણી, દુઃખના ભારની પેઠે કાષ્ઠના ભારાને છોડી દઈ તે ત્યાંથી ચાલી અને બીજા લોકોની સાથે પર્વત ઉપર ચઢી. **તીર્થો સર્વને માટે સાધારણ છે.** તે મહામુનિના ચરણને કલ્પવૃક્ષ સદૃશ માનનારી નિર્નામિકાએ આનંદથી તેમને વંદના કરી. કહ્યું છે કે **ગતિને અનુસરનારી મતિ થાય છે.** મુનીશ્વરે મેઘની જેવી ગંભીર વાણીથી લોક સમૂહને હિતકારી અને આલ્હાદકારી ધર્મદેશના દીધી–'કાચા સૂત્રના ભરેલા ખાટલાની ઉપર આરોહણ કરનારની જેમ મનુષ્યોને વિષયનું સેવન સંસારરૂપ ભૂમિને વિષે પાડવાને માટેજ છે. જગત્‌માં પુત્ર, મિત્ર અને કલત્ર વિગેરેનો સમાગમ એક ગ્રામમાં રાત્રિનિવાસ કરી સૂતેલા વટેમાર્ગુની જેવો છે. ચોરાશી લાખ યોનીમાં ભમતા જીવોને જે અનંત દુઃખનો ભાર છે તે પોતાના કર્મના પરિણામથી ઉત્પન્ન થયેલો છે.'

એ પ્રમાણેની દેશના સાંભળી અંજલિ જોડી નિર્નામિકા બોલી–'હે ભગવન્! આપ રાય અને રંકને વિષે સમદૃષ્ટિવાળાછો તેથી હું વિજ્ઞપ્તિ કરીને પૂછું છું કે આપે સંસારને દુઃખના સદન રૂપ કહ્યો, પરંતુ મારાથી અધિક દુઃખી કોઈ છે?'

---

[1] દુર્ભાગ્યવાળી.

કેવળી ભગવાને કહ્યું—"હે દુઃખિ બાળા! હે ભદ્રે! તારે તો શું દુઃખ છે પરંતુ તારી કરતાં પણ અત્યંત દુઃખી જીવો છે તેની હકીકત સાંભળ. જેઓ પોતાના દુષ્કર્મના પરિણામથી નરક ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાંથી કેટલાકનાં શરીર ભેદાય છે, કેટલાકનાં અંગ છેદાય છે અને કેટલાકનાં મસ્તક જુદાં પડે છે. તે નરક ગતિમાં પરમાધાર્મિક અસુરોથી કેટલાક પ્રાણીઓ તિલ પીલવાની પેઠે યંત્રોથી પીલાય છે, કેટલાક કાષ્ટની જેમ દારૂણ કરવતોથી વેરાય છે અને કેટલાએક મ્હોટા લોહના ધણથી લોહ પાત્રોની પેઠે કૂટાય છે. તે અસુરો કેટલાકને શૂળીની શય્યા ઉપર સૂવાડે છે, કેટલાકને વસ્ત્રની પેઠે શિલાતળ સાથે અફાળે છે અને કેટલાકના શાકની પેઠે ખંડ ખંડ કરે છે. તે નારકી જીવોનાં શરીર વૈક્રિય હોવાથી તરત મળી જાય છે એટલે તે પરમાધાર્મિકો પુનઃ તેવી રીતે પીડિત કરે છે. એવી રીતનાં દુઃખ ભોગવતા તેઓ કરૂણ સ્વરથી આક્રંદ કરે છે. ત્યાં તૃષિત થયેલા જીવોને વારંવાર તપાવેલા સીસાનો રસ પાય છે અને છાયાની ઈચ્છાવાળા પ્રાણીઓને અસિપત્ર[1] નામના વૃક્ષ નીચે બેસારે છે. પોતાના પૂર્વ કર્મને સ્મરણ કરતા તે નારકો મુહૂર્ત માત્ર પણ વેદના વિના રહી શકતા નથી. હે વત્સે! તે નપુંસક વેદી નારકિઓને જે દુઃખ થાય છે તે સર્વેનું વર્ણન પણ માણસને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે.

વળી એ નારકીઓની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે એવા જળચર, સ્થળચર અને આકાશચારી તિર્યંચ પ્રાણીઓ પણ પોતાના પૂર્વ કર્મવડે પ્રાપ્ત થયેલા અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે. જળચર જીવોમાંના કેટલાક તો એક બીજાનું ભક્ષણ કરી જાય છે, કેટલાકને મચ્છીમારો પકડે છે અને કેટલાકને બગલાંઓ ગળી જાય છે. ત્વચાના અર્થી મનુષ્યો તેઓની ત્વચા ઉતારે છે, માંસની પેઠે તેઓ ભુંજાય છે, ખાવાની ઈચ્છાવાળા તેઓને પકાવે છે અને ચરબીની ઈચ્છાવાળા તેઓને ગાળે છે. સ્થળચર જંતુઓમાં નિર્બળ મૃગ વિગેરેને સબળ સિંહ વિગેરે પ્રાણીઓ માંસની ઈચ્છાથી મારી નાખે છે; મૃગયામાં આસક્ત ચિત્તવાળા માંસની ઈચ્છાથી અથવા ક્રીડા નિમિત્તે તે નિરપરાધી પ્રાણીઓનો વધ કરે છે; અને બળદ વિગેરે પ્રાણીઓ ક્ષુધા—તૃષા—ટાઢ—તડકો સહન કરવો, અતિભાર વહન કરવો અને ચાબુક—અંકુશ—પરોણાનો માર ખમવો વિગેરે ક્રિયાથી ધણી વેદના પામે છે. આકાશચારી જંતુઓમાં તેતર, શુક, કપોત અને ચકલા વિગેરેને તેઓના માંસની ઇચ્છાવાળા બાજ, સિંચાનક અને ગીધ પક્ષીઓ પકડીને ખાઈ જાય છે તથા શિકારીઓ એ સર્વને નાના પ્રકારના ઉપાયથી પકડી ધણી વિટંબના પમાડી મારી નાખે છે. તે તિર્યંચોને બીજાં શસ્ત્ર તથા જળાદિકના પણ અનેક ભય હોય છે, માટે પોતપોતાનાં પૂર્વ કર્મનું નિબંધન—જેનો પ્રસાર ન રોકી શકાય એવું છે.

જેઓને મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તેઓમાં પણ કેટલાક પ્રાણીઓ જન્મથીજ આંધળા, બહેરા, પંગૂ અને કોઢીઆ થાય છે; કેટલાએક ચોરી કરનારા અને પરસ્ત્રી ગમન

૧ તરવાર જેવા પાંદડા વાળા.

ચાલો.' એવું સાંભળી, 'અહો! ભાગ્યવશાત્ સ્વામીનો હુકમ પણ સમયને ઉચિતજ થયો !' એમ બોલતો હર્ષ પામીને તે, પોતાની વલ્લભા સહિત ત્યાં જવા ચાલ્યો. નંદીશ્વર દ્વીપમાં જઈ તેણે શાશ્વતી અર્હત્પ્રતિમાની પૂજા કરી અને પૂજા કરતા ઉપજેલા પ્રમોદથી પોતાનો ચ્યવન કાળ પણ વિસરી ગયો. પછી સ્વચ્છ ચિત્તવાળો તે દેવ બીજાં તીર્થો પ્રત્યે જતો હતો, તેવામાં આયુષ્ય ક્ષીણ થવાથી ક્ષીણ તૈલવાલા દીપકની પેઠે તે માર્ગમાંજ અભાવ પ્રત્યે પામ્યો. (ચ્યવી ગયો.)

જંબૂદ્વીપમાં સાગરની સમીપે રહેલા પૂર્વ વિદેહમાં, સીતા નામની મહા નદીના ઉત્તર તટ તરફ પુષ્કલાવતી નામની વિજયને વિષે, **લોહાર્ગલ** નામના મ્હોટા નગરના **સુવર્ણજંઘ** રાજાની **લક્ષ્મી** નામે સ્ત્રીની કુક્ષિથી તે લલિતાંગ દેવનો જીવ પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. આનંદથી પ્રફુલ્લિત થયેલા માતા પિતાએ પ્રસન્ન થઈ શુભ દિવસે તે પુત્રનું **વજ્રજંઘ** નામ પાડ્યુ. લલિતાંગદેવના વિયોગથી દુઃખાર્ત્ત થયેલી સ્વયંપ્રભા દેવી પણ કેટલેક કાળે ધર્મ કાર્યમાં લીન થઈ ત્યાંથી ચવી અને તેજ વિજયમાં પુંડરિકિની નગરીના **વજ્રસેન** રાજાની **ગુણવતી** નામે સ્ત્રીથી પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થઈ. તે અતિશય શોભાવાળી હોવાથી માતા પિતાએ તેનુ **શ્રીમતી** એવું નામ પાડ્યું. જેના હસ્તપલ્લવ વિલાસ કરી રહ્યા છે એવી અને કોમલાંગી તે બાળા ઉદ્યાનપાલિકાથી જેમ લતા લાલિત થઈ વૃદ્ધિ પામે તેમ ધાત્રીઓથી લાલિત થયેલી અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. પોતાની સ્નિગ્ધ કાંતિથી જાણે ગગનતળને પલ્લવિત કરતી હોય એવી તે રાજબાળાને, સુવર્ણની મુદ્રિકાને જેમ રત્ન પ્રાપ્ત થાય તેમ યૌવન પ્રાપ્ત થયુ. એકદા સંધ્યાની અભ્રલેખા જેમ પર્વત ઉપર ચડે તેમ તે પોતાના **સર્વતોભદ્ર** નામના મહેલઉપર ચડી. તેવામાં **મનોરમ** નામે ઉદ્યાનમાં કોઈ મુનીશ્વરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી ત્યાં જતા દેવતાઓ તેના જોવામાં આવ્યા. તેઓને જોઈ 'આવું મેં પૂર્વે જોયેલુ છે' એમ વિચારનારી તે બાળાને રાત્રિના સ્વપ્નની પેઠે પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું. જાણે હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલા પૂર્વ ભવના જ્ઞાનનો ભાર વહન કરવાને અસમર્થ હોય તેમ તે ક્ષણવારમાં મૂર્છા પામી પૃથ્વી ઉપર પડી ગઈ. સખીઓએ ચંદનાદિકવડે ઉપચાર કરવાથી સંજ્ઞા આવી એટલે ઉઠીને પોતાના ચિત્તમાં વિચારવા લાગી—'પૂર્વજન્મમાં લલિતાંગ નામે દેવ મારા પતિ હતા, તે સ્વર્ગથી ચવેલા છે, પણ હાલ તે ક્યાં અવતરેલા છે તેની ખબર ન હોવાથી મને પીડા થાય છે. મારા હૃદયમાં તેજ સંક્રાંત થયેલા છે અને તેજ મારા હૃદયેશ્વર છે; કારણ કે કર્પૂરના પાત્રમાં લવણ કોણ નાંખે? તે મારા પ્રાણપતિ જો મારા વચન ગોચર ન થાય[1] તો બીજાની સાથે આલાપ કરવાથી સર્યું.' એમ વિચારીને તેણીએ મૌન ગ્રહણ કર્યું.

જ્યારે તે બોલી નહીં ત્યારે તેની સખીઓએ દૈવદોષની શંકાથી મંત્ર તંત્રાદિકના યથોચિત ઉપચાર કરવા માંડ્યા. તેવા સેંકડો ઉપચારોથી પણ તેણીએ મૌન છોડ્યું નહીં;

૧ મારી સાથે વાતચિત ન કરે

કેમકે 'અન્ય વ્યાધિને અન્ય ઔષધ શાંતિકારક થતું નથી.' પ્રયોજન પડે ત્યારે તે પોતાના પરિજનને અક્ષર લખીને અથવા ભ્રૂકુટી અને હસ્ત વિગેરેની સંજ્ઞાથી જણાવવા લાગી. એક વખતે શ્રીમતી પોતાની ક્રીડાઉદ્યાનમાં ગઈ તે સમયે એકાંત જાણી તેની **પંડિતા**-નામની ધાત્રીએ કહ્યું–'રાજપુત્રી ! તું મારા પ્રાણ જેવી છે અને હું તારી માતા સમાન છું, તેથી આપણ બંનેને પરસ્પર અવિશ્વાસ રાખવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી; હે પુત્રી! જે હેતુથી તેં મૌન ધારણ કર્યું છે તે હેતુ મને કહે અને દુઃખમાં મને ભાગીયણ કરીને તારૂં દુઃખ હલકું કર. તારૂં દુઃખ જાણ્યા પછી તેના ઉપાયને માટે હું પ્રયત્ન કરીશ; કેમકે રોગ જાણ્યા વિના તેની ચિકિત્સા થઈ શકતી નથી.' પછી પ્રાયશ્ચિત લેનારો માણસ જેમ સદ્ગુરૂ પાસે યથાર્થ વૃત્તાંત નિવેદન કરે તેમ શ્રીમતીએ પોતાના પૂર્વ જન્મને, યથાર્થ પંડિતાને સંભળાવ્યો; એટલે તે સર્વ વૃત્તાંત એક પટમાં આલેખીને ઉપાયમાં પંડિતા[1] એવી તે પંડિતા પટ લઈને બહાર ચાલી. તે સમયના અરસામાં **વજ્રસેન** ચક્રવર્તીની વર્ષગાંઠ આવેલી હોવાથી તે પ્રસ્તાવ[2] ઉપર ઘણા રાજાઓ અને રાજકુમારો ત્યાં આવવા લાગ્યા હતા; તે વખતે જાણે શ્રીમતીનો મ્હોટો મનોરથ હોય એવા તે આલેખેલા પટને સ્ફુટ રીતે પહોળો કરી પંડિતા રાજ માર્ગમાં ઉભી રહી. કેટલાકએક આગમ[3]જાણનારાઓ આગમના અર્થ પ્રમાણે આળેખેલા નંદીશ્વરદ્વીપ વિગેરે જોઈ તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા; કેટલાએક માણસો શ્રદ્ધાથી પોતાની ગ્રીવાને કંપાવતા તેમાં આલેખેલા શ્રીમત્ અર્હંતના પ્રત્યેક બિંબોનું વર્ણન કરવા લાગ્યા; કળા કૌશલ્યમાં પ્રવીણતા ધારણ કરનારા કેટલાએક પાંથો તીક્ષ્ણ નેત્રવડે જોઈને રેખાઓની શુદ્ધિની વારંવાર પ્રશંસા કરવા લાગ્યા; અને કેટલાક લોકો કાળા, ધોળા, પીળા, લીલા અને રાતા રંગોવડે સંધ્યાભ્ર[4] સદૃશ કરેલા તે પટની અંદરના રંગોનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. એવા વખતમાં યથાર્થ નામવાળા **દુર્દર્શન** રાજાનો **દુર્દાંત** નામનો પુત્ર ત્યાં આવી ચડ્યો. તે ક્ષણવાર પટને જોઈ કપટ મૂર્છાએ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો અને પછી જાણે સંજ્ઞા[5] પ્રાપ્ત થઈ હોય તેમ ઉઠ્યો. ઉઠ્યા પછી લોકોએ તેને મૂર્છાનું કારણ પૂછ્યું એટલે કપટ નાટકવડે તે પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો–'આ પટમાં કોઈએ મારૂં પૂર્વજન્મનું ચરિત્ર આળેખ્યુ છે; તેના દર્શનથી મને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. આ હું લલિતાંગ દેવ છુ અને આ મારી દેવી સ્વયંપ્રભા છે. એવી રીતે જે જે તેમાં લખ્યું હતું તે પ્રમાણે તેણે કહ્યું.' પછી પંડિતાએ તેને કહ્યુ–'જો એવી રીતે હોય તો આ પટમાં સ્થાન ક્યા ક્યા છે તે અંગુલી વડે બતાવો.' દુર્દાંતે કહ્યું–'આ મેરૂ પર્વત છે અને આ પુંડરીકિણી નગરી છે.' ફરી પંડિતાએ મુનિનું નામ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું–'મુનિનું નામ હું વિસ્મૃત થઈ ગયો છું.' તેણીએ પુનઃ પૂછ્યુ કે મંત્રીઓથી વીંટાયેલા આ રાજાનું નામ શું અને આ તપસ્વીની કોણ છે તે કહો. તેણે કહ્યું–'હું તેઓના નામ જાણતો નથી.' એ ઉપરથી

---

૧ ચતુર ૨ અવસર. ૩ શાસ્ત્ર ૪ સાંજના વાંદળાં. ૫ બુધ્ધિ.

આ માયાવી છે એમ પંડિતાએ જાણ્યું એટલે તેણીએ ઉપહાસ્યથી કહ્યું–' વત્સ ! તારા કહેવા પ્રમાણે આ તારૂં પૂર્વજન્મનું ચરિત્ર છે. લલિતાંગ દેવનો જીવ તું છે, અને તારી પત્ની સ્વયંપ્રભા હમણા નંદીગ્રામમાં કર્મ દોષથી પંગૂ[1] થઈને અવતરેલી છે. તેણીને જાતિ સ્મરણ થયું છે તેથી પોતાનું ચરિત્ર આ પટમાં આલેખીને જ્યારે હું ધાતકીખંડમાં ગઇ હતી ત્યારે તેણીએ મને આપ્યું છે. તે પંગૂ સ્ત્રીની દયા આવવાથી મેં તને શોધી કાઢ્યો માટે હવે મારી સાથે ચાલ, હું તને ધાતકી ખંડમાં તેની પાસે લઈ જાઉં. હે પુત્ર ! એ ગરીબ બિચારી તારા વિયોગથી દુઃખ વડે જીવે છે, માટે ત્યાં જઇને તારા પૂર્વજન્મની પ્રાણવલ્લભાને આશ્વાસના કર.' એમ કહી પંડિતા મૌન રહી એટલે તેના સમાન વયસ્થ મિત્રોએ ઉપહાસ્ય પૂર્વક કહ્યું–'મિત્ર ! તમને સ્ત્રી રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી તમારા પુણ્યનો ઉદય થયો જણાય છે, માટે ત્યાં જઇને તે પંગૂ સ્ત્રીને મળો અને હંમેશાં તેનું પોષણ કરો.' મિત્રોનું એવી રીતે ઉપહાસ્ય સાંભળી દુર્દાંતકુમાર વિલખો થયો અને વેચેલી વસ્તુમાં અવશિષ્ટ વસ્તુ રહે તેવો થઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

થોડા વખત પછી તે જગ્યાએ લોહાર્ગલપુરથી આવેલો વજ્રજંઘ કુમાર આવ્યો તેણે ચિત્રમાં લખેલુ ચરિત્ર જોયું અને તેથી તે મૂર્છા પામ્યો. પંખાઓથી તેને પવન નાંખ્યો અને જળથી સિંચન કર્યું એટલે તે ઉઠચો. પછી જાણે સ્વર્ગથીજ આવ્યો હોય તેમ તેને જાતિસ્મરણ થયું. એ વખતે 'હે કુમાર ! પટનો આળેખ જોઈ તમને કેમ મૂર્છા આવી ?' એમ પંડિતાએ પૂછ્યું એટલે વજ્રજંઘ નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો–' હે ભદ્રે ! સ્ત્રી સહિત મારા પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત આ ચિત્રમાં આળેખેલુ છે તે જોઈને હું મૂર્છા પામ્યો. આ શ્રીમાન ઈશાન કલ્પ છે, તેમાં આ શ્રીપ્રભ વિમાન છે, આ હું લલિતાંગ દેવ છું અને આ મારી દેવી સ્વયંપ્રભા છે. ધાતકી ખંડમાં નંદીગ્રામને વિષે આ ઘરની અંદર મહા દરિદ્રી પુરૂષની આ નિર્નામિકા નામે પુત્રી છે, તે અહીં અંબરતિલક નામના પર્વત ઉપર આરૂઢ થઈ છે અને તેણે આ યુગંધર મુનિની પાસે અનશન વ્રત ગ્રહણ કરેલુ છે. અહીં પ્રાણમાં આસક્ત એવી તે સ્ત્રીને હું આત્મદર્શન કરાવવાને આવેલો છું અને પછી તે આ ઠેકાણે મૃત્યુ પામીને સ્વયંપ્રભા નામે મારી દેવીપણે ઉત્પન્ન થઈ છે. અહીં હું નંદીશ્વર દ્વીપમાં જિનેશ્વરના બિંબોનું અર્ચન કરવામાં તત્પર થયો છું અને ત્યાંથી બીજા તીર્થોમાં જતા અહીં હું ચ્યવી ગયો છું. એકાકિની, દીન અને રાંક જેવી થયેલી આ સ્વયંપ્રભા અહીં આવેલી છે એમ હું માનું છુ અને તેજ મારી પૂર્વ ભવની પ્રિયા છે. તે સ્ત્રી અહીંજ છે અને તેણીએજ આ જાતિસ્મરણથી લખેલુ છે એમ હું માનું છું, કારણ કે અનુભવ વિનાનો બીજો કોઈ માણસ આ પ્રમાણે જાણી શકે નહીં. ' સર્વ સ્થળો બતાવીને એ એમ કહી રહ્યો એટલે ' તમારૂં કહેવું યથાસ્થિત છે' એમ કહી પંડિતા શ્રીમતીની પાસે આવી અને હૃદયને શલ્ય રહિત કરવામાં ઔષધરૂપ તે આખ્યાન તેને કહી બતાવ્યું. મેઘના શબ્દોથી વિદૂર

[1] લૂલી.

પર્વતની ભૂમિ, રત્નોવડે અંકુરિત થાય તેમ શ્રીમતી પોતાના પ્યારા પતિનો વૃત્તાંત સાંભળવાથી રોમાચિંત થઈ. પછી તેણે પંડિતાના મુખથી પોતાનાં પિતાને વિજ્ઞપ્તિ કરાવી; **અસ્વતંત્રપણું એ કુળ સ્ત્રીઓનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે.** મયૂર જેમ મેઘના શબ્દથી ખુશીથાય તેમ પંડિતાની વાણીથી વજ્રસેન રાજા ખુશી થયા, અને પછી તરતજ વજ્રજંઘ કુમારને બોલાવીને તેણે કહ્યું–' મારી પુત્રી શ્રીમતી પૂર્વ જન્મની પેઠે આ ભવમાં પણ તમારી ગૃહિણી થાઓ.' વજ્રજંઘે કબુલ કર્યું એટલે વજ્રસેન ચક્રવર્તીએ, સમુદ્ર જેમ વિષ્ણુને લક્ષ્મી પરણાવે તેમ પોતાની પુત્રી શ્રીમતીનું તેની સાથે પાણિગ્રહણ કરાવ્યું. પછી ચંદ્ર અને ચાંદનીની પેઠે જોડાયેલા તે સ્ત્રી ભર્ત્તાર ઉજ્વળ રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કરીને નૃપતિની આજ્ઞા લઈ લોહાર્ગલપુરે ગયા. ત્યાં સુવર્ણજંઘ રાજાએ પુત્રને યોગ્ય જાણી રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો અને પોતે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

અહીં વજ્રસેન ચક્રવર્તીએ,પોતાના પુત્ર **પુષ્કરપાળને** રાજ્યલક્ષ્મી આપી દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તેઓ તીર્થંકર થયા. પોતાની પ્રિયા શ્રીમતીની સાથે વિલાસ ભોગવતા વજ્રજંઘ રાજાએ,હાથી જેમ કમળને વહન કરે તેમ રાજ્યને વહન કર્યું.ગંગા અને સાગરની પેઠે વિયોગને નહીં પામતા–નિરંતર ભોગ સુખ ભોગવતા તે દંપતીને એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. એવામાં સર્પના ભારાની ઉપમાને સેવન કરનારા અને મહા ક્રોધી એવા સીમના સામંત રાજાઓ પુષ્કરપાળ કુમારથી વિરૂધ્ધ થયા. સર્પની પેઠે તેઓને વશ કરવાને તેણે વજ્રજંઘ રાજાને બોલાવ્યો અને તે બળવાન્ રાજા તેને મદદ કરવા ચાલ્યો. ઈંદ્રની સાથે જેમ ઈંદ્રાણી ચાલે તેમ અચલ ભક્તિવાળી શ્રીમતી પણ તેની સાથે ચાલી. અર્ધે માર્ગે ગયા ત્યાં અમાવાસ્યાની રાત્રિએ પણ ચંદ્રિકાના ભ્રમને આપનારૂ એક મોટું શરકટનું વન તેમના જોવામાં આવ્યું. આ વનમાં દૃષ્ટિવિષ સર્પ રહે છે એમ પાંથીએ કહ્યું એટલે તે બીજે માર્ગે ચાલ્યો, કારણ કે **નીતિજ્ઞ પુરૂષો પ્રસ્તુતાર્થમાંજ તત્પર હોય છે.** પુંડરીકની ઉપમાવાળો વજ્રજંઘ પુંડરીકિણી નગરીમાં આવ્યો અને તેના બળથી પુષ્કરપાળને સર્વ સામંતો વશ થયા. વિધિજ્ઞ પુષ્કરપાળે વડિલની માફક વજ્રજંઘ રાજાનો ઘણો સત્કાર કર્યો.

અન્યદા શ્રીમતીના બંધુની આજ્ઞા લઇને, લક્ષ્મીની સાથે જેમ લક્ષ્મીપતિ ચાલે તેમ વજ્રજંઘ રાજા શ્રીમતીની સાથે ત્યાંથી ચાલ્યો. શત્રુઓનો નાશ કરનાર તે રાજા જ્યારે શરકટવન નજીક આવ્યો ત્યારે માર્ગના કુશળ પુરૂષોએ તેને કહ્યું–'હમણાં આ વનમાં બે મુનિઓને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી દેવતાઓના આવવાના ઉદ્યોતથી તે દૃષ્ટિવિષ સર્પ નિર્વિષ થયો છે. તે **સાગરસેન** અને **મુનિસેન** નામના બે મુનિઓ સૂર્ય ચંદ્રની પેઠે હજી પણ અહીંજ વિદ્યમાન છે અને તેઓ સહોદર છે.'એવું જાણી રાજા અત્યંત ખુશી થયો અને વિષ્ણુ જેમ સમુદ્રમાં નિવાસ કરે તેમ તેણે તે વનમાં નિવાસ કર્યો. દેવતાઓની પર્ષદાથી વીંટાયેલા અને દેશના આપતા તે બંને મુનિઓને ભક્તિના ભારથી જાણે નમ્ર થઈ ગયો હોય તેમ રાજાએ સ્ત્રી સહિત વંદના કરી. દેશનાંતે રાજાએ અન્ન, પાણી

વસ્ત્ર અને ઉપકરણાદિકથી મુનિને પ્રતિલાભ્યા. પછી ચિત્તમાં વિચાર કર્યો–'અહો ! સહોદર ભાવમાં સમાન એવા આ બંને નિષ્કષાય, નિર્મમ અને પરિગ્રહ વર્જિત મુનિઓને ધન્ય છે! હું એવો નથી તેથી અધન્ય છું ! વ્રતને ગ્રહણ કરનાર પોતાના પિતાના સન્માર્ગને અનુસરનારા તેઓ ઔરસ[1] પુત્ર છે અને હું તો તેમ ન કરવાથી વેચાતા લીધેલા પુત્ર જેવો છું. એમ છતાં હવે પણ જો વ્રત ગ્રહણ કરૂં તો તે અયુક્ત નથી. કારણ કે દીક્ષા, દીપિકાની[2] પેઠે ગ્રહણ કરવા માત્રથી અંધકાર (અજ્ઞાન) નો છેદ કરે છે. માટે અહીંથી નગરમાં જઇ પુત્રને રાજ્ય આપી, હંસ જેમ હંસની ગતિનો આશ્રય કરે તેમ હું પિતાની ગતિનો આશ્રય કરીશ.' પછી જાણે એક મન હોય તેમ વ્રત ગ્રહણમાં પણ વાદ કરનારી શ્રીમતીની સાથે તે પોતાના લોહાર્ગલ નગરમાં આવ્યો. ત્યાં રાજ્યના લોભથી તેના પુત્રે ધનવડે અમાત્ય મંડળને ફુટવ્યું હતું. જળની પેઠે ધનથી કોણ ન ભેદાય ? પ્રાતઃકાળે પોતાને વ્રત ગ્રહણ કરવું છે અને પુત્રને રાજ્ય આપવું છે એ ચિંતામાં રાત્રે શ્રીમતી અને રાજા સુઈ ગયા. તે સમયે સુખે સુતેલ તે દંપતીને મારી નાખવાને રાજપુત્રે વિષધૂપ કર્યો. ઘરમાં ઉઠેલા અગ્નિની પેઠે તેને વારવાને કોણ સમર્થ થઈ શકે ? જાણે પ્રાણને આકર્ષણ કરવાના આંકડા હોય એવા તે વિષધૂપના ધૂમાડા નાસિકામાં પેસવાથી રાજા રાણી તત્કાળ મૃત્યુ પામ્યા.

તે દંપતી ત્યાંથી ઉત્તર કુરૂક્ષેત્રમાં યુગ્મ રૂપે ઉત્પન્ન થયા. 'એક ચિંતાથી મરણ પામેલાની એક સરખી ગતિજ થાય છે.' એ ક્ષેત્રને યોગ્ય આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, મૃત્યુ પામી તેઓ સૌધર્મ દેવલોકે સ્નેહવાળા દેવતા થયા. ઘણાકાળ સુધી દેવ સંબંધી ભોગ ભોગવી આયુષ્ય પૂર્ણ થયે, આતપથી જેમ બરફની ગ્રંથી ગળે તેમ વજ્રજંઘનો જીવ ત્યાંથી ચવ્યો અને જંબૂદ્વીપના વિદેહ ક્ષેત્રમાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરને વિષે સુવિધિ વૈદ્યને ઘેર જીવાનંદ નામે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે જાણે શરીરધારી ધર્મના ચાર ભેદ હોય તેમ તે નગરમાં બીજા

જીવાનંદ, ઔષધ અને રસવીર્યના વિપાકથી પોતાના પિતાસંબંધી[1] અષ્ટાંગ આયુર્વેદ જાણનાર થયો. હસ્તીમાં ઐરાવત અને નવ ગ્રહમાં સૂર્યની જેમ પ્રાજ્ઞ અને નિર્દોષ વિદ્યાવાળો તે સર્વ વૈદ્યોમાં અગ્રણી થયો. તે છ મિત્રો જાણે સહોદર હોય તેમ નિરંતર સાથે રમતા હતા અને પરસ્પર એક બીજાને ઘેર એકઠા થતા હતા. એક વખતે વૈદ્યપુત્ર જીવાનંદને ઘરે તેઓ બેઠા હતા તેવામાં એક સાધુ વહોરવાને આવ્યા. તે સાધુ પૃથ્વીપાળ રાજાના ગુણાકર નામે પુત્ર હતા અને તેણે મળની જેમ રાજ્ય છોડી શમસામ્રાજ્ય (ચારિત્ર) ગ્રહણ કર્યું હતું. ગ્રીષ્મઋતુના આતપથી જેમ નદીઓ કૃશ થઈ જાય તેમ તપવડે તેઓ કૃશ થઈ ગયા હતા. અકાળે અને અપથ્ય ભોજન કરવાથી તેઓને કૃમિકૂષ્ટ વ્યાધિ થયો હતો. સર્વાંગે કૃમિકૂષ્ટથી વ્યાપ્ત થયા હતા તોપણ તે મહાત્મા કોઈ વખત ઔષધની યાચના કરતા નહોતા. **મુમુક્ષો જનો કાયા ઉપર અનપેક્ષાવાનજ હોય છે.**

ગોમૂત્રિકાના વિધાનથી[2] ઘેર ઘેર ફરતા તે સાધુને છઠને પારણે તેઓએ પોતાના આંગણામાં આવતા જોયા. તે વખતે જગત્‌માં અદ્વિતીય વૈદ્ય જેવા જીવાનંદને મહીધર કુમારે કાંઈક પરિહાસ પૂર્વક કહ્યું–'તમને વ્યાધિનું જ્ઞાન છે, ઔષધનું વિજ્ઞાન છે અને ચિકિત્સામાં પણ કુશળછો પરંતુ તમારામાં એક દયા નથી. વેશ્યા જેમ દ્રવ્ય વિના સામું જોતી નથી તેમ નિરંતર સ્તુતિકરનારા–પ્રાર્થના કરનારા–પીડિત જનોની સામે તમે પણ જોતા નથી. પરંતુ વિવેકીએ એકાંત અર્થલુબ્ધ થવું ન જોઈએ; કોઈ વખતે ધર્મને અંગીકાર કરીને પણ ચિકિત્સા કરવી જોઈએ. નિદાન અને ચિકિત્સામાં તમારૂં કુશળપણું છે તેને ધિક્કારછે કે આવા રોગી મુનિની તમે ઉપેક્ષા કરોછો.' એવું સાંભળી વિજ્ઞાન રત્નના રત્નાકર એવા જીવાનંદે કહ્યું–'તમે મને સ્મરણ કરાવ્યું તે બહુ સારૂં થયું. જગત્‌માં પ્રાયે બ્રાહ્મણ દ્વેષ રહિત જોવામાં આવતા નથી, વણિક અવંચક હોતા નથી, દેહધારી નિરોગી હોતા નથી, મિત્રો ઇર્ષ્યા રહિત હોતા નથી, વિદ્વાન્ ધનાઢ્ય હોતા નથી, ગુણી ગર્વ વિનાના હોતા નથી, સ્ત્રી ચાપલ્ય રહિત હોતી નથી અને રાજપુત્ર સારા ચરિત્રવાળા હોતા નથી. એ મહામુનિ અવશ્ય ચિકિત્સા કરવા લાયક છે, પણ હાલ મારી પાસે ઔષધની સામગ્રી નથી તે અંતરાય રૂપ છે. તે વ્યાધિને લાયક ઔષધમાં મારી પાસે લક્ષપાક તૈલ છે, પણ ગોશીર્ષચંદન અને રત્નકંબળ નથી તે તમે લાવી આપો.' તે બંને વસ્તુ અમે લાવશું, એમ કહી તે પાંચે જણા ચૌટામાં ગયા અને મુનિ સ્વસ્થાને ગયા. તે પાંચ મિત્રોએ ચૌટામાં કોઈ વૃધ્ધ વણિક પાસે જઇને કહ્યું–'અમને ગોશીર્ષ ચંદન અને રત્નકંબળ મૂલ્ય લઇને આપો.' તે વણિકે કહ્યું–'એ દરેક વસ્તુનું મૂલ્ય લાખ સોનૈયા છે તે આપીને લઈ જાઓ; પરંતુ

---

[1] પિતાપાસેથી જાણેલા. [2] સાધુ વહોરવા જાય ત્યારે ગોમુત્રને આકારે ગૃહ પ્રવેશ કરવાનું કહેલ છે, એટલે શ્રેણિ બધ ન ચાલતાં બને બાજુ એક પછી એક ઘરે અનુક્રમે જવાથી કોઇ ઘરવાળા પ્રથમથી અસુઝતી તૈયારી કરી શકતા નથી.

તે પહેલાં તેનું તમારે શું પ્રયોજન છે તે કહો.' તેઓએ કહ્યું–'જે મૂલ્ય હોય તે લ્યો અને બંને વસ્તુ અમને આપો. તેવડે એક મહાત્માના રોગની ચિકિત્સા કરવાનું પ્રયોજન છે.' એમ સાંભળી વિસ્મય પામવાથી તે શેઠના ઉત્તાન લોચન થઈ ગયા, રોમાંચે તેના હૃદયનો આનંદ સૂચવ્યો અને ચિત્તમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો–'અહો! ઉન્માદ પ્રમાદ અને કામદેવથી અધિક મદવાળું આ સર્વેનું યૌવન ક્યાં ? અને વયોવૃધ્ધને ઉચિત એવી વિવેકવાળી તેઓની મતિ ક્યાં ? મારા જેવા જરાવસ્થાથી જર્જર કાયાવાળા માણસોએ કરવા લાયક શુભ કામ આ સર્વે કરે છે અને દમન કરવા યોગ્ય ભારનું તેઓ વહન કરે છે.' એમ વિચારી વૃધ્ધ વણિકે કહ્યું–'હે ભદ્રે ! આ ગોશીર્ષ અને કંબળ લઈ જાઓ. તમારૂં કલ્યાણ થાઓ! મૂલ્યની કાંઈ જરૂર નથી. એ વસ્તુનું ધર્મરૂપી અક્ષય મૂલ્ય હું ગ્રહણ કરીશ. તમોએ સહોદરની પેઠે મને ધર્મ કાર્યમાં ભાગીદાર કર્યો છે.' એમ કહી તે શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠીએ બંને વસ્તુ આપી અને પછી ભાવિત આત્માવાળો તે દીક્ષા લઈ પરમપદને પામ્યો. એવી રીતે ઔષધની સામગ્રી ગ્રહણ કરી મહાત્માઓમાં અગ્રણી એવા તે મિત્રો જીવાનંદની સાથે મુનિ પાસે ગયા. તે મુનિમહારાજા એક વટવૃક્ષનીચે જાણે વૃક્ષનો પાદ હોય તેમ નિશ્ચળ થઈ કાયોત્સર્ગે રહ્યા હતા. તેમને નમસ્કાર કરી તેઓ બોલ્યા–'હે ભગવન્ ! આજે ચિકિત્સા કાર્યથી અમે આપના ધર્મ કાર્યમાં વિઘ્ન કરશું; આપ આજ્ઞા આપો અને પુણ્યવડે અમને અનુગ્રહ કરો. મુનિએ ચિકિત્સા કરવાની આજ્ઞા આપી એટલે તેઓ તત્કાળનું ગોમૃતક[1] લાવ્યા; કેમકે સુવૈદ્યો ક્યારે પણ વિપરીત (પાપ યુક્ત) ચિકિત્સા કરતા નથી. પછી તેમણે મુનિના દરેક અંગમાં લક્ષપાક તૈલવડે મર્દન કર્યું એટલે નીકનું જળ જેમ ઉદ્યાનમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય તેમ મુનિની દરેક નસે તે તેલ વ્યાપ્ત થયું. ઘણા ઉષ્ણ વીર્યવાળા તે તેલથી મુનિ સંજ્ઞા રહિત થઈ ગયા. **ઉગ્ર વ્યાધિની શાંતિમાં ઉગ્ર ઔષધજ હોય છે.** પછી તેલથી આકુળ થયેલા કૃમિઓ, જળ નાંખ્યાથી જેમ દરમાંહેની કીડીઓ બહાર આવે તેમ મુનિના કલેવરમાંથી બહાર નીકળ્યા; એટલે ચંદ્ર જેમ પોતાની ચાંદનીથી આકાશને આચ્છાદિત કરે તેમ જીવાનંદે રત્નકંબળથી મુનિને આચ્છાદિત કર્યા. તે રત્નકંબળમાં શીતળપણું હોવાથી સર્વ કૃમિઓ ગ્રીષ્મઋતુના મધ્યાન્હ વખતે તપેલા માછલાંઓ જેમ શેવાળમાં લીન થઇ જાય તેમ તેમાં લીન થઇ ગયા. પછી રત્નકંબળને હલાવ્યા વિના ધીમેધીમે લઈને સર્વ કૃમિઓને ગાયના મૃતક ઉપર નાંખ્યા; સત્પુરૂષો સર્વ ઠેકાણે દયા યુક્ત હોય છે. પછી જીવાનંદે અમૃતરસ સમાન પ્રાણીને જીવાડનાર ગોશીર્ષ ચંદનના વિલેપનથી મુનિની આશ્વાસના કરી. એ પ્રમાણે પ્રથમ ત્વચાગત્ કૃમિ નીકળ્યા એટલે ફરીથી તેઓએ તૈલાભ્યંગ કર્યું અને તેથી ઉદાન વાયુથી જેમ રસ નીકળે તેમ માંસમાં રહેલા ઘણા કૃમિઓ બહાર નીકળ્યા. પૂર્વની પેઠે રત્નકંબળનું આચ્છાદન કર્યું એટલે બે ત્રણ દિવસના દહીંના જંતુઓ જેમ અળતાના પુટ ઉપર તરી આવે તેમ કૃમિઓ

---

૧ ગાયનું મડ્દુ.

આચ્છાદન કરેલા રત્નકંબળ ઉપર તરી આવ્યા અને તેઓને પૂર્વની રીતેજ ગોમૃતકમાં ક્ષેપન કર્યા. અહો ! કેવું તે વૈદ્યનું બુધ્ધિ કૌશલ્ય ! પછી મેઘ જેમ ગ્રીષ્મઋતુથી પીડિત થયેલા હાથીને શાંત કરે તેમ જીવાનંદે ગોશીર્ષચંદનનાં રસની ધારાથી મુનિને શાંત કર્યા. થોડીવારે ત્રીજીવાર અભ્યંગ કર્યું એટલે અસ્થિગત્ કૃમિઓ રહ્યા હતા તેપણ નીકળ્યા, કેમકે બળવાન્ પુરૂષ રૂષ્ટ થાય ત્યારે વજ્રપિંજરમાં પણ રહેવાતું નથી. તે કૃમિઓને પણ પૂર્વની રીતે રત્નકંબળમાં લઈ ગોમૃતકમાં નાંખ્યા; **અધમને અધમ સ્થાનજ ઘટે છે.** પછી તે વૈદ્ય શિરોમણિ એ પરમ ભક્તિવડે, જેમ દેવને વિલેપન કરે તેમ ગોશીર્ષચંદનના રસથી મુનિને વિલેપન કર્યું. એ પ્રકારે ઔષધ કરવાથી મુનિ નિરોગી અને નવીન કાંતિવાળા થયા, અને માર્જન કરેલી (ઉજાળેલી) સુવર્ણની પ્રતિમા શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા. પ્રાંતે ભક્તિમાં દક્ષ એવા તેઓએ તે ક્ષમાશ્રમણને ક્ષમાવ્યા. મુનિ પણ ત્યાંથી બીજે વિહાર કરી ગયા; કેમકે તેવા પુરૂષો એક ઠેકાણે સ્થિતિ કરીને રહેતા નથી. પછી અવશિષ્ટ રહેલા ગોશીર્ષ અને રત્નકંબળને વેચીને તે બુધ્ધિમંતોએ સુવર્ણ લીધું. તે સુવર્ણથી અને બીજા પોતાના સુવર્ણથી તેઓએ મેરૂના શિખર જેવું અર્હત્ ચૈત્ય કરાવ્યું. જિનપ્રતિમાની પૂજા અને ગુરૂની ઉપાસનામાં તત્પર એવા તેઓએ કર્મની પેઠે કેટલોક કાળ પણ ક્ષપિત કર્યો. અન્યદા મતિમાન્ એવા તે છ મિત્રોને સંવેગ (વૈરાગ્ય) પ્રાપ્ત થયો, એટલે તેઓએ મુનિ માહારાજાની સમીપે જઈ જન્મ વૃક્ષના ફળ રૂપ દીક્ષા અંગીકાર કરી. એક રાશિથી બીજી રાશિ ઉપર જેમ નવ ગૃહો કાળે ફર્યા કરે છે તેમ નગર, ગામ અને વનમાં નિયતકાળ રહેતા તેઓ વિહાર કરવા લાગ્યા. ઉપવાસ છઠ્ઠ અને અઠ્ઠમ વિગેરે તપરૂપી શરાણથી તેઓએ પોતાના ચારિત્ર રત્નને અત્યંત નિર્મળ કર્યું. આહાર દાતાને કોઈ જાતની પીડા નહીં કરતા, ફક્ત પ્રાણધારણ કરવાના કારણથીજ માધુકરી[1] વૃત્તિએ તેઓ પારણાને દિવસે ભિક્ષા ગ્રહણ કરતા હતા. સુભટો જેમ પ્રહાર સહન કરે તેમ તેઓ ધૈર્ય અવલંબન કરી ક્ષુધા, તૃષા અને આતપ વિગેરેના પરિષહને સહન કરતા હતા. મોહ રાજાના જાણે ચાર સેનાની હોય તેવા ચાર કષાયને તેઓએ ક્ષમાદિક અસ્ત્રોથી જીત્યા. પછી તેઓએ દ્રવ્યથી અને ભાવથી સંલેખના કરીને કર્મરૂપી પર્વતનો નાશ કરવામાં વજ્ર જેવું અનશન વ્રત ગ્રહણ કર્યું. સમાધિને ભજનારા તેઓએ પંચપરમેષ્ટીનું સ્મરણ કરતાં પોતાનો દેહ છોડચો. **મહાત્માઓ મોહ રહિતજ હોય છે.**

તે છએ મહાત્માઓ ત્યાંથી અચ્યુત નામના બારમા દેવલોકમાં ઈન્દ્રના સામાનિક દેવ થયા. **તેવા પ્રકારના તપનું સાધારણ ફળ હોતું નથી.** ત્યાંથી બાવીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેઓ ચ્યવ્યા, કારણ કે **મોક્ષ શિવાય કોઈ પણ ઠેકાણે**

---

૧ મધુકર-ભમરો જેમ પુષ્પ પરાગને ગ્રહણ કરે પણ તેને પીડા ઉપજાવે નહીં, તેની જેમ મુનિ પણ ગૃહસ્થને ઘરેથી આહાર ગ્રહણ કરે પણ તેને પીડા ઉપજે તેમ કરે નહીં.

પછી પોતાના વંશ રૂપી આકાશમાં સૂર્ય જેવા ચક્રવર્તીએ પુત્રને રાજ્ય સોંપી ભગવાન્‌ની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પિતાએ અને જ્યેષ્ઠ બંધુએ ગ્રહણ કરેલા વ્રતને તેના બાહુ વિગેરે ભાઇઓએ પણ ગ્રહણ કર્યું; કારણ કે તેઓનો કુળક્રમ તેવોજ હતો. સુયશા સારથિએ પણ ધર્મના સારથિ એવા ભગવાન્‌ની પાસે પોતાના સ્વામીની સાથેજ દીક્ષા ગ્રહણ કરી, કેમકે **સેવકો સ્વામીને અનુસરનારાજ હોય છે.** તે વજ્રનાભ મુનિ અલ્પ સમયમાં શાસ્ત્ર સમુદ્રના પારગામી થયા, તેથી જાણે પ્રત્યક્ષ એક અંગપણાને પામેલી જંગમ દ્વાદશાંગી હોય તેવા જણાવા લાગ્યા. બાહુ વિગેરે મુનિઓ અગિયાર અંગના પારગામી થયા; " ક્ષયોપશમ વડે વિચિત્રતા પામેલી ગુણસંપત્તિઓ પણ વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે અર્થાત્ પૂર્વના ક્ષયોપશમ પ્રમાણેજ ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. " તેઓ સર્વે સંતોષરૂપી ધનવાળા હતા, તોપણ તીર્થંકરના ચરણની સેવામાં અને દુષ્કર તપ કરવામાં અસંતુષ્ટ રહેતા હતા. માસોપવાસાદિ તપ કરતા હતા, તોપણ નિરંતર તીર્થંકરની વાણી રૂપી અમૃતનું પાન કરતા તેથી તેઓ ગ્લાનિ પામતા નહોતા. પછી ભગવાન્ વજ્રસેન તીર્થંકર ઉત્તમ શુક્લ ધ્યાનને આશ્રિત થઇ, દેવતાઓએ જેનો મહોત્સવ કર્યો છે એવા નિર્વાણ પદને પામ્યા.

હવે ધર્મના જાણે બંધુ હોય એવા વજ્રનાભ મુનિ પોતાની સાથે વ્રત ધારણ કરનારા મુનિઓથી આવૃત થઈ પૃથ્વીમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. અંતરાત્માથી જેમ પાંચ ઇંદ્રીઓ સનાથ થાય તેજ વજ્રનાભ સ્વામીથી બાહુ વિગેરે ચાર ભાઇઓ તથા સારથિ—એ પાંચ મુનિઓ સનાથ થયા. ચંદ્રની કાંતિથી જેમ પર્વતોને વિષે ઔષધિઓ પ્રગટ થાય તેમ યોગના પ્રભાવથી તેમને ખેલાદિ લબ્ધિઓ પ્રગટ થઈ. તેમના[1] શ્લેષ્મના લવ માત્રથી મર્દન કરેલું કુષ્ટ રોગીનું શરીર, કોટિવેધ રસવડે કરીને જેમ તામ્રરાશિ સુવર્ણમય થઈ જાય તેમ સુવર્ણી[2] થતું હતું (ખેલૌષધિ લબ્ધિ): તેમના કાન, નેત્ર અને અંગનો મેલ સર્વ રોગીના રોગને હણનારો અને કસ્તુરી જેવો સુગંધીદાર હતો (જલ્લૌષધિ લબ્ધિ): તેમના શરીરના સ્પર્શ માત્રથી અમૃતના સ્નાનની પેઠે રોગી પ્રાણીઓ નીરોગી થતા હતા (આમર્ષૌષધિ લબ્ધિ): વરસાદમાં વરસતું અને નદી વિગેરેમાં વહેતું જળ તેમના અંગના સંગથી સૂર્યનું તેજ જેમ અંધકારનો નાશ કરે તેમ સર્વ રોગનો નાશ કરતું હતું; ગંધ હસ્તીના મદની સુગંધથી જેમ બીજા ગજેંદ્રો નાશી જાય તેમ તેમના અંગને સ્પર્શ કરીને આવેલા વાયુથી વિષ વિગેરેના દોષ દૂર જતા હતા; જો કદાપિ વિષ સંયુક્ત અન્નાદિક તેમના મુખ અથવા પાત્રમાં પ્રવિષ્ટ થયું હોય તો તે પણ અમૃતના પ્રદેશની પેઠે નિર્વિષપણાને પામી જતું હતું; જાણે ઝેર ઉતારવાના મંત્રાક્ષર હોય તેમ તેમના વચનનું સ્મરણ કરવાથી મહા વિષની વ્યાધિથી પીડા પામતા માણ-

---

૧ અહીંથી લબ્ધિઓનું વર્ણન શરૂ થાય છે. ૨ સુવર્ણ જેવું અથવા સારા વર્ણવાળું.

સોની પીડા દૂર થતી હતી; અને છીપનું જળ જેમ મોતીપણાને પામે તેમ તેમના નખ, કેશ દાંત અને તેમના શરીરથી થયેલું સઘળું ઔષધપણાને પ્રાપ્ત થયું હતું (**સર્વૌષધલબ્ધિ**):

વળી સોયના નાકામાં પણ તંતુની પેઠે પ્રવેશ કરવાને સમર્થ થાય એવી **અણુત્વ** શક્તિ તેમને પ્રાપ્ત થઇ; મેરૂપર્વત પણ જાનુ સુધી આવે એવી પોતાના શરીરને મોટું કરવાની **મહત્વ** શક્તિ તેમને પ્રાપ્ત થઈ; જેથી પોતાના શરીરને પવનથી પણ હલકું કરી શકે એવી **લઘુત્વ**શક્તિ પામ્ત થઈ; ઈંદ્રાદિક દેવો પણ સહન કરી શકે નહિ એવું વજ્રથીપણ ભારે શરીર કરવાની **ગુરૂત્વ** શક્તિ તેમને પ્રાપ્ત થઈ; પૃથ્વી ઉપર રહ્યા છતાં પણ ઝાડનાં પાંદડાંની જેમ મેરૂના અગ્રભાગને તથા ગ્રહાદિકોને સ્પર્શ કરી શકે એવી **પ્રાપ્તિ** શક્તિ તેમને થઈ; જેથી ભૂમિની પેઠે જળમાં ગતિ થઇ શકે અને જળની પેઠે ભૂમિકાને વિષે ઉન્મજ્જન નિમજ્જન કરી શકે એવી **પ્રાકામ્ય** શક્તિ તેમને થઈ; ચક્રવર્ત્તી અને ઇંદ્રની ઋધ્ધિ વિસ્તારવાને સમર્થ એવી **ઇશત્વ** શક્તિ તેમને થઈ; જેથી સ્વતંત્ર એવા ક્રૂર જંતુઓ પણ વશ થઈ જાય એવી અપૂર્વ **વશિત્વ** શક્તિ તેમને થઈ; છિદ્રની જેમ પર્વતના મધ્યમાંથી નિઃસંગ ગમન કરી શકે એવી **અપ્રતિઘાતી** શક્તિ તેમને થઈ; પવનની પેઠે સર્વ ઠેકાણે અદૃશ્યરૂપ ધારણ કરી શકે એવું **અપ્રતિહત અંતર્ધ્ધાન** સામર્થ્ય તેમને થયું; અને સમકાળે અનેક પ્રકારનાં રૂપથી લોકને પૂરી દેવામાં સમર્થ થાય એવી **કામરૂપત્વ** શક્તિ પણ તેમને પ્રાપ્ત થઈ[1].

એક અર્થરૂપ બીજથી અનેકાર્થરૂપ બીજ જાણી શકે એવી **બીજબુધ્ધિ**[2], કોઠીમાં રાખેલા ધાન્યની જેમ પૂર્વે સાંભળેલા અર્થો સ્મરણ કર્યા શિવાય પણ યથાસ્થિત રહે એવી **કોષ્ટબુધ્ધિ**,[3] અને આદિ, અંત કે મધ્ય—એવું એક પદ સાંભળવામાં આવે કે તરત આખા ગ્રંથનો બોધ થાય એવી **પદાનુસારિણી**[4] લબ્ધિ તેમને થઈ. એક વસ્તુનો ઉધ્ધાર કરીને અંતમુહૂર્ત્તમાં સમસ્ત શ્રુત સમુદ્રનું અવગાહન કરવાના સામર્થ્યથી તેઓ મનોબલી[5] લબ્ધિવાળા થયા હતા; એક મુહૂર્ત્તમાં મૂળાક્ષર ગણવાની લીલાથી સર્વે શાસ્ત્રને ગોખી જતા હતા તેથી તેઓ વાગ્‌બલી[6] પણ હતા અને ઘણાકાળ સુધી પ્રતિમાપણે (કાયોત્સર્ગે) સ્થિર રહેતા પણ શ્રમ અને ગ્લાનિ પામતા નહીં તેથી તેઓ કાયબલી[7] થયા હતા. તેમના પાત્રમાં રહેલા કુત્સિત અન્નમાં પણ અમૃત, ક્ષીર, મધુ

---

૧ આ બધી બાબતોનો વૈક્રિય લબ્ધિમાં સમાવેશ થાય છે અને તે સિદ્ધિ અથવા શક્તિઓ કહેવાય છે. ૨ જેમ કર્ષણી રૂડી રીતે કસાયેલી ભૂમિને વિષે બીજ વાવે અને તે બીજ અનેક બીજ આપનાર થાય તેમ જ્ઞાનાવરણિયાદિકર્મના ક્ષયોપશમના અતિશયથી એક અર્થરૂપ બીજને સાંભળવાથી અનેક અર્થ બીજને જાણે તે બીજબુદ્ધ લબ્ધિ. ૩ જેમ કોઠાને વિષે ધાન્ય સારી રીતે રહે તેમ જેને વિષે પરોપદેશાદિકે અવધારેલા સૂત્ર અને અર્થ સારી રીત રહે અર્થાત્ અવિસ્મૃતપણે રહે ત કોષ્ટબુદ્ધિ લબ્ધિ. ૪ કોઇ સૂત્રનું એક પદ સાંભળવાથી ઘણા શ્રુત પ્રત્યે પ્રવર્ત્તે તે પદાનુસારિણી લબ્ધિ. તેમાં અનુશ્રોત પદાનુસારિણી એટલે પહેલું પદ અથવા તેનો અર્થ સાંભળી છેલા પદ સુધી અર્થની વિચારણામાં શ્રેણીબધ પ્રવર્ત્તે તે, પ્રતિશ્રોત પદાનુસારિણી એટલે છેલ્લું પદ સાંભળવાથી પ્રતિકૂળપણે પહેલા પદ સુધીની વિચારણા થાય તે, અને ઉભય પદાનુસારિણી એટલે મધ્યનું કોઇ પણ એક પદ સાંભળી આગળ પાછળના સર્વ પદોનું જ્ઞાન થાય તે—એમ ત્રણ પ્રકાર છે. ૫-૬-૭ મનોબલી, વાગબલી અને કાયબલી એ લબ્ધિઓ વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે.

અને ઘૃત વિગેરેનો રસ આવવાથી તથા દુઃખથી પીડાએલા માણસોને તેમની વાણી અમૃત, ક્ષીર, મધુ અને ઘૃત જેવી શાંતિ આપનારી થતી તેથી તેઓ **અમૃત ક્ષીર મધ્વાજ્યાશ્રવિ** લબ્ધિવાળા થયા હતા. તેમના પાત્રમાં પડેલું અલ્પ અન્ન પણ દાન કરવાથી અક્ષય થતું–ખૂટતું નહીં, તેથી તેઓને [1]**અક્ષીણ મહાનસી** લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ હતી; તીર્થંકરની પર્ષદાની પેઠે અલ્પ પ્રદેશમાં પણ અસંખ્ય પ્રાણીઓને સ્થિતિ કરાવી શકતા, તેથી તેઓ **અક્ષીણ મહાલય** લબ્ધિવાળા હતા; અને એક ઇંદ્રિયથી બીજી ઇંદ્રીઓના વિષયને પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા, તેથી તેઓ **સંભિન્નશ્રોત** લબ્ધિવાળા[2] હતા. તેઓને **જંઘાચારણ** લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, જેથી તેઓ એક પગલે રૂચકદ્વીપે[3] જવાને સમર્થ થતા અને ત્યાંથી પાછા વળતા પહેલે પગલે નંદીશ્વરદ્વીપે[4] આવતા અને બીજે પગલે જ્યાંથી ગયા હોય ત્યાં આવી શકતા હતા. જો ઊર્ધ્વગતિ કરે અર્થાત્ ઉંચે જાય તો એક પગલે મેરૂપર્વત ઉપર રહેલા પાંડુક ઉદ્યાનમાં જઇ શકતા હતા અને ત્યાંથી પાછા વળતા એક પગલે નંદનવનમાં અને બીજે પગલે ઉત્પાત ભૂમિ પ્રત્યે આવવાને સમર્થ હતા. **વિદ્યાચારણ** લબ્ધિવડે તેઓ એક પગલે માનુષોત્તર પર્વતે અને બીજે પગલે નંદીશ્વરદ્વીપે જવાને સમર્થ હતા અને પાછા વળતા એક પગલે પૂર્વ ઉત્પાત ભૂમિ પ્રત્યે આવવાને સમર્થ હતા; ઊર્ધ્વગતિમાં જંઘાચારણથી વિપરીતપણે ગમનાગમન કરવાને શક્તિમંત હતા. તેઓને **આસીવિષ** લબ્ધિ પણ હતી અને બીજી નિગ્રહ અનુગ્રહ કરવામાં સમર્થ એવી ઘણી લબ્ધિઓ તેઓએ મેળવી હતી; પરંતુ એ લબ્ધિઓનો તેઓ ઉપયોગ કરતા નહોતા, કેમકે **મુમુક્ષુપુરૂષો પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુમાં પણ આકાંક્ષા રહિત હોય છે.**

હવે વજ્રનાભ સ્વામીએ વીશ સ્થાનકના આરાધનવડે તીર્થંકર નામ–ગોત્રકર્મ દૃઢ રીતે ઉપાર્જન કર્યું. તે વીશ સ્થાનકમાં પહેલું સ્થાનક–અર્હંત અને અર્હંતોની પ્રતિમાની પૂજાથી, તેમના અવર્ણવાદનો નિષેધ કરવાથી અને સદ્ભુત અર્થવાળી તેમની સ્તવના કર્યાથી આરાધાય છે (**અરિહંત પદ**). સિદ્ધિસ્થાનમાં રહેલા સિદ્ધની ભક્તિને અર્થે જાગરણ ઉત્સવ કર્યાથી તથા યથાર્થપણે સિદ્ધત્વનું કીર્ત્તન કરવાથી બીજું સ્થાન આરાધાય છે (**સિદ્ધ પદ**). બાલ, ગ્લાન અને નવદિક્ષિત શિષ્ય–વિગેરે યતિઓમાં અનુગ્રહ કરવાથી તથા પ્રવચનનું[5] વાત્સલ્ય કરવાથી ત્રીજું સ્થાનક આરાધાય છે (**પ્રવચન પદ**). અને બહુમાન પૂર્વક આહાર, ઔષધ અને વસ્ત્ર વિગેરેના દાનવડે ગુરૂનું વાત્સલ્ય કરવું તે ચોથું સ્થાનક (**આચાર્ય પદ**). વીશ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળા (પર્યાય સ્થવિર),

---

૧ શ્રીગૌતમસ્વામિએ એક પાત્રમાં લાવેલી ક્ષીરવડે ૧૫૦૦ તાપસોને પારણું કરાવ્યું. તે અક્ષીણમહાનસી લબ્ધિવડે સમજવું. ૨. સર્વ ઇંદ્રિયે સાંભળે અથવા સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષય એક ઇંદ્રિયે જાણે. ચક્રવર્તીના કટકનો કોલાહલ જ્યાં પણ શંખ, ભેરી, પણવ વિગેરે વાજિંત્રો એકઠાં વગાડ્યાં હોય તોપણ તે સર્વના જુદા જુદા શબ્દને જાણે તે સંભિન્નશ્રોત લબ્ધિ. ૩ જંબૂદ્વીપથી તેરમો દ્વીપ. ૪ જંબૂદ્વીપથી આઠમો દ્વીપ ૫ ચતુર્વિધ સંઘ અથવા જૈનશાસન.

સાઠ વર્ષની વયવાળા (વય સ્થવિર) અને સમવાયાંગના ધરનાર (શ્રુત સ્થવિર) ની ભક્તિ કરવી તે પાંચમું સ્થાનક (સ્થવિર પદ). અર્થની અપેક્ષાએ પોતાથી બહુ શ્રુતપણાને ધારણ કરનારાઓનું અન્ન વસ્ત્રાદિ આપવા વિગેરેથી વાત્સલ્ય કરવું તે છઠ્ઠું સ્થાનક (ઉપાધ્યાય પદ). ઉત્કૃષ્ટ તપને કરનારા મુનિઓનું ભક્તિ અને વિશ્રામણાવડે વાત્સલ્ય કરવું તે સાતમું સ્થાનક (**સાધુ પદ**). પ્રશ્ન અને વાચના વિગેરેથી નિરંતર દ્વાદશાંગી રૂપ શ્રુતનો સૂત્ર, અર્થ અને તે બંનેથી જ્ઞાનોપયોગ કરવો તે આઠમું સ્થાનક (**જ્ઞાન પદ**). શંકા વિગેરે દોષથી રહિત, સ્થૈર્ય વિગેરે ગુણોથી ભૂષિત અને શમાદિ લક્ષણવાળું સમ્યગ્ દર્શન તે નવમું સ્થાનક (**દર્શનપદ**). જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને ઉપચાર એ ચાર પ્રકારનો—કર્મને દૂર કરનાર વિનય તે દશમું સ્થાનક (**વિનયપદ**). ઈચ્છા મિથ્યા કરણાદિક દશવિધ સમાચારીના યોગમાં અને આવશ્યકમાં અતિચાર રહિતપણે યત્ન કરવો તે અગ્યારમું સ્થાનક (**ચારિત્રપદ**). અહિંસાદિક મૂળ ગુણોમાં અને સમિત્યાદિક ઉત્તર ગુણોમાં અતિચારરહિત પ્રવૃત્તિ કરવી તે બારમું સ્થાનક (**બ્રહ્મચર્ય પદ**). ક્ષણે ક્ષણે અને લવે લવે પ્રમાદનો પરિહાર કરીને શુભ ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તવું તે તેરમું સ્થાનક (**સમાધિપદ**). મન અને શરીરને બાધા—પીડા ન થાય તેવી રીતે યથાશક્તિ તપ કરવો તે ચૌદમું સ્થાનક (**તપ પદ**). મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિ પૂર્વક તપસ્વીઓને અન્નાદિકનું યથાશક્તિ દાન આપવું તે પંદરમું સ્થાનક (**દાન પદ**). આચાર્યાદિ દશનું[1] અન્ન, પાણી અને આસન વિગેરેથી વૈયાવૃત્ય કરવું તે સોળમું સ્થાનક (**વૈયાવચ્ચ પદ**). ચતુર્વિધ સંઘના સર્વ વિઘ્નો દૂર કરવાથી મનને સમાધિ ઉત્પન્ન કરવી તે સત્તરમું સ્થાનક (**સંયમ પદ**). અપૂર્વ એવા સૂત્ર, અર્થ અને તે બંનેનું પ્રયત્નથી ગ્રહણ કરવું તે અઢારમું સ્થાનક (**અભિનવ જ્ઞાનપદ**). શ્રધ્ધાથી, ઉદ્ભાસનથી[2] અને અવર્ણવાદનો નાશ કરવાથી શ્રુત જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી તે ઓગણીશમું સ્થાનક (**શ્રુતપદ**). વિદ્યા, નિમિત્ત, કવિતા, વાદ અને ધર્મકથા વિગેરેથી શાસનની પ્રભાવના કરવી તે વીશમું સ્થાનક (**તીર્થપદ**). એ વીશ સ્થાનકમાંથી એક એક પદનું આરાધન કરવું તે પણ તીર્થંકર નામ કર્મના બંધનું કારણ છે. પરંતુ વજ્રનાભ ભગવાને તો એ સર્વે પદનું આરાધન કરીને તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ કર્યો. બાહુ મુનિએ સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરવાથી ચક્રવર્તીના ભોગ ફળને આપનારૂં કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. તપસ્વી મહર્ષિઓની વિશ્રામણા કરનારા સુબાહુ મુનિએ લોકોત્તર એવું બાહુબળ ઉપાર્જન કર્યું. તે વારે વજ્રનાભ મુનિએ કહ્યું—'અહો ! સાધુઓની વૈયાવચ્ચ અને વિશ્રામણા કરનારા આ બાહુ અને સુબાહુ મુનિને ધન્ય છે.' તેઓની એવી પ્રશંસાથી પીઠ અને મહાપીઠ મુનિ વિચારવા લાગ્યા—'જે ઉપકાર કરનારા છે તેજ અહીં પ્રશંસા પામે છે; આપણે

---

[1] જિનેશ્વર, સૂરિ, વાચક, મુનિ, બાળમુનિ, સ્થવિરમુનિ, ગ્લાનમુનિ, તપસ્વીમુનિ, ચૈત્ય અને શ્રમણસંઘ એ દશ સમજવા. [2] બહુ માન યુક્ત વૃધ્ધિ કરવી—પ્રકાશ કરવો તે.

બંને આગમનું અધ્યયન અને ધ્યાનમાં તત્પર હોવાથી કાંઈ પણ ઉપકારી થયા નથી, તેથી આપણી કોણ પ્રશંસા કરે? અથવા સર્વે લોકો પોતાના કાર્ય કરનારાનેજ ગ્રહણ કરે છે.' આપ્રમાણે માયા મિથ્યાત્વથી યુક્ત એવી ઈર્ષ્યા કરવાથી બાંધેલા દુષ્કૃત્યનું આલોચન નહીં કરવાથી તેઓએ સ્ત્રી નામ કર્મ—સ્ત્રીત્વ પણાની પ્રાપ્તિ રૂપ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. તે છ મહર્ષિઓએ અતિચાર રહિત અને ખડ્ગની ધારા જેવી પ્રવ્રજ્યાને ચૌદ લાખ પૂર્વ સુધી પાળન કરી. પછી ધીર એવા તે છ મુનિઓ બંને પ્રકારની સંલેખના પૂર્વક પાદોપગમન અનશન અંગીકાર કરી સર્વાર્થસિધ્ધિ નામના પાંચમા અનુત્તર વિમાનને વિષે તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા.

इत्याचार्य श्री हेमचंद्र विरचिते त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्रे
महाकाव्ये प्रथमे पर्वणि धनादि द्वादशभव वर्णनो नाम
प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

સર્ગ બીજો.

આ જંબૂદ્વીપમાં પશ્ચિમ મહાવિદેહની અંદર શત્રુઓથી નહીં જીતાયેલી એવી **અપરાજિતા** નામે નગરી હતી. તે નગરીમાં પોતાના પરાક્રમથી જગત્‌ને આક્રાંત કરનાર[1] અને લક્ષ્મીથી જાણે ઈશાનેંદ્ર હોય તેવો **ઇશાનચંદ્ર** નામે રાજા હતો. ત્યાં ઘણી લક્ષ્મીવાળો **ચંદનદાસ** નામે શ્રેષ્ઠી રેહતો હતો. તેધર્મિષ્ઠ પુરૂષોમાં અગ્રેસર અને જગત્‌ને આનંદ આપવામાં ચંદન જેવો હતો. તેને જગત્‌ના નેત્રને આનંદ ઉત્પન્ન થવાના કારણરૂપ **સાગરચંદ્ર** નામે પુત્ર હતો. સમુદ્ર જેમ ચંદ્રને આલ્હાદ[2] આપે તેમ તે પુત્ર તેના પિતાને આલ્હાદ આપતો હતો. સ્વભાવથીજ સરલ, ધાર્મિક અને વિવેકી–એવો તે આખા નગરનો એક મુખમંડન થઈ પડચો હતો. એક વખત તે વણિક્‌પુત્ર, **ઇશાનચંદ્ર** રાજાના દર્શનને માટે અને સેવાને માટે આવેલા સામંત રાજાઓથી વ્યાપ્ત થયેલા રાજભુવનમાં ગયો. ત્યાં આસન, તાંબુલદાન વિગેરે સત્કાર પૂર્વક તે વણિક્‌સુતને, પિતાની પેઠે રાજાએ ઘણા સ્નેહથી જોયો.

તે સમયે કોઈ એક મંગલપાઠક, રાજદ્વારમાં આવી શંખના ધ્વનિને પરાભવ કરનારી ગિરાથી[3] આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો–'હે રાજન્! આજે તમારા ઉદ્યાનમાં જાણે ઉદ્યાન-પાલિકા હોય તેવી અનેક પુષ્પોને સજ્જ કરનારી વસંતલક્ષ્મી વૃદ્ધિ પામેલી છે. વિકાશ પામેલા પુષ્પોના સુગંધથી દિશાઓના મુખને સુગંધી કરનાર તે ઉદ્યાનને, ઈંદ્ર જેમ નંદનવનને શોભાવે તેમ આપ શોભાવો.' આવી મંગલપાઠકની વાણી શ્રવણ કરી રાજાએ દ્વારપાળને આજ્ઞા કરી–"આપણા નગરમાં એવી ઉદ્‌ઘોષણા કરાવો[4] કે કાલે પ્રાતઃકાળે સર્વ લોકોએ આપણા ઉદ્યાનમાં જવું." પછી રાજાએ પોતે સાગરચંદ્રને આદેશ[5] કર્યો– 'તમારે પણ આવવું.' **સ્વામીની પ્રસન્નતાનું એ લક્ષણ છે.** તે પછી રાજાએ વિસર્જન કરેલો વણિક્‌પુત્ર હર્ષ પામી પોતાને ઘરે આવ્યો. ત્યાં **અશોકદત્ત** નામના પોતાના મિત્રને રાજાની આજ્ઞા સંબંધી સર્વ વાત કહી.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે રાજા પોતાના પરિવાર સહિત ઉદ્યાનમાં ગયો. ત્યાં નગરના લોકો પણ આવ્યા હતા, કારણ કે 'પ્રજા રાજાને અનુસરનારી હોય છે.' મલયાચલના પવનની સાથે જેમ વસંતઋતુ આવે તેમ સાગરચંદ્ર પણ પોતાના મિત્ર અશોકદત્ત સાથે ઉદ્યાનમાં આવ્યો. કામદેવના શાસનમાં રહેલા સર્વ લોકો પુષ્પ ચુંટી, નૃત્ય ગીત વિગેરેથી ક્રીડા કરવામાં પ્રવર્ત્યા. સ્થળે સ્થળે એકઠા થઈને ક્રીડા કરતા નગરજનો નિવાસ કરેલા કામદેવ રૂપી રાજાના પડાવની તુલના કરવા લાગ્યા. જાણે અન્ય ઈંદ્રોઓના વિપ-યનો જય કરવાને ઉઠેલા હોય તેવા પગલે પગલે ગાયન અને વાદ્યોના ધ્વનિ

૧ દબનાર. ૨ આનંદ. ૩ વાણીથી. ૪ સાદ પડાવો. ૫ આજ્ઞા.

પ્રવર્ત્તવા લાગ્યા. તેવામાં નજીકના કોઈ વૃક્ષની ગુફામાંથી "રક્ષા કરો, રક્ષા કરો" એવો કોઈ સ્ત્રીનો અકસ્માત્ ધ્વનિ નીકળ્યો. એવી વાણી સાંભળતાંજ જાણે તેનાથી આકર્ષીત થયો હોય તેમ સાગરચંદ્ર 'આ શું છે?' એમ સંભ્રમ પામીને દોડયો. ત્યાં જઈને જુવે છે તો વ્યાઘ્ર જેમ મૃગલીને પકડે તેમ પૂર્ણભદ્ર શેઠની પ્રિયદર્શના નામે કન્યાને બંદીવાનોએ પકડેલી તેણે દીઠી. જેમ સર્પની ગ્રીવા ભાંગીને મણિ ગ્રહણ કરે તેમ સાગરચંદ્રે એક બંદીવાનના હાથમાંથી છરી ખેંચી લીધી. આવું તેનું પરાક્રમ જોઈ બીજા બંદીવાનો નાશી ગયા; કારણ કે 'જાજ્વલ્યમાન આગ્નને જોઈ વ્યાઘ્રો પણ નાશી જાય છે.' એવી રીતે સાગરચંદ્રે, કઠીઆરા લોકોની પાસેથી આમ્રલતાની જેમ પ્રિયદર્શનાને છોડાવી. તે સમયે પ્રિયદર્શનાને વિચાર થયો—" પરોપકાર કરવાના વ્યસની પુરૂષોમાં મુખ્ય એવો આ કોણ હશે? અહો ! મારા સદ્ભાગ્યની સંપત્તિએ આકર્ષણ કરેલો આ પુરૂષ અહીં આવી ચડયો તે સારૂં થયું ! કામદેવના રૂપને તિરસ્કાર કરનાર એ પુરૂષ મારો ભર્ત્તાર થાઓ." એમ ચિંતવન કરતી પ્રિયદર્શના પોતાના મંદિર તરફ ગઈ. સાગરચંદ્ર પણ જાણે પરોવાઈ ગઈ હોય તેમ પ્રિયદર્શનાને પોતાના હૃદયમાં રાખી અશોકદત્ત મિત્રની સાથે પોતાને ઘેર ગયો. તેના પિતા ચંદનદાસે પરંપરાથી એ વૃત્તાંત જાણ્યો. તેવો વૃત્તાંત ગુપ્ત પણ કેમ રહે? ચંદનદાસે એ વૃત્તાંતથી પોતાના હૃદયમાં વિચાર્યું—'આ પુત્રનો પ્રિયદર્શના ઉપર રાગ થયો છે તે યુક્ત છે; કેમકે કમલિનીને રાજહંસ સાથેજ મિત્રાઈ થાય છે. પરંતુ સાગરચંદ્રે આવું ઉદ્ભટપણું કર્યું તે યુક્ત નથી, કારણ કે પરાક્રમવાળા પણ વણિકોએ પોતાનું પરાક્રમ પ્રકાશિત કરવું નહીં. વળી સાગરચંદ્ર સ્વભાવે સરલ છે તેને માયાવી અશોકદત્તની સાથે મિત્રાઈ થઈ છે તે કદલીના વૃક્ષને જેમ બદરી વૃક્ષનો સંગ હિતકર નથી, તેમ હિતકારક નથી.' એમ ઘણીવાર સુધી વિચાર કરી, સાગરચંદ્ર કુમારને બોલાવી, જેમ ઉત્તમ હસ્તીને તેનો મહાવત શિક્ષા આપવાનો આરંભ કરે તેમ મીઠાં વચનથી શિક્ષા આપવાનો આરંભ કર્યો.

"વત્સ સાગરચંદ્ર ! સર્વે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી તું વ્યવહારને સારી રીતે જાણે છે તો પણ હું તને કાંઈક કહું છું. આપણે વણિકો કળાકૌશલ્યથી જીવનારા છીએ, તેથી આપણે અનુદ્ભટ એવા મનોહર વેષવાળા હોઈએ તોજ આપણી નિંદા ન થાય, માટે તારે યૌવન અવસ્થામાં પણ ગુઢ પરાક્રમવાળા રહેવું જોઈએ. જગત્માં સામાન્ય અર્થને વિષે પણ વણિકો આશંકાયુક્ત વૃત્તિવાળા કહેવાય છે. સ્ત્રીઓનું શરીર જેમ ઢાંકેલુંજ શોભાને પામે છે તેમ હંમેશાં આપણી સંપત્તિ, વિષય ક્રીડા અને દાન—એ સર્વે ગુપ્તજ શોભે છે. જેમ ઉંટના પગમાં બાંધેલું સોનાનું ઝાંઝર શોભે નહીં તેમ પોતાની જાતિને અનુચિત કર્મ શોભતું નથી. માટે હે વહાલા પુત્ર ! પોતાના કુળ પરંપરાથી આવેલા યોગ્ય વ્યવહારમાં પરાયણ થઈ આપણે સંપત્તિની પેઠે ગુણને પણ પ્રચ્છન્ન[1] રાખવા.

---

૧ ગુપ્ત.

જેઓ સ્વભાવથી કપટ યુક્ત ચિત્તવાળા દુર્જનો હોય છે તેમનો સંસર્ગ છોડી દેવો; કારણ કે **દુર્જનનો સંગ હડકાયાના ઝેરની પેઠે કાળયોગે વિકારને પામે છે.** હે વત્સ ! તારો મિત્ર અશોકદત્ત, કોઢનો રોગ પ્રસાર પામ્યાથી જેમ શરીરને દૂષિત કરે તેમ વધારે પરિચયથી તને દૂષિત કરશે. એ માયાવી, ગુણિકાની પેઠે હંમેશાં મનમાં જુદો, વચનમાં જુદો અને ક્રિયામાં પણ જુદો છે."

એ પ્રમાણે શેઠ આદર પૂર્વક ઉપદેશ કરી બંધ રહ્યા એટલે સાગરચંદ્ર મનમાં આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો–'પિતાજી આવો ઉપદેશ કરે છે તેથી હું ધારૂં છું કે પ્રિયદર્શના સંબંધી વૃત્તાંત તેમના જાણવામાં આવ્યો છે; અને આ મારો મિત્ર અશોકદત્ત પિતાજીને સંગ કરવાને અયોગ્ય લાગે છે. માણસને મંદભાગ્યપણાને લીધેજ આવા (શિખામણ દેનારા) વડિલો હોતા નથી. ભલે એમની મરજી પ્રમાણે થાઓ.' એમ ક્ષણવાર મનમાં વિચારી સાગરચંદ્ર વિનયયુક્ત નમ્ર વાણીએ બોલ્યો–" પિતાજી ! આપ આદેશ કરો તે મારે કરવુંજ જોઈએ, કેમકે હું તમારો પુત્ર છું; જે કાર્ય કરવામાં ગુરૂજનોની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થાય તેવું કામ કરવાથી સર્યું ! પરંતુ કેટલીક વખત દૈવયોગે અકસ્માત્ એવું કાર્ય આવી પડે છે કે જે વિચાર કરવાના થોડા સમયને પણ સહન કરી શકતું નથી. જેમ કોઈ મૂર્ખ માણસને પગ પવિત્ર કરતાં પર્વ વેળા વીતી જાય તેમ કેટલાએક કાર્યનો કાળ વિચાર કરવા જતાં વીતી જાય છે. એવો પ્રાણ સંશયનો કાળ પ્રાપ્ત થશે તોપણ હે પિતાજી ! હવેથી હું એવું કાર્ય કરીશ કે જે આપને લજ્જા પમાડે તેવું નહીં હોય. આપે અશોકદત્ત સંબંધી વાત કરી; પણ તેના દોષથી હું દોષિત નથી અને તેના ગુણથી હું ગુણી નથી. હંમેશનો સહવાસ, સાથે ધૂલિક્રીડા, વારંવાર દર્શન, તુલ્ય જાતિ, સરખી વિદ્યા, સમાનશીલ, સમાનવય, પરોક્ષે પણ ઉપકારીપણું અને સુખ દુઃખમાં ભાગ પાડવાપણું–વિગેરે કારણોથી મારે તેની સાથે મિત્રતા થઈ છે. તેનામાં હું કાંઈ પણ કપટ જોતો નથી, માટે તે મારા મિત્ર સબંધી આપને કોઈએ મિથ્યા કહેલું છે, કારણ કે 'ખળ લોકો સર્વને ખેદ પમાડનારાજ હોય છે.' કદાપિ તે તેવો માયાવી હશે તોપણ મને શું કરશે ? કેમકે **એક ઠેકાણે રાખ્યા છતાં પણ કાચ તે કાચજ રહેશે અને મણિ તે મણિજ રહેશે."**

એવી રીતે કહીને સાગરચંદ્ર મૌન રહ્યો એટલે શેઠે કહ્યું–'પુત્ર ! તું બુધ્ધિવાન છે તોપણ મારે કહેવુંજ જોઈએ; કારણ કે **પારકા અંતઃકરણો જાણવા મુશ્કેલ છે.**' પછી પુત્રના ભાવને જાણનારા શેઠે શીલાદિક ગુણોથી પૂર્ણ એવી પ્રિયદર્શનાને માટે પૂર્ણભદ્ર શેઠ પાસે માગણી કરી. ત્યારે 'આગળ તમારા પુત્રે ઉપકાર કરવાવડે મારી પુત્રીને ખરીદ કરેલીજ છે' એમ કહી પૂર્ણભદ્ર શેઠે તેનું વચન સ્વીકાર્યું. પછી શુભ દિવસે અને શુભ લગ્ને તેમના માતા પિતાએ સાગરચંદ્રનો પ્રિયદર્શના સાથે વિવાહ કર્યો. ઈચ્છિત દુંદુભી વાગવાથી જેમ હર્ષ થાય તેમ મનવાંછિત વિવાહ થવાથી વધૂવર ઘણો હર્ષ પામ્યા.

સમાન અંતઃકરણવાળા હોવાથી જાણે એક આત્માવાળા હોય તેમ તેઓની પ્રીતિ સારસપક્ષીની પેઠે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. ચંદ્ર વડે જેમ ચંદ્રિકા શોભે તેમ નિરંતર ઉદયવાળી અને સૌમ્ય દર્શનવાળી પ્રિયદર્શના સાગરચંદ્ર વડે શોભવા લાગી. ચિરકાળથી ઘટના કરનાર દૈવના યોગથી તે શીલવંત, રૂપવંત અને સરલતાવાળા દંપતીનો ઉચિત યોગ થયો. પરસ્પર વિશ્વાસ હોવાથી કોઈ વખતે પણ તેઓમાં અવિશ્વાસ તો થતોજ નહીં, કારણ કે સરલ આશયવાળા કદાપિ વિપરીત શંકા કરતા નથી.

એક વખત સાગરચંદ્ર બહાર ગયો હતો તેવામાં અશોકદત્ત તેને ઘરે આવ્યો અને પ્રિયદર્શનાને કહેવા લાગ્યો –' સાગરચંદ્ર હંમેશાં ધનદત્ત શેઠની સ્ત્રી સાથે એકાંત કરે છે તેનું શું પ્રયોજન હશે ?' સ્વભાવથીજ સરલ એવી પ્રિયદર્શના બોલી–' તેનું પ્રયોજન તમારા મિત્ર જાણે અથવા સર્વદા તેમનું બીજું હૃદય એવા તમે જાણો. વ્યવસાયી એવા મહત્પુરૂષોના એકાંત સુચિત કાર્યો કોણ જાણી શકે ? અને જે જાણે તે ઘરે શા માટે કહે ?' અશોકદત્તે કહ્યું.–' તમારા પતિને તેની સાથે એકાંત કરવાનું જે પ્રયોજનછે તે હું જાણું છું પણ કહી કેમ શકાય ?'

પ્રિયદર્શનાએ કહ્યું–'તે શું પ્રયોજન છે?'

અશોકદત્ત–"હે સુભ્રુ ! જે પ્રયોજન મારે તમારી સાથે છે તે પ્રયોજન તેને તેની સાથે છે. એવી રીતે તેણે કહ્યું તોપણ તેના ભાવને નહીં સમજનારી અને સરલ આશયવાળી પ્રિયદર્શના બોલી–' તમારે મારી સાથે શું પ્રયોજન છે ?' તેણે કહ્યું–' હે સુભ્રુ ! તારા પતિ શિવાય રસજ્ઞ એવા બીજા કયા સચેતન પુરૂષને તમારી સાથે પ્રયોજન ન હોય ?"

કર્ણમાં સૂચી (સોય) જેવું અને તેની દુષ્ટ ઈચ્છાને સૂચવનારૂં અશોકદત્તનું વચન સાંભળી પ્રિયદર્શના સંકોપા થઈ ગઈ અને નીચું મુખ રાખી આક્ષેપ સહિત બોલી–'રે અમર્યાદ ! રે પુરુષાધમ ! તેં આવું કેમ ચિંતવ્યું ? અને ચિંતવ્યું તો કહ્યું કેમ ? મૂર્ખના આવા સાહસને ધિક્કાર છે ! વળી રે દુષ્ટ ! મારા મહાત્મા પતિની તું અવળી રીતે પોતાના જેવી સંભાવના કરે છે તો મિત્રના મિષથી શત્રુ જેવા તને ધિક્કાર છે. રે પાપી ! તું અહીંથી ચાલ્યો જા, ઉભો ન રહે. તારા દર્શનથી પણ પાપ થાય છે.' એવી રીતે તેણીએ અપમાન કરેલો અશોકદત્ત ચોરની પેઠે શીઘ્રપણે ત્યાંથી નીકળ્યો. જાણે ગૌહત્યા કરનારો હોય તેવો, પાપરૂપી અંધકારથી મલિન મુખવાળો અને વિમનસ્ક[1] અશોકદત્ત ચાલ્યો જતો હતો, તેવામાં સામા આવતા સાગરચંદ્રે તેને દીઠો. સ્વચ્છ અંતઃકરણવાળા સાગરચન્દ્રે ' હે મિત્ર ! તમે ઉદ્વિગ્ન કેમ જણાઓ છો ?' એમ પૂછ્યું, એટલે માયાના પર્વત જેવા અશોકદત્તે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકી, જાણે કષ્ટથી દુઃખી થયો હોય તેમ હોઠ ચડાવીને કહ્યું–'હે ભ્રાતા ! હિમાલય પર્વતની નજીક રહેનારાઓને ઠરી જવાનો હેતુ જેમ પ્રગટ છે તેમ આ સંસારમાં નિવાસ કરનારાઓને ઉદ્વેગનાં કારણ

૧ કુચવાના મનવાળો.

પ્રગટજ છે. તોપણ કઠેકાણે થયેલા વ્રણની[1] જેમ આ વૃત્તાંત તો ગુપ્ત રાખી શકાય તેમ પણ નથી અને પ્રકાશ પણ કરી શકાય તેમ નથી.'

એવી રીતે કહી પોતાના નેત્રમાં કપટ અશ્રુનો દેખાવ કરી અશોકદત્ત મૌન રહ્યો એટલે નિષ્કપટી સાગરચંદ્ર વિચાર કરવા લાગ્યો—'અહો ! આ સંસાર અસાર છે; જેમાં આવા પુરૂષોને પણ અકસ્માત્ આવા સંદેહના સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે; ધૂમાડો જેમ અગ્નિને સૂચવે તેમ ધૈર્યથી નહીં સહેવાતો એવો એનો અંતઃઉદ્વેગ બળાત્કારે એનાં અશ્રુઓ સૂચવે છે.' એવી રીતે ચિરકાળ વિચાર કરીને તેના દુઃખથી દુઃખિત થયેલો સાગરચન્દ્ર ફરીને ગદ્ગદ્ સ્વરે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો-'હે બંધુ ! જો અપ્રકાશ્ય ન હોય તો આ તમારા ઉદ્વેગનું કારણ હમણાજ મને કહો અને મને તમારા દુઃખનો ભાગ આપીને તમે અલ્પ દુઃખવાળા થાઓ.'

અશોકદત્તે કહ્યું—'હે મિત્ર ! પ્રાણતુલ્ય એવા તમારી પાસે બીજું પણ અપ્રકાશ્ય ન હોય તો આ વૃત્તાંત તો કેમજ અપ્રકાશ્ય હોય. તમે જાણોછો કે સંસારમાં સ્ત્રીઓ, અમાવાસ્યાની રાત્રિ જેમ અંધકારને ઉત્પન્ન કરે તેમ અનર્થને ઉત્પન્ન કરનારી છે.'

સાગરચન્દ્રે કહ્યું—'હે ભાઈ ! પરંતુ હમણા તમે સર્પિણીની જેવી કઈ સ્ત્રીના સંકટમાં પડ્યા છો ?'

અશોકદત્ત કૃત્રિમ લજ્જાનો દેખાવ કરીને બોલ્યો—'પ્રિયદર્શના મને ઘણા વખતથી અયોગ્ય વાત કહ્યા કરતી હતી, પણ કોઈ વખત પોતાની મેળેજ લજ્જા પામીને રહેશે એમ ધારીને મેં સલજ્જપણે કેટલાક વખત સુધી તેની અવજ્ઞાપૂર્વક ઉપેક્ષા કરી; તોપણ તે તો અસતીને યોગ્ય વચનો કહેવાથી વિરામ પામી નહીં. અહો ! **સ્ત્રીઓને કેવો અસદ્ આગ્રહ હોય છે !** હે બંધુ ! આજે હું આપને શોધવા માટે તમારે ઘેર ગયો હતો તેવામાં છળને જાણનારી એવી તે સ્ત્રીએ ગક્ષસીની પેઠે મને રોક્યો, પણ હસ્તી જેમ બંધનથી છુટો થાય તેમ હું તેના રોધથી ઘણે યત્ને છુટો થઈ ઉતાવળો અહીં આવ્યો. માર્ગમાં મેં વિચાર્યું કે આ સ્ત્રી મને જીવતા સુધી છોડશે નહીં, માટે મારે સ્વયમેવ આત્મઘાત કરવો કે કેમ ? અથવા મૃત્યુ પામવું પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે મારી પરોક્ષમાં તે સ્ત્રી મારા મિત્રને આ પ્રમાણેજ કહેશે કે અન્યથા કહેશે ? માટે હું પોતેજ મારા મિત્રને આ સર્વ વાત કહું, જેથી સ્ત્રીમાં વિશ્વાસ કરીને એ વિનાશ પામે નહિ; અથવા એ પણ યુક્ત નથી, કારણ કે મેં તે સ્ત્રીનો મનોરથ પૂર્ણ કર્યો નથી તો તેનું દુઃશીલ કહીને શા માટે ક્ષત ઉપર ક્ષાર નાંખ્યા જેવું કરૂ ? એમ વિચાર કરતો હતો તેવામાં તમે મને જોયો. હે બાંધવ ! એ મારા ઉદ્વેગનું કારણ જાણો.' અશોકદત્તનાં વચન સાંભળી જાણે હાલાહલ ઝેરનું પાન કર્યું હોય તેમ વાયુ વિનાના સમુદ્રની પેઠે સાગરચંદ્ર સ્થિર થઈ ગયો.

---

૧ ગુમડાની

સાગરચંદ્રે કહ્યું–'સ્ત્રીઓને એમજ ઘટે છે, કારણ કે ખારી જમીનના નવાણના જળમાં ખારાપણુંજ હોય છે. હે મિત્ર ! હવે ખેદ ન કરો, સારા વ્યવસાયમાં પ્રવર્તો, સ્વસ્થ થઇને રહો અને તેનું વચન સંભારો નહીં. હે ભ્રાત ! વસ્તુતાએ તે જેવી હોય તેવી ભલે હો, પણ તેનાથી આપણા બંને મિત્રોના મનની મલિનતા ન થાઓ !' સરલ પ્રકૃતિવાળા સાગરચંદ્રના એવા અનુનયથી[1] તે અધમ અશોકદત્ત ખુશી થયો, કેમકે માયાવી લોકો અપરાધ કરીને પણ પોતાના આત્માના વખાણ કરાવે છે.

તે દિવસથી સાગરચંદ્ર, પ્રિયદર્શના ઉપર નિઃસ્નેહ થઈ રોગવાળી આંગળીની પેઠે ઉદ્વેગ સહિત તેને ધારણ કરવા લાગ્યો; તોપણ અગાઉની પેઠેજ તેની સાથે અનુકૂળપણે વર્ત્તવા લાગ્યો, કેમકે **પોતે ઉછેરેલી લતા કદાપિ વંધ્ય હોય તોપણ તેનું ઉન્મૂલન કરાતું નથી.** પ્રિયદર્શનાએ પણ, મારાથી તે મિત્રોનો ભેદ[2] ન થાઓ–એમ ધારી અશોકદત્ત સંબંધી વૃત્તાંત પોતાના પતિને કહ્યો નહીં. સાગરચંદ્ર સંસારને કારાગૃહ જેવો માની સર્વ ઋધ્ધિને, દીન અને અનાથ લોકોને દાન કરવાવડે કૃતાર્થ કરવા લાગ્યો. કાળે કરી પ્રિયદર્શના, સાગરચંદ્ર અને અશોકદત્ત–એ ત્રણે પોતપોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કાલધર્મ (મૃત્યુ) પામ્યા. તેમાં સાગરચંદ્ર અને પ્રિયદર્શના, આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણ ખંડમાં ગંગા સિંધુના મધ્ય પ્રદેશમાં, આ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરામાં પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ શેષ રહ્યો હતો તે સમયે યુગલીઆ રૂપે ઉત્પન્ન થયા.

પાંચ[3] ભરત અને પાંચ ઐરવત ક્ષેત્રમાં કાળની વ્યવસ્થા કરવામાં કારણરૂપ બાર આરાનું કાળચક્ર ગણાય છે. તે કાળ, અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી[5] એવા ભેદથી બે પ્રકારનોછે; તેમાં અવસર્પિણી કાળના એકાંત સુષમા વિગેરે છ આરાઓ છે. એકાંત સુષમા નામે પહેલો આરો ચાર કોટાકોટી સાગરોપમનો, બીજો સુષમા નામે આરો ત્રણ કોટાકોટી સાગરોપમનો, ત્રીજો સુષમદુઃખમા નામે આરો બે કોટાકોટી સાગરોપમનો, ચોથો દુઃખમ સુષમા નામે આરો બેંતાળીશ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોટાકોટી સાગરોપમનો, પાંચમો દુઃખમા નામે આરો એકવીશ હજાર વર્ષનો અને છેલ્લો (છઠ્ઠો) એકાંત દુઃખમા નામે આરો પણ તેટલાજ પ્રમાણનો (એકવીશ હજાર વર્ષનો) છે. આ અવસર્પિણીના જે પ્રમાણે છ આરા કહ્યા છે તેજ પ્રમાણે પ્રતિલોમક્રમથી[6] ઉત્સર્પિણી કાળના પણ છ આરા જાણી લેવા. અવસર્પિણી ને ઉત્સર્પિણી કાળની એકંદર સંખ્યા વીશ કોટાકોટી સાગરોપમની થાયછે; તે કાળચક્ર કહેવાય છે. પ્રથમ આરામાં મનુષ્યો ત્રણ પલ્યોપમ સુધી જીવનારા, ત્રણ ગાઉ ઉંચા શરીરવાળા અને ચોથે દિવસે ભોજન કરનારા હોય છે. તેઓ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા, સર્વ

---

૧ પ્રાર્થનાથી. ૨ જુદાઈ ૩ જંબૂદ્વીપમાં એક, ધાતકી ખંડમાં બે અને પુષ્કરાર્દ્ધમાં બે એવી રીતે પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરવતક્ષેત્ર જાણવા ૪ અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો. ૫ ઉત્સર્પિણી એટલે ચડતો. ૬ અવળા ક્રમથી.

લક્ષણોથી લક્ષિત, વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન (સંઘયણ) વાળા અને સદા સુખી હોય છે. વળી તેઓ ક્રોધ રહિત, માન રહિત, નિષ્કપટી, લોભ વર્જિત અને સ્વભાવથીજ અધર્મનો ત્યાગ કરનારા હોય છે. ઉત્તર કુરૂની પેઠે તે સમયે રાત્ર દિવસ તેઓના ઈચ્છિત મનોરથને પૂર્ણ કરનારા, મદ્યાંગાદિ દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો હોય છે. તેમાં મદ્યાંગ નામે કલ્પવૃક્ષો યાચના કરવાથી તત્કાળ સ્વાદિષ્ટ મદ્યને આપે છે, ભૃતાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો ભંડારીની પેઠે પાત્રો આપેછે, તૂર્યાંગ નામના કલ્પવૃંક્ષો ત્રણ પ્રકારના વાજિત્રો આપે છે, દીપશિખા અને જ્યોતિષિકા નામે કલ્પવૃક્ષો અત્યંત ઉદ્યોતને આપે છે, ચિત્રાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો વિચિત્ર પુષ્પોની માળાઓ આપે છે, ચિત્રરસ નામે કલ્પવૃક્ષો રસોઈઆની પેઠે વિવિધ જાતના ભોજન આપે છે, મણ્યંગ નામના કલ્પવૃક્ષો ઈચ્છિત ભૂષણો (ઘરેણાં) આપે છે, ગેહાકાર વૃક્ષો ગંધર્વ નગરની પેઠે ક્ષણવારમાં સારાં ઘર આપે છે અને અનગ્ન કલ્પવૃક્ષો ઈચ્છા પ્રમાણે વસ્ત્રો આપે છે. એ દરેક વૃક્ષો બીજા પણ અનેક ઈચ્છિત અર્થ આપે છે.

તે કાળે ભૂમિ શર્કરા કરતાં પણ અત્યંત સ્વાદિષ્ટ હોય છે અને નદી વિગેરેના જળ અમૃત સમાન મધુરતાવાળા હોય છે. તે આરામાં અનુક્રમે ધીમે ધીમે આયુષ્ય, સંહનનાદિક અને કલ્પવૃક્ષોનો પ્રભાવ ન્યૂન ન્યૂન થતો જાય છે.

બીજા આરામાં મનુષ્યો બે પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા, બે કોશ ઉંચા શરીરવાળા અને ત્રીજે દિવસે ભોજન કરનારા હોય છે. તે કાળે કલ્પવૃક્ષો કાંઈક ન્યૂન પ્રભાવવાળા, પૃથ્વી ન્યૂન સ્વાદવાળી અને જળ પણ માધુર્યમાં પ્રથમથી જરા ઉતરતા હોય છે. પહેલા આરાની જેમ આ આરામાં પણ, હસ્તીની શુંઢમાં જેમ ઓછી ઓછી સ્થૂળતા હોય છે તેમ સર્વ બાબતમાં અનુક્રમે ન્યૂનતા થતી જાય છે.

ત્રીજા આરામાં મનુષ્યો એક પલ્યોપમ સુધી જીવનારા, એક ગાઉ ઉંચા શરીરવાળા અને બીજે દિવસે ભોજન કરનારા હોય છે. આ આરામાં પણ પૂર્વની જેમ શરીર, આયુષ્ય, પૃથ્વીનું માધુર્ય અને કલ્પ વૃક્ષનો મહિમા ન્યૂન થતો જાય છે.

ચોથો આરો પૂર્વના પ્રભાવ (કલ્પવૃક્ષ, સ્વાદિષ્ટ પૃથ્વી અને મધુર જળ વિગેરે) થી રહિત હોય છે. તેમાં મનુષ્યો કોટી પૂર્વના આયુષ્યવાળા અને પાંચશેં ધનુષ્ ઉંચા શરીરવાળા હોય છે. પાંચમા આરામાં મનુષ્ય, સો વર્ષના આયુષ્યવાળા અને સાત હાથ ઉંચા હોય છે તથા છઠા આરામાં ફક્ત સોળ વર્ષના આયુષ્યવાળા અને એક હાથ ઉંચા શરીરવાળા હોય છે. એકાંત દુ:ખમા નામે પહેલા આરાથી શરૂ થતા ઉત્સર્પિણી કાળમાં એજ પ્રમાણે પશ્ચાનુપૂર્વીથી[1] છ આરામાં મનુષ્યો જાણવા.

તે સાગરચંદ્ર અને પ્રિયદર્શના ત્રીજા આરાના અંતમાં ઉત્પન્ન થયા તેથી તેઓ નવશેં ધનુષ્ના શરીરવાળા તેમજ પલ્યોપમના દશમાંશ આયુષ્યવાળા યુગલીઆ થયા.

---

૧ અવસર્પિણીથી ઉલટી રીતે.

તેઓનું શરીર વજ્રઋષભ નારાચ સંહનનવાળું અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળું હતું. મેઘમાળા વડે જેમ મેરૂપર્વત શોભે તેમ જાત્યવંત સુવર્ણની કાંતિવાળો તે યુગ્મધર્મી (સાગરચંદ્રનો જીવ) પોતાની પ્રિયંગુ વર્ણવાળી સ્ત્રી વડે શોભતો હતો.

અશોકદત્ત પણ પૂર્વ જન્મમાં કરેલા કપટથી તેજ ઠેકાણે શ્વેત વર્ણવાળો, ચાર દાંતવાળો અને દેવ હસ્તી જેવો હસ્તી થયો. એક વખતે સ્વેચ્છાએ તે હસ્તી ફરતો હતો તેવામાં તેણે યુગ્મધર્મિ થયેલા પોતાના પૂર્વ જન્મના મિત્ર (સાગરચંદ્ર) ને જોયો. દર્શન રૂપ અમૃતની ધારાથી જેનું શરીર વ્યાપ્ત થયું છે એવા તે હસ્તીને બીજમાંથી જેમ અંકુર ઉત્પન્ન થાય તેમ સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેણે પોતાની સુંઢથી તેને સુખ થાય તેવી રીતે આલિંગન કરી તેની ઈચ્છા નહીં છતાં પણ તેને પોતાના સ્કંધ ઉપર બેસાર્યો. પરસ્પર દર્શનના અભ્યાસથી તે બંને મિત્રોને થોડા વખત અગાઉ કરેલા કાર્યની જેમ પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું. તે વખતે ચાર દાંતવાળા હસ્તીના સ્કંધ ઉપર બેઠેલા સાગરચંદ્રને વિસ્મયથી ઉત્તાન લોચનવાળા બીજા યુગલીઆઓ ઈંદ્રની જેમ જોવા લાગ્યા. શંખ, ડોલર પુષ્પ, અને ચંદ્ર જેવા વિમલ હાથી ઉપર તે બેઠો હતો તેથી યુગલીઆઓ તેને **વિમલવાહન** એવા નામથી બોલાવવા લાગ્યા. જાતિસ્મરણ વડે સર્વ પ્રકારની નીતિને જાણનારો, વિમલ હસ્તીના વાહનવાળો અને પ્રકૃતિથી સ્વરૂપવાન્–તે સર્વથી અધિક થયો. કેટલોએક કાળ વ્યતીત થયા પછી ચારિત્ર ભ્રષ્ટ યતિઓની પેઠે કલ્પવૃક્ષોનો પ્રભાવ મંદ થવા લાગ્યો. જાણે દુર્દૈવે ફેરવીને બીજા આણ્યા હોય તેમ મદ્યાંગ કલ્પવૃક્ષો થોડું અને વિરસ મદ્ય વિલંબે આપવા લાગ્યા; ભૃતાંગ કલ્પવૃક્ષો, જાણે આપીએ કે નહીં, એમ વિચાર કરતા હોય અને પરવશ થયા હોય તેમ યાચના કરતા પણ વિલંબે પાત્રો આપવા લાગ્યા; તૂર્યાંગ વૃક્ષો જાણે વેઠથી તિરસ્કાર કરી લાવેલા ગંધર્વો હોય તેમ જોઈએ તેવું સંગીત રચતા નહોતા; વારંવાર પ્રાર્થના કરેલા દીપશિખા અને જ્યોતિષ્ક કલ્પવૃક્ષો જેમ દિવસે દીવાની શિખા પ્રકાશ ન કરે તેમ તાદૃશ પ્રકાશ કરતા નહોતા; ચિત્રાંગવૃક્ષો પણ દુર્વિનયી સેવકની જેમ ઈચ્છાનુસાર તત્કાળ પુષ્પમાળાઓ આપતા નહોતા; ચિત્રરસ વૃક્ષો દાનની ઈચ્છા ક્ષીણ થયેલા સત્રીની[1] જેમ ચાર પ્રકારનું–વિચિત્ર રસવાળું ભોજન અગાઉ પ્રમાણે આપતા નહોતા; મણ્યંગ વૃક્ષો જાણે, ફરીથી કેમ પ્રાપ્ત થશે, એવી ચિંતામાં આકુલ થઈ ગયા હોય તેમ અગાઉ પ્રમાણે આભૂષણો આપતા નહોતા; વ્યુત્પત્તિ શક્તિની મંદતાવાળા કવિઓ જેમ સારી કવિતા મંદતાથી કરી શકે તેમ ગેહાકાર વૃક્ષો ઘર આપવામાં મંદતા કરવા લાગ્યા; અને નઠારા ગ્રહોવડે અવગ્રહ થયેલો મેઘ જેમ થોડાથોડા જળને આપે તેમ અનગ્ન વૃક્ષો વસ્ત્ર આપવામાં સ્ખલના પામવા લાગ્યા. કાળના તેવા અનુભાવથી જુગલીઆઓને પણ દેહના અવયવોની જેમ કલ્પવૃક્ષો ઉપર મમતા થવા લાગી. એક યુગલીઆએ સ્વીકાર કરેલા કલ્પવૃક્ષનો બીજો યુગલીક આશ્રય કરે તો

૧ સદાવ્રત દેનારની.

પ્રથમ સ્વીકાર કરનારને મોટો પરાભવ થવા લાગ્યો, તેથી પરસ્પર તેવો પરાભવ સહન કરવાને અસમર્થ યુગલીઆઓએ પોતાથી અધિક એવા વિમલવાહનને સ્વામીપણે અંગીકાર કર્યો. જાતિસ્મરણથી નીતિજ્ઞ વિમલવાહને, વૃધ્ધ પુરૂષ જેમ પોતાના ગોત્રિઓને દ્રવ્ય વહેંચી આપે તેમ, યુગલીઆઓને કલ્પવૃક્ષ વહેંચી આપ્યાં. જો કોઇ બીજાના કલ્પવૃક્ષની ઈચ્છાએ મર્યાદાનો ત્યાગ કરે તો તેને શિક્ષા કરવાને માટે તેણે, હાકાર નીતિ પ્રગટ કરી. સમુદ્રની ભરતીનું જળ જેમ મર્યાદા ઉલ્લંઘે નહીં તેમ, 'હા ! તેં દુષ્કૃત્ય કર્યું' એવા શબ્દથી શિક્ષા કરેલા યુગલીઆઓ તેની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતા નહોતા. 'દંડાદિકનો ઘાત સહન કરવો સારો પણ હાકાર શબ્દવડે કરેલો તિરસ્કાર સારો નહીં' એમ તે યુગલીઆઓ માનવા લાગ્યા. તે વિમલવાહનનું ૭ માસ આયુષ્ અવશેષ રહ્યું એટલે તેની **ચંદ્રયશા** નામે સ્ત્રીથી એક યુગ્મનો જન્મ થયો. તે જોડલું અસંખ્ય પૂર્વના આયુષ્યવાળું, પ્રથમ સંસ્થાન અને પ્રથમ સંઘયણવાળું, શ્યામ વર્ણનું અને આઠસો ધનુષ્ પ્રમાણ ઉંચા શરીરવાળું હતું. માતા પિતાએ તેના **ચક્ષુષ્માન** અને **ચંદ્રકાંતા** એવાં નામ પાડયાં. સાથે ઉત્પન્ન થયેલ લતા અને વૃક્ષની પેઠે તેઓ સાથે વૃધ્ધિ પામવા લાગ્યા. ૭ માસ સુધી પોતાના બે બાળકોને પાળી, જરા અને રોગવિના મૃત્યુ પામી, વિમલવાહન સુવર્ણકુમાર[૧] દેવલોકમાં અને તેની સ્ત્રી ચંદ્રયશા નાગકુમાર[૨] દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ; કેમકે ચંદ્રનો અસ્ત થતાં ચંદ્રિકા રહેતીજ નથી. તે હસ્તી પણ પોતાનું આયુષ્ પૂર્ણ કરી નાગકુમાર નિકાયમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો; કેમકે કાળનું મહાત્મ્યજ એવું છે.[૩]

ત્યાર પછી ચક્ષુષ્માન પણ પોતાના પિતા વિમલવાહનની પેઠે હાકાર નીતિથીજ જુગલીઆઓની મર્યાદા ચલાવવા લાગ્યો. અંત સમય નજીક આવ્યો એટલે ચક્ષુષ્માન અને ચંદ્રકાંતાને **યશસ્વી** અને **સુરૂપા** નામે યુગ્મધર્મિ જોડલું ઉત્પન્ન થયુ. તેઓ તેવાજ સંઘયણ અને સંસ્થાનવાળા તથા કાંઈક ન્યૂન આયુષ્યવાળા થયા. વય અને બુધ્ધિની પેઠે તે બંને અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. સાડાસાતશેં ધનુષ્ પ્રમાણ ઉંચા શરીરવાળા અને નિરંતર સાથે ફરનારા તેઓ તોરણના સ્તંભના વિલાસને ધારણ કરતા હતા. આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામી ચક્ષુષ્માન સુવર્ણકુમારમાં અને ચંદ્રકાંતા નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થયા. તે યશસ્વી પોતાના પિતાની પેઠે, ગોપાળ જેમ ગાયોનું પાલન કરે તેમ સર્વ યુગલીઆનુ લીલાથી પાલન કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેના વખતમાં, મદમાં આવેલા હાથીઓ જેમ અંકુશનું ઉલ્લંઘન કરે તેમ યુગલીઆઓ અનુક્રમે હાકાર દંડનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા. ત્યારે યશસ્વીએ માકાર દંડથી તેઓને શિક્ષા કરવા માંડી, કેમકે **એક ઔષધથી રોગ સાધ્ય ન થાય ત્યારે બીજું ઔષધ**

---

૧ ભુવનપતિની દશ નીકાય પૈકી ત્રીજી નીકાય ૨ બીજી નીકાય ૩ તે કાળમાં પશુઓ પણ યુગળિ થાય છે અને મૃત્યુ પામીને દેવગતિમાં જાય છે.

આપવું જોઇએ. તે મહામતિ યશસ્વી અલ્પ અપરાધવાળાને શિક્ષા કરવામાં હાકારનીતિ, મધ્યમ અપરાધ હોય તો બીજી માકારનીતિ અને જે મોટા અપરાધ હોય તો તે બંને નીતિ વાપરવા લાગ્યો. તે યશસ્વી અને સુરૂપાનું કાંઈક અપૂર્ણ આયુષ્ય હતું તેવામાં જેમ બુધ્ધિ અને વિનય સાથે ઉત્પન્ન થાય તેમ તેનાથી એક જોડલું ઉત્પન્ન થયું. માતા પિતાએ પુત્ર ચંદ્ર જેવો ઉજ્વળ હતો તેથી તેનું **અભિચંદ્ર** નામ પાડ્યું અને પુત્રી પ્રિયંગુલતાની પ્રતિરૂપ (સદૃશ) હતી તેથી તેનું **પ્રતિરૂપા** નામ પાડ્યું. તેઓ પોતાના માતા પિતાથી કાંઈક અલ્પ આયુષ્યવાળા અને સાડાછસેં ધનુષ્ ઉંચા શરીરવાળા હતા. એક ઠેકાણે મળેલા શમી અને પીપળાના વૃક્ષની જેમ તેઓ સાથે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. ગંગા અને યમુનાના પવિત્ર પ્રવાહના મિશ્ર થયેલા જળની જેમ તેઓ બંને નિરંતર શોભવા લાગ્યા. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં યશસ્વી ઉદધિકુમારમાં[1] ઉત્પન્ન થયો અને સુરૂપા તેની સાથેજ કાળ કરીને નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થઈ.

અભિચંદ્ર પણ પિતાની પેઠે તેજ સ્થિતિવડે અને તે બંને નીતિવડે સર્વ યુગલીઆઓને શિક્ષા કરવા લાગ્યો. પછી ઘણા પ્રાણીઓએ ઇચ્છેલા ચંદ્રમાને જેમ રાત્રિ જન્મ આપે તેમ પ્રાંત અવસ્થાએ પ્રતિરૂપાએ એક જોડલાને જન્મ આપ્યો. માતા પિતાએ પુત્રનું **પ્રસેનજિત્** નામ પાડ્યું; અને પુત્રી સર્વના ચક્ષુને મનોહર લાગતી તેથી તેનું **ચક્ષુઃકાંતા** એવું નામ પાડ્યું. તેઓ બંને, પોતાના માતા પિતાથી ન્યૂન આયુષ્યવાળા, તમાલના વૃક્ષ જેવી શ્યામ કાંતિવાળા, બુદ્ધિ અને ઉત્સાહની પેઠે સાથે વૃધ્ધિ પામનારા, છસેં ધનુષ્ પ્રમાણ શરીરને ધારણ કરનારા અને [2]વિષુવત કાળમાં દિવસને રાત્રિ તુલ્ય હોય તેમ સરખી કાંતિવાળા થયા. તેમના પિતા અભિચંદ્ર મૃત્યુ પામીને ઉદધિકુમારમાં ઉત્પન્ન થયા અને પ્રતિરૂપા નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થઈ. પ્રસેનજિત્ પણ પોતાના પિતાની પેઠે સર્વ જુગલીઆનો રાજા થયો; કેમકે મહાત્મા લોકોના પુત્રો ઘણું કરીને મહાત્માજ થાય છે. કામાર્ત્તજનો જેમ લજ્જા અને મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે તેમ તે સમયના યુગલીઆઓ હાકાર અને માકાર નીતિનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા; તેવારે પ્રસેનજિત્ અનાચારરૂપી મહાભૂતને ત્રાસ કરવામાં મંત્રાક્ષર જેવી ત્રીજી ધિક્કાર નીતિનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. પ્રયોગમાં કુશળ એવો તે પ્રસેનજિત્, ત્રણ અંકુશથી જેમ હાથીને શિક્ષા કરે તેમ ત્રણ નીતિથી સર્વ યુગલીઆઓને શિક્ષા કરવા લાગ્યો. પછી કેટલેક કાળે તે યુગ્મદંપતી ક્ષીણ આયુષ્યવાળા થયા, તેવામાં ચક્ષુકાંતાએ સ્ત્રી પુરૂષરૂપ યુગ્મને જન્મ આપ્યો. સાડા પાંચસે ધનુષ્ પ્રમાણ શરીરવાળા તેઓ, અનુક્રમે વૃક્ષ અને તેની છાયાની પેઠે સાથે વધવા લાગ્યા. તે બંને યુગ્મધર્મી **મરૂદેવ** અને **શ્રીકાંતા** એવા નામથી આ લોકમાં ખ્યાતિ પામ્યા. સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળો તે મરૂદેવ, પોતાની પ્રિયંગુલતા સદૃશ

---

૧ ભુવનપતિની દશ નીકાયમાંથી એક નીકાય. ૨ તુલા અને મેષ રાશિમાં જ્યારે સૂર્ય આવે ત્યારે તેને વિષુવત્ કાળ કહે છે

વર્ણવાળી પ્રિયાવડે, નંદનવનમાં રહેલી વૃક્ષશ્રેણીથી કનકાચલ (મેરૂ) શોભે તેમ શોભવા લાગ્યો. પ્રસેનજિત્ દ્વીપકુમારમાં કાળ કરીને ઉત્પન્ન થયો અને ચક્ષુઃકાંતા કાળ કરીને નાગકુમારમાં ગઈ. મરૂદેવ સર્વ યુગલીઆઓને તેજ નીતિના ક્રમથી ઈંદ્ર જેમ દેવતાને શિક્ષા કરે તેમ શિક્ષા કરવા લાગ્યો. મરૂદેવ અને શ્રીકાંતાના પ્રાંતકાળની વખતે તેમનાથી **નાભિ અને મરૂદેવા** એ નામનું યુગ્મ થયું. સવાપાંચશેં ધનુષ્ પ્રમાણ શરીરવાળા તેઓ ક્ષમા અને સંયમની પેઠે સાથેજ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. મરૂદેવા પ્રિયંગુલતા જેવી કાંતિવાળી અને નાભિ સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળા હતા, તેથી જાણે પોતાના માતા પિતાના પ્રતિબિંબ હોય તેવા તે શોભતા હતા. તે મહાત્માઓનું આયુષ્ય તેમના માતાપિતા મરૂદેવ અને શ્રીકાંતાના આયુષ્યથી કાંઈક ન્યૂન–સંખ્યાતા પૂર્વનું થયું. મરૂદેવ કાળ કરીને દ્વીપકુમારમાં ઉત્પન્ન થયો અને શ્રીકાંતા પણ તેજ વખતે કાળ કરીને નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થઈ. તેઓના મૃત્યુ પામ્યા પછી નાભિરાજા યુગલીઆઓના સાતમા કુલકર[1] થયા. તે પણ પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારની નીતિવડેજ યુગ્મધર્મી મનુષ્યોને શિક્ષા કરવા લાગ્યા.

ત્રીજા આરાના ચોરાશી લક્ષ પૂર્વ અને નવ્યાશી પક્ષ (ત્રણ વર્ષ સાડાઆઠ માસ) બાકી રહ્યા હતા એવા સમયે આષાઢ માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશીને દિવસે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં ચંદ્રનો યોગ આવતાં **વજ્રનાભનો** જીવ, તેત્રીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય ભોગવી સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાંથી ચ્યવી, જેમ માનસ સરોવરથી ગંગાના તટમાં હંસ ઉતરે તેમ, નાભિ કુલકરની સ્ત્રી મરૂદેવાના ઉદરમાં અવતર્યો. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા તે સમયે પ્રાણીમાત્રના દુઃખનો ઉચ્છેદ થવાથી ત્રૈલોક્યમાં સુખ થયું અને સર્વ સ્થાનકે મોટો ઉદ્યોત થયો. જે રાત્રિએ દેવલોકમાંથી ચવીને પ્રભુ માતાના ઉદરમાં આવ્યા તેજ રાત્રિએ નિવાસ ભુવનમાં સુતેલી મરૂદેવાએ ચતુર્દશ મહા સ્વપ્નો દીઠાં. તેમાં પ્રથમ સ્વપ્ને ઉજ્વળ, પુષ્ટ સ્કંધવાળો, દીર્ઘ તેમજ સરલ પુચ્છવાળો, સુવર્ણની ઘુઘરમાળવાળો અને જાણે વિદ્યુત્ સહિત શરદઋતુનો મેઘ હોય તેવો **વૃષભ** જોયો. બીજે સ્વપ્ને શ્વેત વર્ણવાળો, ક્રમથી ઉંચો, નિરંતર ઝરતા મદની નદીથી રમણીય અને જાણે ચાલતો કૈલાશ પર્વત હોય તેવો ચાર દાંતવાળો **હસ્તી** જોયો. ત્રીજે સ્વપ્ને પીળા નેત્રવાળો, દીર્ઘ જીંહાવાળો, ચપલ કેશરાવાળો અને જાણે શૂરવીરોનો જયધ્વજ હોય તેમ પુંછડાને ઉલાળતો–**કેશરીસિંહ** દીઠો. ચોથે સ્વપ્ને પદ્મ જેવા લોચનવાળી, પદ્મમાં નિવાસ કરનારી અને દિગ્ગજેંદ્રોએ પોતાની શુંઢોથી ઉપાડેલા પૂર્ણ કુંભોથી શોભતી **લક્ષ્મીદેવી** દીઠી. પાંચમે સ્વપ્ને નાના પ્રકારના દેવવૃક્ષોના પુષ્પથી ગુંથેલી, સરલ અને ધનુષ્યધારીએ આરોહણ કરેલા ધનુષ્ય જેવી લાંબી **પુષ્પમાળા** દીઠી. છઠ્ઠે સ્વપ્ને જાણે પોતાના મુખનું પ્રતિબિંબજ હોય તેવું, આનંદનું કારણરૂપ અને કાંતિસમૂહથી જાણે દિશાઓને પ્રકાશિત

---

[1] પહેલા વિમલવાહન, બીજા ચક્ષુષ્માન, ત્રીજા યશસ્વી, ચોથા અભિચંદ્ર, પાંચમા પ્રસેનજિત, છઠ્ઠા મરૂદેવ અને સાતમા નાભિ કુલકર થયા કુલકર સર્વ યુગલીઆઓના રાજાને માટે છે.

કરેલી છે એવું ચંદ્રમંડળ દીઠું. સાતમે સ્વપ્ને રાત્રિને વિષે પણ તત્કાળ દિવસના ભ્રમને કરાવનાર, સર્વ અંધકારનો નાશ કરનાર અને વિસ્તાર પામતી કાંતિવાળો સૂર્ય જોયો. આઠમે સ્વપ્ને, ચપલ કાનવડે જેમ હસ્તી શોભે તેમ ઘુઘરીઓની પંક્તિના ભારવાળી અને ચલાયમાન એવી પતાકાવડે શોભતો મહાધ્વજ દીઠો. નવમે સ્વપ્ને વિકાશિત કમળોથી જેનો મુખ ભાગ અર્ચિત કરેલો છે એવો, સમુદ્ર મથન કરવાથી નીકળેલા સુધા કુંભ જેવો અને જળથી ભરેલો–સુવર્ણનો કળશ દીઠો. દશમે સ્વપ્ને, જાણે આદિ અર્હંતની સ્તુતિ કરવાને અનેક મુખવાળું થયું હોય તેમ ભ્રમરોના ગુંજારવવાળા અનેક કમળોથી શોભતું મહાન્ [1]પદ્માકર જોયું. અગ્યારમે સ્વપ્ને, પૃથ્વીમાં વિસ્તાર પામેલા શરદઋતુના મેઘની લીલાને ચોરનાર અને ઉંચા તરંગોના સમૂહથી ચિત્તને આનંદ કરનાર ક્ષીરનિધિ[2] દીઠો. બારમે સ્વપ્ને, જાણે ભગવાન્ દેવપણામાં તેમાં રહ્યા હતા તેથી પૂર્વના સ્નેહથી આવ્યું હોયની તેવું ઘણી કાંતિવાળું વિમાન દીઠું. તેરમે સ્વપ્ને, જાણે કોઈ કારણથી તારાઓનો સમૂહ એકત્ર થયો હોય તેવો અને એકત્ર થયેલી નિર્મળ કાંતિના સમૂહ જેવો. રત્નપુંજ આકાશમાં રહેલો દીઠો. ચૌદમે સ્વપ્ને ત્રૈલોક્યમાં રહેલા તેજસ્વી પદાર્થોનું જાણે પિંડીભૂત થયેલું તેજ હોય તેવો (પ્રકાશમાન) નિર્ધૂમ અગ્નિ મુખમાં પ્રવેશ કરતો દીઠો. રાત્રિના વિરામ સમયે, સ્વપ્નને અંતે વિકસ્વર મુખવાળી સ્વામિની મરૂદેવ- કમલિનીની પેઠે પ્રબોધ પામ્યા (જાગૃત થયા). જાણે પોતાના હૃદયની અંદર હર્ષ માતો ન હોય તેથી, તે સ્વપ્ન સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત કોમલ અક્ષરોથી ઉદ્ગાર કરતા હોય તેમ યથાર્થ નાભિરાજાને કહી સંભળાવ્યો; નાભિરાજાએ પોતાના સરલ સ્વભાવને અનુસરતી રીતે સ્વપ્નનો વિચાર કરી ' તમને ઉત્તમ કુલકર પુત્ર થશે ' એમ કહ્યું.

તે સમયે સ્વામીની માત્ર કુલકરપણાથીજ સંભાવના કરી એ અયુક્ત છે એમ ધારી જાણે કોપાયમાન થયા હોય તેમ ઇંદ્રના આસનો કંપાયમાન થયા. અમારા આસન અકસ્માત્ કેમ કંપ્યા ? એવો ઉપયોગ દેતાં, ભગવાનના ચ્યવનની હકીકત ઈંદ્રોના જાણવામાં આવી, એટલે તત્કાળ સંકેત કરેલા મિત્રોની જેમ એકઠા થઈ સર્વ ઇંદ્રો ભગવાનની માતાને સ્વપ્નાર્થ કહેવા માટે ત્યાં આવ્યા. પછી અંજલિ જોડી, વૃત્તિકાર જેમ સૂત્રના અર્થને સ્ફુટ કરે તેમ વિનયપૂર્વક સ્વપ્નાર્થને સ્ફુટ કરવા લાગ્યા–'હે સ્વામિની! તમે સ્વપ્નામાં પ્રથમ વૃષભ જોયો તેથી તમારો પુત્ર, મોહરૂપી પંકમાં ખુંચી ગયેલા ધર્મરૂપી રથનો ઉધ્ધાર કરવામાં સમર્થ થશે; હે દેવિ ! હસ્તીના દર્શનથી તમારો પુત્ર મહંત પુરૂષોનો પણ ગુરૂ અને ઘણા બળનો એક સ્થાનરૂપ થશે; સિંહના દર્શનથી તમારો પુત્ર, પુરૂષોમાં સિંહરૂપ, ધીર, નિર્ભય, શૂરવીર અને અસ્ખલિત પરાક્રમવાળો થશે; હે દેવિ ! તમે સ્વપ્નામાં લક્ષ્મીદેવી દીઠી તેથી સર્વ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવો તમારો પુત્ર, ત્રૈલોક્યની સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો પતિ થશે, અને પુષ્પમાળા જોઈ તેથી તમારો પુત્ર, પુણ્ય દર્શનવાળો થશે, અને

---

૧ પદ્માકર–પદ્મસરોવર. ૨ ક્ષીરસમુદ્ર.

અખિલ જગત્ તેની આજ્ઞાને માળાની પેઠે મસ્તક ઉપર વહન કરશે. હે જગત્માતા ! તમે સ્વપ્નમાં પૂર્ણચંદ્ર દીઠો તેથી તમારો પુત્ર, મનોહર અને નેત્રને આનંદ આપનાર થશે. સૂર્યે દીઠો તેથી તમારો પુત્ર મોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરી જગત્માં ઉદ્યોત કરનાર થશે, અને મહાધ્વજ દીઠો તેથી તમારો આત્મજ, આપના વંશમાં મોટી પ્રતિષ્ઠાવાળો ધર્મધ્વજ થશે;[1] હે માતા ! તમે સ્વપ્નમાં પૂર્ણકુંભ જોયો તેથી તમારો પુત્ર, સર્વ અતિશયોનું પૂર્ણ પાત્ર થશે અર્થાત્ સર્વ અતિશય યુક્ત થશે, પદ્મસરોવર જોયું તેથી તમારો સુત, સંસાર રૂપી અટવીમાં પડેલા મનુષ્યોના (પાપ રૂપ) તાપને હરશે, અને તમે સમુદ્ર જોયો છે તેથી તમારો પુત્ર, અધૃષ્ય[2] છતાં પણ તેમની સમીપે અવશ્ય જવા યોગ્ય થશે. હે દેવિ ! તમે સ્વપ્નને વિષે ભુવનમાં અદ્ભુત એવું વિમાન જોયું તેથી તમારો પુત્ર વૈમાનિક દેવોથી પણ સેવાશે. સ્ફુરિત કાંતિવાળો રત્નપુંજ જોયો છે તેથી તમારો તનય સર્વ ગુણરૂપ રત્નોની ખાણ તુલ્ય થશે અને તમે તમારા મુખમાં પ્રવેશ કરતો જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ જોયો છે તેથી તમારો પુત્ર અન્ય તેજસ્વીઓના તેજને દૂર કરનારો થશે. હે સ્વામિનિ ! તમે ચઉદ સ્વપ્નો જોયાં છે તે એવું સૂચવે છે કે તમારો પુત્ર ચઉદ રાજલોકનો સ્વામી થશે. આવી રીતે સ્વપ્નાર્થ કહીને તેમજ મરૂદેવા માતાને પ્રણામ કરીને સર્વ ઈંદ્રો પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. સ્વામિની મરૂદેવા પણ, સ્વપ્નાર્થની વ્યાખ્યા રૂપી સુધાવડે સિંચાયાથી, વરસાદના જળવડે સિંચાયાથી પૃથ્વી જેમ ઉલ્લાસ પામે તેમ ઉલ્લાસને પામ્યા.

હવે સૂર્યથી જેમ મેઘમાળા શોભે, મુક્તાફળથી જેમ છીપ શોભે અને સિંહથી જેમ પર્વતની ગુફા શોભે તેમ મહાદેવી મરૂદેવા તે ગર્ભથી શોભવા લાગ્યા. જો કે સ્વભાવથીજ તેઓ પ્રિયંગુલતા જેવા શ્યામ હતા, તોપણ શરદઋતુથી જેમ મેઘમાળા પાંડુવર્ણી થાય તેમ ગર્ભના પ્રભાવથી તેઓ પાંડુવર્ણવાળા થયા. જગત્ના સ્વામી અમારા પયનું પાન કરશે એવા હર્ષથીજ જાણે હોયની તેમ તેમના સ્તનો પુષ્ટ અને ઉન્નત જણાવા લાગ્યા. જાણે ભગવાનનું મુખ જોવાને અગાઉથીજ ઉત્કંઠિત થયા હોય તેમ તેમના લોચન વિશેષ વિકાશને પામ્યાં. તેમનો નિતંબ ભાગ જો કે વિપુલ હતો, તોપણ વર્ષાકાળ વ્યતીત થયા પછી જેમ સરિતાના તટની ભૂમિ વિશાળ થાય તેમ વિશેષ વિશાળ થયો. તે મહાદેવીની સ્વભાવથીજ મંદ ગતિ હતી તે હવે મદાવસ્થાને પામેલા હસ્તીની પેઠે વિશેષ મંદ થઈ. પ્રાતઃકાળે જેમ વિદ્વાન્ માણસની બુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે અને ગ્રીષ્મઋતુમાં જેમ સમુદ્રની વેલા વૃદ્ધિ પામે તેમ ગર્ભના પ્રભાવથી તેમની લાવણ્યલક્ષ્મી વિશેષ વૃદ્ધિ પામવા લાગી. તેઓ ત્રૈલોક્યના એકસાર રૂપ ગર્ભને ધારણ કરતા હતા તોપણ તેમને કાંઈ ખેદ થતો નહોતો; કારણ કે ગર્ભવાસી અર્હંતોનો એવો પ્રભાવ છે. પૃથ્વીના અંતરભાગમાં

---

૧ અહીં એવો પણ અર્થ નીકળે છે કે મોટા વંશ–વાસડા–માં સ્થાપન કરેલો એટલે એક જાર યોજન ઉંચા ધર્મધ્વજવાળો તે થશે. ૨ ન ધસારો કરી શકાય તેવો.

કરેલી છે એવું **ચંદ્રમંડળ** દીઠું. સાતમે સ્વપ્ને રાત્રિને વિષે પણ તત્કાળ દિવસના ભ્રમને કરાવનાર, સર્વ અંધકારનો નાશ કરનાર અને વિસ્તાર પામતી કાંતિવાળો **સૂર્ય** જોયો. આઠમે સ્વપ્ને, ચપલ કાનવડે જેમ હસ્તી શોભે તેમ ઘુઘરીઓની પંક્તિના ભારવાળી અને ચલાયમાન એવી પતાકાવડે શોભતો **મહાધ્વજ** દીઠો. નવમે સ્વપ્ને વિકાશિત કમળોથી જેનો મુખ ભાગ અર્ચિત કરેલો છે એવો, સમુદ્ર મથન કરવાથી નીકળેલા સુધા કુંભ જેવો અને જળથી ભરેલો—સુવર્ણનો **કળશ** દીઠો. દશમે સ્વપ્ને, જાણે આદિ અર્હંતની સ્તુતિ કરવાને અનેક મુખવાળું થયું હોય તેમ ભ્રમરોના ગુંજારવવાળા અનેક કમળોથી શોભતું મહાન્ [1]**પદ્માકર** જોયું. અગ્યારમે સ્વપ્ને, પૃથ્વીમાં વિસ્તાર પામેલા શરદઋતુના મેઘનીલીલાને ચોરનાર અને ઉંચા તરંગોના સમૂહથી ચિત્તને આનંદ કરનાર **ક્ષીરનિધિ**[2] દીઠો. બારમે સ્વપ્ને, જાણે ભગવાન્ દેવપણામાં તેમાં રહ્યા હતા તેથી પૂર્વના સ્નેહથી આવ્યું હોયની તેવું ઘણી કાંતિવાળું **વિમાન** દીઠું. તેરમે સ્વપ્ને, જાણે કોઈ કારણથી તારાઓનો સમૂહ એકત્ર થયો હોય તેવો અને એકત્ર થયેલી નિર્મળ કાંતિના સમૂહ જેવો **રત્નપુંજ** આકાશમાં રહેલો દીઠો. ચૌદમે સ્વપ્ને ત્રૈલોક્યમાં રહેલા તેજસ્વી પદાર્થોનું જાણે પિંડીભૂત થયેલું તેજ હોય તેવો (પ્રકાશમાન) **નિર્ધૂમ અગ્નિ** મુખમાં પ્રવેશ કરતો દીઠો. રાત્રિના વિરામ સમયે, સ્વપ્નને અંતે વિકસ્વર મુખવાળી સ્વામિની મરૂદેવા કમલિનીની પેઠે પ્રબોધ પામ્યા (જાગૃત થયા). જાણે પોતાના હૃદયની અંદર હર્ષ માતો ન હોય તેથી, તે સ્વપ્ન સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત કોમલ અક્ષરોથી ઉદ્ગાર કરતા હોય તેમ યથાર્થ નાભિરાજાને કહી સંભળાવ્યો; નાભિરાજાએ પોતાના સરલ સ્વભાવને અનુસરતી રીતે સ્વપ્નનો વિચાર કરી ' તમને ઉત્તમ કુલકર પુત્ર થશે ' એમ કહ્યું.

તે સમયે સ્વામીની માત્ર કુલકરપણાથીજ સંભાવના કરી એ અયુક્ત છે એમ ધારી જાણે કોપાયમાન થયા હોય તેમ ઇંદ્રના આસનો કંપાયમાન થયા. અમારા આસન અકસ્માત્ કેમ કંપ્યા ? એવો ઉપયોગ દેતાં, ભગવાન્ના ચ્યવનની હકીકત ઈંદ્રોના જાણવામાં આવી, એટલે તત્કાળ સંકેત કરેલા મિત્રોની જેમ એકઠા થઈ સર્વ ઇંદ્રો ભગવાન્ની માતાને સ્વપ્નાર્થ કહેવા માટે ત્યાં આવ્યા. પછી અંજલિ જોડી, વૃત્તિકાર જેમ સૂત્રના અર્થને સ્ફુટ કરે તેમ વિનયપૂર્વક સ્વપ્નાર્થને સ્ફુટ કરવા લાગ્યા—'હે સ્વામિની! તમે સ્વપ્નામાં પ્રથમ વૃષભ જોયો તેથી તમારો પુત્ર, મોહરૂપી પંકમાં ખુંચી ગયેલા ધર્મરૂપી રથનો ઉધ્ધાર કરવામાં સમર્થ થશે; હે દેવિ ! હસ્તીના દર્શનથી તમારો પુત્ર મહંત પુરૂષોનો પણ ગુરૂ અને ઘણા બળનો એક સ્થાનરૂપ થશે; સિંહના દર્શનથી તમારો પુત્ર, પુરૂષોમાં સિંહરૂપ, ધીર, નિર્ભય, શૂરવીર અને અસ્ખલિત પરાક્રમવાળો થશે; હે દેવિ ! તમે સ્વપ્નામાં લક્ષ્મીદેવી દીઠી તેથી સર્વ પુરૂષોમાં ઉત્તમ એવો તમારો પુત્ર, ત્રૈલોક્યની સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીનો પતિ થશે, અને પુષ્પમાળા જોઈ તેથી તમારો પુત્ર, પુણ્ય દર્શનવાળો થશે, અને

૧ પદ્માકર—પદ્મસરોવર. ૨ ક્ષીરસમુદ્ર.

પછી સંવર્ત્ત નામના વાયુથી સૂતિકાગૃહની ચોતરફ એક યોજન સુધી કાંકરા અને કંટકો દૂર કરી, સંવર્ત્તવાયુને સંહરી, ભગવાન્‌ને પ્રણામ કરી ગીત ગાતી ગાતી તેમની નજીક બેઠી.

તેવીજ રીતે આસનના કંપવા વડે પ્રભુનો જન્મ જાણી, **મેઘંકરા, મેઘવતી, સુમેઘા, મેઘમાલિની, તોયધારા, વિચિત્રા, વારિષેણા** અને **બલાહિકા** નામની મેરૂપર્વત ઉપર રહેનારી આઠ ઊર્ધ્વ લોકવાસી દિક્કુમારીઓ ત્યાં આવી, અને જિનેશ્વર તથા જિનેશ્વરની માતાની નમસ્કાર પૂર્વક સ્તુતિ કરી તેઓએ ભાદ્રપદ માસની પેઠે તત્કાળ આકાશમાં અભ્રપટલ (વાદળ) વિકૃત કર્યું (રચ્યું). તે વાદળવડે સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરીને, સૂતિકાગૃહની ચોતરફ એક યોજન સુધી ચંદ્રિકા જેમ અંધકારની પંક્તિનો નાશ કરે તેમ રજનો નાશ કર્યો, જાનુપ્રમાણ[1] પંચવર્ણી પુષ્પોની વૃષ્ટિથી જાણે જાત જાતના ચિત્રોવાળી હોય તેમ પૃથ્વીને શોભીતી કરી, અને પછી તીર્થંકરના નિર્મળ ગુણોનું ગાન કરતી તથા હર્ષના ઉત્કર્ષથી શોભતી તેઓ પોતાને ઉચિત સ્થાને સ્થિર રહી.

પૂર્વ રૂચકાદ્રિ[2] ઉપર રહેનારી **નંદા, નંદોત્તરા, આનંદા, નંદિવર્ધના, વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી** અને **અપરાજિતા** નામની આઠ દિશાકુમારીઓ પણ જાણે મનની સાથે સ્પર્ધા કરનારા હોય તેવા વેગવાળા વિમાનોમાં બેસી ત્યાં આવી. સ્વામીને તથા મરૂદેવા માતાને નમસ્કાર કરી, પૂર્વની પેઠે કહીને, પોતાના હાથમાં દર્પણો રાખી મંગલિક ગીત ગાતી ગાતી તેઓ પૂર્વ દિશા તરફ ઉભી રહી.

દક્ષિણ રૂચકાદ્રિમાં રહેનારી **સમાહારા, સુપ્રદત્તા, સુપ્રબુધ્ધા, યશોધરા, લક્ષ્મીવતી, શેષવતી, ચિત્રગુપ્તા** અને **વસુંધરા** નામની આઠ દિક્કુમારિકાઓ જાણે પ્રમોદે પ્રેરેલી હોય તેમ પ્રમોદ પામતી ત્યાં આવી અને પ્રથમની દિક્કુમારિકાઓની જેમ જિનેશ્વર અને તેમની માતાને નમસ્કાર કરી, પોતાનું કાર્ય નિવેદન કરી, હાથમાં કળશ ધારણ કરી, દક્ષિણ દિશામાં ગાયન કરતી ઉભી રહી.

પશ્ચિમ રૂચક પર્વતમાં રહેનારી **ઇલાદેવી, સુરાદેવી, પૃથ્વી, પદ્મવતી, એકનાસા, અનવમિકા, ભદ્રા** અને **અશોકા** નામની આઠ દિક્કુમારિકાઓ, જાણે ભક્તિથી એક બીજીનો જય કરવાને ઈચ્છતી હોય તેમ ત્વરાથી ત્યાં આવી અને પૂર્વની પેઠે ભગવાન્‌ને તથા માતાને નમી, વિજ્ઞપ્તિ કરી, હાથમાં પંખા ધારણ કરી ગીત ગાતી પશ્ચિમ દિશામાં સ્થિર રહી.

ઉત્તર રૂચક પર્વતથી **અલંબુસા, મિશ્રકેશી, પુંડરીકા, વારૂણી, હાસા, સર્વપ્રભા, શ્રી** અને **હ્રી** નામની આઠ કુમારિકાઓ, જાણે રથરૂપ થયેલા વાયુવડે આવે તેમ આભિયોગિક દેવતાઓની સાથે વેગથી ત્યાં આવી અને ભગવંતને તથા તેમની માતાને

---

૧ જાનુ–ઢીંચણ. ૨ રૂચક નામના ૧૩માં દ્રીપમાં ચારે દિશાઓમાં તથા ચારે વિદિશામાં પર્વતો છે, તેમાંના પૂર્વ દિશાના પર્વત ઉપર રહેનારી–એ પ્રમાણે બીજી દિશા તથા વિદિશાઓ માટે સમજવું.

પૂર્વની પેઠે નમસ્કાર કરી–પોતાનું કાર્ય વિદિત કરી–હાથમાં ચામર ગ્રહણ કરી–ગાયન કરતી ઉત્તરદિશામાં ઉભી રહી.

વિદિશામાં રહેલા રૂચક પર્વતથી ચિત્રા, ચિત્રકનકા, સતેરા અને સૂત્રામણિ નામની ચાર દિક્કુમારીઓ પણ આવી અને પૂર્વવત્ જિનેશ્વરને તથા માતાને નમન કરી, તેઓને કાર્ય વિદિત કરી, હાથમાં દીપક રાખી ઈશાન વિગેરે વિદિશાઓમાં ગીત ગાતી ઉભી રહી.

રૂચકદ્વીપથી રૂપા, રૂપાસિકા, સુરૂપા અને રૂપકાવતી નામની ચાર દિક્કુમારીઓ પણ તત્કાળ ત્યાં આવી. તેઓએ ભગવાન્‌ના નાભિનાલને ચાર અંગુલ રાખી છેદન કર્યું; પછી ત્યાં એક ખાડો ખોદી તેમાં તે નિક્ષિપ્ત કરી ખાડાને રત્ન અને વજ્રેથી પૂરી દીધો અને તેના ઉપર દુર્વા (ધ્રો) થી પીઠિકા બાંધી. પછી ભગવાન્‌ના જન્મગૃહને લગતા પૂર્વ, દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં તેઓએ લક્ષ્મીના ગૃહરૂપ ત્રણ કદલીગૃહ કર્યા. તે દરેક ગૃહમાં તેઓએ વિમાનમાં હોય તેવા વિશાળ અને સિંહાસનથી ભૂષિત ચતુઃશાલ (ચોક) રચ્યા. પછી જિનેશ્વરને પોતાની હસ્તાંજલિમાં લઈ, જિનમાતાને ચતુર દાસીની પેઠે હાથનો ટેકો આપી, તેઓ દક્ષિણ ચતુઃશાલમાં લઇ ગઈ. ત્યાં બંનેને સિંહાસન ઉપર બેસારીને, વૃદ્ધ મર્દન કરનારી સ્ત્રીની જેમ તેઓ સુગંધી લક્ષપાક તૈલથી અભ્યંગન કરવા લાગી. તેના અમંદ આમોદની ખુશબોથી દિશાઓને પ્રમોદિત કરી, દિવ્ય ઉદ્વર્તનથી તેઓએ બંનેને ઉદ્વર્તન કર્યું. પછી પૂર્વ દિશાના ચતુઃશાલમાં લઈ જઈ સિંહાસન ઉપર બેસારી, પોતાના મનની જેવા નિર્મળ ઉદકથી બંનેને તેઓએ સ્નાન કરાવ્યું; સુગંધી કાષાય વસ્ત્રોવડે તેમના અંગ લુછીને ગોશીર્ષ ચંદનના રસથી તેમને ચર્ચિત કર્યા; અને બંનેને દિવ્ય વસ્ત્રો તથા વિદ્યુત્‌ના ઉદ્યોત જેવા વિચિત્ર આભરણો પહેરાવ્યાં. પછી ભગવાન અને ભગવાન્‌ની માતાને ઉત્તર ચતુઃશાલમાં લઈ જઈ સિંહાસન ઉપર બેસાર્યા. ત્યાં તેઓએ અભિયોગિક દેવતાઓ પાસે, ક્ષુદ્ર હિમવંત પર્વતથી ગોશીર્ષ ચંદનના કાષ્ઠ જલદી મંગાવ્યાં. અરણિના બે કાષ્ઠથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી, હોમવા યોગ્ય કરેલા ગોશીર્ષ ચંદનના કાષ્ઠથી તેઓએ હોમ કર્યો; તે અગ્નિથી થયેલી ભસ્મની તેઓએ રક્ષા-પોટલી કરી બંનેને હાથે બાંધી. તેઓ (પ્રભુ અને માતા) મોટા મહીમાવાળા હતા તોપણ એવો તે દિક્કુમારીઓનો ભક્તિક્રમ છે. પછી 'તમે પર્વતની જેવા આયુષ્યવાળા થાઓ' એવું પ્રભુના કાનમાં કહી, પાષાણના બે ગોળાનું તેઓએ આસ્ફાલન કર્યું. પછી પ્રભુને અને માતાને સૂતિકા ભુવનમાં શય્યા ઉપર સુવારી, તેઓ મંગલિક ગીત ગાવા લાગી.

હવે તે સમયે, લગ્નવેળાએ જેમ સર્વ વાજીંત્રો એક સાથે વાગે તેમ સ્વર્ગમાં શાશ્વત ઘંટાઓનો એક સાથે ઉંચો ધ્વનિ થયો, અને પર્વતોના શિખરની પેઠે અચલ એવા ઈંદ્રોના આસનો, સંભ્રમ વડે હૃદય કંપે તેમ કંપાયમાન થયા. તે વખતે સૌધર્મ દેવ-લોકના પતિ સૌધર્મેંદ્રના નેત્રો કોપના આરોપથી લાલ થઈ ગયા, લલાટપટ ઉપર

ભ્રકુટી ચડાવવાથી તેનું મુખ વિક્રાળ થયું, જાણે અંદરના ક્રોધ રૂપ વન્હિની શિખા હોય તેવા તેના અધર ફરકવા લાગ્યા, જાણે આસનને સ્થિર કરવાને હોય તેમ એક પગ ઉંચો કરવા લાગ્યો અને 'આજે યમરાજે કોને કાગળ મોકલ્યો છે' એમ બોલી તેમણે પોતાના શૂરાતન રૂપ અગ્નિને વાયુ સમાન–વજ્ર ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરી. એવી રીતે ક્રોધ પામેલા કેશરીની જેવા ઈંદ્રને જોઇ, જાણે મૂર્ત્તિમાન્ માન હોય તેવા સેનાપતિએ આવી વિજ્ઞપ્તિ કરી–'હે સ્વામિ! આપને મારા જેવો પદાતિ છતાં શામાટે આપ પોતેજ આવેશમાં આવો છો? હે જગત્પતિ! આજ્ઞા કરો કે કયા આપના શત્રુનું હું મથન કરૂં?' તે ક્ષણે પોતાના મનનું સમાધાન કરી અવધિજ્ઞાનથી ઈંદ્રે જોયું તો આદિ પ્રભુનો જન્મ તેમના જાણવામાં આવ્યો. હર્ષથી તત્કાળ તેમના ક્રોધનો વેગ ગળી ગયો અને વૃષ્ટિથી શાંત થયેલા દાવાનળવાળા પર્વતની જેમ ઈંદ્ર શાંત થઈ ગયો. 'મને ધિક્કાર છે કે મેં આવું ચિંતવ્યું, મારૂં મિથ્યા દુષ્કૃત થાઓ' એમ બોલી તેણે ઈંદ્રાસનનો ત્યાગ કર્યો. સાત આઠ પગલા ભગવંતની સન્મુખ ચાલી, જાણે બીજા રત્નમુકુટની લક્ષ્મીને આપનાર હોય તેવી કરાંજલિ મસ્તકે સ્થાપન કરી, જાનુ અને મસ્તક કમલથી પૃથ્વીને સ્પર્શ કરવા વડે પ્રભુને નમસ્કાર કરી, રોમાંચિત થઈ તેણે ભગવંતની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા માંડી–"હે તીર્થનાથ! હે જગત્ને સનાથ કરનાર! હે કૃપારસના સમુદ્ર! હે નાભિનંદન! તમને નમસ્કાર કરૂં છું. હે નાથ! નંદનાદિક ત્રણ ઉદ્યાનોથી[1] જેમ મેરૂ પર્વત શોભે તેમ મતિ વિગેરે ત્રણ જ્ઞાન સહિત ઉપજવાથી તમે શોભો છો. હે દેવ! આજે આ ભરતક્ષેત્ર સ્વર્ગથી પણ વિશેષ શોભે છે, કેમકે ત્રૈલોક્યના મુગટ રત્ન સમાન એવા તમે તેને અલંકૃત કર્યું છે. હે જગન્નાથ! જન્મ કલ્યાણના મહોત્સવથી પવિત્ર થયેલો આજનો દિવસ સંસારમાં રહું ત્યાં સુધી તમારી પેઠે વંદન કરવાને યોગ્ય છે. આ તમારા જન્મના પર્વથી આજે નારકીઓને પણ સુખ થયું છે. કેમકે અર્હંતોનો ઉદય કોના સંતાપને હરનારો ન થાય? આ જંબૂદ્વીપને વિષે ભરત ક્ષેત્રમાં નિધાનની પેઠે ધર્મ નષ્ટ થઈ ગયો છે તેને તમારી આજ્ઞારૂપી બીજથી પાછો પ્રકાશ કરો. હે ભગવન્! **તમારા ચરણને પ્રાપ્ત કરીને હવે કોણ સંસારને તરશે નહીં?** કેમકે નાવના યોગવડે લાકું પણ સમુદ્રના પારને પામે છે. હે ભગવાન્! વૃક્ષ વિનાના દેશમાં જેમ કલ્પવૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય અને મરૂદેશમાં જેમ નદીનો પ્રવાહ થાય તેમ તમે આ ભરતક્ષેત્રમાં લોકોના પુણ્યથી અવતરેલા છો."

એવી રીતે પ્રથમ દેવલોકના ઈંદ્રે ભગવાન્ની સ્તુતિ કરી, પોતાના સેનાધિપતિ **નૈગમિષી** નામના દેવને આજ્ઞા કરી–'હે સેનાપતિ! જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રના મધ્ય ભૂમિભાગમાં લક્ષ્મીના નિધિરૂપ નાભિ કુળકરની પત્ની મરૂદેવાના ઉદરથી પ્રથમ તીર્થંકર પુત્રપણે અવતર્યા છે, તેમના જન્મ સ્નાત્રને માટે સર્વ દેવતા-

[1] નંદન, સોમનસ અને પાંડુક.

ઓને બોલાવો.' એ પ્રમાણે ઇંદ્રની આજ્ઞા શ્રવણ કરી તેણે એક યોજનના વિસ્તારવાળી અને અદ્ભુત ધ્વનિવાળી સુઘોષા નામની ઘંટા ત્રણ વખત વગાડી. મુખ્ય ગાનારની પાછળ જેમ બીજાઓ ગાયન કરે તેમ તે સુઘોષા ઘંટાનો અવાજ થતાં, બીજા સર્વે વિમાનોની ઘંટાઓ તેની સાથેજ શબ્દ કરવા લાગી. કુલપુત્રો વડે જેમ ઉત્તમ કુળ વૃદ્ધિ પામે તેમ તે સર્વે ઘંટાઓનો શબ્દ, દિશાઓના મુખમાં થયેલા શબ્દરૂપ તેના પડછંદાથી, વૃદ્ધિ પામ્યો. બત્રીશ લાખ વિમાનોમાં ઉછળતો તે શબ્દ તાળવાની જેમ અનુરણન રૂપ થઈ વૃદ્ધિ પામ્યો. દેવતાઓ પ્રમાદમાં આસક્ત હતા તેઓ આ શબ્દથી મૂર્છા પામી ગયા અને 'આ શું હશે' એમ સંભ્રમ પામી સાવધાન થવા લાગ્યા. એ રીતે સાવધાન થયેલા દેવોને ઉદ્દેશીને ઈંદ્રના સેનાપતિએ મેઘના નિર્ઘોષ જેવા ગંભીર શબ્દ વડે આ પ્રમાણે કહ્યું–"ભો ભો દેવતાઓ ! સર્વને અનુલંઘ્ય શાસનવાળા ઈંદ્ર, દેવી વિગેરે પરિવાર સહિત તમને આજ્ઞા કરે છે કે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ્ધ ભરતખંડની મધ્યમાં કુલકર એવા નાભિ રાજાના કુળને વિષે આદિ તીર્થંકર ઉત્પન્ન થયા છે, તેમના જન્મ કલ્યાણનો મહોત્સવ કરવાની ઈચ્છાથી તમે સૌ મારી પેઠે જવાની ઉતાવળ કરો, કારણ કે એ સમાન બીજું કોઈ ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય નથી.' સેનાપતિનાં એવાં વચન સાંભળી, મૃગલાઓ જેમ વાયુની સન્મુખ વેગથી ચાલે તેમ કેટલાએક દેવતાઓ ભગવંત ઉપરના રાગથી તત્કાળ ચાલ્યા; ચમક પાણથી જેમ લોઢાનું આકર્ષણ થાય તેમ કેટલાએક દેવતાઓ ઈંદ્રની આજ્ઞાથી ખેંચાઈને ચાલ્યા; નદીઓના વેગથી જેમ જલજંતુઓ દોડે તેમ કેટલાએક દેવતાઓ પોતાની સ્ત્રીઓએ ઉલ્લાસ પમાડવાથી ચાલ્યા; અને પવનના આકર્ષણથી જેમ ગંધ ચાલે (પ્રસરે) તેમ કેટલાએક દેવતાઓ પોતાના મિત્રોથી આકૃષ્ટ થઈને ચાલ્યા. એ પ્રમાણે પોતાના સુંદર વિમાનોથી અને બીજા વાહનોથી જાણે બીજું સ્વર્ગ હોય તેમ આકાશને શોભાવતા તેઓ ઈંદ્રની પાસે આવ્યા.

તે વખતે પાલક નામના આભિયોગિક દેવને સુરપતિએ એક અસંભાવ્ય અને અપ્રતિમ વિમાન રચવાની આજ્ઞા કરી. સ્વામીની આજ્ઞા પાળનારા તે દેવે તત્કાળ ઈચ્છાનુગામી વિમાન રચ્યું. તે વિમાન હજારો રત્ન સ્તંભોના કીરણના સમૂહથી આકાશને પવિત્ર કરતું હતું અને ગવાક્ષોથી જાણે નેત્રવાળું હોય, દીર્ઘ ધ્વજાઓથી જાણે ભુજાવાળું હોય, વેદિકાઓથી જાણે દાંતવાળું હોય તથા સુવર્ણ કુંભોથી જાણે પુલકિત થયું હોય તેવું જણાતું હતું. તે પાંચશેં યોજન ઉંચું હતું અને એક લાખ યોજન વિસ્તારમાં હતું. તે વિમાનને કાંતિથી તરંગવાળી ત્રણ સોપાન[1] પંક્તિઓ હતી તે હિમવંત પર્વત ઉપર જેમ નદીઓ[2] હોય તેવી જણાતી હતી. તે સોપાન પંક્તિની આગળ ઈંદ્રધનુષ્યની શોભાને ધારણ કરનાર–વિવિધ વર્ણવાળા રત્નોના તોરણોના ત્રીક આવેલા હતા. તે વિમાનની અંદર ચંદ્રબિંબ દર્પણ, આલિંગી મૃદંગ અને ઉત્તમ દીપિકાની પેઠે સરખી અને ચોરસ

---

૧ પગથીઆની. ૨ ગંગા, સિંધુ અને રોહીતાસા.

ભૂમિઓ શેભતી હતી. તે ભૂમિ ઉપર સ્થાપન કરેલી રત્નમય શિલાઓ, અવિરલ એવા ઘણા કીરણો વડે, જાણે ભીંતોના ચિત્રો ઉપર જવનીકાની શોભાને ધારણ કરતી હોય તેવી જણાતી હતી. તેના મધ્યભાગમાં અપ્સરા જેવી પુતળીઓથી વિભૂષિત થયેલા–રત્નખચિત એક પ્રેક્ષામંડપ હતો અને તેની અંદર જાણે વિકસિત કમલની કર્ણિકા હોય તેવી સુંદર માણિક્યની એક પીઠિકા હતી. તે પીઠિકા વિસ્તારમાં અને લંબાઈમાં આઠ યોજન હતી અને જાડપણે ચાર યોજન હતી. જાણે ઈંદ્રની લક્ષ્મીની શય્યા હોય તેવી તે જણાતી હતી. તેની ઉપર જાણે સર્વ તેજના સારને પિંડ કરીને બનાવ્યું હોય એવું એક સિંહાસન હતું. તે સિંહાસનની ઉપર અપૂર્વ શોભાવાળું વિચિત્ર રત્નોથી જડેલું, અને પોતાના કીરણોથી આકાશને વ્યાપ્ત કરનારૂં એક વિજય વસ્ત્ર દીપતું હતું, તેના મધ્યમાં હાથીના કર્ણમાં હોય તેવું એક વજ્રાંકુશ અને લક્ષ્મીને ક્રીડા કરવાના હિંડોળા જેવી કુંભિક જાતના મોતીની માળા શોભતી હતી; અને તે મુક્તાદામની આસપાસ જાણે ગંગા નદીના અંતર હોય તેવી–તેના કરતાં અર્ધ વિસ્તારવાળી અર્ધ્ધકુંભિક મોતીની માળાઓ શોભી રહી હતી. તેના સ્પર્શ સુખના લોભથી જાણે સ્ખલના પામેલ હોય તેવા મંદ ગતિવાળા પૂર્વ દિશાઓના વાયુથી તે માળાઓ મંદ મંદ ડોલતી હતી. તેની અંદર સંચાર કરતો પવન શ્રવણને સુખ આપે એવા શબ્દ કરતો હતો, તેથી જાણે પ્રિય બોલનારની જેમ ઈંદ્રના નિર્મળ યશનું ગાન કરતો હોય તેવો જણાતો હતો. તે સિંહાસનને આશ્રયીને, વાયવ્ય અને ઉત્તર દિશાના મધ્યમાં તથા ઉત્તર અને પૂર્વ દિશાના મધ્યમાં, જાણે સ્વર્ગલક્ષ્મીના મુગટ હોય તેવા ચોરાસી હજાર સામાનિક દેવતાઓના ચોરાસી હજાર ભદ્રાસનો રચ્યા હતા; પૂર્વ દિશામાં આઠ અગ્ર મહીષી (ઈંદ્રાણીઓ) ના આઠ આસનો હતા, તે જાણે સહોદર હોય તેમ સદૃશ આકારે શોભતા હતા; દક્ષિણ પૂર્વના મધ્યમાં અભ્યંતર સભાના સભાસદોના બાર હજાર ભદ્રાસન હતા; દક્ષિણમાં મધ્ય સભાના સભાસદ એવા ચઉદ હજાર દેવતાઓના અનુક્રમે ચઉદ હજાર ભદ્રાસનો હતા. દક્ષિણ પશ્ચિમના મધ્યમાં બાહ્ય પર્ષદાના સોળ હજાર દેવતાઓના સોળ હજાર સિંહાસનોની પંક્તિ હતી; પશ્ચિમ દિશામાં જાણે એક બીજાના પ્રતિબિંબ હોય તેવા સાત પ્રકારની સેનાના સેનાપતિ દેવતાઓના સાત આસનો હતા; અને મેરૂ પર્વતની ચોતરફ જેમ નક્ષત્રો શોભે તેમ શક્ર સિંહાસનની ચારેતરફ ચોરાસી હજાર આત્મરક્ષક દેવતાઓના ચોરાસી હજાર આસનો શોભતા હતા. એવી રીતે પરિપૂર્ણ વિમાન રચીને આભિયોગિક દેવતાઓએ ઇંદ્રને જાણ કરી એટલે ઈંદ્રે તત્કાળ ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ કર્યું; **ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ કરવું એ દેવતાઓનો સ્વભાવ છે.**

પછી જાણે દિશાઓની લક્ષ્મીજ હોયની તેવી આઠ પટ્ટરાણીઓ સહિત ગંધર્વોના અને નાટ્યના સૈન્યોનું કૌતુક જોતો જોતો, શક્ર સિંહાસનને પ્રદક્ષિણા દઇ, પૂર્વ તરફના પગથીઆના માર્ગેથી પોતાના માનની જેવા ઉન્નત સિંહાસન ઉપર ઇંદ્ર ચડયો.

માણિક્યની ભીંતોમાં પડેલા તેના અંગના પ્રતિબિંબથી જાણે તેના હજારો અંગ હોય તેવો જણાતો સૌધર્મેંદ્ર પૂર્વાભિમુખ થઈને પોતાના આસન ઉપર બેઠો. પછી જાણે ઈંદ્રના બીજા રૂપ હોય તેવા તેના સામાનિક દેવતાઓ ઉત્તર તરફના સોપાન ઉપર ચડીને પોતપોતાના આસન ઉપર બેઠા. એટલે બીજા દેવતાઓ પણ દક્ષિણ તરફના સોપાન ઉપર ચડીને પોતાના આસનો ઉપર બેઠા; કેમકે સ્વામીની પાસે આસનનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. સિંહાસન ઉપર બેઠેલા શચીપતિની આગળ દર્પણ વિગેરે અષ્ટમંગળીક શોભવા લાગ્યા, મસ્તકે ચંદ્રના જેવું ઉજ્વળ છત્ર શોભવા લાગ્યું અને જાણે ચાલતા બે હંસો હોય તેવા બે બાજુએ બે ચામરો ઢોળાવા લાગ્યા. નિર્ઝરણાથી જેમ પર્વત શોભે તેમ પતાકાઓથી શોભતો–હજાર યોજન ઉંચો એક ઈંદ્રધ્વજ વિમાનની આગળ ફરકી રહ્યો. તે વખતે નદીઓના પ્રવાહથી વીંટાયેલો જેમ સાગર શોભે તેમ સામાનિક વિગેરે કરોડો દેવતાઓથી વીંટાયલો ઈંદ્ર શોભવા લાગ્યો. બીજા દેવતાઓના વિમાનોથી તે વિમાન વીંટાયેલુ હતું તેથી મંડલાકાર ચૈત્યોથી વીંટાયેલું જેમ મૂળ ચૈત્ય શોભે તેમ તે પણ ઉંચે પ્રકારે શોભતું હતું. વિમાનની સુંદર માણિક્યમય ભીંતોની અંદર એક બીજા વિમાનના પ્રતિબિંબો પડતાં હતાં તેથી જાણે વિમાનો, વિમાનોથી ગર્ભવાળા થયા હોય તેવા જણાતા હતા.

દિશાઓના મુખમાં પ્રતિધ્વનિ રૂપ થયેલા બંદીજનોના જયધ્વનિથી, દુંદુભિના શબ્દોથી, અને ગંધર્વો તથા નાટ્યના વાજીત્રોના અવાજથી જાણે આકાશને વિદારણ કરતું હોય તેવું તે વિમાન ઈંદ્રની ઈચ્છાથી સૌધર્મ દેવલોકના મધ્યમાં થઈને ચાલ્યું. સૌધર્મ દેવલોકની ઉત્તરે થઈને ત્યારા તીર્છા ચાલી નંદીશ્વર તે વિમાન લાખ યોજનના વિસ્તારવાળું હોવાથી ગિરિ પર્વત ઉપર સૌધર્મેંદ્રની પેઠે પોતાનું વિમાનોસ. તેવં જણાવા લાગ્યુ. તે ભગવંતની સમીપે ભક્તિ સહિત આવ્યો. **સનત્કુમાર** ઈંદ્ર પણ બાર લાખ વિમાનવાસી દેવતાઓથી પરવર્યો **સુમન** નામના વિમાનમાં બેસીને આવ્યો. **મહેંદ્ર** નામે ઈંદ્ર આઠ લાખ વિમાનવાસી દેવતાઓ સાહત **શ્રીવત્સ** નામના વિમાનમાં બેસીને મનની જેમ ઉતાવળે ત્યાં આવ્યો. **બ્રહ્મેંદ્ર** નામે ઈંદ્ર ચાર લાખ વિમાનવાસી દેવતાઓ સાથે પરવર્યો **નંદ્યાવર્ત્ત** નામના વિમાનમાં બેસી પ્રભુની પાસે આવ્યો. **લાંતક** નામે ઈંદ્ર પચાશ હજાર વિમાનવાસી દેવો સાથે **કામગવ** નામના વિમાનમાં બેસી જિનેશ્વરની પાસે આવ્યો. **શુક્ર** નામે ઈંદ્ર ચાલીશ હજાર વિમાનવાસી દેવતાઓ સાથે **પીતિગમ** નામના વિમાનમાં બેસીને મેરૂપર્વત ઉપર આવ્યો. **સહસ્રાર** નામે ઈંદ્ર છ હજાર વિમાનવાસી દેવતાઓની સાથે **મનોરમ** નામના વિમાનમાં બેસી જિનેશ્વરની પાસે આવ્યો. **આનંતપ્રાણત** દેવલોકનો ઈંદ્ર ચારશેં વિમાનવાસી દેવોની સાથે પોતાના **વિમલ** નામના વિમાનમાં બેસીને આવ્યો; અને **આરણાચ્યુત** દેવલોકનો ઈંદ્ર પણ ત્રણશેં વિમાનવાસી દેવોની સાથે પોતાના અતિ વેગવાળા **સર્વતોભદ્ર** નામના વિમાનમાં બેસીને આવ્યો.

કાર્યમાં પ્રેરેલા હોવાથી જાણે પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા હોય તેમ તેઓએ બીજા વર્ષધર પર્વત ઉપરના દ્રહોમાંથી પણ પદ્મ વિગેરે ગ્રહણ કર્યા; સર્વ ક્ષેત્રોમાંથી, વૈતાઢ્ય ઉપરથી અને વિજયોમાંથી અતૃપ્ત એવા તે દેવતાઓએ સ્વામીના પ્રસાદની જેમ જળ અને કમળ વિગેરે ગ્રહણ કર્યા; જાણે તેમને માટેજ એકઠી કરી રાખેલ હોય તેમ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપરથી બીજી પવિત્ર અને સુગંધી વસ્તુઓ તેમણે ગ્રહણ કરી; શ્રેયવડે કરીને જાણે પોતાના આત્માનેજ પૂરતા હોય તેમ આળસ રહિત એવા તે દેવોએ દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રોમાં રહેલા દ્રહોના જળવડે તે કળશો પૂર્યા (ભર્યા); ભદ્રશાળ, નંદન, સૌમનસ અને પાંડુક વનમાંથી તેઓએ ગોશીર્ષ ચંદન વિગેરે વસ્તુઓ ગ્રહણ કરી–એ પ્રમાણે ગંધકાર જેમ સર્વ પ્રકારના ગંધદ્રવ્યને એકઠા કરે તેમ તેઓ ગંધદ્રવ્ય અને જળને એકઠા કરીને તત્કાળ મેરૂ પર્વત ઉપર આવ્યા.

હવે દશ હજાર સામાનિક દેવતાઓ, ચાળીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવતાઓ, તેત્રીશ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવતાઓ, ત્રણ સભાના સર્વ દેવતાઓ, ચાર લોકપાળ, સાત મોટા સૈન્ય અને સાત સેનાપતિઓથી પરવરેલો આરણાચ્યુત દેવલોકનો ઈંદ્ર, પવિત્ર થઇને, ભગવાનને સ્નાન કરાવવાને ઉદ્યમવંત થયો. પ્રથમ તે અચ્યુતઈંદ્રે ઉત્તરાસંગ કરી નિઃસંગ ભક્તિથી, વિકાશ પામેલા પારિજાત વિગેરે પુષ્પોની અંજલિ ગ્રહણ કરી અને સુગંધિ ધૂપના ધૂમ્રથી ધૂપિત કરી ત્રિજગત્પતિની પાસે તેણે તે કુસુમાંજલિ મૂકી એટલે દેવતાઓએ, ભગવંતનું સાન્નિધ્યપણું પામવાના અદ્ભુત આનંદથી જાણે હસતા હોય તેવા અને પુષ્પ-માળાથી અર્ચિત કરેલા સુગંધી જળના કળશો લાવીને ત્યાં મૂકયા. તે જળકળશોના મુખ ભાગ ઉપર, ભ્રમરાઓના શબ્દોથી શબ્દમય થયેલા કમલો હતા, તેથી જાણે તે ભગવાન્‌ના પ્રથમ સ્નાત્ર મંગલનો પાઠ ભણતા હોય તેવા જણાતા હતા. અને સ્વામીને સ્નાન કરાવવાને માટે પાતાલમાંથી આવેલા પાતાલકલશો હોય તેવા તે કલશો જણાતા હતા. અચ્યુત ઈંદ્રે પોતાના સામાનિક દેવતાઓની સાથે જાણે પોતાની સંપત્તિના ફળ રૂપ હોયની તેવા એક હજારને આઠ કુંભો ગ્રહણ કર્યા. ઉંચા કરેલા ભુજ દંડના અગ્રવર્ત્તિ એવા તે કુંભો, જેના નાલવા ઉંચા કરેલા હોય તેવા કમલ કોશની શોભાની વિડંબના કરતા હતા અર્થાત્ તેથી વિશેષ શોભતા હતા. પછી અચ્યુતઈંદ્રે પોતાના મસ્તકની જેમ કલશને જરા નમાવી જગત્પતિને સ્નાન કરાવવાનો આરંભ કર્યો. તે વખતે કેટલા-એક દેવતાઓ, ગુફામાં થતા પ્રતિશબ્દોથી જાણે મેરૂ પર્વતને વાચાલ કરતા હોય એવા આનક નામના મૃદંગો વગાડવા લાગ્યા; ભક્તિમાં તત્પર એવા કેટલાએક દેવો, મથન કરાતા મહાસાગરના ધ્વનિની શોભાને ચોરનાર શબ્દવાળી દુંદુભીઓ વગાડવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવો ઘણા તાનમાં આવીને, પવન જેમ આકુલ ધ્વનિવાળા પ્રવાહના તરંગોને અથડાવે તેમ કાંસીઓને પરસ્પર અથડાવીને વગાડવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ, જાણે ઊર્ધ્વ લોકમાં જિનેંદ્રની આજ્ઞાને વિસ્તારતી હોય તેવી ઉંચા મુખવાળી ભેરી ઉંચા

સ્વરથી વગાડવા લાગ્યા; મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર રહીને કેટલાએક દેવો, ગોવાળ લોકો જેમ ગાયની શીંગડીઓ વગાડે તેમ મોટા નાદવાળા કાહલ નામના વાજીત્ર વગાડવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ ઉદ્‌ઘોષ કરવાને માટે, દુષ્ટ શિષ્યોને હસ્તવડે તાડન કરવાની જેમ પોતાના હાથથી મુરજ નામના વાદ્યને તાડન કરવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ, ત્યાં આવેલા અસંખ્ય સૂર્ય ચંદ્રની લક્ષ્મીને હરનારી સુવર્ણની અને રૂપાની ઝાલરો વગાડવા લાગ્યા; અને કેટલાએક દેવતાઓ જાણે અમૃતના કોગળા ભર્યા હોયની તેમ પોતાના ઉન્નત ગાલો ફુલાવીને શંખ વગાડવા લાગ્યા. એવી રીતે દેવતાઓએ વગાડેલા વિચિત્ર પ્રકારના વાજીત્રોના પડછંદાથી જાણે આકાશ પણ વાદક (વગાડનાર) વિનાનું એક વાદ્ય હોય તેવું થઈ ગયું. ચારણ મુનિઓ 'હે જગન્નાથ ! હે સિદ્ધિગામિ ! હે કૃપાર્ણવ ! હે ધર્મ પ્રવર્ત્તક ! તમે જય પામો, તમે આનંદ પામો'—એમ બોલવા લાગ્યા. જાત જાતના ધ્રુવપદ, ઉત્સાહ અને સ્કંધક—એ પ્રકારના તથા ગલિત અને વસ્તુવદન—એ પ્રકારના પદ્યો અને મનોહર ગદ્યોથી ભગવંતની સ્તુતિ કર્યા પછી પોતાના પરિવારના દેવતાઓ સહિત અચ્યુતેંદ્ર ભુવનભર્ત્તા ઉપર ધીમે ધીમે કુંભજળ નામવા લાગ્યો. ભગવાન્‌ના મસ્તક ઉપર જળધારા વરસાવતા તે કુંભો, મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર વરસતા વરસાદની જેવા શોભવા લાગ્યા. ભગવાનના મસ્તકની બંને બાજુ દેવતાઓએ નમાવેલા તે કુંભો માણિક્યના મુગટની શોભાને ધારણ કરવા લાગ્યા. એક યોજનના મુખવાળા કુંભોમાંથી પડતી એવી તે જળની ધારાઓ પર્વતની ગુફામાંથી નીકળતા નિર્ઝરણાની જેવી શોભવા લાગી. પ્રભુના મુગટ ભાગથી ઉછળીને ચોતરફ પડતા જળના છાંટાઓ, જાણે ધર્મરૂપી વૃક્ષના અંકુરા હોય તેવા શોભતા હતા. પ્રભુના શરીર ઉપર પડતાંજ મંડલાકારે વિસ્તાર પામેલું કુંભજળ મસ્તક ઉપર શ્વેત છત્ર જેવું, લલાટ ભાગને વિષે પ્રસાર પામેલી કાંતિવાળા લલાટના આભૂષણ જેવું, કર્ણભાગમાં ત્યાં આવીને વિશ્રાંત થયેલ નેત્રોની કાંતિ જેવું, કપોલ ભાગમાં કર્પૂરની પત્રવલ્લીના સમૂહ જેવું, મનોહર હોઠને વિષે સ્મિત હાસ્યની કાંતિના કલાપ જેવું, કંઠ દેશને વિષે મનોહર મોતીની માળા જેવું, સ્કંધ ઉપર ગોશીર્ષચંદનના તિલક જેવું, બાહુ—હૃદય અને પૃષ્ઠ ભાગને વિષે વિશાળ વસ્ત્ર જેવું અને કટી તથા જાનુના અંતર ભાગમાં વિસ્તાર પામેલા ઉત્તરીય વસ્ત્ર જેવું—એ પ્રમાણે ક્ષીરોદધિનું સુંદર જળ ભગવાન્‌ના પ્રત્યેક અંગમાં જુદી જુદી શોભાને ધારણ કરતું હતું. ચાતકો જેમ મેઘના જળને ગ્રહણ કરે તેમ કેટલાએક દેવતાઓ, પ્રભુના સ્નાત્રનું તે જળ પૃથ્વી ઉપર પડતાંજ શ્રધ્ધાથી ગ્રહણ કરવા લાગ્યા; આવું જળ ફરી અમને ક્યાંથી મળશે એમ ધારી મરૂદેશના લોકોની પેઠે કેટલાએક દેવતાઓ તે જળનું પોતાના મસ્તક ઉપર સિંચન કરવા લાગ્યા; અને કેટલાએક દેવતાઓ, ગ્રીષ્મઋતુથી પીડિત થયેલા હસ્તીઓની જેમ અભિલાષ પૂર્વક તે જળથી પોતાના શરીરને સિંચન કરવા લાગ્યા. મેરૂ પર્વતના શિખરોમાં વેગથી પ્રસાર પામતું તે જળ ચોતરફ હજારો નદીઓની કલ્પના

કરાવતું હતું અને પાંડુક, સૌમનસ, નંદન તથા ભદ્રશાળ ઉદ્યાનમાં પ્રસાર પામતું તે જળ નીકની લીલાને ધારણ કરતું હતું. સ્નાત્ર કરતાં કરતાં અંદર જળ ઓછું થવાથી અધોમુખવાળા થતા ઈંદ્રના કુંભો, જાણે સ્નાત્ર જળ રૂપી સંપત્તિ ઘટવાથી લજ્જા પામતા હોય તેવા જણાતા હતા. તે સમયે ઈંદ્રની આજ્ઞાને અનુસરનારા અભિયોગિક દેવતાઓ તે કુંભોને બીજા કુંભોના જળથી પૂરતા હતા. એક દેવતાના હાથમાંથી બીજા દેવતાના હાથમાં–એમ ઘણા હાથમાં સંચાર પામતા તે કુંભો શ્રીમંતના બાળકોની પેઠે શોભતા હતા. નાભિ રાજાની પુત્રની સમીપે સ્થાપન કરેલ કળશોની પંક્તિ, આરોપણ કરેલા સુવર્ણ કમળની માલાની શોભાને ધારણ કરતી હતી. પછી મુખ ભાગમાં જળના શબ્દ થવાથી જાણે તેઓ અર્હંતની સ્તુતિ કરતા હોય તેવા કુંભોને દેવતાઓ ફરીથી સ્વામીના મસ્તક ઉપર ઢોળવા માંડ્યા. યક્ષો જેમ ચક્રવર્તીના નિધાન કળશને ભરે તેમ પ્રભુને સ્નાત્ર કરાવતાં ખાલી થયેલા ઈંદ્રના કુંભોને દેવતાઓ જળથી ભરી દેતા હતા. વારંવાર ખાલી થતા અને ભરાતા તે કુંભો, સંચાર કરનારા ઘટીયંત્રના ઘડાઓની પેઠે શોભતા હતા. આવી રીતે અચ્યુતેંદ્રે કરોડો કુંભોથી પ્રભુને સ્નાત્ર કરાવ્યું અને પવિત્ર પોતાના આત્માને કર્યો એ પણ આશ્ચર્ય છે! પછી આરણ અને અચ્યુત દેવલોકના સ્વામી અચ્યુતેંદ્રે દિવ્ય ગંધકાષાયી વસ્ત્ર વડે પ્રભુના અંગને ઉન્માર્જિત કર્યું (અંગ લુંછ્યું). તે સાથે પોતાના આત્માનું પણ માર્જન કર્યું. પ્રાતઃસંધ્યાની અભ્રલેખા જેમ સૂર્યમંડળને સ્પર્શ કરવાથી શોભે તેમ તે ગંધકાષાયી વસ્ત્ર ભગવાનના શરીરને સ્પર્શ કરવાથી શોભતું હતું. ઉન્માર્જિત કરેલું ભગવંતનું શરીર જાણે સુવર્ણસારના સર્વસ્વ જેવા સુવર્ણગિરિ (મેરુ) ના એક ભાગથી બનાવ્યું હોય તેવું શોભતું હતું.

પછી અભિયોગિક દેવતાઓએ ગોશીર્ષ ચંદનના રસનો કર્દમ, સુંદર અને વિચિત્ર રકાબીઓમાં ભરીને અચ્યુતેંદ્ર પાસે મૂક્યો એટલે ચંદ્ર જેમ પોતાની ચાંદનીથી મેરૂપર્વતના શિખરને વિલેપિત કરે તેમ ઈંદ્રે પ્રભુના અંગ ઉપર તેનું વિલેપન કરવાનો આરંભ કર્યો. તે વખતે કેટલાએક દેવતાઓ ઉત્તરાસંગ ધારણ કરીને પ્રભુની ચોતરફ ઉદ્દામ ધૂપવાળા ધૂપધાણા હાથમાં રાખીને ઉભા રહ્યા; કેટલાએક તેમાં ધૂપ ક્ષેપન કરતા હતા તેઓ સ્નિગ્ધ ધૂમ્ર રેખાવડે જાણે મેરૂપર્વતની બીજી શ્યામ વર્ણમય ચૂલિકા રચતા હોય તેવા જણાતા હતા; કેટલાએક દેવતાઓ પ્રભુની ઉપર ઉંચા શ્વેત છત્રો ધારણ કરવા લાગ્યા તેથી જાણે તેઓ ગગનરૂપી મહાસરોવરને કુમુદવાળું કરતા હોય તેવા જણાતા હતા; કેટલાએક ચામરો ઉડાડવા લાગ્યા તેથી જાણે તેઓ, સ્વામીના દર્શન માટે પોતાના આત્મીય વર્ગને બોલાવતા હોય તેમ જણાતું હતું; કેટલાએક બધ્ધ પરિકરવાળા દેવતાઓ, જાણે આત્મરક્ષક હોય તેમ પોતાના આયુધો ધારણ કરી સ્વામીની ચોતરફ ઉભા રહ્યા; જાણે આકાશમાં ઉદ્યત થયેલી વિદ્યુલ્લતાની લીલાને બતાવતા હોય તેમ કેટલાએક દેવતાઓ, મણિમય અને સુવર્ણમય પંખાવડે ભગવાનને પવન નાંખવા લાગ્યા; કેટલાક દેવતાઓ જાણે બીજા

રંગાચાર્ય હોય તેમ વિચિત્ર પ્રકારના દિવ્ય પુષ્પોની વૃષ્ટિ હર્ષોત્કર્ષ પૂર્વક કરવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ જાણે પોતાના પાપનું ઉચ્ચાટન કરતા હોય તેમ અત્યંત સુગંધી દ્રવ્યોનું ચૂર્ણ કરીને ચારે દિશાઓમાં વરસાવવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ જાણે સ્વામીએ અધિષ્ઠિત કરેલા મેરૂપર્વતની ઋદ્ધિ અધિક કરવાને ઈચ્છતા હોય તેમ સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ, જાણે પ્રભુના ચરણમાં પ્રણામ કરવાને ઉતરતી તારાની પંક્તિઓ હોય તેવી ઉંચે પ્રકારે રત્ન વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ પોતાના મધુર સ્વરથી ગંધર્વોની સેનાને પણ તિરસ્કાર કરનારા નવનવા ગ્રામ અને રાગથી ભગવાનના ગુણનું ગાન કરવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ મઢેલા, ઘન અને છીદ્રવાળા વાજિત્રો વગાડવા લાગ્યા, કેમકે ભક્તિ અનેક પ્રકારે થાય છે; કેટલાએક દેવતાઓ જાણે મેરૂપર્વતના શિખરોને પણ નૃત્ય કરાવવાને ઈચ્છતા હોય તેમ પોતાના ચરણપાતથી તેને કંપાવતા નૃત્ય કરવા લાગ્યા; અને કેટલાએક દેવતાઓ જાણે બીજી વારાંગનાઓજ હોયની તેવી પોતાની સ્ત્રીઓની સાથે વિચિત્ર પ્રકારના અભિનય (હાવભાવ)થી ઉજ્વળ એવા નાટક કરવા લાગ્યા; કેટલાએક દેવતાઓ જાણે પાંખોવાળા ગરૂડ હોય તેમ આકાશમાં ઉડતા હતા, કેટલાએક ક્રીડાથી કુકડાની જેમ પૃથ્વી ઉપર પડતા હતા, કેટલાએક અંકકારની પેઠે સુંદર ચાલ ચાલતા હતા, કેટલાએક સિંહોની પેઠે આનંદથી સિંહનાદ કરતા હતા, કેટલાએક હસ્તીઓની પેઠે ઉંચો અવાજ કરતા હતા, કેટલાએક અશ્વોની પેઠે હર્ષથી હેષારવ કરતા હતા, કેટલાએક રથની પેઠે ઘણઘણાટ શબ્દ કરતા હતા, કેટલાએક વિદૂષકની પેઠે હાસ્ય કરનારા ચાર પ્રકારના શબ્દો બોલતા હતા, કેટલાએક વાંદરા જેમ વૃક્ષોની શાખાઓને કંપાવે તેમ પોતાના ચરણથી મેરૂપર્વતના શિખરને કંપાવતા કુદતા હતા, કેટલાએક જાણે રણસંગ્રામમાં પ્રતિજ્ઞા કરવાને તૈયાર થયેલા યોધ્ધાઓ હોય તેમ પોતાના હાથના ચપેટાથી ઉદ્ભટપણે પૃથ્વી ઉપર તાડન કરતા હતા, કેટલાએક જાણે દાવમાં જીત્યા હોય તેમ કોળાહળ કરતા હતા, કેટલાએક વાજિત્રની જેમ પોતાના પ્રફુલ્લ ગાલને વગાડતા હતા, કેટલાએક નટની માફક વિકૃત રૂપ કરીને લોકોને હસાવતા હતા, કેટલાએક આગળ પાછળ અને પાર્શ્વભાગમાં કંદુકની પેઠે ઉછળતા હતા, સ્ત્રીઓ જેમ ગોળ કુંડાળે થઇને રાસડા લે તેમ કેટલાએક ગોળ ફરતા થઈ રાસડા રૂપે ગાયન કરી મનોહર નૃત્ય કરતા હતા, કેટલાએક અગ્નિની પેઠે જ્વલતા હતા, કેટલાએક સૂર્યની જેમ તપતા હતા, કેટલાએક મેઘની માફક ગાજતા હતા, કેટલાએક વીજળીની પેઠે ચળકતા હતા અને કેટલાએક સંપૂર્ણ ભોજન કરેલા વિદ્યાર્થીની જેવો દેખાવ કરતા હતા; પ્રભુની પ્રાપ્તિ વડે થયેલો તેવો આનંદ કોણ ગોપવી શકે ? એવી રીતે દેવતાઓ અનેક જાતના આનંદના વિકારો કરી રહ્યા હતા તે વખતે અચ્યુતેંદ્રે પ્રભુને વિલેપન કર્યું. તેણે પારિજાતાદિક વિકસિત પુષ્પથી પ્રભુની ભક્તિવડે પૂજા કરી અને પછી જરા પાછા ઓસરી ભક્તિથી નમ્ર થઇ શિષ્યની પેઠે ભગવંતને વંદના કરી.

મોટા ભાઇની પાછળ બીજા સહોદરોની જેમ બીજા બાસઠ ઇંદ્રોએ પણ તેવીજ રીતે સ્નાત્ર તથા વિલેપન વડે ભગવાનની પૂજા કરી.

પછી સુધર્મ ઇંદ્રની પેઠે ઈશાન ઇંદ્રે પોતાના પાંચ રૂપ કર્યા, તેમાંના એક રૂપે ભગવાનને ઉત્સંગમાં ગ્રહણ કર્યા, એક રૂપે મોતીની ઝાલરીઓ લટકવાથી જાણે દિશાઓને નૃત્ય કરવાનો આદેશ કરતું હોય તેવું–કર્પૂર જેવું શ્વેત છત્ર પ્રભુ ઉપર ધારણ કર્યું, જાણે હર્ષથી નૃત્ય કરતા હોય તેમ હાથનો વિક્ષેપ કરી બે રૂપે બે બાજુએ જિનેશ્વર ઉપર ચામર વીંજવા લાગ્યો અને એકરૂપે જાણે પ્રભુના દૃષ્ટિપાતથી પોતાને પવિત્ર કરવાને ઈચ્છતો હોય તેમ હાથમાં ત્રિશુળ રાખી પ્રભુની આગળ ઉભો રહ્યો.

પછી સૌધર્મ કલ્પના ઈંદ્રે જગત્પતિની ચારે દિશાએ ચાર સ્ફટિકમણિના ઉંચા વૃષભ બનાવ્યા. ઉત્તંગશૃંગથી[1] મનોહર એવા તે ચાર વૃષભો ચાર દિશામાં રહેલા ચંદ્રકાંત રત્નના ચાર ક્રીડાપર્વત હોય તેવા શોભવા લાગ્યા. જાણે પાતાળ ફોડયું હોય તેમ તે વૃષભોના આઠ શૃંગોથી આકાશમાં જળની ધારાઓ ચાલવા લાગી. મૂળમાંથી જુદી જુદી પણ પ્રાંતે મળી ગયેલી તે જળધારાઓ આકાશમાં નદી સંગમના વિભ્રમને બતાવવા લાગી. સુર અને અસુરની સ્ત્રીઓએ કૌતુકથી જોયેલી તે જળધારાઓ, નદીઓ જેમ સમુદ્રમાં પડે તેમ પ્રભુ ઉપર પડવા લાગી. જળયંત્રોની જેમ તે શૃંગોમાંથી નીકળતા જળવડે શક્રેંદ્રે આદિ તીર્થંકરને સ્નપન કરાવ્યું. ભક્તિથી જેમ હૃદય આર્દ્ર થાય તેમ દૂર ઉછળતા એવા ભગવાનના સ્નપન જળથી દેવતાઓના વસ્ત્ર આર્દ્ર થઇ ગયા. પછી ઈંદ્રજાલિક જેમ પોતાના ઇંદ્રજાલનો ઉપસંહાર કરે તેમ ઈંદ્રે તે ચાર વૃષભોનો ઉપસંહાર કર્યો. સ્નાન કરાવ્યા પછી ઘણી પ્રીતિવાળા તે દેવપતિએ દેવદુષ્ય વસ્ત્રથી પ્રભુના શરીરને, રત્નના દર્પણની પેઠે લુંછ્યું. રત્નમય પાટલાની ઉપર નિર્મળ અને રૂપાના અખંડ અક્ષતવડે પ્રભુની પાસે અષ્ટમંગળ આલેખ્યા. પછી જાણે પોતાનો મોટો અનુરાગ હોય તેવા ઉત્તમ અંગરાગથી ત્રિજગત્ ગુરૂના અંગે વિલેપન કરી, પ્રભુના હસતા મુખરૂપી ચંદ્રની ચંદ્રિકાના ભ્રમને ઉત્પન્ન કરનારા ઉજ્વળ દિવ્ય વસ્ત્રોથી ઈંદ્રે પૂજા કરી અને પ્રભુના મસ્તક ઉપર વિશ્વની મૂર્ધ્ધન્યતાના[2] ચિન્હરૂપ વજ્ર માણિક્યનો સુંદર મુગટ સ્થાપન કર્યો. પછી ઈંદ્રે, સાયંકાળે આકાશને વિષે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં જેમ સૂર્ય અને ચંદ્ર શોભે તેવી શોભાને આપનારા બે સુવર્ણ કુંડળો સ્વામીના કર્ણમાં પહેરાવ્યા; જાણે લક્ષ્મીને હિંચકવાની દોલા[3] હોય તેવી વિસ્તારવાળી દિવ્ય મોતીની માળા સ્વામીના કંઠમાં આરોપણ કરી; સુંદર હસ્તીના બાળકના દંતુશળની ઉપર જેમ સુવર્ણના કંકણ પહેરાવે તેમ પ્રભુના બાહુદંડ ઉપર બે બાજુબંધ ધારણ કરાવ્યા; વૃક્ષની શાખાના પ્રાંત ભાગના ગુચ્છની જેવા–ગોળાકાર મોટા મોતીઓના મણિમય કંકણો પ્રભુના મણિબંધ[4] ઉપર

---

૧ ઉત્તંગ=ઉંચા શૃંગ=વૃષભના સબંધમાં શીંગડાઓ અને પર્વતના સબંધમાં શિખરો જાણવા.
૨ મુખ્યપણાના. ૩ હીંડોળાખાટ. ૪ કાંડા.

આરૂઢ કર્યા; ભગવાન્‌ના કટી ભાગમાં વર્ષધર પર્વતના નિતંબ ભાગ ઉપર રહેલા સુવર્ણ કુલના વિલાસને ધારણ કરનાર સુવર્ણનું કટીસૂત્ર પહેરાવ્યું; અને જાણે દેવ અને દૈત્યોના તેજ તેમાં લગ્ન થઈ ગયા હોય તેવા માણિક્યમય તોડા પ્રભુના બંને ચરણમાં પહેરાવ્યા. ઇંદ્રે જે જે આભૂષણો ભગવાન્‌ના અંગને અલંકૃત કરવા માટે પહેરાવ્યા તે તે આભૂષણો ઉલટા ભગવાન્‌ના અંગથી અલંકૃત થયા; પછી ભક્તિ યુક્ત ચિત્તવાળા ઇંદ્રે પ્રફુલ્લિત પારિજાતના પુષ્પોની માળાવડે પ્રભુની પૂજા કરી અને પછી જાણે કૃતાર્થ થયેલ હોય તેમ જરા પાછા ખસી પ્રભુની સન્મુખ ઉભા રહી જગત્પતિની આરાત્રિક કરવા માટે આરતી ગ્રહણ કરી. જ્વલાયમાન્ કાંતિવાળી તે આરાત્રિકથી, પ્રકાશવંત ઔષધિવાળા શિખરવડે જેમ મહાગિરિ શોભે તેમ ઇંદ્ર શોભવા લાગ્યો. શ્રધ્ધાળુ દેવતાઓએ જેમાં પુષ્પ સમૂહ વેરેલો છે એવી તે આરાત્રિક ઇંદ્રે પ્રભુને ત્રણવાર ઉતારી. પછી ભક્તિથી રોમાંચિત થઈ શક્રસ્તવ વડે વંદન કરી ઇંદ્રે પ્રભુની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો—

"હે જગન્નાથ ! હે ત્રૈલોક્ય કમલમાર્ત્તંડ ! હે સંસારરૂપી મરૂસ્થળમાં કલ્પવૃક્ષ ! હે વિશ્વોધ્ધરણ બાંધવ ! હું તમને નમસ્કાર કરૂં છું. હે પ્રભુ ! એ મુહૂર્ત્ત પણ વંદન કરવા યોગ્ય છે કે જે મુહૂર્ત્તમાં ધર્મને જન્મ આપનારા—અપુનર્જન્મા[1]—વિશ્વ જંતુઓના જન્મ દુ:ખનું છેદન કરનારા—આપનો જન્મ થયો છે. હે નાથ ! આ વખતે તમારા જન્માભિષેકના જળના પૂરથી પ્લાવિત થયેલી અને યત્ન કર્યા શિવાય જેનો મલ દૂર થયો છે એવી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સત્યનામવાળી થઈ છે. હે પ્રભુ ! જે મનુષ્યો તમારૂં અહર્નિશ્ દર્શન કરશે તેઓને ધન્ય છે; અમે તો અવસરેજ આપનું દર્શન કરનારા છીએ. હે સ્વામિ ! ભરતક્ષેત્રના જંતુઓનો મોક્ષમાર્ગ ખીલાઈ ગયો છે તેને આપ નવીન પાંથ થઈ પુન: પ્રગટ કરશો. હે પ્રભુ ! તમારી અમૃતના તરંગ જેવી ધર્મદેશના તો દૂર રહો પરંતુ તમારૂં દર્શન પણ પ્રાણીઓનું શ્રેય કરનાર છે. હે ભવતારક ! તમારી ઉપમાને પાત્ર કોઈ નથી તેથી હું તો તમારી તુલ્ય તમેજ છો એમ કહું છું, એટલે હવે વધારે સ્તુતિ કેવી રીતે કરવી ! હે નાથ ! તમારા સદ્‌ભુતાર્થ[2] ગુણોને પણ કહેવાને હું અસમર્થ છું, કેમકે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના જલને કોણ માપી શકે ?"

એવી રીતે જગત્પતિની સ્તુતિ કરીને પ્રમોદથી જેનું મન સુગંધમય થઈ ગયું છે એવા શક્રેંદ્રે પ્રથમ પ્રમાણે પોતાના પાંચ રૂપ કર્યા. તેમાંથી અપ્રમદ્ર* એવા એક રૂપે ઇશાન ઈંદ્રના ઉત્સંગમાંથી રહસ્યની પેઠે જગત્પતિને પોતાના હૃદય ઉપર ગ્રહણ કર્યા. સ્વામીની સેવાને જાણનારા ઇંદ્રના બીજા રૂપો જાણે નિયુક્ત કર્યા હોય તેમ પૂર્વની પેઠે સ્વામી સંબંધી પોતપોતાના કાર્ય કરવા લાગ્યા. પછી પોતાના દેવતાઓથી પરિવૃત્ત અમરાગ્રણી (શક્રેંદ્ર) ત્યાંથી આકાશ માર્ગે ચાલી મરૂદેવાએ અલંકૃત કરેલા મંદિર પ્રત્યે આવ્યો. ત્યાં પ્રથમ મૂકેલું તીર્થંકરનું પ્રતિબિંબ ઉપસંહૃત કરીને તેજ સ્થાનકે—

૧ ફરીને જન્મ નહીં ગ્રહણ કરનારા. ૨ સત્ય અર્થને બતાવનારા—છતા. * અપ્રમાદી

માતાની પાસે પ્રભુને સ્થાપન કર્યા (મૂકયા). પછી સૂર્ય જેમ પદ્મિનીની નિદ્રાને દૂર કરે તેમ ઇંદ્રે, મરૂદેવાની અવસ્વાપિની નિદ્રા દૂર કરી; સરિતાના તટ ઉપર રહેલી સુંદર હંસમાલાના વિલાસને ધારણ કરનારૂં-ઉજ્વળ, દિવ્ય અને રેશમી વસ્ત્ર-યુગલ પ્રભુને ઓશીકે મૂકયું; બાલપણાને વિષે પણ ઉત્પન્ન થયેલા ભામંડલના વિકલ્પને કરાવનારૂં રત્નમય કુંડલયુગલ પણ પ્રભુને ઓશીક મૂકયું; અને એવીજ રીતે સોનાના પ્રાકારથી બનાવેલ, વિચિત્ર એવા રત્નના હાર અને અર્ધહારોથી વ્યાસ તથા સોનાના સૂર્ય સમાન પ્રકાશવંત શ્રીદામગંડ (ગેડીદડો) પણ પ્રભુની દૃષ્ટિને વિનોદ આપવાને માટે આકાશને વિષે દિનમણિ (સૂર્ય) હોય તેમ ઉપરના ચંદરવાની સાથે લટકતો સ્થાપન કર્યો. પછી ઈંદ્રે કુબેરને આજ્ઞા કરીકે- 'બત્રીશ કોટી હિરણ્ય, તેટલુંજ સુવર્ણ, બત્રીશ બત્રીશ નંદાસન, ભદ્રાસન તથા બીજી પણ અતિ મનોહર વસ્ત્ર નેપથ્ય વિગેરે સંસારિક સુખને ઉત્પન્ન કરનારી મહા મૂલ્યવાન્ વસ્તુઓ, મેઘ જેમ જળ વરસાવે તેમ સ્વામીના ભુવનમાં વરસાવો (મૂકો).' કુબેરે જૃંભક[1] જાતિના દેવતા પાસે તત્કાળ તે પ્રમાણે વરસાવ્યું, કેમકે **પ્રચંડ પુરૂષોની આજ્ઞા વચનની સાથેજ સિદ્ધ થાય છે.** પછી ઈંદ્રે આભિયોગિક દેવતાઓને આજ્ઞા કરી કે તમે ચારે નિકાયના દેવોમાં ઉદ્‌ઘોષણા કરો કે અર્હંતનું અને તેમની માતાનું જે કોઇ અશુભ ચિંતવશે તેનું મસ્તક અર્જકમંજરીની[2] પેઠે સાત પ્રકારે ભેદાશે. ગુરૂની વાણીને જેમ શિષ્યો ઉંચા સ્વરથી ઉદ્‌ઘોષિત કરે તેમ તેઓએ, ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક દેવતાઓને વિષે તે પ્રમાણે ઉદ્‌ઘોષણા કરી. પછી સૂર્ય જેમ વાદળામાં જળનો સંક્રમ કરે તેમ ઇંદ્રે, ભગવાન્‌ના અંગુષ્ઠમાં અનેક પ્રકારના રસે ભરેલી અમૃતમય નાડી સંક્રમાવી અર્થાત્ અંગુષ્ઠમાં અમૃતનો સંચાર કર્યો. અર્હંતો સ્તનપાન કરતા નથી તેથી જ્યારે તેમને ક્ષુધા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેઓ પોતાની મેળેજ અમૃત રસને વર્ષાવનાર અંગુષ્ઠ મુખમાં લઇને ચૂસે છે. છેવટ પ્રભુનું સર્વ પ્રકારનું ધાત્રીકર્મ કરવાને માટે ઇંદ્રે, પાંચ અપ્સરાઓને ધાત્રી (ધાવમાતા) થઇને ત્યાં રહેવાની આજ્ઞા કરી.

જિન સ્નાત્ર થઈ રહ્યા પછી ઈંદ્ર ભગવંતને મૂકવા આવ્યા તે સમયે ઘણા દેવતાઓ મેરૂ શિખરથી નંદીશ્વર દ્વીપે ગયા. **સૌધર્મેંદ્ર** પણ નાભિપુત્રને તેમના મંદિરમાં મૂકી સ્વર્ગવાસીઓના નિવાસરૂપ નંદીશ્વરદ્વીપે ગયો અને ત્યાં પૂર્વ દિશામાં રહેલ-ક્ષુદ્ર મેરૂ[3] જેવડા પ્રમાણવાળા-**દેવરમણ** નામના **અંજનગિરિ** ઉપર ઉતર્યો. ત્યાં તેણે વિચિત્ર મણિની પીઠિકાવાળા, ચૈત્યવૃક્ષ અને ઈંદ્રધ્વજવડે અંકિત અને ચાર દ્વારવાળા ચૈત્યમાં પ્રવેશ કર્યો અને અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ પૂર્વક ઋષભાદિક[4] અર્હંતોની શાશ્વતી પ્રતિમાની

૧ દશ પ્રકારના તિર્યગ્જૃંભક દેવતાઓ છે, તે કુબેરની આજ્ઞામાં રહેનારા છે. ૨ અર્જકમંજરી=એક જાતના વૃક્ષની માંજર છે તે જ્યારે પકવ થઇને ફુટે છે ત્યારે તેના સાત ભાગ થઇ જાય છે. ૩ બીજા ચાર નાના મેરૂ ૮૪૦૦૦ યોજન ઉંચા છે તેટલો ઉંચો. ૪ ઋષભ, ચંદ્રાનન, વારિષેણ ને વર્ધમાન એ ચાર નામનીજ શાશ્વતી પ્રતિમાઓ હોય છે.

તેણે પૂજા કરી. તે અંજનગિરિની ચાર દિશામાં ચાર મોટી વાપિકાઓ છે અને તેમાં એકેક સ્ફટિક મણિનો દધિમુખ પર્વત છે. તે ચારે પર્વતોની ઉપરના ચૈત્યોમાં શાશ્વતા અર્હંતોની પ્રતિમાઓ છે. શક્રેંદ્રના ચાર દિક્પાળોએ, અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ પૂર્વક તે પ્રતિમાની યથાવિધિ પૂજા કરી. ઈશાન ઈંદ્ર ઉત્તર દિશામાં રહેલા અને નિત્ય રમણીક એવા રમણીય નામના અંજનગિરિ ઉપર ઉતર્યો અને તેણે, તે પર્વતની ઉપર રહેલા ચૈત્યમાં પૂર્વ પ્રમાણેજ શાશ્વતી પ્રતિમા છે તેની અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ પૂર્વક પૂજા કરી. તેના દિક્પાળોએ તે પર્વતની ચારે બાજુની ચાર વાવડીમાં રહેલા દધિમુખ પર્વતો ઉપરના ચૈત્ય માંહેની શાશ્વત પ્રતિમાઓનો તે પ્રમાણેજ અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કર્યો. ચમરેંદ્ર દક્ષિણ દિશામાં રહેલા નિત્યોદ્યોત નામના અંજનાદ્રિ ઉપર ઉતર્યો. રત્નોથી નિત્ય પ્રકાશવાળા તે પર્વત ઉપર રહેલા ચૈત્યમાંહેની શાશ્વત પ્રતિમાની તેણે મોટી ભક્તિથી અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ પૂર્વક પૂજા કરી અને તેની ફરતી ચાર વાપિકાની અંદર રહેલા ચાર દધિમુખ પર્વત ઉપરના ચૈત્યોમાં તેના ચાર લોકપાળોએ, અચલ ચિત્તથી મહોત્સવ પૂર્વક તત્રસ્થ પ્રતિમાની પૂજા કરી. બલિનામે ઈંદ્ર પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા સ્વયંપ્રભ નામના અંજનગિરિ ઉપર મેઘની જેવા પ્રભાવથી ઉતર્યો. તેણે તે પર્વત ઉપર રહેલા ચૈત્યમાં દેવતાઓની દૃષ્ટિને પવિત્ર કરનાર એવી શાશ્વતી ઋષભાદિ અર્હંતની પ્રતિમાઓનો ઉત્સવ કર્યો. તેના ચાર લોકપાલોએ પણ તે અંજનગિરિની ચાર દિશામાં રહેલી ચાર વાપિકાની અંદર રહેલા દધિમુખ પર્વત ઉપરની શાશ્વતી પ્રતિમાનો ઉત્સવ કર્યો. એવી રીતે સર્વ દેવતાઓ નંદીશ્વરદ્વીપે મહિમા ઉત્સવ કરીને જેમ આવ્યા હતા તેમ પોતપોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા.

અહીં સ્વામિની મરૂદેવા પ્રભાતકાળે જાગ્યા એટલે તેમણે જેમ રાત્રિનું સ્વપ્નું હોય તેમ પોતાના પતિ નાભિરાજાને દેવતાઓના આવાગમન સંબંધી વૃત્તાંત કહ્યો. જગત્પતિના ઉરૂને વિષે ઋષભનું ચિન્હ હતું તેમજ માતાએ સર્વ સ્વપ્નોમાં પ્રથમ ઋષભ જોયો હતો તેથી હર્ષ પામેલા માતા પિતાએ શુભ દિવસે ઉત્સાહ પૂર્વક પ્રભુનું ઋષભ એવું નામ પાડયું; તે સાથે યુગ્મ ધર્મે પ્રસવેલી કન્યાનું પણ સુમંગલા એવું યથાર્થ અને પવિત્ર નામ તેમણે પાડયું. વૃક્ષ જેમ નીકનું જળ પીવે તેમ ઋષભસ્વામી ઈંદ્રે સંક્રમણ કરેલ અંગુઠાના અમૃતનું યોગ્ય કાળે પાન કરવા લાગ્યા. પર્વતના ખોળામાં (ગુફામાં) બેઠેલા કિશોર સિંહ શોભે તેમ પિતાના ઉત્સંગમાં બેઠેલા બાળક ભગવાન્ શોભતા હતા. પાંચ સમિતિ જેમ મહામુનિને છોડે નહી તેમ ઇંદ્રે આજ્ઞા કરેલી પાંચ ધાત્રીઓ પ્રભુને ક્યારે પણ રેઢા મૂકતી નહોતી.

પ્રભુનો જન્મ થયાને એક વર્ષ થવા આવ્યું એટલે સૌધર્મેંદ્ર વંશ સ્થાપન કરવાને માટે ત્યાં આવ્યા. સેવક ખાલી હાથે સ્વામીનું દર્શન કરવું ન જોઈએ એવી બુદ્ધિથીજ જાણે

હોયની તેમ ઈંદ્રે એક મ્હોટી ઈક્ષુયષ્ટિ[1] સાથે લીધી. જાણે શરીરવાળો શરદ્‌ઋતુ હોય તેમ શોભતો ઈંદ્ર ઈક્ષુદંડ સહિત નાભિરાજાના ઉત્સંગમાં બેઠેલા પ્રભુ પાસે આવ્યો એટલે પ્રભુએ અવધિજ્ઞાનવડે ઇંદ્રનો સંકલ્પ જાણી લઈ, હસ્તીની પેઠે તે ઈક્ષુદંડ લેવાને પોતાનો કર લાંબો કર્યો. સ્વામીના ભાવને જાણનારા ઈંદ્રે મસ્તકવડે પ્રણામ કરીને ભેટની પેઠે તે ઈક્ષુલતા પ્રભુને અર્પણ કરી. પ્રભુએ ઇક્ષુ ગ્રહણ કરી તેથી તેમનો ઇક્ષ્વાકુ એવા નામનો વંશ સ્થાપન કરી ઈંદ્ર સ્વર્ગમાં ગયો.

યુગાદિનાથનો દેહ સ્વેદ–રોગ–મલથી રહિત, સુગંધી, સુંદર આકારવાળો અને સુવર્ણ કમલ જેવો શોભતો હતો; તેમના શરીરમાં માંસ અને રૂધિર ગાયના દુધની ધારા જેવા ઉજ્વળ અને દુર્ગંધ વિનાના હતા; તેમના આહાર નીહારનો વિધિ ચર્મચક્ષુને અગોચર હતો; અને તેમના શ્વાસની ખુશબો વિકશિત થયેલા કુમુદની સુગંધ સરખી હતી–એ ચારે અતિશય[2] પ્રભુને જન્મથીજ પ્રાપ્ત થયેલા હતા. વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણને ધારણ કરનારા તે પ્રભુ જાણે ભૂમિભ્રંશના ભયથી હોય તેમ મંદમંદ ચાલતા હતા. વયે તેઓ બાલ હતા તો પણ તેઓ ગંભીર અને મધુર ધ્વનિથી બોલતા હતા, કેમકે લોકોત્તર પુરૂષોને શરીરની અપેક્ષાથીજ બાલપણું હોય છે. સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળું પ્રભુનું શરીર, જાણે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાવાળી લક્ષ્મીની કાંચનમય ક્રીડાવેદિકા હોય તેવું શોભતું હતું. સમાન વયવાળા થઇને આવેલા દેવકુમારોની સાથે તેમના ચિત્તની અનુવૃત્તિને અર્થે પ્રભુ રમતા હતા. ક્રીડા કરતી વખતે ધૂળથી ધૂસર થયેલા અંગવાળા અને ઘુઘરમાલ ધારણ કરેલા પ્રભુ મદાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ હસ્તીના બાળક જેવા શોભતા હતા. પ્રભુ જે કાંઈ લીલા માત્રથી ગ્રહણ કરતા તે લઈ લેવાને મોટી ઋધ્ધિવાળો કોઈ દેવ પણ સમર્થ થતો નહીં. જો કોઈ દેવ, બળની પરીક્ષા કરવાને માટે પ્રભુની આંગળી ગ્રહણ કરતો તો પ્રભુના શ્વાસના પવનથી તે રેણુની જેમ દૂર જઇને પડતો. કેટલાએક દેવકુમારો કંદુકની પેઠે પૃથ્વી ઉપર આળોટીને પ્રભુને વિચિત્ર કંદુકોથી રમાડતા હતા; કેટલાએક દેવકુમારો રાજશુક થઇને ચાટુકારની[3] પેઠે 'જીવો જીવો, આનંદ પામો, આનંદ પામો' એવા શબ્દો અનેક પ્રકારે બોલતા હતા; કેટલાએક દેવકુમારો સ્વામીને રમાડવા માટે મયૂર રૂપે થઇને કેકાવાણીથી ષડ્જ સ્વરમાં ગાયન કરી નાચ કરતા હતા; પ્રભુના મનોહર હસ્તકમલને ગ્રહણ કરવાની અને સ્પર્શ કરવાની ઈચ્છાથી કેટલાએક દેવકુમારો હંસરૂપે થઇને ગાંધાર સ્વરે ગાયન કરતા પ્રભુની આસપાસ ફરતા હતા; કેટલાએક પ્રભુના પ્રીતિ ભરેલા દૃષ્ટિપાત રૂપ અમૃતને પાન કરવાની ઈચ્છાવાળા થઇને તેમની પાસે ક્રૌંચપક્ષી રૂપ થઈ મધ્યમ સ્વરે બોલતા હતા; કેટલાએક પ્રભુના મનની પ્રીતિનેમાટે કોકિલ રૂપે થઈ નજીકના વૃક્ષો ઉપર બેસી પંચમસ્વર કરતા હતા; કેટલાએક પ્રભુના વાહનપણે

---

૧ શેરડીનો સાંઠો. ૨ તીર્થંકરને ૩૪ અતિશય પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંથી આ ચાર અતિશયની પ્રાપ્તિ તો જન્મની સાથેજ થાય છે. ૩ પ્રિય બોલનારા.

થઈને પોતાના આત્માને પવિત્ર કરવાની ઈચ્છાથી તુરંગરૂપ થઈ ધૈવત્ ધ્વનિથી હેષારવ કરતા પ્રભુની પાસે આવતા હતા; કેટલાએક હાથીનું રૂપ ધારણ કરી નિષાદ સ્વરે બોલતા અધોમુખ થઈ પોતાની શુંઢાથી ભગવાન્‌ના ચરણનો સ્પર્શ કરતા હતા; કોઈ વૃષભરૂપ થઈ પોતાના શિંગડાથી તટ પ્રદેશને તાડન કરતા અને વૃષભ જેવા સ્વરે બોલતા પ્રભુની દૃષ્ટિને વિનોદ કરાવતા હતા; કોઈ અંજનાચલ જેવા મોટા મહિષ બની પરસ્પર યુધ્ધ કરી પ્રભુને યુધ્ધ ક્રીડા બતાવતા હતા; કોઈ પ્રભુના વિનોદને માટે મલ્લરૂપ થઈ પોતાની ભુજાઓને આસ્ફાલન કરી એક બીજાને અક્ષવાટમાં[1] બોલાવતા હતા; એવી રીતે યોગીઓ જેમ પરમાત્માની ઉપાસના કરે તેમ દેવકુમારો વિવિધ પ્રકારના વિનોદથી નિરંતર પ્રભુની ઉપાસના કરતા હતા. એવી સ્થિતિમાં વર્તતા સતા ઉદ્યાનપાલિકાઓ જેમ વૃક્ષનું લાલન કરે તેમ પંચધાત્રીઓએ પ્રમાદ રહિતપણે લાલન કરેલા પ્રભુ અનુક્રમે વૃધ્ધિ પામવા લાગ્યા.

અંગુષ્ટપાનની અવસ્થા વ્યતીત થયા પછી બીજી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ગૃહવાસી અર્હંતો સિધ્ધઅન્ન (રાંધેલઅન્ન) નું ભોજન કરે છે; પરંતુ નાભિનંદન ભગવાન્ તો ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રથી દેવતાઓએ લાવેલા કલ્પવૃક્ષના ફળો આરોગતા હતા અને ક્ષીર સમુદ્રના જળનું પાન કરતા હતા. ગઈ કાલના દિવસની પેઠે બાલ્યવયનું ઉલ્લંઘન કરીને, સૂર્ય જેમ દિવસના મધ્યભાગમાં આવે તેમ પ્રભુએ, જેમાં અવયવો વિભક્ત થાય છે એવા યૌવનનો આશ્રય કર્યો. યૌવનાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પ્રભુના બંને ચરણ, કમલના મધ્યભાગ જેવા મૃદુ, રક્ત, ઉષ્ણ, કંપરહિત, સ્વેદવર્જિત અને સરખા તળીઆવાળા હતા. જાણે નમેલા પુરૂષની પીડાનું છેદન કરવાને હોયની તેમ તેની અંદર ચક્રનું ચિન્હ હતું અને લક્ષ્મીરૂપી હાથિણીને હંમેશા સ્થિર રાખવાને માટે હોય તેવા માળા, અંકુશ અને ધ્વજાના ચિન્હ પણ હતા. જાણે લક્ષ્મીના લીલા ભુવન હોય તેવા પ્રભુના ચરણતળમાં શંખ અને કુંભનું તથા પાનીના ભાગમાં સ્વસ્તિકનું ચિન્હ હતું. પ્રભુનો પુષ્ટ, ગોળાકાર અને સર્પની ફણા જેવો ઉન્નત અંગુઠો, વત્સની જેમ શ્રીવત્સથી લાંછિત હતો. વાયુ રહિત સ્થાનમાં રહેલા કંપ રહિત દીપકની શિખા જેવી, છિદ્ર રહિત અને સરલ એવી પ્રભુની આંગળીઓ જાણે ચરણરૂપી કમલના પત્રો હોય તેવી જણાતી હતી. તે અંગુલિતલમાં નંદાવર્ત્તના ચિન્હ શોભતા હતા, જેના પ્રતિબિંબો ભૂમિ ઉપર પડવાથી ધર્મ પ્રતિષ્ટાના હેતુરૂપ થતા હતા.[2] જગત્પતિની દરેક આંગળીના પર્વમાં અધોવાપીઓ સહિત જવના ચિન્હો હતા, તે જાણે પ્રભુની સાથે જગત્‌ની લક્ષ્મીના વિવાહને માટે ત્યાં વાવ્યા હોય એમ જણાતું હતું. પૃથુ અને ગોળાકાર પાની જાણે ચરણકમલનો કંદ હોય તેવી શોભતી હતી; નખો જાણે અંગુષ્ટ અને અંગુલિરૂપી સર્પની ફણા ઉપર મણિ હોય તેવા શોભતા

---

૧ અખાડાની ભૂમિ. ૨ ચૈત્ય પ્રતિમામાં નંદાવર્ત્તનું પૂજન થાય છે તેમ અહીં પણ ધર્મરૂપ પ્રતિષ્ઠાનું એ ચિન્હ સમજવું

હતા; અને ચરણના ગૂઢ બંને ગુલ્ફો,[1] સુવર્ણ કમલની કલિની કર્ણિકાના ગોલકની શોભાને વિસ્તારતા હતા. પ્રભુના બંને પગના તળીઆ ઉપરના ભાગ કાચબાની પીઠની પેઠે અનુક્રમે ઉન્નત, નસો ન દેખાય તેવા, રૂવાંટાથી વર્જિત અને સ્નિગ્ધ કાંતિવાળા હતા; ગૌર જંઘાઓ (પીંડીઓ) રૂધિરમાં અસ્થિ મગ્ન થઈ ગયેલ હોવાથી પુષ્ટ, વર્તુલાકાર અને મૃગજંઘાની શોભાનો પણ તિરસ્કાર કરનારી હતી; માંસથી પુરાયેલ અને ગોળ એવા જાનુ, રૂથી પુરાયેલ ગોળ ઓસીકાની અંદર નાંખેલા દર્પણના રૂપને ધારણ કરતા હતા; મૃદુ, અનુપૂર્વપણાથી ઉત્તરોત્તર ચડતા અને સ્નિગ્ધ ઉરૂ, કદલી સ્તંભના વિલાસને ધારણ કરતા હતા; અને મુષ્ક, હસ્તીની પેઠે ગૂઢ અને સમસ્થિતિવાળા હતા; કારણ કે અશ્વની પેઠે કુલીન પુરૂષને શરીર ચિન્હ ઘણું ગૂઢ હોય છે. તેમની ગુહ્ય ઇંદ્રિય, શિરાઓ ન દેખાય તેવી, નહીં ઉંચી નીચી, અશિથિલ, અહ્રસ્વ, અદીર્ઘ, સરલ, મૃદુ, રોમરહિત અને ગોળાકાર હતી; તેના કોશની અંદર રહેલું પંજર-શીત, પ્રદક્ષિણાવર્ત્ત શબ્દ મુક્તાને ધારણ કરનાર, અબિભત્સ અને આવર્ત્તાકાર હતું. પ્રભુની કટિ, વિશાળ, પુષ્ટ, સ્થૂળ અને ઘણી કઠિન હતી; તેમનો મધ્યભાગ સૂક્ષ્મપણામાં વજ્રના મધ્યભાગ જેવો જણાતો હતો; તેમની નાભિ, નદીની ભ્રમરીના વિલાસને ધારણ કરતી હતી; અને કુક્ષિના બંને ભાગ સ્નિગ્ધ, માંસલ, કોમલ, સરલ અને સરખા હતા. તેમનું વક્ષસ્થળ-સુવર્ણ શિલાના જેવું વિશાળ, ઉન્નત, શ્રીવત્સરત્નપીઠના ચિન્હવાળું અને લક્ષ્મીને ક્રીડા કરવાની વેદિકાની શોભાને ધારણ કરતું હતું. તેમના બંને સ્કંધ-આખલાની કૌંઢ જેવા દૃઢ, પુષ્ટ અને ઉન્નત હતા; તેમની બંને કાખ, અલ્પ રોમવાળી, ઉન્નત અને ગંધ-સ્વેદ-મલથી રહિત હતી; તેમની પુષ્ટ અને કરરૂપી ફણાના છત્રવાળી ભુજાઓ, જાનુ પર્યંત લાંબી હતી, તે જાણે ચંચલ લક્ષ્મીને નિયમમાં રાખવાને નાગપાસ હોય તેવી જણાતી હતી; અને બંને કર-નવીન આમ્ર પલ્લવ જેવા લાલ તળીઆવાળા, નિષ્કર્મ છતાં કઠોર, સ્વેદ રહિત, છિદ્ર વર્જિત અને જરા ગરમ હતા. પગની પેઠે તેમના હસ્ત પણ દંડ, ચક્ર, ધનુષ્, મત્સ્ય, શ્રીવત્સ, વજ્ર, અંકુશ, ધ્વજ, કમલ, ચામર, છત્ર, શંખ, કુંભ, સમુદ્ર, મંદર, મકર, ઋષભ, સિંહ, અશ્વ, રથ, સ્વસ્તિક, દિગ્ગજ, પ્રાસાદ, તોરણ અને દ્વીપ વિગેરે ચિન્હોથી અંકિત હતા. તેમના અંગુઠા અને આંગળીઓ લાલ હાથમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા તેથી લાલ અને સરલ હતા, તે જાણે પ્રાંત ભાગમાં માણેકના પુષ્પવાળા કલ્પવૃક્ષના અંકુરા હોય તેવા જણાતા હતા. અંગુઠાના પર્વ ભાગમાં યશરૂપી ઉત્તમ અશ્વને પુષ્ટિ કરવાના કારણરૂપ યવના ચિન્હો સ્પષ્ટપણે શોભતા હતા. આંગળીઓના ઉપલા ભાગમાં પ્રદક્ષિણાવર્ત્તના ચિન્હો હતા, તે સર્વ સંપત્તિને કહેનારા એવા દક્ષિણાવર્ત્ત શંખપણાને ધારણ કરતા હતા. તેમના કરકમળના મૂળ ભાગમાં ત્રણ રેખાઓ શોભતી હતી, તે જાણે કષ્ટથી ત્રણ જગતનો ઉધ્ધાર કરવાને માટેજ કરી હોય તેવી જણાતી હતી.

---

૧ ઘુંટીઓ.

થઈને પોતાના આત્માને પવિત્ર કરવાની ઈચ્છાથી તુરંગરૂપ થઈ ધૈવત્ ધ્વનિથી હેપારવ કરતા પ્રભુની પાસે આવતા હતા; કેટલાએક હાથીનું રૂપ ધારણ કરી નિષાદ સ્વરે બોલતા અધોમુખ થઈ પોતાની શુંઢોથી ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ કરતા હતા; કોઈ વૃષભરૂપ થઈ પોતાના શિંગડાથી તટ પ્રદેશને તાડન કરતા અને વૃષભ જેવા સ્વરે બોલતા પ્રભુની દૃષ્ટિને વિનોદ કરાવતા હતા; કોઈ અંજનાચલ જેવા મોટા મહિષ બની પરસ્પર યુદ્ધ કરી પ્રભુને યુદ્ધ ક્રીડા બતાવતા હતા; કોઈ પ્રભુના વિનોદને માટે મલ્લરૂપ થઈ પોતાની ભુજાઓને આસ્ફાલન કરી એક બીજાને અક્ષવાટમાં[1] બોલાવતા હતા; એવી રીતે યોગીઓ જેમ પરમાત્માની ઉપાસના કરે તેમ દેવકુમારો વિવિધ પ્રકારના વિનોદથી નિરંતર પ્રભુની ઉપાસના કરતા હતા. એવી સ્થિતિમાં વર્તતા સતા ઉદ્યાનપાલિકાઓ જેમ વૃક્ષનું લાલન કરે તેમ પંચધાત્રીઓએ પ્રમાદ રહિતપણે લાલન કરેલા પ્રભુ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા.

અંગુષ્ઠપાનની અવસ્થા વ્યતીત થયા પછી બીજી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા ગૃહવાસી અર્હંતો સિદ્ધઅન્ન (રાંધેલઅન્ન) નું ભોજન કરે છે; પરંતુ નાભિનંદન ભગવાન તો [illegible] કુરૂ ક્ષેત્રથી દેવતાઓએ લાવેલા કલ્પવૃક્ષના ફળો [illegible]) અને કજ્જલના જેવી શ્યામ જળનું પાન કરતા હતા. ગઈ [illegible] થયેલા ભ્રમરવાળા વિકસ્વર કમલ હોય તેવા દિવસના મધ્યભાગમાં શ્યામ અને વક્ર ભવાં દૃષ્ટિરૂપી પુષ્કરણીના તીરમાં ઉત્પન્ન આશ્રય કર્યા., શોભાને ધારણ કરતા હતા; વિશાળ, માંસલ, ગોળ, કઠિન, કોમળ અને જેવા [illegible] લલાટ અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવું શોભતું હતું; અને મૌલિભાગ અનુક્રમે ઉન્નત હતો તેથી અધોમુખ કરેલા છત્રની તુલ્યતા ધારણ કરતો હતો. જગદીશ્વરપણાને સૂચવનારા પ્રભુના મૌલિછત્ર ઉપર ધારણ કરેલ ગોલાકાર અને ઉન્નત મુગટ, કળશની શોભાનો આશ્રય કરતો હતો અને વાંકડા, કોમલ, સ્નિગ્ધ અને ભ્રમરના જેવા કાળા—મસ્તક ઉપરના કેશ યમુના નદીના તરંગ જેવા શોભતા હતા. પ્રભુના શરીર ઉપર જાણે સુવર્ણના રસથી લીંપેલી હોય તેવી, ગોરૂચંદનના જેવી ગૌર, સ્નિગ્ધ અને સ્વચ્છ ત્વચા શોભતી હતી, અને કોમલ, ભ્રમરના જેવી શ્યામ, અપૂર્વ ઉદ્ગમવાળી અને કમલ તંતુ જેવી ઝીણી રૂવાંટી શોભતી હતી. એની રીતે રત્નોથી રત્નાકરની જેમ નાના પ્રકારના અસાધારણ લક્ષણોથી લક્ષિત એવા તે પ્રભુ કોને સેવવા યોગ્ય ન હોય ? અર્થાત્ સુર, અસુર અને મનુષ્ય સર્વેએ સેવવા યોગ્ય હતાં. ઇંદ્ર તેમને હસ્તાવલંબન આપતા હતા, યક્ષો ચામર વીંજતા હતા, ધરણેંદ્ર તેમનો દ્વારપાળ થતો હતો, વરૂણ છત્ર ધરતો હતો, 'ઘણું જીવો, ઘણું જીવો ' એમ બોલતા અસંખ્ય દેવતાઓ તેમની ચોતરફ વીંટાઇને રહેતા હતા, તથાપિ કાંઇ પણ ગર્વ નહિ ધારણ કરતા એવા જગત્પતિ યથાસુખ વિહાર કરતા હતા. બલિ ઈંદ્રના ઉત્સંગમાં ચરણ મુકી અને ચમરેંદ્રના ઉત્સંગ રૂપ પલંગમાં પોતાના દેહનો ઉત્તરભાગ મુકી, દેવતાઓએ લાવેલા આસન ઉપર

મણિમય શિલાની ભીંતોમાં પ્રતિબિંબિત થઇ ઘણા પરિવારવાળા જણાતા હતા. રત્નોના સ્તંભ ઉપર રહેલી પુતળીઓ નૃત્ય કરવાથી શ્રાંત થયેલી નર્ત્તકીઓના જેવી શોભતી હતી. તે મંડપની દરેક દિશાએ સંતાન વૃક્ષ (કલ્પ વૃક્ષ) ના તોરણો કર્યા હતા, તે જાણે કામદેવે તૈયાર કરેલા ધનુષો હોય તેવા શોભતા હતા અને સ્ફટિકના દ્વારની શાખાઓ ઉપર નીલમણિના તોરણો રચ્યા હતા, તે શરદઋતુની મેઘમાલામાં રહેલી પોપટની પંક્તિઓના જેવા સુંદર લાગતા હતા. કોઈ ઠેકાણે સ્ફટિકથી બાંધેલી ભૂમિ ઉપર નિરંતર કીરણો પડવાથી તે મંડપ ક્રીડા કરવાની અમૃત સરસીના[1] વિલાસને વિસ્તારતો હતો, કોઇ ઠેકાણે પદ્મરાગ મણિની શિલાઓના કીરણો પ્રસરતા તેથી તે કસુંબી અને વિસ્તારવાળા દિવ્ય વસ્ત્રોના સંચયવાળો દેખાતો હતો, કોઈ ઠેકાણે નીલ-મણિની શિલાઓના ઘણા મનોહર કીરણોના અંકુરો પડવાથી તે જાણે ફરીથી વાવેલા મંગલિક યવાંકુરવાળો હોય તેવો શોભતો હતો, અને કોઈ ઠેકાણે મરકતમય પૃથ્વીના કીરણો અખંડિત પડતા, તેથી તે ત્યાં લાવેલા લીલા અને મંગલમય વંશની શંકાને ઉત્પન્ન કરાવતો હતો. તે મંડપમાં ઉપર શ્વેત દિવ્ય વસ્ત્રનો ઉલ્લોચ (ચંદરવો) હતો, તે જાણે તેના મિષથી આકાશગંગા કૌતુક જોવાની ઈચ્છાથી ત્યાં આવી હોય તેમ જણાતું હતું, અને ચંદરવાની ચોતરફ સ્તંભો ઉપર મોતીની માળાઓ લટકાવેલી હતી, તે જાણે આઠ દિશાઓના હર્ષના હાસ્ય હોય તેવી જણાતી હતી. મંડપના મધ્ય ભાગમાં દેવીઓએ રતિના નિધાનરૂપ રત્ન કળશની આકાશ સુધી ઉંચી ચાર શ્રેણીઓ સ્થાપન કરી હતી. તે ચાર શ્રેણીના કુંભોને ટેકો આપનારા લીલા વાંસો વિશ્વને ટેકો આપનારા સ્વામીના વંશની વૃધ્ધિને સૂચવતા શોભતા હતા.

તે સમયે—"હે રંભા! માલાનો આરંભ કર, હે ઉર્વશિ! દૂર્વા તૈયાર કર; હે ધૃતાચિ! વરને અર્ઘ્ય દેવાને માટે ઘી અને દધિ વિગેરે લાવ; હે મંજુઘોષા! સખીઓને ધવલ મંગળ સુંદર રીતે ગવરાવ; હે સુગંધે! તું સુગંધી વસ્તુઓ તૈયાર કર; હે તિલોત્તમા! દ્વારદેશમાં ઉત્તમ સાથિઆ કર; હે મેના! તું આવેલા લોકોને યોગ્ય આલાપની રચનાથી સન્માન આપ; હે સુકેશિ! વધૂ અને વરને માટે કેશાભરણ તૈયાર કર; હે સહજન્યા! જન્ય-યાત્રા (જાન) માં આવેલા પુરૂષોને સ્થાન બતાવ; હે ચિત્રલેખા! માતૃ ભુવનમાં વિચિત્ર ચિત્ર આલેખ; હે પૂર્ણિમે! તું પૂર્ણ પાત્રો શીઘ્ર તૈયાર કર; હે પુંડરિકા! તું પુંડરીકથી પૂર્ણ કુંભોને શણગાર; હે અમ્લોચા! તું વરમાંચીને યોગ્ય સ્થાનમાં સ્થાપન કર; હે હંસપાદિ! તું વધૂવરની પાદુકાને સ્થાપન કર; હે પુંજિકાસ્થલા! તું શીઘ્ર વેદિકા ગોમયથી લીપ;. હે રામા! તું બીજે કેમ રમે છે? હે હેમા! તું સુવર્ણને કેમ જુએ છે? હે કૃતુસ્થલા! તું જાણે ગાંડી થઈ હોય તેમ વિસંસ્થુલ કેમ થઈ ગઈ છે? હે મારિચિ! તું શુ વિચાર કરે છે? હે સુમુખિ! તું ઉન્મુખી કેમ થઈ છે? હે ગાંધર્વિ! તું આગળ કેમ નથી રહેતી?

---

૧ અમૃતની તળાવડી

વસ્ત્રના અંતરપટથી આચ્છાદિત કર્યો છે તેથી ગંગાનદીના તરંગમાં અંતરિત થયેલા યુવાન રાજહંસની જેવા જણાય છે; હે સુંદરી ! વાયુથી પુષ્પો ખરી પડે છે અને ચંદન સુકાઈ જાય છે, માટે એ વરને હવે દ્વારમાં ઘણીવાર રોકી ન રાખ'—એવી રીતે દેવતાઓની સુંદરીઓ ધવલ મંગળ ગાતી હતી તેને વખતે તેણી (કસુંબી વસ્ત્ર ધારણ કરી મથન ડંડ-રવૈયો લઈને ઉભી રહેલી સ્ત્રી) એ ત્રિજગને અર્ઘ આપવા યોગ્ય એવા વર રાજાને અર્ઘ આપ્યો, અને શોભાયમાન રક્ત હોઠવાળી તે દેવીએ ધવળ મંગલની પેઠે શબ્દ કરતા પોતાના કંકણ સહિત હાથે ત્રિજગત્પતિના ભાળને ત્રણવાર રવૈયાથી ચુંબન કર્યું. પછી પ્રભુએ પોતાની વામપાદુકાવડે હીમકર્પરની લીલાથી અગ્નિ સહિત સરાવ-સંપુટને ચૂર્ણ કરી નાંખ્યું અને ત્યાંથી અર્ઘ દેનારી દેવીએ કંઠમાં કસુંબી વસ્ત્ર નાંખીને ખેંચેલા પ્રભુ માતૃભુવનમાં ગયા. ત્યાં કામદેવનો જાણે કંદ હોય તેવા મદન ફળ (મિંઢોળ) થી શોભતું હસ્તસૂત્ર વધૂવરને હાથે બાંધવામાં આવ્યું. કેશરી સિંહ જેમ મેરૂપર્વતની શિલા ઉપર બેસે તેમ વરરાજાને માતૃ દેવીઓની આગળ ઉંચા સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બેસાર્યા. સુંદરીઓએ શમીવૃક્ષ અને પીપળાની ત્વચાનું ચૂર્ણ કરીને તેનો લેપ બંને કન્યાના હાથમાં કર્યો તે જાણે કામદેવ રૂપી વૃક્ષનો દોહદ પૂર્યો હોય તેમ જણાતું હતું. જ્યારે શુભ લગ્નનો ઉદય થયો અર્થાત્ બરાબર લગ્ન સમય થયો ત્યારે સાવધાન થયેલા પ્રભુએ હસ્તલેપવાળા તે બંને બાલાના હસ્ત પોતાના હસ્તથી ગ્રહણ કર્યા. તે વખતે ઇંદ્રે જળના ક્યારામાં જેમ શાળનું બીજ રોપે તેમ હસ્તલેપવાળા તે બંનેના હસ્તસંપુ-ટમાં એક મુદ્રિકા નાંખી. પ્રભુના બંને હાથ તે બંનેના હાથ સાથે મળતાં, બે શાખામાં લગ્ન થયેલી બે લતાવડે જેમ વૃક્ષ શોભે તેમ તેઓ શોભવા લાગ્યા. સરિતાઓના જળ જેમ સમુદ્રમાં મળે તેમ તે સમયે વધૂવરની દૃષ્ટિ પરસ્પર તારામેલક પર્વમાં મળવા લાગી. વાયુ વિનાના જળની પેઠે નિશ્ચળ થયેલી દૃષ્ટિ દૃષ્ટિની સાથે અને મન મનની સાથે પરસ્પર જોડાઈ ગયા અને એક બીજાના નેત્રની કીકીઓમાં તેઓ પરસ્પર પ્રતિબિંબિત થયા, તે જાણે પરસ્પર અનુરાગથી એક બીજાના હૃદયમાં પેઠા હોય તેમ જણાવા લાગ્યા. એ વખતે વિદ્યુત્પ્રભાદિક ગજદંતા જેમ મેરૂની પાસે રહે તેમ સામાનિક દેવતાઓ ભગ-વાન્‌ની પાસે અનુવર (અણવર) થઈને રહ્યા હતા. કન્યા તરફની સ્ત્રીઓ જે મશ્કરી કરવામાં ચતુર હતી તેમણે અનુવર ઉપર કૌતુક ધવલ ગાવાનો આ પ્રમાણે આરંભ કર્યો—' જવરવાળો માણસ જેમ સમુદ્રને શોષણ કરવાની શ્રધ્ધાવાળો હોય તેમ લાડવા ખાવાને આ અણવર કયા મનથી શ્રધ્ધાળુ થયો છે ? કુતરો જેમ કાંદા ઉપર તેમ માંડા ઉપર અખંડ દૃષ્ટિ રાખનાર આ અનુવર કયા મનથી સ્પૃહા કરે છે ? જન્મથી માંડીને જાણે પૂર્વે કોઈ વખત દીઠા ન હોય તેમ રાંકના બાળકની પેઠે વડાં ખાવાને આ અનુવર કયા મનથી લલચાય છે ? મેઘમાં જેમ ચાતક અને પૈસામાં જેમ યાચક તેમ સોપા-રીમાં આ અનુવર કયા મનથી ઇચ્છા કરે છે ! જેમ વાછડો ઘાસમાં શ્રધ્ધાળુ થાય

તેમ આ અનુવર આજે કયા મનથી તાંબુલપત્રમાં શ્રધ્ધાળુ થયો છે? માખણના પિંડ ઉપર જેમ બિલાડો લંપટ થાય તેમ આ અનુવર કયા મનથી ચૂર્ણ ઉપર ટાંપી રહ્યો છે? કયારાના કાદવ ઉપર જેમ પાડો શ્રધ્ધા રાખે તેમ વિલેપન (અત્તર વિગેરે) માં આ અનુવર કયા મનથી શ્રધ્ધા રાખે છે? ઉન્મત્ત માણસ જેમ નિર્માલ્ય ઉપર પ્રીતિ રાખે તેમ આ અનુવર પુષ્પમાળની ઉપર ચપલ લોચન કરી કયા મનથી શ્રધ્ધા બાંધે છે?' આવા કૌતુક ધવળને કૌતુકથી ઉંચા કાન અને મુખ કરીને સાંભળનારા દેવતાઓ જાણે ચિત્રમાં આલેખ્યા હોય તેવા થઈ ગયા. 'લોકને વિષે આ વ્યવહાર બતાવવો યોગ્ય છે' એમ ધારીને વિવાદમાં નીમાએલા મધ્યસ્થ માણસની જેમ પ્રભુ તેની ઉપેક્ષા કરતા હતા. પછી મોટા વહાણની સાથે જેમ બે નાવિકાઓ બાંધે તેમ જગત્પતિના છેડા સાથે બંને વધૂના વસ્ત્રના છેડા ઇંદ્રે બાંધ્યા. આભિયોગિક દેવતાની પેઠે ઇંદ્ર પોતે ભક્તિથી પ્રભુને કટી ઉપર તેડી વેદીગૃહમાં લઈ જવા ચાલ્યા એટલે બે ઇંદ્રાણીઓએ આવી તત્કાળ બંને કન્યાને કટી ઉપર તેડી અને હથેવાળો છુટો પાડયા શિવાય સ્વામીની સાથેજ ચાલી. ત્રણ જગત્‌ના શિરોરત્ન રૂપ તે વધૂવરે પૂર્વદ્વારથી વેદીવાળા સ્થાનની મધ્યમાં પ્રવેશ કર્યો. કોઈ ત્રાયસ્ત્રિંશ (ગુરૂસ્થાનકીઆ) દેવતાએ, તત્કાળ જાણે પૃથ્વીમાંથી ઉઠયો હોય તેવો અગ્નિ વેદીમધ્યમાં પ્રગટ કર્યો. તેમાં સમિધ આરોપણ કરવાથી આકાશચારી મનુષ્યો (વિદ્યાધરો) ની સ્ત્રીઓના કર્ણના અવતંસ રૂપ થતી ધૂમાડાની રેખા આકાશ માર્ગમાં વ્યાપ્ત થઈ ગઇ. પછી સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાતી હતી તે સમયે પ્રભુએ સુનંદા અને સુમંગલાની સાથે અષ્ટ મંગળ પૂર્ણ થતાં સુધી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી. પછી આશીષ્‌ના ગીત ગવાતાની સાથે ઇંદ્રે પાણિમોક્ષની સાથે છેડાછેડી પણ છોડી. પછી પ્રભુના લગ્ન ઉત્સવથી થયેલા હર્ષે વડે રંગાચાર્ય (સૂત્રધાર) ની પેઠે આચરણ કરતા ઈંદ્રે ઈંદ્રાણીઓ સહિત હસ્તાભિનયની લીલા બતાવી નાચવા માંડયું. પવને નૃત્ય કરાવેલા વૃક્ષની પાછળ જેમ આશ્રિત લતાઓ નૃત્ય કરે તેમ ઇંદ્રની પછવાડે બીજા દેવતાઓ પણ નૃત્ય કરવા લાગ્યા. કેટલાએક દેવતાઓ ચારણની પેઠે જયજય શબ્દ કરવા લાગ્યા; કોઇ ભરતની પેઠે વિચિત્ર પ્રકારના નૃત્ય કરવા લાગ્યા; કોઈ જાતિથીજ ગંધર્વ હોયની તેમ ગાયન કરવા લાગ્યા; કોઈ પોતાના મુખને સ્ફુટ રીતે જાણે વાજીત્ર હોય તેમ વગાડવા લાગ્યા; કોઈ વાનરોની પેઠે સંભ્રમથી ઠેકવા લાગ્યા; હસાવનારા વૈહાસિક[1] હોય તેમ કોઈ સર્વ માણસોને હસાવવા લાગ્યા; અને કોઈ પ્રતિહારની પેઠે લોકોને દૂર ખસેડવા લાગ્યા. આવી રીતે હર્ષથી ઉન્માદી થયેલા દેવતાઓએ જેમને ભક્તિ બતાવી છે એવા અને પોતાની બંને બાજુએ રહેલી સુમંગલા અને સુનંદાથી શોભતા એવા પ્રભુ દિવ્ય વાહનમાં બેસી સ્વસ્થાને ગયા. સંગીતને સમાપ્ત કરી જેમ રંગાચાર્ય પોતાને સ્થાને જાય તેમ આ પ્રમાણે વિવાહ મહો-

---

૧ વિદુષક

ત્સવને નિવૃત્ત કરી સ્વર્ગપતિ ઈંદ્ર સ્વસ્થાને ગયો. સ્વામીએ બતાવેલી વિવાહની રીતિ ત્યારથી લોકમાં પ્રવર્તી, **કેમકે મોટા લોકોની સ્થિતિ પરને માટેજ હોય છે.**

હવે અનાસક્ત એવા પ્રભુ બંને પત્નીઓ સાથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યા; કેમકે તે શિવાય પૂર્વના સાતાવેદનીય કર્મનો ક્ષય પણ થતો નથી. વિવાહાનંતર પ્રભુએ તે પત્નીઓની સાથે જરા ન્યૂન છ લક્ષ પૂર્વ સુધી વિલાસ કર્યો. તે સમયે બાહુ અને પીઠના જીવ સર્વાર્થસિધ્ધ વિમાનથી ચ્યવીને સુમંગલાની કુક્ષિમાં યુગ્મ રૂપે ઉત્પન્ન થયા અને સુબાહુ તથા મહાપીઠના જીવ પણ તેજ સર્વાર્થસિધ્ધ વિમાનથી ચ્યવીને તેવીજ રીતે સુનંદાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયા. સુમંગલાએ મરૂદેવાની પેઠે ગર્ભના મહાત્મ્યને સૂચવનારા ચતુર્દશ મહાસ્વપ્નો જોયા. દેવીએ પ્રભુને તે સ્વપ્નો નિવેદિત કર્યા એટલે પ્રભુએ કહ્યું–' તમારે ચક્રવર્તી પુત્ર થશે.' સમય આવતાં પૂર્વ દિશા જેમ સૂર્ય અને સંધ્યાને જન્મ આપે તેમ સુમંગલાએ પોતાની કાંતિથી દિશાઓને પ્રકાશ કરનારા ભરત અને બ્રાહ્મી—એ બે અપત્યને જન્મ આપ્યો. અને વર્ષાઋતુ જેમ મેઘ અને વિદ્યુત્‌ને જન્મ આપે તેમ સુનંદાએ સુંદર આકૃતિવાળા બાહુબલિ અને સુંદરીને જન્મ આપ્યો. પછી સુમંગલાએ, વિદૂર પર્વતની ભૂમિ જેમ રત્નોને ઉત્પન્ન કરે તેમ અનુક્રમે પુત્રના ઓગણપચાસ જોડલા (૯૮ પુત્રો) ને ઉત્પન્ન કર્યા—જન્મ આપ્યો. વિંધ્યાદ્રિમાં હાથીના બાળકોની પેઠે મહાપરાક્રમી અને ઉત્સાહી એવા તે બાળકો આમ તેમ રમતા અનુક્રમે વૃધ્ધિ પામવા લાગ્યા. જેમ ઘણી શાખાઓથી મોટું વૃક્ષ શોભે તેમ તે અપત્યોથી ચોતરફ વીંટાયેલા ઋષભસ્વામી શોભવા લાગ્યા.

તે સમયે પ્રાતઃકાળે જેમ દીપકનું તેજ હણાઇ જાય તેમ કાળદોષથી કલ્પ વૃક્ષોનો પ્રભાવ હણાવા (ઓછો થવા) લાગ્યો. અશ્વત્થ નામના વૃક્ષોમાં જેમ લાખના કણ ઉત્પન્ન થાય તેમ જુગલીઆઓમાં ક્રોધાદિક કષાયો શનૈઃ શનૈઃ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. અને સર્પ જેમ ત્રણ પ્રકારના પ્રયત્ન વિશેષને ન ગણે તેમ જુગલીઆઓ હાકાર, માકાર અને ધિક્કાર એ ત્રણ પ્રકારની નીતિનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા. તેથી જુગલીઆઓએ એકઠા થઈ પ્રભુ પાસે આવી અસમંજસ બનતા સર્વ બનાવો નિવેદન કર્યા. તે સાંભળીને ત્રણ જ્ઞાન ધરનારા—જાતિસ્મરણવાન્ પ્રભુએ કહ્યું–'લોકમાં જેઓ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તેઓને શિક્ષા કરનાર રાજા હોય છે. તેને પ્રથમ ઉંચા આસન ઉપર બેસારી અભિષેક કરવામાં આવે છે, તેમજ તે ચતુરંગ સૈન્યવાળો અને અખંડિત શાસનવાળો હોય છે.' ત્યારે તેઓએ કહ્યું–'સ્વામિ! તમે અમારા રાજા થાઓ; અમારી ઉપેક્ષા તમારે કરવી ન જોઈએ, કેમકે અમારામાં આપની સદૃશ બીજો કોઈ જોવામાં આવતો નથી.' પ્રભુએ કહ્યું–' તમે ઉત્તમ એવા નાભિ કુળકર પાસે જઈને પ્રાર્થના કરો, તે તમને રાજા આપશે.' તેઓએ તે પ્રમાણે નાભિ કુળકરની પાસે જઈ યાચના કરી એટલે કુળકરમાં અગ્રણી એવા નાભિએ કહ્યું–' ઋષભ તમારો રાજા થાઓ.' પછી સર્વ જુગ-

લીઆ હર્ષ પામી પ્રભુની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા–'નાભિ કુળકરે તમનેજ અમારા રાજા ઠરાવ્યા છે.' એમ કહી સર્વે યુગ્મધર્મીઓ સ્વામીને અભિષેક કરવા માટે જળ લેવા ગયા. તે વખતે સ્વર્ગપતિ ઈંદ્રનું સિંહાસન કંપ્યું. અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુનો રાજ્યાભિષેક સમય જાણી તે જેમ એક ગૃહમાંથી બીજા ગૃહમાં જાય તેમ ક્ષણવારમાં ત્યાં આવ્યો. પછી સૌધર્મ કલ્પના તે ઇંદ્રે સુવર્ણની વેદિકા કરીને અતિ પાંડુકબલા [1]શિલાની જેમ તેની ઉપર એક સિંહાસન રચ્યુ અને પૂર્વ દિશાના અધિપતિ–તેમણે સ્વસ્તિવાચક (ગોર) ની પેઠે દેવે લાવેલા તીર્થજળથી પ્રભુને રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી ઇંદ્રે નિર્મળ-પણાથી જાણે ચંદ્રના સુંદર તેજમય હોય તેવા દિવ્ય વસ્ત્રો સ્વામીને ધારણ કરાવ્યા અને ત્રણ જગતૂના મુગટરૂપ સ્વામીના અંગપર મુગટ વિગેરે રત્નાલંકાર યોગ્યસ્થાને પહેરાવ્યા; એટલામાં યુગલીઆઓ [2]અંભોજિનીના પત્રમાં જળ લઈને આવ્યા. તેઓ પ્રભુને ભૂષિત જોઇ જાણે અર્ઘ ધરી રહ્યા હોય તેમ આગળ ઉભા રહ્યા. દિવ્ય વસ્ત્ર અને અલંકારથી અલંકૃત થયેલા પ્રભુના મસ્તક ઉપર આ જળ નાંખવું ઘટે નહીં એમ વિચા-રીને તેઓએ તેમના ચરણ ઉપર તે જળ ક્ષેપવ્યું. તેથી આ સર્વે યુગ્મધર્મીઓ સારી રીતે [3]વિનીત થયા છે એમ જાણી તેઓને રહેવાને માટે **વિનીતા** નામે નગરી નિર્માણ કરવા કુબેરને આજ્ઞા કરી ઈંદ્ર સ્વસ્થાનકે ગયા.

કુબેરે બાર યોજન લાંબી નવ યોજન વિસ્તારવાળી વિનીતા નગરી રચી અને તેનું **અયો-ધ્યા** એવું બીજું નામ પણ રાખ્યું. યક્ષપતિ કુબેરે તે નગરીને અક્ષય એવા વસ્ત્ર, નેપથ્ય અને ધનધાન્યોથી ભરપૂર કરી. તે નગરીમાં હીરા, ઈંદ્રનીલ મણિ અને વૈડુર્યમણિની મોટી હવેલીઓ પોતાના કર્બુર કીરણોથી આકાશમાં ભીંત શિવાય પણ વિચિત્ર ચિત્રની ક્રિયાઓ રચતી હતી અને મેરૂપર્વતના શિખર જેવી સુવર્ણની ઉંચી હવેલીઓ ધ્વજાના મિષથી ચોતરફ પત્રાલંબનની લીલાને વિસ્તારતી હતી. તે નગરીના કિલ્લા ઉપર માણેકના કાંગ-રાઓની શ્રેણી હતી, તે વિદ્યાધરની સુંદરીઓને યત્ન શિવાય દર્પણ રૂપ થઈ પડતી હતી. તે નગરીને વિષે ઘરોના આંગણામાં મોતીના સાથીઆ પૂરેલા હતા, તેથી તેમાંના મોતી-વડે બાલિકાઓ સ્વેચ્છાથી પાંચીકે રમવાની ક્રીડા કરતી હતી. તે નગરીના ઉદ્યાનમાં-હેના ઉંચા વૃક્ષો ઉપર અહર્નિશ્ અથડાતા ખેચરીઓના વિમાનો ક્ષણવાર પંક્ષિઓના માળાનો દેખાવ આપતા હતા. ત્યાં અટારીઓમાં અને હવેલીઓમાં પડેલા મોટા રત્ન-રાશિને જોઈ તેવા શિખરવાળા રોહણાચલની શંકા થતી હતી. ત્યાં ગૃહવાપિકાઓ જલ-ક્રીડાને વિષે રક્ત સુંદરીઓના મોતીના હાર ત્રુટી જવાથી તામ્રપર્ણી સરિતાની શોભાને ધારણ કરતી હતી. ત્યાં એવા તો ધનાઢ્ય લોકો હતા કે જેઓમાંથી એક વ્યાપારીના પુત્રને જોઈને પણ જાણે ધનદ પોતેજ વ્યાપાર કરવાને આવેલ હોય એમ જણાતું હતું. ત્યાં રાત્રિએ ચંદ્રકાંતમણિની ભીંતોમાંથી ઝરતા એવા જળવડે શેરીઓની રજ સર્વત્ર

---

૧ મેરૂ પર્વત ઉપરની તીર્થંકર ભગવાનને જન્માભિષેક કરવાની શિલા. ૨કમલિની. ૩વિનયવાળા.

શાંત થતી હતી. એ નગરી અમૃત જેવા જળવાળા લાખો વાવ કુવા અને સરોવરોથી નવીન અમૃતના કુંડવાળા નાગલોક જેવી શોભતી હતી.

જન્મથી વીશ લક્ષ પૂર્વ ગયા ત્યારે પ્રભુ પ્રજાને પાળવા માટે તે નગરીના રાજા થયા. મંત્રોમાં ૐકારની જેમ સર્વ રાજાઓમાં પ્રથમ રાજા એવા ઋષભ પ્રભુ પોતાના અપત્યની પેઠે પ્રજાને પાળવા લાગ્યા. તેમણે અસત્પુરૂષોને શિક્ષા આપવાને વિષે અને સત્પુરૂષોને પાળવાને વિષે ઉદ્યમના કરનારા અને જાણે પોતાના અંગીભૂત હોય તેવા મંત્રીઓ નિમ્યા. ઇંદ્રના લોકપાળોની જેમ મહારાજા ઋષભદેવે પોતાના રાજ્યમાં ચોરી વિગેરેથી રક્ષા કરવામાં દક્ષ એવા આરક્ષકોની નીમનોક કરી. રાજહસ્તી એવા પ્રભુએ રાજ્યની સ્થિતિને માટે, શરીરને વિષે ઉત્તમાંગ (શિર) ની જેમ સેનાના ઉત્કૃષ્ટ અંગરૂપ હસ્તીઓ ગ્રહણ કર્યા; સૂર્યના ઘોડાની જાણે સ્પર્ધા કરતા હોય તેવા ઊર્ધ્વ ગ્રીવાવાળા ઉંચી જાતના ઘોડાઓ પ્રભુએ ધારણ કર્યા; પૃથ્વીમાં રહેલા જાણે વિમાન હોય તેવા સુશ્લિષ્ટ કાષ્ઠોથી ઘડેલા સુંદર રથો, નાભિનંદને પોતે રચાવ્યા; ચક્રવર્તીના ભવમાં એકત્ર કરે તેમ જેઓના સત્વની ભલે પ્રકારે પરીક્ષા કરી છે એવી પાયદલ સેના પણ નાભિપુત્રે એકઠી કરી; નવીન સામ્રાજ્ય રૂપી મહેલના જાણે સ્તંભ હોય તેવા બલવાન્ સેનાપતિ પ્રભુએ નિમ્યા; અને ગાય, બળદ, ઉંટ, મહિષ અને ખચ્ચર વિગેરે પશુઓ પણ તેમના ઉપયોગને જાણનારા પ્રભુએ ગ્રહણ કર્યા.

હવે તે સમયે પુત્ર વિનાના વંશની પેઠે કલ્પવૃક્ષો વિચ્છેદ પામવાથી લોકો કંદ મૂળ અને ફલાદિક ખાતા હતા; તેમજ શાલ, ઘઉં, ચણા અને મગ વિગેરે ઔષધીઓ ઘાસની પેઠે પોતાની મેળેજ ઉગવા લાગી હતી, પણ તે તેઓ કાચી ને કાચી ખાતા હતા. તે કાચી ઔષધી (ધાન્ય) નો આહાર તેમને જીર્ણ થયો નહીં[1] એટલે તેઓએ પ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ કરી. પ્રભુએ કહ્યું–'તેને ચોળી ફોતરા કાઢી નાંખીને ભક્ષણ કરો.' પાળક પ્રભુનો તેવો ઉપદેશ લઈ તેઓ તેમ કરવા લાગ્યા, પણ ઔષધીનું કાઠિન્ય હોવાથી તે આહાર પણ જર્યો નહીં; તેથી પુનઃતેઓએ વિજ્ઞપ્તિ કરી એટલે પ્રભુએ બતાવ્યું–' તેને હાથથી ઘસી, જળમાં પલાળી, પછી પાંદડાના પડીઆમાં લઈને ખાઓ.' એવીરીતે તેઓએ કર્યું તોપણ અજીર્ણની વેદના થવા લાગી એટલે પુનઃવિજ્ઞપ્તિ કરવાથી જગત્પતિએ કહ્યું–' પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે કર્યા પછી તે ઔષધીને મુષ્ટિમાં અથવા કાખમાં (ગરમી લાગે તેમ) થોડો વખત રાખીને ભક્ષણ કરો એટલે તેથી તમને સુખ થશે.' તેથી પણ અજીર્ણ થવા લાગ્યું એટલે લોકો વિધુર[2] થઇ ગયા. તેવામાં પરસ્પર વૃક્ષની શાખા ઘસાવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો અને તૃણકાષ્ઠાદિકને બાળવા લાગ્યો. પ્રકાશિત રત્નના ભ્રમથી તે અગ્નિને ગ્રહણ કરવાને તે લોકોએ દોડીને હાથ લાંબા કર્યા પણ ઉલટા તેઓ બળવા લાગ્યા એટલે અગ્નિથી દગ્ધ થયેલા તેઓ પ્રભુની પાસે આવી કહેવા લાગ્યાકે વનમાં કોઈ નવીન

૧ પચ્યો નહીં. ૨ વિહ્વલ.

અદ્‌ભુત ભૂત (વ્યંતર) ઉત્પન્ન થયો છે. સ્વામીએ કહ્યું '–સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષકાળનો દોષ થવાથી–મળવું થવાથી એ અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો છે, કેમકે એકાંત રૂક્ષકાળમાં કે એકાંત સ્નિગ્ધ કાળમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થતો નથી. તમે તેની પાસે રહી તેની સમીપ ભાગમાં રહેલા સમસ્ત તૃણાદિકને દૂર કરો અને પછી તેને ગ્રહણ કરો. ત્યાર બાદ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે તૈયાર કરેલી ઔષધીને તેમાં નાંખી પક્વ કરીને તેનું ભક્ષણ કરો.' તે મુગ્ધ લોકોએ તેમ કર્યું એટલે અગ્નિએતો તે સર્વ ઔષધી બાળી નાંખી. તરતજ તેઓએ સ્વામી પાસે તે વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો અને કહ્યું –'હે સ્વામિન્ ! એ અગ્નિ તો કોઈ પેટભરાની પેઠે ક્ષેપન કરેલી સર્વ ઔષધીઓ ભુખાળવો થઇ એકલોજ ખાઈ જાય છે, અમને કાંઈપણ પાછું આપતો નથી.' તે અવસરે પ્રભુ હાથી ઉપર બેઠેલા હતા તેથી ત્યાંજ તેઓની પાસે લીલો મૃત્તિકાનો[1] પિંડ મગાવ્યો અને તે પિંડને હસ્તીના કુંભ ઉપર મૂકી હાથથી વિસ્તારીને તેવા આકારનું પાત્ર પ્રભુએ બનાવ્યું. એ રીતે શિલ્પોમાં પ્રથમ કુંભકારનું શિલ્પ પ્રભુએ પ્રગટ કર્યું. પછી તેઓને સ્વામીએ કહ્યું–'આવી રીતે બીજાં પાત્રો પણ બનાવો અને તેને અગ્નિ ઉપર રાખી તેમાં ઔષધીને પચાવી પછી ભક્ષણ કરો.' તેઓએ સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્યું. ત્યાંથી આરંભીને પ્રથમ કારીગર કુંભકાર થયા. લોકોને ઘર બનાવવા માટે પ્રભુએ વાર્ધકી–મકાન બાંધનારાઓ બનાવ્યા અર્થાત્ તે કળા શીખવીને તૈયાર કર્યા; **મહા પુરૂષોની બનાવટો વિશ્વના સુખને માટેજ હોય છે.** ઘર વિગેરે ચિતરવાને માટે અને લોકોની વિચિત્ર ક્રીડાના હેતુથી તે કૃતાર્થ પ્રભુએ ચિત્રકાર પણ ઉત્પન્ન કર્યા. લોકોને માટે વસ્ત્ર બનાવવા સારૂ પ્રભુએ કુવિંદો (વણકરો) ની રચના કરી, કેમકે તે વખતે સર્વ કલ્પવૃક્ષને ઠેકાણે પ્રભુ એકજ કલ્પવૃક્ષ હતા. લોકોને કેશ અને નખની વૃધ્ધિથી પીડિત થતા જોઈને તે જગત્પિતાએ નાપિત (વાલંદ) પણ બનાવ્યા. તે પાંચ શિલ્પો (કુંભકાર, ચિત્રકાર, વાર્ધિક, વણકર, નાપિત)–દરેકના વીશવીશ ભેદ થવાથી લોકોમાં સરિતાના પ્રવાહની પેઠે સો પ્રકારે પ્રવર્ત્યા અર્થાત્ સો શિલ્પો પ્રગટ થયા. લોકોની જીવિકાને માટે તૃણહર, કાષ્ઠહર, કૃષિ અને વ્યાપાર વિગેરે કર્મો ભગવંતે ઉત્પન્ન કર્યા અને જગત્‌ની વ્યવસ્થા રૂપી નગરીના જાણે ચતુષ્પથ હોય તેવા સામ, દામ, ભેદ અને દંડ એ ચાર ઉપાયની કલ્પના કરી. જ્યેષ્ઠ પુત્રને બ્રહ્મ (મૂળમંત્ર) કહેવું જોઈએ એવા ન્યાયથીજ હોયની તેમ ભગવાને પોતાના મોટા પુત્ર ભરતને બહોંતેર કળા શીખવી. ભરતે પણ પોતાના બીજા સહોદરોને તથા અન્યપુત્રોને તે કળાઓ સમ્યક્ પ્રકારે શીખવી, કેમકે **પાત્રને શીખવેલી વિદ્યા શત શાખાવાળી થાય છે.** બાહુબલિને પ્રભુએ હસ્તી, અશ્વ, સ્ત્રી અને પુરૂષના, અનેક પ્રકારના ભેદવાળા લક્ષણોનું જ્ઞાન આપ્યું; બ્રાહ્મીને જમણા હાથવડે અઢાર લિપીઓ બતાવી અને સુંદરીને ડાબા હાથથી ગણિત બતાવ્યું. વસ્તુઓનું માન, ઉન્માન, અવમાન તેમજ પ્રતિમાન

---

૧ માટીનો.

પ્રભુએ બતાવ્યા અને મણિ વિગેરે પરોવવાની કળા પણ પ્રવર્ત્તાવી. તેમની આજ્ઞાથી વાદી અને પ્રતિવાદીનો વ્યવહાર રાજા, અધ્યક્ષ અને કુળગુરૂની સાક્ષીથી પ્રવર્ત્તવા લાગ્યો. હસ્તી વિગેરેની પૂજા, ધનુર્વેદ તથા વૈદકની ઉપાસના, સંગ્રામ, અર્થશાસ્ત્ર, બંધ, ઘાત, વધ અને ગોષ્ઠી વિગેરે ત્યારથી પ્રવર્ત્તવા લાગ્યા, અને આ માતા, આ પિતા, આ ભાઈ, આ સ્ત્રી, આ પુત્ર, આ ઘર અને આ ધન મારૂં એવી મમતા લોકોને વિષે ત્યારથીજ શરૂ થઈ. પ્રભુને વિવાહ વખતે અલંકારવડે અલંકૃત અને વસ્ત્રવડે પ્રસાધિત કરેલા જોયા હતા ત્યાંથી લોકોએ પણ પોતાને વસ્ત્રવાળા તથા આભૂષણવાળા કરવાનો પ્રચાર કર્યો. પ્રભુએ કરેલું પ્રથમ પાણિગ્રહણ જોઈને અદ્યાપિ સુધી લોકો પણ તેજ પ્રમાણે પાણિગ્રહણ કરેછે, કેમકે **મોટા લોકોએ કરેલો-પ્રવર્ત્તાવેલો માર્ગ નિશ્ચળ થાય છે.** પ્રભુના વિવાહથી પ્રારંભીને દત્તકન્યા એટલે બીજાએ આપેલી કન્યા સાથે પરણવું શરૂ થયું, અને ચુડા, ઉપનયન, ક્ષ્વેડા વિગેરેની પૃચ્છા પણ ત્યારથીજ શરૂ થઇ. આ સર્વ ક્રિયાઓ સાવદ્ય છે, તો પણ પોતાનું કર્ત્તવ્ય જાણનાર પ્રભુએ લોકોની અનુકંપાથી તે સર્વે પ્રવર્તાવી. તેમની આમ્નાયથી પૃથ્વી ઉપર અદ્યાપિ સુધી કળા વિગેરે પ્રવર્તે છે, તેને અર્વાચીન બુધ્ધિવાળા વિદ્વાનોએ શાસ્ત્રરૂપે બાંધેલ છે. સ્વામીની શિક્ષા વડે સર્વ લોક દક્ષ–ડાહ્યા થયા, કેમકે **ઉપદેષ્ટા વિના મનુષ્યો પણ પશુની પેઠે આચરણ કરે છે.**

વિશ્વની સ્થિતિ રૂપી નાટકના સૂત્રધાર એવા પ્રભુએ ઉગ્ર, ભોગ, રાજન્ય અને ક્ષત્રી એવા ચાર ભેદથી લોકોના કુળોની રચના કરી. ઉગ્ર દંડના અધિકારી એવા આરક્ષક પુરૂષો તે ઉગ્રકુળવાળા; ઈંદ્રને જેમ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવતાઓ તેમ પ્રભુના મંત્રી વિગેરે તે ભોગકુળવાળા; પ્રભુની સમાન વયવાળા મિત્રો તે રાજન્ય કુળવાળા; અને બાકી અવશેષ રહેલા પુરૂષો તે ક્ષત્રિય થયા. એવી રીતે પ્રભુ, વ્યવહાર નીતિની નવીન સ્થિતિ રચીને નવોઢા સ્ત્રીની પેઠે નવીન રાજ્યલક્ષ્મી ભોગવવા લાગ્યા. વૈદ્ય જેમ વ્યાધિવાળા માણસના રોગની ચિકિત્સા કરીને તેને યોગ્ય ઔષધ આપે તેમ દંડ કરવા લાયક લોકોને તેઓના અપરાધ પ્રમાણે દંડ (શિક્ષા) આપવાનું પ્રભુએ નિર્માણ કર્યું. દંડથી ભય પામેલા લોકો ચોરી વિગેરે (અપરાધ) કરતા નહીં, કેમકે **દંડનીતિ છે તે સર્વ અન્યાયરૂપ સર્પને વશ કરવામાં જાંગુલી મંત્ર સમાન છે.** સુશિક્ષિત લોક જેમ પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે નહીં તેમ કોઈ કોઈના ક્ષેત્ર, ઉદ્યાન અને ઘર વિગેરેની મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરતા નહોતા. વર્ષાદ પણ પોતાની ગર્જનાના મિષથી જાણે પ્રભુના ન્યાયધર્મને વખાણતો હોય તેમ ધાન્યની નિષ્પત્તિને માટે પોતાના કાળને અનુસરીને વર્ષતો હતો. ધાન્યના ક્ષેત્રોથી, ઈક્ષુદંડના વાડાથી, અને ગોકુળથી આકુળ થયેલા જનપદ (દેશ) પોતાની ઋધ્ધિથી શોભતા હતા અને તેઓ સ્વામીની ઋધ્ધિને સૂચવતા હતા. પ્રભુએ સર્વ લોકોને ત્યાજ્ય અને ગ્રાહ્યના વિવેકથી જાણીતા કર્યા, તેથી આ ભરતક્ષેત્ર ઘણું કરીને વિદેહક્ષેત્રની તુલ્ય

થઇ પડયું. એવી રીતે નાભિના પુત્ર ઋષભદેવે રાજ્યાભિષેક પછી પૃથ્વીને પાલન કરવામાં ત્રેસઠ લક્ષ પૂર્વ ઉલ્લંઘન કર્યા.

એક વખતે કામદેવે નિવાસ કરેલા વસંતમાસ આવતાં, પરિવારના અનુરોધથી પ્રભુ ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં જાણે દેહધારી પુષ્પમાસ હોય તેવા પુષ્પના આભરણથી ભૂષિત થયેલા પ્રભુ પુષ્પના વાસગૃહમાં બેઠા. તે વખતે પુષ્પ અને માકંદના મકરંદથી ઉન્મત્ત થયેલા ભ્રમરો ગુંજારવ કરતા હતા તેથી જાણે વસંતલક્ષ્મી પ્રભુને આવકાર આપતી હોયની તેમ જણાતું હતું. પંચમસ્વરને ઉચ્ચાર કરનારા કોકિલાએ જાણે પૂર્વ રંગનો આરંભ કર્યો છે એમ જાણીને મલયાચલનો પવન નટ થઇને લતા રૂપી નૃત્યને બતાવતો હતો. મૃગલોચનાઓ પોતાના કામુક પુરૂષોની પેઠે કુરબક અશોક અને બકુલના વૃક્ષને આલિંગન, ચરણઘાત અને મુખનો આસવ આપતી હતી. તિલક વૃક્ષ પોતાની પ્રબલ ખુશબોથી મધુકરોને પ્રમોદિત કરીને યુવાન પુરૂષની ભાલસ્થલીની પેઠે વનસ્થલીને શોભાવતું હતું. જેમ કૃશોદરી સ્ત્રી પોતાના પુષ્ટ સ્તનના ભારથી નમી જાય તેમ લવલી વૃક્ષની લતા પોતાના પુષ્પગુચ્છના ભારથી નમી ગઈ હતી. ચતુર કામી પુરૂષ મંદ મંદ આલિંગન કરે તેમ મલયાનિલે આમ્રલતાને મંદ મંદ આલિંગન કરવા માંડયું હતું. લાકડીવાળા પુરૂષની પેઠે કામદેવ, જાંબૂ–કદંબ–આમ્ર–ચંપક–આસોપાલવ રૂપ યષ્ટિઓથી પ્રવાસી લોકોને મારવાને સમર્થ થવા લાગ્યો હતો. નવીન પાડલ પુષ્પના સંપર્કથી સુગંધી થયેલો મલયાચલનો પવન તેવાજ સુગંધી જળની પેઠે સર્વને હર્ષ આપતો હતો. મકરંદ રસથી અંદર સારવાળું મહુડાનું વૃક્ષ મધુપાત્રની પેઠે પ્રસરતા ભ્રમરાઓથી કલકલ શબ્દવડે આકુળ થતું હતું. ગોલિકા અને ધનુષ્યનો અભ્યાસ કરવાને કામદેવે કદંબ પુષ્પના મિષથી જાણે ગોલિકા તૈયાર કરી હોય એમ જણાતું હતું. ઈષ્ટાપૂર્ત્તિ[1] જેને પ્રિય છે એવી વસંતઋતુએ વાસંતીલતાને ભ્રમરરૂપી પાંથને માટે મકરંદરસની એક પરબ જેવી બનાવી હતી. જેના પુષ્પના આમોદની સમૃદ્ધિ ઘણી દુર્વાર છે એવા સિંધુવારના વૃક્ષો નાસિકામાં વિષની પેઠે પ્રવાસીઓને મોટા મોહ ઉત્પન્ન કરતા હતા. વસંતરૂપી ઉદ્યાનપાળે ચંપક વૃક્ષોમાં જોડેલા ભ્રમરો રક્ષકોની પેઠે નિઃશંક થઇને ભમતા હતા. સ્ત્રી પુરૂષોને જેમ યૌવન શોભા આપે તેમ વસંતઋતુ ઉત્તમ અને અનુત્તમ એવા વૃક્ષ અને લતાઓને શોભા આપતી હતી. જાણે મોટા પર્વમાં વસંતને અર્ઘ આપવાને ઉત્સુક થઇ હોય તેમ મૃગલોચનાઓ પુષ્પ ચુટવાનો આરંભ કરતી હતી. તેમને પુષ્પ ચુંટવામાં જાણે એવી પણ બુધ્ધ થઇ હોય કે આપણે હાજર છતાં કામદેવને બીજા (પુષ્પના) આયુધની શું જરૂર છે ? પોતાના પુષ્પો ચુંટાયા એટલે તેમના વિયોગ રૂપી પીડાએ પીડિત થયેલી વાસંતી લતા, જાણે સુંદર ભ્રમરાઓના ગુંજારવથી રૂદન કરતી હોય તેમ જણાતી હતી. કોઇ સ્ત્રી માલ્લિકાને ચુંટીને જતી હતી તેવામાં

૧ પરોપકારાર્થે વાવ કુવા પરબ વિગેરે કરાવવુ તે

સર્ગ ત્રીજો.

હવે પ્રભુએ તરતજ પોતાના સામંત વિગેરેને તથા ભરત બાહુબલિ વિગેરે પુત્રોને બોલાવ્યા. તેમણે ભરતને કહ્યુ–'હે પુત્ર ! તું આ રાજ્યને ગ્રહણ કર. અમે તો હવે સંયમરૂપી સામ્રાજ્યને ગ્રહણ કરશું.' સ્વામીના તેવા વચનથી ભરત ક્ષણવાર અધોમુખ થઈ પછી અંજલિ જોડી નમસ્કાર કરી ગદ્ ગદ્ ગિરાથી કહેવા લાગ્યો–' હે સ્વામિન્ ! તમારા ચરણ કમલના પીઠની આગળ આલોટવાથી મને જે સુખ થાય છે તેવું સુખ રત્નસિંહાસન ઉપર બેસવાથી થવાનુ નથી. હે વિભો ! તમારી આગળ પગે ફેરતા મને જે સુખ થાય છે તે સુખ લીલાથી હસ્તીની પીઠ ઉપર આરૂઢ થવાથી થવાનુ નથી. તમારા ચરણ કમળની છાયામાં જે સુખ હું મેળવું છુ તે સુખ મને ઉજ્વળ છત્રની છાયાવડે વ્યાપ્ત થવાથી થવાનુ નથી જો હું તમારાથી વિરહી થાઉ તો પછી સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીથી શુ કામ છે ? કેમકે તમારી સેવાના સુખરૂપ ક્ષીરસાગરમાં રાજ્યનુ સુખ એક બિંદુમાત્ર છે.'

સ્વામીએ કહ્યુ–'અમોએ રાજ્યને છોડી દીધું અને પછી પૃથ્વીમાં જો રાજા ન હોય તો પાછો મત્સ્યના જેવો ન્યાય[1] પ્રવર્ત્તે, માટે હે વત્સ! તમે આ પૃથ્વીનું યથાયોગ્ય રીતે પ્રતિપાલન કરો, તમે અમારા આદેશ પ્રમાણે વર્ત્તનારા છો અને અમારો આદેશ પણ એજ છે.' આવો પ્રભુનો સિધ્ધાદેશ થતાં તેને ઉલ્લઘન કરવાને અસમર્થ એવા ભરતે તે અંગીકાર કર્યો, કેમકે **ગુરૂને વિષે વિનયસ્થિતિ એવીજ હોય છે.** પછી નમ્ર થયેલા ભરતે સ્વામીને મસ્તકથી પ્રણામ કરી પોતાના ઉન્નતવંશની પેઠે પિતાના સિંહાસનને અલકૃત કર્યું. દેવતાઓએ જેમ પ્રભુને અભિષેક કર્યો હતો તેમ પ્રભુના આદેશથી અમાત્ય, સામત અને સેનાપતિ વિગેરેએ ભરતને રાજ્યાભિષેક કર્યો. તે વખતે પ્રભુના શાસનની પેઠે ભરતના મસ્તક ઉપર પૂર્ણિમાના ચદ્ર જેવું અખડ છત્ર શોભવા લાગ્યુ. તેમની બને બાજુએ વીંજાતા એવા ચામરો ચળકવા લાગ્યા, તે જાણે ભરતના અર્ધ્ધદ્વયથી[2] આવનારી લક્ષ્મીના બે દૂતો આવ્યા હોય તેવા જણાતા હતા. જાણે ઘણા ઉજ્વળ પોતાના ગુણ હોય તેવા વસ્ત્ર અને મુક્તાલકારથી વૃષભાત્મજ (ભરત) શોભવા લાગ્યા. અને મોટા મહિમાના પાત્ર રૂપ તે નવા ગજાને નવા ચદ્રની પેઠે પોતાના કલ્યાણની ઇચ્છાથી રાજમડળે પ્રણામ કર્યો.

પ્રભુએ બીજા બાહુબલિ વિગેરે પુત્રોને પણ યોગ્યતા પ્રમાણે દેશ વહેંચી આપ્યા. પછી પ્રભુએ કલ્પવૃક્ષની પેઠે–સ્વેચ્છાએ કરેલી પ્રાર્થના પ્રમાણે મનુષ્યોને સાંવત્સરિક

---

૧ મોટા માછલા નાના માછલાને ગળી જાય એવો ન્યાય છે તે પ્રમાણે જો મનુષ્યમા પણ રાજા ન હોય તો શક્તિવાળાઓ અશક્તિવાનને હેરાન કરે ૨ ભરતક્ષેત્રના ઉત્તરાર્ધ્ધ અને દક્ષિણાર્ધ્ધ એવા બે વિભાગ

દાન આપવાનો આરંભ કર્યો અને નગરના ચતુષ્પથમાં તથા દરવાજા વિગેરેમાં ઉંચે પ્રકારે એવી આઘોષણા કરાવી કે 'જે જેનો અર્થી હોય તેણે આવીને તે ગ્રહણ કરવું.' સ્વામીએ દાન આપવું શરૂ કર્યું તે વખતે ઇંદ્રે આદેશ કરવાથી કુબેરે પ્રેરેલા જૃંભક દેવતાઓ ઘણા કાળથી ભ્રષ્ટ થયેલું–નષ્ટ થઇ ગયેલું–નિધણીયાતું–મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરનારૂં–ગિરિ અને કુંજમાં રહેલું–સ્મશાન વિગેરે સ્થાનમાં ગૂઢ રહેલું–ઘરમાં ગુપ્ત કરેલું રૂપ્ય, સુવર્ણ અને રત્નાદિક દ્રવ્ય સર્વ જગ્યાએથી લાવીને વરસાદ જેમ પાણીને પૂરે તેમ પૂરતા હતા. હંમેશાં સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યાંથી તે ભોજનના સમય સુધીમાં પ્રભુ એક કોટી અને આઠ લાખ સુવર્ણ (સોનૈયા) નું દાન આપતા હતા. એ પ્રમાણે એક વર્ષમાં પ્રભુએ ત્રણશે અઠયાસી ક્રોડ અને એંશી લાખ સુવર્ણનું દાન કર્યું. પ્રભુ દીક્ષા લેવાના છે એમ જાણી લોકોને પણ સંસારમાં વૈરાગ્ય થવાથી ફક્ત શેષામાત્ર દાન ગ્રહણ કરતા હતા. જો કે પ્રભુ ઈચ્છા પ્રમાણે દાન દેતા હતા, તોપણ તેઓ અધિક ગ્રહણ કરતા ન હતા.

વાર્ષિક દાનને અંતે પોતાનું આસન ચલિત થવાથી ઇંદ્ર, બીજા ભરતની પેઠે ભક્તિ પૂર્વક ભગવંત પાસે આવ્યો. જળના કુંભ હસ્તમાં રાખનારા બીજા ઇંદ્રોની સાથે રાજ્યાભિષેકની પેઠે તેણે જગત્પતિને દીક્ષા ઉત્સવ સંબંધી અભિષેક કર્યો. તે કાર્યનો અધિકારી હોય તેવા ઇંદ્રે તત્કાળ લાવેલા દિવ્ય અલંકાર તથા વસ્ત્રો પ્રભુએ ધારણ કર્યાં. જાણે અનુત્તર વિમાનો માંહેનું વિમાન હોય તેવી **સુદર્શના** નામે એક શિબિકા ઈંદ્રે પ્રભુને માટે તૈયાર કરી. અને ઈંદ્રે હાથને ટેકો આપ્યો છે જેમને એવા પ્રભુ જાણે લોકાગ્ર રૂપી મંદિરની પહેલી નીસરણી ઉપર ચઢતા હોય તેમ તે શિબિકા ઉપર આરૂઢ થયા. પ્રથમ રોમાંચિત થયેલા મનુષ્યોએ અને પછી દેવતાઓએ, જાણે મૂર્ત્તિવંત પોતાનો પુણ્યભાર હોય તેમ શિબિકાને ઉપાડી. તે સમયે સુર અને અસુરોએ હર્ષથી વગાડેલાં મંગળ વાજિત્રોએ પોતાંના નાદથી પુષ્કરાવર્ત્તક મેઘની પેઠે દશ દિશાઓને પૂરી દીધી. જાણે આલોક અને પરલોકનું મૂર્ત્તિવંત નિર્મલપણું હોય એવા બે ચામરો પ્રભુના બંને પાર્શ્વભાગમાં પ્રકાશી રહ્યા અને બંદી લોકોની પેઠે વૃંદારકો[1] મનુષ્યોના કાનને પ્રસન્ન કરનાર એવો ભગવંતનો જયજયારવ ઉંચે સ્વરે કરવા લાગ્યા. શિબિકામાં આરૂઢ થઇને માર્ગમાં ચાલતા પ્રભુ ઉત્તમ દેવોના વિમાનમાં રહેલી શાશ્વત પ્રતિમાની જેવા શોભતા હતા. એવી રીતે ભગવાનને જતા જોઈ સર્વે નગરવાસીઓ, બાલકો જેમ પિતાની પછવાડે દોડે તેમ દોડવા લાગ્યા. મેઘને જોનારા મયૂરની પેઠે-કોઈ દૂરથી સ્વામીને જોવાને ઉંચા વૃક્ષોની શાખા ઉપર આરૂઢ થયા; સ્વામીને જોવાને માટે માર્ગના મંદિરો ઉપર ચઢેલા કોઈ સૂર્યના પ્રબળ તાપને પણ ચંદ્રાતપની જેવો ગણવા લાગ્યા; કોઈ કાળક્ષેપને નહીં સહન કરી શકવાથી તત્કાળ અશ્વ ઉપર ન ચઢતા જાણે પોતેજ અશ્વ હોય તેમ માર્ગમાં ઠેકવા લાગ્યા; અને કોઈ જળમાં મત્સ્યની પેઠે લોકસમૂહની અંદર પ્રવેશ કરી, સ્વામીના દર્શનની ઈચ્છાથી

૧ દેવતાઓ.

સર્ગ ત્રીજો.

—⊱⊰⊱⊰—

હવે પ્રભુએ તરતજ પોતાના સામંત વિગેરેને તથા ભરત બાહુબલિ વિગેરે પુત્રોને બોલાવ્યા. તેમણે ભરતને કહ્યું—'હે પુત્ર ! તું આ રાજ્યને ગ્રહણ કર. અમે તો હવે સંયમરૂપી સામ્રાજ્યને ગ્રહણ કરશું.' સ્વામીના તેવા વચનથી ભરત ક્ષણવાર અધોમુખ થઈ પછી અંજલિ જોડી નમસ્કાર કરી ગદ્ ગદ્ ગિરાથી કહેવા લાગ્યો—' હે સ્વામિન્ ! તમારા ચરણ કમલના પીઠની આગળ આલોટવાથી મને જે સુખ થાય છે તેવું સુખ રત્નસિંહાસન ઉપર બેસવાથી થવાનું નથી. હે વિભો ! તમારી આગળ પગે દોડતા મને જે સુખ થાય છે તે સુખ લીલાથી હસ્તીની પીઠ ઉપર આરૂઢ થવાથી થવાનું નથી. તમારા ચરણ કમળની છાયામાં જે સુખ હું મેળવું છુ તે સુખ મને ઉજ્વળ છત્રની છાયાવડે વ્યાપ્ત થવાથી થવાનુ નથી. જો હું તમારાથી વિરહી થાઉ તો પછી સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીથી શું કામ છે ? કેમકે તમારી સેવાના સુખરૂપ ક્ષીરસાગરમાં રાજ્યનું સુખ એક બિંદુમાત્ર છે.'

સ્વામીએ કહ્યું—' અમોએ રાજ્યને છોડી દીધું અને પછી પૃથ્વીમાં જો રાજા ન હોય તો પાછો મત્સ્યના જેવો ન્યાય[1] પ્રવર્ત્તે; માટે હે વત્સ! તમે આ પૃથ્વીનું યથાયોગ્ય રીતે પ્રતિપાલન કરો; તમે અમારા આદેશ પ્રમાણે વર્ત્તનારા છો અને અમારો આદેશ પણ એજ છે.' આવો પ્રભુનો સિધ્ધાદેશ થતાં તેને ઉલ્લંઘન કરવાને અસમર્થ એવા ભરતે તે અંગીકાર કર્યો; કેમકે **ગુરૂને વિષે વિનયસ્થિતિ એવીજ હોય છે.** પછી નમ્ર થયેલા ભરતે સ્વામીને મસ્તકથી પ્રણામ કરી પોતાના ઉન્નતવંશની પેઠે પિતાના સિંહાસનને અલંકૃત કર્યું. દેવતાઓએ જેમ પ્રભુને અભિષેક કર્યો હતો તેમ પ્રભુના આદેશથી અમાત્ય, સામંત અને સેનાપતિ વિગેરેએ ભરતને રાજ્યાભિષેક કર્યો. તે વખતે પ્રભુના શાસનની પેઠે ભરતના મસ્તક ઉપર પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું અખંડ છત્ર શોભવા લાગ્યુ. તેમની બંને બાજુએ વાજતા એવા ચામરો ચળકવા લાગ્યા, તે જાણે ભરતના અર્ધ્ધદ્રયથી[2] આવનારી લક્ષ્મીના બે દૂતો આવ્યા હોય તેવા જણાતા હતા. જાણે ઘણા ઉજ્વળ પોતાના ગુણ હોય તેવા વસ્ત્ર અને મુક્તાલંકારથી વૃષભાત્મજ હો શોભવા લાગ્યા. અને મોટા મહિમાના પાત્ર રૂપ તે નવા રાજાને નવા ચં... વિનીતાખ્યાણની [illegible] મનુષ્યોથી વીંટાઈ રહ્યા હતા. તેમની બંને પર્વતની પેઠે જગત્પતિ અનેક દેવતા અને મનુષ્યોથી વીંટાઈ રહ્યા હતા. તેમની બંને બાજુએ ભરત અને બાહુબલિ સેવા કરતા હતા તેથી બંને તટથી સમુદ્ર શોભે તેમ તેઓ શોભતા હતા. હસ્તીઓ જેમ પોતાના યૂથપતિને અનુસરે તેમ બીજા અઠ્ઠાણું વિનીત પુત્રો પ્રભુની પાછળ ચાલતા હતા. માતા મરૂદેવા, પત્ની સુનંદા ને સુમંગલા, પુત્રી બ્રાહ્મીને સુંદ

---

૧ પાણીની અંજલિ ૨ ચંદ્ર

હવે ક્ષુધા વિગેરેથી ગ્લાની પામેલા અને તત્વજ્ઞાન રહિત તે તપસ્વી રાજાઓ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યા કે–'આ સ્વામી, જાણે કિંપાકના ફળ હોય તેમ મધુર ફળોનું પણ ભક્ષણ કરતા નથી અને ખારૂં પાણી હોય તેમ સ્વાદિષ્ટ જળનું પણ પાન કરતા નથી. પરિકર્મમાં[1] અપેક્ષા રહિત હોવાથી તેઓ સ્નાન કે વિલેપન કરતા નથી, ભારની પેઠે વસ્ત્રાલંકાર અને પુષ્પોને ગ્રહણ કરતા નથી, અને પર્વતની પેઠે વાયુએ ઉડાડેલા માર્ગની ધૂળની સાથે આલિંગિત થાય છે. હંમેશાં લલાટને તપાવનાર તાપને મસ્તક ઉપર સહન કરે છે, શયન વિગેરેથી રહિત છે તોપણ પ્રયાસ પામતા નથી (થાકતા નથી) અને હસ્તીશ્રેષ્ઠની જેમ શીત અને ઉષ્ણતાથી તેમને કલેશ પણ થતો નથી. ક્ષુધાને ગણતા નથી, તૃષાને જાણતા નથી અને વૈરવાળા ક્ષત્રીની પેઠે તેઓ નિદ્રાનું પણ સેવન કરતા નથી. આપણે તેમના અનુચર રૂપ થયા છીએ તોપણ જાણે અપરાધી હોઈએ તેમ દૃષ્ટિથી પણ આપણને પ્રસન્ન કરતા નથી, તો ભાષણની શી વાત ! આ પ્રભુ પુત્ર કલત્રાદિક પરિગ્રહના ત્યાગી છે તોપણ તેઓ ચિત્તમાં શું ચિંતવન કરે છે તે આપણે જાણી શકતા નથી.' આ પ્રમાણે વિચારીને તે સર્વે તપસ્વીઓ પોતાના વૃંદના અગ્રેસર અને સ્વામીની પાસે સેવક રૂપે રહેનારા કચ્છ અને મહાકચ્છને કહેવા લાગ્યા –'ક્ષુધાને જીતનારા આ પ્રભુ ક્યાં અને અન્નના કીડા તુલ્ય આપણે ક્યાં ? તૃષાનો જય કરનાર પ્રભુ ક્યાં અને જળના ડેડકા જેવા આપણે ક્યાં ? આતપને સહન કરનાર પ્રભુ ક્યાં અને છાયાના માકડ જેવા આપણે ક્યાં ? શીતથી પરાભવ ન પામે એવા પ્રભુ ક્યાં અને વાંદરાની જેમ શીતથી કંપનારા આપણે ક્યાં ? નિદ્રા રહિત પ્રભુ ક્યાં અને નિદ્રાના અજગર જેવા આપણે ક્યાં ? તથા નિત્ય નહીં બેસનારા પ્રભુ કયાં અને આસનમાં પંગૂ સમાન આપણે કયાં ? સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરવાને જેમ કાક પક્ષીઓ ગરૂડને અનુસરે તેમ સ્વામીએ ધારણ કરેલા વ્રતમાં અનુગમન કરવાનો આપણે ઉપક્રમ કર્યો છે. હવે આપણે આજીવિકાને અર્થે આપણાં રાજ્યો પાછાં ગ્રહણ કરવાં કે કેમ ? અથવા તેતો ભરતે ગ્રહણ કર્યાં છે તો આપણે હવે કયાં જવું ? અથવા શું જીવનને માટે આપણે ભરતને શરણે જવું ? પરંતુ સ્વામીને છોડીને જવામાં આપણને તેનોજ ભય રહે છે. હે આર્યો ! તમે પ્રભુના વિચારને જાણનારા અને નિત્ય તેમની પાસે રહેનારા છો તેથી હવે કાર્યમાં મૂઢ બની ગયેલા એવા અમારે શું કરવું તે કહો.'

તેઓએ કહ્યું–'સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનો અંત જો પામી શકાય તોજ પ્રભુનો ભાવ (વિચાર) જાણી શકાય. (તે સમુદ્રનો અંત પામવો દુર્લભ છે તેમ પ્રભુનો વિચાર જાણી શકવો દુર્લભ છે.) અગાઉ તો અમે સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે કરતા હતા પણ હાલમાં તો પ્રભુ મૌન કરી રહ્યા છે એટલે કાંઈ આજ્ઞા કરતાજ નથી; તેથી જેમ તમે કાંઈ

---

૧ શરીરસુશ્રુષામાં.

પણ જાણતા નથી તેમ અમે પણ કાંઈ જાણતા નથી. આપણ સર્વેની સમાન ગતિ છે તેથી તમે કહો તે પ્રમાણે અમે કરીએ.' પછી તેઓ સર્વે એક વિચાર કરી ગંગાનદીની નજીકના વનમાં ગયા અને ત્યાં સ્વેચ્છાએ કંદમૂળ ફળાદિકનો આહાર કરવા લાગ્યા. ત્યારથી વનવાસી અને કંદ ફળાદિનો આહાર કરનારા જટાધારી તાપસો પૃથ્વીમાં પ્રવર્ત્યા.

તે કચ્છ મહાકચ્છના **નમિ** અને **વિનમિ** નામે વિનયવાન્ પુત્રો હતા. તેઓ પ્રભુએ દીક્ષા લીધા અગાઉ તેમની આજ્ઞાથી દૂર દેશમાં ગયા હતા. ત્યાંથી પાછા આવતાં તેમણે પોતાના પિતાને તે વનમાં જોયા. તેમને જોઈ તેઓ ચિંતવવા લાગ્યા કે વૃષભનાથ જેવા નાથ છતાં અનાથની પેઠે આપણા પિતાઓ આવી દશાને કેમ પામ્યા? તેમને પહેરવાનાં ઝીણાં વસ્ત્ર કયાં અને આ ભિલ્લ લોકોને યોગ્ય વલ્કલ વસ્ત્ર કયાં? શરીરપર લગાવવાનો અંગરાગ કયાં અને આ પશુને યોગ્ય પૃથ્વીની રજ કયાં? પુષ્પવડે ગુંથેલ કેશપાશ કયાં અને આ વટ વૃક્ષની જેવી લાંબી જટા કયાં? હસ્તીનું આરોહણ કયાં અને પાળાની જેમ પગે ચાલવું કયાં? આવી રીતે ચિંતવી તેઓએ પોતાના પિતાને પ્રણામ કર્યો અને સર્વે હકીકત પૂછી. તે કચ્છ મહાકચ્છે કહ્યું—'ભગવાન ઋષભધ્વજ પ્રભુએ રાજ્ય છોડી, ભરતાદિકને સર્વે પૃથ્વી વહેંચી આપી વ્રત ગ્રહણ કર્યું છે. હાથી જેમ ઇક્ષુનું ભક્ષણ કરે તેમ અમે સઘળાઓએ તેમની સાથે સાહસથી વ્રત ગ્રહણ કર્યું; પરંતુ ક્ષુધા તૃષા શીત અને આતપ વિગેરેના ક્લેશથી પીડા પામીને, ગધેડા અથવા ખચ્ચર જેમ પોતાપર રહેલ ભારને છોડી દે તેમ અમે વ્રતને છોડી દીધું. અમે જોકે પ્રભુની પ્રમાણે વર્તવાને સમર્થ થઈ શકયા નહિ તોપણ ગૃહસ્થાવાસ અંગીકાર ન કરતાં આ તપોવનમાં વસીએ છીએ.' એ પ્રમાણે સાંભળ્યા પછી 'અમે પણ પ્રભુની પાસે પૃથ્વીનો ભાગ માગીએ' એમ કહી તે નમિ વિનમિ પ્રભુના ચરણ સમીપે આવ્યા. પ્રભુ નિઃસંગ છે એવું નહીં જાણનારા તેઓએ પ્રતિમા રૂપે (કાઉસગ્ગ ધ્યાને) રહેલા સ્વામીને પ્રણામ કરી વિજ્ઞપ્તિ કરી—'અમને બંનેને દૂર દેશાંતર મોકલી તમે ભરત વિગેરે પુત્રોને પૃથ્વી વહેંચી આપી અને અમને ગાયના પગલા પ્રમાણ પણ પૃથ્વી આપી નથી, માટે હે વિશ્વનાથ! હવે પ્રસાદ કરીને તે આપો. આપ દેવના દેવ એવા અમારો શો દોષ જોયો છે કે જેથી આપવું તો દૂર રહ્યું પરંતુ અમને ઉત્તર પણ આપતા નથી!' તેઓ બંનેએ આ પ્રમાણે કહ્યું પણ પ્રભુએ તે અવસરે [illegible]ર્વતના ઉત્તર આપ્યો નહીં, કેમકે મમતા રહિત પુરૂષો આ લોક સંબંધી ચિ[illegible] જેવો [illegible]તા નથી. પ્રભુ કાંઇ પણ બોલતા નથી પણ એઓજ આપણી ગતિ છે ([illegible]જ આપણે અનુસરવાનું છે) એમ નિશ્ચય કરી તે બંને તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. સ્વા[illegible]ની સમીપ ભાગની રજ શાંત કરવાને હંમેશાં તેઓ જળાશયથી કમલપત્રમાં જળ લા[illegible] પ્રભુની સમીપે છાંટવા લાગ્યા, ધર્મ ચક્રવર્તી ભગવંતની આગળ સુગંધથી મદવા[illegible] થયેલા મધુકરોએ યુક્ત પુષ્પગુચ્છો લાવીને તેઓ પાથરવા લાગ્યા, જેમ સૂર્યચંદ્ર અહર્નિશ મેરૂપર્વતની સેવા કરે તેમ તેઓ

હંમેશાં પ્રભુના પાર્શ્વભાગમાં ઉભા રહી ખડ્ગ ખેંચીને સેવા કરવા લાગ્યા અને દરરોજ ત્રિકાળ અંજલિ જોડી પ્રણામ કરી યાચના કરવાલાગ્યા–'હે સ્વામિ અમને રાજ્ય આપો, તમારા શિવાય બીજો કોઈ અમારે સ્વામી નથી.'

એક વખતે પ્રભુના ચરણને વંદન કરવા શ્રધ્ધાવાન્ નાગકુમારનો અધિપતિ ધરણેંદ્ર ત્યાં આવ્યો. તેણે બાળકની પેઠે સરલ એવા તે બંને કુમારોને રાજલક્ષ્મીની યાચના કરતા અને ભગવંતની સેવા કરતા આશ્ચર્યથી જોયા. નાગરાજે અમૃતના ઝરા જેવી વાણીથી તેમને કહ્યું–'તમે કોણ છો અને દૃઢ આગ્રહ કરીને શું યાચો છો? જ્યારે જગત્પતિએ વર્ષ પર્યંત ઈચ્છિત મહાદાન અવિચ્છિન્નપણે આપ્યું ત્યારે તમે કયાં ગયા હતા? હાલ તો સ્વામી નિર્મમ, નિષ્પરિગ્રહ, પોતાના શરીરમાં પણ આકાંક્ષા રહિત અને રોષ તોષથી વિમુક્ત થયા છે.' આ પણ પ્રભુનો સેવક છે એમ ધારી નમિ વિનમિએ માનપૂર્વક તેને કહ્યું–'આ અમારા સ્વામી છે અને અમે એમના સેવક છીએ, તેમણે આજ્ઞા કરી અમને કોઈ સ્થાને મોકલ્યા પછી ભરત વિગેરે પોતાના સર્વ પુત્રોને રાજ્ય વહેંચી આપ્યું. જો કે તેમણે સર્વસ્વ આપી દીધું છે તોપણ અમને તેઓ રાજ્ય આપશે. તેમની પાસે તે છે કે નથી એવી સેવકે શા માટે ચિંતા કરવી? સેવકે તો સેવા કરવી.' એમ સાંભળી ધરણેંદ્રે તેમને કહ્યું–'તમે ભરત પાસે જઈ યાચના કરો; તે પ્રભુનો પુત્ર હોવાથી પ્રભુ તુલ્ય છે.' તેમણે કહ્યું–'આ વિશ્વના સ્વામીને પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેમને મૂકી અમે બીજો સ્વામી કરશું નહીં, કેમકે "કલ્પવૃક્ષને મેળવ્યા પછી કેરડાના વૃક્ષનું કોણ સેવન કરે?" અમે પરમેશ્વરને છોડી બીજાની પાસે યાચના નહીં કરીએ. શું ચાતક પક્ષી મેઘ શિવાય બીજાની યાચના કરે? ભરત વિગેરેનું કલ્યાણ થાઓ! તમારે શામાટે ચિંતા કરવી પડે છે? અમારા સ્વામીથી જે થવાનું હોય તે થાઓ તેમાં બીજાને શું?'

આવી તેમની યુક્તિથી નાગરાજ હર્ષ પામ્યો અને કહ્યું–"હું પાતાલપતિ છું અને આ સ્વામીનો સેવક છુ. તમને સાબાશ છે, તમે મોટા ભાગ્યવાળા અને મોટા સત્વવાળા છો કે જેથી તમારી 'આ સ્વામીજ સેવવા યોગ્ય છે, બીજા નહીં' એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા છે. આ ભુવનસ્વામીની સેવાથી જાણે પાશથી આકૃષ્ટ થઇ હોય તેમ રાજ્ય સંપત્તિઓ પુરૂષની આગળ આવે છે; લટકી રહેલા ફળની પેઠે પુરૂષોને વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપરના વિદ્યાધરોનું સ્વામીપણું આ મહાત્માની સેવાથી સુલભ છે; અને એમની સેવા કરવાથી પગ નીચે રહેલા નિધાનની પેઠે ભુવનાધિપતિની લક્ષ્મી પણ વિના પ્રયાસે પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રભુને સેવનારા પુરૂષોને જાણે કામણથી વશ થઈ હોય તેમ વ્યંતરેંદ્રની લક્ષ્મી વશ થઈને નમે છે; જે સૌભાગ્યવંત પુરૂષ આ સ્વામીની સેવા કરે છે તેને સ્વયંવર વધૂની પેઠે જ્યોતિષ્પતિની લક્ષ્મી સત્વર વરે છે; વસંત ઋતુથી જેમ વિચિત્ર પુષ્પોની સમૃદ્ધિ થાય તેમ એમની સેવાથી ઈંદ્રની લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત થાય છે; જાણે મુક્તિની નાની બહેન હોય તેવી અને દુર્લભ એવી અહમિંદ્રની લક્ષ્મી પણ એમના સેવનથી શીઘ્ર મળે છે; અને

એ જગતપતિની સેવા કરનાર પ્રાણી પુનરાવૃત્તિ રહિત સદાનંદમય પદ (મોક્ષ) ને પણ પામેછે. વધારે શું કહીએ પણ એમની સેવાથી પ્રાણી તેમની પેઠેજ આ લોકમાં ત્રણ ભુવનનો અધિપતિ અને પરલોકમાં સિદ્ધરૂપ થાય છે. હું આ પ્રભુનો દાસછું અને તમે તેમનાજ કિંકર છો તેથી તમને તેમની સેવાના ફળ રૂપ વિદ્યાધરોનું ઐશ્વર્ય આપું છું. એ તમને સ્વામીની સેવાથીજ પ્રાપ્ત થયું છે એમ જાણજો. કેમકે પૃથ્વી ઉપર અરૂણનો ઉદ્યોત થાય છે તે પણ સૂર્યથીજ થયેલો હોય છે.' એ પ્રમાણે કહી તેમનો પાઠ કરવાથીજ સિદ્ધિને આપનારી ગૌરી અને પ્રજ્ઞપ્તિ વિગેરે અડતાળીશ હજાર વિદ્યાઓ આપી અને આજ્ઞા કરી કે તમે વૈતાઢ્ય ઉપર જઈ બંને શ્રેણીમાં નગર સ્થાપી અક્ષય રાજ્ય કરો. પછી તેઓ ભગવંતને નમન કરી પુષ્પક નામનું વિમાન બનાવી તેમાં આરૂઢ થઈ પન્નગપતિની સાથેજ ચાલ્યા. પ્રથમ તેઓએ પોતાના પિતા કચ્છ મહાકચ્છની પાસે જઈ સ્વામિસેવા રૂપ વૃક્ષનાફળ રૂપી તે નવીન સંપત્તિની પ્રાપ્તિ નિવેદન કરી અને પછી અયોધ્યાના પતિ ભરત રાય પાસે જઈ આત્મ ઋદ્ધિ વિદિત કરી; **માની પુરૂષોના માનની સિદ્ધિ પોતાનું સ્થાન બતાવવાથીજ સફળ થાય છે.** પછી સર્વ સ્વજન તથા પરિજનોને સાથે લઈ ઉત્તમ વિમાનમાં બેસી તેઓ વૈતાઢ્ય પર્વત તરફ ચાલ્યા.

વૈતાઢ્ય પર્વત, પ્રાંત ભાગમાં લવણ સમુદ્રના તરંગસમૂહથી ચુંબિત થતો હતો અને જાણે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાનો માનદંડ હોય તેવો જણાતો હતો. ભરતક્ષેત્રના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગની મધ્યસીમારૂપ તે પર્વત ઉત્તર દક્ષિણ પચાસ યોજન વિશાળ છે, પૃથ્વીમાં સવા છ યોજન રહેલો છે અને પૃથ્વી ઉપર પચીશ યોજન ઉંચો છે. જાણે બાહુ પ્રસારિત કર્યા હોય તેમ હેમાલયે ગંગા અને સિંધુ નદીથી તેનું આલિંગન કર્યું છે. ભરતાર્દ્ધની લક્ષ્મીના વિશ્રામને માટે ક્રીડાઘર હોય તેવી ખંડપ્રપા અને તમિશ્રા નામની ગુફાઓ તેની અંદર આવેલી છે. ચૂલિકા વડે જેમ મેરૂ પર્વત શોભે છે તેમ શાશ્વત પ્રતિમા યુક્ત સિદ્ધાયતન કૂટથી તે પર્વત અદ્ભુત શોભાવાળો દેખાય છે. જાણે નવીન કંઠાભરણ હોય તેવા વિવિધ રત્નમય અને દેવતાઓના લીલાસ્થાન રૂપ નવ શિખરોને તેણે ધારણ કર્યા છે. દક્ષિણ અને ઉત્તર બાજુએ વીશ યોજન ઉંચે જાણે વસ્ત્રો હોય તેવી વ્યંતરોની બે નિવાસ શ્રેણીઓ તે પર્વત ઉપર રહેલી છે. મૂળથી ચૂલિકા પર્યંત મનોહર સુવર્ણની શિલામય તે પર્વત, જાણે સ્વર્ગનું એક પાદકટક[1] પૃથ્વી ઉપર પડ્યું હોય તેવો જણાય છે. પવને ચલાયમાન કરેલ વૃક્ષની શાખા રૂપ ભુજાઓથી જાણે દૂરથી બોલાવતો હોય એવા તે વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર નમિવિનમિ આવી પહોંચ્યા.

નમિ રાજાએ પૃથ્વીથી દશ યોજન ઉંચે તે પર્વત ઉપર દક્ષિણ શ્રેણીએ પચાસ નગરો વસાવ્યા. કિન્નર પુરૂષોએ જ્યાં પ્રથમ ગાયન કરેલું છે એવું બાહુકેતુ, પુંડરીક, હરિકેતુ, સેનકેતુ, સર્પાદિકેતુ, શ્રીબાહુ, શ્રીગૃહ, લોહાર્ગલ, અરિંજય, સ્વર્ગલીલા, વજ્રાર્ગલ, વજ્ર-

૧ પગનું આભૂષણ.

વિમોક, મહીસારપુર, જયપુર, સુકૃતમુખી, ચતુર્મુખી, બહુમુખી, રતા, વિરતા, આખંડલપુર, વિલાસયોનિપુર, અપરાજિત, કાંચીદામ, સુવિનય, નભ:પુર, ક્ષેમંકર, સહચિન્હપુર, કુસુમપુરી, સંજયંતી, શક્રપુર, જયંતી, વૈજયંતી, વિજયા, ક્ષેમંકરી, ચંદ્રભાસપુર, રવિભાસપુર, સપ્ત ભૂતલાવાસ, સુવિચિત્ર, મહાધ્રપુર, ચિત્રકૂટ, ત્રિકૂટક, વૈશ્રવણકૂટ, શશિપુર, રવિપુર, વિમુખી, વાહિની, સુમુખી, નિત્યોદ્યોતિની, અને શ્રી રથનૂપુર ચક્રવાલ એવા તે નગર અને નગરીના નામ રાખ્યા હતા. એ પચાશ નગરોની મધ્યમાં આવેલ (રથનૂપુર ચક્રવાલ) નગરમાં નમિએ નિવાસ કર્યો.

ધરણેંદ્રના શાસનથી ઉત્તર શ્રેણીમાં તેવીજ રીતે વિનમિએ તત્કાળ સાઠ નગર વસાવ્યા. અર્જુની, વારૂણી, વૈરિસંહારિણી,, કૈલાશવારૂણી, વિદ્યુદ્દીપ, કિલિકિલ, ચારૂ ચૂડામણિ ચંદ્રભાભૂષણ, વંશવત્, કુસુમચૂલ, હંસગર્ભ, મેઘક, શંકર, લક્ષ્મીહર્મ્ય, આમર, વિમલ, અસુમત્કૃત, શિવમંદિર, વસુમતી, સર્વ સિધ્ધસ્તુત, સર્વ શત્રુંજય, કેતુમાલાંક, ઈંદ્રકાંત, મહાનંદન, અશોક, વીતશોક, વિશોકક, સુખાલોક, અલક તિલક, નભસ્તિલક, મંદિર, કુમુદકુંદ, ગગનવલ્લભ, યુવતીતિલક, અવનિતિલક, સગંધર્વ, મુક્તહાર, અનિમિષ વિષ્ટપ અગ્નિજ્વાલા, ગુરૂજવાલા, શ્રી નિકેતપુર, જયશ્રીનિવાસ, રત્નકુલિશ, વસિષ્ટાશ્રય, દ્રવિણજ્ય, સભદ્રક, ભદ્રાશયપુર, ફેનશિખર, ગોક્ષીરવર શિખર, વૈર્યક્ષોભ શિખર, ગિરિશિખર, ધરણી, વારણી, સુદર્શનપુર, દૂર્ગ, દુર્ધ્ધર, માહેંદ્ર, વિજય, સુગંધિની, સુરત, નાગરપુર અને રત્નપુર એ નામના નગર અને નગરીની મધ્યમાં પ્રધાન રૂપે રહેલા ગગનવલ્લભ નામના નગરમાં ધરણેંદ્રની આજ્ઞાથી વિનમિએ વાસ કર્યો. વિદ્યાધરોની મહત્ ઋધ્ધિવાળી તે બંને શ્રેણી જાણે તેની ઉપર રહેલ વ્યંતર શ્રેણીના પ્રતિબિંબ હોય તેવી શોભતી હતી. તેઓએ બીજા અનેક ગામ અને શાખા નગર (પરાં) કર્યાં અને સ્થાન યોગ્યતા પ્રમાણે કેટલાએક જનપદ પણ સ્થાપ્યા. જે જે જનપદથી લાવીને ત્યાં માણસોને વસાવ્યા તે તે નામથી ત્યાં દેશ કર્યો. એ સર્વે નગરોમાં હૃદયની પેઠે સભાની અંદર નમિ વિનમિએ નાભિનંદનને સ્થાપિત કર્યા. વિદ્યાધરો વિદ્યાથી દુર્મદ થઇને દુર્વિનયી ન થાય તે માટે ધરણેંદ્રે એવી મર્યાદા સ્થાપન કરી કે ' જે દુર્મદવાળા પુરૂષો જિનેશ્વર, જિનચૈત્ય, ચરમ શરીરી, અને કાયોત્સર્ગે રહેલા કોઈ પણ મુનિનો પરાભવ કે ઉલ્લંઘન કરશે તેઓને લક્ષ્મી જેમ આલસ્ય યુક્ત પુરૂષોને તજે તેમ વિદ્યાઓ તત્કાળ તજી દેશે. વળી જે વિદ્યાધર કોઈ સ્ત્રીભર્ત્તારને મારી નાંખશે અને ઈચ્છા ન કરનારી સ્ત્રીની સાથે રમશે તેને પણ વિદ્યાઓ તત્કાળ છોડી દેશે.' નાગપતિએ એ મર્યાદા ઉંચે સ્વરે કહી સંભળાવીને તે યાવચ્ચંદ્ર રહે તેટલા માટે રત્નભિત્તિની પ્રશસ્તિમાં લેખિત કરી. પછી નમિવિનમિ બંનેને વિદ્યાધરના રાજાપણે પ્રસાદ સહિત સ્થાપિત કરી બીજી કેટલીક વ્યવસ્થા કરી નાગપતિ અંતર્ધાન થયા.

પોતપોતાની વિદ્યાઓના નામથી વિદ્યાધરોની સોળ નિકાય (જાતી) થઈ. તેમાં ગૌરી વિદ્યાથી ગૌરેય થયા, મનુ વિદ્યાથી મનુ થયા, ગાંધાર વિદ્યાથી ગાંધાર થયા, માનવી

વિદ્યાથી માનવ થયા, કૌશિકી વિદ્યાથી કૌશિકી પૂર્વ થયા, ભૂમિતુંડ વિદ્યાથી ભૂમિતુંડક થયા, મૂલવીર્ય વિદ્યાથી મૂલવીર્યક થયા, શંકુકા વિદ્યાથી શંકુક થયા, પાંડુકી વિદ્યાથી પાંડુક થયા, કાળી વિદ્યાથી કાલિકેય થયા, શ્વપાકી વિદ્યાથી શ્વપાક થયા, માતંગી વિદ્યાથી માતંગ થયા, પાર્વતી વિદ્યાથી પાર્વત થયા, વંશાલયા વિદ્યાથી વંશાલય થયા, પાંસુ-મૂલ વિદ્યાથી પાંસુ મૂલક થયા, અને વૃક્ષમૂલ વિદ્યાથી વૃક્ષ મૂલક થયા. એ સોળ નિકાયના બે ભાગ કરીને નમિ અને વિનમિ રાજાએ આઠ આઠ વિભાગ ગ્રહણ કર્યા. પોત પોતાની નિકાયમાં પોતાની કાયાની પેઠે ભક્તિથી તેઓએ વિદ્યાધિપતિ દેવતાનું સ્થાપન કર્યું. નિત્ય વૃષભ સ્વામીની મૂર્ત્તિની પૂજા કરનારા તેઓ ધર્મને બાધા ન આવે તેવી રીતે કાળ નિર્ગમન કરતાં દેવતા સદૃશ ભોગ ભોગવવા લાગ્યા. જાણે બીજા શક્રને ઈશાન ઈંદ્રો હોય તેમ તેઓ બંને કોઈ કોઇ વખત જંબૂદ્વીપની જગતિના જાળ કટકને વિષે કાંતાઓ સહિત ક્રીડા કરતા હતા; કોઇ વખત સુમેરૂ પર્વત ઉપરના નંદનાદિક વનોમાં પવનની પેઠે ઇચ્છા પૂર્વક આનંદ સહિત વિહાર કરતા હતા; કોઈ વખતે શ્રાવકની સંપત્તિનું એજ ફળ છે એમ ધારી—નંદીશ્વરાદિ તિર્થોમાં શાશ્વત પ્રતિમાનું અર્ચન કરવાને જતા હતા; કોઈ વખતે વિદેહાદિ ક્ષેત્રોમાં શ્રી અર્હંતના સમવસરણની અંદર જઇને પ્રભુની વાણી રૂપ અમૃતનું પાન કરતા હતા; અને હરણ જેમ કાન ઉંચા કરીને ગાયન સાંભળે તેમ કોઈ વખતે ચારણ મુનિઓ પાસેથી તેઓ ધર્મદેશના સાંભળતા હતા. સમકિત અને અક્ષીણ ભંડારને ધારણ કરનારા તેઓ વિદ્યાધરોથી આવૃત થઇને ત્રણ વર્ગ (ધર્મ અર્થ અને કામ) ને બાધા ન આવે તેવી રીતે રાજ્ય કરતા હતા.

કચ્છ અને મહાકચ્છ જેઓ રાજતાપસ થયા હતા તેઓ ગંગા નદીના દક્ષિણ તટ ઉપર મૃગની પેઠે વનેચર થઈને ફરતા હતા અને જાણે જંગમ વૃક્ષો હોય તેમ વલ્કલ વસ્ત્રથી તેઓ શરીરનું આચ્છાદન કરતા હતા. વમન કરેલા અન્નની પેઠે ગૃહસ્થાશ્રમીના આહારને તેઓ સ્પર્શ પણ કરતા નહીં. ચતુર્થ અને છઠ્ઠ વિગેરે તપવડે ધાતુનું શોષણ થવાથી ઘણું કૃશ થયેલું તેમનું શરીર ખાલી પડેલી ધમણની ઉપમાને ધારણ કરતું હતું. પારણાને દિવસે પણ સડી ગયેલા અને ભૂમિ ઉપર પડી ગયેલા પાંદડા અને ફળાદિકનું અશન કરી, ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન કરતાં સાંજ રહ્યા હતા.

ભગવાન ઋષભસ્વામી આર્ય અનાર્ય દેશમાં મૌનપણે વિચરતા હતા. એક વર્ષ પર્યંત નિરાહારપણે રહેલા પ્રભુએ વિચાર્યું કે 'દીપક જેમ તેલ વડેજ બળે છે અને વૃક્ષ જેમ જળથીજ ટકે છે તેમ પ્રાણીઓના શરીર આહારથીજ રહે છે. તે આહાર પણ બેંતાળીશ દોષે રહિત હોય તો સાધુએ માધુકરી[૧] વૃત્તિથી ભિક્ષા કરી યોગ્ય અવસરે ગ્રહણ કરવો

૧ મધુકર-ભ્રમર જેમ અનેક પુષ્પો ઉપર બેસી જરાજરા રસ ચુસી પોતાની તૃપ્તિ કરે પણ પુષ્પોને કીલામણા ન ઉપજાવે તેમ મુનિપણ અનેક ઘરેથી થોડો થોડો આહાર ગ્રહણ કરે-ગૃહસ્થને પીડાકારી ન થાય, તેવી વૃત્તિ ને માધુકરી વૃત્તિ સમજવી.

યુક્ત છે. ગયેલા દિવસોની પેઠે હજી પણ આહાર નહીં લેતા હું અભિગ્રહ કરીને રહીશ તો મારૂં શરીર તો રહેશે, પરંતુ જેમ આ ચાર હજાર મુનિઓ ભોજન નહીં મળવાથી પીડિત થઇ ભગ્ન થયા તેમ બીજા મુનિઓ ભંગ પામશે.' આવો વિચાર હૃદયમાં ધારીને પ્રભુ ભિક્ષા માટે સર્વ નગરમાં મંડન રૂપ ગજપુર નગરે આવ્યા. તે નગરમાં બાહુબલિના પુત્ર સોમપ્રભ રાજાના શ્રેયાંસ નામે કુમારે તે સમયે સ્વપ્નમાં એવું જોયું કે 'ચોતરફ કાંઈક શ્યામ થયેલા એવા સુવર્ણગિરિ (મેરૂ) ને મેં દુધના ઘડાથી અભિષેક કરીને ઉજ્વળ કર્યો.' સુબુદ્ધિ નામના શેઠે એવું સ્વપ્ન જોયું કે 'સૂર્યથી ચવેલા સહસ્ર કિરણો શ્રેયાંસ કુમારે પાછા સૂર્યમાં આરોપણ કર્યા અને તેથી સૂર્ય અતિ પ્રકાશમાન થયો.' સોમયશા રાજાએ એવું સ્વપ્ન જોયું કે 'ઘણા શત્રુઓએ ચોતરફ રૂંધેલા કોઇ રાજાએ પોતાના પુત્ર શ્રેયાંસની સહાયથી જય મેળવ્યો.' ત્રણે જણાએ પોતપોતાના સ્વપ્નનો વૃત્તાંત પરસ્પર કહ્યો પણ તેનો નિર્ણય નહીં કરી શકવાથી પાછા પોતપોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. જાણે તે સ્વપ્નનો નિર્ણય પ્રગટ કરાવવાનું ધારતા હોય તેમ પ્રભુએ તેજ દિવસે ભિક્ષાને માટે હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. એક સંવત્સર સુધી નિરાહાર રહેલા છતાં પણ ઋષભની લીલાથી ચાલ્યા આવતા પ્રભુ હર્ષ સહિત નગર લોકોના જોવામાં આવ્યા.

પ્રભુને જોઈ પૌરલોકો સંભ્રમથી ઉઠી દોડીને પરદેશથી આવેલા બંધુની પેઠે તેમની આસપાસ વીંટાઈ વળ્યા. કોઈ કહેવા લાગ્યા–હે પ્રભુ ! તમે અમારા ઘર ઉપર અનુગ્રહ કરો કેમકે વસંત ઋતુની પેઠે તમે ચિરકાળે દેખાયા છો. કોઈ કહે–સ્વામિન્ ! સ્નાન કરવાને યોગ્ય જળ, તૈલ, વસ્ત્ર અને પીઠી વિગેરે પદાર્થો તૈયાર છે તેથી આપ સ્નાન કરો અને પ્રસન્ન થાઓ. કોઈ કહે–હે ભગવન્ ! મારા ઉત્તમ ચંદન, કર્પૂર, કસ્તુરી અને યક્ષકર્દમને ઉપયોગમાં લાવી મને કૃતાર્થ કરો. કોઈ કહે–હે જગત્‌રત્ન! કૃપા કરી અમારા રત્નઅલંકારોને આપના અંગમાં અધિરોપણ કરી અલંકૃત કરો. કોઈ કહે–હે સ્વામિન્ ! મારે મંદિરે પધારી આપના અંગને અનુકૂલ રેશમી વસ્ત્ર પહેરી તેને પવિત્ર કરો. કોઈ કહે–હે દેવ! દેવાંગના જેવી મારી કન્યાને આપ ગ્રહણ કરો, આપના સમાગમથી અમે ધન્ય થયા છીએ. કોઈ કહે–હે રાજકુંજર ! ક્રીડાથી પણ આપ પગે શા માટે ચાલો છો ? પર્વત જેવા આ મારા કુંજર ઉપર આરૂઢ થાઓ. કોઇ કહે–સૂર્યાશ્વ સમાન મારા ઘોડાને આપ ગ્રહણ કરો, આતિથ્યનું ગ્રહણ ન કરવાથી અમને અયોગ્ય કેમ કરો છો ? કોઈકહે–આ જાતિવંત ઘોડાઓ જોડેલા મારા રથને સ્વીકાર કરો; આપ સ્વામી જ્યારે પગથી ચાલો ત્યારે એ રથની અમારે શું જરૂર છે ? કોઈ કહે–હે પ્રભુ ! આ પાકા આમ્રફળને આપ ગ્રહણ કરો, સ્નેહી જનોનું અપમાન ન કરવું જોઈએ. કોઈ કહે–હે એકાંત વત્સલ ! આ તાંબૂલ વલ્લીના પત્ર અને સોપારી પ્રસન્ન થઈને ગ્રહણ કરો. કોઈ કહે–હે સ્વામિ ! અમે શો અપરાધ કર્યો છે કે આપ સાંભળતાંજ ન હો તેમ ઉત્તર આપતા નથી ? એવી

રીતે લોકો તેમની પ્રાર્થના કરતા હતા તથાપિ તે સર્વ વસ્તુને અકલ્પ્ય જાણી તેમાંનું કાંઇ પણ ન સ્વીકારતાં ચંદ્ર જેમ નક્ષત્રે નક્ષત્રે ફરે તેમ પ્રભુ ઘેર ઘેર ફરતા હતા. પક્ષીઓના પ્રાતઃકાળના કોળાહળની પેઠે નગરજનોનો તે કોળાહળ પોતાના ભુવનમાં રહેલા શ્રેયાંસના સાંભળવામાં આવ્યો. તેણે 'એ શું છે' તે જાણવાને છડીદારને મોકલ્યો. તે છડીદાર સર્વ વૃત્તાંત જાણી પાછો આવી અંજલિ જોડી આપ્રમાણે કહેવા લાગ્યો—

'રાજાઓની પેઠે પોતાના મુગટોથી ભૂતલનો સ્પર્શ કરી પાદપીઠ આગળ આળોટતા ઇંદ્રો દૃઢ ભક્તિથી જેમનું સેવન કરે છે, સૂર્ય જેમ પદાર્થોને બતાવે તેમ જેઓએ આ લોકમાં માત્ર અનુકંપાથી સર્વને આજીવિકાના ઉપાય રૂપ કર્મો બતાવ્યા છે, દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળા જેમણે ભરત વિગેરેને અને તમને પણ પોતાની શેષા (પ્રસાદી) ની પેઠે આ ભૂમિ આપી છે, અને જેમણે સર્વ સાવદ્ય વસ્તુનો પરિહાર કરી અષ્ટ કર્મરૂપી મહાપંકને શોષણ કરવા માટે ગ્રીષ્મના આતપ રૂપ તપને સ્વીકાર્યું છે, તે ઋષભદેવ પ્રભુ નિઃસંગ—મમતા રહિત નિરાહારપણે પોતાના પાદસંચારથી પૃથ્વીને પવિત્ર કરતા વિચરે છે. તેઓ સૂર્યના આતપથી ઉદ્વેગ પામતા નથી અને છાંયાથી ખુશી થતા નથી પરંતુ પર્વતની પેઠે બંનેમાં સમાનતા રાખે છે. જાણે વજ્રકાયવાળા હોય તેમ શીતમાં વિરક્ત થતા નથી અને ઉષ્ણમાં આસક્ત થતા નથી અને જ્યાં ત્યાં રહે છે. સંસારરૂપી હસ્તીમાં કેશરીસિંહ સમાન તે પ્રભુ યુગમાત્ર દૃષ્ટિ કરતા, એક કીડી પણ પીડા ન પામે તેવી રીતે પાદસંચાર કરે છે. પ્રત્યક્ષ નિર્દેશ કરવાને યોગ્ય અને ત્રણ જગત્‌ના દેવ—તે તમારા પ્રપિતામહ ભાગ્ય યોગે અહીં આવી ચડ્યા છે. ગોવાળની પછવાડે જેમ ગાયો દોડે તેમ પ્રભુની પછવાડે દોડનારા સર્વ પૌરજનોનો આ મધુર કોળાહળ છે.' પ્રભુને આવેલા સાંભળી તત્કાળ તે યુવરાજ પાળાઓનું પણ ઉલ્લંઘન કરીને પગે ચાલતો દોડયો. યુવરાજને છત્ર અને ઉપાન રહિત દોડતો જોઇને જાણે તેની છાયા હોય તેમ તેની સર્વ સભા પણ છત્ર ઉપાન તજી દઈ દોડી. સંભ્રમથી યુવરાજના કુંડળ ચપલ થતા હતા તેથી જાણે પુનઃસ્વામીની પાસે બાળલીલા આચરતો હોય તેમ તે શોભતો હતો. પોતાના ગૃહાંગણમાં આવેલા પ્રભુના ચરણકમલમાં આળોટી ભ્રમરના ભ્રમને ઉત્પન્ન કરનારા પોતાના કેશોથી તેણે માર્જન કર્યું. તેણે ઉઠીને જગત્પતિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી, જાણે હર્ષાશ્રુથી ક્ષાલન કરતો હોય તેમ ચરણમાં નમસ્કાર કર્યો, અને પછી ઉભો થઈ પૂર્ણિમાના ચંદ્રને જેમ ચકોર જુએ તેમ પ્રભુના મુખકમલનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. 'આવો વેશ મેં ક્યાંક જોયો છે!' એમ ચિંતવતા તેને વિવેક વૃક્ષના બીજરૂપ જાતિસ્મરણ ઉત્પન્ન થયું અને જાણ્યું કે પૂર્વે પૂર્વવિદેહ ક્ષેત્રમાં ભાગવંત વજ્રનાભ નામે ચક્રવર્તી હતા ત્યારે હું તેનો સારથિ હતો અને તેજ ભવમાં સ્વામીના વજ્રસેન નામે પિતા હતા તેમને આવા તીર્થંકરના ચિન્હવાળા જોયા હતા. વજ્રનાભે

વજ્રસેન તીર્થંકરના ચરણ સમીપે દીક્ષા લીધી ત્યારે મેં પણ એમની સાથે દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે વજ્રસેન અર્હંતના મુખથી મેં સાંભળ્યું હતું કે આ વજ્રનાભ ભરતખંડમાં પ્રથમ તીર્થંકર થશે. સ્વયંપ્રભાદિકના ભવોમાં મેં એમની સાથેજ અટન કર્યું હતું. તેઓ હાલ મારા પ્રપિતામહપણે વર્ત્તેછે, તેમને મેં ભાગ્યયોગે આજે દીઠા. તે પ્રભુ આજે જાણે સાક્ષાત્ મોક્ષ હોય તેમ સર્વ જગત્નો અને મારો અનુગ્રહ કરવા પધાર્યા છે. એમ વિચારે છે એવામાં કોઈએ આવીને નવીન ઈક્ષુરસથી સંપૂર્ણ ભરેલા ઘડાઓ હર્ષપૂર્વક શ્રેયાંસ કુમારને ભેટ કર્યા. (જાતિ સ્મરણ જ્ઞાનથી) નિર્દોષ ભિક્ષા દેવાના વિધિને જાણનારા તેણે પ્રભુને કહ્યું–'હે ભગવન્! આ કલ્પનીય રસ ગ્રહણ કરો.' પ્રભુએ અંજલિ જોડી હસ્તરૂપી પાત્ર તેની આગળ ધર્યું એટલે તેણે ઈક્ષુરસના કુંભો લઈ લઈને તેમાં ખાલી કરવા માંડયા. ભગવાન્ના હસ્તપાત્રમાં ઘણો રસ સમાયો પણ શ્રેયાંસના હૃદયમાં તેટલો હર્ષ સમાયો નહીં. સ્વામીની અંજલિમાં આકાશે જેની શિખા લગ્ન થયેલી છે એવો રસ જાણે ઠરી ગયો હોય તેમ સ્તંભિત થઈ ગયો, કેમકે તીર્થંકરો અચિંત્ય પ્રભાવવાળા હોય છે. પ્રભુએ તે રસથી પારણું કર્યું અને સુર, અસુર તથા મનુષ્યોના નેત્રોએ તેમના દર્શનરૂપી અમૃતથી પારણું કર્યું. તે સમયે જાણે શ્રેયાંસના શ્રેય (કલ્યાણ) ની ખ્યાતિ કરનારા ચારણ ભાટ હોય તેમ આકાશમાં પ્રતિનાદથી વૃદ્ધિ પામેલા દુંદુભિઓ ધ્વનિ કરવા લાગ્યા. મનુષ્યોના નેત્રના આનંદાશ્રુની વૃષ્ટિની સાથે આકાશમાંથી દેવતાઓએ રત્નની વૃષ્ટિ કરી, જાણે પ્રભુના ચરણથી પવિત્ર થયેલી પૃથ્વીને પૂજવાને માટે હોયની તેમ દેવતાઓ તે સ્થળે આકાશમાંથી પંચવર્ણના પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા; સર્વ દેવવૃક્ષના કુસુમસમૂહથી સંચય કરેલ હોય તેવા ગંધોદકની વૃષ્ટિ દેવતાઓએ કરી અને જાણે આકાશને વિચિત્ર વાદળામય કરતા હોય તેમ દેવતાઓ તથા મનુષ્યો ઉજ્વળ વસ્ત્રોનો ઉત્ક્ષેપ કરવા લાગ્યા. (તીર્થંકરને પ્રતિલાભવાથી એ પંચદીવ્ય પ્રગટ થયા.) વૈશાખ માસની શુક્લ તૃતીયાને દિવસે આપેલુ તે દાન અક્ષય થયુ, તેથી તે પર્વ **અક્ષય તૃતીયાના** નામથી અદ્યાપિ સુધી પ્રવર્ત્તે છે. જગત્માં દાનધર્મ શ્રેયાંસથી પ્રવર્ત્યો અને બાકીનો સર્વ વ્યવહાર અને નીતિનો ક્રમ ભગવંતથી પ્રવર્ત્યો.

પ્રભુએ કરેલ પારણાથી અને તે વખતે થયેલ રત્નાદિકની વૃષ્ટિથી વિસ્મય પામી રાજાઓ અને નગરલોકો શ્રેયાંસના મંદિરમાં આવવા લાગ્યા. કચ્છ અને મહાકચ્છ વિગેરે ક્ષત્રી તાપસો પણ પ્રભુના પારણાની વાત સાંભળવાથી અત્યંત હર્ષવંત થઈને ત્યાં આવ્યા. રાજાઓ નાગરિકો અને જનપદજનો રોમાંચવડે પ્રફુલ્લિત થઈ શ્રેયાંસને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા–"હે કુમાર! તમે ધન્ય છો અને પુરૂષોમાં શિરોમણિ છો, કેમકે તમારો આપેલ ઇક્ષુરસ પણ સ્વામીએ ગ્રહણ કર્યો અને અમે સર્વસ્વ આપતા હતા તોપણ તેને તૃણ તુલ્ય ગણીને પ્રભુએ સ્વીકાર્યું નહીં અને અમારા ઉપર પોતે પ્રસન્ન

કરવામાં વેગવંત–ચોતરફ ઉભેલા લાખો તુરંગોથી તે દીપતો હતો; ઝરતા મદજલની વૃષ્ટિથી જાણે નિર્ઝરણવાળા પર્વતો હોય તેવા પૃથ્વીની રજ શાંત કરનારા ઉંચા હસ્તીઓથી તે શોભતો હતો; અને જાણે પાતાળ કન્યાઓ હોય તેવી સૂર્યને નહીં જોનારી **વસંતશ્રી** વિગેરે અંત:પુરની સ્ત્રીઓ પણ તેની આસપાસ તૈયાર થઈને ઉભી હતી. તેની બે બાજુએ ઉભેલી ચામરધારી વારાંગનાઓ વડે તે રાજહંસ સહિત ગંગા યમુનાએ સેવેલ પ્રયાગ જેવો જણાતો હતો; તેના મસ્તક ઉપર મનોહર શ્વેત છત્ર રહેલુ હતું તેથી પૂર્ણિમાની અર્ધ્ધ રાત્રિના ચંદ્રવડે જેમ પર્વત શોભે તેમ તે શોભતો હતો. દેવનંદી[1] જેમ ઈંદ્રને તેમ સુવર્ણની છડીવાળો પ્રતિહાર તેની આગળ માર્ગને બતાવતો ચાલતો હતો. જાણે શ્રીદેવીના પુત્ર હોય તેવા રત્નાભરણોથી ભૂષિત થયેલા નગરના અસંખ્ય સાહુકારો અશ્વારૂઢ થઈ તેની પછવાડે ચાલવાને તૈયાર થઈ રહ્યા હતા; અને પર્વતની શિલાના પૃષ્ટ ઉપર જેમ યુવાન સિંહ બેસે તેમ ઈંદ્રની પેઠે બાહુબલિરાજા ભદ્ર જાતિના શ્રેષ્ટ હસ્તીના સ્કંધ ઉપર આરૂઢ થયો હતો. ચૂલીકાથી જેમ મેરૂ પર્વત શોભે તેમ મસ્તકમાં તરંગિત કાંતિવાળા રત્નમય મુગટથી તે વિરાજમાન હતો; તેના મુખની શોભાએ જીતેલા જંબૂદ્વીપના બે ચંદ્રો જાણે તેની સેવા કરવાને આવ્યા હોય તેવા મુક્તામય કુંડળો તેણે ધારણ કર્યા હતા; લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ હૃદય ઉપર સ્થૂલ મુક્તા–મણિમય હાર તેણે પહેર્યો હતો, તે જાણે તે મંદિરનો કીલ્લો હોય તેવો લાગતો હતો; હસ્તના મૂલમાં જાતિવંત સુવર્ણના બે બાજુબંધ પહેર્યા હતા તેથી જાણે ભુજારૂપી વૃક્ષને નવીન લતાથી વેષ્ટિત કરીને દૃઢ કર્યા હોયની એમ જણાતું હતું; હસ્તના મણિબંધ (કાંડા) ઉપર મુક્તામણિના બે કંકણો ધર્યા હતા તે લાવણ્યરૂપી સરિતાના તીર ઉપર રહેલા ફીણ જેવા જણાતા હતા, અને કાંતિથી આકાશને પલ્લવિત કરનારી બે મુદ્રિકા તેણે પહેરી હતી તે જાણે સર્પની ફણાના જેવી શોભાવાળા હાથના બે મ્હોટા મણિઓ હોય તેવી શોભતી હતી. અંગ ઉપર તેણે સુક્ષ્મ અને શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું, પણ શરીર પર કરેલા ચંદનના વિલેપનથી તેનો ભેદ જણાતો નહોતો. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર જેમ ચંદ્રિકાને ધારણ કરે તેમ ગંગાના તરંગસમૂહની સ્પર્ધા કરનાર સુંદર વસ્ત્ર તેણે ચોતરફ ધારણ કર્યું હતું. જાતજાતની ધાતુમય સમિપ રહેલી ભૂમિથી જેમ પર્વત શોભે તેમ વિચિત્ર વર્ણથી સુંદર એવા અંદરના વસ્ત્રથી તે શોભતો હતો. જાણે લક્ષ્મીને આકર્ષણ કરવાની ક્રીડા કરવાનું તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર હોય તેવા વજ્રને તે મહાબાહુ પોતાના હાથમાં ફેરવતો હતો; અને બંદી લોકો જયજય શબ્દથી દિશામુખને પૂરતા હતા. એવી રીતે બાહુબલિ રાજા ઉત્સવ પૂર્વક સ્વામીના ચરણથી પવિત્ર થયેલા ઉપવન નજીક આવ્યો. પછી જેમ આકાશથી ગરૂડ ઉતરે તેમ હસ્તી ઉપરથી ઉતરી, છત્રાદિકનો ત્યાગ કરી બાહુબલિએ ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાં તેણે ચંદ્રરહિત આકાશ જેવું અને અમૃત રહિત સુધાકુંડ જેવું પ્રભુ વિનાનું ઉદ્યાન જોયુ. મોટી ઈચ્છાવાળા તેણે

---

1 ઇંદ્રનો પ્રતિહાર

'નેત્રને આનંદદાયક ભગવંત કયાં છે'? એમ ઉદ્યાનપાલકોને પૂછવા માંડયું. તેઓએ કહ્યું– 'રાત્રિની પેઠે પ્રભુ પણ કાંઈક આગળ ચાલ્યા ગયા. અમને ખબર પડયા પછી અમે આપને કહેવા આવતા હતા તેવામાં આપ અહીં પધાર્યા.' એ વૃત્તાંત્ત સાંભળી તક્ષશિલા નગરીનો અધિપતિ બાહુબલિ હડપચીએ હાથ મૂકી નેત્રમાં અશ્રુયુક્ત થઈ ખેદ કરતો ચિંતા કરવા લાગ્યો'–અરે! આજે હું પરિજન સહિત સ્વામીની પૂજા કરીશ' એવો મારો મનોરથ ખારી જમીનમાં વાવેલા વૃધ્ધિ બીજની પેઠે વ્યર્થ થયો. લોકોના અનુગ્રહની ઇચ્છાથી મેં ઘણો વિલંબ કર્યો તેથી મને ધિક્કાર છે! આવા સ્વાર્થના ભ્રંશવડે મારી મૂર્ખતા પ્રગટ થઈ! સ્વામીના ચરણકમલને અવલોકન કરવામાં અંતરાય કરનારી આ વૈરિણી રાત્રિને અને મારી મતિને ધિક્કાર છે! સ્વામીને હું આ વખતે જોતો નથી તેથી આ પ્રભાત ગણ્ અપ્રભાત છે, ભાનુ પણ અભાનુ છે અને નેત્ર પણ અનેત્ર છે. આહા! ત્રિભુવનપતિ રાત્રે આ સ્થલે પ્રતિમા રૂપે રહ્યા અને નિર્લજ બાહુબલિ પોતાના મહેલમાં સુઈ રહ્યો!' આવી ચિંતાથી વ્યાપ્ત થયેલા બાહુબલિને જોઇ શોકરૂપી શલ્યને વિશલ્ય કરનારી વાણીથી તેનાં મુખ્ય સચિવે કહ્યું–' હે દેવ! મેં અહીં આવેલા સ્વામીને જોયા નહીં એવો શોક શામાટે કરો છો? કેમકે તે પ્રભુ હંમેશાં તમારા હૃદયમાં વાસ કરીને રહેલા દેખાય છે. વળી અહીં તેમના વજ્ર, અંકુશ, ચક્ર, કમલ, ધ્વજ અને મત્સ્યથી લાંછિત થયેલા ચરણન્યાસ જોવાથી ભાવવડે સ્વામીનેજ જોયા છે એમ માનો.' સચિવના એ પ્રમાણેના વાક્યો સાંભળી અંતઃપુર અને પરિવાર સહિત સુનંદાના પુત્ર બાહુબલિએ પ્રભુના તે ચરણબિંબને વંદના કરી. આ ચરણબિંબનો હવે પછી કોઇ અતિક્રમ ન કરે એવી બુધ્ધિથી તેની ઉપર તેણે રત્નમય ધર્મચક્ર સ્થાપન કર્યું. આઠ યોજન વિસ્તારવાળું, ચાર યોજન ઉંચું અને સહસ્ર આરાવાળું તે ધર્મચક્ર જાણે આખું સૂર્યબિંબ હોય એવું શોભવા લાગ્યું. ત્રણ જગત્‌ના પતિ પ્રભુના અતિશય પ્રભાવથી દેવતાઓથી પણ થવું દુષ્કર એવું તે ચક્ર બાહુબલિએ જોયું. પછી તત્કાળ તેણે સર્વ જગ્યાએથી લાવેલા પુષ્પોથી તેની પૂજા કરી તેથી જાણે ત્યાં ફુલનો પર્વત હોય એવું જણાવા લાગ્યું. નંદીશ્વરદ્વીપે જેમ ઇંદ્ર અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરે તેમ તેણે ત્યાં ઉત્તમ સંગીત અને નાટકાદિકથી અદ્ભુત અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કર્યો. પછી તેની પૂજા કરનાર તથા રક્ષા કરનાર માણસોને તે ઠેકાણે નિરંતર રહેવાની આજ્ઞા કરી તથા ચક્રને નમસ્કાર કરી બાહુબલિ રાજા પોતાની નગરીમાં ગયો.

એ પ્રમાણે પવનની પેઠે સ્વતંત્રપણે અને અસ્ખલિત રીતે વિહાર કરનારા, વિવિધ પ્રકારના તપમાં નિષ્ઠા રાખનારા, જુદા જુદા પ્રકારના અભિગ્રહ કરવામાં ઉદ્યુક્ત, મૌન-પણું ધારણ કરેલ હોવાથી યવનાડંબ વિગેરે મ્લેચ્છ દેશોમાં રહેનારા, અનાર્ય પ્રાણી-ઓને પણ દર્શન માત્રથી ભદ્રિક કરનારા અને ઉપસર્ગ તથા પરીષહને સહન કરનારા પ્રભુએ એક હજાર વર્ષ એક દિવસની જેમ વ્યતીત કર્યા. અનુક્રમે તેઓ મહાનગરી

અયોધ્યાના પુરિમતાલ નામના શાખાનગરે[1] આવ્યા. તેની ઉત્તર દિશામાં જાણે બીજું નંદનવન હોય તેવા શકટમુખ નામના ઉદ્યાનમાં પ્રભુએ પ્રવેશ કર્યો. અષ્ટમ તપ કરી ત્યાં વટ વૃક્ષ નીચે પ્રતિમા રૂપે રહેલા પ્રભુ અપ્રમત્ત[2] નામના ગુણસ્થાનને પામ્યા. પછી અપૂર્વ કરણમાં[3] આરૂઢ થઈ સવિચાર પ્રથક્ત્વ વિતર્ક[4] યુક્ત શુક્લ ધ્યાનના પાયાને પ્રાપ્ત થયા. ત્યાર પછી અનિવૃત્તિ ગુણઠાણાને[5] તથા સુક્ષ્મ સંપરાય[6] ગુણઠાણાને પામીને ક્ષણ વારમાં ક્ષીણ કષાયપણાને પામ્યા. તેજ ધ્યાનવડે ક્ષણવારમાં ચૂર્ણ કરેલા એવા લોભને હણીને કતકથી જળની પેઠે ઉપશાંત કષાયી થયા. પછી એકત્વશ્રુત અવિચાર નામના શુક્લ ધ્યાનના બીજા પાયાને પામીને અંત્યક્ષણે ક્ષણવારમાં ક્ષીણમોહ[7] નામના ગુણઠાણાને પ્રાપ્ત થયા. પછી પાંચ જ્ઞાનાવરણી, ચાર દર્શનાવરણી, અને પાંચ પ્રકારના અંતરાય કર્મનો નાશ કરવાથી સર્વ ઘાતિકર્મનો તેમણે નાશ કર્યો. એ પ્રમાણે વ્રત લીધા પછી સહસ્ર વર્ષ વીત્યા પછીના ફાલ્ગુન માસની કૃષ્ણ એકાદશીને દિવસે ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં આવ્યો હતો એવે વખતે પ્રાતઃકાળમાં પ્રભુને જાણે હાથમાં રહેલ હોય એમ ત્રણે જગત્‌ને બતાવનારૂં ત્રિકાલ વિષયજ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) ઉત્પન્ન થયું. તે સમયે દિશાઓ પ્રસન્ન થઈ, વાયુ સુખકારી વાવા લાગ્યો અને નારકીના જીવોને પણ ક્ષણવાર સુખ થયું.

હવે જાણે સ્વામીના કેવળજ્ઞાનના ઉત્સવને માટે પ્રેરતા હોય તેમ સર્વ ઇંદ્રોના આસન તે વખતે કંપાયમાન થયા. જાણે પોતપોતાના દેવલોકના દેવતાઓને બોલાવવાના કાર્યમાં ઉદ્યત થઈ હોય તેમ દેવલોકમાં સુંદર શબ્દવાળી ઘંટાઓ વાગવા માંડી. પ્રભુના ચરણ સમીપે જવાને ઈચ્છતા એવા સૌધર્માધિપતિએ ચિંતવન કર્યું કે તરતજ ઐરાવણ દેવ ગજરૂપે થઇ તેમની સમીપે આવ્યો. સ્વામીને જોવાની ઈચ્છાથી જાણે જંગમ મેરૂ પર્વત હોય તેમ પોતાના શરીરને લક્ષયોજન પ્રમાણ વિસ્તારીને તે હસ્તી શોભવા લાગ્યો. તેના અંગની બરફ જેવી શ્વેત કાંતિવડે તે હસ્તી જાણે ચોતરફ દિશાઓને ચંદનનું વિલેપન કરતો હોય એમ જણાતો હતો. તેના ગંડસ્થળમાંથી ઝરતા અતિસુગંધી મદજળવડે તે સ્વર્ગની આંગણ ભૂમિને કસ્તુરીના સ્તબકથી અંકિત કરતો હતો. જાણે બે બાજુએ પંખા હોય તેવા પોતાના ચપલ કર્ણતાલવડે કપોલ તળમાંથી ઝરતા મદના ગંધથી અંધ થયેલા મધુકરોના સમૂહને તે નિવારતો હતો. પોતાના કુંભસ્થળના તેજથી તેણે બાળ સૂર્યના મંડલનો પરાભવ કર્યો હતો અને અનુક્રમે પુષ્ટ અને ગોળાકાર એવી શુંઢથી તે નાગરાજને અનુસરતો હતો. મધુ જેવી કાંતિવાળા તેનાં નેત્ર અને દાંત હતાં, તામ્ર પત્રના જેવું તેનું તાળવુ હતું અને ભંભાની જેવી ગોળ તથા સુંદર તેની ગ્રીવા હતી. ગાત્રના અંતરાલભાગ વિશાલ હતા, પણછ ચડાવેલા ધનુષ જેવો પૃષ્ટભાગ હતો, કૃશ ઉદર

૧ શાખાનગર–પરા ૨ સાતમુ ગુણઠાણું. ૩ આઠમુ ગુણઠાણું. ૪ શુક્લ ધ્યાનનો પહેલો પાયો. ૫ નવમુ ગુણઠાણું. ૬ દશમુ ગુણઠાણું. ૭ બારમુ ગુણઠાણું.

હતું અને ચંદ્રમંડળના જેવા નખમંડલથી તે મંડિત હતો. તેનો નિઃશ્વાસ દીર્ઘ અને સુગંધી હતો, તેની કરાંગુલી (શુંઢનો અગ્રભાગ) દીર્ઘ અને ચલિત હતો ! અને તેના ઓષ્ટપલ્લવ, ગુહ્યેંદ્રિય અને પુચ્છ ઘણા દીર્ઘ હતા. બે બાજુએ રહેલા ચંદ્ર અને સૂર્યથી જેમ મેરૂપર્વત અંકિત હોય છે તેમ બે પડખે રહેલી બે ઘંટાઓથી તે અંકિત હતો. દેવ વૃક્ષના પુષ્પથી ગુંથેલી તેની બે બાજુની દોરડીઓ હતી. જાણે આઠ દિશાની લક્ષ્મીની વિભ્રમ ભૂમિઓ હોય તેવા સુવર્ણ પટ્ટથી અલંકૃત કરેલા આઠ લલાટ અને આઠ મુખવડે તે શોભતો હતો. જાણે મોટા પર્વતના શિખર હોય તેવા દૃઢ, કાંઈક વાંકા, વિસ્તારવાળા અને ઉન્નત એવા દરેક મુખમાં આઠ આઠ દાંત શોભતા હતા. દરેક દાંત ઉપર સ્વાદુ અને નિર્મળ જળવાળી એક એક પુષ્કરિણી[1] હતી, તે દરેક વર્ષધર પર્વત ઉપર રહેલા દ્રહ જેવી શોભતી હતી; દરેક પુષ્કરિણીમાં આઠ આઠ કમલ હતાં, તે જાણે જળદેવીએ જળની બહાર મુખ કર્યાં હોય તેવાં જણાતાં હતાં. પ્રતિકમલે આઠ આઠ વિશાળ પત્રો હતા, તે જાણે ક્રીડા કરતી દેવાંગનાઓને વિશ્રામ લેવાના દ્વીપો હોય તેવા શોભતા હતા. દરેક પત્ર ઉપર ચાર પ્રકારના અભિનયથી[2] યુક્ત એવા જુદા જુદા આઠ આઠ નાટકો શોભતા હતા અને તે દરેક નાટકમાં જાણે સ્વાદિષ્ટ રસના કલ્લોલની સંપત્તિવાળા ઝરા હોય તેવા બત્રીશ બત્રીશ પાત્રો[3] હતા. એવા ઉત્તમ ગજેંદ્ર ઉપર અગ્ર આસનમાં ઈંદ્ર પરિવાર સહિત આરૂઢ થયો. હસ્તીના કુંભસ્થળથી તેની નાસિકા ઢંકાઈ ગઈ. પરિવાર સહિત ઈંદ્ર ગજપતિ ઉપર બેઠો એટલે જાણે અખિલ સૌધર્મ દેવલોક હોય એવો તે હસ્તી ત્યાંથી ચાલ્યો. અનુક્રમે પોતાના શરીરને સંક્ષિપ્ત કરતો-જાણે પાલક વિમાન હોય તેમ તે હસ્તી પ્રભુએ પવિત્ર કરેલા ઉદ્યાનમાં ક્ષણવારમાં આવી પહોંચ્યો. બીજા અચ્યુત વિગેરે ઈંદ્રો પણ 'હું પેહેલો જાઉં, હું પેહેલો જાઉં' એવી ત્વરાથી દેવસમૂહ સાથે આવી પહોંચ્યા.

તે અવસરે વાયુકુમાર દેવતાએ માનનો ત્યાગ કરી સમવસરણને માટે એક યોજન પૃથ્વીનું માર્જન કર્યું. મેઘ કુમારના દેવતાઓએ સુગંધી જળની વૃષ્ટિથી પૃથ્વીનું સિંચન કર્યું, તેથી જાણે પૃથ્વી પોતેજ પ્રભુ પધારશે એમ જાણીને સુગંધી અશ્રુથી ધૂપ અને અર્ઘને ઉત્ક્ષિપ્ત કરતી હોય એમ જણાવા લાગ્યું. વ્યંતર દેવોએ ભક્તિથી પોતાના આત્માની જેમ ઉંચી કિરણોવાળા સુવર્ણ, માણિક્ય અને રત્નોના પાષાણથી ભૂમિતળ બાંધ્યું, તેની ઉપર જાણે પૃથ્વીમાંથી ઉદ્‌ગત થયા હોય તેવા અધોમુખ ડીંટવાળા પંચરંગી અને સુગંધી પુષ્પોને વેર્યા અને ચારે દિશામાં જાણે તેમની આભૂષણભૂત કંઠીઓ હોય તેવા રત્ન, માણિક્ય અને સુવર્ણનાં તોરણો બાંધી દીધાં. ત્યાં ગોઠવેલી રત્નાદિકની પુતળીઓના દેહના પ્રતિબિંબ એક બીજામાં પડતા હતા તેથી જાણે સખીઓ પરસ્પર આલિંગિત થઇને રહેલી હોય તેવી તે ભાસતી હતી; સ્નિગ્ધ ઈંદ્રનીલ

૧ પુષ્કરિણી-વાવ્ય. ૨ અભિનય-દેખાવના ચાળા, હાવભાવ. ૩ પાત્રો-નાટક કરનારા.

મણિઓથી ઘડેલા મગરના ચિત્રો નાશ પામેલા કામદેવે છોડી દીધેલા પોતાના ચિન્હ રૂપ મગરના ભ્રમને ઉત્પન્ન કરતા હતા; ભગવાન્‌ના કેવળજ્ઞાન કલ્યાણથી ઉત્પન્ન થયેલા જાણે દિશાઓના હાસ્ય હોય તેવા શ્વેત છત્રો ત્યાં શોભતા હતા; જાણે અતિ હર્ષથી પૃથ્વીએ પોતે નૃત્ય કરવાને માટે પોતાની ભુજાઓ ઉંચી કરી હોય તેવી ધ્વજાઓ ફરકતી હતી અને તોરણોની નીચે સ્વસ્તિકાદિક અષ્ટમંગલિકના શ્રેષ્ઠ ચિન્હો કર્યા હતા, તે બલિપટ્ટ જેવા જણાતા હતા. સમવસરણનો ઉપલા ભાગનો પ્રથમ ગઢ વિમાનપતિઓએ[1] રત્નમય બનાવ્યો હતો તેથી જાણે રત્નગિરિની રત્નમય મેખલા ત્યાં લાવ્યા હોય એમ જણાતું હતું અને તે ગઢ ઉપર જાતજાતના મણિઓના કાંગરાઓ બનાવ્યા હતા તે પોતાના કિરણોથી આકાશને વિચિત્ર વર્ણના વસ્ત્રોવાળું બનાવતા હોય એમ લાગતું હતું. મધ્યમાં જ્યોતિષ્પતિ દેવતાઓએ જાણે પિંડરૂપ થયેલ પોતાના અંગની જ્યોતિ હોય તેવા સુવર્ણથી બીજો ગઢ કર્યો હતો; તે ગઢ ઉપર રત્નમય કાંગરાઓ કર્યા હતા તે જાણે સુર અસુરની સ્ત્રીઓને મુખ જોવા માટે ત્યાં રત્નમય દર્પણો રાખ્યા હોય તેવા જણાતા હતા. ભક્તિથી વૈતાઢ્ય પર્વત મંડલરૂપ (ગોળ) થયો હોય તેવો રૂપાનો ત્રીજો ગઢ ભુવનપતિઓએ બાહ્યભાગ ઉપર રચ્યો હતો અને જાણે દેવતાની વાવડીઓના જળમાં સુવર્ણના કમલો હોય તેવા તે ગઢની ઉપર સુવર્ણના વિશાળ કાંગરા બનાવ્યા હતા. તે ત્રણ ગઢવાળી પૃથ્વી ભુવનપતિ, જ્યોતિષ્પતિ અને વિમાનપતિની લક્ષ્મીના એક એક ગોળાકાર કુંડળવડે શોભે તેવી શોભતી હતી. પતાકાના સમૂહવાળા માણિક્યમય તોરણો પોતાના કિરણોથી જાણે બીજી પતાકાઓ રચતા હોય તેવા જણાતાં હતાં. તે દરેક ગઢમાં ચાર ચાર દરવાજા હતા તે જાણે ચતુર્વિધ ધર્મને ક્રીડા કરવાના ગોખ હોય તેવા જણાતા હતા. તે દરેક દ્વારે વ્યંતરોએ મૂકેલા ધૂપના પાત્રો ઈંદ્રનીલમણિના સ્તંભની જેવી ધૂમ્રલતાને છોડતા હતા. તે સમવસરણને દરેક દ્વારે ગઢની જેમ ચાર ચાર રસ્તા (દ્વાર) વાળી અને સુવર્ણના કમલવાળી વાપિકાઓ કરી હતી અને બીજા ગઢમાં ઇશાનકૂણે પ્રભુને વિશ્રામ કરવાને માટે એક દેવછંદ રચ્યો હતો. અંદરના–પ્રથમ ગઢના પૂર્વદ્વારમાં બને તરફ સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળા બે વૈમાનિક દેવતા દ્વારપાળ થઈને રહ્યા હતા, દક્ષિણ દ્વારમાં બને બાજુએ જાણે એક બીજાના પ્રતિબિંબ હોય તેવા ઉજ્વળ વ્યંતર દેવતા દ્વારપાળ થયા હતા, પશ્ચિમ દ્વારમાં સાયંકાળે જેમ સૂર્ય અને ચંદ્ર સામસામા આવીને રહે તેમ રક્તવર્ણો જ્યોતિષ્ક દેવતા દ્વારપાળ થયા હતા અને ઉત્તર દ્વારે જાણે ઉન્નત મેઘ હોય તેવા કૃષ્ણવર્ણવાળા ભુવનપતિ દેવતાઓ બંને તરફ દ્વારપાળ થઈને રહ્યા હતા. બીજા ગઢના ચારે દ્વારે બને તરફ અનુક્રમે અભય, પાસ, અંકુશ અને મુદ્‌ગરને ધારણ કરનારી–શ્વેતમણિ, શોણમણિ, સ્વર્ણમણિ અને નીલમણિના જેવી કાંતિવાળી પ્રથમ પ્રમાણે ચારે નિકાયની જયા, વિજયા, અજિતા અને અપરાજિતા નામની બે બે દેવીઓ પ્રતિહાર

[1] વૈમાનિક દેવતાઓએ

થઇને ઉભી રહી હતી. છેલ્લા–બહારના ગઢને ચારદ્વારે તુંબરૂ, ખટ્વાંગધારી, મનુષ્યમસ્તક માલાધારી અને જટામુગટમંડિત એ નામના ચાર દેવતાઓ દ્વારપાળ થયા હતા. સમવસરણની મધ્યમાં વ્યંતરોએ ત્રણકોશ ઉંચું એક ચૈત્યવૃક્ષ રચ્યું હતું, તે જાણે ત્રણરત્ન (જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર) ના ઉદયનો ઉદ્દેશ કરતું હોય તેવું જણાતું હતું. તે વૃક્ષની નીચે વિવિધ રત્નોથી એક પીઠ રચી હતી અને તે પીઠ ઉપર અપ્રતિમ મણિમય એક છંદક રચ્યો હતો. છંદકની મધ્યમાં પૂર્વ દિશા તરફ જાણે સર્વ લક્ષ્મીનો સાર હોય તેવું પાદપીઠ સહિત રત્નસિંહાસન રચ્યું હતું અને તેની ઉપર ત્રણ જગતના સ્વામીપણાના ત્રણ ચિન્હો હોય તેવા ઉજ્વળ ત્રણ છત્રો રચ્યા હતા. સિંહાસનની બે બાજુએ બે યક્ષો જાણે હૃદયમાં નહીં સમાવાથી બહાર આવેલા ભક્તિના બે સમૂહ હોય તેવા ઉજ્વળ ચામરો લઇને ઉભા રહ્યા હતા. સમવસરણના ચારે દ્વારની ઉપર અદ્ભુત કાંતિના સમૂહવાળું એક એક ધર્મચક્ર સુવર્ણના કમલમાં રાખ્યુ હતું. બીજું પણ જે જે કરવા યોગ્ય હતું તે સર્વ કૃત્ય વ્યંતરોએ કર્યું હતું, કારણ કે સાધારણ સમવસરણમાં તેઓ અધિકારી છે.

હવે પ્રાતઃકાળે ચાર પ્રકારના ક્રોડો દેવતાઓથી વીંટાએલા પ્રભુ સમવસરણમાં પ્રવેશ કરવાને ચાલ્યા. તે વખતે દેવતાઓ સહસ્ર પત્રવાળા અને સુવર્ણના નવ કમલો રચીને અનુક્રમે પ્રભુની આગળ મૂકવા લાગ્યા. તેમાંના બે બે કમલ ઉપર સ્વામી પાદન્યાસ કરવા લાગ્યા અને દેવતાઓ તે કમલોને આગળ આગળ સંચારવા લાગ્યા. જગત્પતિએ સમવસરણના પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશ કરી ચૈત્ય વૃક્ષની પ્રદક્ષિણા કરી; અને પછી તીર્થને નમસ્કાર કરી સૂર્ય જેમ પૂર્વાચલ ઉપર આરૂઢ થાય તેમ જગત્‌ના મોહ રૂપી અંધકારને છેદવા માટે પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન ઉપર પ્રભુ આરૂઢ થયા, એટલે વ્યંતરોએ બીજી ત્રણ દિશાએ રત્નના ત્રણ સિંહાસન ઉપર ભગવંતના ત્રણ પ્રતિબિંબો કર્યા. દેવતાઓ પ્રભુના અંગુઠા જેવું રૂપ કરવાને પણ સમર્થ નથી તોપણ જે પ્રતિબિંબો કર્યા તે પ્રભુના પ્રભાવથી તેવાંજ થયાં હતાં. પ્રભુના દરેક મસ્તકની પ્રરતું શરીરની કાંતિનું મંડલ (ભામંડલ) પ્રગટ થયું જેની આગળ સૂર્યનું મંડલ પણ ખદ્યોત જેવું જણાવા લાગ્યું. પ્રતિશબ્દોથી ચારે દિશાને શબ્દાયમાન કરતી–મેઘની જેવા ગંભીર સ્વરવાળી દુંદુભિ આકાશમાં વાગવા લાગી. પ્રભુની સમીપે એક રત્નમય ધ્વજ હતો, તે જાણે ધર્મે આ એકજ પ્રભુ છે એમ કહેવાને પોતાનો એક હાથ ઉંચો કર્યો હોય તેવો શોભતો હતો.

હવે વિમાનપતિઓની સ્ત્રીઓ પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશ કરી, ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ, તીર્થંકર તથા તીર્થને નમસ્કાર કરી પ્રથમ ગઢમાં સાધુ સાધ્વીનું સ્થાન છોડી દઈ, તેઓના સ્થાનની મધ્યમાં અગ્નિકૂણે ઉભી રહી. ભુવનપતિ, જ્યોતિષ્ક અને વ્યંતરોની સ્ત્રીઓ દક્ષિણ દિશાના દ્વારથી પેસી અનુક્રમે પૂર્વ પ્રમાણે વિધિ કરી નૈરૂત્યકૂણે ઉભી રહી. ભવનપતિ, જ્યોતિષ્ક અને વ્યંતર દેવતા પશ્ચિમ દિશાના દ્વારથી પ્રવેશ કરી પૂર્વ પ્રમાણે વિધિ

પૂર્વક વાયવ્ય દિશામાં બેઠા. વૈમાનિક દેવતાઓ મનુષ્યો અને મનુષ્યસ્ત્રીઓ ઉત્તર દિશાના દ્વારથી પ્રવેશ કરી પૂર્વ વિધિ પ્રમાણે ક્રમથી ઈશાન દિશામાં બેઠા. ત્યાં પ્રથમ આવેલા અલ્પ ઋદ્ધિવાળા, મોટી ઋદ્ધિવાળા જે કોઈ આવે તેને નમતા અને આવનાર પ્રથમ આવેલ હોય તેને નમીને આગળ જતા. પ્રભુના સમવસરણમાં કોઇને પ્રતિબંધ નથી, કોઇ જાતની વિકથા નથી, વિરોધીઓને પણ પરસ્પર વૈર નથી તેમ કોઇને એક બીજાનો ભય નથી. બીજા ગઢની અંદર તિર્યંચો આવીને બેઠા અને ત્રીજા ગઢના મધ્યમાં સર્વના વાહનો રહ્યા. ત્રીજા ગઢની બહારના ભાગમાં કેટલાક તિર્યંચો, મનુષ્યો અને દેવતાઓ પ્રવેશ કરતા અને નીકળતા દેખાતા હતા. એવી રીતે સમવસરણની રચના થયા પછી સૌધર્મ કલ્પનો ઇંદ્ર અંજલિ જોડી, જગત્પતિને નમસ્કાર કરી, રોમાંચિત થઈ આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો–' હે સ્વામિન્! બુદ્ધિનો દરિદ્ર એવો હું ક્યાં અને ગુણના પર્વત એવા આપ ક્યાં! તથાપિ ભક્તિએ અત્યંત વાચાળ કરેલો હું આપની સ્તુતિ કરૂં છું. હે જગત્પતે! રત્નોવડે રત્નાકર શોભે તેમ આપ એકજ અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્યના આનંદથી શોભો છો. હે દેવ! આ ભરતક્ષેત્રમાં ઘણાકાળથી નષ્ટ થયેલ ધર્મ રૂપ વૃક્ષને પુનઃ ઉત્પન્ન કરવામાં તમે બીજ સમાન છો; વળી હે પ્રભુ! તમારા મહાત્મ્યનો કાંઈ અવધિ નથી, કારણ કે પોતાને સ્થાનકે રહેલા અનુત્તરવિમાનના દેવોના સંદેહને તમે અહીં રહ્યા છતાં જાણો છો અને તે સંદેહનું નિવારણ પણ કરો છો. મ્હોટી ઋદ્ધિવાળા અને કાંતિથી પ્રકાશી રહેલા આ સર્વ દેવતાઓનો જે સ્વર્ગમાં નિવાસ છે તે તમારી ભક્તિના લેશ માત્રનું ફળ છે. મૂર્ખ જનને ગ્રંથનો અભ્યાસ જેમ ક્લેશને અર્થેજ થાય છે તેમ તમારી ભક્તિ વિનાના મનુષ્યોના મોટા તપ પણ શ્રમને માટેજ થાય છે. હે પ્રભુ! તમારી સ્તુતિ કરનાર અને તમારો દ્વેષ કરનાર બંને ઉપર તમે તો સમાન દૃષ્ટિવાળા છો, પરંતુ તેઓને શુભ અને અશુભ એમ ભિન્ન ભિન્ન ફળ થાય છે તેથી અમને આશ્ચર્ય થાય છે. હે નાથ! મને સ્વર્ગની લક્ષ્મીથી પણ સંતોષ નથી તેથી હું એવું માગું છું કે મારી તમારે વિષે અક્ષય અને અપાર ભક્તિ થાઓ.' એ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી–નમસ્કાર કરી નારી, નર, નરદેવ અને દેવતાઓને અગ્રભાગે ઈંદ્ર અંજલિ જોડી રાખીને બેઠો.

અહીં અયોધ્યા નગરીમાં વિનયી ભરત ચક્રવર્તી મરૂદેવા માતાને નમસ્કાર કરવાને માટે પ્રાતઃકાળે ગયો. પોતાના પુત્રના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલા અવિશ્રાંત અશ્રુજળથી આંખમાં પડળ આવી જવાને લીધે જેના નેત્રકમલ લુપ્ત થઈ ગયા છે એવા પિતામહીને 'આ તમારો જ્યેષ્ઠ પૌત્ર ચરણકમલમાં નમસ્કાર કરે છે' એમ જણાવી ભરતે પ્રણામ કર્યો. સ્વામિની મરૂદેવાએ ભરતને આશિષ આપી અને પછી જાણે હૃદયમાં શોક સમાયો ન હોય તેમ તેમણે વાણીનો ઉદ્ગાર કરવા માંડયો–' પૌત્ર ભરત! મારો પુત્ર ઋષભ મને, તને, પૃથ્વીને, પ્રજાને અને લક્ષ્મીને તૃણની જેમ છોડીને એકાકી

ચાલ્યો ગયો તથાપિ આ મરૂદેવા મૃત્યુ પામી નહીં ! મારા પુત્રના મસ્તકઉપર ચંદ્રના આતપની કાંતિ જેવું છત્ર રહેતું તે ક્યાં અને હાલ છત્ર રહિત થવાથી સર્વ અંગને સંતાપ કરનાર સૂર્યનો તાપ લાગતો હશે તે ક્યાં ! પ્રથમ તો લીલા સહિત ગતિવાળા હસ્તી વિગેરે વાહનોમાં બેસી તે ફરતો અને હાલ પથિકની જેમ પગે ચાલે છે ! પ્રથમ તે મારા પુત્રને વારાંગનાઓ મનોહર ચામર ઢોળતી અને હાલ તે ડાંસ તથા મસલાનો ઉપદ્રવ સહન કરે છે ! પ્રથમ તે દેવોએ લાવેલ દિવ્ય આહારનું ભોજન કરતો અને હાલ અભોજન સરખું ભિક્ષાભોજન કરે છે ! મોટી ઋધ્ધિવાળો તે પ્રથમ રત્નના સિંહાસન ઉપર બેસતો અને હાલ ગેંડાની પેઠે આસન રહિત રહે છે ! પુરરક્ષક અને શરીરરક્ષકોથી રક્ષણ કરેલા નગરમાં તેની સ્થિતિ હતી તે હાલ સિંહ વિગેરે દુષ્ટ શ્વાપદોના સ્થાનરૂપ વનમાં નિવાસ કરેછે ! કર્ણને વિષે અમૃતરસાયનરૂપ દિવ્યાંગનાનું ગાયન સાંભળનારો તે હાલ ઉન્મત્ત સર્પના કર્ણને વિષે સોય સમાન ફુંફાડા સાંભળેછે; ક્યાં તે તેની પૂર્વ સ્થિતિ અને ક્યાં હાલની સ્થિતિ ! અહો ! મારો પુત્ર કેટલું કષ્ટ ભોગવે છે કે જે પોતે પદ્મના ખંડની જેવો કોમળ છતાં વર્ષાઋતુમાં જળનો ઉપદ્રવ સહન કરેછે, હેમંત ઋતુમાં અરણ્યની માલતીના સ્તંભની પેઠે હંમેશાં હિમપાતના ક્લેશથી પરવશ દશા ભોગવેછે અને ઉષ્ણઋતુમાં વનવાસી હસ્તીની પેઠે સૂર્યના અતિ દારૂણ કિરણોથી અધિક સંતાપનો અનુભવ કરેછે ! આવી રીતે સર્વકાળ મારો પુત્ર વનવાસી થઈ આશ્રય વિનાના સાધારણ માણસની પેઠે એકાકી ફરી દુઃખનું પાત્ર થઈ રહ્યોછે. આવા દુઃખથી આકુળ પુત્રને જાણે દૃષ્ટિ આગળ હોય તેમ હું જોઉ છું અને હંમેશાં આ પ્રમાણે કહેવાથી તને પણ દુઃખી કરૂ છુ.'

મરૂદેવા માતાને આવી રીતે દુઃખાકુળ જોઈ ભરતરાજા અંજલિ જોડી અમૃતતુલ્ય વાણીથી બોલ્યો–'દેવિ ! સ્થૈર્યના પર્વતરૂપ, વજ્રના સારરૂપ અને મહાસત્વ જનોમાં શિરોમણિ એવા મારા પિતાની જનની થઈને તમે આ પ્રમાણે ખેદ કેમ કરો છો ? પિતાજી હાલ સંસારસમુદ્ર તરવાને એકદમ ઉદ્યમવંત થયા છે તેથી કંઠે બાંધેલી શિલા જેવા આપણે,તેનો તેમણે ત્યાગ કર્યોછે. વનમાં વિહાર કરનાર તેઓને તેમના પ્રભાવથી શીકારી પ્રાણીઓ પણ જાણે પાષાણના ઘડેલા હોય તેમ ઉપદ્રવ કરવાને સમર્થ થતા નથી. ક્ષુધા, તૃષા અને આતપ વિગેરે દુસહ પરીષહો કર્મરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરવામાં ઉલટા પિતાજીને સહાયભૂત છે. જો આપને મારાં વચન ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો થોડાજ કાળમાં તમને તમારા પુત્રને કેવળજ્ઞાન થયાના ઉત્સવની વાર્ત્તા સાંભળીને પ્રતીતિ થશે.

એવા વખતમાં છડીદારે મહારાજા ભરતને નિવેદન કરેલા યમક અને શમક નામના બે પુરૂષો ત્યાં આવ્યા. તેમાંના યમકે ભરતરાજાને પ્રણામ કરી વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'હે દેવ ! આજે પુરિમતાલ નગરના શકટાનન ઉદ્યાનને વિષે યુગાદિનાથને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું

આવી કલ્યાણકારી વાર્ત્તા નિવેદન કરતા મને જણાય છે કે આપ ભાગ્યોદયવડે વૃદ્ધિ પામોછો.' શમકે ઉંચે સ્વરે નિવેદન કર્યું કે 'આપની આયુધશાલામાં હમણા ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું છે.' આ સાંભળી ભરતરાય ક્ષણવાર ચિંતામાં પડ્યા કે 'અહીં પિતાજીને કેવળજ્ઞાન થયું અને અહીં ચક્ર ઉત્પન્ન થયું, પ્રથમ મારે કોની અર્ચા કરવી?' પરંતુ 'વિશ્વને અભય આપનાર પિતાજી ક્યાં અને પ્રાણીઓનો ઘાત કરનાર ચક્ર ક્યાં!' એમ વિચારી પ્રથમ સ્વામીની પૂજાને માટે પોતાના માણસોને તૈયારી કરવા આજ્ઞા કરી. યમક અને શમકને યોગ્ય રીતે પુષ્કળ પારિતોષિક આપી વિદાય કર્યા અને પછી મરૂદેવા માતાને કહ્યું—'દેવિ! આપ હંમેશાં કરૂણાક્ષરથી કહેતા હતા કે મારો ભિક્ષાહારી અને એકાકી પુત્ર દુઃખનું પાત્રછે, પણ હવે ત્રૈલોક્યની સ્વામિતાને ભજનાર તે તમારા પુત્રની સંપત્તિ જુઓ.' એમ કહી માતાજીને ગજેંદ્ર ઉપર આરૂઢ કર્યાં. પછી જાણે મૂર્ત્તિમાન્ લક્ષ્મીમય હોય તેવા સુવર્ણરત્ન અને માણિક્યના આભુષણવાળા ઘોડા, હાથી, પાયદળ અને રથો લઇ મહારાજાએ પ્રયાણ કર્યું. પોતાના આભૂષણોની કાંતિથી જંગમ તોરણને રચનારા સૈન્યસહિત ચાલતા મહારાજા ભરતે દૂરથી ઉપરનો રત્નમય ગઢ જોયો. ભરતે મરૂદેવા માતાને કહ્યું—'દેવિ! જુઓ આ દેવી અને દેવતાઓએ પ્રભુનું સમવસરણ કર્યું છે. પિતાજીના ચરણકમલની સેવામાં ઉત્સવને પામેલા દેવતાઓનો આ જય જય શબ્દ સંભળાય છે. હે માતા! જાણે પ્રભુનો બંદી હોય તેમ ગંભીર અને મધુર શબ્દથી આકાશમાં વાગતો દુંદુભિ આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે. સ્વામીના ચરણકમલને વંદના કરનારા દેવતાઓના વિમાનમાં થયેલો આ મોટો ઘુઘરીઓનો અવાજ આપણે સાંભળીએ છીએ. સ્વામીના દર્શનથી હર્ષ પામેલા દેવતાઓનો મેઘની ગર્જના જેવો આ સિંહનાદ આકાશમાં સંભળાય છે. ગ્રામ અને રાગથી પવિત્ર થયેલી આ ગંધર્વોની ગીતિ જાણે પ્રભુની વાણીની દાસી હોય તેમ આપણને આનંદ આપે છે.' પાણીના પ્રવાહથી જેમ કાદવ ધોવાઈ જાય તેમ ભરતનું એવું કથન સાંભળવાથી ઉત્પન્ન થયેલા આનંદાશ્રુવડે મરૂદેવાની દૃષ્ટિમાં વળેલા પડલ ધોવાઈ ગયા, એટલે પોતાના પુત્રની—અતિશય સહિત તીર્થંકરપણાની લક્ષ્મી પોતાના નેત્રવડે જોઈ. તેના દર્શનથી થયેલા આનંદવડે મરૂદેવા તન્મય થઈ ગયા. તત્કાળ સમકાળે અપૂર્વકરણના ક્રમથી ક્ષપકશ્રેણીમાં આરૂઢ થઈ અષ્ટ કર્મને ક્ષીણ કરી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા અને (તેજ વખતે આયુષ પૂર્ણ થવાથી) અંતકૃત કેવળી થઈ સ્વામિની મરૂદેવા હસ્તીસ્કંધ ઉપર આરૂઢ થયેલાજ [1]અવ્યયપદને પામ્યા. આ અવસર્પિણીમાં મરૂદેવા પ્રથમ સિધ્ધ થયા. તેમના શરીરનો સત્કાર કરીને દેવતાઓએ ક્ષીર સમુદ્રમાં નિક્ષિપ્ત કર્યું. ત્યાંથી આ લોકમાં મૃતકની પૂજા પ્રવર્ત્તી, કેમકે મહાત્માઓ જે કરે તે આચારને માટેજ કલ્પાય છે. માતા મરૂદેવાને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયેલા જાણી વાદળની છાયા અને

[1] મોક્ષ.

સૂર્યના તાપથી મિશ્રિત થયેલા શરદ ઋતુના સમયની જેમ હર્ષ અને શોકથી ભરત રાજા વ્યાપ્ત થયા. પછી રાજ્યચિન્હોનો ત્યાગ કરી પરિવારસહિત પગે ચાલતા તેમણે ઉત્તર દિશાના દ્વારથી સમવસરણમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ચારે નિકાયના દેવતાઓથી વીંટાઇ રહેલા અને દૃષ્ટિરૂપી ચકોરને ચંદ્ર સમાન પ્રભુને ભરતેશ્વરે જોયા. ભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઇ પ્રણામ કરી મસ્તકે અંજલિ જોડી ચક્રવર્તીએ સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો—

'હે અખિલ જગન્નાથ ! હે વિશ્વને અભય આપનાર ! હે પ્રથમ તીર્થેશ ! હે સંસાર-તારણ ! તમે જય પામો. આજે આ અવસર્પિણીમાં જન્મેલા લોકોરૂપી પદ્માકરને સૂર્ય સમાન તમારા દર્શનથી મારે અંધકારનો નાશ થઇને પ્રભાત થયું છે. હે નાથ ! ભવ્યજીવોના મનરૂપી જળને નિર્મળ કરવાની ક્રિયામાં કતકના ચૂર્ણ જેવી તમારી વાણી જયવંતી વર્ત્તે છે. હે કરૂણાના ક્ષીરસાગર ! જે તમારા શાસનરૂપી મહારથમાં આરૂઢ થાય છે તેઓને લોકાગ્ર (મોક્ષ) દૂર નથી. હે દેવ ! નિષ્કારણ જગતુબંધુ—આપ સાક્ષાત્ જોવામાં આવો છો તેથી આ સંસારને અમે લોકાગ્રથી પણ અધિક માનીએ છીએ. હે સ્વામિન્ ! આ સંસારમાં પણ નિશ્ચળ નેત્રોવડે તમારા દર્શનના મહાનંદરૂપી ઝરામાં અમને મોક્ષસુખના સ્વાદનો અનુભવ થાય છે. હે નાથ ! રાગદ્વેષ અને કષાયાદિ શત્રુઓએ રૂંધેલા આ જગતને અભયદાન દેનારા તમે ઉદ્વેષ્ટિત કરોછો (રૂંધનમાંથી છોડાવો છો). હે જગત્પતે ! તત્વ જણાવો છો, તમે માર્ગ બતાવો છો, અને તમે વિશ્વની રક્ષા કરો છો તો તેથી વિશેષ હું તમારી પાસે શું યાચના કરૂં ! જેઓ અનેક જાતના ઉપદ્રવ અને સંગ્રામથી પરસ્પરના ગામો અને પૃથ્વીને લઇ લેનારા છે એવા આ સર્વ રાજાઓ આપની સભામાં પરસ્પર મિત્ર થઈને રહેલા છે. તમારી પર્ષદામાં આવેલો આ હસ્તી પોતાની શુંઢથી કેસરીસિંહના કરને[1] આકર્ષણ કરી તેનાવડે પોતાના કુંભસ્થળને વારંવાર કંડુયન કરે છે (ખજવાળે છે). આ મહિષ, અન્ય મહિષની પેઠે વારંવાર સ્નેહથી પોતાની જીંહાવડે આ હણહણતા અશ્વને માર્જન કરે છે. લીલાથી પોતાના પુચ્છડાને હલાવતો આ મૃગ ઉંચા કાન કરી અને મુખને નમાવી પોતાની નાસિકાથી આ વાઘના મુખનું આઘ્રાણ કરે છે (સુંઘે છે). આ તરૂણ માર્જાર[2] આગળ પાછળ અને પડખે પોતાના બચ્ચાની પેઠે ફરતા એવા મૂષક[3]ને આલિંગન કરે છે. આ ભુજંગ[4] પોતાના શરીરનું કુંડાળું કરી આ નકુલની[5] પાસે મિત્રની પેઠે નિર્ભય થઇને બેઠો છે. હે દેવ ! આ બીજા પણ નિરંતરના વૈરવાળા પ્રાણીઓ અહીં નિર્વૈર થઇને રહ્યા છે. આ સર્વનું કારણ તમારો અતુલ્ય પ્રભાવ છે.'

મહીપતિ ભરત એવી રીતે જગત્પતિની સ્તુતિ કરી અનુક્રમે પાછો ઓસરી સ્વર્ગપતિ ઈંદ્રની પાછળ બેઠો. તીર્થનાથના પ્રભાવથી તે યોજન માત્ર ક્ષેત્રની અંદર કોટાનુકોટી પ્રાણીઓ નિરાબાધપણે સમાયા હતા. તે સમયે સર્વ ભાષાઓને સ્પર્શ કરનારી, પાંત્રીશ

૧ કેસરી સિંહને પણ શુંઢ હોયછે. ૨ બીલાડો. ૩ ઉંદર. ૪ સર્પ. ૫ નોળીઓ.

અતિશયવાળી અને યોજનગામિની વાણીથી પ્રભુએ આ પ્રમાણે દેશના દેવા માંડી– 'આધિ, વ્યાધિ, જરા અને મૃત્યુ રૂપી સેંકડો જ્વાળાઓથી આકુળ એવો આ સંસાર સર્વ પ્રાણીઓને દેદીપ્યમાન્ અગ્નિ જેવો છે; તેથી તેમાં વિદ્વાનોએ લેશમાત્ર પણ પ્રમાદ કરવો યુક્ત નથી, કેમકે રાત્રિએ ઉલ્લંઘન કરવાને યોગ્ય એવા મરૂદેશમાં અજ્ઞાની એવો પણ કોણ પ્રમાદ કરે! અનેક જીવાયોનિ રૂપ આવર્ત્તવડે આકુળ એવા સંસારસમુદ્રમાં અટન કરતા જંતુઓને ઉત્તમ રત્નની પેઠે આ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે. દોહદ પૂરવાથી જેમ વૃક્ષ ફળયુક્ત થાય તેમ પરલોકનું સાધન કરવાથી પ્રાણીઓનો મનુષ્યજન્મ સફલ થાય છે. આ સંસારમાં શઠ લોકોની વાણી પેઠે પ્રથમ મધુર અને પરિણામે અત્યંત દારૂણ–વિષયો, વિશ્વને ઠગનારા છે. ઘણી ઉંચાઈનો અંત જેમ પડવામાં છે તેમ સંસારની અંદર વર્તતા સર્વ પદાર્થોના સંયોગનો અંત વિયોગમાં છે. જાણે પરસ્પર સ્પર્ધાથી હોય તેમ આ સંસારમાં પ્રાણીઓને આયુષ, ધન અને યૌવન–એ સર્વે નાશવંત અને જવાની ત્વરાવાળા છે. મરૂદેશમાં જેમ સ્વાદિષ્ટ જળ ન હોય તેમ સંસારની ચારે ગતિમાં કદાપિ સુખનો લેશ પણ નથી; ક્ષેત્રદોષથી દુઃખ પામતા અને પરમાધાર્મિકોએ ક્લેશ પમાડેલા નારકીઓને તો ક્યાંથીજ સુખ હોય ? શીત, વાત, આતપ અને જળથી તેમજ વધ, બંધન અને ક્ષુધા વિગેરેથી વિવિધ પ્રકારે પીડા પામતા તિર્યંચોને પણ શું સુખ છે ? ગર્ભવાસ, વ્યાધિ, જરા, દારિદ્ર અને મૃત્યુથી થતા દુઃખવડે આલિંગિત થયેલા મનુષ્યોને પણ ક્યાં સુખ છે? પરસ્પર મત્સર, અમર્ષ, કલહ તથા ચ્યવન વિગેરે દુઃખોથી દેવતાઓને પણ સુખનો લેશ નથી. તથાપિ જળ જેમ નીચી જમીન તરફ જાય છે તેમ પ્રાણીઓ અજ્ઞાનથી વારંવાર આ સંસારની તરફજ ચાલે છે. માટે હે ચેતના (જ્ઞાન) વાળા ભવિજનો ! દુધવડે સર્પનું પોષણ કરવાની જેમ તમે પોતાના મનુષ્યજન્મવડે સંસારનું પોષણ કરશો નહીં. હે વિવેકીઓ ! આ સંસાર નિવાસથી ઉત્પન્ન થતા અનેક દુઃખો વિચારીને સર્વ પ્રકારે મોક્ષને માટે યત્ન કરો. નરકના દુઃખ જેવું ગર્ભવાસનું દુઃખ સંસારની પેઠે ક્યારે પણ મોક્ષમાં પ્રાપ્ત થતું નથી. કુંભીના મધ્યમાંથી આકર્ષણ કરાતા નારકીના જીવોની પીડા જેવી પ્રસવવેદના મોક્ષમાં ક્યારે પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. બહાર અને અંદર નાંખેલા શલ્ય જેવા અને પીડાના કારણરૂપ એવા આધિ વ્યાધિયો ત્યાં નથી; યમરાજની અગ્ર દૂતી સર્વ પ્રકારના તેજને ચોરનારી તથા પરાધીનપણાને ઉત્પન્ન કરનારી જરા પણ સર્વથા ત્યાં નથી; અને નારકી તિર્યંચ મનુષ્ય તથા દેવતાઓની પેઠે ફરીથી ભવભ્રમણનું કારણરૂપ એવું મરણ પણ મોક્ષમાં નથી; ત્યાં તો મહા આનંદ, અદ્વૈત અને અવ્યય સુખ, શાશ્વતરૂપ અને કેવળજ્ઞાન રૂપ સૂર્યવડે અખંડ જ્યોતિ છે, હંમેશાં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપી ત્રણ ઉજ્વળ રત્નોનું પાલન કરનારા પુરૂષોજ એ મોક્ષને મેળવી શકે છે. તેમાં જીવાદિ તત્વનો સંક્ષેપથી અથવા વિસ્તારથી યથાર્થ અવબોધ તે સમ્યક્ જ્ઞાન જાણવું. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવલ

એવા અન્વય સહિત ભેદોથી તે જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું છે. તેમાં અવગ્રહાદિક ભેદોવાળું તથા બીજા બહુગ્રાહી અબહુગ્રાહી ભેદોવાળું અને જે ઇંદ્રિય અનિંદ્રિયથી ઉત્પન્ન થાય તે મતિજ્ઞાન જાણવું. પૂર્વ, અંગ, ઉપાંગ અને પ્રકીર્ણક સૂત્રો—ગ્રંથોથી બહુ પ્રકારે વિસ્તાર પામેલું અને સ્યાત્ શબ્દવડે લાંછિત એવું શ્રુતજ્ઞાન અનેક પ્રકારે જાણવું. દેવતા અને નારકી જીવોને જે ભવ સંબંધથી ઉત્પન્ન થાય છે તે અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે. એ ક્ષય ઉપશમ લક્ષણવાળું છે અને મનુષ્ય તિર્યંચ આશ્રી તેના મુખ્ય ૭ ભેદ છે. મનઃપર્યાય જ્ઞાન ઋજુમતી અને વિપુલમતી એવા બે પ્રકારનું છે, તેમાં વિપુલમતીનું વિશુદ્ધિ અને અપ્રતિપાતપણાવડે વિશેષપણું જાણી લેવું. સમસ્ત દ્રવ્ય પર્યાયના વિષયવાળું વિશ્વલોચન સમાન, અનંત, એક અને ઇંદ્રિયોના વિષય વિનાનું જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે.

શાસ્ત્રોક્ત તત્વમાં રૂચિ તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા કહેવાય છે. તે શ્રધ્ધા (સમકિત) સ્વભાવથી અને ગુરૂના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ અનાદિ અનંત સંસારના આવર્ત્તમાં વર્તતા પ્રાણીઓને જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, વેદની અને અંતરાય નામના કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોટાનુકોટી સાગરોપમની છે; ગોત્ર અને નામકર્મની સ્થિતિ વીશ સાગરોપમ કોટાનુકોટીની છે અને મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર કોટાનુકોટી સાગરોપમની છે. અનુક્રમે ફળના અનુભવથી તે સર્વ કર્મો પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીમાં અથડાતો અથડાતો પથ્થર ગોળ થઈ જાય તે ન્યાયવત્ પોતાની મેળે ક્ષય પામે છે. એ પ્રમાણે ક્ષય થતા કર્મની અનુક્રમે ઓગણત્રીશ, ઓગણીશ અને ઓગણોત્તેર કોટાનુકોટી સાગરોપમ સુધીની સ્થિતિ ક્ષય પામે અને દેશેઉણી (કાંઈક ઓછી) એક કોટાનુકોટી સાગરોપમની સ્થિતિ બાકી રહે ત્યારે પ્રાણી યથાપ્રવૃત્તિ કરણવડે ગ્રંથીદેશને પ્રાપ્ત થાય છે. રાગદ્વેષના દુઃખે ભેદી શકાય એવા પરિણામ તે ગ્રંથી કહેવાય છે. તે કાષ્ટની ગાંઠ જેવી દુરૂચ્છેદ અને ઘણીજ દૃઢ હોય છે. કીનારા સમીપે આવેલું વાયુપ્રેરિત વહાણ જેમ સમુદ્રમાં પાછું જતું રહે તેમ રાગાદિકે પ્રેરેલા કેટલાએક જીવો ગ્રંથીને ભેદ્યા વિનાજ ગ્રંથી સમીપથી પાછા ફરેછે. કેટલાએક પ્રાણીઓ માર્ગમાં સ્ખલના પામેલા સરિતાના જળની પેઠે કોઈ પ્રકારના પરિણામ વિશેષથી ત્યાંજ વિરામ પામે છે. કોઈ પ્રાણીઓ જેમનું ભવિષ્યમાં ભદ્ર થવાનું હોય છે તેઓ અપૂર્વ કરણવડે પોતાનું વીર્ય પ્રગટ કરીને મ્હોટા માર્ગને ઉલ્લંઘન કરનારા પાંથ લોકો જેમ ઘાટની ભૂમિનું ઉલ્લંઘન કરે તેમ તે દુર્લંધ્ય ગ્રંથીને તત્કાળ ભેદી નાંખે છે. કેટલાએક ચાર ગતિવાળા પ્રાણીઓ અનિવૃત્તિ કરણવડે અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વને વિરલ કરી અંતર્મુહૂર્ત્ત માત્ર સમ્યક્ દર્શનને પામે છે. તે **નૈસર્ગિક** (સ્વાભાવિક) સમ્યક્ શ્રધ્ધાન કહેવાય છે. ગુરૂના ઉપદેશના આલંબનથી ભવ્ય પ્રાણીઓને જે સમકિત ઉત્પન્ન થાય છે તે ગુરૂના **અધિગમથી** થયેલું સમકિત કહેવાય છે.

• સમકિતના ઔપશમિક, સાસ્વાદન, ક્ષાયોપશમિક, વેદક અને ક્ષાયિક એવા પાંચ પ્રકાર છે. જેની કર્મગ્રંથી ભેદ પામેલી છે એવા પ્રાણીને જે સમકિતનો લાભ પ્રથમ

અંતર્મુહૂર્ત્ત માત્ર થાય છે તે ઔપશમિક સમકિત કહેવાય છે, તેમજ ઉપશમ શ્રેણીના યોગથી જેનો મોહ શાંત થયો હોય એવા દેહીને મોહના ઉપશમથી ઉત્પન્ન થાય તે પણ ઔપશમિક સમકિત કહેવાય છે. સમ્યક્ભાવનો ત્યાગ કરીને મિથ્યાત્વની સન્મુખ થયેલા પ્રાણીને અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય થતાં, ઉત્કર્ષથી છ આવળી પર્યંત અને જઘન્યથી એક સમય સમકિતનો પરિણામ રહે તે સાસ્વાદન સમકિત કહેવાય છે. મિથ્યાત્વ મોહનીનો ક્ષય અને ઉપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થયેલું ત્રીજું ક્ષયોપશમિક સમકિત કહેવાય છે; તે સમકિત મોહનીના ઉદય પરિણામવાળા પ્રાણીને થાય છે. વેદક નામનું ચોથું સમકિત—ક્ષપક ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા, અનંતાનુબંધી કષાયની ચોકડી ક્ષય થયેલા, ક્ષાયક સમકિતની સન્મુખ થયેલા મિથ્યાત્વ મોહની અને મિશ્ર મોહની સમ્યક્ પ્રકારે જેમની ક્ષય પામી છે એવા અને સમકિત મોહનીના છેલ્લા અંશને ભોગવનારા પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે. સાતે પ્રકૃતિને[1] ક્ષીણ કરનારા અને શુભ ભાવવાળા પ્રાણીને ક્ષાયિક નામનું પાંચમું સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે.

સમકિત દર્શન ગુણથી રોચક, દીપક અને કારક એવા નામથી ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં શાસ્ત્રોક્ત તત્વમાં હેતુ અને ઉદાહરણ વિના જે દૃઢ પ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય તે રોચક સમકિત, જે બીજાઓના સમકિતને પ્રદીપ્ત કરે તે દીપક સમકિત અને જે સંયમ તથા તપ વિગેરેને ઉત્પન્ન કરે તે કારક સમકિત કહેવાય છે. તે સમકિત—શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય એ પાંચ લક્ષણોથી સારી રીતે ઓળખાયછે. અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય ન થાય તે શમ કહેવાય છે અથવા સમ્યક્ પ્રકૃતિથી કષાયના પરિણામને જોવું તે પણ શમ કહેવાય છે. કર્મના પરિણામ અને સંસારની અસારતાને ચિંતવતા પુરૂષને વિષયોમાં જે વૈરાગ્ય થાય તે સંવેગ કહેવાય છે. સંવેગવાળા પુરૂષને 'સંસારવાસ કારાગૃહ છે અને સ્વજન છે તે બંધન છે' એવો જે વિચાર થયા કરે તે નિર્વેદ કહેવાય છે. એકેંદ્રિય વિગેરે સર્વ પ્રાણીઓને સંસાર સાગરમાં ડુબવાથી થતા ક્લેશને જોઈ હૃદયમાં આર્દ્રતા, તેમના દુઃખથી દુઃખીપણું અને તે દુઃખ નિવારણના ઉપાયમાં યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરવી તે અનુકંપા કહેવાય છે. બીજાં તત્વો સાંભળતાં છતાં પણ આર્હત્ તત્વમાં આકાંક્ષા રહિત પ્રતિપત્તિ રહેવી તે આસ્તિક્ય કહેવાય છે. એવી રીતે સમ્યક્દર્શન વર્ણવેલું છે. તેની ક્ષણવાર પણ પ્રાપ્તિ થતાં પૂર્વનું જે મતિઅજ્ઞાન હોય છે તે પરાભવ પામીને મતિજ્ઞાનપણાને પામે છે, શ્રુતઅજ્ઞાન પરાભવ પામીને શ્રુતજ્ઞાનપણું પામે છે અને વિભંગજ્ઞાન પરાભવ પામીને અવધિજ્ઞાનના ભાવને પામે છે.

સર્વ સાવદ્યયોગનો ત્યાગ તે ચારિત્ર કહેવાય છે. તે અહિંસાદિક વ્રતના ભેદથી પાંચ પ્રકારે કહેલ છે. અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ વ્રતો પાંચ

[1] અનંતાનુબંધી કષાયની ચાર પ્રકૃતિ અને સમકિત મોહની, મિશ્ર મોહની અને મિથ્યાત્વ મોહની એ ત્રણ મળીને સાત પ્રકૃતિ જાણવી.

પાંચ ભાવનાએ યુક્ત થવાથી મોક્ષને અર્થે થાય છે. પ્રમાદના યોગથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના જીવિતનો નાશ ન કરવો તે **અહિંસા** વ્રત કહેવાય છે. પ્રિય, હિતકારી અને સત્ય વચન બોલવું તે **સુનૃત** (સત્ય) વ્રત કહેવાય છે; અપ્રિય, અને અહિતકારી સત્ય વચન પણ અસત્ય સમાન જાણવું. અદત્ત વસ્તુનું ગ્રહણ ન કરવું તે **અસ્તેય** વ્રત કહેવાય છે; કેમકે દ્રવ્ય એ માણસના બહિર્ પ્રાણ છે, તેથી તે હરણ કરનાર પુરૂષ તેના પ્રાણને હરણ કરે છે એમ જાણવું. દિવ્ય (વૈક્રિય) અને ઔદારિક શરીરવડે અબ્રહ્મચર્ય સેવનનો–મન વચન અને કાયાથી, કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું એ ત્રણ પ્રકારે ત્યાગ કરવો તેને **બ્રહ્મચર્ય** વ્રત કહ્યું છે; તેના અઢાર ભેદ થાય છે. સર્વ પદાર્થો ઉપરથી મોહ (મૂર્છા) નો ત્યાગ કરવો તે **અપરિગ્રહ** વ્રત કહેવાય છે; કેમકે મોહથી અછતી વસ્તુમાં પણ ચિત્તનો વિપ્લવ થાય છે. યતિધર્મમાં અનુરક્ત એવા યતીંદ્રોને આપ્રમાણે સર્વથી ચારિત્ર કહ્યું છે અને ગ્રહસ્થોને દેશથી ચારિત્ર કહ્યું છે.

સમકિતમૂલ પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત–એ પ્રમાણે ગ્રહસ્થોના બાર વ્રત છે. બુધ્ધિવંત પુરૂષે પંગુ, કુષ્ઠી અને કુણિત્વ વિગેરે હિંસાના ફળ જોઇ નિરપરાધી ત્રસ જંતુઓની હિંસા સંકલ્પથી છોડી દેવી. મન્મનપણું, કાહલપણું, મુંગાપણું અને મુખરોગ–એ અસત્યના ફળ જોઈ, કન્યા અલીક વિગેરે પાંચ મોટા અસત્ય છોડી દેવા; કન્યા, ગાય અને ભૂમિ સંબંધી અસત્ય, થાપણ ઓળવવી અને ખોટી સાક્ષી પૂરવી એ પાંચ સ્થૂલ (મોટા) અસત્ય કહેવાય છે. દુર્ભાગ્ય, કાસીદું, દાસત્વ, અંગનો છેદ અને દરિદ્રતા એ અદત્તાદાન (ચોરી) ના ફળ જાણી સ્થૂલ ચૌર્યનો ત્યાગ કરવો; નપુંસકપણું અને ઈંદ્રિયનો છેદ એ અબ્રહ્મચર્યના ફળ જાણી, સદ્બુધ્ધિવંત પુરૂષે સ્વસ્ત્રીમાં સંતુષ્ટ થઈ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. અસંતોષ, અવિશ્વાસ, આરંભ અને દુઃખ–એ સર્વે પરિગ્રહની મૂર્છાના ફળ જાણી પરિગ્રહનું પ્રમાણ કરવું. (એ પાંચ અણુવ્રત કહેવાય છે.) દશે દિશામાં નિર્ણય કરેલી સીમાનું ઉલ્લંઘન ન કરવું તે **દિગ્વિરતિ** નામે પ્રથમ ગુણવ્રત કહેવાય છે. જેમાં શક્તિપૂર્વક ભોગ ઉપભોગની સંખ્યા કરાય તે **ભોગોપભોગ પ્રમાણ** નામે બીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. આર્ત્ત રૌદ્ર–એ બે અપધ્યાન, પાપ કર્મનો ઉપદેશ, હિંસક અધિકરણોનું આપવું તથા પ્રમાદાચરણ–એ ચાર પ્રકારે અનર્થ દંડ કહેવાય છે; શરીરાદિ અર્થ દંડના પ્રતિપક્ષીપણે રહેલ **અનર્થદંડનો ત્યાગ** કરવો તે ત્રીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને તથા સાવદ્ય કર્મને છોડી દઇ મુહૂર્ત્ત (બે ઘડી) સુધી સમતા ધારણ કરવી તે **સામાયિક** વ્રત કહેવાય છે. દિવસ અને રાત્રિ સંબંધી દિગ્વ્રતમાં પરિમાણ કરેલું હોય તેનું સંક્ષેપણ કરવું તે **દેશાવકાશિક** વ્રત કહેવાય છે. ચાર પર્વણીને દિવસે ઉપવાસ વિગેરે તપ કરવો, [1]કુવ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને બીજી સ્નાનાદિક ક્રિયાનો ત્યાગ

[1] સંસાર સબંધી સર્વ વ્યાપાર.

કરવો તે **પૌષધવ્રત** કહેવાય છે. અતિથિ (મુનિ) ને ચતુર્વિધ આહાર, પાત્ર, વસ્ત્ર અને સ્થાન (ઉપાશ્રય) નું દાન કરવું તે **અતિથિ સંવિભાગ** નામે વ્રત કહેવાય છે.

મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે યતિ અને શ્રાવકોએ સમ્યક્ એવા આ ત્રણ રત્નોની હંમેશાં ઉપાસના કરવી.'

આવી દેશના સાંભળીને તરતજ ભરતના પુત્ર ઋષભસેને પ્રભુને નમસ્કાર કરીને વિજ્ઞપ્તિ કરી—'સ્વામિન્! કષાય રૂપી દાવાનળથી દારૂણ એવા આ સંસારરૂપી-અરણ્યમાં આપે નવીન મેઘની જેમ અદ્વિતીય તત્વામૃતને વરસાવ્યું છે. હે જગત્પતિ! જેમ ડુબતા માણસોને વહાણ મળે, તૃષિત જનોને પાણીની પરબ મળે, શીતાર્ત્ત જનોને અગ્નિ મળે, તાપાર્ત્ત જનોને વૃક્ષની છાયા મળે, અંધકારમાં મગ્ન થયેલાને દીવો મળે, દરિદ્રીને નિધાન મળે, વિષપીડિતને અમૃત મળે, રોગી જનોને ઔષધિ મળે, દુષ્ટ શત્રુઓએ આક્રાંત કરેલા લોકોને કિલ્લાનો આશ્રય મળે—તેમ સંસારથી ભય પામેલા પ્રાણીઓને તમે પ્રાપ્ત થયા છો; માટે હે દયાનિધિ! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો. પિતા, ભ્રાતા, ભત્રીજા અને બીજા સ્વજનો, જેઓ આ સંસારભ્રમણમાં એક હેતુરૂપ છે અને તેથી અહિતકારી હોય તેવાછે તેઓની શુ જરૂર છે? હે જગત્શરણ્ય! હે સંસાર સમુદ્રમાંથી તારનાર! મેં તો આપનો આશ્રય કર્યો છે માટે અને દીક્ષા આપો અને મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.' એ પ્રમાણે કહીને **ઋષભસેને** ભરતના બીજા પાંચસેં પુત્રો અને સાતસેં પૌત્રોની સાથે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. સુર અસુરોએ કરેલો પ્રભુનો કેવળજ્ઞાનમહિમા જોઈને ભરતના પુત્ર **મરિચિએ** પણ વ્રત ગ્રહણ કર્યું. ભરતે આજ્ઞા આપવાથી બ્રાહ્મીએ પણ વ્રત ગ્રહણ કર્યું, કેમકે **લઘુકર્મવાળા જીવોને ઘણું કરીને ગુરૂનો ઉપદેશ સાક્ષી માત્રજ છે.** બાહુબલિએ મુક્ત કરેલી **સુંદરી** પણ વ્રત ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા ધરાવતી હતી, પણ ભરતે નિષેધ કર્યો એટલે તે પ્રથમ શ્રાવિકા થઈ. પ્રભુના સમીપે ભરતે શ્રાવકપણું અંગીકાર કર્યું, કેમકે ભોગકર્મ ભોગવ્યા શિવાય વ્રત (ચારિત્ર) પ્રાપ્ત થતું નથી. મનુષ્ય, તિર્યંચ અને દેવતાઓની પર્ષદામાંથી કોઈએ વ્રત ગ્રહણ કર્યું, કોઈ શ્રાવકત્વ પામ્યા અને કોઈએ સમકિત ધારણ કર્યું. પેલા રાજતાપસોમાંથી કચ્છ અને મહાકચ્છ શિવાય બીજા સર્વેએ સ્વામીની પાસે આવી પુનઃ હર્ષ પૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી. ઋષભસેન (પુંડરીક) વિગેરે સાધુઓ, બ્રાહ્મી વિગેરે સાધ્વીઓ, ભરત વિગેરે શ્રાવકો અને સુંદરી વિગેરે શ્રાવિકાઓ—એમ ચતુર્વિધ સંઘની વ્યવસ્થા ત્યારથી થઈ, જે અદ્યાપિ સુધી ધર્મના એક શ્રેષ્ઠ ગૃહરૂપ થઈને પ્રવર્તે છે. તે સમયે પ્રભુએ ગણધર નામ કર્મવાળા ઋષભસેન વિગેરે ચોરાશી સદ્બુદ્ધિવાન્ સાધુઓને સર્વ શાસ્ત્ર જેમાં સમાયેલા છે એવી ઉત્પાદ, વિગમ અને ધ્રૌવ્ય એ નામની પવિત્ર ત્રિપદીનો ઉદ્દેશ કર્યો. તે ત્રિપદીને અનુસારે તેમણે અનુક્રમે ચતુર્દશ પૂર્વ અને દ્વાદશાંગી રચી. પછી દેવતાઓથી વીંટાયેલા ઇંદ્ર દિવ્ય ચૂર્ણથી પૂર્ણ ભરેલા એક થાળ લઈને પ્રભુના ચરણ

પાસે ઉભો રહ્યો એટલે ભગવંતે ઉભા થઈને અનુક્રમે તેમની ઉપર ચૂર્ણક્ષેપ કરીને સૂત્રથી, અર્થથી, સૂત્રાર્થથી, દ્રવ્યથી, ગુણથી, પર્યાયથી અને નયથી તેમને અનુયોગ અનુજ્ઞા આપી તથા ગણની અનુજ્ઞા પણ આપી. ત્યાર પછી દેવતા, મનુષ્ય અને તેમની સ્ત્રીઓએ દુંદુભિના ધ્વનિ પૂર્વક તેઓની ઉપર ચોતરફથી વાસક્ષેપ કર્યો. મેઘના જળને ગ્રહણ કરનારા વૃક્ષની જેમ પ્રભુની વાણીને ગ્રહણ કરનારા સર્વે ગણધરો અંજલિ જોડીને ઉભા રહ્યા. પછી ભગવંતે પૂર્વવત્ પૂર્વાભિમુખ સિંહાસને બેસી પુનઃ શિક્ષામય ધર્મદેશના આપી. તે વખતે પ્રભુરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી દેશના રૂપી ઉદ્દામ વેલાની મર્યાદા સદૃશ પ્રથમ પૌરૂષી પૂરી થઈ.

એ સમયે અખંડ, ફોતરા રહિત અને ઉજ્વળ શાલથી બનાવેલો, ચાર પ્રસ્થ જેટલો અને થાળમાં રાખેલો બલિ સમવસરણના પૂર્વ દ્વારથી અંદર લાવવામાં આવ્યો. દેવતાઓએ તેમાં સુગંધી નાંખી બમણો સુગંધી કર્યો હતો, પ્રધાન પુરૂષોએ તેને ઉપાડેલો હતો, ભરતેશ્વરે કરાવેલો હતો અને તેની આગળ થતા દુંદુભિના નિર્ઘોષથી દિશાઓના મુખભાગ પ્રતિઘોષિત થઈ રહ્યા હતા; તેની પાછળ મંગળ ગીત ગાતી ગાતી સ્ત્રીઓ ચાલતી હતી. જાણે પ્રભુના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલો પુણ્યરાશિ હોય તેમ તે પૌરલોકોથી ચોતરફ આવૃત થયેલો હતો. પછી જાણે કલ્યાણરૂપી ધાન્યનું બીજ વાવવાને માટે હોય તેમ તે બલિને પ્રભુની પ્રદક્ષિણા કરાવીને ઉછાળવામાં આવ્યો. મેઘના જળને જેમ ચાતક ગ્રહણ કરે તેમ આકાશમાંથી પડતા તે બલિના અર્ધ્ધભાગને દેવતાઓએ અંતરીક્ષમાંજ ગ્રહણ કર્યો અને પૃથ્વી ઉપર પડચા પછી તેનો અર્ધ્ધ ભાગ ભરતરાજાએ ગ્રહણ કર્યો અને અવશેષ રહ્યો તે ગોત્રિઓની જેમ લોકોએ વેહેંચી લીધો. તે બલિના પ્રભાવથી પૂર્વે થયેલા રોગો નાશ પામે છે અને ફરીથી છ માસ પર્યંત નવા રોગ ઉત્પન્ન થતા નથી. પછી સિંહાસનથી ઉઠી પ્રભુ ઉત્તર દ્વારના માર્ગથી બહાર નીકળ્યા. પદ્મખંડની ફરતા જેમ ભ્રમરાઓ ફરી વળે તેમ સર્વ ઇંદ્રો તે વખતે સાથે ચાલ્યા. રત્નમય અને સુવર્ણમય વપ્રના મધ્યભાગમાં ઈશાનકૂણે રહેલા દેવછંદામાં પ્રભુ વિશ્રામ લેવાને બેઠા. તે સમયે ગણધરોમાં મુખ્ય એવા ઋષભસેને ભગવંતના પાદપીઠ ઉપર બેસી ધર્મદેશના દેવા માંડી; કેમકે સ્વામીને ખેદમાં વિનોદ, શિષ્યોનું ગુણદીપન અને બંને તરફ પ્રતીતિ એ ગણધરની દેશનાના ગુણ છે. જ્યારે ગણધર દેશનાથી વિરામ પામ્યા ત્યારે સર્વે પ્રભુને પ્રણામ કરી પોતપોતાને સ્થાને ગયા.

આ પ્રમાણે તીર્થ ઉત્પન્ન થતાં **ગોમુખ** નામે એક યક્ષ પ્રભુની પાસે રહેનાર અધિષ્ઠાયક થયો. તેની જમણી બાજુના બે હાથમાંથી એક વરદાન ચિન્હવાળો હતો અને એકમાં ઉત્તમ અક્ષમાળા શોભતી હતી. ડાબી બાજુના બે હાથમાં બીજોરૂ અને પાશ હતા. સુવર્ણના જેવો તેનો વર્ણ હતો અને હાથીનું તેને વાહન હતું. તેમજ ઋષભદેવ પ્રભુના તીર્થમાં તેમની પાસે રહેનાર એક **પ્રતિચક્રા**[1] નામે શાસન દેવી થઈ. સુવર્ણના

---

[1] ચક્રેશ્વરી

જેવી તેની કાંતિ હતી અને ગરૂડ ઉપર તેનું આસન હતું. તેની જમણી ભુજાઓમાં વરપ્રદચિન્હ, બાણ, ચક્ર અને પાશ હતા અને ડાબી ભુજાઓમાં ધનુષ, વજ્ર, ચક્ર અને અંકુશ હતા.

પછી નક્ષત્રોથી પરિવૃત ચંદ્રની જેમ મહર્ષિઓથી પરિવૃત ભગવંતે ત્યાંથી અન્ય સ્થાનકે વિહાર કર્યો. જાણે ભક્તિથી હોય તેમ પ્રભુને માર્ગમાં જતાં વૃક્ષો નમતા હતા, કંટક અધોમુખ થતા હતા અને પક્ષીઓ પ્રદક્ષિણા દેતા હતા. વિહાર કરતા પ્રભુને ઋતુ, ઇંદ્રિયાર્થ અને વાયુ અનુકૂળ થતા હતા. જઘન્યે તેમની પાસે કોટી દેવતાઓ રહેતા હતા. જાણે ભવાંતરમાં ઉત્પન્ન થયેલા કર્મોનો છેદ કરતા જોઈને ભય પામ્યા હોય તેમ જગત્પતિને કેશ, શ્મશ્રુ અને નખ વધતા નહોતા. પ્રભુ જ્યાં જતા હતા ત્યાં વૈર, મરકી, ઇતિ, અવૃષ્ટિ, દુર્ભિક્ષ, અતિવૃષ્ટિ અને સ્વચક્ર તથા અન્યચક્રથી થતો ભય—એ ઉપદ્રવો થતા નહોતા. એવી રીતે વિશ્વને વિસ્મય કરનારા અતિશયોથી યુક્ત થઇને સંસારમાં ભમતા જગતૂના જીવોનો અનુગ્રહ કરવામાં એક બુધ્ધિવાળા તે નાભેય ભગવંત વાયુની પેઠે પૃથ્વી ઉપર અપ્રતિબધ્ધપણે વિહાર કરવા લાગ્યા.

इत्याचार्य श्री हेमचंद्र विरचिते त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरिते महाकाव्ये प्रथम पर्वणि भगवद्दीक्षा, छद्मस्थ विहार, केवलज्ञान, समवसरण व्यावर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

—❦❦❦❦—

ચતુર્થ સર્ગ.

હવે અહીં અતિથિની પેઠે ચક્રને માટે ઉત્કંઠિત થયેલા ભરતરાજા વિનિતા નગરીના મધ્ય માર્ગે થઇને આયુધાગારમાં આવ્યા. ત્યાં ચક્રનું અવલોકન થતાંજ મહિપતિએ તેને પ્રણામ કર્યો; કેમકે ક્ષત્રીઓ અસ્ત્રને પ્રત્યક્ષ અધિદેવતા માનેછે. ભરતે મોરપીંછી ગ્રહણ કરી ચક્રનું માર્જન કર્યું; જો કે એવા સુંદર ચક્રરત્નની ઉપર રજ હોતી નથી તોપણ ભક્તોનું તે કર્ત્તવ્ય છે. પછી પૂર્વ સમુદ્ર જેમ ઉદય પામતા સૂર્યને સ્નાન કરાવે તેમ મહારાજાએ પવિત્ર જળથી ચક્રને સ્નાન કરાવ્યું. મુખ્ય ગજપતિના પૃષ્ઠ ભાગની પેઠે તેના ઉપર ગોશીર્ષ ચંદનના પૂજ્ય સૂચક તિલક કર્યા. પછી સાક્ષાત્ જયલક્ષ્મીની પેઠે પુષ્પ, ગંધ, વાસચૂર્ણ, વસ્ત્ર અને આભૂષણોથી તેની પૂજા કરી, તેની આગળ રૂપાના તંદુલવડે અષ્ટ મંગળ આલેખ્યા અને તે જુદા જુદા મંગળથી આઠ દિશાની લક્ષ્મીને વેષ્ટિત કરી દીધી. તેની પાસે પાંચ વર્ણના પુષ્પોનો ઉપહાર ધરીને પૃથ્વીને વિચિત્ર વર્ણવાળી કરી અને શત્રુઓના યશની પેઠે પ્રયત્ને દિવ્ય ચંદનકર્પૂરમય ઉત્તમ ધૂપ દહન કર્યો. પછી ચક્રધારી ભરત રાજાએ ચક્રને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અને ગુરૂની પેઠે અવગ્રહથી સાત આઠ પગલા પાછો ચાલ્યો. જેમ પોતાને કોઈ સ્નેહી માણસ નમસ્કાર કરે તેમ મહારાજાએ ડાબા ગોઠણનું આકુંચન કરી જમણો ઢીંચણ પૃથ્વી ઉપર મૂકી ચક્રને નમસ્કાર કર્યો. પછી જાણે આકારવાળો હર્ષજ હોયની તેમ પૃથ્વીપતિએ ત્યાંજ નિવાસ કરી ચક્રનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો. બીજા પણ નગરના ધનાઢ્ય લોકોએ ચક્રની પૂજાનો ઉત્સવ કર્યો; **કેમકે પૂજિત માણસો જેની પૂજા કરે તેને બીજું કોણ ન પૂજે ?**

પછી તે ચક્રના દિગ્વિજય રૂપ ઉપયોગને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છાવાળા ભરત રાજાએ મંગળ સ્નાનને માટે સ્નાનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. આભરણો ઉતારીને અને સ્નાનોચિત વસ્ત્ર ધારણ કરીને મહારાજા સ્નાનસિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેઠા એટલે મર્દન કરવા લાયક અને ન કરવા લાયક સ્થાનને જાણનારા અને કળાવાળા સંવાહક પુરૂષોએ દેવવૃક્ષના પુષ્પ મકરંદની જેવા સુગંધી સહસ્ત્રપાક પ્રમુખ તેલથી મહારાજાને અભ્યંજન કર્યું. માંસ અસ્થિ, ત્વચા અને રોમને સુખ આપનારી ચાર પ્રકારની સંવાહનાથી અને મૃદુ, મધ્ય અને દૃઢ એવા ત્રણ પ્રકારના હસ્ત લાઘવથી તેઓએ રાજાને સારી રીતે સંવાહન કર્યું. પછી તેઓએ આદર્શની પેઠે અમ્લાન કાંતિના પાત્રરૂપ તે મહીપતિને સૂક્ષ્મ એવા દિવ્ય ચૂર્ણથી ઉદ્વર્ત્તન કર્યું (પીઠી ચોળી). તે વખતે ઉંચી નાળવાળા નવીન કમલવાળી લાવણ્ય વાપિકા જેવી શોભતી કેટલીએક સ્ત્રીઓ સુવર્ણના જલકુંભ ધારણ કરીને ઉભી રહી હતી; કેટલીએક સ્ત્રીઓ . જાણે જળ, ધન રૂપ થઈ કલશને આધાર રૂપ થયેલ હોય એવી રીતે દેખાતા રૂપાના કળશો લઇને ઉભી હતી; કેટલીએક સ્ત્રીઓએ

પોતાના સુંદર હાથમાં લીલામય નીલકમલની ભ્રાંતિને આપનારા ઇંદ્રનીલમણિના કુંભો લીધા હતા; અને કેટલીએક સુભ્રૂ બાલાઓએ પોતાના નખરત્નની કાંતિરૂપી જળથી અધિક શોભા પામતા દિવ્ય રત્નમયકુંભો લીધા હતા. એ સર્વ અંગનાઓએ દેવતાઓ જેમ જિનેંદ્રને નવરાવે તેમ અનુક્રમે સુગંધી અને પવિત્ર જળધારાથી ધરણીપતિને સ્નાન કરાવ્યું. સ્નાન કરીને રાજાએ દિવ્ય વિલેપન કરાવ્યું અને જાણે દિશાઓના આભાસ હોય તેવા ઉજ્વળ વસ્ત્રો પહેર્યા. પછી જાણે યશરૂપી વૃક્ષનો નવીન અંકુર હોય તેવું લલાટ પટ્ટમાં માંગલ્યમય ચંદનનું તિલક તેણે ધારણ કર્યું; આકાશમાર્ગે જેમ મોટા તારાઓના સમૂહને વહન કરે તેમ પોતાના યશપુંજ જેવા ઉજ્વળ મુક્તામય અલંકાર ધારણ કર્યા અને કલશવડે જેમ પ્રાસાદ શોભે તેમ પોતાના કિરણોથી સૂર્યને લજ્જિત કરનાર મુગટવડે તે શોભિત થયો. વારાંગનાઓના કરકમલથી વારંવાર ઉત્ક્ષેપ થતા અને કર્ણને આભૂષણરૂપ થયેલા બે ચામરોથી તે વિરાજવા લાગ્યો; લક્ષ્મીના સદનરૂપ કમલને ધારણ કરનારા પદ્મહ્રદવડે કરી જેમ ચૂલ હિમવંત પર્વત શોભે તેમ સુવર્ણના કળશને ધારણ કરનારા શ્વેત છત્રથી તે શોભવા લાગ્યો; અને જાણે હંમેશાં પાસે રહેનારા પ્રતિહારો હોય તેવા સોળ હજાર યક્ષો ભક્ત થઇ તેની આસપાસ વીંટાઇ રહ્યા. પછી ઇંદ્ર જેમ ઐરાવણ ઉપર આરૂઢ થાય તેમ ઉંચા કુંભસ્થલના શિખરથી દિશામુખને આચ્છાદન કરનારા રત્નકુંજર ઉપર તે આરૂઢ થયા. તત્કાળ ઉત્કટ મદની ધારાઓથી જાણે બીજો મેઘ હોય તેમ તે જાતિવંત હસ્તીએ મોટી ગર્જના કરી; જાણે આકાશને પલ્લવિત કરતા હોય તેમ હાથ ઉંચા કરી બંદિવૃંદે એકીસાથે જય જય શબ્દ કર્યો; જેમ વાચાળ ગાયક પુરૂષ અન્ય ગાયન કરનારીઓને ગવરાવે તેમ ઉંચા શબ્દ કરતો દુંદુભિં દિશાઓને નાદ કરાવવા લાગ્યો; અને સર્વ સૈનિકોને બોલાવવાના કામમાં દૂતરૂપ થયેલા બીજા મંગલમય શ્રેષ્ઠ વાજિંત્રો પણ વાગવા લાગ્યા. જાણે ધાતુ સહિત પર્વતો હોય તેવા સિંદૂરને ધારણ કરનારા હાથીઓથી, અનેક રૂપે થયેલા રેવંત અશ્વના ભ્રમને કરાવનારા અનેક અશ્વોથી, પોતાના મનોરથ હોય તેવા વિશાળ રથોથી, અને જાણે વશ કરેલા સિંહો હોય તેવા પરાક્રમી પાયદળોથી અલંકૃત થયેલા મહારાજા ભરતેશ્વરે જાણે સૈન્યથી ઉડેલી રજવડે દિશાઓને વસ્ત્રવાળી કરતા હોય તેમ પૂર્વ દિશા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

તે સમયે આકાશમાં ફરતા સૂર્યના બિંબ જેવું સહસ્ત્ર યક્ષોએ અધિષ્ઠિત કરેલું ચક્રરત્ન સૈન્યની આગળ ચાલ્યું. દંડરત્નને ધારણ કરનાર સુષેણ નામે સેનાનીરત્ન અશ્વરત્ન ઉપર આરૂઢ થઈ ચક્રની પેઠે આગળ ચાલ્યો. જાણે સર્વ શાંતિક વિધિમાં દેહધારી શાંતિમંત્ર હોય તેવો પુરોહિતરત્ન રાજાની સાથે ચાલ્યો. જંગમ અન્નશાળા જેવું અને સૈન્યને માટે દરેક મુકામે દિવ્ય ભોજન ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ એવું ગૃહપતિરત્ન, વિશ્વકર્માની પેઠે સ્કંધાવાર (પડાવ) વિગેરે કરવાને સત્વર સમર્થ વર્દ્ધકિરત્ન, અને ચક્રવર્તીના સર્વ સ્કંધાવાર પ્રમાણ વિસ્તાર પામવાની શક્તિવાળા

હોવાથી અદ્ભુત એવાં **ચર્મરત્ન** અને **છત્રરત્ન**—એ સર્વ મહારાજાની સાથે ચાલ્યા. કાંતિવડે સૂર્ય ચંદ્રની પેઠે અંધકારને નાશ કરવામાં સમર્થ એવા **મણિ** અને **કાંકિણી** નામે બે રત્ન પણ ચાલ્યા, અને સુરઅસુરના ઉત્તમ અસ્ત્રોના સારથી બનાવ્યું હોય તેવું પ્રકાશિત **ખડ્ગરત્ન** પણ નરપતિની સાથે ચાલવા લાગ્યું.

સૈન્ય સહિત ચક્રવર્તી ભરતેશ્વર પ્રતિહારની જેમ ચક્રને અનુસરીને માર્ગે ચાલ્યા તે વખતે જ્યોતિષીઓની પેઠે અનુકૂળ પવને અને અનુકૂળ શુકનોએ તેનો સર્વ પ્રકારે દિગ્વિજય સૂચવ્યો. ખેડુત હળવડે પૃથ્વીને સરખી કરે તેમ સૈન્યની આગળ ચાલતો સુષેણ સેનાની દંડરત્નથી વિષમ રસ્તાને સમ કરતો જતો હતો. સેનાના ચાલવાથી ઉડેલી રજવડે દુર્દિન થયેલું આકાશ રથ અને હસ્તીઓ ઉપરની પતાકા રૂપ બગલીઓવડે શોભતું હતું. જેનો છેવટભાગ જોવામાં આવતો નથી એવી ચક્રવર્તીની સેના અસ્ખલિત ગતિવાળી બીજી ગંગાનદી હોય તેવી જણાતી હતી. દિગ્વિજયના ઉત્સવને માટે રથ ચિત્કાર શબ્દોથી, ઘોડાઓ હણહણાટથી અને હાથીઓ ગર્જનાથી પરસ્પર ત્વરા કરવા લાગ્યા હતા. સૈન્યથી રજ ઉડતી હતી તોપણ અશ્વારોના ભાલાં તેની અંદર ચળકતા હતા, તેથી જાણે આચ્છાદન કરેલા સૂર્યકિરણોને તે હસતા હોય એમ જણાતું હતું. સામાનિક દેવતાઓએ વીંટેલા ઇંદ્રની જેમ મુગટધારી અને ભક્તિવાળા રાજાઓથી વીંટાયેલો રાજકુંજર ભરત મધ્યભાગમાં શોભતો હતો. પહેલે દિવસે ચક્રે એક યોજન પર્યંત ચાલીને સ્થિતિ કરી (ઉભું રહ્યું); તે પ્રયાણના અનુમાનથી ત્યારથી યોજનનું માપ પ્રવર્ત્યું. હંમેશાં એક એક યોજનના માનથી પ્રયાણ કરતા ભરતરાજા કેટલેક દિવસે ગંગાના દક્ષિણ તટ સમીપે આવી પહોંચ્યા. મહારાજાએ ગંગાના તટની વિશાળ ભૂમિને પણ પોતાના સૈન્યના જુદા જુદા નિવાસોથી સાંકડી કરીને વિશ્રામ કર્યો. તે વખતે ગંગાનદીના તટની ભૂમિ વર્ષાઋતુના કાળની માફક હસ્તીઓના ઝરતા મદજળથી પંકિલ થઈ ગઈ. મેઘ જેમ સમુદ્રમાંથી જળને ગ્રહણ કરે તેમ જાન્હવીના નિર્મળ પ્રવાહમાંથી ઉત્તમ હસ્તીઓ સ્વેચ્છાથી જળ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા; અતિ ચપલપણાથી વારંવાર ઠેકતા અશ્વો ગંગાના તટમાં તરંગના ભ્રમને આપવા લાગ્યા; અને ઘણા શ્રમથી ગંગાની અંદર પ્રવિષ્ટ થયેલા હાથી, ઘોડા, મહિષ અને સાંઢડાઓ, તે ઉત્તમ સરિતાને જાણે ચોતરફ નવીન જાતિના મત્સ્યવાળી હોય તેવી કરવા લાગ્યા. પોતાના તટની ઉપર રહેલા રાજાને જાણે અનુકૂળ થતી હોય તેમ ગંગા નદી પોતાના ઉછળતા તરંગોના બિંદુઓથી શીઘ્રપણે સૈન્યના શ્રમને હરણ કરવા લાગી. મહારાજાની મોટી સેનાએ સેવેલી ગંગાનદી શત્રુઓની કીર્તિની પેઠે કૃશ થવા લાગી. ભાગિરથીના તીર ઉપર ઉગેલા દેવદારૂના વૃક્ષો સૈન્યના ગજપતિઓને માટે યત્ન વિનાના બંધનસ્થાન થઇ પડ્યા.

હસ્તીઓના મહાવતો હસ્તીઓને માટે પીપળા, સલ્લકી, કર્ણિકાર અને ઉદુંબરના પલ્લવોને કુહાડાથી કાપતા હતા. પોતાના ઉંચા કર્ણપલ્લવોથી જાણે તોરણ કરતા હોય તેમ

પંક્તિરૂપે બાંધેલા હજારો ઘોડાઓ શોભતા હતા. અશ્વપાળો બંધુની પેઠે મઠ, મગ, ચણા અને જવ વિગેરે લઈ વેગથી અશ્વોની પાસે ધરતા હતા. મહારાજાની શિબિર (છાવણી) માં વિનિતા નગરીની પેઠે ક્ષણવારમાં ચોક, ત્રિક અને દુકાનોની પંક્તિઓ થઈ ગઈ હતી. ગુપ્ત, મ્હોટા અને સ્થૂલ એવા સુંદર તંબુઓમાં સારી રીતે રહેલા સૈન્યના લોકો પોતાના પૂર્વના મહેલોને પણ સંભારતા નહોતા. ખીજડી, બોરડી અને વથ્થુલની જેવા કાંટાવાળા વૃક્ષોને ચુંટનારા ઉંટો સૈન્યનું કંટક શોધનનું કામ કરતા હોય તેવા જણાતા હતા. સ્વામીની આગળ ભૃત્યોની પેઠે ખચ્ચરો જાન્હવીના રેતીવાળા તીરમાં પોતાની ચાલને ચલાયમાન કરતા આલોટતા હતા. કોઈ કાષ્ઠ લાવતા હતા, કોઈ સરિતાનું જળ લાવતા હતા, કોઈ દૂર્વાના ભારા લાવતા હતા, અને કોઈ શાક ફળાદિક લાવતા હતા. કોઈ ચૂલ્ય ખોદતા હતા, કોઈ શાળ ખાંડતા હતા, કોઈ અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરતા હતા, કોઈ ભાત રાંધતા હતા, કોઈ ઘરની જેમ એક તરફ નિર્મળ જળથી સ્નાન કરતા હતા, કોઈ સ્નાન કરી સુગંધી ધૂપથી શરીરને ધૂપિત કરતા હતા, કોઈ પ્રથમ પદાતિઓને જમાડી પછી પોતે સ્વેછાએ ભોજન કરતા હતા અને કોઈ સ્ત્રીઓ સહિત પોતાના અંગને વિલેપન કરતા હતા. સર્વે અર્થ જેમાં લીલા માત્રમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી ચક્રવર્તીની છાવણીમાં કોઈ પણ માણસ પોતાને કટકમાં આવેલા માનતા ન હતા.

ત્યાં એક અહોરાત્ર નિર્ગમન કર્યા પછી પ્રાતઃકાળે પ્રયાણ કર્યું અને તે દિવસે પણ એક યોજન ચાલનારા ચક્રની પાછળ ચક્રવર્તી પણ તેટલુંજ ચાલ્યા. એ પ્રમાણે હંમેશાં એક યોજન પ્રમાણે ચક્રની પાછળ પ્રયાણ કરતા ચક્રવર્તી માગધતીર્થે પહોંચ્યા. ત્યાં પૂર્વ સમુદ્રના તટ ઉપર મહારાજાએ નવ યોજન વિસ્તારમાં અને બાર યોજન દીર્ઘપણામાં સ્કંધાવાર (લશ્કરનો પડાવ) કર્યો. વર્ધકિરત્ને ત્યાં સર્વે સૈન્ય માટે આવાસ બનાવ્યા અને ધર્મરૂપી હસ્તીની શાળારૂપ પૌષધશાળા પણ કરી. કેશરીસિંહ જેમ પર્વત ઉપરથી ઉતરે તેમ મહારાજા ભરત તે પૌષધશાળામાં અનુષ્ઠાન કરવાની ઈચ્છાથી હસ્તીના સ્કંધ ઉપરથી ઉતર્યા. સંયમરૂપી સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીના સિંહાસન જેવો દર્ભનો નવીન સંથારો ત્યાં ચક્રવર્તીએ પાથર્યો. હૃદયમાં માગધતીર્થ કુમારદેવને ધારીને તેમણે અર્થ સિધ્ધિના આદિદ્વાર રૂપ અષ્ટમ ભક્ત (અઠ્ઠમ) નો તપ કર્યો. પછી નિર્મળ વસ્ત્ર ધારણ કરી, અન્ય વસ્ત્ર, ફૂલની માળા અને વિલેપનનો ત્યાગ કરી, શસ્ત્રને છોડી દઈ, પુણ્યને પોષણ કરવામાં ઔષધ સમાન પૌષધવ્રત ગ્રહણ કર્યું. અવ્યય પદમાં જેમ સિધ્ધ રહે તેમ તે દર્ભના સંથારા ઉપર પૌષધવ્રતી મહારાજા જાગ્રત અને ક્રિયા રહિતપણે રહ્યા. અષ્ટમને અંતે પૌષધવ્રત પૂર્ણ કરી (પારી), શરદ ઋતુના વાદળામાંથી જેમ સૂર્ય નીકળે તેમ અધિક કાંતિવાળા ભરત રાજા પૌષધાગારમાંથી નીકળ્યા. પછી સર્વે અર્થને પ્રાપ્ત થયેલા નૃપતિએ સ્નાન કરીને બલિવિધિ કર્યો; કેમકે યથાર્થ વિધિને જાણનારા પુરૂષો વિધિને ભૂલી જતા નથી.

પછી પવનની જેવા વેગવાળા અને સિંહની જેવા ધીર અશ્વોથી જોડેલા સુંદર રથમાં ઉત્તમ રથી ભરતરાય આરૂઢ થયા. જાણે ચાલતો પ્રાસાદ હોય તેવા તે રથ ઉપર ઉંચી પતાકાવાળો ધ્વજસ્તંભ હતો, શસ્ત્રાગારની પેઠે અનેક શ્રેણીથી તે વિભૂષિત હતો અને જાણે ચાર દિશાની વિજય લક્ષ્મીને બોલાવવાને માટે રાખી હોય તેવી ટણત્કાર શબ્દ કરતી ચાર ઘંટાઓ તે રથની સાથે બાંધેલી હતી. તરતજ ઈંદ્રના સારથિ માતલિની જેમ રાજાના ભાવને જાણનારા સારથિએ રશ્મિનું ચાલન કરી ઘોડાને હંકાર્યા. મહા હસ્તીરૂપી ગિરિવાળો, મોટા શકટરૂપી મકરના સમૂહવાળો, ચપળ અશ્વરૂપી કલ્લોલવાળો, વિચિત્ર શસ્ત્રરૂપી ભયંકર સર્પોવાળો, ઉછળતી પૃથ્વીની રજ રૂપી વેલાવાળો અને રથોના નિર્ઘોષ રૂપી ગર્જનાવાળો જાણે બીજો સમુદ્ર હોય એવો તે રાજા સમુદ્રના તટ ઉપર આવ્યો. પછી મત્સ્યસમૂહના આરાવે કરીને જેમાં જળનો નિર્ઘોષ વૃદ્ધિ પામ્યો છે એવા તે સમુદ્રમાં ચક્રવર્તીએ રથની નાભિ[1] સુધી જળમાં રથને પ્રવેશ કરાવ્યો. પછી એક હાથ ધનુષના મધ્યભાગમાં રાખી એક હાથ પણછને છેડે રાખી પણછ ચડાવીને પંચમીના ચંદ્રને અનુસરનારૂં ધનુષ કર્યું અને પોતાના હાથથી જરા ધનુષની પણછ ખેંચીને જાણે ધનુર્વેદનો આદ્ય ઓંકાર હોય તેવો ઉંચે પ્રકારે ટંકાર કર્યો. પછી પાતાળ દ્વારમાંથી નીકળતા નાગની જેવું પોતાના નામથી અંકિત થયેલું એક બાણ ભાથામાંથી ગ્રહણ કર્યું. સિંહના કર્ણ જેવી મુષ્ટિવડે પુંખડાના અગ્રભાગથી તેને પકડી રાખીને શત્રુઓમાં વજ્રદંડ સમાન તે બાણ પણછ સાથે જોડી દીધું. સોનાના કર્ણાભૂષણ રૂપ પદ્મના નાળવાની તુલનાને ધારણ કરતું તે સુવર્ણમય બાણ ચક્રવર્તીએ કર્ણ સુધી આકર્ષણ કર્યું. મહીપતિના નખરત્નના પ્રસાર પામતા કિરણોથી તે બાણ જાણે પોતાના સહોદરોથી વીંટાઈ રહ્યું હોય તેમ શોભતું હતું. આકર્ષણ કરેલા ધનુષના અંતભાગમાં રહેલું તે પ્રદીપ્ત બાણ મૃત્યુના ફાડેલા મુખની અંદર ચંચળ જણાતી જીહ્વાની લીલાને ધારણ કરતું હતું. તે ધનુષના મંડળના ભાગમાં રહેલ મધ્ય લોકપાળ–ભરતરાજા, મંડળની અંદર રહેલા સૂર્યની પેઠે મહાદારૂણ લાગતા હતા. તે વખતે આ રાજા 'મને સ્થાનથી ચલિત કરશે અથવા મારો નિગ્રહ કરશે' એમ ધારીને હોય તેમ લવણ સમુદ્ર ક્ષોભ પામવા લાગ્યો. પછી પૃથ્વીપતિએ બહાર, મધ્યે, મુખે અને પુંખડામાં નાગકુમાર, અસુરકુમાર અને સુવર્ણકુમારાદિક દેવતાઓએ અધિષ્ઠિત કરેલા, દૂતની પેઠે આજ્ઞાકારી અને શિક્ષા અક્ષરવડે ભયંકર તે બાણને માગધ તીર્થના અધિપતિ ઉપર મૂક્યું. ઉત્કટ પાંખોના સુસવાટથી આકાશને શબ્દાયમાન કરતું તે બાણ તત્કાળ ગરૂડના જેવા વેગથી નીકળ્યું. મેઘથી જેમ વિદ્યુત્દંડ, ગગનથી જેમ ઉલકાગ્નિ, અગ્નિથી જેમ તણખાઓ, તપસ્વીથી જેમ તેજોલેશ્યા, સૂર્યકાંત મણિથી જેમ અગ્નિ અને ઈંદ્રની ભુજાથી છુટતું વજ્ર જેમ શોભે તેમ રાજાના ધનુષથી નીકળતું તે બાણ શોભવા

---

[1] ધરી.

લાગ્યું. ક્ષણવારમાં બાર યોજન ઉલ્લંઘન કરીને તે બાણ હૃદયની અંદર શલ્યની પેઠે માગધપતિની સભામાં જઇને પડ્યું. દંડના ઘાતથી જેમ સર્પ કોપાયમાન થાય તેમ અકાળે બાણ પડવાથી માગધપતિ કોપાયમાન થયો. ભયંકર ધનુષની પેઠે તેની બંને ભ્રકુટી ચઢીને ગોળ થઈ ગઇ, પ્રદીપ્ત અગ્નિના તણખા જેવા તેના નેત્ર લાલ થઈ ગયા, ધમણની પેઠે તેની નાસિકા ફૂલવા લાગી અને જાણે તક્ષક સર્પના નાનાભાઈ હોય તેવા અધરદલને તે સ્ફુરાવવા લાગ્યો. આકાશમાં ધૂમ્રકેતુની જેમ લલાટમાં રેખાઓને ચડાવી, ગારૂડી પુરૂષ જેમ સર્પને ગ્રહણ કરે તેમ પોતાના દક્ષિણ હસ્તથી આયુધને ગ્રહણ કરી, અને વામ હસ્તથી શત્રુના કપોળની પેઠે આસન ઉપર તાડન કરી વિષ જ્વાળા જેવી વાણીથી તે બોલ્યો—

'અપ્રાર્થિત વસ્તુની પ્રાર્થના કરનાર, અવિચારી અને પોતાને વીર માનનાર કયા કુબુધ્ધ પુરૂષે મારી સભામાં આ બાણ નાંખ્યુ? એવો કયો પુરૂષ ઐરાવત હાથીના દાંતને છેદીને પોતાના કર્ણાભૂષણ કરવાને ઇચ્છે છે? આ કોણ પુરૂષ ગરૂડની પાંખોનો મુગટ કરવાને ધારે છે? શેષના મસ્તક ઉપર રહેલી મણિમાલાને ગ્રહણ કરવાની કોણ ઉમેદ રાખે છે? સૂર્યના ઘોડાને હરણ કરવાની ઇચ્છાવાળો એવો કોણ પુરૂષ છે કે જેના ગર્વને, ગરૂડ જેમ સર્પના પ્રાણ હરણ કરે તેમ હું હરણ કરીશ.' એવી રીતે બોલી તે માગધપતિ વેગથી ઉભો થયો, રાફડામાંથી સર્પની પેઠે તેણે મ્યાનમાંથી ખડ્ગ ખેંચ્યુ અને આકાશમાં ધૂમ્રકેતુના ભ્રમને આપનાર તે ખડ્ગને કંપાવવા લાગ્યો સમુદ્રની વેલાની માફક દુર્વાર એવો તેનો સર્વ પરિવાર પણ એક સાથે કોપાટોપ સહિત તત્કાળ ઉભો થયો કોઈ પોતાના ખડ્ગોથી આકાશને જાણે કૃષ્ણ વિદ્યુત્મય હોય તેવુ કરવા લાગ્યા અને કોઈ પોતાના ઉજ્વળ વસુનંદાથી જાણે અનેક ચંદ્રવાળું હોય તેવું કરવા લાગ્યા. કોઈ મૃત્યુના દાંતની શ્રેણીથી જાણે બનાવ્યા હોય તેવા પોતાના તીક્ષ્ણ ભાલા ઓને ચોતરફ ઉલાળવા લાગ્યા, કોઇ અગ્નિની જિન્હા જેવી ફરસીઓ ફેરવવા લાગ્યા, કોઈ રાહુની જેવા ભયંકર પર્યંત ભાગવાળા મુદ્ગરો પકડવા લાગ્યા, કોઈ વજ્રની ધાર જેવા ઉત્કટ ત્રિશૂળને ગ્રહણ કરવા લાગ્યા, અને કોઈ યમરાજના દંડ જેવા પ્રચંડ દંડને ઉગામવા લાગ્યા કેટલાએક શત્રુને વિસ્ફોટ કરવામાં કારણરૂપ પોતાના બાહુને આસ્ફોટન કરવા લાગ્યા, કેટલાએક મેઘનાદના જેવા ઉર્જિત સિંહનાદ કરવા લાગ્યા, કેટલાએક 'મારો મારો' એમ કહેવા લાગ્યા, કેટલાએક 'પકડો પકડો' એમ કહેવા લાગ્યા, અને કેટલાએક 'ઉભા રહો ઉભા રહો' તથા કેટલાએક 'ચાલો ચાલો' એમ બોલવા લાગ્યા આવી રીતે માગધપતિનો સર્વ પરિવાર વિચિત્ર કોપની ચેષ્ટાવાળો થઈ ગયો પછી અમાત્યે આવીને બાણને સારી રીતે જોયુ એટલે તેની ઉપર જાણે દિવ્ય મંત્રાક્ષરો હોય તેવા ઉદાર અને મોટા સારવાળા નીચે પ્રમાણે અક્ષરો જોયા.

'સાક્ષાત્ સુર અસુર અને નરના ઈશ્વર એવા ઋષભ સ્વામીના પુત્ર ભરતચક્રવર્તી તમને એવો આદેશ કરે છે કે જો રાજ્યનું અને જીવિતવ્યનું કામ હોય તો અમારી પાસે તમારૂં સર્વસ્વ મૂકી દઈને અમારી સેવા કરો.'

આવા અક્ષરો જોઈ મંત્રીએ અવધિજ્ઞાનથી વિચારી-જાણી, તે બાણ સર્વેને બતાવી ઉંચે સ્વરે કહ્યું-'અરે સર્વ રાજલોકો ! સાહસ કરનારા, અર્થબુધ્ધિથી ઉલટા પોતાના સ્વામીને અનર્થ આપનારા અને એવી રીતે પોતાની જાતને સ્વામિભક્ત માનનારા તમને ધિક્કાર છે ! આ ભરતક્ષેત્રમાં પ્રથમ તીર્થંકર-શ્રીઋષભ સ્વામીના પુત્ર ભરતરાજા પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા છે. તેઓ આપણી પાસેથી દંડ માગે છે અને ઈંદ્રની પેઠે પ્રચંડ શાસનવાળા તેઓ આપણને સર્વને પોતાની આજ્ઞામાં રાખવાને ઇચ્છે છે. કદાપિ સમુદ્રનું શોષણ થાય, મેરૂપર્વત ઉપાડાય, યમરાજને હણી નંખાય, પૃથ્વી અવળી કરી નંખાય, વજ્રને દળી નંખાય અને વાડવાગ્નિ બુઝાવી દેવાય તોપણ પૃથ્વીમાં ચક્રવર્તી જીતાય નહીં; તેથી હે બુધ્ધિમંત રાજા ! ટુંકી બુધ્ધિવાળા આ લોકોને વારો અને દંડને તૈયાર કરી ચક્રવર્તીને પ્રણામ કરવા ચાલો.' ગંધહસ્તીના મદને સુંઘીને જેમ બીજા હસ્તી શાંત થઈ જાય તેમ મંત્રીની આવી વાણી સાંભળીને તથા બાણાક્ષર જોઇને માગધપતિ શાંત થયો. પછી તે બાણ તથા ભેટણું લઇને ભરતરાયની પાસે તે આવ્યો અને પ્રણામ કરી નીચે પ્રમાણે બોલ્યો-' હે પૃથ્વીપતિ ! કુમુદખંડને પર્વણીના ચંદ્રની જેમ ભાગ્યયોગે આપના દર્શન મને થયા છે. ભગવાન્ ઋષભસ્વામી પ્રથમ તીર્થંકર થઇને જેમ વિજય પામે છે તેમ આપ પણ પૃથ્વીમાં પ્રથમ ચક્રવર્તી થઇને વિજય પામો. જેમ ઐરાવત હાથીનો કોઇ પ્રતિહસ્તી હોય નહીં, વાયુના જેવો કોઈ બળવાળો હોય નહીં અને આકાશથી વિશેષ માનવાળું કોઈ હોય નહીં તેમ આપની સમોવડીઓ કોઈ થઈ શકે નહીં. કર્ણસુધી આકૃષ્ટ કરેલા ધનુષમાંથી નીકળેલા આપના બાણને ઇંદ્રના વજ્રની પેઠે કોણ સહન કરી શકે તેમ છે ? મુજ પ્રમાદી ઉપર પ્રસાદ કરી આપે કર્ત્તવ્ય જણાવવાને છડીદારની પેઠે આ બાણ મોકલ્યું, તેથી હે નૃપશિરોમણિ ! આજથી હું તમારી આજ્ઞાને શિરોમણિની પેઠે મસ્તક ઉપર ધારણ કરીશ. હે સ્વામિન્ ! તમે આરોપિત કરેલો હું જાણે પૂર્વ દિશાનો તમારો જયસ્થંભ હોય તેમ નિષ્કપટ ભક્તિથી આ માગધ તીર્થમાં રહીશ. આ રાજ્ય, આ સર્વ પરિવાર, હું પોતે અને બીજું સર્વ તમારૂંજ છે; તમારા સેવકની પેઠે મને આજ્ઞા કરો.'

એવી રીતે કહીને તેણે તે બાણ, માગધ તીર્થનું જળ, મુગટ અને બે કુંડળ અર્પણ કર્યા. ભરતરાયે તે તે વસ્તુનો સ્વીકાર કરી તેનો સત્કાર કર્યો; કેમકે **મહાત્મા લોકો સેવાને માટે નમેલા જનોમાં કૃપાવાળાજ હોય છે.** પછી ઈંદ્ર જેમ અમરાવતીમાં જાય તેમ ચક્રી રથને પાછો વાળી તેજ માર્ગે છાવણીમાં આવ્યા. રથથી ઉતરી, અંગ પ્રક્ષાલન કરી પરિવાર સહિત તેમણે અઠ્ઠમનું પારણું કર્યું. પછી ઉપનત થયેલા

માગધપતિનો પણ ચક્રની જેમ ચક્રવર્તીએ મોટી ઋદ્ધિથી ત્યાં અષ્ટાહિકા ઉત્સવ કર્યો. સૂર્યના રથમાંથી જાણે સરી આવ્યું હોય તેમ તેજથી તીક્ષ્ણ એવું ચક્ર અષ્ટાહિકા ઉત્સવને અંતે આકાશમાં ચાલ્યું અને દક્ષિણ દિશાએ વરદામ તીર્થ તરફ પ્રવર્ત્યું. પ્રાદિ ઉપસર્ગ જેમ ધાતુની પાછળ જાય તેમ ચક્રવર્તી પણ તેની પછવાડે ચાલ્યા.

હંમેશાં યોજન માત્ર પ્રયાણથી ચાલતાં અનુક્રમે રાજહંસ જેમ માન સરોવરને પામે તેમ ચક્રવર્તી દક્ષિણ સમુદ્ર સમીપે આવી પહોંચ્યા. એલાયચી, લવીંગ, ચારોલી અને કંકોલના વૃક્ષવાળા દક્ષિણ સાગરના તટ ઉપર નૃપતિએ સૈન્યને નિવાસ કરાવ્યો. મહારાજાની આજ્ઞાથી પૂર્વેની પેઠે વર્દ્ધકિરત્ને સૈન્યના નિવાસગૃહ અને પૌષધશાળા ત્યાં રચી. તે વરદામ તીર્થના દેવને ચિત્તમાં ધારણ કરી રાજાએ અષ્ટમ તપ કર્યો અને પૌષધાગારમાં પૌષધવ્રત ગ્રહણ કર્યું. પૌષધ પૂર્ણ થયા પછી પૌષધગૃહમાંથી નીકળી ધનુર્ધારીઓમાં અગ્રેસર એવા ચક્રીએ કાલપૃષ્ઠરૂપ ધનુષ ગ્રહણ કર્યું અને સર્વ સુવર્ણથી રચેલ, કોટી રત્નોથી જડેલ અને જય લક્ષ્મીના નિવાસગૃહ રૂપ રથમાં તેઓ આરૂઢ થયા. દેવથી જેમ પ્રાસાદ શોભે તેમ સુંદર આકૃતિવાળા મહારાજાથી અધિષ્ઠિત થયેલા મહારથ શોભવા લાગ્યો. અનુકૂળ પવનથી ચપલ થયેલી પતાકાઓથી આકાશને મંડિત કરતો તે ઉત્તમ રથ વહાણની જેમ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થયો. રથને નાભિ સુધી સમુદ્રજળમાં લઈ જઈ આગળ રહેલા સારથિએ ઘોડા અટકાવ્યા એટલે રથ ઉભો રહ્યો. પછી આચાર્યે જેમ શિષ્યને નમાવે તેમ પૃથ્વીપતિએ ધનુષને નમાવી પણછ ચડાવી, અને સંગ્રામરૂપી નાટકના આરંભમાં નાંદી જેવો તથા કાળના આવ્હાન મંત્ર જેવો ઉંચે પ્રકારે ધનુષટંકાર કર્યો. પછી લલાટપર કરેલા તિલકની લક્ષ્મીને ચોરનારા બાણને ભાથામાંથી કાઢીને ધનુષ ઉપર ચઢાવ્યું. ચક્રરૂપ કરેલા ધનુષના મધ્ય ભાગમાં ધરીના ભ્રમને આપતા એવા તે બાણને મહારાજાએ કર્ણપર્યંત ખેંચ્યુ. કર્ણાંત સુધી આવેલુ તે બાણ 'હું શુ કરૂં' એમ વિજ્ઞપ્તિ કરતું હોય એવું જણાવા લાગ્યું; પછી તેને વરદામપતિ તરફ વિસૃષ્ટ કર્યું. આકાશમાં પ્રકાશ કરતા તે બાણને પર્વતોએ પડતા વજ્રની ભ્રાંતિથી, સર્પોએ ઉપર પડતા ગરૂડની ભ્રાંતિથી અને સમુદ્રે બીજા વડવાનળની ભ્રાંતિથી ભય સહિત અવલોક્યું. બાર યોજન ઉલ્લંઘન કરી તે બાણ ઉલ્કાની પેઠે વરદામપતિની સભામાં પડ્યું. શત્રુએ મોકલેલ ઘાત કરનાર મનુષ્યની જેવા તે બાણને પડેલું જોઈ વરદામપતિ કોપ પામ્યો, અને ઉદ્રેલ થયેલા સમુદ્રની પેઠે તે ઉદ્ભ્રાંત ભ્રકુટિમાં તરંગિત થઇ ઉત્કટ વાણીથી નીચે પ્રમાણે બોલ્યો—

'અહો ! પગે સ્પર્શ કરીને આજે આ સુતેલા કેશરીસિંહને કોણે જગાડ્યો ! આજે મૃત્યુએ કોનું પાનું ઉઘેજ્યું ! કુષ્ઠીની પેઠે પોતાના જીવિતમાં આજે કોને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો ! કે જેણે પોતાના સાહસથી મારી સભામાં આ બાણ નાંખ્યુ. તે બાણ નાંખનારને આ બાણથીજ હું મારૂં.' એમ કહી તેણે કોપ સહિત તે બાણ ગ્રહણ કર્યું. માગધપતિની પેઠે વરદામપતિએ પણ ચક્રીના બાણ ઉપરના પૂર્વોક્ત અક્ષરો જોયા.

નાગદમની ઔષધિથી સર્પ જેમ શાંત થાય તેમ તેવા અક્ષરો વાંચી તત્કાળ તે શાંત થયો અને બોલવા લાગ્યો–'અહો ! દેડકો જેમ કૃષ્ણ સર્પને તમાચો મારવાને ઉદ્યત થાય, બોકડો જેમ પોતાના શીંગડાથી હાથીને પ્રહાર કરવાની ઈચ્છા કરે, હાથી જેમ પોતાના દાંતથી પર્વતને પાડવાની ધારણા કરે તેમ મેં મંદ બુદ્ધિવાળાએ આ ભરત ચક્રીની સાથે યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા કરી.' તથાપિ હજી કાંઈ બગડયુ નથી એમ ધારી તેણે પોતાના માણસોને ઉપાયન (ભેટ) લાવવાની આજ્ઞા કરી. પછી બાણ અને અદ્ભુત ભેટો લઈ, ઈંદ્ર જેમ ઋષભધ્વજ પાસે જાય તેમ તે ચક્રવર્તીની પાસે જવા ચાલ્યો. ત્યાં જઈ ચક્રવર્તીને નમસ્કાર કરીને કહ્યું–'હે પૃથ્વીના ઈંદ્ર ! દૂતની જેમ તમારા બાણે બોલાવેલો હું આજે અહીં આવ્યો છુ. આપ પોતે અહીં આવ્યા છતાં હું સામો આવ્યો નહીં તે મારો અજ્ઞનો દોષ આપ ક્ષમા કરો, કેમકે **અજ્ઞતા દોષને આચ્છાદન કરે છે.** હે સ્વામિન્ ! શ્રાંત પુરૂષ જેમ આશ્રમ મેળવે અને તૃષિત પુરૂષ જેમ પૂર્ણ સરોવર પ્રાપ્ત કરે તેમ સ્વામી રહિત એવા મેં આજે આપ જેવા સ્વામીને પ્રાપ્ત કર્યા છે. હે પૃથ્વીનાથ ! સમુદ્રમાં જેમ વેલંધર પર્વતો રહે તેમ અજથી તમે સ્થાપિત કરેલો હું અહીં તમારી મર્યાદામાં રહીશ.' એમ કહી ભરપૂર ભક્તિવાળા તે વરદામપતિએ, જાણે આગળથી થાપણ રૂપ રાખ્યુ હોય તેમ તે બાણ પાછુ અર્પણ કર્યુ. જાણે સૂર્યની કાંતિથીજ ગુંથેલ હોય તેવું પોતાની કાંતિથી દિશામુખને પ્રકાશિત કરતુ એક રત્નમય કટીસૂત્ર અને જાણે યશનો સમૂહ હોય તેવો ઘણા કાળથી સંચય કરેલો ઉજ્વળ મુક્તારાશિ, તેણે ભરત પતિને ભેટ કર્યો, તેમજ જેની ઉજ્વળ કાંતિ પ્રકાશી રહી છે એવો અને જાણે રત્નાકરનું સર્વસ્વ હોય તેવો એક રત્નસમૂહ પણ અર્પણ કર્યો. આ સર્વ ગ્રહણ કરીને ચક્રીએ વરદામપતિને અનુગૃહિત કર્યો અને જાણે પોતાનો કીર્તિકર હોય તેમ તેને ત્યાં સ્થાપિત કર્યો પછી વરદામપતિને કૃપા પૂર્વક બોલાવી–વિદાય કરી વિજયી ભરતેશ પોતાની છાવણીમાં આવ્યા.

રથમાંથી ઉતરી સ્નાન કરી તે રાજચંદ્રે પરિજન સાથે અષ્ટમ ભક્તનું પારણું કર્યુ અને પછી ત્યાં વરદામપતિનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો; **મહાત્મા જનો આત્મીય જનને લોકમાં મહત્વ અપાવવાને માટે માન આપે છે.**

પછી પરાક્રમવડે જાણે બીજા ઈંદ્ર હોય એવા તે ચક્રવર્તી ચક્રને અનુસારે પશ્ચિમ દિશાએ પ્રભાસ તીર્થ તરફ ચાલ્યા. સૈન્યના ચાલવાથી ઉડેલી રેણુવડે જમીન અને આકાશના મધ્યભાગને પૂરતા તેઓ કેટલેક દિવસે પશ્ચિમ સમુદ્ર ઉપર આવી પહોંચ્યા. સોપારી, તાંબૂલી અને નાલીએરીના વનથી આકુલ એવા પશ્ચિમ સમુદ્રના તટ ઉપર તેમણે પડાવ નાંખ્યો. ત્યાં પ્રભાસપતિને ઉદ્દેશીને અષ્ટમભક્ત વ્રત કર્યું અને પૂર્વ પ્રમાણે પૌષધાલયમાં પૌષધ લઇને બેઠા. પૌષધને અંતે જાણે બીજો વરૂણ હોય તેવા ચક્રીએ રથમાં બેસીને સાગરમાં પ્રવેશ કર્યો. રથને ચક્રની નાભિ સુધી જળમાં લઈ જઈ તેણે પોતાનું

ધનુષ અધિજ્ય[1] કર્યું. પછી જયલક્ષ્મીને ક્રીડા કરવાની વીણા રૂપ ધનુર્યષ્ટિની તંત્રી જેવી પણછને પોતાના હાથ વડે શબ્દાયમાન કરી, જાણે સાગરનો છડીદંડ હોય તેવા ભાથામાંથી બાણ કાઢી, આસન ઉપર અતિથિને આરૂઢ કરે તેમ તેને ધનુષાસન પર આરૂઢ કર્યું. સૂર્યબિંબમાંથી આકૃષ્ટ કરેલું જાણે એક કિરણ હોય એવા તે બાણને ચક્રીએ **પ્રભાસદેવની** સન્મુખ પ્રક્ષિપ્ત કર્યું. વાયુની જેવા વેગથી સમુદ્રમાં બાર યોજન ઉલ્લંઘન કરી ગગનને પ્રકાશિત કરતું તે બાણ પ્રભાસપતિના સભાસ્થાનમાં જઈને પડ્યું. બાણને જોઈ પ્રભાસેશ્વર કોપ પામ્યો, પણ તેની ઉપરના અક્ષરો વાંચીને બીજા રસને પ્રગટ કરનારા નટની પેઠે તત્કાળ શાંત થઈ ગયો. પછી બાણ અને બીજી ભેટ લઈને પ્રભાસપતિ ચક્રવર્તીની પાસે આવ્યો અને નમસ્કાર કરી આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરવા લાગ્યો—'હે દેવ! આપ સ્વામીએ ભાસિત (પ્રકાશિત) કરેલો હું આજેજ ખરો પ્રભાસ થયોછું, કેમકે કમલ સૂર્યના કિરણોથીજ કમલ[2] થાય છે. હે પ્રભો! હું પશ્ચિમ દિશામાં સામંત રાજાની પેઠે રહી હંમેશાં પૃથ્વીને શાસન કરનારા તમારી આજ્ઞાને ધારણ કરીશ.' એમ કહી પ્રથમ પ્રેરેલું બાણ યુદ્ધ પ્રસંગમાં ફેંકેલા બાણને લાવી આપનારા સેવકની જેમ ભરતેશ્વરને અર્પણ કર્યું અને તે સાથે જાણે મૂર્ત્તિવંત પોતાનું તેજ હોય તેવાં કડાં, કટીસૂત્ર, ચૂડામણિ[3], હાર તથા બીજું કેટલુંક દ્રવ્ય વિગેરે ભેટ કર્યું. તેને આશ્વાસન આપવાને માટે તેણે તે સર્વે ગ્રહણ કર્યું, **કેમકે ભેટ ગ્રહણ કરવી તે સ્વામીનું પ્રથમ પ્રસાદચિન્હ છે.** ક્યારામાં જેમ વૃક્ષને સ્થાપન કરે તેમ તેને ત્યાં સ્થાપિત કરીને તે શત્રુનાશક નૃપતિ પોતાના સ્કંધાવારમાં આવ્યા. કલ્પવૃક્ષની પેઠે ગૃહિરત્ને તત્કાળ ઉપનીત કરેલા દિવ્યભોજનથી તેણે અઠ્ઠમનું પારણું કર્યું. અને પછી પ્રભાસદેવનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો; કેમકે **પહેલી વખત તો સામંત જેવા રાજાની પણ સત્કૃતિ કરવી ઉચિત છે.**

દીપકની પછવાડે પ્રકાશ ચાલે તેમ ચક્રની પછવાડે ચાલતા ચક્રવર્તી સમુદ્રના દક્ષિણ તટ સમીપે સિંધુ નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યા. તેને કિનારે કિનારે પૂર્વાભિમુખ ચાલીને **સિંધુદેવીના** સદન સમીપે તેમણે પડાવ નાંખ્યો. ત્યાં પોતાના મનમાં સિંધુદેવીનું સ્મરણ કરી તેણે અષ્ટમ તપ કર્યો; તેથી પવને હણેલા ઉર્મિની જેમ સિંધુદેવીનું આસન ચલિત થયું. અવધિજ્ઞાનથી ચક્રવર્તીને આવેલા જાણી ઘણી દિવ્ય ભેટો લઇ તે તેમને પૂજવાને સામી આવી. દેવીએ આકાશમાં રહી 'જય જય' એવી આશિષ પૂર્વક કહ્યું—'ચક્રિન્! હું અહીં તમારી કિંકરી થઇને રહી છું; આપ કહો તે તમારૂં કામ કરૂં.' એમ કહી જાણે લક્ષ્મીદેવીનું સર્વસ્વ હોય અને જાણે નિધાનની સંતતિ હોય તેવા રત્નથી ભરેલા એક હજારને આઠ કુંભો, જાણે પ્રકૃતિની જેમ કીર્ત્તિ અને જયલક્ષ્મીને સાથે બેસારવાને હોય એવા બે રત્નના ભદ્રાસનો, શેષનાગના

---

૧ પ્રત્યચા (પણછ) ચડાવેલું. ૨ કમલ=કમ્—અલ=પાણીને શોભાવનાર. ૩ મુગટ.

મસ્તક ઉપર રહેનારા મણિઓથી બનાવ્યા હોય તેવા પ્રદીપ્ત રત્નમય બાહુરક્ષક (બેરખા), જાણે મધ્યમાં સૂર્યબિંબની કાંતિ દાખલ કરેલી હોય એવાં કડાં અને મુઠીમાં સમાઈ શકે એવાં સુકોમળ દિવ્ય વસ્ત્રો તેણે ચક્રવર્તીને ભેટ કર્યાં. સિંધુરાજ (સમુદ્ર) ની પેઠે મહારાજાએ તે સર્વ સ્વીકાર્યું અને મધુર આલાપથી દેવીને પ્રમોદ પમાડી વિસર્જન કરી. પછી પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવા સુવર્ણ પાત્રમાં તેમણે અષ્ટમ ભક્તનુ પારણું કર્યું અને ત્યાં દેવીનો અષ્ટાહિકા ઉત્સવ કરીને ચક્રે બતાવેલ માર્ગે તેઓ આગળ ચાલ્યા.

ઉત્તર પૂર્વ દિશાની મધ્યમાં (ઈશાનકૂણ તરફ) ચાલતા તેઓ અનુક્રમે બે ભરતાર્દ્ધની મધ્યમાં સીમાબંધ તરીકે રહેલા વૈતાઢ્ય પર્વત સમીપે આવી પહોંચ્યા. તે પર્વતના દક્ષિણ નિતંબ (ભાગ) ઉપર જાણે કોઈ નવીન દ્વીપ હોય તેમ વિસ્તાર અને દીર્ઘપણાથી શોભિત એવો પડાવ તેમણે કર્યો. ત્યાં પૃથ્વીપતિએ અષ્ટમ કર્યો એટલે **વૈતાઢ્યાદ્રિ કુમાર**નું આસન કંપાયમાન થયું. તેણે અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કે ભરત ક્ષેત્રમાં આ પ્રથમ ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થયા છે. પછી ચક્રવર્તીની પાસે આવી તેણે આકાશમાં રહી કહ્યું–' હે પ્રભુ ! તમે જય પામો ! હું તમારો સેવક છું માટે મને જે આજ્ઞા કરવી હોય તે કરો.' એમ કહી જાણે મોટા ભંડાર ઉઘાડયો હોય તેમ મૂલ્યવંત રત્નો, રત્નના અલંકારો, દિવ્ય વસ્ત્રો અને પ્રતાપસંપત્તિઓના ક્રીડાસ્થાન જેવા ભદ્રાસનો તેણે ચક્રવર્તીને અર્પણ કર્યાં. પૃથ્વીપતિએ તેની સર્વ વસ્તુ સ્વીકારી; કારણ કે **અલુબ્ધ સ્વામીઓ પણ ભૃત્યોના અનુગ્રહ માટે તેમની ભેટ સ્વીકારે છે.** પછી મહારાજાએ તેને સારી રીતે બોલાવી ગૌરવતા સહિત વિદાય કર્યો; **મહાન્ પુરૂષો પોતાને આશ્રિત રહેલા સાધારણ પુરૂષની પણ અવજ્ઞા કરતા નથી.** અષ્ટમ ભક્તને અંતે પારણું કરી ત્યાં વૈતાઢ્ય દેવનો અષ્ટાહિકા ઉત્સવ કર્યો.

ત્યાંથી ચક્રરત્ન તમિસ્રા ગુફા તરફ ચાલ્યું. રાજા પણ પદાન્વેષી (પગી) ની જેમ તેની પાછળ ચાલ્યા. અનુક્રમે તમિસ્રા સમીપે જાણે વિદ્યાધરોના નગરો વૈતાઢ્ય ઉપરથી નીચે ઉતર્યાં હોય તેવો પોતાના સૈન્યનો નિવાસ કરાવ્યો. તે ગુફાના અધિષ્ઠાયક **કૃતમાલ** દેવને મનમાં ધારણ કરી તેણે અષ્ટમ તપ કર્યું એટલે તે દેવનું આસન ચલિત થયું. અવધિજ્ઞાનથી ચક્રવર્તીને આવેલા જાણી, ઘણે કાળે આવેલા ગુરૂની જેમ ચક્રવર્તી રૂપ અતિથિનું અર્ચન કરવાને તે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો–' સ્વામિન્ ! આ તમિસ્રા ગુફાના દ્વારમાં તમારા દ્વારપાળની પેઠે હું રહ્યો છું.' એમ કહી તેણે ભૂપતિની સેવા અંગીકાર કરી. સ્ત્રીરત્નને યોગ્ય અનુત્તમ[1] એવા ચૌદ તિલક અને દિવ્ય આભરણસમૂહ તેણે ભેટ કર્યો, તે સાથે જાણે અગાઉથી મહારાજાને માટેજ રાખી મૂકી હોય તેવી તેમને યોગ્ય માળાઓ અને દિવ્ય વસ્ત્રો પણ અર્પણ કર્યાં. ચક્રીએ તે સર્વ વસ્તુનો સ્વીકાર કર્યો,

---

૧ જેની જેવા બીજા ઉત્તમ નહીં.

કેમકે કૃતાર્થ થયેલા રાજાઓ પણ દિગ્વિજયની લક્ષ્મીના ચિન્હરૂપ દિશા દંડને છોડતા નથી. અધ્યયનને અંતે ઉપાધ્યાય જેમ શિષ્યને રજા આપે તેમ ભરતેશ્વરે ઘણા પ્રસાદ પૂર્વક તેને સારી રીતે બોલાવીને વિદાય કર્યો. પછી જાણે જુદા થયેલા પોતાના અંશ હોય તેવા અને પૃથ્વી ઉપર પાત્ર મૂકીને હંમેશાં સાથે બેસીને જમનારા એવા રાજકુંજરો સાથે તેણે પારણું કર્યું અને પછી કૃતમાલ દેવનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો; **પ્રણિપાત કરવાથી ગ્રહણ કરેલા સ્વામીઓ સેવકને માટે શું નથી કરતા?**

બીજે દિવસે ઈંદ્ર જેમ નૈગમેષી દેવતાને આજ્ઞા કરે તેમ મહારાજાએ સુષેણ સેનાનીને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે—'તમે ચર્મરત્નથી સિંધુનદી ઉતરીને સિંધુ, સમુદ્ર અને વૈતાઢ્ય પર્વતની મધ્યમાં રહેલા **દક્ષિણસિંધુનિષ્કુટને** સાધો અને બદરીના વનની પેઠે ત્યાં રહેલા મ્લેચ્છ લોકોને આયુધયષ્ટિથી તાડન કરી 'ચર્મરત્નના સર્વસ્વ ફળને મેળવો.' જાણે ત્યાંજ જન્મ્યો હોય તેમ જળ સ્થળના ઉંચા નીચા સર્વ ભાગમાં અને બીજા કિલ્લાઓમાં તથા દુર્ગમ સ્થાનકોમાં સંચાર કરવાના સર્વ માર્ગને જાણનારા, મ્લેચ્છ ભાષામાં વિચક્ષણ, પરાક્રમમાં સિંહ જેવો, તેજવડે સૂર્ય જેવો, બુદ્ધિના ગુણથી બૃહસ્પતિ જેવો તથા સર્વ લક્ષણે સંપૂર્ણ સુષેણ સેનાનીએ ચક્રવર્તીની તે આજ્ઞા મસ્તકે ચડાવી. તરતજ સ્વામીને પ્રણામ કરી પોતાના વાસસ્થાનમાં આવી જાણે પોતાના પ્રતિબિંબ હોય તેવા સામંત રાજાઓને પ્રયાણને માટે આજ્ઞા કરી. પછી પોતે સ્નાન કરી બલિદાન આપી પર્વતની જેવા ઉંચા ગજરત્ન ઉપર આરૂઢ થયો. તે વખતે તેણે મોટા મૂલ્યવાળા સ્વલ્પ આભૂષણો ધારણ કર્યા હતા, કવચ પહેર્યું હતું, પ્રાયશ્ચિત્ત અને કૌતુક મંગળ કર્યું હતું તથા કંઠમાં જાણે જયલક્ષ્મીએ આલિંગન કરવાને માટે પોતાની ભુજલતા નાંખી હોય તેવો રત્નનો દિવ્યહાર ધારણ કર્યો હતો; પટ્ટહસ્તીની પેઠે પટ્ટાના ચિન્હથી તે શોભતો હતો; કટી ઉપર મૂર્ત્તિમાન શક્તિ હોય તેવી એક ક્ષુરિકા તેણે રાખી હતી; અને પાછળ સરલ આકૃતિવાળા તથા સુંદર સુવર્ણના બે ભાથાઓ ધારણ કર્યા હતા તે જાણે પૃષ્ઠ ભાગમાં પણ યુધ્ધ કરવાને બીજા બે વૈક્રિય હાથ હોય તેવા જણાતા હતા. ગણનાયક, દંડનાયક, શ્રેષ્ઠી, સાર્થવાહ, સધિપાળ અને ભૃત્ય વિગેરેથી તે યુવરાજની પેઠે વીંટાયેલો હતો. જાણે આસનની સાથેજ થયો હોય તેમ તેનું આસન નિશ્ચળ હતું. શ્વેત છત્ર અને ચામરથી શોભતા એવા તે દેવોપમ સેનાનીએ પોતાના ચરણઅંગુષ્ઠથી હાથીને ચલાવ્યો. ચક્રીના અર્ધા સૈન્યની સાથે તે સિંધુ નદીને કિનારે ગયો. સેનામાંથી ઉડેલી રજવડે જાણે સેતુબંધ કરતો હોય તેમ તેણે ત્યાં સ્થિતિ કરી. જે બાર યોજન સુધી વૃધ્ધિ પામે, જેમાં પ્રાતઃકાળે વાવેલા ધાન્ય સાયંકાળે ઉગે અને જે નદી, દ્રહ તથા સમુદ્રથી પાર ઉતારવાને સમર્થ હોય છે એવા ચર્મરત્નને સેનાપતિએ પોતાના હાથથી સ્પર્શ કર્યો. સ્વાભાવિક પ્રભાવથી તેના બે છેડા પ્રસાર

પામ્યા એટલે સેનાનીએ તેને તેલની પેઠે જળમાં મૂક્યું. પછી ચર્મરત્નવડે પગ રસ્તાની જેમ સૈન્ય સહિત સરિતા ઉતરી તે બીજે તટે ગયો.

સિંધુના સર્વે દક્ષિણ નિષ્કુટને સાધવાની ઈચ્છાથી તે પ્રલયકાળના સમુદ્રની જેમ ત્યાં પ્રસાર પામ્યો. ધનુષના નિર્ઘોષ શબ્દથી દારૂણ અને યુધ્ધમાં કૌતુકવાળા તેણે સિંહની પેઠે સિંહલ લોકોનો લીલા માત્રમાં પરાભવ કર્યો, બર્બર લોકોને મૂલ્યથી લીધેલા કિંકરોની પેઠે સ્વાધીન કર્યા અને ટંકણોને ઘોડાની માફક રાજના ચિન્હથી અંકિત કર્યા. રત્ન માણિક્યથી પૂરેલા જાણે જળરહિત રત્નાકર હોય તેવા યવન દ્વીપને તે નરકેશરીએ લીલા માત્રમાં જીતી લીધો. તેણે કાળમુખ જાતિના મ્લેચ્છોને જીતી લીધા તેથી તેઓ ભોજન ન કરતાં છતાં પણ મુખમાં પાંચ આંગળીઓ નાંખવા લાગ્યા. તેના પ્રસાર પામવાથી જોનક નામના મ્લેચ્છ લોકો વાયુથી વૃક્ષના પલ્લવોની જેમ પરાઙ્મુખ થઈ ગયા. ગારૂડી જેમ સર્વ જાતિના સર્પને જીતે તેમ તેણે વૈતાઢ્ય પર્વતની નજીકની ભૂમિમાં રહેલા મ્લેચ્છોની સર્વ જાતને જીતી લીધી. પ્રૌઢ પ્રતાપના અનિવાર્ય પ્રસારવાળા તે સેનાનીએ ત્યાંથી આગળ ચાલીને સૂર્યે જેમ સર્વ આકાશને આક્રાંત કરે તેમ કચ્છ દેશની સઘળી ભૂમિને આક્રાંત કરી. સિંહ જેમ આખી અટવી-ને દબાવે તેમ આખા નિષ્કુટને દબાવીને તે કચ્છ દેશની સરખી ભૂમિમાં સ્વસ્થ થઇને રહ્યા. પતિની પાસે જેમ સ્ત્રીઓ આવે તેમ ત્યાં મ્લેચ્છ દેશના રાજાઓ ભક્તિથી ભેટો લઇને સેનાપતિ પાસે આવવા લાગ્યા. કોઇએ સુવર્ણગિરિના શિખર જેવડા સુવર્ણ રત્નોના રાશિ આપ્યા, કોઈએ ચલાયમાન વિંધ્યાદ્રિના જેવા હસ્તીઓ આપ્યા, કોઈએ સૂર્યના અશ્વને ઉલ્લંઘન કરનારા અશ્વો આપ્યા અને કોઈએ અંજનથી રચેલા દેવરથ જેવા રથ આપ્યા. બીજું પણ જેજે સારરૂપ હતું તે સર્વે તેને અર્પણ કર્યું; કેમકે **પર્વતમાંથી નદીએ આકર્ષણ કરેલા રત્નો પણ અનુક્રમે રત્નાકરમાંજ આવે છે.** એવી રીતે ભેટો આપીને તેઓએ સેનાપતિને કહ્યું—'આજથી અમે તમારી આજ્ઞા પાળનારા થઈ તમારા ભૃત્યની પેઠે પોતપોતાના દેશમાં રહીશું.' સેનાનીએ તેમનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરીને વિદાય કર્યા અને પોતે પૂર્વની પેઠે સુખેથી સિંધુ નદી પાછો ઉતર્યો. જાણે કીર્ત્તિરૂપી વલ્લીનો દોહદ હોય તેવો મ્લેચ્છો પાસેથી આણેલો તે સર્વ દંડ તેણે ચક્રીની પાસે લાવીને મૂક્યો. કૃતાર્થ એવા ચક્રીએ પ્રસાદ પૂર્વક સત્કાર કરી વિદાય કરેલો તે હર્ષ પામતો પોતાના આવાસમાં આવ્યો.

અહીં ભરતરાજા અયોધ્યાની પેઠે સુખમાં રહેતા હતા કેમકે સિંહ જ્યાં જાય ત્યાં તેનું સ્થાનજ છે. એક દિવસે તેમણે સેનાપતિને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે 'તમિસ્રા ગુફા-ના બારણા ઉઘાડો.' નરપતિની તે આજ્ઞાને માળાની પેઠે મસ્તકે ચડાવી તરતજ સેનાની ગુફાદ્વાર પાસે આવીને રહ્યો. તમિસ્રાના અધિષ્ઠાયક દેવ કૃતમાલનું મનમાં સ્મરણ કરી તેણે અષ્ટમ તપ કર્યો, કેમકે **સર્વ સિદ્ધિઓ તપોમૂલ છે.** પછી

સેનાપતિ સ્નાન કરી, શ્વેત વસ્ત્રરૂપ પાંખને ધારણ કરી સરોવરમાંથી રાજહંસ નીકળે તેમ સ્નાનભુવનમાંથી નીકળ્યો, અને સુવર્ણના લીલા કમલની પેઠે સુવર્ણનું ધૂપીઉં હાથમાં લઈ તમિસ્રાના દ્વાર પાસે આવ્યો. ત્યાં રહેલા કપાટને જોઈ તેણે પ્રથમ પ્રણામ કર્યો, કેમકે **શક્તિવંત એવા મહંત પુરૂષો પ્રથમ સામભેદનો પ્રયોગજ કરે છે.** ત્યાં વૈતાઢ્ય પર્વતપર સંચાર કરતી વિદ્યાધરોની સ્ત્રીઓને સ્તંભન કરવામાં ઔષધરૂપ એવો મહર્દ્ધિક અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો અને માંત્રિક જેમ મંડળનો આલેખ કરે તેમ સેનાનીએ અખંડ તંદુલથી ત્યાં અષ્ટમંગળિક આલેખ્યા. પછી ઈંદ્રના વજ્રની પેઠે તેણે શત્રુઓનો નાશ કરનારૂં ચક્રીનું દંડરત્ન પોતાના હાથમાં ગ્રહણ કર્યું અને કપાટને હણવાની ઇચ્છાવાળો તે સાત આઠ પગલા પાછો હઠયો, કેમકે **હાથી પણ પ્રહાર કરવાની ઇચ્છાથી કાંઇક પાછો ઓસરે છે.** પછી સેનાનીએ તે દંડરત્નથી કપાટને ત્રણ વખત તાડન કર્યું અને વાજિત્રની પેઠે તે ગુફાને ઉંચે પ્રકારે ગજાવી મૂકી. તત્કાળ વૈતાઢ્ય પર્વતના ગાઢ રીતે મીંચેલા જાણે લોચન હોય તેમ ગાઢ રીતે બંધ કરેલા તે વજ્ર નિર્મિત કપાટ (બારણા) ઉઘડી ગયા. દંડના તાડનથી ઉઘડતા તે કમાડ જાણે ઉંચેસ્વરે આક્રંદ કરતા હોય તેમ તડતડાટ શબ્દ કરવા લાગ્યા. ઉત્તર દિશાના ભરતખંડના જય પ્રસ્થાન મંગળરૂપ તે કમાડ ઉઘડવા સંબંધીનો વૃત્તાંત સેનાનીએ ચક્રવર્ત્તિને વિદિત કર્યો એટલે હસ્તિરત્ન ઉપર આરૂઢ થઈ પ્રૌઢ પરાક્રમવાળા મહારાજાએ ચંદ્રની પેઠે તમિસ્રા ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રવેશ કરતા નરપતિએ ચાર અંગુલ પ્રમાણવાળું અને સૂર્યના જેવું પ્રકાશમાન મણિરત્ન ગ્રહણ કર્યું. તે એક હજાર યક્ષોએ અધિષ્ઠિત કરેલું હતું. શિખાબંધની પેઠે મસ્તક ઉપર તે રત્નને ધારણ કર્યું હોય તો તિર્યંચ, દેવતા અને મનુષ્ય સંબંધી ઉપસર્ગો થતાં નથી. વળી તે રત્નના પ્રભાવથી અંધકારની જેમ સમગ્ર દુઃખ નાશ પામે છે અને શસ્ત્રના ઘાની પેઠે રોગનું પણ નિવારણ થાય છે. સુવર્ણકુંભ ઉપર જેમ સુવર્ણનું ઢાંકણું રાખે તેમ રિપુનાશક રાજાએ તે રત્ન હસ્તીના દક્ષિણ કુંભસ્થળ ઉપર રાખ્યું. વળી પાછળ ચાલતી ચતુરંગ સેના સહિત ચક્રાનુસારે કેશરીસિંહની જેમ ગુફામાં પ્રવેશ કરનાર નરકેશરી ચક્રીએ ચાર અંગુલ પ્રમાણવાળું બીજું કાંકિણીરત્ન પણ ગ્રહણ કર્યું. તે સૂર્ય, ચંદ્ર અને અગ્નિના જેવી કાંતિવાળું હતું; અધિકરણી જેવે સંસ્થાને (આકારે) હતું, સહસ્ત્ર યક્ષોએ અધિષ્ઠિત કરેલું હતું; આઠ સોનૈયા જેવડું પ્રમાણમાં હતું; છંદલ [પત્ર] વાળું હતું. બાર હાંસવાળું હતું; સરખા તળીઆ વાળું હતું; અને માન, ઉન્માન તથા પ્રમાણવડે યુક્ત હતું. તેને આઠ કર્ણિકા હતી, અને બાર યોજન સુધી અંધકાર દૂર કરવામાં તે સમર્થ હતું. ગુફાની બંને બાજુએ એક એક યોજનને અંતે ગોમૂત્રિકાને આકારે તે કાંકિણીરત્નથી અનુક્રમે મંડળોને આળેખતા ચક્રવર્તી ચાલવા લાગ્યા. તે દરેક મંડળ પાંચશેં ધનુષ વિસ્તારવાળા, એક યોજનમાં પ્રકાશકારક અને સંખ્યાએ

ઓગણપચાસ થયા. જ્યાં સુધી મહીતલ ઉપર કલ્યાણવંતા ચક્રવર્ત્તી જીવે છે ત્યાં સુધી તે ગુફા ઉઘાડા દ્વારવાળી રહે છે.

ચક્રરત્નને અનુસરીને ચાલનારા ચક્રવર્ત્તીની પાછળ ચાલનારી તેની સેના મંડળના પ્રકાશથી અસ્ખલિતપણે ચાલવા લાગી. સંચાર કરતી ચક્રવર્ત્તીની સેનાથી તે ગુફા અસુરાદિના સૈન્યથી રત્નપ્રભાના મધ્ય ભાગ જેવી શોભવા લાગી. મથનદંડ (રવૈયા) થી મંથની (ગોળી) ઘોષ કરે તેમ સંચાર કરતા ચમૂચક્રથી તે ગુફા ઉદ્દામ ઘોષ કરવા લાગી. કોઇના પણ સંચાર વિનાનો ગુફામાર્ગ રથવડે ચીલાવાળો થવાથી અને અશ્વોની ખરીથી તેના કાંકરાઓ ઉખડી જવાથી નગરમાર્ગ જેવો થઇ ગયો. સેનાના લોકથી તે ગુફા લોકનાળીકાની જેમ તિરશ્ચીનપણાને પામી. અનુક્રમે તમિસ્રા ગુફાના મધ્ય ભાગમાં અધોવસ્ત્ર ઉપર રહેલી કટીમેખલાની જેવી **ઉન્મગ્ના** અને **નિમગ્ના** નામે બે નદીઓ સમીપે ચક્રી આવી પહોંચ્યા. દક્ષિણ અને ઉત્તર ભરતાર્ધ્ધમાંથી આવતા લોકોને માટે નદીઓના મિષથી વૈતાઢ્ય પર્વતે બે આજ્ઞારેખા કરી હોય તેવી તે નદીઓ દેખાતી હતી. તેમાંની ઉન્મગ્નામાં પથ્થરની શિલા પણ તુંબિકાની પેઠે તરે છે અને નિમગ્નામાં તુંબિકા પણ શિલાની પેઠે ડુબી જાય છે. તે બંને સરિતા તમિસ્રાગુફાની પૂર્વ ભિત્તિમાંથી નીકળે છે અને પશ્ચિમ ભિત્તિના મધ્યમાં થઇને સિંધુ નદીની અંદર મળી જાય છે. તે નદીઓ ઉપર જાણે વૈતાઢ્યકુમારદેવની વિશાળ એકાંત શય્યા હોય તેવી વાર્ધ્ધકિરત્ને એક નિર્દોષ પાજ બાંધી. તે પાજ વાર્ધ્ધકિરત્ને ક્ષણ વારમાં તૈયાર કરી, કેમકે ગેહાકાર કલ્પવૃક્ષની જેટલો પણ તેને વિલંબ લાગતો નથી. તે પાજ ઉપર સારી રીતે સાંધા કરેલા પાષાણો બાંધી લીધા તેથી જાણે આખી પાજ એક પાષાણથી ઘડી હોય તેવી શોભવા લાગી. હાથની પેઠે સરખા તળીઆવાળી અને વજ્રની પેઠે ઘણી મજબુત હોવાથી તે પાજ ગુફાદ્વારના બે કમાડથી નિર્માણ કરી હોય તેમ જણાતું હતું. પદ્યવિધિની પેઠે સમર્થ ચક્રવર્તી તે દુસ્તર સરિતાઓ સૈન્ય સહિત સુખે ઉતર્યા. સૈન્યની સાથે ચાલતા મહારાજા, અનુક્રમે ઉત્તર દિશાના મુખ જેવા ગુફાના ઉત્તરદ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા. તેના બંને કમાડ જાણે દક્ષિણ દ્વારના કમાડનો નિર્ઘોષ સાંભળીને ભય પામ્યા હોય તેમ તત્કાળ પોતાની મેળેજ ઉઘડી ગયા. તે કમાડો ઉઘડતી વખતે ' સર સર ' એવો શબ્દ કરવા લાગ્યા તેથી જાણે ચક્રીના સૈન્યને સરણ (ગમન) ની પ્રેરણા કરતા હોય તેમ જણાતા હતા. ગુફાના પડખાની ભીંતો સાથે તે કમાડ આલિંગન કરીને રહ્યા તેથી જાણે પૂર્વે નહીં થયેલી બે ભોગળો હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા. પછી સૂર્ય જેમ વાદળાના મધ્યમાંથી નીકળે તેમ પ્રથમ ચક્રવર્ત્તીની આગળ ચાલનાર ચક્ર ગુફામાંથી નીકળ્યું અને પાતાલના વિવરમાંથી જેમ બલીંદ્ર નીકળે તેમ પાછળ પૃથ્વીપતિ ભરત નીકળ્યા. પછી વિંધ્યાચળની ગુફાની જેમ તે ગુફામાંથી નિશંકપણે લીલાયુક્ત ગમન કરતા ગજેંદ્રો નીકળ્યા, સમુદ્રમાંથી નીકળતા સૂર્યના અશ્વને અનુસરતા

સુંદર ૭. એવા સર્વ જનોને ભેદ પમાડે તેમ કિરાત લોકોના બાણથી ભરતની સેનામાં એવું કોઇ પણ ન રહ્યું કે જે ભેદાણું નહીં હોય. મ્લેચ્છ લોકોના ધસારાથી ચક્રીના આગલા ઘોડેસ્વારો સમુદ્રની વેલાવડે નદીના અંતભાગની ઉર્મિની પેઠે પર્યસ્ત થઇને ચલાયમાન થઈ ગયા. મ્લેચ્છસિંહોના બાણરૂપ શ્વેત નખોથી આઘાત થયેલા ચક્રવર્તીના હાથીઓ વિરસ સ્વરથી શબ્દ કરવા લાગ્યા. મ્લેચ્છ વીરોએ પ્રચંડ દંડાયુધથી વારંવાર તાડન કરેલા ભરતના પાળાઓ કંદુકની પેઠે પૃથ્વીમાં અથડાઈને પડવા લાગ્યા. વજ્રઘાતથી પર્વતોની જેમ યવન સેનાએ ગદાપ્રહારથી ચક્રીની અશ્વસેનાના રથો ભાંગી નાંખ્યા. સંગ્રામરૂપી સાગરમાં, તિમિંગલ જાતના મગરોથી જેમ મત્સ્યોનો સમૂહ ગ્રસ્ત થાય તેમ મ્લેચ્છ લોકોથી ચક્રીનું સૈન્ય ગ્રસ્ત થયું અને ત્રાસ પામી ગયું.

અનાથની જેમ પરાજય પામેલી પોતાની સેનાને જોઈ, રાજાની આજ્ઞાની પેઠે કોપે સેનાપતિ સુષેણને ઉશ્કેર્યો. તેના નેત્ર તથા મુખ લાલચોળ થઈ ગયા અને ક્ષણવારમાં મનુષ્યરૂપે જાણે અગ્નિ હોય તેમ તે દુર્નિરીક્ષ્ય થઈ ગયો. રાક્ષસપતિની પેઠે સર્વ પરસૈનિકોનો ગ્રાસ કરવાને માટે પોતે તૈયાર થઈ ગયો. અંગમાં ઉત્સાહ આવવાથી તેનું સુવર્ણમય કવચ ઘણું તડાતડ થઈને પહેરાયું અને તેથી તે જાણે બીજી ત્વચા હોય તેવું શોભવા લાગ્યું. કવચ પહેરીને સાક્ષાત્ જય હોય એવો તે સુષેણ સેનાપતિ કમલાપીડ નામના ઘોડા ઉપર આરૂઢ થયો. તે ઘોડો એંશી અંગુલ ઉંચો હતો, નવાણું આંગળ વિશાલ હતો, એકસોને આઠ આંગળ લાંબો હતો, બત્રીશ આંગળની ઉંચાઇમાં નિરંતર તેના માથાનો ભાગ રહેતો હતો, ચાર આંગળના તેના બાહુ હતા, સોળ આંગળની તેની જંઘા હતી, ચાર આંગળના ગોઠણ હતા અને ચાર આંગળ ઉંચી ખરીઓ હતી, ગોળાકાર અને વળેલો તેનો મધ્ય ભાગ હતો; વિશાળ, જરા નમેલા, અને પ્રસન્નતા પમાડનાર પૃષ્ઠ ભાગથી તે શોભતો હતો; હિરાગળ વસ્ત્રના તંતુ હોય તેવા કોમળ રૂંવાટાથી તે યુક્ત હતો; શ્રેષ્ઠ એવા દ્વાદશ આવર્તસહિત હતો; શુધ્ધ લક્ષણોથી લક્ષિત હતો; અને સારી રીતે યૌવન પ્રાપ્ત થયેલા પોપટના પીંછા જેવી લીલી તેની કાંતિ હતી. કદી પણ તેના ઉપર ચાબકનો પાત થયો નહોતો અને સ્વારના ચિત્ત પ્રમાણે તે ચાલનારો હતો. રત્ન અને સુવર્ણમય લગામના મિષથી જાણે લક્ષ્મીએ પોતાના હાથથી તેને આલિંગિત કર્યો હોય તેવો તે જણાતો હતો. તેના ઉપર સુવર્ણની ઘુઘરમાળ મધુર સ્વરથી ખણખણતી હતી, તેથી જાણે અંદર મધુકરના મધુર ધ્વનિવાળી કમલની માળાઓથી અર્ચિત કરેલો હોય તેવો તે જણાતો હતો. પંચવર્ણના મણિઓથી મિશ્ર સુવર્ણાલંકારના કિરણોવડે અદ્વૈત રૂપની પતાકાના ચિન્હથી અંકિત હોય તેવું તેનું મુખ હતું. મંગળના તારાથી અંકિત આકાશની પેઠે સુવર્ણ કમલનું તેને તિલક હતું અને તેણે ધારણ કરેલા ચામરોના આભૂષણથી જાણે બીજા કર્ણને ધારણ કરતો હોય તેવો તે લાગતો હતો. ચક્રીના પુણ્યથી ખેંચાઈ આવેલા ઈંદ્રનો

ઉચ્ચૈઃશ્રવા હોય તેવો તે શોભતો હતો. વાંકા પગલા મૂકવાથી તેના ચરણ લીલાથી મૂકાતા હોય તેવા જણાતા હતા. બીજી મૂર્ત્તિથી જાણે ગરૂડ હોય અથવા મૂર્ત્તિમાન્ જાણે પવન હોય તેવો તે એક ક્ષણમાં સો યોજનને ઉલ્લંઘન કરવાનું પરાક્રમ બતાવનારો હતો. કર્દમ, જળ, પાષાણ, કાંકરા અને ખાડાથી વિષમ એવા મહાસ્થલી તથા ગિરિ ગુફા વિગેરે દુર્ગમસ્થળો ઉતારવામાં તે સમર્થ હતો. ચાલતી વખતે તેના ચરણ પૃથ્વીને સહજ અડતા હતા તેથી જાણે તે આકાશમાં ચાલતો હોય તેમ જણાતો હતો. તે બુધ્ધિવાન્ અને નમ્ર હતો, પાંચ પ્રકારની ગતિથી તેણે શ્રમને જીત્યો હતો અને કમલના જેવો તેનો શ્વાસ સુગંધી હતો. એવા ઘોડા ઉપર બેસીને સેનાપતિએ યમરાજની જેમ જાણે શત્રુઓનું પાનું હોય તેવું ખડ્ગરત્ન ગ્રહણ કર્યું. તે ખડ્ગ પચાસ આંગળ લાંબું હતું. સોળ આંગળ વિસ્તારમાં હતું, અર્ધ્ધ આંગળ જાડું હતું અને સુવર્ણ તથા રત્નમય તેનું મ્યાન હતું. મ્યાનમાંથી તેને બહાર કાઢેલું હતું તેથી કાંચળીથી મુક્ત થયેલા સર્પ જેવું તે જણાતું હતું. તીક્ષ્ણ ધારવાળું, જાણે બીજું વજ્ર હોય તેવું દૃઢ અને વિચિત્ર કમલોની શ્રેણી જેવા સ્પષ્ટ વર્ણથી તે શોભતું હતું. એ ખડ્ગ ધારણ કરવાથી જાણે પાંખોવાળો ગરૂડ હોય અથવા કવચ ધારી કેશરીસિંહ હોય એવો તે સેનાપતિ જણાવા લાગ્યો. આકાશમાં થતી વીજળી જેવી ચપલતાથી ખડ્ગને ફેરવતા તેણે રણભૂમિમાં અશ્વને હંકાર્યો. જલકાંત મણિ જેમ જળને ફાડે (વિભાગ કરે) તેમ રિપુદળને ફાડતો (તેમાં ભંગાણ પાડતો) સેનાપતિ ઘોડાની સાથે રણાંગણમાં દાખલ થયો.

સુષેણે મારો ચલાવવાથી કેટલાએક શત્રુઓ મૃગની પેઠે ત્રાસ પામી ગયા; કેટલાએક પૃથ્વી ઉપર પડેલા શશલાની પેઠે આંખો વીંચીને બેસી રહ્યા; અને કેટલાએક રોહિત જાતનાં પશુની જેમ ખેદ પામી ત્યાંજ ઉભા રહ્યા; અને કેટલાએક વાંદરાની પેઠે વિષમ સ્થળે ચડી ગયા. વૃક્ષના પત્રની પેઠે કોઇના અસ્ત્રો પડી ગયા, યશની પેઠે કોઈના છત્રો પતિત થયા, મંત્રથી સ્તબ્ધ કરેલા સર્પોની પેઠે કોઈના અશ્વો સ્થિર થઈ ગયા અને જાણે માટીના બનાવેલા હોય તેમ કોઈના રથ ભાંગી ગયા. જાણે અપરિચિત માણસ હોય તેમ કોઈ પોતાના માણસોની પણ વાટ જોવા રહ્યા નહીં. સર્વ મ્લેચ્છો પોતાના પ્રાણ લઇને દિશોદિશે નાસી ગયા. જળના પૂરથી જેમ વૃક્ષ તણાઇ જાય તેમ સુષેણ રૂપી જળના પૂરથી નિર્બળ થઈ તેઓ ઘણા યોજન સુધી તણાઇને ચાલ્યા ગયા. પછી કાગડાની પેઠે તેઓ એકઠા થઈ, ક્ષણવાર વિચારી, આતુર બાળકો જેમ માતા પાસે જાય તેમ મહાનદી સિંધુ સમીપે આવ્યા અને જાણે મૃત્યુસ્નાન કરવાને ઉદ્યત થયા હોય તેમ તેને કિનારે વેલુમાં સંથારા કરીને તેઓ બેઠા. ત્યાં તેઓએ નગ્ન અને ઉત્તાન થઈને મેઘમુખ વિગેરે નાગકુમાર નિકાયના પોતાના કુળદેવતાને મનમાં ધારણ કરી અષ્ટમ તપ કર્યો. અષ્ટમ તપની પ્રાંતે જાણે ચક્રીના તેજથી ભય લાગ્યો હોય તેમ નાગકુમાર દેવતાના આસન કંપાયમાન થયા. અવધિ જ્ઞાનવડે મ્લેચ્છ લોકોને તેવી રીતે

આર્ત્ત થયેલા જોઈ પીડાથી દુઃખ પામતા પિતાની જેમ તેમની આગળ આવીને તેઓ પ્રગટ થયા. આકાશમાં રહી તેઓએ કિરાત લોકોને કહ્યું—'તમને મનઇચ્છિત કયા અર્થની ઈચ્છા છે તે કહો.' આકાશમાં રહેલા તે મેઘમુખ નાગકુમારોને જોઈ જાણે ઘણા તૃષિત હોય તેમ તેઓએ મસ્તક ઉપર અંજલિ જોડીને કહ્યું—'પૂર્વે કોઈએ પણ આક્રાંત નહીં કરેલા અમારા દેશમાં હમણા આ કોઇ આવેલો છે તે પાછો ચાલ્યો જાય તેમ કરો.'

દેવોએ કહ્યું—' કિરાતો ! આ ભરત નામે ચક્રવર્તી રાજા છે. ઈંદ્રની પેઠે તે દેવ, અસુર અને મનુષ્યોથી પણ અજેય છે. ટાંકણાથી ગિરિના પાષાણ જેમ અભેદ્ય હોય છે તેમ પૃથ્વીમાં ચક્રવર્તીરાજા મંત્ર, તંત્ર, વિષ, અસ્ત્ર અને વિદ્યાઓથી અગોચર હોય છે; તથાપિ તમારા આગ્રહથી અમે તેને ઉપદ્રવ કરશું. ' એમ કહીને તેઓ અદૃશ્ય થયા.

ક્ષણવારમાં જાણે પૃથ્વીમાંથી ઉછળીને સમુદ્રો આકાશમાં આવ્યા હોય તેમ કાજળની જેવા શ્યામ કાંતિવાળા મેઘ ગગનમાં ઉત્પન્ન થયા. વિદ્યુત્ રૂપી તર્જનીથી ચક્રવર્તીની સેનાને તિરસ્કાર કરતા હોય અને ઉત્કટ ગર્જનાથી વારંવાર આક્રોશ કરી તેનું અપમાન કરતા હોય તેવા તે જણાવા લાગ્યા. સેનાને ચૂર્ણ કરવાને તેટલા પ્રમાણવાળી ઉંચે આવેલી વજ્રશિલાના જેવા મેઘ, મહારાજાની છાવણી ઉપર તત્કાળ ચડી આવ્યા અને જાણે લોઢાના અગ્રભાગ હોય, જાણે બાણ હોય તથા જાણે દંડ હોય તેવી ધારાથી તે વર્ષવા લાગ્યા. મહીતલ ચોતરફ મેઘના જળથી પૂરાઈ ગયું અને તેમાં રથ નાવની જેવા તથા હાથી વિગેરે મગરમચ્છની જેવા જણાવા લાગ્યા. સૂર્ય જાણે કોઈ ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો હોય અને પર્વતો જાણે કાંઈ નાસી ગયા હોય તેમ મેઘના અંધકારથી કાલરાત્રિના જેવો દેખાવ થઈ ગયો. તે વખતે પૃથ્વી ઉપર અંધકારત્વ અને જળત્વ થઈ રહ્યું, તેથી જાણે એક વખતે યુગ્મધર્મો પ્રવર્ત્તતા હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. આવી અરિષ્ટકારક વૃષ્ટિને જોઇ ચક્રવર્તીએ પ્રિય ભૃત્યની જેમ સ્વહસ્તથી ચર્મરત્નને સ્પર્શ કર્યો. ઉત્તર દિશાના પવન વડે મેઘ વૃધ્ધિ પામે તેમ ચક્રીના હસ્તથી સ્પર્શ થયેલું ચર્મરત્ન બાર યોજન વૃધ્ધિ પામ્યું. સમુદ્રના મધ્યમાં રહેલી જમીન હોય તેમ જળની ઉપર રહેલા ચર્મરત્ન ઉપર મહારાજા સર્વ સૈન્ય સાહિત રહ્યા. પછી પરવાળાથી ક્ષીર સમુદ્ર શોભે તેમ સુંદર કાંતિવાળી સુવર્ણની નવાણું હજાર શલાકાથી શોભતું, નાળવડે કમળની પેઠે વ્રણ તથા ગ્રંથી રહિત અને સરલપણાથી શોભતા સુવર્ણદંડથી સુંદર અને જળ, આતપ, પવન અને રજથી રક્ષણ કરવાને સમર્થ એવા છત્રરત્નનો રાજાએ સ્પર્શ કરવાથી તે પણ ચર્મરત્નની તેઠે વૃધ્ધિ પામ્યું. તે છત્રના દંડની ઉપર, અંધકારનો નાશ કરવા માટે રાજાએ અત્યંત તેજવડે સૂર્ય જેવું મણિરત્ન આરોપિત કર્યું. છત્રરત્ન અને ચર્મરત્નનો તે સંપુટ તરતા ઈંડાની જેવો શોભવા લાગ્યો. ત્યાંથી લોકમાં બ્રહ્માંડની કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ. ગૃહિરત્નના પ્રભાવથી તે ચર્મરત્નમાં સારા ક્ષેત્રની પેઠે સવારે વાવેલા ધાન્ય સાયંકાળે ઉત્પન્ન થાય છે; ચંદ્ર સંબંધી પ્રાસાદોની પેઠે

તેમાં પ્રાતઃકાળે વાવેલા કુષ્માંડ, પાલકય અને મૂળા વિગેરે સાયંકાળે નિષ્પન્ન થાય છે; અને પ્રાતઃકાળે વાવેલા કદલી વિગેરે ફળવૃક્ષો પણ મહત્પુરૂષોના આરંભો જેમ ફળીભૂત થાય છે તેમ સાયંકાળે ફળીભૂત થાય છે. તેમાં રહેલા લોકો પૂર્વોક્ત ધાન્ય, શાક અને ફળોનું ભોજન કરીને હર્ષ પામતા અને ઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરવા જઈને રહેલા હોય તેમ કટકનો શ્રમ પણ જાણતા નહોતા. જાણે મહેલમાં રહ્યા હોય તેમ મધ્યલોક (મર્ત્ય લોક) ના પતિ ભરતરાજા ચર્મરત્ન અને છત્રરત્નની મધ્યમાં પરિવાર સહિત સ્વસ્થપણે રહેવા લાગ્યા. એવી રીતે તેમાં રહેતાં કલ્પાંતકાળની પેઠે અશ્રાંત વર્ષતા એવા નાગકુમાર દેવતાઓએ સાત અહોરાત્ર વીતાડ્યા.

પછી 'આ કોણ પાપી મને આવો ઉપસર્ગ કરવાને ઉદ્યત થયો છે?' એવો રાજાના મનમાં થતો વિચાર જાણીને મહા પરાક્રમી અને સદા સમીપ રહેનારા સોળ હજાર યક્ષો તૈયાર થયા, ભાથા બાંધીને પોતાના ધનુષો અધિજ્ય કર્યા અને જાણે ક્રોધરૂપી અગ્નિથી શત્રુઓને બાળવાને ઇચ્છતા હોય તેવા થઈને નાગકુમારોની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા—'અરે રાંકડાઓ! તમે અજ્ઞાનીની પેઠે પૃથ્વીના પતિ આ ભરત ચક્રવર્તીને જાણતા નથી? અખિલ વિશ્વથી અજેય આ રાજાને કરેલો ઉપદ્રવ મોટા પર્વતમાં દંતપ્રહાર કરવાથી કષ્ટ પામતા હાથીની પેઠે તમનેજ આપત્તિને અર્થે થશે; તેમ છતાં પણ મત્કુણની પેઠે તમે અહીંથી શીઘ્ર ચાલ્યા જાઓ, નહીંતો તમારૂં પૂર્વે નહીં જોયેલું એવું અપમૃત્યુ થશે.'

એ પ્રમાણે સાંભળીને આકુળ વ્યાકુળ થયેલા તે મેઘમુખ નાગકુમારોએ ઇંદ્રજાલિક જેમ ઇંદ્રજાળને સંહરી લે તેમ ક્ષણવારમાં મેઘબળને સંહરી લીધું, અને 'તમે ભરત રાજાને શરણ થાઓ' એવું કિરાત લોકોને કહી પોતાને સ્થાનકે ગયા. દેવતાનાં વચનથી ઇચ્છાભગ્ન થયેલા મ્લેચ્છ લોકો અન્ય શરણરહિત થવાથી શરણને યોગ્ય એવા ભરત રાજાને શરણે ગયા. જાણે સર્પની ફણ ઉપરથી લઈ લઇને એકઠા કર્યા હોય તેવા મણિઓ, જાણે મેરૂ પર્વતનો સાર હોય તેવો સુંદર સુવર્ણનો રાશિ અને જાણે અશ્વરત્નના પ્રતિબિંબ હોય તેવા લાખો અશ્વો તેઓએ ભરત પતિને ભેટ કર્યા. પછી મસ્તકે અંજલિ જોડી ચારૂવચનગર્ભિત વાણીથી, જાણે બંદીજનોના સહોદર હોય તેમ ઉંચે સ્વરે કહેવા લાગ્યા—'હે જગત્પતિ! હે અખંડ પ્રચંડ પરાક્રમી! તમે વિજય પામો! છ ખંડ પૃથ્વીમંડળમાં તમે ઈંદ્ર જેવા છો. હે રાજા! અમારી પૃથ્વીના કિલ્લા રૂપ વૈતાઢ્ય પર્વતનું મોટું ગુફાદ્વાર તમારા શિવાય બીજો કોણ ઉઘાડવાને સમર્થ છે? હે વિજયી રાજા! આકાશમાં જ્યોતિશ્ચક્રની જેમ જળની ઉપર આખા સૈન્યનો પડાવ રાખવાને તમારા શિવાય બીજો કોણ સમર્થ છે? હે સ્વામિ! અદ્‌ભુત શક્તિને લીધે તમે દેવતાઓથી પણ અજેય છો એવું અમે હવે જાણ્યું છે, માટે અમારો અજ્ઞાનો સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરો. હે નાથ! નવીન જીવન આપનાર તમારા હસ્તને અમારી પીઠ ઉપર

આરોપણ કરો! આજથી અમે તમારી આજ્ઞામાંજ વર્તશુ.' કૃતજ્ઞ એવા મહારાજાએ તેમને પોતાને આધીન કરી તેમનો સત્કાર કરી વિદાય કર્યા; **ઉત્તમ પુરૂષોના ક્રોધની અવધિ પ્રણામ સુધીજ હોય છે.** ચક્રવર્તીની આજ્ઞાથી સેનાપતિ સુષેણ ગિરિ તથા સમુદ્રની મર્યાદાવાળા સિંધુના ઉત્તર નિષ્કૂટને સાધી આવ્યો, અને અનાર્ય લોકોને પોતાના સંગથી આર્ય કરવાને ઈચ્છતા હોય તેમ સુખભોગ ભોગવતા ચક્રવર્તી ત્યાં ઘણો કાળ રહ્યા.

અન્યદા દિગ્વિજયમાં જમાનરૂપ અને તેજથી વિશાળ ચક્રરત્ન રાજાની આયુધશાળામાંથી નીકળ્યુ અને ક્ષુદ્ર હિમવંત પર્વત તરફ પૂર્વ દિશાને માર્ગે ચાલ્યું. જળનો પ્રવાહ જેમ નીકને રસ્તે ચાલે તેમ ચક્રવર્તી પણ ચક્રને રસ્તે ચાલ્યા. ગજેંદ્રની પેઠે લીલાથી ગમન કરતા મહારાજા કેટલેક પ્રયાણે ક્ષુદ્ર હિમાદ્રિના દક્ષિણ નિતંબ (ભાગ) પાસે આવ્યા. ભોજપત્ર, તગર અને દેવદારૂના વનથી આકુળ તે નિતંબમાં પાંડુકવનમાં ઈંદ્રની જેમ મહારાજાએ છાવણી નાંખી. ત્યાં ક્ષુદ્રહિમાદ્રીકુમારદેવને ઉદ્દેશી ઋષભાત્મજે અષ્ટમ તપ કર્યો; કારણ કે **કાર્ય સિદ્ધિમાં તપ એ આદિ મંગળ છે.** રાત્રિને અંતે સૂર્ય જેમ પૂર્વ સમુદ્રની બહાર નીકળે તેમ અષ્ટમ ભક્તને અંતે તેજસ્વી મહારાજા રથારૂઢ થઇને છાવણી રૂપી સમુદ્રમાંથી બહાર નીકળ્યા અને આટોપ સહિત વેગપૂર્વક જઇને ક્ષુદ્ર હિમાલય પર્વતને રથના આગલા ભાગથી ત્રણ વખત તાડિત કર્યો. ધનુર્ધરની વૈશાખ આકૃતિમાં રહીને મહારાજાએ પોતાના નામથી અંકિત કરેલુ બાણ હિમાચળ કુમારદેવ ઉપર છોડયું. પક્ષીની પેઠે આકાશમાં બોંતેર યોજન જઇને તે બાણ તેની આગળ પડયું. અંકુશને જોઇને ઉન્મત્ત હસ્તીની જેમ શત્રુના બાણને જોઇ તત્કાળ તેના નેત્ર રક્ત થઇ ગયા. પણ બાણને ગ્રહણ કરી તેની ઉપરના સર્પ સમાન ભયકારક નામાક્ષર વાંચી દીપકની પેઠે તે શાંત થઇ ગયો તેથી પ્રધાન પુરૂષની જેમ તે બાણને પણ સાથે રાખી ભેટો લઇને તે ભરતેશ્વર પાસે આવ્યો. આકાશમાં રહીને ઉંચે સ્વરે જયજય શબ્દ કહી બાણકારક પુરૂષની પેઠે તેણે ચક્રીને બાણ અર્પણ કર્યું અને પછી દેવવૃક્ષના પુષ્પોની માળા, ગોશીર્ષ ચંદન, સર્વોષધિ અને પદ્મદ્રહનું જળ—એ સર્વ રાજાને ભેટ કર્યાં; કારણ કે તેને સાર રૂપ તેજ હતું. બીજાં કડાં, બાજુબંધ અને દિવ્ય વસ્ત્રો ભેટને મિષે મહારાજાને દંડમાં આપ્યાં અને કહ્યુ–' સ્વામિન્! ઉત્તર દિશાને છેડે તમારા ભૃત્યની પેઠે હું રહીશ.' એ પ્રમાણે કહીને તે વિરામ પામ્યો એટલે મહારાજાએ સત્કાર કરી તેને વિસર્જન કર્યો. પછી ક્ષુદ્ર હિમાલયનું જાણે શિખર હોય અને શત્રુઓનો જાણે મનોરથ હોય તેવો પોતાનો રથ પાછો વાળ્યો. ત્યાંથી ઋષભપુત્ર ઋષભકૂટ પર્વતે ગયા અને હસ્તી જેમ પોતાના દાંતવડે પર્વતને પ્રહાર કરે તેમ રથશીર્ષથી ત્રણ વખત તાડન કર્યું. પછી સૂર્ય જેમ કિરણકોશને ગ્રહણ કરે તેમ ચક્રવર્તીએ રથને ત્યાં સ્થાપન કરી હાથમાં કાંકિણીરત્ન ગ્રહણ કર્યું. તે કાંકિણીરત્નથી તેના પૂર્વ શિખર

ઉપર લખ્યું કે 'અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા આરાના પ્રાંત ભાગમાં હું ભરત નામે ચક્રી થયો છું.' એવા અક્ષરો લખી ચક્રવર્તી પોતાની છાવણીમાં આવ્યા અને તેને નિમિત્તે કરેલા અષ્ટમ તપનું પારણું કર્યું. પછી હિમાલય કુમારની પેઠે તે ઋષભકૂટ-પતિનો ચક્રીની સંપત્તિને યોગ્ય અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો.

ગંગા અને સિંધુ નદીની મધ્ય ભૂમિમાં જાણે સમાતા ન હોય તેથી આકાશમાં ઉછળનારા અશ્વોથી, સૈન્યના ભારથી ગ્લાનિ પામેલી પૃથ્વીને છાંટવાને ઈચ્છતા હોય તેમ મદજળના પ્રવાહને ઝરતા ગંધહસ્તીઓથી, ઉત્કટ ચક્રધારાથી પૃથ્વીને સીમંતથી અલંકૃત કરતા હોય તેવા ઉત્તમ રથોથી અને જાણે નરાદ્વૈતને બતાવતા હોય તેવા અદ્વૈત પરાક્રમવાળા ભૂમિમાં પ્રસરતા ક્રોડો પેદલથી વીંટાયેલા ચક્રવર્તી, અશ્વવારને અનુવર્ત્તી થઇને ચાલનારા જાસ મતંગજની જેમ ચક્રના અનુગત થઈ વૈતાઢ્ય પર્વતે આવ્યા. જ્યાં શબરસ્ત્રીઓ આદીશ્વરના અનિંદિત ગીતો ગાતી હતી એવા તે પર્વતના ઉત્તર નિતંબમાં મહારાજાએ છાવણી કરી. ત્યાં રહીને તેમણે નમિવિનમિ નામના વિદ્યા-ધરની ઉપર દંડને માગનારૂં બાણ પ્રેર્યું. બાણને જોઈ તે બંને વિદ્યાધરપતિઓ કોપાટોપ કરી પરસ્પર આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા.

'જંબૂદ્વીપના ભરતખંડમાં આ ભરતરાજા પ્રથમ ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થયો છે. ઋષ-ભકૂટ પર્વત ઉપર ચંદ્રબિંબની જેમ પોતાનું નામ લખીને પાછા વળતાં તે અહીં આવ્યો છે. હસ્તીના આરોહકની પેઠે તેણે આ વૈતાઢ્ય પર્વતના પાર્શ્વ ભાગમાં પડાવ નાંખ્યો છે. બધે ઠેકાણે જય પામવાથી પોતાની ભુજામાં ગર્વિત થયેલો તે આપણી પાસેથી પણ જય મેળવવાને ઈચ્છે છે અને તેથી હું માનું છું કે તેણે આ ઉદ્દંડ દંડરૂપ બાણ આપણી ઉપર નાંખ્યું છે.' આવી રીતે વિચાર કરી તે બંને જણા યુધ્ધને માટે તૈયાર થઈ પોતાના સૈન્યથી ગિરિશિખરને આચ્છાદન કરવા લાગ્યા. સૌધર્મ અને ઈશાનપતિના દેવસૈન્યની પેઠે તે બંનેની આજ્ઞાથી વિદ્યાધરોના સૈન્ય આવવા લાગ્યા. તેમના કિલકિલારવ શબ્દોથી વૈતાઢ્ય પર્વત હસતો હોય,—ગાજતો હોય અને ચોત-રફ ફાટતો હોય તેમ જણાવા લાગ્યો. વિદ્યાધરેંદ્રના સેવકો વૈતાઢ્યગિરિની ગુફાની પેઠે સુવર્ણની વિશાળ દુંદુભિ વગાડવા લાગ્યા. ઉત્તર અને દક્ષિણ શ્રેણીના ભૂમિ, ગ્રામ અને શહેરના અધિપતિઓ રત્નાકરના પુત્ર હોય તેમ વિચિત્ર રત્નના આભ-રણ પહેરીને, જાણે ગરૂડ હોય તેમ અસ્ખલિત ગતિથી ગગનમાં ચાલવા લાગ્યા. નમિવિનમિની સાથે ચાલતાં તેઓ જાણે તેની બીજી મૂર્ત્તિઓ હોય તેવા જણાતા હતા. કોઈ વિચિત્ર માણેકની પ્રભાથી દિશાઓને પ્રકાશિત કરનારા વિમાનોમાં બેસીને વૈમાનિક દેવતાથી જુદા પડી ન શકે તેવી રીતે ચાલ્યા; કોઈ પુષ્કરાવર્ત્તના મેઘ જેવા મદબિંદુઓને વર્ષાવનારા અને ગર્જના કરનારા ગંધહસ્તી ઉપર બેસીને ચાલ્યા; કોઈ ચંદ્ર અને સૂર્યના તેજથી વ્યાપ્ત થયા હોય તેવા સુવર્ણરત્નરચિત રથમાં બેસીને

ચાલ્યા; કોઈ ગગનમાં સારી ચાલથી ચાલતા અને અતિવેગથી શોભતા—જાણે વાયુકુમાર દેવતા હોય તેવા ઘોડા ઉપર બેસી પ્રયાણ કરવા લાગ્યા; અને કેટલાએક હાથમાં શસ્ત્રસમૂહ ધારણ કરી—વજ્રના કવચ પહેરી—કપિઓની પેઠે ઠેકતા ઠેકતા પાયદળ થઈને ચાલ્યા. એવી રીતે વિદ્યાધરોના સૈન્યથી વીંટાયેલા અને યુધ્ધને માટે તૈયાર થયેલા નમિવિનમિ વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપરથી ઉતરી ભરતપતિના સમીપ ભાગે આવ્યા.

આકાશમાંથી ઉતરતું વિદ્યાધરોનું સૈન્ય મણિમય વિમાનોવડે જાણે આકાશને બહુ સૂર્યમય કરતું હોય, પ્રજ્વલિત હથીઆરોથી જાણે વિદ્યુત્‌મય કરતું હોય અને ઉદ્દામ દુંદુભિના ધ્વનિથી જાણે ઘોષમય કરતું હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. 'અરે દંડાર્થિ ! તું અમારી પાસેથી દંડ ગ્રહણ કરીશ ?' એમ ભાષણ કરતા, વિદ્યાથી ઉન્મત્ત થયેલા તે બંને વિદ્યાધરોએ ભરતપતિને યુધ્ધ કરવા બોલાવ્યા. પછી સૈન્ય સહિત તે બંનેની સાથે દરેક પ્રત્યે સમકાળે વિવિધ પ્રકારના યુધ્ધોથી યુધ્ધ થવા લાગ્યું; કેમકે જયલક્ષ્મી **યુદ્ધથીજ ઉપાર્જન કરવા યોગ્ય છે.** એ પ્રમાણે બારવર્ષ સુધી યુધ્ધ કરીને છેવટે ચક્રવર્તીએ તે બંને વિદ્યાધરોને જીતી લીધા એટલે અંજલિ જોડી ભરતેશ્વરને પ્રણામ કરી તેઓ બોલ્યા—' હે કુળસ્વામિ ! સૂર્યથી અધિક બીજો તેજવંત નથી,વાયુથી અધિક કોઈ વેગવંત નથી અને મોક્ષથી ઉપરાંત બીજું સુખ નથી તેમજ તમારાથી અધિક કોઈ શૂરવીર નથી. હે આર્ષભિ ! આજે તમને જોવાથી અમે સાક્ષાત્ ઋષભદેવનેજ જોયા છે. અજ્ઞાનપણાથી અમે તમને જે પીડા કરી તે તમે ક્ષમા કરજો, કેમકે તમે અમને અજ્ઞાનપણામાંથી જાગ્રત કર્યા છે. પૂર્વે જેમ અમે ઋષભસ્વામીના ભૃત્ય હતા તેમ હવે તમારા ભૃત્ય થયા છીએ; કેમકે સ્વામીની પેઠે સ્વામીપુત્રની સેવા પણ લજ્જાકારી હોતી નથી. હે મહારાજા! દક્ષિણ અને ઉત્તર ભરતાર્ધની મધ્યમાં રહેલા વૈતાઢ્યના બંને પાર્શ્વમાં દુર્ગપાળની પેઠે અમે તમારા શાસનમાં રહીશું.' એમ કહી વિનમિ રાજાએ—જો કે તેઓ મહારાજાને કાંઈ ભેટ આપવાની ઈચ્છા કરતા હતા છતાં જાણે કાંઈ યાચના કરવાને ઈચ્છતા હોય તેમ નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડી—જાણે સ્થિર રહેલી લક્ષ્મી હોય તેવી સ્ત્રીઓમાં રત્નરૂપ પોતાની સુભદ્રા નામે દુહિતા ચક્રીને અર્પણ કરી.

જાણે સૂત્ર (દોરી) છાંટીને બનાવી હોય તેમ તેની સમચોરસ આકૃતિ હતી, ત્રૈલોક્યની અંદર રહેલા માણિક્યના તેજનો જાણે પુંજ હોય તેવી તેની કાંતિ હતી, કૃતજ્ઞ સેવકોથી આવૃત્ત હોય તેમ યૌવનઅવસ્થાથી તથા નિત્ય સ્થિર રહેનારા શોભાવાળા કેશ અને નખોથી તે અત્યંત શોભતી હતી, દિવ્ય ઔષધની પેઠે તે સર્વ રોગને શાંત કરનારી હતી, અને દિવ્ય જળની પેઠે તે ઈચ્છાનુકૂળ શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શવાળી હતી. તે ત્રણ ઠેકાણે શ્યામ, ત્રણ ઠેકાણે શ્વેત, ત્રણ ઠેકાણે તામ્ર, ત્રણ ઠેકાણે ઉન્નત, ત્રણ ઠેકાણે ગંભીર, ત્રણ ઠેકાણે વિસ્તીર્ણ, ત્રણ ઠેકાણે દીર્ઘ અને ત્રણ ઠેકાણે કૃશ હતી પોતાના કેશકલાપથી તે મયૂરના કલાપને જીતતી હતી અને લલાટથી અષ્ટમીના

ચંદ્રનો પરાભવ કરતીહતી. રતિ અને પ્રીતિની ક્રીડાવાપિ હોય તેવી તેની સુંદર દૃષ્ટિ (નેત્ર) હતી; લલાટના લાવણ્ય જળની ધારા હોય તેવી તેની દીર્ઘ નાસિકા હતી; નવીન દર્પણના જેવા સુંદર તેના ગાલ હતા; જાણે બે હીંચકા હોય તેવા ખભા સુધી પહોંચતા તેના બે કર્ણ હતા; બે સાથે થયેલા બિંબફળની જેવા તેના અધર હતા; હીરાકણીઓની શ્રેણીની શોભાને પરાભવ કરનારા દાંત હતા; ઉદરની પેઠે ત્રણ રેખાવાળું તેનું કંઠદળ હતું; કમલનાળ જેવી સરલ અને બિસના જેવી કોમળ તેની ભુજાઓ હતી; કામદેવના બે કલ્યાણ કળશ હોય તેવા તેના સ્તન હતા; સ્તનોએ જાણે પુષ્ટતા હરી લીધી હોય અને તેથી કૃશ થયું હોય એવું તેનું કોમળ ઉદર હતું; સરિતાની ભમરી જેવું તેનું નાભિમંડળ હતું; નાભિરૂપી વાપિકાના તીર ઉપરની દુર્વાવળી હોય તેવી તેની રોમાવળી હતી; કામદેવની જાણે શય્યા હોય તેવા તેના વિશાળ નિતંબ હતા; હીંડોળાના બે સુવર્ણ સ્તંભ હોય તેવા સુંદર તેના ઉરૂદંડ હતા; મૃગલીની જંધાનો તિરસ્કાર કરનારી તેની જંધા હતી; હસ્તની પેઠે તેના ચરણ પણ કમલને તિરસ્કાર કરનારા હતા; કરચરણની અંગુલી રૂપી દળથી જાણે પલ્લવિત વલ્લી હોય તેવી તે જણાતી હતી; પ્રકાશમાન નખરૂપી રત્નોથી રત્નાચળની તટી હોય તેવી જણાતી હતી; વિશાળ, સ્વચ્છ, કોમળ અને સુંદર વસ્ત્રોથી તે મૃદુપવનના પડવાથી તરંગિત થયેલી સરિતા જેવી લાગતી હતી; સ્વચ્છ કાંતિથી તરંગિત થયેલા મનોહર અવયવોથી તે પોતાના સુવર્ણ તથા રત્નમય આભૂષણોને ઉલટી શોભાવતી હતી; તેની પાછળ છાયાની જેમ છત્રધારિણી સ્ત્રી સેવા કરતી હતી; બે હંસથી કમલિનીની પેઠે સંચાર કરતા બે ચામરોથી તે શોભતી હતી; અને અપ્સરાથી લક્ષ્મીની જેમ તથા સરિતાઓથી જાન્હવીની જેમ તે સુંદર બાળા સમાનવયવાળી હજારો સખીઓથી પરિવૃત હતી.

નમિરાજાએ પણ મહા મૂલ્યવંત રત્નો ચક્રવર્તીને ભેટ કર્યા; કેમકે **સ્વામી ઘેર આવે ત્યારે મહાત્માઓને શું અદેય છે?** પછી ભરતપતિએ વિદાય કરેલા નમિવિનમિએ પોતાના પુત્રોના પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વિરક્ત થઈ ઋષભદેવ ભગવંતના ચરણમૂળમાં જઈ વ્રત ગ્રહણ કર્યું.

ત્યાંથી ચક્રરત્નની પછવાડે ગમન કરતા તીવ્ર તેજસ્વી ભરતરાજા ગંગાના તટ ઉપર આવ્યા. જાન્હવીના સ્થાનથી દૂર નહીં તેમ નજીક નહીં એવે સ્થાનકે પૃથ્વીના ઈંદ્રે પોતાના સૈન્યનો પડાવ કરાવ્યો. મહારાજાની આજ્ઞાથી સુષેણ સેનાપતિએ સિંધુની પેઠે ગંગા ઉતરી તેનો ઉત્તર નિષ્કુટ સાધ્યો (તાબે કર્યો). પછી ચક્રવર્તીએ અષ્ટમ ભક્તથી ગંગાદેવીની સાધના કરી; **સમર્થ પુરૂષોનો ઉપચાર તત્કાળ સિધ્ધને માટે થાય છે.** ગંગાદેવીએ પ્રસન્ન થઈ મહારાજાને બે રત્નમય સિંહાસનો અને એક હજાર ને આઠ રત્નમય કુંભો આપ્યા. તે ગંગાદેવી રૂપ લાવણ્યથી કામદેવને પણ કિંકર તુલ્ય કરનારા ભરતરાજાને જોઈ ક્ષોભ પામી. વદનરૂપી ચંદ્રને અનુસરનારા મનોહર તારાગણ

હોય તેવા તેણીએ સર્વાંગે મુક્તામય આભૂષણો પહેર્યા હતા. કેળની અંદરની ત્વચા જેવા તેણીએ વસ્ત્ર પહેર્યાં હતા તે જાણે તેના પ્રવાહજળ તે રૂપે પરિણામ પામ્યા હોય તેવા જણાતા હતા. રોમાંચરૂપી કંચુકિથી તેના સ્તન ઉપરની કંચુકિ તડાતડ ફાટતી હતી અને જાણે સ્વયંવરની માળા હોય તેવી ધવળદૃષ્ટિને તે ફેંકતી હતી. આવી સ્થિતિ પામેલી ગંગાદેવીએ ક્રીડા કરવાની ઈચ્છાથી પ્રેમભરિત ગદ્ગદ્ વાણીવડે ભરતરાયની અત્યંત પ્રાર્થના કરી અને પોતાના રતિગૃહમાં તેમને લઈ ગઈ. ત્યાં તેણીની સાથે વિવિધ ભોગને ભોગવતા મહારાજાએ એક દિવસની પેઠે સહસ્ર વર્ષ વ્યતીત કર્યા. પછી કોઈ રીતે દેવીને સમજાવી તેની આજ્ઞા લઈ ત્યાંથી નીકળ્યા અને પોતાના પ્રબળ સૈન્ય સાથે ખંડપ્રપાતા ગુફા તરફ ચાલ્યા.

કેશરીસિંહ જેમ એક વનથી બીજે વન જાય તેમ અખંડ પરાક્રમવાળા ચક્રી તે સ્થાનથી **ખંડપ્રપાતા** ગુફા સમીપે પહોંચ્યા. ગુફાથી થોડે દૂર એ બલિષ્ઠ રાજાએ પોતાના સૈન્યને નિવાસ કરાવ્યો. ત્યાં તે ગુફાના અધિષ્ઠાયક **નાટ્યમાલ** દેવને મનમાં ધારણ કરી અષ્ટમ તપ કર્યો તેથી તે દેવનું આસન કંપ્યું. અવધિ જ્ઞાનવડે ભરતચક્રીને આવેલા જાણી દેવાદાર જેમ લેણદાર પાસે આવે તેમ તે ભેટ લઇને સામો આવ્યો. મહત્ ભક્તિવાળા તે દેવે ષટ્ખંડ ભૂમિના આભૂષણ રૂપ મહારાજાને આભૂષણો અર્પણ કર્યાં અને સેવા અંગીકાર કરી. નાટ્ય કરેલા નટની પેઠે નાટ્યમાલ દેવને વિવેકયુક્ત ચક્રીએ પ્રસન્ન થઈને વિદાય કર્યો અને પછી પારણું કરી તે દેવનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો. હવે ચક્રીએ સુષેણ સેનાનીને આજ્ઞા કરી કે 'ખંડપ્રપાતા ગુફા ઉઘાડો.' સેનાપતિએ મંત્રની પેઠે નાટ્યમાલ દેવને મનમાં ધારી અષ્ટમ કરી પૌષધાલયમાં પૌષધવ્રત ગ્રહણ કર્યું. અષ્ટમને અંતે પૌષધાગારથી નીકળી પ્રતિષ્ઠામાં જેમ શ્રેષ્ઠ આચાર્ય બલિવિધાન કરે તેમ બલિવિધાન કર્યું. પછી પ્રાયશ્ચિત્ત અને કૌતુક મંગળ કરી મોટા મૂલ્યવાળા થોડા વસ્ત્રો ધારણ કરી હાથમાં ધૂપધાણું ગ્રહણ કર્યું. ગુફા પાસે જઇ જોતાંજ પ્રથમ નમસ્કાર કરી તેના બારણાની પૂજા કરી અને ત્યાં અષ્ટમંગળીક આલેખ્યા. ત્યાર પછી કપાટ ઉઘાડવાને માટે સાત આઠ પગલાં પાછા ચાલી જાણે તે બારણાની સુવર્ણમય કુંચી હોય તેવા દંડરત્નને ગ્રહણ કર્યું અને બારણા ઉપર તે વડે પ્રહાર કર્યો સૂર્યના કિરણવડે કમલકોશ ખુલી જાય તેમ દંડરત્નના આઘાતથી તે બંને દ્વાર ઉઘડી ગયા.

ગુફાદ્વાર ઉઘડ્યાના સમાચાર ચક્રીને નિવેદન કર્યા એટલે હસ્તીસ્કંધ ઉપર આરૂઢ થઇ, હસ્તીના દક્ષિણ કુંભસ્થળ ઉપર ઉંચે સ્થાનકે મણિરત્ન મૂકીને તેમણે ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. સૈન્યે અનુસરેલા ભગ્ન ગજ અંધકારનો નાશ કરવાને માટે પૂર્વવત્ કાંકિણીરત્નથી મંડળને આલેખતા ગુફામાં ચાલ્યા. જેમ બે સખીઓ ત્રીજી મળીને મળે તેમ એ ગુફાની પશ્ચિમ બાજુની ભીંતમાંથી નીકળીને પૂર્વ ભિત્તિની નીચે થઈ ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નામની બે નદીઓ ગંગાને મળે છે, ત્યાં આવી પૂર્વની પેઠે તેને દીનબં

ઉપર પાજ કરી ચક્રી સેનાની સાથે તે નદીઓ ઉતર્યા. સૈન્યશલ્યથી આતુર થયેલા વૈતાઢ્યે પ્રેરણા કરી હોય તેમ ગુફાના દક્ષિણદ્વાર તત્કાળ સ્વયમેવ ઉઘડી ગયા. કેશરીસિંહની પેઠે નરકેશરી ગુફા બહાર નીકળ્યા અને ગંગાના પશ્ચિમ તટ ઉપર તેમણે પડાવ નાંખ્યો.

ત્યાં નવનિધાનને ઉદ્દેશીને પૃથ્વીપતિએ પૂર્વ તપથી ઉપાર્જન કરેલી લબ્ધિઓવડે થનારા લાભના માર્ગને બતાવનાર અષ્ટમ તપ કર્યો. અષ્ટમને અંતે નવનિધિઓ પ્રગટ થયા અને મહારાજા પાસે આવ્યા. તે દરેક નિધિઓ એક એક હજાર યક્ષોએ અધિષ્ઠિત કરેલા હતા, તેના નૈસર્ગ, પાંડુક, પિંગલ, સર્વરત્નક, મહાપદ્મ, કાલ, મહાકાલ, માણવ અને શંખક એવા નામ હતા, આઠ ચક્ર ઉપર તે પ્રતિષ્ઠિત થયેલા હતા, અને આઠ યોજન ઉંચા, નવ યોજન વિસ્તારમાં તથા દશ યોજન લંબાઈમાં હતા. વૈડુર્યમણિના બારણાથી તેમના મુખ આચ્છાદિત કરેલા હતા. સરખા, સુવર્ણના, રત્નોથી ભરપૂર અને ચક્ર, ચંદ્ર તથા સૂર્યના લાંછન (ચિન્હ) વાળા હતા તે નિધિઓના નામ પ્રમાણે નામવાળા, પલ્યોપમ આયુષવાળા નાગકુમારનિકાયના દેવો તેના અધિષ્ઠાયક થઈને રહેલા હતા.

તેમાંના **નૈસર્ગ** નામના નિધિથી છાવણી, શહેર, ગ્રામ, ખાણ, દ્રોણમુખ, મંડપ અને પત્તન વિગેરે સ્થાનોનું નિર્માણ થાય છે. **પાંડુક** નામના નિધિથી માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ એ સર્વનું ગણિત તથા ધાન્ય અને બીજનો સંભવ થાય છે. **પિંગળ** નામના નિધિથી નર, નારી, હાથી અને ઘોડાઓના સર્વ જાતિના આભૂષણોનો વિધિ જાણી શકાય છે. **સર્વરત્નક** નામના નિધિથી ચક્રરત્ન વિગેરે સાત એકેંદ્રિય અને સાત પંચેંદ્રિય રત્નો ઉત્પન્ન થાય છે. **મહાપદ્મ** નામના નિધિથી સર્વ પ્રકારના શુધ્ધ અને રંગીત વસ્ત્રો નિષ્પન્ન થાય છે. **કાલ** નામના નિધિથી વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય ત્રણકાળનુ જ્ઞાન, કૃષિ વિગેરે કર્મ અને બીજા શિલ્પાદિકનું જ્ઞાન થાય છે. **મહાકાલ** નામના નિધિથી પ્રવાળા, રૂપું, સુવર્ણ, મુક્તાફલ, લોઢું તથા લોહાદિકની ધાતુઓની ખાણો ઉત્પન્ન થાય છે. **માણવ** નામના નિધિથી યોધ્ધા, આયુધ અને કવચની સંપત્તિઓ તથા સર્વ પ્રકારની યુધ્ધનીતિ અને દંડનીતિ પ્રગટ થાય છે. નવમા **શંખ** નામના મહાનિધિથી ચાર પ્રકારના કાવ્યની સિધ્ધિ, નાટ્ય નાટકની વિધિ અને સર્વ પ્રકારના વાજિંત્રો નિષ્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણેના ગુણવાળા નવ નિધિઓ આવીને કહેવા લાગ્યા–'હે મહાભાગ! અમે ગંગાના મુખમાં માગધતીર્થના નિવાસી છીએ. તમારા ભાગ્યથી વશ થઇને તમારી પાસે આવ્યા છીએ તેથી તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે અવિશ્રાંત થઈ અમારો ઉપભોગ કરો અને આપો. કદાપિ સમુદ્ર ક્ષય પામે પણ અમે ક્ષય પામતા નથી.' એમ કહી સર્વ નિધિઓ વશ થયા એટલે નિર્વિકારી રાજાએ પારણું કર્યું અને ત્યાં તેમનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો. રાજાની આજ્ઞાથી

સુષેણ પણ ગંગાના દક્ષિણ નિષ્કૂટને નાની પલ્લીની પેઠે લીલા માત્રમાં સાધીને આવ્યો. પૂર્વાપર સમુદ્રને લીલાથી આક્રાંત કરી રહેલા જાણે બીજા વૈતાઢ્ય હોય તેમ મહારાજા ત્યાં ઘણો કાળ રહ્યા.

એક દિવસ સર્વ ભરતક્ષેત્ર જેણે સાધ્યું છે એવા ભરતપતિનું ચક્ર અયોધ્યા સન્મુખ ચાલ્યું. મહારાજા પણ સ્નાન કરી, વસ્ત્ર પહેરી, બલિકર્મ, પ્રાયશ્ચિત્ત અને કૌતુક મંગળ કરી, ઈંદ્રની પેઠે ગજેંદ્ર ઉપર આરૂઢ થયા. જાણે કલ્પવૃક્ષ હોય તેવા નવનિધિઓથી પુષ્ટ થયેલા ભંડારવાળા, સુમંગળાના ચતુર્દશ સ્વપ્નોના જુદા ફળ હોય તેવા ચતુર્દશ રત્નોથી નિરંતર આવૃત્ત, રાજાઓની કુળલક્ષ્મી જેવી અને જેણે સૂર્ય પણ નજરે જોયો નથી તેવી પોતાની પરિણીત બત્રીશ હજાર રાજકન્યાએ યુક્ત, જાણે અપ્સરાઓ હોય તેવી અને બત્રીશ હજાર દેશમાંથી પરણેલી બીજી બત્રીશ હજાર સુંદર સ્ત્રીઓથી શોભિત, જાણે પટાવત હોય તેવા પોતાના આશ્રિત બત્રીશ હજાર રાજાઓ તથા વિંધ્યાદ્રિની જેવા ચોરાશી લાખ હાથીઓથી વિરાજિત, અને જાણે અખિલ વિશ્વમાંથી આણ્યા હોય તેવા ચોરાશી લાખ અશ્વ, તેટલાજ રથો અને ભૂમિને આચ્છાદન કરનારા છન્નુ કોટી સુભટોથી વીંટાયેલા ભરત ચક્રવર્તી પ્રયાણના પ્રથમ દિવસથી સાઠ હજાર વર્ષે ચક્રના માર્ગને અનુસરતા અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા.

માર્ગે ચાલતા ચક્રી સૈન્યથી ઉડેલી રજસમૂહના સ્પર્શથી મલીન થયેલા ખેચરોને જાણે પૃથ્વીમાં આલોટ્યા હોય તેવા કરતા હતા; પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં રહેલા ભવનપતિ અને વ્યંતરોને સૈન્યના ભારથી પૃથ્વી ફાટવાની શંકાને ઉત્પન્ન કરી ભય પમાડતા હતા; ગોકુળે ગોકુળે વિકસ્વર દૃષ્ટિવાળી ગોપાંગનાઓનું માખણ રૂપ અર્ઘ્ય અમૂલ્ય હોય તેમ ભક્તિથી સ્વીકારતા હતા; વને વને હાથીના કુંભસ્થળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મુક્તાફળ વિગેરેની કિરાત લોકોએ આપેલી ભેટો ગ્રહણ કરતા હતા; પર્વતે પર્વતે પર્વતરાજાઓએ આગળ ધરેલા રત્ન સુવર્ણની ખાણના મહત્સારને અનેક વખત અંગીકાર કરતા હતા. ગામે ગામે જાણે ઉત્કંઠિત બાંધવ હોય તેવા ગ્રામવૃદ્ધોના ઉપાયન પ્રસન્નપણે ગ્રહણ કરી તેમના ઉપર અનુગ્રહ કરતા હતા; ક્ષેત્રોમાં પડતી ગાયની જેમ ગ્રામોમાં ચોતરફ પ્રસરતા સૈનિકોને પોતાની આજ્ઞારૂપી ઉગ્રદંડથી અટકાવી રાખતા હતા; વાનરોની પેઠે વૃક્ષ ઉપર ચડી પોતાને હર્ષપૂર્વક જોનારા ગ્રામ્યબાળકોને પિતાની જેમ પ્યારથી જોતા હતા; ધાન્ય, ધન અને જીવિતવડે નિરૂપદ્રવી ગામડાઓની સંપત્તિને પોતાની નીતિ રૂપી લતાના ફળપણે અવલોકતા હતા; સરિતાઓને પંકિલ કરતા હતા; સરોવરનું શોષણ કરતા હતા; અને વાવ તથા કૂવાને પાતાલ વિવરની જેમ ખાલી કરતા હતા. દુર્વિનયી શત્રુને શિક્ષા કરનાર મહારાજા એ પ્રમાણે મલયાચલના પવનની પેઠે લોકને સુખ આપતા અને ધીમે ધીમે ચાલતા અયોધ્યાપુરીની સમીપે આવી પહોંચ્યા. જાણે અયોધ્યાનો અતિથિ રૂપ થયેલો સહોદર હોય તેવો સ્કંધાવાર મહારાજાએ અયો-

ધ્યાની નજીકની ભૂમિમાં નંખાવ્યો. પછી રાજશિરોમણિ ભરતે રાજધાનીને મનમાં ધારી નિરૂપદ્રવની પ્રતીતિ આપનાર અષ્ટમ તપ કર્યો. અષ્ટમભક્તને અંતે પૌષધાલયમાંથી બહાર નીકળી ચક્રીએ, બીજા રાજાઓની સાથે દિવ્ય રસોઈથી પારણું કર્યું.

અહીં અયોધ્યામાં સ્થાને સ્થાને જાણે દિગંતરથી આવેલી લક્ષ્મીને ક્રીડા કરવાના હિંડોલા હોય તેવા ઉંચા તોરણ બંધાવા લાગ્યા; ભગવંતના જન્મ સમયે દેવતાઓ સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરે તેમ નગર લોકો દરેક માર્ગે કેશરના જળથી છંટકાવ કરવા લાગ્યા. જાણે નિધિઓ અનેક રૂપે થઈ અગાઉથી આવ્યા હોય તેવા માંચાઓ સુવર્ણ સ્તંભથી રચાવા લાગ્યા. ઉત્તરકુરૂમાં પાંચ દ્રહની બંને બાજુએ રહેલા દશ દશ સુવર્ણ ગિરિ શોભે તેમ માર્ગની બંને બાજુએ સામસામા રહેલા માંચાઓ શોભવા લાગ્યા; દરેક માંચાએ બાંધેલા રત્નમય તોરણો ઈંદ્રધનુષની શ્રેણીની શોભાનો પરાભવ કરવા લાગ્યા; અને ગંધર્વોનું સૈન્ય જેમ વિમાનમાં બેસે તેમ ગાયન કરનારી સ્ત્રીઓ મૃદંગ વીણાને બજાવનારા ગંધર્વોની સાથે તે માંચા ઉપર બેસવા લાગી. તે માંચા ઉપરના ચંદરવા સાથે બાંધેલી મોતીની ઝાલરો લક્ષ્મીના નિવાસગૃહની પેઠે કાંતિથી દિશાઓને પ્રકાશિત કરવા લાગી. જાણે પ્રમોદ પામેલી નગરદેવીના હાસ્ય હોય તેવા ચામરોથી, સ્વર્ગમંડનની રચનાવાળા ચિત્રોથી, કૌતુકથી આવેલા નક્ષત્રો હોય તેવા દર્પણોથી, ખેચરોના હાથના રૂમાલ હોય તેવા સુંદર વસ્ત્રોથી અને લક્ષ્મીની મેખલા જેવી વિચિત્ર મણિમાળાઓથી નગરજનો ઉંચા કરેલા સ્તંભોમાં હાટની શોભા કરવા લાગ્યા. લોકોએ બાંધેલી ઘુઘરીઓવાળી પતાકાઓ સારસ પક્ષીના મધુર અવાજવાળા શરદ્‌ઋતુના સમયને બતાવવા લાગી. વ્યાપારીઓ દરેક દુકાન અને મંદિરોને યક્ષ કર્દમના ગોમયથી લીંપીને તેના આંગણામાં મોતીના સાથિઆ પૂરવા લાગ્યા. ઠેકાણે ઠેકાણે મૂકેલા અગરૂ ચૂર્ણથી પૂરેલા ધૂપીઆના ધૂમાડા ઉંચા જતા હતા તેથી જાણે તે સ્વર્ગને પણ ધૂપિત કરવાને ઈચ્છતા હોય તેવા જણાવા લાગ્યા.

એ પ્રમાણે નગરજનોએ શણગારેલી નગરીમાં પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છાથી પૃથ્વીના ઈંદ્ર ચક્રવર્તી શુભ મુહૂર્તે મેઘની જેમ ગર્જના કરનારા હાથી ઉપર ચડ્યા. આકાશ જેમ ચંદ્રમંડળથી શોભે તેમ કર્પૂરચૂર્ણની જેવા શ્વેત છત્રોથી તે શોભતા હતા. બે ચામરોના મિષથી, પોતાનું શરીર સંક્ષેપીને આવેલી ગંગા અને સિંધુએ તેમને સેવ્યા હોય તેવા જણાતા હતા. સ્ફટિક પર્વતની શિલાઓમાંથી સાર લઈને રચ્યા હોય તેવા ઉજ્વળ, અતિ બારીક, કોમળ અને ઘાટા વસ્ત્રોથી તે શોભતા હતા. જાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીએ પ્રેમથી પોતાનો સાર અર્પણ કર્યો હોય તેવા વિચિત્ર રત્નાલંકારોથી તેઓ સર્વ અંગે અલંકૃત થયા હતા. ફણા ઉપર મણિને ધારણ કરનારા નાગકુમારદેવોથી પરવરેલા નાગરાજની જેમ માણિક્યમય મુગટવાળા રાજાઓથી તે પરિવૃત હતા. ચારણદેવતાઓ ઈંદ્રના ગુણનું જેમ કીર્ત્તન કરે તેમ જય જય શબ્દ બોલી પ્રમોદ પમાડતા ચારણ ભાટો તેમના અદ્ભુત ગુણોનું કીર્તન કરતા હતા; અને મંગળ વાજીત્રના

નિર્ઘોષના પ્રતિશબ્દ મિષથી આકાશે પણ તેનો માંગલિક ધ્વનિ કર્યો હોય તેવા તે જણાતા હતા. તેજથી ઈંદ્ર સરખા અને પરાક્રમના ભાંડાગાર જેવા મહારાજા પ્રયાણને માટે ગજેંદ્રને પ્રેરણા કરી આગળ ચલાવવા લાગ્યા. સ્વર્ગથી જાણે ઉતર્યા હોય અને પૃથ્વીમાંથી જાણે નીકળ્યા હોય તેમ ઘણે કાળે આવતા પોતાના રાજાને જોવાને બીજા ગ્રામાદિકથી પણ લોકો આવ્યા હતા. મહારાજાની સર્વ સેના અને જોવાને એકઠા થયેલા લોકો–એ બંને એકત્ર થવાથી જાણે સર્વ મર્ત્યલોક એક ઠેકાણે પિંડીભૂત થયો હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. સૈન્ય અને આવેલા લોકોના જમાવથી તે વખતે તલનો દાણો મૂક્યો હોય તો તે પણ પૃથ્વી ઉપર પડે તેમ ન હતું. જાણે વૈતાળીક (ભાટ) હોય તેમ હર્ષથી ઉત્તાલ થયેલા કેટલાક લોકો સ્તુતિ કરતા હતા; જાણે ચંચળ ચામર હોય તેવા પોતાના વસ્ત્રાંચલથી કોઈ પવન નાંખતા હતા; કોઈ લલાટ ઉપર અંજલિ જોડીને સૂર્યની પેઠે નમતા હતા; કોઈ બાગવાન્‌ની પેઠે ફળ પુષ્પને અર્પણ કરતા હતા; કોઈ કુળદેવતાની પેઠે વંદના કરતા હતા; અને કોઈ ગોત્રના વૃધ્ધ જનની જેમ તેમને આશિષ્ આપતા હતા.

ઋષભદેવ ભગવાન્ જેમ સમવસરણમાં પ્રવેશ કરે તેમ પ્રજાપતિએ ચાર દ્વારવાળી પોતાની નગરીમાં પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશ કર્યો. લગ્નઘટિકા સમયે એક સાથે ઉંચે પ્રકારે વાજીંત્રોનો નાદ થાય તેમ તે વખતે દરેક માંચા ઉપર સંગીત થવા લાગ્યું. મહારાજા આગળ ચાલ્યા એટલે રાજમાર્ગના મકાનોમાં રહેલી નગરનારીઓ હર્ષથી દૃષ્ટિની પેઠે ધાણીઓ ફેંકવા લાગી (વધાવવા લાગી). પુરજનોએ પુષ્પની વૃષ્ટિથી ચારે બાજુથી આચ્છાદન કરી દીધેલો મહારાજાનો હસ્તી પુષ્પમય રથ જેવો થઈ ગયો. ઉત્કંઠિત લોકોની અકુંઠ ઉત્કંઠા સહિત ચક્રવર્તી રાજમાર્ગે ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યા. લોકો હાથીનો ભય ન ગણતા મહારાજાની સમીપે આવી ફલાદિક અર્પણ કરવા લાગ્યા; કારણ કે હર્ષ એજ બલવાન્ છે. રાજા હસ્તીને કુંભસ્થળમાં અંકુશથી તાડન કરી દરેક માંચે ઉભો રાખતા હતા. તે સમયે બંને બાજુના માંચા ઉપર આગળ ઉભી રહેલી સુંદર સ્ત્રીઓ એક સાથે ચક્રવર્તીની કર્પૂરવડે આરાત્રિક (આરતી) કરતી હતી. બંને પડખે આરાત્રિક ઉતરતી હોવાથી મહારાજા બે બાજુએ સૂર્ય ચંદ્ર રહેલા મેરૂપર્વતની શોભા ધારણ કરતા હતા. અક્ષતોની પેઠે મોતીથી ભરેલા થાળ ઉંચા રાખી ચક્રવર્તીને વધાવવા માટે દુકાનોના અગ્રભાગમાં રહેલા વણિક્જનો તેમને દૃષ્ટિથી આલિંગન કરતા હતા. રાજમાર્ગની નજીક રહેલી હવેલીઓના દ્વારમાં ઉભેલી કુલીન સુંદરીઓએ કરેલા મંગળિકને પોતાની બ્હેનોની જેમ મહારાજા સ્વીકારતા હતા. જોવાની ઈચ્છાથી પીડાતા કોઈ લોકોને જોઈ તેઓ પોતાનો અભયદાતા હાથ ઉંચે કરી છડીદારોથી તેમની રક્ષા કરાવતા હતા. એવી રીતે ચાલતા મહારાજાએ અનુક્રમે પોતાના પિતાના સાતમાળવાળા મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

તે રાજમહેલની અગ્રભૂમિમાં જાણે રાજલક્ષ્મીના ક્રીડાપર્વત હોય તેવા બે બાજુએ બે હસ્તી બાંધ્યા હતા; બે ચક્રવાકવડે જળપ્રવાહની જેમ બંને તરફ રહેલા સુવર્ણકલશોથી તેનું વિશાળ દ્વાર શોભતું હતું, અને જાણે ગ્રીવાનું ઈંદ્રનીલ મણિમય આભરણ હોય તેવા આમ્રપલ્લવના મનોહર તોરણથી તે મહેલ દીપતો હતો. તેમાં કોઈ ઠેકાણે મોતીથી, કોઈ ઠેકાણે કર્પૂરના ચૂર્ણથી અને કોઈ ઠેકાણે ચંદ્રકાંત મણિઓથી સ્વસ્તિક મંગળ કર્યું હતું. કોઈ ઠેકાણે ચિનાઇ વસ્ત્રથી, કોઈ ઠેકાણે રેશમી વસ્ત્રથી અને કોઈ ઠેકાણે દિવ્ય વસ્ત્રથી રહેલી પતાકાની પંક્તિથી તે શોભતો હતો. તેના આંગણામાં કોઈ ઠેકાણે કર્પૂરજળથી, કોઈ ઠેકાણે પુષ્પરસથી અને કોઈ ઠેકાણે હાથીઓના મદજળથી છંટકાવ કર્યો હતો. તેની ઉપર રહેલા સુવર્ણકલશના મિષથી જાણે ત્યાં સૂર્યે વિશ્રામ કર્યો હોય તેવો તે જણાતો હતો. એવા તે રાજમહેલના આંગણામાં રહેલી અગ્રવેદી ઉપર પોતાના ચરણ આરોપણ કરી, છડીદારે હાથનો ટેકો આપેલા મહારાજા હાથી ઉપરથી ઉતર્યા; અને પ્રથમ આચાર્યની જેમ પોતાના સોળ હજાર અંગરક્ષક દેવતાનું પૂજન કરી તેમને વિદાય કર્યા. તેવીજ રીતે બત્રીશ હજાર રાજાઓ, સેનાપતિ, પુરોહિત, ગૃહપતિ અને વર્ધ્ધકિને પણ વિસર્જન કર્યા. હાથીઓને જેમ આલાનસ્થંભે બાંધવાની આજ્ઞા કરે તેમ ત્રણસેં ત્રેસઠ રસોઈઆને પોતપોતાને સ્થાને જવાની આજ્ઞા કરી. ઉત્સવને અંતે અતિથિની જેમ શ્રેષ્ઠીઓને, અષ્ટાદશ શ્રેણી પ્રશ્રેણીને,[1] દુર્ગપાળને અને સાર્થવાહોને પણ રજા આપી. પછી ઈંદ્રાણીની સાથે ઈંદ્રની જેમ સ્ત્રીરત્ન સુભદ્રા સાથે, બત્રીશ હજાર રાજકુળમાં જન્મેલી રાણીઓ સાથે, તેટલીજ (૩૨૦૦૦) દેશના આગેવાનોની કન્યા સાથે અને બત્રીશ બત્રીશ પાત્રવાળા તેટલાજ નાટકો સાથે, મણિમય શિલાઓની પંક્તિ ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવતા મહારાજાએ યક્ષપતિ કુબેર જેમ કૈલાશમાં જાય તેમ ઉત્સવ સહિત રાજપ્રાસાદમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ક્ષણવાર પૂર્વમુખ સિંહાસન ઉપર બેસી કેટલીક સત્કથાઓ કરી સ્નાનાલયમાં ગયા. હાથી જેમ સરોવરમાં ન્હાય તેમ ત્યાં સ્નાન કરીને પરિજનોની સાથે અનેક પ્રકારના રસવાળા આહારનું ભોજન કર્યું. પછી યોગી જેમ યોગમાં કાળ નિર્ગમન કરે તેમ રાજાએ નવરસ નાટકોથી અને મનોહર સંગીતથી કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યો.

એક વખતે સુરનરોએ આવી વિજ્ઞપ્તિ કરી કે–'મહારાજ! તમે વિદ્યાધર પતિઓ સહિત ષટ્ ખંડ પૃથ્વી સાધી છે, તેથી હે ઈંદ્ર જેવા પરાક્રમવાળા! હવે અમને આજ્ઞા આપો એટલે અમે તમારો સ્વચ્છંદપણે મહારાજ્યાભિષેક કરીએ.' મહારાજાએ આજ્ઞા આપી એટલે દેવતાઓએ નગરની બહાર ઇશાન કૂણે સુધર્મા સભાનો એક ખંડ હોય તેવો મંડપ રચ્યો. તેઓ દ્રહ, નદીઓ, સમુદ્ર અને બીજા તીર્થોથી જળ ઔષધિ અને

[1] માળી વિગેરે નવ જાતિ તે શ્રેણી અને ઘાચી વિગેરે નવ જાતિ તે પ્રશ્રેણી

મૃત્તિકા લાવ્યા. મહારાજાએ પૌષધાલયમાં જઈ અષ્ટમ તપ કર્યો; કારણ કે તપથી **મેળવેલું રાજ્ય તપવડેજ સુખમય રહે છે.** અષ્ટમ પૂર્ણ થયે અંતઃપુર અને પરિવારથી આવૃત થઈ, હાથી ઉપર બેસી, ચક્રી તે દિવ્ય મંડપે પધાર્યા. પછી અંતઃપુર અને હજારો નાટકો સાથે તેમણે ઉચે પ્રકારે રચેલા અભિષેક મંડપમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સ્નાનપીઠે સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થયા તે વખતે હાથી પર્વતના શિખર ઉપર આરૂઢ થયા જેવો દેખાવ થયો. જાણે ઈંદ્રની પ્રીતિને લીધે હોય તેમ તેઓ પ્રાચી દિશા તરફ મુખ કરીને રત્નસિંહાસન ઉપર બેઠા. જાણે થોડાક હોય તેમ બત્રીશ હજાર રાજાઓ ઉત્તર તરફના પગથીએ થઈને સ્નાનપીઠ ઉપર ચડ્યા અને ચક્રવર્તીની નજીક ભદ્રાસનો ઉપર, દેવતાઓ જેમ ઈંદ્રની સામે અંજલિ જોડે તેમ અંજલિ જોડીને બેઠા. સેનાપતિ, ગૃહપતિ, વર્ધ્ધકિ, પુરોહિત અને શ્રેષ્ઠી વિગેરે દક્ષિણ સોપાન શ્રેણીથી સ્નાનપીઠ ઉપર આરૂઢ થયા. જાણે ચક્રીને વિજ્ઞપ્તિ કરવાને ઈચ્છતા હોય તેમ પોતાને યોગ્ય આસનો ઉપર તેઓ અંજલિ જોડીને બેઠા. પછી આદિ દેવને અભિષેક કરવાને માટે ઈંદ્રો આવે તેમ આ નરદેવને અભિષેક કરવાને તેમના અભિયોગિક દેવતાઓ નજીક આવ્યા. જળ પૂર્ણ હોવાથી મેઘ જેવા, જાણે ચક્રવાક પક્ષીઓ હોય તેવા મુખ ભાગ ઉપર કમલવાળા અને અંદરથી જળ પડવા સમયે વાજિંત્રના નાદને અનુસરનારા શબ્દોવાળા– સ્વાભાવિક અને વૈક્રિય રત્નકલશોથી તેઓ સર્વે મહારાજાને અભિષેક કરવા લાગ્યા. પછી જાણે પોતાના નેત્રો હોય તેવા જળભરિત કુંભોથી બત્રીશ હજાર રાજાઓએ તેમને શુભ મુહૂર્તે અભિષેક કર્યો અને પોતાને મસ્તકે કમલકોશ જેવી અંજલી જોડી 'તમે જય પામો, તમે વિજયપામો ' એમ બોલી ચક્રીને વધાવવા લાગ્યા. ત્યાર પછી સેનાપતિ અને શ્રેષ્ઠી વિગેરે, જળથી અભિષેક કરી–તે જળની જેવા ઉજ્વળ વાક્યથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા પછી તેઓએ પવિત્ર, રૂંવાટાવાળા, કોમળ અને ગંધકષાયી વસ્ત્રથી માણિક્યની જેમ ચક્રીના અંગનું માર્જન કર્યું, તથા ગૈરિકધાતુ (ગેરૂ) થી સુવર્ણની જેમ કાંતિને પોષણ કરનારા ગોશીર્ષ ચંદનના રસથી મહારાજાના અંગને વિલેપન કર્યું. દેવતાઓએ, ઈંદ્રે આપેલો ઋષભસ્વામીનો મુગટ તે અભિષિક્ત અને રાજાઓમાં અગ્રેસર ચક્રવર્તીના મસ્તક ઉપર આરોપણ કર્યો, તેમના મુખરૂપી ચંદ્રની પાસે રહેલા ચિત્રા અને સ્વાતિ નક્ષત્રો હોય તેવા રત્નકુંડળો બંને કર્ણમાં પહેરાવ્યા, સૂત્રથી પરોવ્યાવિના સમકાળે હારરૂપ એક મોતીજ ઉત્પન્ન થયેલ હોય તેવો છીપના મોતીનો એક હાર તેમના કંઠમાં નાંખ્યો, જાણે સર્વ અલંકારોના હારરૂપ રાજાનો યુવરાજ હોય તેવો એક સુંદર અર્ધહાર તેમના ઉરસ્થળ ઉપર આરોપણ કર્યો, જાણે કાંતિવાન અભ્રકના સંપુટ હોય તેવા ઉજ્વળ કાંતિથી શોભતા બે દેવદૃષ્ય વસ્ત્રો રાજાને ધારણ કરાવ્યા, અને જાણે લક્ષ્મીના ઉરસ્થળ રૂપી મંદિરનો કાંતિમય કિલ્લો હોય તેવી એક સુશોભિત પુષ્પમાળા મહારાજાના કંઠમાં આરોપણ કરી. એ પ્રમાણે કલ્પવૃક્ષની જેમ અમૂલ્ય વસ્ત્ર અને

માણિક્યના આભૂષણ ધારણ કરીને મહારાજાએ સ્વર્ગનો જાણે ખંડ હોય તેવા તે મંડપને મંડિત કર્યો. પછી સર્વ પુરૂષોમાં અગ્રણી અને વિશાળ બુધ્ધિવાન્ મહારાજાએ છડીદારની પાસે સેવકપુરૂષોને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે–' હે અધિકારી પુરૂષો ! તમે હાથી ઉપર બેસી, સઘળી જગ્યાએ ફરી આ વિનિતા નગરીને બાર વર્ષ સુધી કોઈપણ જાતની જકાત, કર, દંડ, કુદંડ અને ભય રહિત કરીને હર્ષવાળી કરો.' અધિકારીઓએ તરતજ તે પ્રમાણે ઉદ્‌ઘોષણા કરીને રાજાની આજ્ઞાનો અમલ કર્યો; **કાર્ય સિદ્ધિમાં ચક્રવર્તીની આજ્ઞા એ પંદરમું રત્ન છે.**

પછી મહારાજા રત્નસિંહાસન ઉપરથી ઉઠયા, તેની સાથે જાણે તેમના પ્રતિબિંબો હોય તેમ બીજા સર્વે પણ ઉઠયા. પર્વત ઉપરથી ઉતરવાની જેમ સ્નાનપીઠ ઉપરથી ભરતેશ્વર પોતાના આગમન માર્ગથી ઉતર્યા અને તે સાથે બીજા પણ પોતપોતાને રસ્તેથી ઉતર્યા. પછી જાણે પોતાનો અસહ્ય પ્રતાપ હોય તેવા ઉત્તમ હસ્તી ઉપર બેસી ચક્રી પોતાને પ્રાસાદે પધાર્યા. ત્યાં સ્નાનગૃહમાં જઈ નિર્મળજળથી સ્નાન કરી તેમણે અષ્ટમ ભક્તનું પારણું કર્યું. એવી રીતે બાર વર્ષે અભિષેકોત્સવ સંપૂર્ણ થયો ત્યારે ચક્રવર્તીએ સ્નાન, પૂજા, પ્રાયશ્ચિત્ત અને કૌતુક મંગળ કરી બહારના સભાસ્થાનમાં આવી સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવતાનો સત્કાર કરી તેમને વિદાય કર્યા. પછી વિમાનમાં રહેલા ઈંદ્રની જેમ મહારાજા પોતાના ઉત્તમ પ્રાસાદમાં રહી વિષયસુખ ભોગવવા લાગ્યા.

મહારાજાને પોતાની આયુધશાળામાં રહેલા ચક્ર, છત્ર, ખડ્ગ અને દંડ ચાર એકેંદ્રિય રત્ન હતા; રોહણાચળમાં માણિક્યની જેમ તેમના લક્ષ્મીગૃહમાં કાંકિણીરત્ન, ચર્મરત્ન, મણિરત્ન અને નવનિધિઓ હતા, પોતાનીજ નગરીમાં ઉત્પન્ન થયેલા સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત અને વર્ધકિ એ ચાર નરરત્નો હતા, વૈતાઢય પર્વતના મૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ગજરત્ન અને અશ્વરત્ન હતા; અને વિદ્યાધરની ઉત્તમ શ્રેણીમાં ઉત્પન્ન થયેલ તેમને સ્ત્રીરત્ન હતું. નેત્રને આનંદ આપનારી મૂર્ત્તિથી તેઓ ચંદ્ર જેવા શોભતા હતા અને દુસહ પ્રતાપથી સૂર્ય જેવા લાગતા હતા. પુરૂષ રૂપ થયેલ સમુદ્ર હોય તેમ તેનો મધ્યભાગ (હૃદયનો આશય) જાણી શકાતો નહોતો અને કુબેરની જેમ તેમણે મનુષ્યોની સ્વામિતા મેળવી હતી. જંબૂદ્વીપ જેમ ગંગા અને સિંધુ વિગેરે નદીઓથી શોભે તેમ તેઓ પૂર્વોક્ત ચતુર્દશ રત્નોથી શોભતા હતા. વિહાર કરતા ઋષભપ્રભુના ચરણ નીચે જેમ નવ સુવર્ણ કમલો રહે તેમ તેમના ચરણ નીચે નિરંતર નવ નિધિઓ રહેતા હતા. જાણે ઘણા મૂલ્યથી ખરીદ કરેલા આત્મરક્ષકો હોય તેવા સોળ હજાર પારિપાર્શ્વક દેવતાઓથી તે વીંટાયેલા રહેતા. બત્રીશ હજાર રાજકન્યાની જેમ બત્રીશ હજાર રાજાઓ નિર્ભર ભક્તિથી તેમની ઉપાસના કરતા હતા. બત્રીશ હજાર નાટકોની જેમ બત્રીશ હજાર દેશની બીજી બત્રીશ હજાર કન્યાઓ સાથે તેઓ રમતા હતા. જગત્‌માં શ્રેષ્ઠ રાજા એવા તેઓ ત્રણસેંને ત્રેસઠ દિવસોથી વત્સર (વર્ષ) ની જેમ તેટલા રસોઇઆઓથી

શોભતા હતા. અઢાર લિપિને પ્રવર્ત્તાવનાર ઋષભદેવ ભગવાનની જેમ અઢાર શ્રેણી પ્રશ્રેણી વડે તેમણે પૃથ્વીમાં વ્યવહાર પ્રવર્ત્તાવ્યો હતો. ચોરાશી લાખ હસ્તી, ચોરાશી લાખ અશ્વ, ચોરાશી લાખ રથ અને છન્નુ કોટી ગામડાઓ તથા તેટલાજ પાયદળથી તેઓ શોભતા હતા.બત્રીશ હજાર દેશ અને બોંતેર હજાર મોટા નગરના તેઓ અધિપતિ હતા. નવાણુ હજાર દ્રોણમુખ અને અડતાળીશ હજાર કિલ્લાબંધ શહેરોના તે ઈશ્વર હતા. આડંબરયુક્ત લક્ષ્મીવાળા ચોવીશ હજાર કર્બટ અને ચોવીશ હજાર મંડબ અને વીશ હજાર ખાણોના તેઓ માલેક હતા. સોળ હજાર ખેટ (ખેડા) ના તેઓ શિક્ષા કર્ત્તા (ધણી) હતા. ચૌદ હજાર સંબાધના તથા છપન દ્વીપ (બેટ) ના તેઓ પ્રભુ હતા અને ઓગણપચાસ કુરાજ્યના તેઓ નાયક હતા. એવી રીતે આખા ભરતક્ષેત્રના તેઓ શિક્ષા આપનાર-સ્વામી હતા.

અયોધ્યા નગરીમાં રહી અખંડિત આધિપત્ય ચલાવનાર તે મહારાજા અભિષેક ઉત્સવના પ્રાંત સમયે એક વખત પોતાના સંબંધીઓના સ્મરણમાં પ્રવર્ત્યા, એટલે અધિકારી પુરૂષોએ સાઠ હજાર વર્ષના વિરહથી મહારાજાના દર્શનમાં ઉત્સુક થયેલા સર્વ સંબંધીઓ તેમને દેખાડ્યા. તેમાં પ્રથમ બાહુબલિની સાથે જન્મેલી, ગુણથી સુંદર એવી સુંદરીને નામ પૂર્વક બતાવી. તે સુંદરી ગ્રીષ્મ ઋતુથી આક્રાંત થયેલી સરિતાની જેમ કૃશ થયેલી હતી, હિમના સંપર્કથી કમલિનીની પેઠે તે કરમાઈ ગઈ હતી, હેમંત ઋતુના ચંદ્રની કળાની પેઠે તેનું રૂપ લાવણ્ય નાશ પામ્યું હતું અને શુષ્ક પત્રવાળી કદલીની જેમ તેના ગાલ ફીકા અને કૃશ થઈ ગયા હતા. સુંદરીને આવી રીતે બદલાઈ ગયેલી જોઈ મહારાજાએ પોતાના અધિકારી પુરૂષોને કોપથી કહ્યું–'અરે ! શું અમારા ઘરમાં શ્રેષ્ઠ અન્ન નથી? લવણ સમુદ્રમાં લવણ નથી ! તે તે પ્રકારની રસવતીને જાણનારા રસોઈઆ નથી? અથવા શું તેઓ નિરાદરવાળા અને આજીવિકામાં તસ્કર જેવા થઇ ગયા છે? દ્રાક્ષ અને ખજુર વિગેરે ખાવા લાયક મેવો આપણે ત્યાં નથી? સુવર્ણ પર્વતમાં સુવર્ણ નથી? ઉદ્યાનમાં વૃક્ષો અવકેશી[1] થયા છે? નંદન વનમાં પણ વૃક્ષો ફળતા નથી? ઘડા જેવા આઉવાળી ગાયો દુધ આપતી નથી? કામધેનુના સ્તનનો પ્રવાહ સુકાઈ ગયો છે? અથવા તે તે પ્રકારની ભોજ્યાદિ સંપત્તિ છતાં સુંદરી કાંઈ રોગવાળી થઈ છે કે જેથી કાંઈ ભોજન કરતી નથી? કદાપિ કાયાના સૌંદર્યને ચોરનાર કોઈ રોગ તેના શરીરમાં હોય તો સર્વ વૈદ્યો શું કથાવશેષ થઈ ગયા છે? કદાપિ આપણા ઘરમાં દિવ્ય ઔષધિ રહી ન હોય તો શું હિમાદ્રિ પર્વત હાલ ઔષધિ રહિત થયો છે? હે અધિકારિઓ! દરિદ્રીની પુત્રી જેવી દુર્બળ થયેલી સુંદરીને જોઈ હું ઘણો ખેદ પામું છું અને તેથી શત્રુઓની પેઠે તમે મને છેતર્યો છે.'

---

[1] ફળ ન આપનાર.

ભરતપતિને આવું કોપયુક્ત બોલતાં સાંભળી અધિકારીઓ પ્રણામ કરી બોલ્યા– 'મહારાજા ! સ્વર્ગપતિની જેવા આપના સદનમાં સર્વ વસ્તુ છે. પરંતુ જ્યારથી આપ દિગ્વિજય કરવાને પધાર્યા ત્યારથી આ સુંદરી ફક્ત પ્રાણરક્ષણને માટે આંબિલ તપ કરે છે અને આપ મહારાજાએ તેમને દીક્ષા લેતા રોકયા છે તેથી ભાવદીક્ષિત થઈને રહેલ છે.' એ વૃત્તાંત સાંભળી કલ્યાણકારી મહારાજા સુંદરી તરફ જોઈ બોલ્યા–' હે કલ્યાણિ! તમે દીક્ષા લેવાને ઈચ્છો છો ?'

સુંદરીએ કહ્યું–'એમજ છે.'

એ સાંભળી ભરતરાય બોલ્યા–"અહો ! પ્રમાદ અથવા સરલપણાથી હું આટલા વખત સુધી તેના વ્રતમાં વિઘ્નકારી થઈ પડયો. આ પુત્રી તો પિતાજીને અનુરૂપ (સદૃશ) થઈ અને અમે પુત્રો તો હંમેશાં વિષયમાં આસક્ત તથા રાજ્યમાં અતૃપ્ત રહેનારા થયા ! આયુષ્ય સમુદ્રના જળતરંગની જેવું નાશવંત છે, એમ છતાં પણ વિષયલુબ્ધજનો એ જાણતા નથી. જોતાંજોતાંમાં નષ્ટ થઈ જનારી વિદ્યુતથી જેમ માર્ગનું અવલોકન કરી લેવાય તેમ આ ગત્વર આયુષ્યથી સાધુજનની જેમ મોક્ષ સાધી લેવો એજ યોગ્ય છે. માંસ, વિષ્ટા, મૂત્ર, મળ, પ્રસ્વેદ અને વ્યાધિમય આ શરીરને શણગારવું તે ઘરની ખાળને શણગારવા જેવું છે! હે બેન ! તમને સાબાશ છે કે તમે આ શરીરથી મોક્ષરૂપ ફળને ઉત્પન્ન કરનાર વ્રત ગ્રહણ કરવાને ઈચ્છો છો. નિપુણ લોકો લવણ સમુદ્રમાંથી પણ રત્નને ગ્રહણ કરે છે." હર્ષ પામેલા મહારાજાએ આ પ્રમાણે બોલી દીક્ષાને માટે આજ્ઞા કરવાથી, તપથી કૃશ થયેલી સુંદરી જાણે પુષ્ટ હોય તેમ હર્ષથી ઉચ્છ્વાસ પામી.

એ સમયે જગતરૂપી મયૂરને મેઘ સમાન ભગવાન્ ઋષભ સ્વામી વિહાર કરતા અષ્ટાપદગિરિએ આવીને સમોસર્યા. જાણે રત્ન, સુવર્ણ અને રૂપાનો બીજો પર્વત હોય તેવું તે પર્વત ઉપર દેવતાઓએ સમવસરણ રચ્યું અને તેમાં બેસી પ્રભુ દેશના આપવા લાગ્યા. ગિરિપાલકોએ આવી તત્કાળ ભરતપતિને તે નિવેદન કર્યું. મેદિનીપતિને એ વૃત્તાંત સાંભળવાથી ભરતક્ષેત્રના ષટ્ખંડના વિજયથી પણ અધિક પ્રમોદ થયો. સ્વામીના આગમનને કહેનારા તે ભૃત્યોને તેમણે સાડી બાર કોટી સોનૈયાનું પારિતોષિક આપ્યું અને સુંદરીને કહ્યું–'તારા મનોરથની મૂર્ત્તિવંત જાણે સિધ્ધિ હોય તેવા જગદ્ગુરૂ વિહાર કરતા અહીં આવ્યા છે.' પછી ચક્રીએ દાસીજનની જેમ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓની પાસે સુંદરીનો નિષ્ક્રમણઅભિષેક કરાવ્યો. સ્નાન કરી, પવિત્ર વિલેપન કર્યા પછી જાણે બીજું વિલેપન કર્યું હોય તેવા છેડાવાળા ઉજ્વળ વસ્ત્ર અને ઉત્તમ રત્નાલંકાર સુંદરીએ પહેર્યા. જો કે તેણે શીળરૂપ મહાઅલંકાર ધારણ કરેલ હતો તોપણ આચાર જાળવવાને માટે તેણે બીજા અલંકારો સ્વીકાર્યા. તે વખતે રૂપસંપત્તિવડે

શોભતી સુંદરીની પાસે સ્ત્રીરત્ન સુભદ્રા દાસી જેવી લાગતી હતી. શીળવડે સુંદર તે બાળા જંગમ કલ્પવલ્લીની જેમ યાચકોને જે માગે તે આપતી હતી, હંસી જેમ કમલિની ઉપર બેસે તેમ કર્પૂરની રજ જેવા સફેત વસ્ત્રથી શોભતી તે એક શિબિકામાં આરૂઢ થઈ; હસ્તીઓ, ઘોડેસ્વારો, પાયદળ અને રથોથી પૃથ્વીને આચ્છાદિત કરતા મહારાજા મરૂદેવીની જેમ સુંદરીની પછવાડે ચાલ્યા. તેણીને બે પડખે ચામર ઢોળાતા હતા, મસ્તકે શ્વેત છત્ર શોભતું હતું અને ચારણ ભાટો તેના વ્રત સંબંધી ગાઢ સંશ્રયને વખાણતા હતા. ભોજાઈઓ તેના દીક્ષોત્સવના મંગળિક ગીતો ગાતી હતી અને ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પગલે પગલે તેના ઉપરથી લુણ ઉતારતી હતી. એવી રીતે સાથે ચાલનારા અનેક પૂર્ણ પાત્રોથી શોભતી તે પ્રભુના ચરણથી પવિત્ર થયેલા અષ્ટાપદપર્વત ઉપર આવી. ચંદ્રસહિત ઉદયાચળની જેમ પ્રભુએ અધિષ્ઠિત કરેલા તે ગિરિને જોઈ ભરત તથા સુંદરી ઘણો હર્ષ પામ્યા. સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં જવાની જાણે નિ:સરણી હોય તેવા તે વિશાળ શિલાવાળા પર્વત ઉપર તે બંને ચડ્યા અને સંસારથી ભય પામેલા પ્રાણીઓને શરણ તુલ્ય, ચાર દ્વારવાળા અને સંક્ષિપ્ત કરેલી (જંબૂદ્વીપની) જગતિ (કોટ) હોય તેવા સમવસરણ સમિપે આવ્યા. સમવસરણના ઉત્તરદ્વારના માર્ગથી તેમણે યથાવિધિએ પ્રવેશ કર્યો. પછી હર્ષ અને વિનય વડે પોતાના શરીરને ઉચ્છ્વસિત તથા સંકોચિત કરતા તેઓએ પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઇ, પંચાંગે ભૂમિનો સ્પર્શ કરી નમસ્કાર કર્યો; તે સમયે જાણે રત્નભૂતળમાં સંક્રાંત થયેલા પ્રભુના બિંબને જોવાને તેઓ ઈચ્છતા હોય તેમ જણાતું હતું. પછી ચક્રવર્તીએ ભક્તિથી પવિત્ર થએલી વાણી વડે પ્રથમ ધર્મચક્રી (તીર્થંકર) ની સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો.

"હે પ્રભુ ! અછતા ગુણોને કહેનારા મનુષ્યો અન્યજનોની સ્તુતિ કરી શકે છે, પણ હું તો તમારા છતા ગુણો કહેવાને પણ અસમર્થ છું તેથી આપની સ્તુતિ કેમ કરી શકું ? તથાપિ દરિદ્ર પુરૂષ પણ જેમ લક્ષ્મીવંતને ભેટ કરે છે તેમ હે જગન્નાથ ! હું આપની સ્તુતિ કરીશ. હે પ્રભુ ! ચંદ્રના કિરણોથી શેફાલી જાતના વૃક્ષોના પુષ્પો ગળી જાય છે તેમ તમારા ચરણ જોવા માત્રથી મનુષ્યોના અન્ય જન્મમાં કરેલાં પાપો ગળી જાય છે. હે સ્વામી ! જેની ચિકિત્સા ન થઇ શકે એવા મહામોહરૂપી સંનિપાતવાળા પ્રાણીઓને વિષે પણ અમૃત ઔષધિના રસ જેવી તમારી વાણી જયવંતી વર્તે છે. હે નાથ ! વરસાદની વૃષ્ટિની જેમ ચક્રવર્તી અને રંકજન ઉપર સદૃશ ભાવવાળી તમારી દૃષ્ટિ પ્રીતિસંપત્તિના એક કારણરૂપ છે. હે સ્વામી ! ક્રૂર કર્મરૂપી બરફની ગાંઠને ગાળી દેવામાં સૂર્યની જેવા આપ અમારી જેવાના પુણ્યથીજ પૃથ્વીમાં વિચરો છો. હે પ્રભુ ! શબ્દાનુશાસનમાં વ્યાપી રહેલા સંજ્ઞા સૂત્રની જેવી ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યમય તમે કહેલી ત્રિપદી જયવંતી વર્ત્તે છે. હે ભગવન્ ! જેઓ તમારી સ્તુતિ કરે તેઓને આ છેલ્લો ભવ થાય છે તો જેઓ તમારી સેવા અને ધ્યાન કરે તેની તો વાતજ શી કરવી ?"

આવી રીતે ભગવંતને સ્તવી નમસ્કાર કરી ભરતેશ્વર ઈશાન કૂણમાં યોગ્ય સ્થાને બેઠા. પછી સુંદરી, ભગવાન્ વૃષભધ્વજને વાંદી અંજલિ જોડી ગદ્ગદ્ અક્ષરવાળી ગિરાથી બોલી—' હે જગત્પતિ ! આટલા કાળ સુધી હું આપને મનથી જોતી હતી પણ આજે તો ઘણા પુણ્યથી અને ભાગ્યોદયથી આપના પ્રત્યક્ષ દર્શન થયા છે. આ મૃગતૃષ્ણા જેવા મિથ્યા સુખવાળા સંસારરૂપી મરૂદેશમાં અમૃતના દ્રહ જેવા તમે લોકોને પુણ્યથીજ પ્રાપ્ત થયા છો. હે જગન્નાથ ! આપ મમતા રહિત છો તોપણ જગત્ ઉપર તમે વાત્સલ્ય રાખો છો, નહીતો આ વિષમ દુઃખના સમુદ્રથી તેનો કેમ ઉધ્ધાર કરો ! હે પ્રભુ ! મારી બેન બ્રાહ્મી, મારા ભત્રીજાઓ અને તેમના પુત્રો એ સર્વ તમારા માર્ગને અનુસરી કૃતાર્થ થયા છે, ભરતના આગ્રહથી મેં આટલો કાળ વ્રત ગ્રહણ ન કર્યું તેથી હું પોતે ઠગાઈ છુ. હે વિશ્વતારક ! હવે મને દીનને તમે તારો; આખા ઘરમાં ઉદ્યોત કરનાર દીપક ઘડાને શુ ઉદ્યોત નથી આપતો ? આપેછેજ. માટે હે વિશ્વનું રક્ષણ કરવામાં વત્સલ ! આપ પ્રસન્ન થાઓ અને સંસારસમુદ્રને તરવામાં વહાણ સમાન દીક્ષા મને આપો.' સુંદરીનાં એવાં વચન સાંભળી 'હે મહાસત્વે ! તને સાબાશ છે' એમ કહી સામાયિક સૂત્રોચ્ચાર પૂર્વક પ્રભુએ તેને દીક્ષા આપી. પછી તેને મહાવ્રતરૂપી વૃક્ષોના ઉદ્યાનમાં અમૃતની નીક જેવી શિક્ષામય દેશના આપી એટલે જાણે મોક્ષ પ્રાપ્ત થયો હોય એમ માનતી તે મહામના સાધ્વી મોટાઓની પાછળ વ્રતિનીગણની[1] મધ્યમાં બેઠી. પ્રભુની દેશના સાંભળી તેમના ચરણ કમળને નમી મહારાજા ભરતપતિ હર્ષ પામી અયોધ્યા નગરીમાં ગયા.

ત્યાં પોતાના સર્વ સ્વજનોને જોવાની ઈચ્છાવાળા મહારાજાને અધિકારીઓએ જે આવ્યા તેને બતાવ્યા અને ન આવ્યા તેમને સંભારી આપ્યા. પછી પોતાના ભાઈઓ જેઓ અભિષેક ઉત્સવમાં પણ આવ્યા નહોતા તેમને બોલાવવાને ભરત રાજાએ એક એક દૂત મોકલ્યો. દૂતોએ જઇ તેમને કહ્યું—'તમે રાજ્યની ઈચ્છા કરતા હો તો ભરત રાજાની સેવા કરો'. દૂતોના કહેવાથી તેઓ સર્વે વિચાર કરી બોલ્યા—'પિતાએ અમને તથા ભરતને રાજ્ય વહેંચી આપેલુ છે તો ભરતની સેવા કરવાથી તે અમને અધિક શુ કરશે ? શુ તે કાળ આવ્યે કાળને રોકી શકશે ? શુ દેહને પકડનારી જરારાક્ષસીનો તે નિગ્રહ કરશે ? શુ પીડાકારી વ્યાધિ રૂપી વ્યાધોને મારી શકશે ? અથવા શુ ઉત્તરોત્તર વધતી જતી તૃષ્ણાને ચૂર્ણ કરશે ? જો આવી જાતનુ સેવાનુ ફળ આપવાને ભરત સમર્થ ન હોય તો સર્વ સામાન્ય મનુષ્યપણામાં કોણ કોને સેવવા યોગ્ય છે ? તેને ઘણું રાજ્ય હોવા છતાં પણ તેટલાથી અસંતોષી હોવાને લીધે પોતાના બળથી જો અમારાં રાજ્ય ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરે છે તો અમે પણ એક પિતાનાજ પુત્રો છીએ. તેથી હે દૂતો ! અમે પિતાજીને વિદિત કર્યા શિવાય તમારો સ્વામી કે જે અમારો મોટા ભાઈ છે તેની સાથે યુધ્ધ

[1] વ્રતિની ગણ—સાધ્વીઓનો સમૂહ

કરવાનો ઉત્સાહ ધરતા નથી.' એ પ્રમાણે દૂતોને કહી ઋષભદેવજીના તે (૯૮) પુત્રો અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર સમવસરણની અંદર બીરાજેલા ઋષભ સ્વામીની પાસે ગયા. ત્યાં પ્રથમ ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી પરમેશ્વરને તેમણે પ્રણામ કર્યા. પછી મસ્તકે અંજલિ જોડી તેઓ આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

" હે પ્રભુ ! દેવતાઓ પણ તમારા ગુણોને જાણી શકતા નથી તો તમારી સ્તુતિ કરવાને બીજું કોણ સમર્થ થાય? તથાપિ બાળકની જેવી ચપળતાવાળા અમે તમારી સ્તુતિ કરીએ છીએ. જેઓ હંમેશાં તમને નમસ્કાર કરે છે તેઓ તપસ્વીથી પણ અધિક છે અને જેઓ તમારી સેવા કરે તેઓ યોગિથી પણ અધિક છે. હે વિશ્વને પ્રકાશ કરનાર સૂર્ય ! પ્રતિદિવસ નમસ્કાર કરનારા જે પુરૂષના મસ્તકમાં તમારા ચરણનખના કિરણો આભૂષણ રૂપ થાય છે તે પુરૂષોને ધન્ય છે. હે જગત્પતિ ! તમે કોઈનું કાંઇ પણ સામ કે બળથી ગ્રહણ કરતા નથી, તથાપિ તમે ત્રૈલોક્ય ચક્રવર્તી છો. હે સ્વામિન્ ! સર્વ જળાશયોના જળમાં ચંદ્રના પ્રતિબિંબની જેમ તમે એકજ સર્વ જગત્‌ના ચિત્તમાં રહેલા છો. હે દેવ ! તમારી સ્તુતિ કરનાર પુરૂષ સર્વને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય થાય છે, તમને પૂજનાર સર્વને પૂજવા યોગ્ય થાય છે અને તમને નમસ્કાર કરનાર સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય થાયછે, તેથી તમારી ભક્તિ મોટા ફળવાળી કહેવાય છે. દુઃખરૂપી દાવાનલથી તપ્ત થયેલા જનોમાં તમે મેઘસમાન છો અને મોહાંધકારથી મૂઢ થયેલા જનોને તમે દીપક સમાન છો. માર્ગના છાયાવૃક્ષની જેમ રાંકના, સમર્થના, મૂર્ખના અને ગુણીજનના એક સરખા ઉપકારી છો." એ પ્રમાણે સ્તુતિ કર્યા પછી ભ્રમરની પેઠે પ્રભુના ચરણકમળમાં પોતાની દૃષ્ટિ રાખી સર્વ એકઠા થઈ વિજ્ઞપ્તિ કરવા લાગ્યા—'હે સ્વામિન્ ! આપે અમને અને ભરતને યોગ્યતા પ્રમાણે જુદા જુદા દેશના રાજ્યો વહેંચી આપેલા છે. અમે તો તે રાજ્યથી સંતુષ્ટ થઈને રહીએ છીએ, કારણ કે સ્વામીએ બતાવેલી મર્યાદા વિનયી લોકોને અનુલ્લંઘ્ય છે, પરંતુ હે ભગવન્ ! અમારા મોટા ભાઈ ભરત, પોતાના રાજ્યથી અને હરણ કરેલા બીજાના રાજ્યોથી પણ જળથી વડવાનળની જેમ હજી સંતોષ પામતા નથી. જેમ બીજા રાજાઓનાં રાજ્ય તેણે ખેંચી લીધાં તેમ અમારાં રાજ્યોને પણ ખુંચવી લેવાને તે ઈચ્છે છે. એ ભરત રાજા અપર રાજાઓની પેઠે અમારી પાસે પણ પોતાના દૂતો મોકલી આજ્ઞા કરે છે કે તમે રાજ્યને છોડી દો અથવા મારીસેવા કરો. હે પ્રભુ ! પોતાને મોટા માનનારા ભરતનાં વચન માત્રથી અમે નપુંસકની જેમ તાતે આપેલા રાજ્યને કેમ છોડી દઈએ ? તેમજ અધિક ઋધ્ધિમાં ઈચ્છા રહિત એવા અમે તેની સેવા પણ કેમ કરીએ ? જે અતૃપ્ત માણસ હોય તેજ માનને નાશ કરનારી પરસેવા અંગીકાર કરે છે. રાજ્ય છોડવું નહી અને સેવા કરવી નહીં ત્યારે યુધ્ધ કરવુ એ સ્વતઃ સિધ્ધ થાય છે. તથાપિ આપને પૂછ્યા શિવાય અમે કાંઈ પણ કરવાને સમર્થ નથી.'

પુત્રોની આવી વિજ્ઞપ્તિ સાંભળી જેમના નિર્મળ કેવળજ્ઞાનમાં સર્વ જગત્ સંક્રાંત થયેલું છે એવા કૃપાળુ ભગવાન્ આદીશ્વરે તેઓને આપ્રમાણે આજ્ઞા કરી—" હે વત્સો ! પુરૂષવ્રતધારી વીરપુરૂષોએ તો અત્યંત દ્રોહ કરનારા વૈરિવર્ગની સાથેજ યુધ્ધ કરવું જોઈએ. રાગ, દ્વેષ, મોહ અને કષાયો જીવોને સેંકડો જન્માંતરમાં પણ અનર્થ આપનારા શત્રુઓ છે. રાગ સદ્ગતિએ જવામાં લોઢાની શૃંખલા સમાન બંધનકારક છે, દ્વેષ નરકાવાસમાં નિવાસ કરાવવાને બળવાન્ જમાનરૂપછે, મોહ સંસારસમુદ્રની ઘુમરીમાં નાંખવાને પણ[1] રૂપ છે, અને કષાય અગ્નિની જેમ પોતાના આશ્રિત જનોનુંજ દહન કરે છે; તે માટે અવિનાશી ઉપાય રૂપ અસ્ત્રોથી નિરંતર યુધ્ધ કરીને પુરૂષોએ તે વૈરિને જીતવા અને સત્યશરણભૂત ધર્મની સેવા કરવી જેથી શાશ્વત્ આનંદમય પદની પ્રાપ્ત સુલભ થાય. આ રાજ્યલક્ષ્મી અનેક યોનિમાં પાત કરાવનારી,[2] અતિ પીડા આપનારી, અભિમાનરૂપ ફળવાળી અને નાશવંત છે. હે પુત્રો ! પૂર્વે સ્વર્ગના સુખથી પણ તમારી તૃષ્ણા પૂરી થઈ નથી તો અંગારા[3] કરનારાની પેઠે મનુષ્ય સંબંધી ભોગથી તો તે કેમજ પૂરી થાય ! અંગારા કરનારનો સંબંધ આ પ્રમાણે—

કોઈ અંગારા કરનાર પુરૂષ જળની મસક લઈને નિર્જળ અરણ્યમાં અંગારા કરવાને માટે ગયો. ત્યાં મધ્યાન્હના અને અંગારાના તાપથી ઉત્પન્ન થયેલી તૃષાથી તે આક્રાંત થયો, તેથી સાથે લાવેલી મસકનું સર્વ જળ પી ગયો; તોપણ તેની તૃષા શાંત થઈ નહીં એટલે તે સુઇ ગયો. સ્વપ્નમાં જાણે તે ઘેર ગયો અને ઘરની અંદર રહેલા કલશ, ગોળા અને ગાગર વિગેરેનું સર્વ જળ પી ગયો, તથાપિ અગ્નિને તેલની પેઠે તેની તૃષ્ણા શાંત થઈ નહીં એટલે તેણે વાવ, કૂવા અને સરોવરનું જળ પીને શોષણ કર્યું; તેવીજ રીતે સરિતા[4] અને સમુદ્રનું જળપાન કરી તેનું પણ શોષણ કર્યું, તોપણ નારકીના જીવોની તૃષાવેદનાની જેમ તેની તૃષા ત્રુટી નહીં. પછી મરૂદેશના[5] કૂપમાં જઈને રજ્જુથી દર્ભનો પુળો બાંધી જળને માટે તેમાં નાંખ્યો; આર્ત્ત માણસ શું ન કરે ? કૂવામાં જળ બહુ ઉંડુ હતું તેથી દર્ભનો પુળો કૂવામાંથી કાઢતાં મધ્યમાંજ જળ ઝમી ગયું; તોપણ ભિક્ષુક તેલનું પોતું નીચોવીને પણ ખાય તેની પેઠે તે તેને નીચોવીને પીવા લાગ્યો. પણ જે તૃષા સમુદ્રના જળથી પણ ત્રુટી નહીં તે પુળાના નીચોવેલા જળથી કેમ ત્રુટે ?

તે પ્રમાણે તમારી પણ સ્વર્ગના સુખથી નહીં છિન્ન થયેલી તૃષ્ણા રાજ્ય લક્ષ્મીથી કેમ છેદાય ? માટે હે વત્સો ! વિવેકી એવા તમોએ અમંદ આનંદના ઝરા રૂપ અને મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ એવું સંયમ રૂપી રાજ્ય ગ્રહણ કરવું ઘટે છે."

---

૧ પણ—પ્રતિજ્ઞા (મોહે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે સર્વ પ્રાણીઓને સંસાર રૂપ ઘુમરીમાં નાંખવા).
૨ પાડનારી ૩ કોયલા. ૪ નદી. ૫ મારવાડના.

આવાં સ્વામીનાં વચન સાંભળીને તે અઠ્ઠાણું પુત્રોને તત્કાળ સંવેગ રંગ ઉત્પન્ન થયો અને તેજ વખતે ભગવંતની પાસે તેમણે દીક્ષા લીધી. 'અહો કેવું આમનું ધૈર્ય! કેવું સત્વ અને કેવી વૈરાગ્યબુધ્ધિ!' એમ ચિંતવન કરતા દૂતોએ આવીને તે સર્વ વૃત્તાંત ચક્રીને નિવેદન કર્યો. પછી તારાઓની જ્યોતિનો જેમ જ્યોતિઃપતિ (ચંદ્ર) સ્વીકાર કરે, અગ્નિઓના તેજનો જેમ સૂર્ય સ્વીકાર કરે અને સર્વ પ્રવાહોના જળનો સમુદ્ર સ્વીકાર કરે તેમ તેમના રાજ્યો ચક્રવર્તીએ સ્વીકાર્યાં.

इत्याचार्य श्री हेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्रे महाकाव्ये प्रथमपर्वणि भरतचक्रोत्पत्ति दिग्विजय राज्याभिषेक सोदर्य व्रत ग्रहण कीर्त्तनो नाम चतुर्थः सर्गः॥ ४ ॥

સર્ગ પાંચમો.

એકદા ભરતેશ્વર સુખેથી સભામાં બેઠા હતા તે વખતે સુષેણ સેનાપતિએ નમસ્કાર કરીને કહ્યું–' હે મહારાજ ! તમે દિગ્‌વિજય કર્યો તો પણ મદોન્મત્ત હસ્તી જેમ આલાનસ્તંભ પાસે આવે નહીં તેમ તમારૂં ચક્ર હજી નગરીમાં પેસતું નથી.

ભરતેશ્વર બોલ્યા–'સેનાપતિ ! છ ખંડ ભરતક્ષેત્રમાં અદ્યાપિ કયો વીર પુરૂષ મારી આજ્ઞા સ્વીકારતો નથી ?'

તે વારે મંત્રીએ કહ્યું–"સ્વામિન્ ! હું જાણું છુ કે આપ મહારાજાએ ક્ષુદ્ર હિમાલય સુધી આખું ભરતક્ષેત્ર જીતી લીધું છે. દિગ્‌વિજય કરી આવેલા–તમારે જીતવા યોગ્ય કોણ અવશેષ રહેલો હોય ? કારણ કે ફરતી ઘંટીમાં પડેલા ચણામાંથી એક પણ દાણો દળાયા વિના અવશેષ રેહેતો નથી. તથાપિ નગરીમાં પ્રવેશ નહીં કરતું ચક્ર, 'અદ્યાપિ તમારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરનાર કોઇ ઉન્મત્ત પુરૂષ જીતવા યોગ્ય રહ્યો છે' એમ સૂચવે છે. હે પ્રભુ ! દેવતાઓમાં પણ દુર્જેય પુરૂષ તમારે જીતવા યોગ્ય રહેલો હું જોતો નથી. પણ અરે ! મારા જાણવામાં આવ્યું કે વિશ્વમાં એક દુર્જેય પુરૂષ આપે જીતવા યોગ્ય રહ્યો છે. એ ઋષભસ્વામીનોજ પુત્ર અને આપનો નાનોભાઈ બાહુબલિ છે. તે મહાબળવાન્ અને બળવંત પુરૂષોના બળને નાશ કરનાર છે. એક તરફ જેમ સર્વ અસ્ત્ર અને એક તરફ વજ્ર તેમ એક તરફ સર્વ રાજાઓ અને એક તરફ બાહુબલિ છે. જેમ તમે ઋષભદેવજીના લોકોત્તર પુત્ર છો તેમ તે પણ તેવા છે. જ્યાં સુધી તમે તેમને જીત્યા નથી ત્યાં સુધી કોઈને જીત્યા નથી. આ ષટ્‌ખંડ ભરતમાં આપની જેવો કોઈ જોવામાં આવતો નથી, તોપણ તેનો જય કરવાથી આપનો અત્યંત ઉત્કર્ષ થવાનો. એ બાહુબલિ જગતને માનવા યોગ્ય તમારી આજ્ઞા માનતો નથી, તેથી તેને સાધ્યા શિવાય જાણે લજ્જા પામ્યુ હોય તેમ ચક્ર નગરમાં પ્રવેશ કરતું નથી. રોગની જેમ અલ્પ શત્રુની પણ ઉપેક્ષા કરવી ઘટે નહીં, માટે હવે વિલંબ કર્યા વિના તેનો જય કરવાનો યત્ન કરો."

મંત્રીનું એવું વચન સાંભળી દાવાનળ અને મેઘની વૃષ્ટિ વડે પર્વતની જેમ તત્કાળ કોપ અને શાંતિથી આશ્લિષ્ટ થઇ ભરતેશ્વર આ પ્રમાણે બોલ્યા–'એક તરફ નાનો ભાઈ આજ્ઞા સ્વીકારતો નથી તે લજ્જાકારી છે અને બીજી તરફ નાનાભાઈ સાથે યુદ્ધ કરવું તે મને બાધાકારી છે. જેની આજ્ઞા પોતાના ઘરમાં નથી ચાલતી તેની આજ્ઞા બહાર પણ ઉપહાસ્યકારી છે; તેમ નાના ભાઈના અવિનયની અસહનતા તે પણ અપવાદરૂપ છે. ગર્વ પામેલાને શિક્ષા કરવી જોઈએ એવો રાજધર્મ છે અને ભાઈઓમાં

સારી રીતે રહેવું જોઇએ એ પણ વ્યવહાર છે; આ પ્રમાણે હું ખરેખરા સંકટમાં આવી પડયો છું.'

અમાત્યે કહ્યું–' મહારાજ ! આપનું તે સંકટ આપના મહત્વથી તે અનુજ બંધુ ટાળશે; કારણ કે મોટાભાઇએ આજ્ઞા આપવી અને નાનાભાઇએ તે પાળવી એવો આચાર સામાન્ય ગૃહસ્થોમાં પણ પ્રવર્તે છે. માટે આપ તે નાના ભાઇને સંદેશો કહેનાર દૂત મોકલી લોકરૂઢી પ્રમાણે આજ્ઞા કરો. હે દેવ ! કેશરીસિંહ જેમ પલાણને સહન ન કરે તેમ વીરમાની તમારો નાનોભાઈ જો સર્વ જગતને માનવા યોગ્ય તમારી આજ્ઞાને નહીં સહન કરે તો પછી ઈંદ્રની જેવા પરાક્રમવાળા આપે તેને શિક્ષા આપવી પડશે. તેમ કરતાં લોકાચારનો અતિક્રમ ન થવાથી તમને લોકાપવાદ લાગશે નહીં.'

મહારાજાએ મંત્રીનું તે વચન સ્વીકાર્યું, કેમકે **શાસ્ત્ર અને લોકવ્યવહારને અનુસરતી વાણી ગ્રહણ કરવી જોઇએ.** પછી નીતિજ્ઞ, દૃઢ અને વાચાળ એવા પોતાના સુવેગ નામના દૂતને શિખામણ આપી બાહુબલિ પ્રત્યે મોકલ્યો. પોતાના સ્વામીની શ્રેષ્ઠ શિક્ષાને દૂતપણાની દીક્ષાની જેમ અંગીકાર કરી રથમાં આરૂઢ થઈ તે સુવેગ તક્ષશિલા નગરી તરફ ચાલ્યો.

સારા સૈન્યનો પરિવાર લઈ અત્યંત વેગવાળા રથમાં બેસીને જ્યારે તે વિનીતા નગરીની બહાર નીકળ્યો ત્યારે જાણે ભરતપતિની શરીરધારી આજ્ઞા હોય એવો તે જણાવા લાગ્યો. માર્ગે જતાં કાર્યના આરંભમાં વારંવાર વામ (અવળા) દૈવને જોતો હોય તેમ તેનું વામ નેત્ર ફરકવા લાગ્યું; અગ્નિમંડળના મધ્યમાં નાડીને ધમનારા પુરૂષની પેઠે તેની દક્ષિણ નાડી રોગ વિના પણ વારંવાર વહેવા લાગી; તોતડું બોલનારની જીન્હા જેમ અસંયુક્ત વર્ણમાં પણ સ્ખલના પામે તેમ તેનો રથ સરખા માર્ગમાં પણ વારંવાર સ્ખલના પામવા લાગ્યો; તેના ઘોડેસ્વારોએ આગળ જઈ વારેલો પણ જાણે ઉલટો પ્રેરેલો હોય તેમ કૃષ્ણસારમૃગ[1] તેના દક્ષિણ ભાગથી વામ ભાગ તરફ ગયો; સૂકાઈ ગયેલા કાંટાના વૃક્ષ ઉપર બેસીને ચંચૂરૂપી શસ્ત્રને પાષાણની જેમ ઘસતો કાક પક્ષી તેની આગળ કટુસ્વરે બોલવા લાગ્યો; તેના પ્રયાણને રોકવાની ઈચ્છાથી દૈવે જાણે અર્ગલા નાંખી હોય તેમ લંબાયમાન કૃષ્ણસર્પ તેની આડો ઉતર્યો; જાણે પશ્ચાત વિચાર કરવામાં વિદ્વાન્ એવા તે સુવેગને પાછો વાળતો હોય તેમ પ્રતિકૂળ વાયુ તેની આંખોમાં રજ નાંખતો વાવા લાગ્યો; અને લોટની કણિક મૂકયા વિનાના અથવા ફૂટી ગયેલા મૃદંગની પેઠે વિરસ શબ્દ કરતો ગધેડો તેની જમણી તરફ રહીને શબ્દ કરવા લાગ્યો. આવા અપશુકનોને સુવેગ જાણતો હતો તથાપિ તે આગળ ચાલ્યો, કેમકે નિમકહલાલ નોકરો સ્વામીના કાર્યમાં બાણની પેઠે સ્ખલના પામતા નથી. ઘણા ગામ, નગર, આકર અને કર્બટને ઓળંગતો તે ત્યાંના નિવાસી લોકોને ક્ષણવાર વંટોળીઆની

૧ કાળિયાર.

પેઠે દેખાયો. સ્વામીના કાર્યને માટે દંડની જેમ પ્રવર્ત્તેલો તે વૃક્ષખંડ, સરોવર અને સિંધુના તટ વિગેરેમાં પણ વિશ્રામ લેતો નહોતો. એવી રીતે પ્રયાણ કરતો તે જાણે મૃત્યુની એકાંત રતિભૂમિ હોય તેવી મહા અટવીમાં પહોંચ્યો. રાક્ષસોના જેવા-ધનુષ તૈયાર કરીને હાથીઓના નિશાન કરનાર અને ચમૂરૂ જાતના મૃગચર્મના બખ્તર પહેરનારા ભિલ્લ લોકોથી તે અટવી વ્યાપ્ત હતી. જાણે યમરાજાના સગોત્રી હોય તેવા ચમૂરૂ મૃગ, ચિત્રા, વ્યાઘ્ર, સિંહ અને સરભ વિગેરે ક્રૂર પ્રાણીઓથી તે ભરપૂર હતી. પરસ્પર વઢતા સર્પ અને નકુળવાળા રાફડાઓથી તે ભયંકર લાગતી હતી, રીંછના કેશ ધારણ કરવામાં વ્યગ્ર એવી નાની ભિલડીઓ તેમાં ફરતી હતી, પરસ્પર સંગ્રામ કરીને મહિષો તે અટવીના જીર્ણ વૃક્ષોને ભાંગી નાંખતા હતા, મધ લેનારા પુરૂષોએ ઉડાડેલી મધુમક્ષિકાઓને લીધે તે અટવીમાં સંચાર થઈ શકતો નહોતો, તેમજ આકાશ સુધી પહોંચેલા ઉચા વૃક્ષસમૂહથી સૂર્ય પણ તે અટવીમાં દેખાતો નહોતો. પુણ્યવાન્ જેમ વિપત્તિને ઉલ્લંઘન કરે તેમ વેગવાળા રથમાં બેઠેલો સુવેગ તે ઘોર અટવી લીલા માત્રમાં ઓળંગી ગયો. ત્યાંથી તે બહલી દેશમાં આવી પહોંચ્યો.

તે દેશમાં માર્ગના અંતભાગના વૃક્ષો નીચે અલંકાર ધારણ કરેલી અને સ્વસ્થ થઇને બેઠેલી વટેમાર્ગુની સ્ત્રીઓ સુરાજ્યપણાને જણાવતી હતી. દરેક ગોકુળે વૃક્ષની નીચે બેઠેલા અને હર્ષિત ગોપાલના પુત્રો ઋષભચરિત્ર ગાતા હતા. જાણે ભદ્રશાળ વનમાંથી લાવીને આરોપણ કર્યા હોય તેવા ફળવાળા અને ઘાટા ઘણા વૃક્ષોથી તે દેશના સર્વે ગામડા અલંકૃત થયેલા હતા. ત્યાં દરેક ગામે અને ઘરે ઘરે દાન આપવામાં દીક્ષિત થયેલા ગૃહસ્થ લોકો યાચકોની શોધ કરતા હતા. ભરત રાજાથી ત્રાસ પામીને જાણે ઉત્તર ભરતાર્ધ્ધમાંથી આવ્યા હોય એવા અક્ષીણ સમૃદ્ધિવાળા યવન લોકોનો કેટલાએક ગામોમાં નિવાસ હતો. ભરતક્ષેત્રના છ ખંડથી જાણે એક જુદોજ ખંડ હોય તેમ તે દેશના લોકો ભરત રાજાની આજ્ઞાને તદ્દન જાણતાજ નહોતા. એવા તે બહલી દેશમાં જતો સુવેગ, માર્ગમાં મળતા તે દેશના લોકો કે જેઓ બાહુબલિ શિવાય બીજા રાજાને જાણતા નહોતા અને જેઓ અનાર્ત્ત[1] હતા તેઓની સાથે વારંવાર વાર્ત્તા કરતો હતો. વનમાં તથા પર્વતોમાં ફરનારા દુર્મદ અને શીકારી પ્રાણીઓ પણ બાહુબલિની આજ્ઞાથી પાંગળા થઇ ગયા હોય તેવા તે જોતો હતો. પ્રજાના અનુરાગ વચનથી અને મોટી સમૃધ્ધિથી બાહુબલિની નીતિને તે અદ્વૈત માનવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે ભરત રાજાના અનુજ બંધુનો ઉત્કર્ષ સાંભળવાથી વારંવાર વિસ્મિત થયેલો સુવેગ પોતાના સ્વામીનો સંદેશો સંભારતો તક્ષશિલા નગરી પાસે આવી પહોંચ્યો. નગરીના બહારના ભાગમાં રહેનારા લોકોએ સહજ આંખ ઉચી કરી તેને એક પાંથ તરીકે ક્ષણવાર જોયો. ક્રીડાઉદ્યાનમાં ધનુર્વિદ્યાની ક્રીડા કરનારા સુભટોના ભુજાસ્ફોટથી તેના ઘોડા ત્રાસ

૧ પીડારહિત.

પામી ગયા. આમ તેમ નગરલોકોની સમૃધ્ધિ જોવામાં વ્યગ્ર થયેલા સારથિનું પોતાના કાર્યમાં ધ્યાન નહીં રહેવાથી તેનો રથ ઉન્માર્ગગામી થઈ સ્ખલના પામ્યો. બહારના ઉદ્યાનવૃક્ષો પાસે જાણે સમસ્ત દ્વીપના ચક્રવર્તીઓના ગજરત્નો એકઠા કર્યા હોય તેવા ઉત્તમ હસ્તીઓને બાંધેલા તેણે જોયા. જાણે જ્યોતિષ્ક દેવતાના વિમાનો છોડીને આવ્યા હોય તેવા ઉત્તમ અશ્વો વડે ઉન્નત અશ્વશાળાઓ તેના જોવામાં આવી. ભરતના નાના ભાઈના ઐશ્વર્યના આશ્ચર્યને જોવાથી જાણે શિરોવેદના થતી હોય તેમ મસ્તકને ધુણાવતા તે દૂતે તક્ષશિલા નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. જાણે અહમિંદ્ર હોય તેવા સ્વચ્છંદ વૃત્તિવાળા અને પોતપોતાની દુકાનો ઉપર બેઠેલા ધનાઢ્ય વણિકોને જોતા જોતા તે રાજદ્વારે આવ્યો.

જાણે સૂર્યના તેજને છેદી લઈને બનાવ્યા હોય તેવા ચળકતા ભાલાઓને ધારણ કરનારા પાળાઓનું સૈન્ય તે રાજદ્વાર પાસે ઉભેલું હતું. કોઇ ઠેકાણે ઈક્ષુ પત્રના અગ્રભાગ જેવી બરછીઓ લઈને ઉભેલા પાળાઓ, જાણે શૌર્યરૂપી વૃક્ષો પલ્લવિત થયા હોય તેવા શોભતા હતા. જાણે એકદંતા હાથીઓ હોય તેવા પાષાણને ભંગ કરવામાં પણ અભંગ લોઢાના મુદ્દગરોને ધારણ કરનારા સુભટો કોઈ ઠેકાણે ઉભા હતા. જાણે ચંદ્રના ચિન્હવાળી ધ્વજા ધારણ કરેલ હોય તેમ ઢાલ સહિત તરવારને ધારણ કરનારા પ્રચંડ શક્તિવાળા વીર પુરૂષોના સમૂહથી તે રાજ્યદ્વાર શોભી રહ્યું હતું. કોઈ ઠેકાણે દૂરથી નક્ષત્ર ગણ સુધી બાણને ફેંકનારા અને શબ્દાનુસારે વીંધનારા બાણાવળી પુરૂષો, બાણના ભાથા પૃષ્ઠ ભાગે રાખીને અને હાથમાં કાલપૃષ્ઠ ધનુષ્ય ધારણ કરીને ઉભા હતા. જાણે દ્વારપાળ હોય તેમ તેની બંને બાજુએ ઉંચી શુંઢ રાખીને રહેલા બે હસ્તીઓથી તે રાજ્યદ્વાર દૂરથી ભયંકર જણાતું હતું. આવું તે નરસિંહનું સિંહદ્વાર (અગ્રદ્વાર) જોઇને સુવેગનું મન વિસ્મય પામ્યું. દ્વાર પાસે અંદર પ્રવેશ કરવાની રજાને માટે તે રોકાયો; કેમકે રાજમંદિરની એવી મર્યાદા છે. તેના કહેવાથી દ્વારપાળે અંદર જઇ બાહુબલિને નિવેદન કર્યું કે તમારા મોટા ભાઈનો સુવેગ નામે એક દૂત આવીને બહાર ઉભેલો છે. રાજાએ આજ્ઞા કરી એટલે છડીદારે બુધ્ધિવંતમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે સુવેગને સૂર્યમંડળમાં બુધની જેમ સભામાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

ત્યાં વિસ્મય પામેલા સુવેગે રત્ન સિંહાસન ઉપર બેઠેલા અને જાણે તેજનું દૈવત હોય તેવા બાહુબલિને જોયા. જાણે આકાશમાંથી સૂર્યો આવ્યા હોય તેવા રત્નમય મુગટ ધારણ કરનારા તેજસ્વી રાજાઓ તેની ઉપાસના કરતા હતા. પોતાના સ્વામીની વિશ્રામ રૂપ સર્વસ્વ વલ્લીના સંતાન મંડપ રૂપ, બુધ્ધિવંત અને પરીક્ષણ વડે શુધ્ધ–પ્રધાનોનો સમૂહ તેની પાસે બેઠેલો હતો. પ્રદીપ્ત મુગટમણિવાળા અને જગતને અધૃષ્ય (નહીં ધારણ કરી શકાય તેવા) હોવાથી જાણે નાગકુમારો હોય તેવા રાજકુમારો તેની આસપાસ રહેલા હતા. બહાર કાઢેલી જીભવાળા સર્પોની પેઠે ઉઘાડા આયુ-

ધોને હાથમાં રાખીને ઉભા રહેલા હજારો આત્મરક્ષકોથી તે મલયાચલની પેઠે ભયંકર લાગતો હતો. ચમરીમૃગ જેમ હિમાલય પર્વતને તેમ અતિ સુંદર વારાંગનાઓ તેને ચામર વીંજતી હતી. વીજળી સહિત શરદ્‌ઋતુના મેઘની જેમ પવિત્ર વેષવાળા અને છડીવાળા છડીદારથી તે શોભતો હતો. સુવેગે અંદર પ્રવેશ કરી, શબ્દ કરતી સુવર્ણની લાંબી શૃંખલાવાળા હસ્તીની પેઠે લલાટથી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી તે બાહુબલિને પ્રણામ કર્યો. તત્કાળ મહારાજાએ ભ્રકુટીની સંજ્ઞાથી મંગાવેલા આસનને પ્રતિહારે બતાવ્યું એટલે તે તેના ઉપર બેઠો. પછી પ્રસાદરૂપ અમૃતથી ધોયેલી ઉજ્વળ દૃષ્ટિથી સુવેગ તરફ જોતા બાહુબલિ રાજા આ પ્રમાણે બોલ્યા–' સુવેગ ! આર્ય ભરત કુશળ છે ? પિતાજીએ લાલિત અને પાળિત કરેલી વિનીતાની સર્વ પ્રજા કુશળ છે ? કામાદિક છ શત્રુઓની જેમ ભરતક્ષેત્રના છ ખંડોનો વિજય, મહારાજા ભરતે અંતરાય રહિત કર્યો ? સાઠ હજાર વર્ષ સુધી ઉત્કટ યુધ્ધો કરીને સેનાપતિ વિગેરે સર્વ પરિવાર કુશળતાએ પાછો આવ્યો ? સિંદૂરથી લાલ કરેલા કુંભસ્થળો વડે આકાશને સંધ્યાના અભ્રમય કરતી મહારાજાના હાથીઓની ઘટા કુશળ છે ? હિમાલય સુધી પૃથ્વીને આક્રાંત કરીને આવેલા મહારાજાના ઉત્તમ અશ્વો ગ્લાનિ રહિત છે ? અખંડ આજ્ઞાવાળા અને સર્વ રાજાઓએ સેવાતા આર્ય ભરતના દિવસો સુખે વ્યતીત થાય છે ?"

એવી રીતે પૂછીને વૃષભાત્મજ બાહુબલિ મૌન રહ્યા એટલે આવેગ રહિત થઈ અંજલિ જોડી સુવેગ બોલ્યો–" સર્વ પૃથ્વીનું કુશળ કરનાર ભરતરાયને પોતાનું કુશળ તો સ્વતઃ સિદ્ધજ છે. જેનું રક્ષણ કરનાર તમારા મોટા ભાઈ છે એવી નગરી, સેનાપતિ, હસ્તી અને અશ્વો વિગેરેનું અકુશળ કરવાને દૈવ પણ સમર્થ નથી. એ ભરત રાજાથી અધિક કે તુલ્ય બીજો કોઈ ક્યાં છે કે જે તેમના છખંડ વિજયમાં વિઘ્નકારી થાય. સર્વ રાજાઓ અખંડિત આજ્ઞાથી તેમનું સર્વત્ર સેવન કરે છે તથાપિ મહારાજા ભરતપતિ ક્યારે પણ અંતઃકરણમાં હર્ષ પામતા નથી, કારણ કે દરિદ્ર હોય તોપણ જે પોતાના કુટુંબથી સેવાય તે ઇશ્વર છે અને જે ઈશ્વર હોય તથાપિ કુટુંબથી ન સેવાય તેને ઐશ્વર્ય સુખ ક્યાંથી હોય ? સાઠ હજાર વર્ષોને અંતે આવેલા તમારા મોટા ભાઇ ઉત્કંઠાથી સર્વ અનુજ બંધુઓને આવવાની રાહ જોયા કરતા હતા. સર્વ સંબંધી અને મિત્રાદિક ત્યાં આવ્યા અને તેઓએ તેમનો મહારાજ્યાભિષેક કર્યો. તે સમયે તેમની પાસે ઈંદ્ર સહિત દેવતાઓ આવ્યા હતા, તોપણ તેમાં પોતાના નાના ભાઈઓને જોયા નહીં તેથી મહારાજા હર્ષ પામ્યા નહીં. બાર વર્ષ સુધી મહારાજ્યાભિષેક ચાલ્યો, તે દરમ્યાન ભાઈઓને ન આવેલા જાણી તેમને બોલાવવાને દૂતો મોકલ્યા, કેમકે ઉત્કંઠા બળવાન્ છે. તેઓ કાંઈક વિચારીને ભરતરાય પાસે આવ્યા નહીં અને પિતાજીની પાસે જઈને તેમણે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. હવે તેઓ નિરાગી હોવાથી તેમને કોઈ પોતાનો કે પારકો નથી તેથી તેઓનાથી મહારાજા ભરતનું ભ્રાતૃવાત્સલ્યનું કૌતુક પૂર્ણ થાય તેમ નથી, માટે તમારો

જો તેમના ઉપર બંધુપણાનો સ્નેહ હોય તો તમે ત્યાં પધારો અને મહીપતિના હૃદયમાં હર્ષ પમાડો. તમારા મોટાભાઈ ઘણે કાળે દિગંતમાંથી આવ્યા છે તે છતાં તમે બેસી રહ્યા છો, તેથી તમે વજ્રથી પણ અધિક કઠોર છો એમ હું તર્ક કરૂં છું, વડિલ બંધુની અવજ્ઞા કરો છો તેથી તમે નિર્ભયથી પણ નિર્ભય છો એમ હું માનું છું, કારણ કે શૂરવીરોએ પણ ગુરૂજનને વિષે ભયથી વર્ત્તવું જોઈએ. એક તરફ વિશ્વનો વિજય કરનાર અને એક તરફ ગુરૂનો વિનયી હોય તો તેમાં કોની પ્રશંસા કરવી એ પર્ષદાના લોકોએ વિચાર કરવાની જરૂર નથી, કેમકે **ગુરૂનો વિનયીજ પ્રશંસાને યોગ્ય છે.** આવો તમારો અવિનય તે સર્વસહ મહારાજા સહન કરશે પણ તેથી પિશુન લોકોને નિરંકુશ અવકાશ મળશે. પરંતુ તમારી અભક્તિને પ્રકાશ કરનારી પિશુન લોકોની વાણીરૂપ તક્રના[1] છાંટા અનુક્રમે દુધની જેમ મહારાજાના ચિત્તને દુષણ પમાડશે. સ્વામીના સંબંધમાં પોતાનું અલ્પ છિદ્ર હોય તે પણ રક્ષણીય છે, કેમકે થોડા છિદ્રવડે પણ પાણી સમગ્ર પાળનો નાશ કરે છે. 'આટલા વખત સુધી હું ન આવ્યો, હવે કેમ આવી શકું ?' એવી તમે શંકા ન કરતાં હમણા પણ ચાલો; કેમકે **સારા સ્વામીઓ ભૂલને ગ્રહણ કરતા નથી.** આકાશમાં સૂર્ય ઉગવાથી જેમ ગ્રાકળ નાશ પામે તેમ તમારા ત્યાં આવવાથી પિશુન લોકોના મનોરથ નાશ પામશે. પર્વણીને દિવસે સૂર્યથી ચંદ્રની જેમ સ્વામીની સાથે સંગમ કરવાથી તમે તેજમાં વૃદ્ધિ પામો. સ્વામીની પેઠે આચરણ કરનારા ઘણા બળવંત પુરૂષો પોતાનું સૈન્યપણું છોડી દઈ તે મહારાજાની સેવા કરે છે. જેમ દેવતાઓને ઈંદ્ર સેવવા યોગ્ય છે તેમ નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવામાં સમર્થ ચક્રવર્તી સર્વ રાજાઓએ સેવવા યોગ્ય છે. તમે ફક્ત ચક્રવર્તીપણાનો પક્ષ લઇને પણ તેમની સેવા કરશો તો તેથી અદ્વૈત ભ્રાતૃસૌહાર્દના પક્ષનો પણ ઉદ્યોત કરશો. કદાપિ મારો ભ્રાતા છે એમ ધારી તમે ત્યાં નહી આવો તો તે પણ યુક્ત કહેવાશે નહીં, કેમકે આજ્ઞાને સાર જાણનારા રાજાઓ જ્ઞાતિભાવે કરીને પણ નિગ્રહ કરેછે. લોહચુમ્બકથી લોઢાની જેમ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ તેજથી આકૃષ્ટ થયેલા દેવ, દાનવ, અને મનુષ્યો ભરતપતિની પાસે આવે છે. મહારાજા ભરતને ઈંદ્ર પણ અર્ધ આસન આપી મિત્રરૂપ થઈ ગયો છે, તો તેમને ફક્ત આગમન માત્રથી તમે કેમ અનુકૂળ કરતા નથી ? જો તમે વીરમાની થઈને તે મહારાજાનું અપમાન કરશો તો સૈન્ય સહિત તમે, તેના પરાક્રમરૂપ સમુદ્રમાં સાથુઆના ચૂર્ણની મુષ્ટિ તુલ્ય છો એમ જાણજો. જાણે ચાલતા પર્વતો હોય તેવા ઐરાવત હસ્તી જેવા તેમના ચોરાશી લાખ હાથીઓ સામા આવતા હોય તો તેઓને કોણ સહન કરી શકે તેમ છે ? વળી કલ્પાંત સમુદ્રના કલ્લોલની પેઠે સમગ્ર પૃથ્વીને પ્લાવિત કરતા તેટલાજ અશ્વ અને રથોને પણ કોણ રોકી શકે તેમ છે ? છન્નુકોટી ગામના અધિપતિ એવા મહારાજાના છન્નુકોટી પાળાઓ સિંહની જેમ કોને ત્રાસ ન પમાડે ? તેમનો એક સુષેણ સેનાપતિ હાથમાં દંડ લઈને આવતો હોય તો યમરાજની પેઠે તેને દેવ

1 છાશના

અને અસુરો પણ સહન કરી શકે તેમ નથી. સૂર્યને અંધકારની જેમ અમોઘ ચક્રને ધારણ કરનાર ભરતચક્રીને આ ત્રણલોક પણ કાંઈ હિસાબમાં નથી, માટે હે બાહુબલિ! તેજ અને વયમાં જ્યેષ્ઠ એવા તે મહારાજા રાજ્ય અને જીવિતની ઈચ્છાવાળા તમોએ સેવવા યોગ્ય છે."

સુવેગનાં એવાં વચનો સાંભળી પોતાના બાહુબળથી જગત્‌ના બળને નાશ કરનાર બાહુબલિ જાણે બીજો સમુદ્ર હોય તેમ ગંભીર શબ્દે બોલ્યા—"હે દૂત! તને સાબાશ છે. વાચાળમાં તું અગ્રણી છો જેથી મારી આગળ આવી વાણી બોલવાને સમર્થ થયો છે. મોટા ભાઈ ભરત અમારે પિતા તુલ્ય છે. તેઓ બંધુનો સમાગમ ઈચ્છે છે તે તેમને ઘટે છે; પણ સુર, અસુર અને રાજાઓની લક્ષ્મીથી ઋદ્ધિવાળા થયેલા તે અલ્પ વૈભવવાળા અમારા આવવાથી લજ્જા પામશે એમ ધારીને અમે આવ્યા નથી. સાઠ હજાર વર્ષ સુધી પરરાજ્યોને ગ્રહણ કરવામાં રોકાયલા હતા તેજ તેમને કનિષ્ઠ ભાઇઓના રાજ્યો ગ્રહણ કરવામાં વ્યગ્ર થવાનું કારણ છે. જો સૌભ્રાતૃપણાનું કારણ હોત તો તે પોતાના ભાઇઓની પાસે એક એક દૂત રાજ્ય અથવા સંગ્રામની ઈચ્છાથી શા માટે મોકલત! લોભી એવા પણ મોટાભાઈની સાથે કોણ યુધ્ધ કરે એવી બુધ્ધિથી મહાસત્વવંત એવા અમારા નાનાભાઇઓ પિતાને અનુસર્યા છે. તેમના રાજ્ય ગ્રહણ કરવાથી છળ જોનારા તારા સ્વામીની બકચેષ્ટા[1] હવે પ્રગટ થઈ! એવીજ રીતે અને એવોજ સ્નેહ બતાવવાને માટે એ ભરતે વાણીના પ્રપંચમાં વિશેષ પ્રકારે વિચક્ષણ એવા તને મારી પાસે મોકલ્યો છે. એ નાનાભાઈઓએ દીક્ષા લઈ પોતાના રાજ્યોનું દાન કરી જેવો હર્ષ તેને ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેવો હર્ષ એ રાજ્યલુબ્ધને મારા આવવાથી થશે? નહીં થાય. કેમકે હું વજ્રથી પણ કઠોર છું; પરંતુ થોડા વૈભવવાળો છતાં ભાઇનો તિરસ્કાર કરવાના ભયથી હું તેની વૃધ્ધિ ગ્રહણ કરતો નથી. તે પુષ્પોથી કોમળ છે પણ માયાવી છે, કે જેણે અવર્ણવાદથી ભય પામેલા પોતાના નાના ભાઈઓના રાજ્ય જાતે ગ્રહણ કર્યા! હે દૂત! ભાઇઓના રાજ્યને ગ્રહણ કરનારા તે ભરતની અમે ઉપેક્ષા કરી તેથી નિર્ભયથી પણ નિર્ભય એવા અમે ખરા. **ગુરૂ જનમાં વિનય રાખવો એ પ્રશસ્ત છે, પણ જો ગુરૂ પોતે ગુરૂ થાય તો; પણ ગુરૂના ગુણથી રહિત એવા ગુરૂજનમાં વિનય રાખવો એતો ઉલટું લજ્જાસ્પદ છે.** ગર્વવાળા, કાર્ય અકાર્યને નહીં જાણનારા અને ઉન્માર્ગગામી એવા ગુરૂજનનો પણ ત્યાગજ કરવો જોઇએ. અમે શું તેના અશ્વાદિક લઇ લીધા છે કે તેના નગરાદિક ભગ્ન કર્યા છે કે જેથી અમારા અવિનયને એ સર્વસહ રાજાએ સહન કર્યો એમ તું કહે છે. દુર્જનોના પ્રતિકારને માટે અમે તેવા કાર્યમાં પ્રવર્ત્તતા નથી, માટે વિચારીને કરનારા સત્પુરૂષો શું ખલ પુરૂષનાં વચનથી દૂષિત થાય છે? આટલો વખત અમે આવ્યા નહીં તેથી નિસ્પૃહ થઈને તેઓ કોઇ ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા કે આજે હવે અમે તે ચક્રીની પાસે આવીએ! ભૂતની પેઠે છળને શોધનાર તે, સર્વત્ર

[1] બગલાજેવી ચેષ્ટા (માયાવીપણું).

અપ્રમત્ત અને અલુબ્ધ એવા અમારી કઈ ભૂલને ગ્રહણ કરશે? તેમનો કોઈ દેશ કે બીજું કાંઈ પણ અમે ગ્રહણ કર્યું નથી, તો એ ભરતેશ્વર અમારા સ્વામી શી રીતે થાય? મારા અને તેમના–ભગવાન્ ઋષભસ્વામી જ સ્વામી છે, તો અમો બંનેને પરસ્પરમાં સ્વામી સંબંધ કેમ ઘટે? તેજના કારણરૂપ હું ત્યાં આવવાથી તેઓનું તેજ કેમ રહેશે? કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થયે અગ્નિ તેજસ્વી રહેતો નથી. અસમર્થ રાજાઓ પોતે સ્વામી છતાં પણ તેને સ્વામી ગણી તેની સેવા કરે; કેમકે એવા રાંક રાજાઓનો નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવામાં એ સમર્થ છે. ભ્રાતૃસ્નેહના પક્ષે પણ જો હું તેની સેવા કરૂં તો તે ચક્રવર્તીપણાને સંબંધેજ ગણાય, કેમકે લોકોના મુખ બંધાતા નથી. હું તેમનો નિર્ભય ભ્રાતા છું અને તે આજ્ઞા કરવા યોગ્ય છે, પણ જાતિપણાના સ્નેહનું તેમાં શું કામ છે? એક જાતિ એવા વજ્રથી પણ વજ્રનું વિદારણ નથી થતું શું? સુર, અસુર અને નરોની ઉપાસનાથી તે ભલે પ્રસન્ન થાઓ, પણ તેમાં મારે શું? કેમકે સજ્જરથ પણ માર્ગે ચાલવાને સમર્થ થાય છે, ઉન્માર્ગે તો ભાંગી જાય છે. ઇંદ્ર પિતાજીનો ભક્ત છે, તેથી તેને પિતાજીનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર ગણી પોતાના અર્ધ આસન ઉપર બેસારે તો તેથી શું તે ગર્વ પામે છે? એ ભરતરૂપ સમુદ્રમાં સૈન્ય સહિત બીજા રાજાઓ સાથુઆના ચૂર્ણની મુષ્ટિ જેવા થયા છે તે ખરૂં, પણ તેજથી દુઃસહ એવો હું તો તે સમુદ્રમાં વડવાનળ જેવો છું. સૂર્યના તેજમાં બીજા તેજ માત્ર લય થઈ જાય તેમ ભરતરાજા પોતાના અશ્વ, હસ્તી, પાયદલ અને સેનાપતિ સુદ્ધાં મારામાં લય થઈ જાય. બાળપણામાં હાથીની જેમ મેં તેને પગેથી પકડીને મારા કરવડે માટીના ઢેફાની જેમ ગગનમાં ઉડાડ્યો હતો; ગગનમાં બહુ ઉંચે ઉડ્યા પછી પાછા નીચે પડતા 'એ પ્રાણરહિત ન થાઓ' એમ ધારી મેંજ તેને પુષ્પની પેઠે ઝીલી લીધો હતો, પણ હાલમાં વાચાળ થયેલા એવા તેના જીતેલા રાજાઓના ચાટુ ભાષણોથી જાણે બીજા જન્મને પામ્યો હોય તેમ તે એ સઘળું ભૂલી ગયો જણાય છે. પરંતુ તે સર્વે ચાટુકારો નાશી જશે અને એ એકલો બાહુબલિના બાહુબળથી થતી વ્યથાને સહન કરશે. અરે દૂત! તું અહીંથી ચાલ્યો જા. રાજ્ય અને જીવિતની ઈચ્છાથી તે ભલે અહીં આવે. પિતાએ આપેલા રાજ્યભાગથી તુષ્ટ થયેલો હું તેની પૃથ્વીની ઉપેક્ષા કરૂં છું તેથી મારે ત્યાં આવવાની જરૂર નથી."

બાહુબલિએ એવી રીતે કહેવાથી, જાણે વિચિત્ર કાયાવાળા (ચિતરા) હોય તેવા અને સ્વામીની દૃઢ આજ્ઞારૂપી પાશથી બંધાયેલા બીજા રાજાઓ પણ કોપથી રક્ત નેત્રો કરી સુવેગને જોવા લાગ્યા, 'મારો મારો' એમ રોષથી બોલતા અને અધરને સ્ફુરાવતા કુમારો વારંવાર તેની ઉપર વિકટ કટાક્ષ નાંખવા લાગ્યા, ખડ્ગને હલાવતા પરિકર બાંધી દૃઢ થયેલા અંગરક્ષકો જાણે મારવાને ઈચ્છતા હોય તેમ ભ્રકુટી ચડાવીને તેને જોવા લાગ્યા, અને સ્વામીનો કોઇ સાહસિક પદાતિ આ વગડને મારી તો નહીં નાંખે એમ મંત્રીઓ

તેની ચિંતા કરવા લાગ્યા. તેવામાં હાથ તૈયાર કરી પગને ઉંચો કરી રહેલો હોવાથી, જાણે તેને કંઠમાંથી પકડવાને ઉત્સુક હોય તેવા છડીદારે તેને આસન ઉપરથી ઉઠાડચો. આ પ્રમાણે થવાથી મનમાં ક્ષોભ પામ્યો, તોપણ ધૈર્યનું અવલંબન કરી સુવેગ સભા સ્થાનમાંથી બહાર નીકળ્યો. ક્રોધ પામેલા બાહુબલિના આકરા શબ્દોના અનુમાનથી રાજ-દ્વારમાં રહેલું પાયદળ સૈન્ય રોષવડે ક્ષોભ પામ્યું. તેઓમાંના કેટલાક ક્રોધથી ઢાલ ફેરવવા લાગ્યા, કેટલાક તરવાર નચાવવા લાગ્યા, કેટલાક ફેંકવાને માટે ચક્ર તૈયાર કરવા લાગ્યા, કોઈ મુદ્ગર લેવા લાગ્યા, કોઈ ત્રિશુળવડે સ્ફોટન કરવા લાગ્યા, કોઈ ભાથા બાંધવા લાગ્યા, કોઇ દંડ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા અને કોઇ પરશુને પ્રેરવા લાગ્યા. તેઓને આવી સ્થિતિવાળા જોઇ, ચોતરફથી જાણે પગલે પગલે પોતાનું મૃત્યુ જોતો હોય તેમ સ્ખલિત ચરણથી ચાલતો સુવેગ નરસિંહ (બાહુબલિ) ના સિંહદ્વારથી બહાર નીકળ્યો. ત્યાંથી રથમાં બેસી ચાલતા માર્ગમાં નગરલોકોની પરસ્પર થતી આવી વાણી તેણે સાંભળી–

૧ લો પુરૂષ–આ નવીન પુરૂષ રાજદ્વારમાંથી કોણ નીકળ્યો ?

૨ જો પુરૂષ–એ ભરતરાજાનો દૂત જણાય છે.

૧ લો પુરૂષ–શું પૃથ્વીમાં બાહુબલિ શિવાય બીજો કોઇ રાજા છે ?

બીજો–હા, અયોધ્યામાં બાહુબલિનો મોટો ભાઇ ભરત નામે રાજા છે.

પહેલો–આ દૂતને તેણે અહીં શા માટે મોકલ્યો હશે ?

બીજો–પોતાના ભાઈ બાહુબલિ રાજાને બોલાવવા માટે.

પહેલો–આટલા વખત સુધી આપણા સ્વામીના તે ભાઈ ક્યાં ગયા હતા ?

બીજો–ભરતક્ષેત્રના છખંડનો વિજય કરવા ગયા હતા.

પહેલો–હાલ ઉત્કંઠિત થઇને તેણે પોતાના નાનાભાઇને કેમ બોલાવ્યા હશે ?

બીજો–બીજા સામાન્ય રાજાની પેઠે સેવા કરવામાટે.

પહેલો–સર્વ રાજાઓને જીતીને તે હવે આ ખીલા ઉપર ચડે છે તેનું શુ કારણ ?

બીજો–અખંડ ચક્રવર્તીપણાનું અભિમાન એ તેમાં કારણભૂત છે.

પહેલો–કનિષ્ઠ બંધુથી જીતાયેલો એ રાજા પોતાનું મોઢું કેમ બતાવી શકશે ?

બીજો–સર્વ સ્થાનકે જય મેળવનાર માણસ પોતાના ભાવી પરાભવને જાણતો નથી.

પહેલો–એ ભરતરાજાને મંત્રી વર્ગમાં કોઈ ઉંદર જેવો પણ નથી ?

બીજો–તેને કુળક્રમથી થયેલા બુધ્ધિવાળા ઘણા મંત્રીઓ છે.

પહેલો–ત્યારે સર્પના મસ્તકને ખણવાને ઈચ્છતા એ ભરતને તે મંત્રીઓએ કેમ વાર્યો નહીં હોય ?

બીજો–તેમણે તેને વાર્યો નથી પણ ઉલટો પ્રેર્યો છે, કેમકે ભવિતવ્યતા એવીજ જણાય છે.

નગર જનોની આવી વાણી સાંભળતો સુવેગ નગરની બહાર નીકળ્યો. નગરદ્વાર પાસે જાણે દેવતાઓએ પ્રગટ કરી હોય તેમ બંને ઋષભપુત્રોની યુધ્ધકથા ઈતિહાસની જેમ તેના સાંભળવામાં આવી. ક્રોધથી સુવેગ જેમ જેમ માર્ગમાં ઉતાવળો ચાલવા લાગ્યો તેમ તેમ જાણે હરીફાઇ કરતી હોય તેમ યુધ્ધની કથા પણ ઉતાવળે પ્રસરવા લાગી. માત્ર વાર્તા સાંભળીનેજ રાજાની આજ્ઞાની જેમ દરેક નગરે અને દરેકગામે વીર સુભટો યુધ્ધને માટે તૈયાર થવા લાગ્યા. યોગિઓ જેમ શરીરને દૃઢ કરે તેમ કોઇ સંગ્રામના રથો શાળામાંથી બહાર કાઢીને તેમાં નવી ધરીઓ વિગેરે નાંખી તેને દૃઢ કરતા હતા. કોઈ પોતાના અશ્વોને અશ્વપાટીકામાં દાખલ કરી તેમને પાંચ પ્રકારની ગતિઓથી ચલાવી રણને યોગ્ય કરી શ્રમને દૂર કરાવવા લાગ્યા હતા. કોઈ જાણે પ્રભુની તેજોમય મૂર્ત્તિ હોય તેવા પોતાના ખડ્ગ વિગેરે આયુધોને સરણીયાને ઘરે લઈ જઈ સજાવીને તીક્ષ્ણ કરાવવા લાગ્યા હતા. કોઇ સારા શૃંગ જોડી અને નવી તાંત બાંધી યમરાજની ભૃકુટી જેવા પોતાનાં ધનુષોને તૈયાર કરતા હતા. કોઇ પ્રયાણમાં સ્વર કર્યા કરવાથી જાણે પ્રાણવાળા વાજિત્રો હોય તેવા અરણ્યઉટોને કવચ વિગેરે વહન કરવાને લાવતા હતા. તાર્કિક પુરૂષો જેમ સિધ્ધાંતને દૃઢ કરે તેમ કોઇ પોતાના બાણોને, કોઇ બાણના ભાથાને, કોઇ મસ્તકે પહેરવાના ટોપને અને કોઇ બખ્તરને (જો કે તેઓ દૃઢ હતા તોપણ) વિશેષ દૃઢ કરતા હતા; અને કોઇ જાણે ગંધર્વોના ભુવન હોય તેવા મૂકી રાખેલા મોટા તંબુ અને કનાતને પહોળા કરી જોવા લાગ્યા હતા. જાણે એક બીજાની સ્પર્ધા કરતા હોય તેમ બાહુબલિ રાજાને વિષે ભક્તિવાળા તે દેશના લોકો આ પ્રમાણે યુદ્ધને માટે તૈયાર થતા હતા. રાજભક્તિને ઈચ્છતો કોઈ પુરૂષ સંગ્રામમાં જવા માટે તૈયાર થતો હતો તેને કોઈ આપ્ત પુરૂષે આવીને વાર્યો તેથી જાણે અનાપ્ત હોય તેમ તેના ઉપર તે કોપ કરવા લાગ્યો. અનુરાગ વડે પોતાના પ્રાણથી પણ રાજાનું પ્રિય કરવાને ઈચ્છતા લોકોનો આવો આરંભ માર્ગમાં ચાલ્યા જતા સુવેગના જોવામાં આવ્યો. યુધ્ધની વાત સાંભળીને તથા લોકોને વિષે થતી તૈયારી દેખીને, બાહુબલિને વિષે અદ્વૈત ભક્તિવાળા કેટલાક પર્વતના રાજાઓ પણ બાહુબલિની પાસે જવા લાગ્યા. ગોપના શબ્દથી ગાયોની જેમ તે પર્વતરાજાઓએ કરેલા ગોશૃંગનો નાદ સાંભળી નિકુંજમાંથી હજારો કિરાત લોકો દોડીને જવા લાગ્યા. એ શૂરવીર કિરાતોમાંના કોઈ વાઘના પુંછડાની ત્વચાથી, કોઇ મોરના પીંછાથી અને કોઇ લતાથી વેગવડે પોતાના કેશપાસ બાંધવા લાગ્યા. કોઇ સર્પની ત્વચાથી, કોઈ વૃક્ષોની ત્વચાથી અને કોઇ ઘોની ત્વચાથી પહેરેલા મૃગચર્મને બાંધવા લાગ્યા. કપિઓની પેઠે ઠેકતા તેઓ હાથમાં પાષાણ અને ધનુષ લઇને સ્વામીભક્ત શ્વાનની પેઠે પોતાના સ્વામીને વીંટાઈ વળવા લાગ્યા. તેઓ પરસ્પર બોલતા હતા કે ભરતની ઓક અક્ષૌહિણી સેનાને ચૂર્ણ કરી આપણે મહારાજા બાહુબલિના પ્રસાદનો બદલો આપશું.

આવી રીતનો તેઓનો સકોપ આરંભ જોઇને સુવેગ મનમાં વિવેકબુધ્ધિથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે—"અહો ! આ બાહુબલિને વશ થયેલા તેના દેશના લોકો જાણે પોતાના

પિતાનું વૈર હોય તેમ રણકર્મમાં કેવી ત્વરા કરે છે ! બાહુબલિના સૈન્યની પહેલાં રણની ઈચ્છાવાળા આ કિરાત લોકો પણ આ તરફ આવનારા અમારા સૈન્યને હણવાનો ઉત્સાહ કરે છે. હું એવો કોઈ માણસ અહીં જોતો નથી કે જે યુદ્ધને માટે તૈયાર થયો નહીં હોય ! તેમ એવો પણ કોઈ નથી કે જે બાહુબલિને વિષે રાગી ન હોય ! આ બહલી દેશમાં હળધારી ખેડુતો પણ શૂરવીર અને સ્વામીભક્ત છે, તે આ દેશનો એવો પ્રભાવ હશે? કે બાહુબલિમાં એવો ગુણ હશે? કદાપિ સામંત વિગેરે પાળાઓ તો મૂલ્યથી ખરીદ થઈ શકે પણ બાહુબલિને તો સર્વ પૃથ્વી તેના ગુણથી વેચાણ થઈ પત્નીરૂપ થયેલી છે, માટે અગ્નિની પાસે તૃણસમૂહની જેમ બાહુબલિની આવી સેના પાસે ચક્રીની મોટી સેનાને પણ હું નાની માનું છું. આ મહાવીર બાહુબલિની આગળ ચક્રીને પણ અષ્ટાપદની પાસે હાથીના નાના બાળકની જેમ ન્યૂન જાણું છું. જો કે બળવાન્‌પણામાં પૃથ્વીમાં ચક્રવર્તી અને સ્વર્ગમાં ઇંદ્ર વિખ્યાત છે, પરંતુ તે બંનેનો અંતરવર્ત્તિ હોય અથવા બંનેથી ઊર્ધ્વવર્ત્તિ (અધિક) હોય એવો આ ઋષભદેવજીનો લઘુપુત્ર જણાયછે. આ બાહુબલિની ચપેટિકાના ઘાત આગળ ચક્રીનું ચક્ર અને ઈંદ્રનું વજ્ર પણ નિષ્ફળ છે એમ હું માનું છું. આ બળવાન્ બાહુબલિને વિરાધ્યો તે રીંછને કાને પકડ્યા જેવું અને સર્પને મુષ્ટિથી પકડ્યા જેવું થયું છે. વ્યાઘ્ર જેમ એક મૃગને લઈ સંતુષ્ટ રહે તેમ આટલા ભૂમિમંડળને ગ્રહણ કરી સંતુષ્ટ રહેલ બાહુબલિને તરછોડી વ્યર્થ શત્રુરૂપ કર્યો છે. અનેક રાજાઓની સેવાથી મહારાજાને શું અપૂર્ણ હતું કે વાહનને માટે કેશરીસિંહને બોલાવવાની જેમ આ બાહુબલિને સેવા કરવા બોલાવ્યો ? સ્વામીના હિતને માનનારા મંત્રીઓને અને મને પણ ધિક્કાર છે કે જેમણે આ કાર્યમાં શત્રુની પેઠે તેમની ઉપેક્ષા કરી. 'સુવેગે જઈ ભરતને વિગ્રહ કરાવ્યો' એમ મારે માટે લોકો બોલશે. અરે ! ગુણને દૂષિત કરનાર આ દૂતપણાને ધિક્કાર છે ! " રસ્તામાં નિરંતર આ પ્રમાણે વિચારતો નીતિજ્ઞ સુવેગ કેટલેક દિવસે અયોધ્યા નગરીમાં આવી પહોંચ્યો. દ્વારપાળ તેને સભામાં લઇ ગયો. પ્રણામ કરી અંજલિ જોડીને તે બેઠો એટલે ચક્રવર્તીએ તેને આદર સહિત પૂછ્યુ—

'સુવેગ ! મારા નાના ભાઇ બાહુબલિ કુશળ છે ? કેમકે તું વેગથી આવ્યો તેથી હું ક્ષોભ પામું છું; અથવા તેણે તરછોડેલો તું ત્વરાથી આવ્યો છે ? કેમકે તે મારા બળવાન્ ભ્રાતાની એ વીરવૃત્તિ યુક્ત છે.'

સુવેગે કહ્યું–' દેવ ! તમારી જેવા અતુલ્ય પરાક્રમવાળા તે બાહુબલિનું અકુશળ કરવાને દૈવ પણ સમર્થ નથી. એ આપનો નાનો ભાઈ છે એમ ધારી પ્રથમ મેં તેને સ્વામીની સેવા માટે આવવાને વિનય પૂર્વક હિતકારી વચનો કહ્યાં. ત્યાર પછી ઔષધની પેઠે તીવ્ર અને પરિણામે ઉપકારી એવાં અવચનીય વચનો કહ્યાં. પરંતુ મીઠાં વચનોથી અને તીક્ષ્ણ વચનોથી પણ તેણે આપની સેવા સ્વીકારી નહીં; કેમકે સંનિપાતનો વિકાર થાય ત્યારે

ઔષધ શું કરી શકે? તે બળવાન્ બાહુબલિ ગર્વવંત થઇ ત્રણ લોકને તૃણ તુલ્ય ગણે છે અને સિંહની જેમ કોઈને પોતાનો પ્રતિમલ્લ જાણતો નથી. આપના સુષેણ સેનાનીનું અને સૈન્યનું મેં વર્ણન કર્યું ત્યારે 'એ શુ ગણતીમાં છે' એમ કહી દુર્ગંધથી મરડવાની જેમ તેણે પોતાની નાસિકા મરડી. જ્યારે આપે કરેલો ષટ્ખંડવિજય મેં વર્ણવ્યો ત્યારે તે નહીં સાભળતાં પોતાના ભુજદંડને જોવા લાગ્યો અને કહ્યું કે પિતાજીએ આપેલા ભાગથી સંતુષ્ટ થઈને રહેલા—અમારી ઉપેક્ષાથીજ ભરતે ભરતક્ષેત્રના છ ખંડને ગ્રહણ કર્યા છે. સેવા કરવી તો દૂર રહી, પણ હાલ તો તે નિર્ભય થઈને ઉલટા વાઘણને દ્દોવા બોલાવે તેમ આપને રણને માટે બોલાવે છે. તમારો ભ્રાતા એવો પરાક્રમી, માની અને મહાભુજ છે કે તે ગંધહસ્તીની જેમ અસહ્ય અને પર પરાક્રમને સહન કરતો નથી. તેની સભામાં ઈંદ્રના સામાનિક દેવતાઓની જેમ તેના સામંત રાજાઓ પણ પ્રચંડ પરાક્રમી હોવાથી તેના આશયથી ન્યૂન આશયવાળા નથી. તેના રાજકુમારો પણ રાજતેજના અસંત અભિમાની છે. તેઓની ભુજામાં રણ કરવાની ખુજલી આવે છે, તેથી જાણે બાહુબલિથી પણ તેઓ દશગણા પરાક્રમી હોય તેવા જણાય છે. તેના અભિમાની મંત્રીઓ પણ તેની જેવાજ વિચારને અનુસરે છે, કેમકે જેવા સ્વામી હોય તેવોજ તેનો પરિવાર પણ હોય છે. સતી સ્ત્રીઓ જેમ પર પુરૂષને સહન કરતી નથી તેમ તેની અનુરાગી પ્રજા પણ દુનિયામાં બીજો રાજા છે એવું જાણતી નથી. કર ભરનારા, વેઠ કરનારા અને દેશના સઘળા લોકો પણ સેવકની જેમ પોતાનો પ્રાણ આપીને તેનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. સિંહોની જેવા વનેચર અને ગિરિચર સુભટો પણ તેને વશ થઈ તેની માનસિધ્ધિ કરવાને ઈચ્છે છે. હે સ્વામિન્! વિશેષ શું કહું પણ તે મહાવીર દર્શનની ઉત્કંઠાથી નહિ પણ યુધ્ધની ઈચ્છાથી હમણા તમને જોવાને ઈચ્છે છે. હવે આપને રૂચે તેમ કરો, કારણકે દૂત લોકો મંત્રી નથી પણ માત્ર સત્ય સંદેશાનેજ કહેનારા છે.'

એ પ્રમાણે સાંભળી ભરત (સૂત્રધાર) ની પેઠે સમકાળે વિસ્મય, કોપ, ક્ષમા અને હર્ષના દેખાવરૂપ નાટ્ય કરી ભરતરાજા બોલ્યા—'સુર, અસુર અને નરમાં એ બાહુબલિની તુલ્ય કોઈ નથી એવો બાળપણાની ક્રીડામાં મેં સ્વલ્ં અનુભવ કરેલો છે. ત્રણ જગતના સ્વામીનો પુત્ર અને મારો નાનો ભાઇ એ બાહુબલિ ત્રણ જગત્ને તૃણરૂપ માને તે સ્તુતિરૂપ નથી પણ વાસ્તવિક છે. એવા નાના ભાઇથી હું પણ પ્રશંસા પામવાને યોગ્ય છુ, કેમકે એક હાથ નાનો હોય તો બીજો મોટો હોય તે પણ શોભે નહીં. સિંહ જો બંધનને સહન કરે અને અષ્ટાપદ જો વશ થાય તો બાહુબલિ વશ થાય; અને એ વશ થાય ત્યારે તો પછી ન્યૂન પણ શું કહેવાય! તેના દુર્વિનયને હું સહન કરીશ. કદાપિ તેમ કરવાથી લોકો મને અશક્ત કહે તો ભલે કહે. સર્વ વસ્તુઓ પુરૂષાર્થથી કે ધનથી મેળવી શકાય છે પણ એવો ભ્રાતા કોઈ પણ પ્રકારે મેળવી શકાતો નથી.

મંત્રીઓ ! આવી રીતે વર્ત્તવું મને ધટે છે કે નહીં ? તમે શામાટે ઉદાસીની જેમ મૌન ધરી રહ્યા છો ? જે યથાર્થ હોય તે કહો.'

બાહુબલિનો અવિનય અને પોતાના સ્વામીની આવી ક્ષમા તેથી જાણે પ્રહારથી દુભાણો હોય તેમ સેનાપતિ સુષેણ બોલ્યો–" ઋષભ સ્વામીના પુત્ર ભરતરાયને ક્ષમા કરવી યુક્ત છે, પણ તે કરૂણાપાત્ર જનમાં યોગ્ય છે. જે જેના ગામમાં વસે તે તેને આધીન થાય છે અને એ બાહુબલિ તો એક દેશને ભોગવે છે તથાપિ વાણીથી પણ તમને વશ નથી. પ્રાણનો નાશ કરનાર છતાં પણ પ્રતાપને વધારે તેવો વૈરી સારો, પણ પોતાના ભાઈના પ્રતાપનો નાશ કરનાર બંધુ શ્રેષ્ઠ નહીં. રાજાઓ ભંડાર, સૈન્ય, મિત્ર, પુત્ર અને શરીરથી પણ પોતાના તેજની રક્ષા કરે છે, કેમકે તેજ એજ તેમનું જીવિત છે. આપને પોતાના રાજ્યથી પણ શું અપૂર્ણ હતું કે જેથી આ ષટ્ખંડનો વિજય કર્યો ? તે સઘળું તેજને માટેજ છે. એક વખત શીળ રહિત થયેલી સતી સર્વથા અસતીજ કહેવાય, તેમ એક ઠેકાણે નાશ પામેલું તેજ સર્વ ઠેકાણે નાશ પામેલું છે એમ ગણવું. ગૃહસ્થોમાં દ્રવ્યનો ભાઇઓ પ્રમાણે ભાગ પડે છે, તોપણ તેઓ તેજને ગ્રહણ કરનારા ભાઈની થોડી પણ ઉપેક્ષા કરતા નથી. અખિલ ભરતખંડનો વિજય કર્યા છતાં જો આપનો અહીં અવિજય થાય તો સમુદ્ર ઉતરેલા પુરૂષને ખાબોચીઆમાં ડુબી જવા જેવું છે. કોઈ ઠેકાણે સાંભળ્યું છે અથવા જોયું છે કે ચક્રવર્તીનો પ્રતિસ્પર્ધી થઇને કોઈ રાજા રાજ્ય ભોગવે ? હે પ્રભુ ! અવિનયીને વિષે ભ્રાતૃસંબંધનો સ્નેહ રાખવો તે એક હાથવડે તાળી પાડવા જેવું છે. વેશ્યાઓની જેવા સ્નેહ રહિત બાહુબલિમાં ભરતરાજા સ્નેહવાળા છે એમ કહેતા અમને જો આપ નિષેધ કરો તો ભલે નિષેધ કરો; પણ 'સર્વ શત્રુને જીતીનેજ હું અંદર પ્રવેશ કરીશ' એવા નિશ્ચયથી હજી સુધી નગર બહાર રહેલા ચક્રનો આપ કેમ નિષેધ કરશો ? ભ્રાતાના મિષથી શત્રુરૂપે રહેલા બાહુબલિની ઉપેક્ષા કરવી આપને યુક્ત નથી, આ વિષે આપ બીજા મંત્રીઓને પણ પૂછો."

સુષેણના એ પ્રમાણે બોલવા પછી મહારાજાએ બીજાઓની સન્મુખ જોયું એટલે વાચસ્પતિ જેવો સચિવાગ્રણી બોલ્યો–'સેનાનીએ જે કહ્યું તે યુક્ત છે અને તેમ કહેવાને બીજો કોણ સમર્થ છે ? જેઓ પરાક્રમમાં અને પ્રયાસમાં ભીરૂ હોય તે પોતાના સ્વામીના તેજની ઉપેક્ષા કરે છે. સ્વામીએ પોતાના તેજને અર્થે આદેશ કરેલા અધિકારીઓ પ્રાય સ્વાર્થાનુકૂળ ઉત્તર આપે છે અને વ્યસન વધારે છે, પણ આ સેનાપતિ તો પવન જેમ અગ્નિના તેજને વધારે તેમ કેવળ આપના તેજની વૃધ્ધિને માટેજ છે. સ્વામિન્ ! આ સેનાપતિ ચક્રરત્નની જેમ શેષ રહેલા એક પણ શત્રુને જીત્યા શિવાય સંતોષ પામતો નથી, માટે હવે વિલંબ ન કરો. તમારી આજ્ઞાથી હાથમાં દંડ ગ્રહણ કરીને સેનાપતિ જેમ શત્રુને તાડન કરે, તેમ પ્રયાણભંભા વજડાવો. સુઘોષાના ઘોષથી દેવતાઓની જેમ ભંભાના

નાદથી વાહન અને પરિવાર સહિત સૈનિક લોકો એકઠા થાઓ અને સૂર્યની જેમ ઉત્તર તરફ તક્ષશિલા પુરી પ્રત્યે તેજની વૃદ્ધિને માટે આપ પ્રયાણ કરો. આપ પોતે જઈ ભાઈનો સ્નેહ જુઓ અને સુવેગે કહેલાં વચનો સત્ય છે કે અસત્ય તેની ખાત્રી કરો.'

સચિવનું તે વચન ભરતરાજાએ 'તેમજ થાઓ' એમ કહી સ્વીકાર્યું; કારણકે **વિદ્વાનો પરજનોનું વચન પણ યુક્ત હોય તો માને છે.** પછી શુભ દિવસે યાત્રિક મંગળ કરી મહારાજા પ્રયાણને માટે પર્વત જેવા ઉન્નત ગજેંદ્ર ઉપર આરૂઢ થયા. જાણે બીજા રાજાની સેના હોય તેમ રથ, અશ્વ અને હાથીઓ ઉપર આરૂઢ થયેલા હજારો સેવકો પ્રયાણવાજીંત્રો વગાડવા લાગ્યા. એકસરખા તાલના શબ્દથી સંગીતકારીઓની જેમ પ્રયાણવાદ્યોના નાદથી સર્વ સૈન્ય એકઠું થયું. રાજાઓ, મંત્રીઓ, સામંતો અને સેનાપતિઓવડે પરવરેલા મહારાજા જાણે અનેક મૂર્ત્તિવાળા થયા હોય તેમ નગરીની બહાર નીકળ્યા. એક હજાર યક્ષોએ અધિષ્ઠિત થયેલું ચક્રરત્ન જાણે સેનાપતિ હોય તેમ સૈન્યની આગળ ચાલ્યું. શત્રુઓના જાણે ગુપ્તચર હોય તેમ મહારાજાના પ્રયાણને સૂચવતા રજસમૂહ ચોતરફ છવાઇને દૂર સુધી પ્રસરવા લાગ્યા. તે વખતે ચાલનારા લાખો હસ્તીઓથી હાથીઓની ઉત્પત્તિભૂમિઓ ગજરહિત થઈ હશે એમ જણાવા લાગ્યું અને ઘોડા, રથ, ખચ્ચરો અને ઉંટોના સમૂહથી જાણે સર્વ ભૂમિતળ વાહન રહિત થયું હશે તેમ જણાવા લાગ્યું. સમુદ્ર જોનારને જેમ સર્વ જગત્ જળમય જણાય તેમ તેના પદાતિસૈન્યને જોઇને સર્વ જગત્ મનુષ્યમય જણાવા લાગ્યું. રસ્તે ચાલતા મહારાજા શહેરે શહેરે, ગામે ગામે અને માર્ગે માર્ગે લોકોના આ પ્રમાણે પ્રવાદ સાંભળવા લાગ્યા. આ રાજાએ એક ક્ષેત્રની જેમ આ ભરતક્ષેત્રને સાધ્યું છે અને મુનિ જેમ ચૌદ પૂર્વને મેળવે તેમ ચૌદ રત્નો મેળવ્યા છે. આયુધોની જેમ એમને નવનિધિઓ વશ થયા છે, તે છતાં એ મહારાજા કઈ તરફ અને શા માટે પ્રયાણ કરે છે? કદાપિ સ્વેચ્છાએ પોતાનો દેશ જોવા જતા હોય તો તેમની આગળ શત્રુઓને સાધવામાં કારણરૂપ ચક્રરત્ન શા માટે ચાલે? પણ દિશાના અનુમાનથી તેઓ બાહુબલિ ઉપર જાય છે એમ જણાય છે. અહો! મોટા પુરૂષોને પણ અખંડ વેગવાળા કષાયો હોય છે! તે બાહુબલિ દેવઅસુરથી પણ દુર્જય છે એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે, તેથી તેનો જય કરવાને ઈચ્છતા આ રાજા આંગળીથી મેરૂને ધારણ કરવાને ઈચ્છે છે. આ કાર્યમાં નાનાભાઈએ મોટાભાઇને જીત્યા એમ થવાથી અથવા મોટાભાઇએ નાનાભાઇને જીત્યો એમ થવાથી બંને પ્રકારે મહારાજાને મોટા અપયશ પ્રાપ્ત થશે.

સૈન્યથી ઉડતા રજના પૂરવડે જાણે વિંધ્યાદ્રિ વધતો હોય તેમ ચોતરફ અંધકારને પ્રસારતા, અશ્વોના ખોંખારા, ગજોની ગર્જના, રથોના ચીત્કાર અને યોધ્ધાઓના કરસ્ફોટ—એ રીતે ચાર પ્રકારની સેનાના શબ્દોથી આનક નામના વાદ્યની જેમ દિશાઓને નાદવાળી કરતા, ગ્રીષ્મ ઋતુના સૂર્યની જેમ માર્ગની સરિતાઓનું શોષણ કરતા, ઉત્કટ

પવનની જેમ માર્ગના વૃક્ષોને પાડતા, સૈન્યની ધ્વજાઓના વસ્ત્રોથી આકાશને બગ-લામય કરતા, સૈન્યના ભારથી પીડા પામતી પૃથ્વીને હસ્તીઓના મદથી શાંત કરતા અને પ્રતિદિવસે ચક્રાનુસારે ચાલતા મહારાજા સૂર્ય જેમ બીજી રાશિમાં સંક્રમે તેમ બહલી દેશમાં આવી પહોંચ્યા; અને દેશની સીમાંતે પડાવ નાંખી સમુદ્રની જેમ મર્યાદા કરીને તેઓ રહ્યા.

તે સમયે સુનંદાના પુત્ર બાહુબલિએ રાજનીતિ રૂપ ગૃહના સ્તંભરૂપ ચરપુરૂષોથી ચક્રીને આવેલા જાણ્યા; એટલે તેણે પણ પોતાના પડછંદાથી જાણે સ્વર્ગને ભંભારૂપ કરતી હોય તેવી પ્રયાણની ભંભા વગડાવી. પ્રસ્થાન કલ્યાણ કરીને મૂર્ત્તિમાન્ કલ્યાણ હોય તેવા ભદ્ર ગજેંદ્ર ઉપર ઉત્સાહની જેમ તે આરૂઢ થયો. મોટા બળવાન્, મોટા ઉત્સાહવાળા, એક સરખા કાર્યમાં પ્રવર્ત્તનારા, બીજાઓથી અભેદ્ય અને જાણે પોતાના અંશ હોય તેવા રાજકુમારો, પ્રધાનો અને વીરપુરૂષોથી વીંટાયેલ બાહુબલિ દેવતાઓથી વીંટાયેલા ઈંદ્રની જેવો શોભવા લાગ્યો. જાણે તેના મનમાં વસેલા હોય તેમ કેટલાએક હાથી ઉપર બેસી, કેટલાએક ઘોડા ઉપર બેસી, કેટલાએક રથમાં બેસી અને કેટલાએક પાયદળ રૂપે—એમ લાખો યોધ્ધાઓ તત્કાળ એક સાથે બહાર નીકળ્યા. બળવાન્ અને ઉંચા અસ્ત્રો ધરી રહેલા પોતાના વીરપુરૂષોથી જાણે એક વીરમય પૃથ્વીને રચતો હોય તેમ અચળ નિશ્ચયવાળો બાહુબલિ ચાલ્યો. વિભાગ રહિત (સુવાંગ) જય કરવાની આકાંક્ષા રાખનારા તેના વીર સુભટો 'હું એકલો છું તો પણ સર્વ શત્રુને જીતીશ' એમ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા. રોહણાચળ પર્વતમાં સર્વે કાંકરા મણિમય હોય તેમ તે સૈન્યમાં રણવાજિત્રને વગાડનારો પણ વીરમાની હતો. ચંદ્રની જેવી કાંતિવાળા તેના મંડળિક રાજાઓના છત્રમંડળથી જાણે શ્વેત કમળમય હોય તેવું આકાશ થઈ ગયું. દરેક પરાક્રમી રાજાઓને જોઇને જાણે પોતાની ભુજાઓ હોય તેમ માનતો તે આગળ ચાલવા લાગ્યો. માર્ગમાં ચાલતો તે બાહુબલિ સૈન્યના ભારથી પૃથ્વીને અને જયવાજિત્રોના શબ્દોથી સ્વર્ગને ફોડવા લાગ્યો. પોતાના દેશનો સીમાડો દૂર હતો, તોપણ તે તત્કાળ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; કારણ કે **રણને માટે ઉત્કંઠિત થયેલા વીરલોકો વાયુથી પણ વિશેષ વેગવાળા થાય છે.** ભરતરાજાની છાવણીથી બહુ દૂર નહીં અને નજીક પણ નહીં તેવી જગ્યાએ ગંગાના તટ ઉપર બાહુબલિએ પડાવ નાંખ્યો.

પ્રાતઃકાળે ચારણભાટોએ અતિથિની જેમ તે બંને ઋષભકુમારોને યુધ્ધોત્સવને માટે પરસ્પર નિમંત્રણ કર્યું. રાત્રે બાહુબલિએ સર્વ રાજાઓના મતથી સિંહ જેવા પરાક્રમવાળા સિંહરથ નામના પોતાના પુત્રને સેનાપતિ નીમ્યો અને પટ્ટહસ્તીની જેમ તેના મસ્તક ઉપર જાણે પ્રકાશમાન પ્રતાપ હોય તેવો દેદીપ્યમાન સુવર્ણનો એક રણપટ્ટ આરોપણ કર્યો. રાજાજીને પ્રણામ કરી, રણશિક્ષા પ્રાપ્ત કરી, જાણે પૃથ્વી મળી હોય તેમ હર્ષ પામીને તે પોતાના નિવાસસ્થાને ગયો. મહારાજા બાહુબલિએ બીજા રાજાઓને પણ યુદ્ધ

કરવા માટે આદેશ આપી વિદાય કર્યા. જો કે તેઓ પોતેજ રણની ઈચ્છાવાળા હતા તોપણ સ્વામીની આજ્ઞા તે સત્કારરૂપ છે.

આ તરફ મહારાજા ભરતે કુમારો, રાજાઓ અને સામંતોના મતથી વર્ય આચાર્યની જેમ સુષેણને રણદીક્ષા આપી (સેનાપતિ નીમ્યો). સિદ્ધિ મંત્ર જેવી સ્વામીની આજ્ઞા સ્વીકારીને, ચક્રવાકની જેમ પ્રાતઃકાળની વાટ જોતો સુષેણ પોતાને આવાસે ગયો. કુમારો, મુગટબંધ રાજાઓ અને સર્વ સામંતોને બોલાવીને ભરત રાજાએ આજ્ઞા કરી–' શૂરવીરો ! મારા નાનાભાઈ સાથેના યુધ્ધમાં અપ્રમાદી થઈ તમારે સુષેણ સેનાપતિને મારી જેમ અનુસરવું. હે પરાક્રમવાળા વીરો ! હસ્તીઓને મહાવતો વશ કરે તેમ તમે ઘણા પરાક્રમી અને દુર્મદ રાજાઓને વશ કર્યા છે તથા વૈતાઢ્ય પર્વતને ઉલ્લંઘન કરી દેવતાઓ અસુરોને જીતે તેમ તમે દુર્જય કિરાતોને તમારા પરાક્રમથી ગાઢ રીતે આક્રાંત કર્યા છે; પરંતુ તેઓમાં આ તક્ષશિલાના રાજા બાહુબલિના પાયદળની જેવો પણ એક નહોતો. પવન રૂને ઉડાડે તેમ એકલો એ બાહુબલિનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર **સોમયશા** સર્વ સૈન્યને દશ દિશામાં ઉડાડી દેવાને સમર્થ છે. વયમાં કનિષ્ઠ પણ પરાક્રમમાં અકનિષ્ઠ એવો સિંહરથ નામે તેનો નાનો ભાઈ શત્રુઓની સેનામાં દાવાનળ રૂપ છે. વધારે શું કહેવું પણ તેના બીજા પુત્ર અને પૌત્રોમાંના દરેક એક એક અક્ષૌહિણી સેનામાં મલ્લ સમાન અને યમરાજને પણ ભય ઉત્પન્ન કરે તેવા છે. જાણે તેના પ્રતિબિંબ હોય તેવા તેના સ્વામીભક્ત સામંતો બળમાં તેની સમાનતા કરે તેવા છે. બીજાઓના સૈન્યમાં જેમ મહા બલવાન્ એક અગ્રણી હોય તેમ તેના સૈન્યમાં સર્વે તેવા પરાક્રમી છે. રણમાં મહાબાહુ બાહુબલિ તો દૂર રહો પણ તેનો એક સેનાવ્યૂહ પણ વજ્રની જેમ દુઃસ્ફોટ છે. માટે વર્ષાઋતુના મેઘની સાથે પૂર્વ દિશાનો પવન ચાલે તેમ યુદ્ધને માટે જતા સુષેણની પછવાડે તમે પણ જાઓ.' પોતાના સ્વામીની અમૃત સમાન ગિરાથી જાણે પૂરાઈ ગયા હોય તેમ તેઓના શરીર પુલકાવળીથી વ્યાપ્ત થઈ ગયા. જાણે પ્રતિવીરોની જયલક્ષ્મીને સ્વયંવર મંડપમાં વરવા માટે જતા હોય તેમ મહારાજાએ વિસર્જન કરેલા તેઓ પોતપોતાના વાસગૃહમાં ગયા. બંને ઋષભપુત્રના પ્રસાદરૂપી સમુદ્રને તરવાને ઈચ્છતા એવા બંને તરફના વીરશ્રેષ્ઠો યુદ્ધને માટે તૈયાર થયા. પોતાના કૃપાણ, ધનુષ, ભાથા, ગદા અને શક્તિ વિગેરે આયુધોને દેવતાની જેમ તેઓ પૂજવા લાગ્યા. ઉત્સાહથી નૃત્ય કરતા પોતાના ચિત્તનો જાણે તાલ પૂરતા હોય તેમ તે મહાવીરો આયુધોની આગળ ઉંચે પ્રકારે વાજીંત્રો વગાડવા લાગ્યા. પછી જાણે પોતાનો નિર્મળ યશ હોય તેવા નવીન અને સુગંધી ઉદ્વર્તનથી પોતાના શરીરનું માર્જન કરવા લાગ્યા. મસ્તકે બાંધેલા કાળા વસ્ત્રના વીરપટ્ટને અનુસરતી લલાટિકા તેઓ પોતપોતાના લલાટમાં કસ્તુરીવડે કરવા લાગ્યા. બંને સૈન્યમાં યુદ્ધકથાઓ ચાલતી હોવાથી શસ્ત્ર સંબંધી જાગરણ કરનારા વીરસુભટોને જાણે ભય પામી હોય તેમ નિદ્રા આવીજ નહીં. પ્રાતઃકાળે થનાર

યુધ્ધમાં ઉત્સાહવાળા બંને સૈન્યના વીરસુભટોએ જાણે શતયામા[1] હોય તેમ તે ત્રિયામા (રાત્રિ) માંડમાંડ નિર્ગમન કરી.

પ્રાતઃકાળે જાણે ઋષભપુત્રોની રણક્રીડાનું કુતુહલ જોવાને ઈચ્છતો હોય તેમ સૂર્ય ઉદયાચલની ચૂલિકા ઉપર આરૂઢ થયો, એટલે મંદરાચલથી ક્ષોભ પામેલા સમુદ્રજળની જેવો, પ્રલયકાળે થયેલા પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘની જેવો અને વજ્રથી તાડન થયેલા પર્વતોની જેવો બંને સૈન્યમાં રણવાદ્યનો મોટો નાદ થયો. રણવાદ્યના તે પ્રસરતા નાદથી તત્કાળ દિગ્ગજો પોતાના કાન ઉંચા કરી ત્રાસ પામવા લાગ્યા, જળજંતુઓ ભયભ્રાંત થવા લાગ્યા. સમુદ્ર ક્ષોભ પામવા લાગ્યો, ક્રૂર પ્રાણીઓ ચોતરફથી નાસીને ગુફાઓમાં પેસવા લાગ્યા, મોટા સર્પો રાફડામાં પેસી જવા લાગ્યા, પર્વતો કંપાયમાન થવાથી તેના શિખર ત્રુટી પડવા લાગ્યા, પૃથ્વીને ધારણ કરનાર કૂર્મરાજ (કાચબો) ભય પામીને પોતાના ચરણ અને કંઠને સંકોચવા લાગ્યો, આકાશ ધ્વંસ થવા લાગ્યું અને પૃથ્વી જાણે ફાટતી હોય તેમ જણાવા લાગી. રાજાના દ્વારપાળની જેમ રણવાદ્યે પ્રેરેલા બંને પક્ષના સૈનિકો યુધ્ધને માટે તૈયાર થયા. રણના ઉત્સાહથી શરીર ઉચ્છ્વાસ પામવાને લીધે કવચોના જાળ ત્રુટી જવાથી વીરપુરૂષો નવા નવા કવચો ધારણ કરવા લાગ્યા. કોઇ પ્રીતિવડે પોતાના અશ્વોને પણ બખ્તર પહેરાવવા લાગ્યા, કારણ કે **સુભટો પોતાથી પણ વાહનની વિશેષ રક્ષા કરે છે.** કોઇ પોતાના અશ્વોની પરીક્ષા કરવાને તેની ઉપર બેસી ચલાવી જોવા લાગ્યા, કારણ કે **દુઃશિક્ષિત અને જડ અશ્વ તેના અશ્વારને શત્રુરૂપ થઈ પડે છે.** બખ્તર પહેરવાથી ખોંખારા કરતા અશ્વોની કેટલાએક સુભટો દેવની જેમ પૂજા કરવા લાગ્યા, કારણ કે **યુધ્ધમાં જતી વખતે અશ્વનો હેષારવ એ વિજયસૂચક છે.** કોઇ બખ્તર રહિત અશ્વો મળવાથી પોતાના બખ્તરને પણ છોડી દેવા લાગ્યા, કેમકે પરાક્રમી પુરૂષોનું રણમાં એ પુરૂષવ્રત છે. કોઈ 'સમુદ્રમાં મત્સ્યની *જેમ ઘોર રણમાં સંચાર કરવાથી સ્ખલના ન પામી તારૂં ચાતુર્ય બતાવજે'* એમ પોતાના સારથિને શિક્ષા આપવા લાગ્યા. પાંથ લોકો જેમ રસ્તાને માટે પૂર્ણ ભાતું રાખે, તેમ ઘણા વખત સુધી યુધ્ધ ચાલશે એમ ધારી કેટલાએક સુભટો પોતાના રથોને અસ્ત્રોથી પૂરવા લાગ્યા, કોઈ દૂરથીજ પોતાને ઓળખાવા માટે ભાટચારણો જેવા પોતાના ચિન્હવાળા ધ્વજસ્તંભોને દૃઢ કરવા લાગ્યા, કોઈ પોતાના મજબુત ધુરીવાળા રથોને શત્રુ સૈન્યરૂપી સમુદ્રમાં માર્ગ કરવાને જળકાંત રત્ન સરખા અશ્વો જોડવા લાગ્યા. કોઈ પોતાના સારથિને મજબુત બખ્તર આપવા લાગ્યા, કારણ કે **ઘોડા જોડેલા રથો પણ સારથિ વિના નકામા થઈ પડે છે.** કોઈ ઉત્કટ લોઢાના કંકણની શ્રેણીનો સંપર્ક કરવાથી કઠોર થયેલા હસ્તીઓના દાંતને પોતાની ભુજાની જેમ પૂજવા લાગ્યા, કોઈ જાણે પ્રાપ્ત થનારી જયલક્ષ્મીના વાસગૃહ હોય તેવી પતાકાના સમૂહવાળી અંબાડીઓ હાથી ઉપર

---

[1] સો પ્રહરવાળી.

આરોપણ કરવા લાગ્યા, 'આ શુકન છે' એમ બોલી કેટલાએક સુભટો કસ્તુરીની જેમ ગંડસ્થળમાંથી તત્કાળ નીકળેલા હાથીના મદથી તિલક કરવા લાગ્યા. કોઈ અન્ય હસ્તીના મદગંધથી ભરપૂર એવા વાયુને પણ નહીં સહન કરનારા, મનની જેવા મહા દુર્ધર હાથીઓ ઉપર ચડવા લાગ્યા. સર્વે મહાવતો જાણે રણોત્સવના શૃંગારવસ્ત્ર હોય તેવા સુવર્ણના કડાંઓ હાથીઓને પહેરાવવા લાગ્યા અને તેમની શુંઢથી ઉંચી નાળવાળા નીલ કમળની લીલાને ધારણ કરનારા લોઢાના મુદ્‌ગરો પણ લેવરાવવા લાગ્યા અને કેટલાએક મહાવતો જાણે યમરાજના દાંત હોય તેવી કાળા લોઢાની તીક્ષ્ણ કોશ હસ્તીઓના દાંત ઉપર આરોપવા લાગ્યા.

એ વખતે રાજાના અધિકારીઓ તરફથી આજ્ઞા થઈ કે 'સૈન્યની પાછળ અસ્ત્રોથી ભરેલા ઉંટ અને શકટો શીઘ્ર લઈ જાઓ, અન્યથા હસ્તલાઘવવાળા વીરસુભટોને અસ્ત્રો પૂરા પડશે નહીં; બખ્તરથી લાદેલા ઉંટો પણ લઈ જાઓ, કારણ કે અત્રુટિત રણકર્મમાં પ્રવર્તેલા વીર પુરૂષોના અગાઉથી પહેરેલા બખ્તરો ત્રુટી જશે ! રથી પુરૂષોની પાછળ બીજા તૈયાર કરેલા રથ લઇ જાઓ, કારણ કે વજ્રથી પર્વતની પેઠે શસ્ત્રોથી રથો ભાંગી જશે. પ્રથમના અશ્વો થાકી જાય તો યુધ્ધમાં વિઘ્ન ન થવા માટે બીજા સેંકડો અશ્વો અશ્વારોની પછવાડે જવાને તૈયાર કરો. એક એક મુગટબંધ રાજાની પછવાડે જવાને બીજા હાથીઓ તૈયાર રાખો, કેમકે એક હાથીથી તેમને સંગ્રામમાં નિર્વાહ થશે નહીં. દરેક સૈનિકની પાછળ જળને વહેનારા મહિષો તૈયાર રાખો, કારણ કે રણના પ્રયાસ રૂપ ગ્રીષ્મ ઋતુથી તપેલા સુભટોને તે ચાલતી પરબ જેવા થઈ પડશે. ઔષધિપતિ (ચંદ્ર)ના ભંડાર જેવી અને હિમગિરિના સાર જેવી તાજી વ્રણસંરોહણી ઔષધિઓની ગુણો ઉપડાવો.' આવી રીતના તેમના કોલાહલથી રણવાજિંત્રોના શબ્દરૂપ મહાસમુદ્ર વૃધ્ધિ પામ્યો. તે સમયે ચોતરફથી થતા તુમુલ શબ્દોથી જાણે શબ્દમય હોય અને આયુધોની સ્ફુરણાથી જાણે લોહમય હોય તેવું સર્વ વિશ્વ થઈ ગયું. જાણે પૂર્વે નજરે જોયેલ હોય તેમ પ્રાચીન પુરૂષોના ચરિત્રોનું સ્મરણ કરાવનારા, વ્યાસની જેમ રણનિર્વાહના ફળને કહેનારા, અને નારદઋષિની જેમ વીરસુભટોને ઉદ્દીપન કરવાને માટે સામે આવેલા શત્રુવીરોને વારંવાર આદર સહિત વખાણનારા ચારણભાટો, દરેક હાથીએ, દરેક રથે અને દરેક ઘોડે, પર્વ દિવસની પેઠે રણમાં ઉત્તાલ થઇને અનાકુલપણે ફરવા લાગ્યા.

અહીં બાહુબલિ રાજા સ્નાન કરી દેવપૂજા કરવાને માટે દેવાલયમાં ગયો; મહંત પુરૂષો કયારે પણ કાર્યના વ્યવસાયમાં મુંઝાઈ જતા નથી. દેવમંદિરમાં જઈ, જન્માભિષેક સમયે ઈંદ્રની જેમ તેણે ઋષભસ્વામીની પ્રતિમાને સુગંધી જળથી ભક્તિપૂર્વક સ્નાન કરાવ્યું. પછી નિઃકષાય અને પરમ શ્રાધ્ધ એવા તેણે દિવ્ય ગંધ કષાયી વસ્ત્રથી, મનની જેમ શ્રધ્ધા પૂર્વક તે પ્રતિમાનું માર્જન કર્યું અને તે પછી જાણે

દિવ્ય વસ્ત્રમય ચોળકની રચના કરતા હોય તેમ યક્ષકર્દમથી વિલેપન કર્યું. સુગંધીથી દેવવૃક્ષના પુષ્પોની માળાની જાણે સહોદરા હોય તેવી વિચિત્ર પુષ્પોની માળાથી તેણે જિન પ્રતિમાનું અર્ચન કર્યું. સુવર્ણના ધૂપિઆમાં તેણે દિવ્ય ધૂપ કર્યો. તેના ધૂમાડાથી જાણે નીલ કમળમય પૂજા રચતા હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. પછી મકરરાશિમાં આવેલા સૂર્યની જેમ ઉત્તરાસંગ કરી પ્રકાશમાન આરાત્રિકને પ્રતાપની જેમ ગ્રહણ કરી આરતી ઉતારી, પ્રાંતે અંજલિ જોડી આદિ ભગવાન્‌ને પ્રણામ કરી તેણે ભક્તિ પૂર્વક આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી–

" હે સર્વજ્ઞ! હું પોતાની અજ્ઞતા દૂર કરી આપની સ્તુતિ કરૂં છું, કારણ કે દુર્વાર એવી આપની ભક્તિ મને વાચાળ કરે છે. હે આદિ તીર્થેશ! તમે જય પામો છો. તમારા ચરણનખની કાંતિઓ સંસારરૂપી શત્રુથી ત્રાસ પામેલા પ્રાણીઓને વજ્ર પંજરરૂપ થાય છે. હે દેવ! તમારા ચરણકમળને જોવા માટે રાજહંસની જેમ જે પ્રાણીઓ દૂરથી પણ પ્રતિદિવસ આવે છે તેમને ધન્ય છે! શીતથી પીડિત થયેલા જેમ સૂર્યને શરણે જાય તેમ આ ઘોર સંસારના દુઃખથી પીડિત થયેલા વિવેકી પુરૂષો હમેશાં એક આપનેજ શરણે આવે છે. હે ભગવન્! પોતાના અનિમેષ નેત્રથી જેઓ તમને હર્ષ પૂર્વક જુએ છે તેઓને પરલોકમાં અનિમેષ (દેવ) પણું દુર્લભ નથી. હે દેવ! રેશમી વસ્ત્રનું અંજનથી થયેલું માલિન્ય જેમ દુધવડે ધોવાથી જાય તેમ પુરૂષોના કર્મમળ તમારી દેશનારૂપી વાણી (પાણી) થી નાશ પામે છે. હે સ્વામિન્! હમેશાં **ઋષભનાથ** એવું આપનું નામ જપાય તો તે જાપ કરનારને સર્વ સિધ્ધિના આકર્ષણ મંત્રરૂપ થાય છે. હે પ્રભુ! તમારી ભક્તિરૂપી બખ્તર ધારણ કર્યું હોય તો તે માણસને વજ્ર ભેદતું નથી અને ત્રિશૂળ છેદતું નથી." એવીરીતે ભગવંતની સ્તુતિ કરી જેના સર્વ રોમરાય વિકસ્વર થયા છે એવો તે નૃપશિરોમણિ પ્રભુને નમસ્કાર કરી દેવગૃહની બહાર નીકળ્યો.

પછી વિજયલક્ષ્મીના વિવાહને માટે જાણે કંચુક હોય તેવું સુવર્ણ માણિક્યથી મંડિત કરેલું વજ્રનું કવચ તેણે ધારણ કર્યું. ઘાટા પરવાળાના સમૂહથી જેમ સમુદ્ર શોભે તેમ દેદિપ્યમાન કવચથી તે શોભવા લાગ્યો. પછી તેણે પર્વતના શૃંગ ઉપર રહેલા અભ્રમંડપની પેઠે શોભતું શિરસ્ત્રાણ શિર ઉપર ધારણ કર્યું; મોટા સર્પગણથી વ્યાપ્ત એવા પાતાળવિવર જેવા જણાતા, લોઢાના બાણથી પૂરેલા બે ભાથાઓ તેણે પૃષ્ઠ ભાગે બાંધ્યા; અને યુગાંતકાળે ઉગામેલા યમરાજના દંડ જેવું ધનુષ તેણે પોતાના વામ ભુજદંડમાં ધારણ કર્યું. એવી રીતે તૈયાર થયેલા બાહુબલિ રાજાને સ્વસ્તિવાચક પુરૂષો 'સ્વસ્તિ (કલ્યાણ) થાઓ' એમ આશિષ આપવા લાગ્યા; ગોત્રની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ 'જીવો જીવો' એમ કહેવા લાગી; વૃધ્ધ આપ્તજનો 'આનંદમાં રહો, આનંદમા રહો' એમ કહેવા લાગ્યા અને ચારણભાટો 'ચીરંજય, ચીરંજય' એમ ઉંચે સ્વરે બોલવા લાગ્યા. પછી

સ્વર્ગપતિ જેમ મેરૂ ઉપર આરૂઢ થાય તેમ એવી રીતના શુભ શબ્દ સાંભળતો મહાભુજ બાહુબલિ આરોહકના હસ્તનું અવલંબન ગ્રહણ કરીને ગજપતિ ઉપર આરૂઢ થયો.

આણીતરફ પુણ્યબુદ્ધિ ભરતરાજા પણ શુભલક્ષ્મીના કોશાગાર જેવા પોતાના દેવાલયમાં પધાર્યા. ત્યાં મોટા મનવાળા તે મહારાજાએ આદિનાથની પ્રતિમાને દિગ્વિજયમાંથી લાવેલા પદ્મદ્રહાદિ તીર્થોના જળવડે સ્નાન કરાવ્યું; ઉત્તમ કારીગર જેમ મણિનું માર્જન કરે, તેમ દેવદુષ્ય વસ્ત્રથી તેણે તે અપ્રતિમ પ્રતિમાનું માર્જન કર્યું; પોતાના નિર્મળ યશથી પૃથ્વીની જેમ હિમાચળ કુમાર વિગેરે દેવોએ આપેલા ગોશીર્ષ ચંદનથી તે પ્રતિમાને વિલેપન કર્યું; લક્ષ્મીના સદન રૂપ કમળજેવા વિકસ્વર કમળોથી તેણે પૂજામાં નેત્ર સ્તંભનની ઔષધિરૂપ આંગી રચી; ધૂમ્રવલ્લીથી જાણે કસ્તુરીની પત્રાવલી આલેખતા હોય તેમ પ્રતિમાની પાસે તેણે ધૂપ કર્યો; અને પછી જાણે સર્વ કર્મરૂપી સમિધનો ઉત્કટ અગ્નિકુંડ હોય તેવી પ્રદીપ્ત દીપકવાળી આરતી ગ્રહણ કરી તે રાજદીપકે પ્રભુની આરાત્રિક કરી. છેવટે નમસ્કાર કરી મસ્તકે અંજલિ જોડી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી–' હે જગન્નાથ ! હું અજ્ઞાન છું છતાં પોતાને વિષે યુક્તપણું માનતો તમારી સ્તુતિ કરૂં છું; કારણ કે બાળકોની અવ્યક્ત વાણી પણ ગુરૂ જનની પાસે યુક્તજ ગણાય છે. હે દેવ! સિધ્ધ રસના સ્પર્શથી જેમ લોઢું સુવર્ણ થઇ જાય તેમ તમારો આશ્રય કરનાર પ્રાણી ભારે કર્મી હોય તો પણ સિધ્ધપદને પામે છે. હે સ્વામિન્! તમારૂં ધ્યાન કરનાર, તમારી સ્તુતિ કરનાર અને તમારૂં પૂજન કરનાર પ્રાણીઓજ પોતાના મન વચન અને કાયાનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેઓજ ધન્યછે. હે પ્રભુ ! પૃથ્વીમાં વિહાર કરતાં ભૂમિપર પડેલી એવી તમારી ચરણરેણુઓ, પુરૂષોના પાપરૂપી વૃક્ષને ઉન્મૂલન કરવામાં હાથીઓની માફક આચરણ કરે છે. હે નાથ! સ્વાભાવિક મોહે કરીને જન્માંધ થયેલા સંસારી પ્રાણીઓને વિવેકરૂપી લોચન આપવાને તમે એકજ સમર્થ છો. જેમ મનને મેરૂ આદિ કાંઈ દૂર નથી, તેમ તમારા ચરણકમળમાં ભ્રમરની પેઠે આચરણ કરનારા પુરૂષોને લોકાગ્ર કાંઇ દૂર નથી. હે દેવ ! મેઘના જળથી જેમ જંબૂવૃક્ષના ફળ ગળી જાય, તેમ તમારી દેશના રૂપી વાણી (પાણી) થી પ્રાણીઓના કર્મરૂપી પાશ ગળી જાય છે. હે જગન્નાથ! હું તમને વારંવાર પ્રણામ કરીને એટલુંજ યાચું છું કે તમારા પ્રસાદથી તમારે વિષે સમુદ્રના જળની જેમ મારી ભક્તિ અક્ષય રહો.' એવી રીતે આદિનાથની સ્તુતિ કરી, નમસ્કાર કરી ચક્રવર્તી ભક્તિ સહિત દેવગૃહની બહાર નીકળ્યા.

પછી વારંવાર શિથિલ કરીને રચેલું કવચ હર્ષથી ઉચ્છવાસ પામેલા અંગમાં તેમણે ધારણ કર્યું. માણિક્યની પૂજાથી દેવપ્રતિમા શોભે તેમ દિવ્ય અને મણિમય એવું કવચ તેમના અંગ ઉપર ધારણ કરવાથી તેઓ શોભવા લાગ્યા. જાણે બીજો મુગટ હોય તેવું મધ્યમાં ઉંચું અને છત્રની જેવું વર્તુલાકાર સુવર્ણ રત્નનું શિરસ્ત્રાણ તેમણે પહેર્યું. સર્પની

જેવા અસંત તીક્ષ્ણ બાણોથી ભરેલા બે ભાથા તેણે પૃષ્ઠ ભાગ ઉપર બાંધ્યા અને ઈંદ્ર જેમ ઋજુરોહિત ધનુષને ગ્રહણ કરે, તેમ તેમણે શત્રુઓમાં વિષમ એવું કાલપૃષ્ઠ ધનુષ પોતાના વામ કરમાં ગ્રહણ કર્યું. પછી સૂર્યની જેમ અન્ય તેજસ્વીના તેજનો ગ્રાસ કરનારા, ભદ્ર ગજેંદ્રની જેમ લીલાથી પદન્યાસ આરોપનારા, સિંહની જેમ શત્રુઓને તૃણ સમાન ગણનારા, સર્પની જેમ દુર્વિષહ દૃષ્ટિથી ભય આપનારા અને ઈંદ્રની જેમ બંદિરૂપ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા ભરતરાજા નિરતંદ્ર ગજેંદ્ર ઉપર આરૂઢ થયા.

કલ્પવૃક્ષની જેમ યાચકોને દાન આપતા, હજાર નેત્રવાળા ઈંદ્રની જેમ ચોતરફથી પોતાના સૈન્યને આવેલું જોતા, રાજહંસ કમળનાળને ગ્રહણ કરે તેમ એકેક બાણને ગ્રહણ કરતા, વિલાસી રતિવાર્ત્તા કરે તેમ રણની વાર્તા કરતા, ગગન મધ્યમાં આવેલા સૂર્યની જેવા મોટા ઉત્સાહ અને પરાક્રમ વાળા, તે બંને ઋષભપુત્રો પોતપોતાના સૈન્યની મધ્યમાં આવ્યા. તે સમયે પોતપોતાના સૈન્યની મધ્યમાં રહેલા ભરત અને બાહુબલિ જંબૂદ્વીપની મધ્યે રહેલા મેરૂ પર્વતની શોભાને ધારણ કરતા હતા. તે બંને સૈન્યના અંતરમાં રહેલી મધ્ય પૃથ્વી, નિષધ અને નીલવંત પર્વતના મધ્યમાં રહેલી મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ભૂમિ જેવી જણાતી હતી. કલ્પાંત સમયમાં જેમ પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્ર સામસામા વૃદ્ધિ પામે, તેમ બંને સૈન્ય પંક્તિરૂપે થઈને સામસામા ચાલવા લાગ્યા હતા. સેતુબંધ જેમ જળના પ્રવાહને રોકે, તેમ પંક્તિ બહાર નીકળીને ચાલતા પદાતિઓને રાજાના દ્વારપાળો વારતા હતા. તાલવડે એક સંગીતમાં વર્ત્તનારા નાટકીઆઓની જેમ સુભટો રાજાની આજ્ઞાથી સરખાં પગલાં મૂકીને ચાલતા હતા. તે શૂરવીરો પોતાના સ્થાનને ઉલ્લંઘન કર્યા શિવાય ચાલતા હતા, તેથી બંને તરફની સેના જાણે એક શરીર વાળી હોય તેમ શોભતી હતી. વીર સુભટો પૃથ્વીને રથના લોહમય મુખવાળા ચક્રોથી ફાડતા હતા, લોઢાની કોદાળી જેવી તીક્ષ્ણ અશ્વોની ખરીઓથી ખોદતા હતા, લોઢાના અર્ધ ચંદ્રો હોય તેવી ઉંટોની ખરીઓથી ભેદતા હતા, વજ્ર જેવી પાનીવાળા પાયદળથી ખુંદતા હતા. ક્ષુરપ્ર બાણ જેવી મહિષ અને સાંઢડાઓની ખરીઓથી ખંડન કરતા હતા, અને મુદ્‌ગળની જેવા હાથીઓના ચરણથી ચૂર્ણ કરતા હતા; અંધકારના જેવા રજસમૂહથી તેઓ આકાશને આચ્છાદન કરતા હતા અને સૂર્યકિરણ જેવા ચળકતા શસ્ત્રાસ્ત્રથી ચોતરફ પ્રકાશ કરતા હતા. પોતાના ઘણા ભારથી તેઓ કૂર્મની પીઠને ક્લેશ પમાડતા હતા, મહા વરાહની ઉન્નત દાઢને નમાવતા હતા, અને શેષનાગની ફણાના આટોપને શિથિલ કરતા હતા. સર્વ દિગ્ગજોને જાણે કુબ્જા કરતા હોય તેવા તેઓ જણાતા હતા, અને સિંહનાદથી બ્રહ્માંડ રૂપ પાત્રને ઉચી રીતે નાદવાળું કરતા હતા. કરાસ્ફોટના ઉત્કટ અવાજથી જાણે બ્રહ્માંડને ફોડતા હોય તેમ જણાતા હતા; પ્રસિદ્ધ ધ્વજાઓના ચિન્હથી ઓળખીને પરાક્રમી પ્રતિવીરોના નામ ગ્રહણ કરી તેનું વર્ણન કરતા હતા અને અભિમાની તેમજ શૌર્યશાળી વીરો પર-

૨૫૨ યુધ્ધને માટે બોલાવતા હતા. આવી રીતે બંને સૈન્યના અગ્રવિરો અગ્રવીરો સાથે એકઠા થયા. મગરે મગરની જેમ હાથીવાળા હાથીવાળાની સામે આવ્યા, તરંગ તરંગની જેમ અશ્વારો અશ્વારની સામે આવ્યા, વાયુ વાયુની જેમ રથી પુરૂષો રથી પુરૂષોની સામે આવ્યા, અને પર્વતે પર્વતની જેમ પાયદળો પાયદળની સામે આવ્યા. એ પ્રમાણે સર્વ વીરો ભાલા, તરવાર, મુદગર અને દંડ વિગેરે આયુધો પરસ્પર મેળવી ક્રોધ સહિત એક બીજાની નજીક આવ્યા. તેવામાં ત્રૈલોક્યના નાશની શંકાથી સંભ્રમ પામેલા દેવતાઓ આકાશમાં એકઠા થયા, અને 'અરે! આ બંને ઋષભપુત્રોનો પોતાનાજ બે હાથની જેમ સામસામો કેમ સંઘર્ષ થાય છે?' એમ વિચારી તેઓએ બંને તરફના સૈનિકોને કહ્યું–' **જ્યાં સુધી અમે તમારા બંને પક્ષના મનસ્વી સ્વામીને બોધ કરીએ, ત્યાં સુધીમાં કોઈ યુદ્ધ કરે તો તેને ઋષભદેવજીની આજ્ઞા છે.'** તેઓએ ત્રણ જગત્ના સ્વામીની આજ્ઞા દેવાથી બંને તરફના સૈનિકો જાણે ચિત્રમાં આલેખ્યા હોય તેમ સ્થિર થઇ ગયા અને 'આ દેવતાઓ બાહુબલિની તરફના છે કે ભરતની તરફના છે' એમ ચિંતવન કરવા લાગ્યા. કાર્ય નાશ ન પામે અને લોકનું કલ્યાણ થવું જોઈએ એમ વિચારતા દેવતાઓ પ્રથમ ચક્રીની પાસે આવ્યા. ત્યાં 'જયજય' શબ્દ પૂર્વક આશિષ આપીને મંત્રીઓની જેમ યુક્તિ પૂર્વક વચનથી પ્રિય બોલનારા દેવતાઓ આ પ્રમાણે બોલ્યા.

"હે નરદેવ! ઈંદ્ર જેમ પૂર્વદેવ (દૈત્ય) નો જય કરે, તેમ તમે છખંડ ભરતક્ષેત્રના સર્વ રાજાઓનો જય કર્યો તે સારૂ કર્યું છે. હે રાજેંદ્ર! પરાક્રમ અને તેજથી સર્વ રાજા રૂપ મૃગોમાં શરભની જેવા તમારો પ્રતિસ્પર્ધી કોઈ નથી. જળકુંભનું મથન-કરવાથી જેમ માખણની શ્રધ્ધા પૂરાતી નથી, તેમ તમારી રણશ્રધ્ધા હજી પૂર્ણ થઈ નથી, તેટલા માટે તમે પોતાના ભ્રાતાની સાથે યુધ્ધનો આરંભ કર્યો છે; પરંતુ તે પોતાના હાથથી પોતાનાજ બીજા હાથને તાડન કરવા જેવું છે; મોટા હાથીને મોટા વૃક્ષની સાથે ગંડસ્થળનું ઘર્ષણ કરવામાં તેના ગંડસ્થળની ખુજલી જેમ કારણભૂત છે, તેમ ભાઈની સાથે યુધ્ધ કરવામાં તમારી ભુજાની ખુજલી એજ કારણભૂત છે, પરંતુ વનના ઉન્મત્ત હસ્તીઓનું તોફાન જેમ વનના ભંગ માટે થાય છે, તેમ તમારી ભુજાની આ ક્રીડા જગત્ના પ્રલય માટે થવાની છે. માંસભક્ષી મનુષ્યો ક્ષણિક રસપ્રીતિને માટે જેમ પક્ષીસમૂહનો સંહાર કરે, તેમ તમે ક્રીડા માત્રને માટે આ વિશ્વનો સંહાર શા માટે આરંભ્યો છે? ચંદ્રમાંથી જેમ અગ્નિની વૃષ્ટિ થવી ઉચિત નથી, તેમ જગત્રાતા અને કૃપાળુ ઋષભદેવ સ્વામીથી જન્મ પામેલા તમને આ ઉચિત નથી. હે પૃથ્વીરમણ! સંયમી પુરૂષ જેમ સંગથી વિરામ પામે તેમ તમે આ ઘોર સંગ્રામથી વિરામ પામો અને પોતાના સ્થાન પ્રત્યે પાછા જાઓ. તમે અત્રે આવ્યા એટલે તમારો નાનો ભાઈ બાહુબલિ સામે આવ્યો છે, પણ તમે પાછા જશો એટલે એ પણ પાછો જશે; કારણથીજ

કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. વિશ્વ ક્ષય કરવાના પાપનો પરિહાર કરવાથી તમારૂં કલ્યાણ થાઓ, રણનો ત્યાગ થવાથી બંને સૈન્યનું કુશળ થાઓ, તમારા સૈન્યના ભારથી થયેલા ભૂમિભંગનો વિરામ થવાથી પૃથ્વીના ગર્ભમાં રહેલા ભુવનપતિ વિગેરેને સુખ થાઓ, તમારા સૈન્યથી થતા મર્દનના અભાવથી પૃથ્વી, પર્વતો, સમુદ્રો, પ્રજાજનો અને સર્વ જંતુઓ ક્ષોભનો ત્યાગ કરો અને તમારા સંગ્રામથી સંભવતા વિશ્વસંહારની શંકા રહિત થયેલા સર્વ દેવતાઓ સુખમાં રહો."

આ પ્રમાણે પક્ષવાદનાં વચનો દેવતાઓ બોલી રહ્યા, એટલે મહારાજા ભરત મેઘના જેવી ગંભીર ગિરાથી બોલ્યા–"દેવતાઓ! તમારા શિવાય વિશ્વના હિતનાં વચનો કોણ કહે? ઘણું કરીને લોકો કૌતુક જોવાના ઈચ્છક થઇને આવા કાર્યમાં ઉદાસી થઈને રહે છે. તમે હિતની ઈચ્છાથી સંગ્રામ ઉત્પન્ન થવાનું જે કારણ કલ્પ્યું છે, તે વસ્તુતાએ જુદું છે; કારણકે કોઈ પણ કાર્યનું મૂળ જાણ્યા શિવાય તર્કથી કાંઈ પણ કહેવું તે કહેનાર બૃહસ્પતિ પોતે હોય, તોપણ તેનું કહેવું નિષ્ફળ થાય છે. 'હું બળવંત છુ' એવું ધારીને મેં સહસા સંગ્રામ કરવાને ઈચ્છયું નથી, કારણ કે ઘણું તેલ હોય તો તેથી કાંઇ પર્વતને અભ્યંગ કરાતું નથી. છખંડ ભરતક્ષેત્રના સર્વ રાજાઓનો વિજય કરનાર મારે અદ્યાપિ કોઈ પ્રતિસ્પર્ધી છે નહી એમ નથી, કેમકે શત્રુની જેવા પ્રતિસ્પર્ધી અને જય અજયના કારણભૂત બાહુબલિને અને મારે વિધિના વશથીજ જાતિભેદ થયેલો છે. પૂર્વે નિંદાથી ભીરૂ, લજ્જાળુ, વિવેકી, વિનયી અને વિદ્વાન્ એવો તે બાહુબલિ મને પિતાની જેમ માનતો હતો, પણ સાઠ હજાર વર્ષે હું દિગ્વિજય કરીને આવ્યો તે પછી હમણા તે જાણે બીજોજ થઈ ગયો હોય તેમ હું જોઉ છુ. વિયોગમાં ઘણો કાળ ગયો એજ તેમ થવાનું કારણ જણાય છે. બાર વર્ષ સુધીના રાજ્યાભિષેકમાં બાહુબલિ આવ્યો નહી, તેનું કારણ તેનો પ્રમાદ છે એમ મેં તર્ક કર્યો, પછી તેને બોલાવવાને દૂત મોકલ્યો, તોપણ તે આવ્યો નહીં; ત્યારે તેમાં મંત્રીઓના વિચારનો દોષ છે એમ હું તર્ક કરતો હતો. હું તેને કોપથી કે લોભથી બોલાવતો નહોતો, પણ જ્યાં સુધી એક રાજા પણ નમ્યા વિનાનો રહે, ત્યાં સુધી ચક્ર નગરમાં પ્રવેશ કરતું નથી તેથી શું કરવું? ચક્ર નગરમાં પેસે નહીં અને તે (બાહુબલિ) મને નમે નહીં, તેથી તેઓ જાણે પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા હોય એવું જણાય છે અને હું સંકટમાં આવી પડચો છુ. એ મારો મનસ્વી ભાઈ એકવાર મારી પાસે આવે અને અતિથિ જેમ પૂજાને ગ્રહણ કરે, તેમ મારી પાસેથી બીજી પૃથ્વી ઇચ્છા પૂર્વક ગ્રહણ કરે. એક ચક્રના પ્રવેશ શિવાય મારે સંગ્રામ કરવાનું બીજુ કાંઇ પણ કારણ નથી અને તે નહીં નમેલા નાના ભાઇથી મારે કાંઇ પણ માન મેળવવાની ઈચ્છા નથી."

દેવતાએ કહ્યુ–"રાજન્! સંગ્રામનુ કારણ મોટું હોવું જોઈએ, કેમકે આપના જેવા પુરૂષોની અલ્પ કારણને માટે આવી પ્રવૃત્તિ સંભવતી નથી. અમે હવે બાહુ-

બલિ પાસે જઈ તેને બોધ કરશું અને યુગના ક્ષયની જેમ આ થનારા જનક્ષયની રક્ષા કરશું. કદાપિ તમારી પેઠે તે પણ યુધ્ધના બીજા કારણો બતાવશે, તોપણ તમારે આવું અધમ યુધ્ધ ન કરવું જોઇએ. મોટા પુરૂષોએ તો દૃષ્ટિ, બાહુ અને દંડાદિક ઉત્તમ યુધ્ધોથી યુધ્ધ કરવું કે જેથી નિરપરાધી હાથી વિગેરેનો વધ ન થાય." દેવતાનું આ પ્રમાણે કહેવું ભરત ચક્રવર્તીએ સ્વીકાર્યું, એટલે તેઓ બીજા સૈન્યમાં બાહુબલિ પાસે ગયા. 'અહો! આ બાહુબલિ દૃઢ અવષ્ટંભવાળી મૂર્ત્તિથીજ અધૃષ્ય છે' એમ વિચારી વિસ્મય પામતા દેવતાઓ તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા–

"હે ઋષભનંદન! હે જગત્ નેત્રરૂપી ચકોરને આનંદકારી ચંદ્ર! તમે ચિરકાળ જય પામો અને આનંદમાં રહો. સમુદ્રની જેમ તમે કદાપિ મર્યાદાને ઉલ્લંઘતા નથી અને કાયર પુરૂષો રણથી ભય પામે, તેમ તમે અવર્ણવાદથી ભય પામો તેવા છો. પોતાની સંપત્તિમાં તમે ગર્વ રહિત છો, પરની સંપત્તિમાં ઇર્ષ્યા રહિત છો, દુર્વિનીત પુરૂષોને શિક્ષા કરનારા છો, ગુરૂ જનોનો વિનય કરનારા છો અને વિશ્વને અભય કરનારા ઋષભસ્વામીના તમે યોગ્ય પુત્ર છો. તેથી આ અપરલોકોનો ઉચ્છેદ કરવાના કાર્યમાં પ્રવર્ત્તવું તમને યુક્ત નથી. તમારા જ્યેષ્ટ ભાઈ ઉપર આ ભયંકર આરંભ કર્યો છે તે તમને ધટિત નથી અને અમૃતથી જેમ મૃત્યુ સંભવિત નથી, તેમ તમારાથી એવું સંભવતું પણ નથી. આટલાથી હજી કાંઈ પણ બગડયું નથી, માટે ખલ પુરૂષની મૈત્રી જેવો આ યુદ્ધનો આરંભ તમે છોડી ઘો. હે વીર! મંત્રોથી મોટા સર્પોને પાછા વાળવાની જેમ તમારી આજ્ઞાથી આ વીર સુભટોને યુદ્ધના વેગમાંથી પાછા વાળો અને તમારા મોટા ભાઈ ભરતરાયની પાસે જઇ તેમને વશ થાઓ! તેમ કરવાથી તમે 'શક્તિવાન્ છતાં વિનયી થયા' એવી પ્રશંસાને પાત્ર થશો. ભરત રાજાએ ઉપાર્જિત કરેલા છ ખંડ ભરતક્ષેત્રને તમે સ્વોપાર્જિતની પેઠે ભોગવો, કારણકે તમારા બંનેમાં કાંઈ અંતર નથી." એમ કહી મેધની પેઠે તેઓ વિરામ પામ્યા, એટલે બાહુબલિ કાંઇક હસીને ગંભીર વાણીથી બોલ્યા–"દેવતાઓ! અમારા વિગ્રહનો હેતુ તત્વથી જાણ્યા શિવાય તમે પોતાના સ્વચ્છ દીલથી આ પ્રમાણે કહો છો. તમે પિતાજીના ભક્ત છો અને અમે તેમના પુત્રો છીએ; એવા આપણા સંબંધથી તમે આવી રીતે કહો છો તે યુક્ત છે. પૂર્વે દીક્ષા સમયે અમારા પિતાજીએ યાચકોને સુવર્ણાદિક આપ્યું તેમ અમને અને ભરતને દેશ વહેંચી આપ્યા હતા. હું તો મને આપેલા દેશથી સંતુષ્ટ થઇ રહ્યો હતો, કેમકે ફક્ત ધનને વાસ્તે પરદ્રોહ કોણ કરે? પરંતુ સમુદ્રમાં જેમ મોટા મત્સ્ય નાના મત્સ્યને ગળી જાય, તેમ ભરતક્ષેત્ર રૂપ સમુદ્રમાં સર્વ રાજાઓના રાજ્યોને તે ભરત ગળી ગયો. પેટભરો માણસ જેમ ભોજનથી અસંતુષ્ટ રહે, તેમ તેટલા રાજ્યોથી પણ અસંતુષ્ટ રહેલા તેણે પોતાના નાના ભાઈઓના રાજ્યો ખુંચવી લીધા. જ્યારે નાના ભાઈઓ પાસેથી પિતાજીએ આપેલાં રાજ્યો તેણે ખુંચવી લીધાં, ત્યારે પોતાનું ગુરૂપણું તેણે પોતાની

મેળેજ ખોયું છે. ગુરૂપણું વય માત્રથી નથી, પણ તેવા આચરણથી છે. ભાઈઓને રાજ્યથી દૂર કરીને તેણે ગુરૂપણાનું આચરણ બતાવી આપ્યું છે! સુવર્ણની બુધ્ધિથી પિત્તળની જેમ અને મણિની બુધ્ધિથી કાચને ગ્રહણ કરવાની જેમ ભ્રાંતિ પામેલા મેં આટલા વખત સુધી તેને ગુરૂ બુધ્ધિથી જોયો હતો! પિતાએ અથવા વંશના કોઈ પણ પૂર્વ પુરૂષે કોઇને પૃથ્વી આપી હોય તો તે નિરપરાધી હોય ત્યાં સુધી તેને અલ્પ રાજ્યવાળો રાજા પણ પાછી હરી લે નહીં, તો એ ભરત કેમ હરે? નાના ભાઇઓના રાજ્યનું હરણ કરીને નિશ્ચયે એ લજ્જા પામ્યો નહીં, તેથી હવે જયની ઈચ્છાથી મારા રાજ્યનો માટે મને પણ બોલાવે છે. વહાણ જેમ સમુદ્રને ઉતરી અંતે જતાં કોઇ તટના પર્વત સાથે અથડાય, તેમ સર્વ ભરતક્ષેત્રનો જય કરી તે મારી સાથે અથડાણો છે. લુબ્ધી મર્યાદા રહિત અને રાક્ષસની જેવા નિર્દય તે ભરતને મારા નાના ભાઈઓએ લજ્જાથી ભજ્યો નહીં, તો હું તેના કયા ગુણથી તેને વશ થાઉં? હે દેવતાઓ! તમે સભાસદની જેમ મધ્યસ્થ થઈને કહો. એ ભરત પોતાના પરાક્રમથી મને વશ કરવા ધારે છે તો ભલે કરો; ક્ષત્રીઓનો એ સ્વાધીન માર્ગ છે. એમ છતાં પણ વિચારીને જો તે પાછો ચાલ્યો જાય તો ભલે કુશળપણે જાય! હું એના જેવો લુબ્ધ નથી કે પાછા જનારા તેને કાંઈ અડચણ કરૂં. એનું આપેલું સર્વ ભરતક્ષેત્ર હું ભોગવું એ કેમ બને? શું કેશરીસિંહ કયારે પણ કોઈનું આપેલું ભક્ષણ કરે? નજ કરે. એને ભરતક્ષેત્ર લેતાં સાઠ હજાર વર્ષ થયાં છે, પણ હું જો તે લેવાની ઈચ્છા કરૂ તો તત્કાળ ગ્રહણ કરૂં. પરંતુ એટલા બધા વર્ષોના પ્રયાસથી તેને પ્રાપ્ત થયેલા ભરતક્ષેત્રના વૈભવને ધનવાળાના ધનની જેમ હું ભાઈ થઈને કેમ ગ્રહણ કરૂં! જાતિકવળથી[1] હસ્તીની જેમ જો આ વૈભવથી ભરત અંધ થઈ ગયો હોય તો તે સુખેથી રહેવાને સમર્થ નથી. તેના તે વૈભવને હું હરણ કરેલોજ જોઉંછું, પણ અનિચ્છાથીજ મેં તે વૈભવની ઉપેક્ષા કરી છે. આ વખતે જાણે મને આપવાના જમાન રૂપ હોય તેવા તેના અમાત્યો ભંડાર, હસ્તી, અશ્વાદિ અને યશ મને અર્પણ કરવાને માટેજ તે ભરતને અહીં લાવેલા છે. માટે હે દેવતાઓ! તમે જો તેના હિતાકાંક્ષી હો તો તેને યુધ્ધથી વારો. એ યુધ્ધ નહીં કરે તો હું કદાપિ યુધ્ધ કરીશ નહીં."

મેઘની ગર્જના જેવા તેના આવાં ઉત્કટ વચનો સાંભળીને વિસ્મય પામેલા દેવતાઓ તેને ફરી કહેવા લાગ્યા—'એક તરફ ચક્રી પોતાને યુધ્ધ કરવાનું કારણ ચક્રનો નગરમાં અપ્રવેશ એ બતાવે છે, તેથી તે ગુરૂથી પણ અનુત્તર કરવાને અને નિરોધ કરવાને અશક્ય છે, અને બીજી તરફ તમે 'યુધ્ધ કરનારની સાથેજ હું યુધ્ધ કરીશ' એમ કહો છો તેથી ઈંદ્ર પણ તમને યુધ્ધથી અટકાવવાને અશક્ય છે. તમે બંને ઋષભસ્વામીના

---

૧ માલતિ કે ચંપેલીના પુષ્પથી, લતાથી અથવા જાઈફળ ખાવાથી હસ્તી જેમ મદાંધ થઇ જાય તેમ.

દૃઢ સંસર્ગથી શોભો છો, મહાબુદ્ધિવાળા છો, વિવેકી છો, જગતૂના રક્ષક છો અને દયાળુ છો; તોપણ જગતૂના ભાગ્યનો ક્ષય થવાથી આ યુધ્ધનો ઉત્પાત પ્રાપ્ત થયો છે. તથાપિ હે વીર! પ્રાર્થના પૂર્ણ કરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન એવા તમને અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તમારે 'ઉત્તમ યુધ્ધ કરવું, અધમ યુધ્ધ કરવું નહીં; કેમકે ઉગ્ર તેજવાળા તમો બંને ભાઇઓના અધમ યુધ્ધમાં ઘણા લોકનો પ્રલય થવાથી અકાળે પ્રલયકાળ થયો ગણાશે. માટે તમારે દૃષ્ટિ વિગેરે યુધ્ધથી યુદ્ધ કરવું યુક્ત છે; તેથી તમારા પોતાના માનની સિદ્ધિ થશે અને લોકોનો પ્રલય નહી થાય.' બાહુબલિએ એ પ્રમાણે કબુલ કર્યું, એટલે તેમનું યુધ્ધ જોવાને નગરના લોકની જેમ દેવતાઓ નજીકમાંજ ઉભા રહ્યા.

પછી બાહુબલિની આજ્ઞાથી એક બળવાન્ પ્રતિહાર હાથી ઉપર બેસી ગજની પેઠે ગર્જના કરી પોતાના સૈનિકોને કહેવા લાગ્યો–'હે વીર સુભટો! ચિરકાળથી ચિંતવતા તમને વાંછિત પુત્રલાભની જેમ સ્વામીનું કાર્ય પ્રાપ્ત થયુ હતું, પરંતુ તમારા અલ્પ પુણ્યને લીધે આપણા બળવાન્ રાજાને દેવતાઓએ ભરતની સાથે દ્વંદ્વ યુધ્ધ કરવાને પ્રાર્થના કરી છે. સ્વામી પોતે પણ દ્વંદ્વ યુદ્ધને ઈચ્છે છે, તેમાં વળી દેવતાઓએ પ્રાર્થના કરી એટલે શુ કહેવું! માટે ઈંદ્રના જેવા પરાક્રમી મહારાજા બાહુબલિ તમને રણસંગ્રામનો નિષેધ કરે છે દેવતાઓની જેમ તમે પણ તટસ્થ રહીને હસ્તીમલ્લની જેવા એકાંગમલ્લ એવા આપણા સ્વામીને યુધ્ધ કરતા જુઓ અને વક્ર થયેલા ગ્રહોની જેમ તમારા રથ ઘોડા અને પરાક્રમી હાથીઓને પાછા વાળો. સર્પોને કંડીઆમાં નાંખવાની જેમ તમારા ખડ્ગો મ્યાનમાં નાંખો, કેતુઓની જેવા તમારા ભાલાને તેના કોષમાં નાંખો, હાથીની શુંઢ જેવા તમારા મુદ્ગરોને હાથમાંથી છોડી દો, લલાટથી ભ્રકુટીની જેમ તમારા ધનુષથી પણછો ઉતારો, ભંડારમાં દ્રવ્ય નાંખવાની જેમ તમારા બાણોને ભાથામાં નાંખો, અને મેઘ જેમ વીજળીને સંવરી લે, તેમ તમારા શલ્યને સંવૃત કરો.'

પ્રતિહારની વજ્રના નિર્ઘોષ જેવી ગિરાથી ઘૂર્ણિત થયેલા બાહુબલિના સૈનિકો માંહોમાંહે આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા–" અહો! થનાગ યુધ્ધથી વણિકોની પેઠે ભય પામેલા અને જાણે ભરતપતિના સૈનિકો પાસેથી લાંચ મેળવી હોય એવા તથા જાણે પૂર્વ જન્મના આપણા વૈરી હોય તેવા, અકસ્માત્ આવેલા આ દેવતાઓએ સ્વામીની પ્રાર્થના કરી અમારો યુધ્ધોત્સવ અટકાવ્યો. અરે! ભોજન કરવા માટે બેઠેલા પુરૂષની આગળથી જેમ ભોજન હરી લે, લાડ કરવાને જતા મનુષ્યના ખોળામાંથી જેમ પુત્રને હરી લે, કુવામાંથી નીકળતા પુરૂષના હાથમાંથી જેમ અવલંબન આપનારી દોરી ખેંચી લે, તેમ અમારા આવેલા રણોત્સવને દેવે હરી લીધો. ભરત રાજાની જેવો બીજો કોણ શત્રુ મળશે કે જેની સાથેના સંગ્રામમાં આપણે મહારાજા બાહુબલિના અનૃણી થઈશુ. પિત્રાઈઓ,

ચોર અને પિતાને ઘરે રહેનારી પુત્રવતી સ્ત્રીની પેઠે આપણે ફોગટ બાહુબલિનું દ્રવ્ય લીધું અને અરણ્યવૃક્ષોના પુષ્પની સુગંધની જેમ આપણા બાહુદંડનું વીર્ય વ્યર્થ ગયું ! નપુંસક પુરૂષે કરેલા સ્ત્રીઓના સંગ્રહની જેમ આપણો શસ્ત્રસંગ્રહ નકામો થયો અને પોપટે કરેલા શાસ્ત્રાભ્યાસની જેમ આપણો શસ્ત્રાભ્યાસ વ્યર્થ ગયો ! તાપસોના પુત્રોએ મેળવેલું કામશાસ્ત્રનું પરિજ્ઞાન જેમ નિષ્ફળ થાય છે, તેમ આપણે ગ્રહણ કરેલું પદાતિપણું નિષ્ફળ થયું ! હતબુધ્ધિવાળા આપણે હાથીઓને મારાભ્યાસ[1] કરાવ્યો અને ઘોડાઓને શ્રમજય કરાવ્યો તે વ્યર્થ કરાવ્યો ! શરદ્ ઋતુના મેઘની જેમ આપણે ફોગટ ગર્જના કરી અને મહિષીઓની જેમ આપણે ફોગટ વિકટ કટાક્ષ કર્યા ! સામગ્રીદર્શકોની જેમ આપણી તૈયારીઓ વ્યર્થ થઈ અને યુધ્ધદોહદ નહીં પૂરાવાથી આપણું અહંકારધારણકરવાપણું નિષ્ફળ થયું."

આવી રીતે ચિંતવતા તેઓ ખેદ રૂપ ઝેરથી ગર્ભિત થઈ ફુત્કાર કરનારા સર્પોની જેમ સીત્કાર કરતા પાછા ફર્યા. ક્ષાત્રવ્રત રૂપી દ્રવ્ય વાળા ભરત રાજાએ પણ સમુદ્ર જેમ ભરતીને પાછી વાળે તેમ પોતાની સેનાને પાછી વાળી. પરાક્રમી ચક્રવર્તીએ પાછા વાળેલા સૈનિકો પગલે પગલે એકઠા થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા કે–"આપણા સ્વામી ભરતે મંત્રીના મિષથી વૈરીના જેવા કયા મંત્રીના વિચારથી બે બાહુથીજ થનારૂં દ્વંદ્વ યુદ્ધ માન્ય કર્યું ? છાશના ભોજનની જેમ સ્વામીએ એવો સંગ્રામ કબુલ કર્યો ત્યારે હવે આપણું શું કામ રહ્યું ? છખંડ ભરતક્ષેત્રના રાજાઓ સાથેના રણસંગ્રામમાં શું આપણે કોઈને પણ આક્રાંત કર્યો નથી કે જેથી આજે આપણને યુધ્ધથી વારે છે ? જ્યારે પોતાના સુભટો નાસી જાય, જીતાય કે મરાઇ જાય ત્યારેજ સ્વામીએ યુધ્ધ કરવું જોઇએ, કારણ કે રણની ગતિ વિચિત્ર છે. જો એક બાહુબલિ શિવાય બીજો કોઈ શત્રુ હોય તો યુધ્ધમાં કદાપિ આપણે આપણા સ્વામીના જય વિષે સંશય લાવીએ નહીં; પણ બળવંત બાહુવાળા બાહુબલિ સાથે યુધ્ધમાં વિજય કરવાની ઈંદ્રને પણ શંકા થાય તો બીજો શું માત્ર ? મોટી નદીના પૂરની જેમ દુઃસહ વેગવાળા તે બાહુબલિની સાથે પ્રથમ યુધ્ધ કરવું તે સ્વામીને ઘટે નહીં. પ્રથમ અમે યુધ્ધ કર્યા પછીજ સ્વામીને યુદ્ધમાં જવું યુક્ત છે, કેમકે **પ્રથમ અશ્વદમ[2] પુરૂષોએ દમન કરેલા અશ્વ ઉપરજ બેસાય છે."** આવી રીતે માંહોમાંહે વાતો કરતા પોતાના વીર પુરૂષોને જોઈ ઇંગિતાકારથી તેમના ભાવને જાણી ચક્રીએ તેમને બોલાવી કહ્યું–'હે વીર પુરૂષો ! અંધકારનો નાશ કરવામાં જેમ સૂર્યના કિરણો અગ્રેસર છે, તેમ શત્રુઓનો નાશ કરવાને તમે મારા અગ્રેસર છો. અગાધ ખાઇમાં પડીને જેમ હાથી કિલ્લા સુધી આવી શકે નહીં, તેમ તમે યોદ્ધા છતાં કોઈ શત્રુ મારી ઉપર આવ્યો નથી. અગાઉ કોઈ વખત તમે મારૂં યુધ્ધ જોયું નથી તેથી તમને વ્યર્થ શંકા થાય છે, કારણકે ભક્તિ અ-

૧ સંગ્રામ કરવાનો–સંગ્રામમાં સ્થિર રહેવાનો અભ્યાસ. ૨ ઘોડાઓને ચાલ શિખવનારા–ઉસ્તાદ.

સ્થાને પણ ભયની શંકા કરાવે છે. માટે હે વીર સુભટો! તમે સૌ એકઠા થઈ મારી ભુજાનું બળ જુઓ, જેથી રોગના ક્ષયથી ઔષધ સંબંધી શંકા નાશ પામે તેમ તત્કાળ તમારી શંકા નાશ પામશે.' એમ કહી ચક્રીએ સેવક પુરૂષો પાસે ઘણો વિસ્તીર્ણ અને ગંભીર ખાડો ખોદાવ્યો. દક્ષિણ સમુદ્રના તીર ઉપર જેમ સહ્ય પર્વત રહે; તેમ તે ખાડાના તટ ઉપર ભરતેશ્વર બેઠા અને વડના વૃક્ષને લટકતી લાંબી વડવાઈઓની જેમ ભરતેશ્વરે પોતાના ડાબા હાથ ઉપર મજબુત સાંકળો ઉપરાઉપર બાંધી. કિરણોથી જેમ સૂર્ય શોભે અને લતાઓથી જેમ વૃક્ષ શોભે, તેમ એવી એક હજાર શૃંખલાથી મહારાજા શોભવા લાગ્યા. પછી તેઓએ સર્વે સૈનિકોને કહ્યું–' હે વીરો! બળદો જેમ શકટને ખેંચે તેમ તમે બળ અને વાહન સહિત નિર્ભયપણે મને ખેંચો. તમારા સર્વના એકત્ર બળથી ખેંચીને મને આ ખાડામાં પાડી નાંખો. મારી ભુજાના બળની પરીક્ષા કરવા માટે તમારે સ્વામીની અવજ્ઞા થશે એમ વિચારી છળ ન કરવો. મેં આવું દુઃસ્વપ્ન જોયું છે, તેથી તેનો તમે નાશ કરો, કારણકે **સ્વપ્નને પોતેજ સાર્થક કરનારનું સ્વપ્ન પછી નિષ્ફળ થાય છે.'** આવી રીતે ચક્રીએ વારંવાર આદેશ કરેલા સૈનિકોએ તેમ કરવું માંડમાંડ સ્વીકાર્યું, કારણકે **સ્વામીની આજ્ઞા બળવાન્ છે.** પછી દેવ અને અસુરોએ જેમ મંદરાચળ પર્વતના નેત્રા રૂપ થયેલા સર્પને ખેંચ્યો હતો, તેમ સર્વ સૈનિકો ચક્રીની ભુજાએ બાંધેલી શૃંખલા ખેંચવા લાગ્યા. ચક્રીની ભુજા સાથેની લાંબી શૃંખલાઓમાં તેઓ લગ્ન થયા, એટલે ઉંચા વૃક્ષના શાખાગ્રમાં વાંદરાની જેમ તેઓ શોભવા લાગ્યા. પર્વતને ભેદનારા હાથીઓની જેમ પોતાને ખેંચનારા સૈનિકોની ચક્રવર્તીએ કૌતુક જોવાને માટે થોડીવાર ઉપેક્ષા કરી. પછી મહારાજાએ તે હાથ પોતાની છાતી સાથે અડાડચો એટલે હાથ ખેંચાવાથી પંક્તિબંધ બાંધેલી ઘટીમાલાની જેમ તેઓ સર્વ એક સાથે પડી ગયા. તે વખતે ખજુર ફળથી જેમ ખજુરીનું વૃક્ષ શોભે તેમ લટકતા એવા સૈનિકોથી ચક્રવર્તીની ભુજા શોભવા લાગી. પોતાના સ્વામીના એવા બળથી હર્ષ પામેલા સૈનિકોએ તેમની ભુજાની શૃંખલાઓને પૂર્વે કરેલી દુઃશંકાની જેમ તરત છોડી દીધી.

પછી ગાયન કરનાર માણસ જેમ પ્રથમ બોલેલા ઉદ્ગ્રાહને ફરીથી ગ્રહણ કરે, તેમ ચક્રવર્તી હાથી ઉપર બેસી રણભૂમિમાં આવ્યા. ગંગા અને યમુનાની વચમાં જેમ વેદિકાનો ભાગ શોભે તેમ બંને સેનાની મધ્યમાં વિપુલ ભૂમિતળ શોભતું હતું. જગતનો સંહાર અટકવાથી હર્ષ પામીને-જાણે કોઇએ પ્રેરેલ હોય તેમ પવન પૃથ્વીની રજને ધીમે ધીમે દૂર કરવા લાગ્યો. સમવસરણની ભૂમિની જેમ તે રણભૂમિને ઉચિતને જાણનારા દેવતાઓ સુગંધી જળની વૃષ્ટિથી છાંટવા લાગ્યા અને માંત્રિક પુરૂષો મંડળની ભૂમિમાં વરસાવે તેમ વિકસિત પુષ્પો તે રણભૂમિમાં તેઓએ વરસાવ્યા. પછી કુંજરની જેમ ગર્જના કરતા બંને રાજકુંજરોએ હસ્તી ઉપરથી ઉતરી રણભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો.

મહા પરાક્રમવાળા અને લીલાથી ચાલનારા તેઓ પગલે પગલે કૂર્મેંદ્રને પ્રાણસંશય પમાડતા હતા.

તેમણે પ્રથમ દૃષ્ટિયુધ્ધ કરવું એવી પ્રતિજ્ઞા કરી અને જાણે બીજા શક્ર ને ઇશાન ઈંદ્ર હોય તેમ અનિમેષ નેત્ર કરી તેઓ સામસામા ઉભા રહ્યા. રક્તનેત્રવાળા બંને વીર સન્મુખ રહીને એક બીજાના મુખ સામું જોતા હતા, તે વખતે સાયંકાળે સામસામ રહેલા સૂર્ય ચંદ્રની જેવા તેઓ શોભતા હતા. ધ્યાન કરનારા યોગીઓની જેમ ઘણ વખત સુધી નિશ્ચળ લોચન કરીને બંને વીરો સ્થિર રહ્યા. છેવટે સૂર્યના કિરણોથી આક્રાંત થયેલા નીલકમળની પેઠે ઋષભ સ્વામીના જ્યેષ્ઠ પુત્ર ભરતના નેત્ર મીંચાઈ ગયા, અને છ ખંડ ભરતનો જય કરવાથી થયેલી મોટી કીર્ત્તિ મહારાજા ભરતના નેત્રોએ પાણી મૂકવાની પેઠે અશ્રુજળના મિષથી મૂકી દીધી હોય તેમ જણાયું. પ્રાતઃકાળે વૃક્ષો ધ્રુજે તેમ મસ્તક ધુણાવતા દેવતાઓએ તે વખતે બાહુબલિ ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. સૂર્યોદય વખતે પક્ષીઓની પેઠે, બાહુબલિનો વિજય થવાથી સોમપ્રભાદિ વીરોએ મોટા હર્ષથી કોલાહલ કર્યો. કીર્ત્તિરૂપી નર્તકીએ જાણે નૃત્યનો આરંભ કર્યો હોય તેમ ઉદ્યત થયેલા બાહુબલિના સૈનિકોએ જયવાજીંત્ર વગાડયા. ભરતરાયના સુભટો જાણે મૂર્છા પામ્યા હોય, જાણે સુતા હોય અથવા જાણે રોગાતુર હોય તેમ મંદ પરાક્રમી થયા. અંધકાર અને પ્રકાશવાળા મેરૂ પર્વતના બંને પાસાની જેમ બંને સૈન્યો ખેદ અને હર્ષથી યુક્ત થયા. તે સમયે બાહુબલિએ ચક્રીને કહ્યું–' કાકતાલીય ન્યાયની પેઠે જીત્યા છો એમ ન બોલશો. જો તમારા મનમાં એમ હોય તો વાણીથી પણ યુધ્ધ કરો.' બાહુબલિનું એવું કથન સાંભળી પગથી ચંપાયેલા સર્પની પેઠે અમર્ષયુક્ત થયેલા ચક્રીએ કહ્યું–'એ રીતે પણ ભલે તમે જીતવાળા થાઓ!'

પછી ઇશાન ઈંદ્રનો વૃષભ નાદ કરે, સૌધર્મ ઈંદ્રનો હસ્તી ગર્જના કરે અને મેઘ જેમ સ્તનિત શબ્દ કરે, તેમ ભરત રાજાએ મોટો સિંહનાદ કર્યો. મોટી નદીના બંને બાજુના તટમાં જળના પૂરની જેમ તે સિંહનાદ આકાશમાં ચોતરફ વ્યાપી ગયો અને જાણે યુધ્ધ જોવા આવેલા દેવતાઓના વિમાનને પાડતો હોય, આકાશમાંથી ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાનો જાણે ભ્રંશ કરતો હોય, કુળપર્વતોના ઉંચા શિખરોને જાણે ચલાયમાન કરતો હોય અને જળરાશિના જળને જાણે ઉછાળતો હોય તેવો જણાવા લાગ્યો. તે સિંહનાદ સાંભળવાથી દુષ્ટ બુધ્ધિવાળા પુરૂષો ગુરૂની આજ્ઞા ન માને તેમ રથના ઘોડાઓ રાશને પણ ન ગણવા લાગ્યા; પિશુન લોકો સદ્‌વાણીને ન માને તેમ હસ્તીઓ અંકુશને ન માનવા લાગ્યા; કફ રોગવાળા કડવા પદાર્થને ન જાણે તેમ ઘોડાઓ લગામને ન જાણવા લાગ્યા; વિટ્પુરૂષો લજ્જાને ગણે નહીં તેમ ઉંટો નાસકાની નાથને ગણવા લાગ્યા નહીં; અને ભૂતાવિષ્ટની જેમ ખચ્ચરો પોતાની ઉપર પડતા ચાબખાઓના પ્રહારને પણ માનવા લાગ્યા નહીં. એ પ્રમાણે ભરતચક્રીએ કરેલા સિંહનાદથી ત્રાસ પામીને કોઈ સ્થિર રહી શક્યું

નહીં. તે પછી બાહુબલિએ ઘણો ભયંકર સિંહનાદ કર્યો. તે અવાજ સાંભળીને સર્પો, નીચે ઉતરતા ગરૂડની પાંખના અવાજની બુધ્ધિથી પાતાળમાંથી પણ પાતાળમાં પેસી જવાને ઈચ્છતા હોય તેવા થઈ ગયા. સમુદ્રની મધ્યમાં રહેલા જળજંતુઓ તે સિંહનાદ સાંભળવાથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ થયેલા મંદરાચલના મંથન શબ્દની શંકાથી ત્રાસ પામવા લાગ્યા. કુળપર્વતો તેને સાંભળીને વારંવાર ઈંદ્રે મૂકેલા વજ્રના શબ્દના ભ્રમથી પોતાના ક્ષયની આશંકા કરીને કંપવા લાગ્યા. મૃત્યુલોકવાસી સર્વ મનુષ્યો તે શબ્દ સાંભળી, કલ્પાંત કાળે પુષ્કરાવર્ત્તે મૂકેલા વિદ્યુત્ધ્વનિના ભ્રમથી પૃથ્વી ઉપર આમ તેમ આળોટવા લાગ્યા અને દેવતાઓ તે દુઃશ્રવ શબ્દ સાંભળી અકાળે પ્રાપ્ત થયેલા દૈત્યોના ઉપદ્રવસંબંધી કોલાહલના ભ્રમથી આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યા. એ દુઃશ્રવ સિંહનાદ જાણે લોકનાલિકાની સાથે સ્પર્ધ્ધા કરતો હોય તેમ અધિક અધિક વધવા લાગ્યો. બાહુબલિનો સિંહનાદ સાંભળીને ભરતરાજાએ ફરીને મૃગલીની જેમ દેવતાઓની સ્ત્રીઓને ત્રાસ પમાડનારો સિંહનાદ કર્યો. જાણે મધ્ય લોકને ક્રીડાવડે ભય કરનારા હોય તેમ ચક્રી અને બાહુબલિએ અનુક્રમે સિંહનાદો કર્યા. તેમ કરતાં કરતાં અનુક્રમે હાથીની શુંઢની જેમ અને સર્પના શરીરની જેમ ભરતરાજાના સિંહનાદનો શબ્દ ન્યૂન થતો ગયો અને નદીના પ્રવાહની પેઠે તેમજ સજ્જનના સ્નેહની પેઠે બાહુબલિનો સિંહનાદ અધિક અધિક વધતો ગયો. એવી રીતે શાસ્ત્ર સંબંધી વાગ્યુદ્ધમાં પણ વાદી જેમ પ્રતિવાદીને જીતે, તેમ વીર બાહુબલિએ ભરત રાજાને જીતી લીધા.

પછી બાહુયુદ્ધને માટે એ બંને બાંધવો બદ્ધકક્ષ હાથીઓની જેમ બદ્ધપરિકર થયા. તે વખતે ઉછળેલા સમુદ્રની જેમ ગર્જના કરતા બાહુબલિનો સુવર્ણની છડીને ધારણ કરનારો એક મુખ્ય પ્રતિહાર બોલ્યો—

"હે પૃથ્વિ! વજ્રના ખીલા જેવા પર્વતોને અવલંબન કરી અને સર્વ બળનો આશ્રય કરી તું સ્થિર થા. હે નાગરાજ! ચોતરફથી પવનને ગ્રહણ કરીને તેમજ તેનું રૂંધન કરીને પર્વતની જેમ દૃઢ થઈ તમે પૃથ્વીને ધારણ કરો. હે મહાવરાહ! સમુદ્રના કાદવમાં આળોટી પૂર્વ શ્રમને દૂર કરી પુન તાજો થઈ પૃથ્વીને ઉત્સંગમાં રાખ. હે કમઠ! તારા વજ્રની જેવા અંગને ચોતરફથી સંકોચી પૃષ્ઠ દૃઢ કરી પૃથ્વીને વહન કર. હે દિગ્ગજો! પૂર્વની જેમ પ્રમાદથી અથવા મદથી નિદ્રાને ન ધારણ કરતાં સર્વ રીતે સાવધાન થઈને વસુધાને ધારણ કરો. કારણકે આ વજ્રસાર બાહુબલિ વજ્રસાર બાહુવડે ચક્રીની સાથે મલ્લયુદ્ધ કરવાને ઉઠે છે."

પછી તત્કાળ વીજળીના પાતથી તાડિત થયેલા પર્વતના શબ્દની જેવો એ બંને મહામલ્લો પરસ્પર પોતાના હાથનો આસ્ફોટ કરવા લાગ્યા. લીલાથી પદન્યાસ કરતા અને કુંડળને ચલિત કરતા તેઓ સામસામા ચાલવા લાગ્યા, તે વખતે જાણે ધાતકી ખંડથી આવેલા બંને બાજુ સૂર્યચંદ્રવાળા બે ક્ષુદ્રમેરૂ હોય તેવા જણાવા લાગ્યા. બે બળ-

વાન્ હસ્તીઓ મદમાં આવી પોતાના દાંતને સામસામા ભટકાવે, તેમ તેઓ બંને પોતાના હાથ પરસ્પર ભટકાવવા લાગ્યા. ક્ષણવાર જોડાઈ જતા અને ક્ષણવાર જુદા પડતા તે બંને વીરો જાણે ઉદ્દંડ પવને પ્રેરેલા બે મોટા વૃક્ષો હોય તેવા જણાતા હતા. દુર્દિનમાં ઉન્મત્ત થયેલા સમુદ્રની જેમ તેઓ ક્ષણવારમાં ઉછળતા હતા અને ક્ષણવારમાં નીચે પડતા હતા. જાણે સ્નેહથી હોય તેમ ક્રોધથી દોડીને તે બંને મહાભુજો અંગે અંગથી એક બીજાને દબાવીને આલિંગન કરતા હતા; અને કર્મના વશથી પ્રાણીની જેમ યુધ્ધવિજ્ઞાનને વશ થઇને તેઓ કોઈ વખત નીચા અને કોઈ વખત ઉંચા જતા હતા. જળમાં રહેલા મત્સ્યની પેઠે, વેગથી વારંવાર પરિવર્ત્તન થયા કરવાથી તેઓને જોનારા લોકો આ નીચે કે આ ઉંચે એમ જાણી શકતા નહોતા. મોટા સર્પની જેમ તેઓ એક બીજાને બંધનરૂપ થઇ જતા હતા અને ચપળ વાનરોની જેમ પાછા તત્કાળ છુટા પડી જતા હતા. વારંવાર પૃથ્વી ઉપર આળોટવાથી તે બંને ધૂલિધૂસર થઇ ગયા, તેથી જાણે ધૂલિમદવાળા હસ્તી હોય તેવા જણાતા હતા. ચાલતા પર્વતની જેવા તેઓનો ભાર સહન ન કરી શકવાથી, પૃથ્વી તેમના ચરણઘાતના અવાજના મિષથી જાણે રાડો પાડતી હોય તેવી જણાતી હતી. છેવટે ક્રોધ પામેલા અને તીવ્ર પરાક્રમવાળા બાહુબલિએ, શરભ જેમ હાથીને ગ્રહણ કરે તેમ પોતાના હાથથી ચક્રીને ગ્રહણ કર્યા અને હાથી શુંઢવડે પશુને ઉડાડે તેમ તેને આકાશમાં ઉડાડ્યા. **અહો! બળવંતોમાં પણ બળવંતનો સર્ગ (ઉત્પત્તિ) નિરવધિ છે.** ધનુષથી છોડેલા બાણની જેમ અને યંત્રથી છોડેલા પાષાણની જેમ ભરતરાજા ગગનમાર્ગે ઘણે દૂર ગયા. ઈંદ્રે મૂકેલા વજ્રની જેમ ત્યાંથી નીચે પડતા ચક્રીથી ભય પામીને સંગ્રામદર્શી સર્વ ખેચરો પલાયમાન થઈ ગયા અને બંને સેનામાં તે વખતે હાહાકાર થઈ રહ્યો; કારણ કે **મોટા પુરૂષોને આપત્તિ આવતાં કોને દુઃખ ન થાય!** તે વખતે બાહુબલિ ચિંતા કરવા લાગ્યા કે 'અરે! મારા બળને ધિક્કાર છે, મારા બાહુને ધિક્કાર છે, સહસા કામ કરનારા એવા મને ધિક્કાર છે અને આવા કૃત્યની ઉપેક્ષા કરનારા બંને રાજ્યના મંત્રીઓને પણ ધિક્કાર છે, અથવા આવી નિંદા કરવાની હાલ શી જરૂર છે? પણ જ્યાં સુધી આ મારો અગ્રબંધુ પૃથ્વીપીઠ ઉપર પડીને કણકણ વિશીર્ણ થઈ ન જાય ત્યાં સુધીમાં આકાશમાંથી પડતાં તેને હું ઝીલી લઉં.' એમ વિચારી તેણે પોતાની બંને ભુજા પસારી તેની નીચે શય્યા રૂપ કરી. ઊર્ધ્વબાહુ કરીને રહેલા વ્રતી પુરૂષની જેમ, ઉંચા હાથ કરીને રહેલો બાહુબલિ, ક્ષણવાર સૂર્ય સન્મુખ જોઈ રહેનાર તપસ્વીની પેઠે ભરતની સન્મુખ જોઇ રહ્યો. જાણે ઉડવાને ઈચ્છતો હોય તેમ પગના અગ્રભાગ ઉપર ઉભા રહી તેણે કંદુકની લીલાવત્ ઉપરથી પડતા ભરત રાજાને ઝીલી લીધા. તે વખતે બંને સેનાને ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગની જેમ ચક્રીના ઉંચે ઉછળવાથી ખેદ અને તેમના રક્ષણથી હર્ષ થયો. ભાઇનું રક્ષણ કરવાથી જણાઈ આવેલા ઋષભદેવજીના નાના પુત્રના વિવેકથી લોકો વિદ્યા, શીળ અને ગુણની જેમ તેના પરાક્-

પરાક્રમથી અંતઃકરણમાં ચમત્કાર પામ્યો હોય, તેમ તે ઘાતની વેદનાથી બાહુબલિ મસ્તક ધુણાવવા લાગ્યો અને આત્માગમ યોગીની પેઠે ક્ષણવાર તેણે કાંઈ પણ સાંભળ્યું નહીં. પછી સરિતાના તટના સુકાઈ ગયેલા કાદવમાંથી જેમ હાથી નીકળે તેમ સુનંદાનો પુત્ર તરતજ પૃથ્વીમાંથી બહાર નીકળ્યો અને લાક્ષારસની જેવા દૃષ્ટિપાતથી જાણે તર્જના કરતો હોય તેમ તે અમર્ષાગ્રણી પોતાના ભુજદંડને અને દંડને જોવા લાગ્યો. પછી તક્ષશિલાપતિ બાહુબલિ તક્ષક નાગની જેવા દુઃપ્રેક્ષ્ય દંડને એક હાથ વડે ભમાવવા લાગ્યો. અતિ વેગથી તેણે ભમાવેલો તે દંડ રાધાવેધમાં ફરતા ચક્રની શોભાને ધારણ કરતો હતો. કલ્પાંતકાળના સમુદ્રના આવર્ત્તમાં ભ્રમણ કરતા મત્સ્યાવતારી કૃષ્ણની જેમ ભ્રમણ કરતા તે દંડને જોઈ, જોનારા લોકોના ચક્ષુને પણ ભ્રમ થઇ જતો હતો. સૈન્યના સર્વ લોકો અને દેવતાઓ તે વખતે શંકા કરવા લાગ્યા કે–બાહુબલિના હાથમાંથી દંડ પડતાં જો તે ઉડી જશે તો સૂર્યને કાંસાના પાત્રની પેઠે ફોડી નાંખશે, ચંદ્રમંડળને ભારંડ પક્ષીના ઈંડાની જેમ ચૂર્ણ કરી નાંખશે, તારાગણોને આમળાના ફળની પેઠે પાડી નાંખશે, વૈમાનિક દેવતાના વિમાનોને પક્ષીના માળાની પેઠે ઉડાડી દેશે, પર્વતના શિખરોને રાફડાની જેમ ભાંગી નાંખશે, મોટા વૃક્ષોને નાની કુંજના તૃણસમૂહની જેમ પેષણ કરી નાંખશે અને પૃથ્વીને કાચી માટીના ગોળાની પેઠે ભેદી નાંખશે. આવી શંકાથી સર્વેએ જોયેલો તે દંડ તેણે ચક્રીના મસ્તક ઉપર માર્યો. તે મ્હોટા દંડાઘાતથી ચક્રવર્તી, મુદ્‌ગળે ઠોકેલા ખીલાની જેમ પૃથ્વીમાં કંઠ સુધી પેસી ગયા; અને તે સાથે તેના સૈનિકો પણ 'જાણે અમારા સ્વામીને આપેલ વિવર અમને આપો એમ યાચતા હોય' તેમ ખેદ પામી પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. રાહુએ ગ્રસેલા સૂર્યની જેમ ચક્રી ભૂમિમગ્ન થયા, ત્યારે આકાશમાં દેવતાઓનો અને પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યોનો મોટો કોલાહલ થયો. જેના નેત્ર મીચાઈ ગયા છે અને મુખ શ્યામ થઈ ગયુ છે એવો ભરતપતિ જાણે લજ્જા પામ્યો હોય તેમ ક્ષણવાર પૃથ્વીની અંદર સ્થિર રહ્યો, અને પછી તરતજ રાત્રિને અંતે સૂર્ય જેમ તીવ્ર અને દેદીપ્યમાન થઇ બહાર નીકળે તેમ તેઓ પૃથ્વીમાંથી બહાર નીકળ્યા.

તે સમયે ચક્રીએ વિચાર્યું કે અંધ જુગટીઓ જેમ સર્વ પ્રકારની દ્યુતક્રીડામાં પરાજિત થાય, તેમ આ બાહુબલિએ મને સર્વ પ્રકારના યુધ્ધમાં પરાજિત કર્યો છે, તેથી ગાયે ભક્ષણ કરેલ ઘાસ અને ઘાસ વિગેરે જેમ દુધ રૂપે દોનારના ઉપયોગમાં આવે છે, તેમ મારૂ સાધેલુ આ ભરતક્ષેત્ર શુ બાહુબલિના ઉપયોગને માટે થશે? એક મ્યાનમાં બે તરવારની જેમ આ ભરતક્ષેત્રમાં સમકાળે બે ચક્રવર્તીઓ ક્યારે પણ જોયા નથી અને સાંભળ્યા પણ નથી. ખરશૃંગની પેઠે દેવતાઓથી ઈંદ્ર જીતાય અને ગજાઓથી ચક્રવર્તી જીતાય એવુ પૂર્વે કોઈવાર સાંભળ્યું નથી; ત્યારે શુ બાહુબલિએ જીતેલો હું પૃથ્વીમાં ચક્રવર્તી નહી થાઉં અને મારાથી નહીં જીતાયેલો અને વિશ્વથી

પણ ન જીતી શકાય એવો તે ચક્રવર્તી થશે? એવી રીતે ચિંતા કરનારા ચક્રીના હાથમાં ચિંતામણિની જેવા યક્ષ રાજાઓએ ચક્ર આરોપણ કર્યું. તેના પ્રત્યયથી પોતાને વિષે ચક્રીપણું માનનારા ચક્રવર્તી વંટોળીઓ જેમ કમળની રજને આકાશમાં ભમાવે તેમ ચક્રને આકાશમાં ભમાવવા લાગ્યા. જ્વાળાઓની જાળથી વિકાળ એવું તે ચક્ર જાણે અકાળે કાળાગ્નિ હોય, જાણે બીજો વડવાનળ હોય, જાણે અકસ્માત્ વજ્રાનળ હોય, જાણે ઉંચો ઉલ્કાપુંજ હોય, જાણે પડતું રવિબિંબ હોય અને જાણે વીજળીનો ગોળો ભમતો હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. ચક્રવર્તીએ પ્રહારને માટે ભમાવેલું તે ચક્ર જોઇને મનસ્વી બાહુબલિ પોતાના મનમાં વિચારવા લાગ્યો–'પોતાને પિતાના (ઋષભ સ્વામીના) પુત્રપણે માનનારા એ ભરત રાજાને ધિક્કાર છે અને તેના ક્ષાત્રવ્રતને પણ ધિક્કાર છે કે મે દંડનું આયુધ ધારણ કર્યું છે અને તેણે ચક્રને ગ્રહણ કર્યું. દેવતાઓની સમક્ષ એણે ઉત્તમ યુદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. પણ આ પ્રમાણે વર્ત્તવાથી બાળકની પેઠે તેણે તે પ્રતિજ્ઞા તોડી છે, તેથી તેને ધિક્કાર છે! તપસ્વી જેમ તેજોલેશ્યા બતાવે, તેમ ક્રોધિત થયેલો તે ચક્ર બતાવીને સર્વ વિશ્વને ભય પમાડયો તેમ મને પણ ભય પમાડવાની ઇચ્છા રાખે છે, પણ જેવી રીતે તેણે પોતાના ભુજદંડનો સાર જાણી લીધો તેવી રીતે આ ચક્રનું પરાક્રમ પણ ભલે જાણે!' એવી રીતે વિચાર કરનારા બાહુબલિ તરફ ભરતપતિએ પોતાના સર્વ બળથી ચક્ર છોડયું. ચક્રને પોતાની પાસે આવતું જોઇ તક્ષશિલાનો પતિ વિચારવા લાગ્યો–' જીર્ણ થયેલા પાત્રની જેમ આ ચક્રને હું ચૂર્ણ કરી નાંખું? કંદુકની લીલાની જેમ આઘાત કરીને તેને ફેંકી દઉં? ક્રીડાથી પથ્થરના કટકાની જેમ તેને આકાશમાં ઉડાડી દઉં? બાળકના નાળની જેમ તેને પૃથ્વીમાં દાટી દઉં? ચપળ ચકલાનાં બચ્ચાંની જેમ તેને હાથમાં પકડી લઉં? વધને યોગ્ય અપરાધીની જેમ તેને દૂરથીજ છોડી દઉં? કે ઘંટીમાં પડેલા કણની જેમ તેના અધિષ્ઠાયક હજાર યક્ષોને દંડ વડે શીઘ્ર દળી નાંખું? અથવા એ સર્વ વિધિ પાછળ રાખી પ્રથમ તેનું સામર્થ્ય તો જાણું.' તે એવી રીતે વિચારે છે તેટલામાં શિષ્ય જેમ ગુરૂની પ્રદક્ષિણા કરે તેમ ચક્રે બાહુબલિની પ્રદક્ષિણા કરી. ચક્રીનું ચક્ર સામાન્ય સગોત્રી પુરૂષ ઉપર પણ ચાલી શકે નહીં, તો તેવા ચરમશરીરી પુરૂષ ઉપર કેમ શક્તિવંત થાય? તેથી પક્ષી જેમ માળામાં આવે અને અશ્વ જેમ ઘોડારમાં આવે, તેમ ચક્ર પાછું આવીને ભરતેશ્વરના હાથ ઉપર બેઠું.

'મારવાની ક્રિયામાં વિષધારી સર્પના વિષની જેમ એને અમોઘ અસ્ત્ર એ ચક્રજ હતું, હવે તેના જેવું બીજું અસ્ત્ર એની પાસે નથી માટે હું દંડાયુધ છતાં ચક્ર મૂકી અન્યાય કરનારા એ ભરતને તથા તેના ચક્રને મુષ્ટિપ્રહાર વડે ચોળી નાંખું.' એવી રીતે અમર્ષથી ચિંતવીને સુનંદાનો પુત્ર બાહુબલિ યમરાજની પેઠે ભયંકર મુષ્ટિ ઉગામીને ચક્રી ઉપર દોડયો. શુંઢમાં મુદ્ગરવાળા હાથીની જેમ મુષ્ટિવાળો

વી રાત્રે નિદ્રા સુખનો અનુભવ કરતા હતા. વનહસ્તીઓ સલ્લકી વૃક્ષના પલ્લવની ભ્રાંતિથી તે મહાત્માના હાથ પગને ખેંચતા હતા, પરંતુ ખેંચવાને અસમર્થ થવાથી વૈલક્ષ્ય થઇ ચાલ્યા જતા હતા. ચમરી ગાયો નિશંક ચિત્તે ત્યાં આવીને કરવતની જેવી પોતાની કાંટાવાળી વિકાળ જીંહાવડે તે મહાત્માને ઉંચા મુખ કરીને ચાટતી હતી. ચર્મની વાધરીઓ જેમ મૃદંગ ઉપર વીંટાય, તેમ ઉંચી પ્રસરતી સેંકડો શાખાવાળી લતાઓ તેમના શરીર ઉપર વીંટાઇ વળી હતી. તેમના શરીર ઉપર ચોતરફ શરકટના ઝુંખડા ઉગ્યા હતા, તે જાણે પૂર્વ સ્નેહથી આવેલા બાણવાળા ભાથા હોય તેવા શોભતા હતા. વર્ષાઋતુના કાદવમાં નિમગ્ન થયેલા તેમના ચરણને વીંધીને ચાલતી શતપદીવાળી દર્ભની શુળો ઉગી નીકળી હતી. વેલાથી ભરાઈ ગયેલા તેના દેહમાં સીંચાણા અને ચકલાઓ પરસ્પર અવિરોધથી માળા કરીને રહ્યા હતા. વનના મોરના અવાજથી ત્રાસ પામેલા હજારો મોટા સર્પો વલ્લીઓથી ગહન થયેલા તે મહાત્માના શરીર ઉપર ચડી રહ્યા હતા. શરીર ઉપર ચડીને લટકતા એવા લાંબા સર્પોથી જાણે મહાત્મા બાહુબલિ હજાર હાથવાળા હોય તેવા જણાતા હતા. તેમના ચરણ ઉપરના રાફડામાંથી નીકળતા સર્પો જાણે ચરણનાં કડાં હોય તેમ પગે વીંટાઈ રહેતા હતા.

એવી રીતે ધ્યાનમાં રહેલા બાહુબલિને, આહાર વિના વિહાર કરતા ઋષભ સ્વામીની જેમ એક વર્ષ ચાલ્યું ગયું. વર્ષ પૂર્ણ થયું તે સમયે વિશ્વવત્સળ ઋષભ સ્વામીએ બ્રાહ્મી અને સુંદરીને બોલાવી કહ્યું–'હાલમાં બાહુબલિ પોતાના પ્રચુર કર્મને ખપાવી શુક્લપક્ષની ચતુર્દશીની જેમ તમ રહિત થયેલ છે; પરંતુ પડદામાં ગુપ્ત રહેલ પદાર્થ જેમ જોવામાં આવતો નથી, તેમ મોહનીય કર્મના અંશરૂપ માનથી તેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. હમણાં તમારા બંનેના વચનથી તે માનને છોડી દેશે, માટે તમે ત્યાં ઉપદેશને અર્થે જાઓ; હાલમાં ઉપદેશનો સમય વર્ત્તેછે.' પ્રભુની તે આજ્ઞા મસ્તકે ચડાવી તેમના ચરણમાં નમસ્કાર કરી, બ્રાહ્મી અને સુંદરી બાહુબલિ પાસે જવા ચાલી. મહાપ્રભુ ઋષભદેવજી પ્રથમથીજ તે બાહુબલિના માનને જાણતા હતા. તોપણ એક વર્ષ સુધી તેની ઉપેક્ષા કરી હતી; કારણકે **તીર્થંકર અમૂઢ લક્ષ્યવાળા હોય છે, તેથી અવસરેજ ઉપદેશ આપે છે.**

આર્યા બ્રાહ્મી અને સુંદરી તે દેશમાં ગયા, પણ રજથી આચ્છન્ન થયેલા રત્નની જેમ ઘણી વેલડીઓથી વીંટાઈ ગયેલા તે મહા મુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા નહીં. વારંવા શોધ કરતાં, તે બંને આર્યાએ વૃક્ષની જેવા થઈ રહેલા એ મહાત્માને કોઈ પ્રકા ઓળખ્યા. ઘણી નિપુણતાથી તેમને જાણી તે બંને આર્યાએ મહામુનિ બાહુબલિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી વંદના કરી અને આ પ્રમાણે કહ્યું–'હે જ્યેષ્ઠાર્ય ! ભગવાન્ એવ આપણા પિતાજી અમારે મુખે તમને કહેવરાવે છે કે **હસ્તીના સ્કંધ ઉ આરૂઢ થયેલા પુરૂષોને કેવળ જ્ઞાન થતું નથી.**' એમ કહી તે બંને ભગવતી જેમ

આવી હતી તેમ ચાલી ગઇ. મહાત્મા બાહુબલિ તે વચનથી અંતઃકરણમાં વિસ્મય પામી આવી રીતે વિચારવા લાગ્યા–' અહો ! સર્વે સાવદ્યયોગને ત્યાગ કરનારા અને વૃક્ષની જેમ કાયોત્સર્ગમાં રહેનારા મારે આ અરણ્યમાં હસ્તી ઉપર આરોહણ કેમ ? આ બંને આર્યા ભગવાનની શિષ્યા છે તે ક્યારે પણ અસત્ય ભાષણ કરે નહીં તો આમાં શું સમજવું ? અરે હા ! બહુકાળે મારા જાણવામાં આવ્યું કે વ્રતથી મોટા અને વયથી નાના એવા મારા ભાઈઓને હું કેમ નમસ્કાર કરૂં ? એવું જે મને માન થયું છે તે રૂપી હાથી ઉપર હું નિર્ભયપણે આરૂઢ થયેલા છું. ત્રણ જગતના ગુરૂની ઘણો કાળ મેં સેવા કરી, તોપણ જળચર જીવોને જેમ જળમાં તરતાં આવડે નહીં, તેમ મને વિવેક થયો નહીં, જેથી પૂર્વે વ્રતને પ્રાપ્ત થયેલા એ મહાત્મા ભ્રાતાઓને 'એ કનિષ્ઠ છે' એમ ધારી તેમને વાંદવાની ઈચ્છા મને થઇ નહીં. હવે હમણાજ ત્યાં જઇ એ મહામુનિઓને વંદના કરીશ.'

એમ વિચારી મહાસત્વ બાહુબલિએ પોતાનો ચરણ ઉપાડયો, તેજ વખતે ચોતરફથી જેમ લતા અને વેલડીઓ ત્રુટવા લાગી તેમજ ઘાતિકર્મ પણ ત્રુટવા લાગ્યા અને તેજ પગલે એ મહાત્માને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ઉત્પન્ન થયું છે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન જેમને એવા અને સૌમ્ય દર્શનવાળા એ મહાત્મા ચંદ્ર જેમ સૂર્યની પાસે જાય તેમ ઋષભ સ્વામીની પાસે ગયા. તીર્થંકરને પ્રદક્ષિણા કરી અને તીર્થને નમસ્કાર કરી, જગતને નમવા યોગ્ય બાહુબલિ મુનિ પ્રતિજ્ઞાને તરી કેવળીની પર્ષદામાં જઈને બેઠા.

इत्याचार्य श्री हेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टि शलाका पुरुष चरित्रे महाकाव्ये
प्रथमपर्वणि बाहुबलि संग्राम दीक्षा केवलज्ञान संकीर्त्तनो
नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

સર્ગ છઠ્ઠો.

હવે ભગવાન્ ઋષભ સ્વામીનો શિષ્ય પોતાના નામની જેમ એકાદશ અંગને ભણનારો, સાધુ ગુણે સહિત, સ્વભાવથી સુકુમાર અને હસ્તિપતિની સાથે કલભની જેમ નિરંતર સ્વામી સાથે વિચરનાર, ભરતપુત્ર મરિચિ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં સ્વામીની સાથે વિહાર કરતો હતો. એક દિવસ મધ્યાન્હ સમય હોવાથી જાણે લુહારોએ ધમેલી હોય તેમ ચોતરફ માર્ગની રજ સૂર્યના કિરણથી તપી ગઇ હતી અને જાણે અદૃશ્ય થયેલી અગ્નિની જ્વાળાઓ હોય તેવા ઘણા ઉષ્ણ વંટોળીઆથી સર્વ માર્ગો ખીલાઈ ગયા હતા. તે સમયે અગ્નિથી તપેલા જરા આર્દ્ર ઈંધણાની જેમ મસ્તકથી તે ચરણ સુધી તેનો દેહ પસીનાની ધારાથી ભરપૂર થઈ ગયો હતો. જળથી છાંટેલા શુષ્ક ચર્મના ગંધની પેઠે પસીનાથી આર્દ્ર થયેલાં વસ્ત્રોને લીધે તેના અંગના મળનો દુઃસહ ગંધ છુટતો હતો. તેના ચરણ બળતા હતા તેથી તપેલા ભાગમાં રહેલા નકુળની જેવી સ્થિતિ બતાવતા હતા અને ગરમીને લીધે તે તૃષાક્રાંત થયો હતો. એ પ્રસંગે અકળાઈને મરિચિ મનમાં આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો—'અહો ! કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રૂપી સૂર્ય ચંદ્રવડે મેરૂ પર્વત સમાન અને ત્રણ જગતના ગુરૂ એવા ઋષભસ્વામીનો હું પૌત્ર છું, તેમજ અખંડ ષટ્ખંડ સહિત મહીમંડળના ઈંદ્ર અને વિવેકના અદ્વિતીય નિધિ રૂપ ભરતરાજાનો હું પુત્ર છું. વળી ચતુર્વિધ સંઘની સમક્ષ ઋષભસ્વામીની પાસે પંચ મહાવ્રતના ઉચ્ચારણ પૂર્વક મેં દીક્ષા લીધી છે; તેથી રણમાંથી વીરપુરૂષને ભાગી જવું જેમ યુક્ત નથી, તેમ આ સ્થાનથી ગલિત થઈ લજ્જાવડે મારે ઘરે જવું તે યુક્ત નથી. પરંતુ મોટા પર્વતની પેઠે દુર્વહ એવા આ ચારિત્રરૂપી ભારને એક મુહૂર્ત માત્ર પણ વહન કરવાને હું સમર્થ નથી. માગથી ચારિત્ર વ્રત પળવું મુશ્કેલ છે અને તે છોડીને ઘેર જતાં કુળની મલિનતા થાય છે; તેથી એક તરફ નદી અને એક તરફ સિંહ જેવા ન્યાયમાં હું આવી પડયો છું. પણ અહો ! મેં જાણ્યું કે પર્વત ઉપર જેમ કેડીનો માર્ગ હોય તેમ આ વિષમ માર્ગમાં પણ એક સુષમ માર્ગ છે.

આ સાધુઓ મનદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડને જીતનારા છે અને હું તો તેઓથી જીતાયેલો છું માટે હું ત્રિદંડી થઇશ. એ શ્રમણો કેશનો લોચ અને ઈંદ્રીઓનો જય કરી મુંડ થઇને રહે છે અને હું ક્ષૌરથી મુંડન કરાવી શિખાધારી થઇશ. એઓ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓના વધાદિકથી વિરત થયેલા છે અને હું ફક્ત સ્થૂલ પ્રાણીઓનો વધ કરવાથી વિરત થઇશ. એ મુનિઓ અકિંચન થઇને રહે છે અને હું સુવર્ણ મુદ્રાદિક રાખીશ. એ ઋષિઓએ ઉપાનનો ત્યાગ કરેલો છે અને હું ઉપાનને ધારણ

કરીશ. એઓ અઢાર હજાર શીળના અંગે યુક્ત શિયળવડે અતિ સુગંધી છે અને હું તે રહિત હોવાને લીધે દુર્ગંધવાળો છું તેથી ચંદનાદિકને ગ્રહણ કરીશ. એ શ્રમણો મો રહિત છે અને હું મોહથી આવૃત છું, તેથી તેના ચિન્હરૂપ છત્રને મસ્તક ઉપર ધારણ કરીશ. એઓ નિઃકષાય હોવાથી શ્વેત વસ્ત્રને ધરનારા છે અને હું કષાયથી કલુષ હોવાને લીધે તેની સ્મૃતિને માટે કષાયલાં વસ્ત્ર ધારણ કરીશ. એ મુનિઓએ પાપથી ભય પામી ઘણા જીવવાળા સચિત્ત જળનો ત્યાગ કર્યો છે, પણ મારે તો પરિમિત જળથી સ્નાન અને પાન થાઓ.' એવી રીતે પોતાની બુદ્ધિથી પોતાનું લિંગ કલ્પી તેવો વેષ ધારણ કરી મરિચિ સ્વામીની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો. ખચ્ચર જેમ ઘોડો કે ગધેડો કહેવાય નહીં, પણ બંનેના અંશથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમ મરિચિ મુનિ પણ નહીં અને ગૃહસ્થ પણ નહીં, પણ બંનેના અંશવાળો નવીન વેષધારી થયો. હંસોમાં કાક પક્ષીની જેમ મહર્ષિઓમાં વિકૃતિ મરિચિને જોઈ ઘણા લોકો કૌતુકથી તેને ધર્મ પૂછતા હતા. તેના ઉત્તરમાં તે મૂળ ઉત્તર ગુણવાળા સાધુ ધર્મનોજ ઉપદેશ કરતો. એમ કહેતાં 'પોતે એ પ્રમાણે કેમ નથી આચરતો?' એમ કોઈ પૂછતું તો તેમાં પોતાની અશક્તિ જણાવતો. એ પ્રમાણે પ્રતિબોધ આપતાં કોઈ ભવ્ય જીવ દીક્ષા લેવાની ઈચ્છા બતાવતો તો તેને તે પ્રભુની પાસે મોકલતો હતો અને એનાથી પ્રતિબોધ પામીને આવનારા એ ભવ્ય પ્રાણીઓને નિષ્કારણ ઉપકાર કરવામાં બંધુ સમાન ભગવાન્ ઋષભદેવજી પોતે દીક્ષા આપતા હતા.

એમ પ્રભુની સાથે વિહાર કરતાં એ મરિચિને એક દિવસ કાષ્ઠના ઘુણાની જેમ મહા ઉત્કટ રોગ ઉત્પન્ન થયો. અવલંબનથી ભ્રષ્ટ થયેલા કપિની પેઠે વ્રતથી ભ્રષ્ટ થયેલા એ મરિચિની તેના યૂથવાળા સાધુઓએ પ્રતિપાલના કરી નહીં. ઇક્ષુનો વાડો જેમ રક્ષક વિના ડુક્કરાદિકથી વધારે બાધા પામે, તેમ ઉપચાર વિના મરિચિને એ રોગ અધિક પીડાકારી થયો. મોટા અરણ્યમાં સહાય રહિત પુરૂષની જેમ ઘોર રોગમાં પડેલો મરિચિ પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો—'અહો ! મારે આ ભવમાંજ કોઈ અશુભ કર્મ ઉદય આવ્યું જણાયછે, જેથી પોતાના સાધુઓ પણ પરની જેમ મારી ઉપેક્ષા કરે છે. પરંતુ ઘુવડ પક્ષી દિવસે જોઈ શકે નહીં તેમાં જેમ પ્રકાશ કરનારા સૂર્યનો દોષ નથી, તેમ મારે વિષે પણ એ અપ્રતિચારી સાધુઓનો કાંઇ પણ દોષ નથી; કારણ કે ઉત્તમ કુળવાળા જેમ મ્લેચ્છની સેવા કરે નહીં, તેમ સાવદ્ય કર્મથી વિરમેલા તે સાધુઓ સાવદ્ય કર્મ કરનારો જે હું તેની કેમ વૈયાવૃત્ય કરે? વળી તેઓની પાસે મારે વૈયાવૃત્ય કરાવવી એ યુક્ત પણ નથી, કેમકે તે, વ્રત ભંગ કરવાથી થયેલા પાપની વૃદ્ધિને માટે થાય છે. હવે તો મારા ઉપચારને માટે કોઇ મારી જેવા મંદ ધર્મવાળા પુરૂષની શોધ કરૂં. કારણ કે મૃગની સાથે મૃગજ યુક્ત છે.' એવી રીતે વિચાર કરતાં કેટલેક કાળે મરિચિ રોગનિર્મુક્ત થયો; ખારી જમીન પણ કોઇ કાળે સ્વયમેવ સારી થઇ જાય છે.

અન્યદા મહાત્મા ઋષભસ્વામી વિશ્વનો ઉપકાર કરવામાં વર્ષાઋતુના મેઘ સમાન દેશના આપતા હતા ત્યાં **કપિલ** નામે કોઈ દૂરભવ્ય રાજપુત્રે આવીને ધર્મ સાંભળ્યો. ચક્રવાકને ચાંદનીની જેમ, ઘુવડને દિવસની જેમ, ક્ષીણ ભાગ્યવાળા રોગીને ઔષધની જેમ, વાયુ રોગવાળાને શીતળ પદાર્થની જેમ અને બકરાને મેઘની જેમ તેને પ્રભુનો કહેલો ધર્મ રૂચ્યો નહીં. બીજા પ્રકારના ધર્મને સાંભળવાની ઈચ્છાવાળા એ કપિલે આમતેમ દૃષ્ટિ ફેરવી એટલે સ્વામીના શિષ્યોમાં વિલક્ષણ વેષવાળા મરિચિને જોયો. ખરીદ કરનારનો બાળક જેમ મોટી દુકાન પરથી નાની દુકાને જાય, તેમ બીજા ધર્મને સાંભળવાની ઇચ્છાવાળો કપિલ સ્વામીની પાસેથી ઉઠી મરિચિની આગળ આવ્યો. તેણે મરિચિને ધર્મમાર્ગ પૂછયો, એટલે તેણે કહ્યું–'અમારી પાસે ધર્મ નથી, જો ધર્મના અર્થી હો તો સ્વામીનોજ આશ્રય કરો.' મરિચિનાં એવાં વચન સાંભળી કપિલ પાછો પ્રભુની પાસે આવ્યો અને અગાઉ પ્રમાણે દેશના સાંભળવા લાગ્યો. તેના ગયા પછી મરિચિએ વિચાર્યું–'અહો! સ્વકર્મ દૂષિત એવા આ પુરૂષને સ્વામીનો ધર્મ રૂચ્યો નહીં! ગરીબ ચાતકને સંપૂર્ણ સરોવરથી પણ શું થાય?'

થોડીવારે કપિલ પુન: મરિચિ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો–' શું તમારી પાસે જેવો તેવો પણ ધર્મ નથી? જો નજ હોય તો તેના વ્રત પણ કેમ કહેવાય?' આ વખતે મરિચિએ વિચાર્યું–' દૈવયોગે આ કોઈ મારે લાયક મળી આવ્યો છે. ઘણેકાળે સરખે સરખાનો યોગ થયો છે, માટે હું જે સહાય રહિત છું તેને એ સહાય રૂપ થાઓ!' આમ વિચારી તેણે કહ્યું–'ત્યાં પણ ધર્મ છે ને અહીં પણ ધર્મ છે.' તેના આ એક દુર્ભાષણ (ઉત્સૂત્ર ભાષણ) થી તેણે કોટાનુકોટી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કટ સંસાર વધાર્યો. પછી તેણે કપિલને દીક્ષા આપી અને પોતાનો સહાયક કર્યો. ત્યારથી પરિવ્રાજકપણાનું પાખંડ શરૂ થયું.

વિશ્વોપકારી ભગવાન્ શ્રીઋષભદેવજી ગ્રામ, ખાણ, નગર, દ્રોણમુખ, કર્બટ, પત્તન, મંડબ, આશ્રમ અને ખેડાઓથી પરિપૂર્ણ પૃથ્વીમાં વિચરતા હતા. [1]વિહાર સમયમાં પોતાની ચારે દિશાએ સવાસો યોજન સુધી લોકોના વ્યાધિનું નિવારણ કરવાથી વર્ષાઋતુના મેઘની જેમ જગતૂજંતુઓને શાંતિ પમાડતા હતા; ગજા જેમ અનીતિના નિવારણથી પ્રજાને સુખ આપે તેમ મુષક, શુક વિગેરે ઉપદ્રવ કરનારા જીવોની અપ્રવૃત્તિથી સર્વનું રક્ષણ કરતા હતા; અંધકારના ક્ષયથી સૂર્યની જેમ પ્રાણીઓનાં નૈમિત્તિક અને શાશ્વત વૈર શાંત કરવાથી સર્વને પ્રસન્ન કરતા હતા; પ્રથમ સર્વ રીતે સ્વસ્થ કરનારી વ્યવહાર પ્રવૃત્તિથી જેમ લોકસમુદને આનંદ પમાડયો હતો, તેમ હાલ વિહારની પ્રવૃત્તિથી સર્વને આનંદ પમાડતા હતા; ઔષધથી અજીર્ણ અને અગ્નિ ક્ષુધાની જેમ અતિવૃષ્ટિ અને અનાવૃષ્ટિના ઉપદ્રવનો નાશ કરતા હતા; અંતઃશલ્યની જેમ સ્વચક્ર અને પરચક્રનો ભય દૂર થવાથી તત્કાળ પ્રસન્ન થયેલા લોકો તેમનો–

[1] અહીંથી તીર્થંકરના અતિશય સબંધી વર્ણન છે.

પ્રાગમન ઉત્સવ કરતા હતા; અને માંત્રિક પુરૂષ જેમ ભુત રાક્ષસથી રક્ષા કરે, તેમ હારકારક ઘોર દુર્ભિક્ષથી સર્વની રક્ષા કરતા હતા.. આવા ઉપકારથી એ મહાત્માની વે લોકો સ્તુતિ કરતા હતા. જાણે અંદર ન સમાવાથી બહાર આવેલી અનંત જ્યોતિ હોય તેવું અને સૂર્યમંડળને જીતનારૂં ભામંડળ તેઓએ ધારણ કર્યું હતું.[1] આગળ ચાલતા ચક્રથી જેમ ચક્રવર્તી શોભે તેમ આકાશમાં આગળ ચાલતા અસાધારણ તેજવાળા ધર્મચક્રથી તેઓ શોભતા હતા; સર્વ કર્મનો જય કરવાથી ઉંચા જયસ્તંભ જેવો નાની નાની હજારો ધ્વજાએ યુક્ત એક ધર્મધ્વજ તેઓની આગળ ચાલતો હતો; જાણે તેમનું પ્રયાણોચિત કલ્યાણ મંગળ કરતો હોય તેવો પોતાની મેળેજ નિર્ભર શબ્દ કરતો દિવ્ય દુંદુભિ તેમની આગળ વાગતો હતો; જાણે પોતાનો યશ હોય તેવા આકાશમાં રહેલા પાદપીઠ સહિત સ્ફટિક રત્નના સિંહાસનથી તેઓ શોભતા હતા; દેવતાઓએ સંચાર કરેલા સુવર્ણ કમલ ઉપર રાજહંસની જેમ લીલાસહિત તેઓ ચરણન્યાસ કરતા હતા; જાણે તેમના ભયથી રસાતલમાં પેસી જવાને ઈચ્છતા હોય તેમ નીચા મુખવાળા થયેલા તીક્ષ્ણ દંડ રૂપ કંટકથી તેમનો પરિવાર આશ્લિષ્ટ થતો હોતો; જાણે કામદેવને સહાય કરવાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાને ઈચ્છતી હોય તેમ ઋતુઓ સમકાળે તેમની ઉપાસના કરતી હતી; ચોતરફ દૂરથી નીચા નમતા માર્ગના વૃક્ષો, જોકે તેઓ સંજ્ઞા રહિત છે, તોપણ જાણે તેમને નમસ્કાર કરતા હોય તેવા શોભતા હતા. પંખાના વાયરાની જેમ મૃદુ, શીતળ અને અનુકૂળ પવન તેમની નિરંતર સેવા કરતો હતો; સ્વામીથી પ્રાતકૂળ (વામ) વર્ત્તનારાનું શુભ થાય નહીં એમ જાણીને હોયની તેમ પક્ષીઓ નીચે ઉતરી તેમની પ્રદક્ષિણા કરી જમણી બાજુએ પ્રતિક્રમણ કરતાં હતાં; ચપળ તરંગોથી જેમ સાગર શોભે તેમ જઘન્યે કોટી સંખ્યાવાળા અને વારંવાર ગમનાગમન કરતા સુરઅસુરોથી તેઓ શોભતા હતા; ભક્તિવશ થઈ દિવસે પણ પ્રભાસહિત ચંદ્ર રહ્યો હોય તેવા આકાશમાં રહેલા છત્રથી તેઓ શોભતા હતા; અને જાણે ચંદ્રના જુદા કરેલા સર્વસ્વ કિરણોના કોશ હોય તેવા ગંગાના તરંગ જેવા શ્વેત ચામરો તેમની ઉપર ઢોળાતા હતા;[2] નક્ષત્ર ગણોથી ચંદ્રમાની જેમ તપથી પ્રદીપ્ત થયેલા અને સૌમ્ય એવા લાખો ઉત્તમ શ્રમણોથી તેઓ વીંટાયેલા હતા. જેમ સૂર્ય દરેક સાગરમાં અને દરેક સરોવરમાં કમલને પ્રબોધ (પ્રફુલ્લિત) કરે, તેમ એ મહાત્મા દરેક ગામ અને દરેક શહેરમાં ભવ્ય જનોને પ્રતિબોધ કરતા હતા. આવી રીતે વિચરતા ભગવાન્ ઋષભદેવજી એકદા અષ્ટાપદ પર્વતે આવ્યા.

૧ તીર્થંકર વિચરે તેની ચોતરફ સવાસો યોજન સુધી ઉપદ્રવકારી રોગની શાંતિ થાય, પરસ્પરના વૈરનો નાશ થાય, ધાન્યાદિને ઉપદ્રવકારી જંતુઓ ન થાય, મરકી વિગેરે ન થાય, અતિવૃષ્ટિ ન થાય, દુકાળ ન પડે, સ્વચક્ર પરચક્રનો ભય ન થાય એ તથા પ્રભુના મસ્તકની પાછળ ભામંડળ રહે એ કેવળ જ્ઞાનના પ્રગટ થવાથી થતા અગીઆર અતિશય માંહેના અતિશય છે. ૨ અહીં સુધીના સર્વ અતિશય દેવકૃત છે.

અત્યંત શ્વેતપણાને લીધે જાણે શરદૃઋતુના વાદળાનો એક ઠેકાણે કરેલો ઢગલો હોય, ઠરી ગયેલા ક્ષીર સમુદ્રનો લાવી મૂકેલ વેલાકૂટ હોય અથવા પ્રભુના જન્માભિષેક વખતે ઈંદ્રે વૈક્રિય કરેલા ચાર વૃષભના રૂપ માંહેનો ઉંચા શૃંગવાળો એક વૃષભ હોય એવો તે ગિરિ જણાતો હતો. નંદીશ્વર દ્વીપ માંહેની પુષ્કરિણી (વાવડી) માં રહેલા દધિમુખ પર્વતોમાંથી આવેલો જાણે એક પર્વત હોય, જંબૂદ્વીપ રૂપી કમલનો જાણે એક બિસખંડ (નાળ) હોય અને પૃથ્વીનો જાણે શ્વેત રત્નમય ઉંચો મુગટ હોય તેવો તે પર્વત શોભતો હતો. નિર્મળ તથા પ્રકાશવાળો હોવાથી દેવગણો તેને હમેશાં જળથી સ્નાન કરાવતા હોય અને વસ્ત્રોથી જાણે લુંછતા હોય તેવો તે જણાતો હતો. વાયુએ ઉડાડેલા કમલના રેણુઓ વડે તેના નિર્મળ સ્ફટિક મણિના તટને સ્ત્રીઓ નદીના જળ જેવો દેખતી હતી. તેના શિખરોના અગ્રભાગમાં વિશ્રામ લેવાને બેઠેલી વિદ્યાધરોની સ્ત્રીઓને તે વૈતાઢ્ય અને ક્ષુદ્ર હિમાલયનું સ્મરણ કરાવતો હતો. સ્વર્ગ ભૂમિનું જાણે અંતરીક્ષ દર્પણ હોય, દિશાઓનું જાણે અતુલ્ય હાસ્ય હોય અને ગ્રહનક્ષત્રોને નિર્માણ કરવાની મૃત્તિકાનું અક્ષય સ્થળ હોય એવો તે જણાતો હતો. તેના શિખરોના મધ્ય ભાગમાં ક્રીડાથી શ્રાંત થયેલા મૃગો બેઠેલા હતા, તેથી તે અનેક મૃગલાંછન (ચંદ્ર) ના વિભ્રમને બતાવતો હતો. નિર્ઝરણાની પંક્તિઓથી જાણે નિર્મળ અર્ધ વસ્ત્રને છોડી દેતો હોય અને સૂર્યકાંત મણિઓના પ્રસરતા કિરણોથી જાણે ઉંચી પતાકાવાળો હોય તેવો તે શોભતો હતો. તેના ઉંચા શિખરના અગ્રભાગમાં સૂર્ય સંક્રમ થતો, તેથી તે સિધ્ધ લોકોની મુગ્ધ સ્ત્રીઓને ઉદયાચલનો ભ્રમ આપતો હતો. જાણે મયૂરપત્રથી રચેલાં મોટાં છત્રો હોય તેવાં અતિ આર્દ્રપત્ર વાળાં વૃક્ષોથી તેમા નિરંતર છાયા થઈ રહી હતી. ખેચરોની સ્ત્રીઓ કૌતુકથી મૃગના બચ્ચાંઓનું લાલન પાલન કરતી, તેથી હરણીઓના ઝરતા દુધવડે તેનું સર્વ લતાવન સિંચાતું હતું. કદલી પત્રના અર્ધા વસ્ત્રવાળી શબરીઓના નૃત્યને જોવાને માટે ત્યાં નગરની સ્ત્રીઓ નેત્રોની શ્રેણી કરીને રહેતી હતી. રતિથી શ્રાંત થયેલી સર્પિણીઓ ત્યાં વનનો મંદ મંદ પવન પીતી હતી, તેના લતાવનને પવનરૂપી નટે ક્રીડાથી નચાવ્યું હતું; કિન્નરોની સ્ત્રીઓ રતિના આરંભથી તેની ગુફાઓને મંદિરરૂપ કરતી હતી; અને અપ્સરાઓના સ્નાન કરવાના ધસારાથી તેના સરોવરનું જળ તરંગિત થયેલું હતું. કોઈ ઠેકાણે સોગઠાબાજી રમતા, કોઈ ઠેકાણે પાનગોષ્ટી કરતા અને કોઈ ઠેકાણે પણિત (પણ) બાંધતા યક્ષોથી તેના મધ્ય ભાગમાં કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો. તે પર્વત ઉપર કોઈ ઠેકાણે કિન્નરોની સ્ત્રીઓ, કોઈ ઠેકાણે ભિલ્લ લોકોની સ્ત્રીઓ અને કોઈ ઠેકાણે વિદ્યાધરની સ્ત્રીઓ, ક્રીડાના ગીત ગાતી હતી. કોઈ ઠેકાણે પાકેલાં દ્રાક્ષફળ ખાઈને ઉન્મત્ત થયેલા શુક પક્ષીઓ શબ્દ કરતા હતા, કોઈ ઠેકાણે આમ્રના અંકુર ખાવાથી ઉન્મત્ત થયેલી કોકિલાઓ પંચમ સ્વર કરતી હતી, કોઈ ઠેકાણે કમલતંતુના આસ્વાદથી ઉન્મત્ત થયેલા હંસો મધુર

શબ્દ કરતા હતા, કોઈ ઠેકાણે સરિતાના તટમાં મદવાળા થયેલા ક્રૌંચ પક્ષીઓના ક્રેંકાર શબ્દો થતા હતા, કોઈ ઠેકાણે નજીક રહેલા મેઘથી ઉન્મદ પામેલા મયૂરોનો કેકા શબ્દ થતો હતો અને કોઈ ઠેકાણે સરોવરમાં ફરતા સારસ પક્ષીઓના શબ્દો સંભળાતા હતા; એથી તે ગિરિ મનોહર લાગતો હતો. કોઈ ઠેકાણે રાતા અશોકવૃક્ષોના પત્રોથી જાણે કસુંબી વસ્ત્રવાળો હોય, કોઈ ઠેકાણે તમાલ, તાલ અને હિંતાલના વૃક્ષોથી જાણે શ્યામ વસ્ત્રવાળો હોય, કોઈ ઠેકાણે સુંદર પુષ્પવાળા ખાખરાના વૃક્ષોથી જાણે પીળા વસ્ત્રવાળો હોય અને કોઈ ઠેકાણે માલતી અને મલ્લિકાના સમૂહથી જાણે શ્વેત વસ્ત્રવાળો હોય એવો તે પર્વત જણાતો હતો. આઠ યોજન ઉંચો હોવાથી તે આકાશ જેટલો ઉંચો લાગતો હતો. એવા તે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ગિરિના જેવા ગરિષ્ઠ જગત્ ગુરૂ આરૂઢ થયા. પવનથી ખરતા પુષ્પોથી અને નિર્ઝરણાના જળથી એ પર્વત જગત્પતિ પ્રભુને અર્ઘ્યપાદ્ય આપતો હોય તેવો જણાતો હતો. પ્રભુના ચરણથી પવિત્ર થયેલો એ પર્વત, પ્રભુના જન્મ સ્નાત્રથી પવિત્ર થયેલા મેરૂથી પોતાને ન્યૂન માનતો નહોતો. હર્ષ પામેલા કોકિલાદિકના શબ્દના મિષથી જાણે તે પર્વત જગત્પતિના ગુણ ગાતો હોય એવો જણાતો હતો.

તે પર્વત ઉપર વાયુકુમાર દેવોએ એક યોજન પ્રદેશમાંથી માર્જન કરનારા સેવકોની જેમ ક્ષણવારમાં તૃણ કાષ્ઠાદિક દૂર કર્યું અને મેઘકુમારોએ પાણીને વહેનારા પાડાની જેવા વાદળા વિકુર્વીને સુગંધી જળથી તે ભૂમિ ઉપર સિંચન કર્યું. પછી ત્યાં દેવતાઓએ વિશાળ એવી સુવર્ણરત્નની શિલાઓથી દર્પણના તળની જેવું સપાટ પૃથ્વીતળ બાંધી લીધું. તેની ઉપર વ્યંતર દેવતાઓએ ઈંદ્રધનુષના ખંડની જેવા પંચવર્ણી પુષ્પોની જાનુપ્રમાણ વૃષ્ટિ કરી અને જમના નદીના તરંગની શોભાને ગ્રહણ કરનારા વૃક્ષોના આર્દ્ર પત્રોના ચારે દિશાએ તોરણો બાંધ્યાં. ચારે બાજુ સ્તંભોની ઉપર બાંધેલા મકરાકૃતિ તોરણો સિંધુના બંને તટમાં રહેલા મગરની શોભાને અનુસરતા શોભતા હતા. તેના મધ્યમાં જાણે ચાર દિશાઓની દેવીના રૂપાના દર્પણો હોય તેવા ચાર છત્રો તથા આકાશગંગાના ચપળ તરંગોની ભ્રાંતિને આપનારા પવને તરંગિત કરેલા ધ્વજપટો શોભતા હતા. તે તોરણોની નીચે રચેલા મોતીના સ્વસ્તિકો 'સર્વ જગત્નું અહીં મંગળ છે' એવી ચિત્રલિપિના વિભ્રમને કરાવતા હતા. બાંધેલા ભૂમિતળ ઉપર વૈમાનિક દેવતાઓએ રત્નાકરની શોભાના સર્વસ્વ જેવો રત્નમય ગઢ કર્યો અને તે ગઢ ઉપર માનુષોત્તર પર્વતની સીમા ઉપર રહેલી ચંદ્ર સૂર્યના કિરણોની માળા જેવી માણેકના કાંગરાની પંક્તિઓ રચી. પછી જ્યોતિષ્પતિ દેવતાઓએ વલયાકારે કરેલું હેમાદ્રિ પર્વતનું શિખર હોય તેવો નિર્મળ સુવર્ણનો મધ્યમ ગઢ કર્યો અને તેના ઉપર રત્નમય કાંગરા કર્યા; તેમાં પ્રેક્ષકોના પ્રતિબિંબો પડવાથી જાણે ચિત્રવાળા હોય તેવા તે કાંગરાઓ જણાતા હતા. તે પછી ભવનપતિઓએ, કુંડલાકારે થયેલા શેષનાગના શરીરના ભ્રમને

આપનારો છેલ્લો રૂપાનો ગઢ કર્યો અને તેની ઉપર ક્ષીરસાગરના તટના જળ ઉપર રહેલી ગરૂડની શ્રેણી હોય તેવી સુવર્ણના કાંગરાની શ્રેણી કરી. પછી જેમ અયોધ્યા નગરીના ગઢમાં કર્યા હતા તેમ યક્ષોએ તે દરેક ગઢમાં ચાર ચાર દરવાજા કર્યા અને તે દરવાજાને માણેકના તોરણો કર્યા; પોતાના પ્રસરતા કિરણોથી જાણે તે તોરણો શત-ગુણા હોય તેવા જણાતા હતા. દરેક દ્વારે વ્યંતરોએ નેત્રની રેખામાં રહેલી કાજળની રેખાની પેઠે આચરણ કરતા ધૂમાડા રૂપી ઉર્મિઓને ધારણ કરનારા ધૂપિઆઓ રાખ્યા હતા. મધ્યગઢની અંદર ઈશાન દિશામાં, ઘરમાં દેવાલયની જેવો પ્રભુને વિશ્રામ લેવા માટે એક દેવછંદ રચ્યો. વહાણની મધ્યમાં જેમ કુવાસ્થંભ હોય તેવું વ્યંતરોએ તે સમવસરણના મધ્યમાં ત્રણ કોશ ઉંચુ ચૈત્યવૃક્ષ રચ્યું. તે ચૈત્યવૃક્ષની નીચે પોતાના કિરણોથી જાણે વૃક્ષને મૂળથીજ પલ્લવિત કરતી હોય તેવી એક રત્નમય પીઠ રચી અને તે પીઠ ઉપર ચૈત્ય વૃક્ષની શાખાઓના અંત પલ્લવોથી વારંવાર સાફ થતો એક રત્નછંદ રચ્યો; તેની મધ્યમાં પૂર્વ તરફ વિકાસિત કમલકોશની મધ્યમાં કર્ણિકાની જેવું, પાદપીઠ સહિત એક રત્નસિંહાસન રચ્યું અને તેની ઉપર જાણે ગંગાના આવૃત્તિ કરેલા ત્રણ પ્રવાહ હોય તેવા ત્રણ છત્રો બનાવ્યા. એવી રીતે જાણે અગાઉથીજ તૈયાર હોય અને તે કોઈ ઠેકાણેથી લાવીને અહીં મૂકી દીધું હોય તેમ ક્ષણવારમાં દેવ અને અસુરોએ મળીને ત્યાં સમવસરણ રચ્યું.

જગત્પતિએ ભવ્યજનોના હૃદયની જેમ મોક્ષદ્વાર રૂપ એ સમવસરણમાં પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશ કર્યો. તત્કાળ જેની શાખાના પ્રાંત પલ્લવો પોતાના કર્ણના આભૂષણ રૂપ થતા હતા એવા અશોકવૃક્ષને તેમણે પ્રદક્ષિણા કરી. પછી પૂર્વદિશા તરફ આવી 'નમસ્તીર્થાય' એમ બોલી રાજહંસ જેમ કમલ ઉપર બેસે તેમ તેઓ સિંહાસન ઉપર બીરાજમાન થયા. તરતજ બાકીની ત્રણ દિશાના સિંહાસન ઉપર વ્યંતર દેવોએ ભગવંતના ત્રણ રૂપ વિકુર્વ્યા. પછી સાધુ, સાધ્વી અને વૈમાનિક દેવતાની સ્ત્રીઓએ પૂર્વ દ્વારથી પેસી, પ્રદક્ષિણા કરી, ભક્તિ-પૂર્વક જિનેશ્વર અને તીર્થને નમસ્કાર કર્યા અને પ્રથમ ગઢમાં પ્રથમ ધર્મરૂપી ઉદ્યાનના વૃક્ષરૂપ સાધુઓ પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાના મધ્યમાં બેઠા, તેમના પૃષ્ઠ ભાગમાં વૈમાનિક દેવતાઓની સ્ત્રીઓ ઉભી રહી અને તેની પાછળ તેવીજ રીતે સાધ્વીઓનો સમૂહ ઉભો રહ્યો. ભુવનપતિ, જ્યોતિષી અને વ્યંતરોની સ્ત્રીઓ દક્ષિણદ્વારથી પ્રવેશ કરી પૂર્વ વિધિ-વત્ પ્રદક્ષિણા નમસ્કાર કરીને નૈઋત દિશામાં બેઠી અને તે ત્રણે નિકાયના દેવો પશ્ચિમ દ્વારથી પ્રવેશ કરી તેવીજ રીતે નમી અનુક્રમે વાયવ્ય દિશામાં બેઠા. આવી રીતે પ્રભુને સમોસર્યા જાણી, પોતાના વિમાનોના સમૂહથી ગગનને આચ્છાદન કરતો ઈંદ્ર ત્યાં સ-ત્વર આવ્યો. ઉત્તરદ્વારથી સમવસરણમાં પ્રવેશ કરી, સ્વામીને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ નમ-સ્કાર કરી ભક્તિવાન્ ઈંદ્ર આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

"હે ભગવન ! જો કે ઉત્તમ યોગીઓથી પણ આપના ગુણો સર્વ પ્રકારે જાણવા અશક્ય છે, તો સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય એવા તે આપના ગુણો ક્યાં અને નિત્ય પ્રમાદી

એવો હું સ્તોતા ક્યાં? તથાપિ હે નાથ! હું યથાશક્તિ તમારા ગુણોને સ્તવીશ; શું લંગડો મનુષ્ય દીર્ઘ માર્ગે ચાલે તો તેને કોઈ નિવારે? હે પ્રભુ! આ સંસારરૂપી આતપના ક્લેશથી પરવશ થયેલા પ્રાણીઓને જેના ચરણની છાયા છત્રની છાયાનું આચરણ કરે છે એવા આપ અમારી રક્ષા કરો. હે નાથ! સૂર્ય જેમ પરોપકારને માટે ઉગે છે તેમ ફક્ત લોકને માટેજ વિહાર કરતા એવા આપ કૃતાર્થ છો. મધ્યાન્હના સૂર્યની જેમ આપ પ્રભુ પ્રગટ થયે દેહની છાયાની જેમ પ્રાણીઓના કર્મ ચોતરફથી સંકોચ પામી જાય છે; જેઓ હમેશાં તમને જુએ છે તે તિર્યંચોને પણ ધન્ય છે અને જે તમારા દર્શનથી શૂન્ય છે તે સ્વર્ગમાં રહેલ હોય તોપણ અધન્ય છે. હે ત્રિજગત્પતિ! જેઓના હૃદય રૂપી ચૈત્યમાં તમે એક અધિદેવતા રહેલા છો તે, ભવિકજનો ઉત્કૃષ્ટમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ છે. હું આપની પાસે એકજ પ્રાર્થના કરૂં છું કે ગામોગામ અને નગરે નગર વિહાર કરતા આપ કદાપિ મારા હૃદયને છોડશો નહીં."

આવી રીતે પ્રભુની સ્તુતિ કરી, પંચાંગે ભૂમિનો સ્પર્શ કરવા પૂર્વક પ્રણામ કરી સ્વર્ગપતિ ઈંદ્ર પૂર્વ અને ઉત્તર દિશાના મધ્યમાં બેઠો. પ્રભુ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર પધાર્યા એ વૃત્તાંત તરતજ શૈલપાલક પુરૂષોએ આવી ચક્રીને કહ્યો, કારણકે તેઓને તે કાર્યને માટેજ ત્યાં રાખ્યા હતા. ભગવાન્‌ની જ્ઞપ્તિ કરનારા એ લોકોને દાતાર ચક્રીએ સાડાબાર કોટી સુવર્ણ આપ્યું; તેવે પ્રસંગે જે આપવું તે થોડુંજ છે. પછી મહારાજાએ સિંહાસન ઉપરથી ઉઠી તે દિશા તરફ સાત આઠ પગલાં ચાલી વિનયથી પ્રભુને પ્રણામ કર્યો અને પછી પાછા સિંહાસન ઉપર બેસી, ઈંદ્ર જેમ દેવતાને બોલાવે તેમ ચક્રીએ પ્રભુને વંદન કરવા જવાને માટે પોતાના સૈનિકોને બોલાવ્યા. વેલાથી સમુદ્રની ઉંચી તરંગપંક્તિની જેમ ભરતરાયની આજ્ઞાથી સર્વ રાજાઓ ચોતરફથી આવીને એકઠા થયા. હાથીઓ ઉંચે સ્વરે ગર્જના કરવા લાગ્યા અને ઘોડાઓ ખોંખારવા લાગ્યા, તે જાણે સ્વામી પાસે જવાને પોતાના અધિરોહક (સ્વાર) ને ત્વરા કરાવતા હોય તેવા જણાતા હતા. પુલકિત અંગવાળા રથિક અને પેદલ લોકો તત્કાળ હર્ષ પૂર્વક ચાલવા લાગ્યા. કારણકે ભગવાન્ પાસે જવામાં રાજાની આજ્ઞા તેમને સુવર્ણ અને સુગંધના જેવી થઈ પડી. મોટી નદીના પૂરના જળ જેમ બે કાંઠામાં સમાય નહીં તેમ અયોધ્યા અને અષ્ટાપદ પર્વતની વચમાં તે સેના માતી ન હતી. આકાશમાં શ્વેતછત્ર અને મયૂરછત્રનો સંગ થવાથી ગંગા અને યમુનાના વેણીસંગ જેવી શોભા થઈ રહી. અશ્વારોના હાથમાં રહેલા ભાલાઓ પોતાના સ્ફુરણાયમાન કિરણોથી જાણે તેઓએ બીજા ભાલાઓ ઉંચા કર્યા હોય તેવા શોભતા હતા. હાથીઓની ઉપર આરૂઢ થયેલા વીરકુંજરો હર્ષથી ઉત્કટપણે ગર્જના કરતા હતા તેથી જાણે હાથીની ઉપર બીજા હાથી આરૂઢ થયા હોય તેવું લાગતું હતું. સર્વ સૈનિકો જગત્પતિને નમવાને માટે ભરત ચક્રીથી પણ અધિક ઉત્સુક થયા હતા; કારણકે ખડ્‌ગનું મ્યાન ખડ્‌ગથી પણ ઘણું તીક્ષ્ણ થાય છે. તે સર્વના કોલાહલે દ્વારપા-

બની પેઠે મધ્યમાં રહેલા ભરત રાજાને 'સર્વ સૈનિકો એકઠા થયા છે' એમ નિવેદન કર્યું. પછી મુનીશ્વર જેમ રાગ દ્વેષના જયથી મન શૌચ કરે તેમ મહારાજાએ સ્નાનથી અંગ શૌચ કર્યું અને પ્રાયશ્ચિત્ત તથા કૌતુક મંગળ કરીને પોતાના ચરિત્રની જેવા ઉજ્વળ વસ્ત્રનેપથ્ય ધારણ કર્યા. મસ્તક ઉપર શ્વેત છત્રથી અને બંને બાજુએ શ્વેત ચામરોથી શોભતા તે મહારાજા પોતાના મંદિરની અંતર્વેદિકા પ્રત્યે ગયા અને સૂર્ય જેમ પૂર્વાચલ ઉપર આરૂઢ થાય તેમ વેદિકા ઉપર આરૂઢ થયેલા તે મહીપતિ સૂર્ય જેમ ગગનની મધ્યે આવે તેમ મહાગજ ઉપર ચડ્યા. ભેરી, શંખ અને આનક વિગેરે ઉત્તમ વાજિત્રોના મોટા શબ્દોથી ફુવારાના જળની જેમ આકાશભાગને વ્યાપ્ત કરતા, મેઘની જેમ હાથીઓના મદજળથી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરતા, તરંગોવડે સાગરની જેમ તુરંગોથી પૃથ્વીને આચ્છાદન કરતા અને કલ્પવૃક્ષથી જોડાયેલા યુગલીઆની જેમ હર્ષ અને ત્વરાથી યુક્ત થયેલા મહારાજા અંત:પુર અને પરિવાર સહિત થોડીવારમાં અષ્ટાપદે આવી પહોંચ્યા.

સંયમ લેવાની ઇચ્છાવાળો પુરૂષ જેમ ગૃહસ્થ ધર્મથી ઉતરીને ઉંચા ચારિત્ર ધર્મ ઉપર આરૂઢ થાય, તેમ મહાગજ ઉપરથી ઉતરીને મહારાજા એ મહાગિરિ ઉપર ચડ્યા. ઉત્તર દિશાના દ્વારથી સમવસરણમાં પ્રવેશ કર્યો, એટલે આનંદ રૂપ અંકુરને ઉત્પન્ન કરવામાં મેઘ સમાન પ્રભુ તેમના જોવામાં આવ્યા પ્રભુને ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી, તેમના ચરણમાં નમન કરી, મસ્તકે અંજલિ જોડી ભરતે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી—"હે પ્રભુ! મારી જેવાએ તમારી સ્તુતિ કરવી તે કુંભથી સમુદ્રનું પાન કરવા જેવું છે; તથાપિ હું તમારી સ્તુતિ કરીશ કેમકે હું ભક્તિથી નિરંકુશ છુ. હે પ્રભો! દીપકના સંપર્કથી જેમ વાટો પણ દીપકપણાને પામે છે, તેમ તમારા આશ્રિત ભવિજનો તમારી તુલ્ય થાય છે. હે સ્વામિન્! મદ પામેલા ઈંદ્રિયરૂપી હસ્તીદ્રોને નિર્મદ કરવામાં ઔષધરૂપ અને માર્ગને બતાવનાર તમારૂ શાસન વિજય પામે છે. હે ત્રિભુવનેશ્વર! તમે ચાર ઘાતિકર્મને હણીને બાકીના ચાર કર્મની જ ઉપેક્ષા કરો છો તે લોકકલ્યાણને માટેજ કરોછો એમ હું માનુ છુ. હે પ્રભુ! ગરૂડની પાંખમાં રહેલા પુરૂષો જેમ સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેમ તમારા ચરણમાં લગ્ન થયેલા ભવ્યજનો આ સંસારસમુદ્રનુ ઉલ્લંઘન કરે છે હે નાથ! અનંત કલ્યાણ રૂપ વૃક્ષને ઉલ્લસિત કરવામાં દોહદરૂપ અને વિશ્વની મોહરૂપી મહાનિદ્રામાં પ્રાત:કાળ સમાન તમારૂ દર્શન જયવંત વર્ત્તે છે. તમારા ચરણકમલના સ્પર્શથી પ્રાણીઓના કર્મ વિદારણ થઈ જાય છે, કેમકે ચંદ્રના મૃદુકિરણોથી પણ હાથીના દાંત ફૂટે છે. મેઘની વૃષ્ટિની જેમ અને ચંદ્રની ચાંદ્રકાની જેમ હે જગન્નાથ! તમારો પ્રસાદ સર્વને સરખોજ છે."

આવી રીતે પ્રભુની સ્તુતિ કરી, નમસ્કાર કરી ભરતપતિ સામાનિક દેવતાની જેમ ઈંદ્રના પૃષ્ટ ભાગે બેઠા દેવતાઓની પછવાડે સર્વ પુરૂષો બેઠા અને પુરૂષોની પાછળ

સર્વ નારીઓ ઉભી રહી. પ્રભુના નિર્દોષ શાસનમાં જેમ ચતુર્વિધ ધર્મ રહે તેમ સમવસરણના પ્રથમ કિલ્લામાં આવી રીતે ચતુર્વિધ સંઘ બેઠો; બીજા પ્રાકારમાં પરસ્પર વિરોધી છતાં પણ જાણે સ્નેહવાળા સહોદર હોય તેમ થઇ સર્વ તિર્યંચો હર્ષ સહિત બેઠા. ત્રીજા કિલ્લામાં આવેલા રાજાઓના સર્વ વાહનો (હસ્તી અશ્વાદિ) દેશના સાંભળવાને ઉંચા કર્ણ કરીને રહ્યા. પછી ત્રિભુવનપતિએ સર્વ ભાષામાં પ્રવર્તતી અને મેઘના શબ્દ જેવી ગંભીર ગિરાથી દેશના આપવા માંડી. દેશના સાંભળતા તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતાઓ, જાણે અત્યંત ભારથી મુક્ત થયા હોય, જાણે ઈષ્ટપદ પામ્યા હોય, જાણે કલ્યાણ અભિષેક કર્યો હોય, જાણે ધ્યાનમાં રહ્યા હોય, જાણે અહમિંદ્રપણું પામ્યા હોય અને જાણે પર બ્રહ્મને પામ્યા હોય તેમ હર્ષથી સ્થિર થઈ ગયા. દેશના સમાપ્ત થયા પછી મહાવ્રતને પાળનારા પોતાના ભ્રાતાઓને જોઈ, મનમાં તાપ પામી ભરતરાય આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા–' અહો ! અગ્નિની જેમ હંમેશાં અતૃપ્ત એવા મેં આ ભાઈઓના રાજ્યને ગ્રહણ કરીને શું કર્યું ! હવે એ ભોગફળવાળી લક્ષ્મી બીજાને આપી દેવી તે રક્ષામાં ઘી હોમ્યાની જેમ મૂઢ એવા મારે નિષ્ફળ છે. કાગડાઓ પણ બીજા કાગડાને બોલાવી અન્નાદિકનું ભક્ષણ કરે છે અને હું આ બંધુઓ વિના ભોગ ભોગવું છું, તેથી તે કાગડાથી પણ હીન છું. માસક્ષપણકો[1] જેમ કોઈ દિવસ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તેમ હું ફરીથી જો તેમને ભોગ સંપત્તિ આપું તો મારા પુણ્યયોગે તેઓ ગ્રહણ કરે ખરા.' એવી રીતે વિચારી, પ્રભુનચરણ સમીપે જઈ, અંજલિ જોડી તેમણે ભોગનેમાટે પોતાના ભ્રાતાઓને નિમંત્રણ કર્યું.

તે વખતે પ્રભુએ કહ્યું–' હે સરલ અંતઃકરણવાળા રાજા ! આ તારા ભ્રાતાઓ મહાસત્વવાળા છે અને તેઓએ મહાવ્રત પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે; તેથી સંસારની અસારતા જાણીને પૂર્વે ત્યાગ કરેલા ભોગને વમન કરેલા અન્નની જેમ તેઓ ફરીથી ગ્રહણ નહીં કરે.' એવી રીતે ભોગના આમંત્રણ સંબંધી પ્રભુએ નિષેધ કર્યો, એટલે ફરીથી પશ્ચાત્તાપ યુક્ત ચક્રીએ વિચાર્યું–' સંગરહિત એવા આ મારા ભાઈઓ કદી ભોગને ભોગવશે નહીં, તોપણ પ્રાણધારણને માટે આહારને તો ભોગવશે.' એમ ધારી તેમણે પાંચશે મ્હોટાં ગાડાં ભરી આહાર મંગાવી પોતાના અનુજ ભાઈઓને પૂર્વની જેમ નિમંત્રણ કર્યું. તેવારે પ્રભુએ કહ્યું–' હે ભરતપતિ ! એ આધાકર્મી (મુનિને અર્થે બનાવીને લાવેલ) આહાર યતિઓને કલ્પતો નથી.' પ્રભુએ એ પ્રમાણે નિષેધ કર્યાથી તેમણે અકૃત અને અકારિત[2] અન્નને માટે નિમંત્રણ કર્યું, કારણકે **સરલપણામાં સર્વ શોભે છે.** તે વખતે ' હે રાજેંદ્ર ! મુનિઓને રાજપિંડ કલ્પતો નથી' એમ કહી ધર્મચક્રી પ્રભુએ ચક્રવર્તીને ફરીથી વાર્યા. પ્રભુએ સર્વ રીતે મને નિષેધ કર્યો એમ વિચારી, ચંદ્ર જેમ રાહુવડે દુભાય તેમ મહારાજા ભરત પશ્ચાત્તાપવડે દુભાવા લાગ્યા. ભરતને એવી રીતે વિલક્ષ્ય થયેલા જોઈ ઈંદ્રે પ્રભુને પૂછ્યું–' હે સ્વામિન્ ! અવગ્રહ[3] કેટલા પ્રકારનાછે ?'

---

૧ મહિનાના ઉપવાસ કરનાર. ૨ મુનિને અર્થે કરેલ નહીં અને કરાવેલ પણ નહીં તે. ૩ રહેવા વિચરવાના સ્થાનને માટે આજ્ઞા લેવી પડે તે.

પ્રભુએ કહ્યું–' ઈંદ્ર સંબંધી, ચક્રી સંબંધી, રાજા સંબંધી, ગ્રહસ્થ સંબંધી અને સાધુ સંબંધી–એવા પાંચ પ્રકારે અવગ્રહ થાય છે. એ અવગ્રહો ઉત્તરોત્તર પૂર્વ પૂર્વનો બાધ કરે છે, તેમાં પૂર્વોક્ત અને પરોક્ત વિધિમાં પૂર્વોક્ત વિધિ બળવાન્ છે.'

ઈંદ્રે કહ્યું–' હે દેવ ! જે સાધુઓ મારા અવગ્રહમાં વિહાર કરે છે તેઓને મેં મારા અવગ્રહની આજ્ઞા કરી છે.'

એવી રીતે કહી પ્રભુના ચરણકમલમાં વંદન કરી ઈંદ્ર ઉભો રહ્યો. ભરતરાજાએ એ સાંભળી પુનઃ વિચાર કર્યો–'એ મુનિઓએ જો કે મારા અન્નાદિકનો આદર કર્યો નથી, તથાપિ અવગ્રહના અનુગ્રહની આજ્ઞાથી તો હું આજે કૃતાર્થ થાઉં, એમ મનમાં ધારી શ્રેષ્ઠ હૃદયવાળા ચક્રીએ ઈંદ્રની જેમ પ્રભુના ચરણ પાસે જઈ પોતાના અવગ્રહની પણ આજ્ઞા કરી. પછી પોતાના સહધર્મી (સામાન્ય ધર્મબંધુ) ઈંદ્રને પૂછ્યું–'હાલ અહીં લાવેલા આ ભાતપાણીનું મારે શું કરવું ?'

ઈંદ્રે કહ્યું–' તે સર્વ ગુણોત્તર[1] પુરૂષોને આપી દેવું.'

ભરતે વિચાર્યું–' સાધુઓ શિવાય બીજા ગુણોત્તર પુરૂષો કોણ ? હા ! મારા જાણવામાં આવ્યું; દેશવિરતી એવા શ્રાવકો ગુણોત્તર છે, માટે આ આ સઘળું તેમને આપવું યોગ્ય છે.'

એવો નિશ્ચય કર્યા પછી ચક્રીએ સ્વર્ગપતિ ઈંદ્રનું પ્રકાશમાન અને મનોહર આકૃતિવાળું રૂપ જોઈ વિસ્મય પામી તેને પૂછ્યું–' હે દેવપતિ ! સ્વર્ગમાં પણ તમે આવે રૂપે રહો છો કે બીજે રૂપે રહો છો ? કારણકે દેવતાઓ તો કામરૂપી (ઈચ્છિત રૂપ કરનારા) કહેવાય છે.'

ઇંદ્રે કહ્યું–'રાજન્ ! સ્વર્ગમાં અમારૂં આવું રૂપ ન હોય, ત્યાં જે રૂપ હોય છે તે મનુષ્યોથી જોઈ પણ શકાતું નથી'.

ભરતે કહ્યું–' તમારા તેવા પ્રકારના રૂપના દર્શન માટે મને ઘણી ઇચ્છા થાય છે, તેથી હે સ્વર્ગપતિ ! ચંદ્ર જેમ ચકોરને પ્રસન્ન કરે તેમ તમારી દિવ્ય આકૃતિના દર્શનથી તમે મારા ચક્ષુને પ્રસન્ન કરો.'

ઈંદ્રે કહ્યું–'હે રાજા ! તમે ઉત્તમ પુરૂષ છો, તમારી પ્રાર્થના વ્યર્થ ન જવી જોઈએ, માટે હું મારા એક અંગનું તમને દર્શન કરાવીશ.' એમ કહી ઈંદ્રે યોગ્ય અલંકારથી શોભતી અને જગતરૂપી મંદિરમાં દીપિકા સમાન પોતાની એક અંગુલિ ભરતરાયને બતાવી. તે પ્રકાશિત કાંતિવાળી ઈંદ્રની આંગળી જોઈ, પૂર્ણિમાના ચંદ્રને જોવાથી સમુદ્રની જેમ મેદિનીપતિ પ્રમોદ પામ્યા. ભરતરાયનું એવી રીતે માન જાળવી, ભગવંતને પ્રણામ કરી, સંધ્યાના અભ્રની જેમ ઈંદ્ર તત્કાળ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ચક્રવર્તી પણ સ્વામીને નમન કરી, કરવાના કાર્યો મનમાં ચિંતવી ઈંદ્રની જેમ પોતાની અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યા. રાત્રે તેમણે ઈંદ્રની અંગુલિનું આરોપણ કરીને ત્યાં અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ

1. વિશેષ ગુણવાન.

કર્યો; **સત્પુરૂષોનું કર્ત્તવ્ય ભક્તિમાં અને સ્નેહમાં સરખુંજ હોય છે.** ત્યારથી ઈંદ્રનો સ્તંભ રોપી લોકોએ સર્વત્ર ઈંદ્રોત્સવ કરવા માંડ્યો જે અદ્યાપિ લોકમાં પ્રવર્ત્તે છે.

સૂર્ય જેમ એક ક્ષેત્રમાંથી બીજા ક્ષેત્રમાં જાય, તેમ ભવ્યજનરૂપી કમલને પ્રબોધ કરવા માટે ભગવાન્ શ્રી ઋષભસ્વામીએ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપરથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

અહીં અયોધ્યામાં ભરતરાજાએ સર્વ શ્રાવકોને બોલાવીને કહ્યું–' તમારે હંમેશાં ભોજનને માટે મારે ઘરે પધારવું. કૃષિ વિગેરે કાર્ય ન કરતાં તમારે સ્વાધ્યાયમાં પરાયણ રહીને નિરંતર અપૂર્વ જ્ઞાનને ગ્રહણ કરવામાં તત્પર થવું. ભોજન કરીને મારી સમીપ આવી દરરોજ તમારે આ પ્રમાણે બોલવું–**जितोभवान् वर्द्धते भीस्तस्मान्माहन माहन** (તમે જીતાયેલા છો, ભય વૃધ્ધિ પામે છે માટે 'આત્મગુણને' ન હણો ન હણો).' ચક્રીનું એ વચન સ્વીકારી તેઓ હંમેશાં ભરતરાયને ઘેર જમવા લાગ્યા અને પૂર્વોક્ત વચનનો સ્વાધ્યાયની જેમ તત્પર થઈને પાઠ કરવા લાગ્યા. દેવતાઓની જેમ રતિમાં મગ્ન થયેલા અને પ્રમાદી એવા ચક્રવર્તી તે શબ્દને સાંભળવાથી આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા–' અરે હું કોનાથી જીતાયેલો છું અને કોનાથી મારે ભય વધે છે ? હા! જાણ્યું, કષાયોથી હું જીતાયેલો છું અને એ કષાયોથીજ ભય વૃધ્ધિ પામે છે; તેથી આત્માને હણો નહીં, હણો નહીં, એવી રીતે આ વિવેકીઓ મને નિત્ય સ્મરણ કરાવે છે; તોપણ અહો! મારૂં કેવું પ્રમાદીપણું અને કેવી વિષયલુબ્ધતા છે? ધર્મને વિષે મારૂં આ કેવું ઉદાસીપણું! આ સંસારમાં મારે કેવો રાગ! અને આ મારો મહાપુરૂષને યોગ્ય એવા આચારનો કેવો વિપર્યય કહેવાય!' આવા ચિંતવનથી સમુદ્રમાં ગંગાના પ્રવાહની જેમ એ પ્રમાદી રાજામાં ક્ષણવાર ધર્મધ્યાન પ્રવર્ત્યું. પરંતુ પાછા વારંવાર શબ્દાદિક ઈંદ્રિયાર્થમાં તે આસક્ત થવા લાગ્યા, કારણકે **ભોગફળકર્મને અન્યથા કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી.**

એક વખતે રસોડાના ઉપરીએ આવી મહારાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે ' ભોજન કરનારા ઘણા થવાથી આ શ્રાવક છે કે અન્ય છે એમ જાણવામાં આવતું નથી.' તે સાંભળી ભરતરાયે આજ્ઞા આપી કે તમે પણ શ્રાવક છો, માટે આજથી તમારે પરીક્ષા કરીને ભોજન આપવું. પછી તેઓ સર્વને પૂછવા લાગ્યા કે તમે કોણ છો? જો તેઓ કહે કે અમે શ્રાવક છીએ તો તમારામાં શ્રાવકના કેટલા વ્રત છે એમ પૂછતાં તેઓ કહેતા કે અમારે નિરંતર પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત છે. એવી રીતે પરીક્ષા કરેલા શ્રાવકોને તેઓ ભરતરાજાને બતાવવા લાગ્યા, એટલે મહારાજા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રના ચિન્હવાળી ત્રણ રેખાઓ કાંકિણી રત્નથી ઉત્તરાસંગની જેમ તેમની શુધ્ધિને માટે કરવા લાગ્યા. એમ દરેક છ છ માહને નવીન શ્રાવકોની પરીક્ષા કરતા અને કાંકિણી રત્નથી તેઓને નિશાની કરતા હતા. તેવા ચિન્હથી તેઓ ભોજન મેળવી 'जितोभवान्' ઈત્યાદિ પઠન ઉંચે સ્વરે કરવા લાગ્યા તેથી તેઓ माहना એવા નામથી પ્રસિધ્ધ થયા. તેઓ પોતાના

બાળકો સાધુઓને આપવા લાગ્યા. તેમાંથી કેટલાએક સ્વેચ્છાથી વિરક્ત થઇ વ્રત ગ્રહણ કરવા લાગ્યા અને પરિષહ સહન કરવાને અસમર્થ એવા કેટલાએક શ્રાવકો થયા. કાંકિણી રત્નથી લાંછિત થયેલા તેઓને પણ નિરંતર ભોજન મળવા લાગ્યું. રાજાએ એ લોકોને ભોજન આપ્યું તેથી લોકો પણ તેમને જમાડવા લાગ્યા; કારણકે **પૂજિતે પૂજેલો સર્વથી પૂજાયછે.** તેઓને સ્વાધ્યાય કરવાને માટે ચક્રીશ્વરે અર્હંતોની સ્તુતિ અને મુનિ તથા શ્રાવકની સમાચારીથી પવિત્ર એવા ચાર વેદ રચ્યા. અનુક્રમે તેઓ માહનાને બદલે **બ્રાહ્મણો** એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા અને કાંકિણી રત્નની રેખાઓ તે યજ્ઞોપવીત રૂપ થઈ. ભરતરાજાની ગાદીએ તેમનો પુત્ર સૂર્યયશા નામે રાજા થયો; તેણે કાંકિણી રત્નના અભાવથી સુવર્ણની યજ્ઞોપવીત કરી. તે પછી મહાયશા વિગેરે થયા; તેમણે રૂપાની યજ્ઞોપવીત કરી, પછી બીજાઓએ પટ્ટસૂત્રમય યજ્ઞોપવીત કરી અને છેવટે બીજાઓએ સૂત્રમય કરી.

ભરતરાજા પછી સૂર્યયશા થયો, ત્યાર પછી મહાયશા, પછી અતિબળ, પછી બળભદ્ર પછી બળવીર્ય, પછી કીર્ત્તિવીર્ય, પછી જળવીર્ય અને ત્યાર પછી દંડવીર્ય—એ આઠ પુરૂષ સુધી એવો આચાર પ્રવર્ત્યો. એઓએ આ ભરતાર્ધનું રાજ્ય ભોગવ્યું અને ઇંદ્રે રચેલો ભગવંતનો મુગટ તેઓએ પણ ધારણ કર્યો. પછી બીજા રાજાઓ થયા; તેઓ મુગટના મહા પ્રમાણને લીધે તેને ધારણ કરી શક્યા નહીં; કારણકે **હાથીનો ભાર હાથીજ ધારણ કરી શકે, બીજાથી ધારણ કરી શકાય નહીં.** નવમા અને દશમા તીર્થંકરના અંતરમાં સાધુનો વિચ્છેદ થયો અને તેજ પ્રમાણે ત્યાર પછીના સાત પ્રભુના અંતરમાં શાસનનો વિચ્છેદ થયો. તે સમયમાં અર્હંતની સ્તુતિ અને યતિ તથા શ્રાવકના ધર્મમય વેદ જે ભરત ચક્રીએ રચ્યા હતા તે ફેરવાયા. ત્યાર પછી સુલસ અને યાજ્ઞવલ્ક્યાદિક બ્રાહ્મણોએ અનાર્ય વેદ કર્યા.

હવે ચક્રધારી ભરતરાજા શ્રાવકોને દાન આપતાં, કામક્રીડા સંબંધી વિનોદ કરતાં દિવસો નિર્ગમન કરતા હતા. એકદા ચંદ્ર જેમ ગગનને પવિત્ર કરે તેમ પૃથ્વીને પોતાના ચરણથી પવિત્ર કરતા ભગવાન્ આદીશ્વર અષ્ટાપદ ગિરિએ પધાર્યા. દેવતાઓએ તત્કાળ ત્યાં સમવસરણ કર્યું અને જગત્પતિ તેમાં બેસીને ધર્મદેશના આપવા લાગ્યા. આવી રીતે પ્રભુ રહ્યા છે, એ વૃત્તાંત નિયોગી પુરૂષોએ પવનની જેમ ત્વરાથી આવી ભરતરાજાને નિવેદન કર્યો. ભરતે પ્રથમની જેટલુજ તેમને પારિતોષિક આપ્યું; **કલ્પવૃક્ષ હમેશાં આપે તોપણ ક્ષીણ થાય નહીં.** પછી અષ્ટાપદ પર્વતે સમોસરેલા પ્રભુની પાસે આવી પ્રદક્ષિણા કરી નમીને ભરતરાજા આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા—"હે જગત્પતિ, હું અજ્ઞ છું તથાપિ તમારા પ્રભાવથી તમારી સ્તુતિ કરૂં છુ, કારણકે **ચંદ્રને જોનારા પુરૂષોની મંદ દૃષ્ટિ હોય તોપણ સમર્થ થાય છે.** હે સ્વામિન્! મોહરૂપી અંધકારમાં નિમગ્ન થયેલા આ જગતને પ્રકાશ આપવામાં દીપક સમાન અને

આકાશની પેઠે અનંત તમારૂં કેવળજ્ઞાન જયવંત વર્ત્તે છે. હે નાથ! પ્રમાદરૂપ નિદ્રામાં મગ્ન થયેલા મારા જેવા પુરૂષોના કાર્યને માટે આપ સૂર્યની જેમ વારંવાર ગમનાગમન કરો છો. જેમ કાળે કરી પથ્થર જેવું થયેલું (ઠરી ગયેલું) ઘૃત અગ્નિથી ઓગળે છે, તેમ લાખો જન્મવડે કરી ઉપાર્જન કરેલાં કર્મ તમારા દર્શનથી નાશ પામે છે. હે પ્રભુ! એકાંત સુષમ કાળ (બીજા આરા) થી સુષમ દુઃખમ કાળ (ત્રીજો આરો) સારો છે કે જે સમયમાં કલ્પવૃક્ષથી પણ વિશેષ ફળને આપનારા તમે ઉત્પન્ન થયા છો. હે સર્વ ભુવનના પતિ! જેમ રાજા ગામડા અને ભુવનોથી પોતાની નગરીને ઉત્કૃષ્ટ કરે છે, તેમ તમે આ ભુવનને ભૂષિત કરેલું છે. જે હિત પિતા, માતા, ગુરૂ અને સ્વામી એ સર્વે કરી શકતા નથી,તે હિત તમે એક છતાં પણ અનેકની જેવા થઇને કરો છો.ચંદ્રથી જેમ રાત્રિ શોભે, હંસથી જેમ સરોવર શોભે અને તિલકથી જેમ મુખ શોભે તેમ તમારાથી આ ભુવન શોભે છે." આવી રીતે યથાવિધિ ભગવાન્‌ની સ્તુતિ કરીને વિનયી ભરતરાજા પોતાને યોગ્ય સ્થાને બેઠા.

પછી ભગવાને યોજન સુધી પ્રસરતી અને સર્વ ભાષામાં સમજાય તેવી ભારતીથી વિશ્વના ઉપકારને માટે દેશના આપી. દેશના વિરામ પામ્યા પછી ભરતરાજાએ પ્રભુને નમી રોમાંચિત શરીરવાળા થઈ અંજલિ જોડી આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી–'હે નાથ! આ ભરતખંડમાં જેમ આપ વિશ્વના હિતકારી છો તેમ બીજા કેટલા ધર્મચક્રીઓ થશે? અને કેટલા ચક્રવર્ત્તિઓ થશે? હે પ્રભુ! તેમનાં નગર, ગોત્ર, માતા પિતાનાં નામ, આયુષ, વર્ણ, શરીરનું માન, પરસ્પર અંતર, દીક્ષાપર્યાય અને ગતિ–એ સર્વ આપ કહો.'

ભગવાને કહ્યું–'હે ચક્રિ! આ ભરતખંડમાં મારી પછી બીજા ત્રેવીશ અર્હંતો થશે અને તારા શિવાય બીજા અગિયાર ચક્રવર્તી થશે. તેમાં વીશમા અને બાવીશમા તીર્થંકરો ગૌતમગોત્રી થશે અને બીજા કશ્યપગોત્રી થશે તથા તે સર્વે મોક્ષગામી થશે. અયોધ્યામાં જિતશત્રુ રાજા અને વિજયારાણીના પુત્ર બીજા **અજિત** નામે તીર્થંકર થશે; તેમનું બોંતેર લક્ષ પૂર્વનું આયુષ, સુવર્ણના જેવી કાંતિ, અને સાડાચારશેં ધનુષની કાયા થશે અને તેઓ પૂર્વાંગે[1] ઉણા લક્ષ પૂર્વના દીક્ષા પર્યાયવાળા થશે. મારા અને અજિતનાથના નિર્વાણકાળમાં પચાસલાખ કોટિ સાગરોપમનું અંતર છે. શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતારી-રાજા અને સેનારાણીના પુત્ર ત્રીજા **સંભવ** નામે તીર્થંકર થશે; તેમનો સુવર્ણના જેવો વર્ણ, સાઠલાખ પૂર્વનું આયુષ્ય અને ચારશેં ધનુષ ઉંચું શરીર થશે; તેઓ ચાર પૂર્વાંગે હીન લાખ પૂર્વનો દીક્ષાપર્યાય પાળશે અને અજિતનાથ તથા તેમના નિર્વાણ વચ્ચે ત્રીશલાખ ક્રોડ સાગરોપમનું અંતર થશે. વિનીતાપુરીમાં સંવરરાજા અને સિદ્ધાર્થા રાણીના પુત્ર ચોથા **અભિનંદન** નામે તીર્થંકર થશે; તેમનું પચાસ લાખ પૂર્વનું આયુષ, સાડાત્રણસેં ધનુષની કાયા અને સુવર્ણ જેવો વર્ણ થશે; તેમનો દીક્ષાપર્યાય

૧ ચોરાશી લાખ વર્ષ તે પૂર્વાંગ.

આઠ પૂર્વાંગે ન્યૂન લાખ પૂર્વનો થશે અને દશ લાખ ક્રોડ સાગરોપમનું અંતર થશે. તેજ નગરીમાં મેઘરાજા અને મંગલા રાણીના પુત્ર **સુમતિ** નામે પાંચમા તીર્થંકર થશે; તેમનો સુવર્ણ જેવો વર્ણ, ચાળીશ લક્ષ પૂર્વ આયુષ અને ત્રણશેં ધનુષની કાયા થશે; વ્રત પર્યાય દ્વાદશ પૂર્વાંગે ઉણુ લાખ પૂર્વનો થશે અને અંતર નવલાખ કોટિ સાગરોપમનું થશે. કૌશાંબી નગરીમાં ધરરાજા અને સુસીમા દેવીના પુત્ર **પદ્મપ્રભ** નામે છઠ્ઠા તીર્થંકર થશે; તેમનો રક્તવર્ણ, ત્રીશ લક્ષ પૂર્વ આયુષ અને અઢીશેં ધનુષની કાયા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય સોળ પૂર્વાંગે ન્યૂન લાખ પૂર્વનો અને અંતર નેવું હજાર કોટી સાગરોપમનું થશે. વારાણસી નગરીમાં પ્રતિષ્ઠ રાજા અને પૃથ્વી રાણીના પુત્ર **સુપાર્શ્વ** નામે સાતમા તીર્થંકર થશે; તેમની સુવર્ણ જેવી કાંતિ, વીશ લક્ષ પૂર્વ આયુષ અને બશેં ધનુષની કાયા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય વીશ પૂર્વાંગે ન્યૂન લાખ પૂર્વનો અને નવ હજાર કોટી સાગરોપમનું અંતર થશે. ચંદ્રાનન નગરમાં મહાસેન રાજા અને લક્ષ્મણા દેવીના પુત્ર **ચંદ્રપ્રભ** નામે આઠમા તીર્થંકર થશે; તેમનો શ્વેતવર્ણ, દશ લક્ષ પૂર્વ આયુષ અને દોઢસો ધનુષની કાયા થશે તથા વ્રતપર્યાય ચોવીશ પૂર્વાંગે હીન લક્ષપૂર્વ અને નવશેં કોટી સાગરોપમનું અંતર થશે. કાકંદી નગરીમાં સુગ્રીવ રાજા અને રામાદેવીના પુત્ર **સુવિધિ** નામે નવમા તીર્થંકર થશે. તેમનો શ્વેતવર્ણ, બે લક્ષ પૂર્વ આયુષ અને એકસો ધનુષની કાયા થશે; વ્રતપર્યાય અઠ્ઠાવીશ પૂર્વાંગે હીન લક્ષ પૂર્વ અને નેવું કોટી સાગરોપમનું અંતર થશે; ભદ્દિલપુરમાં દૃઢરથ રાજા અને નંદા દેવીના પુત્ર **શીતળ** નામે દશમા તીર્થંકર થશે. તેમનો સુવર્ણના જેવો વર્ણ, લક્ષ પૂર્વનું આયુષ, નેવું ધનુષની કાયા, પચીશ હજાર પૂર્વનો વ્રતપર્યાય અને નવ કોટી સાગરોપમનું અંતર થશે. સિંહપુરમાં વિષ્નુ રાજા અને વિષ્નુદેવીના પુત્ર **શ્રેયાંસ** નામે અગિયારમા તીર્થંકરની સુવર્ણ જેવી કાંતિ, એંશી ધનુષની કાયા, ચોરાશી લક્ષ વર્ષનું આયુષ્ય, એકવીશ લાખ વર્ષનો વ્રતપર્યાય તથા છત્રીશ હજાર અને છાસઠ લાખ વર્ષે તથા સો સાગરોપમે ન્યૂન એક ક્રોડ સાગરોપમનું અંતર થશે; ચંપાપુરીમાં વસુપૂજ્ય રાજા અને જયાદેવીના પુત્ર **વાસુપૂજ્ય** નામે બારમા તીર્થંકર થશે; તેમનો રક્તવર્ણ, બોંતેર લાખ વર્ષનું આયુષ્ય અને સીત્તેર ધનુષ પ્રમાણ કાયા થશે; એમનો ચોપનલાખ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય અને ચોપન સાગરોપમનું અંતર થશે. કાંપિલ્ય નામે નગરમાં કૃતવર્મા રાજા અને શ્યામાદેવીના પુત્ર **વિમલ** નામના તેરમા તીર્થંકર થશે, તેમનું સાઠ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય, સુવર્ણના જેવો વર્ણ અને સાઠ ધનુષની કાયા થશે; એમને વ્રતમાં પંદર લક્ષ વર્ષ વ્યતીત થશે અને વાસુપૂજ્ય તથા તેમના મોક્ષમાં ત્રીશ સાગરોપમનું અંતર થશે. અયોધ્યામાં સિંહસેન રાજા અને સુયશાદેવીના પુત્ર **અનંત** નામે ભગવાન્ ચૌદમા તીર્થંકર થશે; તેમની સુવર્ણના જેવી કાંતિ, ત્રીશ લાખ વર્ષ આયુષ્ય અને પચાસ ધનુષ ઉન્નત કાયા થશે; એમનો સાડા સાત લાખ વર્ષનો વ્રતપર્યાય તથા વિમળનાથ અને તેમના મોક્ષ વચ્ચે નવ સાગરોપમનું અંતર થશે. રત્નપુરમાં

ભાનુરાજા અને સુવ્રતા દેવીના પુત્ર ધર્મ નામે પંદરમા તીર્થંકર થશે; તેમનો સુવર્ણ વર્ણ, દશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય અને પીસ્તાલીશ ધનુષની કાયા થશે; એમનો અઢી વર્ષનો વ્રતપર્યાય અને અનંતનાથ તથા તેમના મોક્ષ વચ્ચે ચાર સાગરોપમનું અંતર ગજપૂર નગરમાં વિશ્વસેન રાજા અને અચિરાદેવીના પુત્ર શાંતિ નામે સોળમા તીર્ થશે; તેમનો સુવર્ણ સદૃશ વર્ણ, આઠ લાખ વર્ષનું આયુષ, ચાળીશ ધનુષની કાયા, પર હજાર વર્ષનો વ્રતપર્યાય અને પોણાપલ્યોપમે ન્યૂન ત્રણ સાગરોપમનું અંતર થશે. (ગજપૂરમાં શૂરરાજા અને શ્રીદેવી રાણીના પુત્ર કુંથુ નામના સત્તરમા તીર્થંકર થશે; તેમ સુવર્ણ જેવો વર્ણ, પંચાણું હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અને પાંત્રીશ ધનુષની કાયા થશે; એમ વ્રતપર્યાય ત્રેવીશ હજાર અને સાડા સાતસો વર્ષનો અને શાંતિનાથ તથા તેમના મોક્ષ અર્ધ્ધ પલ્યોપમનું અંતર થશે. તેજ ગજપૂર નગરમાં સુદર્શન રાજા અને દેવીરાણી અર નામે પુત્ર અઢારમા તીર્થંકર થશે; તેમની સુવર્ણ જેવી કાંતિ, ચોરાશી હજા વર્ષનું આયુષ્ય અને ત્રીશ ધનુષની કાયા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય એકવીશ હજાર વર્ષ અને કુંથુનાથ તથા તેમના નિર્વાણમાં એક હજાર ક્રોડ વર્ષે ન્યૂન પલ્યોપમના ચોથા ભાગનું અંતર થશે. મિથિલા નગરીમાં કુંભરાજા અને પ્રભાવતી દેવીના પુત્ર મલ્લીનાથ નામે ઓગણીશમા તીર્થંકર થશે; તેમનો નીલવર્ણ, પંચાવન હજાર વર્ષનું આયુષ અને પચીશ ધનુષની કાયા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય વીશ હજાર અને નવસો વર્ષ તથા મોક્ષમાં એક હજાર કોટીવર્ષનું અંતર થશે. રાજગૃહ નગરમાં સુમિત્ર રાજા અને પદ્માદેવીના પુત્ર સુવ્રત નામે વીશમા તીર્થંકર થશે; તેમનો કૃષ્ણવર્ણ, ત્રીશ હજાર વર્ષનું આયુષ અને વીશ ધનુષની કાયા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય સાડા સાત હજાર વર્ષ અને મોક્ષમાં ચોપન લાખ વર્ષનુ અંતર થશે. મિથિલા નગરીમાં વિજય રાજા અને વપ્રાદેવીના પુત્ર નમિ નામે એકવીશમા તીર્થંકર સુવર્ણ જેવા વર્ણવાળા, દશ હજાર વર્ષના આયુષવાળા અને પંદર ધનુષ ઉન્નત કાયાવાળા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય અઢી હજાર વર્ષ અને મુનિસુવ્રત તથા તેમના મોક્ષમાં છ લાખ વર્ષનું અંતર થશે. શૌર્યપુરમાં સમુદ્રવિજય રાજા અને શિવાદેવીના પુત્ર નેમિ નામે બાવીશમા તીર્થંકર થશે; તેમનો શ્યામ વર્ણ, હજાર વર્ષનું આયુષ અને દશ ધનુષની કાયા થશે. એમનો વ્રતપર્યાય સાતશેં વર્ષ અને નમિનાથ તથા તેમના મોક્ષમાં પાંચ લાખ વર્ષનું અંતર થશે. વારાણસી (કાશી) નગરીમાં અશ્વસેન રાજા અને વામારાણીના પુત્ર પાર્શ્વનાથ નામે ત્રેવીશમા તીર્થંકર થશે; તેમનો નીલવર્ણ, સો વર્ષનું આયુષ્ય અને નવ હાથની કાયા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય સીત્તેર વર્ષ અને મોક્ષમાં ત્યાસી હજાર અને સાડા સાતશેં વર્ષનું અંતર થશે. ક્ષત્રીકુંડ ગ્રામમાં સિધ્ધાર્થ રાજા અને ત્રિશલા દેવીના પુત્ર મહાવીર નામે ચોવીશમા તીર્થંકર થશે; તેમનો સુવર્ણ જેવો વર્ણ, બોંતેર વર્ષનું આયુષ્ય અને સાત હાથની કાયા થશે; એમનો વ્રતપર્યાય બેંતાળીશ વર્ષ અને પાર્શ્વનાથના મોક્ષ તથા તેમના મોક્ષ વચ્ચે અંતર અઢીશેં વર્ષનં થશે

ચક્રવર્તીઓ સર્વે કશ્યપગોત્રી અને સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા થશે; તેમાં આઠ ચક્રીઓ મોક્ષે જનારા છે, બે સ્વર્ગે જનારા છે ને બે નરકે જનારા છે. તમે જેમ મારા વખતમાં થયા તેમ અયોધ્યા નગરીમાં અજિતનાથના વખતમાં સગર નામે બીજા ચક્રવર્તી થશે; તે સુમિત્રરાજા અને યશોમતી રાણીના પુત્ર, તેમની સાડા ચારશે ધનુષની કાયા અને બોંતેર લક્ષપૂર્વનું આયુષ્ય થશે. શ્રાવસ્તી નગરીમાં સમુદ્રવિજય રાજા અને ભદ્રારાણીના પુત્ર મઘવા નામે ત્રીજા ચક્રી થશે; તેમની સાડીચાલીશ ધનુષની કાયા અને પાંચ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય થશે; હસ્તીનાપુરમાં અશ્વસેનરાજા અને સહદેવી રાણીના પુત્ર સનત્કુમાર નામે ચોથા ચક્રી ત્રણ લક્ષ વર્ષના આયુષ્યવાળા અને સાડી ઓગણચાળીશ ધનુષની કાયાવાળા થશે. ધર્મનાથ અને શાંતિનાથના અંતરમાં એ બે ચક્રીઓ ત્રીજા દેવલોકમાં જનારા થશે. શાંતિ, કુંથુ અને અર એ ત્રણ તો અર્હંતોજ ચક્રવર્તી પણ થશે. ત્યાર પછી હસ્તીનાપુરમાં કૃતવીર્ય રાજા અને તારારાણીનાપુત્ર સુભૂમ નામે આઠમા ચક્રવર્તી થશે; તેમનું સાઠ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અને અઠયાવીશ ધનુષની કાયા થશે; તેઓ અરનાથ અને મલ્લિનાથના અંતરમાં થશે અને સાતમી નરકે જશે. તે પછી વારાણસીમાં પદ્મોત્તર રાજા અને જ્વાલા રાણીના પુત્ર પદ્મ નામે નવમા ચક્રવર્તી થશે; તેમનું ત્રીશ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અને વીશ ધનુષની કાયા થશે. કાંપિલ્ય નગરમાં મહાહરિ રાજા અને મેરા દેવીના પુત્ર હરિષેણ નામના દશમા ચક્રી દશ હજાર વર્ષના આયુષવાળા અને પંદર ધનુષની કાયાવાળા થશે. એ બંને ચક્રવર્તી મુનિ સુવ્રત અને નમિનાથ અર્હંતના સમયમાં થશે. પછી રાજગૃહ નગરમાં વિજયરાજા અને વપ્રાદેવીના પુત્ર જય નામે અગિયારમા ચક્રવર્તી થશે; તેમનું ત્રણ હજાર વર્ષનું આયુષ અને બાર ધનુષની કાયા થશે. તે નમિનાથ અને નેમિનાથના અંતરમાં થવાના છે. તે ત્રણે ચક્રી મોક્ષે જશે. છેલ્લા કાંપિલ્ય નગરમાં બ્રહ્મરાજા અને ચુલની રાણીના પુત્ર બ્રહ્મદત્ત નામે બારમા ચક્રવર્તી નેમિનાથ અને પાર્શ્વનાથના અંતરમાં થશે. તેમનું સાતશે વર્ષનું આયુષ્ય અને સાત ધનુષની કાયા થશે તથા તે રૌદ્ર ધ્યાનમાં તત્પર રહી સાતમી નરક ભૂમિમાં જશે.'

ઉપરનો વિષય કહી, ભરતે પ્રભુને કાંઈ પૂછ્યું નહોતું, તથાપિ પ્રભુ બોલ્યા–'ચક્રવર્તીથી અર્ધા પરાક્રમવાળા અને ત્રણ ખંડ પૃથ્વીને ભોગવનારા નવ વાસુદેવ કૃષ્ણ વર્ણવાળા થશે. તેમાંના એક આઠમા વાસુદેવ કશ્યપગોત્રી અને બાકીના આઠ ગૌતમગોત્રી થશે. તેમના સાપત્ન ભ્રાતાઓ (બાપ એક અને મા જુદી) બળદેવ પણ નવ હોય છે અને તેઓ શ્વેતવર્ણી હોય છે. તેમાં પ્રથમ પોતનપુર નગરમાં ત્રિપૃષ્ટ નામે વાસુદેવ, પ્રજાપતિરાજા અને મૃગાવતી રાણીના પુત્ર એંશી ધનુષની કાયાવાળા થશે; શ્રેયાંસ જિનેશ્વર પૃથ્વીમાં વિચરતા હશે તે વખતે ચોરાશી લાખ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી તે છેલ્લી નરકમાં જશે. દ્વારકા નગરીમાં બ્રહ્મરાજા અને પદ્માદેવીના પુત્ર દ્વિપૃષ્ટ નામે બીજા વાસુદેવ થશે; તેમની સીત્તેર ધનુષની કાયા અને બહોંતેર લાખ વર્ષનું

આયુષ થશે; તે વાસુપૂજ્ય જિનેશ્વરના વિહાર સમયમાં થઈને અંતે છઠ્ઠી નરક ભૂમિમાં જશે. દ્વારકામાં ભદ્રરાજા અને પૃથ્વી દેવીના પુત્ર **સ્વયંભુ** નામે ત્રીજા વાસુદેવ સાઠ ધનુષની કાયાવાળા, સાઠ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા અને વિમલપ્રભુને વંદન કરનારા થશે; તે અંતે આયુષ પૂર્ણ કરી છઠ્ઠી નરક ભૂમિમાં જશે. તેજ નગરીમાં **પુરૂષોત્તમ** નામે ચોથા વાસુદેવ સોમરાજા અને સીતાદેવીના પુત્ર થશે; તેમની પચાસ ધનુષની કાયા થશે; તેઓ અનંતનાથ પ્રભુના સમયમાં ત્રીશ લાખ વર્ષનું આયુષ પૂર્ણ કરી અંતે છઠ્ઠી નરક ભૂમિમાં જશે. અશ્વપૂર નગરમાં શિવરાજ અને અમૃતાદેવીના પુત્ર **પુરૂષસિંહ** નામે પાંચમા વાસુદેવ ચાલીશ ધનુષની કાયા અને દશ લાખ વર્ષના આયુષવાળા થશે. ધર્મનાથ જિનેશ્વરના સમયમાં આયુષને પૂર્ણ કરીને તે છઠ્ઠી નરક ભૂમિમાં જશે. ચક્રપૂરીમાં મહાશિર રાજા અને લક્ષ્મીવતીના પુત્ર **પુરૂષપુંડરીક** નામે છઠ્ઠા વાસુદેવ થશે; તેમની ઓગણત્રીશ ધનુષની કાયા અને પાંસઠ હજાર વર્ષનું આયુષ થશે; અરનાથ અને મલ્લીનાથના અંતરમાં આયુષ પૂર્ણ કરી તે છઠ્ઠી નરકમાં જશે. કાશી નગરમાં અગ્નિસિંહ રાજા અને શેષવતી રાણીના પુત્ર **દત્ત** નામે સાતમા વાસુદેવ છવીશ ધનુષની કાયા અને છપન હજાર વર્ષના આયુષવાળા થશે અને તેઓ પણ અરનાથ તથા મલ્લીનાથના અંતરમાંજ આયુષ પૂર્ણ કરી પાંચમી નરકભૂમિમાં જશે. અયોધ્યા (રાજગૃહ) માં દશરથ રાજા અને સુમિત્રા રાણીના પુત્ર **લક્ષ્મણ** (નારાયણ) નામે આઠમા વાસુદેવ થશે, તેમની સોળ ધનુષની કાયા અને બાર હજાર વર્ષનું આયુષ થશે; મુનિસુવ્રત અને નમિ તીર્થંકરના અંતરમાં આયુષ પૂર્ણ કરીને ચોથી નરક ભૂમિમાં જશે. મથુરા નગરીમાં વસુદેવ અને દેવકીજીના પુત્ર **કૃષ્ણ** નામે નવમા વાસુદેવ દશ ધનુષની કાયા અને એક હજાર વર્ષના આયુષવાળા થશે; નેમિનાથના સમયમાં મૃત્યુ પામીને તેઓ ત્રીજી નરક ભૂમિમાં જશે.

ભદ્રા નામની માતાથી **અચલ** નામે પહેલા બળદેવ[1] પંચાસી લાખ વર્ષના આયુષવાળા થશે. સુભદ્રા માતાથી **વિજય** નામે બીજા બળદેવ થશે, તેમનું પંચોતેર લાખ વર્ષનું આયુષ થશે. સુપ્રભા માતાથી **ભદ્ર** નામે ત્રીજા બળદેવ પાંસઠ લાખ વર્ષના આયુપવાળા થશે. સુદર્શના માતાથી **સુપ્રભ** નામે ચોથા બળદેવ પંચાવન લાખ વર્ષના આયુપવાળા થશે. વિજયા માતાથી **સુદર્શન** નામે પાંચમા બળદેવ સત્તર લાખ વર્ષના આયુપવાળા થશે. વૈજયંતી માતાથી **આનંદ** નામે છઠ્ઠા બળદેવ પંચાશી હજાર વર્ષના આયુપવાળા થશે. જયંતી માતાથી **નંદન** નામે સાતમા બળદેવ પચાસ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા થશે. અપરાજિતા (કૌશલ્યા) માતાથી **પદ્મ (રામચંદ્ર)** નામે આઠમા બળદેવ પંદર હજાર વર્ષના આયુપવાળા થશે. રોહિણી માતાથી **રામ (બળભદ્ર)** નામે નવમા બળદેવ બારસેં વર્ષના આયુપવાળા થશે. તે નવ બળદેવોમાં આઠ મોક્ષે જશે

---

૧ વાસુદેવના પિતા તેજ બળદેવના પિતા જાણવા અને તેની કાયા પણ વાસુદેવની કાયા પ્રમાણે સમજવી

અને નવમા રામ (બળભદ્ર) નામે બળદેવ બ્રહ્મ નામે પાંચમા દેવલોકમાં જશે અને ત્યાંથી આવતી ઉત્સર્પિણીમાં આજ ભરતક્ષેત્રમાં અવતરી કૃષ્ણ નામના પ્રભુના તીર્થમાં સિધ્ધ થશે. અશ્વગ્રીવ, તારક, મેરક, મધુ, નિષ્કુંભ, બળિ, પ્રલ્હાદ, રાવણ અને મગધેશ્વર (જરાસંધ) એ નવ પ્રતિવાસુદેવ થશે. તેઓ ચક્રથી પ્રહાર કરનારા એટલે ચક્રના શસ્ત્રવાળા હોય છે, તેમને[1] તેમનાજ ચક્રથી વાસુદેવો મારી નાંખશે.'

એ પ્રમાણે સાંભળીને અને ભવ્ય જીવોથી વ્યાપ્ત એવી સભાને જોઇને હર્ષ પામેલા ભરતપતિએ પ્રભુને પૂછ્યું—' હે જગત્પતિ ! જાણે ત્રણ જગત્ એકત્ર થયા હોય એવી આ તિર્યંચ નર અને દેવમય સભામાં કોઇ તેવો પુરૂષ છે કે જે આપ ભગવાનૂની પેઠે તીર્થને પ્રવર્ત્તાવી આ ભરતક્ષેત્રને પવિત્ર કરશે ?'

પ્રભુએ કહ્યું—' આ તમારો મરિચિ નામનો પુત્ર જે પહેલો પરિવ્રાજક (ત્રિદંડી) થયેલો છે તે આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાનથી રહિત થઈ, સમકિતથી શોભિત થઈ ચતુર્વિધ ધર્મધ્યાનનું એકાંતમાં ધ્યાન કરીને રહેલો છે. તેનો જીવ કાદવથી રેશમી વસ્ત્રની જેમ અને નિઃશ્વાસથી દર્પણની જેમ અદ્યાપિ કર્મથી મલિન છે, પરંતુ અગ્નિથી શુદ્ધ થયેલા વસ્ત્રની તથા જાતિવંત સુવર્ણની જેમ તે શુક્લધ્યાન રૂપી અગ્નિના સંયોગથી અનુક્રમે શુધ્ધિને પામશે. પ્રથમ તો આ ભરતક્ષેત્રમાં પોતનપુર નામના નગરમાં ત્રિપૃષ્ટ નામે પ્રથમ વાસુદેવ થશે. અનુક્રમે પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ધનંજય અને ધારણી નામના દંપતીનો પુત્ર પ્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તી થશે. પછી ઘણો કાળ સંસાર ભમીને આજ ભરતક્ષેત્રમાં મહાવીર નામે ચોવીશમા તીર્થંકર થશે.'

એ પ્રમાણે સાંભળી સ્વામીની આજ્ઞા લઈ ભરતરાજા ભગવંતની જેમ મરિચિને વાંદવાને ગયા. ત્યાં જઈ વંદન કરતાં ભરતે તેમને કહ્યું—' તમે ત્રિપૃષ્ટ નામે પ્રથમ વાસુદેવ થશો અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પ્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તી થશો તે તમારા વાસુદેવપણાને તથા ચક્રીપણાને હું વાંદતો નથી, તેમજ આ તમારા પરિવ્રાજકપણાને હું વાંદતો નથી, પણ તમે ચોવીશમા તીર્થંકર થશો તેથી હું તમને વાંદું છું.' એમ કહી મસ્તકે અંજલિ જોડી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી ભરતેશ્વરે મરિચિને વંદના કરી. પછી પુનઃ જગત્પતિને નમી, સર્પરાજ જેમ ભોગવતીમાં જાય તેમ ભરતરાય અયોધ્યા નગરીમાં ગયા.

ભરતેશ્વરના ગયા પછી તેમની વાણીથી હર્ષ પામેલા મરિચિએ ત્રણવાર પોતાના કરનો આસ્ફોટ કરી અધિક હર્ષ પામી આ પ્રમાણે બોલવાનો આરંભ કર્યો—' અહો! હું સર્વ વાસુદેવોમાં પ્રથમ વાસુદેવ થઈશ, વિદેહમાં ચક્રવર્તી થઈશ અને છેલ્લો તીર્થંકર થઈશ તેથી મારે સર્વ પૂર્ણ થયું. સર્વ અર્હંતમાં આદ્ય મારા પિતામહ છે, સર્વ ચક્રીમાં આદ્ય મારા પિતા છે અને સર્વ વાસુદેવમાં આદ્ય હું થઈશ, તેથી અહો ! મારૂં કુળ શ્રેષ્ઠ છે. હસ્તીવૃંદમાં જેમ ઐરાવત હાથી શ્રેષ્ઠ છે, તેમ ત્રૈલોક્યમાં સર્વ કુળમાં મારૂં કુળ શ્રેષ્ઠ છે. સર્વ ગ્રહોમાં જેમ સૂર્ય, સર્વ તારામાં જેમ ચંદ્ર, તેમ સર્વ કુળોમાં મારૂં એક કુળજ પ્રકૃષ્ટ છે.' કરોળી-

---

[1] અર્ધચક્રીના ચક્રો તેમનાજ હોય છે.

ઓ પોતાની લાળવડે પડ બાંધે અને જેમ તેમાં પોતેજ બંધાય, તેમ મરિચિએ આવી રીતે કુળમદ કરવાથી નીચ ગોત્ર બાંધ્યું.

પુંડરીક વિગેરે ગણધરોથી પરવરેલા ઋષભસ્વામી વિહારના મિષથી પૃથ્વીને પવિત્ર કરતા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. **કોશલ** દેશના લોકોને પુત્રની જેમ કૃપાથી ધર્મમાં કુશળ કરતા, જાણે પરિચયવાળા હોય તેમ **મગધ** દેશના લોકોને તપમાં પ્રવીણ કરતા, કમલના કોશને સૂર્ય જેમ વિકસ્વર કરે તેમ **કાશી** દેશના લોકોને પ્રબોધ કરતા, સમુદ્રને ચંદ્રની જેમ **દશાર્ણ** દેશને આનંદ આપતા, મૂર્છા પામેલાને સાવધાન કરતા હોય તેમ **ચેદી** દેશને સચેત (જ્ઞાનવાળો) કરતા, મોટા વત્સો (બળદો) ની જેમ **માળવ** દેશની પાસે ધર્મધુરાને વહન કરાવતા, દેવતાઓની જેમ **ગુર્જર** દેશને પાપરહિત આશયવાળો કરતા અને વૈદ્યની જેમ **સૌરાષ્ટ્ર** દેશવાસીને પટુ (સાવધાન) કરતા મહાત્મા ઋષભદેવજી શત્રુંજય પર્વતે આવ્યા.

કેટલાક રૂપ્યમય શિખરોથી જાણે વિદેશે આવેલો વૈતાઢ્ય પર્વત હોય, કેટલાક સુવર્ણના શિખરથી જાણે મેરૂના શિખર ત્યાં આવેલા હોય, રત્નની ખાણોથી જાણે બીજો રત્નાચળ હોય અને ઔષધિસમૂહથી જાણે બીજા સ્થાનમાં આવી રહેલો હિમાદ્રિ હોય તેવો એ પર્વત જણાતો હતો. આસક્ત થતાં વાદળાંથી જાણે તેણે વસ્ત્રો ધર્યાં હોય અને નિર્ઝરણાના જળથી જાણે તેના સ્કંધ ઉપર અધોવસ્ત્ર લટકતાં હોય તેવો તે શોભતો હતો. દિવસે નજીક આવેલા સૂર્યથી જાણે તેણે ઉંચો મુગટ ધારણ કર્યો હોય અને રાત્રે નજીક રહેલા ચંદ્રથી જાણે ચંદનરસનું તેણે તિલક કર્યું હોય એવું જણાતું હતું. ગગનને રોધ કરનારા શિખરોથી જાણે તેને અનેક મસ્તકો હોય અને તાડનાં વૃક્ષોથી જાણે તે અનેક ભુજાદંડવાળો હોય તેવો જણાતો હતો. ત્યાં નાળીએરીના વનમાં તેના પાકવાથી પીળી થયેલી લુંબોમાં પોતાનાં બચ્ચાંના ભ્રમથી વાંદરાઓનાં ટોળાં દોડાદોડ કરતાં હતાં અને આમ્રફળને ચુંટવામાં આસક્ત થયેલી સૌરાષ્ટ્રદેશની સ્ત્રીઓના મધુર ગાયનને મૃગલાઓ ઉંચા કાન કરી સાંભળતા હતા. તેની ઉપલી ભૂમિ ઉંચી શુલિઓના મિષથી જાણે પળી આવ્યા હોય તેવા કેતકીના જીર્ણ વૃક્ષોથી છવાઈ રહી હતી. દરેક સ્થાને શ્રીખંડ વૃક્ષના રસની જેમ પાંડુવર્ણી થયેલા સિંદુવારના વૃક્ષોથી જાણે સર્વાંગે તેણે માંગલિક તિલકાવળી કરી હોય તેવો તે પર્વત જણાતો હતો. ત્યાં શાખાઓમાં રહેલા વાંદરાઓનાં પુચ્છડાંથી ગુંથાયેલાં આંબલીનાં વૃક્ષો પીપળા અને વડના વૃક્ષોનો દેખાવ આપતા હતા. પોતાની અદ્‌ભુત વિશાલલતાની સંપત્તિથી જાણે હર્ષ પામ્યા હોય તેવા નિરંતર ફળતા પનસ વૃક્ષોથી તે પર્વત શોભતો હતો. અમાવાસ્યાની રાત્રિના અંધકારની જેવા શ્લેષ્માંતક વૃક્ષોથી જાણે અંજનાચલની ચૂલિકાઓ ત્યાં લાવેલ હોય તેવું જણાતું હતું. પોપટની ચાંચ જેવા રાતા પુષ્પોવાળા કેસુડાના વૃક્ષોથી, કુંકુમનાં

ખજુરનો દારૂ અને કોઇ ઠેકાણે તાડીના દારૂને પાન કરતી ભીલ લોકોની સ્ત્રીઓ તે પર્વત ઉપર પાનગોષ્ટી બાંધતી હતી. સૂર્યના અસ્ખલિત કિરણ રૂપી બાણથી પણ અભેદ્ય એવા તાંબૂલીલતાના મંડપોથી જાણે તેણે કવચ ધારણ કર્યું હોય તેવું જણાતું હતું. ત્યાં લીલા દુર્વાંકુરના સ્વાદથી હર્ષ પામેલાં મૃગનાં ટોળાં મોટાં વૃક્ષો નીચે બેસી વાગોળતાં હતાં. જાણે અતિવંત વૈડુર્યમણિ હોય તેવા આમ્રફળના સ્વાદમાં જેની ચાંચ મગ્ન થયેલી છે એવા શુક પક્ષીઓથી તે પર્વત મનોહર લાગતો હતો. કેતકી, ચંબેલી, અશોક, કદંબ અને બોરસલીના વૃક્ષોમાંથી પવને ઉડાડેલા પરાગ વડે તેની શિલાઓ રજોમય થઈ હતી અને પાંથ લોકોએ ફોડેલા નાળીએરના જળથી તેની ઉપલી ભૂમિના તળીઆં પંકિલ થયાં હતાં. ભદ્રશાલ વિગેરે વન માંહેનું કોઈ એક વન ત્યાં લાવ્યા હોય તેમ વિશાળતાથી શોભતા અનેક વૃક્ષોવાળા વનથી તે પર્વત સુંદર લાગતો હતો. મૂળમાં પચાસ યોજન, શિખરમાં દશ યોજન અને ઉચાઈમાં આઠ યોજન એવા તે શત્રુંજય ગિરિ ઉપર ભગવાન્ ઋષભદેવજી આરૂઢ થયા.

ત્યાં દેવતાએ તત્કાળ બનાવેલા સમવસરણમાં સર્વ હિતકારી પ્રભુ બેઠા અને દેશના આપવા લાગ્યા. ગંભીર ગિરાથી દેશના આપતા પ્રભુની પાછળ જાણે તે ગિરિ પોતાની ગુફામાંથી થયેલા પ્રતિશબ્દોથી બોલતો હોય એવું જણાતું હતું. ચોમાસાની આખરે મેઘ જેમ વૃષ્ટિથી વિરામ પામે, તેમ પ્રથમ પોરપી પૂરી થયા પછી પ્રભુ દેશનાથી વિરામ પામ્યા અને ત્યાંથી ઉઠીને મધ્યગઢના મંડળમાં રહેલા દેવનિર્મિત દેવચ્છંદ ઉપર બેઠા. પછી મંડળીક રાજાની પાસે જેમ યુવરાજ બેસે, તેમ સર્વ ગણધરોમાં મુખ્ય શ્રીપુંડરીક ગણધર સ્વામીના મૂળ સિંહાસનની નીચેના પાદપીઠ ઉપર બેઠા અને પૂર્વવત્ સર્વ સભા બેઠી, એટલે ભગવાન્‌ની પ્રમાણે તેઓ ધર્મદેશના આપવા લાગ્યા. પ્રાતઃકાળમાં જેમ પવન ઝાકળરૂપ અમૃતનું સિંચન કરે, તેમ બીજી પોરપી પૂરી થતાં સુધી એ મહાત્મા ગણધરે દેશના આપી. પ્રાણીઓના ઉપકારને માટે એવી રીતે ધર્મદેશના આપતા પ્રભુ અષ્ટાપદની જેમ કેટલોક કાળ ત્યાંજ રહ્યા. એકદા બીજે વિહાર કરવાની ઈચ્છાથી જગદ્‌ગુરૂએ ગણધરમાં પુંડરીક સમાન પુંડરીક ગણધરને આજ્ઞા કરી—"હે મહામુનિ! અમે અહીંથી બીજે વિહાર કરશું અને તમે કોટિ મુનિ સાથે અહીંજ રહો. આ ક્ષેત્રના પ્રભાવથી પરિવાર સહિત તમને થોડા કાળમાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે અને શૈલેશી ધ્યાનને કરતા તમે પરિવાર સહિત આજ પર્વત ઉપર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશો.' પ્રભુની એ આજ્ઞા અંગીકાર કરી પ્રણામ કરી પુંડરીક ગણધર કોટિ મુનિ સાથે ત્યાંજ રહ્યા. જેમ ઉદ્વેલ સમુદ્ર કિનારાના ખાડાઓમાં રત્નસમૂહને મૂકી ચાલ્યો જાય, તેમ તેઓને ત્યાં મૂકી મહાત્મા પ્રભુએ પરિવાર સહિત બીજે વિહાર કર્યો. ઉદયાચલ પર્વત ઉપર નક્ષત્રોની સાથે ચંદ્ર રહે તેમ બીજા મુનિઓની સાથે પુંડરીક ગણધર એ પર્વત ઉપર રહ્યા. પછી પરમ સંવેગવાળા તેઓ પ્રભુની જેવી મધુર વાણીથી બીજા શ્રમણો પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

'હે મુનિઓ ! જયની ઈચ્છાવાળાઓને સીમાડાની ભૂમિને સાધનાર કિલ્લાની જેમ મોક્ષની ઈચ્છાવાળાઓને આ પર્વત ક્ષેત્રના પ્રભાવથી સિદ્ધિને આપનારો છે, તો હવે આપણે મુક્તિના બીજા સાધન રૂપ સંલેખના કરવી જોઇએ. તે સંલેખના દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારની છે. સાધુઓએ સર્વ પ્રકારના ઉન્માદ અને મહારોગના નિદાનનું શોષણ કરવું તે દ્રવ્યસંલેખના કહેવાય છે; અને રાગ, દ્વેષ, મોહ અને સર્વ કષાય રૂપ સ્વાભાવિક શત્રુઓનો વિચ્છેદ કરવો તે ભાવસંલેખના કહેવાય છે.' એ પ્રમાણે કહીને પુંડરીક ગણધરે કોટિ શ્રમણોની સાથે પ્રથમ સર્વ પ્રકારના સૂક્ષ્મ અને બાદર અતિચારની આલોચના કરી અને પછી અતિ શુધ્ધિને માટે ફરીથી મહાવ્રતનું આરોપણ કર્યું; કારણકે **વસ્ત્રને બે ત્રણ વખત ધોવું તે જેમ વિશેષ નિર્મળતાનું કારણ છે, તેમ અતિચારથી વિશેષ રીતે શુદ્ધ થવું તે વિશેષ નિર્મળતાનું કારણ છે.** પછી 'સર્વ જીવો મને ક્ષમા કરો, હું સર્વના અપરાધ ખમું છુ, મારે સર્વ પ્રાણીઓની સાથે મૈત્રી છે, કોઈની સાથે મારે વૈર નથી' એવી રીતે કહીને આગાર રહિત અને દુષ્કર એવું ભવચરિમ અનશન વ્રત તેમણે સર્વ શ્રમણોની સાથે ગ્રહણ કર્યું. ક્ષપક શ્રેણીમાં આરૂઢ થયેલા તે પરાક્રમી પુંડરીક ગણધરના સર્વ ઘાતિકર્મો જીર્ણ દોરડાની જેમ ચોતરફથી ક્ષય થઈ ગયા. બીજા સર્વ સાધુઓના ઘાતિકર્મ પણ તત્કાળ ક્ષય થઇ ગયા; કારણકે **તપ સર્વને સાધારણ છે.** એક માસની સંલેખનાને અંતે ચૈત્ર માસની પૂર્ણિમાને દિવસે પ્રથમ પુંડરીક ગણધરને કેવળજ્ઞાન થયું અને પછી બીજા સર્વ સાધુઓને કેવળજ્ઞાન થયું. શુક્લ ધ્યાનને ચોથે પાયે સ્થિત થયેલા તે અયોગીઓ બાકી રહેલા અઘાતિકર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષપદ પામ્યા. તે વખતે દેવતાઓએ સ્વર્ગમાંથી આવીને મરૂદેવીની જેમ ભક્તિથી તેમના મોક્ષગમનનો ઉત્સવ કર્યો. ભગવાન્ ઋષભસ્વામી જેમ પ્રથમ તીર્થંકર થયા તેમ એ પર્વત પણ ત્યારથી પ્રથમ તીર્થરૂપ થયો. એક સાધુ સિદ્ધ થાય તે સ્થાન પણ પવિત્ર તીર્થ કહેવાય છે, તો જ્યાં સંખ્યાબંધ મહર્ષિઓ સિધ્ધ થયા તેની પવિત્રતાની ઉત્કૃષ્ટતા વિષે શું કહેવું ?

એ શત્રુંજય ગિરિ ઉપર ભરત રાજાએ મેરૂ પર્વતની ચૂલિકાની સ્પર્ધા કરનારૂં રત્ન શિલામય એક ચૈત્ય કરાવ્યું અને અંતઃકરણની મધ્યમાં ચેતનાની જેમ તેની મધ્યે પુંડરીકજીની પ્રતિમા સહિત ભગવંત ઋષભસ્વામીની પ્રતિમા સ્થાપન કરી.

ભગવાન્ ઋષભદેવજી જુદા જુદા દેશમાં વિહાર કરીને, ચક્ષુદાનથી અંધની જેમ ભવિ પ્રાણીઓને બોધિબીજ (સમકિત) ના દાનથી અનુગ્રહ કરતા હતા. કેવળજ્ઞાન થયું ત્યારથી માંડીને પ્રભુને પરિવારમાં ચોરાશી હજાર સાધુઓ, ત્રણ લાખ સાધ્વીઓ, ત્રણ લાખ ને પચાસ હજાર શ્રાવકો, પાંચ લાખ ને ચોપન હજાર શ્રાવિકાઓ, ચાર હજાર સાતશે ને પચાસ ચૌદ પૂર્વી, નવ હજાર અવધિજ્ઞાની, વીશ હજાર કેવળજ્ઞાની, અને

છશેં વૈક્રિયલબ્ધિવાળા, બાર હજાર ને સાડા છશેં મન:પર્યવજ્ઞાની, તેટલાજ વાદીઓ, અને બાવીશ હજાર અનુત્તર વિમાનવાસી મહાત્માઓ થયા. વ્યવહારમાં જેમ પ્રજાનું સ્થાપન કર્યું હતું તેમ આદિ તીર્થંકરે ધર્મમાર્ગમાં એ પ્રમાણે ચતુર્વિધ સંઘને સ્થાપન કર્યો. દીક્ષા સમયથી લક્ષ પૂર્વ ગયા તે સમયે પોતાનો મોક્ષકાળ જાણી એ મહાત્મા પ્રભુ અષ્ટાપદ તરફ પધાર્યા. તે પર્વતની નજીક આવેલા પ્રભુ પરિવાર સહિત મોક્ષ રૂપી મહેલના પગથીઆ જેવા તે પર્વત ઉપર ચડયા. ત્યાં દશ હજાર મુનિઓની સાથે ભગવંતે ચતુર્દશ તપ(છ ઉપવાસ) કરીને પાદપોપગમન અનશન કર્યું.

વિશ્વપતિ પ્રભુને આવી રીતે રહેલા જાણીને પર્વતપાળકોએ તે વૃત્તાંત તરતજ ભરત રાજાને નિવેદન કર્યો. પ્રભુએ ચતુર્વિધ આહારનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યાનું સાંભળીને જાણે અંતઃકરણમાં શલ્ય પેઠું હોય તેમ ભરતરાજા શોકથી પીડિત થયા અને વૃક્ષ જેમ જળબિંદુને મૂકે તેમ ઘણા શોકરૂપી અગ્નિથી પીડિત થયેલા તેઓ અશ્રુજળ છોડવા લાગ્યા. પછી દુર્વાર દુ:ખથી પીડિત થયેલા તેઓ અંતઃપુરપરિવાર સહિત પાદચારીપણે અષ્ટાપદ તરફ ચાલ્યા. રસ્તે કઠોર કાંકરાને પણ તેણે ગણ્યા નહીં, કારણકે **હર્ષની જેમ શોકથી પણ વેદના જણાતી નથી.** કાંકરાથી દબાયેલા તેમના ચરણમાંથી રૂધિરની ધારા થવા લાગી, તેથી જાણે અળતાના ચિન્હવાળી હોય તેવી તેના ચરણના પગલાની પદ્ધતિ પડતી ગઈ. પર્વત ઉપર ચડવામાં એક ક્ષણવાર પણ ગતિમાં વિઘ્ન ન થાઓ એમ ધારી તેઓ સામા આવેલા લોકોને પણ ગણતા નહોતા. તેના માથા ઉપર છત્ર હતું તોપણ તે ઘણા તપ્ત થઈને ચાલતા હતા, કારણકે **મનનો તાપ અમૃતવૃષ્ટિથી પણ શાંત થતો નથી.** શોકમાં ગ્રસ્ત થયેલા ચક્રી હાથનો ટેકો આપનારા સેવકોને પણ માર્ગમાં આડા આવેલા વૃક્ષોની શાખાના પ્રાંત ભાગની જેમ દૂર કરતા હતા. સરિતાના વિસ્તારમાં ચાલતું નાવ જેમ તીરના વૃક્ષોને પાછળ કરે તેમ આગળ ચાલતા છડીદારોને તેઓ વેગથી પાછળ કરતા હતા. ચિત્તના વેગની જેમ ચાલવામાં ઉત્સુક એવા તે પગલે પગલે સ્ખલના પામતી ચામરધારિણીની રાહ પણ જોતા નહોતા. વેગે ચાલવાથી ઉછળી ઉછળીને છાતી ઉપર અથડાવાને લીધે ત્રુટી ગયેલા મોતીના હારને પણ તેઓ જાણતા નહોતા. પ્રભુના ધ્યાનમાં તેનું મન હોવાથી તેઓ પાસે રહેલા ગિરિપાળકોને ફરીફરીને પ્રભુની વાર્ત્તા પૂછવા માટે છડીદાર પાસે બોલાવતા હતા. ધ્યાનમાં રહેલા યોગીની જેમ તે રાજા બીજું કાંઈ જોતા નહતા અને કોઇનું વચન સાંભળતા નહતા; ફક્ત પ્રભુનુંજ ધ્યાન કરતા હતા. વેગવડે માર્ગને જાણે ટુંકો—નાનો કર્યો હોય તેમ પવનની જેમ ક્ષણવારમાં તેઓ અષ્ટાપદ નજીક આવી પહોંચ્યા. સાધારણ માણસની જેમ પાદચારી છતાં પરિશ્રમને ન જાણનારા ચક્રી અષ્ટાપદ ઉપર ચડયા. શોક હર્ષથી આકુલ થયેલા તેમણે પર્યંકાસને બેઠેલા જગત્પતિને જોયા. પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈ, વંદન કરી, દેહની છાયાની જેમ પડખે બેસી ચક્રવર્તી ઉપાસના કરવા લાગ્યા.

'પ્રભુનો આવો પ્રભાવ વર્ત્તતાં છતાં ઈંદ્રો આપણી ઉપર કેમ બેસી રહ્યા છે?' એમ જાણીને હોય તેમ તે સમયે ઈંદ્રના આસનો ચલાયમાન થયા. અવધિજ્ઞાને આસનકંપનું કારણ જાણી ચોસઠે ઈંદ્રો તે વખતે પ્રભુની પાસે આવ્યા. જગત્પતિને પ્રદક્ષિણા કરી, વિષાદ પામી જાણે આળેખી લીધા હોય તેમ ભગવંતની પાસે તેઓ બેઠા.

આ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના નવાણું પક્ષ બાકી રહ્યા હતા ત્યારે માઘમાસની કૃષ્ણ ત્રયોદશીના પૂર્વાન્હે, અભિચિનક્ષત્રમાં ચંદ્રનો યોગ આવ્યો હતો તેવે સમયે પર્યંકાસને બેઠેલા તે મહાત્મા પ્રભુએ બાદર કાયયોગમાં રહી બાદર મનયોગ અને બાદર વચનયોગને રૂંધી દીધા. પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગનો આશ્રય કરી બાદર કાયયોગ, સૂક્ષ્મ મનયોગ તથા સૂક્ષ્મ વચનયોગને રૂંધ્યા. છેવટે સૂક્ષ્મ કાયયોગનો પણ અસ્ત કરીને સૂક્ષ્મક્રિય નામના શુક્લધ્યાનના ત્રીજા પાયાના અંત પ્રત્યે પ્રાપ્ત થયા. તે પછી ઉચ્છિન્નક્રિય નામનો શુક્લધ્યાનનો ચોથો પાયો, જેનો પાંચ હ્રસ્વાક્ષરના ઉચ્ચાર જેટલોજ માત્ર કાળ છે તેનો આશ્રય કર્યો. પછી કેવળજ્ઞાની, કેવળદર્શની, સર્વ દુઃખથી રહિત, અષ્ટકર્મ ક્ષીણ કરી સર્વ અર્થને નિષ્ઠિત (સિધ્ધ) કરનાર, અનંત વીર્ય, અનંતસુખ અને અનંત ઋધ્ધિવંત–પ્રભુ બંધના અભાવથી એરંડફળના બીજની જેમ ઊર્ધ્વ ગતિવાળા થઇને, સ્વભાવથી સરલ એવા માર્ગવડે લોકાગ્રને પ્રાપ્ત થયા. દશ હજાર શ્રમણોને પણ અનશનવ્રત લઇ ક્ષપક શ્રેણીમાં આરૂઢ થતાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને મન વચન કાયાના યોગને સર્વ પ્રકારે રૂંધી તેઓ પણ સ્વામીની જેમ તત્કાળ પરમ પદને પામ્યા.

પ્રભુના નિર્વાણ કલ્યાણક સમયે, સુખના લેશને પણ નહીં જોનારા નારકીઓને પણ ક્ષણવાર દુઃખાગ્નિ શાંત થયો. તે સમયે મહાશોકથી આક્રાંત થયેલા ચક્રવર્તી વજ્રથી પર્વતની જેમ તત્કાળ મૂર્ચ્છિત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડયા. ભગવંતના વિરહનું મોટું દુઃખ આવી પડયું; પરંતુ તે સમયે દુઃખ શિથિલ થવામાં કારણરૂપ રૂદનને કોઈ જાણતું નહોતું, તેથી ચક્રીને એ જણાવવા માટે તથા તેના હૃદયનો ખુલાસો થવા માટે ઈંદ્રે ચક્રીની પાસે બેસી મોટો પોકાર કરી રૂદન કર્યું. ઈંદ્રની પછવાડે સર્વ દેવતાઓએ પણ રૂદન કર્યું. કારણકે તુલ્ય દુઃખવાળા પ્રાણીઓની સરખીજ ચેષ્ટા થાય છે. એ સર્વનું રૂદન સાંભળી, સંજ્ઞા પામી ચક્રીએ પણ જાણે બ્રહ્માંડને ફોડી નાંખતા હોય તેવે ઉંચે સ્વરે આક્રંદ કર્યો. મોટા પ્રવાહના વેગથી જેમ પાળનો બંધ ત્રુટી જાય તેમ એવા રૂદનથી મહારાજાની મોટી શોકગ્રંથી પણ ત્રુટી ગઈ. તે સમયે દેવ, અસુર અને મનુષ્યોના રૂદનથી જાણે ત્રણ લોકમાં કરૂણારસ એક છત્રવાળો (રાજા) થયો હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. ત્યારથી માંડીને જગત્માં પ્રાણીઓને શોકસંભવ સમયે શોકશલ્યને વિશલ્ય કરનાર રૂદનનો પ્રચાર પ્રવર્ત્યો. ભરતરાજા સ્વાભાવિક ધૈર્યને પણ છોડી દઈ, દુઃખિત થઈ, તિર્યંચોને પણ રોવરાવતા આ પ્રમાણે વિલાપ કરવા લાગ્યા–"હે તાત! હે જગદ્બંધુ! હે કૃપારસસાગર! અમને અજ્ઞને આ સંસાર

અરણ્યમાં કેમ છોડી દ્યો છો? દીપક શિવાય જેમ અંધકારમાં રહી ન શકાય તેમ કેવળજ્ઞાનથી સર્વત્ર પ્રકાશ કરનારા તમારા શિવાય અમે આ સંસારમાં કેમ રહી શકશું હે પરમેશ્વર! છદ્મસ્થ પ્રાણીની જેમ તમે મૌન કેમ અંગીકાર કર્યું છે? મૌનનો ત્યાગ કરીને દેશના દ્યો; હવે દેશના આપી મનુષ્યોનો શું અનુગ્રહ નહીં કરો? હે ભગવાન્! તમે લોકાગ્રમાં જાઓ છો તેથી બોલતા નથી, પણ મને દુ:ખી જાણીને આ મારા બંધુઓ પણ મને કેમ બોલાવતા નથી? પણ અહો! મેં જાણ્યું કે તેઓતો સ્વામીનાજ અનુગામી છે તો સ્વામી ન બોલે ત્યારે તેઓ પણ કેમ બોલે? અહો! આપણા કુળમાં મારા શિવાય બીજો કોઈ આપનો અનુગામી નથી થયો એવો નથી. ત્રણ જગત્‌ને રક્ષણ કરનારા આપ, બાહુબલિ વિગેરે મારા નાનાભાઈઓ, બ્રાહ્મી અને સુંદરી બેનો, પુંડરીકાદિક મારા પુત્રો, શ્રેયાંસ વિગેરે પૌત્રો—એ સર્વ કર્મ રૂપી શત્રુને હણી લોકાગ્રમાં ગયા, તે છતાં હું અદ્યાપિ જીવિતને પ્રિય માનતો જીવું છું!'

આવા શોકથી નિર્વેદ પામેલા ચક્રીને, જાણે મરવાને ઇચ્છતા હોય તેવા જોઇને ઈંદ્રે બોધ આપવાનો આરંભ કર્યો—"હે મહાસત્વ ભરત! આપણા આ સ્વામી પોતે સંસારસમુદ્ર તરી ગયા છે અને બીજાઓને તેમણે તાર્યા છે. કિનારા વડે મહાનદીની જેમ એમણે પ્રવર્ત્તાવેલા શાસનવડે સંસારી પ્રાણીઓ સંસારસમુદ્ર તરશે. એ પ્રભુ પોતે કૃતકૃત્ય થયેલા છે અને બીજા લોકોને કૃતાર્થ કરવાને લક્ષ પૂર્વ પર્યંત દીક્ષાવસ્થામાં રહેલા છે. હે રાજા! સર્વ લોકનો અનુગ્રહ કરીને મોક્ષસ્થાનમાં ગયેલા એ જગત્પતિનો શામાટે તમે શોક કરો છો? જેઓ મૃત્યુ પામીને મહાદુ:ખના ગૃહરૂપ ચોરાશી લક્ષયોનિમાં અનેક વખત સંચરે છે તેમનો શોક કરવો ઘટે, પણ મૃત્યુ પામી મોક્ષસ્થાનમાં જનારનો શોક ન ઘટે! માટે હે રાજા! સાધારણ માણસની જેમ પ્રભુનો શોક કરતાં કેમ લાજ પામતા નથી? શોચ કરનાર તમને અને શોચનીય પ્રભુને બંનેને શોક ઉચિત નથી. જે એક વખત પણ પ્રભુની ધર્મદેશના સાંભળે છે તે શોક અને હર્ષથી જીતાતો નથી, તો તમે બહુવાર દેશના સાંભળ્યા છતાં કેમ જીતાઓ છો? મોટા સમુદ્રને જેમ ક્ષોભ, મેરૂ પર્વતને કંપ, પૃથ્વીને ઉદ્વર્ત્તન, વજ્રને કુંઠત્વ, અમૃતને વિરસતા અને ચંદ્રને જેમ ઉષ્ણતા—એ અસંભવિત છે તેમ તમારે રૂદન કરવું તેપણ અસંભવિત છે. હે ધરાધિપતિ! તમે ધીરા થાઓ અને તમારા આત્માને જાણો, કેમકે તમે ત્રણ જગત્‌ના પ્રભુ અને એક ધીર એવા ભગવંતના પુત્ર છો." એવી રીતે ગોત્રના વૃદ્ધ જનની જેમ ઈંદ્રે પ્રબોધ કરેલા ભરતરાજાએ જળ જેમ શીતળતાને ધારણ કરે તેમ પોતાનું સ્વાભાવિક ધૈર્ય ધારણ કર્યું.

પછી ઈંદ્રે તત્કાળ પ્રભુના અંગના સંસ્કારને માટે ઉપસ્કર લાવવાને આભિયોગિક દેવતાને આજ્ઞા કરી એટલે તેઓ નંદન વનમાંથી ગોશીર્ષ ચંદનના કાષ્ઠ લઈ આવ્યા.

ઈંદ્રના આદેશથી દેવતાઓએ ગોશીર્ષ ચંદનના કાષ્ઠથી પૂર્વ દિશામાં પ્રભુના દેહને માટે એક ગોળાકાર ચિતા રચી; ઈક્ષ્વાકુ કુળમાં જન્મેલા મહર્ષિઓને માટે દક્ષિણ દિશામાં બીજી ત્રિકોણાકાર ચિતા રચી અને બીજા સાધુઓને માટે પશ્ચિમ દિશામાં ત્રીજી ચોરસ ચિતા ખડકી. પછી જાણે પુષ્કરાવર્ત્તમેઘ હોય તેવા દેવતાઓની પાસે ઈંદ્રે સત્વર ક્ષીરસમુદ્રનું જળ મંગાવ્યું. તે જળવડે ભગવંતના શરીરને સ્નાન કરાવ્યું અને તેની ઉપર ગોશીર્ષચંદનના રસથી વિલેપન કર્યું. પછી હંસ લક્ષણવાળા (શ્વેત) દેવદુષ્ય વસ્ત્રથી પરમેશ્વરના શરીરને આચ્છાદન કર્યું અને દિવ્ય માણેકના આભૂષણોથી દેવાચણી–ઈંદ્રે તેને ચોતરફથી વિભૂષિત કર્યું. બીજા દેવતાઓએ બીજા મુનિના શરીરોની ઈંદ્રની જેમ ભક્તિથી સ્નાનાદિક સર્વ ક્રિયા કરી. પછી દેવતાઓએ જાણે જુદા જુદા લાવ્યા હોય તેવા ત્રણ જગતના સારસાર રત્નોથી સહસ્ર પુરૂષોએ વહન કરવા યોગ્ય ત્રણ શિબિકાઓ તૈયાર કરી. ઈંદ્રે પ્રભુના ચરણને પ્રણામ કરી, સ્વામીના શરીરને મસ્તકે ઉપાડી શિબિકામાં આરૂઢ કર્યું. બીજા દેવોએ મોક્ષમાર્ગના અતિથિ એવા ઈક્ષ્વાકુ વંશના મુનિઓના શરીરને મસ્તક ઉપર ઉપાડી બીજી શિબિકામાં અને બીજા સર્વ સાધુઓના શરીરને ત્રીજી શિબિકામાં સ્થાપન કર્યાં. પ્રભુના શરીરવાળી શિબિકાને ઈંદ્રે પોતે વહન કરી અને બીજા મુનિઓની શિબિકાઓને દેવતાઓએ ઉપાડી. તે વખતે અપ્સરાઓ એક તરફ તાલબંધ રાસડા લેતી હતી અને એક તરફ મધુર સ્વરથી ગાયન કરતી હતી. શિબિકાની આગળ દેવતાઓ ધૂપીઆ લઈને ચાલતા હતા. ધૂપીઆના ધૂમાડાના મિષથી જાણે તેઓ શોકથી અશ્રુપાત કરતા હોય તેવા જણાતા હતા. કોઈ દેવતાઓ શિબિકા ઉપર પુષ્પો નાંખતા હતા; કોઈ શેષા તરીકે તે પુષ્પોને ગ્રહણ કરતા હતા; કોઈ આગળ દેવદુષ્ય વસ્ત્રોના તોરણ કરતા હતા; કોઈ યક્ષકર્દમથી આગળ છંટકાવ કરતા હતા; કોઈ ગોફણથી ફેંકેલા પાષાણની જેમ શિબિકા આગળ આળોટતા હતા અને કોઈ જાણે મોહચૂર્ણ (માજમ)થી હણાયા હોય તેમ પાછળ દોડતા હતા. કોઈ 'હે નાથ ! હે નાથ !' એવા શબ્દો કરતા હતા; કોઈ 'અરે અમે મંદભાગી માર્યા ગયા !' એમ બોલી પોતાના આત્માની નિંદા કરતા હતા; કોઈ 'હે નાથ ! અમને શિક્ષા આપો' એમ યાચના કરતા હતા; કોઈ 'હવે અમારો ધર્મસંશય કોણ છેદશે?' એમ બોલતા હતા; 'અમે અંધની જેમ હવે ક્યાં જઈશું' એમ બોલી કોઈ પશ્ચાત્તાપ કરતા હતા; અને કોઈ 'અમને પૃથ્વી માર્ગ આપો' એમ ઈચ્છતા હતા.

એ પ્રમાણે વર્તન કરતા અને વાજિંત્રો વગાડતા દેવતાઓ તથા ઈંદ્ર તે શિબિકાને ચિતા પાસે લાવ્યા. ત્યાં કૃત્યજ્ઞ ઈંદ્રે પુત્રની જેમ પ્રભુના દેહને ધીમે ધીમે પૂર્વ દિશાની ચિતામાં મૂક્યો; બીજા દેવતાઓએ સહોદરની જેમ ઈક્ષ્વાકુ કુળના મુનિઓના શરીરને દક્ષિણ દિશાની ચિતામાં સ્થાપન કર્યાં અને ઉચિતને જાણનારા અન્ય દેવોએ બીજા સાધુઓના શરીરને પશ્ચિમ દિશાની ચિતામાં સ્થાપન કર્યાં. પછી ઈંદ્રની આજ્ઞાથી

અગ્નિકુમાર દેવતાઓએ તે ચિતાઓમાં અગ્નિ પ્રગટ કર્યો અને વાયુકુમાર દેવોએ વાયુ વિકુર્વ્યો, એટલે ચોતરફ અગ્નિ પ્રગટ થઈને બળવા લાગ્યો. દેવતાઓ ચિતામાં પુષ્કળ કર્પૂર અને ઘડા ભરી ભરીને ઘી તથા મધ નાંખવા લાગ્યા. જ્યારે અસ્થિ શિવાય બાકીની સર્વ ધાતુઓ દગ્ધ થઇ ત્યારે મેઘકુમાર દેવતાઓએ ક્ષીરસમુદ્રના જળથી ચિતાગ્નિને શાંત કર્યો. પછી પોતાના વિમાનમાં પ્રતિમાની જેમ પૂજા કરવાને માટે સૌધર્મેંદ્રે પ્રભુની ઉપલી જમણી ડાઢ ગ્રહણ કરી, ઈશાનઈંદ્રે પ્રભુની ઉપલી ડાબી ડાઢ ગ્રહણ કરી, ચમરેંદ્રે નીચલી જમણી ડાઢ ગ્રહણ કરી, બલિઈંદ્રે નીચેની ડાબી ડાઢ ગ્રહણ કરી, બીજા ઈંદ્રોએ પ્રભુના બાકીના દાંત ગ્રહણ કર્યા અને દેવતાઓએ બીજાં અસ્થિ ગ્રહણ કર્યાં. તે વખતે જે શ્રાવકો અગ્નિ માગતા હતા તેમને દેવતાઓએ ત્રણ કુંડના અગ્નિ આપ્યા; તે અગ્નિ લેનારા અગ્નિહોત્ર બ્રાહ્મણો થયા. તેઓ પોતાને ઘરે જઈ પ્રભુના ચિતાગ્નિને નિત્ય પૂજવા લાગ્યા અને ધનપતિ જેમ નિર્વાત પ્રદેશમાં રાખી લક્ષદિપનું રક્ષણ કરે, તેમ તેઓ તેનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા. ઈક્ષ્વાકુ વંશના મુનિઓનો ચિતાગ્નિ શાંત થઈ જતો તો તેને સ્વામીના ચિતાગ્નિથી જાગૃત કરતા હતા અને બીજા મુનિઓના શાંત થયેલા ચિતાગ્નિને ઈક્ષ્વાકુકુળના મુનિઓના ચિતાગ્નિથી પ્રગટ કરતા હતા, પરંતુ બીજા સાધુઓના ચિતાગ્નિનું બીજા બે ચિતાગ્નિ સાથે તેઓ સંક્રમણ કરતા નહોતા; તે વિધિ અદ્યાપિ બ્રાહ્મણોમાં પ્રવર્ત્તે છે. કેટલાએક પ્રભુના ચિતાગ્નિની ભસ્મ લઇને ભક્તિથી તે ભસ્મને વંદન કરતા હતા અને શરીરે ચોળતા હતા; ત્યાંથી ભસ્મભૂષણધારી તાપસો થયા.

પછી જાણે અષ્ટાપદગિરિના નવા ત્રણ શિખરો હોય તેવા તે ચિતાસ્થાને દેવતાઓએ રત્નના ત્રણ સ્તુપ (દેરીઓ) કર્યા. ત્યાંથી તેઓએ નંદીશ્વરદ્વીપે જઈ શાશ્વત પ્રતિમા સમીપે અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કર્યો અને પછી ઈંદ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થાને ગયા. ત્યાં તે ઈંદ્રો પોતપોતાના વિમાનોમાં સુધર્મા સભાની અંદર માણવક સ્તંભ ઉપર વજ્રમય ગોળ ડાબલામાં પ્રભુની ડાઢોને આરોપણ કરીને પ્રતિદિવસ તેની પૂજા કરવા લાગ્યા. તેના પ્રભાવથી તેમને હમેશાં વિજય મંગળ થવા લાગ્યું.

ભરતરાજાએ પ્રભુના સંસ્કાર સમીપની ભૂમિ ઉપર ત્રણ ગાઉ ઉંચો અને જાણે મોક્ષમંદિરની વેદિકા હોય તેવો સિંહનિષદ્યા નામે પ્રાસાદ રત્નમય પાષાણથી વાર્દ્ધકિરત્ન પાસે કરાવ્યો. તેની ચોતરફ પ્રભુના સમવસરણની જેમ સ્ફટિક રત્નના ચાર રમણીક દ્વાર કરાવ્યા, અને તે દરેક દ્વારની બંને તરફ શિવલક્ષ્મીના ભંડારની જેવા રત્નચંદનના સોળ કળશો રચાવ્યા. દરેક દ્વારે જાણે સાક્ષાત્ પુણ્યવલ્લી હોય તેવા સોળ સોળ રત્નમય તોરણો રચાવ્યા, પ્રશસ્તિ લિપિના જેવી અષ્ટમંગળિકની સોળ સોળ પંક્તિઓ રચી અને જાણે ચાર દિક્પાળોની સભા ત્યાં લાવ્યા હોય તેવા વિશાળ મુખમંડપો કરાવ્યા. તે ચાર મુખમંડપોની આગળ ચાલતાં શ્રી વલ્લીમંડપની અંદર ચાર પ્રેક્ષાસદન મંડપો કરાવ્યા; તે પ્રેક્ષામંડપોની વચમાં સૂર્યબિંબને ઉપહાસ્ય કરનારા વજ્રમય અક્ષવાટ રચ્યા અને દરેક અક્ષવાટની

મધ્યમાં કમલમાં કર્ણિકાની જેમ એક એક મનોહર સિંહાસન રચ્યું. પ્રેક્ષામંડપની આગળ એકેક મણિપીઠિકા રચી; તેની ઉપર રત્નના મનોહર ચૈત્યસ્તૂપ રચ્યા અને તે દરેક ચૈત્યસ્તૂપમાં આકાશને પ્રકાશ કરનારી દરેક દિશાએ મોટી મણિપીઠિકા રચી. તે મણિપીઠિકાની ઉપર ચૈત્યસ્તૂપની સન્મુખ પાંચશેં ધનુષના પ્રમાણવાળી રત્નનિર્મિત અંગવાળી, **ઋષભાનન, વર્દ્ધમાન, ચંદ્રાનન, વારિષેણ** એ નામની ચાર, પર્યંકાસને બેઠેલી, મનોહર, નેત્રરૂપી પોયણાને ચંદ્રિકા સમાન, નંદીશ્વર મહાદ્વીપના ચૈત્યની અંદર છે તેવી, શાશ્વત જિન પ્રતિમાઓ રચાવીને સ્થાપન કરી. તે દરેક ચૈત્યસ્તૂપની આગળ અમૂલ્ય માણિક્યમય વિશાળ એવી સુંદર પીઠિકાઓ રચી. તે દરેક પીઠિકા ઉપર એક એક ચૈત્યવૃક્ષ રચ્યું. દરેક ચૈત્યવૃક્ષની પાસે બીજી એકેક મણિપીઠિકા રચી અને તેની ઉપર એકેક ઈંદ્રધ્વજ રચ્યો. જાણે દરેક દિશાએ ધર્મે પોતાના જયસ્થંભ આરોપ્યા હોય તેવા તે ઈંદ્રધ્વજ જણાતા હતા. દરેક ઈંદ્રધ્વજની આગળ ત્રણ પગથીઆં અને તોરણોવાળી નંદા નામે પુષ્કરિણી (વાવડી) રચી. સ્વચ્છ, શિતળ જળથી ભરેલી અને વિચિત્ર કમળોથી શોભતી તે પુષ્કરિણીઓ, દધિમુખ પર્વતના આધારભૂત પુષ્કરિણી જેવી મનોહર લાગતી હતી.

તે સિંહનિષધા નામના મહા ચૈત્યના મધ્ય ભાગમાં મોટી મણિપીઠિકા બનાવી અને સમવસરણની જેમ તેના મધ્ય ભાગમાં વિચિત્ર રત્નમય એક દેવચ્છંદક રચ્યો. તેની ઉપર વિવિધ વર્ણના વસ્ત્રનો ચંદરવો બનાવ્યો; તે અકાળે પણ સંધ્યાસમયના વાદળાની શોભા ઉત્પન્ન કરતો હતો. તે ચંદરવાની અંદર અને પડખે વજ્રમય અંકુશો રચ્યા હતા, તથાપિ ચંદરવાની શોભા તો નિરકુંશ થઈ રહી હતી. તે અંકુશોમાં કુંભની જેવા ગોળ અને આમળાના ફળ જેવા સ્થૂળ મુક્તાફળોથી રચેલા અમૃતની ધારા જેવા હાર લટકતા હતા. તે હારના પ્રાંત ભાગમાં નિર્મળ મણિમાલિકા રચી, તે જાણે ત્રણ જગતમાંહે રહેલી મણિઓની ખાણોમાંથી વાનકી લાવ્યા હોય તેવી જણાતી હતી. મણિમાલિકાના પ્રાંત ભાગમાં રહેલી નિર્મળ વજ્રમાલિકા, સખીઓની જેમ પોતાની કાંતિરૂપ ભુજાથી પરસ્પર આલિંગન કરતી હોય તેવી જણાતી હતી. તે ચૈત્યની ભીંતોમાં વિચિત્ર મણિમય ગવાક્ષ (ગોખલા) રચ્યા હતા, તેના પ્રભાપટલથી જાણે તેમાંથી જવનિકા (પડદા) ઉત્પન્ન થયેલ હોય તેવા જણાતા હતા, તેમાં બળતા અગુરૂ ધૂપના ધૂમાડા તે પર્વત ઉપર નવી ઉત્પન્ન થયેલી નીલચૂલિકાના ભ્રમને આપતા હતા.

હવે પૂર્વોક્ત મધ્ય દેવચ્છંદની ઉપર શૈલેશી ધ્યાનમાં વર્ત્તતી હોય તેવી, દરેક પ્રભુના પોતપોતાના દેહના માન જેવડી, પોતપોતાના દેહના વર્ણને ધારણ કરનારી, જાણે દરેક પ્રભુ પોતેજ બીરાજેલા હોય તેવી—ઋષભસ્વામી વિગેરે ચોવીશ અર્હંતોની નિર્મળ રત્નમય પ્રતિમાઓ રચીને સ્થાપન કરી. તેમાં સોળ પ્રતિમા સુવર્ણની, બે રાજવર્ત રત્નની

(શ્યામ), બે સ્ફટિક રત્નની (ઉજ્વળ), બે વૈડૂર્ય મણિની (નીલ) અને બે શોણ મણિની (રક્ત) હતી. તે સર્વ પ્રતિમાઓના રોહિતાક્ષ મણિના (રક્ત) આભાસવાળા અંકરત્નમય (શ્વેત) નખો હતા, અને નાભિ, કેશના મૂળ, જિંહ્વા, તાળુ, શ્રીવત્સ, સ્તનભાગ, તથા હાથપગના તળિયા–એ સુવર્ણના (રક્ત) હતા; પાંપણો, આંખની કીકીઓ, રૂવાંટા, ભમર અને મસ્તકના કેશ રીષ્ટરત્નમય (શ્યામ) હતા; ઓષ્ઠ પ્રવાળામય (રક્ત) હતા; દાંત સ્ફટિક રત્નમય (શ્વેત) હતા; મસ્તકનો ભાગ વજ્રમય હતો; અને નાસિકા અંદરથી રોહિતાક્ષ મણિના પ્રતિસેક (આભાસ) વાળી–સુવર્ણની હતી. પ્રતિમાની દૃષ્ટિઓ લોહિતાક્ષ મણિના પ્રાંત ભાગવાળી અને અંકમણિથી બનાવેલી હતી. એવી રીતે અનેક પ્રકારના મણિથી બનાવેલી તે પ્રતિમાઓ અત્યંત શોભતી હતી.

તે દરેક પ્રતિમાની પછવાડે એક એક યથાયોગ્ય માનવાળી છત્રધારની રત્નમય પ્રતિમા બનાવી હતી અને તે છત્રધાર પ્રતિમાએ કુરંટક પુષ્પની માળાએ યુક્ત મોતી તથા પ્રવાળા વડે ગુંથેલા અને સ્ફટિકમણિના દંડવાળા શ્વેત છત્ર ધરી રાખ્યા હતા. દરેક પ્રતિમાની બે બાજુએ રત્નની ચામર ધરનારી બે પ્રતિમાઓ અને આગળ નાગ યક્ષ, ભૂત અને કુંડધારની બે બે પ્રતિમાઓ હતી. અંજલિ જોડીને રહેલી અને સર્વ અંગે ઉજ્વળ એવી તે નાગાદિક દેવોની રત્નમય પ્રતિમાઓ જાણે ત્યાં તેઓ પ્રત્યક્ષ બેઠા હોય તેવી શોભતી હતી.

દેવછંદા ઉપર ઉજ્વળ રત્નની ચોવીશ ઘંટાઓ, સંક્ષિપ્ત કરેલા સૂર્યબિંબ જેવા માણિક્યના દર્પણો, તેની પાસે યોગ્ય સ્થાને મૂકેલ સુવર્ણની દીવીઓ, રત્નના કરંડિયા, નદીની ભમરીની જેવી ગોળાકાર પુષ્પચંગેરિઓ, ઉત્તમ અંગલુંછના, આભૂષણના ડાબલા, સોનાના ધૂપિયા તથા આરતિઓ, રત્નોના મંગળદીવા, રત્નોની ઝારીઓ, મનોહર રત્નમય થાળો, સુવર્ણના પાત્રો, રત્નના ચંદનકળશો, રત્નના સિંહાસનો, રત્નમય અષ્ટ મંગળીક સુવર્ણના તેલના ડાબલા, ધૂપ રાખવા માટે સુવર્ણના પાત્રો, સુવર્ણના કમલહસ્તક–એ સર્વ ચોવીશે અર્હંતની પ્રતિમા પાસે એક એક એમ ચોવીશ ચોવીશ રાખ્યા હતા. એવી રીતે નાના પ્રકારના રત્નનું અને ત્રૈલોક્યમાં અતિ સુંદર એવું તે ચૈત્ય ભરતચક્રીની આજ્ઞા થતાં તત્કાળ સર્વ પ્રકારની કલાને જાણનારા વર્ધકિરત્ને વિધિ પ્રમાણે બનાવી આપ્યું. જાણે મૂર્ત્તિમાન્ ધર્મ હોય તેવા ચંદ્રકાંતમણિના ગઢથી, તથા ચિત્રમાં આળેખેલા ઈહામૃગ (ન્હાર), વૃષભ, મગર, તુરંગ, નર, કિન્નર, પક્ષી, બાળક, રૂરૂમૃગ, અષ્ટાપદ, ચમરીમૃગ, હાથી, વનલતા અને કમળોથી જાણે ઘણા વૃક્ષોવાળું ઉદ્યાન હોય તેવી વિચિત્ર અને અદ્ભુત રચનાથી તે ચૈત્ય અધિક શોભતું હતું. તેની આસપાસ રત્નના સ્તંભો ગોઠવેલા હતા. જાણે આકાશગંગાની ઊર્મિઓ હોય તેવી પતાકાઓથી તે મનોહર લાગતું હતું, ઉંચા કરેલા સુવર્ણના ધ્વજદંડોથી તે ઉન્નત જણાતું હતું અને નિરંતર પ્રસરતા–ધ્વજાની ઘુઘરીઓના અવાજથી વિદ્યાધરોની સ્ત્રીઓની કટીમેખલાના

ધ્વનિને અનુસરતું હતું. તેની ઉપર વિશાળ કાંતિવાળા પદ્મરાગમણિના ઇંડાથી, જાણે માણિક્યજડેલી મુદ્રિકાવાળું હોય તેવું તે શોભતું હતું. કોઈ ઠેકાણે જાણે પલ્લવિત હોય, કોઈ ઠેકાણે જાણે બખ્તરવાળું હોય, કોઈ ઠેકાણે જાણે રોમાંચિત થયું હોય અને કોઈ ઠેકાણે જાણે કિરણોથી લિપ્ત હોય તેવું તે જણાતું હતું. ગોરૂચંદનના રસમય તિલકોથી તેને લાંછિત કરેલું હતું. તેના ચણતરના સાંધે સાંધા એવા મેળવ્યા હતા કે જાણે તે એક પાષાણથી બનાવેલું હોય તેવું જણાતું હતું. તે ચૈત્યના નિતંબભાગ ઉપર વિચિત્ર ચેષ્ટાથી મનોહર લાગતી માણેકની પુતળીઓ ગોઠવેલી હતી, તેથી અપ્સરાઓથી અધિષ્ઠિત મેરૂ પર્વતની જેવું તે શોભતું હતું. તેના દ્વારની બંને તરફ ચંદન રસથી લીંપેલા બે કુંભો મૂકેલા હતા, તેથી દ્વારસ્થળમાં નિષ્પન્ન થયેલા બે પુંડરીક કમળથી તે અંકિત હોય એવું લાગતું હતું. ધૂપિત કરીને ત્રીછી બાંધેલી લટકતી માળાઓથી તે રમણીક લાગતું હતું; પાંચ વર્ણના પુષ્પથી તેના તળિયા ઉપર સુંદર પગર ભર્યા હતા; યમુના નદીથી જેમ કલિંદ પર્વત પ્લાવિત રહે તેમ કપૂર, અગર અને કસ્તુરીથી બનાવેલા ધૂપના ધૂમાડાથી હંમેશાં તે વ્યાપ્ત રહેતું હતું; આગળ, બે બાજુએ અને પછવાડે સુંદર ચૈત્યવૃક્ષો તથા માણિક્યની પીઠિકાઓ રચેલી હતી, તેથી જાણે તેણે આભૂષણ ધર્યાં હોય તેવું જણાતું હતું, અને અષ્ટાપદ પર્વતના શિખર ઉપર જાણે મસ્તકના મુગટનું માણિક્યભૂષણ હોય તથા નંદીશ્વરાદિના ચૈત્યોની જાણે સ્પર્ધા કરતું હોય તેમ અતિ પવિત્રપણે તે શોભતું હતું.

તે ચૈત્યમાં ભરતરાજાએ પોતાના નવાણું ભાઇઓની દિવ્ય રત્નમય પ્રતિમા બેસારી અને પ્રભુની સેવા કરતી એવી એક પોતાની પ્રતિમા પણ ત્યાં સ્થાપિત કરી; ભક્તિમાં અતૃપ્તિનું એ પણ એક ચિન્હ છે. ચૈત્યની બહાર ભગવાનનો એક સ્તૂપ (પગલાની દેરી) કરાવ્યો અને તેની પાસે પોતાના નવાણું ભાઈઓના પણ સ્તૂપ કરાવ્યા. ત્યાં આવનારા પુરૂષો ગમનાગમનવડે એની આશાતના ન કરે એવું ધારીને લોઢાના યંત્રમય આરક્ષક પુરૂષો તે ઠેકાણે ઉભા રાખ્યા. એ યંત્રમય લોઢાના પુરૂષોથી જાણે મર્ત્યલોકની બહાર તે સ્થાન રહ્યું હોય એમ મનુષ્યોને અગમ્ય થઈ પડચું. પછી ચક્રવર્તીએ દંડરત્નવડે તે પર્વતના દાંતા પાડી નાંખ્યા. તેથી સરલ અને ઉંચા સ્તંભની પેઠે એ પર્વત લોકોને ન ચડી શકાય તેવો થઈ ગયો. પછી મહારાજાએ એ પર્વતની ફરતા મેખલા જેવા અને મનુષ્યોથી ઉલ્લંઘન થઇ શકે નહીં એવા એક એક યોજનને અંતરે આઠ પગથીઆ બનાવ્યા. ત્યાંથી એ પર્વતનું નામ અષ્ટાપદ પડચું અને લોકોમાં તે હરાદ્રિ, કૈલાસ અને સ્ફટિકાદ્રિ એવા નામથી પણ ઓળખાવા લાગ્યો.

એવી રીતે ચૈત્ય નિર્માણ કરી, તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરી, ચંદ્ર જેમ વાદળામાં પ્રવેશ કરે તેમ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરી ચક્રવર્તીએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. પરિવાર સહિત પ્રદક્ષિણા દઇ મહારાજાએ તે પ્રતિમાઓને સુગંધી જળથી સ્નાન કરાવ્યું, પછી દેવદૂષ્ય વસ્ત્રથી

વપ્રાદેવીરૂપ વજ્રખાણની પૃથ્વીમાં વજ્રસમાન, વિજયરાજાના પુત્ર અને જેમના ચરણકમળ જગત્‌ને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે એવા હે **નમિપ્રભુ!** તમને નમસ્કાર કરૂંછું.

સમુદ્ર (વિજય) ને આનંદ કરવામાં ચંદ્રરૂપ, શિવાદેવીના પુત્ર અને પરમ દયાળુ એવા હે મોક્ષગામી **અરિષ્ટનેમી** ભગવન્! તમને હું નમસ્કાર કરૂંછું.

અશ્વસેન રાજાના કુળમાં ચૂડામણિરૂપ અને વામાદેવીના પુત્ર—એવા હે **પાર્શ્વનાથ!** તમને નમસ્કાર કરૂંછું.

સિધ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર, ત્રિશલા માતાના હૃદયના આશ્વાસરૂપ અને સિદ્ધિ પ્રાપ્તિના અર્થને સિધ્ધ કરનારા હે **મહાવીરપ્રભુ!** તમને વંદન કરૂંછું.

એવી રીતે પ્રત્યેક તીર્થંકરને સ્તુતિ પૂર્વક નમસ્કાર કરીને મહારાજા ભરત એ સિંહનિષદ્યા ચૈત્યની બહાર નીકળ્યા અને પ્રિયમિત્રની પેઠે એ સુંદર ચૈત્યને વાંકા વળી પાછી નજરે જોતાં જોતાં અષ્ટાપદ પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતર્યા. પોતાનું મન તે પર્વતમાં લગ્ન થયેલું હોવાથી જાણે વસ્ત્રનો છેડો ભરાયો હોય તેમ અયોધ્યાપતિ મંદમંદ ગતિએ અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા. શોકના પૂરની જેમ સૈન્યથી ઉડેલી રજવડે દિશાઓને આકુળ કરતા—શોકાર્ત ચક્રી અયોધ્યાની સમીપે આવી પહોંચ્યા. જાણે ચક્રીના સહોદર હોય તેમ તેમના દુઃખથી અત્યંત દુઃખી થયેલા નગરજનોએ સાશ્રુદૃષ્ટિએ જોયેલા મહારાજાએ પોતાની વિનીતા નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી ભગવંતને સંભારી સંભારીને વૃષ્ટિ પછી અવશેષ રહેલા મેઘની પેઠે અશ્રુજળના બિંદુને વરસાવતા તેઓ પોતાના રાજમહેલમાં પેઠા. દ્રવ્ય હરણ થયેલ પુરૂષ જેમ દ્રવ્યનુંજ ધ્યાન કર્યા કરે, તેમ પ્રભુરૂપી ધન હરણ થયાથી તેમણે ઉભા રહેતા, ચાલતા, સુતા અને જાગતા, બહાર ને અંદર રાતદિવસ પ્રભુનુંજ ધ્યાન કરવા માંડયું. બીજા હેતુથી પણ પોતાની પાસે અષ્ટાપદ પર્વત તરફથી આવનારા પુરૂષોને, તેઓ જાણે પૂર્વની પેઠે પ્રભુને માટે કાંઈ કહેવા આવ્યા હોય તેમ માનવા લાગ્યા.

આવી રીતે શોકાકુળ મહારાજાને જોઈ મંત્રીઓ તેમને કહેવા લાગ્યા—"હે મહારાજા! આપના પિતાશ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ પ્રથમ ગૃહવાસમાં રહીને પણ પશુની પેઠે અજ્ઞ એવા સર્વ લોકોને વ્યવહાર નીતિમાં પ્રવર્ત્તાવ્યા; ત્યાર પછી દીક્ષા લઈ થોડા કાળમાં કેવળજ્ઞાન પામી આ જગત્‌ના લોકોને ભવ સમુદ્રમાંથી ઉધ્ધાર કરવાની ઇચ્છાએ ધર્મમાં પ્રવર્ત્તાવ્યા; છેવટે પોતે કૃતાર્થ થઈ અવરજનોને કૃતાર્થ કરી પરમ પદને પામ્યા; તેવા પરમ પ્રભુના તમે શોક કેમ કરોછો?" આવી રીતે પ્રતિબોધિત કરેલા ચક્રી ધીમે ધીમે રાજકાર્યમાં પ્રવર્ત્તવા લાગ્યા.

રાહુથી મુક્ત થયેલા ચંદ્રની પેઠે શનૈઃશનૈઃ શોકમુક્ત થયેલા ભરતચક્રી બહાર વિહાર ભૂમિમાં વિચરવા લાગ્યા. વિંધ્યાચળને સંભારતા ગજેંદ્રની પેઠે પ્રભુના ગુણને સંભારતા

અને વિષાદ કરતા મહારાજાની પાસે આવીને આમોદનો સદા વિનોદ કરાવવા લાગ્યા. તેથી કોઈ વાર-પરિવારના આગ્રહથી વિનોદને ઉત્પન્ન કરનારી ઉદ્યાનભૂમિમાં જવા લાગ્યા, અને ત્યાં જાણે સ્ત્રીઓનુંજ રાજ્ય હોય તેમ સુંદર સ્ત્રીઓના ટોળા સાથે લતા મંડપની રમણીક શય્યાઓમાં રમવા લાગ્યા. ત્યાં કુસુમને હરણ કરનારા વિદ્યાધરોની પેઠે યુવાન પુરૂષોની પુષ્પ ચુંટવાની ક્રીડા તેમણે કૌતુકથી જોવા માંડી; જાણે કામદેવની પૂજા કરતી હોય તેમ વારાંગનાઓ પુષ્પના વેષ ગુંથીગુંથીને તેમને અર્પણ કરવાં લાગી; જાણે તેમની ઉપાસના કરવાને અસંખ્ય શ્રુતિઓ ભેગી થઇ હોય તેવી નગરનારીઓ સર્વાંગે પુષ્પનાં ઘરેણાં પહેરી તેમની આસપાસ ક્રીડા કરવા લાગી; અને ઋતુદેવતાઓના જાણે એક આધદેવતા હોય તેમ સર્વાંગે પુષ્પનાં આભૂષણ પહેરી તે સર્વની મધ્યમાં મહારાજા ભરત શોભવા લાગ્યા.

કોઈ કોઈ વખત તેઓ પોતાના સ્ત્રીવર્ગને સાથે લઈ રાજહંસની પેઠે ક્રીડાવાપીમાં સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરવાને જવા લાગ્યા. નર્મદા નદીમાં હાથણીઓ સાથે જેમ ગજેંદ્ર ક્રીડા કરે, તેમ ત્યાં સુંદરીઓ સાથે તેઓ જળક્રીડા કરવા લાગ્યા. જાણે એ સુંદરીઓ પાસેથી શિક્ષા લીધી હોય તેમ જળની ઊર્મિઓ તેમને ક્ષણવાર કંઠમાં, ક્ષણવાર ભુજામાં અને ક્ષણવાર હૃદયમાં આલિંગન કરવા લાગી; તેથી તે સમયે કમલના કર્ણાભરણ અને મોતીઓના કુંડળ ધારણ કરનારા મહારાજા જાણે સાક્ષાત્ વરૂણદેવ હોય તેમ જળમાં શોભવા લાગ્યા; જાણે લીલાવિલાસના રાજ્ય ઉપર મહારાજાનો અભિષેક કરતી હોય તેમ 'હું પહેલી, હું પહેલી' એમ વિચારતી સ્ત્રીઓ તેમની ઉપર જળનું સિંચન કરતી હતી. જાણે અપ્સરાઓ હોય, જાણે જળદેવી હોય તેમ ચોતરફ રહેલી અને જળક્રીડામાં તત્પર એવી તે રમણીઓ સાથે ચક્રીશ્વરે ઘણીવાર સુધી ક્રીડા કરી. પોતાના સ્પર્ધા-કરનારા કમલોના દર્શનથી જાણે કોપ પામ્યા હોય તેમ મૃગાક્ષીઓના નેત્રો રાતા થઈ ગયા અને અંગનાઓના અંગ ઉપરથી ગળી ગયેલા ઘાટા અંગરાગથી કાદવવાળું થયેલું તે જળ યક્ષકર્દમપણાને પામી ગયું. આવી રીતે વારંવાર તેઓ ક્રીડા કરતા હતા.

કોઈ વખત એવી રીતે જળક્રીડા કરી મહારાજા ભરત ઈંદ્રની જેમ સંગીત કરાવવાને વિલાસમંડપમાં ગયા. ત્યાં વેણુ વગાડનારા ઉત્તમ પુરૂષો મંત્રોમાં ઓંકારની જેમ સંગીતકર્મમાં પ્રથમ એવા મધુરસ્વર વીણામાં પૂરવા લાગ્યા. તે વીણાવાદકો શ્રવણને સુખ આપનારા અને વ્યંજન ધાતુઓથી સ્પૃષ્ટ એવા પુષ્પાદિક સ્વરવડે અગિયાર પ્રકારની વીણા વગાડવા લાગ્યા. સૂત્રધારો તેના કવિપણાને અનુસરતા સતા નૃત્ય તથા અભિનયની માતા જેવા પ્રસ્તારસુંદર નામના તાળને આપવા લાગ્યા. મૃદંગ અને પ્રણવ નામના વાજિત્રો વગાડનારાઓ, પ્રિયમિત્રની પેઠે અન્યોઅન્ય કિંચિત્ પણ સંબંધ છોડયા શિવાય પોતાના વાદ્યો વગાડવા લાગ્યા. હાહા અને હુહુ નામના દેવગંધર્વોના અહંકારને હરનારા ગાયકો સ્વરગીતિથી સુંદર એવા નવી નવી જાતના રાગો ગાવા

લાગ્યા. નૃત્ય તથા તાંડવમાં ચતુર એવી નટીઓ વિચિત્ર પ્રકારના અંગવિક્ષેપથી સર્વને આશ્ચર્ય પમાડી નાચવા લાગી. મહારાજા ભરતે એ જોવાયોગ્ય નાટકો નિર્વિઘ્ને જોયાં; કારણકે તેવા સમર્થ પુરૂષો ગમે તેમ વર્ત્તે તેમાં તેને કોણ બાધ કરી શકે? એવી રીતે સંસારસુખને ભોગવતા ભરતેશ્વરે પ્રભુના મોક્ષદિવસ પછી પાંચ લાખ પૂર્વ નિર્ગમન કર્યા.

એક દિવસ ભરતેશ્વર સ્નાન કરી, બલિકર્મ કલ્પી, દેવદૃષ્ય વસ્ત્રથી શરીરને સાફ કરી, કેશમાં પુષ્પમાળા ગુંથી, ગોશીર્ષ ચંદનવડે સર્વ અંગમાં વિલેપન કરી, અમૂલ્ય અને દિવ્ય રત્નના આભૂષણો સર્વાંગે ધારણ કરી, અંતઃપુરની શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓના પરિવાર સાથે છડીદારે બતાવેલ રસ્તે અંતઃપુર માંહેના રત્નના આદર્શગૃહમાં ગયા. ત્યાં આકાશ અને સ્ફટિક મણિના જેવા નિર્મળ તથા પોતાના સર્વ અંગનું રૂપ પ્રતિબિંબ રૂપે દેખી શકાય તેવા, શરીરના પ્રમાણ જેવડા દર્પણમાં પોતાના સ્વરૂપને જોતાં મહારાજાની એક આંગળીમાંથી મુદ્રિકા પડી ગઈ. જેમ મયૂરની કળામાંથી એક પીંછુ પડી જાય તેની તેને ખબર પડે નહીં, તેમ પડી ગયેલી તે મુદ્રિકા મહારાજાના જાણવામાં આવી નહીં. અનુક્રમે શરીરના સર્વભાગને જોતાં જોતાં દિવસે ચંદ્રિકા વિનાની ચંદ્રકળાની જેમ પોતાની મુદ્રિકા રહિત આંગળી કાંતિવિનાની જોવામાં આવી. 'અહો! આ આંગળી શોભા રહિત કેમ છે' એમ ચિંતવતા ભરતરાયે પૃથ્વી ઉપર પડેલી તે મુદ્રિકા જોઇ. પછી તેણે વિચાર્યું કે 'શુ બીજા અંગો પણ આભૂષણ વિના શોભા રહિત લાગતા હશે?' એમ ધારી તેણે બીજા આભૂષણો પણ ઉતારવા માંડયા.

પ્રથમ મસ્તક ઉપરથી માણિક્યનો મુગટ ઉતાર્યો એટલે મસ્તક રત્નવિનાની મુદ્રિકા જેવું દેખાવા લાગ્યું. કાન ઉપરથી માણિક્યના કુંડળ ઉતાર્યા એટલે બંને કાન ચંદ્ર-સૂર્ય વિનાની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશા જેવા જણાવા લાગ્યા. ગળચવો દૂર કરવાથી તેમની ગ્રીવા જળ વિનાની નદી જેવી શોભા રહિત જણાવા લાગી. વક્ષસ્થળ ઉપરથી હાર ઉતાર્યો એટલે તે તારા વિનાના આકાશની જેવું શૂન્ય લાગવા માંડયુ. બાજુબંધ કાઢી નાંખેલા બંને હાથ અર્ધલતાપાસથી રહિત થયેલા બે સાલ વૃક્ષ જેવા જણાવા લાગ્યા. હાથના મૂળમાંથી કડાં દૂર કર્યા એટલે તે આમલસારા વિનાના પ્રાસાદ જેવા જણાવા લાગ્યા. બીજી સર્વ આંગળીઓમાંથી મુદ્રિકાનો ત્યાગ કર્યો એટલે તે મણિરહિત સર્પની ફણા જેવી દેખાવા લાગી. ચરણમાંથી પાદકટક દૂર કર્યા એટલે તે ગજહસ્તીના સુવર્ણ કંકણરહિત દાંતની જેવા જોવામાં આવ્યા. એમ સર્વ અંગના આભૂષણોનો ત્યાગ કરવાથી પત્રરહિત વૃક્ષની જેમ શોભા રહિત થયેલા પોતાના શરીરને જોઈ મહારાજા વિચારવા લાગ્યા—' અહો! આ શરીરને ધિક્કાર છે! ભીંતને જેમ ચિત્રાદિક ક્રિયાથી કૃત્રિમ શોભા કરાય છે તેમ શરીરની પણ આભૂષણોથીજ કૃત્રિમ શોભા કરાય છે. અંદર વિષ્ટાદિક મળથી અને બહાર મૂત્રાદિકના પ્રવાહથી મલિન એવા આ શરીરમાં

વિચાર કરતાં કાંઈપણ શોભાકારી જણાતું નથી. ખારી જમીન જેમ વરસાદના જળને દૂષિત કરે છે, તેમ આ શરીર વિલેપન કરેલા કપૂર અને કસ્તુરી વિગેરેને પણ દૂષિત કરે છે. જેઓ વિષયથી વિરાગ પામીને મોક્ષફળને આપનારા તપ તપે છે, તે તત્વવેદી પુરૂષોજ આ શરીરનું ફળ ગ્રહણ કરે છે.' એવી રીતે વિચાર કરતાં સમ્યક્ પ્રકારે અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક શ્રેણીમાંઆરૂઢ થયેલા અને શુક્લધ્યાનને પામેલા તે મહારાજાને, વાદળાના અપગમથી જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ થાય તેમ ઘાતિકર્મના ક્ષયથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું.

તે વખતે તત્કાળ ઈંદ્રનું આસન કંપાયમાન થયું, કારણકે **અચેતન વસ્તુઓ પણ મહત્ પુરૂષોની મોટી સમૃદ્ધિને કહી આપે છે.** અવધિજ્ઞાનથી જાણી ઈંદ્ર ભરતરાજાની પાસે આવ્યો; **ભક્ત પુરૂષો સ્વામીની પેઠે સ્વામીના પુત્રની સેવા પણ સ્વીકારે છે,** તો તેવા સ્વામીના પુત્રને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં શું ન કરે! ઈંદ્રે ત્યાં આવીને કહ્યું–'હે કેવળજ્ઞાની! તમે દ્રવ્યલિંગ સ્વીકાર કરો, જેથી હું તમને વંદના કરૂં અને તમારો નિષ્ક્રમણ ઉત્સવ કરૂં.' ભરતેશ્વરે પણ તેજ વખતે બાહુબલિની જેમ પંચમુષ્ટિક કેશોત્પાટનરૂપ દીક્ષાનું લક્ષણ અંગીકાર કર્યું, અર્થાત્ પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો અને દેવતાઓએ આપેલા રજોહરણ વિગેરે ઉપકરણો સ્વીકાર્યા. ત્યારપછી ઈંદ્રે તેમને વંદના કરી; કારણકે **કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તોપણ અદીક્ષિત પુરૂષની વંદના થાય નહીં એવો આચાર છે.** તે સમયે ભરતરાજાના આશ્રિત દશહજાર રાજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી, કેમકે તેવા સ્વામીની સેવા પરલોકમાં પણ સુખ આપનારી થાય છે.

પછી પૃથ્વીના ભારને સહન કરનાર ભરતચક્રીના પુત્ર **આદિત્યયશાનો** ઈંદ્રે રાજ્યાભિષેક ઉત્સવ કર્યો.

ઋષભસ્વામીની જેમ મહાત્મા ભરતમુનિએ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી ગ્રામ, ખાણ, નગર, અરણ્ય,ગિરિ અને દ્રોણમુખ વિગેરેમાં ધર્મદેશનાથી ભવી પ્રાણીને પ્રતિબોધ કરતાં, પરિવાર સહિત લક્ષ પૂર્વ પર્યંત વિહાર કર્યો. પ્રાંતે તેમણે પણ અષ્ટાપદ ઉપર જઈ વિધિસહિત ચતુર્વિધ આહારનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું. એક માસને અંતે ચંદ્ર શ્રવણનક્ષત્રનો હતો તેવે સમયે, અનંત ચતુષ્ક (અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર અને અનંત વીર્ય) સિધ્ધ થયા છે જેમને એવા તે મહર્ષિ સિદ્ધિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયા.

એવી રીતે ભરતેશ્વરે સિત્તોતેર પૂર્વલક્ષ કુમારપણામાં નિર્ગમન કર્યા, તે વખતે ભગવાન્ ઋષભદેવજી પૃથ્વીનું પ્રતિપાલન કરતા હતા. ભગવંત દીક્ષા લઈ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં એક હજાર વર્ષ રહ્યા, તેમ તેમણે એક હજાર વર્ષ માંડલિકપણામાં નિર્ગમન કર્યા. એક હજાર વર્ષે ઓછા એવા છલક્ષ પૂર્વ તેમણે ચક્રીવર્તીપણામાં નિર્ગમન કર્યા.

કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી વિશ્વના અનુગ્રહને માટે દિવસે સૂર્યની જેમ તેમણે એક પૂર્વ સુધી પૃથ્વી ઉપર વિહાર કર્યો. એ પ્રમાણે ચોરાશી પૂર્વ લક્ષ આયુષ્યને ભોગવી મહાત્મા ભરત,મોક્ષ પ્રત્યે પામ્યા. તે વખતે તત્કાળ હર્ષ પામેલા દેવતાઓની સાથે સ્વર્ગપતિ ઇંદ્રે તેમનો મોક્ષમહિમા કર્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रसूरिविरचिते महाकाव्ये प्रथमपर्वणि
मरिचिभव भाविशलाकापुरुष भगवन्निर्वाणवर्णनो
नाम षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥ ६ ॥

स्वामिप्राग्भववर्णनं कुलकरोत्पत्तिः प्रभोर्जन्म चो-
द्वाहादिव्यवहारदर्शनमथो राज्यं व्रतं केवलम् ॥
चक्रित्वं भरतस्य मोक्षगमनं भर्त्तुः क्रमाच्चक्रिणो-
प्यस्मिन् पर्वणि वर्णितं वितनुतात्पर्वाणि सर्वाणि वः ॥ १ ॥

આ પ્રથમ પર્વમાં શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના પૂર્વ ભવનું વર્ણન, કુલકરની ઉત્પત્તિ, પ્રભુનો જન્મ, વિવાહ, વ્યવહાર દર્શન, રાજ્ય, વ્રત અને કેવળજ્ઞાન, ભરતરાજાનું ચક્રવર્તીપણુ, પ્રભુનુ અને ચક્રીનું મોક્ષગમન—એ અનુક્રમે વર્ણવ્યુ છે, તે તમારા સર્વપર્વો (ઉત્સવો) ને વિસ્તારો

શ્રી ઋષભદેવ સ્વામી ચરિત્ર પ્રતિબદ્ધ-શ્રીત્રિષષ્ઠિ શલાકા
પુરૂષ ચરિત્રનું પ્રથમ પર્વ સમાપ્ત.

श्रीमदर्हते नमः

श्री त्रिषष्ठि शलाका पुरुष चरित्र.

पर्व बीजुं.

श्री अजितनाथ चरित्र.

जयंत्यजितनाथस्य जितशोणमणिश्रियः।
नम्रेंद्रवदनादर्शाः पादपद्मद्वयीनखाः ॥ १ ॥

રાતા મણિઓની શોભાને જીતનારા અને નમતા એવા ઈંદ્રોના મુખને દર્પણ રૂપ–શ્રી અજિતનાથના બંને ચરણરૂપી કમળના નખ જયવંત વર્ત્તે છે.

कर्माहिपाशनिर्नाश जांगुलिर्मंत्रसन्निभम् ।
अजितस्वामिदेवस्य चरितं प्रस्तवीम्यतः ॥ २ ॥

[1] હવે કર્મરૂપી સર્પના પાશનો નાશ કરવામાં જાંગુલિમંત્ર સમાન એવું અજિતનાથ સ્વામીનું ચરિત્ર હું (હેમચંદ્રાચાર્ય) વર્ણવું છું.

કથારંભ.

સર્વ દ્વીપોની મધ્યમાં નાભિસમાન એવા જંબૂદ્વીપના મધ્યભાગમાં, જ્યાં પ્રાયે દુઃષમસુષમા નામે ચતુર્થ આરો નિરંતર વર્ત્તે છે એવું મહાવિદેહ નામે ક્ષેત્ર છે. તે ક્ષેત્રમાં સીતા નામે મહાનદીના દક્ષિણ તટ ઉપર ઘણી સમૃધ્ધિવાળો વત્સ નામે વિજય છે. પૃથ્વીમાં રહેલો સ્વર્ગપ્રદેશનો જાણે એક ભાગ હોય તેમ અદ્ભુત રમણિકતાને ધારણ કરતો તે વિજય (દેશ) શોભે છે. તેમાં ગામ ઉપર ગામ અને શહેર ઉપર શહેર વસેલા હોવાથી શૂન્યતા ફક્ત આકાશમાંજ રહેલી હતી. ગામડામાં અને શહેરોમાં પરસ્પર ઘણી સંપત્તિ સરખી હોવાથી માત્ર રાજાના આશ્રયનોજ તફાવત દેખાતો.[2] ત્યાં ઠેકાણે ઠેકાણે જાણે ક્ષીર સમુદ્રમાંથી નીકળીને આવતી સેરોથી પૂરાઈ ગઈ હોય તેવી સ્વચ્છ અને સ્વાદિષ્ટ જળની વાપિકાઓ, મહાત્માઓનાં મન જેવાં સ્વચ્છ મ્હોટાં અને જેનાં મધ્ય ભાગ (ઉંડાઈ) કળી શકાય નહીં તેવાં તળાવો, અને મેદિની રૂપી દેવીના પત્રવલ્લીના વિલાસને વિસ્તારતા લીલીવેલોવાળા બગીચા રહેલા હતા. ત્યાં ગામે

૧ શ્રી આદીશ્વર ચરિત્ર કહ્યાથી અનંતર. ૨ શહેરમાં રાજા હોય અને ગામડામાં ન હોય એટલોજ તફાવત હતો.

ગામે વટેમાર્ગુની તૃષાને છેદનારા શેરડીઓના વાઢ, રસરૂપી જળના કુંભ જેવી શેરડીઓથી શોભતા હતા; દરેક ગોકુળે અંગવાળી જાણે દુધની નદીઓ હોય તેવી દુધના ઝરણાને ઝરનારી ગાયો પૃથ્વીતળને ભીંજવતી હતી; અને દરેક માર્ગે જુગલિઆ લોકોથી જેમ કુરૂ દેશના કલ્પવૃક્ષો શોભે તેમ નીચે બેઠેલા વટેમાર્ગુઓથી ફળવાળાં વૃક્ષો શોભી રહ્યાં હતાં.

એ વિજયમાં પૃથ્વીને તિલકસમાન અને સંપત્તિઓના ભંડારરૂપ **સુસીમા** એવા યથાર્થ નામવાળી નગરી હતી. જાણે પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાંથી કોઈ અસુરદેવોનું નગર પ્રગટ થયું હોય તેમ અસાધારણ સમૃધ્ધિથી તે નગરરત્ન શોભતું હતું. તે નગરીની અંદર ઘરોમાં એકલી સ્ત્રીઓ સંચાર કરતી, તોપણ રત્નમય ભીંતોમાં તેમના પ્રતિબિંબ પડવાથી જાણે તે સખીઓ સહિત હોય તેવી જણાતી હતી. તેની ચોતરફ સમુદ્રરૂપ ફરતી ખાઈવાળો અને વિચિત્ર રત્નમય શિલાએ યુક્ત, જગતીના કોટ જેવો કિલ્લો શોભતો હતો. મદજળને વર્ષતા હાથીઓના સંચારથી, વરસાદના જળની માફક તે નગરના માર્ગની રજ શાંત થતી હતી. કુળવાન્ સ્ત્રીઓના ઘુમટાની અંદર સૂર્યનાં કિરણો કુમુદિનીના ઉદરની જેમ અવકાશ પામતાં નહોતાં. ત્યાં ચૈત્યોની ઉપર ફરકતા ધ્વજાના છેડાઓ જાણે 'તું પ્રભુના ચૈત્ય ઉપર થઇને ન જા' એમ સૂર્યને વારંવાર વારતા હોય તેવા જણાતા હતા; આકાશને .શ્યામ કરનારા અને જળથી પૃથ્વીને ભરપૂર કરનારા ઘણા ઉદ્યાનો, પૃથ્વી ઉપર આવેલા મેઘની જેવા લાગતા હતા; અને જાણે મેરૂપર્વતના-કુમાર હોય તેવા આકાશપર્યંત ઊંચા શિખરવાળા સુવર્ણ રત્નમય હજારો ક્રીડાપર્વત શોભતા હતા. જાણે ધર્મ અર્થ અને કામે મિત્રતા કરી સાથે ક્રીડા કરવાને ઊંચા પ્રકારનું એક સંકેતસ્થાન કર્યું હોય તેવી તે નગરી જણાતી હતી. નીચે અને ઉપર (પાતાળ અને સ્વર્ગમાં) રહેલી ભોગાવતી અને અમરાવતીની મધ્યમાં રહેલી આ નગરી, જાણે ઘણી સમૃધ્ધિથી તુલ્ય એવી તેની સહોદરા (બેન) હોય તેવી શોભતી હતી.

તે નગરીમાં ચંદ્રની પેઠે નિર્મળ ગુણરૂપી કિરણોથી વિમળાત્મા એવો **વિમલવાહન** નામે રાજા હતો. પોષણ કરતો, પાલન કરતો, વૃદ્ધિ પમાડતો અને ગુણોમાં જોડતો તે વત્સળ રાજા પોતાની પ્રજાને અપત્યની પેઠે પાળતો હતો. તે ન્યાયવંત રાજા પોતાથી થયેલા અન્યાયને પણ સહન કરતો નહીં, કારણકે **નિપુણ લોકો પોતાના અંગમાં થયેલા વ્રણની પણ ચિકિત્સા કરે છે.** એ મહા પરાક્રમી રાજા પવન જેમ વૃક્ષોને નમાવે તેમ ચારે તરફના રાજાઓના મસ્તકને લીલા માત્રમાં નમાવતો હતો. મહાત્મા તપોધન જેમ નાના પ્રકારના પ્રાણીવર્ગનું પાલન કરે તેમ પરસ્પર અબાધિતપણે તે ત્રિવર્ગનું પાલન કરતો હતો. વૃક્ષો જેમ ઉપવનને શોભાવે તેમ ઔદાર્ય, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય અને ક્ષાંતિ વિગેરે ગુણો તેને પરસ્પર શોભાવતા હતા. સૌભાગ્યધુરંધર અને પ્રસરતા એવા તેના ગુણો ચિરકાળે આવેલા મિત્રની પેઠે સર્વના કંઠમાં લગ્ન થતા.

પવનની ગતિની પેઠે તે પરાક્રમી નૃપતિનું શાસન, પર્વત અરણ્ય અને દુર્ગાદિ પ્રદેશમાં પણ સ્ખલના પામતું નહોતું. સર્વ દિશાઓને આક્રાંત કરી જેનું પ્રચંડ તેજ પ્રસરતું છે એવા તે રાજાના ચરણ સૂર્યની પેઠે સર્વ રાજાઓના મસ્તક ઉપર અથડાતા હતા. જેમ તે મહામતિ રાજાના સર્વજ્ઞ ભગવાન્ એક સ્વામી હતા તેમ તે સર્વ રાજાઓનો એક સ્વામી હતો. ઇંદ્રની પેઠે શત્રુઓના બળનો નાશ કરનાર—એક પરાક્રમવાળો તે રાજા નમ્ર થઇ સાધુ પુરૂષોનેજ મસ્તક નમાવતો હતો. તે વિવેકી રાજાની શક્તિ જેમ બહારના શત્રુઓને જીતવામાં અતુલ હતી તેમ અભ્યંતર શત્રુ કામ ક્રોધાદિકને જીતવામાં પણ અતુલ હતી. પોતાના બળથી, જેવી રીતે ઉન્માર્ગગામી અને દુર્મદ એવા હાથી ઘોડા વિગેરેને તે દમતો હતો તેવી રીતે ઉન્માર્ગગામી ઇંદ્રિયગણને પણ તે દમતો હતો. પાત્રમાં આપેલું દાન છીપમાં પડેલા મેઘજળની પેઠે બહુ ફળદાયક થાય છે એમ ધારી તે દાનશીલ રાજા યથાવિધ પાત્રમાંજ દાન આપતો હતો. જાણે પરપુરમાં પ્રવેશ કરતો હોય તેમ તે ધર્મવિત્ રાજા સર્વ ઠેકાણે પ્રજાવર્ગને ધર્મમાર્ગમાંજ પ્રવર્ત્તાવતો હતો. ચંદનવૃક્ષો જેમ મલયાચલની પૃથ્વીને વાસિત કરે તેમ તેણે પોતાના પવિત્ર ચરિત્રથી સર્વ જગત્‌ને સુવાસિત કર્યું હતું. શત્રુઓના જયથી, પીડિત જંતુના રક્ષણથી અને યાચકોને પ્રસન્ન કરવાથી, તે રાજા યુદ્ધવીર, દયાવીર અને દાનવીર કહેવાતો હતો. એવી રીતે રાજધર્મમાં રહી, સ્થિર બુદ્ધિ રાખી અને પ્રમાદ છોડીને, સર્પરાજ જેમ અમૃતની રક્ષા કરે તેમ તે પૃથ્વીની રક્ષા કરતો હતો.

કાર્યાકાર્યને જાણનાર અને સારાસારને શોધનાર તે રાજાને એક દિવસે આ પ્રમાણે સંસારના વૈરાગ્યની વાસના ઉત્પન્ન થઇ—"અહો! લાખો યોનિરૂપી મહા ધુમરીઓમાં "પડવાના કલેશથી ભયંકર એવા આ સંસારરૂપી સમુદ્રને ધિક્કાર છે! ઇંદ્રજાળ અને "સ્વપ્નજાળની પેઠે આ સંસારને વિષે, ક્ષણવાર જોવામાં આવતા અને ક્ષણ વારમાં "નાશ પામતા એવા પદાર્થોથી સર્વ જંતુઓ મોહ પામે છે એ કેવી ખેદકારક વાત છે! "યૌવન પવને કંપાવેલા પતાકાના છેડાની પેઠે ચંચળ છે, અને આયુષ્ય કુશાગ્ર ઉપર રહેલા "જળબિંદુની પેઠે ચલાચલ (નાશવંત) છે. એ આયુષ્યનો કેટલોક ભાગ ગર્ભાવાસની "અંદર, નરકાવાસની પેઠે અત્યંત દુઃખે કરીને વ્યતીત થાય છે, અને તે સ્થિતિના "મહિનાઓ પલ્યોપમની જેવડા થઈ પડે છે. જન્મ્યા પછી બાળ વયમાં આયુષ્યનો "કેટલોક ભાગ અંધની પેઠે પરાધીનપણામાંજ ચાલ્યો જાય છે, યૌવન વયમાં ઇંદ્રિ-"યાર્થને આનંદ આપનારા સ્વાદિષ્ટ રસના સ્વાદમાંજ આયુષ્યનો કેટલોક ભાગ ઉન્મત્ત "માણસની પેઠે વ્યર્થ જાય છે; અને વૃધ્ધાવસ્થામાં ત્રિવર્ગ સાધવામાં અશક્ત થયેલા "શરીરવાળા પ્રાણીનું અવશેષ રહેલું આયુષ સુતેલા માણસની પેઠે ફોકટ જાય છે. જેમ "વિષયના સ્વાદથી લંપટ થયેલો પુરૂષ રોગીની પેઠે રોગને માટેજ કલ્પાય છે તેમ "આવી રીતે જાણતાં છતાં પણ સંસારી જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાને માટે ચેષ્ટા

"કરે છે. યૌવનમાં વિષયને માટે જેવી રીતે પ્રાણી પ્રયત્ન કરે છે તેવી રીતે જો મુક્તિને
"માટે પ્રયત્ન કરે તો શું ન્યૂન રહે! અહો! કરોળીઓ જેમ પોતાનીજ લાળના તંતુ
"જાળમાં વીંટાઈ જાય છે તેમ પ્રાણી પણ પોતાનાજ કરેલા કર્મના પાશથી વીંટાઈ
"જાય છે. સમુદ્ર મધ્યે યુગશમિલાપ્રવેશ[1] ન્યાયની પેઠે પ્રાણી પુણ્યના યોગે ઘણી મહે-
"નતે મનુષ્યજન્મ મેળવે છે. તેમાં પણ આર્ય દેશમાં જન્મ, સારા કુળની પ્રાપ્તિ અને
"ગુરૂકુળસેવા એવી દુષ્કર સામગ્રી પામ્યા છતાં પણ જે પ્રાણી પોતાના કલ્યાણને માટે
"યત્ન કરતો નથી તે તૈયાર રસોઈ મળ્યા છતાં ભૂખ્યા બેસી રહેનાર માણસ જેવો છે.
"ઊર્ધ્વગતિ (સ્વર્ગાદિ) અને અધોગતિ (નર્કાદિ) બંને પોતાને આધીન છે, તોપણ જડ-
"બુધ્ધિ પ્રાણી જળની પેઠે અધોમુખેજ દોડે છે. 'હું સમય આવશે એટલે સ્વાર્થને
"સાધીશ' એવો વિચાર રાખીને ધર્મકાર્યથી દૂર રહેનારાઓને ધર્મકાર્ય કર્યા અગાઉજ
"વગડામાં તસ્કરની પેઠે યમદૂતો આવીને લઈ જાય છે. પાપ કરીને જેઓનું પોષણ
"કરેલું એવા સર્વ સ્વજનોના જોતાં છતાં પણ કાળ, રાંક જેવા રક્ષણ રહિત જંતુને
"અકસ્માત્ આવીને લઈ જાય છે. ત્યાંથી નરકગતિને પ્રાપ્ત થયેલો પ્રાણી ત્યાં અનંત
"વેદના ભોગવે છે, કારણકે માણસને ઋણની માફક કર્મ પણ જન્માંતરમાં સાથે
"દોડનારા છે. આ મારી માતા, આ મારો પિતા, આ મારો ભ્રાતા અને આ મારો પુત્ર
"એવી જે મમતાબુધ્ધિ છે તે મિથ્યા છે, કારણકે આ શરીર પણ પોતાનું નથી. જુદા
"જુદા સ્થાન (ગતિ) થી આવેલા એવા એ માતા પિતાદિકની સ્થિતિ, વૃક્ષ પર આ-
"વી રહેલા પક્ષીની પેઠે એક ઠેકાણે થયેલી છે; ત્યાંથી તેઓ, રાત્રે એક ઠેકાણે રહેલા
"વટેમાર્ગુઓ જેમ સવારે જુદા જુદા સ્થાન તરફ ચાલ્યા જાય છે તેમ જુદી જુદી
"ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે. પાણીના રેંટની માફક આ સંસારમાં જા આવ કરતાં
"પ્રાણીઓને પોતાનો કે પારકો કોઈ નથી; માટે ત્યાગ કરવાને યોગ્ય જે કુટુંબાદિક
"તેનો પ્રથમથી ત્યાગ કરવો અને સ્વાર્થને માટે યત્ન કરવો, કારણકે સ્વાર્થભ્રષ્ટ
"થવું તેજ મૂર્ખતા કહેવાય છે. નિર્વાણ (મોક્ષ) લક્ષણવાળો એ સ્વાર્થ, એકાંત
"અનેક સુખ આપનાર છે, અને તે મૂલોત્તરગુણવડે[2] કરીને સૂર્યનાં કિરણોની
"જેમ પ્રગટ થાય છે."

આવી રીતે રાજા ચિંતવતો હતો તેવામાં ચિંતામણિની જેમ શ્રીમાન્ અરિંદમ નામના સૂરિ મહારાજા ઉદ્યાનમાં આવીને સમવસર્યા. તેમના આગમનની વાર્ત્તા સાંભળીને, જાણે અમૃતનો કોગળો પીધો હોય તેમ રાજા હર્ષ પામ્યો. તત્કાળ મયૂર

૧ સ્વયભૂરમણ સમુદ્રની અંદર પૃથક્ પૃથક્ દિશાએ બહુ અંતરે એક ધોંસરૂ અને તેમાં નાંખવાની ખીલીઓ જુદી જુદી નાંખી હોય તે દૈવયોગે અથડાતી અથડાતી ઘણે કાળે કદી ભેગી થાય અને ધોંસરાની અંદર સ્વયમેવ ખીલીઓ પણ પરોવાઈ જાય તે ન્યાય. ૨ મોક્ષપ્રાપ્તિને પક્ષે મૂળગુણ પંચ મહાવ્રતાદિ અને ઉત્તરગુણ પિંડવિશુદ્ધિ વિગેરે સૂર્યકિરણની વૃદ્ધિને પક્ષે મૂળ અને ઉત્તરા નક્ષત્ર.

પત્રના છત્રોથી જાણે આકાશને મેઘ સહિત કરતો હોય તેમ તે સૂરિ મહારાજાને વાંદવા ચાલ્યો. જાણે લક્ષ્મી દેવીના બે કટાક્ષો હોય તેવા બે ચામરો તેની બંને તરફ ઢોળાવા લાગ્યા. સુવર્ણના કવચવાળા હોવાથી જાણે સુવર્ણની પાંખોવાળા પક્ષીઓ હોય તેવા અને ગતિ વડે પવનને જીતનારા વેગવંત ઘોડાઓથી તે સર્વ દિશાઓને રૂંધવા લાગ્યો. જાણે અંજનાચલના જંગમ શિખરો હોય તેવા મોટા હાથીઓના ભારથી પૃથ્વીતળને તે નમાવવા લાગ્યો. પોતાના સ્વામીના મનને જાણવાથી જાણે તેઓને મનઃપર્યવજ્ઞાન થયું હોય તેવા સામંત રાજાઓએ ભક્તિવડે તેને પરિવારિત કર્યો. બંદિ લોકોના કોલાહલની જાણે સ્પર્ધા કરતા હોય તેવા આકાશમાં પ્રસરતા મંગળ તૂર્યના શબ્દો દૂરથીજ તેનું આગમન સૂચવવા લાગ્યા. હાથીણી ઉપર બેઠેલી શૃંગાર રસની નાયિકારૂપ હજારો, વારાંગનાઓથી તે પરિવારિત થયો. હસ્તી ઉપર બેસીને એવી રીતે પ્રયાણ કરતો તે રાજા, વૃક્ષોના સ્થાનરૂપ નંદનવન સમાન તે ઉદ્યાન સમીપે આવ્યો. પછી રાજાઓમા કુંજર સમાન એ રાજાએ હાથી ઉપરથી ઉતરીને સિંહ જેમ પર્વતની ગુફામાં પ્રવેશ કરે તેમ ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો; અને આચાર્ય મહારાજાને જોયા.

તે આત્મારામ મહામુનિ, વજ્રના બખ્તરની પેઠે કામદેવના બાણથી અભેદ્ય, રાગરૂપી રોગમાં ઔષધ સમાન, દ્વેષરૂપી શત્રુમાં દ્વિષંતપ[1], ક્રોધરૂપી અગ્નિમાં નવીન મેઘ સમાન, માનરૂપી વૃક્ષમાં ગજ સમાન, માયારૂપી સર્પિણીમાં ગરૂડ સમાન, લોભરૂપી પર્વતમાં વજ્ર સમાન, મોહરૂપી અંધકારમાં સૂર્ય સમાન, તપરૂપી અગ્નિમાં અરણિ સમાન, ક્ષમારૂપી સર્વસ્વના પૃથ્વી સમાન અને બોધિ બીજ રૂપી જળની એક નીક સમાન હતા; તેમની ચોતરફ સાધુઓનો સમુદાય બેઠેલા હતો; તેમાંના કોઈ ઉત્કટિક આસને બેઠા હતા, કોઈ વીરાસન કરી બેઠેલા હતા, કોઈ વજ્રાસનને સેવતા હતા, કોઈ પદ્માસને બેઠેલા હતા, કોઈ ગોદોહીક આસનથી રહેલા હતા, કોઈ ભદ્રાસને રહ્યા હતા, કોઈ દંડાસન કરી બેઠા હતા, કોઈ વલ્ગુલિક આસન કરી રહ્યા હતા, કોઈ ક્રૌંચપક્ષીવત્ આસન કરી બેઠા હતા, કોઈ હંસાસન કરી રહ્યા હતા, કોઈ પર્યંકાસને બેઠા હતા, કોઇ ઉષ્ટ્રાસન કરી બેઠા હતા, કોઈ ગરૂડાસન કરી રહ્યા હતા, કોઈ કપાલીકરણ કરી બેઠા હતા, કોઈ આમ્રકુબ્જાસને રહ્યા હતા, કોઈ સ્વસ્તિકાસન ધારણ કરી બેઠા હતા, કોઈ દંડપદ્માસન કરી રહ્યા હતા, કોઇ સોપાશ્રય આસને રહ્યા હતા, કોઈ કાયોત્સર્ગે રહ્યા હતા, અને કોઈ વૃષભાસન કરી રહ્યા હતા. રણભૂમિમાં સુભટોની પેઠે વિવિધ ઉપસર્ગોને સહન કરતા તેઓ પોતાના શરીર ઉપર પણ નિરપેક્ષપણું રાખીને પોતાના પ્રતિશ્રવ (અંગીકૃત) નો નિર્વાહ કરતા હતા. અંતરંગ શત્રુઓને જીતતા હતા, પરિસહને સહન કરતા હતા, અને તપધ્યાનમાં તેઓ સમર્થ હતા. રાજાએ આચાર્ય પાસે આવી વંદના કરી, તે વખતે થયેલી પુલકાવળીના મિષથી જાણે અંકુરિત થયેલી ભક્તિને ધારણ કરતો હોય

---

૧ શત્રુઓને તપાવનાર.

તેવો તે જણાતો હતો. આચાર્ય મહારાજાએ મુખ પાસે મુખવસ્ત્રિકા રાખી સર્વ કલ્યાણની માતારૂપ 'ધર્મલાભ' એવી આશિષ આપી. પછી કાચબાની પેઠે શરીર સંકોચી, અવગ્રહભૂમિ છોડીને રાજા અંજલિ જોડી ગુરૂમહારાજાની આગળ બેઠો, અને એકતાનવાળું મન કરી ઈંદ્ર જેમ તીર્થંકર પાસેથી દેશના સાંભળે તેમ આચાર્યવર્ય પાસેથી દેશના સાંભળી. શરદૃઋતુથી જેમ ચંદ્રની ઉજ્વલતા વિશેષ થાય તેમ તે દેશનાથી રાજાને ભવવૈરાગ્ય વિશેષ થયો. પછી આચાર્યના ચરણને વાંદી, અંજલિ જોડી, વિનયગર્ભિણી ગિરાથી રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું—

"હે ભગવંત! સંસારરૂપી વિષવૃક્ષના અનંત દુઃખરૂપ ફળનો અનુભવ કરતાં છતાં પણ મનુષ્યો વૈરાગ્યને ભજતા નથી, તેમ છતાં આપને સંસારને વિષે વૈરાગ્ય કેમ ઉત્પન્ન થયો? તેમાં કાંઈ પણ આલંબન વિભાવ હોવો જોઈએ ! માટે આપ કૃપા કરીને કહો." તેણે એવી રીતે પૂછવાથી, પોતાના દાંતનાં કિરણોની ચંદ્રિકાથી આકાશતળને ઉજ્વળ કરતા આચાર્ય મહારાજા પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા—"હે નૃપ! આ સંસારમાં બુધ્ધિવંતને સર્વ વૈરાગ્યનાંજ કારણ છે, તેમાં કોઇને કોઈ કારણ વૈરાગ્યના હેતુ વિશેષપણે થાય છે. હું પૂર્વે ગૃહવાસમાં હતો ત્યારે એક દિવસે હાથી ઘોડા રથ અને પાયદળ સહિત દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યો. તેવામાં માર્ગની અંદર ચાલતાં એક ઘણો સુંદર બગીચો મારા જોવામાં આવ્યો. ઘાટી વૃક્ષોની છાયાથી મનોહર એવો તે બગીચો, જગત્માં ભ્રમણ કરવાથી ખેદ પામેલી લક્ષ્મીનું જાણે વિશ્રામગૃહ હોય તેવો જણાતો હતો. કંકોલવૃક્ષોના ચપલ પલ્લવોથી જાણે નાચતો હોય, વિકાસ પામેલી મલ્લિકાના પુષ્પગુચ્છોથી જાણે હસતો હોય, ખીલેલા કદંબપુષ્પના સમૂહથી જાણે રોમાંચિત થયો હોય, ફૂલેલા કેતકી પુષ્પોરૂપી નેત્રોથી જાણે જોતો હોય, પોતાની શાલ અને તાડના વૃક્ષ રૂપી ઊંચી ભુજાઓથી જાણે દૂરથી સૂર્યના તપ્ત કિરણોને ત્યાં પડતાં નિષેધ કરતો હોય, વડના વૃક્ષોથી જાણે વટમાર્ગુઓને ગુપ્તસ્થાન આપતો હોય, નીંકોથી જાણે પગલે પગલે પાદ્યને તૈયાર કરતો હોય, ઝરતા પાણીના રેંટયંત્રોથી જાણે વર્ષાદને સાંકળતો હોય, ગુંજારવ કરતા મધુકરોના અવાજથી જાણે વટેમાર્ગુઓને બોલાવતો હોય, અને તેની મધ્યે રહેલા તમાલ, તાલ, હિંતાલ અને ચંદનના વૃક્ષોથી જાણે સૂર્યનાં કિરણોના ત્રાસથી અંધકારે તેને સેવ્યો હોય તેવો તે બગીચો જણાતો હતો. આંબા, ચંબેલી, પુન્નાગ, નાગકેસર અને કેશરના વૃક્ષોથી જગત્માં સૌગંધ્ય લક્ષ્મીના એકછત્ર રાજ્યને તે વિસ્તારતો હતો; તાંબૂલ, ચારોલી અને દ્રાક્ષના વેલાઓના અતિ વિસ્તાર પામેલા સમૂહથી તે યુવાન પાંથોને માટે યત્ન શિવાય રતિમંડપોનો વિસ્તાર કરતો હતો; અને મેરૂ પર્વતની તળાટીથી જાણે ભદ્રશાળ વન ત્યાં આવેલું હોય તેવો તે અત્યંત મનોહર તે વખતે જણાતો હતો. દિગ્વિજય કરીને ઘણે કાળે સેનાસહિત પાછો હું તે બગીચા સમીપે આવ્યો ત્યારે વાહનથી ઉતરી કૌતુકવડે પરિવાર સહિત તેમાં પેઠો; તે સમયે તે બગીચો જુદાજ પ્રકારનો મારા

જોવામાં આવ્યો. તેવારે હું ચિંતવવા લાગ્યો કે 'શું ભ્રાંતિથી હું બીજે સ્થળે આવ્યો? આ શું બધું ફરી ગયું? આ ઈંદ્રજાળ તો નહીં હોય? સૂર્યકિરણોના પ્રસારને વારનારી તે પત્રલતા ક્યાં અને આ તાપની એકછત્ર રૂપ અપલતા[1] ક્યાં? તે કુંજની અંદર વિશ્રાંત લેતી રમણીઓની રમણીયતા ક્યાં અને આ નિદ્રા લેતા અજગરોથી દારૂણપણું ક્યાં? તે મોર અને કોયલ વિગેરેના મધુર આલાપ ક્યાં અને આ ચપળ એવા કાગડાના કઠોર અવાજથી થયેલ વ્યાકુળતા ક્યાં? તે લાંબા લટકતા આર્દ્ર વલ્કલ વસ્ત્રોનું ધાટાપણું ક્યાં અને આ સુકી શાખાઓ ઉપર હીંચકા લેતા ભુજંગો ક્યાં? ખુશબોદાર પુષ્પોએ સુગંધી કરેલી તે દિશાઓ ક્યાં અને આ ચકલી, કપોત અને કાગડા વિગેરેની વિષ્ટાની દુર્ગંધતા ક્યાં? પુષ્પરસના ઝરણાથી છંટકાયેલી તે ભૂમિ ક્યાં અને જ્વલાયમાન ભઠ્ઠી ઉપર સેકેલી રેતીના જેવી આ સંતાપકારી રજ ક્યાં? ફળોના ભારથી નમેલા તે વૃક્ષો ક્યાં અને મૂળમાં ઉધેઈ ચડવાથી પડી ગયેલા આ વૃક્ષો ક્યાં? અનેક વલ્લીઓના વલયની લટોથી બનેલી તે વાડો ક્યાં અને સર્પોએ મૂકેલી કાંચળીઓથી ભયંકર થયેલી આ વાડો ક્યાં? વૃક્ષોના તળીઆમાં વ્યાપ્ત થયેલા પુષ્પોના ઢગલા ક્યાં અને ઉત્પન્ન થયેલા સ્થળના આ ઉત્કટ કાંટા ક્યાં?' આવી રીતે તે બગીચો વિસદૃશ જોવામાં આવ્યો, તેથી મને વિચાર આવ્યો કે 'આ બગીચો જેમ હાલ જુદી રીતનો થઈ ગયો છે તેમ સર્વ સંસારી જીવોની સ્થિતિ પણ આવીજ છે. જે માણસ પોતાના સૌંદર્યથી કામદેવના જેવો દેખાતો હોય તેનો તેજ માણસ જ્યારે ભયંકર રોગે ગ્રસ્ત થાય છે ત્યારે કંગાળ જેવો લાગે છે. જે માણસ છટાદાર વાણીથી બૃહસ્પતિ જેવું બોલી શકે છે તેજ માણસ કોઈ કાળે જીંહ્વા સ્ખલિત થવાથી અત્યંત મુંગો બની જાય છે. જે માણસ પોતાની ચાલવાની શક્તિથી જાતિવંત અશ્વની પેઠે આચરણ કરે છે તેજ માણસ કોઈ કાળે વાયુ વિગેરે રોગથી ગતિભગ્ન થઇ પાંગળો બની જાય છે. પોતાના પરાક્રમી હસ્તથી જે માણસ હસ્તિમલ્લ જેવા આચરણ કરે છે તેજ માણસ રોગાદિકથી અસમર્થ હસ્ત થતાં ઠુંઠો થઈ જાય છે. પોતાની દૂરદર્શન શક્તિથી જે ગીધપક્ષીની પેઠે આચરણ કરે છે તેજ પ્રાણી પરોપદર્શનમાં અશક્ત થઈ આંધળો બની જાય છે. અહો! પ્રાણીઓના શરીર ક્ષણવારમાં રમ્ય, ક્ષણમાં અરમ્ય, ક્ષણમાં ક્ષમ, ક્ષણમાં અક્ષમ, ક્ષણમાં દૃષ્ટ અને ક્ષણમાં અદૃષ્ટ થઈ જાય છે!!' આવી રીતે ચિંતવતા મને, જપ કરનારને મંત્રશક્તિની પેઠે સંસારવૈરાગ્ય ધારાધિરૂઢ થયો. પછી તૃણમાં અગ્નિ સમાન અને નિર્વાણપ્રાપ્તિમાં ચિંતામણિ રત્ન સમાન એવા 'મહાવ્રત (ચારિત્ર) ને મેં મહામુનિની પાસે ગ્રહણ કર્યું."

તેઓ એ પ્રમાણે બોલી રહ્યા એટલે ફરીથી આચાર્યવર્યને અરિંદમને પ્રણામ કરી, વિવેકી અને ભક્તિવંત રાજા આ પ્રમાણે બોલ્યો-"નિરીહ અને મમતા રહિત

૧ પત્રરહિતપણું

આપના જેવા પૂજ્ય સત્પુરૂષો અમારા જેવાના પુણ્યથીજ આ પૃથ્વીમાં વિહાર કરે છે. ઘાટાતૃણથી આચ્છાદન થયેલા અંધકૂપમાં ગાયની પેઠે, લોકો આ અતિ ઘોર સંસારમાં વિષય સંબંધી સુખવડે પડે છે; તેમાંથી પ્રાણીઓની રક્ષા કરવાને આપ દયાળુ ભગવંત પ્રતિદિન ઘોષણાની પેઠે દેશના આપો છો. આ અસાર સંસારમાં ગુરૂની વાણીજ પરમ સાર છે, પણ અતિ પ્રિય એવાં સ્ત્રી, પુત્ર અને બંધુઓ સારરૂપ નથી. હવે મારે વિદ્યુતલેખા જેવી ચંચળ લક્ષ્મી, સેવતાંજ માત્ર મધુર એવા વિષ સમાન વિષયો, અને ફક્ત આ લોકમાંજ મિત્ર સમાન એવાં સ્ત્રીપુત્રથી સર્યું ! તેઓની મારે કાંઈ જરૂર નથી. માટે હે ભગવન્ ! સંસારસમુદ્રને તરવામાં નૌકા સમાન એવી દીક્ષા મને આપો, અને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. હું નગરમાં જઈ મારા પુત્રને રાજ્ય સોંપીને આવું ત્યાંસુધી આપ દયાળુ પૂજ્યપાદે આ સ્થાન અલંકૃત કરવું. ”

પછી ઉત્સાહ કરનારી ગિરાથી આચાર્યે કહ્યું—‘ રાજન્ ! તમારી ઈચ્છા ઉત્તમ છે. પૂર્વ જન્મના સંસ્કારને લીધે પ્રથમથીજ તમે તત્વ જાણનાર છો, તેથી દૃઢ માણસને હાથનો ટેકો આપવાની જેમ તમને દેશના આપવી તે હેતુ માત્ર છે. ગોપાળકના વિશેષપણે કરીને જેમ ગાય કામધેનુ સમાન થાય છે તેમ તમારા જેવા પુરૂષોએ ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા તીર્થંકરપણા સુધીના ફળને આપે છે. તમારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાને માટે અમે અહીંજ રહીશું; કારણકે મુનિઓ ભવ્ય જનોના ઉપકારને માટેજ વિચરે છે. ’ એવી રીતે સૂરિ મહારાજાએ કહ્યું, એટલે રાજાઓમાં સૂર્ય સમાન તે રાજા તેમને પ્રણામ કરીને ઉભો થયો; કારણકે **મનસ્વી પુરૂષો નિશ્ચિતકાર્યમાં આળસ કરતા નથી.** રાજાનું ચિત્ત જોકે આચાર્યના ચરણકમળમાં લગ્ન થયું હતું તોપણ હઠથી જેમ દુર્ભગા સ્ત્રીની પાસે જાય તેમ પોતાના મંદિર તરફ ગયો. ત્યાં સિંહાસન ઉપર બેસી પોતાના રાજ્યરૂપી ભુવનના સ્તંભરૂપ મંત્રીઓને બોલાવી રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું.

“ હે મંત્રીઓ ! આમ્નાય (પરંપરા) થી જેમ આ રાજ્યરૂપી ગૃહમાં અમે રાજા છીએ તેમ સ્વામીના અર્થમાં એક મહાવ્રતવાળા તમે મંત્રીઓ છો. તમારા મંત્રબળથીજ મેં આ મેદિનીને સાધી છે; તેમાં અમારી ભુજાબળનો ઉપક્રમ તો ફક્ત નિમિત્ત માત્ર છે. ભૂમિનો ભાર જેમ ઘનવાત, ઘનોદધિ અને તનુવાતે ધારણ કરેલો છે તેમ તમે આ મારી ભૂમિનો ભાર પૂર્વે ધારણ કર્યો છે; હું તો દેવતાની પેઠે વિષયાસક્તિમાં પ્રમાદી થઈ રાત્રદિવસ વિવિધ ક્રીડાના રસમાં મગ્ન થયેલો હતો. રાત્રિએ દિવાથી જેમ ખાડો જણાય તેમ અનંત ભવમાં દુઃખ આપનાર આ પ્રમાદ, ગુરૂના પ્રસાદરૂપી દીવાથી આજે મારા જાણવામા આવ્યો છે. મેં અજ્ઞાનથી ઘણા કાળ સુધી આ આત્માને આત્માવડેજ વંચિત કર્યો છે, કારણકે પ્રસરતા અંધકારમાં ચક્ષુવાળો પુરૂષ પણ શું કરી શકે ? અહો ! આટલા કાળ સુધી આ દુર્દમ એવી ઈંદ્રિયો તોફાની

ઘોડાની પેઠે મને ઉન્માર્ગમાં લઈ ગઈ. દુષ્ટ બુધ્ધિવાળા મેં વિભિતક[1] વૃક્ષની છાયાની સેવા જેવી પરિણામે અનર્થ આપનારી એવી આ વિષયસેવા અદ્યાપિ પર્યંત કરી. ગંધહસ્તી જેમ બીજા હાથીઓને મારે તેમ બીજાના પરાક્રમને નહીં સહન કરનારા એવા મેં દિગ્વિજયમાં નિરપરાધી રાજાઓને માર્યા. બીજા રાજાઓની સાથે સંધિ વિગેરે છ ગુણોને નિરંતર જોડનાર જે હું તેની તાડવૃક્ષની છાયાની જેમ સત્ય વાણી કેટલી ? અર્થાત્ બીલકુલ નહીં. મેં જન્મથી બીજા રાજાઓના રાજ્યને છીનવી લેવામાં અદત્તાદાનજ આચર્યું છે. રતિસાગરમાં મગ્ન થયેલા મેં કામદેવનો જાણે શિષ્ય હોઉં તેમ મેં નિરંતર અબ્રહ્મચર્યજ આદર્યું છે. પ્રાપ્ત થયેલા અર્થોથી અતૃપ્ત અને અપ્રાપ્ત અર્થો ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળો એવો જે હું તેને આટલા કાળ સુધી બળવાન્ મૂર્છા પ્રાપ્ત થયેલી હતી. સ્પર્શ કરેલો એક પણ ચાંડાળ જેમ અસ્પૃશ્યપણાનો કરનાર છે તેમ હિંસા વિગેરે પાપકાર્યોમાંથી એક પાપકાર્ય પણ દુર્ગતિનું કારણ છે; માટે આજે વૈરાગ્ય વડે ગુરૂની પાસે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે પાપના સ્થાનથી હું વિરામ પામીશ (પાંચ મહાવ્રત લઇશ). સાયંકાળે સૂર્ય જેમ પોતાનું તેજ અગ્નિમાં આરોપે તેમ હું મારા કવચહર કુમાર ઉપર આ રાજ્યભાર આરોપણ કરીશ. તમારે મારી પેઠે આ કુમાર તરફ પણ ભક્તિભાવે વર્ત્તવું; અથવા તમને આવી શિક્ષા આપવાની જરૂરજ નથી, કારણકે જાતિવંતનું એવું શીલજ હોય છે."

મંત્રીઓએ કહ્યું–"સ્વામિન્! દૂરમોક્ષ[2] પ્રાણીઓને ક્યારે પણ આવી બુદ્ધિ થતી નથી. પરાક્રમથી જાણે ઈંદ્રો હોય તેવા તમારા પૂર્વજો જન્મથી માંડીને અખંડ શાસનવડે આ પૃથ્વીને સાધતા હતા. પણ જ્યારે અનિશ્ચિત શક્તિવાળા થતા ત્યારે તેઓ થુંકની પેઠે રાજ્યને છોડી દઇ ત્રણ રત્નોથી પવિત્રિત એવા વ્રતને ગ્રહણ કરતા હતા. આપ મહારાજા આ પૃથ્વીના ભારને પોતાની ભુજાના પરાક્રમે ધારણ કરો છો, તેમાં ઘરની અંદર કદલીના સ્તંભની પેઠે અમે તો ફક્ત શોભારૂપ થઈ રહેલા છીએ. આ સામ્રાજ્ય જેમ આપને કુળક્રમાગત પ્રાપ્ત થયેલું છે તેવીરીતે અવદાન[3]સહિત અને નિદાન[4] રહિત એવું વ્રતનું ગ્રહણ પણ ક્રમાગત પ્રાપ્ત થયેલું છે. જાણે આપનો બીજો ચેતન હોય તેવો આ કુમાર પૃથ્વીના ભારને લીલાકમળની પેઠે ધારણ કરવાને સમર્થ છે. આપને મોક્ષફળવાળી દીક્ષા ગ્રહણ કરવી હોય તો ખુશીથી ગ્રહણ કરો, આપ સ્વામી ઉચ્ચ પ્રકારની ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાઓ તેજ અમારે ઉત્સવ છે!! તીક્ષ્ણ ન્યાયમાં નિષ્ઠાવાળા અને સત્વ તથા પરાક્રમથી શોભતા એવા આ કુમારવડે આપની પેઠે આ પૃથ્વી-રાજન્વતી થાઓ !" આવાં તેમનાં અનુજ્ઞાવચનથી મુદિત થયેલા મેદિનીપતિએ છડીદાર પાસે શીઘ્રપણે કુમારને બોલાવ્યો. જાણે મૂર્ત્તિમાન્ કામદેવ હોય તેવો તે કુમાર રાજહંસની પેઠે ચરણન્યાસ કરતો ત્યાં આવ્યો. સાધારણ પાળાની પેઠે રાજાને ભક્તિથી

૧ બીલામાંનું ઝાડ. ૨ મોક્ષે જવું જેને દૂર (ઘણે કાળે) છે તેવા. ૩ પરાક્રમ. ૪ નિયાણું.

પ્રણામ કરી અંજલિ જોડી યથાસ્થાને તે બેઠો. અમૃતરસના જેવી સારદૃષ્ટિથી જાણે અભિષિંચન કરતા હોય તેમ કુમારને આનંદ સહિત જોતા રાજા આ પ્રમાણે બોલ્યા—

"હે વત્સ! આપણા વંશના પૂર્વે રાજાઓ, દયાબુદ્ધિથી નિર્લોભી થઈને વનમાં એકલી રહેલી ગાયની પેઠે આ પૃથ્વીનું પાલન કરતા હતા. જ્યારે પુત્રો સમર્થ થતા ત્યારે તેઓ ધુર્ય વૃષભની પેઠે તેમની ઉપર પૃથ્વીના ભારને આરોપણ કરતા હતા; અને પોતે આ ત્રણ જગતમાં રહેલી સર્વ વસ્તુને અનિત્ય જાણી શાશ્વતપદ (મોક્ષ) ને માટે તૈયાર થતા હતા. આપણો કોઈ પૂર્વજ આટલીવાર સુધી ગૃહવાસમાં રહ્યો નથી, અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં મૂઢ થયેલો હું આટલીવાર સુધી રહ્યો એ મારો કેટલો પ્રમાદ કહેવાય! હે પુત્ર! હવે તું આ રાજ્યભારને ગ્રહણ કર; તારાથી નિર્ભાર થયેલો હું વ્રત ગ્રહણ કરીશ, અને આ ભવસાગરને તરી જઈશ."

રાજાની એવી વાણીથી હિમવડે કમળકોશની પેઠે ગ્લાનિ પામેલો કુમાર, નેત્રકમલમાં આંસુ લાવી બોલ્યો—"હે દેવ! મારા કયા અપરાધથી અકસ્માત્ મારા ઉપર તમારી અવકૃપા થઈ કે જેથી પોતાના આત્માને—તમારા એક પાળા રૂપ માનનારા એવા આ પુત્રને આપ આવો આદેશ કરો છો? અથવા આ પૃથ્વીએ તમારો કાંઇ અપરાધ કર્યો છે કે જેથી ઘણા કાળ સુધી રક્ષણ કરેલી તે પૃથ્વીનો હમણા તૃણની પેઠે ત્યાગ કરો છો? આપ પૂજ્યપિતા વિના મારે આ રાજ્યનું કામ નથી; કારણકે જળથી ભરેલું સરોવર પણ જો કમળ રહિત હોય તો તે ભમરાઓને શા કામનું? અહો! આજે મારે દૈવ પ્રતિકૂળ થયું! મારી મંદભાગ્યતા પ્રગટ થઈ! જેથી લોષ્ઠની પેઠે મને છોડી દેતા એવા પિતાશ્રી મને આવી આજ્ઞા કરે છે! હું આ પૃથ્વીને કોઈ પણ રીતે ગ્રહણ નહીં કરૂં; અને તેમ કરતાં ગુરૂની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત આચરીશ."

પોતાની આજ્ઞાનો લોપ કરનારી અને સત્વસારવાળી તે પુત્રની આવી વાણી સાંભળી ખેદ પામેલો અને પ્રસન્ન થયેલો મહિપતિ બોલ્યો —"તું મારો પુત્ર છે, તે સાથે સમર્થ, વિદ્વાન્ અને વિવેકી છે; તે છતાં સ્નેહમૂળ અજ્ઞાનથી વિચાર કર્યા શિવાય આમ કેમ બોલે છે? કુલીન પુત્રોને ગુરૂજનની આજ્ઞા વિચાર કરવાને પણ યોગ્ય નથી, તો આ મારી વાણી તો યુક્તિ સહિત છે માટે તું વિચારીને તે કબુલ કર. પુત્ર ભારવહન કરવાને યોગ્ય થતાં પિતા ભાર રહિત થાયજ છે, કારણકે સિંહણ પોતાને બાળપુત્ર થતાં જ નિર્ભય થઈને સુએ છે. હે વત્સ! તારી રજા શિવાય પણ મોક્ષની ઈચ્છાવાળો જો હું તે આ પૃથ્વીને છોડી દઈશ; કેમકે હું કાંઈ તારાથી પરતંત્ર નથી. પછી તારે વિલખતી એવી આ અનાથ પૃથ્વીને તો ધારણ કરવીજ પડશે, પણ વધારામાં મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી થનારૂં પાપ પ્રાપ્ત થશે. માટે હે પુત્ર! ભક્તિનિષ્ઠ એવા તારે વિચારીને કે વિચાર કર્યા વિના અને સુખકારી એવું આ મારૂં વચન કબુલ કરવું પડશે."

પછી મંત્રીઓએ કહ્યું—"હે કુમાર! સ્વભાવે વિવેકી એવા તમારૂં આ કહેવું જો કે સમીચીન છે તોપણ તમારા પૂજ્ય પિતાએ જે કહ્યું તે કબુલ કરો; કારણકે **ગુરૂની આજ્ઞા અંગીકાર કરવી તે સર્વ ગુણથી આધિક ગુણ છે.** આપના પિતાએ પણ તેમના પિતાનું વચન માન્ય કર્યું હતું તે અમે જાણીએ છીએ. જેનું વચન ઉલ્લંઘન કરી શકાય નહીં એવો આ લોકમાં પિતાથી બીજો કોણ અધિક છે?"

પિતાનું તથા મંત્રીઓનું એ પ્રમાણે કથન સાંભળી, પોતાની ગ્રીવા નમાવી 'મારે સ્વામીનો આદેશ પ્રમાણ છે' એવું રાજકુમાર ગદ્‌ગદ્ સ્વરે બોલ્યો. તે સમયે ચંદ્રથી જેમ કુમુદ અને મેઘથી જેમ મયૂર તેમ આજ્ઞા પાળનારા પોતાના કુમારથી રાજા ખુશી થયો. એવી રીતે પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ અભિષેક કરવાને યોગ્ય એવા પોતાના સિંહાસન ઉપર કુમારને સ્વહસ્તે બેસાર્યો. પછી તેમની આજ્ઞાથી મેઘની પેઠે સેવકપુરૂષો તીર્થોનાં પવિત્ર જળ લાવ્યાં, એટલે ઉંચે સ્વરે મંગળવાજિંત્ર વાગતે સતે મહારાજાએ કુમારના મસ્તક ઉપર અભિષેક કર્યો. તે વખતે બીજા સામંતરાજાઓ પણ આવીને અભિષેક કરવા લાગ્યા, અને નવા ઉદય પામેલા આદિત્યની પેઠે ભક્તિથી તેને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. પિતાની આજ્ઞાથી તેણે સદૃશ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં, તેથી શરદઋતુના શુભ્ર વાદળાથી પર્વત શોભે તેમ તે શોભવા લાગ્યો. પછી વારાંગનાઓએ આવીને જાણે નિર્મળ ચંદ્રિકાનું પૂર હોય તેવા ગોશીર્ષ ચંદનથી તેને સર્વ અંગે વિલેપન કર્યું; અને સ્વર્ગમાંથી આકર્ષણ કરેલા નક્ષત્રગણને પરોવીને બનાવ્યા હોય તેવાં મુક્તામય આભૂષણો તેણે ધારણ કર્યાં. જાણે મહાપ્રચંડ એવો પોતાનો પ્રતાપ હોય તેવા માણિક્યના તેજથી જ્વલાયમાન મુગટ તેના મસ્તક ઉપર રાજાએ પોતે પેહેરાવ્યો; અને ક્ષણવારમાં જાણે યશ પ્રગટ થયો હોય તેવું નિર્મળ છત્ર તેના શિર ઉપર આરોપણ કર્યું. બંને પડખે રાજ્યસંપત્તિ રૂપી લતાના પુષ્પોને જાણે સૂચવતા હોય તેવા ચામરો વારાંગનાઓ વીંજવા લાગી. પછી મહારાજાએ સ્વહસ્તે તેના લલાટમાં ઉદયાચળની ચૂલિકા ઉપર રહેલા ચંદ્રના જેવું ચંદનનું તિલક કર્યું. એવી રીતે કુમારને પરમ હર્ષથી રાજ્ય ઉપર બેસારી, લક્ષ્મીની રક્ષાનો જાણે મંત્ર હોય તેવી આ પ્રમાણેની શિક્ષા રાજાએ આપી—"હે વત્સ! હવે તું પૃથ્વીનો આધાર થયો છે, અને તારો આધાર કોઈ નથી, માટે પ્રમાદ છોડીને તારા પોતાના આત્માથી તેને ધારણ કરજે. હમેશાં આધાર શિથિલ થતાં આધેય ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી વિષયન-અતિ પ્રસંગથી થયેલી શિથિલતાથી તું તારી રક્ષા કરજે. યૌવન, વૈભવ, રૂપ અને સ્વામીપણું તે એક એક પણ પ્રમાદનાં કારણ છે, અને બુધ્ધિવાન્‌ની કાર્યસિધ્ધિને નાશ કરનારા છે એમ જાણજે; કુળક્રમથી આવેલી છતાં પણ દુરારાધ્ય અને છળની ગવેષણા કરનારી આ લક્ષ્મી રાક્ષસીની પેઠે પ્રમાદી પુરૂષને છળે છે. ઘણા કાળનો સ્નેહ પણ એ લક્ષ્મીની સ્થિરતાને માટે થતો નથી, તેથી જ્યારે અવસર આવે છે ત્યારે તે સારિકા (સોગઠી) ની પેઠે તત્કાળ બીજે સ્થાને ચાલી જાય છે. કુલટાની પેઠે અપવાદનો પણ ભય નહીં

તેને તેઓ સહન કરતા હતા, પરંતુ મૃદુ સંસ્તારકને ઇચ્છતા નહોતા (તૃણસ્પર્શપરિસહ ૧૭). ગ્રીષ્મઋતુના તાપથી સર્વ અંગનો મળ ભીંજાઈ જતો તોપણ તે સ્નાન કે ઉદ્વર્ત્તનને ઇચ્છતા નહીં (મળ પરિસહ ૧૮). સામા ઉભું થવું, અર્ચન કરવું અને દાન કરવું વિગેરે સત્કારક્રિયાના તેઓ અભિલાષી થતા નહીં; સત્કાર ન થતો તો ખેદ પામતા નહીં, અને સત્કાર થવાથી હર્ષ પામતા નહીં (સત્કારપરિસહ ૧૯). પ્રજ્ઞાવંતની પ્રજ્ઞા જોઇ અને પોતાની અજ્ઞતા જાણી ખેદ પામતા નહીં, અને પ્રજ્ઞાની ઉત્કર્ષતાને પામીને મદ પણ કરતા નહીં (પ્રજ્ઞા પરિસહ ૨૦). જ્ઞાનનો લાભ અનુક્રમે થાય છે એમ જાણનારા તે મુનિ જ્ઞાનચારિત્રે યુક્ત છતાં પણ હું અદ્યાપિ છદ્મસ્થ છું એવા વિચારથી અજ્ઞાનપણાને પણ સહન કરતા હતા (અજ્ઞાનપરિસહ ૨૧). જિનેશ્વર, તદુક્ત શાસ્ત્ર, જીવ, ધર્મ, અધર્મ અને ભવાંતર એ પરોક્ષ છે, તોપણ એ શુદ્ધ દર્શની (સમ્યક્તી) મુનિ તેને મિથ્યા માનતા નહોતા (સમ્યક્ત પરિસહ ૨૨). એવી રીતે મન વચન કાયાને વશ રાખનાર એ મુનિ સ્વયમેવ થયેલા કે પરે પ્રેરેલા શારીરિક અને માનસિક સર્વ પરિસહોને સહન કરતા હતા.

સ્વામી એવા શ્રીમત્ અર્હંતના ધ્યાનમાં નિરંતર એકતાન કરી એ મુનિએ પોતાનું ચિત્ત ચૈત્યવત્ સ્થિર કર્યું. સિધ્ધ, ગુરૂ, બહુશ્રુત, સ્થવિર, તપસ્વી, શ્રુતજ્ઞાન અને સંઘને વિષે તેઓ ભક્તિવંત હતા. તેથી તે સ્થાનકોનું તથા બીજા પણ તીર્થંકરનામ કર્મ ઉપાર્જન કરનારા સ્થાનકો, કે જેનું આરાધન મહાત્મા વિના બીજા પુરૂષોને દુર્લભ છે તેનું તેમણે સેવન કર્યું; અને એકાવલી, રત્નાવલી, કનકાવલી અને જ્યેષ્ઠ તથા કનિષ્ઠ સિંહનિષ્ક્રીડિત વિગેરે ઉત્તમ તપ તેમણે કર્યાં. કર્મનિર્જરા કરવાને માટે તેમણે માસોપવાસથી આરંભીને અષ્ટમાસોપવાસ સુધીનો તપ કર્યો. સમતાપરાયણ એવા એ મહાત્માએ એવી રીતે તીવ્ર તપ કરી, અંતે બે પ્રકારની સંલેખના તેમજ અનશન કરીને, તત્પરપણે પંચ પરમેષ્ઠિનું સ્મરણ કરતા, જેમ લીલા માત્રમાં સ્થાનનો ત્યાગ કરે તેમ પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો, અને ત્યાંથી વિજય નામના અનુત્તર વિમાનને વિષે તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા થયા.

તે વિમાનમાં દેવતાઓનું એક હસ્તપ્રમાણ શરીર હોય છે. ચંદ્રનાં કિરણોની પેઠે ઉજ્વળ વર્ણવાળા અહંકારે વર્જિત, સુંદર આભૂષણોએ ભૂષિત અને અહમીંદ્ર એવા તે દેવતાઓ સર્વદા પ્રતીકાર રહિત થઈને સુખશય્યામાં પોઢયા રહે છે, અને શક્તિ છતાં પણ ઉત્તરવૈક્રિય નિર્માણ કરીને સ્થાનાંતરે જતા નથી. પોતાની અવધિજ્ઞાનની સંપત્તિથી તેઓ આખી લોકનાલિકાનું અવલોકન કર્યા કરે છે. તેમને આયુષના સાગરોપમની સંખ્યા જેટલા પક્ષોએ એટલે તેત્રીશ પક્ષોએ શ્વાસ લેવો પડે છે, અને તેટલા હજાર વર્ષે એટલે તેત્રીશ હજાર વર્ષે ભોજનની ઇચ્છા થાય છે. એવી રીતના સુખદાયી તે વિમાનમાં ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ નિર્વાણ સુખના જેવું ઉત્તમ સુખ અનુભ-

વવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે વર્ત્તતાં જ્યારે આયુષ્યમાં છ માસ અવશેષ રહ્યા ત્યારે બીજા દેવતાની પેઠે તેમને મોહ ન થયો પણ પુણ્યોદય નજીક આવવાથી તેમનું તેજ વૃદ્ધિ પામ્યું. અમૃતના દ્રહમાં હંસની પેઠે અદ્વૈત સુખના વિસ્તારમાં મગ્ન થયેલા તે દેવે તે સ્થાનકે તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુષ્યને એક દિવસની પેઠે નિર્ગમન કર્યું.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाका पुरुषचरिते
महाकाव्ये द्वितीये पर्वणि श्रीअजितस्वामि
पूर्वभववर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

સર્ગ બીજો.

જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રની અંદર જાણે પૃથ્વીની શિરોમણિ હોય તેવી વિનીતા નામની નગરીને વિષે ત્રણ જગતના સ્વામી આદિતીર્થંકર શ્રીઋષભદેવજીના મોક્ષકાળ પછી, તેમના ઈક્ષ્વાકુવંશમાં અસંખ્ય રાજાઓ પોતાના શુભ ભાવવડે સિધ્ધિપદને અને સર્વાર્થસિધ્ધ વિમાનને પ્રાપ્ત થયા, અનંતર જિતશત્રુ નામે રાજા થયો. ઈક્ષ્વાકુવંશને વિષે વિસ્તાર કરેલા છત્રરૂપ એ રાજા વિશ્વના સંતાપને હરણ કરનાર હતો. વિસ્તાર પામેલા ઉજ્વળ યશથી તેના ઉત્સાહ વિગેરે ગુણો ચંદ્રવડે નક્ષત્રોની પેઠે સનાથપણું પામ્યા હતા. તે સમુદ્રની જેવો ગંભીર હતો, ચંદ્રની જેવો આહ્લાદકારી હતો, શરણેચ્છુને વજ્રના ઘરરૂપ હતો, અને લક્ષ્મીરૂપી લતાનો મંડપ હતો. સર્વ મનુષ્ય અને દેવતાના હૃદયમાં સ્થાન કરનાર તે રાજા સમુદ્રમાં ચંદ્રની પેઠે એક છતાં પણ અનેકપણે જણાતો હતો. દિશાઓના ચક્રને આક્રાંત કરનારા પોતાના દુઃસહ તેજથી તે મધ્યાન્હના સૂર્યની પેઠે સર્વ જગતને માથે તપી રહ્યો હતો. પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કરતા એ રાજાના શાસનને સર્વ રાજાઓ મુગટની પેઠે પોતાના શિર ઉપર ધારણ કરતા હતા. મેઘ જેમ પૃથ્વી-પરથી જળ ગ્રહણ કરીને પાછું આપે તેમ તે પૃથ્વીમાંથી દ્રવ્ય ગ્રહણ કરી વિશ્વના ઉપકારને માટે પાછું આપતો હતો. નિત્ય તે ધર્મને માટે ચિંતવન કરતો, ધર્મને માટે બોલતો અને ધર્મને માટે વિચરતો હતો, એવી રીતે મન વચન કાયામાં તેને ધર્મને માટેજ નિબંધન હતું. તેને સુમિત્રવિજય નામે અસાધારણ પરાક્રમી એક નાનો ભાઈ હતો, તે યુવરાજપણાને ધારણ કરતો હતો.

પૃથ્વી ઉપર આવેલી જાણે દેવી હોય તેવી વિજયાદેવી નામે જિતશત્રુ રાજાને રાણી હતી. બે હસ્ત, બે ચરણ, બે નેત્ર અને મુખવડે, જાણે વિકાશ પામેલા કમળના ખંડમય બની હોય તેવી તે દેવી શોભતી હતી. પૃથ્વીનું તે આભૂષણ હતી, અને તેનું આભૂષણ શીલ હતું, તેના શરીર ઉપર બીજા આભૂષણોનો ભાર (સમૂહ) હતો, તે ફક્ત પ્રક્રિયાને માટેજ રાખ્યો હતો સમગ્ર કળાને જાણતી અને અખિલ વિશ્વમાં શોભા પામતી તેથી જાણે સરસ્વતી કે લક્ષ્મી પૃથ્વી ઉપર નિવાસ કરવાને માટે આવી હોય તેવી તે જણાતી હતી. સર્વ પુરૂષોમાં ઉત્તમ તે રાજા અને સર્વ સ્ત્રીઓમાં શિરોમણિ તે રાણી—એ બંનેનો ગંગા અને સાગરની પેઠે સરખો યોગ થયેલો હતો.

હવે વિમલવાહન રાજાનો જીવ વિજય નામે વિમાનથી ચવીને, રત્નની ખાણ જેવી વિજયાદેવીની કુક્ષીને વિષે, વૈશાખ માસની શુક્લ ત્રયોદશીને દિવસે ચંદ્રનો યોગ રોહિણી નક્ષત્રને વિષે આવ્યો હતો તે સમયે ત્રણ જ્ઞાનને ધારણ કરનાર પુત્રરત્નપણે ઉત્પન્ન થયો ગર્ભવાસ પામેલા તેમના પ્રભાવથી નારકીના જીવને પણ ક્ષણવાર સુખ ઉત્પન્ન

થયું. તે રાત્રિના અતિ પવિત્ર ચોથા પ્રહરમાં વિજયાદેવીએ ચૌદ સ્વપ્નો જોયાં. તેમાં પ્રથમ સ્વપ્ને મદના સુગંધથી ભ્રમરાનું મંડળ જેના ઉપર ભ્રમણ કરી રહ્યું હતું એવો અને ગર્જનાએ મેઘને ઉલ્લંઘન કરનાર ઐરાવત હસ્તી જેવો હસ્તી જોયો. બીજે સ્વપ્ને ઉંચા શૃંગવડે સુંદર, શરદૃઋતુના મેઘ જેવો શ્વેત અને સુંદર ચરણવાળો જાણે જંગમ કૈલાશ પર્વત હોય તેવો વૃષભ જોયો. ત્રીજે સ્વપ્ને ચંદ્રકળા જેવા વક્ર નખોથી અને કુંકુમ તથા કેસરના વર્ણને ઉલંઘન કરનારી કેશરાથી પ્રકાશમાન થતો યુવાન કેસરીસિંહ જોયો. ચોથે સ્વપ્ને બે હસ્તી બંને તરફ પૂર્ણકુંભને ઉંચા કરી જેના ઉપર અભિષેક કરી રહ્યા છે એવી અને કમળના આસનવાળી લક્ષ્મીદેવીને જોઈ. પાંચમે સ્વપ્ને વિકાશ પામેલા પુષ્પોના સુગંધવડે દિશાઓના ભાગને સુગંધીમય કરનારી પુષ્પોની માળા જાણે આકાશનું ગ્રૈવેયક આભૂષણ હોય તેમ આકાશમાં રહેલી જોઇ. છઠે સ્વપ્ને સંપૂર્ણ મંડળવાળો હોવાથી અવસર વિના પૂર્ણિમાને બતાવતો અને ચંદ્રિકાથી આકાશને તરંગિત કરતો ચંદ્ર જોયો. સાતમે સ્વપ્ને પ્રસરતા કિરણોથી અંધકાર સમૂહને નાશ કરતો અને રાત્રિએ પણ દિવસને વિસ્તારતો સૂર્ય જોયો. આઠમે સ્વપ્ને કલ્પવૃક્ષની જાણે શાખા હોય અને રત્નગિરિનું જાણે શૃંગ હોય તેવી આકાશગામી પતાકાએ અંકિત થયેલો રત્નમય ધ્વજ જોવામાં આવ્યો. નવમે સ્વપ્ને વિકાશ પામેલા શ્વેત કમળોથી જેનું મુખ આચ્છાદિત થયેલું છે એવો મંગળ ગૃહ તુલ્ય સુંદર પૂર્ણકુંભ જોયો. દશમે સ્વપ્ને લક્ષ્મીદેવીના જાણે આસનો હોય તેવા કમળોથી ચોતરફ અંકિત થયેલું અને સ્વચ્છ જળના તરંગોથી મનોહર એવું પદ્મસરોવર જોયું. અગિયારમે સ્વપ્ને ઉપરાઉપર આવતા કલ્લોલથી અને ઉછળતા જળથી જાણે આકાશમાં રહેલા ચંદ્રને આલિંગન કરવાને ધારતો હોય તેવો સમુદ્ર જોયો. બારમે સ્વપ્ને જાણે અનુત્તર વિમાનમાંહેનું એક આવ્યું હોય તેવું વિચિત્ર રત્નમય ઉત્તમ વિમાન જોવામાં આવ્યું. તેરમે સ્વપ્ને રત્નગર્ભા (પૃથ્વી) એ જાણે રત્નોનું સર્વસ્વ પ્રસવ્યું હોય તેવો ઘણી કાંતિના સમૂહવાળો ઉન્નત રત્નપુંજ જોવામાં આવ્યો. ચૌદમે સ્વપ્ને ત્રૈલોક્યમાં રહેલા સમગ્ર તેજસ્વી પદાર્થનો જાણે તેજપુંજ એકત્ર કર્યો હોય તેવો નિર્ધૂમઅગ્નિ જોવામાં આવ્યો. એવી પરિપાટીએ એ ચૌદ સ્વપ્નો વિજયાદેવીને પોતાના મુખકમળમાં ભ્રમરાની પેઠે પ્રવેશ કરતાં જોવામાં આવ્યાં.

તે સમયે ઇંદ્રના આસનનો પ્રકંપ થયો, એટલે ઈંદ્રે પોતાના સહસ્ર નેત્રોથી પણ અધિક નેત્ર રૂપ અવધિજ્ઞાને જોયું. જોવાથી તીર્થંકર મહારાજાનો ઉદ્ભવ થયેલો જાણી રોમાંચિત શરીરવાળો ઈંદ્ર વિચારવા લાગ્યો કે 'જગત્‌ને આનંદના હેતુ રૂપ પરમેશ્વર વિજય નામના બીજા અનુત્તર વિમાનથી ચવી હાલ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ્ધ ભરતખંડના મધ્ય ભાગને વિષે વિનીતાપુરીમાં જિતશત્રુ રાજાની વિજયાદેવી નામે રાણીના ઉદરમાં અવતરેલા છે. આ અવસર્પિણીમાં કરૂણારસના સમુદ્ર એવા એ બીજા તિર્થંકર ભગવાન્

થશે.' આવી રીતે ચિંતવી સંભ્રમ સહિત સિંહાસન, પાદપીઠ અને બે પાદુકાને છોડી ઉભો થયો. પછી તીર્થંકરની દિશા સન્મુખ સાત આઠ પગલાં ચાલી, ઉત્તરાસંગ કરી, જમણો ઢીંચણ ભૂમિએ આરોપી, ડાબો ગોઠણ જરા નમાવી, મસ્તક અને હાથથી પૃથ્વીતળનો સ્પર્શ કરી તેણે ભગવંતને નમસ્કાર કર્યો. ત્યાં શક્રસ્તવ પૂર્વક જિનવંદન કરીને તે સૌધર્મેંદ્ર વિનીતા નગરીમાં જિતશત્રુ રાજાને ઘરે આવ્યા. બીજા ઇંદ્રો પણ આસનકંપથી અર્હતના અવતારને જાણી ભક્તિથી તત્કાળ ત્યાં આવ્યા. એ શક્રાદિક ઇંદ્રો કલ્યાણકારી ભક્તિવાળા થઇને સ્વામિની શ્રી વિજયાદેવીના શયનગૃહમાં આવ્યા. તે સમયે તે શયનગૃહના આંગણામાં આમળાના જેવા સ્થૂળ, સમવર્તુળ અને નિર્મળ અમૂલ્ય મોતીઓના સાથીઆ પૂરેલા હતા. નીલમણિની પુતળીઓએ અંકિત થયેલા સુવર્ણમય સ્તંભોથી અને મરકત મણિના પત્રોથી તેના દ્વાર ઉપર તોરણો રચેલાં હતાં. સૂક્ષ્મ તંતુવાળા અને પંચવર્ણી એવા અખંડ દિવ્ય વસ્ત્રોનો, સંધ્યામેઘથી આકાશની જેમ ચોતરફ ઉલ્લોચ બાંધેલો હતો. તેની ચોતરફ જાણે સ્થાપિત યષ્ટિઓ હોય તેવી સુવર્ણની ધૂપઘટિકાઓના યંત્રમાંથી ધૂમાડાની ઘટાઓ નીકળી રહી હતી. તે ગૃહની અંદર બંને તરફ ઉંચી, મધ્ય ભાગમાં જરા નીચી, હંસની રોમલતાના રૂથી ભરેલી, ઓશીકાથી શોભતી અને ઉજ્વળ ઓછાડ સહિત એવી સુંદર શય્યા ઉપર રહેલા વિજયાદેવી, ગંગાના તીર ઉપર રહેલી હંસલીની જેમ ઇંદ્રોના જોવામાં આવ્યા. પોતાને ઓળખાવી, તેમને નમસ્કાર કરી તેમણે તીર્થંકરના જન્મને સૂચવનારૂં સ્વપ્નોનું ફળ કહ્યું. પછી સૌધર્મેંદ્રે કુબેરને આજ્ઞા કરી કે ' જેમ ઋષભદેવના રાજ્યની આદિમાં તમે આ નગરીને રત્નાદિકથી પૂરેલી હતી તેવી રીતે વસંતમાસ જેમ નવીન પલ્લવાદિકથી ઉદ્યાનને નવું કરે તેમ આ નગરીને નવીન ગૃહ વિગેરેથી નવી કરો, અને મેઘ જેમ જળવડે પૃથ્વીને પૂરે તેમ સુવર્ણ ધન ધાન્ય અને વસ્ત્રોથી ચોતરફ આ નગરીને પૂરી દો.' એવી રીતે કહી શક્ર અને બીજા સર્વ ઇંદ્રોએ નંદીશ્વર દ્વીપે જઈ શાશ્વત્ અર્હતની પ્રતિમાનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો, અને ત્યાંથી સર્વે પોતાને સ્થાનકે ગયા. કુબેર પણ ઇંદ્રની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીને ત્યાંથી પોતાની અલકાપુરીમાં ગયો. જાણે મેરૂપર્વતના શિખરો હોય તેવા ઉંચા સુવર્ણના રાશિઓથી, જાણે વૈતાઢ્ય પર્વતના શિખર હોય તેવા રૂપાના ઢગલાઓથી, જાણે રત્નાકરનું સર્વસ્વ હોય તેવા રત્નોના ઢગલાથી, જગતના હર્ષના જાણે બીજ હોય તેવા સત્તર પ્રકારના ધાન્યથી, સર્વ કલ્પવૃક્ષોથી જાણે લાવ્યા હોય તેવાં વસ્ત્રોથી, જ્યોતિષ્ક દેવતાઓના જાણે રથ હોય તેવા અતિ સુંદર વાહનોથી તથા દરેક ગૃહ, દરેક દુકાન અને દરેક ચોક નવા કરવાથી, ધનદે પૂરેલી તે નગરી અલકાપુરીની જેવી શોભવા લાગી.

તેજ રાત્રિએ સુમિત્રની સ્ત્રી વૈજયંતી, જેનું બીજું નામ યશોમતિ હતું, તેણીએ પણ તેજ ચૌદ સ્વપ્નો જોયાં. કુમુદિનીની પેઠે અધિક હર્ષ ધરતી તે વિજયા અને વૈજયં-

તીએ બાકી રહેલી રાત્રિ જાગૃતપણેજ નિર્ગમન કરી. સ્વામિની વિજયાએ પ્રાતઃકાળે તે સ્વપ્નવૃત્તાંત જિતશત્રુ રાજાને કહ્યો ,અને વૈજયંતીએ સુમિત્રવિજયને કહ્યો. વિજયાદેવીનાં તે સ્વપ્ન સરલ મને વિચારી જિતશત્રુરાજા તેનું ફળ આવી રીતે કહેવા લાગ્યા—"મહાદેવિ ! ગુણોથી જેમ યશની વૃધ્ધિ થાય, શાસ્ત્રાભ્યાસથી જેમ વિશેષ જ્ઞાનની સંપત્તિ થાય, અને સૂર્યનાં કિરણોથી જેમ જગત્માં ઉદ્યોત થાય તેમ આ સ્વપ્નથી તમારે પણ ઉત્કૃષ્ટ એવો પુત્ર થશે." એવી રીતે રાજા સ્વપ્નનું ફળ વિસ્તારતા હતા, એવામાં પ્રતિહારીએ નિવેદન કરેલા સુમિત્રવિજય ત્યાં આવ્યા. પંચાંગે ભૂતલને સ્પર્શ કરવા પૂર્વક રાજાને દેવવત્ નમસ્કાર કરી તેઓ યથાસ્થાને બેઠા. ક્ષણવાર રહી ફરીથી તે કુમારે ભક્તિથી અંજલિ જોડી આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી કે "આજની રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે આપની વધૂ વૈજયંતીએ મુખમાં પ્રવેશ કરતાં એવાં સ્વપ્નો જોયાં છે, તે આપ્રમાણે—ગર્જનાથી દિગ્ગજનો પણ જય કરનાર **હસ્તી**, ઊંચી કાંઢવાળો અને ઉજ્વળ આકૃતિવાળો **વૃષભ**, ઊંચી કેશાવળીની પંક્તિએ પ્રકાશિત મુખવાળો **કેસરી**, બંને તરફ એકેક હસ્તીએ અભિષેક કરાતી **લક્ષ્મી**, ઇંદ્રધનુષ્યની જેવી પંચવર્ણી પુષ્પોની **માળા**, અમૃત કુંડની જેવો સંપૂર્ણ મંડળવાળો **ચંદ્ર**, સર્વ વિશ્વના એકત્ર કરેલા પ્રતાપવાળો હોય તેવો **સૂર્ય**, ઝુલતી પતાકાવાળો દિવ્ય રત્નમય **મહાધ્વજ**, નવા શ્વેત કમળોથી મુખપર આચ્છાદિત થયેલો **પૂર્ણકુંભ** જાણે હજાર નેત્રવાળું હોય તેવું વિકાસિત કમળોએ શોભતું **પદ્મસરોવર**, તરંગોથી જાણે આકાશને ડુબાવવા ઇચ્છતો હોય તેવો **સમુદ્ર**, ઇંદ્રના સામાનિક દેવોના વિમાનની જેવું મોટી ઋધ્ધિવાળું **વિમાન**, રત્નાચલનો જાણે સાર હોય તેવો સ્ફુરણાયમાન કાંતિવાળો **રત્નપુંજ**, અને પોતાની શિખાથી આકાશ પલ્લવિત કરતો **નિર્ધૂમઅગ્નિ**—એવાં ચૌદ સ્વપ્નો તેણે જોયાં છે. તેનું ફળ તત્વથી આપ જાણોછો, અને તે ફળને ભજનાર પણ આપજ છો." રાજાએ કહ્યું—"આજ રાત્રિના ચરમ પ્રહરે વિજયાદેવીએ પણ આવાંજ સ્વપ્ન સ્ફુટપણે જોયાં છે. જો કે એ મહા સ્વપ્નો સામાન્યપણે પણ મોટાં ફળને આપનારાં છે, અને પૂર્ણિમાનાં ચંદ્રકિરણો જેવાં આનંદકારી લાગે છે, તથાપિ સ્વપ્નના વિશેષ ફળને જાણનારા વિદ્વાનોને આ સ્વપ્નાનું ફળ પૂછવું જોઈએ; કારણકે ચંદ્રની કાંતિની પેઠે એ વિદ્વાનોમાં [1]કુવલયને આનંદ કરવાપણું છે." કુમારે હા કહી એટલે રાજાએ આદર સહિત પ્રેરેલા પ્રતિહારે સ્વપ્નશાસ્ત્ર જાણનારા વિદ્વાનોને બોલાવ્યા.

પછી પ્રતિહારે પ્રથમ વિજ્ઞપ્ત કરેલા તે નૈમિત્તિકો જાણે સાક્ષાત્ જ્ઞાનશાસ્ત્રના રહસ્ય હોય તેવા એ રાજાની આગળ હાજર થયા. તેમણે ધોએલાં શ્વેત વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં, અને સ્નાનથી તેમની કાંતિ નિર્મળ હતી, તેથી પર્વણીના ચંદ્રની કાંતિએ આવૃત થયેલા જાણે તારા હોય તેવા તેઓ જણાતા હતા. મસ્તક ઉપર દુર્વાના અંકુરો નાંખ્યા

૧ ચંદ્રપક્ષે કુવલય એટલે ચંદ્રવિકાસી કમળ અને અન્યપક્ષે પૃથ્વીનું વલય.

હતા, તેથી જાણે મુગટને ધારણ કરતા હોય અને કેશમાં પુષ્પો રાખ્યાં હતાં તેથી જાણે હંસ અને કમળસહિત નદીઓના સમૂહ હોય તેવા તે શોભતા હતા. લલાટ ઉપર તેઓએ ગોરોચનના ચૂર્ણથી તિલક કર્યાં હતાં, તેથી જાણે અમ્લાન જ્ઞાનરૂપી દીપશિખાઓથી શોભતા હોય તેવા જણાતા હતા, અને અમૂલ્ય અલ્પ તેમજ સુંદર આભૂષણોથી તેમનાં શરીર અંકિત હતાં, તેથી જાણે સુગંધી અને થોડા થોડા પુષ્પવાળા ચૈત્રમાસના સુખવૃક્ષો હોય તેવા તેઓ શોભતા હતા. રાજાની પાસે આવી તેઓએ સર્વને કલ્યાણકારક આર્ય વેદોક્ત મંત્રવડે આશિર્વાદ આપ્યો. પછી ઉદ્યાનના પવનો જેમ પુષ્પને વેરે તેમ તેમણે રાજાની ઉપર ક્ષેમકારી દુર્વા અક્ષતાદિક નાંખ્યા, અને હંસો જેમ પદ્મિનીના પત્ર ઉપર બેસે તેમ દ્વારપાળે બનાવેલા રમણિક ભદ્રાસનો ઉપર તેઓ બેઠા. રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને અને વધૂને મેઘની અંદર ચંદ્રલેખાની જેમ પડદાની અંદર બેસાર્યા. પછી રાજાએ જાણે સાક્ષાત્ સ્વપ્નફળ હોય તેવાં પુષ્પ અને ફળ અંજલિમાં લઇને પત્ની અને વધૂનાં સ્વપ્નો તેમને નિવેદન કર્યાં. તેઓ પરસ્પર સાંજ વિચારીને સ્વપ્નશાસ્ત્રને અનુસારે સ્વપ્નના અર્થને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા—

"હે દેવ! સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં બોંતેર સ્વપ્નો કહ્યાં છે, તેમાં જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ગ્રહની જેમ ત્રીશ સ્વપ્નો ઉત્કૃષ્ટ કહ્યાં છે. તે ત્રીશ સ્વપ્નમાં આ ચૌદ સ્વપ્નને તે શાસ્ત્રના ચતુર વિદ્વાનો મહાસ્વપ્ન કહે છે. જ્યારે તીર્થંકર અથવા ચક્રવર્તી ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે તેની માતા અનુક્રમે તે સ્વપ્નો રાત્રિના ચોથા પહોરે જુએ છે. એમાંથી સાત સ્વપ્નાં વાસુદેવની માતા જુએ છે. ચાર બલભદ્રની માતા જુએ છે, અને એક મંડલેશ્વરની માતા જુએ છે. એક સાથે બે તીર્થંકર અને એક સાથે બે ચક્રવર્તી થતા નથી. એક માતાના પુત્ર તીર્થંકર અને બીજી માતાના પુત્ર ચક્રવર્તી એમ થાય છે. ઋષભદેવના સમયમાં ભરત ચક્રી થયા છે, અને અજીતનાથના સમયમાં સુમિત્રના પુત્ર સગરરાજા ચક્રી થશે તેમજ જિતશત્રુરાજાના પુત્ર બીજા તીર્થંકર અજીતનામે થશે, એવું અર્હત્ આગમથી અમે જાણેલું છે; તેથી આ વિજયાદેવીના પુત્ર તે તીર્થંકર જાણવા, અને વૈજયંતીના પુત્ર ષટ્ખંડ ભરતના અધિપતિ ચક્રી જાણવા." એવી રીતનાં સ્વપ્નફળ સાંભળીને સંતુષ્ટ થયેલા રાજાએ નૈમિત્તિકોને ગ્રામ ગરાસ વસ્ત્ર અને અલંકાર વિગેરેનાં પારિતોષિક આપ્યાં. અહો! **મહાપુરૂષો ગર્ભાવાસની સ્થિતિમાં પણ લોકોને ઉપકારીજ થાય છે!** કારણકે તેમનો જન્મ માત્ર કહેવાથી તે નૈમિત્તિકોની જન્મ સુધીની દુઃસ્થિતિ નાશ પામી. કલ્પવૃક્ષની જેમ વસ્ત્રાલંકારે શોભતા તેઓ રાજાની આજ્ઞાથી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. ગંગા અને સિંધુ જેમ સમુદ્રમાં જાય તેમ વિજયા અને વૈજયંતી હર્ષ પામતી પોતાના વાસગૃહમાં ગઈ.

પછી ઈંદ્રની આજ્ઞાથી દેવ (વૈમાનિક) અને અસુર (ભુવનપતિ)ની સ્ત્રીઓએ વિજયાદેવીને સેવવાનો આ પ્રમાણે આરંભ કર્યો-વાયુકુમાર દેવનાની રમણીઓ દરરોજ

આવીને તેમના ગૃહમાંથી રજ કાષ્ઠ અને તૃણાદિક દૂર કરવા લાગી; મેઘકુમારની દેવીઓ દાસીની જેમ તેમના આંગણાની ભૂમિનું ગંધોદકથી સિંચન કરવા લાગી; છ ઋતુની અધિષ્ઠાતા દેવીઓ જાણે ગર્ભમાં રહેલા પ્રભુને હમેશાં અર્ધ આપવાને ઉદ્યમવંત થઈ હોય તેમ ત્યાં પંચવર્ણી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગી; મહાદેવીના ભાવને જાણનારી જ્યોતિષ્ક દેવીઓ સમયને અનુકૂળ તેમજ સુખકારી લાગે તે પ્રમાણે પ્રકાશ કરવા લાગી; વનદેવીઓ દાસીની જેમ તોરણાદિક રચવા લાગી, અને અન્ય દેવાંગનાઓ બંદી લોકની સ્ત્રીઓની જેમ વિજયાદેવીની સ્તુતિ કરવા લાગી. એવી રીતે સર્વ દેવીઓ પોતાની આધદેવતાની જેમ પ્રતિદિન તેમની અધિક અધિક સેવા કરવા લાગી. મેઘઘટા જેમ સૂર્યના બિંબને અને પૃથ્વી જેમ નિધાનને ધારણ કરે તેમ મહાદેવી વિજયા અને વૈજયંતી ગર્ભને વહન કરવા લાગી. જળસંપૂર્ણ તલાવડી જેમ મધ્યમાં ઉગેલા સુવર્ણ કમળથી અધિક શોભે તેમ સ્વભાવે સુંદર એવી તે બંને દેવીઓ ગર્ભ ધારણ કરવાથી અધિક શોભવા લાગી. સુવર્ણની કાંતિના જેવું તેમનું ગૌરૂ મુખકમળ, હાથીના દાંતને છેદવાથી થયેલી કાંતિના જેવી પીળાશને ધારણ કરવા લાગ્યું. સ્વભાવથી કર્ણ સુધી વિશ્રાંત થયેલાં તેમનાં લોચન શરદ્ઋતુના કમળની જેમ અધિક વિકાશ પામવા લાગ્યાં. તત્કાળ માર્જન કરીને ઉજાળેલી સુવર્ણશલાકાની જેમ તેમનું લાવણ્ય અધિક અધિક વધવા લાગ્યું. નિરંતર મંથરગતિ (મંદગતિ) એ ચાલનારી તે દેવીઓ મદથી આળસુ થયેલી રાજહંસીની જેમ અતિ મંદપણે ચાલવા લાગી. બન્નેના સુખદાયક ગર્ભ, નદીમાં ઉગેલ, કમળનાલની જેમ અને છીપોમાં ઉત્પન્ન થયેલ મૌક્તિક રત્નની જેમ અતિ ગૂઢ રીતે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા.

એમ નવ માસ અને સાડા આઠ દિવસ વ્યતીત થયે માઘ માસની શુકલ અષ્ટમીને દિવસે શુભ મુહૂર્ત્તે સર્વ ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાને રહ્યા હતા, તે સમયે રોહિણી નક્ષત્રમાં સત્ય અને પ્રિય વાણી જેમ પુણ્યને જન્મ આપે તેમ વિજયાદેવીએ ગજલાંછનવાળા એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. દેવીને અને પુત્રને પ્રસવ સંબંધી કાંઇપણ દુઃખ થયું નહીં. કારણકે તીર્થંકરોનો તે સ્વાભાવિક પ્રભાવ છે. તે સમયે અકાળે ઉત્પન્ન થયેલ, મેઘ વિનાની વિજળિના પ્રકાશ જેવો ક્ષણવાર ત્રણ ભુવનમાં ઉદ્યોત થઇ રહ્યો. શરદ્ઋતુમાં પાંથોને વાદળાની છાયાના સુખની જેમ ક્ષણવાર નારકીઓને પણ સુખ ઉત્પન્ન થયું. શરદ્ઋતુમાં જળની જેમ સર્વ દિશાઓમાં પ્રસન્નતા થઈ, અને પ્રાતઃકાળે કમલોની જેમ લોકોને અધિક ઉલ્લાસ થયો. ભૂમિમાં પ્રસરતો પવન જાણે ભૂતલમાંથી ઉત્પન્ન થતો હોય તેમ અનુકૂળ થઈ દક્ષિણ તરફ મંદમંદ વાવા લાગ્યો. ચોતરફ શુભસૂચક શકુનો થવા લાગ્યા, કારણકે મહાત્માના જન્મથી સર્વ સારૂંજ થાય છે.

તે સમયે પ્રભુની પાસે જવાની ઈચ્છાથી જાણે ઉત્સુક થયા હોય તેવા દિક્કુમારીઓનાં આસનો કંપાયમાન થયાં. સુંદર મુગટમણિની કાંતિના પ્રસારના મિષથી જાણે

તેમણે ઉજ્વળ કસુંબી વસ્ત્રના બુરખા ધર્યા હોય તેવી તે દિશાકુમારીઓ શોભતી હતી; અમૃતઊર્મિઓથી ઉભરાતા જાણે સુધાકુંડ હોય તેવા, સ્વપ્રભાથી સંપૂર્ણ પૂરાયેલા મોતીનાં કુંડળો તેમણે પેહેર્યાં હતાં; કુંડળાકારે હોવાથી ઈંદ્રધનુષની શોભાને અનુસરતા અને વિચિત્ર મણિઓથી રચેલાં કંઠાભરણો તેમણે ધારણ કર્યાં હતાં; રત્નગિરિના શિખર ઉપરથી પડતા નિર્ઝરણાની શોભાને હરનારા, સ્તન ઉપર રહેલા મુક્તાહારોથી તેઓ મનોહર લાગતી હતી; કામદેવે સ્થાપન કરેલા જાણે સુંદર ભાથા હોય તેવા માણિક્યના કંકણોથી તેમની ભુજાવલ્લી શોભતી હતી; જગતનો જય કરવાને ઈચ્છતા કામદેવને માટે જાણે પણછ તૈયાર કરી હોય તેવી અમૂલ્ય રત્નોએ રચેલી કટીમેખલાને તેઓ ધારણ કરતી હતી; તેના અંગનાં કિરણોથી જીતાયેલા સર્વ જ્યોતિષ્ક દેવોનાં કિરણો જાણે તેમના ચરણકમળમાં લગ્ન થયા હોય તેવા રત્નના નુપૂરોથી તેઓ વિરાજતી હતી. તેઓમાં કોઈની અંગકાંતિ પ્રિયંગુ વૃક્ષની જેવી શ્યામ હતી, કોઈ પોતાની કાંતિથી આકાશમાં તાલીવનનો વિસ્તાર કરતી હોય તેવી જણાતી હતી, કોઈ બાળ સૂર્યની જેવી પોતાની કાંતિ ફેલાવતી હતી, કોઇ ચંદ્રિકાની જેમ પોતાની કાંતિથી પોતાના આત્માને સ્નાન કરાવતી હતી, કોઈ પોતાની કાંતિથી દિશાઓને કનકસૂત્ર આપતી હતી, અને કોઇ જાણે વૈડુર્યમણિની પુતળીઓ હોય તેવી કાંતિવાળી જણાતી હતી. ગોળાકાર સ્તનોથી જાણે ચક્રવાકયુગ્મ સહિત નદીઓ હોય, લીલાયુક્ત ગતિથી જાણે ગજહંસીઓ હોય, કોમળ હસ્તોથી જાણે પલ્લવ સહિત લતાઓ હોય, સુંદર લોચનથી જાણે વિકસિત પદ્મવાળી પદ્મિનીઓ હોય, લાવણ્ય પૂરથી જાણે જળ સહિત વાપિકાઓ હોય, અને સૌંદર્યથી જાણે કામદેવની અધિદેવતા હોય તેવી તે શોભતી હતી. એ પ્રમાણે સ્વરૂપને ધારણ કરતી તે છપ્પન દિશાકુમારીઓએ પોતાનાં આસન કંપાયમાન થતાં સંભ્રમથી તત્કાળ અવધિજ્ઞાને જોયું. એક સાથે સર્વેને વિજયાદેવીની કુક્ષિથી તીર્થંકરનો પવિત્ર જન્મ જાણવામાં આવ્યો. તેઓ ચિંતવવા લાગી કે 'આ જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણ ભરતાર્ધ્ધના મધ્ય ભાગમાં વિનીતા નગરીની અંદર ઇક્ષ્વાકુ કુળમાં જન્મેલા જિતશત્રુ રાજાની વિજયાદેવી નામે ધર્મપત્નીથી આ અવસર્પિણીમાં ત્રણ જ્ઞાનને ધારણ કરનાર શ્રીમાન્ બીજા તીર્થંકર ભગવાન્ ઉત્પન્ન થયેલા છે.' એમ વિચારી, આસનથી ઉઠી, હર્ષ સહિત તીર્થંકરની દિશા તરફ સાત આઠ પગલાં ચાલી, જાણે મનને આગળ કર્યું હોય તેમ પ્રભુને નમી, શક્રસ્તવથી સર્વેએ ભક્તિ પૂર્વક વંદના કરી. પછી ફરી પોતાના રત્નસિંહાસનો ઉપર બેસી તેઓએ પોતપોતાના આભિયોગિક દેવતાઓને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી—

"અહો દેવતાઓ! આજે અમારે દક્ષિણ ભરતાર્ધ્ધમાં ઉત્પન્ન થયેલા બીજા તીર્થંકરનું સૂતિકાકર્મ કરવાને જવું છે, માટે વિસ્તાર ગર્ભવાળા અને મોટા પ્રમાણવાળા વિવિધ રત્નમય વિમાનો અમારે માટે વિકુર્વો." તેઓનો એવો આદેશ થતાં યત્ની શક્તિવાળા તે દેવતાઓએ તત્કાળ વિમાનો રચીને તેમને બતાવ્યા. તે વિમાનો હજારો સુવર્ણ

કુંભોથી ઉન્નત હતા; પતાકાઓથી વૈમાનિક દેવતાના વિમાનોના જાણે પલ્લવ હોય તેવા જણાતા હતા; તાંડવશ્રમથી શ્રાંત થયેલી નર્ત્તકીઓના જાણે સમૂહ હોય તેવી પુતળીઓથી શોભતા મણિસ્તંભોવડે તે સુંદર લાગતા હતા; ઘંટાઓના ઘોષના આડંબરથી હાથીઓને અનુસરતા હતા; અવાજ કરતી ઘુઘરીઓના જાળથી વાચાળ જણાતા હતા; લક્ષ્મીનાં જાણે આસનો હોય તેવી વજ્રવેદિકાઓથી સુંદર દીસતા હતા; અને પ્રસરતી હજારો કાંતિઓ (કિરણો) થી જાણે સૂર્યબિંબ હોય તેવા તે જણાતા હતા. તેની ચોતરફની ભીંતો અને સ્તંભોના પાટડા રત્નમય ઇહામૃગ, ઋષભ, ઘોડા, પુરૂષ, રૂરૂમૃગ, મગર, હંસ, શરભ, ચામર, હાથી, કિન્નર, વનલતા અને પદ્મલતાના સમૂહોથી અંકિત કરેલા હતા.

પ્રથમ અધોલોકમાં વસનારી દેવદુષ્યવસ્ત્ર ધારણ કરનારી અને જેમના કેશપાસ પુષ્પોથી અલંકૃત થયેલા છે એવી **ભોગંકરા, ભોગવતી, સુભોગા, ભોગમાલિની, તોયધારા, વિચિત્રા, પુષ્પમાલા** અને **અનિંદિતા** એ આઠ દિક્કુમારિકા પ્રત્યેક ચાર ચાર હજાર સામાનિક દેવીઓ, ચાર મહત્તરાદેવીઓ, સાત મહાઅનીકો (સૈન્યો), સાત સેનાપતિઓ, સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવીઓ, બીજા અનેક વ્યંતર દેવતાઓ તથા મોટી ઋધ્ધિવાળી દેવીઓ સહિત વિમાનમાં આરૂઢ થઇને, મનોહર ગીત નૃત્ય કરતી ઉત્કંઠા પૂર્વક ઈશાન દિશા તરફ ચાલી. ત્યાં તેઓએ ક્ષણવારમાં વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરીને અસંખ્યાત યોજનનો એક દંડ વિકુર્વ્યો. વૈડુર્યરત્ન, વજ્રરત્ન, લોહિત, અંક, અંજન, અંજનપુલક, પુલક, જ્યોતિરસ, સૌગંધિક, અરિષ્ટ, સ્ફટિક, જાતરૂપ અને હંસગર્ભ વિગેરે અનેક પ્રકારનાં ઉત્તમ રત્નોના તથા પ્રસારગલ્લ વિગેરે મણિઓના સ્થૂલ પુદ્ગળોને દૂર કરીને તેમાંથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળો ગ્રહણ કર્યા, અને તે વડે પોતાનું ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ કર્યું. **દેવતાઓને વૈક્રિયલબ્ધિ જન્મથીજ સિદ્ધ છે.** પછી ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, ચલ, પ્રચંડ, સિંહ, ઉધ્ધત, યતના, છેક અને દિવ્ય એવી દેવગતિઓથી સર્વઋધ્ધિ તથા સર્વબળ સહિત અયોધ્યામાં જિતશત્રુ રાજાના સદનમાં તેઓ આવી પહોંચી. પોતાના મોટા વિમાનોથી જ્યોતિષ્ક દેવતાઓ જેમ મેરૂ પર્વતને પ્રદક્ષિણા દે, તેમ તેઓએ તીર્થંકરના સૂતિકાગૃહને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી, અને પછી વિમાનોને પૃથ્વીથી ચાર આંગળ ઊંચાં, પૃથ્વીને સ્પર્શે નહીં તેવી રીતે ઈશાનકૂણમાં સ્થાપિત કર્યાં. પછી સૂતિકાગૃહમાં પ્રવેશ કરી, જિનેંદ્ર અને જિનમાતાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી, અંજલિ જોડી તેઓ આ પ્રમાણે કહેવા લાગી—" સર્વ સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ, ઉદરમાં રત્નને ધારણ કરનારા અને જગતને વિષે દીપકસમાન પુત્રને પ્રસવનારા હે જગત્માતા! તમને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. જગત્માં તમે ધન્ય છો, તમે પવિત્ર છો, અને તમેજ ઉત્તમ છો. આ મનુષ્યલોકમાં તમારો જન્મ સફળ છે; કારણકે તમે પુરૂષોમાં રત્નરૂપ, દયાનાસમુદ્ર, ત્રૈલોકયમાં વંદન કરવાને યોગ્ય, ત્રણ લોકના સ્વામી, ધર્મચક્રવર્તી,

જગતગુરૂ, જગત્બંધુ, વિશ્વને અનુગ્રહ કરનારા અને આ અવસર્પિણીમાં અવતરેલા બીજા તીર્થંકરના જનની થયેલા છો. હે માતા! અમે અધોલોકમાં રહેનારી દિશાકુમારીઓ છીએ, અને તીર્થંકરનો જન્મોત્સવ કરવાને અહીં આવેલી છીએ; તમારે અમારાથી ભય રાખવો નહીં." એમ કહી પ્રણામ કરી તેઓ ઇશાનદિશા તરફ ગઇ, અને વૈક્રિયસમુદ્ઘાતવડે પોતાની શક્તિરૂપ સંપત્તિથી સંવર્ત્તક નામના વાયુને ક્ષણવારમાં ઉત્પન્ન કર્યો. સર્વઋતુનાં પુષ્પોના સર્વસ્વ સુગંધને વહન કરનારા સુખકારી મૃદુ શીતળ અને તિર્છા સંચરતા તે પવને સૂતિકાગૃહની ચોતરફ એક યોજન સુધી તૃણાદિક દૂર કરી ભૂમિતળને સાફ કર્યું. પછી તે કુમારિકાઓ ભગવાન અને તેમની માતાની સમીપે મંગલગીતને ગાયન કરતી હર્ષ સહિત ઉભી રહી.

પછી ઊર્ધ્વરૂચકમાં સ્થિતિવાળી, નંદનવનના કૂટઉપર રહેનારી અને દિવ્ય અલંકારને ધારણ કરનારી **મેઘંકરા, મેઘવતી, સુમેઘા, મેઘમાલિની, સુવત્સા, વત્સમિત્રા, વારિષેણા** અને **બલાહકા** એ નામની આઠ દિશાકુમારીઓ, પૂર્વવત્ મહત્તરા, સામાનિકા, અંગરક્ષિકા, સૈન્ય અને સેનાપતિઓના પરિવારથી પરિવારિત થઇ ત્યાં આવી. તેઓએ સ્વામીના જન્મથી પવિત્ર થયેલા સૂતિકાગૃહમાં આવી જિનેંદ્ર અને જિનમાતાને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી; અને પૂર્વની પેઠે પોતાના આત્માને જણાવી વિજયાદેવીને પ્રણામ તથા સ્તુતિ કરી મેઘને વિકુર્વિત કર્યો; તે વડે ભગવાનના જન્મભુવનથી એક યોજનસુધી, નહીં થોડી તેમ નહીં અધિક એવી ગંધોદકની વૃષ્ટિ કરી. તપથી જેમ પાપની શાંતિ થાય, અને પૂર્ણિમાની ચંદ્રિકાથી જેમ અંધકારની શાંતિ થાય તેમ તે વૃષ્ટિથી તત્કાળ રજની શાંતિ થઈ ગઇ. ત્યારપછી રંગભૂમિમાં રંગાચાર્યની જેમ તેઓએ તત્કાળ વિકાશ પામેલાં વિચિત્ર પુષ્પોના સમૂહથી ત્યાં પુષ્પના પગર ભર્યા, અને કર્પૂર તથા અગરૂના ધૂપથી જાણે લક્ષ્મીનું વાસગૃહ હોય તેમ તે ભૂમિને સુવાસિત કરી દીધી. પછી તીર્થંકર અને તેમની માતાથી થોડે દૂર ભગવંતના નિર્મળ ગુણોનું ગાયન કરતી ઉભી રહી.

તે પછી **નંદા, નંદોત્તરા, આનંદા, આનંદવર્ધના, વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી** અને **અપરાજિતા** એ નામની પૂર્વ રૂચકાદ્રિમાં નિવાસ કરનારી આઠ દિક્કુમારીઓ પોતાની સર્વ ઋધ્ધિ અને પોતાના સર્વ બલ સહિત ત્યાં આવી, પૂર્વની પેઠે પરિવાર સહિત તેઓ સૂતિકાગૃહમાં આવી સ્વામી અને તેમની માતાને પ્રણામ કરી, ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી, સ્વામિનીને પોતાની ઓળખાણ આપી, પૂર્વવત્ નમી અને સ્તુતિકરી, રત્નના દર્પણ હાથમાં રાખી, પૂર્વ તરફ ગાયન કરતી ઉભી રહી.

દક્ષિણ રૂચકાદ્રિમાં વસનારી, સુંદર આભૂષણવાળી, માળાને ધરનારી, દિવ્ય વસ્ત્રવાળી, **સમાહારા, સુપ્રદત્તા, સુપ્રબુધ્ધા, યશોધરા, લક્ષ્મીવતી, શેષવતી, ચિત્રગુપ્તા** તથા **વસુંધરા** એ નામને ધારણ કરનારી અને પૂર્વવત્ પરિવારવાળી

આઠ દિક્કુમારીઓ પ્રભુના મંદિરમાં આવી, સ્વામિનીને પ્રદક્ષિણા પૂર્વક નમસ્કાર કરી, પોતાને ઓળખાવી, ભગવાન્ અને તેમની માતાની દક્ષિણ તરફ મધુર શબ્દે મંગળ ગાયન કરતી હાથમાં કળશ લઇને ઉભી રહી.

પશ્ચિમ રૂચકાદ્રિમાં વસનારી આઠ દિશાકુમારીઓ તેટલોજ પરિવાર લઈને ત્યાં આવી; તેમનાં **ઇલાદેવી, સુરાદેવી, પૃથ્વી, પદ્માવતી, એકનાસા, નવમિકા, ભદ્રા** અને **સીતા** એવાં નામ છે; તેઓ પૂર્વવત્ પોતાના આત્માને જણાવી પ્રદક્ષિણા કરી જિન અને જિનમાતાની પશ્ચિમ તરફ પોતાના હાથમાં સુંદર પંખા લઈ ગાયન કરતી ઉભી રહી.

ઉત્તર રૂચકાદ્રિમાં નિવાસ કરનારી **અલંબુસા, મિશ્રકેશી, પુંડરીકા, વારૂણી, હાસા, સર્વપ્રભાવા, શ્રી** અને **હ્રી** નામની આઠ કુમારીઓ પૂર્વની પેઠે પરિવાર સહિત ત્યાં આવી, પોતાને ઓળખાવી પ્રદક્ષિણા પૂર્વક ભગવાન્ અને તેમની માતાને નમસ્કાર કરી, હાથમાં ચામર લઇ ઉત્તર તરફ ગાયન કરતી ઉભી રહી.

વિદિક્રૂચકાદ્રિમાં રહેનારી ચાર કુમારીઓ જેનાં **ચિત્રા, ચિત્રકનકા, સુતેરા** અને **સૌત્રામણિ** એવાં નામ છે, તેઓએ ત્યાં આવી પ્રદક્ષિણા પૂર્વક જિનેશ્વર અને તેમની માતાને નમસ્કાર કરી પોતાના આત્માને નિવેદન કર્યો, અને બંનેના વિપુલ ગુણોને ગાયન કરતી તેઓ દીપિકા લઇને ઇશાનકૂણે ઉભી રહી.

રૂચકદ્વીપની મધ્યમાં રહેનારી **રૂપા, રૂપાંશિકા, સુરૂપા** અને **રૂપકાવતી** એ નામની ચાર કુમારીઓ પણ દરેક પૂર્વની પેઠે પરિવાર સહિત મોટા વિમાન ઉપર આરૂઢ થઈ અર્હંતના જન્મગૃહમાં આવી. પ્રથમ વિમાન સહિત ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી તે વિમાનોને યોગ્ય સ્થાને સ્થાપન કર્યાં. પછી પગે ચાલી ભગવાન્ અને તેમની માતાને ભક્તિથી પ્રદક્ષિણા અને પ્રણામ કરી આ પ્રમાણે કહેવા લાગી—"વિશ્વને આનંદ આપનારા હે જગત્માતા! તમે જય પામો, અને ચીરંજીવો. તમારા દર્શનથી આજે અમારે સારૂં મુહૂર્ત્ત થયું છે. રત્નાકર, રત્નશૈલ અને રત્નગર્ભા એ સર્વ ફોગટ નામધારી છે, પણ રત્નભૂમિ તો તમે એકજ છો કે જેમણે આવા પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો છે. અમે રૂચકદ્વીપની મધ્યમાં રહેનારી દિક્કુમારીઓ છીએ. અર્હંતનાં જન્મકૃત્યો કરવાને અમે અહીં આવી છીએ, માટે તમારે અમારાથી જરા પણ ભય રાખવો નહિ." એમ કહી પ્રભુનું નાભિનાલ ચાર આંગળ રાખી બાકી છેદી નાંખ્યું. પછી તે નાલને ભૂમિમાં ખાડો ખોદીને નિધિની પેઠે સ્થાપન કર્યું, અને રત્ન તથા હીરાથી ખાડાને પૂરી દીધો. તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલી દૂર્વાથી તે ખાડા ઉપર પીઠીકા બાંધી લીધી; **દેવતાના પ્રભાવથી ઉદ્યાન પણ તત્કાળ ઉત્પન્ન થાય છે.** પછી તેમણે સૂતિકાગૃહની ત્રણ દિશામાં ક્ષણવારમાં લક્ષ્મીના ગૃહરૂપ ત્રણ કદલીગૃહો તૈયાર કર્યાં. તે દરેકની મધ્યમાં ચતુઃશાળ કરી તેની વચમાં એકેકું મોટું રત્નસિંહાસન રચ્યું. પછી તે કુમારિકાઓ પોતાના કરમાં પ્રભુને અને ભુજા ઉપર માતાને

જગત્ગુરૂ, જગતબંધુ, વિશ્વને અનુગ્રહ કરનારા અને આ અવસર્પિણીમાં અવતરેલા બીજા તીર્થંકરના જનની થયેલા છો. હે માતા ! અમે અધોલોકમાં રહેનારી દિશાકુમારીઓ છીએ, અને તીર્થંકરનો જન્મોત્સવ કરવાને અહીં આવેલી છીએ; તમારે અમારાથી ભય રાખવો નહીં." એમ કહી પ્રણામ કરી તેઓ ઇશાનદિશા તરફ ગઇ, અને વૈક્રિયસમુદ્‌ઘાતવડે પોતાની શક્તિરૂપ સંપત્તિથી સંવર્ત્તક નામના વાયુને ક્ષણવારમાં ઉત્પન્ન કર્યો. સર્વઋતુનાં પુષ્પોના સર્વસ્વ સુગંધને વહન કરનારા સુખકારી મૃદુ શીતળ અને તિર્છા સંચરતા તે પવને સૂતિકાગૃહની ચોતરફ એક યોજન સુધી તૃણાદિક દૂર કરી ભૂમિતળને સાફ કર્યું. પછી તે કુમારિકાઓ ભગવાન અને તેમની માતાની સમીપે મંગલગીતને ગાયન કરતી હર્ષ સહિત ઉભી રહી.

પછી ઊર્ધ્વરૂચકમાં સ્થિતિવાળી, નંદનવનના કૂટઉપર રહેનારી અને દિવ્ય અલંકારને ધારણ કરનારી **મેઘંકરા, મેઘવતી, સુમેઘા, મેઘમાલિની, સુવત્સા, વત્સમિત્રા, વારિષેણા** અને **બલાહકા** એ નામની આઠ દિશાકુમારીઓ, પૂર્વવત્ મહત્તરા, સામાનિકા, અંગરક્ષિકા, સૈન્ય અને સેનાપતિઓના પરિવારથી પરિવારિત થઇ ત્યાં આવી. તેઓએ સ્વામીના જન્મથી પવિત્ર થયેલા સૂતિકાગૃહમાં આવી જિનેંદ્ર અને જિનમાતાને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી; અને પૂર્વની પેઠે પોતાના આત્માને જણાવી વિજયાદેવીને પ્રણામ તથા સ્તુતિ કરી મેઘને વિકુર્વિત કર્યો; તે વડે ભગવાન્‌ના જન્મભુવનથી એક યોજનસુધી, નહીં થોડી તેમ નહીં અધિક એવી ગંધોદકની વૃષ્ટિ કરી. તપથી જેમ પાપની શાંતિ થાય, અને પૂર્ણિમાની ચંદ્રિકાથી જેમ અંધકારની શાંતિ થાય તેમ તે વૃષ્ટિથી તત્કાળ રજની શાંતિ થઈ ગઇ. ત્યારપછી રંગભૂમિમાં રંગાચાર્યની જેમ તેઓએ તત્કાળ વિકાશ પામેલાં વિચિત્ર પુષ્પોના સમૂહથી ત્યાં પુષ્પના પગર ભર્યા, અને કર્પૂર તથા અગરૂના ધૂપથી જાણે લક્ષ્મીનું વાસગૃહ હોય તેમ તે ભૂમિને સુવાસિત કરી દીધી. પછી તીર્થંકર અને તેમની માતાથી થોડે દૂર ભગવંતના નિર્મળ ગુણોનું ગાયન કરતી ઉભી રહી.

તે પછી **નંદા, નંદોત્તરા, આનંદા, આનંદવર્ધ્ધના, વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી** અને **અપરાજિતા** એ નામની પૂર્વ રૂચકાદ્રિમાં નિવાસ કરનારી આઠ દિક્કુમારીઓ પોતાની સર્વ ઋધ્ધિ અને પોતાના સર્વ બલ સહિત ત્યાં આવી, પૂર્વની પેઠે પરિવાર સહિત તેઓ સૂતિકાગૃહમાં આવી સ્વામી અને તેમની માતાને પ્રણામ કરી, ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી, સ્વામિનીને પોતાની ઓળખાણ આપી, પૂર્વવત્ નમી અને સ્તુતિકરી, રત્નના દર્પણ હાથમાં રાખી, પૂર્વ તરફ ગાયન કરતી ઉભી રહી.

દક્ષિણ રૂચકાદ્રિમાં વસનારી, સુંદર આભૂષણવાળી, માળાને ધરનારી, દિવ્ય વસ્ત્રવાળી, **સમાહારા, સુપ્રદત્તા, સુપ્રબુધ્ધા, યશોધરા, લક્ષ્મીવતી, શેષવતી, ચિત્રગુપ્તા** તથા **વસુંધરા** એ નામને ધારણ કરનારી અને પૂર્વવત્ પરિવારવાળી

વાની માણિક્યવેદિકા હોય તેવાં શોભતાં હતાં, અગ્નિકૂણમાં અભ્યંતરપર્ષદાના બાર હજાર દેવતાનાં આસનો હતાં, દક્ષિણ દિશામાં મધ્યપર્ષદાના ચૌદહજાર દેવતાઓનાં આસનો હતાં, નૈઋત્ય કૂણમાં બાહ્યપર્ષદાના સોળ હજાર દેવતાનાં આસનો રહેલાં હતાં, ઇંદ્રના સિંહાસનની પશ્ચિમમાં સાત સેનાપતિનાં સાત આસનો જરા ઊંચાં રહેલાં હતાં, અને આસપાસ ચારે દિશામાં ચોરાશી ચોરાશી હજાર આત્મરક્ષક દેવતાઓનાં સિંહાસન હતાં.

ઈંદ્રની આજ્ઞાથી એવું વિમાન તરતજ તૈયાર કરવામાં આવ્યું. **દેવતાઓની ઇષ્ટસિદ્ધિ મનવડેજ સિદ્ધ થાય છે.** પ્રભુની સન્મુખ જવામાં ઉત્સુક થયેલા શક્રેંદ્રે તરતજ વિચિત્ર આભૂષણને ધરનારૂં ઉત્તરવૈક્રિય રૂપ બનાવ્યું. પછી લાવણ્યરૂપી અમૃતવલ્લી સમાન આઠ ઈંદ્રાણીઓની સાથે અને મોટી નાટ્યસેના તથા ગંધર્વસેનાની સાથે હર્ષ પામેલો ઈંદ્ર વિમાનની પ્રદક્ષિણા કરીને પૂર્વ તરફના રત્નમય સોપાનને માર્ગે વિમાન ઉપર ચડ્યો, અને મધ્યના રત્નસિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે પર્વતના શિખરની ચૂલિકા ઉપર જેમ કેસરીસિંહ બેસે તેમ બેઠો. કમલિનીના પત્ર ઉપર જેમ હંસલીઓ બેસે તેમ ઈંદ્રાણીઓએ અનુક્રમે પોતપોતાનાં આસનો અલંકૃત કર્યાં. ચોરાશી હજાર સામાનિક દેવતાઓ ઉત્તર દિશાના સોપાનથી વિમાન ઉપર આરૂઢ થયા, અને રૂપવડે જાણે ઈંદ્રના પ્રતિબિંબ હોય તેવા તેઓ પોતપોતાનાં આસન ઉપર બેઠા. બીજા પણ દેવ અને દેવીઓ દક્ષિણ તરફના સોપાનમાર્ગથી ચડી યોગ્ય આસને બેઠા. સિંહાસન ઉપર બેઠેલા ઈંદ્રની આગળ જાણે એક એક ઈંદ્રાણીએ મંગળ કર્યાં હોય તેવા અષ્ટ મંગળિક ચાલ્યા. તે પછી છત્ર, ઝારી અને પૂર્ણકુંભાદિક ચાલ્યા કારણકે તે સ્વર્ગરાજ્યનાં ચિન્હો છે, અને છાયાની જેમ તેના સહચારી છે. તેની આગળ હજાર યોજન ઊંચો મહાધ્વજ ચાલ્યો. તે સેંકડો લઘુ ધ્વજાઓથી અલંકૃત હોવાને લીધે પલ્લવોથી વૃક્ષની જેમ શોભતો હતો. તેની આગળ ઈંદ્રના પાંચ સેનાપતિઓ અને પોતાના અધિકારમાં અપ્રમાદી એવા અભિયોગિક દેવતાઓ ચાલ્યા. આવી રીતે અસંખ્ય મહર્દ્ધિક દેવોએ વીંટાયેલો અને ચતુર ચારણગણોએ જેની ઋદ્ધિની સ્તુતિ કરેલી છે એવો, નાટ્યસેના અને ગંધર્વસેનાએ નિરંતર આરંભેલા નાટય, અભિનય તથા સંગીતમાં કુતુહળવાળો થયેલો, પાંચ અનીકાએ જેની આગળ મહાધ્વજ ચલાવ્યો છે એવો અને વાજિત્રોના અવાજથી જાણે બ્રહ્માંડને ફોડતો હોય તેવો જણાતો ઈંદ્ર, સૌધર્મ દેવલોકના ઉત્તર તરફના તીર્યક્માર્ગે પાલક વિમાનવડે પૃથ્વી ઉપર ઉતરવાની ઈચ્છાએ ચાલ્યો. કોટિ દેવોએ પરિપૂર્ણ થયેલું પાલક વિમાન જાણે ચાલતું સૌધર્મકલ્પ હોય તેમ નીચે ઉતરતું શોભવા લાગ્યું. વેગમાં મનની ગતિને પણ ઉલ્લંઘન કરનાર તે વિમાન અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રને ઉલ્લંઘન કરી ગયું, અને પૃથ્વીમાં રહેલ જાણે સૌધર્મકલ્પ હોય તેવા દેવતાને ક્રીડા કરવાના સ્થાનરૂપ નંદીશ્વરદ્વીપે તે વિમાન

પહોચ્યું. ત્યાં અગ્નિકૂણમાં રહેલા રતિકર નામના પર્વત ઉપર જઈને ઇંદ્રે તે વિમાનને સંક્ષિપ્ત કર્યું. પછી વિમાનને અનુક્રમે સંક્ષિપ્ત કરતો કરતો તે જંબૂદ્રીપમાં ભરતખંડની અંદર વિનીતા નગરીમાં આવ્યો અને તેવા લઘુ વિમાનથી તેણે પ્રભુના સૂતિકાગૃહને સ્વામીની કરે તેમ ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી. કારણકે **સ્વામીએ અલંકૃત કરેલી ભૂમિ પણ સ્વામીવત્ વંદનીક છે.** પછી સામંત રાજા જેમ મોટા રાજાના ઘરમાં આવતાં વાહન દૂર રાખે તેમ તેણે ઇશાન દિશામાં પોતાનું વિમાન સ્થાપન કર્યું, અને કુલીન ભૃત્યની પેઠે ભક્તિથી શરીરને સંકોચી તેણે સૂતિકાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. પોતાનાં નેત્રને ધન્ય માનનારા ઇંદ્રે તીર્થંકર અને તેમની માતાને નજરે જોતાંજ પ્રણામ કર્યો. પછી બંનેની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી નમસ્કારપૂર્વક વંદના કરી અંજલિ જોડી તે આ પ્રમાણે બોલ્યો—"ઉદરમાં રત્નને ધારણ કરનારા, વિશ્વને પવિત્ર કરનારા અને જગત્દીપકને આપનારા હે જગત્માતા! તમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. હે માતા! તમેજ ધન્ય છો કે જેમણે કલ્પવૃક્ષને પ્રસવનાર પૃથ્વીની જેમ બીજા તીર્થંકરને જન્મ આપ્યો છે. હે માતા! હું સૌધર્મપતિ ઇંદ્ર પ્રભુનો જન્મમહોત્સવ કરવાને માટે અહીં આવ્યો છું એથી તમારે ભય રાખવો નહીં." એમ કહી માતાને અવસ્વાપિની નિદ્રા મૂકી તીર્થંકરનું બીજું રૂપ રચી તેમની પડખે મૂક્યું. પછી તરતજ પોતાના પાંચરૂપ કર્યા; કામરૂપી **દેવતાઓ એક છતાં અનેક રૂપવાળા થઈ શકે છે.** તે પાંચ ઇંદ્રોમાંથી એક પુલકાંકિત થઈ, ભક્તિથી મનની જેમ શરીરથી પણ શુધ્ધ થઈ, નમસ્કાર કરી 'હે ભગવન્! આજ્ઞા આપો' એમ કહી, ગોશીર્ષ રસથી લિપ્ત કરેલા પોતાના હાથમાં પ્રભુને ગ્રહણ કર્યા, બીજા ઇંદ્રે પાછળ રહી પર્વતના શિખર ઉપર રહેલા પૂર્ણિમાના ચંદ્રના વિભ્રમને બતાવતું સુંદર છત્ર પ્રભુની ઉપર ધારણ કર્યું, બે ઈંદ્રોએ બે પડખે રહી સાક્ષાત્ ગ્રહણ કરેલા જાણે પુણ્યના સમૂહ હોય તેવાં બે ચામરો ધારણ કર્યાં; અને એક ઈંદ્ર પ્રતિહારની જેમ વજ્રને ઉલાળતો તેમજ પોતાની ગ્રીવાને જરા વાંકી વાળી પ્રભુને જોતો આગળ ચાલ્યો. ભમરાઓ કમલને જેમ વીંટી વળે તેમ સામાનિક પર્ષદાના દેવો, ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવો અને બીજા પણ સર્વ દેવો પ્રભુની આસપાસ વીંટાઈ વળ્યા. પછી ઈંદ્ર પ્રભુને યત્નથી હાથવતી ધારણ કરી જન્મોત્સવ કરવાની ઇચ્છાથી મેરૂપર્વત ઉપર ચાલ્યો. ગીતની પછવાડે મૃગોની જેમ પરસ્પર અથડાતા દેવતાઓ પ્રભુની પાછળ અહંપૂર્વિકાએ દોડવા લાગ્યા. પ્રભુને દૂરથી જોનારા દેવતાઓના દૃષ્ટિપાતોવડે, સર્વ આકાશ જાણે પ્રફુલ્લિત નીલકમળના વનથી વ્યાપ્ત થયું હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. ધનપતિ જેમ પોતાના દ્રવ્યને જુએ તેમ દેવતાઓ વારંવાર આવીને પ્રભુને નીરખવા લાગ્યા. એક સાથે આવી ઉપરાઉપર પડતા દેવતાઓ સંમર્દથી સમુદ્રના તરંગોની જેમ પરસ્પર અફળાવા લાગ્યા. આકાશમાં ઈંદ્રરૂપ વાહનવડે ચાલતા પ્રભુની આગળ ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓ પુષ્પના સમૂહપણાને પામવા લાગ્યા. એક મુહૂર્ત્તમાં

ઈંદ્ર મેરૂપર્વતના શિખર ઉપર દક્ષિણચૂલા ઉપર રહેલી **અતિપાંડુકબલા** નામની શિલા પાસે આવ્યો, અને ત્યાં રત્નસિંહાસન ઉપર પોતાના ખોળામાં પ્રભુને લઈને તે પૂર્વાભિમુખ બેઠો.

તેજ સમયે **ઈશાન** કલ્પના ઈંદ્રે પોતાના આસનનો કંપ થતાં અવધિજ્ઞાને શ્રીમાન્ સર્વજ્ઞનો જન્મ જાણ્યો. તેણે પણ પહેલા ઈંદ્રની જેમ રત્નસિંહાસન વિગેરે છોડી દઈ સાત આઠ પગલાં સન્મુખ ચાલી પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો. તેની આજ્ઞાથી **લઘુપરાક્રમ** નામના સેનાપતિએ મોટા સ્વરવાળી મહાઘોષા નામની ઘંટા વગાડી. તેના નાદથી ઉદ્વેલ સમુદ્રના ધ્વનિથી કાંઠાના પર્વતની ગુફાની જેમ અઠ્ઠાવીશ લાખ વિમાનો પૂરાઈ ગયા. પ્રભાત શંખના ધ્વનિથી સુતેલા રાજાઓ જાગૃત થાય તેમ તેના અવાજથી તે વિમાનના દેવતાઓ જાગૃત થયા. મહાઘોષા ઘંટાનો નાદ શાંત થતાં સેનાપતિએ મેઘના જેવી ગંભીર ધ્વનિથી આ પ્રમાણે ઘોષણા કરી—"જંબૂદ્વીપના ભરતખંડની અંદર વિનીતાપુરીમાં વિજ્યા અને જિતશત્રુરાજાથી બીજા તીર્થંકર ઉત્પન્ન થયેલા છે; તેમના જન્માભિષેકને માટે તમારા સ્વામી ઈંદ્ર મેરૂ પર્વત ઉપર જશે; માટે હે દેવતાઓ! તમે સર્વ સ્વામીની સાથે આવવા તૈયાર થાઓ." આવી ઊંચી ઘોષણા થતાં જાણે મંત્રથી ખેંચાણા હોય તેમ સર્વ દેવતાઓ ઈશાનપતિની પાસે આવ્યા. પછી હાથમાં ત્રિશૂળ લઈને જાણે ઘણાં રત્નભૂષણથી ચાલતો રત્નનો પર્વત હોય તેવો દેખાતો, શ્વેત વસ્ત્રવાળો, પુષ્પમાળા ધારણ કરનારો, મોટા વૃષભના વાહનવાળો, સામાનિક વિગેરે ક્રોડોગમે દેવોથી પરવરેલો, ઉત્તરાર્ધ્ધ સ્વર્ગનો સ્વામી પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેસી દક્ષિણ તરફના ઇશાન કલ્પને રસ્તે પરિવાર સહિત ચાલ્યો. થોડીવારમાં અસંખ્ય દ્વીપસમુદ્રને ઉલ્લંઘી **નંદીશ્વર** મહાદ્વીપે આવ્યો. ત્યાં ઈશાનકૂણના રતિકર પર્વત ઉપર પોતાના વિમાનને હેમંતઋતુના દિવસની પેઠે સંક્ષિપ્ત કર્યું. અનુક્રમે કાળક્ષેપ કર્યા વિના વિમાનને સંક્ષિપ્ત કરતો તે મેરૂ પર્વતની ઉપર શિષ્યની જેમ પ્રભુની પાસે આવ્યો. બીજા **સનત્કુમાર, બ્રહ્મ, શુક્ર,** અને **પ્રાણત** ઇંદ્રોએ પણ સુઘોષા ઘંટાને વગાડી નૈગમેષિએ બોધિત કરેલા દેવતાઓની સાથે, શક્રેંદ્રની જેમ ઉત્તરદિશાના માર્ગે નંદીશ્વરદ્વીપે આવી અગ્નિકૂણના રતિકર પર્વત ઉપર પોતાના વિમાનોને સંક્ષિપ્ત કર્યાં, અને ત્યાંથી તરતજ મેરૂ પર્વત ઉપર શક્રના ઉત્સંગમાં રહેલા ભગવંતની સમીપે આવી, ચંદ્રની પાસે નક્ષત્રની જેમ રહ્યા. **માહેંદ્ર, લાંતક, સહસ્રાર** અને **અચ્યુત** ઇંદ્રો પણ મહાઘોષા ઘંટાવડે લઘુપરાક્રમ સેનાપતિએ બોધિત કરેલા દેવતાઓની સાથે ઈશાન ઇંદ્રની જેમ દક્ષિણમાર્ગે નંદીશ્વર દ્વીપે આવ્યા, અને ઈશાન દિશાના રતિકર પર્વત ઉપર પોતાના વિમાન સંક્ષેપી, પાંથ લોકો જેમ આનંદ સહિત વનના ફલિત વૃક્ષ તરફ જાય તેમ મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર સ્વામીની પાસે આવ્યા.

તેજ વખતે દક્ષિણ શ્રેણીના આભૂષણરૂપ **ચમરચંચા** પુરીમાં સુધર્માસભાની અંદર **ચમરેંદ્રનું** આસન કંપ્યું. તેણે અવધિજ્ઞાનવડે તીર્થંકરનો પવિત્ર જન્મ જાણી સાત આઠ પગલાં સનમુખ ચાલી નમસ્કાર કર્યો. તેની આજ્ઞાથી તત્કાળ દ્રુમ નામના પાયદલસેનાપતિએ સુસ્વરવાળી **ઓઘસ્વરા** ઘંટા વગાડી. તેનો સ્વર શાંત થતાં પૂર્વવત ઉદ્ઘોષણા કરવાથી, સાયંકાળે પક્ષીઓ જેમ વૃક્ષ પાસે આવે તેમ સર્વ દેવો ચમરેંદ્ર પાસે આવ્યા. ચમરેંદ્રની આજ્ઞાથી તેના અભિયોગિક દેવતાએ ક્ષણવારમાં અર્દ્ધલાખ યોજન પ્રમાણવાળું એક વિમાન વિકૃત કર્યું. પાંચસો યોજન ઉંચા ઇંદ્રધ્વજે શોભતું તે વિમાન કૂપસ્તંભ સહિત વહાણની જેવું શોભતું હતું. ચોસઠ હજાર સામાનિક દેવતા, તેત્રીશ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવતા, ચાર લોકપાળ, પરિવાર સહિત પાંચ મહિષીઓ, ત્રણ પર્ષદા, સાત મોટી સેનાઓ, સાત સેનાપતિઓ, સામાનિકથી ચારગણા આત્મરક્ષકો અને બીજા અસુરકુમાર દેવદેવીની સાથે ચમરેંદ્ર તે વિમાનમાં આરૂઢ થઇને ક્ષણવારમાં નંદીશ્વર દ્વીપે પહોંચ્યો, અને પોતાના રતિકર પર્વત ઉપર શક્રની જેમ વિમાન સંક્ષેપ્યું. પૂર્વ સમુદ્રમાં ગંગાના પ્રવાહની જેમ વેગથી તે મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર પ્રભુના ચરણ સમીપે આવ્યો.

ઉત્તર શ્રેણીના આભૂષણરૂપ **બલિચંચા** નગરીમાં પોતાના આસનના કંપથી બલિ નામના ઈંદ્રે અર્હતજન્મને અવધિજ્ઞાને જાણ્યો. તેની આજ્ઞાથી **મહાદ્રુમ** નામના પાયદલના સેનાપતિએ તત્કાળ **મહૌઘસ્વરા** ઘંટાને ત્રણવાર વગાડી, અને તેનો નાદ શાંત થતાં અસુરોના શ્રવણને અમૃત પ્રવાહ સમાન આઘોષણા કરી. મેઘના શબ્દથી હંસો જેમ માનસરોવરમાં જાય તેમ તે આઘોષણાથી સર્વ અસુરો બલીંદ્રની પાસે આવ્યા. પૂર્વ સંખ્યા પ્રમાણે પરિવારે યુક્ત અને સાઠહજાર સામાનિક તથા તેથી ચારગુણા આત્મરક્ષક દેવતાની સાથે પૂર્વવત્ વિમાનમાં બેસીને તે નંદીશ્વર દ્વીપના રતિકર પર્વત ઉપર થઈ મેરૂના મસ્તક ઉપર આવ્યો.

તે પછી **નાગકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, મેઘકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર** અને **દિશીકુમારના** દક્ષિણ શ્રેણીમાં રહેલા **ધરણીંદ્ર, હરી, વેણુદેવ, અગ્નિશિખ, વેલંબ, સુઘોષ, જલકાંત, પૂર્ણ** અને **અમિત** નામના ઇંદ્રો તથા ઉત્તર શ્રેણીના **ભૂતાનંદ, હરિશિખ, વેણુદારી, અગ્નિમાણવ, પ્રભંજન, મહાઘોષ, જલપ્રભ, અવશિષ્ટ** અને **અમિતવાહન** નામના ઈંદ્રો એ સર્વેએ આસનકંપથી અવધિજ્ઞાને અર્હતજન્મ જાણ્યો. ધરણાદિકની ઘંટા ભદ્રસેન નામના સેનાપતિએ અને ભૂતાનંદાદિની ઘંટા દક્ષ નામના સેનાપતિએ વગાડી; તેથી બંને શ્રેણીની **મેઘસ્વરા, ક્રૌંચસ્વરા, હંસસ્વરા, મંજુસ્વરા, નંદિસ્વરા, નંદિઘોષા, સુસ્વરા, મધુસ્વરા,** અને **મંજુઘોષા** નામની ઘંટાઓ વાગી; એટલે તે તે ભુવનપતિની બંને શ્રેણીના સર્વે દેવો ક્ષણવારમાં ઘોડાઓ જેમ પોતાના સ્થાનમાં

આવે તેમ પોતપોતાના ઈંદ્રો પાસે આવ્યા. તેમની આજ્ઞાથી તેમના અભિયોગક દેવતાઓએ રત્ન અને સુવર્ણથી વિચિલ, પચવીશહજાર યોજન વિસ્તારવાળા વિમાન અને અઢીશેં યોજન ઊંચા ઈંદ્રધ્વજ વિકૃત કર્યા. પ્રત્યેક ઈંદ્ર છ મહિષીઓ, છ હજાર સામાનિક દેવતાઓ, તેથી ચારગણા અંગરક્ષકો અને ચમર બલિની પેઠે બીજા ત્રાયસ્ત્રિંશાદિક દેવોએ પરિવૃત થઈ વિમાનમાં બેસી મેરૂ ઉપર પ્રભુ સમીપે આવ્યા.

પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરૂષ મહોરગ અને ગંધર્વોના અધિપતિ કાળ, **સ્વરૂપ, પૂર્ણ, ભદ્ર, ભીમ, કિંનર, સત્પુરૂષ, અતિકાય અને ગીતરતિ** એ નામના દક્ષિણ શ્રેણીમાં રહેલા અને ઉત્તર શ્રેણીમાં રહેલા **મહાકાળ, પ્રતિરૂપ, માણિભદ્ર, મહાભીમ, કિંપુરૂષ, મહાપુરૂષ, મહાકાય અને ગીતયશા**—એવા બંને શ્રેણીઓના પતિઓએ આસનકંપથી ભગવાન્‌ના જન્મને જાણી પોતપોતાના સેનાપતિઓ પાસે પોતાની **મંજુસ્વરા** અને **મંજુઘોષા** ઘંટાને અનુક્રમે વગડાવી. ઘંટાનાદ શાંત થયો એટલે સેનાપતિએ આઘોષણા કરી; તેથી પિશાચ વિગેરે નિકાયના વ્યંતરો પોતપોતાના ઈંદ્રો પાસે આવ્યા. તે ઈંદ્રો ત્રાયસ્ત્રિંશ અને લોકપાળ વિનાના દેવતાઓથી વીંટાયેલા હતા; કારણકે તેમને સૂર્યચંદ્રની જેમ ત્રાયસ્ત્રિંશ તથા લોકપાળ નથી. તે દરેક ઈંદ્ર પોતાના ચાર હજાર સામાનિક દેવતાઓ અને સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવતાઓ સાથે, અભિયોગિક દેવતાએ રચેલા વિમાનમાં બેસી મેરૂ ઉપર પ્રભુની પાસે આવ્યા. તેવીજ રીતે દક્ષિણ શ્રેણી અને ઉત્તરશ્રેણીમાં રહેલા અણપન્નિકાદિક વાણવ્યંતરોની આઠ નિકાયના સોળ ઈંદ્રો પણ પિશાચાદિ દેવેંદ્રની જેમ આસનકંપથી ભગવાન્‌ના જન્મને જાણી મંજુસ્વરા અને મંજુઘોષા નામની ઘંટાને પોતપોતાના સેનાપતિઓ પાસે વગડાવી અને ઘોષણા કરાવી, પોતપોતાના વ્યંતરો સહિત અભિયોગિક દેવતાઓએ વિકૃત કરેલા વિમાનમાં બેસી, પૂર્વવત્‌ પરિવાર સાથે ભગવંત પાસે આવ્યા. અસંખ્યાતા ચંદ્ર અને સૂર્ય પોતપોતાના પરિવારને ગ્રહણ કરી, પુત્રો જેમ પિતા પાસે આવે તેમ જિનેશ્વર પાસે આવ્યા. સ્વતંત્ર એવા તે સર્વ ઈંદ્રો આવી રીતે પરતંત્રની જેમ સ્વામીનો જન્મોત્સવ કરવાની ઈચ્છાએ ભક્તિથી ત્યાં આવ્યા.

હવે અગિયારમા અને બારમા દેવલોકના **અચ્યુત** નામના ઇંદ્રે સ્નાત્ર કરવાના ઉપકરણને માટે આભિયોગિક દેવતાઓને આજ્ઞા કરી. તેઓએ ઈશાનદિશામાં જઈ ઊંચે પ્રકારે સમુદ્‌ઘાત કરી, સોનાના, રૂપાના, રત્નના, સુવર્ણના અને રૂપાના, સુવર્ણના અને રત્નના, રૂપાના અને રત્નના, સોનું રૂપું અને રત્નના, તથા માટીના—પ્રત્યેક જાતના એક હજાર ને આઠ આઠ કળશો બનાવ્યા. તે સાથે એટલીજ ઝારીઓ, દર્પણ, પાત્રો, પાત્રી, ડાબડા, રત્નના કરંડીઆ અને પુષ્પોની ચંગેરીઓ એ સઘળું કાળક્ષેપ કર્યા શિવાય જાણે કોશાગારથી લઈ આવ્યા હોય તેમ વિકૃતિથી બનાવ્યા.

"હે પ્રભુ! અતિવંત સુવર્ણના છેદના જેવી છબિથી આકાશના ભાગને આચ્છાદન
"કરનાર અને પ્રક્ષાલન વિના પવિત્ર એવી તમારી કાયા કોને આક્ષેપ ન કરે! સુગંધી
"વિલેપન કર્યા શિવાય પણ નિત્ય સુગંધી એવા તમારા અંગમાં મંદારની માળાની
"જેમ દેવતાઓની સ્ત્રીઓનાં નેત્રો ભ્રમરપણાને પામે છે. હે નાથ! દિવ્ય અમૃતરસા-
"સ્વાદના પોષણથી જાણે હણાઈ ગયા હોય તેવા રોગરૂપી સર્પના સમૂહો તમારા
"અંગમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી. દર્પણના તળમાં લીન થયેલાં પ્રતિબિંબના જેવા
"તમારા શરીરમાં ઝરતા પસીનાના લીનપણાની કથા પણ કેમ સંભવે[1]! હે વીતરાગ!
"તમારૂં અંતઃકરણ માત્ર રાગરહિત છે એમ નથી, પણ તમારા શરીરમાં રૂધિર પણ
"દુધની ધારા જેવું શ્વેત છે. તમારામાં બીજું પણ જગતથી વિલક્ષણ છે એમ અમે
"કહી શકીએ છીએ, કારણકે તમારૂં માંસ પણ નહીં બગડેલું, અબીભત્સ અને શુભ્ર
"છે. જળ તથા સ્થળમાં ઉત્પન્ન થયેલી પુષ્પોની માળાને છોડીને ભ્રમરાઓ તમારા
"નિઃશ્વાસની સુગંધને અનુસરે છે. તમારી સંસારસ્થિતિ પણ લોકોત્તર ચમત્કાર કર-
"નારી છે, કારણકે તમારા આહાર અને નીહાર પણ ચર્મચક્ષુગોચર થતા નથી.[2]"

એવી રીતે તેમના અતિશયગર્ભિત સ્તુતિ કરી, જરા પાછો ચાલી, અંજલિ જોડી પ્રભુની ભક્તિને ભજનારો તે ઇંદ્ર સુશ્રુષા કરવામાં તત્પર થઈને રહ્યો, એટલે બીજા બાસઠ ઈંદ્રોએ પરિવાર સહિત અનુક્રમે અચ્યુત ઈંદ્રની જેમ પ્રભુને અભિષેક કર્યો. અભિષેકને અંતે સ્તુતિ નમસ્કાર કરી જરા પાછા ફરી અંજલિ જોડી દાસની જેમ તત્પર થઇ તેઓ પ્રભુની ઉપાસના કરવા લાગ્યા.

પછી સૌધર્મકલ્પના ઈંદ્રની જેમ ઇશાનકલ્પના ઈંદ્રે અતિભક્તિથી પોતાના દેહના પાંચ રૂપ કર્યા, અને અર્ધચંદ્રના જેવી આકૃતિવાળી અતિપાંડુકબલા નામની શિલા ઉપર ઇશાનકલ્પની જેમ એક રૂપે સિંહાસન ઉપર બેઠો. જિનભક્તિમાં પ્રયત્નવાન્ એવા તેણે એક રથથી બીજા રથની જેમ શક્રેંદ્રના ઉત્સંગથી પોતાના ઉત્સંગમાં પ્રભુને આરોપણ કર્યા. એકરૂપે પ્રભુના મસ્તકઉપર છત્ર ધર્યું, બે રૂપે પ્રભુની બંને પડખે બે ચામર ધારણ કર્યા, અને પાંચમા રૂપે ત્રિશૂળને હાથમાં રાખી જગત્પતિની પાસે તે ઉભો રહ્યો. તે વખતે પ્રતિહારની જેમ ઉદાર આકારવડે તે મનોહર લાગતો હતો. પછી સૌધર્મકલ્પના ઇંદ્રે પોતાના આભિયોગિક દેવતાની પાસે તત્કાળ અભિષેકનાં ઉપકરણો મંગાવ્યાં, અને ભગવાનની ચારે દિશાએ જાણે બીજા સ્ફાટિકમણિના પર્વતો હોય તેવા સ્ફાટિકમય ચાર વૃષભનાં રૂપ પોતે વિકુર્વ્યાં. એ ચાર વૃષભના આઠ શૃંગથી જળની, ચંદ્રના કિરણોની જેવી ઉજ્વળ આઠ ધારા ઉત્પન્ન થઇ; તે અધરથીજ નદીઓની જેમ એકઠી

---

૧ પ્રભુને શરીરે પરસેવો બીલકુલ થતો નથી, તે આ વાક્યથી સૂચવ્યું છે. ૨ અરિહંતના ૩૪ અતિશયમાંથી ૪ અતિશય જન્મથી હોય છે, તે આ સ્તવનામાં સૂચવ્યા છે.

મળીને સમુદ્રની જેમ જગત્પતિના મસ્તક ઉપર પડવા લાગી. તેણે એમ જુદીજ રીતે પ્રભુને અભિષેક કર્યો, કારણકે **શક્તિવંત પુરૂષો કવિઓની જેમ અન્ય અન્ય પ્રકારની રચનાથી પોતાના આત્માને જણાવે છે.** અચ્યુતેંદ્રની જેમ તેણે માર્જન, વિલેપન, પૂજા, અષ્ટમંગળિકનું આલેખન અને આરાત્રિક એ સર્વ કાર્ય વિધિયુક્ત કર્યાં. પછી શક્રસ્તવથી જગત્પતિને વંદના નમસ્કાર કરી હર્ષથી ગદ્ગદ્ સ્વરે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી—

"હે ત્રણ ભુવનના અધિપતિ! વિશ્વૈકવત્સલ! પુણ્યલતાને ઉત્પન્ન કરવામાં નવીન "મેઘ સમાન એવા હે જગત્પ્રભુ! તમે જય પામો. હે સ્વામિન્! પર્વતમાંથી જેમ "સરિતાનો ઓઘ ઉતરે તેમ આ જગત્‌ને પ્રસન્ન કરવાને તમે વિજય નામના વિમાનથી "ઉતરેલા છો. હે ભગવાન્! મોક્ષરૂપી વૃક્ષના જાણે બીજ હોય તેવાં ઉજ્વળ ત્રણ "જ્ઞાન, જળમાં શીતળતાની જેમ તમારે જન્મથીજ સિદ્ધ છે. હે ત્રિભુવનાધીશ! દર્પણની "સામે પ્રતિબિંબની જેમ જેઓ તમને હૃદયમાં ધારણ કરે છે તેઓની સન્મુખ હમેશાં "સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી રહે છે. ઉત્કટ એવા કર્મરૂપી રોગથી પીડાતા પ્રાણીઓના "રોગનો પ્રતિકાર કરનારા એક વૈદ્યરૂપ તમે તેમના ભાગ્યોદયે ઉત્પન્ન થયેલા છો. હે "સ્વામિન્! મારવાડના પાંથની જેમ તમારા દર્શનરૂપી અમૃતના શ્રેષ્ઠ સ્વાદથી અમે "જરા પણ તૃપ્તિ પામતા નથી. હે પ્રભુ! સારથિવડે રથની જેમ અને કર્ણધારવડે "નાવની જેમ નાયકરૂપ તમે ઉત્પન્ન થવાથી આ જગત્‌ના લોકો સન્માર્ગે પ્રવર્ત્તો. "હે ભગવન્! તમારા ચરણકમળની સેવાની પ્રાપ્તિથી અમારૂં ઐશ્વર્ય હમણા "કૃતાર્થ થયેલું છે."

એવી રીતે એકસો આઠ શ્લોકથી સ્તુતિ કરી, ઇંદ્રે પ્રથમની જેમ પોતાના પાંચ રૂપ વિકૃત કર્યાં. એક રૂપે પ્રભુને હાથમાં ગ્રહણ કર્યા, એકરૂપે પ્રભુના મસ્તક ઉપર છત્ર ધર્યું, બેરૂપે બે ચામર ધર્યા, અને એકરૂપે હાથમાં વજ્ર લઈ પ્રભુની આગળ પૂર્વવત્ ઉભો રહ્યો. પછી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે યથાયોગ્ય પરિવાર સહિત નમ્રાત્મા તે વિનીતા નગરીમાં જિતશત્રુરાજાને ઘેર આવ્યો. ત્યાં પ્રથમ મૂકેલા તીર્થંકરના પ્રતિબિંબને સંવૃત કરી વિજયાદેવીની પડખે તીર્થંકરને આરોપણ કર્યા. પ્રભુને ઓશીકે સૂર્યચંદ્રના જેવું કુંડળનું યુગલ તથા કોમળ અને શીતળ એવું દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર મૂક્યું. આકાશમાંથી ઉતરતા સૂર્યના જેવું સુવર્ણના પ્રાકારે શણગારેલું શ્રીદામગંડક[1] પ્રભુની ઉપર ઉલ્લેચમાં બાંધ્યું. પ્રભુની દૃષ્ટિના વિનોદને માટે મણિરત્ન સહિત હાર અને મનોહર અર્ધહાર ઇંદ્રે ત્યાં લટકાવ્યા. પછી ચંદ્ર જેમ કુમુદિનીની અને સૂર્ય જેમ પદ્મિનીની નિદ્રા હરે તેમ ઇંદ્રે વિજયાદેવીને આપેલી અવસ્વાપિની નિદ્રા હરણ કરી. ઇંદ્રે આદેશ કરેલા કુબેરની આજ્ઞાથી જૃંભક જાતિના દેવતાઓએ જિતશત્રુ રાજાના ગૃહમાં તે વખતે સુવર્ણ, હિરણ્ય

૧ ફુલની માળાઓનો દડો (ગુચ્છો).

અને રત્નોની જુદી જુદી બત્રીશકોટી સંખ્યાપ્રમાણ વૃષ્ટિ કરી, અને બત્રીશ નંદભદ્રાસનની[1] વૃષ્ટિ કરી. મણ્યંગ કલ્પવૃક્ષોની જેમ તેમણે આભૂષણની વૃષ્ટિ કરી, અનગ્ન કલ્પવૃક્ષોની જેમ વસ્ત્રની વૃષ્ટિ કરી, અને ભદ્રશાલાદિક વનમાંથી ચુંટી લાવેલાની જેમ ચોતરફ પત્રવૃષ્ટિ, પુષ્પવૃષ્ટિ અને ફળવૃષ્ટિ કરી. ચિત્રાંગ નામના કલ્પવૃક્ષની જેમ તેઓએ વિચિત્રવર્ણનાં પુષ્પોની માળાની વૃષ્ટિ કરી, એલાદિક ચૂર્ણને ઉડાડનારા દક્ષિણ પવનની જેમ ગંધવૃષ્ટિ અને પવિત્ર એવી ચૂર્ણવૃષ્ટિ કરી, અને પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘ જેમ જળધારાની વૃષ્ટિ કરે તેમ અતિ ઉદાર વસુધારાની વૃષ્ટિ કરી. પછી શક્રની આજ્ઞાથી તેના આભિયોગિક દેવતાઓએ આ પ્રમાણે ઉદ્‌ઘોષણા કરી —" હે વૈમાનિક, ભુવનપતિ, જ્યોતિષ્ક અને વ્યંતર દેવતાઓ! તમે સાવધાન થઈને સાંભળો. જે અર્હત્ અને તેમની માતાનું અશુભ ચિંતવશે તેનું મસ્તક અર્જકવૃક્ષની મંજરીની જેમ સાત પ્રકારે ભેદ પામશે."

અહીં મેરૂપર્વત ઉપરથી ઈંદ્રાદિક સહિત સર્વે દેવતાઓ આનંદે પ્રફુલ્લિત થઈ નંદીશ્વર દ્વીપે ગયા. સૌધર્મેંદ્ર પણ ભગવંતને નમસ્કાર કરી જીતશત્રુરાજાના ગૃહમાંથી નીકળી તત્કાળ ત્યાં પહોંચ્યો. તેણે દક્ષિણ અંજનાદ્રિના શાશ્વત ચૈત્યમાં શાશ્વત્ અર્હંતોની પ્રતિમા પાસે અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કર્યો, અને તેના ચાર લોકપાલોએ તેની ફરતા ચાર દધિમુખ પર્વતોપરનાં ચૈત્યોમાં હર્ષ સહિત ઉત્સવ કર્યો. ઉત્તરના અંજનાદ્રિ ઉપરના શાશ્વત્ ચૈત્યમાં ઈશાનેંદ્રે શાશ્વત્ જિનપ્રતિમાનો અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કર્યો, અને તેના ચાર લોકપાલોએ પૂર્વની જેમ તેની ફરતા ચાર દધિમુખ પર્વતો ઉપર ઋષભાદિ પ્રતિમાનો ઉત્સવ કર્યો. ચમરેંદ્રે પૂર્વ અંજનાદ્રિમાં અને બલીંદ્રે પશ્ચિમ અંજનાચલમાં અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કર્યો, અને તેઓના લોકપાળોએ તે તે પર્વતની આસપાસના ચાર ચાર દધિમુખ પર્વત ઉપરની પ્રતિમાનો ઉત્સવ કર્યો. પછી સંકેત સ્થાનની જેમ તે દ્વીપમાંથી સર્વ સુરાસુરો પોતાને કૃતકૃત્ય માનતા પોતાને સ્થાનકે ગયા.

તેજ રાત્રિએ પ્રભુના જન્મ પછી થોડીવારે વૈજયંતીએ પણ ગંગા જેમ સુવર્ણ કમળને પ્રસવે તેમ એક પુત્રને સુખેથી પ્રસવ્યો. પત્ની અને વધૂ એવા વિજયા ને વૈજયંતીના પરિવારે પુત્રોત્પત્તિની વધામણીથી જિતશત્રુ રાજાને વધાવ્યા. તે વાર્તા સાંભળી સંતુષ્ટ થયેલા રાજાએ તેઓને એવું પારિતોષિક આપ્યું કે જેથી તેમના કુળમાં પણ લક્ષ્મી કામધેનુની જેમ અવિચ્છિન્ન થઈ. વર્ષાના આગમથી સિંધુનદીની જેમ અને પૂર્ણિમાથી સમુદ્રની જેમ તે વખતે પૃથ્વીપતિનું શરીર પ્રફુલ્લિત થયો. તે સમયે રાજાને પૃથ્વીની સાથે ઉચ્છવાસ, આકાશની સાથે પ્રસન્નતા અને પવનની સાથે તૃપ્તિપણું પ્રાપ્ત થયું. તેમણે તત્કાળ કારાગૃહમાંથી શત્રુઓને પણ બંધનમુક્ત કર્યા, જેથી

[1] એક જાતના ભદ્રાસન (સિંહાસન)

બંધન ફક્ત હસ્તી વિગેરેનેજ રહ્યું. ઈંદ્ર જેમ શાશ્વત્ અર્હંતની પૂજા કરે તેમ રાજાએ ચૈત્યોમાં જિનબિંબની અદ્‌ભુત પૂજા કરી. યાચકોને પોતાના પારકાની અપેક્ષા નહીં રાખતાં ધનથી પ્રસન્ન કર્યા. કારણકે ઉદ્ધત થયેલા મેઘની વૃષ્ટિ સર્વને સાધારણ હોય છે. ખીલેથી છુટેલા વાછરડાની જેમ ઉછળતા છાત્રોની સાથે ઉપાધ્યાયો (મહેતાજીઓ) સુતમાતૃકાનો પાઠ કરાવતા ત્યાં આવ્યા; કોઈ ઠેકાણે બ્રાહ્મણોનો વેદોદિત મંત્રનો મોટો ધ્વનિ થવા લાગ્યો; કોઈ ઠેકાણે લગ્ન વિગેરેના વિચારથી સારવાળી મુહૂર્ત્ત સંબંધી ઉક્તિઓ થવા લાગી; કોઈ ઠેકાણે કુલીન કાંતાઓ ટોળે મળી હર્ષકારી ધ્વનિથી ગીત ગાવા લાગી; કોઇ ઠેકાણે વારાંગનાઓનો મંગળિક ગીતધ્વનિ થવા લાગ્યો; કોઈ કોઈ ઠેકાણે બંદી લોકોનો કલ્યાણકલ્પનાં તુલ્ય મોટો કોળાહળ થવા લાગ્યો; કોઇ ઠેકાણે ચારણોથી સુંદર દ્વિપથક આશિષો સંભળાવા લાગી; કોઇ ઠેકાણે ચેટક લોકો હર્ષથી ઊંચે સ્વરે બોલવા લાગ્યા, અને કોઈ ઠેકાણે યાચકોને બોલાવવાથી ઉત્કટ થયેલા છડીદાર લોકોનો કોળાહળ થવા લાગ્યો. આવી રીતે વર્ષાઋતુના મેઘથી સંકુલ થયેલા આકાશમાં ગર્જનાની પેઠે રાજગૃહના આંગણામાં એવા શબ્દ વિસ્તાર પામી રહ્યા.

કોઈ ઠેકાણે નગરજનો કુંકુમાદિક વડે વિલેપન કરવા લાગ્યા, કોઇ હીરવાણી વસ્ત્ર પહેરવા લાગ્યા, અને કોઇ દિવ્યમાળાઓનાં આભૂષણોથી અલંકૃત્ત થવા લાગ્યા. વળી કોઈ ઠેકાણે કર્પૂરમિશ્ર તાંબૂલથી પ્રસન્નતા થતી હતી, કોઈ ઠેકાણે ઘરના આંગણામાં કુંકુમથી સીંચન થતું હતું, કોઇ ઠેકાણે કુવલયના જેવા મૌક્તિકથી સાથીઆ રચાતા હતા, કોઇ ઠેકાણે નવીન કદલીસ્તંભથી તોરણો બંધાતા હતા, અને કોઈ ઠેકાણે તોરણની બંને તરફ સુવર્ણકુંભો આરોપણ થતા હતા. તે અવસરે જાણે સાક્ષાત્ ઋતુની લક્ષ્મી હોય તેવી પુષ્પગર્ભિત કેશપાશવાળી, પુષ્પોની માળાથી મસ્તકભાગને વેષ્ટન કરનારી અને કંઠમાં લટકતી માળાવાળી નગરની ગંધર્વસુંદરીઓ દેવતાની સ્ત્રીઓની જેમ ગીતતાલ યુક્ત મનોહર ગાયન કરવા લાગી. રત્નના કર્ણાભરણ, પદક, બાજુબંધ, કંકણ અને નૂપુરથી જાણે રત્નાદ્રિની દેવતાઓ હોય એવી તેઓ શોભતી હતી, અને જાણે કલ્પવૃક્ષની લતા હોય તેમ તેઓ બંને તરફ લટકતા ચલાયમાન છેડાવાળા ઉત્તરીય વસ્ત્રોથી શ્રેણીબધ્ધ પરિકરવાળી જણાતી હતી. તે વખતે નગરની કુળવાન્ સ્ત્રીઓ પણ પવિત્ર દૂર્વા સહિત પૂર્ણપાત્રોને હાથમાં ધારણ કરી ત્યાં આવવા લાગી. તેઓએ કસુંબાનાં ઉત્તરીય વસ્ત્રોથી સુંદર બુરખા ધારણ કર્યા હતા, તેથી તેઓ સંધ્યાનાં વાદળાંથી આચ્છાદિત થયેલી પૂર્વ દિશાના મુખની લક્ષ્મીને હરતી હતી. કુંકુમના અંગરાગથી શરીરશોભાને અધિક કરનારી તેઓ વિકસ્વર કમળવનના પરાગથી જેમ નદીઓ શોભે તેમ શોભતી હતી, પોતાનાં મુખ અને લોચન નીચાં કર્યાં હતાં, તેથી જાણે તેઓ ઈર્યાસમિતિ શોધતી હોય તેવી જણાતી હતી, અને નિર્મળ વસ્ત્રથી જાણે નિર્મળ શીલવાળી હોય તેવી તેઓ જણાતી હતી.

કેટલાએક સામંતો અક્ષતની જેમ સુંદર મોતીથી પાત્રને પૂરી રાજાના મંગળિકને માટે રાજાની પાસે લાવવા લાગ્યા. મહર્દ્ધિક દેવતાઓ જેમ ઈંદ્રની પાસે આવે તેમ પરમ ઋધ્ધિવાળા કેટલાક સામંતરાજાઓ રત્નાભૂષણના સમૂહ લઈને જિતશત્રુ રાજાની પાસે આવ્યા; કેટલાએક જાણે કદલીસૂત્રથી અથવા બિસસૂત્રથી વણ્યાં હોય તેવાં મોટાં મૂલ્યવાળાં દુકુલ વસ્ત્રો લાવ્યા; કેટલાએક જૃંભક દેવતાઓએ વરસાવેલી વસુધારાની જેવો સુવર્ણરાશિ મહારાજાને ભેટ કર્યો; કોઈએ દિગ્ગજોના જાણે યુવરાજ હોય તેવા શૌર્યવાળા અને ઉન્મત હાથીઓ ભેટ કર્યા, અને કોઈ ઉચ્ચૈશ્રવાના જાણે બંધુ હોય તેમજ સૂર્યાશ્વના જાણે અનુજ હોય તેવા ઉત્તમ ઘોડાઓ લાવી અર્પણ કરવા લાગ્યા. હર્ષથી હૃદયની જેમ રાજાનું ગૃહાંગણ, અનેક રાજાઓએ ભેટ કરેલા વાહનોથી વિશાલ હતું તોપણ સાંકડું થઇ ગયું. રાજાએ સર્વની પ્રીતિને માટે સઘળી ભેટ ગ્રહણ કરી; નહીંતો દેવના દેવ જેના પુત્ર છે તેને શું ન્યૂન હતું?

રાજાના આદેશથી નગરીમાં સ્થાને સ્થાને દેવતાના જાણે વિમાન હોય તેવા મોટા મંચકો રચવામાં આવ્યા. દરેક હવેલી અને દરેક ઘરમાં, આવેલા દેવને માટે કૌતુકથી જ્યોતિષ્ક દેવો આવીને રહ્યા હોય તેવાં રત્નપાત્ર તોરણો બાંધ્યાં; અને દરેક માર્ગમાં ભૂમિનું મંગળસૂચક વિલેપન હોય તેમ રજની શાંતિને માટે કેશરના જળથી છંટકાવ કરવામાં આવ્યો. નગરલોકો ઠેકાણે ઠેકાણે નાટક સંગીત અને વાજિત્રોના નાદ કરવા લાગ્યા. રાજાએ દશ દિવસ સુધી તે નગરીને [1]શુલ્ક દંડ રહિત, સુભટોના પ્રવેશ વિનાની, કર વિનાની અને મહોત્સવમય કરી દીધી.

પછી તે મહારાજાએ શુભદિવસે પુત્ર અને ભત્રિજાનો નામકરણઉત્સવ કરવાને પોતાનાં સેવકોને આજ્ઞા કરી. તેઓએ ઘાટા અને અનેક પુટવાળા વસ્ત્રોથી, જાણે રાજાની આજ્ઞાના ભયથી સૂર્યના કિરણે અનાવિષ્ટ થયો હોય તેવો એક મંડપ બનાવ્યો. તેના દરેક સ્તંભની સમીપે અનેક કદલીસ્તંભો શોભતા હતા, તે જાણે પુષ્પની કળીઓથી આકાશમાં પદ્મખંડને વિસ્તારતા હોય તેવા જણાતા હતા. જાણે રક્ત થયેલી મધુકરી હોય તેવી લક્ષ્મીએ નિરંતર આશ્રિત કરેલાં પુષ્પગૃહો ત્યાં વિચિત્ર પુષ્પોથી રચવામાં આવ્યાં. હંસરોમથી અંચિત થયેલાં અને રૂએ ભરેલાં કાષ્ટ[illegible]આસનોથી તે મંડપ નક્ષત્રોવડે આકાશની જેમ સનાથ થયેલો હતો. એ રીતે [illegible] આભિયોગિક દેવતાઓ રચે તેમ રાજાનો મંડપ તત્કાળ સેવકોએ [illegible] મંગળ દ્રવ્ય હાથમાં રાખી હર્ષસહિત ત્યાં આવનારાં સ્ત્રીપુરૂષોને [illegible] સ્થાને બેસાર્યાં, અને અધિકારીઓએ કુંકુમના [illegible] પોતાના બંધુની જેમ તેમની ગૌરવતા કરી. તે [illegible]

---

૧ જકાત અને દંડ.

સ્વરથી વાગવા લાગ્યાં, કુલીન કાંતાઓ મંગળિક ગીતો ગાવા લાગી, બ્રાહ્મણો પવિત્ર મંત્રોના ઉદ્‍ગાર કરવા લાગ્યા, અને ગંધર્વોએ વર્ધ્ધમાનાદિક ગાયનનો આરંભ કર્યો. ચારણભાટોએ તાળ વિનાજ જયજય શબ્દ કર્યો. તેમના ઉદાર પ્રતિધ્વનિથી જાણે તે મંડપ બોલતો હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. ગર્ભમાં રહેલા એ બાળકની માતા મારાથી પાસા રમવામાં જીતી શકાણા નહીં, એ હકીકત યાદ કરીને રાજાએ પોતાના પુત્રનું **'અજિત'** એવું નામ સ્થાપ્યું, અને ભ્રાતાના પુત્રનું પણ **'સગર'** એવું પવિત્ર નામ રાખ્યું. સેંકડો ઉત્કૃષ્ટ લક્ષણોથી ઓળખાતા, પૃથ્વીનો ઉધ્ધાર કરવાની સહનશીળતાવાળા અને જાણે પોતાની બે ભુજા હોય તેવા તે બંને કુમારોને જોતો તે રાજા જાણે અમૃતમાં મગ્ન થયો હોય તેમ અખંડ સુખને પામ્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये द्वितीये पर्वणि अजितस्वामितीर्थंकरसगरचक्रधरजन्मवर्णनो- नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

સર્ગ ૩ જો.

ઈંદ્રે આજ્ઞા કરેલી પાંચ ધાત્રીઓ અજિત પ્રભુનું અને રાજાએ આજ્ઞા કરેલી ધાત્રીઓ સગરકુમારનું પાલન કરવા લાગી. પોતાના હસ્તકમળના અંગુઠામાં ઈંદ્રે સંક્રમાવેલા અમૃતનું અજિતસ્વામી પાન કરતા હતા; કારણકે **તીર્થંકરો સ્તનપાન કરનાર હોતા નથી.** ઉદ્યાનવૃક્ષ જેમ નીકના જળનું પાન કરે તેમ સગર કુમાર ધાત્રીનું અનિંદિત સ્તનપાન કરતા હતા. વૃક્ષની બે શાખાની જેમ અને હાથીના બે દાંતની જેમ એ બંને રાજકુમારો દિવસે દિવસે વૃધ્ધિ પામવા લાગ્યા. પર્વત ઉપર જેમ સિંહના બાળકો ચડે તેમ તે બંને રાજકુમારો અનુક્રમે રાજાના ઉત્સંગમાં ચડવા લાગ્યા. તેમના મુગ્ધ હાસ્યોથી માતાપિતા ખુશી થતા, અને તેમના પરાક્રમ સહિત ચાલવાથી વિસ્મય પામતા. કેસરીસિંહના કિશોર જેમ પાંજરામાં પડી રહેતા નથી તેમ ધાત્રીમાતાઓ તેમને વારંવાર પકડી રાખતી તોપણ તે કુમારો તેના ઉત્સંગમાં બેસી રહેતા નહોતા. સ્વચ્છંદે વિચરતા એવા તે બંને કુમારો પોતાની પછવાડે દોડતી ધાત્રીઓને ખેદ પમાડતા હતા, કારણકે **મહાત્માઓનું વય ગૌણ હોતું નથી.** વેગથી વાયુકુમારને ઉલ્લંઘન કરનાર તે બને કુમારો ક્રીડા કરવાના શુક અને મયૂર વિગેરે પક્ષીઓને દોડીને ગ્રહણ કરતા હતા. ભદ્ર હાથીના બાળકની જેમ સ્વચ્છંદ વિચરતા એવા તે બાળકો જુદા જુદા ચાતુર્યથી ધાત્રીઓને ગતિમાં ચુકાવતા હતા. તેમના ચરણકમળમાં પહેરાવેલા આભૂષણની ઝણઝણાટ કરતી ઘુઘરીઓ ભમરાની પેઠે શોભતી હતી. તેમના કંઠમાં હૃદય ઉપર લટકતી સુવર્ણ રત્નની લલંતિકા[1] આકાશમાં લટકતી વિજળીની જેમ શોભતી હતી. સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરતા તે કુમારોના કાનમાં પહેરાવેલા સુવર્ણના નાજુક કુંડળો, જળમાં સંક્રમ થતા નવીન આદિત્યના વિલાસને ધારણ કરતા હતા. તેમના ચાલવાથી હાલતી એવી કેશની શિખા નવી ઉગેલી બાળમયૂરની કળા જેવી શોભતી હતી. જેમ મોટા તરંગો રાજહંસોને એક પદ્મમાંથી બીજા પદ્મમાં લઈ જાય તેમ રાજાઓ તેમને એક ઉત્સંગમાંથી બીજા ઉત્સંગમાં લેતા હતા. જિતશત્રુરાજા રત્નના આભરણની જેમ તે બંને કુમારોને ઉત્સંગ, હૃદય, ભુજા, સ્કંધ અને મસ્તક ઉપર આરોપણ કરતા હતા. ભ્રમર જેમ કમળને સુંઘે તેમ તેઓના મસ્તકને વારંવાર સુંઘતો પૃથ્વીપતિ પ્રીતિને વશ થઈ તૃપ્તિ પામતો નહોતો. રાજાની આંગળીએ વળગી પડખે ચાલતા તે કુમારો મેરૂપર્વતની બે બાજુએ ચાલતા બે સૂર્ય જેવા શોભતા હતા. યોગી જેમ આત્મા અને પરમાત્માને ચિંતવે તેમ જિતશત્રુરાજા તે બંને કુમારને પરમાનંદવડે ચિંતવતા (સંભારતા) હતા.

---

૧ એક જાતનું આભૂષણ

પોતાના ઘરમાં ઉત્પન્ન થયેલા કલ્પવૃક્ષની જેમ રાજા વારંવાર તેમને જોતા હતા, અને રાજશુકની પેઠે વારંવાર તેમને બોલાવતા હતા. રાજાના આનંદની સાથે અને ઈક્ષ્વાકુ કુળની લક્ષ્મીની સાથે તે બંને કુમારો અનુક્રમે અધિક અધિક વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા.

મહાત્મા અજિતકુમાર સર્વ કળા, ન્યાય અને શબ્દશાસ્ત્ર વિગેરે પોતાની મેળેજ જાણી ગયા, કારણકે **જિનેશ્વરો જન્મથીજ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે.** સગરકુમારે રાજાની આજ્ઞાથી સારે દિવસે મહોત્સવ પૂર્વક ઉપાધ્યાયની પાસે અધ્યયન કરવાનો આરંભ કર્યો. સમુદ્ર જેમ નદીઓના જળનું પાન કરે તેમ સગરકુમારે પણ શબ્દશાસ્ત્રોનું થોડા દિવસમાં પાન કર્યું. દીપક જેમ બીજા દીપકથી જ્યોતિને ગ્રહણ કરે તેમ સુમિત્રાના પુત્ર સગરકુમારે સાહિત્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ઉપાધ્યાયની પાસેથી વગર પ્રયાસે ગ્રહણ કર્યું. સાહિત્યરૂપી વેલના પુષ્પરૂપ અને કર્ણને રસાયનરૂપ, પોતાના બનાવેલાં નવીન કાવ્યોવડે વીતરાગની સ્તવના કરીને પોતાની વાણીને તેણે કૃતાર્થ કરી. બુદ્ધિની પ્રતિભાના સમુદ્રરૂપ એવાં પ્રમાણશાસ્ત્રોને તેણે પોતે મૂકી રાખેલા નિધિની જેમ અવિલંબે ગ્રહણ કર્યાં. જિતશત્રુરાજાએ અમોઘ બાણોથી જેમ શત્રુઓને જીત્યા તેમ સગરકુમારે અમોઘ એવા સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતથી સર્વ પ્રતિવાદીઓને જીત્યા. છ ગુણ, ચાર ઉપાય અને ત્રણ શક્તિઓ ઇત્યાદિ પ્રયોગરૂપ તરંગોથી આકુળ અને દુર્ગાહ એવા અર્થશાસ્ત્રરૂપ મોટા સમુદ્રનું તેણે સારી રીતે અવગાહન કર્યું. ઔષધિ, રસ, વીર્ય અને તેના વિપાક સંબંધી જ્ઞાનના દીપક સમાન અષ્ટાંગ આયુર્વેદનું તેણે કષ્ટ વિના અધ્યયન કર્યું. ચાર પ્રકારે વાગવાવાળું, ચાર પ્રકારની વૃત્તિવાળું, ચાર પ્રકારના અભિનયવાળું અને ત્રણ પ્રકારના તૂર્યજ્ઞાનના નિદાનરૂપ વાદ્યશાસ્ત્ર પણ તેણે ગ્રહણ કર્યું. દંતઘાત, મદાવસ્થા, અંગલક્ષણ અને ચિકિત્સાએ પૂર્ણ એવું ગજલક્ષણજ્ઞાન પણ તેણે ઉપદેશ વિના જાણી લીધું. વાહનવિધિ અને ચિકિત્સા સહિત અશ્વલક્ષણશાસ્ત્ર તેણે અનુભવથી અને પાઠથી હૃદયંગમ કરી દીધું. ધનુર્વેદ તથા બીજાં શાસ્ત્રોનું લક્ષણ પણ શ્રવણ માત્રથીજ લીલાવડે પોતાના નામની પેઠે તેણે હૃદયમાં ધારણ કરી લીધું. ધનુષ, ફલક, અસિ, છરી, શલ્ય, પરશુ, ભાલું, ભિંદિપાલ, ગદા, કંપણ, દંડ, શક્તિ, શૂળ, હળ, મુસળ, યષ્ટિ, પટ્ટિસ, દુસ્ફોટ, મુષંઢી, ગોફણ, કણય, ત્રિશૂળ, શંકુ અને બીજાં શસ્ત્રોથી તે સગરકુમાર શાસ્ત્રના અનુમાન સહિત યુદ્ધ કળામાં કુશળતાને પામ્યો. પર્વણીના ચંદ્રની જેમ તે સર્વ કળામાં પૂર્ણ થયો, અને ભૂષણોની જેમ વિનયાદિક ગુણોથી શોભવા લાગ્યો.

શ્રીમાન્ અજિતનાથ પ્રભુ સમયે સમયે ભક્તિવાળા ઈંદ્રાદિક દેવોથી સેવાવા લાગ્યા. કેટલાક દેવતાઓ અજિતસ્વામીની તે તે લીલા જોવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવી તેમના વયસ્ય (મિત્રો) થઇને ક્રીડા કરવા લાગ્યા. પ્રભુની વાણીરૂપી અમૃતના રસને પાન કરવાની ઇચ્છાથી કોઈ દેવતાઓ વિચિત્ર નર્મોક્તિઓથી અને ખુશામતનાં વચનોથી

પ્રભુને બોલાવવા લાગ્યા. આદેશ નહીં કરનારા પ્રભુના આદેશની ઈચ્છાથી, ક્રીડાદ્યૂતમાં દા મૂકીને, પ્રભુના આદેશથી કેટલાક દેવતાઓ પોતાના દ્રવ્યને હારી જતા હતા. કોઈ પ્રભુની પાસે પ્રતિહારી થતા હતા, કોઇ મંત્રીઓ થતા હતા, કોઈ ઉપાનધારી થતા હતા, અને કોઈ ક્રીડા કરતા પ્રભુની પાસે અસ્ત્રધારી થતા હતા.

સગરકુમારે પણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને નિયોગી પુરૂષની જેમ પ્રભુની પાસે પોતાનો નિયોગ નિવેદન કર્યો. ઉપાધ્યાયે પણ નહીં ભાંગેલા સંશયો, સારી બુદ્ધિવાળો સગરકુમાર, ભરતરાજા જેમ ઋષભદેવને પૂછતા હતા તેમ અજિતસ્વામીને પૂછવા લાગ્યો. અજિતકુમાર મતિ, શ્રુત અને અવધિ જ્ઞાનવડે તેના સંદેહને સૂર્યનાં કિરણોથી અંધકારની જેમ તત્કાળ છેદી નાંખતા હતા. ત્રણ [1]યતથી દબાવી, આસનપરિગ્રહ દૃઢ કરી, પોતાના બળનો પ્રસાર કરી મોટા તોફાની હાથીને વશ કરતો સગરકુમાર પ્રભુને પોતાની શક્તિ બતાવતો હતો. પર્યાણવાળા અથવા પર્યાણ વિનાના તોફાની અશ્વોને તે પાંચ [2]ધારાથી પ્રભુની આગળ વહન કરતો હતો. બાણવડે રાધાવેધ, શબ્દવેધ, જળની અંદર રાખેલા લક્ષ્યનો વેધ અને ચક્ર તથા મૃત્તિકાનો વેધ કરીને પોતાનું ધનુષ્યબળ તે અજિતસ્વામીને બતાવતો હતો. હાથમાં ફલક અને ખડ્ગ લઈને, આકાશના મધ્ય ભાગમાં ચંદ્રની જેમ ફલકના વચમાં રહેલો તે, પોતાની પાદગતિ પ્રભુને બતાવી, આકાશમાં ચળકતી વિજળીની રેખાના ભ્રમને આપનારાં ભાલાં, શક્તિ અને શર્વલાને વેગથી ભમાવતો હતો. નર્તક પુરૂષ જેમ નૃસને બતાવે તેમ સર્વચારીમાં ચતુર એવા સગરે સર્વ પ્રકારની છુરીકા સંબંધી વિદ્યા પણ બતાવી. તેવી રીતે બીજાં પણ શસ્ત્રોની કુશળતા તેણે ગુરૂભક્તિથી અને શિક્ષા લેવાની ઈચ્છાથી અજિતસ્વામીને બતાવી. પછી સગરકુમારને કળામાં જે કાંઈ ન્યૂન હતું તે અજિતકુમારે શિખવ્યુ. **તેવા પુરૂષને તેવાજ શિક્ષક હોય છે.**

એવી રીતે પોતાને યોગ્ય ચેષ્ટા કરતા તે બંને કુમારો, પથિક જેમ ગ્રામની સીમાનું ઉલ્લંઘન કરે તેમ આદ્યવયનું ઉલ્લંઘન કરી ગયા. સમચોરસ સંસ્થાન અને વજ્રઋષભ નારાચ સંહનનથી શોભતા, સુવર્ણ સમાન કાંતિવાળા, સાડા ચારસેં ધનુષ ઊંચાઈવાળા, શ્રીવત્સના ચિન્હથી જેમના વક્ષસ્થળ લાંછિત થયેલા છે એવા અને સુંદર મુગટથી શોભતા તે બંને કુમારો, કાંતિના આધિક્યને કરનારી શરદ્ઋતુને જેમ સૂર્ય ચંદ્ર પામે તેમ શરીરસંપત્તિને વિશેષ કરનારા યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા. યમુના નદીના તરંગ જેવા કુટીલ અને શ્યામ કેશથી અને અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવા લલાટથી તે બંને કુમારો અધિક શોભવા લાગ્યા. સોનાના બે દર્પણો હોય તેવા તેમના બે કપોલ શોભવા લાગ્યા, સ્નિગ્ધ અને મધુર એવાં બે નેત્રો નીલ કમળના પત્રની જેમ ચળકવા લાગ્યાં; તેમની સુંદર

૧ યત—હાથીને દબાણ કરવાની કળા યુક્ત ત્રણ પ્રકારના પ્રયત્ન.
૨ ધારા—ઘોડાને ચલાવવાની ચાલ (ગતિ)

નાસિકા દૃષ્ટિરૂપી બે તળાવડીના મધ્ય ભાગમાં પાળની જેવી દેખાવા લાગી; અને જાણે બે જોડારૂપે રહેલા બિંબફળ હોય તેવા તેમના હોઠ શોભવા લાગ્યા. સુંદર આવર્ત્તવાળા તેમના કર્ણ છીપલીના જેવા મનોહર લાગતા હતા; ત્રણ રેખાથી પવિત્ર થયેલો કંઠરૂપી કંદળ શંખની જેવો ઓપતો હતો; જાણે હાથીના કુંભસ્થળ હોય તેવા તેમના સ્કંધ ઉન્નત હતા; દીર્ઘ અને પુષ્ટ ભુજાઓ સર્પરાજની જેવી જણાતી હતી; ઉરસ્થળ સુવર્ણશૈલની શિલા જેવું શોભતું હતું; નાભિ મનની પેઠે અતિ ગંભીર ભાસતી હતી. કટીપ્રદેશ વજ્રના મધ્યભાગ જેવો કૃશ હતો; સરલ કોમળ અને મોટા હાથીની શુંઢ જેવી આકૃતિવાળા તેમના સાથળ હતા; મૃગલીની જંઘા જેવી તેમની જંઘાઓ શોભતી હતી, અને તેમના ચરણ સરલ એવા આંગળીઓરૂપી દલ (પત્ર) થી સ્થળકમળને અનુસરતા હતા. સ્વભાવથી પણ રમણીક એવા એ બંને કુમારો, સ્ત્રીજનને પ્રિય એવા ઉદ્યાનો જેમ વસંતઋતુથી અધિક રમણીક લાગે તેમ યૌવનથી વિશેષ રમણીક લાગતા હતા. પોતાના રૂપ અને પરાક્રમાદિક ગુણોથી સગરકુમાર, દેવતાઓમાં ઈંદ્રની પેઠે સર્વ મનુષ્યોમાં ઉત્કર્ષ પામતો હતો; અને સર્વ પર્વતોથી માનમાં જેમ મેરૂ પર્વત અધિકપણું પામેલો છે, તેમ દેવલોકવાસી, ગ્રૈવેયકવાસી અનેઅનુત્તર વિમાનવાસી દેવોથી તેમજ આહારક શરીરથી પણ અજિતસ્વામી રૂપે કરીને અધિકપણું પામ્યા હતા.

અન્યદા જિતશત્રુ રાજાએ અને ઇંદ્રે રાગ રહિત એવા અજિતસ્વામીને વિવાહક્રિયાને માટે કહ્યું. તેમના આગ્રહથી પોતાના ભોગફળકર્મને જાણીને તેમણે તે પ્રમાણે કરવાનું સ્વીકાર્યું. લક્ષ્મીની જાણે બીજી મૂર્ત્તિઓ હોય તેવી સેંકડો સ્વયંવરા રાજકન્યાઓ તેમને નરપતિએ મોટી ઋધ્ધિથી પરણાવી. પુત્રના વિવાહથી અતૃપ્ત રહેલા રાજાએ દેવકન્યાના જેવી રાજકન્યાઓ સગરકુમારને પણ પરણાવી. ઇંદ્રિયોથી નહીં જીતાયેલા એવા અજિતપ્રભુ ભોગકર્મ ક્ષપાવવાને માટે રામાઓની સાથે રમતા હતા; કારણકે **જેવો વ્યાધ તેવું ઔષધ હોય છે.** સગરકુમાર પણ, હાથણીઓની સાથે હાથીની જેમ સ્ત્રીઓની સાથે જાતજાતની ક્રીડાઓથી અનેક ક્રીડાસ્થાનમાં રમતો હતો.

એકદા પોતાના લઘુ બંધવ સહિત, સંસારને વિષે ઉદ્વેગ પામેલા જિતશત્રુ રાજા અઢાર પૂર્વ લક્ષ સંપૂર્ણ થયેલા પોતાના પુત્રોને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા—"હે વત્સો! આપણા સર્વ પૂર્વજો કેટલાએક વર્ષો સુધી વિધિથી પૃથ્વીનું રક્ષણ કરી પછી તે પૃથ્વી પુત્રોને સ્વાધીન કરી, મોક્ષસાધનમાં હેતુરૂપ વ્રતને ગ્રહણ કરતા હતા; કારણકે **પરમાર્થ એજ પોતાનું કાર્ય છે, એ શિવાય બીજું સર્વ પરકાર્ય છે.** હે કુમારો! એ પ્રમાણે અમે પણ હવે વ્રત ગ્રહણ કરશું. અમારા કાર્યનો એ હેતુ છે, અને આપણા વંશનો એ ક્રમ છે. અમારી જેમ તમે બંને આ રાજ્યમાં રાજા અને યુવરાજ થાઓ, અને અમને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપો."

પ્રભુને બોલાવવા લાગ્યા. આદેશ નહીં કરનારા પ્રભુના આદેશની ઈચ્છાથી, ક્રીડાદ્યૂતમાં દા મૂકીને, પ્રભુના આદેશથી કેટલાક દેવતાઓ પોતાના દ્રવ્યને હારી જતા હતા. કોઈ પ્રભુની પાસે પ્રતિહારી થતા હતા, કોઇ મંત્રીઓ થતા હતા, કોઈ ઉપાનધારી થતા હતા, અને કોઈ ક્રીડા કરતા પ્રભુની પાસે અસ્ત્રધારી થતા હતા.

સગરકુમારે પણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને નિયોગી પુરૂષની જેમ પ્રભુની પાસે પોતાનો નિયોગ નિવેદન કર્યો. ઉપાધ્યાયે પણ નહીં ભાંગેલા સંશયો, સારી બુદ્ધિવાળો સગરકુમાર, ભરતરાજા જેમ ઋષભદેવને પૂછતા હતા તેમ અજિતસ્વામીને પૂછવા લાગ્યો. અજિતકુમાર મતિ, શ્રુત અને અવધિ જ્ઞાનવડે તેના સંદેહને સૂર્યનાં કિરણોથી અંધકારની જેમ તત્કાળ છેદી નાંખતા હતા. ત્રણ [1]યતથી દબાવી, આસનપરિગ્રહ દૃઢ કરી, પોતાના બળનો પ્રસાર કરી મોટા તોફાની હાથીને વશ કરતો સગરકુમાર પ્રભુને પોતાની શક્તિ બતાવતો હતો. પર્યાણવાળા અથવા પર્યાણ વિનાના તોફાની અશ્વોને તે પાંચ [2]ધારાથી પ્રભુની આગળ વહન કરતો હતો. [illegible] રાધાવેધ, શબ્દવેધ, જળની અંદર રા[illegible] વચન તેમ સ્વીકારો. જ્ઞાનથી યાત [illegible] તમારી ઇચ્છાં સિદ્ધ બ્યબળ તે અજિત[illegible] આ સાક્ષાત્ તીર્થંકર છે, અને એમના તીર્થમાં તમારી ઇચ્છાં સિદ્ધ મધ્ય ભાગમાં [illegible] એની રાહ જોઈને રહો. હે ભાઇ! તમે અતિ ઉત્સુક થાઓ નહીં. એક [illegible]મચક્રીપણું અને બીજાને ચક્રવર્તીપણું પ્રાપ્ત થયેલું જોવાથી તમે સર્વ સુખથી અધિક સુખ મેળવશો." સુમિત્ર જોકે વ્રત ગ્રહણ કરવામાં ઉત્સુક હતા તોપણ તેમની વાણી તેણે માન્ય કરી; કારણકે **સમુદ્રમર્યાદાની જેમ સત્પુરૂષોને ગુરૂજનની આજ્ઞા દુર્લંઘ્ય છે."**

પછી પ્રસન્ન થયેલા જિતશત્રુ રાજાએ મોટા ઉત્સવથી પોતાને હાથે અજિતસ્વામીને રાજ્યાભિષેક કર્યો. તેના રાજ્યાભિષેકથી સર્વ પૃથ્વી હર્ષ પામી; કારણકે **વિશ્વને રક્ષણ કરવામાં સમર્થ એવો નાયક પ્રાપ્ત થતાં કોણ પ્રસન્ન ન થાય?** પછી અજિતસ્વામીએ સગરકુમારને યુવરાજ પદે સ્થાપન કર્યા, તેથી અધિક પ્રીતિવાળા તેમણે જાણે બીજી પોતાની મૂર્ત્તિ તે પદ ઉપર સ્થાપન કરી હોય એમ જણાવા લાગ્યું.

હવે અજિતનાથે જિતશત્રુરાજાનો વિધિવડે મોટી ઋદ્ધિથી નિષ્ક્રમણોત્સવ કર્યો, અને તેમણે ઋષભસ્વામીના તીર્થમાં વર્ત્તતા સ્થવિર મહારાજની પાસે મુક્તિની માતારૂપ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. બાહ્યશત્રુની જેમ અંતરંગ શત્રુને જીતનારા તે રાજર્ષિએ રાજ્યની જેમ અખંડિત વ્રતનું પાલન કર્યું. અનુક્રમે કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં શૈલેશી ધ્યાનમાં રહેલા તે મહાત્મા અષ્ટ કર્મનો ક્ષય કરી પરમ પદને પ્રાપ્ત થયા.

અહીં અજીતસ્વામી સર્વ પ્રકારની ઋધ્ધિવડે લીલા સહિત પોતાના અપત્યની જેમ મેદિનીને પાળવા લાગ્યા. દંડાદિક વિના પૃથ્વીને રક્ષણ કરતા અજીતસ્વામીથી સર્વ પ્રજા સારા સારથિવડે ઘોડાની જેમ સારે માર્ગે ચાલવા લાગી. પ્રજારૂપી મયૂરીમાં મેઘ સમાન અને મનોરથ પૂરવામાં કલ્પવૃક્ષ રૂપ અજિત મહારાજાના રાજ્ય-

કહ્યું—"હે દેવ! આપની એવી મેં શું અભક્તિ કરી છે કે જેથી આપ મને જુદો પાડવાની આવી આજ્ઞા કરો છો? કદાપિ અભક્તિ કરી હોય તોપણ તે આપની અપ્રસન્નતાને માટે થવી ન જોઈએ; કારણકે પૂજ્ય પુરૂષો **અભક્ત શિશુને પણ શિક્ષા આપે છે, પણ તેને છોડી દેતા નથી.** વળી હે પ્રભુ! આકાશ સુધી ઊંચા પણ છાયા વિનાના વૃક્ષની જેમ, આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પણ નહિ વરસતા મેઘની જેમ, નિઝરણા વિનાના મોટા પર્વતની જેમ, સારા રૂપવાળા પણ લાવણ્ય વિનાના શરીરની જેમ અને વિકસ્વર થયેલા પણ સુગંધ વિનાના પુષ્પની જેમ તમારા વિના મારે આ રાજ્ય શા કામનું છે? હે પ્રભુ! તમે નિર્મમ છો, નિઃસ્પૃહ છો, મુમુક્ષુ છો, તોપણ હું તમારા ચરણની સેવા છોડીશ નહીં તો રાજ્યગ્રહણની તો શી વાત? રાજ્ય, પુલ, કલલ, મિત્ર અને સર્વ પરિવાર તૃણની જેમ મારાથી ત્યાગ કરી શકાય તેમ છે, પણ તમારા ચરણનો ત્યાગ મારાથી થઈ શકે તેમ નથી. હે નાથ! તમે રાજા થયા ત્યારે હું યુવરાજ થયો હતો તેમ તમે વ્રતધારી થશો તો હું તમારો શિષ્ય થઇશ. રાળતા હતા, અને કેટરાકમળની ઉપાસનામાં તત્પર રહેલા શિષ્યને શિક્ષા કરવી તે સારીઆવી રીતે સ્વામીર્ક છે. હું અજ્ઞ છું તોપણ જેમ ગાયના પુચ્છને વળગીને [illegible] માનતેતય તેમ તમારા ચરણનું અવલંબન કરીને સંસારસમુદ્રને તરીશ. હું તમારી સાથે દીક્ષા લઇશ, તમારી સાથે વિહાર કરીશ, તમારી સાથે દુઃસહ પરીષહોને સહન કરીશ, અને તમારી સાથે ઉપસર્ગોને સહન કરીશ; પણ હે ત્રણ જગત્‌ના ગુરૂ! કોઇ રીતે હું અહીં રહેવાનો નથી માટે મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ."

આવીરીતે સેવા કરવાની જેણે પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે એવા સગરકુમારને અજિતસ્વામી અમૃતના ઉદ્‌ગાર જેવી ગિરાથી કહેવા લાગ્યા—"હે વત્સ! સંયમ ગ્રહણ કરવાને માટે તમારો આ આગ્રહ યુક્ત છે, પણ અદ્યાપિ તમારૂં ભોગફળકર્મ ક્ષય થયેલું નથી, માટે તમે પણ મારી પેઠે ભોગફળકર્મ ભોગવીને પછી યોગ્ય અવસરે મોક્ષનું સાધક એવું વ્રત ગ્રહણ કરજો. હે યુવરાજ! ક્રમથી આવેલા આ રાજ્યને તમે ગ્રહણ કરો, અને સંયમરૂપી સામ્રાજ્યને અમે ગ્રહણ કરશું." પ્રભુએ એ પ્રમાણે કહેવાથી સગરકુમાર મનમાં ચિંતવવા લાગ્યા કે "એક તરફ સ્વામીના વિરહનો ભય અને બીજી તરફ તેમની આજ્ઞાભંગનો ભય મને પીડા કરે છે. સ્વામીનો વિરહ અને તેમની આજ્ઞાનો અતિક્રમ એ બંને મને દુઃખના કારણ છે, પરંતુ વિચાર કરતાં ગુરૂની આજ્ઞા પાળવી તે શ્રેષ્ઠ જણાય છે." આવી રીતે મનથી વિચારી એ મહામતિવાળા સગરકુમારે 'આપનું વચન માન્ય છે' એવું ગદ્‌ગદ્ સ્વરે કહીને પ્રભુની આજ્ઞા અંગીકાર કરી.

પછી રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અજિતસ્વામીએ મહાત્મા સગરનો રાજ્યાભિષેક કરવાને માટે તીર્થજળ વિગેરે લાવવાને સેવકપુરૂષોને આજ્ઞા કરી. જાણે નાના નાના દ્રહ હોય તેવા, કમળોથી આચ્છાદન કરેલા મુખવાળા કુંભો સ્નાનને યોગ્ય એવા તીર્થના

"વધારવા જોઈએ, આ ઘોડાઓનું પોષણ કરવું જોઈએ, આ ભૃત્યોનું ભરણપોષણ કરવું
"જોઈએ, આ યાચકોને તૃપ્ત કરવા જોઈએ, આ સેવકોને પોષવા જોઈએ, આ શરણા-
"ગતોને બચાવવા જોઈએ, આ પંડિતોને બોલાવવા જોઈએ, આ મિત્રોનો સત્કાર કરવો
"જોઈએ, આ મંત્રીઓનો અનુગ્રહ કરવો જોઈએ, આ બંધુઓને ઉધ્ધારવા જોઈએ,
"આ સ્ત્રીઓને રંજિત કરવી જોઈએ, અને આ પુત્રોને લાલિત કરવા જોઈએ–એવા
"એવા પરકાર્યોમાં પ્રતિક્ષણે આકુળ થયેલા પ્રાણી પોતાના સમગ્ર માનુષજન્મને નિષ્ફળ
"ગુમાવે છે. એ સઘળાઓના કાર્યમાં વ્યગ્ર થયેલો પ્રાણી, યુક્ત અયુક્ત નહીં વિચારતો
"મૂઢપણે પશુની જેમ નાના પ્રકારનાં પાપ આચરે છે. આ મુગ્ધબુધ્ધિવાળો પુરૂષ
"જેઓને માટે પાપ કરે છે તેઓ, મૃત્યુ માર્ગે ચાલતા એવા તે પુરૂષની પાછળ જરા
"પણ જતા નથી, અહીંજ રહે છે. કદાપિ તેઓ અહીં રહે તો ભલે, પણ અહો!
"આ શરીર પણ દેહીની પાછળ એક પગલું પણ ભરતું નથી! ત્યારે અહો! આ
"કૃતઘ્ન શરીરને માટે મુગ્ધ પ્રાણીઓ ફોગટજ પાપકર્મ કરે છે! આ [illegible] સંસારમાં પ્રાણી
"એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે, એકલોજ મૃત્યુ પામે છે, અને ભવાંતરમાં મેળવેલાં કર્મો
"એકલોજ અનુભવે છે. તેણે પાપ કરીને ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય તેના સગાંવહાલાં
"એકઠાં થઈને ભોગવે છે, અને તે પોતે એકલો નરકમાં પડ્યો પડ્યો
"પાપકર્મવડે દુઃખ ભોગવે છે. દુઃખરૂપી દાવાનળથી ભયંકર એવા સંસારરૂપ
"વનમાં કર્મને વશ થયેલો જંતુ એકલોજ ભમે છે. સંસાર સંબંધી દુઃખ અને
"પ્રાપ્ત થતું સુખ પ્રાણી એકલોજ ભોગવે છે, તેમાં તેને કોઈ સહાયકારી નથી. જેમ
"હૃદય, હાથ, ચરણ વિગેરેને જોડી રહેલો (તેનો ઉપયોગ ન કરનારો) માણસ સમુદ્ર તરી
"શકતો નથી પણ તે સર્વને ઉપયોગમાં લઇ તરવા માંડે તો તત્કાળ પાર પામી જાય છે,
"તેમ ધન અને દેહાદિકના પરિગ્રહથી પરાઙ્મુખ થઈ તેનો સદુપયોગ કરી આત્મ
"સ્વરૂપમાં સ્થિત થયેલો પ્રાણી જલદી સંસારસમુદ્રનો પાર પામે છે."

સંસારથી જેમનું ચિત્ત નિર્વેદ પામેલું છે એવા અજિતસ્વામીને આવી ચિંતામાં તત્પર જાણી, સારસ્વતાદિક લોકાંતિક દેવતાઓ ત્યાં આવી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા– "હે ભગવન્! આપ સ્વયંબુધ્ધ છો, તેથી અમે કાંઇ આપને બોધ આપવા લાયક નથી, તથાપિ એટલું યાદ આપીએ છીએ કે આપ ધર્મતીર્થ પ્રવર્ત્તાવો" આવી રીતે કહી પ્રભુના ચરણ પ્રત્યે નમન કરી, પક્ષીઓ સાયંકાળે જેમ પોતાના માળા તરફ જાય તેમ તેઓ પોતાના બ્રહ્મ દેવલોકમાં ગયા. પોતાની ચિંતાને અનુકૂળ એવા તે દેવતાઓનાં વચનથી, પવનથી પ્રેરાયેલા મેઘની જેમ પ્રભુનો ભવવૈરાગ્ય વૃધ્ધિ પામ્યો. તત્કાળ સગરકુમારને બોલાવી જગદ્ગુરૂએ કહ્યું કે "સંસારસમુદ્રને પાર પામવાની ઈચ્છાવાળા એવા અમારા આ રાજ્યભારને તમે ગ્રહણ કરો." પ્રભુના એ વચનથી ખેદ કરતા અને ખેદવડે શ્યામ મુખવાળા થયેલા સગરકુમારે એક એક બિંદુથી અશ્રુધારા ચાલવા લાગી. પ્રજારૂપ ... સંસારનાં ... વૃક્ષ રૂપ અજિત મહારાજાના રાજ્ય-

કહ્યું–"હે દેવ! આપની એવી મેં શું અભક્તિ કરી છે કે જેથી આપ મને જુદો પાડવાની આવી આજ્ઞા કરો છો? કદાપિ અભક્તિ કરી હોય તોપણ તે આપની અપ્રસન્નતાને માટે થવી ન જોઈએ; કારણકે **પૂજ્ય પુરૂષો અભક્ત શિશુને પણ શિક્ષા આપે છે, પણ તેને છોડી દેતા નથી.** વળી હે પ્રભુ! આકાશ સુધી ઊંચા પણ છાયા વિનાના વૃક્ષની જેમ, આકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પણ નહિ વરસતા મેઘની જેમ, નિઝરણા વિનાના મોટા પર્વતની જેમ, સારા રૂપવાળા પણ લાવણ્ય વિનાના શરીરની જેમ અને વિકસ્વર થયેલા પણ સુગંધ વિનાના પુષ્પની જેમ તમારા વિના મારે આ રાજ્ય શા કામનું છે? હે પ્રભુ! તમે નિર્મમ છો, નિઃસ્પૃહ છો, મુમુક્ષુ છો, તોપણ હું તમારા ચરણની સેવા છોડીશ નહીં તો રાજ્યગ્રહણની તો શી વાત? રાજ્ય, પુત્ર, કલત્ર, મિત્ર અને સર્વ પરિવાર તૃણની જેમ મારાથી ત્યાગ કરી શકાય તેમ છે, પણ તમારા ચરણનો ત્યાગ મારાથી થઈ શકે તેમ નથી. હે નાથ! તમે રાજા થયા ત્યારે હું યુવરાજ થયો હતો તેમ તમે વ્રતધારી થશો તો હું તમારો શિષ્ય થઇશ. રાત દિવસ ગુરૂની સેવા કરતા હતા, અને ગુરૂચરણકમળની ઉપાસનામાં તત્પર રહેલા શિષ્યને ભિક્ષા કરવી તે સાત્ત્વિક રાજ્ય જેવું જ છે. આવી રીતે સ્વાર્થ છે. હું અજ્ઞ છું તોપણ [illegible] બાળક જેમ ગાયના પૂછડાને વળગીને [illegible] માનતેમય તેમ તમારા ચરણનું અવલંબન કરીને સંસારસમુદ્રને તરીશ. હું તમારી સાથે દીક્ષા લઇશ, તમારી સાથે વિહાર કરીશ, તમારી સાથે દુઃસહ પરીષહોને સહન કરીશ, અને તમારી સાથે ઉપસર્ગોને સહન કરીશ; પણ હે ત્રણ જગતના ગુરૂ! કોઇ રીતે હું અહીં રહેવાનો નથી માટે મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ."

આવીરીતે સેવા કરવાની જેણે પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે એવા સગરકુમારને અજિતસ્વામી અમૃતના ઉદ્‌ગાર જેવી ગિરાથી કહેવા લાગ્યા–"હે વત્સ! સંયમ ગ્રહણ કરવાને માટે તમારો આ આગ્રહ યુક્ત છે, પણ અદ્યાપિ તમારૂં ભોગફળકર્મ ક્ષય થયેલું નથી, માટે તમે પણ મારી પેઠે ભોગફળકર્મ ભોગવીને પછી યોગ્ય અવસરે મોક્ષનું સાધક એવું વ્રત ગ્રહણ કરજો. હે યુવરાજ! ક્રમથી આવેલા આ રાજ્યને તમે ગ્રહણ કરો, અને સંયમરૂપી સામ્રાજ્યને અમે ગ્રહણ કરશું." પ્રભુએ એ પ્રમાણે કહેવાથી સગરકુમાર મનમાં ચિંતવવા લાગ્યા કે "એક તરફ સ્વામીના વિરહનો ભય અને બીજી તરફ તેમની આજ્ઞાભંગનો ભય મને પીડા કરે છે. સ્વામીનો વિરહ અને તેમની આજ્ઞાનો અતિક્રમ એ બંને મને દુઃખના કારણ છે, પરંતુ વિચાર કરતાં ગુરૂની આજ્ઞા પાળવી તે શ્રેષ્ઠ જણાય છે." આવી રીતે મનથી વિચારી એ મહામતિવાળા સગરકુમારે 'આપનું વચન માન્ય છે' એવું ગદ્‌ગદ્ સ્વરે કહીને પ્રભુની આજ્ઞા અંગીકાર કરી.

પછી રાજાઓમાં મુખ્ય હોવા એવા અજિતસ્વામીએ મહાત્મા સગરનો રાજ્યાભિષેક કરવાને માટે તીર્થજળ લાવવા આ દેશના સેવકપુરૂષોને આજ્ઞા કરી. જાણે નાના નાના દ્રહ હોય તેવા, જાણે આ ગામો મારે વસાવવા જોઈએ, અમુખવાળા કુંભો સ્નાનને યોગ્ય એવા તીર્થના

તથા ચોતરફ ફરતા એવા પ્રભુના યશરૂપી સ્વેદજળના ભ્રમને આપતી એવી સુગંધી જળની અને ચારે બાજુ મિત્રોની જેમ ભમરાઓએ અનુસરાયેલી પંચવર્ણી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. વળી અહો દાન, અહો દાન, એવો ઉચ્ચાર કરતા હર્ષિત ચિત્તવાળા દેવતાઓ ઊંચા પ્રકારના જય જય શબ્દ પૂર્વક આકાશમાં બોલવા લાગ્યા—"આ પ્રભુને આપેલું સુદાન જુઓ કે જેના પ્રભાવથી દાતા પુરૂષ તત્કાળ અતુલ્ય વૈભવવાળો થાય છે, કોઈ આ ભવમાંજ મુક્ત થાય છે, કોઈ બીજા ભવમાં મુક્તિને પામે છે, કોઈ ત્રીજા ભવમાં મુક્ત થાય છે અથવા [1]કલ્પાતીત કલ્પોમાં ઉત્પન્ન થાય છે." પ્રભુને અપાતી ભિક્ષા જેઓ જુએ છે તેઓ પણ દેવતાઓની જેવા નિરોગી શરીરવાળા થાય છે.

સરોવરમાંથી જળપાન કરીને નિકળતા ગજેંદ્રની જેમ બ્રહ્મદત્તરાજાના ગૃહ થકી પારણું કરીને પ્રભુ બહાર નિકળ્યા, એટલે પ્રભુના પગલાને કોઈ ઉલ્લંઘન કરે નહીં એવું ધારી બ્રહ્મદત્તરાજાએ તે પગલા ઉપર રત્નોવડે એક પીઠ કરાવી. ત્યાં જિનેશ્વર રહ્યા છે એમ માનતો રાજા તે પીઠની ત્રણે કાળ પુષ્પાદિકવડે પૂજા કરવા લાગ્યો. ચંદન, પુષ્પ અને વસ્ત્રાદિકવડે જ્યાં સુધી તે પીઠની પૂજા કરી ન હોય ત્યાંસુધી સ્વામી નહીં જમેલા હોવાથી જેમ વાટ જોઈને રહ્યો હોય તેમ તે ભોજન કરતો નહોતો.

વાયુની જેવા અપ્રતિબદ્ધ વિહારી ભગવાન્ અજીતસ્વામીએ અખંડિત ઇર્યા સમિતિ પાળતા સતા અન્યત્ર વિહાર કર્યો. માર્ગમાં કોઇ ઠેકાણે પ્રાસુક પાયસાન્ન વિગેરેથી તેઓ પ્રતિલાભિત થતા હતા, કોઈ ઠેકાણે સુંદર વિલેપનથી તેમના ચરણકમળ ચર્ચિત થતા હતા, કોઈ ઠેકાણે શ્રાવકોના વંદન કરનારા બાળકો તેમની રાહ જોઈ રહેતા હતા; કોઇ ઠેકાણે દર્શનમાં અતૃપ્ત લોકો તેમને અનુસરતા હતા, કોઈ ઠેકાણે લોકો તેમનું વસ્ત્રથી ઉત્તારણ મંગળ કરતા હતા, કોઈ ઠેકાણે લોકો દધિ દૂર્વા અને અક્ષતાદિક વડે તેમને અર્ઘ આપતા હતા, કોઈ ઠેકાણે લોકો પોતાને ઘેર લઇ જવાને માટે તેમને રસ્તામાં રોકતા હતા, કોઈ ઠેકાણે તેમના ચરણ પાસે પૃથ્વી ઉપર આળોટતા લોકોથી તેમનું ગમન અટકતું હતું, કોઈ ઠેકાણે શ્રાવકો પોતાના માથાના કેશથી તેમના ચરણકમળનું માર્જન કરતા હતા, અને કોઈ ઠેકાણે મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા લોકો તેમના આદેશને માગતા હતા. એવી રીતે નિર્ગ્રંથ, નિર્મમ અને નિસ્પૃહ એવા પ્રભુ, પોતાના સંસર્ગથી ગ્રામ અને શેહેરોને તીર્થરૂપ કરતા, સર્વ વસુધામાં વિહાર કરવા લાગ્યા.

ઘુવડ પક્ષીઓના ઘુત્કાર શબ્દોથી જે ભયંકર છે, જેમાં શીયાળ અત્યંત ફેત્કાર શબ્દ કરી રહ્યા છે, જે સર્પોના ફુંફાડાથી ભયંકર છે, જેમાં મદવાળા બીલાડાઓ ઉત્કોરા કરી રહ્યા છે, જે શબ્દ કરતા ન્હારોથી વિકરાળ લાગે છે, જેમાં ચમુરૂ મૃગો ક્રૂરપણે વર્તે છે, જે કેસરીસિંહોની ગર્જનાના પ્રકારથી પ્રતિધ્વનિત થયેલ છે, જેમાં મોટા હાથીઓએ ભાંગેલા વૃક્ષોપરથી ઉડેલા કાકપક્ષીઓના શબ્દો થઈ રહ્યા છે, સિંહના

[1] ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાન તે કલ્પાતીત કહેવાય છે

પુંછડાના આસ્ફોટથી જેની પાષાણમય ભૂમિ પણ ફુટ્યા કરે છે, જ્યાં અષ્ટાપદોએ પીસી નાંખેલા હાથીઓના અસ્થિઓથી રસ્તાઓ આકુળ થયેલા છે, જેમાં મૃગયા કરવામાં વ્યગ્ર થયેલા ભિલ્લ લોકોના ધનુષના ટંકારથી પડછંદા વાગ્યા કરે છે, જ્યાં રીંછોના કાનને ગ્રહણ કરવામાં ભિલ્લના બાળકો વ્યગ્ર થઈ રહેલા છે, જેમાં વૃક્ષોની શાખાના અગ્રભાગના પરસ્પર સંઘર્ષથી અગ્નિઓ ઉછળી રહેલ છે, એવા મોટા પર્વતો સંબંધી મહા અરણ્યમાં અને ગામ તથા શેહેરોમાં એ અજિતસ્વામી નિષ્કંપ મને ઈચ્છાનુસાર વિહાર કરતા હતા. કોઈ વખતે પૃથ્વીતલને જોવા માત્રથી મનુષ્યોને ચક્રી[1] આવી જાય એવા ઉંચા પર્વતના મસ્તક ઉપર જાણે બીજું શિખર હોય તેમ પ્રભુ કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર થઈને રહેતા હતા. કોઈ વખતે ઊંચી ફાળ મારતા કપિઓના ટોળાંએ જેના અસ્થિસંધ ભાંગેલા છે એવા મહા સમુદ્રના તટ ઉપર વૃક્ષની પેઠે સ્થિર રહેતા હતા, કોઇ વખતે ક્રીડા કરતા એવા ઉત્તાળ વેતાળ, પિશાચ અને પ્રેતોથી સંકુલ થયેલા અને જેમાં વંટોળીઆ વડે ધૂળ ઉડી રહી છે એવા સ્મશાનમાં કાયોત્સર્ગ કરીને રહેતા હતા; એ શિવાય બીજાં પણ વિશેષ ભયંકર સ્થાનોમાં સ્વભાવે ધીર એવા પ્રભુ લીલાથી કાયોત્સર્ગ કરતા હતા. આર્યદેશમાં વિહાર કરતા—અક્ષીણ શક્તિવાળા ભગવાન્ અજિત પ્રભુ કોઈ વખતે ચતુર્થ તપ કરતા હતા, કોઈ વખતે ષષ્ટમતપ, કોઈ વખતે અષ્ટમતપ, કોઈ વખતે દશમતપ, કોઈ વખતે દ્વાદશતપ, કોઈ વખતે ચતુર્દશતપ, કોઈ વખતે ષોડશતપ, કોઈ વખતે અષ્ટાદશ તપ, કોઈ વખતે માસિકતપ, કોઈ વખતે દ્વિમાસિકતપ, કોઈ વખતે ત્રિમાસિક તપ, કોઈ વખતે ચતુર્માસિકતપ, કોઈ વખતે પંચમાસિક તપ, કોઈ વખતે પડ્માસિકતપ, કોઈ વખતે સપ્તમાસિકતપ અને કોઈ વખતે અષ્ટમાસિકતપ કરતા હતા. લલાટને તાપ કરનારા સૂર્યના આતપવાળા ગ્રીષ્મઋતુમાં પણ દેહમાં નિઃસ્પૃહ એવા પ્રભુ વૃક્ષની છાયાને ઈચ્છતા નહતા, પડતા હિમના સમૂહથી વૃક્ષો જેમાં દગ્ધ થતા હતા એવી હેમંતઋતુમાં પણ પ્રભુ ઘણા પીત્તવાળા પુરૂષની જેમ તડકાને ઈચ્છતા નહોતા, અને વર્ષાઋતુમાં પવનની ઝડીથી ઉત્કટ એવી મેઘોની ધારાવૃષ્ટિઓથી એ પ્રભુ જળચારી હાથીની જેમ જરા પણ ઉદ્વેગ પામતા નહોતા. પૃથ્વીની જેમ સર્વને સહન કરનારા અને પૃથ્વીના તિલકરૂપ પ્રભુ બીજા પણ દુઃસહ પરીષહને સહન કરતા હતા. એ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના ઉગ્રતપોથી અને વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહોથી પરીષહને સહન કરનારા પ્રભુએ બાર વર્ષ ઉલ્લંઘન કર્યાં.

ત્યારપછી ગેંડાની જેમ પૃથ્વીપર નહીં બેસનારા, ગેંડાના શૃંગની જેમ એકલા વિચરનારા, સુમેરૂ પર્વતની જેમ કંપરહિત, સિંહની જેમ નિર્ભય, વાયુની જેમ અપ્રતિબધ્ધ વિહારી, સર્પની જેમ એક (સમાન) દૃષ્ટિવાળા, અગ્નિથી સુવર્ણની જેમ

[1] ફેર આવવો, ચકર આવવું તે.

તપથી અધિક કાંતિવાળા, વાડથી સુંદર વૃક્ષની જેમ ત્રણ ગુપ્તિથી વીંટાએલા, પાંચ્ બાણોથી કામદેવની જેમ પાંચ સમિતિને ધરનારા, આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સંસ્થાનનું ચિંતન કરવાથી ચાર પ્રકારના ધ્યેયનું ધ્યાન કરનારા અને ધ્યેયરૂપ—એવા પ્રભુ દરેક ગ્રામ, દરેક શેહેર અને દરેક અરણ્યમાં ફરતાં ફરતાં સહસ્રાગ્રવણ નામના ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં છત્રની પેઠે રહેલા સપ્તચ્છદ વૃક્ષની નીચે એ પ્રભુ જાણે એ વૃક્ષનું થડ હોય તેમ અકંપ થઈ કાયોત્સર્ગે રહ્યા. તે વખતે એ ભગવંત **અપ્રમત્ત સંયત** નામના સાતમા ગુણસ્થાનથી **અપૂર્વકરણ** નામના આઠમા ગુણસ્થાનને ભજવા લાગ્યા. શ્રૌત અર્થથી શબ્દ પ્રત્યે જતા અને શબ્દથી અર્થમાં જતા એ પ્રભુ નાના પ્રકારના શ્રુતવિચારવાળા શુક્લ ધ્યાનના પહેલા પાયાને પ્રાપ્ત થયા. પછી જેને વિષે સર્વ જીવના સમ તુલ્ય પ્રણામ થાય એવા **અનિવૃત્તિ બાદર** નામના નવમા ગુણસ્થાન ઉપર આરૂઢ થયા. ત્યારપછી લોભરૂપી કષાયના સૂક્ષ્મખંડ કરવા થકી **સુક્ષ્મસંપરાય** નામના દશમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત થયા. ત્યારપછી ત્રણ જગત્‌ના સર્વ જીવોનાં કર્મને ક્ષય કરવામાં સમર્થ એવા અનંતવીર્યવાળા પ્રભુ મોહનો ક્ષય કરી **ક્ષીણમોહ** નામના બારમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત થયા. એ બારમા ગુણસ્થાનના છેલ્લા સમયમાં પ્રભુ એકત્વ શ્રુતપ્રવિચાર, નામે શુક્લ ધ્યાનના બીજા પાયાને પ્રાપ્ત થયા. એ ધ્યાનથી ત્રણ જગત્‌ના વિષયમાં રહેલા પોતાના મનને સર્પના મંત્રથી સર્વ અંગમાં વ્યાપેલા વિષને જેમ દંશની જગ્યાએ લાવીને મૂકે તેમ પરમાણુ ઉપર લાવીને ધારણ કર્યું. એટલે ઈંધણાના સમૂહને દૂર કરવાથી થોડા ઈંધણ જેમાં રહેલા છે એવો અગ્નિ જેમ સ્વયમેવ બુઝાઇ જાય તેમ તેમનું મન સર્વથા નિવૃત્તિને પામી ગયું. પછી પ્રભુનો ધ્યાનરૂપી અગ્નિ દીપાયમાન થવાથી અગ્નિથી બરફની જેમ તેમનાં ઘાતિકર્મો સર્વ તરફથી લય પામી ગયાં, અને પોષ માસની શુક્લ એકાદશીને દિવસે ચંદ્ર રોહિણી નક્ષત્રમાં આવ્યો હતો તે સમયે ષષ્ઠતપ કર્યો છે જેમણે એવા પ્રભુને ઉજ્વળ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં ત્રણ લોકમાં રહેલા ત્રણે કાળના સર્વ ભાવોને હસ્તગોચર થયા હોય તેમ પ્રભુ દેખવા લાગ્યા. પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થયું તે વખતે જાણે પ્રભુની અવજ્ઞાના ભયથી કંપાયમાન થયું હોય તેમ સૌધર્માધિપતિનું સિંહાસન કંપાયમાન થયું. જળાશયના જળના માપને જાણવાને ઇચ્છતો માણસ જેમ તેમાં રજ્જુને નાંખે તેમ ઇંદ્રે તેનું કારણ જાણવાને માટે અવધિજ્ઞાન પ્રયુંજ્યું. દીવાના પ્રકાશથી જેમ પદાર્થ જણાય તેમ ઇંદ્રે અવધિજ્ઞાનથી 'પ્રભુને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે' એમ જાણ્યું. તત્કાળ રત્નસિંહાસન અને રત્નની પાદુકા છોડી ઉભો થયો, કારણકે **સત્પુરૂષોને સ્વામીની અવજ્ઞાનો ભય બળવાન્ છે.** ગીતાર્થ ગુરૂનો શિષ્ય જેમ ગુરૂએ આજ્ઞા કરેલી અવગ્રહ પૃથ્વીમાં પગલાં ભરે તેમ તેણે અર્હંતની દિશાની સન્મુખ સાત આઠ પગલાં ભર્યાં. પછી પોતાના ડાબા ગોઠણને કાંઈક નમાવી જમણા ગોઠણથી તથા જે

હાથ અને મસ્તકથી પૃથ્વીને સ્પર્શ કરી પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો. પછી ઉભા થઇને ત્યાંથી પાછા વળી કેસરીસિંહ જેમ પર્વતના શિખરને અલંકૃત કરે તેમ તેણે સિંહાસનને અલંકૃત કર્યું. પછી ક્ષણવારમાં સર્વ દેવતાઓને બોલાવી મોટી ઋધ્ધિ અને ભક્તિવડે તે જિનેંદ્રની સમીપે આવ્યો. બીજા પણ સર્વે ઈંદ્રો આસનકંપથી સ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું જાણી પ્રભુની પાસે અહંપૂર્વિકાથી [1] આવ્યા.

પછી તે કામના અધિકારી એવા વાયુકુમાર દેવતાઓએ આવીને એક યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાંથી કાંકરા વિગેરેને દૂર કર્યા. તે ઉપર મેઘકુમાર દેવતાઓએ શરદ્ ઋતુની વૃષ્ટિની જેવી તમામ રજને શાંત કરે એવી સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરી. બીજા (વ્યંતર) દેવતાઓએ ચૈત્યના મધ્યભાગની જેમ કોમળ એવી સુવર્ણ રત્નોની શીલાના સમૂહથી ઘણી સુંદર રીતે પૃથ્વીનું તળ બાંધ્યું. પછી પ્રાતઃકાળના પવનોની જેમ ઋતુની અધિષ્ઠાયક દેવીઓએ જાનુ સુધી પંચવર્ણી પ્રફુલ્લિત પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. ભવનપતિ દેવોએ આવીને અંદર મણિસ્તૂપ કરી તેની ચોતરફ સોનાના કાંગરાવાળો રૂપાનો ગઢ કર્યો. જ્યોતિષ્ક દેવતાઓએ આવીને તેની અંદર રત્નના કાંગરાવાળો અને જાણે પોતાની જ્યોતિ એકત્ર કરી હોય તેવો કાંચનમય બીજો ગઢ કર્યો. તેની ઉપર અંદરનો ત્રીજો ગઢ વૈમાનિક દેવતાઓએ આવી માણિક્યના કાંગરાવાળો રત્નોનો કર્યો. તે દરેક ગઢમાં જંબૂદ્વીપની જગતીની જેમ મનને વિશ્રામ કરવાના ધામરૂપ ચાર ચાર સુંદર દરવાજા રચ્યા. તે દરેક દરવાજા ઉપર મરકતમણિમય પત્રોનાં તોરણો રચ્યાં, તે આકાશમાં સુંદર શ્રેણીરૂપ થઈ વિચરતા શુકપક્ષીઓની ઉપમાને ધારણ કરતા હતા. તોરણોની બન્ને તરફ મુખ ઉપર કમળવાળા શ્રેણીબંધ કુંભો મૂકેલા હતા, તે સાયંકાલે સમુદ્રની ચોતરફ રહેલા ચક્રવાકની જેવા જણાતા હતા. દરેક દ્વારે સુવર્ણમય કમળોથી શોભતી, સ્વચ્છ તથા સ્વાદુ જળથી પરિપૂર્ણ અને મંગળ કળશની જેવી એક એક વાપિકા રચેલી હતી. દ્વારે દ્વારે દેવતાઓએ સુવર્ણની ધૂપઘટીઓ મૂકી હતી, તે ધૂમાડાથી જાણે મરકત મણિઓના તોરણોને વિસ્તારતી હોય તેવી જણાતી હતી. મધ્યના ગઢની અંદર ઈશાનકૂણે પ્રભુને વિશ્રામ કરવા માટે દેવતાઓએ દેવચ્છંદ રચ્યો. ત્રીજા ગઢની મધ્યમાં વ્યંતરોએ એક ગાઉ અને ચૌદસો ધનુષ ઊંચું એક ચૈત્યવૃક્ષ રચ્યું. તેની નીચે પ્રભુને બેસવાનું સિંહાસન, દેવચ્છંદક, બે બે ચામરો અને છત્રોના ત્રિક પણ વ્યંતરોએજ કર્યાં. આવી રીતે દેવતાઓએ સર્વ આપત્તિને હરનારૂ અને સંસારથી ત્રાસ પામેલા પુરૂષોને એક શરણરૂપ સમવસરણ રચ્યું.

પછી જાણે બંદીજન હોય તેમ જય જય શબ્દને કરતા કોટીગમે દેવતાઓથી ચોતરફ પરવરેલા, અને દેવતાઓએ સંચાર કરેલા સુવર્ણનાં નવ કમળો ઉપર અનુ

૧ હું પહેલો જાઉં હું પહેલો જાઉં એવા વિચારથી.

ક્રમે ચરણકમળને આરોપણ કરનારા પ્રભુએ પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશ કરીને ચૈત્યવૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરી. મહત્પુરૂષો પણ આવશ્યક વિધિનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. પછી **"તીર્થાયનમઃ"** એ વાક્ય વડે તીર્થને નમસ્કાર કરી મધ્યના સિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે ભગવંત બેઠા. તે વખતે શેષકર્મના અધિકારી વ્યંતરોએ બીજી ત્રણ દિશાઓમાં પ્રભુનાં પ્રતિબિંબ વિકૃત કર્યાં. સ્વામીના પ્રભાવથી તે પ્રતિબિંબ પ્રભુના રૂપના જેવાજ થયાં, નહીંતો તેઓ કાંઈ પ્રભુની સદૃશ પ્રતિબિંબ કરવાને સમર્થ નથી. તે અવસરે પૃષ્ટ ભાગમાં ભામંડળ, આગળ ધર્મચક્ર અને ઈંદ્રધ્વજ તથા આકાશમાં દુંદુભિનાદ પ્રગટ થયા. પછી સાધુ સાધ્વી અને વૈમાનિક દેવતાની દેવીઓ, એ ત્રણ પર્ષદા પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશ કરીને પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક નમસ્કાર કરી અગ્નિકૂણમાં બેઠી. તેમાં સાધુઓ આગળ બેઠા, અને તેમની પછવાડે વૈમાનિક દેવતાની સ્ત્રીઓ અને પછી સાધ્વીઓ ઉભી રહી. ભવનપતિ, જ્યોતિષી અને વ્યંતરોની દેવીઓ દક્ષિણ દ્વારથી પ્રવેશ કરી પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઇને અનુક્રમે નૈરૃતદિશામાં ઉભી રહી. ભવનપતિ, જ્યોતિષ્ક અને વ્યંતર દેવતાઓ પશ્ચિમ દ્વારથી પ્રવેશ કરીને પ્રભુને પ્રદક્ષિણા પૂર્વક નમસ્કાર કરી અનુક્રમે વાયવ્યદિશામાં બેઠા. ઇંદ્ર સહિત વૈમાનિક દેવો ઉત્તર દ્વારથી પ્રવેશ કરી પ્રભુને પ્રદક્ષિણા પૂર્વક નમસ્કાર કરી ઇશાન દિશામાં અનુક્રમે બેઠા. તે સમયે ઇંદ્રે અંજલિ જોડી ફરીથી ભગવાન્‌ને નમસ્કાર કરીને ભક્તિથી રોમાંચિત શરીરે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો.

"હે પ્રભુ! તીર્થંકર નામ કર્મથી થયેલા સર્વના અભિમુખપણે હમેશાં સન્મુખ "થઈને તમે સર્વ પ્રજાને આનંદ પમાડો છો. વળી એક યોજનના પ્રમાણવાળા ધર્મદેશ "નાના મંદિરમાં કરોડો તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતાઓ પરિવાર સહિત સમાય છે, "અને એક ભાષામાં બોલાતું છતાં પણ સર્વને પોતપોતાની ભાષામાં સમજાતું અને "મનોહર લાગે તેવું તમારૂં વચન જે ધર્મના બોધને કરનારૂં થાય છે તે પણ તીર્થંકર "નામ કર્મનોજ પ્રભાવ છે. તમારી વિહારભૂમિની ચોતરફ સવાસો સવાસો યોજન સુધી "પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા રોગરૂપી વરસાદો તમારા વિહારરૂપી પવનના ઊર્મિઓથી પ્રયાસ "વિના લય પામી જાય છે, અને રાજાઓએ નાશ કરેલી અનીતિની જેમ આપ જ્યાં "વિહાર કરો છો તે પૃથ્વીમાં મૂષક, ટીડ, અને સુડા વિગેરેની ઉત્પત્તિરૂપ દુર્ભિક્ષ "ઇતિઓ પણ પ્રગટ થતી નથી. તમારી કૃપારૂપી પુષ્કરાવર્ત્તની વૃષ્ટિથી પૃથ્વીપર સ્ત્રી, "ક્ષેત્ર અને દ્રવ્યાદિ કારણોથી ઉત્પન્ન થયેલો વૈરરૂપ અગ્નિ પણ શાંત થઈ જાય છે. હે "નાથ! અશિવનો ઉચ્છેદ કરવામાં પડહરૂપ તમારો પ્રભાવ પૃથ્વીમાં પરિભ્રમણ કરતો "હોવાથી મનુષ્યલોકના શત્રુરૂપ મારી વિગેરે રોગો ઉત્પન્ન થતા નથી. વિશ્વના એક "વત્સળ અને લોકોના મનોરથને વર્ષનારા તમે વિચરતા હોવાથી ઉપતાપને કરનારી "અતિવૃષ્ટિ અને અવૃષ્ટિ પણ થતી નથી. તમારા પ્રભાવથી સિંહના નાદથી હાથીઓની

"જેમ સ્વરાજ્ય અને પરરાજ્ય સંબંધી ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો સત્વર નાશ પામે છે. સર્વ
"પ્રકારના અદ્ભુત પ્રભાવવાળા અને જંગમ કલ્પ વૃક્ષરૂપ તમે પૃથ્વીપર વિહાર
"કરતાં છતાં દુર્ભિક્ષનો ક્ષય થઈ જાય છે. તમારા મસ્તક ઉપર પાછલા ભાગમાં
"સૂર્યમંડળના તેજને જય કરનારૂં એવું ભામંડળ, આપનું શરીર લોકોને દુરાલોક ન
"થાઓ એમ ધારીને પિંડાકારે થયેલું હોય તેમ જણાય છે. હે ભગવન્! ઘાતીકર્મનો
"ક્ષય થવાથી થયેલો આ યોગસામ્રાજ્યનો મહિમા વિશ્વમાં પ્રખ્યાત થયેલો છે[1] તે
"કોને આશ્ચર્યનું કારણ નથી? અનંતકાળથી સંચય થયેલા અનંત કર્મરૂપી તૃણને
"સર્વથા પ્રકારે તમારા શિવાય બીજો કોઈપણ મૂળથી ઉન્મૂલન કરી શકતો નથી.
"ક્રિયાના સમભિહારથી[2] તેવી રીતના ઉપાયમાં તમે પ્રવર્ત્તેલા છો કે જેથી નહીં ઈચ્છતા
"છતાં પણ લક્ષ્મીનો આશ્રય કરીને રહ્યા છો. [3]મૈત્રીના પવિત્ર પાત્રરૂપ, હર્ષના
"આમોદથી શોભતા અને કૃપા તથા ઉપેક્ષા કરનારાઓમાં મુખ્ય એવા તમને–યોગા-
"ત્માને હું નમસ્કાર કરૂં છું."

હવે ઉદ્યાનપાલકોએ 'ઉદ્યાનમાં અજિતનાથસ્વામી સમવસર્યા છે' એમ સગરચક્રીની સમીપે જઇને નિવેદન કર્યું. પ્રભુ સમવસર્યાના વૃત્તાંતથી ચક્રી એવા હર્ષ પામ્યા કે જેવો હર્ષ ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિથી પણ થયો નહીં હોય. સંતુષ્ટ થયેલા ચક્રવર્તીએ તે ઉદ્યાનપાલકોને સાડાબાર કોટી સુવર્ણ પારિતોષિકમાં આપ્યું. પછી સ્નાન તથા પ્રાયશ્ચિત્ત કૌતુકમંગળાદિ કરી, ઈંદ્રની જેમ ઉદાર આકૃતિવાળા રત્નોનાં અલંકારો ધારણ કરી સ્કંધ ઉપર હાર દૃઢ કરી પોતાના હાથથી અંકુશને નચાવતા સગરરાજા ઉત્તમ હસ્તી ઉપર આગલા આસન ઉપર આરૂઢ થયા. હાથીના ઊંચા કુંભસ્થળથી જેમની અર્દ્ધમૂર્ત્તિ ઢંકાઇ ગઇ છે એવા ચક્રી અર્ધા ઉગેલા સૂર્યની જેવા શોભવા લાગ્યા. શંખ અને દુંદુભિના શબ્દો દિશાઓના મુખમાં પ્રસરવાથી, સુઘોષાદિ ઘંટાના ઘોષથી દેવતાઓ આવે તેમ સગરરાજાના સૈનિકો એકઠા થઇ ગયા. તે સમયે મુગટબંધ હજારો રાજાઓના પરિવારથી ચક્રી જાણે વિકૃત કરેલાં અનેક રૂપોને ધારણ કરતા હોય તેવું દેખાતું હતું. મસ્તક ઉપર અભિષિક્ત થયેલા રાજાઓમાં મુગટરૂપ ચક્રી મસ્તક ઉપર આકાશગંગાના આવર્ત્તના ભ્રમને આપનારા શ્વેતછત્રથી શોભતો હતો, અને બન્ને તરફ સંચાર કરતા ચામરોથી એ રાજા બે તરફ રહેલાં ચંદ્રનાં બિંબોથી જેમ મેરૂ ઓપે તેમ ઓપતો હતો. જાણે સુવર્ણની પાંખોવાળા પક્ષીઓ હોય તેવા સુવર્ણના બખ્તરવાળા અશ્વોથી, સઢ ચડાવેલાં કૂવાસ્તંભવાળાં વહાણો હોય તેવા ઊંચા ધ્વજાસ્તંભવાળા રથોથી, નિર્ઝરણાવાળા જાણે પર્વતો હોય એવા મદ ઝરતા ઉત્તમ હાથીઓથી, અને જાણે સર્પ સહિત સિંધુના તરંગો હોય તેવા ઊંચા હથીઆરવાળાં

---

૧ કર્મક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થતા ૧૧ અતિશયોનુ અહીં સુધી વર્ણન છે. ૨ અતિશયપણાથી
૩ આ વાક્યવડે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને ઉપેક્ષા એ ચાર ભાવનાયુક્તપણુ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

પાયદળોથી એ રાજા પૃથ્વીને ચોતરફ આચ્છાદન કરતો સહસ્રામ્રવણ નામના ઉપવન સમીપે આવ્યો. પછી માનથી જેમ મહામુનિ ઉતરે તેમ સગરરાજા ઉદ્યાનદ્વારની સુવર્ણવેદી ઉપર હાથીપરથી ઉતર્યો, અને પોતાના છત્ર ચામર અને રાજ્યનાં બીજાં ચિન્હો પણ તેણે છોડી દીધાં, કારણકે વિનીત પુરૂષોનો એવોજ ક્રમ છે. તેણે વિનયવડે પગમાંથી ઉપાનનો ત્યાગ કર્યો, છડીદારે આપેલા હસ્તાવલંબનની પણ ઉપેક્ષા કરી, અને સમવસરણની સમીપે નગરના નરનારીઓની સાથે એ રાજા પગે ચાલીને ગયો. પછી મકરસંક્રાંતિએ સૂર્ય જેમ આકાશના આંગણામાં પ્રવેશ કરે તેમ રાજાએ ઉત્તરદ્વારથી સમવસરણમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં જગદ્ગુરૂને ત્રણ પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કરીને અમૃતના જેવી મધુર ગિરાથી સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો–

" હે પ્રભુ ! મિથ્યાદૃષ્ટિને કલ્પાંત કાળના સૂર્ય સમાન અને સમકિત દૃષ્ટિને અમૃ-
" તના અંજન સમાન તેમજ તીર્થંકરપણાની લક્ષ્મીને તિલકરૂપ આ ચક્ર તમારી આગળ
" વૃધ્ધિ પામેલું છે. આ જગત્માં તમે એકજ સ્વામી છો એમ કહેવાને જાણે ઇંદ્રે
" ઇંદ્રધ્વજના મિષથી પોતાની તર્જની આંગળી ઊંચી કરી હોય તેમ જણાય છે. જ્યારે
" તમારા ચરણો પગલાં ભરે છે ત્યારે સુરઅસુરો કમળ રચવાના મિષથી કમળમાં
" વસનારી લક્ષ્મીને વિસ્તારે છે. દાન, શીળ, તપ અને ભાવ એ ચાર પ્રકારના
" ધર્મને એક સાથે કહેવાને માટે તમે ચાર મુખવાળા થયા છો, એમ હું માનું છું.
" આ ત્રણ ભુવનનું ત્રણ દોષથી રક્ષણ કરવાને તમે પ્રવર્ત્તેલા છો, તેથીજ દેવતાઓ-
" એ આ ત્રણ ગઢ કરેલા જણાય છે. તમે પૃથ્વીમાં વિહાર કરો છો ત્યારે કાંટાઓ
" અધોમુખી થઈ જાય છે પણ તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે અં
" ધકાર સન્મુખ થઈ શકેજ નહીં. કેશ, રોમ, નખ, અને દાઢીમુછ વૃધ્ધિ પામ્યા શિવાય
" અવસ્થિત રહેલા છે. એવી રીતનો બહારનો યોગમહિમા તીર્થંકરો શિવાય બીજાઓએ
" પ્રાપ્ત કરેલ નથી. શબ્દ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ અને ગંધનામના પાંચ ઈંદ્રિયોના વિષયો
" તમારી આગળ તાર્કિક લોકોની જેમ પ્રતિકૂળપણાને ભજતા નથી. સર્વ ઋતુઓ
" અકાળે કરેલી કામદેવની સહાયના ભયથી જાણે હોય તેમ એક સાથે તમારા ચરણની
" ઉપાસના કરે છે. આગળ ઉપર તમારા ચરણનો સ્પર્શ થવાનો છે એમ વિચારીને
" દેવતાઓ સુગંધી જળના વર્ષાદથી અને દિવ્ય પુષ્પોની વૃષ્ટિથી તે પૃથ્વીની પૂજા કરે છે.
" હે જગત્પૂજ્ય! પક્ષીઓ પણ ચોતરફથી તમારી પ્રદક્ષિણા કરે છે, અને તમારાથી
" આડા અવળા ચાલતા નથી તો જેઓ મનુષ્ય થઇને તમારાથી વિમુખ વૃત્તિવાળા
" થાય છે, અને જગત્માં ચોટા થઈને ફરે છે તે પુરૂષોની તો શી ગતિ થવાની! તમારી
" પાસે એકેંદ્રિય એવો પવન પણ પ્રતિકૂળતાને છોડી દે છે તો પંચેંદ્રિયનું તો દૌઃશીલ્ય
" ક્યાંથીજ થાય! તમારા માહાત્મ્યથી ચમત્કાર પામેલાં વૃક્ષોપણ મસ્તક નમાવીને
" તમને નમે છે, તેથી તેઓના મસ્તક કૃતાર્થ છે પણ જેમના મસ્તક તમને નમતા નથી

"એવા મિથ્યા દૃષ્ટિઓના મસ્તક કૃતાર્થ નથી—વ્યર્થ છે. જઘન્યપણે પણ કોટી ગમે "સુરાસુરો તમારી સેવા કરે છે, કારણકે મૂર્ખ—આળસુ પુરૂષો પણ ભાગ્યના યોગથી "લબ્ધ થયેલા અર્થમાં ઉદાસપણે રહેતા નથી."[1]

એવી રીતે ભગવંતની સ્તુતિ કરીને વિનયવડે જરા પાછો હઠી, સગરચક્રી ઈંદ્રની પછવાડે બેઠો, અને નરનારીઓનો સમૂહ તેની પાછળ બેઠો. એવી રીતે સમવસરણના છેલ્લા ઊંચા ગઢની અંદર ભક્તિવડે જાણે ધ્યાનમાં સ્થિત રહેલ હોય તેમ ચતુર્વિધ સંઘ આવીને બેઠો. બીજા ગઢની મધ્યે સર્પ અને નોળીઆ વિગેરે તિર્યંચો જાતિ-વૈરને પણ છોડી પરસ્પર મિત્રોની પેઠે વર્તતા બેઠા. ત્રીજા ગઢમાં પ્રભુની સેવાને માટે આવેલા સુરાસુર અને મનુષ્યોના વાહનો રહેલા હતા. એ પ્રમાણે સર્વના બેઠા પછી એક યોજન સુધી પ્રસરતી અને સર્વ ભાષાઓમાં સમજાતી મધુરગિરાથી ભગવાન અજિતસ્વામીએ ધર્મદેશના દેવાનો આરંભ કર્યો—

"અહો! મુગ્ધ બુધ્ધિવાળા પ્રાણીઓ, વૈદૂર્યમણિની બુધ્ધિથી કાચને ગ્રહણ કરે તેમ "આ અસાર સંસારને સારવાળો જાણે છે; દરેક ક્ષણે બંધાતા વિવિધ પ્રકારનાં કર્મોથી "પ્રાણીઓને આ સંસાર દોહદોથી વૃક્ષની જેમ વૃદ્ધિ પામે છે. કર્મના અભાવથી સંસારનો "અભાવ થાય છે, તેથી વિદ્વાનોએ કર્મનો નાશ કરવાને માટે સદા પ્રયત્ન કરવો. કર્મનો "નાશ શુભ ધ્યાનથી થાય છે. તે ધ્યાન આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સંસ્થાનના "ચિંતવનથી ચાર પ્રકારનું છે. તેમાં જે આપ્ત પુરૂષોનું વચન તે આજ્ઞા કહેવાય છે. "તે બે પ્રકારની છે. તેમાં પહેલી આગમઆજ્ઞા અને બીજી હેતુવાદઆજ્ઞા. જે શબ્દથીજ "પદાર્થોને પ્રતિપાદન કરે છે તે **આગમ** કહેવાય છે; અને બીજાં પ્રમાણોના સંવાદથી "પદાર્થોને પ્રતિપાદન કરે છે તે **હેતુવાદ** કહેવાય છે. આ બન્નેનું તુલ્ય પ્રમાણ "મેળવીને જે દોષરહિત કારણોથી આરબ્ધ થાય તે લક્ષણથી પ્રમાણ કહેવાય છે. "રાગ દ્વેષ અને મોહ એ દોષ કહેવાય છે. તે અર્હંતને ઉત્પન્ન થતા નથી, માટે દોષરહિત "કારણથી ઉત્પન્ન થયેલુ એવું એ અર્હંતોનું વચન પ્રમાણ છે. તે (વચન) નય અને "પ્રમાણથી સિદ્ધ, પૂર્વાપર વિરોધ વિનાનું, બીજા બળિષ્ટ શાસનોથી પણ અપ્રતિક્ષિપ્ત, "અંગઉપાંગ પ્રકીર્ણ વિગેરે બહુ શાસ્ત્રરૂપી નદીઓના સમુદ્રરૂપ, અનેક અતિશયોની "સામ્રાજ્યલક્ષ્મીથી શોભિત, દૂરભવ્ય પુરૂષોને દુર્લભ, ભવ્ય પુરૂષોને સુલભ, ગણિ-"પિટકપણે રહેલુ તેમજ મનુષ્ય અને દેવતાએ નિત્ય સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય છે. એવાં "આગમવચનોની આજ્ઞાનું આલંબન કરીને સ્યાદ્વાદ ન્યાયના યોગથી દ્રવ્યપર્યાયરૂપે, "નિત્યાનિત્ય વસ્તુઓમાં, તેમજ સ્વરૂપ અને પરરૂપથી સત્ અસત્પણે રહેલા પદાર્થોમાં "જે સ્થિર પ્રતીતિ કરવી તે **આજ્ઞાવિચય** ધ્યાન કહેવાય છે.

---

૧ આ સ્તુતિમા દેવકૃત ૧૯ અતિશયોનું વર્ણન છે.

"જેઓએ જિનમાર્ગનો સ્પર્શ કર્યો નથી, જેઓએ પરમાત્માને જાણ્યા નથી, અને "જેઓએ પોતાના આગામી કાળનો વિચાર કર્યો નથી તેવા પુરૂષોને હજારો અપાય "(વિઘ્નો) થાય છે. માયા મોહરૂપી અંધકારથી જેનું ચિત્ત પરવશ થયેલું છે એવો "પ્રાણી શું શું પાપ કરતો નથી? અને તેથી તે કયા અપાય (કષ્ટ)ને પામતો નથી? "એવો પ્રાણી વિચાર કરે કે—નારકી, તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં જે જે દુઃખ મેં ભોગવ્યાં "છે, તે ચિત્ત રહિત એવા મારા પ્રમાદવડેજ છે. પરમ બોધીબીજને મેળવ્યા છતાં "પણ મન વચન અને કાયાવડે કરેલી દુષ્ટ ચેષ્ટાઓથી મેંજ મારા પોતાના મસ્તક "ઉપર અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો છે. મુક્તિમાર્ગ મારે સ્વાધીન છતાં કુમાર્ગને શોધી તે "માર્ગે ચાલીને મેંજ મારા આત્માને અપાયો (કષ્ટો) માં નાંખ્યો છે. જેમ સારૂ "રાજ્ય પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ મૂર્ખ માણસ ભિક્ષાને માટે પરિભ્રમણ કરે તેમ મોક્ષ- "સામ્રાજ્ય મારે સ્વાધીન છતાં પણ મારા આત્માને હું સંસારમાં ભ્રમણ કરાવું છું. "આ પ્રમાણે રાગ દ્વેષ અને મોહથી ઉત્પન્ન થતા અપાયોને ચિંતવવામાં આવે તેનું "નામ **અપાયવિચય** નામે ધ્યાન ધ્યાન કહેવાય છે.

"કર્મનું જે ફળ તે વિપાક કહેવાય છે. તે વિપાક શુભ અને અશુભ એમ બે "પ્રકારનું છે; અને દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિકની સામગ્રીવડે તે વિચિત્રરૂપે અનુભવવામાં આવે "છે. તેમાં સ્ત્રી, પુષ્પોની માળા અને ખાદ્ય દ્રવ્ય વિગેરેના ઉપભોગથી શુભ વિપાક "કહેવાય છે; અને સર્પ, શસ્ત્ર, અગ્નિ અને ઝેર વિગેરેથી જે અનુભવ કરાય તે અ- "શુભવિપાક કહેવાય છે (**દ્રવ્યવિપાક**). મહેલ, વિમાન તથા ઉપવનાદિકમાં "નિવાસ કરવાથી શુભવિપાક કહેવાય છે, અને શ્મશાન, જંગલ તથા અરણ્ય વિ- "ગેરેમાં રહેવાથી અશુભવિપાક કહેવાય છે (**ક્ષેત્રવિપાક**). ટાઢ અને તડકારહિત "એવી વસંતાદિક ઋતુમાં ભ્રમણ કરવાથી શુભવિપાક કહેવાય છે, અને તડકા તથા "ટાઢવાળી ગ્રીષ્મ અને હેમંત ઋતુ વિગેરેમાં ભ્રમણ કરવાથી અશુભવિપાક કહે- "વાય છે (**કાળવિપાક**). મનની પ્રસન્નતા અને સંતોષ વિગેરેમાં શુભવિપાક "થાય છે, અને ક્રોધ, અહંકાર તથા રૌદ્રપણા વિગેરેમાં અશુભવિપાક થાય છે "(**ભાવવિપાક**). દેવપણામાં અને ભોગભૂમિ સંબંધી મનુષ્યાદિ ભવમાં શુભવિપાક "થાય છે, અને કુમનુષ્યપણામાં, તિર્યંચપણામાં અને નરક વિગેરેના ભવમાં અશુ- "ભવિપાક થાય છે (**ભવવિપાક**). કહ્યું છે કે "દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભ- "વને પામીને કર્મોનો ઉદય, ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ થાય છે." એવી રીતે "દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગથી પ્રાણીઓને તેમનાં કર્મો પોતપોતાનું ફળ આપે છે. "તે કર્મના મુખ્ય આઠ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે—વસ્ત્રના પાટાથી નેત્રની જેમ જે "કર્મના ઉદયથી સર્વજ્ઞ સ્વરૂપવાળા જંતુનું જ્ઞાન હમેશાં રૂંધાઈ જાય તે **જ્ઞાનાવરણી** "કર્મ કહેવાય છે, મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળ—એ પાંચ જ્ઞા-

"નના ભેદ છે. એ પાંચેને આવરણ કરવાથી એ જ્ઞાનાવરણીના એ પ્રમાણેજ પાંચ
"ભેદ છે. પાંચ નિદ્રા અને ચાર દર્શનોની જે આવૃત્તિ (આવરણ) તે **દર્શનાવરણીય**
"કર્મ કહેવાય છે, જેમ પોતાના સ્વામીને જોવાને ઈચ્છતો પુરૂષ પ્રતિહારના નિ-
"ષેધથી જોઈ શકે નહીં તેમ જેના ઉદયથી આત્મા પણ જોઈ શકાય નહીં તે દર્શ-
"નાવરણી કહેવાય છે. મધથી લિપ્ત કરેલી ખડ્ગની ધારાના અગ્ર ભાગનો આસ્વાદ
"લેવા જેવું **વેદની કર્મ** કહેવાય છે. તે સુખના અને દુઃખના અનુભવરૂપ સ્વભાવ-
"વાળું હોવાથી બે પ્રકારનું છે. પ્રાજ્ઞ પુરૂષોએ **મોહનીય કર્મ**ને મદિરાપાન તુલ્ય
"કહેલું છે, કારણકે તે કર્મના ઉદયથી મોહ પામેલા આત્મા કૃત્યાકૃત્યને સમજી શકતો
"નથી; તેમાં મિથ્યાદૃષ્ટિપણાના વિપાકને કરનારૂં દર્શનમોહની નામે કર્મ કહેવાય છે,
"અને વિરતિને પ્રતિષેધ કરનારૂં તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ કહેવાય છે. મનુષ્ય, તિર્યંચ,
"નારકી અને દેવતાના ભેદથી **આયુષ્યકર્મ** ચાર પ્રકારનું છે. તે પ્રાણીઓને પોત-
"પોતાના ભવને વિષે બંદીખાનાની પેઠે રોકી રાખનારૂં છે. ગતિ જાતિ વિગેરે વિચિત્ર-
"તાને કરનારૂં **નામકર્મ** ચિત્રકારના જેવું છે, એનો વિપાક પ્રાણીઓને શરીરમાં પ્રાપ્ત
"થાય છે. ઉચ્ચ અને નીચ એ બે પ્રકારનું **ગોત્રકર્મ** ઉંચા નીચા ગોત્રને પ્રાપ્ત કરા-
"વનારૂં છે. તે ક્ષીરપાત્ર અને મદિરાપાત્રના ભેદને કરનાર કુંભારની જેવું છે. જેનાથી
"બાધિત થયેલી દાનાદિક લબ્ધિઓ ફળીભૂત થતી નથી તે **અંતરાયકર્મ** ભંડારીની
"જેવું છે. એવી રીતે મૂલ પ્રકૃતિઓના તે તે પ્રકારના વિપાકને ચિંતવવું તે **વિપાક**
"**વિચય ધર્મધ્યાન** કહેવાય છે.

"સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને લયરૂપ આદિ અંતરહિત લોકની આકૃતિ જેમાં ચિંત-
"વવામાં આવે તે **સંસ્થાનવિચય** ધ્યાન. આ લોક કટી ઉપર હાથ મૂકેલા અને પગ
"પહોળા કરીને રહેલા પુરૂષની આકૃતિની જેવો છે, અને તે સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને
"નાશરૂપ પર્યાયોવાળા દ્રવ્યોથી પૂરાઇ રહેલો છે. એ નીચેથી વેત્રાસનની જેવો છે,
"મધ્યમાં ઝાલરની જેવો છે, અને ઉપર મૃદંગની જેવી આકૃતિવાળો છે. એ લોક ત્રણ
"જગતથી વ્યાપ્ત છે. એમાં મહાબળવાન્ ઘનાંભોધિ, ઘનવાત અને તનુવાતથી નીચેની
"સાત પૃથ્વીઓ વીંટાઈ રહેલી છે. અધોલોક, તિર્યગ્લોક અને ઊર્ધ્વલોકના ભેદથી
"ત્રણ જગત્ કહેવાય છે. તે ત્રણે લોકના વિભાગ રૂચકપ્રદેશની અપેક્ષાથી પડે છે. મેરૂપ-
"ર્વતની અંદર મધ્યમાં ગાયના સ્તનને આકારે ચાર આકાશ પ્રદેશને રોકનારા ચાર
"નીચે અને ચાર આકાશ પ્રદેશને રોકનારા ચાર ઉપર એ પ્રમાણે આઠ રૂચકપ્રદેશ છે.
"તે રૂચકપ્રદેશની ઉપર અને નીચે નવસો નવસો યોજનસુધી તિર્યગ્લોક કહેવાય છે. તે
"તિર્યગ્લોકની નીચે અધોલોક રહેલો છે. તે નવસો યોજને ન્યૂન સાત રાજ પ્રમાણ છે.
"અધોલોકમાં એક એકની નીચે અનુક્રમે સાત ભૂમિઓ રહેલી છે, જે ભૂમિમાં નપુંસકવેદી
"નારકીઓના ભયંકર નિવાસો છે. તે સાત પૃથ્વીનાં રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા,

"પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને મહાતમપ્રભા—એવાં સાત નામ છે. તે પૃથ્વીઓ
"જાડાઈમાં અનુક્રમે રત્નપ્રભાથી માંડીને નીચે નીચે એકલાખ એંશીહજાર, એકલાખ
"બત્રીશહજાર, એકલાખ અઠ્ઠાવીશહજાર, એક લાખ વીશહજાર, એકલાખ અઢારહ-
"જાર, એકલાખ સોળહજાર અને એકલાખ આઠહજાર યોજનના વિસ્તારવાળી
"છે. તેમાં રત્નપ્રભા નામની પહેલી પૃથ્વીમાં ત્રીશલાખ નરકાવાસા છે, બીજી નરકભૂમિમાં
"પચવીશલાખ નરકાવાસા છે, ત્રીજી નરકભૂમિમાં પંદર લાખ નરકાવાસા છે, ચોથી
"નરકભૂમિમાં દશલાખ નરકાવાસા છે, પાંચમી નરકભૂમિમાં ત્રણલાખ નરકાવાસા છે,
"છઠ્ઠી નરકભૂમિમાં પાંચે ઓછા એકલાખ નરકાવાસા છે, અને સાતમી નરકભૂમિમાં
"પાંચ નરકાવાસા છે. એ રત્નપ્રભાદિ સાતે ભૂમિઓની દરેકની નીચે મધ્યમાં વીશહજાર
"યોજન જાડાઈમાં ઘનાબ્ધિ આવેલો છે, ઘનાબ્ધિની નીચે મધ્યમાં અસંખ્ય યોજન
"સુધી ઘનવાત આવેલો છે, ઘનવાતની નીચે અસંખ્ય યોજનસુધી તનુવાત રહેલો
"છે, અને તનુવાતથી અસંખ્ય યોજનસુધી આકાશ રહેલુ છે. એ મધ્યની જાડાઈથી
"અનુક્રમે ઓછા થતા થતા ઘનાબ્ધિ વિગેરે પ્રાંતે કંકણના આકારને ધારણ કરી
"રહેલા છે. રત્નપ્રભા ભૂમિના પ્રાતભાગમાં પરિધિની પેઠે ફરતા વલયાકારે રહેલા
"ઘનાબ્ધિનો વિસ્તાર છ યોજનનો છે. તેની ફરતું મહાવાતનું મંડળ સાડાચાર યોજન
"છે, અને તેની ફરતું તનુવાતનું મંડળ દોઢયોજન છે. એ પ્રમાણેના રત્નપ્રભાની ફરતા
"મંડળના માનની ઉપરાંત શર્કરાપ્રભા ભૂમિની ફરતો ઘનાબ્ધિમાં યોજનનો ત્રીજો ભાગ
"વધારે છે, ઘનવાતમાં એક ગાઉ વધારે છે, અને એક ગાઉનો ત્રીજો ભાગ તનુવાતમાં
"વધારે છે. શર્કરાપ્રભાના વલયના માનની ઉપરાંત ત્રીજી ભૂમિની ફરતા મંડળમાં
"પણ એજ પ્રમાણે વધારો થાય છે. એવી રીતે પૂર્વના વલયના માનથી પછીના વલ-
"યોના પ્રમાણમાં સાતમી ભૂમિના વલયસુધી વધારો થાય[1] છે. એ ઘનાબ્ધિ, મહાવાત
"અને તનુવાતના મંડળો ઊંચાઈમાં પોતપોતાની પૃથ્વીની ઊંચાઈની જેટલાજ છે.
"એવીરીતે એ સાત પૃથ્વી ઘનાબ્ધિ વિગેરેએ ધારણ કરેલી છે, અને તેમાંજ પાપકર્મને
"ભોગવવાના સ્થાનરૂપ નરકાવાસાઓ આવેલા છે. એ નરકભૂમિમાં જેમ જેમ નીચે
"જઈએ તેમ તેમ યાતના, રોગ, શરીર, આયુષ્ય, લેશ્યા, દુઃખ અને ભયાદિક અનુક્રમે
"વધતા વધતા છે એમ નિશ્ચય સમજવું.

"રત્નપ્રભા ભૂમિ એકલાખ ને એંશીહજાર યોજન જાડાઈમાં રહેલી છે, તેમાંથી એક
"એક હજાર યોજન ઊંચે અને નીચે છોડી દેતાં બાકી રહેલા ભાગની અંદર ભવન-
"પતિઓના ભવનો રહેલા છે. તે ભવનપતિઓ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં જેમ રાજ-
"માર્ગમાં મકાનોની પંક્તિઓ હોય, તેમ પંક્તિબંધ રહેલા ભુવનોમાં રહે છે. તેઓમાં

૧ આ પ્રમાણે વધારો કરતાં સાતમી પૃથ્વીના પ્રાંત ભાગમા વલયાકારે ઘનોદધિ આઠ યોજન, ઘનવાત ૭ યોજન, અને તનુવાત ૫ યોજન રહેલા છે.

"મુગટમણિના ચિન્હવાળા અસુરકુમાર ભવનપતિ છે, ફણાના ચિન્હવાળા નાગકુમાર "છે, વજ્રના ચિન્હવાળા વિદ્યુતકુમાર છે, ગરૂડના ચિન્હવાળા સુપર્ણકુમાર છે, ઘટના "ચિન્હવાળા અગ્નિકુમાર છે, અશ્વના ચિન્હવાળા વાયુકુમાર છે, વર્ધમાનના ચિન્હ- "વાળા સ્તનિત કુમાર છે, મકરના ચિન્હવાળા ઉદધિ કુમાર છે, કેસરીસિંહના લાંછનવાળા "દ્વીપકુમાર છે, અને હાથીના ચિન્હવાળા દિશીકુમાર છે. તેમાં અસુરકુમારના ચમર "અને બળિનામે બે ઇંદ્રો છે, નાગકુમારના ધરણ અને ભૂતાનંદ નામે બે ઇંદ્રો છે, "હરિ અને હરિસહ નામે વિદ્યુત્કુમારના બે ઇંદ્રો છે, સુપર્ણકુમારના વેણુદેવ અને "વેણુદારી નામના બે ઇંદ્રો છે, અગ્નિકુમારના અગ્નિશિખ અને અગ્નિમાણવ નામના "બે ઇંદ્રો છે, વાયુકુમારના વેલંબ અને પ્રભંજન નામના બે ઇંદ્રો છે, સ્તનિતકુમારના "સુઘોષ અને મહાઘોષ નામના બે ઇંદ્રો છે, અગ્નિકુમારના જલકાંત અને જલપ્રભ "નામના બે ઇંદ્રો છે, દ્વીપકુમારના પૂર્ણ અને અવશિષ્ટ નામના બે ઇંદ્રો છે, અને "દિક્કુમારના અમિત અને અમિતવાહન નામના બે ઇંદ્રો છે.

"રત્નપ્રભા ભૂમિના ઉપર મૂકી દીધેલા હજાર યોજનમાંથી ઉપર અને નીચે સો સો "યોજન છોડી દેતા મધ્યના આઠસો યોજનમાં દક્ષિણોત્તર શ્રેણીની અંદર આઠ "પ્રકારના વ્યંતરોની નિકાય વસે છે. તેમાં પિશાચ વ્યંતરો કદંબ વૃક્ષના ચિન્હવાળા "છે, ભૂત વ્યંતરો સુલસ વૃક્ષના ચિન્હવાળા છે, યક્ષ વ્યંતરો વટવૃક્ષના ચિન્હવાળા "છે, રાક્ષસ વ્યંતરો ખટ્વાંગના ચિન્હવાળા છે, કિન્નર વ્યંતરો અશોકવૃક્ષના ચિન્હવાળા "છે, કિંપુરૂષ વ્યંતરો ચંપકવૃક્ષના ચિન્હવાળા છે, મહોરગ વ્યંતરો નાગકુ વૃક્ષના ચિન્હ- "વાળા છે, અને ગંધર્વ વ્યંતરો તુંબરૂવૃક્ષના ચિન્હવાળા છે. તેમાં પિશાચ વ્યંતરોના કાળને "મહાકાળ નામના ઇંદ્રો છે, ભૂત વ્યંતરોના સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ નામના ઇંદ્રો છે, "યક્ષ વ્યંતરોના પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર નામે ઇંદ્રો છે, રાક્ષસ વ્યંતરોના ભીમ અને "મહાભીમ નામે ઈંદ્રો છે, કિન્નર વ્યંતરોના કિંન્નર અને કિંપુરૂષ નામે ઈંદ્રો છે, કિંપુરૂષ "વ્યંતરોના સત્પુરૂષ અને મહાપુરૂષ નામે ઇંદ્રો છે, મહોરગ વ્યંતરોના અતિકાય અને "મહાકાય નામે ઈંદ્રો છે, અને ગંધર્વ વ્યંતરોના ગીતરતિ અને ગીતયશા નામે ઈંદ્રો "છે. આવી રીતે વ્યંતરોના સોળ ઈંદ્રો છે.

"રત્નપ્રભા ભૂમિના ઉપર મૂકી દીધેલા સો યોજનમાંથી ઉપર અને નીચે દશ દ- "શ યોજન છોડી દેતા બાકી રહેલા મધ્યના એંશી યોજનમાં વ્યંતરોની બીજી "આઠ નિકાયો રહેલી છે. તેમના અપ્રજ્ઞપ્તિ, પંચપ્રજ્ઞપ્તિ, ઋષિવાદિત, ભૂતવા- "દિત, કંદિત, મહાકંદિત, કુષ્માંડ અને પચક એ આઠ નામો છે. તે દરેકના બે "બે ઈંદ્રો છે. તેમના સંનિહિત ને સમાન, ધાતૃ ને વિધાતૃક, ઋષિ ને ઋષિપાળ, ઇશ્વર "ને મહેશ્વર, સુવત્સક ને વિશાળ, હાસ ને હાસરતિ, શ્વેત ને મહાશ્વેત, પચન ને " પચકાધિપ એવાં નામ છે.

"રત્નપ્રભાના તળની ઉપર દશે ન્યૂન આઠસો યોજન જઈએ ત્યારે જ્યોતિષ્ક "મંડળ આવે છે. પ્રથમ તારાઓ છે. તેની ઉપર દશ યોજન સૂર્ય છે. સૂર્યની ઉપર "એંશી યોજને ચંદ્ર છે. તેની ઉપર વીશ યોજનમાં ગ્રહો રહેલા છે. એ પ્રમાણે "જાડાઈમાં એકસો દશ યોજનમાં જ્યોતિર્લોક રહેલો છે. જંબૂદ્વીપના મધ્યમાં મેરૂ-" પર્વતથી. અગિયારસો ને એકવીશ યોજન છેટું મેરૂને નહીં સ્પર્શ કરતું, મંડળાકારે "રહી સર્વ દિશામાં વ્યાપ્ત થઇ રહેલું જ્યોતિષ્ચક્ર ભમ્યા કરે છે, ફક્ત એક ધ્રુવનો "તારો નિશ્ચળ છે. તે જ્યોતિષ્ચક્ર લોકના અંત ભાગથી અગિયારસો ને અગિયાર "યોજન અંદર રહીને લોકાંતને નહીં સ્પર્શ કરતું મંડળાકારે રહેલું છે, નક્ષત્રોમાં "સર્વની ઉપર સ્વાતિ નક્ષત્ર છે, અને સર્વની નીચે ભરણી નક્ષત્ર છે. સર્વથી દક્ષિણમાં "મૂલ નક્ષત્ર છે, અને સર્વથી ઉત્તરમાં અભિજિત્ નક્ષત્ર છે. આ જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્ર "અને બે સૂર્ય છે. લવણોદધિમાં ચાર ચંદ્ર અને ચાર સુર્ય છે. ધાતકીખંડમાં બાર ચંદ્ર "અને બાર સૂર્ય છે. કાળોદધિમાં બેંતાળીશ ચંદ્ર અને બેંતાળીશ સૂર્ય છે. પુષ્કરાર્ધ્ધમાં "બોંતેર ચંદ્ર અને બોંતેર સૂર્ય છે. એવી રીતે અઢીદ્વીપમાં એકસો ને બત્રીશ ચંદ્ર અને "એકસો બત્રીશ સૂર્ય રહેલા છે. તેમાંના એક એક ચંદ્રને અઠયાસી ગ્રહો, અઠયાવીશ "નક્ષત્રો અને છાસઠ હજાર નવસો ને પંચોતેર કોટાકોટી તારાઓનો પરિવાર છે. ચંદ્રનું "વિમાન વિસ્તારમાં અને લંબાઈમાં એક યોજનના એકસઠ ભાગ કરીએ તેવા છપન "ભાગનું છે. સૂર્યનું વિમાન તેવા અડતાળીશ અંશોનું લાંબુ પહોળું છે. ગ્રહોના વિમાન "અર્ધ્ધ યોજનના છે, અને નક્ષત્રોના વિમાન એક એક ગાઉના છે. સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ આયુ-"ષ્યવાળા તારાનું વિમાન અર્ધ્ધકોશનું છે, અને સર્વથી જઘન્ય આયુષ્યવાળા તારાનું "વિમાન પાંચસો ધનુષનું છે. તે વિમાનો ઊંચાઈમાં મર્ત્યક્ષેત્રની ઉપરના ભાગમાં (પીસ-"તાળીશ લાખ યોજનમાં) લંબાઇ કરતાં અરધા પ્રમાણમાં છે. તે સર્વ વિમાનોની "નીચે પૂર્વ તરફ સિંહો છે, દક્ષિણ તરફ હાથીઓ છે, પશ્ચિમ તરફ વૃષભો છે, અને "ઉત્તર તરફ અશ્વો છે.[1] તેઓ ચંદ્રાદિકના વિમાનોના વાહનો છે. તેમાં ચંદ્રના "વાહનભૂત સોળ હજાર આભિયોગિક દેવતાઓ છે, ગ્રહના આઠ હજાર છે, નક્ષત્રના "ચાર હજાર છે, અને તારાઓના બે હજાર આભિયોગિક દેવતા છે. પોતાના રસથીજ ગતિ "કરનારા ચંદ્રાદિકના વિમાનની નીચે તેઓ આભિયોગ્ય કર્મવડે કરીને નિરંતર વાહનરૂપ "થઈને રહે છે. માનુષોત્તર પર્વતની બહાર પચાસ પચાસ હજાર યોજને પરસ્પર અંત-"રિત થયેલા સૂર્ય અને ચંદ્ર સ્થિરપણે રહેલા છે. તેમના વિમાન મનુષ્યક્ષેત્ર સંબંધી "ચંદ્રસૂર્યના માનથી અરધા પ્રમાણવાળા છે. અનુક્રમે દ્વીપોની પરિધિની વૃધ્ધિથી "તેમની સંખ્યા વધતી જાય છે. સારી લેશ્યાવાળા અને ગ્રહ, નક્ષત્ર તથા તારાઓથી પરિ-"વારિત થયેલા, સંખ્યા રહિત (અસંખ્ય) એવા સૂર્ય ને ચંદ્રો ઘંટાને આકારે મનોહર

૧ આવા સિંહ વિગેરેનાં રૂપ ધારણ કરીને તેના વાહનભૂત અભિયોગિક દેવતાઓ રહે છે.

"લાગે તેવી રીતે રહેલા છે; અને તેઓ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની અવધિ કરીને લક્ષ લક્ષ "યોજનવડે અંતરિત થયેલા પોતપોતાની પંક્તિઓવડે હમેશાં સ્થિર રહેલા છે.

"મધ્યલોકમાં જંબૂદ્વીપ અને લવણ સમુદ્ર વિગેરે સારા સારા નામોવાળા અસંખ્ય "દ્વીપો અને સમુદ્રો એક બીજાથી બમણા બમણા વિસ્તારમાં રહેલા છે. પૂર્વેલા પૂર્વેલા "દ્વીપોને સમુદ્રો વીંટીને રહેલા હોવાથી તેઓ વલયના આકારવાળા છે. તેમાં સ્વયંભૂ "નામે મહોદધિ છેલ્લો છે.

"જંબૂદ્વીપની મધ્યમાં સુવર્ણના સ્થાળની જેવો ગોળાકારે મેરૂપર્વત રહેલો છે. તે "પૃથ્વીતલની નીચે એક હજાર યોજન ભૂમિમાં ઉંડો રહેલો છે, અને નવાણુ હજાર યોજન "ઊંચો છે. દશ હજાર યોજન પૃથ્વીને તળે વિસ્તારવાળો છે, અને ઉપર એક હજાર "યોજન વિસ્તારવાળો છે. ત્રણલોકથી[1] અને ત્રણ કાંડથી તે પર્વત વિભક્ત થયેલો "છે. સુમેરૂ પર્વતનો પહેલો કાંડ શુદ્ધ પૃથ્વી, પાષાણ, હીરા અને શર્કરાથી ભરપૂર "છે. તેનું એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે. તે પછી તેનો બીજો કાંડ ત્રેસઠ હજાર યોજન "સુધી જાતવંત રૂપું, સ્ફટિક, અંકરત્ન, અને સુવર્ણવડે ભરપૂર છે. મેરૂનો ત્રીજો કાંડ "છત્રીશ હજાર યોજનનો છે તે સુવર્ણ શિલામય છે; અને વૈડૂર્ય રત્નની તેની ઉપર "સુંદર ચૂલિકા ઊંચાઈમાં ચાલીશ યોજન છે. મૂલમાં તેનો વિસ્તાર બાર યોજન છે, "મધ્યમાં આઠ યોજન છે, અને ઉપર ચાર યોજન છે. મેરૂપર્વતના તળમાં ભદ્રશાળ નામે "વન વલયાકારે રહેલુ છે. ભદ્રશાળ વનથી પાંચસો યોજન ઊંચા જઈએ ત્યારે મેરૂ "પર્વતની પહેલી મેખળા ઉપર પાંચસો યોજનના ફરતા વિસ્તારવાળું બીજુ નંદન "નામે વન છે. તે પછી સાડીબાસઠ હજાર યોજન જઈએ ત્યારે બીજી મેખળા ઉપર "તેટલાજ પ્રમાણનું ત્રીજું સૌમનસ નામે વન રહેલુ છે. એ સૌમનસ વનથી છત્રીશ "હજાર યોજન જઇએ ત્યારે ત્રીજી મેખળા ઉપર મેરૂને માથે પાંડક નામે ચોથું "સુંદરવન આવેલુ છે. તે ચૂલિકાની ફરતું ચારસો ને ચોરાણુ યોજનના વિસ્તારવાળું "વલયાકારે છે.

"આ જંબૂદ્વીપમાં સાત ખંડો છે. તેમના ભરત, હૈમવંત, હરિવર્ષ, મહાવિદેહ, "રમ્યક, હૈરણ્યવૃત અને ઐરવત એવાં નામ છે. દક્ષિણમાં અને ઉત્તરમાં એ ક્ષેત્રોને "જુદા પાડનારા વર્ષધર પર્વતો છે. તેમના હિમવાન્, મહાહિમવાન્, નિષધ, નીલવંત, "રૂક્મી અને શિખરી એવાં નામ છે. તે પર્વતો મૂળમાં અને ટોચે તુલ્ય વિસ્તારથી "શોભે છે. તેમાં પ્રથમ પૃથ્વીની અંદર પચવીશ યોજન ઉંડો સુવર્ણમય હિમવંત "નામે પર્વત છે, તે સો યોજન ઊંચો છે. બીજો મહા હિમવાન્ પર્વત ઉંડાઇમાં અને "ઊંચાઈમાં તેથી બમણો છે, અને તે અર્જુન જાતિના સુવર્ણનો છે. તેનાથી બમણા

૧ ભૂમિમા હજાર યોજન હોવાથી નવસોથી વધારાના સો યોજન અધોલોકમા, બાકીના નવસો નીચેના અને નવસો ઉપરના તિર્યગ્લોકમા અને ૯૮૧૦૦ યોજન ઉપરના ઊર્ધ્વલોકમા રહેલ છે.

"પ્રમાણવાળો ત્રીજો નિષધ પર્વત છે, તે સુવર્ણ જેવા વર્ણનો છે. ચોથો નીલવંત પર્વત
"પ્રમાણમાં નિષધ તુલ્ય છે, અને તે વૈડૂર્યમણિનો છે. પાંચમો રૂક્મી પર્વત રૂપ્યમય છે,
"અને પ્રમાણમાં મહાહિમવંત તુલ્ય છે. છઠ્ઠો શિખરી પર્વત સુવર્ણમય છે, અને
"પ્રમાણમાં હિમવંત તુલ્ય છે. તે સર્વ પર્વતો પાર્શ્વ ભાગોમાં વિચિત્ર પ્રકારના મણિ-
"ઓથી શોભે છે. ક્ષુદ્ર હિમવંત પર્વતની ઉપર એક હજાર યોજન લાંબો અને પાંચસો
"યોજન વિસ્તારવાળો પદ્મ નામે એક મોટો દ્રહ છે. મહા હિમવંત પર્વત ઉપર
"મહાપદ્મ નામે દ્રહ છે, તે પદ્મ દ્રહથી લંબાઈમાં અને વિસ્તારમાં બમણો છે. તેનાથી
"બમણો તિગિંછિ નામે દ્રહ નિષધ પર્વત ઉપર રહેલો છે. તેના જેવોજ કેસરી નામનો
"એક દ્રહ નીલવંત ગિરિ ઉપર આવેલો છે. મહાપદ્મ દ્રહની તુલ્ય મહાપુંડરીક
"દ્રહ રૂક્મી પર્વત ઉપર છે, અને પદ્મદ્રહની તુલ્ય પુંડરીક દ્રહ શિખરી પર્વત ઉપર
"રહેલો છે. એ પદ્માદિક દ્રહોમાં જળની અંદર દશ યોજન ઉંડા ગયેલા એવા વિકસ્વર
"કમળો રહેલાં છે; એ છએ દ્રહોમાં શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્ત્તિ, બુધ્ધિ અને લક્ષ્મી એ છ
"દેવીઓ અનુક્રમે પલ્યોપમ આયુષ્યવાળી રહે છે. તે દેવીઓ સામાનિક દેવો, ત્રણ
"પર્ષદાના દેવો, આત્મરક્ષકો અને સૈન્ય સહિત છે.

"ભરતક્ષેત્રની અંદર ગંગા અને સિંધુ નામે મોટી બે નદીઓ છે, હૈમવંત ક્ષેત્રમાં
"રોહિતા અને રોહિતાશા નામની બે નદીઓ છે, હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિસલિલા અને
"હરિકાંતા નામે બે નદીઓ છે, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા અને સીતોદા નામે બે મોટી
"નદીઓ છે, રમ્યક ક્ષેત્રમાં નરકાંતા અને નારીકાંતા નામની બે નદીઓ છે, હૈરણ્યવત
"ક્ષેત્રમાં સ્વર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા નામની બે નદીઓ છે, અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં રક્તા
"અને રક્તાવતી નામની બે નદીઓ છે. તેઓમાં પહેલી નદીઓ પૂર્વ સમુદ્રમાં જઈને
"મળે છે, અને બીજી નદીઓ પશ્ચિમ સમુદ્રમાં જઇને મળે છે. તેમાં ગંગા અને સિંધુ
"નદી ચૌદ હજાર નદીઓએ પરવરેલી છે. સીતા અને સીતોદા નદીઓ વિના દરેક
"બબે નદીઓ તેથી બમણી બમણી નદીઓના પરિવારવાળી છે. ઉત્તરની નદીઓ
"દક્ષિણની નદીઓ જેટલાજ પરિવારવાળી છે. સીતા અને સીતોદા નદી પાંચ લાખ
"અને બત્રીશ હજાર નદીઓના પરિવારવાળી છે.

"ભરતક્ષેત્રની પહોળાઈ પાંચસો છવીશ યોજન અને યોજનના ઓગણીશ ભાગ
"કરીએ તેવા છ ભાગ (છ કળા) ની છે. અનુક્રમે બમણા બમણા વિસ્તારવાળા પર્વતો
"અને ક્ષેત્રો મહાવિદેહ ક્ષેત્ર સુધી છે. ઉત્તર બાજુના વર્ષધર પર્વતો અને ક્ષેત્રો દક્ષિણના
"વર્ષધર પર્વતો અને ક્ષેત્રોની જેટલાજ પ્રમાણવાળા છે. એ પ્રમાણે બધા વર્ષધર પર્વતોનું
"અને ખંડોનું પ્રમાણ સમજવું. નિષધાદ્રિથી ઉત્તર તરફ અને મેરૂથી દક્ષિણ તરફ
"વિદ્યુત્પ્રભ અને સૌમનસ નામે પૂર્વ પશ્ચિમમાં બે પર્વતો છે, તેમની હાથીના દાંતની
"જેવી આકૃતિ છે, અને છેવટ મેરૂ પર્વતથી જરા સ્પર્શ કર્યા વિના છેટે રહેલા છે. એ

"બન્નેની મધ્યમાં દેવકુરૂ નામનું યુગલિઆનું ક્ષેત્ર છે. તેનો વિષ્કંભ (ઉત્તર
"દક્ષિણ પહોળાઈ) અગિયાર હજાર આઠસો ને બેંતાળીશ યોજન છે. તે દેવકુરૂ ક્ષેત્રમાં
"સીતોદા નદીથી ભેદાયેલા પાંચ દ્રહો છે. તે પાંચે દ્રહની બન્ને બાજુ દશ દશ સુવર્ણના
"પર્વતો છે, તેની એકત્ર ગણત્રી કરવાથી સો સ્વર્ણગિરિ થાય છે. તે દેવકુરૂમાં સીતોદા
"નદીના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તટ ઉપર ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટ નામે બે પર્વતો છે;
"તે ઊંચા એક હજાર યોજન છે, ભૂમિ ઉપર પહોળા પણ તેટલાજ છે, અને ઉપર
"વિસ્તાર તેથી અર્ધો (૫૦૦ યોજન) છે. મેરૂથી ઉત્તરમાં અને નીલવંત ગિરિથી
"દક્ષિણમાં ગંધમાદન અને માલ્યવાન્ નામે બે પર્વતો હાથીદાંતને આકારે રહેલા
"છે. તે બે પર્વતોની અંદર સીતા નદીથી ભિન્ન થયેલા પાંચ દ્રહો છે. તેની પણ
"બન્ને બાજુ દશ દશ હોવાથી એકંદર સો સુવર્ણના પર્વતો આવેલા છે, તેથી ઉત્તર-
"કુરૂક્ષેત્ર ઘણું રમણિક લાગે છે. તે સીતા નદીના બન્ને તટ ઉપર યમક નામના
"સુવર્ણના બે પર્વતો રહેલા છે, તે વિચિત્રકૂટ અને ચિત્રકૂટની જેટલાજ પ્રમાણવાળા
"છે. દેવકુરૂ ને ઉત્તરકુરૂની પૂર્વમાં પૂર્વવિદેહ આવેલ છે, અને પશ્ચિમમાં અપરવિદેહ
"આવેલ છે. તે પરસ્પર ક્ષેત્રાંતરની જેમ રહેલા છે. તે બન્ને વિભાગમાં પરસ્પર સંચાર
"રહિત અને નદીઓ તથા પર્વતોથી વિભાગ પામેલા, ચક્રવર્તિને વિજય કરવા યોગ્ય
"સોળ સોળ વિજયો છે. તેમાં કચ્છ, મહાકચ્છ, સુકચ્છ, કચ્છવાન, આવર્ત્ત, મંગળા-
"વર્ત્ત, પુષ્કળ અને પુષ્કળાવતી એ આઠ વિજય પૂર્વ મહાવિદેહમાં ઉત્તર તરફ છે;
"વત્સ, સુવત્સ, મહાવત્સ, રમ્યવાન, રમ્ય, રમ્યક, રમણીય અને મંગળાવતી એ
"આઠ વિજય દક્ષિણ તરફ છે. પદ્મ, સુપદ્મ, મહાપદ્મ, પદ્માવતી, શંખ, કુમુદ, નલિન
"અને નલિનાવતી એ આઠ વિજય પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં દક્ષિણ તરફ છે, અને વપ્ર,
"સુવપ્ર, મહાવપ્ર, વપ્રાવતી, વલ્ગુ, સુવલ્ગુ, ગંધિલા અને ગંધિલાવતી એ આઠ
"વિજયો ઉત્તર તરફ છે.

"ભરતખંડની મધ્યમાં દક્ષિણાર્ધ્ધ અને ઉત્તરાર્ધ્ધને જુદા પાડનારો વૈતાઢ્ય પર્વત
"આવેલો છે. તે પર્વત પૂર્વ અને પશ્ચિમે સમુદ્ર પર્યંત વિસ્તારમાં છે, છ યોજન અને
"એક કોશ પૃથ્વીમાં ઉંડો છે, પચાસ યોજન વિસ્તારમાં છે, અને પચવીશ યોજન
"ઊંચો છે. પૃથ્વીથી દશ યોજન ઉપર જઈએ ત્યારે તેની ઉપર દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં
"દશદશ યોજન વિસ્તારવાળી વિદ્યાધરોની બે શ્રેણીઓ છે. તેમાં દક્ષિણ શ્રેણીમાં
"વિદ્યાધરોના રાષ્ટ્ર સહિત પચાસ નગરો છે, અને ઉત્તર શ્રેણીમાં સાઠ નગરો છે.
"તે વિદ્યાધરોની શ્રેણીની ઉપર દશ યોજન જઈએ ત્યારે તેટલાજ વિસ્તારવાળી વ્યંતરો-
"ના નિવાસથી શોભિત એવી બંને બાજુ મળીને બે શ્રેણીઓ છે. તે વ્યંતરોની શ્રેણી-
"ઓની ઉપર પાંચ યોજન જઈએ ત્યારે તેની ઉપરના નવ કૂટ આવેલા છે. એવીજ રીતે
"ઐરવત ક્ષેત્રમાં પણ વૈતાઢ્ય રહેલો છે.

"જંબૂદ્વીપની ફરતી કિલ્લારૂપ વજ્રમય જગતી આઠ યોજન ઊંચી છે. તે જગતી "મૂળમાં બાર યોજન પહોળી છે, મધ્ય ભાગમાં આઠ યોજન છે, અને ઉપર ચાર "યોજન છે. તેની ઉપર જાળકટક છે, તે બે ગાઉ ઊંચો છે. તે વિદ્યાધરોનું અદ્વિતીય "મનોહર ક્રીડાસ્થાન છે. તે જાળકટકની પણ ઉપર દેવતાઓની ભોગભૂમિરૂપ 'પદ્મવરા' "નામે એક સુંદર વેદિકા છે, તે જગતીને પૂર્વાદિ દિશાઓમાં અનુક્રમે વિજય, વૈજયંત, "જયંત અને અપરાજિત નામે ચાર દ્વાર છે.

"ક્ષુદ્રહિમવાન્ અને મહાહિમવાન્ પર્વતની મધ્યમાં (હિમવંત ક્ષેત્રમાં) શબ્દા- "પાતી નામે વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વત છે, શિખરી અને રૂકમી પર્વતની વચમાં વિકટાપાતી "નામે વૃત વૈતાઢ્ય પર્વત છે, મહાહિમવાન્ અને નિષધ પર્વતની મધ્યમાં ગંધા- "પાતી નામે વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વત છે, અને નીલવંત તથા રૂકમી પર્વતની વચમાં "માલ્યવાન્ નામે વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વત છે. તે સર્વ વૈતાઢ્ય પર્વતો પાલાના જેવી "આકૃતિવાળા છે, અને એક હજાર યોજન ઊંચા છે.

"જંબૂદ્વીપની ફરતો લવણ સમુદ્ર છે, તે વિસ્તારમાં જંબૂદ્વીપથી બમણો છે. મધ્યમાં "એક હજાર યોજન ઊંડો છે. બન્ને તરફની જગતીથી અનુક્રમે ઉતરતા ઉતરતા "પંચાણુ હજાર યોજન જઈએ ત્યાંસુધી ઊંડાઈમાં અને ઊંચાઈમાં તેનું જળ વધતું "છે. મધ્યમાં દશહજાર યોજનમાં સોળહજાર યોજન ઊંચી એ લવણ સમુદ્રની પાણિની "શિખા છે. તેની ઉપર બે ગાઉ સુધી ઊંચી જળની વેલ એક દિવસમાં બે વખત "વધે છે. તે લવણ સમુદ્રની મધ્યમાં પૂર્વાદિદિશાના ક્રમથી વડવામુખ, કેયૂપ, યૂપ "અને ઇશ્વર, એ નામના મોટા માટલાની જેવી આકૃતિવાળા ચાર પાતાલકલશા છે. "તે મધ્યમાં પેટાળે એક લાખ યોજન પહોળા છે અને લાખ યોજન ઉંડા છે, એક "હજાર યોજન જાડી વજ્રરત્નની તેમની ઠીંકરી છે, નીચે અને ઉપર દશહજાર યોજન "પહોળા છે, તેમાં વાયુ ત્રીજે અંશે રહેલ છે, બાકીના બે ભાગમાં જળ રહેલું છે. "અને તે કાંઠા વિનાના મોટા માટલાની જેવા આકારના છે. તે કલશામાં કાળ, મહાકાળ, "વેલંબ અને પ્રભંજન નામના દેવતા અનુક્રમે પોતપોતાના ક્રીડાઆવાસમાં રહે "છે. તે ચાર પાતાલકલશાના આંતરામાં સાત હજાર આઠ સો ને ચોરાશી ન્હાના "કલશા છે. તે એક હજાર યોજન ભૂમિમાં ઊંડા તથા પેટાલે પહોળા છે, તેમની દશ "યોજનની ઠાંકરી જાડી છે, અને ઉપર તથા નીચે એકસો યોજન પહોળા છે, અને "વાયુ વડે તેના મધ્ય ભાગનું વાયુમિશ્ર જળ ઉછળે છે. એ સમુદ્રની વેલને અંદરથી "ધારણ કરનારા બેંતાળીશ હજાર નાગકુમાર દેવતા હમેશાં રક્ષકની પેઠે રહેલા છે. "બહારથી વેલને ધારણ કરનારા બોંતેર હજાર દેવતા છે, અને મધ્યમાં ઉછળતી શિખા "ઉપરની બે ગાઉ પર્યંત વેલને રોકનારા સાઠ હજાર દેવો છે. તે લવણ સમુદ્રમાં ગોસ્તૂપ, "ઉદકાભાસ, શંખ અને ઉદકસીમ એ નામના અનુક્રમે સુવર્ણ, અંકરત્ન, રૌપ્ય અને

"સ્ફટિકના ચાર વેલંધર પર્વતો છે. ગોરતૂપ, શિવક, શંખ અને મનોહૃદ નામના ચાર
"દેવતાઓનો તેમાં આશ્રય છે. તે બેંતાળીશ હજાર યોજન સમુદ્રમાં જઇએ ત્યારે
"ચારે દિશાએ ચાર આવેલા છે, તથા ચાર વિદિશાઓમાં કર્કોટક, કાર્દમક, કૈલાશ
"અને અરૂણપ્રભ નામે ચાર સર્વ રત્નમય એવા સુંદર અનુવેલંધર પર્વતો છે. તે પર્વતો
"ઉપર કર્કોટક, વિદ્યુજ્જિવ્હ, કૈલાશ અને અરૂણપ્રભ નામે તેના સ્વામીદેવો નિરંતર
"વસે છે. તે સર્વ પર્વતો એક હજાર સાતસો ને એકવીશ યોજન ઉંચા છે, એક હજાર ને
"બાવીશ યોજન મૂળમાં પહોળા છે, અને ચારસો ને ચોવીશ યોજન શિખર ઉપર
"પહોળા છે. તે સર્વ પર્વતોની ઉપર તેના સ્વામીદેવતાઓના શોભનીક પ્રાસાદો છે.
"વળી બાર હજાર યોજન સમુદ્ર તરફ જઈએ ત્યારે પૂર્વ દિશા સંબંધી બે વિદિશામાં
"બે ચંદ્રદ્રીપ છે, તે વિસ્તારમાં અને પહોળાઈમાં પૂર્વ પ્રમાણે છે, અને તેટલાજ
"પ્રમાણવાળા બે સૂર્યદ્વીપો પશ્ચિમ દિશા સંબંધી બે વિદિશામાં છે, અને સુસ્થિત
"દેવતાના આશ્રયભૂત, ગૌતમદ્વીપ તે બેની વચમાં છે. ઉપરાંત લવણ સમુદ્ર સંબંધી
"શિખાની આ બાજુ અને બહારની બાજુ ચાલનારા ચંદ્રો અને સૂર્યોના આશ્રયરૂપ
"દ્વીપો છે, તથા તેની ઉપર તેમના પ્રાસાદો રહેલા છે. તે લવણ સમુદ્ર લવણરસવાળો છે.

"લવણ સમુદ્રની ફરતો તેનાથી બમણો પહોળો ધાતકીખંડ નામે બીજો દ્વીપ છે.
"જંબૂદ્વીપમાં મેરૂપર્વત, ક્ષેત્રો અને વર્ષધર પર્વતો જેટલા કહેલા છે તેથી બમણા તેજ
"નામના ધાતકી ખંડમાં છે. વધારામાં ઉત્તર અને દક્ષિણમાં ધાતકી ખંડની પહોળાઈ
"પ્રમાણે બે ઈષુકાર પર્વતો આવેલા છે. તેનાવડે વિભાગ પામેલા પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમા-
"ર્ધમાં જંબૂદ્વીપની જેટલી સંખ્યાવાળા ક્ષેત્રો અને પર્વતો છે. તે ધાતકીખંડમાં ચક્રના
"આરા જેવા આકારવાળા અને નિષધ પર્વત જેટલા ઉંચા તથા કાળોદધિ અને
"લવણ સમુદ્રને સ્પર્શીને રહેલા વર્ષધર પર્વતો તથા ઈષુકાર પર્વત છે, અને આરાના
"આંતરાની જેવાં ક્ષેત્રો છે. ધાતકીખંડ દ્વીપની ફરતો કાળોદધિ નામે સમુદ્ર આવેલો છે,
"તે આઠ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળોછે. તેની ફરતો પુષ્કરવર દ્વીપાર્દ્ધ તેટલોજ પ્રમા-
"ણવાળો છે. ધાતકીખંડમાં ઈષુકાર પર્વત સહિત મેરૂ વિગેરેની સંખ્યા સંબંધી જે નિયમ
"કહેલો છે, તેજ નિયમ પુષ્કરાર્ધ્ધમાં પણ છે, અને પુષ્કરાર્ધ્ધમાં ક્ષેત્રાદિકના પ્રમાણનો
"નિયમ ધાતકીખંડના ક્ષેત્રાદિકના વિભાગથી બમણો છે. ધાતકીખંડ અને પુષ્કરાર્ધ્ધમાં
"મળીને ચાર નાના મેરૂપર્વતો છે. તે જંબૂદ્વીપના મેરૂથી પંદર હજાર યોજન ઓછા ઉંચા
"અને છસો યોજન ઓછા વિસ્તારવાળા છે.[1] તેનો પ્રથમ કાંડ મહામેરૂ જેટલોજ છે,
"બીજો કાંડ સાતહજાર યોજન ઓછો અને ત્રીજો કાંડ આઠ હજાર યોજન ઓછો છે.
"તેમાં ભદ્રશાળ અને નંદનવન મુખ્યમેરૂની પ્રમાણેજ છે. નંદનવનથી સાડીપંચાવન
"હજાર યોજન જઈએ ત્યારે પાંચસો યોજન વિશાળ એવું સૌમનસ નામે વન છે. એના

[1] આ ચાર મેરૂ જમીનથી ૮૪૦૦૦ યોજન ઊંચા છે, અને જમીનપર ૯૪૦૦ યોજન વિસ્તારમાં છે.

"ઉપર છત્રીસ હજાર યોજન જતાં પંડક વન છે. તે મધ્યની ચૂલિકા ફરતું
"ચારસો ને ચોરાણુ યોજન વિસ્તારમાં છે. તેનો ઉપર અને નીચે મહામેરુના કટકોની
"વિસ્તીર્ણ છે, અને તેટલીજ અવગાહના છે તથા મુખ્ય મેરુની કટકાર પ્રમાણવાળી
"મધ્યમાં ચૂલિકા છે.

"એવી રીતે મનુષ્યક્ષેત્રમાં અઢી દ્વીપ, બે સમુદ્ર, પાંત્રીશ ક્ષેત્રો, પાંચ મેરુ, ત્રીશ
"વર્ષધર પર્વતો, પાંચ દેવકુરુ, પાંચ ઉત્તરકુરુ અને એકસો ને સાઠ વિજયો છે.
"પુષ્કરાર્ધ દ્વીપની ફરતો માનુષોત્તર નામે પર્વત છે. તે મનુષ્ય લોકની બહાર
"શહેરના કિલ્લાની જેમ વર્તુળાકારે રહેલો છે. તે સુવર્ણનો છે, અને બાકીના પુષ્કરાર્ધમાં
"સત્તરસો ને એકવીશ યોજન ઊંચો છે, ચારસો ને ત્રીસ યોજન પૃથ્વીમાં રહેલો છે.
"એક હજાર ને બાવીશ યોજન નીચે વિસ્તારમાં છે. સાતસો ને ત્રેવીશ યોજન
"મધ્ય ભાગે વિસ્તારમાં છે, અને ચારસો ને ચોવીશ યોજન ઉપર વિસ્તારમાં છે. તે
"માનુષ્યોત્તર પર્વતની બહાર મનુષ્યોનું જન્મમરણ થતું નથી. તેની બહાર ગયેલા
"ચારણમુનિ આદિક પણ બહાર મરણ પામતા નથી, તેથી એનું નામ માનુષોત્તર
"છે. એની બહારની ભૂમિપર બાદરાગ્નિ, મેઘ, વિદ્યુત્, નદી અને કાળ વિગેરે નથી.
"તે માનુષ્યોત્તર પર્વતની અંદરની બાજુએ (૫૬) અંતર દ્વીપો અને પાંત્રીશ
"ક્ષેત્રો[1] છે, તેમાંજ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ કોઈએ સંહરણ કરવાથી, વિદ્યાના
"બળથી તથા લબ્ધિના યોગથી મેરૂપર્વત વિગેરેના શિખરો ઉપર, અઢી દ્વીપમાં અને
"બંને સમુદ્રમાં સર્વત્ર મનુષ્યો હોય છે. તેમના ભરત સંબંધી, જંબૂદ્વીપ સંબંધી
"અને લવણ સમુદ્ર સંબંધી એમ સર્વ ક્ષેત્ર, દ્વીપ અને સમુદ્ર સંબંધી સંજ્ઞા ભેદે
"કરીને જુદા જુદા વિભાગ કહેવાય છે.

"મનુષ્યોના આર્ય અને મ્લેચ્છ એવા બે ભેદ છે. આર્યો ક્ષેત્ર, જાતિ, કુળ, કર્મ,
"શિલ્પ અને ભાષાના ભેદથી છ પ્રકારના છે. ક્ષેત્રાર્યો પંદર કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય
"છે. તેમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં સાડીપચવીશ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા આર્ય કહેવાય છે. એ
"આર્ય દેશ પોતાના નગરોથી આવી રીતે ઓળખાય છે. રાજગૃહી નગરીથી મગધદેશ,
"ચંપાનગરીથી અંગદેશ, તામ્રલિપ્તીથી બંગદેશ, વારાણસીથી કાશીદેશ, કાંચનપુરીથી
"કલિંગદેશ, સાકેત (અયોધ્યા) પુરીથી કોશળદેશ, હસ્તીનાપુરથી કુરૂદેશ, શૌર્યપુરથી
"કુશાર્તદેશ, કાંપિલ્યપુરથી પંચાલદેશ, અહિચ્છત્રાપુરીથી જંગલદેશ, મિથિલાપુરીથી
"વિદેહદેશ, દ્વારાવતી (દ્વારકા)પુરીથી સૌરાષ્ટ્ર (સોરઠ) દેશ, કૌશાંબીપુરીથી વત્સદેશ,
"ભદ્રિલપુરથી મલયદેશ, નાંદિપુરથી સંદર્ભદેશ, પુનરૂચ્છાપુરીથી વરૂણદેશ, વૈરાટ-
"નગરીથી મત્સ્યદેશ, શુક્તિમતી પુરીથી ચેદીદેશ, મૃત્તિકાવતીથી દશાર્ણદેશ, વીત-

૧ પાંચ ભરત, ૫ ઐરાવત, ૫ હિમવંત, ૫ હિરણ્યવંત, ૫ હરિવર્ષ, ૫ રમ્યક ને ૫ મહાવિ-દેહ—એ ૩૫ ક્ષેત્રો સમજવાં (દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ મહાવિદેહની અંતર્ગત સમજવા.)

"ભયપુરથી સિંધુદેશ, મથુરાપુરીથી સૌવીરદેશ, અપાપાપુરીથી સૂરસેનદેશ, ભંગી-
"પુરીથી માસપુરીવર્ત્તદેશ, શ્રાવસ્તીપુરીથી કુણાલદેશ, કોટીવર્ષપુરથી લાટદેશ અને
"શ્વેતંબીપુરીથી કેતકાર્ધ્ધદેશ, એમ સાડી પચવીશ આર્યદેશો આ નગરોથી ઓળખાય
"છે. તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ અને બળભદ્રોના તે દેશોમાંજ જન્મ થાય છે.
"ઈક્ષ્વાકુવંશ, જ્ઞાતવંશ, વિદેહવંશ, કુરૂવંશ, ઉગ્રવંશ, ભોજવંશ, અને રાજન્યવંશ એ
"વિગેરે વંશોમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો જાતિઆર્ય કહેવાય છે; તથા કુલગર, ચક્રવર્તી,
"વાસુદેવ અને બલભદ્ર તથા તેમની ત્રીજી પાંચમી કે સાતમી પેઢીથી ચાલેલા શુદ્ધ-
"વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે કુલઆર્ય કહેવાય છે. પૂજન કરવું ને કરાવવું, શાસ્ત્ર
"ભણવાં ને ભણાવવાં, તેથી અને બીજા શુભ પ્રયોગથી જેઓ આજીવિકા ચલાવે તે
"કર્માર્ય કહેવાય છે. થોડા પાપવ્યાપારવાળા, વસ્ત્ર વણનારા, વસ્ત્ર તૂણનારા, કુંભાર,
"નાપિત અને દેવળપૂજારા વિગેરે શિલ્પાર્ય કહેવાય છે. જે ઉંચી ભાષાના નિયમ-
"વાળા વર્ણોથી પૂર્વોક્ત પાંચે પ્રકારના આર્યોના વ્યવહારને કહે છે, તે ભાષાર્ય કહેવાય છે.

"મ્લેચ્છોમાં શાક, યવન, શબર, બાર્બર, કાયા, મુંડ, ઊડ્ર, ગોડ્ર, પત્કણક, અર-
"પાક, હૂણ, રોમક, પારસી, ખસ, ખાસિક, ડાંબિલિક, લકુલ, ભિલ્લ, અંધ્ર, બુક્કસ,
"પુલિંદ, ક્રૌંચક, ભ્રમરત, કુંચ, ચીન, વંક, માલવ, દ્રવિડ, કુલક્ષ, કિરાત, કૈકય,
"હયમુખા, હાથીમુખા, અશ્વમુખા, અજામુખા અશ્વકર્ણા, ગજકર્ણા, અને બીજા પણ
"અનાર્યો કે જેઓ ધર્મ એવા અક્ષરોને પણ જાણતા નથી, તેમજ ધર્મ તથા અધર્મને
" પૃથક્ સમજતા નથી, તેઓ મ્લેચ્છ કહેવાય છે.

"બીજા અંતર દ્વીપોમાં મનુષ્યો છે. તેઓ પણ યુગલિઆ હોવાથી ધર્મ અધર્મને
"જાણતા નથી; એ અંતરદ્વીપ છપન્ન છે. તેમાં અઠ્યાવીશ દ્વીપો ક્ષુદ્રહિમાલય પર્વતને
"પૂર્વ અને પશ્ચિમ બાજુને છેડે ઈશાન કૂણ વિગેરે ચાર વિદિશામાં લવણ સમુદ્રમાં
"નીકળેલી દાઢાઓની ઉપર રહેલા છે. તેમાં ઇશાનકૂણમાં જંબૂદ્વીપની જગતીથી
"ત્રણસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જઈએ ત્યાં તેટલોજ લાંબો અને પહોળો એવો પ્રથમ
"એકોરૂક નામે અંતરદ્વીપ છે. એ દ્વીપમાં તે દ્વીપના નામથી ઓળખાતા સર્વ
"અંગ ઉપાંગમાં સુંદર એવા મનુષ્યો રહે છે. ફક્ત એકોરૂક દ્વીપમાંજ નહીં પણ બીજા
"બધા અંતરદ્વીપોમાં તે દ્વીપના નામથી ઓળખાતા મનુષ્યોજ રહે છે એમ જાણવું.
"અગ્નિકૂણ વિગેરે બાકીની ત્રણ વિદિશાઓમાં તેટલીજ ઊંચાઈએ તેટલાજ લાંબા અને
"પહોળા આભાષિક, લાંગુલિક અને વૈષાણિક એ નામના અનુક્રમે દ્વીપો રહેલા છે.
"ત્યારપછી જગતીથી ચારસો યોજન લવણ સમુદ્રમાં જઈએ ત્યાં તેટલીજ લંબાઈ
"અને તેટલાજ વિષ્કંભવાળા ઈશાન વિગેરે વિદિશાઓમાં હયકર્ણ, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ
"અને શષ્કુલિકર્ણ એ નામના અનુક્રમે અંતરદ્વીપોછે. તે પછી જગતીથી પાંચસો
"યોજન દૂર તેટલીજ લંબાઈ અને વિષ્કંભવાળા ચાર અંતરદ્વીપો ઈશાન વિગેરે

"વિદિશાઓમાં આદર્શમુખ, મેષમુખ, હયમુખ, અને ગજમુખ નામના અનુક્રમે આ-
"વેલા છે. પછી છસેં યોજન દૂર તેટલીજ લંબાઈ અને વિસ્તારવાળા અશ્વમુખ,
"હસ્તિમુખ, સિંહમુખ અને વ્યાઘ્રમુખ નામના અંતરદ્વીપો આવેલા છે. પછી સાતસો
"યોજન દૂર તેટલીજ લંબાઈ અને વિસ્તારવાળા અશ્વકર્ણ, સિંહકર્ણ, હસ્તિકર્ણ અને
"કર્ણપ્રાવરણ નામે અંતરદ્વીપો આવેલા છે. તે પછી આઠસો યોજન દૂર તેટલીજ લંબાઈ
"અને તેટલાજ વિષ્કંભવાળા ઉલ્કામુખ, વિદ્યુજ્જિહ્વ, મેષમુખ અને વિદ્યુદંત એ
"નામના ચાર દ્વીપો ઈશાન વિગેરે દિશાઓમાં અનુક્રમે રહેલા છે. તે પછી જગતીથી
"લવણોદધિમાં નવસો યોજન જતા તેટલાજ વિષ્કંભ અને લંબાઇથી શોભતા ગૂઢ-
"દંત, ધનદંત, શ્રેષ્ઠદંત અને શુધ્ધદંત નામે ચાર અંતરદ્વીપો ઇશાન વિગેરે દિશાના
"ક્રમથી રહેલા છે. એજ પ્રમાણે શિખરી પર્વત ઉપર પણ અઠ્ઠાવીશ દ્વીપ છે. એવી
"રીતે સર્વે મળીને છપન્ન અંતરદ્વીપો છે.

"માનુષોત્તર પર્વતની પછી બીજું પુષ્કરાર્દ્ધ છે. તે પુષ્કરાર્દ્ધની ફરતો તે આખા
"દ્વીપથી બમણો પુષ્કરોદક સમુદ્ર આવેલો છે. તે પછી વારૂણીવર નામે દ્વીપ અને
"સમુદ્ર આવેલા છે, તે પછી ક્ષીરવર નામે દ્વીપ ને સમુદ્ર છે, તે પછી ઘૃતવર નામે દ્વીપ ને
"સમુદ્ર છે, તે પછી ઇક્ષુવરનામે દ્વીપ ને સમુદ્ર છે, તે પછી આઠમો નંદીશ્વર નામે
"સ્વર્ગના જેવો દ્વીપ આવેલો છે. એ વળયવિષ્કંભમાં એકસો ને ત્રેસઠ કરોડ તથા ચોરાશી
"લાખ યોજન છે. એ દ્વીપ વિવિધજાતિના ઉદ્યાનવાળો અને દેવતાઓને ઉપભોગની
"ભૂમિરૂપ છે; તેમજ પ્રભુની પૂજામાં આસક્ત થયેલા દેવતાઓના આવાગમનથી
"સુંદર છે. એના મધ્ય પ્રદેશમાં પૂર્વાદિ દિશાઓમાં અનુક્રમે અંજન સરખા વર્ણવાળા
"ચાર અંજન પર્વતો રહેલા છે. તે પર્વતો તળીએ દશ હજાર યોજનથી કાંઇક અધિક
"વિસ્તારમાં છે, અને ઉપર એક હજાર યોજન વિસ્તારવાળા છે. તેમજ ક્ષુદ્રમેરૂની જેટલા
"(૮૫૦૦૦ યોજન) ઊંચા છે. તેમાં પૂર્વમાં દેવરમણ નામે, દક્ષિણમાં નિત્યોદ્યોત
"નામે, પશ્ચિમમાં સ્વયંપ્રભ નામે અને ઉત્તરમાં રમણીય નામે અંજનાચલ છે. તે ચાર
"પર્વતોની ઉપર સો યોજન લાંબા, તેથી અર્દ્ધ વિસ્તારવાળા અને બોંતેર યોજન ઊંચા
"અર્હંત ભગવાનના ચૈત્યો છે. તે દરેક ચૈત્યને ચાર ચાર દ્વાર છે. તે સોળ યોજન
"ઊંચા છે, પ્રવેશમાં આઠ યોજન અને વિસ્તારમાં પણ આઠ યોજન છે. તે દ્વારો
"વૈમાનિક, અસુરકુમાર, નાગકુમાર અને સુવર્ણકુમારના આશ્રયરૂપ છે, અને તેઓના
"નામથીજ તે પ્રખ્યાત છે. તે ચાર દ્વારની મધ્યમાં સોળ યોજન લંબાઈવાળી, તેટલાજ
"વિસ્તારવાળી અને આઠ યોજન ઊંચી એક મણિપીઠિકા છે. તે પીઠિકા ઉપર સર્વ
"રત્નમય દેવચ્છંદક છે; તે પીઠિકાથી વિસ્તારમાં અને ઊંચાઈમાં અધિક છે. દરેક
"દેવચ્છંદકની ઉપર ઋષભ, વર્દ્ધમાન, ચંદ્રાનન અને વારિષેણ એ ચાર નામવાળી;
"પર્યંક આસને બેઠેલી, પોતાના પરિવાર સહિત, રત્નમય શાશ્વત અર્હંતની એકસો ને

"આઠ આઠ સુંદર પ્રતિમાઓ છે. દરેક પ્રતિમાની સાથે પરિવાર ભૂત, બે બે નાગ,
"યક્ષ, ભૂત અને કુંડધારી દેવોની પ્રતિમાઓ છે. બે બાજુ બે ચામરધાર પ્રતિમાઓ
"છે, અને દરેક પ્રતિમાના પૃષ્ઠ ભાગે એક એક છત્રધાર પ્રતિમા છે. દરેક પ્રતિમાની
"સમીપે ધૂપઘટી, માળા, ઘંટા, અષ્ટમંગળિક, ધ્વજ, છત્ર, તોરણ, ચંગેરી, નાના
"પુષ્પપાત્રો, (પટલો) આસનો અને સોળ પૂર્ણ કળશ તથા બીજાં અલંકારો છે.
"ત્યાંની તળીઆની ભૂમિઓમાં સુવર્ણની સુંદર રજવાળી વાલુકા છે. તે દેવાયતન
"પ્રમાણેજ તેની આગળ સુંદર મુખમંડપો, પેક્ષાર્થ મંડપો, અક્ષવાટિકા અને મણિ-
"પીઠિકા છે. ત્યાં રમણિક સ્તૂપપ્રતિમા છે, સુંદર ચૈત્યવૃક્ષો છે, ઈંદ્રધ્વજો છે, અને
"અનુક્રમે દિવ્ય વાપિકાઓ છે. પ્રત્યેક અંજનાદ્રિની ચારે દિશાએ લાખ લાખ
"યોજનના પ્રમાણવાળી વાપિકાઓ છે, એટલે કુલ સોળ વાપિકા છે. તેમના નંદીષેણા,
"અમોઘા, ગોસ્તૂપા, સુદર્શના, નંદોત્તરા, નંદા, સુનંદા નંદિવર્દ્ધના, ભદ્રા, વિશાલા,
"કુમુદા, પુંડરિકિણીકા, વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી અને અપરાજિતા એવાં નામો છે.
"તે પ્રત્યેક વાપિકાઓથી પાંચસો યોજન પછી અશોક, સપ્તચ્છદ, ચંપક અને આમ્ર
"એ નામવાળા મોટા ઉદ્યાનો રહેલા છે; તે પાંચસો યોજન વિસ્તારમાં છે, અને લાખ
"યોજન લાંબા છે. તે દરેક વાપિકાઓની મધ્યમાં સ્ફટિકમણિના, પાલાના આકા-
"રના અને સુંદર વેદિકા તથા ઉદ્યાનોવાળા સુશોભિત દધિમુખ પર્વતો છે. તે ચોસઠ
"હજાર યોજન ઉંચા, એક હજાર યોજન ઉંડા અને ઉપર તથા નીચે દશ હજાર
"યોજનના વિસ્તારવાળા છે. વાપિકાઓના આંતરામાં બે બે રતિકર પર્વતો છે, એટલે
"એકંદર બત્રીશ રતિકર પર્વતો છે. દધિમુખ પર્વતો તથા રતિકર પર્વતો ઉપર અંજ-
"નગિરિની જેમ શાશ્વત અર્હંતોના ચૈત્યો છે. તે દ્વીપની વિદિશાઓમાં બીજા ચાર
"રતિકર પર્વતો છે, તે દશ હજાર યોજન લાંબા તથા પહોળા અને એક હજાર યોજન
"ઉંચા, શોભાયમાન, સર્વ રત્નમય, દિવ્ય અને ઝલ્લરીના આકારવાળા છે. તેમાં દક્ષિ-
"ણમાં રહેલા સૌધર્મેંદ્રના બે રતિકર પર્વતો અને ઉત્તરમાં રહેલા ઈશાનેંદ્રના બે
"રતિકર પર્વતોની આઠે દિશાઓમાં તેમની આઠ આઠ મહાદેવીઓની આઠ આઠ
"રાજધાનીઓ છે, એટલે કુલ બત્રીશ રાજધાનીઓ છે. તે રતિકરથી એક લાખ યોજન
"દૂર અને એક લાખ યોજનના પ્રમાણવાળી (લાંબી પહોળી) તથા જિનાલયોથી
"વિભૂષિત છે. તેના સુજાતા, સૌમનસા, અર્ચિમાલી, પ્રભાકરા, પદ્મા, શિવા, શુચી,
"અંજના, ભૂતા, ભૂતવંતસિકા, ગોસ્તૂપા, સુદર્શના, અમલા, અપ્સરા, રોહિણી, નવમી,
"રત્ના, રત્નોચ્ચયા, સર્વરત્ના, રત્નસંચયા, વસુ, વસુમિત્રિકા, વસુભાગા, વસુંધરા, નંદો-
"ત્તરા, નંદા, ઉત્તરકુરૂ, દેવકુરૂ, કૃષ્ણા, કૃષ્ણરાજી, રામા અને રામરક્ષિતા એવાં નામ છે. તે
"નામો પૂર્વદિશાના ક્રમથી જાણવાં. આ નંદીશ્વરદ્વીપમાં રહેલા જિનચૈત્યોમાં સર્વ ઋધિવાળા
"દેવતાઓ પરિવાર સહિત શ્રીમત્ અર્હંતોની કલ્યાણક તિથિઓએ અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ કરે છે.

"તે નંદીશ્વરદ્વીપની ફરતો નંદીશ્વર સમુદ્ર છે, તે પછી અરૂણદ્વીપ છે, અને તેની
"ફરતો અરૂણોદધિ નામે સમુદ્ર છે; તે પછી અરૂણવર દ્વીપ અને અરૂણવર સમુદ્ર છે,
"તે પછી અરૂણાભાસદ્વીપ અને અરૂણાભાસ સમુદ્ર છે, તે પછી કુંડલદ્વીપ અને કુંડલો-
"દધિ નામે સમુદ્ર છે, અને તે પછી રૂચક નામે દ્વીપ અને રૂચક નામે સમુદ્ર છે.
"એવી રીતે પ્રશસ્તનામવાળા અને એકએકથી બમણા બમણા પ્રમાણવાળા દ્વીપો અને
"સમુદ્રો અનુક્રમે રહેલા છે. તે સર્વની અંતે સ્વયંભૂરમણ નામે છેલ્લો સમુદ્ર છે.

"પૂર્વોક્ત અઢી દ્વીપમાં દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ જેટલા ભાગવિના પાંચ મહાવિદેહ,
"પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરાવત એ પંદર કર્મભૂમિઓ છે. કાળોદધિ, પુષ્કરોદધિ,
"અને સ્વયંભૂરમણ એ ત્રણ સમુદ્ર મીઠા પાણીવાળા છે, લવણસમુદ્ર ખારાપાણીનો છે,
"તથા વારૂણોદધિના પાણી વિચિત્ર પ્રકારની મનોહર મદિરા જેવા છે. ક્ષીરોદધિ ખાંડ-
"મિશ્રિત ઘીનો ચોથો ભાગ જેમાં છે એવા ગાયના દુધની જેવા પાણીવાળો છે.
"ઘૃતવર સમુદ્ર ઉકાળેલા ગાયના ઘીની જેવો છે, અને બીજા સમુદ્રો તજ, એલાઈચી,
"કેશર ને મરીના ચૂર્ણમિશ્રિત ચોથા ભાગવાળા ઇક્ષુરસના જેવા છે. લવણોદધિ,
"કાલોદધિ અને સ્વયંભૂરમણ એ ત્રણ સમુદ્ર માછલા, કાચબા વિગેરેથી સંકીર્ણ છે.
"એ શિવાયના બીજા સમુદ્રો મત્સ્ય અને કૂર્માદિથી સંકીર્ણ નથી (તેમાં થોડા
"અને નાના મચ્છાદિ છે).

"જંબૂદ્વીપમાં જઘન્યે તીર્થંકરો, ચક્રીઓ, વાસુદેવો અને બળદેવો ચાર ચાર હોય છે;
"અને ઉત્કર્ષથી ચોત્રીશ[1] જિન અને ત્રીશ પાર્થિવો (ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ) થાય છે,
"ધાતકીખંડ અને પુષ્કરાર્દ્ધ ખંડમાં એથી બમણા થાય છે.

"એ તિર્યગ્ લોકની ઉપર નવસો યોજન ન્યૂન સાતરાજ પ્રમાણવાળો મોટી
"ઋદ્ધિવાળો ઊર્દ્ધ લોક છે. તેમાં સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાંતક,
"શુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત એ નામના બાર કલ્પો (દેવ-
"લોક) છે, અને નવ ગ્રૈવેયક છે. તે ગ્રૈવેયકના સુદર્શન, સુપ્રબુદ્ધ, મનોરમ, સર્વભદ્ર,
"સુવિશાળ, સુમન, સૌમનસ, પ્રીતિકર અને આદિત્ય એવાં નામ છે. તે પછી પાંચ
"અનુત્તર વિમાનો છે. તેના વિજય, વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ
"એવાં નામ છે. તેમાં પ્રથમના ચાર પૂર્વ દિશાના ક્રમથી ચાર દિશાએ રહ્યા છે, અને
"સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન સર્વની મધ્યમાં છે. ત્યારબાદ બાર યોજન ઊંચે સિદ્ધશિલા છે. તે
"પિસ્તાળીશ લાખ યોજન લંબાઈમાં અને વિસ્તારમાં છે, તેની ઉપર ત્રણ ગાઉ પછી
"અનંતર ચોથા ગાઉના છઠ્ઠે અંશે લોકાગ્ર સુધી સિદ્ધના જીવો છે. આ સંભૂતલા
"પૃથ્વીથી સૌધર્મ અને ઈશાનકલ્પ સુધી દોઢ રાજલોક છે, સનત્કુમાર અને માહેંદ્ર-

૧ મહાવિદેહના બત્રીશ, વિજયમાં બત્રીશ, અને ભરત, ઐરવતમાં એકએક મળીને ઉત્કૃષ્ટકાળે ચોત્રીશ તીર્થંકરો થાય છે.

" લોક સુધી અઢી રાજલોક છે, સહસ્રાર દેવલોક સુધી પાંચમું રાજલોક છે, અચ્યુત
" દેવલોક સુધી છઠ્ઠું રાજલોક છે, અને લોકાંત સુધી સાતમું રાજલોક છે. સૌધર્મકલ્પ
" અને ઇશાનકલ્પ ચંદ્રમંડળના જેવા વર્તુલ છે. તેમાં દક્ષિણાર્દ્ધમાં સૌધર્મકલ્પ અને
" ઉત્તરાર્દ્ધમાં ઇશાનકલ્પ છે. સનત્કુમાર અને માહેંદ્ર એ બન્ને દેવલોક પણ તેમની
" તુલ્ય આકૃતિવાળા છે. તેમાં દક્ષિણાર્દ્ધમાં સનત્કુમાર દેવલોક છે, અને ઉત્તરાર્દ્ધમાં માહેંદ્ર
" દેવલોક છે; લોકપુરૂષની કોણીવાળા ભાગમાં અને ઊર્ધ્વ લોકના મધ્યભાગમાં બ્રહ્મદેવલોક
" છે. તેનો સ્વામી બ્રહ્મેંદ્ર છે. તે દેવલોકના પ્રાંત ભાગમાં સારસ્વત, આદિત્ય, અગ્નિ,
" અરૂણ, ગર્દતોય, તુષિત, અવ્યાબાધ, મરૂત અને રિષ્ટ એ નવ જાતિના લોકાંતિક
" દેવતાઓ છે. તેની ઉપર લાંતક કલ્પ છે, ત્યાં તેજ નામનો ઈંદ્ર છે. તેની ઉપર
" મહાશુક્ર દેવલોક છે, ત્યાં પણ તેજ નામનો ઈંદ્ર છે. તેની ઉપર સહસ્રાર દેવલોક
" છે, ત્યાંપણ તે નામનોજ ઈંદ્ર છે. તેની ઉપર સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોક જેવી
" આકૃતિવાળા આનત અને પ્રાણત દેવલોક છે; તેમાં પ્રાણત કલ્પમાં રહેનાર પ્રાણત
" નામે ઈંદ્ર તે બન્ને દેવલોકનો સ્વામી છે. તેની ઉપર તેવીજ આકૃતિવાળા આરણ
" અને અચ્યુત નામે બે દેવલોક છે. અચ્યુત દેવલોકમાં રહેનાર અચ્યુત નામે ઈંદ્ર તે
" બંને દેવલોકનો સ્વામી છે. ગ્રૈવેયકમાં અને અનુત્તરોમાં અહમિંદ્ર દેવતાઓ છે.
" પેહેલા બે કલ્પો ઘનોદધિને આધારે રહેલા છે, અને તે પછીના ત્રણ કલ્પો વાયુને
" આધારે સ્થિતિ કરીને રહેલા છે, તે પછીના ત્રણ દેવલોક ઘનોદધિ અને ઘનવાતને
" આધારે રહેલા છે, અને તેની ઉપર સર્વે દેવલોક આકાશને આધારે છે. તેમાં ઈંદ્ર,
" સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશ, પાર્ષદ, અંગરક્ષક, લોકપાલ, અનીક, પ્રકીર્ણ, આભિયોગિક
" અને કિલ્વિષિક એ દશ પ્રકારના દેવતાઓ રહેલા છે. સામાનિક વિગેરે સર્વ દેવતા-
" ઓના જે અધિપતિ તે ઇંદ્ર કહેવાય છે, ઇંદ્રની જેવી ઋદ્ધિવાળા પણ ઈંદ્રપણે
" વર્જિત તે સામાનિક દેવતા કહેવાય છે, જે ઈંદ્રના મંત્રી અને પુરોહિત જેવા છે તે
" ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવતા કહેવાય છે, જે ઈંદ્રના મિત્ર સરખા છે તે પાર્ષદ દેવતા કહેવાય છે,
" ઈંદ્રના આત્માની રક્ષા કરવાવાળા તે આત્મરક્ષક દેવતા કહેવાય છે, દેવલોકની રક્ષા
" કરવાને અર્થે રક્ષકો થઇને ફરનારા તે લોકપાલ કહેવાય છે, સેના સમાન તે અનીક
" દેવતા કહેવાય છે, પ્રજાવર્ગની જેવા તે પ્રકીર્ણ દેવતા કહેવાય છે, સેવક સરખા છે તે
" આભિયોગ્ય દેવતા કહેવાય છે. અને ચંડાળ જાતિની જેવા જે છે તે કિલ્વિષ દેવતા
" કહેવાય છે. જ્યોતિષ્ક અને વ્યંતરદેવોમાં ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવો અને લોકપાલ નથી.

"સૌધર્મ કલ્પમાં બત્રીશ લાખ વિમાન છે, ઇશાન દેવલોકમાં અઠ્યાવીશ લાખ
" છે, સનત્કુમારમાં બારલાખ છે, મહેંદ્રમાં આઠલાખ છે, બ્રહ્મદેવલોકમાં ચાર લાખ છે,
" લાંતકદેવલોકમાં પચાશહજાર છે, શુક્રદેવલોકમાં ચાળીશહજાર છે, સહસ્રારદેવલોકમાં
" ૭ હજાર છે, નવમા દશમા દેવલોકમાં મળીને ચારસો અને આરણ તથા અચ્યુત

"દેવલોકમાં મળીને ત્રણસો વિમાન છે. આદ્ય ત્રણ ગ્રૈવેયકમાં એકસો અગિયાર વિમાન
"છે, મધ્યના ત્રણ ગ્રૈવેયકમાં એકસોસાત વિમાનો છે, અને છેલ્લા ત્રણ ગ્રૈવેયકમાં એકસો
"વિમાનો છે. અનુત્તર વિમાનો પાંચજ છે. એવીરીતે એકંદર ચોરાશીલાખ સત્તાણુ
"હજાર ને ત્રેવીશ વિમાનો છે. અનુત્તરવિમાનો માંહેના ચાર વિજયાદિક વિમાનોમાં
"દ્વિચરિમ દેવતા છે, અને પાંચમા સર્વાર્થસિધ્ધ વિમાનમાં એકચરિમ દેવતા છે.[1]
"સૌધર્મ કલ્પથી માંડીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનસુધીના દેવતાઓ સ્થિતિ, કાંતિ, પ્રભાવ,
"લેશ્યાની વિશુદ્ધિ, સુખ, ઈંદ્રિયોના વિષય અને અવધિજ્ઞાનમાં પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તર ઉત્તર
"અધિક અધિક છે, અને પરિગ્રહ (પરિવારાદિ), અભિમાન, શરીર અને ગમનક્રિયામાં
"અનુક્રમે ઓછા ઓછા છે. સર્વથી જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવતાઓને સાત સ્તોકને
"અંતરે ઉચ્છ્વાસ અને ચોથભક્ત (એક અહોરાત્ર) ને અંતરે આહાર છે. પલ્યો-
"પમ સ્થિતિવાળા દેવતાઓને દિવસને આંતરે ઉચ્છ્વાસ અને પૃથક્ત દિવસે (બેથી
"નવ દિવસે) આહાર છે. ત્યારપછી જે દેવતાની જેટલા સાગરોપમની સ્થિતિ છે,
"તે દેવતાને તેટલા પક્ષે ઉચ્છ્વાસ અને તેટલા હજાર વર્ષે આહાર છે. એટલે તેત્રીશ
"સાગરોપમ આયુષ્યવાળા સર્વાર્થસિદ્ધના દેવતાઓને તેત્રીશ પખવાડીએ શ્વાસોચ્છ્વાસ
"અને તેત્રીશ હજાર વર્ષે આહાર છે. ઘણું કરીને દેવતાઓ સદ્વેદનાવાળાજ હોય છે,
"કદિ અસદ્વેદનાવાળા થાય છે તો તેની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત્ત જેટલીજ છે. મુહૂર્ત્ત ઉપ-
"રાંત અસદ્વેદના થતી નથી. દેવીઓની ઉત્પત્તિ ઈશાન દેવલોક સુધી છે. અચ્યુત
"દેવલોક સુધીના દેવતાઓ ગમનાગમન કરે છે.

"જ્યોતિષ્ક દેવતાસુધી તાપસો ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રહ્મદેવલોક સુધી ચરક અને પરિ-
"વ્રાજકોની ઉત્પત્તિ છે. સહસ્રાર દેવલોક સુધી તિર્યંચોની ઉત્પત્તિ છે. શ્રાવકોની ઉત્પત્તિ
"અચ્યુતદેવલોક સુધી છે. જૈનલિંગ ધારણ કરેલ છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અભવ્યાદિક,
"સમાચારી યથાર્થ પાલનારાઓની છેલ્લા ગ્રૈવેયક સુધી ઉત્પત્તિ છે. પૂર્ણ ચૌદપૂર્વી
"મુનિની બ્રહ્મલોકથી માંડીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનસુધી ઉત્પત્તિ છે, તથા સદ્વ્રતવાળા
"સાધુ અને શ્રાવકોની જઘન્યપણે પણ સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ છે. ભુવનપતિ,
"વ્યંતર, જ્યોતિષી અને ઈશાન દેવલોક સુધીના દેવોને પોતાના ભુવનમાં વસનારી
"દેવીઓની સાથે વિષય સંબંધી અંગસેવા છે, તેઓ સંક્લિષ્ટ કર્મવાળા અને તીવ્ર
"અનુરાગવાળા હોવાથી મનુષ્યોની જેમ કામભોગમાં લીન થાય છે, અને દેવાંગનાના
"સર્વ અંગ સંબધી પ્રીતિને મેળવે છે. ત્યારપછી બે દેવલોકના દેવો સ્પર્શમાત્રથી, બે
"દેવલોકના દેવો રૂપ જોવાથી, બે દેવલોકના દેવો શબ્દ શ્રવણથી અને આનત વિગેરે
"ચાર દેવલોકના દેવો માત્ર મનવડે ચિંતવવાથી વિષયને ધારણ કરનારા છે. એ પ્રમાણે

---

૧ બે ભવ મનુષ્યના કરીને સિદ્ધિપદ પામનારા દ્વિચરિમ અને ત્યાંથી મનુષ્ય થઈને તેજ ભવમાં સિધ્ધ થનારા તે એક ચરિમ જાણવા.

"વિષયરસમાં પ્રવીચારવાળા દેવતાઓથી અનંત સુખવાળા દેવતાઓ-ગ્રૈવેયકાદિકમાં "છે કે જેઓ વિષય સંબંધી બીલકુલ પ્રવીચાર રહિત છે.

"એવી રીતે અધોલોક, તિર્યક્લોક અને ઊર્ધ્વલોકથી ભેદ પામેલા સમગ્રલોકના "મધ્યભાગમાં ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ ઊર્ધ્વ અધો લાંબી ત્રસનાડી છે, અને પહોળાઇમાં "ને વિસ્તારમાં એક રાજલોક પ્રમાણ છે. એ ત્રસનાડીની અંદર સ્થાવર અને ત્રસ "બંને છે, અને એની બહાર માત્ર સ્થાવરજ છે. કુલ વિસ્તાર નીચે સાત રાજલોક "પ્રમાણ, મધ્યમાં તિર્યક્લોકે એક રાજલોક પ્રમાણ, બ્રહ્મદેવલોકે પાંચ રાજલોક "પ્રમાણ અને પર્યંતે સિદ્ધશિલાએ એક રાજલોક પ્રમાણ છે. સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત "થયેલી આકૃતિવાળો આ લોક કોઇએ કર્યો નથી, અને કોઇએ ધારણ કર્યો નથી, તે "સ્વયંસિદ્ધ નિરાધારપણે આકાશમાં રહેલો છે.

"અશુભધ્યાનના પ્રતિષેધનું કારણભૂત એવું આ સમગ્રલોકનું અથવા તેના જુદા "જુદા વિભાગનું જે બુદ્ધિમાન્ ચિંતવન કરે છે તેને ધર્મધ્યાન સંબંધી ક્ષાયોપ-"શમકાદિ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પીતલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા તથા શુક્લલેશ્યા "અનુક્રમે શુદ્ધ શુદ્ધ થાય છે. ઘણા વૈરાગ્યના સંગથી તરંગિત થયેલા ધર્મધ્યાનવડે "પ્રાણીઓને પોતેજ જાણી શકે તેવું (સ્વસંવેદ્ય) અતીંદ્રિય સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. "જે યોગીઓ નિઃસંગ થઇ ધર્મધ્યાનવડે આ શરીરને છોડે છે તેઓ ગ્રૈવેયકાદિ "સ્વર્ગોમાં ઉત્તમ દેવતા થાય છે. ત્યાં તેઓ મોટા મહિમાવાળા, સૌભાગ્ય યુક્ત, શરદ-"ઋતુના ચંદ્ર જેવી પ્રભાવાળા અને પુષ્પમાળા તથા વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત એવા "શરીરને પ્રાપ્ત કરે છે; વિશિષ્ટ વીર્યને રોકનાર, કામાર્તિરૂપ જ્વર વિનાના અને "અંતરાય રહિત અતુલ્ય સુખને ચિરકાળ સેવે છે, અને મનઈચ્છિત મળેલા સર્વ "અર્થોએ મનોહર એવા સુખરૂપ અમૃતને નિર્વિઘ્ને ભોગવતાં પોતાના ચાલ્યા "જતા જન્મને જાણતા પણ નથી. એવા દિવ્યભોગને અવસાને ત્યાંથી ચવીને તેઓ "ઉત્તમ શરીર બાંધી મનુષ્યલોકમાં અવતરે છે. મનુષ્યપણામાં પણ દિવ્ય વંશમાં "ઉત્પન્ન થઇ, અખંડિત મનોરથવાળા તેઓ નિત્ય ઉત્સવથી મનને આનંદ આપનારા "વિવિધ પ્રકારના ભોગ ભોગવે છે. પછી વિવેકનો આશ્રય કરી સર્વભોગથી વિરામ "પામી શુભ ધ્યાનવડે સર્વ કર્મનો નાશ કરીને અવ્યયપદ પ્રત્યે પામે છે."

એવી રીતે સર્વ જીવોની હિતકારી શ્રી અજિતનાથ પ્રભુએ ત્રણ જગત્‌રૂપી કુમુદને આનંદ કરવામાં કૌમુદીરૂપ ધર્મદેશના દીધી. સ્વામીની દેશના સાંભળીને હજારો નર તથા નારીઓએ પ્રતિબોધ પામી મોક્ષની માતારૂપ દીક્ષાને ગ્રહણ કરી.

તે વખતે સગરચક્રીના પિતા વસુમિત્ર કે જે અગાઉ ભાવયતિ થઇને રહ્યા હતા, તેમણે સ્વામીની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પછી અજિતનાથસ્વામીએ ગણધર નામક-ર્મવાળા અને સારી બુદ્ધિવાળા સિંહસેન વિગેરે પંચાણુ મુનિઓને સર્વ આગમરૂપ

વ્યાકરણના પ્રત્યાહારોની જેવી ઉત્પત્તિ, વિગમ અને ધ્રૌવ્યરૂપ ત્રિપદી સંભળાવી. રેખાઓને અનુસારે જેમ ચિત્ર ચિત્રે તેમ તે ત્રિપદીને અનુસારે ગણધરોએ ચૌદપૂર્વ સહિત દ્વાદશાંગી રચી. પછી ઇંદ્ર પોતાને સ્થાનકેથી ઉઠી ચૂર્ણથી પૂર્ણ એવા સ્થાળને લઈ દેવતાઓના સમૂહથી પરિવૃત થઇને સ્વામીના ચરણકમલ પાસે આવી ઉભો રહ્યો. જગત્પતિ અજિતનાથ સ્વામીએ ઉભા થઇ તેમના (ગણધરોના) મસ્તક ઉપર ચૂર્ણ (વાસક્ષેપ) નાખી અનુક્રમે સૂત્રથી, અર્થથી, તદુભયથી, તેમજ દ્રવ્યથી, ગુણથી, પર્યાયથી અને નયથી અનુયોગની અનુજ્ઞા તથા ગણની અનુજ્ઞા આપી. ત્યારબાદ દેવતાઓએ, મનુષ્યોએ અને સ્ત્રીઓએ દુંદુભિના ધ્વનિ સાથે ગણધર ઉપર વાસક્ષેપ નાખ્યો. પછી ગણધરો પણ અંજલિના સંપુટ જોડી અમૃતના નિઝરણા જેવી પ્રભુની વાણી સાંભળવાને તત્પર થઈ રહ્યા; એટલે પૂર્વાભિમુખ સિંહાસનપર બેસીને પ્રભુએ તેઓને અનુશિષ્ટિ (શિખામણ) મય દેશના આપી. પ્રથમ પૌરૂષી પૂર્ણ થઈ એટલે ભગવાને ધર્મદેશના સમાપ્ત કરી. તે વખતે સગરરાજાએ કરાવેલો અને વિશાલ સ્થાલમાં રાખેલો ચારપ્રસ્થ પ્રમાણ બલિ પૂર્વદ્વારથી સમવસરણમાં લાવવામાં આવ્યો.

તે બલિ શુદ્ધ અને પદ્મના જેવી સુગંધી શાલથી પૂર્ણરીતે બનાવેલો હતો, દેવતાઓએ નાખેલી ગંધમુષ્ટિઓથી તેની ખુશબો બહેકી રહી હતી, શ્રેષ્ઠપુરૂષોએ ઉપાડેલો હતો, સાથે ચાલતી ઉદ્દામ દુંદુભિઓના ધ્વનિથી સર્વદિશાઓના મુખ ગાજી રહ્યા હતા, ગીત ગાતી ગાતી સ્ત્રીઓ તેની પછવાડે ચાલતી હતી, અને ભ્રમરાઓથી જેમ પદ્મકોશ વીંટાઇ રહે તેમ તેની ચોતરફ નગરના લોકો ફરી વળેલા હતા. પછી તે સર્વ જનોએ પ્રભુની પ્રદક્ષિણા કરીને, દેવતાઓએ કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિને અનુસરતી રીતે તે બલિ પ્રભુની આગળ ઉછાળ્યો. અર્દ્ધભાગ આકાશમાંથી પડતાંજ દેવતાઓએ લઈ લીધો, પૃથ્વી ઉપર પડેલામાંથી અર્દ્ધભાગ સગરરાજાએ લીધો, અને બાકીનો બીજા લોકોએ ગ્રહણ કર્યો. તે બલિના પ્રભાવથી પૂર્વે થયેલા રોગો નાશ પામે છે, અને છ માસ સુધી નવીન રોગો ઉત્પન્ન થતા નથી.

મોક્ષમાર્ગના અગ્રેસર પ્રભુ પછી સિંહાસનથી ઉઠી ઉત્તર દ્વારના માર્ગેથી નીકળ્યા, અને મધ્યગઢના અંતરમાં ઈશાનદિશામાં રચેલા દેવછંદ ઉપર તેમણે વિશ્રામ લીધો. પછી સગરરાજાએ રચાવેલા સિંહાસનપર બેસી સિંહસેન નામના મુખ્ય ગણધર દેશના આપવા લાગ્યા. ભગવાન્‌ના સ્થાન માહાત્મ્ય થકી તે ગણધરે જેમણે પૂછ્યા તેમને તેના અસંખ્ય ભવો કહી આપ્યા. પ્રભુની સભામાં સંદેહને નાશ કરનારા ગણધરોને કેવળી શિવાય બીજા કોઈએ 'આ છદ્મસ્થ છે' એમ જાણ્યું નહીં. ગુરૂના (પ્રભુના) શ્રમનો નાશ, બન્નેની સમ પ્રતીતિ અને ગુરૂ શિષ્યનો સચવાતો ક્રમ એટલા ગણધરની દેશનાના ગુણ છે. બીજી પોરૂષી પૂર્ણ થઈ એટલે મુખ્ય ગણધર, પથિક જેમ ચાલવાથી વિરામ પામે તેમ દેશના દેવાથી વિરામ પામ્યા. દેશના વિગમ પામ્યા પછી સર્વ દેવતાઓ પરમેશ્વરને

પ્રણામ કરીને પોતપોતાના સ્થાન પ્રત્યે જવા ચાલ્યા. માર્ગમાં તેઓએ નંદીશ્વર દ્વીપે જઈને અંજનાચળાદિકની ઉપર શાશ્વત અર્હતની પ્રતિમાઓનો અઠાઈ ઉત્સવ કર્યો. પછી "આવી યાત્રા અમારે વારંવાર થાઓ" એમ બોલતા બોલતા તેઓ પોતપોતાને સ્થાનકે જેમ આવ્યા હતા તેમ ગયા.

સગર ચક્રવર્તી પણ ભગવંતને નમસ્કાર કરી લક્ષ્મીના સંકેતસ્થાન રૂપ પોતાના સાકેત-નગરમાં ગયા. શ્રીઅજિતનાથના તીર્થનો અધિષ્ઠાયક મહાયક્ષ નામે ચતુર્મુખ યક્ષ થયો. તેનો વર્ણ શ્યામ, વાહન હાથીનું, જમણી બાજુના ચાર હાથમાં વરદ, મુદ્ગર, અક્ષસૂત્ર અને પાસ, અને ડાબી બાજુના ચાર હાથમાં બીજોરૂં, અભય, અંકુશ અને શક્તિ હતા. તે સુશોભિત યક્ષ અજિતનાથસ્વામીનો પારિપાર્શ્વક થયો. પ્રભુની શાસનદેવી **અજિત-બલા** નામે દેવી થઈ. તેનો સુવર્ણના જેવો વર્ણ છે, વરદના ચિન્હવાળા તથા પાસવાળા બે દક્ષિણબાહુ છે, અને બીજોરૂં તથા અંકુશને ધરનારા બે વામબાહુ છે; તેમજ લોહાસનાધિરૂઢ છે.

ચોત્રીશ અતિશયોવડે શોભિત એવા ભગવાન્ સિંહસેનાદિ ગણધરોથી પરિવૃત્ત થઇને પૃથ્વીમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. દરેક ગ્રામ, શેહેર અને આકર વિગેરેમાં વિહાર કરતા અને ભવ્ય પ્રાણીઓને બોધ કરતા એ કૃપાસાગર પ્રભુ એકદા કૌશાંબી નગરી સમીપે આવ્યા. તે કૌશાંબીની ઈશાન દિશામાં એક યોજનમાત્ર ક્ષેત્રમાં દેવતાઓએ પૂર્વની જેમ પ્રભુને માટે સમવસરણ રચ્યું. તેમાં અશોકવૃક્ષની નીચે સિંહાસનપર બેઠેલા જગત્પતિએ સુર અસુર અને મનુષ્યોની પર્ષદામાં દેશના દેવા માંડી. તેવામાં કોઈ બ્રાહ્મણનું જોડું, ત્રણ જગત્‌ના ગુરૂને પ્રદક્ષિણા દઇ, નમસ્કાર કરીને યથાયોગ્ય સ્થાનકે બેઠું. દેશનાને અંતે તે જોડામાંથી બ્રાહ્મણે અંજલિ જોડી પ્રભુને પૂછ્યું–'હે ભગવન્! આ આવી રીતે કેમ છે?' પ્રભુએ કહ્યું–"એ સમ-"કિતનો મહિમા છે. તે સર્વ અનર્થના નિષેધનું અને સર્વ અર્થની સિદ્ધિનું એક "પ્રબળ કારણ છે. સમકિત ગુણવડે વૃષ્ટિથી જેમ દવાગ્નિ શાંત થાય તેમ સર્વ પ્રકારના "વૈર શાંત થાય છે, ગરૂડથી સર્પની જેમ સર્વ વ્યાધિઓ નાશ પામે છે, સૂર્યથી બરફની "જેમ દુષ્કર્મો લય પામે છે, ચિંતામણિની જેમ ક્ષણવારમાં મનઈચ્છિત કાર્ય સિદ્ધ "થાય છે, શ્રેષ્ઠ હાથી જેમ પાણીના પ્રવાહને બાંધે તેમ દેવતાનું આયુષ્ય બંધાય છે, "અને મહાપરાક્રમી મંત્રની જેમ તેનાથી દેવતાઓ આવીને સાનિધ્ય કરે છે. સમ-"કિતનું એ પૂર્વોક્ત સર્વ તો અલ્પ ફળ છે, પણ તેનું મહાફળ તો સિદ્ધિપદ અને "તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થાય તે છે."

એ પ્રમાણે સાંભળીને હર્ષ પામેલો તે વિપ્ર અંજલિ જોડી પ્રણામ કરીને બોલ્યો–"હે ભગવન્! એ એમજ છે. સર્વજ્ઞની ગિરા અન્યથા હોય નહીં." એમ કહીને તે બ્રાહ્મણ મૌન રહ્યો, એટલે મુખ્ય ગણધર પોતે જ્ઞાનવડે જાણતા હતા તોપણ સર્વ પર્ષદાને જ્ઞાન

થવાને માટે તેમણે જગદ્‌ગુરૂને આ પ્રમાણે પૂછ્યું–'હે ભગવન્! આ બ્રાહ્મણે શું પૂછ્યું? અને આપે શું કહ્યું? આ સંકેતવાર્ત્તા જેવો વાર્ત્તાલાપ અમને સ્ફુટરીતે જણાવો.'

પ્રભુએ કહ્યું:—"આ નગરીની નજીક **શાલિગ્રામ** નામે એક [1]અગ્રહાર છે. ત્યાં **દામોદર** નામે એક મુખ્ય બ્રાહ્મણ વસતો હતો. તેને **સોમા** નામે એક સ્ત્રી હતી. તે દંપતીને **શુદ્ધભટ** નામે પુત્ર થયો. તે **સિદ્ધભટ** નામના કોઇ બ્રાહ્મણની **સુલક્ષણા** નામે દુહિતાને પરણ્યો. સુલક્ષણા અને શુદ્ધભટ બન્ને યૌવનવય પામ્યા, એટલે તેઓ પોતાના વૈભવને યોગ્ય એવા યથેચ્છિત ભોગ ભોગવવા લાગ્યા. કાળના ક્રમથી તેઓના માતાપિતા મૃત્યુ પામ્યા, અને તેમનો પિતા સંબંધી વૈભવ પણ ક્ષય પામ્યો, તેથી કોઈ વખતે તો સુભિક્ષમાં પણ તેઓ રાતે ક્ષુધાર્ત્ત થઈ નેજ શયન કરતા હતા. **નિર્ધન માણસને સુભિક્ષવર્ષમાં પણ દુર્ભિક્ષ પડખેજ રહેલ હોય છે.** શુદ્ધભટ કોઈ વખતે તે નગરમાં રાજમાર્ગે દેશાંતરના કાર્પટિકની જેમ જુના વસ્ત્રનો કકડો પેહેરીને ફરતો હતો, કોઈ વખતે ચાતકપક્ષીની જેમ ઘણીવાર તરસ્યો રહેતોહતો, અને કોઇ વખતે પિશાચની જેમ મળથી મલીન એવા ખરાબ શરીરને ધારણ કરતો હતો. આવી સ્થિતિમાં તે પોતાના સહવાસીઓથી લજ્જા પામીને પોતાની સ્ત્રીને પણ કહ્યા શિવાય દૂર દેશાંતર ચાલ્યો ગયો. ત્યારપછી તેની સ્ત્રીએ કેટલેક દિવસે વજ્રપાતના જેવી જનશ્રુતિ-[2] થી 'તે દેશાંતર ગયેલ છે' એમ સાંભળ્યું. સ્વસુરના અને અર્થના ક્ષયથી તથા પતિના દૂરદેશગમનથી પોતાની જાતને નિર્લક્ષણ માનતી એ સુલક્ષણા તલખવા લાગી. એ પ્રમાણે તે ઉદ્વેગમાં રહેતી હતી, તેવામાં વર્ષારૂતુ આવવાથી કોઇ **વિપુલા** નામે ગણિની[3] તેને ઘેર ચાતુર્માસ રહેવાની ઈચ્છાથી આવ્યા. સુલક્ષણાએ વિપુલા સાધ્વીને નિવાસ આપ્યો, અને પ્રતિદિન તેના મુખથી ધર્મદેશના સાંભળવા લાગી. જેમ મધુર દ્રવ્યના સંબંધથી ખાટા પદાર્થની ખટાશ જતી રહે તેમ તે સાધ્વીની ધર્મદેશનાથી તેનું મિથ્યાત્વ ગયું. કૃષ્ણપક્ષને ઉલ્લંઘન કરીને રાત્રિ જેમ નીર્મળતાને પામે તેમ તે અનવદ્ય સમકિત પામી. વૈદ્ય જેમ શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોને જાણે તેમ તે સર્વ જીવાજીવાદિ પદાર્થોને યથાસ્થિત જાણવા લાગી. સમુદ્રનો પાર પામવાને યોગ્ય વહાણને જેમ દરિઆઇ મુસાફર ગ્રહણ કરે તેમ તેણે સંસારને ઉલ્લંઘન કરવામાં સમર્થ એવા જૈનધર્મને ગ્રહણ કર્યો. તેને વિષયોમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, કષાય ઉપશાંત થયા, અને અવિચ્છિન્ન એવી જન્મમરણની શ્રેણીમાં કંટાળો થયો. રસાઢ્યકથાના રસથી જાગરૂક મનુષ્ય જેમ રાત્રિને નિર્ગમન કરે તેમ તેણે સાધ્વીની શુશ્રુષાવડે વર્ષાકાળ નિર્ગમન કર્યો. તેને અણુવ્રત આપી ગણિની ત્યાંથી બીજે વિહાર કરી ગયા. **ઘણું કરીને સંયત લોકો વર્ષાકાળ પછી એક ઠેકાણે રહેતા નથી.**

---

૧ દાનમાં આપેલી જમીન ઉપર વસાવેલું ગામડું. ૨ ઉડતી વાત. ૩ સાધ્વી.

હવે શુદ્ધભટ પણ દિગંતરથી પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવી પ્રિયાના પ્રેમથી આકૃષ્ટ થઈ પારાવતની[1] જેમ ત્યાં આવ્યો. તેણે આવીને પૂછ્યું–'હે પ્રિયે! કમલિની જેમ હિમને સહન કરી ન શકે તેમ મારા વિયોગને પૂર્વે થોડો પણ નહીં સહન કરી શકનારી એવી તેં મારા દીર્ઘ વિયોગને કેવી રીતે સહન કર્યો!' સુલક્ષણા બોલી—'હે જીવિતેશ્વર! મરૂસ્થળમાં જેમ હંસી, થોડા પાણીમાં જેમ માછલી, રાહુના મુખમાં જેમ ચંદ્રલેખા અને દાવાનળમાં જેમ હરિણી તેમ દુઃસહ એવા તમારા વિયોગવડે હું મૃત્યુદ્વારમાં આવી પડી હતી; તેવામાં અંધકારમાં દીપિકાની જેમ, સમુદ્રમાં વહાણની જેમ, મરૂસ્થળમાં વૃષ્ટિની જેમ અને અંધપણામાં દૃષ્ટિપ્રાપ્તિની જેમ દયાના ભંડાર એક વિપુલા નામે સાધ્વી અહીં આવ્યા. તેમના દર્શનથી તમારા વિરહવડે ઉત્પન્ન થયેલું મારૂં સર્વ દુઃખ ચાલ્યું ગયું, અને માનુષ જન્મના ફળરૂપ સમકિત પ્રાપ્ત થયું.' શુદ્ધભટે કહ્યું–'હે ભદ્રિનિ! તમે મનુષ્યજન્મના ફળરૂપ સમકિત કહો છે તે શું?' સુલક્ષણા બોલી–'આર્યપુત્ર! તે ઇષ્ટ[2] માણસને કહેવા યોગ્ય છે, અને તમે મને પ્રાણથી પણ ઈષ્ટ છે। તેથી હું કહું છું, આપ સાંભળો'—

"દેવમાં દેવપણાની બુદ્ધિ, ગુરૂમાં ગુરૂપણાની બુદ્ધિ અને શુદ્ધ ધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ "તે સમકિત કહેવાય છે, અને અદેવમાં દેવબુદ્ધિ, અગુરૂમાં ગુરૂબુદ્ધિ અને અધર્મમાં "ધર્મબુદ્ધિ તે વિપર્યાસભાવ હોવાથી **મિથ્યાત્વ** કહેવાય છે. સર્વજ્ઞ, રાગાદિક સમગ્ર-"દોષને જીતનાર, ત્રણલોકના પૂજિત અને યથાસ્થિત અર્થ કહેનાર તે અર્હંત પરમે-"શ્વર **દેવ** છે. તે દેવનુંજ ધ્યાન ધરવું, તેનીજ ઉપાસના કરવી, તેમનેજ શરણે જવું "અને જો ચેતના[3] હોય તો તેનાજ શાસનને પ્રતિપાદન કરવું. જે દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર "અને અક્ષસૂત્રાદિ રાગાદિ દોષનાં ચિન્હોથી અંકિત થયેલા છે, અને જે નિગ્રહ અનુ-"ગ્રહ કરવામાં તત્પર છે તે દેવો મુક્તિ આપવાને માટે સમર્થ થતા નથી. નાટ્ય, "અટ્ટહાસ અને સંગીત વિગેરે ઉપાધિથી વિસંસ્થૂલ થયેલા તે દેવતાઓ શરણે આવેલા "પ્રાણીઓને શાંતપદ[4]માં કેમ લઈ જઈ શકે?"

"મહાવ્રતોને ધરનારા, ધૈર્યવાળા, ભિક્ષા માત્રથીજ ઉપજીવન કરનારા અને નિરંતર "સામાયિક[5]માં રહેલા એવા ધર્મોપદેશક હોય તે **ગુરૂ** કહેવાય છે. સર્વ વસ્તુના "અભિલાષી, સર્વ પ્રકારનું ભોજન કરનારા, પરિગ્રહવાળા, અબ્રહ્મચારી અને મિથ્યા "ઉપદેશના આપનારા તે ગુરૂ કહેવાય નહીં. જે ગુરૂ પોતેજ પરિગ્રહ અને આરંભમાં "મગ્ન થયેલા હોય તેઓ બીજાને કેમ તારી શકે? પોતે દરિદ્રી હોય તે બીજાને સમર્થ "કરવાને કેમ શક્તિવંત થાય?"

"દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓને જે ધારણ કરી રાખે તે **ધર્મ** કહેવાય છે. સર્વજ્ઞનો "કહેલા, સંયમ વિગેરે દશપ્રકારનો ધર્મ મુક્તિને માટે થાય છે. જે અપૌરૂષેય[6] વચન

---

૧ પારેવું. ૨ વલ્લભ ૩ જ્ઞાન. ૪ મોક્ષપદ. ૫ સમભાવ. ૬ પુરૂષના કર્ત્તા વિનાનું.

" છે તે અસંભવિત હોવાથી પ્રમાણ થતું નથી, કારણકે પ્રમાણતા છે તે આપ્ત
" પુરૂષને આધીન છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ જનોએ માનેલા અને હિંસાદિકથી કલુષિત થયેલા
" નામમાત્ર ધર્મને ધર્મ તરીકે જાણવામાં આવે તો તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાના
" કારણભૂત થાય છે. જો રાગસહિત દેવ તે દેવ કહેવાય, અબ્રહ્મચારી ગુરૂ તે ગુરૂ
" કહેવાય અને દયાહીન ધર્મ તે ધર્મ કહેવાય તો ખેદ સાથે આ જગત્ નાશ પામી
" ગયું છે એમ સમજવું. શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યતા એ પાંચ
" લક્ષણોથી સારી રીતે સમકિત ઓળખાય છે. એ સમકિતના સ્થૈર્ય, પ્રભાવના,
" ભક્તિ, જિનશાસનમાં કુશળતા અને તીર્થસેવા એ પાંચ ભૂષણો કહેવાય છે. શંકા,
" આકાંક્ષા, વિચિકિત્સા, મિથ્યાદૃષ્ટિની પ્રશંસા અને તેમનો પરિચય એ પાંચ સમ-
" કિતને દૂષિત કરે છે."

એ પ્રમાણે સાંભળીને બ્રાહ્મણે કહ્યું–' હે સ્ત્રિ ! તું ભાગ્યવંતી છે. કારણકે તેં નિધા-
નની જેમ સમકિતને પ્રાપ્ત કર્યું.' એમ વિચારતો શુદ્ભટ પણ સમકિત પામ્યો.
શુભાત્મા પુરૂષોને ધર્મોપદેષ્ટા પુરૂષો સાક્ષી માત્રજ હોય છે. સમકિતના
ઉપદેશથી તે બન્ને શ્રાવક થયા. **સિદ્ધરસથી સીસુ અને તરવુ[1] બન્ને સુવર્ણ
થઈ જાય છે.** તે વખતમાં તે અગ્રહારમાં સાધુઓના સંસર્ગના અભાવથી લોકો શ્રાવક-
ધર્મને મૂકીને મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ ગયેલા હતા, તેથી આ દુર્બુદ્ધિવાળા બન્ને કુલક્રમાગત
ધર્મને છોડીને શ્રાવક થઇ ગયા એવો તેમનો લોકમાં અપવાદ ચાલ્યો. તેવા અપવાદને
નહીં ગણીને શ્રાવકપણામાં નિશ્ચલ રહેતા તે વિપ્રદંપતીને અનુક્રમે ગૃહસ્થાશ્રમવૃક્ષના
ફળરૂપ એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો.

એક વખતે શિશિરઋતુમાં તે પુત્રને લઈ બ્રાહ્મણોની સભાથી વીંટાઈ રહેલી ધર્મઅ-
ગ્નિષ્ટિકા[2] પાસે તે ગયો; એટલે તું શ્રાવક છે, અહીંથી દૂર જા, દૂર જા, એમ ક્રોધથી સર્વ
બ્રાહ્મણો ચંડાળની જેમ તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, અને તે ધર્માગ્નિષ્ટિકાને ચોતરફ
વીંટાઈને રહ્યા. બ્રાહ્મણો એક. બ્રાહ્મણોનો મત્સર કરવાનો જાતિધર્મ છે. તેઓનાં
આવાં કઠોર વચનોથી વિલખા થયેલા અને ક્રોધાયમાન થયેલા શુદ્ભટે તે સભાની
સમક્ષ આવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી કે–" જો જિનોક્તધર્મ સંસારસમુદ્રને તારનાર ન હોય,
સર્વજ્ઞ તીર્થંકર અર્હંતો જો આપ્તદેવ ન હોય, જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્ર તેજ
જો મોક્ષનો માર્ગ ન હોય અને જગતમાં જો એવું સમકિત ન હોય તો આ મારો પુત્ર
દગ્ધ થઈ જાઓ, અને મેં કહ્યું તે સર્વ ખરૂં હોય તો આ બળતો અગ્નિ મારા પુત્રને
માટે જળની જેમ શીતળ થાઓ." એમ કહીને ક્રોધથી જાણે બીજો અગ્નિ હોય તેવા તે
સાહસિક વિપ્રે પોતાના પુત્રને બળતા અગ્નિમાં નાખ્યો. તે વખતે 'અરેરે ! આ અનાર્ય
વિપ્રે પોતાના બાળકને બાળી નાખ્યો' આવી રીતે આક્રોશ કરતી તે પર્ષદા બ્રાહ્મણની

૧ ત્રાંબુ. ૨ ધર્મઅગ્નિ.

તરફ ઘણો તિરસ્કાર બતાવવા લાગી. તેટલામાં તત્રસ્થ કોઈ સમ્યક્દર્શનવંત દેવીએ તે બાળકને ભ્રમરની જેમ પદ્મની અંદર ઝીલી લીધો, અને જ્વાળાઓના જાળથી વિકરાળ એવા તે બળતા અગ્નિની દાહશક્તિ હરી લીધી, તેમજ તે પુત્રને જાણે ચિત્રસ્થ હોય તેમ કરી દીધો. તે દેવીએ પૂર્વે મનુષ્યપણામાં સંયમની વિરાધના કરી હતી તેથી મૃત્યુ પામીને તે વ્યંતરી થઈ હતી; તેણીએ કોઈ કેવળીને પોતાને બોધિલાભ ક્યારે થશે એમ પૂછ્યું હતું એટલે કેવળીએ કહ્યું હતું કે 'હે અનઘે! તું સુલભબોધિ થઈશ, પણ તારે તે સમકિતની પ્રાપ્તિને માટે સમકિતની ભાવનામાં સારી રીતે ઉદ્યોગનિષ્ઠ થવું.' એ વચન હૃદયમાં હારયષ્ટિની જેમ નિત્યે ધારણ કરતી તે ફરતી હતી. તેણીએ સમકિતના માહાત્મ્યને માટે આ વખતે બ્રાહ્મણના પુત્રની રક્ષા કરી. આ પ્રમાણેના જૈનધર્મના પ્રભાવને પ્રત્યક્ષ જોઈને વિસ્મય પામવાથી નેત્રને વિકસ્વર કરતા તે બ્રાહ્મણો જન્મથી માંડીને અદૃષ્ટપૂર્વી થયા—અર્થાત્ પૂર્વે કદિ પણ નહીં દીઠેલું આજે દીઠું એવા થયા. શુદ્ધભટે ઘેર જઇ પોતાની સ્ત્રીને તે વાત કરી, અને સમકિતના પ્રભાવના પ્રત્યક્ષ અનુભવથી તે બ્રાહ્મણને હર્ષ થયો. વિપુલા ગણિનીના ગાઢ સંસર્ગથી વિવેકવાળી થયેલી બ્રાહ્મણી બોલી–"અરે! ધિક્કાર છે! આ તમે શું કર્યું? સમકિતને ભજનાર કોઇ દેવતા સમીપ હોવાથી તમારૂં મુખ ઉજ્વળપણાને પ્રાપ્ત થયું, પરંતુ એ તમારા કોપની ચપળતા છે. કદાપિ તે વખતે સમકિતનો પ્રભાવ પ્રગટ કરનાર કોઈ દેવતા સમીપ ન હોત તો તમારો પુત્ર દગ્ધ થઈ જાત, અને લોકો જૈનધર્મની નિંદા કરત. જોકે તેમ થવાથી કાંઈ જિનપ્રણીત ધર્મ અપ્રમાણ થવાનો નહોતો. એવે પ્રસંગે પણ જેઓ 'જૈનધર્મ અપ્રમાણ છે' એમ બોલે તેઓને વિશેષ પાપી સમજવા. પરંતુ મૂર્ખ માણસ પણ જેવું તમે કર્યું તેવું કરે નહીં, અથવા તો મૂર્ખ મનુષ્યજ એવું કામ કરે; માટે હે આર્યપુત્ર! હવેથી આવું અવિચારિત કાર્ય ન કરશો." એમ કહીને પોતાના ભર્ત્તારને સમકિતમાં સ્થિર કરવાને માટે એ સ્ત્રી અમારી સમીપે લાવેલી છે. એજ વિચાર મનમાં લાવીને આ બ્રાહ્મણે અમને પૂછ્યું, અને '**આ સમકિતનોજ પ્રભાવ છે**' એમ અમે કહ્યું. આ પ્રમાણેનાં ભગવાનનાં વચન સાંભળીને ઘણા પ્રાણીઓ પ્રતિબોધ પામ્યા, અને સ્થિરધર્મી થયા. શુદ્ધભટે ભટ્ટિની સાથે ભગવાન્‌ની પાસે દીક્ષા લીધી, અને અનુક્રમે તે બંને કેવળજ્ઞાન પામ્યા.

જગત્‌ના અનુગ્રહમાં એકતાનવાળા અને ચક્રથી ચક્રીની જેમ આગળ ચાલતા ધર્મચક્રથી શોભતા ભગવાન્ અજિતસ્વામી દેશના પૂર્ણ કરી તે સ્થાનકથી નીકળી પૃથ્વી ઉપર વિહાર કરવા લાગ્યા.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्ठिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये द्वितीयपर्वणि अजितस्वामिदीक्षाकेवलवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

સર્ગ ૪ થો.

અહીં સગરરાજાના શસ્ત્રમંદિરમાં સુદર્શન નામે ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું. તે ચક્રની ધારા સુવર્ણમય હતી, તેના આરા લોહિતાક્ષ રત્નના હતા, અને વિચિત્ર સુવર્ણ માણિક્યની ઘંટિકાઓના જાળથી તે શોભતું હતું; તે ચક્ર નાંદીઘોષ સહિત હતું, નિર્મળ મુક્તાફળથી સુંદર હતું, તેની નાભિ વજ્રરત્નમય હતી, ઘુઘરીઓની શ્રેણીથી મનોહર લાગતું હતું, સર્વ ઋતુના પુષ્પોની માળાથી અર્ચિત કરેલું હતું, ચંદનના વિલેપનવાળું હતું, એક હજાર યક્ષોએ અધિષ્ઠિત હતું, અને આકાશમાં અધર રહ્યું હતું. જાણે સૂર્યનું મંડળ હોય તેમ જ્વાળાઓની પંક્તિથી વિકરાળ એવા તે ચક્રને પ્રગટ થયેલું જોઇને આયુધાગારના ઉપરી પુરૂષે તેને નમસ્કાર કર્યો. પછી વિચિત્ર પુષ્પમાળાઓથી ચક્રને પૂજી હર્ષવંત થઇને તેણે સત્વર સગરરાજાને નિવેદન કર્યું. તે સાંભળી ગુરૂના દર્શનની જેમ સગરરાજાએ સિંહાસન, પાદપીઠ અને પાદુકા તત્કાળ છોડી દીધાં. કેટલાંએક પગલાં તેની સામા ચાલી ચક્રને મનમાં ધારીને તેને નમસ્કાર કર્યો. **શાસ્ત્રજીવીઓને પોતાનાં શસ્ત્રો દેવરૂપ છે.** પછી સિંહાસનપર બેસીને ચક્રની ઉત્પત્તિ નિવેદન કરનારા તે પુરૂષને પોતાના અંગમાં રહેલા સર્વ આભૂષણો તેમણે પારિતોષિકમાં આપ્યા. ત્યાર પછી પવિત્ર જળથી મંગળ સ્નાન કરીને રાજાએ દિવ્ય વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કર્યા, અને ચક્રરત્ન પૂજવાને પોતે પગે ચાલતો આવ્યો; **કારણકે પગથી ચાલીને સામે જવું તે પૂજાથી પણ અધિક છે.** કિંકરોની જેમ દોડતા, અટકી જતા અને પડી જતા રાજાઓ સંભ્રમથી તેની પછવાડે ચાલ્યા. પૂજાદ્રવ્ય હાથમાં લઈ કેટલાક સેવકપુરૂષો નહી બોલાવ્યા છતાં પણ તેમની પાછળ ચાલ્યા. **કારણકે અધિકારીઓને પોતાના અધિકારનો પ્રમાદ ભય ઉત્પન્ન કરે છે.** દેવસહિત વિમાનની જેમ ચળકતા દિવ્ય તેજવાળા તે ચક્ર સહિત શસ્ત્રાગારમાં સગરરાજા આવ્યા. રાજાએ ગગનરત્ન[1] જેવા તે ચક્રરત્નને જોતાંજ પાંચ અંગથી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરી નમસ્કાર કર્યો. હાથમાં રોમહસ્ત[2] લઈને માહાવત જેમ શય્યામાંથી ઉઠેલા હાથીને માર્જન કરે તેમ તેણે ચક્રને માર્જન કર્યું. જળના કુંભ ભરીને લઇ આવતા પુરૂષો પાસેથી જળ લઈને દેવપ્રતિમાની જેમ ચક્રને સ્નાન કરાવ્યું. તેના ઉપર તેને અંગીકાર કરવા માટે લગાડેલા પોતાના હસ્તની શોભાને અનુસરતા ચંદનનાં તિલક કર્યાં, વિચિત્ર પુષ્પોની માલાથી જયલક્ષ્મીના પુષ્પગૃહ જેવી ચક્રરત્નની પૂજા કરી, અને પછી ગંધ અને વાસચૂર્ણ, પ્રતિષ્ઠાને સમયે દેવપ્રતિમાની ઉપર આચાર્ય ક્ષેપન કરે તેમ ચક્ર ઉપર ક્ષેપન કર્યા. દેવતાને યોગ્ય મહામુલ્યવાળાં વસ્ત્રાલંકારોથી રાજાએ

૧ સૂર્ય. ૨ મોરપીંછાદિની પીંછી.

પોતાના શરીરની જેમ ચક્રરત્નને અલંકૃત કર્યું. આઠ દિશાઓની જયલક્ષ્મીને આકર્ષણ કરવાને માટે અભિચારમંડળો હોય તેવા આઠ મંગળો ચક્રની આગળ આળેખ્યા. પંચવર્ણી પુષ્પોથી તેની પાસે વસંતની જેમ શ્રેષ્ઠ ગંધવાળો ઉપહાર (ઢગલો) કર્યો. તેની આગળ કર્પૂર અને અગુરૂવાળો ધૂપ દહન કર્યો. તેના ધૂમ્રથી રાજા જાણે કસ્તૂરીનું વિલેપન કરતો હોય તેમ જણાવા લાગ્યો. પછી ચક્રને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી જરા પાછા હઠી ચક્રીએ જયલક્ષ્મીને જન્મવાના સમુદ્રરૂપ ચક્રને ફરીને નમસ્કાર કર્યો; અને નવી પ્રતિષ્ઠા કરેલા દેવને સંબંધે કરે તેમ તે ચક્રરત્નનો ચક્રીએ અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કર્યો. નગરીની પાદરદેવકીની જેમ સર્વ પૌરલોકોએ પણ મોટી ઋદ્ધિથી ચક્રનો પૂજામહોત્સવ કર્યો.

પછી દિગ્યાત્રા કરવાને ચક્રે જાણે વિચાર બતાવ્યો હોય તેમ ઉત્સુક થઈ રાજા પોતાને સ્થાને ગયો, અને ગંગામાં જેમ ઐરાવત હસ્તી સ્નાન કરે તેમ સગરરાજાએ સ્નાનગૃહમાં જઇ પવિત્ર જળથી સ્નાન કર્યું. પછી રત્નસ્તંભની જેમ દિવ્ય વસ્ત્રથી પોતાના દેહને સાફ કરી રાજાએ ઉજ્વળ દિવ્યવસ્ત્રો ધારણ કર્યાં. ગંધકારિકાઓ આવીને ચંદ્રિકાનો રસ કરેલો હોય તેવા નિર્મળ ગોશીર્ષ ચંદનના રસવડે રાજાને અંગરાગ (વિલેપન) કરવા લાગી. પછી રાજાએ પોતાના અંગના સંગથી અલંકારોને અલંકૃત કર્યા. **આભૂષણો પણ ઉત્તમ સ્થાનને પામીને વધારે શોભા પામે છે.**

પછી મંગલિક મુહૂર્તે પુરોહિતે જેને મંગલ કર્યું છે એવો રાજા ખડ્ગરત્નને ધારણ કરી દિગ્યાત્રા કરવાને માટે ગજરત્ન ઉપર આરૂઢ થયો. સેનાપતિ અશ્વરત્ન ઉપર બેસી હાથમાં દંડરત્ન લઈ રાજાની આગળ ચાલ્યો. સર્વ ઉપદ્રવ રૂપ ઝાકળને હરણ કરવામાં દિનરત્ન[1] સમાન પુરોહિતરત્ન રાજાની સાથે ચાલ્યો. ભોજનદાનમાં સમર્થ અને સૈન્યને મુકામે મુકામે ગૃહનો અધિપતિ એવો ગૃહીરત્ન જાણે જંગમ ચિત્રરસ નામનું કલ્પવૃક્ષ હોય તેમ સગરરાજાની સાથે ચાલ્યો. તત્કાળ નગર વિગેરેને રચવામાં સમર્થ, પરાક્રમવાળો, વિશ્વકર્મા સદૃશ વર્દ્ધકીરત્ન પણ રાજાની સાથે ચાલ્યો. ચક્રવર્ત્તીના કરસ્પર્શથી વિસ્તાર પામવાવાળા છત્રરત્ન અને ચર્મરત્ન અનુકૂળ પવનના સ્પર્શથી જેમ વાદળાં ચાલે તેમ સાથે ચાલ્યા. અંધકારનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવા મણિ અને કાકિણીરત્ન જંબૂદ્વીપના લઘુરૂપે થયેલા જાણે બે સૂર્ય હોય તેમ સાથે ચાલ્યા. બહુ દાસીઓના પરિવારવાળું અંત પુર સ્ત્રીયારાજ્યથી આવ્યુ હોય તેમ ચક્રીની છાયાની જેમ સાથે ચાલ્યું. દિશાઓને પ્રકાશ કરતું હોવાથી દૂરથીજ દિગ્વિજયનો સ્વીકાર કરતું ચક્રરત્ન ચક્રવર્ત્તીના પ્રતાપની જેમ તેમની આગળ પૂર્વાભિમુખ ચાલ્યું પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘની ઘટાના શબ્દની જેવા પ્રયાણવાજિત્રોના શબ્દોથી દિગ્ગજોને ઉત્કર્ણ કરતો, ચક્ર સાથે ચાલતા અશ્વોની ખરીઓથી ઉખડીને ઉડેલી રજવડે સંપુટપુટની જેમ ઘાવાભૂમિને[2]

---

૧ સૂર્ય ૨ આકાશ અને પૃથ્વીને

એક કરતો, રથ અને હસ્તી ઉપર રહેલી ધ્વજાઓના અગ્રભાગમાં રચેલા પાઠીન જાતિના મગરાદિથી જાણે આકાશરૂપી મહાસમુદ્રને જલજંતુ સહિત કરતો હોય તેમ જણાતો, સાત બાજુએ ઝરતા મદજળની ધારાવૃષ્ટિથી શોભતા હાથીઓની ઘટાના સમૂહથી દુર્દિનને બતાવતો, ઉત્સાહથી ઠેકડા મારતા હોવાથી જાણે સ્વર્ગમાં ચડવાને ઈચ્છતા હોય તેવા કોટીગમે પાયદળોથી પૃથ્વીને ચોતરફ ઢાંકી દેતો, સેનાપતિની જેમ આગળ ચાલતા અસહ્ય પ્રતાપવાળા અને સર્વત્ર અંકુઠિત્ શક્તિવાળા ચક્રરત્નથી શોભતો, સેનાનીએ ધારણ કરેલા દંડરત્ન વડે હળથી ક્ષેત્રભૂમિની જેમ સ્થલાદિકમાં વિષમ થયેલી પૃથ્વીને સમ[1] કરતો અને દરરોજ એક એક યોજનના પ્રયાણથી ભદ્રદ્વીપની જેમ લીલાવડે રસ્તાને કાપતો, એ ઇંદ્ર તુલ્ય મહારાજા કેટલાએક દિવસોએ પૂર્વદિશામાં ગંગાનદીના મુખ ઉપર તિલક સદૃશ માગધક્ષેત્ર સમીપે આવી પહોંચ્યો.

ત્યાં સગરચક્રીની આજ્ઞાથી વર્દ્ધકીરત્ને વિનિતા નગરીનો જાણે અનુજ બંધુ[2] હોય તેવો સ્કંધાવાર[3] રચ્યો. આકાશસુધી ઊંચી અને વિશાલ એવી અનેક હસ્તીશાળાઓથી, મોટી ગુફાઓના જેવી હજારો અશ્વશાળાઓથી, વિમાનની જેવી હવેલીઓથી, મેઘની ઘટા જેવા મંડપોથી, જાણે એક બીજાએ કરી હોય તેવી સરખી આકૃતિવાળી દુકાનોથી અને શ્રૃંગાટક વિગેરેની રચનાથી રાજમાર્ગની સ્થિતિને બતાવતો તે સ્કંધાવાર શોભતો હતો. નવ યોજન તેનો વિસ્તાર હતો, અને બાર યોજન તેની લંબાઈ હતી. ત્યાં પોષધશાળામાં રાજાએ માગધતીર્થકુમારદેવનું મનમાં ધ્યાન કરીને અષ્ટમતપ કર્યું, અને ત્રણ દિવસ પર્યંત સર્વ નેપથ્ય[4] છોડી દર્ભના સંસ્તારાનો આશ્રય કરી, શસ્ત્રરહિત અને બ્રહ્મચારી થઈ જાગ્રતપણે રહ્યા. અષ્ટમતપ પૂર્ણ થયું, એટલે રાજાએ પોષધગૃહથી નીકળી પવિત્રજળથી સ્નાન કર્યું. પછી પાંડુરવર્ણી ધ્વજાએ ઢંકાયેલો, નાનાપ્રકારનાં હથીઆરોએ ભરેલો હોવાથી દ્વીપ અને જલજંતુવાળા સમુદ્રની જેવો જણાતો, ચારે બાજુ લટકતી ચાર દિવ્યઘંટાઓથી ચાર ચંદ્રસૂર્યોથી જેમ મેરૂ શોભે તેમ શોભતો અને *ઉચ્ચૈ:શ્રવા*[5] *અશ્વના જેવા ઉદ્ધત ગ્રીવાવાળા ઘોડાઓ જેને જોડેલા છે એવો જે મહારથ* તે ઉપર આરૂઢ થયો. હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદલરૂપ ચતુરંગસેનાથી ચાર પ્રકારની[6] નીતિવડે જેમ શોભે તેમ શોભતો, માથા ઉપર એક છત્ર અને પડખે બે ચામરો મળી ત્રણ વાનાથી જાણે ત્રણ જગત્‌માં વ્યાપતા યશરૂપ વલ્લીઓના ત્રણ અંકુરો હોય તેમ વિરાજતો એ રાજા હાથમાં ધનુષ ધારણ કરીને સમુદ્રમાં રથનાં પૈડાંની નાભિ જેટલા ઉંડા જળમાં રથ સહિત પેઠો. જયલક્ષ્મીરૂપ નાટિકાની નાંદીરૂપ ધનુષની પણછ તેણે હાથવતી બજાવી, અને ભંડારમાંથી રત્ન ગ્રહણ કરે તેમ ભાથામાંથી બાણ ખેંચ્યું. પછી ધાતકીખંડના મધ્યમાં રહેલા ઈષ્વાકાર પર્વતની જેવા તે બાણને ધનુષ સાથે

---

૧ સપાટ. ૨ નાનોભાઈ. ૩ છાવણી. ૪ ચક્રીપણાનો વેશ. ૫ ઈંદ્રનો અશ્વ. ૬ સામ, દામ, દંડ ને ભેદ.

જોડયું. પોતાના નામથી અંકિત થયેલા અને કર્ણના આભૂષણપણાને પામેલા એ સુવર્ણના તીક્ષ્ણબાણને રાજાએ કર્ણસુધી ખેંચ્યું, અને આકાશમાં ગરૂડની જેમ પાંખોથી સુસવાટ કરતું તે બાણ માગધતીર્થના અધિપતિ તરફ છોડયું. નિમેષમાત્રમાં બાર યોજન સમુદ્ર ઓલંગીને તે બાણ માગધતીર્થકુમારદેવની સભામાં પડયું. અકાળે વિદ્યુત્પાતની જેમ પડેલા તે બાણને જોઇ તત્કાળ ભ્રગુટીના ભંગવડે ભયંકર એ દેવ કોપાયમાન થયો. પછી જરા વિચાર કરી પોતે ઉઠી તે બાણ હાથમાં લીધું; એટલે તેમાં સગરચક્રીના નામાક્ષર જોવામાં આવ્યા. હાથમાં બાણ રાખી ફરીથી પોતાના સિંહાસન ઉપર બેઠો, અને ગંભીરગિરાથી પોતાની સભામાં આ પ્રમાણે બોલ્યો— "જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં સગર નામે હાલ બીજા ચક્રવર્ત્તી થયેલ છે. થઇ ગયેલા, થવાના અને વર્તતા એવા માગધપતિઓએ ચક્રવર્ત્તીઓને ભેટ કરવી તે તેમનું અવશ્ય કૃત્ય છે." આવી રીતે કહીને ભેટણાવડે ભૃત્યની જેમ આચરણ કરતો એ માગધપતિ વિનય સહિત સગરચક્રીની સામે આવ્યો. તેણે આકાશમાં રહીને ચક્રીએ મૂકેલું બાણ, તથા હાર, બાજુબંધ, કર્ણાભરણ, કટકાદિક આભૂષણો, નેપથ્ય અને દેવદૂષ્ય વસ્ત્રો રાજાને અર્પણ કર્યાં. વાર્તિક જેમ રસેંદ્રને આપે તેમ માગધતીર્થનું જળ તેણે રાજાને અર્પણ કર્યું. પછી પદ્મકોશ જેવી અંજલિ જોડીને તેણે ચક્રવર્તીને કહ્યું—'આ ભરતક્ષેત્રમાં પ્રાચી[1] દિશાના પ્રાંતભાગમાં એક સામંતની જેમ હું તમારો આદેશકારક થઇને રહેલો છું.' ચક્રીએ તેને ભૃત્યપણે કબુલ રાખીને પોતાના દુર્ગપાલની જેમ સત્કારપૂર્વક વિદાય કર્યો. પછી ઉદય પામતા સૂર્યની જેમ પોતાના તેજથી દિશાઓને પૂરી દેતા સગરચક્રી સમુદ્રમાંથી નીકળ્યા. ત્યાંથી પોતાની છાવણીમાં આવીને રાજાઓમાં ગજેંદ્રસમાન તે મહારાજાએ સ્નાન અને દેવાર્ચન પૂર્વક પરિવારસહિત પારણું કર્યું; અને ત્યાં માગધતીર્થના અધિપતિનો અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ કર્યો, કારણકે **સેવકોનું મહાત્મ્ય સ્વામીજ વધારે છે.**

ત્યાર પછી સર્વ દિગ્વિજયની લક્ષ્મીઓને અર્પણ કરવામાં જામીન સમાન ચક્રરત્ન દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યું. પોતાના સૈન્યથી પર્વત સહિત પૃથ્વીને ચલાયમાન કરતા ચક્રવર્ત્તી દક્ષિણ અને પશ્ચિમદિશાના મધ્યમાર્ગે ચક્રની પછવાડે ચાલ્યા. સર્વ દિગ્વિજય કરવામાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા સગરરાજા માર્ગમાં કેટલાએક રાજાઓને વૃક્ષોને જેમ પવન ઉખેડી નાખે તેમ રાજ્યથી ઉઠાડી મૂકતા હતા, કેટલાએકને શાળીના છોડની જેમ પાછા રાજ્ય ઉપર બેસાડતા હતા, જાણે ઊંચા કીર્ત્તિસ્તંભ હોય તેવા કોઈને રાજ્ય ઉપર નવા બેસારતા હતા; વેતસજાતના વૃક્ષોને નદીનું પૂર નમાવી દે તેમ કોઇને નમાવીને છોડી મૂકતા હતા, કેટલાએકની આંગળીઓને છેદતા હતા, કોઈની પાસેથી રત્નોનો દંડ ગ્રહણ કરતા હતા, કોઈની પાસેથી હાથી ઘોડા છોડાવતા હતા, અને કોઈના છત્રો

[1] પૂર્વ.

મૂકાવતા હતા. એમ કરતાં કરતાં અનુક્રમે તે દક્ષિણ સમુદ્રને કિનારે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં હાથીના સ્કંધ ઉપરથી ઉતરી ક્ષણવારમાં થયેલી છાવણીની અંદર ઈંદ્ર જેમ વિમાનમાં વાસ કરે તેમ ચક્રવર્તીએ એક વાસગૃહમાં નિવાસ કર્યો, અને પૌષધશાળામાં જઈ અષ્ટમ તપ કરી વરદામ નામના ત્યાંના અધિષ્ઠાયક દેવનું ધ્યાન કરી પૌષધ ધારણ કરીને રહ્યા. અષ્ટમ ભક્તની પ્રાંતે પૌષધવ્રત પારીને સૂર્યમંડલમાંથી લાવેલા હોય તેવા રથમાં બેઠા. જેમ રવૈયો છાશ કરવાની ગોળીમાં પ્રવેશ કરે તેમ રથવડે તેમણે રથની નાભિસુધી સમુદ્રજલનું અવગાહન કર્યું. પછી ધનુષ્ય ઉપર પણછ ચડાવીને ત્રાસથી વિહ્વળ થયેલા અને કર્ણ નમાવીને રહેલા જલચરોએ ભયભ્રાંતપણે સાંભળ્યો એવો ટંકાર કર્યો, અને વાદી જેમ રાફડામાંથી સર્પને પકડે તેમ ભયંકરમાં પણ ભયંકર એવું એક બાણ ભાથામાંથી ગ્રહણ કર્યું. તે બાણને ધનુષ ઉપર ચડાવી કાંઈ વિજ્ઞપ્તિ કરવાને આવેલા સેવકની જેમ પોતાના કાન પાસે લાવીને ઈંદ્ર જેમ પર્વત ઉપર વજ્ર નાખે તેમ વરદામપતિના સ્થાન તરફ નાખ્યું. પોતાની સભામાં બેઠેલા વરદામકુમારદેવની આગળ અકાળે મુદ્ગરના આઘાતજેવું તે બાણ આવીને પડયું. 'આ અકાળે કાળે કોનું પાનીયું ઉખેળ્યું ?' એમ બોલતા વરદામપતિએ ઉઠીને તે બાણ ગ્રહણ કર્યું; પણ તેની ઉપર સગરરાજાના નામાક્ષરો જોઇને સર્પ જેમ નાગદમની ઔષધિને જોઈ શાંત થઈ જાય તેમ તે શાંત થઈ ગયો, અને તેણે પોતાની સભામાં આ પ્રમાણે કહ્યું—"જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રની અંદર સગરનામે બીજા ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થયાછે, વિચિત્ર વસ્ત્રોથી અને મહામૂલ્યવાળાં રત્નાલંકારોથી ઘેર આવેલા દેવની જેમ એ ચક્રવર્તી મારે પૂજવા યોગ્ય છે." એવી રીતે કહી ભેટ લઇને તત્કાળ તે રથમાં રહેલા ચક્રવર્તીની પાસે આવી અંતરીક્ષમાં ઉભો રહ્યો; મુગટરત્ન, મોતીની માળાઓ, બાજુબંધ અને કડાં વિગેરે ભંડારીની પેઠે તેણે અર્પણ કર્યાં, અને તે બાણ પણ પાછું આપ્યું. પછી કહ્યું કે 'આજથી ઈંદ્રની જેવા મારા દેશમાં પણ હું તમારો આજ્ઞાકારી થઇને વરદામ તીર્થના અધિપતિપણે રહીશ.' કૃતજ્ઞ એવા ચક્રવર્તીએ તેની ભેટ લઇ, તેનું વચન સ્વીકારી, તેનો સત્કાર કરીને વિદાય કર્યો. પછી જલઘોડાને જોઈ જેના રથના ઘોડા હેષારવ કરી રહ્યા છે એવા ચક્રવર્તી ચક્રના માર્ગને અનુસરી ત્યાંથી પાછા વળ્યા, અને પોતાની છાવણીમાં આવી, રથમાંથી ઉતરી, સ્નાન તથા જિનપૂજન કરી અષ્ટમતપનું પારણું કર્યું. પછી વરદામકુમારનો મોટો અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ કર્યો; કારણકે ઇશ્વરપુરૂષો પોતાના ભક્તોનું માન વધારનારા હોય છે.

ત્યાંથી ચક્રરત્નના માર્ગને અનુસરી તે પૃથ્વીપતિ સૈન્યની રજથી સુર્યને ઢાંકતા પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલ્યા. ગરૂડ બીજા પક્ષીઓને નસાડે તેમ દ્રાવિડદેશના રાજાઓને નસાડતા, સુર્ય જેમ ઘુવડને અંધ કરે તેમ આંધ્રદેશના રાજાઓને અંધ કરતા, ત્રણ જાતનાં ચિન્હોથી (વાત પિત્ત અને કફનાં વિકારચિન્હોથી) પ્રાણીનીજેમ

કલિંગદેશના રાજાઓનાં રાજયચિન્હો છોડાવતા, દર્ભના સંસ્તારામાં રહ્યા હોય તેમ વિદર્ભદેશના રાજાઓને નિઃસત્વ કરતા, કાપડીઓ જેમ સ્વદેશનો ત્યાગ કરે તેમ મહારાષ્ટ્ દેશના રાજાઓને રાષ્ટ્ર(દેશ) નો ત્યાગ કરાવતા, બાણોથી આંક કાઢેલા ઘોડાઓની જેમ કોકણદેશના રાજાઓને બાણોથી અંકિત કરતા, તાપસોની જેમ લાટદેશના રાજાઓને લલાટ ઉપર અંજલિ રાખનારા કરતા, મોટા કાચબાઓની જેમ કચ્છદેશના સમય રાજાઓને ચોતરફથી સંકોચ કરાવતા, અને ક્રૂર એવા સોરઠદેશના રાજાઓને દેશની પેઠે પોતાને વશ કરતા મહારાજા ચક્રવર્ત્તી અનુક્રમે પશ્ચિમ સમુદ્રના કિનારા ઉપર આવ્યા.ત્યાં છાવણી નાખી પ્રભાસતીર્થના અધિષ્ઠાયક દેવને હૃદયમાં ધારણ કરી, અષ્ટમ તપ આદરી પૌષધશાળામાં તેમણે પૌષધ ગ્રહણ કર્યો. અષ્ટમને અંતે સૂર્યની જેમ મોટા રથ ઉપર બેસી ચક્રવર્ત્તીએ રથની નાભિ સુધી સમુદ્રજળમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી બાણના પ્રયાણના કલ્યાણકારી જયવાજિત્રના શબ્દની જેવો ધનુષ ઉપર પણચ ચડાવીને ટંકાર શબ્દ કર્યો, અને પ્રભાસતીર્થના દેવના નિવાસની સામું સંદેશહારી[1] દૂતની જેવું પોતાના નામથી અંકિત બાણ મૂક્યું. ગરૂડ જેમ ઝાડ ઉપર પડે તેમ તે બાણ બાર યોજન દૂર રહેલી પ્રભાસદેવની સભામાં આવીને પડ્યું. બુદ્ધિવંતમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે દેવે બાણને જોઈ તેમાં સગરચક્રીના નામના વર્ણો વાંચ્યા. તરતજ ભેટ ગ્રહણ કરી તે બાણને સાથે રાખી અતિથિ થયેલા ગુરૂની સામે જાય તેમ પ્રભાસપતિ ચક્રવર્ત્તીની સામે ગયો, અને આકાશમાં રહીને મુગટમણિ, પદક, કડાં, કટિસૂત્ર, બાજુબંધ અને તે બાણ ચક્રવર્ત્તીને અર્પણ કર્યાં. નમ્ર થઈ વિનીતાપતિને કહ્યું—'હે ચક્રવર્ત્તિ ! આજથી મારા સ્થાનમાં હું આપનો આજ્ઞાકારી થઇને રહીશ.' પછી ચક્રવર્ત્તીએ ભેટ ગ્રહણ કરી, આદરથી બોલાવી, પ્રભાસપતિને એક ભૃત્યની જેમ વિદાય કર્યો. ત્યાંથી પોતાની છાવણીમાં પાછા આવી સ્નાન તથા જિનાર્ચન કરી પરિવાર સાથે અષ્ટમ ભક્તનું પારણું કર્યું, અને પ્રસન્ન થયેલા ચક્રીએ વરદામપતિની જેમ પ્રભાસપતિનો પણ ત્યાં અષ્ટાન્હિકોત્સવ કર્યો.

ત્યાંથી ચક્રની પછવાડે પાછી વળતી નદીની જેમ પોતાની સેના સાથે સિંધુના દક્ષિણ તટથી પૂર્વાભિમુખ ચાલ્યા. માર્ગમાં સિંધુદેવીના મંદિરની નજદિક આકાશમાં તરતના ઉતરેલા ગંધર્વનગરની જેવી પોતાની છાવણી નાખી, અને સિંધુદેવીને મનમાં ધારીને અષ્ટમતપ કર્યો; તેથી સિંધુદેવીનું રત્નાસન કંપાયમાન થયું. અવધિજ્ઞાનથી ચક્રી આવ્યા એમ દેવીએ જાણ્યું. તરતજ ભક્તિપરાયણ તે દેવી હાથમાં ભેટ લઈ સામે આવી, અને આકાશમાં રહીને ભંડારની જેવા એક હજાર ને આઠ રત્નના કુંભ, મણિરત્નોથી વિચિત્ર બે સોનાના ભદ્રાસન, બાજુબંધ અને કડાં વિગેરે રત્નનાં અલંકાર તથા દેવદૂષ્ય વસ્ત્રો ચક્રવર્ત્તીને અર્પણ કર્યાં. પ્રાંતે તેણીએ કહ્યું—'હે નરદેવ! તમારા દેશમાં

[1] સંદેશા લઇ જનારા.

રહેનારી હું તમારી દાસીની જેમ વર્તીશ, મને આજ્ઞા કરો !' અમૃતના ગંડૂષની જેવી વાણીથી તેનો સત્કાર કરી વિદાય કરીને ચક્રવર્તીએ અષ્ટમતપનું પારણું કર્યું; અને પછી પૂર્વની જેમ સિંધુદેવીનો અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કર્યો; કારણકે **મોટી ઋદ્ધિવાળા મહાત્માઓને પગલે પગલે ઉત્સવો હોય છે.**

પોતાની બંધનશાળામાંથી જેમ હસ્તી નીકળે તેમ લક્ષ્મીના ધામરૂપ આયુધશાળામાંથી નીકળીને ચક્ર ત્યાંથી ઉત્તર પૂર્વના મધ્યમાં ચાલ્યું. તેની પછવાડે જતા ચક્રવર્તી કેટલાએક દિવસે વૈતાઢ્ય મહાગિરિના દક્ષિણ નિતંબને પ્રાપ્ત થયા. વિદ્યાધરના નગરની જેવી ત્યાં છાવણી નાંખીને તેમણે વૈતાઢ્યકુમારને મનમાં ધારી અષ્ટમ તપ કર્યો. ચક્રવર્તીનો અષ્ટમ તપ પૂરો થયો, એટલે વૈતાઢ્યાદ્રિકુમારદેવનું આસન કંપાયમાન થયું. અવધિજ્ઞાનથી તેણે ભરતાર્દ્ધની અવધિ ઉપર આવેલા સગર ચક્રીને જાણ્યા; તેમની સમીપે આવીને દિવ્યરત્ન, વીરાસન, ભદ્રાસન અને દેવદૂષ્ય વસ્ત્રો આકાશમાં રહીને આપ્યાં. વળી હર્ષ પામીને મહારાજાને સ્વસ્તિવાચકની પેઠે 'ઘણું જીવો! ઘણો આનંદ પામો! અને ઘણાકાળ વિજય પામો !' એમ આશિર્વચન કહ્યું. પોતાના પ્રિય બાંધવની જેમ તેને ગૌરવતાથી બોલાવી ચક્રવર્તીએ વિદાય કર્યો, અને અષ્ટમતપનું પારણું કર્યું. તેમજ પોતાના પ્રસાદરૂપી પ્રાસાદમાં સુવર્ણકલશ સમાન તેનો અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ કર્યો.

પછી ચક્રને અનુસરી તમિસ્રાગુફાની પાસે જઈને તેની સમીપે સિંહની જેમ છાવણી કરી નિવાસ કર્યો. ત્યાં કૃતમાલ નામના દેવને મનમાં ધારીને અષ્ટમતપ કર્યું. **મહાન્ પુરૂષો પણ કરવા યોગ્ય કાર્યને છોડતા નથી.** અષ્ટમતપનું ફળ પરિણામ પામ્યું એટલે તેનું આસન કંપ્યું. **તેવા પુરૂષોનો અભિયોગ થતાં પર્વતો પણ કંપે છે.** કૃતમાલદેવ અવધિજ્ઞાનથી ચક્રવર્તીને આવેલા જાણી સ્વામીની પાસે આવે તેમ આકાશમાં આવી ઉભો રહ્યો. તેણે સ્ત્રીરત્નને યોગ્ય ચૌદ તિલકો આપ્યાં, સારાં લેપ, વસ્ત્રો, ગંધચૂર્ણ, માળા વિગેરે ભેટ કર્યાં; અને 'હે દેવ ! આપ જય પામો, જય પામો', એમ કહી ચક્રવર્તીની સેવા સ્વીકારી. **દેવતાઓને અને મનુષ્યોને ચક્રવર્તી સેવવા યોગ્ય છે.** ચક્રવર્તીએ પ્રસાદપૂર્વક બોલાવી તેને વિદાય કર્યો, અને પરિવાર સહિત અષ્ટમભક્તને અંતે પારણું કર્યું. ત્યાં સગરરાજાએ આદર પૂર્વક કૃતમાલ દેવનો અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ કર્યો. કારણકે 'એ કૃત્ય દેવતાઓને પ્રીતિદાયક છે.'

અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ પૂરો થયા પછી ચક્રવર્તીએ પશ્ચિમદિશાના સિંધુનિષ્કુટને જીતવા જવાને માટે અર્દ્ધ સૈન્ય સાથે સેનાપતિરત્નને આજ્ઞા કરી. સેનાપતિએ અંજલિ જોડીને પુષ્પમાલાની જેમ એ આજ્ઞાને મસ્તક નમાવી સ્વીકારી. પછી સેનાપતિ ચતુરંગ સૈન્યથી પરિવારિત થઈ હસ્તીરત્ન ઉપર ચડી સિંધુના પ્રવાહની સમીપે આવ્યો. પોતાના ઉગ્ર તેજથી જાણે ઈંદ્ર કે સૂર્ય હોય તેમ બળવાન્ એવો તે સેનાપતિ પરાક્રમી

તરીકે ભારતવર્ષમાં વિખ્યાત હતો. સર્વ મ્લેચ્છ લોકોની ભાષા તે જાણતો હતો, સર્વ લિપિમાં પંડિત હતો, અને જાણે સરસ્વતીનો પુત્ર હોય તેમ વિચિત્ર સુંદર ભાષણ કરતો હતો. આ ભરતખંડમાં રહેલા, સર્વ નિષ્કુટો (દેશો) ના અને જળસ્થળ સંબંધી કિલ્લાઓના જવા આવવાના માર્ગને તે જાણતો હતો. જાણે શરીરધારી ધનુર્વેદ હોય તેમ સર્વ આયુધમાં તે વિચક્ષણ હતો. તેણે સ્નાન કરી પ્રાયશ્ચિત અને કૌતુકમંગલ કર્યું, શુક્લ પક્ષમાં જેમ થોડા નક્ષત્રો દેખાય તેમ છુટાછુટા મણિઓનાં આભૂષણો પહેર્યાં, ઇંદ્રધનુષ સહિત મેઘની જેમ ધીર એવા તેણે ધનુષ ધારણ કર્યું, પરવાળાના વિસ્તારવાળા સમુદ્રની જેમ ચર્મરત્ન ધારણ કર્યું, અને પુંડરીકકમલથી સરોવરની જેમ ઊંચા કરેલા દંડરત્નથી તે શોભવા લાગ્યો. ખભા ઉપર શ્રીખંડ[1]ના સ્થાસક[2] કર્યા હોયની તેમ બે બાજુ વીંજાતા ચામરોથી તે શોભતો હતો, અને ગર્જારવવડે વરસાદની જેમ વાજિંત્રોના નાદવડે આકાશને ગર્જાવતો હતો. એવી રીતે સજ્જ થયેલ સેનાપતિએ સિંધુ નદીના પ્રવાહ પાસે આવી, પોતાના હાથથી ચર્મરત્નને સ્પર્શ કર્યો, એટલે તે વૃદ્ધિ પામીને સિંધુમાં વહાણની આકૃતિવાળું થઈ ગયું. તેનાવડે સેનાપતિ સેનાસહિત સિંધુનદી ઉતર્યો. લોઢાના ખીલેથી જેમ ઉન્મત્ત હાથી છુટે તેમ મહાબળવાન્ તે સેનાપતિ સિંધુના પ્રવાહને ઉતરીને સેના સાથે ચારે બાજુ પ્રસર્યો. સિંહલજાતિના, બર્બર જાતિના, ટંકણજાતિના અને બીજા પણ મ્લેચ્છોનું તેમજ યવન દ્વીપનું તેણે આક્રમણ કર્યું. કાલમુખ, જોનક અને વૈતાઢ્ય પર્વતના મૂલમાં રહેલી નાના પ્રકારની મ્લેચ્છ જાતિઓનો તેણે સ્વચ્છંદરીતે દંડ લીધો. સર્વ દેશોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કચ્છદેશને મોટા વૃષભની જેમ લીલાથી એ પરાક્રમી સેનાનીએ ઉપદ્રવયુક્ત કર્યો. ત્યાંથી પાછા વળી સર્વ મ્લેચ્છોને જીતી, ત્યાંના સપાટ મેદાનમાં, જળક્રીડા કરીને નીકળેલા હસ્તીની જેમ તેણે પડાવ કર્યો. મ્લેચ્છ લોકો સંબંધી મંડળ, નગર અને ગામડાઓના અધિપતિઓ જાણે પાશલાથી આકર્ષાયા હોય તેમ સર્વે તત્કાળ ત્યાં આવ્યા. જાતજાતનાં આભૂષણો, રત્ન, વસ્ત્ર, રૂપું, સોનું, ઘોડા, હાથી, રથ અને બીજી પણ જે જે શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ પોતાની પાસે હતી તે સર્વે જાણે થાપણ મૂકેલી પાછી આપે તેમ તેઓએ સેનાનીને અર્પણ કરી, અને અંજલિ જોડીને તેઓએ કહ્યું કે 'અમે સેવકોની જેમ તમને કર આપનારા તથા વશ રહેનારા થઇને રહેશું.' તેમની ભેટ સ્વીકારીને સેનાપતિએ તેઓને વિદાય કર્યા, અને પછી પૂર્વની જેમ ચર્મરત્નથી સિંધુ ઉતર્યો. ચક્રવર્તી પાસે આવીને તે સર્વ ચક્રવર્તીને આપ્યું. **શક્તિવંતને પોતાની શક્તિવડેજ સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી દાસીની પેઠે સ્વયમેવ પ્રાપ્ત થાય છે.** નદીઓ જેમ સમુદ્રને મળવા આવે તેમ દૂર દૂરથી આવીને અનેક રાજાઓ જેમની સેવા કરે છે એવા ચક્રવર્તી ત્યાં ઘણા દિવસ છાવણી રાખીને રહ્યા.

---

૧ સુખડ. ૨ થાપા.

એકદા તમિસ્રાગુફાના દક્ષિણદ્વારના કમાડ ઉઘાડવાને માટે તેમણે દંડરત્ન રૂપ કુંચિકાને ધારણ કરનારા સેનાપતિને આજ્ઞા કરી. તેણે તમિસ્રાગુફા પાસે જઈ તેના અધિષ્ઠાયક કૃતમાળદેવને ધારી અષ્ટમ તપ કર્યું. કારણકે દેવતાઓ તપથી ગ્રાહ્ય થાય છે. અષ્ટમ તપને છેડે સ્નાનવિલેપન કરી, શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી, ધુપિઆને હાથમાં લઈને દેવતાની સામે જાય તેમ તે ગુફા સમીપે ગયો. ગુફાને દેખતાંજ સેનાપતિએ પ્રણામ કર્યો, અને દ્વારપાળની જેમ તેના દ્વાર પાસે હાથમાં દંડરત્ન રાખીને ઉભો રહ્યો. ત્યાં અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ કરી, અષ્ટ મંગળિક આલેખી, સેનાપતિએ દંડરત્નથી તેના કમાડ ઉપર તાડન કર્યું; એટલે સડસડાટ શબ્દ કરતા તે કમાડો સુકાએલા શીંબાના સંપુટની પેઠે ઉઘડી ગયા. સડસડાટ શબ્દના ઘોષથી કમાડનું ઉઘડવું ચક્રવર્તીએ જાણ્યું હતું, તોપણ સેનાપતિએ પુનરૂક્તિની પેઠે તે હકીકત નિવેદન કરી; પછી ચતુરંગ સેના સહિત, ચક્રવર્તી હસ્તિરત્ન ઉપર આરૂઢ થઈને જાણે એક દિક્પાળ હોય તેમ ત્યાં આવ્યા. હસ્તિરત્નના જમણા કુંભસ્થળ ઉપર દીવી ઉપર દીપકની જેમ પ્રકાશમાન મણિરત્ન મૂક્યું. પછી અસ્ખલિત ગતિવાળા કેસરીસિંહની જેમ ચક્રવર્તીએ ચક્રની પછવાડે પચાસ યોજન વિસ્તારવાળી તમિસ્રાગુફામાં પ્રવેશ કર્યો, અને તે ગુફાની બંને બાજુની ભીંતો ઉપર ગોમૂત્રિકાને આકારે પાંચસો ધનુષ વિસ્તારવાળા અને અંધકારનો નાશ કરવાને સમર્થ એવા, એક એક યોજનને આંતરે ઓગણપચાસ મંડળ કાંકણીરત્નથી કર્યા. (તે ઉઘાડેલું ગુફાનું દ્વાર અને તેમાં કાંકણીરત્નના મંડળો જ્યાં સુધી ચક્રવર્તી જીવે ત્યાં સુધી રહે છે). માનુષોત્તર પર્વતની ફરતી રહેલી ચંદ્રસૂર્યની શ્રેણીને અનુસરતા તે મંડળો હોવાથી, તેનાથી બધી ગુફામાં પ્રકાશ થઇ રહ્યો. પછી ચક્રવર્તી તે ગુફાની પૂર્વ દિશાની ભીંતમાંથી નીકળીને પશ્ચિમ ભીંતના મધ્યમાં જતી ઉન્મગ્ના નીમગ્ના નામની બે સમુદ્રગામી નદીઓ આગળ આવ્યા. ઉન્મગ્ના નદીમાં નાખેલી મોટી શિલા પણ તરે છે, અને નિમગ્ના નદીમાં નાખેલી તુંબડી પણ બુડી જાય છે. ત્યાં વર્દ્ધકીરત્ને તત્કાળ બાંધેલી પાગવડે ચક્રવર્ત્તી સર્વ સૈન્યની સાથે ઘરના એક જલપ્રવાહની જેમ તે નદીઓ તરી ગયા. અનુક્રમે તમિસ્રાના ઉત્તર દ્વાર પાસે આવ્યા, એટલે તેનાં કમાડ કમળના કોશની જેમ પોતાની મેળે ઉઘડી ગયાં. પછી હાથી ઉપર બેઠેલા સગર ચક્રવર્ત્તી સૂર્ય જેમ વાદળામાંથી નીકળે તેમ પરીવારસહિત ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યા.

ત્યાં દુઃખકારક છે પતન જેમનું એવા અને પોતાના ભુજમદથી ઉદ્ધત એવા આપાત નામના ભિલ્લ લોકોએ સાગરની જેમ આવતા તે ચક્રવર્તીને જોયા. પોતાનાં અસ્ત્રોના પ્રકાશથી ચક્રી સૂર્યને પણ તિરસ્કારનું કારણ થતો હતો, પૃથ્વીની રજથી ખેચરની સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિને વિશેષ નિમેષ આપતો હતો, પોતાના સૈન્યભારથી પૃથ્વીને કંપાવતો હતો, અને તેના તુમુલ શબ્દોથી સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને બેહેરાશ ઉત્પન્ન કરતો હતો. તે સમયે અવસર વિના જાણે કાંડપટમાંથી નીકળ્યો હોય, આકાશમાંથી જાણે નીચે આવતો

હોય, અથવા પાતાળમાંથી જાણે ઉઠયો હોય તેવો તે જણાતો હતો, અગણિત સૈન્યથી તે ગહન જણાતો હતો, અને આગળ ચાલતા ચક્રથી તે ભયંકર હતો. આવા ચક્રવર્તીને આવતાં જોઇ તેઓ તત્કાળ ક્રોધ અને ઉપહાસ્યથી માંહોમાંહે બોલવા લાગ્યા–'હે સર્વે બલવંત પુરૂષો! તમે બોલો કે અપ્રાર્થિત (મૃત્યુ) ની પ્રાર્થના કરનાર, લક્ષ્મી–લજ્જા–બુદ્ધિ–કીર્ત્તિથી વર્જિત, લક્ષણ રહિત પોતાના આત્માને વીર માનનાર અને માનથી અંધ થયેલો આ કોણ આવ્યો છે? અરે! કેવી ખેદકારક વાત છે કે આ ઉંટીઓ કેસરીસિંહના અધિષ્ઠિત સ્થાનમાં પેસે છે.' એમ કહીને મહા પરાક્રમી તે મ્લેચ્છ રાજાઓ અસુરો જેમ ઈંદ્રને ઉપદ્રવ કરે તેમ ચક્રવર્તીના આગળ રહેલા સૈન્યને ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં તે આગળ રહેલ સૈન્યમાંથી હસ્તી ભાગી ગયા, ઘોડા નાશ પામી ગયા, અને રથોની ધરીઓ ભાંગી ગઈ; અર્થાત્ બધું અગ્રસૈન્ય પરાવર્તન ભાવને પામી ગયું. ભિલ્લ લોકોએ નષ્ટ કરેલું પોતાનું સૈન્ય જોઇને ચક્રવર્તીનો સેનાપતિ ક્રોધાયમાન થઇને સૂર્યની જેમ અશ્વરત્ન ઉપર આરૂઢ થયો; અને મહાપરાક્રમી તે સેનાપતિ નવા ઉગેલા ધૂમકેતુની જેવા ખડ્ગરત્નનું આકર્ષણ કરીને પવનની પેઠે દરેક મ્લેચ્છની સામે દોડવા લાગ્યો. હસ્તી વૃક્ષને પરાભવ કરે તેમ કેટલાએકને તેણે ઉન્મૂલન કર્યા, કેટલાએકને ચૂર્ણ કરી નાખ્યા, અને કેટલાએક મ્લેચ્છોને પાડી નાખ્યા.

સેનાપતિએ ભગાડેલા કિરાતો નિર્બળ થઈને પવને ઉડાડેલા રૂની જેમ ઘણા યોજન સુધી નાસી ગયા. તેઓ દૂર જઇને સિંધુનદીના કિનારા ઉપર એકઠા થઈ, રેતીનો સંથારો કરી નગ્ન થઇને બેઠા. તેઓએ અત્યંત અમર્ષથી પોતાના કુલદેવતા મેઘકુમાર અને નાગકુમાર દેવોને ઉદ્દેશીને અષ્ટમભક્ત કર્યો. અષ્ટમને અંતે તે દેવતાઓનાં આસનો કંપ્યાં, અને નજરે જુએ તેમ અવધિજ્ઞાનવડે તેમણે કિરાત લોકોને તે સ્થિતિમાં રહેલા જોયા. કૃપાથી પિતાની જેમ તેમની પીડાવડે થઈ છે પીડા જેમને એવા તે મેઘકુમારો તેમની સમીપે આવીને અંતરિક્ષમાં રહી કહેવા લાગ્યા– 'હે વત્સો! તમે કયા હેતુથી આવી રીતે રહ્યા છો, તે તત્કાળ કહો કે જેથી અમે તેનો પ્રતિકાર કરીએ.' કિરાતો કહેવા લાગ્યા કે–"દુઃખે પ્રવેશ કરી શકાય એવા આ અમારા દેશમાં સમુદ્રમાં વડવાનળ પેસે તેમ કોઈએ પ્રવેશ કરેલો છે, તેનાથી પરાભવ પામેલા અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ, તેથી તમે એમ કરો કે જેથી તે પાછો જતો રહે, અને ફરીથી અહીં આવે નહીં." દેવતાઓ કહેવા લાગ્યા–"જેમ પતંગિઓ અગ્નિને ન ઓળખે તેમ તમે એનાથી અજાણ્યા છો. આ સગર નામે ચક્રવર્તી મહાપરાક્રમી છે, અને સુર તથા અસુરોથી ન જીતી શકાય તેવો છે. તેનું ઈંદ્રના જેવું પરાક્રમ છે. તે ચક્રવર્તી શસ્ત્ર, અગ્નિ, ઝેર, મંત્ર, જળ અને તંત્રવિદ્યાથી અગોચર છે, તેમજ વજ્રની જેમ કોઈથી પણ ઉપદ્રવ કરવાને શકય નથી. તથાપિ તમારા ઘણા આગ્રહથી હાથીને મચ્છર ઉપદ્રવ કરે તેમ અમે એ પરાક્રમી ચક્રવર્તીને ઉપદ્રવ

ઉત્સવ કર્યો. ત્યાંથી ચક્રને બતાવેલ માર્ગે દક્ષિણદિશા ભણી ખંડપ્રપાતા ગુફાની સામે ચાલ્યા. ત્યાં ખંડપ્રપાતા પાસે છાવણી નાખી, અને નાટ્યમાળ દેવને ધારીને અષ્ટમ તપ કર્યું.

અષ્ટમ તપને અંતે નાટ્યમાળ દેવ પોતાના આસનકંપથી ચક્રવર્તીને આવ્યા જાણીને ગ્રામપતિની જેમ ભેટ લઇ તેમની પાસે આવ્યો. તેણે નાના પ્રકારના અલંકારો ચક્રવર્તીને આપ્યા, અને મંડળેશરાજાની જેમ નમ્ર થઈને તેમની સેવા અંગીકાર કરી. તેને વિદાય કર્યા પછી પારણું કરીને સગરરાજાએ હર્ષથી તેનો અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કર્યો. પછી ચક્રીની આજ્ઞાથી સેનાપતિ અર્દ્ધ સેના લઈ જઈને સિંધુનિષ્કુટની જેમ ગંગાનો પૂર્વનિષ્કુટ સાધી આવ્યો. પછી સગરરાજાએ વૈતાઢ્ય પર્વતની બન્ને શ્રેણિના વિદ્યાધરોને પર્વતના રાજાઓની જેમ વેગથી જીતી લીધા. તેઓએ ચક્રીને રત્નોના અલંકાર, વસ્ત્રો, હાથી અને ઘોડાઓ આપ્યા, અને તેમની સેવા કરવી સ્વીકારી. મહારાજા સગરે વિદ્યાધરોને સત્કાર કરી વિદાય કર્યા. મોટા લોકો વાણીથીજ પોતાની સેવાનો સ્વીકાર સાંભળી સંતુષ્ટ થાય છે. ચક્રીના આદેશથી સેનાપતિએ તમિસ્રાગુફાની જેમ અષ્ટમ તપ વિગેરે કરી ખંડપ્રપાતા ગુફા ઉઘાડી. પછી સગરરાજાએ હાથી ઉપર બેસી મેરૂપર્વતના શિખરપર સૂર્ય રહે તેમ હાથીના દક્ષિણ કુંભસ્થળ ઉપર મણિ મૂકીને તે ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રથમની જેમ તે ગુફામાં બન્ને તરફ કાકિણીરત્નથી મંડળ કર્યા, અને પૂર્વની જેમજ ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદી ઉતર્યા. ગુફાના મધ્યમાંથી સગરરાજા પોતાની મેળે ઉઘડેલા તે ગુફાના દક્ષિણ દ્વારમાંથી નદીના પ્રવાહની જેમ નીકળ્યા.

પછી ગંગાના પશ્ચિમકિનારા ઉપર છાવણી નાખી. ત્યાં નવનિધાનની ધારણા કરીને અષ્ટમ તપ કર્યું. તપને અંતે નૈસર્પ, પાંડુ, પિંગળ, સર્વરત્નક, મહાપદ્મ, કાળ, મહાકાળ, માણવ અને શંખ એ નવનિધિ સગરચક્રી સમીપે પ્રગટ થયા. તે પ્રત્યેક નિધિના હજાર હજાર દેવતાઓ સાનિધ્યકારી હોય છે. તેઓએ ચક્રીને કહ્યું—"હે મહાભાગ! અમે ગંગાના મુખ સમીપે માગધતીર્થમાં રહીએ છીએ, ત્યાંથી તમારા ભાગ્યથી તમને વશ થઈને તમારી પાસે આવ્યા છીએ. હવે ઈચ્છા પ્રમાણે હમેશા અમારો ઉપભોગ કરો અથવા આપી ઘો. કદાપિ ક્ષીર સમુદ્ર ક્ષય પામે પણ અમે ક્ષય પામશું નહી. હે દેવ! તમારા સેવકોની જેવા નવહજાર યક્ષોએ રક્ષણ કરેલા, આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા, બાર યોજનના વિસ્તારવાળા અને નવ યોજનની પહોળાઈવાળાં અમે પૃથ્વીની અંદર તમારા પારિપાર્શ્વક થઇને ચાલશું. તેમની વાણી સ્વીકારીને રાજાએ પારણું કર્યું, અને આતિથેયની જેમ તેમનો અષ્ટાન્હિક ઉત્સવ કર્યો. સગરરાજાની આજ્ઞાથી સેનાપતિએ ગંગા નદીની પૂર્વદિશાએ રહેલું બીજું નિષ્કુટ પણ એક ખેડાની જેમ સાધ્યું. ગંગા અને સિંધુનદીની બંને બાજુના મળીને ચાર નિષ્કુટોથી

અને તેના મધ્યમાં રહેલા બે ખંડથી આ ષટ્ખંડ ભરતક્ષેત્ર કહેવાય છે, તેને સગરચક્રીએ બત્રીશહજાર વર્ષે સુખે સુખે સાધ્યું. **ગર્વરહિત એવા શક્તિવંત પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ લીલા પૂર્વકજ થાય છે.**

મહારાજા ચક્રવર્ત્તી ચૌદ મહારત્નના સ્વામી હતા, નવ નિધિઓના ઇશ્વર હતા, બત્રીશહજાર રાજાઓ તેમની સેવા કરતા હતા, બત્રીશહજાર રાજપુત્રીઓ તથા બત્રીશહજાર દેશની બીજી બત્રીશહજાર સ્ત્રીઓ–કુલ ચોસઠહજાર સ્ત્રીઓએ યુક્ત હતા, બત્રીશહજાર દેશના સ્વામી હતા, બોંતેરહજાર મોટા નગરો ઉપર સત્તા ધરાવતા હતા, નવાણુહજાર દ્રોણમુખના અધિપતિ હતા, અડતાળીશહજાર પત્તનોના ઉપરી હતા, ચોવીશહજાર કર્બટ અને મડંબના અધિપતિ હતા, ચૌદહજાર સંબાધના સ્વામી હતા, સોળહજાર ખેટકોના રક્ષક હતા, એકવીશહજાર આકરના નિયંતા હતા, ઓગણપચાસ કુરાજ્યોના નાયક હતા, છપ્પન અંતરોદક (દ્વીપો)ના પાળક હતા, છન્નુક્રોડ ગામોના સ્વામી હતા, છન્નુક્રોડ પાયદળથી પરિવારિત હતા, અને ચોરાશી ચોરાશીલાખ હાથી, ઘોડા, અને રથોથી પૃથ્વીમંડળને આચ્છાદિત કરતા હતા. એવી રીતે મોટી ઋદ્ધિએ પૂર્ણ ચક્રવર્ત્તી ચક્રરત્નને અનુસરીને દ્વીપાંતરથી વહાણ પાછું વળે તેમ.પાછા વળ્યા.

બીજના ચંદ્રની જેમ ગ્રામપતિ દુર્ગપાળ અને મંડળેશો રસ્તામાં તેમની ઉચિત રીતે ભક્તિ કરતા હતા. વધામણી દેનારા પુરૂષોની જેમ આકાશમાં આગળ પ્રસરતી રેણુ તેમનું આગમન દૂરથીજ કહેતી હતી. જાણે સ્પર્ધાથી પ્રસરતા હોય તેવા ઘોડાના ખોંખારાથી, હાથીઓની ગર્જનાથી, બંદીઓના ઘોષથી અને વાજિત્રોના અવાજોથી દિશાઓને બેહેરી કરતા હતા. એવી રીતે હમેશાં એક એક યોજન પ્રયાણ કરતા–સુખે સુખે ચાલતા સગરરાજા પ્રીતિવાળી સ્ત્રીની પાસે આવે તેમ પોતાની વિનીતાનગરી સમીપ આવી પહોંચ્યા. પરાક્રમના પર્વત સમાન રાજાએ વિનીતાનગરીની પાસે સમુદ્ર જેવો પડાવ નાખ્યો.

એક દિવસે સર્વ કળાના ભંડાર તે સગરરાજા અશ્વક્રીડા કરવા માટે એક તોફાની અને વિપરીત શિક્ષાવાળા ઘોડા ઉપર ચડ્યા. ત્યાં ઉત્તરોત્તર ધારામાં એ ચતુર ઘોડાને તેઓ ફેરવવા લાગ્યા. અનુક્રમે પાંચમી ધારામાં ઘોડો ફેરવ્યો, એટલે જાણે ભૂત વળગ્યું હોય તેમ લગામ વિગેરેની સંજ્ઞાને અવગણીને તે ઘોડો આકાશમાં ઉછળ્યો. જાણે અશ્વરૂપે રાક્ષસ હોય તેમ કાળના વેગવડે શીઘ્ર ઉડીને કોઈ મોટા જંગલમાં તે સગરરાજાને લઈ ગયો. ક્રોધથી લગામ ખેંચીને તથા પોતાની જાંઘવડે દબાવીને સગરરાજાએ તેને કબજે રાખ્યો, અને પછી છલંગ મારીને ઉતરી પડ્યા. વિધુર થયેલો અશ્વ પણ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો; એટલે પૃથ્વીપતિ પગે ચાલવા લાગ્યા. થોડીવાર આગળ

ચાલ્યા ત્યાં એક મોટું સરોવર દીઠું. તે જાણે સૂર્યકિરણોની આતાપનાથી ખરી જઈને પૃથ્વી ઉપર ચંદ્રિકા પડી હોય તેવું જણાતું હતું. સગરચક્રી વનના હાથીની જેમ શ્રમ ટાળવા માટે તે સરોવરમાં નાહ્યા, અને સ્વાદિષ્ટ, સ્વચ્છ અને કમળથી સુગંધી થયેલા શીતળ જળનું પાન કર્યું. સરોવરમાંથી નીકળી તેને કિનારે બેઠા, એટલે જાણે જળદેવી હોય તેવી એક યુવતિ તેના જોવામાં આવી. તે નવા ખીલેલા કમળની જેવા મુખવાળી તથા નીલકમળની જેવા લોચનવાળી હતી, તેના શરીર ઉપર લાવણ્ય જળ તરંગિત થયું હતું, ચક્રવાક પક્ષીના જોડલા જેવા બે સ્તનથી અને ફૂલેલા સુવર્ણ-કમળના જેવા મનોહર હાથપગથી તે ઘણી સુંદર લાગતી હતી. જાણે શરીરધારી સરોવરની લક્ષ્મી હોય તેવી તે સ્ત્રીને જોઈ ચક્રી આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા–"અહો! આ શું અપ્સરા છે? અથવા શું વ્યંતરી છે? વા શું નાગકન્યા છે? કે શું વિદ્યાધરી છે? કારણકે સામાન્ય સ્ત્રી આવી હોય નહીં. અમૃતની વૃષ્ટિ જેવું આ સ્ત્રીનું દર્શન જેવો આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે તેવું સરોવરનું જળ પણ હૃદયને આનંદ કરતું નથી."

કમળપત્ર જેવા લોચનવાળી તે સ્ત્રીએ પણ પૂર્ણ અનુરાગવડે તેજ વખતે ચક્રીને જોયા. તત્કાળ ગ્લાની પામેલી કમલિની જેવી, કામદેવથી વિધુર થયેલી તે સ્ત્રીને તેની સખીઓ માંડમાંડ તેના નિવાસસ્થાને લાવી. કામાતુર થયેલા સગર રાજા હળવે હળવે સરોવરના કિનારા ઉપર ચાલતા હતા, તેવામાં કોઇ કંચુકીએ આવી અંજલિ જોડીને સગરરાજા પ્રત્યે કહ્યું–"હે સ્વામિન્! આ ભરતક્ષેત્રને વિષે વૈતાઢ્ય પર્વતમાં સંપત્તિઓને વહાલું એવું ગગનવલ્લભ નામે નગર છે. ત્યાં સુલોચન નામે એક વિખ્યાત વિદ્યાધરનો પતિ છે, તે અલકાપુરીમાં કુબેર ભંડારી રહે તેમ રહેલો છે. સહસ્ત્રનયન નામે તેનો એક નીતિવંત પુત્ર છે, અને વિશ્વની સ્ત્રીઓમાં શિરોમણિ એવી એક સુકેશા નામે દુહિતા છે. તે દુહિતા જન્મી કે તરત કોઈ નૈમિત્તિકે કહ્યું કે આ પુત્રી ચક્રવર્તીની પટરાણી અને સ્ત્રીરત્ન થશે. રથનુપુરના રાજા પૂર્ણમેઘે પરણવાની ઇચ્છાથી તેની વારંવાર માગણી કરી, પણ તેના પિતાએ તેને આપી નહીં, એટલે બળાત્કારે હરણ કરવાની ઈચ્છાવાળો પૂર્ણમેઘ ગર્જના કરતો યુદ્ધ કરવાને માટે આવ્યો. દીર્ઘ ભુજાવાળા પૂર્ણમેઘે બહુ વખત સુધી યુદ્ધ કરીને સુલોચનને દીર્ઘ નિદ્રામાં સુવાડ્યો. પછી સહસ્ત્રનયન ધનની જેમ પોતાની બેનને લઈને પરિવાર સાથે અહીં આવી રહ્યો છે. હે મહાત્મન્! સરોવરમાં ક્રીડા કરતી તે સુકેશાએ આજે તમને જોયા તેજ વખતે કામદેવે તેને વેદનામય વિકારની શિક્ષા આપી છે. ઘામથી પીડિત હોય તેમ તે પસીનાવાળી થઈ ગઇ છે, ભય પામી હોય તેમ તેને કંપારો થયો છે, રોગિણી હોય તેમ તેનો વર્ણ બદલાઇ ગયો છે, શોકમાં ડુબી ગઈ હોય તેમ અશ્રુ પાડ્યા કરે છે, અને જાણે યોગિની હોય તેમ લયમાં રહેલી છે. હે

જગત્ત્રાતા ! તમારા દર્શનથી ક્ષણવારમાં તેની અવસ્થા વિચિત્ર પ્રકારની થઈ ગઈ છે, માટે તે મૃત્યુ પામે નહીં ત્યાંસુધીમાં તમે આવીને તેની રક્ષા કરો." આવી રીતે તે વિચક્ષણ સ્ત્રી કહેતી હતી, તેવામાં સહસ્રનયન પણ આકાશમાર્ગે ત્યાં આવ્યો, અને તેણે ચક્રીને નમસ્કાર કર્યો. તે સન્માન પૂર્વક સગરચક્રીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લઈ ગયો, અને ત્યાં સ્ત્રીરત્ન એવી પોતાની બેન સુકેશાનું દાન કરીને તેણે ચક્રીને સંતુષ્ટ કર્યો. પછી સહસ્રલોચન અને ચક્રી વિમાનમાં બેસીને વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર રહેલા ગગનવલ્લભ નગરે ગયા. ત્યાં તેના પિતાના રાજ્ય ઉપર સહસ્રનયનને બેસારી સગરચક્રીએ તેને વિદ્યાધરોનો અધિપતિ કર્યો.

પછી સ્ત્રીરત્નને લઈને ઈંદ્રના જેવા પરાક્રમવાળા સગરચક્રી સાકેતપુર[1] (પોતાની છાવણી) માં આવ્યા. ત્યાં વિનીતા નગરીને ઉદ્દેશીને અષ્ટમતપ કર્યું, અને વિધિ પ્રમાણે પૌષધાગારમાં જઇને પૌષધ ગ્રહણ કર્યું. અષ્ટમને અંતે પૌષધાગારથી નીકળીને પરિજનોની સાથે રાજાએ પારણું કર્યું. ત્યારપછી રાજાએ વાસકસજ્જા[2] નાયકાની જેવી તે વિનીતાપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે ઠેકાણે ઠેકાણે નગરીમાં તોરણો બાંધેલા હતા, તેથી જાણે તે ભ્રગુટીવાળી હોય તેવી જણાતી હતી; દુકાનોની શોભા માટે બાંધેલી અને પવનથી ઉડતી પતાકાઓથી જાણે તે નાચવાને ઊંચા હાથ કરતી હોય એમ જણાતી હતી; ધૂપીઆમાંથી ધૂમાડાની પંક્તિઓ ચાલતી હતી, તેથી જાણે તેણે પોતાના શરીર ઉપર પત્રવલ્લી કરેલી હોય તેવી જણાતી હતી; દરેક મંચોની ઉપર રત્નોની પાત્રિકાઓ ગોઠવેલી હતી, તેથી જાણે નેત્રના વિસ્તારવાળી હોય તેવી જણાતી હતી; વિચિત્ર પ્રકારે કરેલી મંચરચનાઓથી જાણે ત્યાં ઊંચા પ્રકારની શય્યા તૈયાર કરી હોય તેવી જણાતી હતી; અને વિમાનની ઘુઘરીઓના અવાજથી જાણે મંગળ ગાયન કરતી હોય એવી જણાતી હતી. અનુક્રમે નગરીમાં ચાલતા ચક્રી, ઈંદ્ર જેમ પોતાના વિમાનમાં આવે તેમ ઊંચા તોરણવાળા ઊંચી કરેલી પતાકાવાળા અને ચારણભાટ જ્યાં મંગલિક ગીત ગાઇ રહ્યા છે એવા પોતાના ગૃહાંગણમાં આવ્યા. પછી નિરંતર પોતાની સાંનિધ્ય કરનાર સોળ હજાર દેવતાઓને, બત્રીશ હજાર રાજાઓને, સેનાની, પુરોહિત, ગૃહપતિ અને વર્દ્ધકી એ ચાર મહારત્નોને, ત્રણસો ને સાઠ રસોઈઆને, અઢાર શ્રેણિપ્રશ્રેણિને, દુર્ગપાળ, શ્રેષ્ઠી, સાર્થવાહ અને બીજા સર્વને મહારાજાએ પોતપોતાને સ્થાનકે જવા રજા આપી. પછી અંત:પુરના પરિવાર સહિત અને સ્ત્રીરત્નયુક્ત, સત્પુરૂષોના ઉદાર મનની જેવા પોતાના વિશાળ અને ઉજ્વળ મંદિરમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સ્નાનગૃહમાં સ્નાન કરી, દેવાલયમાં દેવાર્ચન કરી, રાજાએ ભોજનગૃહમાં જઇ ભોજન કર્યું,

---

૧ અયોધ્યા, વિનીતા ને સાકેતપુર એ ત્રણે પર્યાયી નામ છે. ૨ જ્યારે પતિને આવવાનો સમય હોય તે વખતે શૃંગારાદિકથી તૈયાર થઇ રહેલી સ્ત્રી.

અને પછી સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીરૂપી લતાના ફળ જેવી સંગીત નાટક અને બીજા વિનોદવડે ચક્રી ક્રીડા કરવા લાગ્યા.

એક દિવસે દેવતાઓ આવી સગરરાજાને કહેવા લાગ્યા—' હે રાજા ! તમે આ ભરતક્ષેત્રને વશ કર્યું, તેથી ઇંદ્રો જેમ અર્હંતનો જન્માભિષેક કરે છે તેમ અમે તમને ચક્રવર્ત્તીપણાનો અભિષેક કરશું. ' આ સાંભળી ચક્રવર્ત્તીએ લીલાવડે જરા ભ્રકુટી નમાવીને તેમને આજ્ઞા આપી. મહાત્માલોકો સ્નેહીજનોના સ્નેહનું ખંડન કરતા નથી. પછી અભિયોગિક દેવતાઓએ નગરીની ઇશાનકૂણમાં અભિષેકને માટે એક રત્નમંડિત મંડપ બનાવ્યો અને સમુદ્ર, તીર્થ, નદી અને દ્રહોના પવિત્રજળ તથા પર્વતોમાંથી દિવ્ય ઔષધિઓ લાવ્યા. બધી તૈયારી થઇ ગઇ, એટલે અંતઃપુર તથા સ્ત્રીરત્ન સહિત ચક્રવર્ત્તી રત્નાચળની ગુફા જેવા તે રત્નમંડપમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેમણે સિંહાસન સહિત મણિમય સ્નાનપીઠને અગ્નિહોત્રી જેમ અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરે તેમ પ્રદક્ષિણા કરી, અને અંતઃપુર સહિત પૂર્વ તરફની સોપાનપંક્તિથી તે પીઠ ઉપર ચડી પૂર્વ સન્મુખના સિંહાસનને અલંકૃત કર્યું. બત્રીશહજાર રાજાઓ પણ હંસો જેમ કમળખંડ ઉપર આરોહણ કરે તેમ ઉત્તર બાજુના સોપાનને રસ્તે ઉપર ચડી, સામાનિક દેવતાઓ જેમ ઈંદ્રની સામે બેસે તેમ સગરરાજાની સન્મુખ દૃષ્ટિ કરી અંજલિ જોડીને પોતપોતાનાં આસનો ઉપર સ્થિત થયા. સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત અને વર્દ્ધકિરત્ન તથા શ્રેષ્ઠી, સાર્થવાહ અને બીજા ઘણા જનો આકાશમાં જેમ તારાઓ રહે તેમ દક્ષિણબાજુનાં પગથીઆંથી ઉપર ચડી સ્નાનપીઠ ઉપર પોતપોતાનાં આસનો ઉપર બેઠા. પછી શુભ દિવસ, વાર, નક્ષત્ર, કરણ, યોગ, ચંદ્ર અને સર્વ ગ્રહના બળવાળા લગ્નમાં દેવતાઓ વિગેરેએ સુવર્ણના, રૂપાના, રત્નના અને જેના મુખ ઉપર કમળો રહેલા છે એવા કળશોથી સગરરાજાને ચક્રિત્વ અભિષેક કર્યો. પછી ચિત્રકારો જેમ રંગ કરવાની ભીંતને સાફ કરે તેમ કોમળ હાથે દેવદૂષ્ય વસ્ત્રથી રાજાના અંગને તેમણે સાફ કર્યું; પછી દર્દુર અને મલયાચળના સુગંધી બાવનાચંદનાદિકથી ચંદ્રિકાવડે આકાશની જેમ તેઓએ રાજાના અંગને વિલેપન કર્યું, દિવ્ય અને ઘણા સુગંધી પુષ્પોની માળા પોતાના દૃઢ અનુરાગની પેઠે તેઓએ રાજાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરાવી, અને પોતે લાવેલાં દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર અને રત્નાલંકાર ચક્રીને ધારણ કરાવ્યાં. પછી મહારાજાએ મેઘના ધ્વનિ જેવી વાણીથી પોતાના નગરના અધ્યક્ષને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી—"બાર વર્ષ સુધી આ નગરી દંડદાણ વિનાની, સુભટના પ્રવેશરહિત, કરવિનાની અને મોટા ઉત્સવવાળી કરો." આવી આજ્ઞાને નગરના અધ્યક્ષે ડિંડિમની પેઠે પોતાના માણસોને હાથી ઉપર બેસારીને આખી નગરીમાં

આઘોષણાથી જાહેર કરી. આવી રીતે સ્વર્ગનગરીના વિલાસવૈભવને ચોરવામાં વ્રતવાળી (અર્થાત્ તેના જેવી) વિનીતા નગરીમાં ષટ્ખંડ પૃથ્વીપતિ મહારાજા સગરચક્રવર્તીનો ચક્રવર્તીપદાભિષેકને સૂચવનારો મહાનૂઉત્સવ બારવર્ષ સુધી દરેક દુકાનોમાં, દરેક મંદિરોમાં અને દરેક રસ્તાઓમાં પ્રવર્ત્યો.

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते
महाकाव्ये द्वितीये पर्वणि सगरदिग्विजयचक्रवर्त्ति-
त्वाभिषेकवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

સર્ગ ૫ મો.

એકદા દેવતાઓથી નિરંતર સેવાતા ભગવાન્ શ્રી અજિતનાથ સ્વામી સાકેતનગરના ઉદ્યાનમાં આવીને સમોસર્યા. ઈંદ્રાદિક દેવો અને સગરાદિક રાજાઓ યથાયોગ્ય આસને બેઠા, એટલે પ્રભુ ધર્મદેશના આપવા લાગ્યા. તે વખતે પિતાના વધને સંભારીને ક્રોધાયમાન થયેલા સહસ્રલોચને વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર ગરૂડ જેમ સર્પને મારે તેમ પોતાના શત્રુ પૂર્ણમેઘને મારી નાખ્યો. તેનો પુત્ર ધનવાહન ત્યાંથી નાસીને શરણની ઈચ્છાથી અહીં સમવસરણમાં આવ્યો. ભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક પ્રણામ કરીને વટેમાર્ગુ વૃક્ષ નીચે બેસે તેમ પ્રભુના ચરણ પાસે આવીને બેઠો. તેની પછવાડેજ 'પાતાળમાંથી પણ ખેંચી કાઢીને, સ્વર્ગમાંથી પણ પાડી નાખીને અથવા બળવાનના શરણથી પણ છોડાવીને હું એને મારૂં' એમ બોલતો અને હથિયાર ઉગામતો સહસ્રલોચન ત્યાં આવ્યો, અને તેણે સમોસરણમાં રહેલા ધનવાહનને જેયો. પ્રભુના પ્રભાવથી તત્કાળ તેનો કોપ શાંત થયો. તેણે હથિયાર છોડી દીધા, અને પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી યોગ્ય સ્થાને બેઠો. પછી સગરચક્રીએ પરમેશ્વરને પૂછ્યું–'હે પ્રભુ ! પૂર્ણમેઘ અને સુલોચનને વૈર થવાનું શું કારણ?' ભગવાન્ બોલ્યા–"પૂર્વે સૂર્યપુર નગરમાં ભાવન નામે એક કોટી દ્રવ્યનો સ્વામી વણિક રહેતો હતો. તે શ્રેષ્ઠી એક વખતે પોતાનું સર્વ દ્રવ્ય પોતાના પુત્ર હરિદાસને સોંપી વેપારને માટે દેશાંતર ગયો. બાર વર્ષ સુધી પરદેશમાં રહી ઘણું ધન મેળવીને ભાવનશેઠ પોતાને નગરે આવી નગરની બહાર રાત્રિવાસો રહ્યો. ત્યાં બધા પરિવારને મૂકીને એકલો ભાવનશેઠ રાત્રિએ પોતાના ઘરમાં આવ્યો; કારણ કે ઉત્કંઠા બળવાન્ છે. તેના હરિદાસ નામના પુત્રે ચોરની શંકાથી તેને ખડ્ગવડે મારી નાખ્યો. અલ્પ બુધ્ધિવાન્‌ને વિચાર હોતો નથી. પોતાના મારનારને ઓળખીને ભાવનશેઠ તત્કાળ તેના પરના દ્વેષભાવમાં મૃત્યુ પામ્યો. પાછળ હરિદાસે પોતાના પિતાને ઓળખ્યા, એટલે પશ્ચાત્તાપ કરી, પોતાથી અજાણ્યે થયેલા અકાર્યથી મહાન્ દુ:ખી થઇ પોતાના જનકનું પ્રેતકાર્ય કર્યું. કેટલાએક કાળ ગયા પછી હરિદાસ પણ મૃત્યુ પામ્યો; તે બન્ને જણે કેટલાએક દુ:ખદાયક ભવમાં પરિભ્રમણ કર્યું. અનુક્રમે કાંઈક સુકૃતયોગે ભાવનશેઠનો જીવ આ પૂર્ણમેઘ થયો, અને હરિદાસનો જીવ સુલોચન થયો. એવી રીતે હે રાજન્! પૂર્ણમેઘ અને સુલોચનનું પ્રાણાંતિક વૈર પૂર્વ જન્મથી સિદ્ધ છે, અને આ ભવમાં તો પ્રસંગ પામવાથી બનેલું છે." પછી ફરીથી સગર રાજાએ પૂછ્યું–'આ તે બંનેના પુત્રોને પરસ્પર વૈર થવાનું કારણ શું? અને આ સહસ્રાક્ષની ઉપર મને સ્નેહ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ પણ શું?' સ્વામીએ કહ્યું–" પૂર્વે તમે રંભક નામે

એક દાનશીલ સંન્યાસી હતા. તે વખતે **શશી** અને **આવળી** નામે આ બે તમારા શિષ્યો હતા. તેમાં આવળી નામનો શિષ્ય ઘણો નમ્ર હોવાથી તમને ઘણોજ વહાલો હતો. તેણે એક વખતે દ્રવ્યથી એક ગાયને વેચાતી લીધી. તેવામાં તે ગાયના ધણીને ખુટવી કઠોર હૃદયવાળા શશીએ વચમાં પડીને તે ગાય પોતે ખરીદ કરી; તે ઉપરથી તેઓને ત્યાં કેશાકેશિ, મુષ્ટામુષ્ટિ અને દંડાદંડિ એમ ઘોર યુદ્ધ થયું. પરિણામે શશીએ આવળીને મારી નાખ્યો. તે શશી ચિરકાળ ભવભ્રમણ કરીને આ મેઘવાહન થયો, અને આવળી હતો તે સહસ્રાક્ષ થયો. તેઓને વૈર થવાનું એ કારણ છે. દાનના પ્રભાવથી સારી ગતિઓમાં ભમીને રંભક હતો તે તમે ચક્રી થયા છો, અને સહસ્રાક્ષને વિષે તમારો સ્નેહ પૂર્વ ભવથીજ ઉત્પન્ન થયેલો છે."

એ અવસરે તે સભામાં **ભીમ** નામે રાક્ષસોનો પતિ બેઠો હતો, તેણે ઉઠીને વેગવડે આલિંગન કરી મેઘવાહનને કહ્યું—"પુષ્કરવર દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં વૈતાઢ્ય પર્વત પર કાંચનપુર નામના નગરમાં હું પૂર્વભવે **વિદ્યુદ્દંષ્ટ્ર** નામે રાજા હતો, તે ભવમાં તું મારો **રતિવલ્લભ** નામે પુત્ર હતો. હે વત્સ ! તું મને ઘણો વ્હાલો હતો; આજે સારૂં થયું કે તું મારા જોવામાં આવ્યો. આ વખતે પણ તું મારો પુત્રજ છે, માટે આ મારૂં સૈન્ય અને બીજું જે કાંઈ મારૂં છે તે સર્વ તું ગ્રહણ કર. વળી લવણસમુદ્રમાં દેવતાને પણ દુર્જય એવો, સાતસો યોજનનો, સર્વદિશામાં વિસ્તારવાળો, **રાક્ષસદ્વીપ** નામે એક સર્વ દ્વીપોમાં શિરોમણિ દ્વીપ છે. તેની મધ્યમાં પૃથ્વીની નાભિઉપર મેરૂપર્વતની જેવો **ત્રિકુટ** નામે પર્વત છે. તે મોટી ઋદ્ધિવાળો પર્વત વલયાકારે રહેલો છે, નવ યોજન ઊંચો, પચાસ યોજન વિસ્તારમાં અને ઘણો દુર્ભેદ છે; તેની ઉપર સુવર્ણમયગઢ, ઘરો અને તોરણવાળી **લંકા** નામે એક નગરી મેં હમણાજ વસાવી છે. ત્યાંથી છ યોજન પૃથ્વીમાં નીચે શુદ્ધ સ્ફટિક રત્નના ગઢવાળી, નાનાપ્રકારના રત્નમય ગૃહોવાળી અને સવાસો યોજન લાંબી પહોળી **પાતાળલંકા** નામની ઘણી પ્રાચીન અને દુર્ગમ નગરી પણ મારી માલેકીની છે. હે વત્સ! આ બન્ને નગરીને તું ગ્રહણ કર, અને તેનો તું રાજા થા. આ તીર્થંકર ભગવંતના દર્શનનું ફળ તને આજેજ પ્રાપ્ત થાઓ." એમ કહી એ રાક્ષસપતિએ નવ માણિક્યનો બનાવેલો એક મોટો હાર તથા રાક્ષસીવિદ્યા તેને આપી. ધનવાહન પણ તરતજ ભગવાન્‌ને નમી રાક્ષસદ્વીપમાં આવીને તે બંને લંકાનો રાજા થયો. રાક્ષસદ્વીપના રાજ્યથી અને રાક્ષસી વિદ્યાથી તે ધનવાહનનો વંશ ત્યારથી રાક્ષસવંશ કહેવાયો. પછી ત્યાંથી સર્વજ્ઞ બીજી તરફ વિહાર કરી ગયા, અને સુરેંદ્ર તથા સગરાદિક પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

હવે સગરરાજા ચોસઠ હજાર સ્ત્રીઓ સાથે રતિસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ઈંદ્રની પેઠે ક્રીડા કરવા લાગ્યા. તેને અંતઃપુરના સંભોગથી થયેલી ગ્લાનિ, વટેમાર્ગુનો શ્રમ જેમ દક્ષિણ દિશાના પવનથી નાશ પામે તેમ સ્ત્રીરત્નના ભોગથી નાશ પામી. એવીરીતે

હમેશાં વિષયસુખ ભોગવતાં તેમને જન્હુકુમાર વિગેરે સાઠહજાર પુત્રો થયા. ઉદ્યાનપાલિકાએ પાળેલા ઉદ્યાનના વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે તેમ ધાત્ર્ય માતાઓએ પોષણ કરેલા તે પુત્રો અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામ્યા. તેઓ ચંદ્રની જેમ ધીમે ધીમે સર્વકળા ગ્રહણ કરી શરીરની લક્ષ્મીરૂપી વલ્લીના ઉપવનરૂપ યૌવનવયને પ્રાપ્ત થયા. તેઓ બીજાઓને પોતાની અસ્ત્રવિદ્યામાં કુશળતા બતાવવા લાગ્યા, અને ન્યૂનાધિક જાણવાની ઈચ્છાથી પારકું અસ્ત્રકૌશળ જોવા લાગ્યા. કળા જાણનાર તેઓ ઘોડા ખેલવાની ક્રીડામાં ઘોડાઓને સમુદ્રના આવર્તની લીલાવડે ભ્રમણ કરાવી દુર્દમ એવા તોફાની ઘોડાઓને પણ દમતા હતા. દેવતાઓની શક્તિનું પણ ઉલ્લંઘન કરનાર તેઓ વૃક્ષના પત્રને પણ સ્કંધ ઉપર નહીં સહન કરનાર એવા ઉન્મત્ત હાથીઓને તેમના સ્કંધ ઉપર ચડીને વશ કરતા હતા. મદથી શબ્દ કરતા હાથીઓ જેમ વિંધ્યાટવીમાં રમે તેમ સફળ શક્તિવાળા તેઓ પોતાના સવયસ્ય મિત્રોથી પરિવૃત થઇને સ્વેચ્છાએ રમતા હતા.

એક દિવસે રાજસભામાં બેઠેલા ચક્રવર્તીને બળવાન્ કુમારોએ આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી—' હે ! પિતાજી ! પૂર્વ દિશાનું આભૂષણ માગધપતિ દેવ, દક્ષિણ દિશાનું તિલક વરદામપતિ, પશ્ચિમ દિશાનો મુગટ પ્રભાસપતિ, પૃથ્વીની બે ભુજા જેવી બે બાજુ રહેલી ગંગા અને સિંધુદેવી, ભરતક્ષેત્રરૂપી કમલની કર્ણિકા સમાન વૈતાઢ્યાદ્રિકુમારદેવ, તમિસ્રાગુફાનો અધિપતિ ક્ષેત્રપાળ સદૃશ કૃતમાળ નામે દેવ અને ભરતક્ષેત્રની મર્યાદાભૂમિના સ્તંભરૂપ હિમાચલકુમારદેવતા, ખંડ પ્રપાતાગુફાનો અધિષ્ઠાયક ઉત્કટ એવો નાટ્યમાલ નામે દેવતા અને નૈસર્પ વિગેરે નવનિધિના અધિષ્ઠાયક નવ હજાર દેવતાઓ એ સર્વ દેવતાઓને તમે સાધારણ મનુષ્યની જેમ સાધ્ય કર્યા છે. વળી તેજસ્વી એવા આપે અંતરંગ શત્રુના ષડ્વર્ગની જેમ આ ષટ્ખંડ પૃથ્વીતલ પોતાની મેળેજ પરાજય પમાડ્યું છે. હવે તમારી ભુજાના પરાક્રમને યોગ્ય કોઈ પણ કાર્ય અવશેષ રહ્યું નથી કે જે કરીને અમે તમારૂં પુત્રપણું બતાવી આપીએ, માટે હવે તો પિતાજીએ સાધેલા આ સર્વ ભૂતળમાં સ્વેચ્છાએ વિહાર કરવાથીજ અમારૂં પુત્રપણું સફળ થાઓ, એમ ઇચ્છીએ છીએ. તેમજ આપના પ્રસાદથી અમે ઘરના આંગણાની જેમ સર્વ ભૂમિમાં હાથીની પેઠે સ્વચ્છંદે વિહાર કરવાને ઈચ્છીએ છીએ.' આવી પોતાના પુત્રોની માગણી તેણે સ્વીકારી. કારણકે **મહાન્ પુરૂષોની પાસે બીજાની પણ યાચના વ્યર્થ થતી નથી, તો આ પોતાના પુત્રોની યાચના કેમ વ્યર્થ થાય?**

પછી પિતાને પ્રણામ કરી પોતાના નિવાસમાં આવી તેઓએ પ્રયાણના મંગળસૂચક દુંદુભિ વગડાવ્યા. તે વખતે પ્રયાણ સમયેજ ધીરપુરૂષોને પણ ક્ષોભ પમાડે તેવા અશુભ ઉત્પાત તથા અશુભ શુકન તેમને થવા લાગ્યા. મોટા સર્પના કુળથી આકુળ એવા રસાતલના દ્વારની જેમ સૂર્યનું મંડળ સેંકડો કેતુના તારાથી આકુળ થયું; ચંદ્રના મંડળમાં વચ્ચે છિદ્ર જણાવા લાગ્યું, તેથી ચંદ્ર નવા કોતરેલા દાંતના

આકોટા જેવો દેખાવા લાગ્યો; વાયુથી જેમ લતા કંપે તેમ પૃથ્વી કંપવા લાગી; શિલાઓના કટકા જેવા કરાની વૃષ્ટિઓ થવા લાગી; સુકાઈ ગયેલા વાદળાના ચૂર્ણની જેવી રજોવૃષ્ટિ થવા લાગી; રોષ પામેલા શત્રુની જેવો મહાભયંકર વાયુ વાવા લાગ્યો; અશિવકારી શિયાલણી જમણી તરફ રહી બોલવા લાગી; જાણે તેઓની હરિફાઈ કરતા હોય તેમ ઘુવડપક્ષી આક્રોશ કરવા લાગ્યા; જાણે ઊંચે પ્રકારે કાળચક્રથી ક્રીડા કરતા હોય તેમ આકાશમાં મંડળાકારે થઈ ચામચિડીઓ ઉડવા લાગ્યા; ઉનાળામાં જેમ નદીઓ નિર્જલ થઇ જાય તેમ સુગંધી મદવાળા હાથીઓ મદરહિત થઇ ગયા, અને રાફડામાંથી ભયંકર સર્પો નીકળે તેમ ખોંખારા કરતા ઘોડાના મુખમાંથી ધૂમાડા નીકળવા લાગ્યા. આવા ઉત્પાત શુકનને તેઓએ ગણ્યા નહીં; કારણકે **તેવા ઉત્પાતાદિને જાણનાર પુરૂષોને ભવિતવ્યતાજ પ્રમાણ હોય છે.** તેઓએ સ્નાન કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત કૌતુક–મંગળાદિ કર્યું, અને પછી ચક્રવર્તીના સર્વ સૈન્ય સાથે તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા. મહારાજા સગરે સ્ત્રીરત્ન શિવાય સર્વ રત્નો પુત્રોની સાથે મોકલ્યા. કારણકે **પોતાનો આત્મા છે તેજ પુત્ર છે.**

સર્વ પુત્રો ત્યાંથી ચાલ્યા, તેમાં કેટલાએક ઉત્તમ હાથી ઉપર બેઠા હતા, તેઓ દિક્પાળની જેવા જણાતા હતા; કેટલાએક રેવંત અશ્વ કરતાં પણ વધારે સુંદર ઘોડાઓ ઉપર બેઠા હતા; અને સૂર્યાદિક ગ્રહોની જેમ કેટલાએક રથમાં બેઠા હતા. સર્વેએ મુગટ પહેર્યા હતા, તેથી તેઓ જાણે ઇંદ્રો હોય તેવા જણાતા હતા. તેમની છાતીઓ ઉપર હાર લટકતા હતા, તેથી જાણે નદીના પ્રવાહવાળા પર્વતો હોય તેવા જણાતા હતા. જાણે પૃથ્વી ઉપર આયુધધારી દેવતાઓ આવ્યા હોય તેમ તેઓના હાથમાં વિવિધ જાતના હથીઆરો હતા. વૃક્ષના ચિન્હવાળા જાણે વ્યંતરો હોય તેમ તેઓના મસ્તક ઉપર છત્રો હતાં. વેલંધર દેવતાઓથી સમુદ્રની જેમ આત્મરક્ષક પુરૂષોથી તેઓ વીંટાઈ રહેલા હતા. ઊંચા હાથ કરીને ચારણભાટ તેમની સ્તુતિ કરતા હતા. ઘોડાની તીક્ષ્ણ ખરીઓથી પૃથ્વીને ખોદી નાંખતા હતા. વાજિંત્રોના અવાજથી સર્વ દિશાઓને બેહેરી કરી મૂકતા હતા. ઘણી ઉડેલી પૃથ્વીની રજથી સર્વ દિશાઓને આંધળી કરી મૂકતા હતા. વિચિત્ર ઉદ્યાનોમાં જાણે ઉદ્યાનદેવતા હોય, પર્વતોના શિખરોની ઉપર જાણે મનોહર પર્વતના અધિષ્ઠાયક દેવતા હોય અને નદીઓના કિનારા ઉપર જાણે નદીપુત્રો હોય તેમ સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરતા તેઓ આ ભરતભૂમિમાં સર્વ ઠેકાણે ભમવા લાગ્યા. ગામડા, ખાણ, નગર, દ્રોણમુખ અને ખેડુલોકોના નેહડામાં પણ તેઓ વિદ્યાધરની પેઠે જિનપૂજા કરતા હતા. ઘણા ભોગ ભોગવતા, ઘણું ધન આપતા, મિત્રજનને ખુશી કરતા, શત્રુઓનો નાશ કરતા, રસ્તામાં નિશાન પાડવામાં પોતાનું કુશળપણું બતાવતા, ભમતા અને પડતા શસ્ત્રોને પકડી લેવામાં નિપુણતા દેખાડતા અને શસ્ત્રાશસ્ત્રિની વિચિત્ર પ્રકારની કથાઓ તથા મશ્કરીની કથાઓ વાહન ઉપર

બેસી પોતાના સરખી વયના રાજાઓની સાથે કરતા તેઓ, અનુક્રમે જેના જોવા માત્રથી ક્ષુધા ને તૃષા મટી જાય તેવી ઔષધિવાળા અને પુણ્યસંપત્તિના સ્થાનરૂપ અષ્ટાપદ પર્વતની સમીપે આવી પહોંચ્યા.

તે અષ્ટાપદ પર્વત મોટા સરોવરથી જાણે દેવતાના અમૃતરસનો ભંડાર હોય તેવો જણાતો હતો; ઘાટા અને પીળા વૃક્ષોથી જાણે શ્યામરંગી સંધ્યાના વાદળાવાળો હોય તેવો લાગતો હતો; પડખે રહેલા સમુદ્રથી જાણે મોટી પાંખોવાળો હોય તેવો જણાતો હતો; નિઝરણામાંથી ઝરતા જળપ્રવાહથી જાણે તેની ઉપર પતાકાનાં ચિન્હ હોય તેવો જણાતો હતો; તેની ઉપર વિદ્યાધરોના વિલાસગૃહ હોવાથી જાણે નવીન વૈતાઢ્ય પર્વત હોય તેવો જણાતો હતો; હર્ષ પામેલા મયૂરના મધુરસ્વરથી જાણે ગાયન કરતો હોય તેમ દેખાતો હતો; જાણે પુતળીઓવાળું ચૈત્ય હોય તેમ તેની ઉપર અનેક વિદ્યાધરીઓ રહેતી હતી; ચારે બાજુ પડેલાં રત્નોથી જાણે રત્નમણિઓથી બનેલા પૃથ્વીનો મુગટ હોય તેવો તે જણાતો હતો, અને ત્યાંના ચૈત્યને વંદના કરવાની ઇચ્છાથી હમેશાં આવતા ચારણશ્રમણાદિકથી તે પર્વત નંદીશ્વરદ્વીપ જેવો જણાતો હતો.

આવો નિત્ય ઉત્સવવાળો સ્ફટિક રત્નમય પર્વત જોઈને તે કુમારોએ સુબુદ્ધિ વિગેરે પોતાના અમાત્યોને પૂછ્યું–'વૈમાનિક દેવોના સ્વર્ગમાં રહેલા ક્રીડાપર્વતોમાંથી જાણે એક અહીં પૃથ્વી ઉપર ઉતર્યો હોય એવો આ કયો પર્વત છે? અને તેની ઉપર આકાશ સુધી ઊંચું તથા હિમાલય પર્વતપર રહેલા શાશ્વત ચૈત્ય જેવું આ ચૈત્ય છે તે કોણે કરાવેલું છે?' મંત્રીઓએ કહ્યું–"પૂર્વે ઋષભ પ્રભુ પ્રથમ તીર્થંકર ભગવંત થઈ ગયા છે, જે તમારા વંશના અને આ ભારતમાં ધર્મતીર્થના આદિકર્તા થયા છે, તેનો પુત્ર ભરત નવાણુ ભાઇઓથી મોટા અને ષટ્ખંડ ભરતક્ષેત્રને પોતાની આજ્ઞામાં પ્રવર્ત્તાવનાર હતો. ઇંદ્રને જેમ મેરૂપર્વત તેમ ચક્રીનો આ અષ્ટાપદ નામે ક્રીડાગિરિ અનેક આશ્ચર્યના સ્થાનભૂત છે. આ પર્વતની ઉપર શ્રીઋષભદેવ ભગવાન્ દશહજાર સાધુઓની સાથે અવ્યયપદને પામેલા છે. ઋષભ સ્વામીના નિર્વાણ પછી ભરત રાજાએ અહીં રત્નમય પાષાણોથી સિંહનિષદ્યા નામે ચૈત્ય કરાવેલુ છે. તેમાં ઋષભસ્વામી અને પછી થનારા બીજા ત્રેવીશ તીર્થંકરોનાં બિંબો નિર્દોષ રત્નોથી પોતપોતાના દેહના પ્રમાણ, સંસ્થાન, વર્ણ અને લાંછનવાળા વિધિ પ્રમાણે કરાવેલાં છે. તે સર્વે બિંબોની પ્રતિષ્ઠા આ ચૈત્યમાં તે ભરતચક્રીએ ચારણમુનિઓની પાસે કરાવેલી છે, અને તેમણે પોતાના બાહુબલિ વિગેરે નવાણુ બંધુઓનાં પગલાં અને મૂર્ત્તિઓ પણ કરાવી છે. અહીં સમવસરેલા શ્રીઋષભસ્વામીએ ભવિષ્યમાં થનારા તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, પ્રતિવાસુદેવ અને બળરામનું તેની પાસે વર્ણન કર્યું હતું. આ પર્વતની ચોતરફ ભરતચક્રીએ આઠ આઠ પેગથીઆં કરાવેલાં છે, તેથી તે અષ્ટાપદગિરિ કહેવાય છે." આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળીને અહો! આ પર્વત આપણા પૂર્વજોનો છે, એમ જાઓને

હર્ષ ઉપજ્યો છે એવા કુમારો પરિવાર સહિત તેની ઉપર ચડ્યા, અને તે સિંહનિષદ્યા ચૈત્યમાં પ્રવેશ કર્યો. દૂરથી દર્શન થતાંજ તેઓએ હર્ષવડે આદિ તીર્થંકરને પ્રણામ કર્યો. અજિત સ્વામીના બિંબને તથા બીજા તીર્થંકરોના બિંબોને પણ તેઓએ સરખી શ્રદ્ધાથી નમસ્કાર કર્યો, કારણકે તેઓ ગર્ભશ્રાવક હતા. જાણે મંત્રથી આકર્ષણ કરીને મંગાવ્યું હોય તેમ તત્કાળ આવેલા શુદ્ધ ગંધોદકથી કુમારે એ શ્રીઅર્હંતના બિંબોને સ્નાન કરાવ્યું. તે વખતે કેટલાએક કલશોને પાણીથી ભરી દેતા હતા, કેટલાએક આપતા હતા, કેટલાએક પ્રભુની ઉપર ઢોળતા હતા, અને કેટલાએક ખાલી થયેલાને પાછા લેતા હતા. કોઈ સ્નાત્રવિધિ ભણતા હતા, કોઇ ચામર વિંજતા હતા, કોઈ સુવર્ણના ધૂપિઆ લેતા હતા, કોઇ ધૂપિઆમાં ઉત્તમ ધૂપ નાખતા હતા, અને કોઈ શંખાદિ વાજિત્રો ઊંચે સ્વરે વગાડતા હતા. તે વખતે વેગવડે પડતા સ્નાનના ગંધોદકથી અષ્ટાપદ પર્વત બમણા નિઝરણાવાળો થયો. પછી કોમળ, કોરા અને દેવદૂષ્ય વસ્ત્રોથી તેઓ દાસની જેમ ભગવંતના બિંબોનું માર્જન કરવા લાગ્યા. પછી સિરંધ્રી દાસીની જેમ સ્વેચ્છાએ ઘણી ભક્તિવાળા તેઓએ ગોશીર્ષચંદનના રસવડે પ્રભુને વિલેપન કર્યું, વિચિત્ર પુષ્પોની માળાથી તથા દિવ્ય વસ્ત્ર અને મનોહર રત્નાલંકારોથી તેમની અર્ચા કરી. ઈંદ્રની જેવા રૂપવંત તેઓએ સ્વામીના બિંબોની આગળ અખંડિત ચોખાથી પટઉપર અષ્ટમંગલિક આળેખ્યા. દિવ્ય કપૂરની દીવેટથી તેઓએ સૂર્યબિંબ જેવી દેદીપ્યમાન આરાત્રિક તૈયાર કરી, તેની પૂજા કરી, અને પછી તે આરતિ ઉતારી. પછી અંજલિ જોડીને શક્રસ્તવવડે વંદના કરી, ઋષભસ્વામી વિગેરેની આ પ્રમાણે તેઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

"હે ભગવંત! આ અપાર અને ઘોર એવા સંસારરૂપી સમુદ્રમાં વહાણ સમાન "અને મોક્ષના કારણભૂત એવા તમે અમને પવિત્ર કરો. સ્યાદ્વાદરૂપી મહેલની "પ્રતિષ્ઠામાં સૂત્રધાર (સુતાર) પણાને નય પ્રમાણથી ધારણ કરતા એવા તમને અમે "નમસ્કાર કરીએ છીએ. યોજન સુધી પ્રસાર પામતી વાણીરૂપી નીકથી સર્વ જગત્-"રૂપી બાગને તૃપ્ત કરનાર એવા તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ. તમારા દર્શનથી "સામાન્ય જીવિતવાળા અમોએ પણ પાંચમા આરાપર્યંત જીવિતનું પરમફળ પ્રાપ્ત "કર્યું. ગર્ભ, જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન અને મુક્તિરૂપ પાંચ પાંચ કલ્યાણકોથી નારકીઓને "પણ સુખ આપનાર એવા તમોને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. મેઘ, વાયુ, ચંદ્ર "અને સૂર્યની જેમ સમદૃષ્ટિ રાખનારા એવા તમે અમને કલ્યાણને અર્થે થાઓ. "આ અષ્ટાપદ પર્વતપર રહેલા પક્ષીઓને પણ ધન્ય છે કે જેઓ પ્રતિ દિવસે નિરંતર-"પણે તમને જુએ છે. તમારા ઘણીવાર પર્યંત દર્શન પૂજનથી અમારૂં જીવિત અને "વૈભવ કૃતાર્થ થયેલ છે."

એવી રીતે સ્તુતિ કરીને ફરીથી અર્હતને નમસ્કાર કરીને સગરપુત્રો હર્ષ પામી પ્રાસાદમાંથી બહાર નીકળ્યા; પછી ભરતચક્રીના ભ્રાતાઓનાં પવિત્ર પગલાંઓની તેમણે વંદના કરી.

પછી કાંઈક વિચારીને જન્હુકુમારે પોતાના નાના ભાઈઓને કહ્યું–"હું ધારૂં છું કે આ અષ્ટાપદના જેવું બીજું કોઈ ઉત્તમ સ્થાન નથી, માટે આપણે આ ચૈત્યના જેવું બીજું ચૈત્ય અહીં કરાવીએ. અહો! ભરતચક્રીએ જો કે આ ભરતક્ષેત્ર છોડયું છે, તોપણ આ પર્વત કે જે ભરતક્ષેત્રમાં સારભૂત છે, તેની ઉપર ચૈત્યના મિષથી કાયમ રહીને ભરતક્ષેત્રને જાણે અત્યારે પણ તેઓ ભોગવે છે." વળી ફરીને વિચાર કરીને બોલ્યો–"નવું ચૈત્ય કરાવ્યા કરતાં ભવિષ્યમાં લોપ થવાના સંભવવાળા આ ચૈત્યનું આપણે રક્ષણ કરીએ, તો જાણે આ ચૈત્ય આપણેજ કરાવેલું છે, એમ સમજી શકાય. કારણકે જ્યારે દુ:ષમકાળ પ્રવર્ત્તશે, ત્યારે અર્થમાં લુબ્ધ, સત્વરહિત અને કૃત્ય અકૃત્યના વિચાર વિનાના પુરૂષો થશે, તેથી જુનાં ધર્મસ્થાનોનું રક્ષણ કરવું તે નવાં ધર્મસ્થાન કરાવ્યાથી પણ અધિક છે." આ પ્રમાણે સાંભળીને સર્વ નાના ભાઇઓએ એ ચૈત્યના રક્ષણનિમિત્તે તેની ફરતી ખાઈ કરવા સારૂ દંડરત્ન ગ્રહણ કર્યું. પછી જાણે તીવ્ર તેજથી સૂર્ય હોય તેવો જન્હુ પોતાના ભાઈઓ સાથે નગરની જેમ અષ્ટાપદની ચોતરફ ખાઈ કરવાને માટે દંડરત્નથી પૃથ્વી ખોદવા લાગ્યો. તેમની આજ્ઞાથી દંડરત્ને હજાર યોજન ઉંડી ખાઈ ખોદી, એટલે ત્યાં નાગકુમારનાં મંદિરો ભાંગવા લાગ્યાં. પોતાના ભુવનો ભાંગવાથી, સમુદ્રનું મથન કરતાં જેમ જળજંતુઓ ક્ષોભ પામે તેમ સર્વ નાગલોક ક્ષોભ પામવા લાગ્યો. જાણે પરચક્ર આવ્યું હોય, જાણે અગ્નિ લાગ્યો હોય, અથવા જાણે મહાવાત ઉત્પન્ન થયો હોય, તેમ નાગકુમાર આમ તેમ ત્રાસ પામવા લાગ્યા. આવી રીતે આકુળ થયેલા નાગલોક જોઈ જ્વલનપ્રભ નામે નાગકુમારોનો રાજા અગ્નિની જેમ ક્રોધથી બળવા લાગ્યો. પૃથ્વીને ખોદેલી જોઈને 'આ શું!' એમ સંભ્રમથી વિચારતો તે બહાર નીકળી સગરચક્રીના પુત્રોની પાસે આવ્યો. ચડતા તરંગવાળા સમુદ્રની જેમ ચડાવેલી ભ્રકુટિથી તે ભયંકર લાગતો હતો, ઉંચી જ્વાળાવાળા અગ્નિની જેમ કોપથી તેના હોઠ ફરકતા હતા, તપેલા લોઢાના તોમરની શ્રેણી જેવી લાલ દૃષ્ટિ તે નાખતો હતો, અને વજ્રાગ્નિની ધમણ જેવી પોતાની નાસિકા ફૂલાવતો હતો; એવો તેમજ યમરાજની જેમ ક્રોધ પામેલો અને પ્રલયકાળના સૂર્યની જેમ સામું ન જોઈ શકાય તેવો તે નાગપતિ સગરપુત્રોને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો–"અરે! પોતાને પરાક્રમી માનનારા અને દુર્મદ એવા તમે ભિલ્લ લોકોને જેમ કિલ્લો મળે તેમ દંડરત્ન મળવાથી આ શું કરવા માંડયું છે? અરે અવિચાર પૂર્વક કાર્ય કરનારા તમે ભવનપતિઓના શાશ્વત ભુવનોને આ શો ઉપદ્રવ કર્યો! અજિતસ્વામીના ભાઇના પુત્ર થઈ તમે પિશાચની જેમ આ દારૂણ કર્મ કેમ કરવા માંડયું?" પછી જન્હુએ કહ્યું–"હે નાગરાજ! અમારાથી થયેલા તમારા સ્થાનભંગથી પીડિત થઇને તમે જે કહોછો તે ઘટિત છે; પણ દંડરત્નવાળા અમોએ તમારા સ્થાનનો ભંગ થાય એવી બુદ્ધિથી આ પૃથ્વી ખોદી નથી; કિંતુ આ અષ્ટાપદ પર્વતના રક્ષણને માટે ફરતી

ખાઈ કરવા અમે આ પૃથ્વી ખોદી છે. અહીં અમારા વંશના મૂળપુરૂષ ભરતચક્રીએ રત્નમય ચૈત્ય અને સર્વ તીર્થંકરોની રત્નમય સુંદર પ્રતિમાઓ કરાવેલી છે. ભવિષ્યમાં કાળના દોષથી લોકો તેને ઉપદ્રવ કરશે, એવી શંકા લાવીને અમે આ કામ કર્યું છે. તમારાં સ્થાનો તો ઘણા દૂર છે, એમ જાણીને અમને તેના ભંગની શંકા થઈ નહોતી; પણ આમ થવામાં આ દંડરત્નની અમોઘ શક્તિનોજ અપરાધ જણાય છે; માટે અર્હંતની ભક્તિથી અવિચારીપણે અમે જે કામ કર્યું છે તે તમે ક્ષમા કરો, અને હવે ફરીથી અમે તેમ કરશું નહીં." આવી રીતે જન્હુકુમારના કહેવાથી અનુનીત થયેલો નાગરાજ શાંત થયો. કારણકે **સત્પુરૂષોના કોપાગ્નિને શાંત કરવામાં સામવાણી જળરૂપ છે** પછી 'હવે ફરીથી તમે આવું કરશો નહીં,' એમ કહી સિંહ જેમ ગુફામાં જાય તેમ નાગપતિ નાગલોકમાં ગયો.

નાગરાજના ગયા પછી જન્હુએ પોતાના નાના ભાઇઓને કહ્યું—" આપણે અષ્ટાપદની ફરતી ખાઈ તો કરી, પણ પાતાળ જેવી ગંભીર છતાં આ ખાઈ, માણસની મોટી આકૃતિ પણ બુધ્ધિ વિના જેમ શોભતી નથી તેમ જળ વિના શોભતી નથી. વળી કોઈ કાળે આ પાછી રજથી પૂરાઈ પણ જાય! કારણકે કાળે કરીને મોટા ખાડા હોય છે તે પણ સ્થળરૂપ થઈ જાય છે. માટે આ ખાઈ ઘણા જળથી અવશ્ય પૂરવી જોઇએ, પણ ઊંચા તરંગવાળી ગંગા વિના તે કામ પાર પડી શકશે નહીં." આ પ્રમાણે સાંભળીને 'તમે કહોછો તે ઘણું સારૂં છે' એમ તેના ભાઈઓએ કહ્યું, એટલે જન્હુએ જાણે બીજો યમદંડ હોય તેવું દંડરત્ન હાથમાં લીધું. તે દંડરત્ન વડે ગંગાના કાંઠાને ઈંદ્ર જેમ પર્વતના શિખરને તોડે તેમ તોડી નાંખ્યો. દંડે કાંઠો તોડવાથી તે રસ્તે ગંગા ચાલી. કારણકે **સરલ પુરૂષની જેમ જળ જ્યાં લઈ જઇએ ત્યાં જાય છે.** તે વખતે ગંગાનદી પોતાના ઉછળતા મોટા તરંગોથી જાણે તેણે પર્વતના શિખરો ઊંચા કર્યા હોય તેવી જણાતી હતી, અને તટ ઉપર અફળાતા પાણીથી ઉત્પન્ન થતા શબ્દો વડે જાણે જોરથી વાજિત્રો વગાડતી હોય તેવી દેખાતી હતી. એવી રીતે પોતાના જળના વેગથી દંડે કરેલા પૃથ્વીના ભેદને બમણો પહોળો કરતી ગંગા સમુદ્રની જેમ અષ્ટાપદ ગિરિની ફરતી કરેલી ખાઈ પાસે આવી; એટલે હજાર યોજન ઉંડી અને પાતાળની જેવી ભયંકર તે પરિખાને પૂરવાને તેઓ પ્રવર્ત્યા. જન્હુએ અષ્ટાપદ પર્વતની ખાઇ પૂરવાને ગંગાને ખેંચી, તેથી તેનું નામ જાન્હવી કહેવાયું. ઘણા જળથી તે પરિખા પૂરાઇ ગયા પછી વધેલું જળ ધારાયંત્રની જેમ નાગકુમારોનાં સ્થાનોમાં પેઠું. રાફડાની જેમ નાગકુમારનાં મંદિરો જળથી પૂરાઇ ગયાં, એટલે દરેક દિશામાં ફુંફાડા મારતા નાગકુમારો આકુળ થઈ ત્રાસ પામવા લાગ્યા. નાગલોકના ક્ષોભથી સર્પરાજ[1] અંકુશે મારેલા હાથીની જેમ ભયંકર આકૃતિ પૂર્વક કોપાયમાન થયો, અને બોલ્યો—" એ સગરના પુત્રો પિતાના વૈભવથી દુર્મદ થયેલા છે, તેથી

૧ નાગકુમારનો ઈંદ્ર જ્વલનપ્રભ.

તેઓ સામને યોગ્ય નથી, પણ ગધેડાની જેમ દંડનેજ યોગ્ય છે અમારા ભુવનોનો નાશ કરવાનો એક અપરાધ મે સહન કર્યો, અને શિક્ષા ન કરી તો ફરીથી તેમણે આ અપરાધ કર્યો, માટે હવે ચોર લોકોને જેમ આરક્ષક પુરૂષ શિક્ષા કરે તેમ હુ તેમને શિક્ષા કરૂ." આ પ્રમાણે ઘણા કોપના આટોપથી ભયકર રીતે બોલતો, અકાળે કાળાગ્નિની જેમ ઘણી દીપ્તિથી દારૂણ દેખાતો અને વડવાનલ જેમ સમુદ્રને શોષણ કરવા ઈચ્છે તેમ જગત્‌ને બાળવાની ઈચ્છા કરતો તે પૃથ્વીમાથી બહાર નીકળ્યો, અને વજ્રાનળની જેમ ઊચી જ્વાળાવાળો તે નાગરાજ નાગકુમારોની સાથે વેગથી રસાતળમાથી નીકળીને ત્યા આવ્યો પછી દૃષ્ટિવિષ સર્પના રાજાએ તત્કાળ કોપાયમાન દૃષ્ટિવડે સગરપુત્રોને જેયા, એટલે તત્કાળ ઘાસના પુળાની જેમ અગ્નિથી તે સર્વે ભસ્મરાશી થઈ ગયા તે વખતે લોકોમા આકાશ અને પૃથ્વીને પૂરી દે એવો એક મોટો હાહાકાર શબ્દ થયો કારણકે **સાપરાધી માણસનો નિગ્રહ પણ લોકોને તો અનુકંપાને માટેજ થાય છે.** આ પ્રમાણે નાગરાજ સગરચક્રીના સાઠ હજાર પુત્રોને મૃત્યુ પમાડી સાયકાળે સૂર્યની જેમ નાગલોક સહિત પાછો રસાતળમા ગયો

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते
महाकाव्ये द्वितीये पर्वणि सगरपुत्रनिधनो
नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥

સર્ગ ૬ ઠ્ઠો.

તે વખતે ચક્રીના સૈન્યમાં યોદ્ધાઓનો મોટો ઘોંઘાટ, કોઈ મોટું જળાશય ખાલી થતાં જેમ જલજંતુઓનો ઘોંઘાટ થાય તેમ થવા લાગ્યો. જાણે કિંપાક ફળ ખાધું હોય, જાણે ઝેર પીધું હોય, અથવા જાણે સર્પે કરડ્યા હોય તેમ મૂર્ચ્છાવશ થઇને કેટલાક પૃથ્વી ઉપર પડ્યા; કોઈ નાળીએરની જેમ પોતાનું મસ્તક પછાડવા લાગ્યા; કોઈ જાણે છાતીએ ગુન્હો કર્યો હોય તેમ તેને વારંવાર કૂટવા લાગ્યા; કોઈ જાણે પુરંધ્રી દાસીની જેમ કાર્યમૂઢ થઈ પગ પહોળા કરીને બેસી રહ્યા; કોઈ વાનરની જેમ ઝંપાપાત કરવાને શિખર ઉપર ચડ્યા; કોઇ પોતાના પેટ ચીરવાની ઇચ્છાથી યમરાજાની જિંન્હા જેવી છરીઓ મ્યાનમાંથી ખેંચવા લાગ્યા; કોઈ ફાંસી ખાવાને માટે પ્રથમ ક્રીડા કરવાના હિંડોળા બાંધતા હતા તેમ પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રો વૃક્ષની શાખા ઉપર બાંધવા લાગ્યા; કોઈ ક્ષેત્રમાંથી અંકુર ચુંટે તેમ મસ્તકપરથી કેશ ચુંટી નાખવા લાગ્યા; કોઇ પસીનાના બિંદુની જેમ શરીર ઉપરથી વસ્ત્રોને ફેંકી દેવા લાગ્યા; કોઈ જુની ભીંતને આધાર દેવાને માટે મૂકેલા સ્તંભની જેમ કપોલ ઉપર હાથ મૂકીને ચિંતાપરાયણ થઈ ગયા, અને કોઇ પોતાના વસ્ત્રને પણ સારી રીતે રાખ્યા શિવાય પૃથ્વી ઉપર ગાંડા માણસની જેમ શિથિલ થઈ ગયેલા અંગવડે આળોટવા લાગ્યા.

તે વખતે આકાશમાં ટીંટાડીઓની જેમ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓનો હૃદયને કંપાવનારો જુદા જુદા પ્રકારનો વિલાપ થવા લાગ્યો. " અરે દૈવ ! અમારા પ્રાણેશને ગ્રહણ કરીને અને અમારા પ્રાણને અહીં રાખીને તેં આ અર્દ્ધદગ્ધપણું કેમ કર્યું ? હે પૃથ્વીદેવી ! તમે ફાટ પાડીને અમને જગ્યા આપો; કારણકે આકાશમાંથી પડેલાનું શરણ પણ પૃથ્વી છે. હે દૈવ ! ચંદનઘોની જેમ આજે તું અમારી ઉપર અકસ્માત્ નિર્દય થઇને વિદ્યુત્પાત કર. હે પ્રાણ ! તમારા રસ્તાઓ કુશળ થાઓ, અને તમે ઈચ્છા પ્રમાણે હવે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, તથા આ શરીરને ભાડાની ઝુંપડીની જેમ તમે છોડી ઘો; હે મહાનિદ્રા ! સર્વ દુઃખને ટાળનારી તું આવ, અથવા હે ગંગા ! તું ઉછળીને અમને જળમૃત્યુ આપ. હે દવાનળ ! તું આ પર્વતના જંગલમાં પ્રગટ થા કે જેથી તારી મદદવડે અમે અમારા પતિની ગતિને પામીએ; હે કેશપાસ ! તમે હવે પુષ્પની માળા સાથે મૈત્રી છોડી ઘો. હે નેત્રા તમે હવે કાજળને જળાંજલિ આપો. હે કપોલ! તમે હવે પત્રરેખાની સાથે સંબંધ રાખશો નહી. હે હોઠ ! હવે તમે અળતાના સંગની શ્રધ્ધા છોડી ઘો; હે કાન ! તમે હવે ગાયનના શ્રવણની ઇચ્છા છોડી દેવા સાથે રત્નકર્ણિકાને પણ મૂકી ઘો. હે કંઠ! તું હવેથી કંઠી પહેરવાની ઉત્કંઠા કરીશ નહીં. હે સ્તનો ! આજથી તમારે

કમળને જેમ ઝાકળના બિંદુનો હાર હોય તેમ અશ્રુબિંદુનોજ હાર ધારણ કરવાનો છે. હે હૃદય! તું તત્કાળ પાકેલા ચીભડાની જેમ બે ભાગે થઇ જા. હે બાહુ! તમારે કંકણ અને બાજુબંધના ભારથી હવે સર્યું. હે નિતંબ! તું પણ પ્રાતઃકાળનો ચંદ્ર જેમ કાંતિને તજી દે તેમ કટિમેખલા છોડી દે. હે ચરણ! તમારે અનાથની જેમ હવે આભૂષણોથી સર્યું. હે અંગ! તારે હવે કૌવચના સ્પર્શની જેમ અંગરાગની જરૂર નથી.” અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ એવી રીતે કરૂણાસ્વરે રોવાથી, બંધુની જેમ સર્વ વનો પણ પડછંદાથી સાથે રોવા લાગ્યા.

સેનાપતિ, સામંતરાજા અને મંડલેશ વિગેરે સર્વ શોક, લજ્જા, ક્રોધ અને શંકાદિકથી રૂદન કરતા વિચિત્ર પ્રકારે બોલવા લાગ્યા. “હે સ્વામીપુત્રો! તમે કયાં ગયા તે અમે જાણી શકતા નથી, તેથી તમે કહો કે જેથી અમે પણ સ્વામીની આજ્ઞામાં તત્પર હોવાથી તમારી પછવાડે આવીએ, અથવા શું તમને અંતર્ધાન વિદ્યા પ્રાપ્ત થઇ છે? પણ તે પોતાના સેવકોને ખેદને માટે થાય છે; તેથી તમારે ન કરવી જોઈએ. નષ્ટ વિનષ્ટ થયેલા તમને છોડીને ગયેલા એવા અમે—તેઓનું મુખ ઋષિહત્યા કરનારની જેમ સગરરાજા કેમ જોશે? તમારા વિના ગયેલા અમો—તેની લોકો પણ મશ્કરી કરશે, માટે હે હૃદય! હવે તું પાણીથી સિંચાયેલા કાચા ઘડાની જેમ તત્કાળ ફુટી જા; હે નાગકુમાર! તું પણ ઉભો રહે! ઉભો રહે! અમારા સ્વામી કે જે અષ્ટાપદની રક્ષા કરવામાં વ્યગ્ર હતા તેઓને શ્વાનની જેમ છળથી બાળી દઇને અધુના કયાં જઇશ? હે ખડ્ગ! હે ધનુષ! હે શક્તિ! હે ગદા! તમે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થાઓ! હે સર્પ! તું નાસીને કયાં જઈશ? આ સ્વામીના પુત્રો અહીં આપણને છોડીને ચાલ્યા ગયા! અરે હાય! તેમને મૂકીને ગયેલા આપણને સ્વામી પણ જલદી છોડી દેશે! કદાપિ ત્યાં આપણે નહીં જઇએ અને અહીં જીવતા રહીશું તો તે સાંભળીને આપણા સ્વામી લાજ પામશે અથવા આપણો નિગ્રહ કરશે.” એવી રીતે વિવિધ પ્રકારે રૂદન કર્યા પછી સર્વે ભેગા થઈ પોતાનું સ્વાભાવિક ધૈર્ય ધારણ કરી આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા. “પૂર્વવિધિથી[1] પરોક્તવિધિ જેમ બળવાન્ છે, તેમ સર્વ થકી વિધિ[2] બળવાન્ છે, તેનાથી કોઇ બલવત્તર નથી. આ અશક્ય પ્રતીકારવાળા કાર્યમાં ઉપાય કરવાને ઈચ્છવો તે ફોગટ છે. કારણકે તે આકાશને મારવાની ઈચ્છા તુલ્ય અને પવનને પકડવાની ઇચ્છા તુલ્ય છે. હવે વિલાપથી શું વળવાનું છે? માટે આ હાથી ઘોડા વિગેરે સમગ્ર ઋદ્ધિ આપણે થાપણ રાખનારની પેઠે પાછી મહારાજાને સોંપી દઈએ. પછી સગરરાજા તેને યોગ્ય લાગે અથવા રૂચે તે આપણી ઉપર કરે, હવે તેની ચિંતા આપણે શું કરવી!” એવું વિચારીને તેઓ સર્વે અંતઃપુરાદિક લઈ દીનવદનવાળા થઇને અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા. ઉત્સાહ રહિત અને જેના મુખ તથા નેત્રો ગ્લાનિ પામ્યાં છે એવા તેઓ જાણે સુઇને ઉઠયા હોય તેમ મંદમંદ ચાલતા

---

૧ વ્યાકરણનો એક નિયમ છે. ૨ વિધિ એટલે દૈવ વા કર્મ

અયોધ્યાની નજીકમાં આવ્યા. ત્યાં જાણે વધ્યશિલા ઉપર બેસાર્યા હોય તેમ ખેદયુક્ત ચિત્તવાળા તેઓ એકઠા થઈ પૃથ્વી ઉપર બેસીને પરસ્પર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા—"પૂર્વે આપણને રાજાએ ભક્ત, બહુજ્ઞ, બળવંત અને દ્રષ્ટસાર ધારીને ઘણા સત્કારથી પોતાના પુત્રોની સાથે મોકલ્યા હતા; તે કુમારોવિના હવે સ્વામી પાસે કેમ જવાય અને નાસિકા રહિત પુરૂષની જેમ મુખને કેમ દેખાડી શકાય? અથવા રાજાને અકસ્માત્ વજ્રપાત જેવું આ પુત્રવૃત્તાંત કેમ કહી શકાય? એથી આપણને ત્યાં જવું તો ઘટતું નથી, પણ સર્વ દુઃખીને શરણરૂપ મરણ પામવું ઘટે છે; પ્રભુએ કરેલી સંભાવનાથી ભ્રષ્ટ થયેલા આપણને શરીર વિનાના પુરૂષની જેમ જીવવાવડે શું સાર્થકપણું છે? કદાપિ આ પુત્રોનું દુઃશ્રવ મૃત્યુ સાંભળીને ચક્રવર્ત્તી મૃત્યુ પામશે તો આપણને પણ મૃત્યુજ અગ્રેસર છે." એ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓ મરવાનો નિશ્ચય કરી રહ્યા છે, તેવામાં ભગવાં વસ્ત્રવાળો કોઇ બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો.

તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ કમળ જેવો હાથ ઊંચો કરી જીવાડનારી વાણીથી તેઓને મૃત્યુ નહીં પામવાનું કહેતો સતો આ પ્રમાણે બોલ્યો—"અહો! કાર્યમાં મૂઢ બનેલાઓ! તમે અસ્વસ્થ ચિત્તવાળા કેમ થઈ ગયા છો? જેમ આવતા શીકારીને દેખતાંજ સસલાં પડી જાય તેવા તમે જણાઓ છો! તમારા સ્વામીના સાઠહજાર પુત્રો જુગળીઆની જેમ એકી સાથે મૃત્યુ પામ્યા છે, પણ તેમાં હવે ખેદ કરવાથી શું! સાથે જન્મેલા હોય છતાં પણ કોઈ વખત તેઓ જુદા જુદા અને જુદે સ્થાનકે મૃત્યુ પામે છે, અને જુદા જુદા જનમ્યા હોય છતાં પણ કોઈ વખત એકજ ઠેકાણે સાથે મૃત્યુ પામે છે. એક સાથે ઘણા પણ મરી જાય અને થોડા પણ મરી જાય; કારણકે સર્વ જીવોને મૃત્યુ તો સાથેજ રહેલું છે. જેમ સેંકડો પ્રયત્ન કરતાં પણ પ્રાણીનો સ્વભાવ ફેરવી શકાતો નથી તેમ ગમે તેટલા પ્રયત્નવડે પણ કોઇ, કોઈના મૃત્યુનો નિષેધ કરી શકતું નથી; જો નિષેધ કરાતો હોત તો ઈંદ્ર અને ચક્રવર્ત્તી વિગેરે મોટા લોકોએ પોતાના અથવા પોતાના સ્વજનના મૃત્યુનો અદ્યાપિ કેમ નિષેધ ન કર્યો? આકાશમાંથી પડતું વજ્ર મુષ્ટિથી પકડી શકાય; ઉદ્‌ભ્રાંત થયેલો સમુદ્ર પાળ બાંધીને રોકી શકાય; મહા ઉત્કટ પ્રલયકાળનો અગ્નિ જળવડે ઓલવી શકાય; પ્રલયકાળના ઉત્પાતથી ઉપડેલો પવન મંદ કરી શકાય; પડતો પર્વત ટેકાથી રાખી શકાય; પરંતુ સેંકડો ઉપાયોથી પણ મૃત્યુને રોકી શકાય નહીં. માટે 'આપણને સોંપેલા સ્વામીના પુત્રો મૃત્યુ પામ્યા' એવો તમે ખેદ કરો નહીં, અને હાલ જરા ધીરા થાઓ. શોકસમુદ્રમાં ડુબતા તમારા સ્વામીને હાથ આપવાની જેમ હું બોધકારી વચનથી પકડી રાખીશ." એમ સર્વને ધીરજ આપી તે બ્રાહ્મણે રસ્તામાં રહેલા કોઇ અનાથ મૃતકને લઇને વિનીતાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી તે બ્રાહ્મણે સગરરાજાના રાજગૃહના આંગણામાં જઈ ઊંચો હાથ કરીને આ પ્રમાણે ઊંચે સ્વરે પોકાર કર્યો; "હે ન્યાયવર્ત્તિ ચક્રવર્ત્તિ! હે અખંડભુજ પરાક્રમી

રાજા ! આ તમારા રાજ્યમાં અબ્રહ્મણ્ય–જુલમ થયો છે. સ્વર્ગમાં ઈંદ્રની જેમ આ ભરતક્ષેત્રમાં તમો રક્ષણ કરનાર છતાં હું લુટાણો છું.” આવો અશ્રુતપૂર્વ શબ્દ સાંભળી જાણે પોતાને વિષે તેનું દુઃખ સંક્રમ્યું હોય તેમ સગરચક્રીએ દ્વારપાળ પ્રત્યે કહ્યું– ‘એને કોણે લુંટયો છે ? એ કોણ છે ? અને કયાંથી આવ્યો છે ? એ સર્વ એને પૂછીને તું મને જણાવ; અથવા એને અહીં પ્રવેશ કરાવ.’ દ્વારપાળે તત્કાળ આવી તે બ્રાહ્મણને પૂછ્યું, પણ જાણે ન સાંભળતો હોય તેમ તેતો ફરી ફરીને પોકાર કરવા લાગ્યો. ફરીથી પ્રતિહારે કહ્યું–‘અરે બ્રાહ્મણ ! તું શું દુઃખથી બેહેરો થયો છે, અથવા સ્વાભાવિક બેહેરો છે ? આ અજિતસ્વામીના ભાઈ દીન અને અનાથનું રક્ષણ કરનાર તથા શરણાર્થીને શરણરૂપ છે. તે પોતે સહોદરની જેમ તમને શબ્દ કરતાં સાંભળી આદરપૂર્વક પૂછે છે કે તમને કોણે લુંટ્યા છે ? તમે કોણ છો ? અને કયાંથી આવો છો ? તે અમને કહો, અથવા તો તમે જાતે આવીને રોગી જેમ રોગની હકીકત વૈદ્યને કહે તેમ તમારા દુઃખનું કારણ મહારાજાને રૂબરૂમાં કહો.’ આ પ્રમાણે પ્રતિહારે કહ્યું, એટલે હિમની ઝાકળથી વ્યાપ્ત થયેલા દ્રહ સંબંધી કમળની જેમ જેનાં નેત્ર મીંચાતાં હતાં, હેમંતઋતુ સંબંધી અર્દ્ધરાત્રિના વખતની જેમ જેનો મુખચંદ્ર ગ્લાનિ પામતો હતો, રીંછની જેમ જેના સુંદર કેશ વીખરી ગયેલા હતા, અને વૃધ્ધ થયેલા વાનરની જેમ જેના કપોલસ્થળમાં ખાડા પડી ગયા હતા, એવા તે બ્રાહ્મણે ચક્રીના સભાગૃહમાં મંદ મંદ પગલે પ્રવેશ કર્યો. દયાળુ ચક્રીએ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું–“તમારૂં કોઈએ કાંઇ સુવર્ણ લઇ લીધું છે? વા તમારાં રત્ન કે વસ્ત્રો લઇ લીધાં છે? અથવા કોઇ વિશ્વાસઘાતકીએ તમારી થાપણ ઓળવી છે? વા કોઈ ગામના રક્ષકે તમને ઉપદ્રવ કર્યો છે? વા કોઇ દાણવાળાએ સર્વ ઉપસ્કર લઈ લઇને તમને પીડ્યા છે? વા કોઇ તમારા ભાગીદારે તમારો પરાભવ કર્યો છે? વા કોઈએ તમારી સ્ત્રી સંબંધી ઉપદ્રવથી તમને હેરાન કરેલ છે? વા કોઈ બળવાન્ શત્રુએ તમારા ઉપર ધસારો કર્યો છે? વા કોઈ ઉત્કટ આધિ કે વ્યાધિ તમને નડે છે? વા દ્વિજજાતિને જન્મથીજ સુલભ એવું દારિદ્ર તમને પીડે છે? અથવા બીજું કાંઈ તમને દુઃખ છે? જે તમને દુઃખકારી હોય તે તમે મારી પાસે કહો.” રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે નટની જેમ ઘણાં આંસુ પાડતો તે બ્રાહ્મણ અંજલિ જોડી રાજાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો–“હે રાજા ! ઈંદ્રવડે સ્વર્ગની જેમ ન્યાય અને પરાક્રમથી શોભતા એવા તમારાથી આ ષટ્ખંડની પૃથ્વી રાજન્વતી છે. તેની અંદર કોઈપણ કોઇનું સુવર્ણ રત્નાદિક લઇ શકતું નથી. પૈસાદાર લોકો પોતાના ઘરની જેમ બે ગામની વચ્ચે રસ્તામાં પણ સુઇ રહે છે. પોતાના ઉત્તમ કુળની જેમ કોઈ થાપણ ઓળવતું નથી, અને ગામના આરક્ષકો પોતાના પુત્રની જેમ પ્રજાની રક્ષા કરે છે. અધિક ધન મળે તેવું હોય તોપણ ઘટતી રીતે માલના અનુમાન પ્રમાણેજ દાણના અધિકારી અપરાધના પ્રમાણમાં દંડની જેમ યોગ્ય દાણ ગ્રહણ કરે છે. ઉત્તમ સિધ્ધાંતને મેળવનારા શિષ્યો જેમ

ફરીને ગુરૂની સાથે વિવાદ ન કરે તેમ ભાગદાર લોકો ભાગ લઇને ફરી કાંઈપણ વિવાદ કરતા નથી. તમારા રાજ્યમાં સર્વે ન્યાયી લોકો હોવાથી પરસ્ત્રીને બેન, દીકરી, પુત્રવધૂ અને માતાની જેમ ગણે છે. જેમ યતિના આશ્રમમાં ન હોય તેમ તમારા રાજ્યમાં જરાપણ વૈરવાણી નથી. જળમાં તાપ ન હોય તેમ તમારી સર્વે સંતોષી પ્રજામાં કોઇ જાતની આધિ નથી, ચોમાસામાં તૃષાની જેમ સર્વે ઔષધિમય પૃથ્વી હોવાથી તેમાં વસનારા લોકોમાં કોઈ પ્રકારનો વ્યાધિ નથી, અને તમે સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ હોવાથી કોઈને દારિદ્ર પણ નથી. તે શિવાય આ દુઃખની ખાણરૂપ સંસાર છતાં પણ બીજું કોઇપણ દુઃખ કોઇને નથી, પણ ગરીબ એવા મને આ એક દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે.

આ પૃથ્વીમાં સ્વર્ગના જેવો એક **અવંતી** નામે મોટો દેશ છે. તે નિર્દોષ નગર ઉદ્યાન અને નદી વિગેરેથી ઘણો મનોહર છે. તેમાં મોટા સરોવર, કૂવા, વાપિકા અને વિચિત્ર આરામથી સુંદર અને પૃથ્વીના તિલકરૂપ **અશ્વભદ્ર** નામે એક ગ્રામ છે. તે ગામનો રહેવાસી, વેદાધ્યયનમાં તત્પર અને શુદ્ધ બ્રહ્મકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો હું એક અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ છું. એક વખતે હું મારા પ્રાણપ્રિય પુત્રને તેની માતાને અર્પણ કરી વિશેષ વિદ્યા ભણવાને માટે બીજે ગામ ગયો. ભણતાં ભણતાં એક દિવસે મને વગર કારણે સ્વાભાવિક અરતિ ઉત્પન્ન થઈ; તે વખતે મેં વિચાર્યું કે 'આ મને મોટું અપશુકન થયું,' એમ હું ક્ષોભ પામ્યો. તે અપશુકનથી ભય પામેલો હું, જાતિવંત ઘોડો જેમ પૂર્વાશ્રિત મંદુરા (અશ્વશાળા) માં આવે તેમ મારે ગામ પાછો આવ્યો. દૂરથી મારૂં ઘર શોભા રહિત મારા જોવામાં આવ્યું, તેથી 'આ શું હશે?' એવું જેવામાં હું ચિંતવતો હતો તેવામાં મારી ડાબી આંખ ખુબ ફરકી, અને એક કાગડો સુકા ઝાડ ઉપર બેસીને કઠોર શબ્દ બોલવા લાગ્યો; એવા અપશુકનથી બાણની જેમ હૃદયમાં વીંધાયેલો હું કચવાતે મને ચાડીઆ પુરૂષની જેમ ઘરમાં પેઠો. મને આવતો જોઇને જેના કેશ વીંખાઈ ગયા હતા એવી મારી સ્ત્રી 'હે પુત્ર! હે પુત્ર!' એમ આક્રંદ કરતી પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડી. જરૂર મારો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો, એમ ચિત્તમાં નિશ્ચય કરી હું પણ પ્રાણરહિત મનુષ્યની જેમ પૃથ્વીપર ઢળી પડયો. અને મૂર્ચ્છા વિરામ પામી, એટલે ફરીને પણ કરૂણસ્વરે વિલાપ કરતો હું મારા ઘરમાં જોવા લાગ્યો. ત્યાં ઘરની વચમાં સર્પે ડશેલો આ પુત્ર મારા જોવામાં આવ્યો. ભોજનાદિક પણ કર્યા શિવાય શોકનિમગ્ન અવસ્થામાં હું રાત્રે જાગતો બેઠે હતો, તેવામાં મારી કુલદેવીએ આવીને મને કહ્યું–'હે ભાઈ! તું શામાટે આ પુત્રના મૃત્યુથી ઉદ્વેગ પામે છે? જો તું મારા આદેશ પ્રમાણે કરીશ તો હું તારા પુત્રને જીવાડીશ.' ત્યારે મેં કહ્યું–'હે દેવી! આપનો આદેશ મારે પ્રમાણ છે. કારણકે પુત્રને અર્થે શોકાર્ત્ત થયેલા પુરૂષો શું અંગીકાર નથી કરતા?' પછી કુલદેવતાએ કહ્યું–'જેના ઘરમાં કોઈ મૃત્યુ પામેલ ન હોય તેવા કોઈ ઘરમાંથી તું સત્વર મંગલિક અગ્નિ લાવ.'

પછી તે પુત્રને જીવાડવાના લોભથી હમેશાં દરેક ઘરમાં તેવી રીતે પૂછતો પૂછતો હું બાળકની જેમ ભ્રાંતિથી ભમવા લાગ્યો. સર્વ માણસોને પૂછતાં સર્વે, ઘેર ઘેર અસંખ્ય માણસોને મરેલા કહેવા લાગ્યા, પણ કોઈ મરણ રહિત ઘર નીકળ્યું નહીં. તેની અપ્રાપ્તિથી આશાભંગ થયેલા મેં મૃત્યુ પામેલાની જેમ નષ્ટબુદ્ધિવાળા થઇને દીનપણે તે સર્વ કુળદેવીને નિવેદન કર્યું. કુળદેવીએ કહ્યું–' જો કોઇ મંગળગૃહ ન હોય તો તમારૂં અમંગળ મટાડવાને હું કેમ સમર્થ થઇ શકું?' એવી તે દેવતાની વાણીથી તોત્ર (ગોપૂણ) ની જેમ દરેક ગામ અને દરેક શેહેરમાં ફરતો ફરતો હું અહીં આવી ચડચો છું. હે રાજા! તમે સઘળી પૃથ્વીના પ્રખ્યાત રક્ષક છો. બળવાનના અગ્રેસર એવા તમારી તુલ્ય કોઇ બીજો નથી. વૈતાઢ્ય પર્વતના દુર્ગપર રહેલી બન્ને શ્રેણીમાં રહેલા વિદ્યાધરો પણ માલાની જેમ તમારી આજ્ઞાને મસ્તકપર ધારણ કરે છે. દેવતાઓ પણ ચાકરની જેમ તમારી આજ્ઞા પાળે છે. નવનિધિ પણ હમેશાં તમને વાંછિત અર્થ આપે છે, તેથી દીન લોકોને શરણ આપવામાં સદાવ્રતવાળા એવા તમારે શરણે હું આવ્યો છું; મારે માટે કોઇ ઠેકાણેથી પણ મંગળઅગ્નિ મંગાવી આપો, કે જેથી તે દેવતા મારા પુત્રને જીવતો કરી આપે. હું પુત્રના મૃત્યુથી ઘણો દુ:ખી છું."

રાજા સંસારના સ્વરૂપને જાણતા હતા તોપણ કૃપાવશ થઈને તેના દુ:ખે દુ:ખી થઈ પાછા કાંઇક વિચારીને આ પ્રમાણે તેને કહેવા લાગ્યા–' હે ભાઇ ! આ પૃથ્વીમાં પર્વતમાં મેરૂની જેમ સર્વગૃહમાં અમારૂં ઘર ઘણું ઉત્કૃષ્ટ છે; પરંતુ આ ઘરમાં પણ ત્રણ જગતને માનવા યોગ્ય શાસનવાળા, તીર્થંકરોમાં પ્રથમ અને રાજાઓમાં પણ પ્રથમ, વળી લક્ષ યોજન ઊંચા મેરૂપર્વતને દંડરૂપ કરી પોતાના ભુજદંડથી આ પૃથ્વીને પણ છત્ર કરવામાં સમર્થ અને ચોસઠ ઈંદ્રોના મુગટથી જેના ચરણનખની પંક્તિ ઉત્તેજિત થયેલી છે એવા **ઋષભસ્વામી** પણ કાળના યોગે મૃત્યુ પામ્યા; તેમના પહેલા પુત્ર ભરતરાજા કે જે ચક્રવર્ત્તીઓમાં પ્રથમ, સુરાસુરો પણ જેની આજ્ઞા હર્ષથી વહન કરતા હતા, અને જે સૌધર્મેંદ્રના અર્દ્ધાસન ઉપર બીરાજતા હતા, તે પણ કાળ જતાં આયુષ્યની સમાપ્તિને પામી ગયા; તેમના નાના ભાઈ કે જે ભુજપરાક્રમીઓમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની જેમ ધુર્ય કહેવાતા હતા, અને ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પછી પાદ, હાથી અને અષ્ટાપદ વિગેરે જાનવરો તેમના શરીર સાથે પોતાનું શરીર ખંજવાળતા હતા તોપણ જે અકંપિતપણે વજ્રદંડની જેમ એક વર્ષસુધી પ્રતિમાધારી રહ્યા હતા; એવા બાહુપરાક્રમી બાહુબલિ પણ આયુષ્ય સંપૂર્ણ થતાં જરાવાર પણ વધારે રહી શક્યા નહીં; ઉગ્રતેજથી આદિત્ય જેવા **આદિત્યયશા** નામે પરાક્રમથી ન્યૂન નહીં એવા તે ભરતચક્રીના પુત્ર થયા હતા; તેનો પુત્ર **મહાયશા** નામે થયો, જેનો યશ દિગંતમાં ગવાતો હતો, અને જે સર્વ પરાક્રમીમાં શિરોમણિ હતો; તેનો **અતિબલ** નામે પુત્ર થયો, તે ઇંદ્રની જેમ આ પૃથ્વીપર અખંડ શાસનવાળો રાજા

થયો હતો; તેનો પુત્ર બળભદ્ર થયો, તે બળથી જગતને વશ કરનાર અને તેજથી જાણે સૂર્ય હોય તેવો હતો; તેનો પુત્ર બળવીર્ય થયો, તે મહાપરાક્રમી, શૌર્ય અને ધૈર્યધારીમાં મુખ્ય અને રાજાઓનો અગ્રેસર થયો હતો; કીર્ત્તિ અને વીર્યથી શોભતો તેનો પુત્ર કીર્ત્તિવીર્ય નામે પ્રખ્યાત થયો, તે એક દીવાથી જેમ બીજો દીવો થાય તેવોજ ઉજ્વળ થયો; તેમનો પુત્ર હાથીઓમાં ગંધહસ્તીની જેમ અને આયુધોમાં વજ્રદંડની જેમ બીજાઓથી જેનું અવાર્ય પરાક્રમ છે એવો જલવીર્ય નામે થયો; તેનો પુત્ર દંડવીર્ય થયો. તે જાણે બીજો યમરાજ હોય તેમ અખંડ દંડ શક્તિવાળો અને ઉદ્દંડ ભુજદંડવાળો હતો. જેઓ સર્વ દક્ષિણ ભરતાર્દ્ધના સ્વામી, મહાપરાક્રમી અને ઈંદ્રના આપેલા ભગવંતના મુગટને ધારણ કરનારા હતા, તેમજ પોતાના લોકોત્તર પરાક્રમથી દેવ અને અસુરોથી પણ ન જીતી શકાય તેવા હતા, તે પણ કાળના યોગથી આજ ઘરમાં જન્મ પામ્યા છતાં મૃત્યુને પામેલા છે. ત્યાંથી માંડીને બીજા પણ અસંખ્ય રાજાઓ જેઓ મોટા પરાક્રમી હતા તે પણ મૃત્યુ પામ્યા છે. કારણકે કાળ છે તે દુરતિક્રમ છે. અરે બ્રાહ્મણ! મૃત્યુ છે તે પિશુનની પેઠે સર્વ નુકશાનકારક છે, અગ્નિની પેઠે સર્વભક્ષી છે, અને જળની પેઠે સર્વભેદી છે. મારા ઘરમાં પણ કોઈ પૂર્વજ મરણથી અવશિષ્ટ રહ્યા નથી તો બીજાના ઘરની શી વાત કરવી! તેથી તેવું મંગળગૃહ કયાંથી મળે? માટે તારો એક પુત્ર મૃત્યુ પામે તે કાંઇ આશ્ચર્યકારક કે અનુચિત નથી. હે બ્રાહ્મણ! સર્વને સાધારણ એવા મૃત્યુમાં તું કેમ શોક કરે છે? બાળક હોય, વૃદ્ધ હોય, દરિદ્ર હોય કે ચક્રવર્ત્તી હોય, પણ મૃત્યુ સર્વને સમવર્ત્તી છે, સંસારનો એવો સ્વભાવજ છે કે જેમાં, નદીમાં તરંગની જેમ અને આકાશમાં શરદઋતુના વાદળાંની જેમ કોઈ સ્થિર રહેતું નથી. વળી આ સંસારમાં માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર, બેન અને પુત્રવધૂ ઇત્યાદિક જે સંબંધ છે તે પારમાર્થિક નથી. જેમ ગામની ધર્મશાળામાં વટેમાર્ગુઓ જુદી જુદી તરફથી આવીને એકઠા મળે છે તેમ કોઇ કાંઇથી અને કોઈ કાંઈથી આવીને આ સંસારમાં એક ઘરે એકઠા મળે છે, તેમાંથી પાછા પોતપોતાનાં કર્મના પરિણામથી જુદે જુદે રસ્તે સર્વ ચાલ્યા જાય છે. તે બાબતમાં કયો સુબુદ્ધિ પુરૂષ જરાપણ શોક કરે? હે દ્વિજોત્તમ! તેથી તમે મોહનું ચિન્હ જે શોક તે ન કરો, ધીરજ રાખો, અને હે મહાસત્વ! તમે તમારા આત્મામાં વિવેક ધારણ કરો."

બ્રાહ્મણે કહ્યું–"હે રાજા! હું પ્રાણીઓનું ભવસ્વરૂપ સર્વ જાણું છું, પણ પુત્રના શોકથી આજે ભૂલી જવાય છે; કેમકે જ્યાંસુધી પોતાને ઈષ્ટવિયોગનો અનુભવ થતો નથી, ત્યાંસુધી સર્વ જાણે છે, અને ત્યાંસુધી સર્વને ધીરજ રહે છે. હે સ્વામિન્! હમેશાં અર્હતના આદેશરૂપી અમૃતપાનથી જેમનું ચિત્ત નિર્મળ થયેલું છે એવા તમારી જેવા ધૈર્યવંત અને વિવેકી પુરૂષો વિરલ હોય છે. હે વિવેકી! તમે મને મોહ પામતાને

બોધ કર્યો તે બહુ સારૂં કર્યું, પણ આ વિવેક તમારે આત્માને અર્થે પણ ધારણ કરી લેવો જોઈએ. કષ્ટ પ્રાપ્ત થતાં મોહાદિકવડે નાશ પામતો આ આત્મા રક્ષણીય છે, કારણકે અડચણની વખતે કામ આવવા માટે હથિયાર ધારણ કરાય છે, કાંઇ નિરંતર તેનું કામ હોતું નથી. આ કાળ છે તે રાંક અને ચક્રવર્ત્તી બંનેમાં સરખો છે, કોઇના પણ પ્રાણ અને પુત્રો વિગેરેને લઈ જતાં એને બીક લાગતી નથી. અહા! જેને પુત્રો થોડા હોય છે તેને થોડા મૃત્યુ પામે છે, અને જેને ઘણા હોય છે તેને ઘણા મૃત્યુ પામે છે, પણ તેથી જેમ થોડા અને ઘણા પ્રહારથી અનુક્રમે કુંથુને તથા હાથીને સરખી પીડા થાય છે, તેમ બંનેને સરખીજ પીડા થાય છે. મારા એક પુત્રનો નાશ થતાં હવે હું શોક કરીશ નહીં, તેમ તમે પણ સર્વ પુત્રનો નાશ થાય તોપણ શોક કરશો નહીં. હે રાજા! ભુજપરાક્રમથી શોભતા એવા તમારા સાઠહજાર પુત્રો કાળયોગથી એક સાથે મૃત્યુ પામ્યા છે." એ વખતે કુમારોની સાથે ગયેલા સામંત, અમાત્ય તથા સેનાપતિ વિગેરે અને જે કુમારોની સાથે રહેનારા હજુરી હતા તે સર્વ ત્યાં નજીકમાંજ રહ્યા હતા, તેઓ ઉત્તરીય વસ્ત્રોથી મુખ ઢાંકતા, લજ્જાથી જાણે શરમાઈ ગયા હોય તેવા દેખાતા, દાવાનળથી દગ્ધ થયેલા ઝાડોની જેમ ખેદથી વિવર્ણ થયેલા દેહવાળા, પિશાચ અને કિન્નરોની જેમ અત્યંત શૂન્ય મનવાળા, લુટાયેલા કૃપણની જેમ દીન થઈ ગયેલા અને લોચનમાં અશ્રુવાળા, જાણે સર્પોએ કરડ્યા હોય તેમ પગલે પગલે સ્ખલના પામતા, જાણે સંકેત કર્યો હોય તેમ એક સાથે સભાસ્થાનમાં આવ્યા. રાજાને પ્રણામ કરી, જાણે પૃથ્વીમાં પેસવાને ઈચ્છતા હોય તેમ નીચા મુખ કરી પોતપોતાને યોગ્ય આસને બેઠા.

ઉપર કહી તેવી બ્રાહ્મણની વાણી સાંભળીને તેમજ મહાવત વિનાના હાથીની જેમ કુમારરહિત તેઓને આવેલા જોઇને સગરચક્રી જાણે આળોખાઈ ગયો હોય, જાણે નિદ્રાવશ થયો હોય, જાણે સ્તંભન પામી ગયો હોય, અને જાણે શૂન્ય થઈ ગયો હોય તેમ નિસ્પંદ નેત્રવાળો થઇ ગયો. અધૈર્યથી મૂર્ચ્છાને પ્રાપ્ત થયેલ તથા ધૈર્યથી પાછા સ્વસ્થ થયેલ રાજાને ફરીથી બોધ કરવાને માટે બ્રાહ્મણે કહ્યું–" હે રાજા! વિશ્વની મોહનિદ્રાનો નાશ કરવાને સૂર્ય સમાન શ્રીઋષભસ્વામીના તમે વંશજ છો, અને અજિત પ્રભુના તમે ભ્રાતા છો, માટે તમે આમ સાધારણ માણસની જેમ મોહને વશ થઇને તે બન્ને પુરૂષોને કેમ કલંક આપો છો?" રાજાએ જાણ્યું કે 'આ બ્રાહ્મણે પોતાના પુત્રના મૃત્યુના મિષથી મારા પુત્રોના ક્ષયરૂપી નાટકની પ્રસ્તાવના કહી સંભળાવી. વળી આ વિપ્ર સ્પષ્ટ રીતે મારા કુમારોનો ક્ષય કહે છે, તેમજ આ પ્રધાનપુરૂષો પણ કુમાર વિનાના થઈને આવેલા છે, પરંતુ વનમાં કેસરીસિંહની જેમ પૃથ્વીમાં સ્વેચ્છાએ ફરતા એવા મારા પુત્રોનો ક્ષય કેમ સંભવે? મહારત્નના પરિવારવાળા અને પોતાના પરાક્રમથી પણ દુર્વાર એવા એ અસ્ખલિત શક્તિવાળા કુમારો કોનાથી હણી શકાય?' એમ વિચારી

'આ શું થયું?' એમ જ્યારે રાજાએ પૂછ્યું, ત્યારે અમાત્યાદિકે જ્વલનપ્રભ નાગકુમારના ઇંદ્રનું સર્વ વૃત્તાંત કહી બતાવ્યું. પછી જાણે વજ્રથી તાડન કર્યો હોય તેમ તે વૃત્તાંત સાંભળવાથી રાજા પૃથ્વીને પણ કંપાવતો મૂર્છા પામી ભૂમિપર ઢળી પડ્યો. કુમારોની માતાઓ પણ મૂર્છાથી પૃથ્વીપર ઢળી પડી, કારણકે પુત્રવિયોગનું દુઃખ માતા અને પિતાને સરખું જ થાય છે. તે વખતે સમુદ્રના તટ ઉપર ખાડાની અંદર પડેલા જળજંતુઓની જેમ અન્ય લોકોનો પણ મહા આક્રંદ રાજમંદિરમાં થવા લાગ્યો; મંત્રી વિગેરે રાજકુમારના મૃત્યુના સાક્ષીરૂપ પોતાના આત્માની નિંદા કરતા કરૂણ સ્વરે રોવા લાગ્યા. સ્વામીની તેવા પ્રકારની અવસ્થાને જોવાને જાણે અસમર્થ હોય તેમ છડીદારો પણ અંજલિવડે મુખ ઢાંકીને મોટે સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યા; પોતાના પ્રાણપ્રિય હથીઆરોનો ત્યાગ કરતા આત્મરક્ષકો વાયુથી ભગ્ન થયેલા વૃક્ષની જેમ પૃથ્વીપર આળોટી વિલાપ કરવા લાગ્યા; દાવાનળની અંદર પડેલા તેતર પક્ષીની જેમ કંચુકીઓ પોતાના કંચુકને ફાડી નાખીને રોવા લાગ્યા, અને ઘણે કાળે પ્રાપ્ત થયેલા શત્રુની જેમ હૃદયને કુટતા દાસ અને દાસીઓ 'અમે માર્યા ગયા' એમ બોલતા આક્રોશ કરવા લાગ્યા. પછી પંખાના પવનથી તથા જળના સિંચનથી રાજા અને રાણીઓ દુઃખશલ્યને ટાળનારી સંજ્ઞાને પામવા લાગ્યા. નેત્રમાંથી નીકળતા અશ્રુજળ સાથે વહેતા કાજળથી જેઓનાં વસ્ત્ર મલીન થયેલાં હતાં, પથરાએલા કેશરૂપી વેલથી જેઓના ગાલ તથા નેત્રો ઢંકાઈ ગયાં હતાં, છાતીઉપર હસ્તના આઘાતથી જેઓની હારયષ્ટિઓ ત્રુટી જતી હતી, પૃથ્વી ઉપર અત્યંત આળોટવાથી જેમના કંકણના મોતી ફુટી જતા હતા, શોકાગ્નિનો જાણે ધૂમાડો હોય તેવા મોટા નિઃશ્વાસને જેઓ છોડતી હતી, અને જેઓના કંઠ તથા અધરદળ સુકાઈ ગયા હતા એવી રાજપત્નીઓ અત્યંત રૂદન કરવા લાગી. ચક્રી સગર પણ તે વખતે ધૈર્ય, લજ્જા અને વિવેકને છોડી દઇને રાણીઓની જેમ શોકવિધુર થઈ આ પ્રમાણે વિલાપ કરવા લાગ્યો.—"હે કુમારો! તમે ક્યાં છો? હવે તમે વિહારથી નિવૃત થાઓ. તમારો રાજ્યનો અવસર છે, અને સગરનો વ્રત લેવાનો અવસર છે. આ બ્રાહ્મણે સત્ય કહ્યું છે કે બીજા કોઈ તમને કહેતા નથી કે ચોરની જેમ છળ જાણનાર દૈવથી તમે લુંટાયા છો. અરે દૈવ! તું ક્યાં છે? અને રે અધમનાગ જ્વલનપ્રભ! તું ક્યાં છે? આવું અક્ષત્ર આચરણ કરીને તું ક્યાં જઈશ? હે સેનાપતિ! તારા ભુજપરાક્રમની પ્રચંડતા ક્યાં ગઈ? હે પુરોહિતરત્ન! તારૂં ક્ષેમંકરપણું ક્યાં ગયું? હે વર્દ્ધકિ! તારી દુર્ગરચનાની કુશળતા શું ગળી ગઈ? હે ગૃહરત્ન! તારી સંજીવની ઔષધિઓ શું કોઈ જગ્યાએ ભૂલી ગયો? હે ગજરત્ન! તને તે વખતે શું ગજનિમીલિકા થઇ હતી? હે અશ્વરત્ન! તને તે વખતે શું શૂલ આવ્યું હતું? હે ચક્ર, દંડ અને ખડ્ગ! તે વખતે તમે શું સંતાઈ ગયા હતા? હે મણિ ને કાકિણી રત્ન! તમે પણ શું તે વખતે દિવસના ચંદ્રની

જેમ પ્રભારહિત થયા હતા ! હે છત્રરત્ન અને ચર્મરત્ન ! તમે શું વાજિત્રના પડની જેમ ફુટી ગયા ? હે નવનિધિઓ ! તમને શું આ પૃથ્વીએ ગળી લીધા ? અરે ! તમારા સર્વના વિશ્વાસથી નિઃશંક રમતા આ કુમારોનું તમોએ એ અધમ નાગથી કેમ રક્ષણ ન કર્યું ? અથવા સર્વ વિનાશ થયા પછી હવે હું શું કરૂં ? કદાપિ એ જ્વલનપ્રભને ગોત્રસહિત હણું તોપણ મારા પુત્રો તો નહીં જીવે ! ઋષભસ્વામીના વંશમાં કોઈપણ આવી રીતે મૃત્યુ પામ્યા નથી. હે વત્સો ! આ લજ્જાકારી મૃત્યુને તમે કેમ પ્રાપ્ત થયા ? મારા સર્વ પૂર્વજો પૂર્ણ આયુષ્ય પ્રમાણે જીવનારા હતા, તેઓ દીક્ષા ગ્રહણ કરતા, અને સ્વર્ગ તથા મોક્ષને પામતા હતા. હે પુત્રો ! અરણ્યમાં ઉગેલા વૃક્ષોના દોહદ પૂરા ન થાય તેમ તમારી સ્વેચ્છાવિહારની ઈચ્છા પણ અદ્યાપિ પૂરી થઇ નથી. ઉદયને માટે થયેલો પૂર્ણચંદ્ર દૈવયોગે રાહુથી ગ્રસ્ત થયો, ફળીભૂત થયેલું વૃક્ષ હાથીએ ભાંગી નાખ્યું, કાંઠે આવેલું વહાણ તટના પર્વતે ભાંગી નાખ્યું, ચડી આવેલો નવો મેઘ પવને વિશીર્ણ કરી દીધો, પાકેલું ડાંગરનું વન દાવાનળથી બળી ગયું, તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામને યોગ્ય એવા તમે હણાઈ ગયા. હે પુત્રો ! કૃપણ એવા ધનાઢ્યને ઘેર આવેલા વનપાળની જેમ મારે ઘેર આવેલા તમે અકૃતાર્થ અવસ્થામાંજ ચાલ્યા ગયા, એ કેવી દિલગીરીની વાત ! હે પુત્રો ! આજે મારે તમારા વિના, ઉદ્યાનાદિ વિના ચંદ્રિકાની જેમ ચક્રાદિરત્નોની અને નવનિધિઓની શી જરૂર છે ? પ્રાણથી પ્યારા પુત્રો વિના મારે આ ષટ્ખંડ ભરતક્ષેત્રના રાજ્યવડે પણ શું ?"

આવી રીતે વિલાપ કરતા સગરરાજાને ફરીથી તે શ્રાવક બ્રાહ્મણે બોધ કરવાને માટે અમૃત જેવી મધુરવાણીથી કહ્યું—"હે રાજા ! પૃથ્વીના રક્ષણની જેમ તમારા "વંશમાં પ્રબોધ (જ્ઞાન) પણ મુખ્ય અધિકારને પામેલો છે, તેથી બીજાઓએ તમને "બોધ કરવો તે વ્યર્થ છે. જગતની મોહનિદ્રાનો નાશ કરવાને સૂર્ય સમાન શ્રી અજિત-"પ્રભુ જેના ભ્રાતા છે, તેને બીજાથી બોધ મળે તે શું લજ્જા પામવા જેવું નથી ? "'આ સંસાર અસાર છે' એમ બીજાને જણાય છે તો તમે જે જન્મથી માંડીને "સર્વજ્ઞના સેવક છો તેણે તો અવશ્ય જાણવું જોઈએ. હે રાજા ! પિતા, માતા, જાયા, "પુત્ર અને મિત્ર એ સર્વ આ સંસારના સ્વપ્ન જેવું છે. જે સવારે દેખાય છે તે મધ્યાન્હે "નથી દેખાતું, અને જે મધ્યાન્હે દેખાય છે તે રાત્રિએ નથી દેખાતું; એમ આ સંસારમાં "સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે. તમે પોતેજ તત્વવેત્તા છો, તેથી ધૈર્યને ધારણ કરો, કારણકે "વિશ્વને સૂર્ય પ્રકાશ કરે છે, પણ સૂર્યને પ્રકાશ કરનાર કોઇ હોતું નથી." લવણસમુદ્ર જેમ મણિઓથી અને લવણથી વ્યાપ્ત થાય, પક્ષની મધ્યરાત્રિ જેમ પ્રકાશ અને અંધકારથી વ્યાપ્ત થાય, હિમાચળ પર્વત જેમ દિવ્ય ઔષધિ અને હિમથી વ્યાપ્ત થાય, તેમ તે બ્રાહ્મણનાં બોધવચન અને પુત્રોનું મૃત્યુ સાંભળીને સગરરાજા બોધથી અને મોહથી વ્યાપ્ત થયા. જેવું તે રાજાનું સ્વાભાવિક મોટું ધૈર્ય હતું, તેવોજ પુત્રોના

ક્ષયથી આગંતુક મોહ થયો હતો. એક મ્યાનમાં બે તરવારની જેમ અને એક સ્તંભે બે હસ્તીની જેમ રાજાને બોધ અને મોહ બંને સાથે ઉત્પન્ન થયા. પછી રાજાને બોધ કરવાને માટે સુબુદ્ધિ નામનો એક બુદ્ધિમાન્ મુખ્ય પ્રધાન અમૃતના જેવી વાણીથી બોલ્યો—"કદાપિ સમુદ્રો પોતાની મર્યાદા મૂકે, કદાપિ કુલપર્વતો કંપાયમાન થાય, કદાપિ પૃથ્વી ચપળ ભાવ પામે, કદાપિ વજ્ર શિથિલતાને પામે, તથાપિ તમારા જેવા મહાત્માઓ મોટું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તોપણ જરાએ વિધુર થઈ જાય નહીં. આ સંસારમાં ક્ષણ અગાઉ જોવામાં આવતા અને ક્ષણવાર પછી નાશ પામતા એવા સર્વ કુટુંબાદિકને જાણીને વિવેકી પુરૂષો તેમાં મોહ પામતા નથી, તે ઉપર એક કથા કહું તે સાંભળો—

આ જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રની અંદર કોઈ નગરમાં પૂર્વે એક રાજા હતો. તે જૈનધર્મરૂપી સરોવરમાં હંસતુલ્ય હતો, સદાચારરૂપ માર્ગનો પાંથ હતો, પ્રજારૂપી મયૂરીનો મેઘ હતો, મર્યાદા પાળવામાં સાગર હતો, સર્વ પ્રકારના વ્યસનરૂપી તૃણમાં અગ્નિ તુલ્ય હતો, દયારૂપી વેલનો આશ્રયદાતા વૃક્ષ હતો, કીર્તિરૂપી નદીને નીકળવાના પર્વત સમાન હતો, અને શીલરૂપી રત્નનો રોહણાચળ પર્વત હતો. તે એક વખતે પોતાની સભામાં સુખે બેઠો હતો તેવામાં છડીદારે આવીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે—"કોઇ પુરૂષ હાથમાં પુષ્પની માલા રાખીને જાણે કળાવિદ્ હોય તેવો આપને કાંઈક વિજ્ઞપ્તિ કરવાની ઈચ્છાથી આપસાહેબના દર્શન કરવાને ઇચ્છે છે. તે પંડિત છે, કવિ છે, ગંધર્વ છે, નટ છે, વેદજ્ઞ છે, નીતિવેત્તા છે, અસ્ત્ર વિદ્યાનો જાણનાર છે કે ઈંદ્રજાલિક છે, તે કાંઈ જાણવામાં આવતું નથી; પણ આકૃતિથી ગુણવાન્ છે એમ જણાય છે. કારણકે જ્યાં આકૃતિ હોય ત્યાં ગુણ હોય છે એમ કહેવાય છે." રાજાએ આજ્ઞા આપી કે 'એને તરત અહીં લાવો, કે જેથી તે ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાનું ઈપ્સિત કહી આપે.' રાજાની આજ્ઞાથી છડીદારે તેને અંદર જવા રજા આપી, એટલે બુધ જેમ સૂર્યના મંડળમાં પ્રવેશ કરે તેમ તેણે રાજાની સભામાં પ્રવેશ કર્યો. 'ખાલી હાથે રાજાનું દર્શન ન કરવું જોઇએ' એમ ધારીને તેણે માળીની જેમ એક પુષ્પની માળા રાજાને અર્પણ કરી. પછી છડીદારે બતાવેલા સ્થાનમાં આસન આપનારાઓએ તેને યોગ્ય આસન આપ્યું એટલે તે અંજલિ જોડીને બેઠો. પછી જરા ભ્રુકુટીને ઊંચી કરી, હાસ્યથી હોઠ ફૂલાવી પ્રસન્નતાપૂર્વક રાજાએ તેને પૂછ્યું—"બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચાર વર્ણમાંથી તમે કયા વર્ણના છો? અંબષ્ટ અને માગધ વિગેરે દેશોમાંના તમે કયા દેશના છો? તમે શ્રોત્રીય છો? પુરાણી છો? સ્માર્ત્ત છો? જોષી છો? ત્રણ વિદ્યા જાણનાર છો? ધનુષાચાર્ય છો? ઢાલતરવારમાં ચતુર છો? તમારો પ્રાસ (ભાલા) હથીઆરમાં અભ્યાસ છે? તમારૂં શલ્યજાતિના શસ્ત્રમાં કુશળપણું છે? ગદાયુદ્ધ જાણનાર છો? દંડયુધ્ધમાં પંડિત છો? તમારી શક્તિના હથિયારમાં વિશેષ

શક્તિ છે? મુશળશસ્ત્રમાં કુશળ છો? હળશસ્ત્રમાં અતિ કુશળ છો? ચક્રમાં પરાક્રમી છો? છરીયુદ્ધમાં નિપુણ છો? બાહુયુદ્ધમાં ચતુર છો? અશ્વવિદ્યાના જાણનાર છો? હાથીની શિક્ષામાં સમર્થ છો? વ્યૂહરચનાના જાણનાર આચાર્ય છો? વ્યૂહરચનાનો ભેદ કરવામાં કુશળ છો? શું રથાદિકની રચના જાણો છો? રથને હાંકી જાણો છો? રૂપું, સોનું અને બીજી ધાતુઓને ઘડી જાણો છો? ચૈત્ય, પ્રાસાદ અને હવેલી વિગેરે બાંધવામાં નિપુણ છો? વિચિત્ર યંત્ર અને કિલ્લા વિગેરેની રચનામાં ચતુર છો? કોઈ વહાણવટીના કુમાર છો? સાર્થવાહના પુત્ર છો? સોનીનો ધંધો કરનાર છો? વૈકટિક (ઘાંચા) નું કામ કરો છો? વીણામાં પ્રવીણ છો? વેણુ વગાડવામાં નિપુણ છો? ઢોલ વગાડવામાં ચતુર છો? માદળ જાતના વાજામાં મદ ધરાવો છો? વાણીના અભિનય કરો છો? ગાયનના શિક્ષક છો? રંગાચાર્ય (સૂત્રધાર) છો? નટના નાયક છો? ભાટ છો? નૃત્યના આચાર્ય છો? સંશોધક છો? ચારણ છો? સર્વ લિપિઓના જાણનાર છો? ચિત્રકાર છો? માટીનું કામ કરનાર છો? કોઈ અન્ય પ્રકારના કારીગર છો? નદી, દ્રહ કે સમુદ્રને તરવામાં તમે શ્રમ કર્યો છે? કે માયા, ઇંદ્રજાળ અથવા બીજા કપટપ્રયોગમાં ચતુર છો?"

આવી રીતે રાજાએ આદર પૂર્વક પૂછ્યું, એટલે તે નમસ્કાર કરી વિનય પૂર્વક બોલ્યો—"હે રાજા! જળનો આધાર જેમ સમુદ્ર અને તેજનો આધાર જેમ સૂર્ય તેમ સર્વ પાત્રોના તમે આધારભૂત છો. વેદાદિ શાસ્ત્રોને જાણનારાઓમાં તો જાણે હું તેનો સહાધ્યાયી છું, ધનુર્વેદાદિ જાણનારાઓમાં જાણે તેમનો આચાર્ય હોય તેમ અધિક છું, સર્વ કારીગરીમાં જાણે પ્રત્યક્ષ વિશ્વકર્મા હોય તેવો છું, ગાયન વિગેરે કળાઓમાં જાણે પુરૂષરૂપે સાક્ષાત્ સરસ્વતી હોય તેવો છું, રત્નાદિકના વ્યવહારમાં જાણે વ્યવહારીઓનો પિતા હોય તેવો છું, વાચાલપણાથી ચારણભાટોનો જાણે ઉપાધ્યાય હોય તેવો છું, અને નદી વિગેરેમાં તરવું એ કળાનો લેશ તો મારે શી ગણત્રીમાં છે? પણ હાલ તો ઈંદ્રજાળના પ્રયોગને અર્થે હું તમારી પાસે આવ્યો છું. હું તમને તત્કાળ એક ઉદ્યાનની પંક્તિ બતાવી શકું છું, અને તેમાં વસંતાદિ ઋતુનો પણ ફારફેર કરવાને હું સમર્થ છું. આકાશમાં ગંધર્વનગરનું સંગીત પ્રગટ કરૂં, અને પાછો ક્ષણવારમાં—નિમેષમાત્રમાં દૃશ્ય અને અદૃશ્ય થઈ જાઉં, હું ખેરના અંગારા સાથવાની જેમ ખાઈ જાઉં, તપેલા લોઢાના તોમરને સોપારીની જેમ ચાવી જાઉં, અને એક રીતે અથવા અનેક રીતે જળચર, સ્થળચર કે ખેચરનાં રૂપ પરની ઈચ્છાથી ધારણ કરૂં, હું ઈચ્છિત પદાર્થને દૂરથી પણ લાવી શકું છું, પદાર્થોના વર્ણને તત્કાળ ફેરવી શકું છું, અને બીજાં પણ ઘણાં આશ્ચર્યકારી કામો બતાવવાને સમર્થ છું. માટે હે રાજા! તમે આ મારો કળાભ્યાસ જોઈને સફળ કરો." એવી રીતે ગર્જના કરીને રહેલા મેઘની જેમ, પ્રતિજ્ઞા કરીને રહેલા તે પુરૂષને રાજાએ આપ્રમાણે કહ્યું—"અરે કળાજ્ઞ પુરૂષ! ઉંદર પકડવાને માટે જેમ મૂળમાંથી પર્વત ખોદે, મત્સ્યાદિકને પકડવાને જેમ મોટું સરોવર શોષે, કાષ્ટને

માટે જેમ આમ્ર વનને છેદી નાંખે, ચૂનાની મુષ્ટિને માટે જેમ ચંદ્રકાંત મણિને બાળે, વ્રણના પાટાને માટે જેમ દેવદૂષ્ય વસ્ત્રને ફાડે, ખીલીને માટે જેમ મોટું દેવાલય તોડે, તેમ શુદ્ધ સ્ફટિક મણિ જેવો અને પરમાર્થ મેળવવાની યોગ્યતાવાળો આ આત્મા તમે અપવિદ્યા મેળવવામાં કદર્થિત કરેલો છે. સંનિપાત રોગવાળાની જેમ તમારી આવી અપવિદ્યા જોનાર પુરૂષોની બુદ્ધિનો પણ ભ્રંશ થઈ જાય છે. તમે યાચક છો માટે ઇચ્છા પ્રમાણે દ્રવ્ય ગ્રહણ કરો, કારણકે અમારા કુળમાં કોઈની આશાનો ભંગ થતો નથી." એવી રીતે રાજાએ કઠોરતાથી કહેલો ઉત્તર સાંભળી તે નિરંતરનો માની પુરૂષ રોષને ગોપવીને આ પ્રમાણે બોલ્યો–"હું શું આંધળો છું, બેહેરો છું, લુલો છું, વા ઠુંઠો છું, વા નપુંસક છું, વા કોઈ બીજી રીતે દયાપાત્ર છું' કે મારો ગુણ બતાવ્યા શિવાય અને ચમત્કૃતિ પમાડ્યા શિવાય દાન દેવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન તમારી પાસેથી દાન ગ્રહણ કરૂં? આપને મારો નમસ્કાર હો; હું વળી અહીંથી બીજે જઈશ." એમ કહી તે ઉઠ્યો. પોતાની ઉપર કૃપણતારૂપ દોષના આરોપણથી ભય પામેલા રાજાએ માણસો પાસે તેને ઉભો રખાવ્યો, તોપણ તે સભાગ્રહમાંથી નીકળી ગયો. "સ્વામીએ દ્રવ્ય આપવા માંડ્યું તોપણ તે કોપથી લેતો નથી, તેથી આપનો શો વાંક? આપ તો દાતારજ છો;" એવી રીતે કહીને રાજાને થયેલી લજ્જા તેના સેવકપુરૂષોએ હરી લીધી.

તેજ પુરૂષ ફરીને એક દિવસ બ્રાહ્મણનો વેષ લઇ અને હાથમાં ભેટ લઈ તે રાજાના દ્વાર આગળ આવીને ઉભો રહ્યો; તેવી રીતેજ દ્વારપાળે રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી, કારણકે દ્વારે આવેલા પુરૂષોની રાજાને ખબર આપવી તે તેનો ધર્મ છે; રાજાની આજ્ઞાથી છડીદારે સત્કાર સંબંધી કાર્યના અધિકારી પુરૂષોની સાથે તેને પ્રવેશ કરાવ્યો. તે ઊંચો હાથ કરી રાજાની પાસે ઉભો રહીને આશિર્વાદાત્મક આર્યવેદોના મંત્રો પદક્રમ પ્રમાણે બોલ્યો. મંત્ર ભણી રહ્યા પછી છડીદારે બતાવેલા આસન ઉપર રાજાની પ્રસાદાર્દ્ર દૃષ્ટિથી જોવાયેલો તે બેઠો. રાજાએ પૂછ્યું–'તમે કોણ છો અને કેમ આવ્યા છો?' ત્યારે અંજલિ જોડી બ્રાહ્મણોનો અગ્રેસર તે બોલ્યો–"હે રાજા! મૂર્તિવંત જાણે જ્ઞાન હોય તેવા સદ્ગુરૂની ઉપાસનાથી સારી રીતે આમ્નાય પ્રાપ્ત કરી છે જેણે એવો હું નૈમિત્તિક છું. હું આઠ અધિકરણીના ગ્રંથ, ફળાદેશના ગ્રંથ, જાતક તથા ગણિતના ગ્રંથો પોતાના નામની જેમ જાણું છું. હે રાજા! તપસિદ્ધ મુનિની જેમ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન અર્થને અવ્યાહત રીતે હું કહી આપું છું." ત્યારે રાજાએ કહ્યું–"હે પ્રિય! વર્તમાન સમયમાં તરતમાં જે કાંઈ નવીન થવાનું હોય તે કહો, કારણકે જ્ઞાનનું ફળ તરત ખાત્રી કરી બતાવવી તેજ છે." ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું–"આજથી સાતમે દિવસે સમુદ્ર આ જગતને એકાર્ણવ કરી પ્રલય પમાડશે." આવું વચન સાંભળી રાજાના મનમાં વિસ્મય અને ક્ષોભ એક સાથે થયા. એટલે તેણે બીજા નૈમિત્તિકોનાં મુખ સામું જોયું. રાજાએ ભ્રગુટિની સંજ્ઞાથી પૂછેલા અને તે બ્રાહ્મણની તેવી દુર્ઘટ વાણીથી રોષ પામેલા તે નૈમિત્તિકો ઉપહાસ

સાથે કેહેવા લાગ્યા—"હે સ્વામિ! આ કોઈ નવો જોષી થયેલો છે અથવા એનાં જ્યોતિષશાસ્ત્રો પણ નવાં થએલાં છે કે જેનાં પ્રમાણથી આ જોષી જગત્ એકાર્ણવ થશે એમ શ્રવણને દુઃશ્રવ એવું વચન બોલે છે. પણ શું ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા પણ નવા થયા છે કે જેઓની વક્રગતિને આધારે આ જોષી આ પ્રમાણે બોલે છે? જે જ્યોતિઃશાસ્ત્રો છે તે સર્વે સર્વજ્ઞના શિષ્ય ગણધરની રચેલી દ્વાદશાંગી ઉપરથીજ બનેલાં છે, તે પ્રમાણે વિચારતાં આવું અનુમાન થતું નથી. આ સૂર્યાદિક ગ્રહો જેઓ તે શાસ્ત્રના સંવાદને ભજે છે તેમના અનુમાનથી પણ અમે આવું માનતા નથી. જંબૂદ્વીપમાં આવેલો લવણ સમુદ્ર છે, તે કોઈ વખતે પણ તમારી પેઠે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી, તથા કદાપિ આકાશમાંથી કે ભૂમિના મધ્યમાંથી ઉત્પન્ન થએલો કોઈ નવો સમુદ્ર આ વિશ્વને એકાર્ણવ કરે તો ભલે. આ તે કોઇ સાહસિક છે? પિશાચાધિષ્ઠિત છે? મત્ત છે? ઉન્મત્ત છે? સ્વભાવથીજ વાતુળ છે? અથવા અકાળે શાસ્ત્રને ભણ્યો છે? વા શું તેને અપસ્મારનો વ્યાધિ થયો છે? કે જેથી ઉચ્છૃંખલ થઈને અઘટતું બોલે છે? આપ મેરૂની પેઠે સ્થિર છો, અને પૃથ્વીની પેઠે સર્વ સહન કરનાર છો; જેથી દુષ્ટો સ્વછંદપણે પ્રગટ રીતે આવું કહી શકે છે. આવું વચન સાધારણ માણસની સામે પણ બોલાય નહીં, તો કોપ અને પ્રસાદમાં શક્તિવંત એવા આપની પાસે તો કહેવાયજ કેમ? આવાં દુર્વચ વચનનો વક્તા ધીર છે? કે આવું સાંભળીને જે કોપ કરે નહીં તેવા શ્રોતા ધીર છે? કદાપિ આવાં વચન ઉપર સ્વામીને જો શ્રદ્ધા હોય તો ભલે શ્રદ્ધા રાખો, કારણકે અત્યારે તો એવું વચન પ્રતિપત્તિ (ખાત્રી) શિવાય કબુલ કરવું પડે તેમ છે. કદાપિ પર્વતો ઉડે, આકાશમાં પુષ્પો ઉગે, અગ્નિ શીતળ થાય, વંધ્યાને પુત્ર થાય, ગર્ધભને શીંગડાં થાય, પાષાણ જળ ઉપર તરે, અને નારકીને વેદના ન હોય, તોપણ આની વાણી પ્રમાણ થાય તેમ નથી." બીજા નિમિત્તિયાઓનાં આવાં વાક્યો સાંભળીને યુક્ત અને અયુક્ત જાણતા છતાં પણ રાજા નવા નૈમિત્તિકની સન્મુખ કૌતુકથી જોવા લાગ્યો. પછી તે નૈમિત્તિક ઉપહાસ સહિત વાણીથી જાણે પ્રવચને પ્રેર્યો હોય તેમ આધાર સાથે આ પ્રમાણે બોલ્યો—"હે રાજા! તમારી સભામાં આ નર્મમંત્રીઓ[1] છે? અથવા વસંત રૂતુમાં વિનોદ કરાવનાર છે? કે ગ્રામપંડિત[2] છે? હે પ્રભુ! આપની સભામાં જો આવા સભાસદો હોય તો ચતુરાઈ નિરાશ્રય થઈને હણાઈ જશે. અરે! વિશ્વમાં ચતુર એવા તમારે, કેસરીસિંહને શિયાળની સાથે હોય તેમ આ મુગ્ધ લોકો સાથે ગોષ્ઠી કેમ ઉચિત ગણાય? કદાપિ જો આ લોકો કુળક્રમથી આપની સેવામાં આવેલા હોય તો અલ્પબુદ્ધિવાળા એ લોકોનું સ્ત્રીઓની જેમ પોષણ માત્ર કરવું યોગ્ય છે; પરંતુ સુવર્ણ અને માણિક્યના ઘડેલા મુગટમાં કાચના કટકાની જેમ મધ્ય તરીકે તમારી સભામાં બેસવાને તેઓ યોગ્ય નથી. એ લોકો શાસ્ત્રના રહસ્યને

૧ મશ્કરાઓ. ૨ ગામડામાં કહેવાતા પંડિત (ડોઢ).

જરા પણ જાણતા નથી, પણ પોપટની પેઠે પાઠમાત્ર ભણીને ગર્વિત થયા છે. ગાલને ફૂલાવનારા અને ગર્ધભપુંછને પકડી રાખનારા એ લોકોની આવી વાણી છે, પણ જેઓ રહસ્યઅર્થને જાણે છે તેઓ તો વિચારીનેજ બોલે છે. કદાપિ સાર્થવાહનું પુતળું ઉંટ ઉપર બેસાર્યું હોય તો તે દેશાંતરમાં ફરે, પણ તેથી શું તે રસ્તો જાણે છે એમ કહેવાશે? કદાપિ તરીઓ ન હોય તેવો માણસ પોતાની કાખમાં તુમડા બાંધીને સરોવરમાં કે નદીમાં તરે, પણ તેથી શું તે જળ ઉપર તરી જાણે છે એમ કહેવાશે? તેમ આ લોકો ગુરૂની વાણીના અનુવાદથી શાસ્ત્રોને ભણ્યા છે, પણ તેના રહસ્યાર્થને જરા પણ તેઓ જાણતા નથી. જો એ દુર્બુધ્ધિવાળા લોકોને મારા જ્ઞાન ઉપર શ્રધ્ધા ન આવતી હોય તો મારા જ્ઞાનની ખાત્રી કરનાર સાત દિવસો કયાં દૂર છે? હે રાજેન્દ્ર! મહા સમુદ્ર પોતાના ઉછળતા જળથી જગતને એકાર્ણવ કરીને મારી વાણીને જો સત્ય કરે તો આ જ્યોતિષ ગ્રંથના અર્થને જાણનારા તમારા સભાસદો પર્વતોને પક્ષીની જેમ ઉડતા બતાવશે? વૃક્ષની જેમ આકાશમાં પુષ્પ બતાવશે? અગ્નિને જળની જેમ શીતળ બતાવશે? વંધ્યાને ધેનુની જેમ પુત્ર સ્રજાવશે? પાડાની જેમ ગધેડાને શીંગડાવાળો બતાવશે? પાષાણોને વાહણની જેમ જળાશયમાં તરાવશે? અને નારકીને વેદના રહિત કરશે? કે આવી રીતે અસમંજસ બોલતા આ જડ લોકો પછી સર્વજ્ઞભાષિત ગ્રંથોને અન્યથા કરશે? હે રાજા! તમારા પુરૂષોના કબજામાં હું સાત દિવસ સુધી અહીં રહીશ. કારણકે જે ખોટું બોલનાર હોય તે એવી રીતે સ્થિતિ કરી શકે નહીં. આ મારૂં વચન જો સાતમે દિવસે ન થાય તો ચોરની જેમ ચંડાળોની પાસે મારો નિગ્રહ કરાવવો યોગ્ય છે." રાજાએ કહ્યું—"આ બ્રાહ્મણની આવી વાણી સંદિગ્ધ, અનિષ્ટ કે દુર્ઘટ હોય અથવા સાચી હોય, તોપણ સાતમે દિવસે તમારૂં સૌનું સંદેહી મન મટશે, અને ત્યાર પછી સત્યાસત્યનું વિવેચન થશે." એવી રીતે કહીને તે બ્રાહ્મણને થાપણની જેમ પોતાના અંગરક્ષકોને સોંપ્યો, અને સભા વિસર્જન કરી. તે વખતે નગરનાં લોકોની વિચિત્ર ઉક્તિઓ થવા લાગી કે 'અહો આજથી સાતમે દિવસે મોટું કૌતુક જોવા જેવું થશે! અરે આ ઉન્મત્તની જેમ બોલનારો વિપ્ર હણાઈ જશે, અથવા કદાપિ યુગાંત થવાનો હશે, નહીંતો મૃત્યુ પામવાને આમ કોણ બોલે?' સાતમો દિવસ પ્રાપ્ત થતાં હું આશ્ચર્ય બતાવીશ, એવી રીતે ઉત્સુક થયેલા બ્રાહ્મણે કષ્ટથી છ દિવસ નિર્ગમન કર્યા. રાજાએ પણ સંશયને છેદવામાં ઉત્કંઠિત હોવાથી વારંવાર ગણી ગણીને માંડ માંડ છ દિવસને છ માસની પેઠે નિર્ગમન કર્યા. સાતમે દિવસે રાજા ચંદ્રશાળા ઉપર બેસી તે બ્રાહ્મણ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો—"હે વિપ્ર! આજે તારાં વચનનો અને જીવિતનો અવધ પૂર્ણ થયો, કારણકે સાતમે દિવસે પ્રલયને માટે મોટા સમુદ્ર ઉછળશે એમ તેં કહ્યું હતું, તોપણ અધાપિ સુધી તો જળનો લેશ પણ જોવામાં આવતો નથી. તેં સર્વનો પ્રલય કહ્યો હતો તેથી સર્વ તારા વૈરી થયા છે, તેથી જો તારી પ્રતિજ્ઞા ખોટી પડશે તો તે

સર્વ તારો નિગ્રહ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરશે; પણ એક જંતુમાત્ર એવા તારા નિગ્રહથી મારે શો લાભ થવાનો છે? માટે હજુ પણ તું ચાલ્યો જા. આ વાત તેં ઉન્મત્તપણાથી કહી જણાય છે.' પછી રાજાએ પોતાના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે "એ બિચારા ગરીબને છોડી મૂકો, તે ભલે સુખે ચાલ્યો જાય." તે વખતે હાસ્યથી જેના હોઠ વ્યાપ્ત થયેલા છે એવા બ્રાહ્મણે કહ્યું–"મહાત્માઓને સર્વ પ્રાણીઓની ઉપર દયા રાખવી તે યુક્ત છે. પરંતુ હે રાજા! જ્યાંસુધી તે વખતે કરેલી મારી પ્રતિજ્ઞા ખોટી થઈ નથી ત્યાં સુધી હજુ હું દયાપાત્ર નથી; પણ જ્યારે પ્રતિજ્ઞા વ્યર્થ થાય ત્યારે તમે મારો વધ કરવાને સમર્થ છો; અને તે વખતે વધને યોગ્ય થએલા મને તમે છોડી મૂકો ત્યારે તમે દયાળુ કહેવાઓ! મને તમે છોડી મૂકયો છે તોપણ હું જઇશ નહીં, અને પકડેલાની જેમજ રહીશ. હવે મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થવામાં થોડીજ વાર છે. ક્ષણ માત્ર ધીરજ રાખો, અને અહીંજ બેઠા બેઠા યમરાજના અગ્ર સૈનિકની જેવા ઉછળેલા સમુદ્રના કલ્લોલને જુઓ. આ તમારી સભાના નૈમિત્તિકોને ક્ષણવાર સાક્ષી કરો, કારણકે ક્ષણ પછી હું તમે અને તેઓ કોઇ રહેવાના નથી.' એમ કહીને તે વિપ્ર મૌન રહ્યો.

તેવામાં ક્ષણવાર થઈ એટલે મૃત્યુની ગર્જનાની જેવો કોઈ અવ્યક્ત શબ્દ સાંભળવામાં આવ્યો. અકસ્માત્ થયેલો તે પીડાકારી ધ્વનિ સાંભળીને વનના મૃગની જેમ સર્વે ઊંચા કાન કરીને રહ્યા. તે વખતે કાંઈક ગ્રીવાને ઊંચી કરી, કાંઈક આસનથી ઉઠી અને કાંઈક હોઠને વાંકા કરી તે બ્રાહ્મણ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો–"હે રાજા! આકાશ અને પૃથ્વીને પૂરતો આ સાગરનો ધ્વનિ તમે સાંભળો. તે તમારા પ્રસ્થાનને સૂચવનાર ભંભાધ્વનિ જેવો છે. જેના અંશ માત્ર જળને ગ્રહણ કરીને પુષ્કરાવર્ત્તાદિક મેઘો સર્વ પૃથ્વીને ડુબાવી દે છે, તે સમુદ્ર પોતે મર્યાદા છોડીને અવાર્ય થઇને આ પૃથ્વીને ડુબાવતો આવે છે તે જુઓ! આ સમુદ્ર ખાડાને ભરી દે છે, વૃક્ષોને મથે છે, સ્થળોને આચ્છાદન કરે છે, અને પર્વતોને ઢાંકી દે છે. અહો! તે ઘણો દુર્વાર છે. પવન લાગતો હોય તો તેનો ઉપાય ઘરમાં પેસી જવું તે છે, અને અગ્નિને બુઝાવવાનો ઉપાય જળ છે, પણ ચલિત થયેલા સમુદ્રને રોકવાનો કોઇ ઉપાય નથી." બ્રાહ્મણ એમ કહે છે, તેટલામાં તો જોતજોતાં મૃગતૃષ્ણાના જળની જેમ દૂરથી ચોતરફ વ્યાપ્ત થતું જળ પ્રગટ થયું. 'કસાઈ જેમ વિશ્વાસીનો સંહાર કરે તેમ સમુદ્રે વિશ્વનો સંહાર કર્યો;' એમ હાહાકાર પૂર્વક આક્રોશ યુક્ત બોલતા સર્વે ઊંચું મુખ કરીને જોવા લાગ્યા. પછી રાજાની પાસે આવી આંગળીએ બતાવતો તે વિપ્ર "આ ડુબી ગયું, આ ડુબી ગયું," એમ ક્રૂરની જેમ કહેવા લાગ્યો. "અહો જુઓ, આ અંધકારની જેમ સમુદ્રના જળથી શીખર પર્યત પર્વતો ઢંકાઈ જાય છે. આ સર્વ વન જાણે જળે ઉખેડી નાખ્યા હોય તેવા જણાય છે, અને તેથી સર્વ ઝાડો પાણીમાં અનેક પ્રકારના મત્સ્યોની જેમ તરતા જણાય છે, હમણાજ આ સમુદ્ર પોતાના

જળથી ગામડા ખાણ અને નગર વિગેરેનો પ્રલય કરે છે; અહો ભવિતવ્યતાને ધિક્કાર છે! પિશુન પુરૂષો જેમ સદ્ગુણને ઢાંકી દે તેમ ઉચ્છૃંખળ સમુદ્રના જળે નગરની બાહેરના ઉદ્યાનો ઢાંકી દીધા. હે રાજા! આ કિલ્લાની ફરતું ક્યારાની જેમ સમુદ્રનું જળ ઉંચું ઉછળી ઉછળીને અથડાવા લાગ્યું. હવે પ્રસરતું એવું જળ આ કિલ્લાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. તે જેમ વેગવડે બળવાન્ ઘોડો અશ્વાર સહિત ઉલ્લંઘન કરે તેમ જણાય છે. જુઓ, આ સમુદ્રના પ્રચંડ જળથી સર્વ મંદિર અને મેહેલ સહિત નગર કુંડની જેમ પૂરાવા લાગ્યું. હે રાજા! હવે આ અશ્વના સૈન્યની જેમ દોડતું તમારા ગૃહદ્વારમાં શબ્દ કરતું જળ આવે છે. હે પૃથ્વીપતિ! જળમાં ડુબી ગયેલા નગરનો જાણે અવશેષ ભાગ હોય તેવો આ તમારો મેહેલ બેટના જેવો જણાય છે. તમારી મેહેરબાનીથી ઉન્મત્ત થયેલા રાજસેવકો ચડે તેમ આ જળ અસ્ખલિતપણે તમારા મેહેલના દાદર ઉપર ચડે છે. તમારા મેહેલનો પેહેલો માળ પૂરાઈ ગયો, બીજો માળ પૂરાય છે, અને તેને પૂરીને ત્રીજો માળ પણ પૂરાવા લાગ્યો છે. અહો! ક્ષણવારમાં ચોથો પાંચમો અને છઠ્ઠો માળ જોતાજોતામાં સમુદ્રના જળથી પૂરાઈ ગયો. વિષના વેગની જેમ ચોતરફથી આ ઘરની આસપાસ જળે દબાણ કર્યું, હવે શરીરમાં મસ્તકની જેમ ફક્ત શિરોગૃહ (અગાશી) બાકી રહેલ છે. હે રાજા! આ પ્રલયકાળ થયો. મેં જે પ્રમાણે અગાઉ કહ્યું હતું તે પ્રમાણે થયું છે. તે વખતે જેઓ મને હસતા હતા તે તમારા સભામાં બેસનારા જોષીઓ ક્યાં ગયા?" પછી વિશ્વસંહારના શોકથી રાજાએ ઝંપાપાત કરવાને માટે ઉઠી દૃઢ પરિકર બાંધ્યો, અને વાનરની જેમ ઠેકીને તેણે ઝંપાપાત કર્યો; તેવામાં તો પોતાને પૂર્વવત્ સિંહાસન ઉપર બેઠેલો જોયો, અને ક્ષણવારમાં તે સમુદ્રનું જળ ક્યાંક ચાલ્યું ગયું! રાજા વિસ્મય પૂર્વક વિકાસિત લોચનવાળો થઈ ગયો, અને અભગ્ન એવા ઝાડ, પર્વત, કિલ્લો અને સર્વ વિશ્વ જેવું હતું તેવું તેના જોવામાં આવ્યું.

હવે તે ઈંદ્રજાળિક કટી ઉપર ઢોલકી બાંધી પોતાના હાથથી વગાડતો હર્ષ વડે આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો—'ઈંદ્રજાળના પ્રયોગથી આદિમાં ઇંદ્રજાળની કળાના અજનાર **સંવર** નામના ઈંદ્રના ચરણકમળને હું પ્રણામ કરૂં છું.' પોતાના સિંહાસન ઉપર બેઠેલો રાજા "આ શું?" એમ આશ્ચર્યથી તે બ્રાહ્મણને પૂછવા લાગ્યો, ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું—"સર્વ કળા જાણનારના ગુણને પ્રકાશ કરનાર રાજા છે, એમ ધારીને અગાઉ હું તમારી પાસે આવ્યો હતો. તે વખતે તમે 'ઈંદ્રજાળ મતિને ભ્રષ્ટ કરે છે,' એમ કહી મારો તિરસ્કાર કર્યો હતો; એટલે તમે મને ધન આપવા માંડયું, તોપણ હું તેને લીધા શિવાય ચાલ્યો ગયો હતો. ઘણું ધન મળે તોપણ ગુણવાનનો ગુણ મેળવતા થયેલો શ્રમ તેથી જતો નથી, પણ તેનો ગુણ જાણવાથી તે શ્રમ જાય છે. તેથી આજે કપટથી નૈમિત્તિક થઇને પણ મેં તમને મારો ઈંદ્રજાળનો અભ્યાસ બતાવ્યો છે. તમે પ્રસન્ન થાઓ! મેં તમારા સભાસદોનો જે તિરસ્કાર કર્યો અને ઘણીવાર સુધી તમને

મોહ પમાડ્યો તે બધું કૃપા કરી તમે સહન કરજો; કારણકે તાત્વિક રીતે તે મારો અપરાધ નથી." એમ કહીને તે બ્રાહ્મણ મૌન રહ્યો, એટલે પરમાર્થને જાણનાર રાજા અમૃતના જેવી વાણીથી બોલ્યો—"હે વિપ્ર! રાજાનો અને રાજાના સભાસદોનો તેં તિરસ્કાર કર્યો છે એમ તારા ચિત્તમાં તું ભય રાખીશ નહીં, કેમકે તું મારો પરમ ઉપકારી થયો છે. હે વિપ્ર! આ ઈંદ્રજાળ બતાવીને તેં મને તેના જેવો અસાર સંસાર જણાવી દીધો છે. જેમ તેં જળ પ્રગટ કર્યું હતું, અને તે જોતાજોતામાં નાશ પામ્યું, તેમજ આ સંસારના સર્વ પદાર્થો પ્રગટ થઇને નાશ પામવાના છે. અહો! હવે સંસારમાં શું પ્રીતિ કરવી!" એવી રીતે બહુ પ્રકારે સંસારના દોષ કહીને તે બ્રાહ્મણને કૃતાર્થ કરી રાજાએ દીક્ષા લીધી.

આ પ્રમાણેની કથા કહીને સુબુદ્ધિ પ્રધાન બોલ્યો—"હે પ્રભુ! તે રાજાએ કહ્યું તેમ ઈંદ્રજાળની જેવો આ સંસાર છે, એમ અમે સિદ્ધ માનીએ છીએ. પરંતુ તે સર્વ તમે જાણો છો, કારણકે તમે સર્વજ્ઞના કુળમાં ચંદ્ર સમાન છો."

પછી બૃહસ્પતિના જેવી બુદ્ધિવાળો બીજો મંત્રી શોકશલ્યને દૂર કરે એવી વાણીથી નૃપતિશ્રેષ્ઠને કહેવા લાગ્યો—

"પૂર્વે આ ભરતક્ષેત્રમાં એક નગરમાં વિવેક વિગેરે ગુણોની ખાણરૂપ કોઈક રાજા હતો. એકદા તે સભામાં બેઠો હતો, તેવામાં છડીદારે આવીને કહ્યું—'કોઈ પુરૂષ પોતાના આત્માને માયાપ્રયોગમાં નિપુણ જણાવતો બહાર આવીને ઉભો છે'. શુદ્ધબુદ્ધિવાળા રાજાએ તેને પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા આપી નહીં, કારણકે કપટી માણસને અને સરલ માણસને શાશ્વત શત્રુની જેમ અણબનાવ રહેલો છે. ના પાડવાથી વિલખો થયેલો તે કપટી પાછો ગયો. પછી પાછો કેટલાએક દિવસ નિર્ગમન કરી કામરૂપી દેવતાની જેમ તેણે રૂપ પરાવર્તન કર્યું, અને આકાશ માર્ગે રાજાની પાસે હાથમાં ખડ્ગ ને ભાલું લઈ એક શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી સહિત આવ્યો. તેને 'તું કોણ છે? આ સ્ત્રી કોણ છે? અને શા માટે આવ્યો છે?' એમ રાજાએ પૂછયું; એટલે તે પુરૂષ કહેવા લાગ્યો.

"હે રાજન! હું વિદ્યાધર છું, આ વિદ્યાધરી મારી પ્રિયા છે; કોઈ વિદ્યાધરની સાથે મારે વૈર થયું છે, આ સ્ત્રીનું તે સ્ત્રીલંપટ દુરાત્માએ રાહુ જેમ ચંદ્રમાના અમૃતને હરણ કરે તેમ છળકપટથી હરણ કર્યું હતું; પણ આ મારી પ્રાણથી વહાલી પ્રિયાને હું પાછી લઈ આવ્યો છું. કારણકે પશુઓ પણ સ્ત્રીનો પરાભવ સહન કરી શકતા નથી. હે રાજા! ક્ષિતિને ધારણ કરવાથી તારા પ્રચંડ ભુજદંડ સાર્થક થયેલા છે, અર્થિજનોના દારિદ્રનો નાશ કરવાથી તારી સંપત્તિ પણ સફળ છે. ભય પામેલાને અભયદાન આપવાથી તારૂં પરાક્રમ કૃતાર્થ છે, વિદ્વાનોના સંશય છેદવાથી તારી શાસ્ત્રમાં વિદ્વતા અમોઘ છે, વિશ્વના કંટકનો ઉદ્ધાર કરવાથી તારૂં શાસ્ત્રકૌશલ્ય સફળ છે, એ શિવાય બીજા પણ તારા ગુણો અનેક પ્રકારના પરોપકારથી

કૃતાર્થ છે, તેમજ તમારૂં પરસ્ત્રીમાં સહોદરપણું છે, તે વિશ્વમાં વિખ્યાત છે. હવે મારી ઉપર ઉપકાર કરવાથી તમારા એ સર્વ ગુણ વિશિષ્ટ ફળવાળા થાઓ. આ પ્રિયા મારી સાથે છે, તેથી જાણે એનાથી બંધાઈ ગયો હોઉં તેમ મારા છળકપટવાળા શત્રુઓની સાથે હું યુદ્ધ કરી શકતો નથી. હું હસ્તીનું બળ, અશ્વનું બળ, રથનું બળ કે પાયદળનું બળ માગતો નથી; પણ માત્ર તમારા આત્માથી મને સહાય કરવાને માગું છુંઃ તે એ છે કે થાપણની જેમ આ મારી સ્ત્રીનું તમારે રક્ષણ કરવું, કારણકે તમે પરસ્ત્રીના સહોદર છો. આ જગત્‌માં કોઈ પરનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ હોય છે, પણ પરસ્ત્રીમાં લંપટ હોય છે;અને કોઈ પરસ્ત્રીમાં લંપટ નથી હોતા, પણ પરનું રક્ષણ કરવાને અસમર્થ હોય છે. હે રાજા! તમે તો સ્ત્રીલંપટ પણ નથી, અને પરનું રક્ષણ કરવામાં અસમર્થ પણ નથી; તેથી દૂરથી આવીને પણ મેં તમારી પ્રાર્થના કરી છે. આ મારી પ્રિયારૂપી થાપણ તમે સ્વીકારી, તોપછી જોકે સમય બળવાન્ છે તોપણ તે શત્રુ મરાઈ ગયોજ સમજવો." આવાં તેનાં વચન સાંભળીને હાસ્યરૂપી ચંદ્રિકાથી જેનો પવિત્ર મુખચંદ્ર ઉલ્લાસ પામતો છે એવો તે ઉદાર ચરિત્રવંત રાજા આ પ્રમાણે બોલ્યો—"હે ભદ્ર! કલ્પવૃક્ષ પાસે જેમ પાંદડાં માગવાં, સમુદ્ર પાસે જેમ જળ માગવું, કામધેનુ પાસેથી જેમ માત્ર દુધજ માગવું, રોહિણાદ્રિ પાસે જેમ પાષાણ માગવો, કુબેરભંડારી પાસે જેમ અન્ન માગવું, અને મેઘની પાસે જેમ છાયા માત્ર માગવી, તેમ દૂરથી આવીને તમે મારી પાસે આ શું માગ્યું? હે વિચક્ષણ! તે તમારા શત્રુને બતાવો એટલે હુંજ તેને મારી નાખું, જેથી નિઃશંક થઇને તમે પછી સાંસારિક સુખ ભોગવો." રાજાની વાણીરૂપી અમૃતના આવા પ્રવાહથી જેની શ્રવણેંદ્રિય પૂરાઈ ગઈ છે એવો હર્ષ પામેલો તે પુરૂષ આ પ્રમાણે રાજા પ્રત્યે બોલ્યો—"રૂપું, સુવર્ણ, સમસ્ત રત્નો, પિતા, માતા, પુત્ર અને બીજું જે કાંઈ ગૃહાદિક હોય તે સર્વ થોડા વિશ્વાસથી પણ અનામત અર્પણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે; પણ પોતાની પ્યારી સ્ત્રી મોટા વિશ્વાસવાળાને સોંપી શકાતી નથી. હે રાજા! એવા વિશ્વાસનું સ્થાન તમારા શિવાય બીજો કોઈ નથી. કારણકે ચંદનનું સ્થાન તો એક મલયાચળ પર્વતજ છે. આ મારી પ્રિયાને થાપણરૂપ ધારણ કરવાથી તમેજ મારા શત્રુને માર્યો એમ હું માનીશ. જ્યારે મારી સ્ત્રીની થાપણ તમે સ્વીકારી, એટલે વિશ્વાસ પામેલો હું મારા શત્રુઓને હમણાજ વિશ્વાસવાળી સ્ત્રીઓવાળા (મૃત્યુ પામેલા) કરીશ. હે રાજા! તમે અહીં બેઠા છો તેટલામાંજ હું કેસરીસિંહની જેમ ઉછળીને મારૂં પરાક્રમ બતાવીશ. તમે આજ્ઞા આપો, એટલે હું ગરૂડની જેમ સ્વચ્છંદી રીતે અંતરિક્ષમાં અસ્ખલિત વેગે ક્ષણવારમાં જાઉં."

રાજાએ કહ્યું—"હે વિદ્યાધર સુભટ! તું સ્વેચ્છાથી જા, અને આ તારી સ્ત્રી પિતૃગ્રહની જેમ મારા ઘરમાં ભલે રહો." પછી તત્કાળ તે પુરૂષ પક્ષીની જેમ આકાશમાં ઉડયો, અને બે પાંખોની જેમ તીક્ષ્ણ ને ચમકારા મારતા ખડ્ગ અને ઢંઢફલકને

વિસ્તારતો અદૃશ્ય થયો. તેની સ્ત્રીને દીકરીની જેમ રાજાએ બોલાવી, એટલે ત્યાં સ્વસ્થ મન કરીને રહી. પછી પોતાને ઠેકાણે રહેલા રાજાએ મેઘગર્જનાની જેમ આકાશમાં સિંહનાદો સાંભળ્યા. સ્ફુરાયમાન વિજળીના તડતડાટની જેમ વિચિત્ર ખડ્ગ અને ફલકના ધ્વનિઓ સંભળાવા લાગ્યા. "તે હું છું, તે હું છું, નથી, નથી, ઉભો રહે, ઉભો રહે, જા, જા, હું તને મારૂં છું, મારૂં છું." એવી ગિરા આકાશમાં થતી સંભળાવા લાગી. રાજા સભામાં બેઠેલા સભ્ય પુરૂષો સહિત વિસ્મય પામીને ગ્રહણસમયની વેળાની જેમ ઘણીવાર સુધી ઊંચું મુખ કરીને જોઈ રહ્યો; એટલામાં એવી રીતે જોઇ રહેલા રાજાની પાસે પૃથ્વી ઉપર રત્નકંકણથી વિભૂષિત એક ભુજદંડ પડચો. આકાશમાંથી પડેલા તે ભુજદંડને ઓળખવાને વિદ્યાધરી આગળ આવી, અને જોવા લાગી. પછી તે આ પ્રમાણે બોલી—"મારા ગાલનું ઓસીકું, કર્ણનું ઘરેણું અને કંઠના હારરૂપ આ મારા પ્રિયપતિનો ભુજ છે." એમ કહેતી હતી અને જોતી હતી, તેવામાં હાથની પ્રીતિને લીધે જાણે હોય તેમ એક પગ પૃથ્વી ઉપર પડચો. પગમાં પહેરવાના કડાંવાળા તે ચરણને જોઈ ઓળખીને અશ્રુપાત કરતી એ કમલવદના ફરીથી બોલી—"અહો ઘણીવાર સ્વહસ્તથી ચોળેલા, લુંછેલા, પ્રક્ષાલન કરેલા, ધોયેલા અને વિલેપિત કરેલા અમારા પતિનોજ ચરણ છે." એવી રીતે તે કહેતી હતી, તેવામાં પવને હલાવેલા વૃક્ષમાંથી શાખા ત્રુટીને પડે તેમ આકાશમાંથી બીજો હાથ પડચો. રત્નના બાજુબંધા અને કંકણવાળા તે હાથને જોઈ ધારાયંત્રની પુતળીની જેમ અશ્રુપાત કરતી તે સ્ત્રી બોલી—"અરે આ મારા પતિનો હાથ કાંચકીથી મારો સેંથો કરવામાં ચતુર અને વિચિત્ર પત્રલતિકાની લીલાલિપિને કરનારો છે." એમ કહેતી તે ઉભી હતી, તેવામાં આકાશમાંથી બીજો ચરણ પણ પડચો. ત્યારે તે ફરીથી બોલી—"અરે આ મારા પતિનોજ ચરણ છે કે જે મારા હસ્તકમલથી ચાંપેલો અને મારા ખોળારૂપી શય્યામાં સુનારો છે." તેવામાં તત્કાળ તેનું માથું અને ધડ તે સ્ત્રીના હૃદયની સાથે પૃથ્વીને કંપાવતા ભૂમિપર પડચાં. પછી તેણીએ વિલાપ કરવા માંડચો—"અરે! છળવાળા તે બળવાન્ શત્રુએ મારા પતિને મારી નાખ્યો! અરે હું બિચારી હણાઈ ગઇ! અરે આ મારા પતિનુંજ કમળના જેવું વદન છે કે જેને મેં પરમ પ્રીતિથી કુંડળોવડે શણગાર્યું હતું! અરે આ મારા પતિનુંજ વિપુળ હૃદય છે કે જેની અંદર અને બહાર માત્ર મારૂંજ વાસસ્થાન હતું. હે નાથ! હું અધુના અનાથ થઇ ગઈ છું. હે પતિ! તમારા વિના નંદનવનથી પુષ્પો લાવીને મારા મસ્તકના કેશને કોણ શણગારશે? એક આસન પર બેસીને આકાશમાં ફરતી હું કોની સાથે સુખેથી વલ્લકીવીણા બજાવીશ? વીણાની જેમ મને કોણ પોતાના ઉત્સંગમાં બેસારશે? શય્યામાં વિસંસ્થુળ થઈ ગયેલા મારા કેશને કોણ સમા કરશે? પ્રૌઢ સ્નેહની લીલાથી હું કોના ઉપર કોપ કરીશ? અશોક વૃક્ષની જેમ મારા પગનો પ્રહાર કોના હર્ષને માટે થશે! હે પ્રિય! ગુચ્છ રૂપ કૌમુદીની

જેમ ગોશીર્ષ ચંદનના રસવડે મારા અંગરાગને કોણ કરશે? સૈરંધ્રી દાસીની જેમ મારા ગાલ ઉપર, ગ્રીવા ઉપર, લલાટ ઉપર અને સ્તન ઉપર પત્રરચના કોણ કરશે? ખોટી રીસ કરીને મૌન ધારી રહેલી મને ક્રીડા કરવાને રાજમેનાની જેમ કોણ બોલાવશે? જ્યારે હું કૃત્રિમપણે શયન કરતી (ઉંઘી જતી) ત્યારે હે પ્રિયા! હે પ્રિયા! હે દેવી! હે દેવી! ઇત્યાદિક વાણીથી તમે જગાડતા તે હવે કોણ જગાડશે? હવે આત્માને વિડંબનાભૂત આવો વિલંબ કરવાથી શું? માટે હે નાથ! મહામાર્ગના[1] મોટા વટેમાર્ગુ થયેલા એવા તમારી પછવાડે હું આવું છું." આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી, પોતાના પ્રાણનાથના માર્ગને અનુસરવાની ઇચ્છાવાળી તે સ્ત્રીએ અંજલિ જોડીને રાજા પાસેથી વાહનની જેમ અગ્નિ માગ્યો. રાજાએ તેને કહ્યું–"હે સ્વચ્છ આશયવાળી પુત્રી! તું પતિની સ્થિતિ બરોબર જાણ્યા શિવાય આમ કેમ કહે છે? કારણકે રાક્ષસ અને વિદ્યાધરોની આવી માયા પણ હોય છે, માટે ક્ષણવાર રાહ જો. પછી આત્મસાધન કરવું તે તો સ્વાધીન છે." ફરીથી તેણીએ રાજાને કહ્યું–"આ સાક્ષાત્ મારોજ પતિ છે. તે યુદ્ધમાં મૃત્યુ પામીને પડેલો દેખાય છે. સંધ્યા સૂર્યની સાથેજ ઉદય પામે છે અને સાથેજ અસ્ત પામે છે, તેમ પતિવ્રતાઓ પતિની સાથેજ જીવે છે અને સાથેજ મરે છે. નિર્મળ વંશવાળા મારા પિતાના અને પતિના કુળમાં હું જીવીને શા માટે કલંક લગાડું? પતિ વિના રહેલી હું કે જે તમારી ધર્મપુત્રી છું તેને આમ જીવતી રહેલી જોઈને હે પિતા! તમે કુળસ્ત્રીના ધર્મને જાણનાર છતાં કેમ લજ્જા પામતા નથી? ચંદ્ર વિના કૌમુદીની જેમ અને મેઘ વિના વિદ્યુત્‌ની જેમ પતિ વિના મારે રહેવું યુક્ત નથી; માટે તમે સેવક પુરૂષોને આજ્ઞા કરો, અને મારે માટે કાષ્ઠ મંગાવો કે જેથી હું પતિના શરીરની સાથે જળની જેમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરૂં." તેણીએ આગ્રહ પૂર્વક કહ્યું, એટલે દયાળુ રાજા શોક વડે ગદ્‌ગદ્ વાણીથી તેના પ્રત્યે બોલ્યો–"અરે બાઈ! તું થોડા વખત સુધી ધીરજ ધર, પતંગની જેમ તારે મરવું યુક્ત નથી. થોડું પ્રયોજન (કામ) પણ વિચારીને કરવું યોગ્ય છે." રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે તે ભામિની કોપ કરીને રાજા પ્રત્યે બોલી–"અરે હજુ સુધી મને રોકી રાખો છો, તેથી તમે તાત નથી એમ હું જાણું છુ; તમારૂં પરસ્ત્રીસહોદર એવું નામ પ્રખ્યાત છે, તે વિશ્વના વિશ્વાસને માટેજ છે પણ પરમાર્થથી નથી; જો તમે ખરેખર પિતા હો તો આ તમારી દુહિતાને અગ્નિના માર્ગે સ્વપતિની પાછળ જતી તત્કાળ જુઓ." રાજાએ કાયર થઇને તેને ઇચ્છિત કરવાની આજ્ઞા આપી અને કહ્યુ–"હવે હું તને રોકતો નથી, તારા સતીવ્રતને તું પવિત્ર કર." પછી હર્ષ પામીને રાજાના આદેશથી આવેલા રથમાં પોતાના સ્વામીનાં અંગને સત્કાર પૂર્વક પોતે આરોપણ કર્યાં; અને પોતે અંગે અંગરાગ લગાવી, ધોળાં વસ્ત્ર પેહેરી અને મસ્તકના કેશમાં પુષ્પ ગુંથીને પૂર્વની જેમ પતિની પાસે બેઠી. નીચું

[1] પરલોક ગમન કરવું તે.

મસ્તક કરી શોક સહિત રાજા રથની પાછળ ચાલ્યો, અને નગરના લોકો આશ્ચર્ય પૂર્વક જોવા લાગ્યા. એવી રીતે તે નદી ઉપર ગઈ. ક્ષણવારમાં સેવકલોકો ચંદન કાષ્ઠ લાવ્યા, અને જાણે મૃત્યુદેવની શય્યા હોય એવી ચિતા રચી. પછી પિતાની જેમ રાજાએ તે સ્ત્રીને ધન આપ્યું, એટલે તેણીએ કલ્પલતાની જેમ યાચકોને આપી દીધું. પછી જળથી અંજલિ ભરીને દક્ષિણાવર્ત્ત જેની જ્વાળા છે એવા તે અગ્નિની તેણે પણ પ્રદક્ષિણા કરી. સતીની સત્યાપના (ખાતરી) કરી દઈને પછી પતિનાં અંગની સાથે તેણીએ વાસાગાર (ઘર)ની જેમ ચિતાગ્નિમાં સ્વેચ્છાયે પ્રવેશ કર્યો. ઘણી ઘીની ધારાથી સિંચાયેલો અગ્નિ જ્વાળાથી આકાશને પલ્લવિત કરતો અધિક અધિક બળવા લાગ્યો. વિદ્યાધરનાં અંગ, તે સ્ત્રી અને સર્વ કાષ્ઠો, સમુદ્રમાં જતું જળ જેમ લવણમય થઈ જાય તેમ થોડા વખતમાં ભસ્મીભૂત થઈ ગયાં. પછી ત્યાં તેને નિવાપઅંજલિ દઈને શોકથી આકુળ એવો રાજા પોતાના ધામમાં આવ્યો.

રાજા શોક સહિત આવીને જેવો સભામાં બેસે છે, તેવામાં ખડ્ગ અને ભાલું લઈને તે પુરૂષ આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો. રાજાએ અને સભાસદોએ વિસ્મય પૂર્વક તેની સામું જોયું; એટલે તે કપટી વિદ્યાધર રાજાની સમીપ આવીને આ પ્રમાણે બોલ્યો–"હે પરસ્ત્રી અને પરધનમાં નિસ્પૃહ રાજા! તમે ભાગ્ય પૂર્વક વૃદ્ધિ પામો છો! મેં દ્યૂતકારની જેમ યુદ્ધમાં મારા શત્રુને જેવી રીતે જીત્યો તે હું કહું છું તે સાંભળો–હે શરણ કરવા યોગ્ય! અહીંથી તમારે શરણે મારી સ્ત્રીને મૂકીને જે વખતે હું પવનની જેમ આકાશમાં ઉડચો તે વખતે મોટા આટોપ પૂર્વક મારી સામે આવતા એ દુષ્ટ વિદ્યાધરને, નોળીઓ જેમ સર્પને જુએ તેમ મેં આકાશમાં દીઠો. પછી દુર્જય એવા અમે બંને વૃષભની જેમ મોટી ગર્જના કરવા લાગ્યા, અને હું તથા તે પરસ્પર યુદ્ધાર્થે બોલાવવા લાગ્યા. "અરે બહુ સારૂં થયું કે આજે મેં તને જોયો. હે ભુજામાં ગર્વિષ્ઠ થયેલા! તું પ્રથમ પ્રહાર કર, જેથી આજે હું મારી ભુજાનું અને દેવતાઓનું કૌતુક પૂર્ણ કરૂં; નહીંતો શસ્ત્ર છોડી દઈને રાંક જેમ ભક્ષ્યને ગ્રહણ કરે તેમ દશે આંગળી દાંતમાં લઈને જીવિતની ઈચ્છાથી નિશંક થઈ ચાલ્યો જા." આવી રીતે અમે બંને પરસ્પર આક્ષેપ પૂર્વક બોલતા ઢાલ તરવારરૂપી પાંખોને ફેરવતા કુકડાની જેમ વઢવા લાગ્યાં. ચારીપ્રચારમાં ચતુર એવા બન્ને રંગાચાર્યની જેમ આકાશમાં એક બીજાના પ્રહારમાંથી બચી જતા ફરવા લાગ્યા. ખડ્ગરૂપ શૃંગથી પ્રહાર કરતા એવા ગેંડાની જેમ અમે વારંવાર અભિસર્પણ[1] અને અપસર્પણ[2] કરવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં હે રાજા! જાણે તમારો વધામણીઓ હોય તેમ મેં તેનો ડાબો હાથ કાપીને અહીં ભૂમિપર પાડી નાખ્યો. પછી તમારા આનંદને માટે કદળીસ્તંભની લીલાથી મેં તેનો એક ચરણ કાપીને પૃથ્વીપર પાડી નાખ્યો. પછી હે રાજા! કમળનાળની લીલાની જેમ તેનો જમણો હાથ પણ મેં છેદીને પૃથ્વી ઉપર

૧ આગળ જવું ૨ પાછું હઠવું

પાડી નાખ્યો. ત્યાર પછી ઝાડના થડની જેમ તેનો બીજો ચરણ પણ ખડ્ગથી છેદીને મેં તમારી આગળ પાડી નાખ્યો. પછી તેનું મસ્તક અને ધડ મેં નોખું કરીને અહીં પાડયું. એવી રીતે ભરતખંડની જેમ મેં તેના છ ખંડ કરી દીધા. પોતાના અપયશની જેમ મારી સ્ત્રીરૂપ થાપણની રક્ષણ કરતા એવા તમેજ તે શત્રુને માર્યો છે, હું તો ફક્ત હેતુ માત્ર છું. તમારી સહાય વિના તે શત્રુ મારાથી હણાઈ શકાત નહીં. વાયુ વિના બળતો અગ્નિ પણ ઘાસને બાળવામાં સમર્થ થતો નથી. આટલી વાર હું સ્ત્રી કે નપુંસક જેવો હતો તેને શત્રુને મારવાના (નિગ્રહ કરવાના) હેતુરૂપ એવા તમે આજે પુરૂષપણું આપ્યું છે. તમે મારા પિતા માતા ગુરૂ કે દેવતા છો. આવો તમારા જેવો ઉપકારી થવાને બીજો યોગ્ય નથી. તમારા જેવા પરોપકારી પુરૂષોના પ્રભાવથી સૂર્ય વિશ્વને પ્રકાશ આપે છે, ચંદ્ર પ્રસન્ન કરે છે, વર્ષાદ પોતાના વખતે વરસે છે, પૃથ્વી ઔષધને ઉગાડે છે, સમુદ્ર મર્યાદા છોડતો નથી, અને પૃથ્વી સ્થિર રહે છે. હવે મારી થાપણ કરેલી સ્ત્રી મને પાછી સોંપો કે જેથી હે રાજા! હું મારી ક્રીડાભૂમિ તરફ જાઉં. શત્રુને મારીને નિઃશંક થયેલો હું હવે વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર અને જંબૂદ્વીપની જગતિ ઉપરના જાળકટકાદિકમાં તમારા પ્રસાદથી પ્રિયા સહિત વિહાર કરીશ."

આવાં તેનાં વચન સાંભળી સમકાળે લજ્જા, ચિંતા, નિર્વેદ અને વિસ્મયથી આક્રાંત થયેલો રાજા તે પુરૂષ પ્રત્યે બોલ્યો–"હે ભદ્ર! તમે તમારી સ્ત્રીને થાપણ તરીકે અહીં મૂકીને ગયા પછી અમે આકાશમાં ખડ્ગ અને ભાલાનો ધ્વનિ સાંભળ્યો. અનુક્રમે આકાશમાંથી હાથ પગ મસ્તક અને ધડ પડયું તે મારા પતિનું છે એમ ચોકસ રીતે તમારી પત્નીએ અમને કહ્યું. પછી 'પતિના શરીરની સાથે હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ' એમ બોલતી તમારી સ્ત્રીને પુત્રીના પ્રેમથી અમે બહુવાર વાર્યા છતાં પણ તે સ્ત્રી ઈતરલોકની જેમ અમારી અન્યથા રીતે સંભાવના કરવા લાગી; અને જ્યારે તેના આગ્રહથી કાયર થઈને અમે મૌન રહ્યા ત્યારે તે નદીએ ગઇ, અને ત્યાં લોકની સમક્ષ તે શરીરના અવયવોની સાથે ચિતામાં પેઠી; હમણાજ હું તેને નિવાપઅંજલિ આપી આવ્યો, અને તેનો શોક કરતો બેઠો છું તેવામાં તો તમે આવ્યા. આ શું થયું? તે તમારાં અંગ નહીં કે તે વખત આવ્યા હતા તે તમે નહીં? એ અમને સંશય છે. પણ આ વિષયમાં અજ્ઞાનથી જેમના મુખ મુદ્રિત થયેલા છે એવા અમે શું બોલી શકીએ!" આ સાંભળી જેણે ખોટો કોપ કર્યો છે એવો તે પુરૂષ બોલ્યો–"હે રાજા! આ કેવી ખેદકારક વાત! માણસોના કહેવાથી મેં તમને પરસ્ત્રીસહોદર જાણ્યા હતા તે તો મિથ્યા થયું. તમારી તેવી નામનાથી મેં પ્રિયાની થાપણ મૂકી હતી; પણ તમારા આવા આચરણથી દેખીતું કમળ જેમ પરિણામે લોહમય નીકળે તેમ તમે જણાઇ આવ્યા છો. જે કામ દુરાચારી એવા મારા શત્રુથી થયું હતું તે કામ તમે કર્યું, તેથી તમારા બેમાં હવે શો અંતર ગણવો? હે રાજા! જો તમે સ્ત્રીમાં અલુબ્ધ મનવાળા હો

અને અપવાદથી ભય પામતા હો તો તે મારી પ્રિયા મને પાછી અર્પણ કરો, તેને ગોપવી રાખવાને તમે યોગ્ય નથી. જો તમારા જેવા પૂર્વે અલુબ્ધ છતાં ફરીને આમ લુબ્ધ થશે તો પછી કૃષ્ણ સર્પની જેમ કોણ વિશ્વાસનું પાત્ર રહેશે?" રાજાએ ફરીને કહ્યું–"હે પુરૂષ! તારા પ્રત્યેક અંગને ઓળખીને તારી પ્રિયાએ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે, તેમાં તો બીલકુલ સંશય નથી. આ બાબતમાં સર્વે નગરના અને દેશના લોકો સાક્ષી છે, અને આ જગચ્ચક્ષુ ભગવાન્ સૂર્ય પણ આકાશમાં રહેલા સાક્ષી છે. ચાર લોકપાળ, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા, આ ભગવતી પૃથ્વી અને જગત્‌નો પિતા ધર્મ પણ સાક્ષી છે; માટે આવાં કઠોર વચનો બોલવાને તમે યોગ્ય નથી. આ સર્વમાંથી કોઈપણ સાક્ષીને તમે પ્રમાણભૂત કરો." તે સાંભળીને ખોટો રોપ બતાવનારા તે પુરૂષે કઠોર વચને કહ્યું–"પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં બીજા પ્રમાણની કલ્પના થાયજ નહીં. આ તમારી પછવાડે કોણ છે તેને જુઓ. પોતાની કાખમાં ડોલ છતાં કોસમાંથી પાણી પીવા જવું તેના જેવું આ કાર્ય છે." પછી રાજાએ ડોક વાંકી કરીને પોતાની પછવાડે દૃષ્ટિ કરી તો ત્યાં તેણે તે સ્ત્રીને બેઠેલી જોઈ. તેથી 'પારદારિક દોષથી હું દુષિત થયો' એવી શંકાથી તાપવડે પુષ્પ મ્લાન થાય તેમ તે ગ્લાનિ પામ્યો. નિર્દોષ એવા તે રાજાને દોષની શંકાથી ગ્લાનિ પામેલો જોઈ અંજલિ જોડીને તે પુરૂષ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો–"હે રાજા! તમને સાંભરે છે કે હું ઘણા કાળસુધી અભ્યાસ કરેલું મારૂં માયાપ્રયોગનું ચાતુર્ય બતાવવાને માટે તમારી પાસે પ્રાર્થના કરવા આવ્યો હતો, તે વખતે મેઘની જેમ સર્વ વિશ્વ ઉપર સાધારણ કૃપાવાળા છતાં મારા ભાગ્યદોષથી ઈચ્છા પૂર્ણ કર્યા શિવાય મને દ્વારમાંથીજ તમે રજા આપી હતી. પછી રૂપ ફેરવી કપટનાટક કરીને મેં તમને મારી કળા બતાવી. હવે હું કૃતાર્થ થયો, મારા ઉપર તમે પ્રસન્ન થાઓ. જેમ તેમ કરીને પણ પોતાનો ગુણ મોટા માણસને બતાવવો જોઈએ, નહીંતો ગુણ મેળવવાનો ક્લેશ કેવી રીતે નાશ પામે? માટે આજે હવે હું ક્લેશ રહિત થયો. તમે આજ્ઞા આપો, હવે હું જઈશ. તમારી આગળ મારા ગુણ બતાવીને હવે હું સર્વ ઠેકાણે મોંઘો થયો છુ." રાજાએ ઘણું ધન આપવા વડે તેને કૃતાર્થ કરીને વિદાય કર્યો.

પછી કાંઇક વિચાર કરી રાજા આ પ્રમાણે બોલ્યો—'જેવો આનો માયાપ્રયોગ છે તેવોજ આ સંસાર છે. કારણકે આ સર્વ જોવામાં આવતી વસ્તુઓ પાણીના પરપોટાની જેમ જોતાજોતામાં નાશ પામનારી છે.' એવી રીતે અનેક પ્રકારે સંસારની અસારતા ચીંતવીને સંસારવાસથી વિરક્ત થયેલા તે રાજાએ રાજ્યને છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી."

આ પ્રમાણેની કથા કહીને બીજો મંત્રી બોલ્યો–"મેં કહેલી કથા પ્રમાણે હે પ્રભુ! આ માયાપ્રયોગ સદૃશ સંસાર છે, તેમાં તમે શોકને વશ ન થાઓ, અને પોતાના આત્મસ્વાર્થની સિધ્ધિને માટે પ્રયત્ન કરો."

આ પ્રમાણે તે બંને મંત્રીનાં વચનો સાંભળીને મહાપ્રાણ સ્થાનમાં જેમ પ્રાણ આવે તેમ ચક્રીને શોકને ઠેકાણેજ ભવનિર્વેદ[1] ઉત્પન્ન થયો. સગર રાજાએ તત્વથી શ્રેષ્ઠ વાણીવડે કહ્યું કે–"તમે મને આ બહુ સારૂં કહ્યું. જંતુઓ પોતપોતાનાં કર્મ પ્રમાણેજ જીવે છે અને મરે છે. બાળ યુવાન કે વૃદ્ધ એવું વયનું કાંઇ તેમાં પ્રમાણ નથી. બાંધવાદિકના સંગમ સ્વપ્નના જેવા છે, લક્ષ્મી હાથીના કાનની જેવી ચંચળ છે, યૌવનલક્ષ્મી પર્વતમાંથી નીકળતી નદીના જેવી વહી જનારી છે; જીવિત દર્ભના અગ્રભાગ ઉપર રહેલા જળના બિંદુ સમાન છે. મારવાડ દેશમાં જળની જેમ જ્યાં સુધી યૌવન ગયું નથી, રાક્ષસીની જેમ આયુષનો અંત કરનારી વૃદ્ધાવસ્થા જ્યાં સુધી આવી નથી, સંનિપાતની જેમ ઇંદ્રિયોની વિકળતા જ્યાં સુધી થઈ નથી, અને વેશ્યાની જેમ જ્યાં સુધી સર્વસ્વ ગ્રહણ કરીને લક્ષ્મી વિરામ પામી નથી, ત્યાં સુધી આ સર્વને સ્વયમેવ તજી દઇને દીક્ષાગ્રહણના ઉપાયથી લભ્ય એવા સ્વાર્થસાધનને માટે પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે. જે પુરૂષ આ અસાર શરીરથી મોક્ષને મેળવે છે તે પુરૂષ કાચના કટકાથી મણિને, કૃષ્ણકાકથી[2] મોરને, કમળનાળની માળાથી રત્નજડિત હારને, નઠારા અન્નથી દુધપાકને, કાળસેયથી[3] દુધને અને ગધેડાથી ઘોડાને ખરીદે છે." એવી રીતે સગરરાજા કહે છે તેવામાં તેના દ્વાર ઉપર અષ્ટાપદની સમીપે રહેનારા ઘણા લોકો આવ્યા, અને તેઓ "અમારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો" એમ ઉંચે સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યા. સગરે દ્વારપાળ પાસે તેમને બોલાવ્યા, અને પૂછ્યું–'શું થયું છે?' એટલે પ્રણામ કરીને તે ગામડીઆઓ એકઠા થઈને બોલ્યા–"હે રાજા! અષ્ટાપદ પર્વતની ફરતી કરેલી ખાઈ પૂરવાને દંડરત્ન વડે ગંગાનદીને તમારા પુત્રો લાવેલા છે. તે ગંગાનદી પાતાળની જેવી દુષ્પૂર એવી ખાઇને પણ ક્ષણવારમાં પૂરીને કુલટા સ્ત્રી જેમ બંને કુળની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે તેમ તેણે બંને કાંઠા ઉલ્લંઘન કર્યા છે, અને અષ્ટાપદની સમીપમાં રહેલાં ગામડાં, આકર અને નગર વિગેરેને સમુદ્રની જેમ વિસ્તરી જઇને ડુબાવી દેવા માંડયાં છે. અમારે તો અત્યારેજ પ્રલયકાળ પ્રાપ્ત થયો છે; માટે તમે આજ્ઞા કરો કે અમે ક્યાં નિરૂપદ્રવ થઇને રહીએ?" પછી સગરચક્રીએ પોતાના પૌત્ર ભગીરથને વાત્સલ્ય યુક્ત વાણીથી બોલાવીને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી–'હે વત્સ! અષ્ટાપદ પર્વતની ફરતી ખાઈને પૂરીને, તે ગંગાનદી ઉન્મત્ત સ્ત્રીની જેમ હાલમાં ગામડાઓમાં ભમે છે તેને દંડવડે આકર્ષણ કરીને પૂર્વ સાગરમાં ભેળવી દ્યો; કારણકે જ્યાં સુધી જળને રસ્તો બતાવ્યો ન હોય ત્યાં સુધી તે અંધની જેમ ઉન્માર્ગે જાય છે. જેવી રીતે અસામાન્ય બાહુપરાક્રમ, ભુવનોત્તર ઐશ્વર્ય, અતિઉલ્વણ હસ્તિબળ, વિશ્વમાં વિખ્યાત અશ્વબળ, અતિ વિક્રમી પેદળ, મોટું રથનું બળ, અતિ ઉત્કટ પ્રતાપ, નિઃસીમ શસ્ત્રકૌશલ્ય અને દેવતાઈ આયુધની સંપત્તિ, એ સર્વે જેમ શત્રુઓના દર્પને હણે છે તેમ તેનો ગર્વ

૧ સંસારમાં રહેવાથી ખેદ. ૨ કાળો કાગડો. ૩ છાશ.

કરવાથી તે અમને પણ હાનિ કરે તેમ જણાય છે. હે પુત્ર! ગર્વ સર્વ દોષનો અગ્રણી છે, આપત્તિનું એક સ્થાન છે, સંપત્તિનો અપહર્તા છે, દુર્યશનો કર્તા છે, વંશનો સંહારકર્તા છે, સર્વ સુખનો હરનાર છે, પરલોકમાં પહોંચાડનાર છે, અને શરીરમાંથીજ ઉત્પન્ન થયેલ શત્રુ છે. તેવો ગર્વ સન્માર્ગમાં રહેલા સામાન્ય પુરૂષોએ પણ છોડી દેવા યોગ્ય છે, તો મારા પૌત્રે તો વિશેષ રીતે છોડવા યોગ્ય છે. હે પુત્ર! તારે વિનીતપણાવડે ગુણની પાત્રતા મેળવવી. વિનય ધારણ કરવાથી અશક્ત મનુષ્યને પણ ગુણના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને શક્તિવંત પુરૂષને તો જો વિનયગુણ હોય છે તો તે સુવર્ણને સુગંધના મેળાપ સદૃશ તેમજ નિષ્કલંક થયેલા પૂર્ણિમાના ચંદ્ર તુલ્ય છે. સુરઅસુર અને નાગાદિકનો તમારે યથાયોગ્ય ક્ષેત્રમાં સુખકારક કાર્યમાં ઉપચાર કરવો (જ્યાં ત્યાં ઉપચાર ન કરવો). ઉપચારને યોગ્ય કાર્યમાં જે ઉપચાર કરવો તે દોષકારક નથી, પણ પિત્તવાળા માણસને આતપની જેમ અપચાર કરવો તે દોષને અર્થે છે. ઋષભસ્વામીના પુત્ર ભરતચક્રીએ યોગ્ય ઉપચારથી દેવ અને દૈત્યોને વશ કર્યા હતા. તે શક્તિવાન્ હતા તોપણ તેણે દેવતાદિકમાં કરવા યોગ્ય ઉપચાર બતાવ્યો છે; તેથી તમારે પણ કુળાચાર પ્રમાણે વર્તવું." મહાભાગ ભગીરથે પિતામહનું તે વાક્ય આદર પૂર્વક સ્વીકાર્યું, કારણકે **સ્વભાવથીજ વિનીત પુરૂષને જે શિક્ષા આપવી તે સારી ભીંતમાં ચિત્ર કરવા જેવું છે.** પછી પોતાના પ્રતાપની જેવું ઉર્જિત દંડરત્ન અર્પણ કરી, મસ્તકમાં ચુંબન કરી સગરે ભગીરથને વિદાય કર્યો. ચક્રીના ચરણકમળમાં પ્રણામ કરી દંડરત્ન સહિત ભગીરથ વિજળી સહિત મેઘની જેમ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

ચક્રીએ આપેલા મોટા સૈન્યથી અને તે દેશના લોકોથી પરવરેલો ભગીરથ પ્રકીર્ણ દેવતા અને સામાનીક દેવતાવડે વીંટાયેલા ઇંદ્રની જેવો શોભતો હતો. અનુક્રમે તે અષ્ટાપદ પર્વત સમીપે આવ્યો. ત્યાં તે પર્વતને સમુદ્રવડે ત્રિકૂટાદ્રિની જેમ મંદાકિની (ગંગા) થી વીંટાયેલો દીઠો. વિધિના જાણનાર ભગીરથે નાગકુમાર જ્વલનપ્રભને ઉદ્દેશીને અષ્ટમ તપ કર્યું. અષ્ટમ તપ પરિણામ પામતાં, નાગકુમારોનો પતિ જ્વલનપ્રભ પ્રસન્ન થઇને ભગીરથની પાસે આવ્યો. ગંધ ધૂપ અને પુષ્પથી તેણે ઘણી રીતે તેનો પૂજાઉપચાર કર્યો. ત્યારે નાગકુમારના સ્વામીએ 'હું શું કાર્ય કરી આપું ?' એમ પૂછ્યું. એટલે મેઘના જેવી ગંભીર વાણીવાળો ભગીરથ વિનય પૂર્વક જ્વલનપ્રભ ઈંદ્ર પ્રત્યે બોલ્યો—"આ ગંગાનદી અષ્ટાપદની ખાઇને પૂરી દઈને હવે ભુખી થયેલી નાગણીની જેમ ચારે બાજુ નિરર્ગળ રીતે પ્રસરે છે, ક્ષેત્રોને ખોદી નાખે છે, વૃક્ષોને ઉખેડી નાખે છે, સર્વ ખાડાઓને અને ટેકરાઓને સરખા કરે છે, કિલ્લાઓને તોડી નાખે છે, મહેલોને પાડી નાખે છે, હવેલીઓને પાયમાલ કરે છે, અને ઘરોનો વિનાશ કરે છે; તે પિશાચણીની જેમ ઉન્મત્ત થઈને દેશનો નાશ કરનારી ગંગાને દંડવડે આકર્ષી લઈને તમારી આજ્ઞા હોય તો હું પૂર્વ સમુદ્રમાં ભેળવી દઉં?" પ્રસન્ન થયેલા જ્વલનપ્રભે કહ્યું—"તમે તમારૂ ઇચ્છિત કરો,

અને તે નિર્વિઘ્ન થાઓ. જે આ ભરતક્ષેત્રમાં મારી આજ્ઞામાં રહેલા નાગો છે, તેઓનાથી મારી આજ્ઞા પૂર્વક પ્રવર્ત્તેલા તમે ઉપદ્રવનો ભય રાખશો નહીં." એવી રીતે કહીને નાગેંદ્ર રસાતળમાં સ્વસ્થાનકે ગયો. પછી ભગીરથે અષ્ટમભક્તને અંતે પારણું કર્યું. ત્યારપછી વૈરિણીની જેમ પૃથ્વીને ભેદનારી અને સ્વૈરિણીની[1] જેમ સ્વચ્છંદે વિચરનારી ગંગાને ખેંચવાને ભગીરથે દંડરત્ન ગ્રહણ કર્યું. પ્રચંડભુજ પરાક્રમવાળા ભગીરથે ગર્જના કરતી તે નદીને સાણસીવડે માળાની જેમ દંડરત્નવડે આકર્ષી. પછી કુરૂદેશના મધ્યભાગથી, હસ્તીનાપુરની દક્ષિણથી, કોશળદેશની પશ્ચિમથી, પ્રયાગની ઉત્તરમાં, કાશીની દક્ષિણમાં, વિંધ્યાચળની દક્ષિણમાં અને અંગ તથા મગધદેશની ઉત્તર તરફ થઇને વંટોળિયો જેમ તૃણને ખેંચે તેમ માર્ગમાં આવતી નદીઓને ખેંચતી તે ગંગાને તેણે પૂર્વ સમુદ્રમાં ઉતારી. ત્યાંથી માંડીને તે **ગંગાસાગર** એવે નામે તીર્થ થયું, અને ભગીરથે ખેંચી તેથી તે ગંગાનું **ભાગીરથી** એવું નામ પડયું. જ્યાં જ્યાં માર્ગમાં સર્પોના ભુવનો ગંગાના ચાલવાથી ભાંગી જતા હતા ત્યાં ત્યાં ભગીરથ નાગદેવને બળિદાન આપતો હતો. દગ્ધ થયેલા સગરપુત્રોનાં અસ્થિને ગંગાના પ્રવાહે પૂર્વસાગરમાં પહોંચાડ્યાં, તે જોઈ ભગીરથે ચિંતવ્યું કે આ બહુ સારૂં થયું કે મારા પિતા અને કાકાઓના શરીરનાં અસ્થિ ગંગાએ સમુદ્રમાં ક્ષેપન કર્યાં. જો તેમ ન થયું હોય તો તે અસ્થિ ગીધપક્ષી વિગેરેની ચંચુ અને ચરણ સાથે ભરાઈને પવને કંપાવેલા પુષ્પની જેમ અપવિત્ર સ્થાનમાં જઈને પડત. એમ વિચારતા ભગીરથને જળની આપત્તિરહિત થયેલા લોકોએ 'તમે લોકરંજક છો' એમ કહી કહીને ચિરકાળ પર્યંત વખાણ્યો. તે વખતે પિતૃઓનાં અસ્થિ તેણે જળમાં નાખ્યાં, તેથી અદ્યાપિ પર્યંત લોકો મૃતકના અસ્થિને જળમાં ક્ષેપન કરે છે. કારણકે **મોટા લોકો જે પ્રવર્ત્તન કરે તે માર્ગ થાય છે.**

તે સ્થાનથી રથારૂઢ થયેલો ભગીરથ પાછો વળ્યો. પોતાના રથના પ્રચારથી કાંસીના તાળની જેમ પૃથ્વીને શબ્દ કરાવતો તે ચાલ્યો આવતો હતો, તેવામાં કલ્પવૃક્ષની જેમ સ્થિત થઇને રહેલા એક કેવળી ભગવંતને તેણે જોયા. તેમને દેખીને આનંદિત થયેલો તે ઉદયાદ્રિથી જેમ સૂર્ય ઉતરે અને આકાશથી જેમ ગરૂડ ઉતરે તેમ ઉત્તમ રથમાંથી નીચે ઉતર્યો. દેખતાંવેંતજ ભક્તિવડે તે કેવળી મુનિને નમસ્કાર કરી અતિ ડાહ્યા અને ભક્તિમાં પ્રવીણ એવા તેણે તેમને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી. પછી પ્રણામ કરી યોગ્ય સ્થાનકે બેસી ભગીરથે પૂછયું—"હે ભગવંત! મારા પિતાઓ એકી સાથે કયા કર્મથી મૃત્યુ પામ્યા?" ત્રિકાળવેદી અને કરૂણારસના સાગર એવા તે ભગવંત મધુર વાણીથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા—"હે રાજપુત્ર! જાણે કુબેરની લક્ષ્મીને આશ્રિત થયા હોય અર્થાત્ ધનદ જેટલી ઋધ્ધિવાળા હોય એવા ઘણી લક્ષ્મીવાળા શ્રાવકોથી પૂર્ણ એવો એક સંઘ પૂર્વે તીર્થયાત્રાને માટે નીકળ્યો હતો. સાયંકાળે તે સંઘ નજીક જણાતા કોઈ ગામમાં આવી પુગ્યો. ત્યાં રાત્રિએ

---

૧ વ્યભિચારીણી સ્ત્રી,

કોઈ કુંભારના ઘર પાસે ઉતર્યો. તે સમૃદ્ધિવંત સંઘને જોઈ સર્વે ગામના લોકો હર્ષ પામ્યા અને તેને લુંટવાને ઉદ્દંડ ધનુષ અને ખડ્ગને ધારણ કરી સર્વે તૈયાર થયા. પણ પાપના ભયવાળા તે કુંભારે ખુશામત ભરેલાં અને અમૃત જેવાં બોધકારી વચનો કહીને તે ગામના લોકોને વાર્યા. તે કુંભકારના આગ્રહથી તે ગામના સર્વ લોકોએ પ્રાપ્ત થયેલું પાત્ર મૂકી દે તેમ તે સંઘને મૂકી દીધો. એક દિવસે ત્યાંના રહેવાસી સર્વે લોકો ચોર હોવાથી તેના રાજાએ બાળવૃદ્ધ સહિત તે આખું ગામ પરરાજ્યના ગામની જેમ બાળી નાખ્યું. તે દિવસે કોઈએ વિચાર કરવા માટે બોલાવેલો હોવાથી તે કુંભાર બીજે ગામ ગયો હતો, તેથી તે એકલો તે દાહમાંથી અવશિષ્ટ રહ્યો (બચ્યો). કેમકે **સત્ પુરૂષોનું સર્વત્ર કુશળ થાય છે.** પછી કાળયોગે કાળધર્મને પામીને તે કુંભાર વિરાટદેશમાં બીજો જાણે કુબેરભંડારી હોય તેવો વણીક થયો, અને સર્વ ગ્રામજન હતા તે મૃત્યુ પામીને વિરાટદેશમાં વસતા મનુષ્યો થયા. કારણકે **તુલ્યકર્મીને તુલ્ય ભૂમિજ પ્રાપ્ત થાય છે.** તે કુંભકારનો જીવ પાછો મૃત્યુ પામીને તેજ દેશનો રાજા થયો. ત્યાંથી પણ મૃત્યુ પામીને પરમ ઋદ્ધિવંત દેવતા થયો. ત્યાંથી આવીને તમે ભગીરથ થયા છો, અને તે ગામવાસીઓ સંસારમાં ભમતા ભમતા તમારા પિતા જાન્હુકુમાર વિગેરે થયા હતા. તેમણે પૂર્વે માત્ર મનવડે સર્વ સંઘને ઉપદ્રવ કર્યો હતો, તે કર્મથી તેઓ એક સાથે ભસ્મીભૂત થઈ ગયા. તેમાં જ્વનલપ્રભ નાગેંદ્ર તો ફક્ત નિમિત્ત માત્રજ છે. હે મહાશય! તે વખતે તે ગામના લોકોને વારવારૂપ શુભ કર્મથી તમે ગામ બળતાં પણ દગ્ધ થયા નહીં, અને હમણા પણ દગ્ધ થયા નહીં." એ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનીની પાસેથી સાંભળીને વિવેકનો સાગર એવો તે ભગીરથ સંસારથી અતિશય નિર્વેદ પામ્યો. પરંતુ ગુમડા ઉપર ફોડલાની જેમ મારા પિતામહને દુઃખ ઉપર દુઃખ ન થાઓ એમ ધારીને તે વખતે તેણે દીક્ષા લીધી નહીં; અને કેવળીના ચરણને વાંદી રથ ઉપર આરૂઢ થઈ પાછો અયોધ્યામાં આવ્યો.

આજ્ઞા પ્રમાણે અમલ કરીને આવેલા અને પ્રણામ કરતા પૌત્રનું સગરરાજાએ વારંવાર મસ્તક સુંઘ્યું, અને હાથવડે તેના પૃષ્ઠભાગને સ્પર્શ કર્યો. સગરરાજાએ ભગીરથને સ્નેહના ગૌરવથી કહ્યું–"હે વત્સ! તું બાળછતાં પણ વય અને બુદ્ધિવડે સ્થવિર પુરૂષોનો અગ્રણી છે, માટે હવે હું બાળ છું એમ ન કહેતાં આ મારા રાજ્યભારને ગ્રહણ કર; જેથી અમે ભાર રહિત થઈને સંસારસાગરને તરીએ. આ સંસાર જો કે સ્વયંભૂરમણસમુદ્રની જેમ દુસ્તર છે, તોપણ મારાં પૂર્વજો તરી ગયા છે તેથી મારી પણ શ્રધ્ધા થઈ છે. હે વત્સ! તેમના પુત્રો પણ રાજ્યભાર ગ્રહણ કરતા હતા, તેથી તેમનો બતાવેલો એ માર્ગ છે તે પાળ, અને આ પૃથ્વી ધારણ કર." ભગીરથ પિતામહને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યો–"પિતાજી! તમે સંસારને તારનારી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાને ઈચ્છો છો તે યુક્ત છે; પરંતુ હે સ્વામિન્! હું પણ વ્રત ગ્રહણ કરવાને

માટે ઉત્સુક થયેલો છું, તેથી રાજ્યદાનના પ્રસાદ વડે તમે મને અપ્રસન્ન કરશો નહીં.” ત્યારે ચક્રવર્તીએ કહ્યું—“હે વત્સ! અમારા કુળમાં વ્રત ગ્રહણ કરવું તે યુક્ત છે, પણ તેથી ગુરૂની આજ્ઞા પાલન કરવા રૂપ વ્રત ગ્રહણ કરવું તે અધિક છે; માટે હે મહાશય! તમે સમય આવે ત્યારે મારી જેમ દીક્ષા લેજો, અને જ્યારે તમારે બખતરધારી પુત્ર થાય ત્યારે તેની ઉપર આ પૃથ્વીનો ભાર ધારણ કરજો.” એવી રીતે સાંભળીને ભગીરથ ગુરૂની આજ્ઞાના ભંગથી ભય પામ્યો, અને ભવભીરૂ એવા તેનું મન ઘણીવાર સુધી દોલાયિત થતાં તે મૌન રહ્યો. પછી પોતાના સિંહાસન ઉપર ભગીરથને બેસારી તેજ વખતે ચક્રીએ પરમ હર્ષથી તેને રાજ્યાભિષેક કર્યો.

તે વખતે ઉદ્યાનપાલકોએ આવીને ચક્રીને બાહ્ય ઉદ્યાનમાં અજિતનાથ પ્રભુ સમોસર્યા છે, એવી વધામણી આપી. પૌત્રના રાજ્યાભિષેકથી અને સ્વામીના આગમનથી ચક્રવર્તીને અધિક અધિક હર્ષોત્કર્ષ થયો. ત્યાં રહ્યા સતા પણ તેણે ઉઠીને પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો, અને જાણે આગળ ઉભા હોય તેમ શક્રસ્તવ વડે સ્તુતિ કરી. સ્વામીના આગમનને કહેનારા તે ઉદ્યાનપાલકોને ચક્રીએ સાડાબારકોટિ સુવર્ણ આપ્યું, અને સામંતાદિકે પરવરેલા સગરચક્રી ભગીરથ સહિત મોટા સંભ્રમથી સમવસરણ સમીપે ગયા. ત્યાં ઉત્તરદ્વારના માર્ગથી સમવસરણમાં પ્રવેશ કરીને પોતાનો આત્મા જાણે સિદ્ધિક્ષેત્રમાં પેઠો હોય તેમ માનવા લાગ્યા. પછી ચક્રી, ધર્મચક્રી એવા તીર્થંકરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ નમસ્કાર કરી આગળ આવીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. “મારા પ્રસાદથી તમારો પ્રસાદ કે તમારા પ્રસાદથી મારો પ્રસાદ એ અન્યોન્યાશ્રયનો ભેદ કરો, અને મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. હે સ્વામિન્! તમારી રૂપલક્ષ્મીને જોવાને ઈંદ્ર પણ સમર્થ નથી, અને સહસ્ર જીભવાળો શેષ તમારા ગુણો કહેવાને પણ સમર્થ નથી. હે નાથ! અનુત્તર વિમાનના દેવોના સંશયને પણ તમે હરોછો, તો તેથી કયો ગુણ વધારે વસ્તુતાએ સ્તુત્ય છે? અશ્રદ્ધાળુ પુરૂષ આવી વિરૂદ્ધ વાત ઉપર કેમ શ્રદ્ધા રાખે કે તમારામાં આનંદસુખની શક્તિ અને વિરક્તિ બંને સાથે છે. હે નાથ! તમારી આ ઘટના ઘટે છે પણ તે દુર્ઘટ છે કે તમે સર્વ સત્વમાં ઉપેક્ષા રાખો છો, અને વળી પરમ ઉપકારીપણું પણ ધરાવો છો. હે ભગવંત! તમારા જેવું બીજા કોઈમાં વિરૂદ્ધપણું નથી, કેમકે તમારામાં પરમ નિર્ગ્રંથતા અને પરમ ચક્રવર્તીતા બંને સાથે છે. જેમના કલ્યાણપર્વમાં નારકીના જીવો પણ હર્ષ પામે છે તેમના પવિત્ર ચારિત્રનું વર્ણન કરવાને કોણ સમર્થ છે? હે પ્રભુ! તમારો શમ અદ્દ્ભુત છે, તમારૂં રૂપ અદ્દ્ભુત છે, અને સર્વપ્રાણી ઉપરની કૃપા પણ અદ્દ્ભુત છે.એવા સર્વ પ્રકારની અદ્દ્ભુતતાના ભંડાર એવા આપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.” એવી રીતે જગન્નાથની સ્તુતિ કરી યોગ્ય સ્થાને બેસીને અમૃતના પ્રવાહ જેવી ધર્મદેશના તેણે સાંભળી. દેશનાને અંતે સગરરાજા વારંવાર પ્રભુને નમસ્કાર કરી અંજલિ જોડી ગદ્દ્ગદ્ વાણીથી આ પ્રમાણે બોલ્યા—

'હે તીર્થેશ! જોકે આપને કોઈ પોતાનો કે પારકો નથી, તોપણ અજ્ઞાનપણાથી હું તમને પોતાના ભાઈ તરીકે અનુયોગ કરૂંછું (ગણુંછું). હે નાથ! દુસ્તર સંસારસાગરથી તમે બધા વિશ્વને તારોછો, તો તેમાં ડુબી જતા એવા મારી કેમ ઉપેક્ષા કરો છો? હે જગત્પતિ! અનેક ક્લેશોથી સંકુળ એવા સંસારરૂપી ખાડામાં પડવાથી તમે મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો, દીક્ષા આપો અને પ્રસન્ન થાઓ. હે સ્વામિ! સંસારના સુખમાં મૂઢ થયેલા એવા મેં પોતાનું આટલું આયુષ્ય અવિવેકી બાળકની જેમ નિષ્ફળ ગુમાવ્યું છે." એ પ્રમાણે જણાવી અંજલિ જોડીને રહેલા સગરરાજાને ભગવંતે દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની અનુજ્ઞા આપી.

પછી ભગીરથે ઉઠી નમસ્કાર કરી પ્રાર્થનાને પૂરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન ભગવંતની આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી–"આપ પૂજ્યપાદ મારા પિતાજીને દીક્ષા આપશો, પણ જ્યાંસુધી હું નિષ્ક્રમણોત્સવ કરૂં ત્યાં સુધી તમારે રાહ જોવી. જોકે મુમુક્ષુઓને ઉત્સવાદિકની કાંઇપણ જરૂર નથી, તોપણ મારા આગ્રહથી મારા પિતાજી પણ એમ કબુલ કરશે." સગરરાજા દીક્ષા લેવાને અત્યુત્સુક હતા, તોપણ પુત્રના આગ્રહથી જગદ્ગુરૂને પ્રણામ કરી પાછા પોતાની નગરીમાં ગયા. પછી ઈંદ્ર જેમ તીર્થંકરને દીક્ષાભિષેક કરે તેમ ભગીરથે સગરરાજાને સિંહાસન ઉપર બેસારીને દીક્ષાભિષેક કર્યો; ગંધકાષાયી વસ્ત્રવડે અંગ લુંછી ગોશીર્ષચંદનનું વિલેપન કર્યું, અને ત્યારપછી સગરરાજાએ માંગલિક બે દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. તેમજ ગુણવડે અલંકૃત હોવા છતાં પણ દેવતાએ આપેલાં દિવ્ય અલંકારોથી શરીરને અલંકૃત કર્યું. પછી ઈચ્છાપ્રમાણે યાચકોને ધન આપી ઉજ્વળ છત્ર અને ચામર સહિત શિબિકામાં તેઓ આરૂઢ થયા. નગરજનોએ દરેક દુકાને, દરેક ઘરે અને દરેક શેરીએ માંચડા પતાકા અને તોરણાદિક કર્યાં. માર્ગે ચાલતાં ઠેકાણે ઠેકાણે દેશના અને નગરના જનોએ પૂર્ણપાત્રાદિકવડે તેમના અનેક મંગળ કર્યાં; વારંવાર તે જોવાતા હતા, વારંવાર સ્તુતિ કરાતા હતા, વારંવાર પૂજાતા હતા, અને વારંવાર અનુસરાતા હતા. એવી રીતે આકાશના મધ્યમાં ચંદ્ર ચાલે તેમ વિનીતા નગરીના મધ્ય માર્ગવડે માણસોના અતીશય ભરાવાથી અટકતા, અને ધીમેધીમે ચાલનારા ભગીરથ, સામંતો, અમાત્યો, સર્વ પરિવાર અને અનેક વિદ્યાધર જેમની પાછળ ચાલતા હતા એવા સગરચક્રી અનુક્રમે પ્રભુની પાસે આવ્યા. ત્યાં ભગવંતને પ્રદક્ષિણા દઈ પ્રણામ કરી ભગીરથે આણેલા યતિવેષને તેણે અંગીકાર કર્યો. પછી સર્વ સંઘની સમક્ષ સ્વામીની વાચનાથી ત્રણે પ્રકારે સામાયિક ઉચ્ચરતા સતા તેમણે ચાર મહાવ્રતરૂપ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. જે સામંત અને મંત્રીઓ જન્હુકુમાર વિગેરેની સાથે ગયા હતા તેઓએ બળથી ઉદ્વેગ પામીને સગરરાજાની સાથે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ત્યારપછી ચક્રીમુનિના મનરૂપી કુમુદમાં ચંદ્રિકા સમાન અનુશિષ્ટિમય ધર્મદેશના ધર્મમાર્ગિ એવા પ્રભુએ આપી. પ્રથમ પોરસી પૂર્ણ થઇ, એટલે દેશના સમાપ્ત કરીને

તીર્થંકરે ત્યાં ઉઠી દેવચ્છંદાને અલંકૃત કર્યો. પછી પ્રભુના ચરણપીઠ ઉપર બેસીને મુખ્ય ગણધરે પ્રભુના પ્રભાવથી સર્વ સંશયને છેદનારી દેશના સ્વામીની જેમ આપી. બીજી પૌરષી પૂર્ણ થઈ, એટલે વરસાદ વરસતો બંધ પડે તેમ તેમણે પણ દેશના સમાપ્ત કરી. ત્યાંથી પ્રભુ બીજે વિહાર કરવાને ચાલી નીકળ્યા, અને ભગીરથાદિક રાજાઓ તથા દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

સ્વામીની સાથે વિહાર કરતા સગરમુનિ માતૃકાની[1] જેમ લીલા માત્રમાં દ્વાદશાંગી ભણ્યા. તેઓ હમેશાં પ્રમાદ રહિત થઈને પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ આઠ ચારિત્રની માતાઓનું સારી રીતે આરાધન કરતા હતા. હમેશાં ભગવાન્‌ના ચરણની સેવાથી ઉત્પન્ન થયેલા હર્ષથી પરીષહના ક્લેશને જરા પણ જાણતા નહોતા. ત્રણલોકના ચક્રી તીર્થંકર દેવનો હું ભાઈ છું, વળી હું પણ ચક્રી છું, એવો ગર્વ બીલકુલ ન ધરાવતાં તેઓ બીજા મુનિઓનો વિનય કરતા હતા. પાછળથી દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા છતાં પણ તપ અધ્યયનથી તે રાજર્ષિ ચિરકાળના દીક્ષિત મુનિઓથી પણ અધિક થઈ પડયા. અનુક્રમે ઘાતિકર્મના ક્ષયથી દુર્દિનના છેદનથી સૂર્યનો પ્રતાપ પ્રગટ થાય તેમ તેમને ઉજ્વલ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિથી આરંભીને પૃથ્વીમાં વિહાર કરતા અજિતનાથસ્વામીને પંચાણુ ગણધરો થયા, અને એક લાખ મુનિ, ત્રણલાખ ને ત્રીશહજાર સાધ્વી, સાડત્રીશસો ચૌદ પૂર્વધારી, એક હજાર ને સાડાચારસો મનઃપર્યાયી, ચોરાણુશે અવધિજ્ઞાની, બાવીશહજાર કેવળી, બારહજાર ને ચારસો વાદી, વીશહજાર ને ચારસો વૈક્રિય લબ્ધિવાળા, બે લાખ ને અઠાણુહજાર શ્રાવક અને પાંચલાખ ને પીસ્તાળીશહજાર શ્રાવિકા એટલો પરિવાર થયો. દીક્ષાકલ્યાણકથી એક પૂર્વાંગે[2] ઊન એવા લક્ષ પૂર્વ જતાં પોતાનો નિર્વાણ સમય જાણીને પ્રભુ સંમેતશિખર પર્વતે આવ્યા. જાણે લોકાગ્રે ચડવાની નીસરણી હોય તેમ તેઓ સંમેતશિખર ઉપર આરૂઢ થયા. તેમનું બોંતેર લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં એક હજાર શ્રમણોની સાથે તેમણે પાદપોપગમ અનશન કર્યું. તે વખતે એક સાથે સર્વ ઈંદ્રોનાં આસનો પવને હલાવેલા ઉદ્યાનવૃક્ષની શાખાઓની જેમ કંપાયમાન થયાં. તેઓએ અવધિજ્ઞાને કરી પ્રભુનો નિર્વાણસમય જાણ્યો; એટલે તેઓ પણ સંમેતશિખર પર્વતે આવ્યા. ત્યાં તેઓએ દેવતાઓ સહિત પ્રભુને પ્રદક્ષિણા કરી, અને શિષ્યની જેમ સેવા કરતા પાસે બેઠા જ્યારે પાદપોગમ અણસણનો એક માસ પૂર્ણ થયો, ત્યારે ચૈત્રશુકલ પંચમીને દીવસે, ચંદ્રમા મૃગશિર નક્ષત્રમાં આવ્યે સતે, પર્યંક આસને રહેલા પ્રભુ બાદર કાયયોગરૂપ રથમાં બેઠા હતા અને રથને જોડેલા બે અશ્વની જેમ બાદર મનયોગ અને વચનયોગ રહેલા હતા તેમાંથી સૂક્ષ્મ કાયયોગમાં રહીને દીપક વડે અંધકારના સમૂહનું રૂંધન કરે તેમ બાદરકાયયોગનો રોધ કર્યો, અને સૂક્ષ્મકાયયો-

---

૧ સ્વર, વ્યંજન. ૨ પૂર્વાંગ એટલે ૮૪ લાખ વર્ષ.

ગમાં રહ્યા સતા બાદર મનયોગ અને વચનયોગનું પણ રૂંધન કર્યું. પછી સૂક્ષ્મમનયોગને વચનયોગમાં સ્થિત થઇને સૂક્ષ્મક્રિય નામે શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો પાયો પ્રાપ્ત કર્યો. પછી શુક્લધ્યાનને ચોથે પાયે શૈલેશીકરણ કરીને માત્ર પાંચ લઘુ અક્ષર ઉચ્ચારણ જેટલો કાળ રહ્યા. ત્યાં અવશિષ્ટ કર્મ ક્ષીણ થયા, અને અનંત ચતુષ્ટય સિદ્ધ થયા, એટલે એ પરમાત્મા પ્રભુ ઋજુગતિએ લોકાગ્રને પ્રાપ્ત થયા. પ્રભુને કૌમાર અવસ્થામાં અઢાર લક્ષ પૂર્વ ગયા, રાજ્યસ્થિતિમાં એક પૂર્વાંગે સહિત ત્રેપન લક્ષ પૂર્વ ગયા, છદ્મસ્થપણામાં બારવર્ષ ગયા, અને કેવળજ્ઞાનમાં પૂર્વાંગે તથા બારવર્ષે વર્જિત લક્ષ પૂર્વ ગયા. એકંદર બોંતેરલાખ પૂર્વનું આયુષ્ય ભોગવીને ઋષભ પ્રભુના નિર્વાણથી પચાસલાખ ક્રોડ સાગરોપમે નિર્વાણ પદને પામ્યા. તેમની સાથે બીજા એકહજાર મુનિઓએ પાદપોપગમ અણસણ કર્યું હતું તેઓ પણ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ત્રણે યોગનો રોધ કરી મોક્ષપદને પામ્યા. સગરમુનિએ પણ કેવળી સમુદ્ઘાત કરીને ક્ષણવારમાં અનુપદીની[1] જેમ સ્વામીએ પ્રાપ્ત કરેલુ પદ ઉપલબ્ધ કર્યું, અર્થાત્ મોક્ષપદને પામ્યા.

તે વખતે પ્રભુના મોક્ષકલ્યાણકવડે, સુખને નહીં જોનારા નારકીઓને પણ ક્ષણવાર સુખ થયું. પછી શોક સહિત ઇંદ્રે દિવ્યજળથી સ્વામીના અંગને નવરાવ્યું, અને ગોશીર્ષચંદનના રસનું વિલેપન કર્યું. તેમજ હંસના ચિત્રવાળાં વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, અને વિચિત્ર એવાં દિવ્ય આભૂષણોથી પ્રભુનું શરીર શણગાર્યું. બીજા મુનિઓનાં શરીરોને દેવતાઓએ સ્નાન, અંગરાગ, નેપથ્ય અને આચ્છાદન વિગેરે કર્યું. પછી ઇંદ્ર સ્વામીના દેહને શિબિકામાં બેસારી ગોશીર્ષચંદનના કાષ્ટમય ચિતા ઉપર લઇ ગયા, અને બીજા મુનિઓનાં શરીરને બીજી શિબિકામાં પધરાવીને દેવતાઓ ગોશીર્ષચંદનના કાષ્ટની રચેલી બીજી ચિતા ઉપર લઈ ગયા. અગ્નિકુમાર દેવતાએ ચિતામાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો, વાયુકુમાર દેવોએ વાયુવડે વિશેષ પ્રજ્વલિત કર્યો, અને શક્રના આદેશથી અનેક દેવતાઓએ સેંકડોભાર કપૂર, કસ્તુરી અને ઘીના સેંકડો કુંભ ચિતામાં ક્ષેપન કર્યા. અસ્થિ વિના પ્રભુની બીજી સર્વ ધાતુ બળી ગઈ, એટલે મેઘકુમાર દેવતાએ જળવડે ચિતાને બુઝાવી શાંત કરી. પ્રભુની ઉપરની જમણી અને ડાબી દાઢો શક્ર અને ઇશાનઇંદ્રે ગ્રહણ કરી, અને નીચેની બંને દાઢો ચમર અને બલિ ઇંદ્રે ગ્રહણ કરી. બીજા ઇંદ્રોએ પ્રભુના દાંત ગ્રહણ કર્યા, અને દેવતાઓએ ભક્તિથી બાકીનાં અસ્થિ ગ્રહણ કર્યાં. બીજુ પણ સ્તુપરચના વિગેરે ત્યાં કરવાનું હતું તે સર્વ વિધિ પ્રમાણે કરીને સર્વ દેવતાઓ સહિત ઇંદ્રોએ નંદીશ્વર દ્વીપે આવીને મોટા ઉત્સવવડે શાશ્વત અર્હંતનો અષ્ટાહ્નિકા ઉત્સવ કર્યો. પછી સર્વ સ્વેંદ્રો પોતપોતાને સ્થાને ગયા. ત્યાં પોતપોતાની સુધર્મા સભાની મધ્યમાં માણવક નામના સ્તંભોમાં વજ્રમય ગોળાકાર ડાબલામાં તે પ્રભુની દાઢો મુકી,

---

૧ પાછળ આવનારની જેમ.

અને તેની શાશ્વત પ્રતિમાની જેમ ઉત્તમ ગંધ ધૂપ અને પુષ્પોવડે નિરંતર પૂજા કરવા લાગ્યા તેના અનુભાવથી ઇંદ્રોને હમેશાં અવ્યાહત અને અદ્વિતીયવિજય મંગળ વર્તે છે.

"પદ્મખંડથી મનોહર એવા પૂર્ણ સરોવરની જેમ અંદર રહેલા સગરચક્રીના ચરિત્રથી મનોહર એવું આ અજિતસ્વામીનું ચરિત્ર શ્રોતાઓને આ લોક અને પરલોકના સુખનો વિસ્તાર કરો."

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते महाकाव्ये द्वितीये पर्वणि अजितस्वामिसगरदीक्षानिर्वाणवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

समाप्तं चेदमजितस्वामिसगरचक्रवर्त्ति-
चरित्रप्रतिबद्धं द्वितीयं पर्वम् ॥ २ ॥

